પ્રસ્તાવના.

— ×:× —

કર્મગ્રંથના જ્ઞાનનો વધારે પ્રમાણુમા ફેલાવો થાય તે ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાની શરૂઆત લગભગ બે વરસ પહેલા કરી હતિ. આ ગ્રંથના કર્ત્તા શ્રીમાન્ ચંદ્રમહત્તરાચાર્ય છે અને ટીકાકાર શ્રીમાન્ આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ છે. એ બંને આચાર્યો પ્રખર વિદ્વાન હતા તેઓ કયારે થયા કયાં થયા અને તેઓએ કયા કયા ગ્રંથોની રચના કરી વિગેરે સંબંધે મને વિશેષ માહિતિ નથી તેમજ તે વિષયનો મને અભ્યાસ પણુ નથી તે બાબત તે વિષયના અભ્યાસી વિદ્વાનોને સોંપી દઉંછું આ ગ્રંથમાં લગભગ એક હજાર ગાથા છે, જેની અંદર છએ કર્મગ્રંથનું આઠ કરણનું તથા તેને લગતિ બીજી ઘણી બાબતોનું બહુ વિસ્તારથી નિરૂપણુ કરવમાં આવેલું છે. તેમાંનો પહેલો ભાગ આપની સમક્ષ રજુ થાય છે. આ ભાગમાં પાંચ દ્વાર છે. તેમાંના પહેલા દ્વારમાં યોગ ઉપયોગ અને ગુણસ્થાનકોનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણુન છે, બીજા દ્વારમાં સત્પદ પ્રરૂપણાદિ નવ દ્વારોનું વર્ણુન છે, ત્રીજા દ્વારમાં બાંધવા યોગ્ય આઠ કર્મનું વર્ણુન છે, ચોથા દ્વારમાં સત્તાવન બંધહેતુનું વર્ણુન છે, અને પાંચમાં દ્વારમાં પ્રકૃતિબંધાદિ ચાર તથા ઉદય અને સત્તાનું સવિસ્તર વર્ણુન કરેલું છે.

આ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ અને સરલ કરવા માટે જ્યાં જ્યાં ઉપયોગિતા જણાઈ ત્યાં ત્યાં ટીપ્પણો આપવામાં આવ્યા છે. મલયગિરિ મહારાજે ટીકામાં આ વિષયને બહુજ સ્પષ્ટ કરેલો હોવાથી તેમનીજ ટીકાનું આ ભાષાતર કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓને બહુ ઉપયોગી થશે એમ મારૂં નમ્ર માનવું છે. આ પુસ્તક લખવામાં પ્રથમ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપનાર શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયનીતિ સૂરીજી છે. તથા કર્મગ્રથના અભ્યાસમાં પ્રેરણા કરનાર મેસાણા યશોવિજયજી જૈન સસ્કૃત પાઠશાળાના સંસ્થાપક શ્રીમાન્ શેઠ વેણીચંદભાઈ તથા માસ્તર વલ્લભદાસ હોવાભાઈ છે કે જેમની નીચે રહી મેસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળામાં તથા ભરૂચ નિવાસી શેઠ અનુપચંદભાઇ મલુકચંદ પાસે કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યો હતો જેને લીધે આ પુસ્તક હું તૈયાર કરી શકયો છું માટે તે બધાની કૃતજ્ઞતા પૂર્વક અહિં હું નોંધ લઉં છું. તે સિવાય કર્મપ્રકૃતિનો અભ્યાસ

તે વિષયના ખાસ અભ્યાસી શ્રીમાન્ આચાર્યવિજયદાન સૂરિજીના શિષ્ય શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયપ્રેમસૂરિજી પાસે તેમજ પ્રસંગે ઉપસ્થિતિ થયેલી શંકાઓના ખુલાસા પણ તેમની પાસેથી મેળવ્યા હતા માટે તેમના ઉપકારની નોંધ લીધા વિના રહી શકતો નથી. તથા બીજાઓએ જેમણે મને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહાય આપી હોય તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. તથા તૈયાર ફરમાઓ વાંચી આપવામાં ભાવનગર નિવાસી શેઠ કુંવરજી ભાઈનો તથા મારા વડીલ બંધુ સમાન અને પ્રસંગે પ્રસંગે અનેક પ્રકારની કિંમતિ સલાહ આપનાર પંડિત્ ભગવાનદાસભાઈનો પણ આભાર માનું છું. આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન્ વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજનો આ સ્થળે ફરી આભાર માનું છું કે જેમની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન સિવાય આ ગ્રંથ તૈયાર કરી શકયો ન હોત. આ વિષય ઘણો ગહન હોઈ ભૂલો થવાનો સંભવ છે વિદ્વાન પુરૂષો મારા પર કૃપા કરી સઘળી ભૂલો સુધારશે અને મને જણાવી અનુગૃહીત કરશે, છેવટે મારાથી પરમાત્મા મહાવીરના સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ જે કંઇ લખાયું હોય તે માટે મિથ્યાદુષ્કત દઈ વિરમું છું.

લી. નમ્રસેવક,

હીરાલાલ દેવચંદ.

વિષયાનુક્રમ.

शुद्धिपत्रकम् ।

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૧	वन्द्धन्यं	वद्धन्ये
૬	૮	सुद्धणि	सुद्धाणि
૧૮	૧૬	अचक्खु	अचक्खु
૧૮	૨૨	पर्याप्त	पर्याप्त અસંજ્ઞિ
૧૯	૨૪	तथो	तथा
૨૧	૯	દિક્ષા	દીક્ષા
૨૧	૨૪	ક્ષેપ	લોપ
૨૫	૧૯	દૃવ્યો	દ્રવ્યો
૨૯	૯	ક્ષારોપશમિક	ક્ષાયોપશમિક
૩૧	૨૩	पर्चेंदिय	पंचेंदिय
૩૧	૨૫	मणुष्य०	मनुष्य०
૩૭	૨૭	વિવક્ષ	વિવક્ષા
૩૯	૨૮	નિગેદ	નિગોદ
૪૧	૧૧	સમગ્દષ્ટિ	સમ્યગ્દષ્ટિ
૪૬	૧૧	સાયાયિક	સામાયિક
૪૬	૧૨	અસંયતને	આ સંયતને
૪૭	૧૧	ચરિત્ર	ચારિત્ર
૪૭	૧૨	માનસ	મહાનસ
૫૦	૮	એકજ સમય	એકજ સમયના
૫૯	૨૮	થયા	થયા પછી
૬૧	૨૫	અંતર્મુત્ત	અંતર્મુહૂર્ત્ત
૬૨	૩૪	છં	છે તેથી
૬૪	૭	કિંદનુ	કિંટ્ટિનુ
૬૮	૧૧	એ	ને
૭૪	૧૭	શકતા	શકાતા
૭૫	૧૪	અદિ	આદિ
૭૬	૧૮	પ્રાભૂત	પ્રાભૃત
૮૦	૧૬	रालो	ओरालो
૮૦	૧૯	આહાર	આહારક
૮૨	૨૦	સ્વરૂમાં	સ્વરૂપમાં
૮૬	૪	पुस्त्री०	पुंस्त्री०
૮૯	૭	દૃવ્યમન	દ્રવ્યમન
૯૦	૨૦	कारक०	नारक०
૯૪	૨૯	દૃવ્યમન	દ્રવ્યમન
૧૦૦	૩૨	કેવળજ્ઞાનાવરણીયત્વ	કેવળજ્ઞાનીત્વ
૧૦૦	૩૩	કેવળદર્શનાવરણીયત્વ	કેવળદર્શનીત્વ
૧૦૨	૬	શિમ	શમિક
૧૦૨	૨૪	પરિણુમે	પરિણામે
૧૦૨	૨૯	લબ્મિાં	લબ્ધિમાં
૧૦૬	૨૪	વિહરકાળ	વિરહકાળ
૧૧૧	૧૨	એ	એએ
૧૧૫	૧૦	આકશ	આકાશ
૧૧૬	૧૫	सखा	संखा
૧૧૬	૨૧	અરે	અને
૧૨૮	૨૫	જઘન્યથી	જઘન્યપદે
૧૨૮	૨૦	પડે	પડે
૧૩૩	૨૬	એટણુ	એટલે

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૬	૨૬	પૂર્વમી	પૂર્વલી
૧૩૮	૧૫	માત્ર	છે માત્ર
૧૩૯	૩૨	અસંખ્યાતા	સંખ્યાતા
૧૪૨	૪	થાય	થાય છે
૧૪૪	૧૭	પોતના	પોતાના
૧૫૧	૩	નક્ષ	નક્ષત્ર
૧૫૬	૨૦	બાદ	બાદર
૧૫૭	૧૫	જેટલો થાય	જેટલો કાળ
૧૬૦	૧૮	ત્રણ	ત્રણ કરણ
૧૬૩	૩	मनोत्य	मन्योन्य
૧૬૫	૧૪	અયોગિ	સયોગિ
૧૬૮	૬	સઘળા	સઘળો
૧૬૯	૨૦	સ્ત્રીદનો	સ્ત્રીવેદને.
૧૬૯	૩૦	લાગ છે	લાગે છે
૧૭૨	૨૦	મહરાજ	મહારાજ
૧૭૩	૪	છે છે–	છે કે–
૧૭૩	૨૯	ર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત
૧૭૪	૧૯	ઉત્પન્ન	ઉત્પન્ન થતા
૧૭૬	૨૮	એક ગતિમાં-થી બીજી ગતિમા	એક ભવમાં-થી બીજા ભવમા
૧૮૦	૯	કરે ન	કરે નહી
૧૮૦	૧૦	અપૂર્વકણ	અપૂર્વકરણ
૧૮૧	૧૯	चारि	चारित्रे
૧૮૨	૨૮	नकरावास	नरकावास
૧૮૩	૮	मुरत्व	मुरत्तं
૧૮૪	૨૮	એટલો	એટલે
૧૮૫	૧૭	ઉત્કૃજ	ઉત્કૃષ્ટ
૧૮૮	૨૩	ठिईकाले	ठिईकालो
૧૮૯	૪	તેનો	તેના
૧૯૦	૪	મૂકે	મૂકેલ
૧૯૨	૮	આયુવાળા	આયુવાળાને
૧૯૫	૧૨	શ્રેણિપર	કરી શ્રેણિપર
૨૦૫	૨૭	બત્રીસી	બત્રીશ
૨૧૩	૧૬	द्घिका	द्यिकाः

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૪	૧૦	જીવો પણ	જીવો
૨૧૬	૧૦	જીવેનો	જીવોનો
૨૧૭	૪	તેઓની	તેઓ
૨૧૭	૬	તેઓની	તેઓ
૨૧૮	૧૨	જીનોશ્વરો	જીનેશ્વરો
૨૧૮	૨૬	चोद्दस०	चोद्दस०
૨૨૦	૬	કરીએ	કહીએ
૨૨૭	૨૩	झीतकल्प	जीतकल्प
૨૨૮	૭	સંક્રમણ	ચંક્રમણ
૨૨૯	૫	તેના ૩	તેના
૨૩૦	૭	પ્રાપ્તિ	પ્રાપ્ત
૨૩૦	૧૨	વિરતિ	વિરતિ
૨૩૮	૧૮	આદિ	સાદિ
૨૩૮	૨૦	આદિ	સાદિ
૨૪૨	૨૫	કરીકે	કરી તેને
૨૪૨	૩૦	કાગણ શુ ?	કારણ શુ ? કારણ એજ કે
૨૪૯	૨૯	છે,	છે. તે
૨૫૩	૯	વિશેપ	વિશેપ–
,,	૧૯	કર્મ	કર્મના
,,	૩૨	વિશેપની	વિશેપની–
૨૫૪	૩	માટે તેઓના	તેઓના મતે
૨૫૬	૯	દશે	દેશ
,,	૩૦	ભવવિપાકિની	ભવ વિપાકિની ક્ષેત્ર વિપાકિની
,	૩૨	હોય	હોવાથી
૨૫૭	૯	ધ્રવ	ધ્રુવ
૨૫૮	૧૩	ઉચ્છાસ	ઉચ્છ્વાસ
૨૫૮	૧૯	ભાગે	ભાગ
૨૫૯	૧૮	मिच्छतं	मिच्छत्त
૨૬૧	૨	એક દેશ	એક દેશ ઉઘાડો રહે છે
૨૬૩	૧૦	ग्प्रशस्ता	ग्प्रशस्ता
૨૬૩	૧૩	પંછક	પંચક
૨૬૫	૯	પ્રકૃતિઓનો	પ્રકૃતિઓ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૬૭	૫	થ્રતુણા	થ્રતુર્ણો
૨૭૦	૨	ઉદને	ઉદયે
૨૮૦	૧૪	તીથ	તીર્થે
૨૮૦	૨૯	ભવ્યતિવનો	ભવ્યત્વનો
૨૮૧	૩૧	સંધાનન	સંઘાતન એ
૨૮૬	૨૭	ધ્રુવસ્તનો	વસ્તુ
૨૮૭	૧૯	ચૌસ્તા	ચૌરતા
૨૯૩	૨૧	नास्ति·	नास्ति
૩૦૪	૨૧	दन्तमु०	दन्तर्मु०
૩૦૮	૨૩	નિતિ	જાતિ
૩૧૦	૩૩	અનદવતી	અનુદયવતી
૩૧૮	૧૫	अनन्तातु०	अनन्तानु०
૩૧૮	૩૧	૭ માં	૭માથી
૩૨૧	૫	ધાયનો	કાયનો
૩૨૮	૧૩	તદુવલગ	તદુવ્વલગ
૩૨૯	૬	સાસ્વદને	સાસ્વાદને
૩૪૫	૧૦	હથે	હવે
૩૫૦	૯	વૈક્રિય	વૈક્રિય અને ઔ-દારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે માટે યો-ગના સ્થાને પાંચ
૩૫૧	૨૧	ગલના	યુગલના
૩૫૨	૪	ગુણસ્થાના	ગુણસ્થાનના
૩૫૪	૨	ગુણાકાર	ગુણાકાર કરતા
૩૫૮	૭	પ્રદોશ	પ્રદેશ
૩૬૨	૩	ક્ષુત્પરિષ્ટ	ક્ષુત્પરિષહ
૩૬૪	૩૧	નીચ	નીચા
૩૬૫	૧૯	આરતિ	અરતિ
૩૬૭	૩૧	મૈથુત	મૈથુન
૩૭૬	૨	આભાવ	અભાવ
૩૮૬	૨૨	इह इ	इह
૩૯૭	૩૪	આ–૧	ગો–૧
૪૦૯	૧૫	ऽयोन्यम्	ऽन्योन्यम्
૪૧૫	૮	अउयाल	अड्याल
૪૧૬	૩૨	સંપરાય	અંતરાય
૪૧૭	૨૩	ષકનો	ષટ્કનો
૪૨૫	૧૫	બધ	બંધ
૪૨૬	૨૭	अवन्घ०	अवन्घ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
,,	૨૯	વ્યુતાના	ચ્યુતાના
૪૫૯	૨૩	આબાધામાં	અબાધામાં
૪૬૦	૨૧	સમમની	સમયની
,,	૩૦	ન્મૂન	ન્યૂન
,,	૩૨	બાગ	ભાગ
૪૬૩	૨૬	भागाम्यदिका	भागाभ्यधिका
,,	,,	मात्कृष्टा	मुत्कृष्टा
૪૭૧	૧૦	ચાદિ	સાદિ
		તર્યગ્૦	તિર્યગ૦
૪૮૩	૨૯	રસબંધિ અંત સંક્લિષ્ટ પરિ-ણામ	રસબંધ અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામી
૪૮૬	૨૯	મોક્ષમાંજ	મોક્ષમાંજ ન
૪૯૬	૧૭	પ્રપત્ન	પ્રયત્ન
૪૯૮	૨૭	કરાવ	કરવા
,,	૨૯	રસ કોઇમાં	રસ
,,	૩૦	દલિક દલિક	દલિક
૫૦૫	૬	जघन्ये	जघन्यो
,,	૧૬	એકજ માત્ર	માત્ર એકજ
૫૧૩	૨૪	શોક	શોક અરતિ
૫૨૩	૩૦	પોનાની	પોતાની
,,	૩૦	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિઓ સાથે
,,	૩૨	તથા	તથા તેનો
૫૩૭	૨૦	તે સાદિ	સાદિ
૫૩૯	૭	खीणोइ	खीणाइ
,,	૨૭	ત્યારે	ત્યારે જે
૫૪૮	૨૭	ટલે	ટલે આવી રીતે
૫૫૩	૫	પ્રાય	પ્રાપ્ત
૫૫૯	૨૭	ભત્રીસ	બત્રીસ
૫૮૪	૫	શ્રુ	શ્રુત
૫૮૫	૪	બંધાથ છે	બંધાય છે
,,	૨૦	સ્વરૂયનો	સ્વરૂપનો
૫૯૨	૮	गोत्कृष्टद०	गोत्कृष्टेदे०
૫૯૪	૨૪	ચરસ	ચરમ
૫૯૮	૨૦	સ્થિતિ જ્યારે	સ્થિતિ
૬૦૨	૩૩	જે	છે
૬૧૧	૨૯	સમયે	સમયમાં
૬૧૩	૨૩	આરંભથી	આરંભી
૬૧૫	૨૫	સાવલિકા	આવલિકા
૬૧૬	૧૩	કહ્યું જે	કહ્યું છે

नमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स।

શ્રીમાન્ ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરાચાર્ય વિરચિત્

પંચસંગ્રહ

શ્રીમદાચાર્ય મલયગિરિ કૃત ટીકાના અનુવાદ સહિત

ટીકાકારકૃત મંગલ—

સઘળા કર્મરૂપ વૃક્ષોને બાળવામાં દાવાનળ સમાન, જેઓએ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણ્યું છે અને જેઓએ સઘળા કુતીર્થિકોના અભિમાનનો નાશ કર્યો છે એવા પરમાત્મા વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને સંસાર રૂપી કુવામાં ડુબેલા પ્રાણીઓનાં સમૂહનો ઉદ્ધાર કરવામાં હાથના જેવા, જેણે બાકીના બધા શાસ્ત્રોને ગૌણ કર્યાં છે, અને જેમાં સપૂર્ણ યથાર્થવાદ—યથાવસ્થિત વસ્તુનું કથન છે એવા જૈનાગમનુ અવલંબન કરીને અલ્પબુદ્ધિવાળો છતાં પણ અતિનિપુણ અને ગંભીર એવા પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથનું અન્ય શાસ્રોની ટીકાઓને તથા ગુરૂમહારાજના ઉપદેશને અનુસરીને સુખપૂર્વક બોધ થાય તેમ વિવરણ કરૂં છું. આ જગતમાં શિષ્ટપુરૂષો કોઈ પણ ઇષ્ટ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ઇષ્ટ દેવને નમસ્કારપૂર્વકજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ ગ્રન્થકર્તા આચાર્ય શિષ્ટ નથી તેમ નથી, તેથી શિષ્ટના સિદ્ધાંતનું પરિપાલન કરવા માટે, તથા શ્રેય કાર્યો બહુ વિઘ્નવાળા હોય છે કહ્યુ છે કે—મહાન્ પુરૂષોને પણ શ્રેય કાર્યો ઘણા વિઘ્નવાળાં હોય છે, અશ્રેયસ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓના વિઘ્નો કયાંય ચાલ્યાં જાય છે" આ પ્રકરણ સમ્યગ્ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી કલ્યાણકારક છે, તેથી અહિં વિઘ્ન ન થાય એ હેતુથી વિઘ્નની શાંતિમાટે ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર, તથા બુદ્ધિમાન માણસ પ્રયોજનાદિના અભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ અર્થે પ્રયોજનાદિનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાવાળા આચાર્ય શરૂઆતમાં આ ગાથા કહે છે—

नमिऊण जिणं वीरं सम्मं दुट्ठट्ठकम्मनिट्ठवगं।
वोच्छामि पंचसंगहमेयमहत्थं जहत्थं च ॥१॥

नत्वा जिनं वीरं सम्यग् दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकम्।
वक्ष्ये पञ्चसंग्रहमेतं महार्थं यथार्थं च ॥ १ ॥

અર્થ—દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર જિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને સમ્યક્—ત્રિકરણયોગે નમસ્કાર કરીને મહાન્ અર્થવાળા પંચસંગ્રહ નામના આ ગ્રંથને યથાર્થ રૂપે કહીશ.

ટીકાનુવાદ—શૂર્, અને વીર્ ધાતુ પરાક્રમ કરવાના અર્થમાં છે. **वीरयति स्म** એટલે કષાય, ઉપસર્ગ, પરિષહ અને ઇન્દ્રિયાદિ અંતરંગ શત્રુસમૂહને જિતવામાં જેણે પરાક્રમ કર્યું છે તે વીર કહેવાય, અથવા 'ईर् गतिप्रेरणयोः' **विशेषेण ईरयति गमयति स्फेटयति कर्म, प्रापयति वा शिवं, प्रेरयति शिवाभिमुखमिति वा वीरः,** ઈર્ ધાતુ ગતિ કરવી અને પ્રેરણા કરવી એ અર્થમાં છે—એટલે વિશેષ પ્રકારે જેઓ કર્મને દૂર કરે, અન્ય ભવ્ય આત્માઓને જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવી આપે અથવા જેઓ મોક્ષ સન્મુખ પ્રેરણા કરે તે વીર કહેવાય, અથવા 'ईरि' **गतौ, विशेषेण अपुनर्भावेन ईर्त्तेस्म-यातिस्म शिवमिति वीरः** ઈર્ ધાતુ જવું એ અર્થમાં છે. ફરીવાર સંસારમાં ન આવવું પડે તેવી રીતે જેઓ મોક્ષમાં ગયા તે વીર કહેવાય. તે વીરને પ્રણામ કરીને, તે વીર કોઈક નામથી પણ હોય એટલે કે કોઈનુ નામ પણ વીર હોય, તેવા વીરનો નિષેધ કરવા માટે વિશેષણ કહે છે— '**जिनं रागादिशत्रुजेतृत्वाज्जिनस्तं**' રાગાદિ અંતરંગ શત્રુને જિતનાર હોવાથી જિન કહેવાય છે, જિન એવા વીરને નમસ્કાર કરીને, તે જિન શ્રુતકેવલી, અવધિજ્ઞાની આદિ પણ સંભવે છે, કારણ કે તેઓએ પણ યથાસંભવ રાગાદિ શત્રુઓને જિતેલા હોય છે, માટે તેઓનો નિષેધ કરવા માટે બીજું વિશેષણ કહે છે—'**दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकं**' દુષ્ટ એવા આઠ કર્મનો નાશ કરનારા કેવલ-જ્ઞાની વીર જિનને નમસ્કાર કરીને એટલે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર ગુણસંપન્ન કેવલજ્ઞાની જીનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને. અહિં શંકા કરે છે કે— '**दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकं**' દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર એટલું જ વિશેષણ પુષ્ટ-સમર્થ હોવાથી હોવું જોઈએ, 'જિન' એ વિશેષણ ગ્રહણ કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે દુષ્ટ આઠ કર્મના જે વિનાશક હોય છે તે જિન હોય છે જ. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સંસારમોચક આદિ કેટલાક પરમતાવલંબીઓ હિંસા અને મૈથુનાદિ રાગદ્વેષને વધારનારા પાપ કાર્યોથી દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ થાય એમ માને છે, કારણ કે 'સંસારમોચકને પણ હિંસા એ મુક્તિનું સાધન છે.' —એવું વચન છે. માટે સંસારમોચકાદિનો નિષેધ કરવા માટે જિન એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે. એટલે જિન—રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ શત્રુને જિતનાર જ જે દુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર છે તેવા પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ આ—એટલે અંતઃકરણમાં તત્ત્વરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથને કહીશ. ૧ શતક, ૨ સપ્તતિકા, ૩ કષાયપ્રાભૃત, ૪ સત્કર્મ, અને ૫ કર્મપ્રકૃતિ એ પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ, અથવા ૧ યોગોપયોગવિષયમાર્ગણા, ૨ બંધક, ૩ બંધવ્ય, ૪ બંધહેતુ અને ૫ બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારોનો સંગ્રહ હોવાથી પંચસંગ્રહ કહેવાય છે, વળી '**महार्थम्**' ગંભીર અર્થવાળો, અને યથાર્થ-પ્રવચનથી અવિરોધી અર્થ જેમાં છે એવો, અથવા પ્રવચનમાં કહેલા અર્થને

અનુસરીને પંચસંગ્રહ કહીશ, પણ પોતાની બુદ્ધિથી નહિ કહું. અહિં પંચસંગ્રહ એ વિષય છે. તેનું જ્ઞાન શ્રોતાનું અનન્તર—નજીકનું પ્રયોજન છે અને કર્ત્તાનું પરોપકાર એ અનન્તર પ્રયોજન છે. પરંપરા પ્રયોજન તો કર્ત્તા અને શ્રોતા એ બંનેને કર્મનું સ્વરૂપ સમજી કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એ છે. સંબંધ ઉપાયોપેયરૂપ છે. વચનરૂપ પ્રકરણ એ ઉપાય છે અને તેનું જ્ઞાન એ ઉપેય છે.

હવે આ પ્રકરણનું યથાર્થ નામ જણાવે છે—

सयगाइ पंच गंथा जहारिहं जेण एत्थ संखित्ता ।
दाराणि पंच अहवा तेण जहत्थाभिहाणमिणं ॥२॥

शतकादयः पञ्च ग्रन्था यथार्हं येनात्र संक्षिप्ताः ।
द्वाराणि पञ्च अथवा तेन यथार्थाभिधानमिदम् ॥२॥

અર્થ—જે કારણ માટે પહેલી ગાથાની ટીકામાં જણાવેલા શતકાદિ પાંચ ગ્રંથો અથવા જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવામાં આવશે તે યોગોપયોગ-વિષયમાર્ગણાઆદિ પાંચ દ્વારો યથાયોગ્ય રીતે આ પ્રકરણમાં સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે કહેવામાં આવેલા છે, તેથી આ પ્રકરણનું પંચસંગ્રહ એ નામ સાર્થક-અર્થવાળું છે. ૨

જેનો પૂર્વની ગાથામાં નામ નિર્દેશ કર્યો છે તે પાંચ દ્વારો બતાવે છે—

एत्थ य जोगुवयोगाणमग्गणा बंधगा य वत्तव्वा ।
तह बंधियव्व य बंधहेयवो बंधविहिणो य ॥३॥

अत्र च योगोपयोगानां मार्गणा बन्धकाश्च वक्तव्याः ।
तथा बन्द्धव्यं च बन्धहेतवो बन्धविधयश्च ॥ ३ ॥

અર્થ—આ પ્રકરણમાં ૧ યોગોપયોગ માર્ગણા, ૨ બન્ધક, ૩ બન્ધવ્ય—બાંધવા લાયક આઠ કર્મનું સ્વરૂપ, ૪ બન્ધહેતુ ૫ અને બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારનું કથન છે.

ટીકાનુ૦—આ પંચસંગ્રહ પ્રકરણમાં યોગ અને ઉપયોગ સંબંધે વિચાર, બાંધનાર કયા જીવો છે તેનો વિચાર, બાંધવા લાયક શું છે તેનો વિચાર, બાંધવા યોગ્ય કર્મોના બંધ હેતુઓનો વિચાર, તથા તે બંધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોનો વિચાર કરવામાં આવનાર છે. હવે તે દરેક દ્વારોના સ્વરૂપને પ્રકટ કરતા પ્રથમ યોગ શબ્દનો અર્થ કરે છે-યોગ એટલે વ્યાપાર, જીવનું વીર્ય, પરિસ્પંદ, અથવા જે વડે દોડવું કુદવું આદિ અનેક ક્રિયાઓમાં જીવ જોડાય—પ્રવૃત્તિ કરે તે યોગ કહેવાય. તે યોગ અનેક ભેદવાળા મન વચન અને કાયાના સહકારી

કારણના ભેદથી પંદર પ્રકારનો છે, જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે. ઉપયોગ જાણવું, જીવની ચેતના શક્તિનો વ્યાપાર, અથવા જેનાથી આત્મા વસ્તુઓને જાણવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરે એવો બોધસ્વરૂપ જીવના સ્વરૂપભૂત ચેતના શક્તિનો જે વ્યાપાર તે ઉપયોગ કહેવાય છે. તેના બાર ભેદ છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. તે યોગ અને ઉપયોગની માર્ગણા—વિચારણા, જીવસ્થાન, માર્ગણાસ્થાન, અને ગુણસ્થાનકમાં કરવાની છે તે અર્થાત્ જાણવું. ગાથામાં કહેલ 'ચ' શબ્દથી માર્ગણાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનક અને ગુણસ્થાનકનો પણ વિચાર કરવાનો છે, આ પ્રમાણે પહેલું દ્વાર કહ્યું. તથા જેઓ પોતાના આત્મ-પ્રદેશો સાથે આઠ પ્રકારના કર્મોને જોડે તે બંધક કહેવાય. કર્મ બાંધનારા જીવોનો વિચાર બીજા દ્વારમાં કરવામાં આવશે. આ રીતે બંધક નામનું બીજું-દ્વાર કહ્યું. તથા બાંધવા લાયક આઠ કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ત્રીજા દ્વારમાં કરશે તે બંધવ્ય નામનું ત્રીજું દ્વાર. તથા કર્મ પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો અગ્નિ અને લોઢાના પિંડના જેવો પરસ્પર એકાકાર સંબંધ તે બંધ કહેવાય, તે બંધના મિથ્યાત્વાદિ જે હેતુઓ તેઓનો સવિસ્તર વિચાર ચોથા દ્વારમાં કરશે, તે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર. તથા ઉક્ત સ્વરૂપવાળા બંધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોનો વિચાર પાંચમા દ્વારમાં કરશે, આ બંધવિધિ નામનું પાંચમું દ્વાર. આ પ્રમાણે પાંચ દ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩

હવે ઉદ્દેશના ક્રમને અનુસરી નિર્દેશ—પ્રતિપાદન થાય છે—એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા યોગોપયોગમાર્ગણાનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા શરૂઆતમાં યોગોનું સ્વરૂપ કહે છે—

सच्चमसच्चं उभयं असच्चमोसं मणोवई अट्ठ ।
वेउव्वाहारोरालमिस्ससुद्धाणि कम्मयगं ॥४॥

सत्यमसत्यमुभयमसत्यामृषं मनो-वचांस्यष्टौ ।
वैक्रियाहारोरालमिश्रशुद्धानि कर्म्मजकम् ॥ ४ ॥

અર્થ—સત્ય, અસત્ય, ઉભય—મિશ્ર અને અસત્યામૃષા એમ મન અને વચન ચાર ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ, તથા વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ મિશ્ર અને શુદ્ધ તથા કાર્મણ એ પ્રમાણે કાયયોગના સાત મળી કુલ યોગના પંદર ભેદ થાય છે.

ટીકાનુ૦—જો કે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોના અવલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વીર્ય વ્યાપાર તે યોગ કહેવાય છે, છતાં અહિં જે પુદ્ગલો વીર્ય વ્યાપારમાં કારણ છે તે મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોમાં જ કાર્યનો આરોપ

કરીને તે પુદ્ગલોને યોગ શબ્દથી વિવક્ષ્યા છે. તેમાં સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અને અસત્યામૃષા એમ મન ચાર પ્રકારે છે.

તેમાં સત્ય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે—'सन्तो मुनयः पदार्था वा तेषु—सत्सु साधु सत्यं' સત્ એટલે મુનિ અથવા પદાર્થ. તે મુનિ અને પદાર્થને સાધુ—હિતકર તે સત્ય મન કહેવાય. કારણ કે તે મુનિઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપનુ ચિન્તન કરનાર છે. જેમકે—જીવ છે, તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે અને પોતપોતાના શરીરપ્રમાણ છે ઇત્યાદિરૂપે જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ છે તેજ પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામાં તત્પર મન તે સત્યમન છે. સત્યથી વિપરીત તે અસત્ય, જેમકે જીવ નથી, અથવા એકાંત નિત્ય કે એકાંત અનિત્યરૂપ છે ઇત્યાદિ જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તે પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામાં તત્પર મન તે અસત્ય મન કહેવાય. સત્યાસત્ય એટલે કંઇક સત્ય કંઇક અસત્ય, મિશ્રિત થયેલ હોય તે. જેમકે ધવ ખેર અને પલાશાદિવડે મિશ્ર ઘણા અશોક વૃક્ષવાળા વનને 'આ અશોકવન જ છે' એવો વિકલ્પ કરવામાં તત્પર તે સત્યાસત્ય–મિશ્ર મન કહેવાય. અહિં ઘણા અશોક વૃક્ષો હોવાથી સત્ય છે અને ધવાદિ બીજા વૃક્ષો હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે કંઇક સત્ય અને કંઇક અસત્ય હોવાથી મિશ્ર મનોયોગ કહેવાય છે. વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે બોલાય છે, વાસ્તવિકરીતે તો અસત્યમાં જ તેનો અંતર્ભાવ થાય છે, કારણ કે જે સ્વરૂપે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રકારે તે વસ્તુ નથી. તથા જે મન સત્ય રૂપ નથી તેમજ અસત્યરૂપ પણ નથી તે અસત્યામૃષા મન કહેવાય છે. એટલે કે જ્યારે મન દ્વારા જે વિચાર થાય છે તે સત્યરૂપ ન હોય તેમજ અસત્યરૂપ પણ ન હોય ત્યારે તે અસત્ય–અમૃષા કહેવાય છે. અહિં સત્ય અને અસત્યનુ સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે વિપ્રતિપત્તિ–વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પદાર્થને સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતને અનુસરીને જે વિકલ્પ કરવામાં આવે જેમકે—જીવ છે અને તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે તે સત્ય કહેવાય. કારણ કે આ પ્રમાણે નિર્ણય કરવામાં આરાધક ભાવ છે. અને જ્યારે વિવાદ થાય ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે વસ્તુનું સ્થાપન કરવાની બુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતથી વિપરીત વિકલ્પ કરવામાં આવે, જેમકે—જીવ નથી, અથવા એકાંત નિત્ય કે એકાંત અનિત્ય છે, તે અસત્ય છે. કારણ કે આવો વિકલ્પ કરવામાં વિરાધક ભાવ છે. આવા સ્વરૂપવાળું સત્ય કે અસત્ય બંને જેની અંદર ન હોય, પરંતુ જે વિકલ્પ પદાર્થનું સ્થાપન કે ઉત્થાપનની બુદ્ધિ વિનાજ માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર કરવામાં પ્રવર્ત્તે, જેમકે હે દેવદત્ત 'તું ઘડો લાવ' મને 'ગાય આપ' ઇત્યાદિ તે અસત્ય–અમૃષા મન કહેવાય કારણ કે આવા વિકલ્પ દ્વારા માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર થતો હોવાથી યથોક્ત લક્ષણ સત્ય કે અસત્ય નથી.

આ પણ વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ જાણવું, નહિ તો વિપ્રતારણ–છેતરવું આદિ દુષ્ટ—મલિન આશયપૂર્વક જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો અસત્યમાં અંતર્ભાવ થાય અને શુદ્ધ આશયથી જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો સત્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે. આ પ્રમાણે મનના–મનોયોગના ચાર ભેદ કહ્યા. જેમ મનના સત્યઆદિ ચાર ભેદ અને સ્વરૂપ કહ્યું તેમજ વચનના પણ સત્ય આદિ ચાર ભેદ અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું. એ રીતે આઠ યોગ થયા. હવે કાયયોગના ભેદ કહે છે—'**वेउव्वाहारोरालमिस्ससुद्ध णि**' મિશ્રશબ્દનો દરેકની સાથે સંબંધ હોવાથી ૧ વૈક્રિય મિશ્ર, ૨ આહારક મિશ્ર અને ૩ ઔદારિક મિશ્ર–એ ત્રણ મિશ્રના ભેદ અને મિશ્ર શબ્દ જોડયા વિનાના વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ શુદ્ધના ભેદ છે. તેમાં શુદ્ધની વ્યાખ્યા કર્યા સિવાય બીજાની વ્યાખ્યા કરવાનું બની શકે તેમ નહિ હોવાથી પહેલા શુદ્ધ ભેદોની વ્યાખ્યા કરે છે. કારણ કે શુદ્ધ વૈક્રિયાદિ યોગો સમજ્યા વિના મિશ્રયોગો સમજી શકાતા નથી. તેથી પહેલા શુદ્ધની અને પછીથી મિશ્રની વ્યાખ્યા કરે છે. ગાથામાં પ્રથમ મિશ્રનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ જે ક્રમે તે યોગો થાય છે તે ક્રમ સૂચવવા માટે છે. તે આ પ્રકારે—જેમકે પહેલા વૈક્રિયમિશ્ર થાય છે અને પછી વૈક્રિય થાય છે. હવે તે દરેકનો અર્થ કહે છે—અનેક પ્રકારની અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયા કરનારું જે શરીર તે વૈક્રિય. તે આ પ્રમાણે–તે શરીર એક થઈને અનેક થાય છે, અનેક થઈને એક થાય છે, નાનું થઈને મોટું થાય છે, મોટું થઈને નાનું થાય છે, આકાશગામી થઇને જમીન પર ચાલે છે, જમીનપર ચાલનાર થઈને આકાશમાં ચાલનાર પણ થાય છે, દૃશ્ય થઇને અદૃશ્ય થાય છે. તેમજ અદૃશ્ય થઇને દૃશ્ય થઇ શકે છે; આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની ક્રિયા આ શરીરદ્વારા થતી હોવાથી વૈક્રિય કહેવાય છે. તેના ઔપપાતિક અને લબ્ધિપ્રત્યય એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં ઉપપાત—દેવ નારકોનો જન્મ, જેની અંદર કારણ છે તે ઔપપાતિક કહેવાય છે. તે દેવ નારકોને હોય છે. અને લબ્ધિ—શક્તિ, તદનુકુળ વીર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ જેમાં પ્રત્યય–કારણ છે તે લબ્ધિપ્રત્યય કહેવાય છે. તે તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને હોય છે. વૈક્રિયમિશ્ર દેવ નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે અને મનુષ્ય–તિર્યંચોને જ્યારે વૈક્રિય શરીર વિકુર્વે ત્યારે તેના પ્રારંભકાળે તથા ત્યાગકાળે હોય છે. તે પણ ક્વચિત જ હોય છે. કારણ કે બધા મનુષ્ય–તિર્યંચોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતી નથી.

હવે આહારક કાયયોગનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનની ઋદ્ધિનું દર્શન અથવા એવાજ પ્રકારનું કોઇ વિશિષ્ટ પ્રયોજન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લબ્ધિના વશથી ચૌદ પૂર્વધરવડે આહારક વર્ગણામાંથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી જે બનાવાય તે આહારક શરીર કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–' કોઈ વિશિષ્ટ

કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લબ્ધિવાળા શ્રુતકેવલી વડે જે બનાવાય-કરાય તેને આહારક શરીર કહે છે.' નીચે જણાવેલ કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે શ્રુતકેવલી આહારક શરીર કરે છે, તે કાર્ય આ છે-'પ્રાણીની દયા, પરમાત્માની રૂદ્ધિનું દર્શન, સૂક્ષ્મ પદાર્થનું જ્ઞાન અને સંશયનો નાશ કરવા માટે શ્રુતકેવલીઓનું આહારક શરીરદ્વારા પરમાત્માના ચરણકમલમાં ગમન થાય છે.' આ આહારક શરીર વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ અત્યન્ત પ્રશસ્ત છે અને સ્ફટિકની શીલાની જેમ અત્યન્ત નિર્મળ પુદ્ગલના સમૂહથી બનેલું છે. આહારકમિશ્ર આહારકના પ્રારંભકાળે અથવા ત્યાગકાળે હોય છે, તે પણ ક્વચિત હોય છે, કારણ કે બધા શ્રુતકેવલીઓને આહારકલબ્ધિ હોતી નથી, કેટલાકને હોય છે, તે પણ ઉપરોક્ત કારણો છતાં લબ્ધિનો ઉપયોગ કરે ત્યારે કરતા અને છોડતા આહારકમિશ્ર હોય છે. હવે ઔદારિક કાયયોગ કહે છે—ઉદાર એટલે પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ જે શરીર તે ઔદારિક. બીજા શરીરો કરતાં આ શરીરનું પ્રાધાન્ય-શ્રેષ્ઠત્વ તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે, કારણ કે તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ અનુત્તર દેવતાનું શરીર પણ-જો કે દેવોનું શરીર અત્યન્ત કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે તેમાં પણ અનુત્તર સુરનુ શરીર તો અત્યન્ત વધારે કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે છતાં-અનંતગુણહીન છે. અથવા ઉદાર-મોટું જે શરીર તે ઔદારિક, કારણ કે તે કંઈક અધિક એક [1]હજાર યોજન પ્રમાણ મોટામાં મોટું હોઈ શકે છે. તેથી તે શેષ શરીરની અપેક્ષાએ બૃહત્ પ્રમાણવાળું છે. વૈક્રિય શરીરથી આ શરીરની મોટાઈ [2]ભવધારણીય સહજ શરીરની અપેક્ષાએ જાણવી. નહિતો [3]ઉત્તર વૈક્રિય એક લક્ષયોજન પ્રમાણ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનું સ્વરૂપ કહ્યું. ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, અને કેવલિસમુદ્ઘાતાવસ્થામાં પણ ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે હોય છે. તથા 'कम्मयगं ति' હવે કાર્મણ શરીરનું સ્વરૂપ કહે છે—કર્મરૂપ જે શરીર તે કાર્મણ શરીર એટલે કે આઠે કર્મની અનંતાનંત વર્ગણાઓ જે આત્માની સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલી છે તેનો જે પિંડ તે કાર્મણશરીર છે. કાર્મણશરીર તે અવયવી છે અને આઠે કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ અવયવો છે, કાર્મણશરીર અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અવયવ-અવયવીભાવ સંબંધ છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—' કર્મનો વિકાર, આઠ પ્રકારના વિચિત્ર કર્મનું બનેલું, અને સઘળા શરીરોનું કારણભૂત જે શરીર તે

૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું શરીર કંઈક અધિક એક હજાર યોજનનુ છે. ૨ જન્મથી મરણ પર્યંત જે રહે તે ભવધારણીય શરીર કહેવાય ૩ પોતાના મૂળશરીરથી અન્ય જે શરીર કરવામાં આવે તે ઉત્તર વૈક્રિય કહેવાય. ઉત્તર એટલે બીજુ'. આ શરીર એક સાથે એક અને તેથી વધારે પણ કરી શકાય છે.

કાર્મણશરીર જાણવું. આ કાર્મણશરીર ઔદારિકાદિ સઘળા શરીરોનું કારણભૂત-બીજભૂત છે. કારણ કે ભવપ્રપંચની વૃદ્ધિ થવામાં બીજભૂત કાર્મણશરીરનો જ્યારે મૂળથી નાશ થાય ત્યારે બાકીના શરીરોની ઉત્પત્તિનો સંભવજ નથી, કાર્મણશરીર છે ત્યાં સુધીજ શેષ શરીર અને સંસાર છે. આ કાર્મણશરીર એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. કહ્યું છે કે—કાર્મણશરીર-થીજ યુક્ત આત્મા મરણ દેશને છોડી ઉત્પતિ સ્થાન તરફ જાય છે.

પ્ર૦—જ્યારે કાર્મણશરીર યુક્ત આત્મા એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જાય છે ત્યારે જતા આવતા કેમ દૃષ્ટિપથમાં આવતો નથી—દેખાતો નથી? ઉ૦—કર્મપુદ્ગલો અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોવાથી તે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત થતા નથી. બીજાઓએ પણ કહ્યું છે કે—'એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતા વચ્ચે ભવશરીર-ભવની સાથે સંબંધવાળું શરીર છતાં પણ નીકળતા અને પ્રવેશ કરતા સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતું નથી. પરંતુ નહિ દેખાવાથી તેનો અભાવ ન સમજવો.' આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારે મનોયોગ, ચાર પ્રકારે વચનયોગ અને સાત પ્રકારે કાયયોગ એમ પંદર યોગો કહ્યા. અહિં કોઈ શંકા કરે કે તૈજસશરીર પણ છે કે જે ખાધેલા આહારના પાકનું કારણ છે, અને જે વડે વિશિષ્ટ તપ વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ તેજોલેશ્યાલબ્ધિવાળા પુરૂષની તેજોલેશ્યાનું નીકળવું થાય છે તો શા માટે તે કહ્યું નહિ? એટલે કે તૈજસયોગ જુદો કેમ ન કહ્યો? તેના જવાબમાં કહે છે કે-તૈજસ શરીર હમેશાં કાર્મણ સાથે અવ્યભિચારી—નિયત સંબંધવાળું હોવાથી તે કાર્મણના ગ્રહણ કરવા વડે તેનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે એમ સમજવું. આ પ્રમાણે યોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

યોગોનું સ્વરૂપ કહીને હવે ઉપયોગો કહે છે—

अन्नाणतिगं नाणाणि पंच इइ अट्ठहा उ सागारो ।
अचक्खुदंसणाइ चउहुवओगो अणागारो ॥५॥

अज्ञानत्रिकं ज्ञानानि पञ्च इत्यष्टधा तु साकारः ।
अचक्षुर्दर्शनादिकः चतुर्धोपयोगोऽनाकारः ॥ ५ ॥

અર્થ—ત્રણ અજ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકાર ઉપયોગ છે, અને અચક્ષુર્દર્શનાદિ ચાર પ્રકારે નિરાકાર ઉપયોગ છે.

ટીકાનુ૦—જે જાણી શકાય તે જ્ઞાન. સામાન્ય અને વિશેષ. એમ બે પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, તેમાં જે વડે વિશેષ-નામ જાતિ ગુણ અને લિંગાદિ યુક્ત વિશેષરૂપ બોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય. અ-વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન શબ્દની અંદરનો 'અ' મિથ્યા-વિપરીત અર્થનો વાચક હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત

જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન એ અર્થ થાય છે. તેના ત્રણ ભેદ છે–૧મતિઅજ્ઞાન, ૨ શ્રુતઅજ્ઞાન અને ૩ વિભંગજ્ઞાન. તેઓનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. વસ્તુના યથાર્થ બોધને જ્ઞાન કહે છે. તેના ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃ-પર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન–એમ પાંચ ભેદ છે. તેમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનનો અર્થ કહે છે–મન્ ધાતુ જાણવાના અર્થમાં છે. મનન કરવું–જાણવું તે મતિ. અથવા પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા જે વડે નિયત વસ્તુનો બોધ થાય તે મતિ. એટલે કે જે સ્થળે રહેલા વિષયને ઇન્દ્રિયો જાણી શકે તે સ્થળે રહેલા વિષયનો પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનરૂપ સાધનદ્વારા જે બોધ થાય તે મતિજ્ઞાન. 'श्रवणं श्रुतं,' શ્રવણ કરવું તે શ્રુત, વાચ્યવાચકભાવના સંબંધપૂર્વક શબ્દ સંબંધી અર્થને જાણવામાં હેતુભૂત જ્ઞાનવિશેષ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. જળધારણ આદિ અર્થક્રિયા કરવામાં સમર્થ અમુક પ્રકારની આકૃતિવાળી વસ્તુ એ ઘટ શબ્દ વડે વાચ્ય છે–ઇત્યાદિ સ્વરૂપે જેમાં સમાન પરિણામ પ્રધાનરૂપે છે એવો શબ્દ અને અર્થની વિચારણાને અનુસરીને થયેલો ઇન્દ્રિય અને મનનિમિત્તક બોધ તે શ્રુતજ્ઞાન.[૧] '[૨]अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यते अनेन' નીચે નીચે વિસ્તાર વાળી વસ્તુ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જે જ્ઞાનદ્વારા જાણી શકાય તે અવધિજ્ઞાન, અથવા અવધિ એટલે મર્યાદા. રૂપી દ્રવ્યોનેજ જાણવા રૂપ મર્યાદાવાળુ આત્માને પ્રત્યક્ષ જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. આજ ત્રણ જ્ઞાનો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી કલુષિત થાય છે ત્યારે વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થરૂપે જાણતા નહિ હોવાથી તેઓ અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–' આદિના ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વના સંયોગથી અજ્ઞાનરૂપ થાય છે.' વિભંગ–અહિં 'વિ' શબ્દ વિપરીત અર્થનો વાચક છે. જે વડે રૂપિ દ્રવ્યોનો વિપરીત ભંગ–બોધ થાય તે વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનથી ઉલટું છે. તથા 'પરિ' સર્વથા અર્થમાં છે, **अवनं अवः**–જાણવું, **मनसि मनसो वा पर्यवः मनःपर्यवः**–મનના ભાવોનું સર્વથા પણે જે જ્ઞાન થાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાન. એટલે કે જે દ્વારા અઢી-દ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોના મનોગત ભાવો–વિચારો જાણી શકાય તે મનઃ-પર્યવજ્ઞાન અથવા મનઃપર્યયજ્ઞાન કહેવાય છે. અથવા સંપૂર્ણપણે મનને જે જાણે તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન. અથવા મનના પર્યાયો–એટલે ધર્મો, બાહ્ય વસ્તુને

૧ પ્રથમ શ્રોતા ઘટ શબ્દ સાંભળે છે, ત્યાર પછી ઘટ શબ્દ દ્વારા વાચ્ય ઘટ અર્થનુ સ્મરણ થાય છે, અહિં સુધીના જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. પછી વાચ્ય વાચક સંબંધ વડે આવા પ્રકારનો ઘટ તે ઘટ શબ્દનો વાચ્ય અર્થ છે એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવના સંબંધ પૂર્વક જે તાત્પર્ય બોધ થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

૨ આ અર્થ વૈમાનિક દેવની અપેક્ષાએ છે, કારણ કે તેઓ નીચે નીચે વધારે જાણે છે ઉપર તો પોતાના વિમાનની ધ્વજા સુધીજ જાણે છે.

ચિન્તન કરવાના પ્રકારો—પદાર્થનો વિચાર કરતાં મનોવર્ગણા વિશિષ્ટ આકારરૂપે પરિણમે છે તેનું જે જ્ઞાન તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન. તથા કેવળ એટલે એક. એક જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન, એક હોવાનું કારણ આ જ્ઞાન મત્યાદિજ્ઞાન નિરપેક્ષ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'છાદ્મસ્થિક મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે.' અથવા કેવલ એટલે શુદ્ધ. પૂર્ણ જ્ઞાનને આવરનાર કર્મમલરૂપ કલંકનો સર્વથા નાશ થવાથી શુદ્ધ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવલ એટલે સંપૂર્ણ. પ્રથમથી જ સર્વથા કેવલજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણપણે જે ઉત્પન્ન થાય તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવલ એટલે અસાધારણ. તેના જેવું બીજું જ્ઞાન ન હોવાથી અસાધારણ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવળ એટલે અનંત, અનંત જ્ઞેય વસ્તુને જાણતું હોવાથી અનંત જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. આવી રીતે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકારોપયોગ છે. પ્રતિ વસ્તુના નિર્ણયરૂપ જે વિશેષ જ્ઞાન તે આકાર, અને આકારયુક્ત જે જ્ઞાન તે સાકાર કહેવાય. 'આકાર એટલે વિશેષ—એવું શાસ્ત્રવચન છે.' અહિં પહેલાં જે અજ્ઞાનનો નિર્દેશ કર્યો છે તે સઘળા જીવોને પહેલાં અજ્ઞાન હોય છે અને પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય છે એ જણાવવા માટે છે. તથા ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન, અને કેવળદર્શન—એમ ચાર પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગ છે. પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળો આકાર—વિશેષ રહિત ઉપયોગ તે અનાકાર ઉપયોગ કહેવાય છે. તેમાં ચક્ષુદ્વારા રૂપ વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે ચક્ષુદર્શન. ચક્ષુ સિવાય બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મનથી પોતપોતાના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુદર્શન. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન. જગતમાં રહેલા રૂપી અરૂપી સઘળા પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન. નામ જાતિ લિંગ આદિ વિના જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે દર્શન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ઉપયોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ યોગ અને ઉપયોગોનો જીવસ્થાનકોમાં વિચાર કરવો જોઈએ—કયા જીવોને કેટલા યોગ અને કેટલા ઉપયોગ હોય તે કહેવું જોઇએ, તે કહેવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યાં પ્રથમ જીવસ્થાનકની સંખ્યા કહે છે. જીવો ચૌદ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિ-

સંજ્ઞી જીવ કોઈ પણ પદાર્થનો વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે કાયયોગ વડે મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે, અને જે જે પ્રકારે ચિન્તન કરે છે તે તે રૂપ મનોવર્ગણાનો પરિણામ થાય છે, તેને દ્રવ્ય મન કહે છે. તે મનોવર્ગણાના પરિણામને મનઃપર્યવજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ જાણે છે, અને ચિંતનીય વસ્તુને અનુમાનથી જાણે છે મનોવર્ગણાનો અમુક જાતનો આકાર છે. માટે 'આ ક્ષેત્રમાં રહેલા આ જીવે આ પદાર્થનો આવો વિચાર કર્યો છે.' આ જ્ઞાન અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રમાં રહેલા સંજ્ઞિના મનોગત ભાવ વિષયક હોય છે.

ન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય–એ સાતે અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ જીવોના ચૌદ ભેદ થાય છે. જો કે આ જીવસ્થાનકોની સંખ્યા આચાર્ય પોતાની મેળે જ આગળ ઉપર કહેશે તો પણ અહીં જ તેનું કથન વધારે ઉપયોગી હોવાથી તેઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્પર્શનરૂપ એક ઇન્દ્રિય જેઓને હોય તે પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, વાયુ, અને વનસ્પતિ જીવો એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અને લોકના સંપૂર્ણ ભાગમાં વ્યાપીને રહેનારા છે તેઓ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. અને જેઓ બાદરનામકર્મના ઉદયથી બાદર પરિણામવાળા અને લોકના-અમુક-નિશ્ચિત સ્થાનકોમાં રહેનારા છે તેઓ બાદર કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન અને રસનરૂપ બે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે શંખ, છીપ, ચંદનક, કોડા, જળો, નાના મોટા કરમીયા, અને પૂરા આદિ બેઇન્દ્રિયો કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન રસન અને નાસિકારૂપ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે જૂ, માંકડ, ગદ્ધઇયા, મમ્મોલા, કુંથુઆ, મક્કોડા, કીડીઓ, ઉધઈ, કર્પાસ, અસ્થિક, ત્રપુસ, બીજક અને તુંબરૂક આદિ તેઇન્દ્રિયો કહેવાય છે. સ્પર્શન રસન, નાસિકા અને ચક્ષુરૂપ ચાર ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે ભ્રમર, માંખ, ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, કીડા, અને પતંગીયા વગેરે ચૌરિન્દ્રિય કહેવાય છે. સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ અને શ્રોત્રરૂપ પાંચે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે મત્સ્ય, મગર, મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે. પંચેન્દ્રિય જીવો બે પ્રકારે છે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી. તેમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી પદાર્થોના સ્વભાવનો જે વિચાર કરવો તે સંજ્ઞા, અને સંજ્ઞાવાળા હોય તે સંજ્ઞી કહેવાય છે. એટલે કે વિશિષ્ટ સ્મરણ આદિરૂપ મનોવિજ્ઞાનવાળા સંજ્ઞી કહેવાય છે. અને એવા પ્રકારના મનોવિજ્ઞાન વિનાના અસંજ્ઞી કહેવાય છે. આ સઘળા જીવો અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં આહારાદિ પુદ્ગલોના ગ્રહણ અને પરિણમનના કારણભૂત આત્માની જે શક્તિ વિશેષ તે પર્યાપ્તિ[3]. અને તે પુદ્ગલોના ઉપચયથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે–ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલા જીવે જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરેલા છે અને પ્રતિસમય બીજા પણ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાય

૧ જેઓના ગમે તેટલા શરીર એકત્ર થાય છતાં ચર્મચક્ષુથી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ કહેવાય ૨ જેઓના અનેક શરીરનો સમૂહ પણ દેખાઈ શકતો હોય તે બાદર કહેવાય.

૩ પર્યાપ્તિઃ ક્રિયાપરિસમાપ્તિરાત્મન. વિવક્ષિત આહારગ્રહણ, શરીરનિર્વર્તનાદિ ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની નિષ્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ, તે પુદ્ગલ રૂપ છે અને તે તે ક્રિયાના કર્તા આત્માનું કરણવિશેષ છે. જે કરણવિશેષથી આત્મામાં આહારાદિ ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય તે કરણ જે પુદ્ગલોથી નીપજે તેવા પ્રકારના પરિણામવાળા, આત્માએ ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો પર્યાપ્તિ શબ્દથી વ્યવહાર્ય છે. જેમ કે–આહારગ્રહણ કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ, શરીરના કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયના

છે કે જે પુદ્ગલો પ્રથમ ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોના સંબંધથી તે રૂપે પરિણત થતા જાય છે તેઓની આહારાદિ પુદ્ગલોને ખલ અને રસાદિરૂપે પરિણમનનું કારણભૂત જે શક્તિવિશેષ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. જેમ ઉદરની અંદર રહેલો પુદ્ગલ વિશેષની આહારના પુદ્ગલોને ખલ અને રસરૂપે પરિણમન કરવામાં કારણભૂત શક્તિ વિશેષ હોય છે. તે પર્યાપ્તિઓ છ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે–

કરણની ઉત્પત્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસને યોગ્ય કરણની ઉત્પત્તિ તે પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ. ભાષા યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં અને છોડવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ. કહ્યું છે કે–"આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મનની ઉત્પત્તિ જે પુદ્ગલોથી થાય છે તેના પ્રતિ જે કરણ તે પર્યાપ્તિ. [સિદ્ધાન્તમા છ પર્યાપ્તિઓ પ્રસિદ્ધ છે તો અહીં પાંચ પર્યાપ્તિઓ કેમ કહી ? તેનો ઉત્તર એ છે કે અહી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણથી મન પર્યાપ્તિનું ગ્રહણ કરેલું છે, માટે પાંચ પર્યાપ્તિઓ કહી છે. (પ્ર૦–) શાસ્ત્રકારે મનને અનિન્દ્રિય કહ્યું છે. તો ઇન્દ્રિયના ગ્રહણથી મનનું ગ્રહણ કેમ થાય ? (ઉ૦–) જેમ શબ્દાદિ વિષયને ગ્રહણ કરનાર સાક્ષાત્ ચક્ષુ આદિ છે, તેવું મન નથી, અને સુખાદિને સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરનાર મન છે, માટે મન સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિય નથી, પણ ઇન્દ્ર–આત્માનું લિંગ હોવાથી ઇન્દ્રિય પણ છે. અહીં પાચ જ પર્યાપ્તિઓ કહી છે તે બાહ્ય કરણની અપેક્ષાએ જાણવી, પણ મન અન્તઃકરણ છે માટે મનઃપર્યાપ્તિ જુદી કહી છે, તેમાં કંઈ પણ દોષ નથી. બન્ને પ્રકારે મનઃપર્યાપ્તિનો સંભવ છે. અહીં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સહિત જ આત્માની વિવક્ષિત ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ એટલે વિવક્ષિત ક્રિયા કરવામા સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ. ઔદારિકાદિ શરીરની પ્રથમ ઉત્પત્તિમા જ આ પર્યાપ્તિઓનો વિચાર કર્યો છે.] આ છ એ પર્યાપ્તિઓનો આરંભ એક સાથે થાય છે અને અનુક્રમે પૂરી થાય છે પણ સાથે પૂરી થતી નથી. કારણ કે ઉત્તરોત્તર પર્યાપ્તિઓ અધિક અધિક કાળે સમાપ્ત થાય છે. તેમાં આહાર પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર કહે છે– "શરીરેન્દ્રિય–વાઙ્–મનઃ–પ્રાણાપાનયોગ્યદલિકદ્રવ્યાહરણક્રિયાપરિસમાપ્તિરાહારપર્યાપ્તિઃ" શરીર, ઇન્દ્રિય, ભાષા, મન, અને પ્રાણાપાન–શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય દલિક–પુદ્ગલોની આહરણ–ગ્રહણ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે આહારપર્યાપ્તિ કરણવિશેષ છે. અહીં મનના ગ્રહણ કરવાથી સ્પષ્ટ રીતે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણથી મનઃપર્યાપ્તિનું ગ્રહણ કર્યું છે. 'ગૃહીતસ્ય શરીરતયા સંસ્થાપનક્રિયાપરિસમાપ્તિઃ શરીરપર્યાપ્તિઃ' સામાન્યરૂપે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોને શરીર રૂપે સંસ્થાપન–રચના ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિ.

અહી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ટીકાકારે પર્યાપ્તિની વ્યાખ્યામાં ઉત્પત્તિસ્થાને આવીને જીવ જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે અને પછી પ્રતિસમય જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાય છે–એમ સામાન્ય રૂપે કહ્યુ છે, પણ કયા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે–એમ સ્પષ્ટ કહ્યું નથી, પરન્તુ તત્ત્વાર્થકારે આહારપર્યાપ્તિની વ્યાખ્યામાં વિશેષપણે શરીર, ઇન્દ્રિય, ભાષા, મન અને શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના કહ્યા છે. પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરેલા તેમજ પ્રતિસમય ગ્રહણ કરાતા એવા તે પુદ્ગલોથીજ કરણની નિષ્પત્તિ થાય છે તે પર્યાપ્તિશબ્દવાચ્ય છે. તેથી એમ પણ જણાય છે કે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોથી

૧ આહારપર્યાપ્તિ, ૨ શરીરપર્યાપ્તિ, ૩ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ૪ પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિ, ૫ ભાષાપર્યાપ્તિ, ૬ અને મનઃપર્યાપ્તિ. તેમાં જે શક્તિ વડે બાહ્ય આહાર ગ્રહણ કરીને ખલ-વિષ્ટા, મૂત્ર અને રસ-સાર પદાર્થરૂપે પરિણમાવે તે આહારપર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે રસરૂપ આહારને રસ, લોહી, ચરબી, હાડકા, મજ્જા (હાડકાની અંદર રહેલ ચીકણો પદાર્થ) અને વીર્ય એ સાત ધાતુરૂપે પરિણમાવે તે શરીરપર્યાપ્તિ. જે શક્તિ-વડે ધાતુરૂપે પરિણામ પામેલા આહારને ઇન્દ્રિયોરૂપે પરિણમાવે તે ઇન્દ્રિય-પર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે ઉચ્છ્વાસયોગ્ય વર્ગણામાંથી દલિકો ગ્રહણકરી ઉચ્છ્વાસ રૂપે પરિણમાવી તેનું અવલંબન લઇ છોડે-મૂકે તે ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ. જે શક્તિવડે ભાષા યોગ્ય વર્ગણામાંથી દલિકો ગ્રહણ કરી ભાષાપણે પરિણમાવી તેનું અવલંબન

ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ભાષાપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને મનને યોગ્ય પુદ્ગલોથી મનઃપર્યાપ્તિની નિષ્પત્તિ સંભવે છે. 'ત્વગાદીન્દ્રિયનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિરિન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ' ત્વક્-સ્પર્શનેન્દ્રિય અને આદિ શબ્દથી, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર અને મન; તેઓના સ્વરુપને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ. 'પ્રાણાપાનક્રિયાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ-નિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિ પ્રાણાપાનપર્યાપ્તિઃ' ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસની ક્રિયાને યોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવાની અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શ્વાસોચ્છ્વાસ-પર્યાપ્તિ. 'ભાષાયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણનિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિસમાપ્તિર્ભાષાપર્યાપ્તિઃ', ભાષાને યોગ્ય ભાષાવર્ગણાના દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ. 'મનસ્ત્વયોગ્યદ્રવ્યગ્રહણ-નિસર્ગશક્તિનિર્વર્તનક્રિયાપરિ-સમાપ્તિર્મનઃપર્યાપ્તિરિત્યેકે', મનરૂપે પરિણામને યોગ્ય મનોવર્ગણા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા અને મૂકવાના સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે મનઃપર્યાપ્તિ-એમ કોઈ આચાર્ય ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી જુદી મનઃપર્યાપ્તિ માને છે, અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિના ગ્રહણવડે મન પર્યાપ્તિનું ગ્રહણ કરતા નથી. પણ મન પર્યાપ્તિને કોઈ માને છે અને કોઈ માનતા નથી-એમ સમજવાનું નથી. આસા યુગપદારબ્ધાનામપિ ક્રમેણ સમાપ્તિ, ઉત્તરોત્તરસૂક્ષ્મતરત્વાત્, સૂત્રદાર્વાદિકર્તન-ઘટનવત્, આ ૭ એ પર્યાપ્તિઓનો એક સાથે આરંભ થાય છે, પણ અનુક્રમે સમાપ્તિ થાય છે અનુક્રમે સમાપ્તિ થવાનું કારણ જણાવે છે-'ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી'. જેમકે આહાર-પર્યાપ્તિથી શરીરપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે તે ઘણાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના સમૂહથી બનેલી છે. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે. તેથી ભાષાપર્યાપ્તિ સૂક્ષ્મ છે અને તેથી મનઃપર્યાપ્તિ વધારે સૂક્ષ્મ છે. તેની ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતા દૃષ્ટાન્તથી બતાવે છે-સૂતર કાંતવા અને કાષ્ઠ વગેરે ઘડવાની પેઠે, જાડું સૂતર કાંતનારી અને ઝીણું સૂતર કાંતનારી કાંતવાનો એક સાથે આરંભ કરે. તેમાં જાડું સૂતર કાંતનારી જલદી કોકડું પૂરૂં કરે અને ઝીણું સૂતર કાંતનારી લાંબા કાળે પૂરૂં કરે. કાષ્ઠ ઘડવામાં પણ આજ ક્રમ છે. થાંભલા વગેરેનું ચોરસ વગેરે મોટી કારીગરીનું કામ થોડા કાળમાં થાય છે અને તેજ થાંભલો પત્રરચના અને પુતળીઓ વગેરે સહિત કરવામાં આવે તો લાંબા કાળે તયાર થાય છે. જુઓ-તત્ત્વાર્થટીકા (અ. ૮ સૂ. ૧૨.) પ્રજ્ઞાપના અનુવાદ પ. ૭૧.

લઇ મૂકે તે ભાષાપર્યાપ્તિ. તથા જે શક્તિવડે મનોયોગ્ય વર્ગણાના દલિકો ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણમાવી તેનું અવલંબન લઇ છોડે તે મનઃપર્યાપ્તિ. આ પર્યાપ્તિઓ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિયાદિ—અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યન્ત અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને અનુક્રમે ચાર, પાંચ અને છ હોય છે. ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે સઘળા જીવો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સઘળી પર્યાપ્તિઓને એક સાથેજ ઉત્પન્ન કરવાની શરૂઆત કરે છે અને અનુક્રમે પૂર્ણ કરે છે. તેમાં પહેલી આહારપર્યાપ્તિ કરે છે, ત્યાર બાદ શરીરપર્યાપ્તિ, પછીથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ચોથી પાંચમી અને છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે છે. આહારપર્યાપ્તિ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે. અને શેષ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અંતર્મુહૂર્ત્ત કાલે પૂર્ણ થાય છે.

પ્ર૦—આહારપર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે એ શી રીતે જાણી શકાય ?

ઉ૦—આ વિષયમાં ભગવાન્ આર્ય શ્યામાચાર્યે પન્નવણાસૂત્રમાં બીજા ઉદ્દેશકમાં આ સૂત્ર કહ્યું છે '**आहारपज्जत्तिए अपजत्तेणं भंते किमाहारए, अणाहारए? गोयमा! नो आहारए' अणाहारए** इति. હે ભગવન્! આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા શું આહારી હોય કે અણાહારી હોય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ મહાવીર ગૌતમસ્વામિને કહે છે કે—હે ગૌતમ ? આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત જીવો આહારી હોતા નથી, પરંતુ અણાહારી હોય છે. તેથી આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત વિગ્રહગતિમાંજ સંભવે છે, ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત સંભવતા નથી. કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર પહેલેજ સમયે આહાર કરે છે, તેથી એમ જણાય છે કે આહારપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે થાય છે. જો કદાચ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો પણ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્ત હોય તો ઉત્તર સૂત્રને આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ—'**सिय आहारए सिय अणाहारए**' આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા કદાચ આહારી પણ હોય, કદાચ અણાહારી પણ હોય. જેમ શરીરાદિપર્યાપ્તિના સંબંધમાં કદાચ આહારી હોય કદાચ અણાહારી પણ હોય તેમ કહ્યું છે. આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા વિગ્રહ ગતિમાં અણાહારી હોય અને ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી આહાર કરે ત્યારે આહારી હોય. આ પ્રમાણે ત્યારેજ બને કે જે સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે જો આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય. પરંતુ તેજ

ઔદારિકશરીરિને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે, અને ત્યાર પછી અંતરૂ અંતર્મુહૂર્ત્તે અન્ય અન્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે. અને વૈક્રિય તથા આહારક શરીરિને પહેલી પર્યાપ્તિ પહેલા સમયે, ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્તે બીજી અને ત્યાર પછી સમયે સમયે અનુક્રમે ત્રીજી ચોથી આદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે. સઘળી પર્યાપ્તિઓનો પૂર્ણ થવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.

સમયે આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે માટે આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા તો વિગ્રહગતિમાંજ હોય છે, અને તે વખતે અણાહારી હોય છે. તેથીજ આહારપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાનું અણાહારીપણું વિગ્રહગતિમાંજ સંભવે છે. અને શરીરાદિપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા વિગ્રહગતિમાં અણાહારી હોય છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઉત્પન્ન થયા બાદ જ્યાંસુધી શરીરાદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી તે તે પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા આહારી હોય છે. એટલે શરીરાદિ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા અણાહારી અને આહારી એમ બંને પ્રકારે હોય છે. તથા સઘળી પર્યાપ્તિઓનો પૂર્ણ કરવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. જેઓ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે તેઓ પર્યાપ્તા કહેવાય છે, અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નહિ કરનારા આત્માઓ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે. તે અપર્યાપ્તા લબ્ધિ અને કરણથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ અપર્યાપ્તા છતા જ મરે, પરંતુ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ કરે તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તા કહેવાય, અને જેઓએ શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે.

ઉદ્દેશ ક્રમ પ્રમાણે નિર્દેશ થાય છે–એટલે જે ક્રમથી કહેવાની શરૂઆત કરી હોય તે ક્રમથી કહેવું જોઇએ એ ન્યાયે પ્રથમ ઉપરોક્ત જીવસ્થાનોમાં યોગોને કહેવા ઇચ્છતા આચાર્ય આ ગાથા કહે છે—

विगलासन्निपज्जत्तएसु लब्भंति कायवइजोगा ।
सव्वे वि सन्निपज्जत्तएसु सेसेसु काओगो ॥ ६ ॥

विकलासंज्ञिपर्याप्तेषु लभ्येते कायवाग्योगौ ।
सर्वेऽपि संज्ञिपर्याप्तेषु शेषेषु काययोगः ॥ ६ ॥

અર્થ—વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તામાં કાયયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગ હોય છે. સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં સઘળા યોગો હોય છે. અને શેષ જીવસ્થાનોમાં કાયયોગ જ હોય છે.

---

૧ ઉપર જેમ અપર્યાપ્તાના બે ભેદ કહ્યા તેમ પર્યાપ્તાના પણ લબ્ધિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે. લબ્ધિપર્યાપ્તા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય કરશે. કરણપર્યાપ્તા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂરી કરી લીધી છે. અહિં કરણઅપર્યાપ્તા અને લબ્ધિપર્યાપ્તાનો અર્થ લગભગ સરખો જણાય છે તેથી ઘણા શંકામાં પડે છે. તે સંબંધમાં એ સમજવાનું કે–કર્મના બે પ્રકાર છે ૧ પર્યાપ્તનામકર્મ ૨ અપર્યાપ્તનામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય તે પર્યાપ્તનામ કર્મ જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ થાય તે અપર્યાપ્ત નામ કર્મ. લબ્ધિ એટલે શક્તિ વડે કરીને પર્યાપ્તા તે લબ્ધિપર્યાપ્તા તે પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ. અને શક્તિવડે અપર્યાપ્તા તે લબ્ધિઅપર્યાપ્તા, તે અપર્યાપ્ત નામ

ટીકાનુ૦—પદનો એક દેશ હોવાથી આખું પદ લેવું જોઇએ–એ ન્યાયે ગાથામાં કહેલ વિકલ શબ્દથી વિકલેન્દ્રિય એ આખું પદ લેવું, અને આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ યથાયોગ્ય રીતે સમજવું. પર્યાપ્તા વિકલેન્દ્રિય–પર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પર્યાપ્તા અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોમાં કાયયોગ અને વચનયોગ એમ બે યોગ હોય છે. તેમાં કાયયોગ ઔદારિક શરીરરૂપ, અને 'વિકલેન્દ્રિયોમાં અસત્યઅમૃષારૂપજ વચનયોગ હોય છે', એ શાસ્ત્ર વચનને અનુસરી અસત્યઅમૃષારૂપ વચનયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમાં મન વચન અને કાયાના સઘળા યોગો હોય છે, એટલે કે પંદરે યોગો હોય છે. તેમાં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ કેવલિસમુદ્ઘાતાવસ્થામાં હોય છે. કહ્યું છે કે—'આઠ સમયનો કેવલિસમુદ્ઘાત કરતા ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે હોય છે.' આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લબ્ધિસંપન્ન શ્રુતકેવલી તે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરે ત્યારે હોય છે. તેમજ વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચ લબ્ધિ ફોરવે ત્યારે વૈક્રિયકાયયોગ તથા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોય છે, દેવતા નારકોને પર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે. મનયોગના ચાર ભેદ અને વચનયોગના ચાર ભેદ ચારે ગતિના સંજ્ઞિપર્યાપ્તાને હોય છે, અને ઔદારિકકાયયોગ પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિર્યંચોને હોય છે. તથા શેષ સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ નવ જીવભેદોમાં એકલો કાયયોગજ હોય છે. તે પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગજ હોય છે. અહિં લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે. જો કરણઅપર્યાપ્તાની વિવક્ષા હોત તો અપર્યાપ્ત દેવ નારકનો વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ પણ લીધો હોત પરંતુ લીધો નથી તેથીજ અહિં લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે એમ સમજાય છે. ૬

તેજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે.

लद्धीए करणेहि य ओरालियमीसगो अपज्जत्ते ।
पज्जत्ते ओरालो वेउव्विय मीसगो वावि ॥ ७ ॥

કર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ તાત્પર્ય એ કે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ જ ક્રમે લબ્ધિપર્યાપ્તા અને લબ્ધિઅપર્યાપ્તા કહેવાય છે. અને કરણઅપર્યાપ્તા તથા કરણપર્યાપ્તા તો પર્યાપ્તનામકર્મનો ઉદય થયા બાદ આત્માની અમુક અવસ્થાને ઓળખવા માટે જ શાસ્ત્રકારે રાખેલા નામ માત્ર છે. જેમકે લબ્ધિપર્યાપ્તા–પર્યાપ્તનામ કર્મવાળા આત્માઓ જ્યાં સુધિ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધિની તેઓની અવસ્થાને કરણઅપર્યાપ્તાવસ્થા કહેવી અને સ્વયોગ્યપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા પછીની અવસ્થાને કરણપર્યાપ્તાવસ્થા કહેવી. આ રીતે લબ્ધિપર્યાપ્ત અને લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જ્યારે કર્મરૂપ છે ત્યારે કરણઅપર્યાપ્ત અને કરણપર્યાપ્ત કર્મરૂપ નથી એ સ્પષ્ટ ભેદ છે.

लब्ध्या करणैरौदारिकमिश्रकोऽपर्याप्ते ।
पर्याप्ते उरालो वैक्रियमिश्रको वाऽपि ॥ ७ ॥

અર્થ—લબ્ધિ અને કરણથી અપર્યાપ્તામાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે. અને પર્યાપ્તામાં ઔદારિકકાયયોગ અથવા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે.

ટીકાનુ૦—લબ્ધિ અને કરણ એ બંને વિશેષણવાળા અપર્યાપ્તા જીવોમાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ એકજ હોય છે. આ હકીકત તિર્યંચ અને મનુષ્ય આશ્રયી કહી છે એમ સમજવું. કારણ કે તેઓમાં જ લબ્ધિ અને કરણ એ બન્ને વિશેષણો સંભવે છે. પરંતુ દેવ નારકોમાં સંભવતા નથી કારણ કે તેઓ કરણ અપર્યાપ્તાજ સંભવે છે, લબ્ધિઅપર્યાપ્તા નહિ. તેથી તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ જાણવો. તથા સાતે અપર્યાપ્તા જીવસ્થાનોને વિગ્રહગતિમા અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે અને પર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. તેમાં તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને ઔદારિક, દેવ–નારકોને વૈક્રિય અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળા પર્યાપ્ત બાદર-વાયુકાય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને વૈક્રિયકાયયોગ અને વૈક્રિયમિશ્રકાય-યોગ હોય છે. તથા ગાથાને અંતે મૂકેલા અપિ શબ્દથી લબ્ધિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધરને આહારકકાયયોગ અને આહારકમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે. ૭.

અહિં કેટલાક આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલા મનુષ્ય તિર્યંચોને ઔદારિકમિશ્ર અને દેવ–નારકોને વૈક્રિયમિશ્ર તથા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ શેષ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા મનુષ્ય તિર્યંચોને ઔદારિક અને દેવ–નારકોને વૈક્રિયકાયયોગ માને છે તેમના મતને જણાવનારી અન્યકર્તૃક ગાથા કહે છે—

कम्मुरलदुगमपज्जे वेउव्विदुगं च सन्निलद्धिल्ले ।
पज्जेसु उरलोच्चिय वाए वेउव्वियदुगं च ॥

कार्मणौदारिकद्विकमपर्याप्ते वैक्रियद्विकं च संज्ञिनि लब्धिमति ।
पर्याप्तेषु उरल एव वाते वैक्रियद्विकं च ॥

અર્થ—અપર્યાપ્તામાં કાર્મણ અને ઔદારિકદ્વિક એ ત્રણ યોગો હોય છે, અને લબ્ધિવાળા સંજ્ઞી દેવાદિમાં વૈક્રિયદ્વિક હોય છે. તથા પર્યાપ્તામાં ઔદારિક-કાયયોગ અને વાયુકાયમાં વૈક્રિયદ્વિક હોય છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવભેદોમાં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગો હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ અને ઔદા-રિકમિશ્રયોગ હોય છે, પરન્તુ ઔદારિકકાયયોગ ગાથાની ઉપર લખેલ અવતરણ પ્રમાણે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાને અન્ય

આચાર્યને મતે છે એમસમજવું. એજ પ્રમાણે દેવ નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે. સ્વમતે તો સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તાને ઔદારિક કે વૈક્રિય કાયયોગ હોય છે. જ્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય ત્યાં સુધી મનુષ્ય તિર્યંચને કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર, દેવ નારકોને કાર્મણ અને વૈક્રિયમિશ્રયોગ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તિર્યંચોમાં અને પર્યાપ્ત મનુષ્યોમાં ઔદારિક કાયયોગ હોય છે, અને દેવ નારકોમાં વૈક્રિયયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત વાયુકાયમાં વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, અને ગાથાને અંતે મૂકેલ 'ચ' શબ્દ અનુક્તનો સમુચ્ચાયક હોવાથી ઔદારિક એમ ત્રણ યોગ હોય છે. વૈક્રિયદ્વિક કેટલાક વાયુકાય જીવોને હોય છે, સઘળાને નહિ. પન્નવણા સૂત્રની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'**तिण्हं ताव रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि बायरपज्जत्ताणं पि संखेज्जइभागस्सत्ति**' ત્રણ રાશિ—સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અને બાદરએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત—એ ત્રણ રાશિના જીવોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતીજ નથી. અને બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયમાંથી તેના સંખ્યાતમા ભાગના જીવોનેજ વૈક્રિયલબ્ધિ હોય છે.

હવે જીવસ્થાનોમાં ઉપયોગો કહે છે—

मइसुयअन्नाण अचक्खु दंसणेक्कारसेसु ठाणेसु ।
पज्जत्त चउपणिंदिसु सचक्खु सन्नीसु बारसवि ॥८॥

मतिश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनान्येकादशसु स्थानेषु
पर्याप्तचतुःपञ्चेन्द्रियेषु सचक्षूंषि संज्ञिषु द्वादशापि ॥८॥

અર્થ—અગ્યાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયમાં ચક્ષુદર્શન સહિત ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંજ્ઞિમાં બારે ઉપયોગ હોય છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ અગ્યાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. આહ અપર્યાપ્તા તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તા સમજવા અન્યથા [1]કરણઅપર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિયાદિમાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થવા બાદ ચક્ષુદર્શન પણ હોય છે. કારણ કે મૂળટીકામાં—સ્વોપજ્ઞટીકામાં આચાર્ય મહારાજે સ્વીકાર્યું છે. કરણઅપર્યાપ્ત સંજ્ઞિને તો મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, અને વિભંગજ્ઞાન પણ હોય છે.

---

૧ करणापर्याप्तकेष्विन्द्रियपर्याप्ता सत्यां तेषां चक्षुर्दर्शनं भवति કરણ અપર્યાપ્તાઓને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ચક્ષુદર્શન હોય છે.

તથા પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમાં ચક્ષુદર્શન સાથે પૂર્વોક્ત ત્રણ મળી મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુદર્શન એમ ચાર ઉપયોગ હોય છે. અને સંજ્ઞિ પર્યાપ્તામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. તેમાં દેવગતિઆદિ ત્રણ ગતિમા કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનવિના નવ ઉપયોગ હોય છે. માત્ર મનુષ્યગતિમાંજ બારે ઉપયોગો હોય છે. ૮

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનોમાં યોગ અને ઉપયોગો વિચાર્યા. હવે માર્ગણાસ્થાનોમાં તેઓને વિચારવા જોઈએ, તે માર્ગણાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે—

गइइंदिए अ काए जोए वेए कसायनाणे य ।
संजमदंसणलेसा भवसम्मे सन्नि आहारे ॥

આ ગાથા આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ ઉપર કહેશે પરંતુ અહિં જો તેનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું હોય તો ઉપકારક થાય તેમ હોવાથી તેનુ અહિં વ્યાખ્યાન કરે છે–કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત કરાય તે એટલે કે નરક દેવ આદિ પર્યાયરૂપે આત્માનો જે પરિણામ તે ગતિ. તે ચાર પ્રકારે છે નરક ગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ. તથા '**इदु परमैश्वर्यै इन्दनादिन्द्र**' ઈન્દ ધાતુ પરમ ઐશ્વર્યવાળા હોવું એ અર્થમાં છે. પરમ ઐશ્વર્ય જેનામા હોય તે ઈંદ્ર કહેવાય. આત્મામાં જ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો યોગ હોવાથી તેજ ઇન્દ્ર છે. તેનું જે ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તે સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એમ પાંચ પ્રકારે છે. ઈંન્દ્રિયના ગ્રહણવડે ઇન્દ્રિયોવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો ગ્રહણ કરવાના છે, કારણ કે ઇન્દ્રિય કોઈ સ્વતન્ત્ર વસ્તુ નથી. વળી આગળ ઇન્દ્રિયવાન્ આત્માઓમાં જ યોગાદિનો વિચાર કરવામાં આવશે. '**चीयते ईति काय**' પુદ્ગલના મળવા વિખરવા વડે જે ચય અપચય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે તે કાય. તે છ પ્રકારે છે–પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાય. તથા જેનો અર્થ અને જેના પંદરભેદનું સ્વરૂપ પહેલા સવિસ્તર કહેવાઇ ગયું છે તે યોગના સામાન્યથી ત્રણ ભેદ છે. મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ. '**वेद्यते इति वेदः**' જે અનુભવાય તે વેદ. વેદ એ અભિલાષારૂપ છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ. સ્ત્રીનો પુરૂષના વિષયમાં જે અભિલાષ તે સ્ત્રીવેદ, પુરૂષનો સ્ત્રીના વિષયમાં જે અભિલાષ તે પુરૂષવેદ, અને નપુંસકનો સ્ત્રી પુરૂષ બંનેના વિષયમાં જે અભિલાષ તે નપુંસકવેદ. '**कष्यन्ते हिंस्यन्ते परस्परमस्मिन् प्राणिन ईति कषः संसारः तमयन्ते एभिरिति कषायः**' જેની અંદર પ્રાણિઓ પરસ્પર દંડાય–દુઃખી થાય તે કષ એટલે સંસાર. તે સંસારને જે વડે આત્માઓ પ્રાપ્ત કરે–જે વડે સંસારમાં રખડે દુઃખી થાય તે કષાય. તે ક્રોધ માન માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારે છે. તથા પહેલા જેના શબ્દાર્થનું નિરૂપણ કર્યું છે તે જ્ઞાન કહેવાય

છે. જ્ઞાનના ગ્રહણ વડે તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનનું પણ ગ્રહણ છે. તે જ્ઞાનના પાંચ ભેદ અને અજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ એમ આઠે ભેદનું સ્વરૂપ પહેલા વિસ્તાર પૂર્વક કહ્યું છે. તથા 'संयमनं संयमः सम्यगुपरमः चारित्रमित्यर्थः' સંયમ એટલે ત્યાગ. સમ્યગ્ પ્રકારે વિરમવુ–શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન પૂર્વક સર્વથા પાપ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે સંયમ અથવા ચારિત્ર કહેવાય છે. તે પાંચ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ સામાયિકચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર, ૫ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર. સંયમના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત દેશસંયમ અને અસંયમનુ પણ ગ્રહણ છે. તેમાં સમાય એટલે રાગ અને દ્વેષના રહિત પણાવડે આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરવિ–વિભાવ દશામાંથી સ્વભાવમાં આવવું–અંતર્મુખ દૃષ્ટિ થવી તે. આ સમાય અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓનું પણ ઉપલક્ષણ છે એટલે કે આ સમાય દ્વારા અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓ પણ લેવાની છે. કારણ કે સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ દ્વેષના અભાવરૂપ છે. અહિં સાધુની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ દ્વેષના અભાવમાં કારણ હોવાથી કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરીને સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓનેજ રાગ દ્વેષના અભાવરૂપ કહી છે. સમાય વડે–રાગ દ્વેષના રહિતપણા વડે થયેલુ અથવા સમાય છતા થયેલું જે ચારિત્ર તે સામાયિક કહેવાય છે. અથવા સમ્ એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો આય એટલે જે લાભ તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે જેટલે જેટલે અંશે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો લાભ થતો જાય તેટલે તેટલે અશે સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું જાય છે. તે સામાયિક ચારિત્ર સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે.

પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે સઘળા ચારિત્રો સામાયિકરૂપ છે, કારણ કે તે સઘળા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે તો પછી છેદોપસ્થાપનીયાદિ ભેદ શા માટે ?

ઉત્તર—જો કે સઘળા ચારિત્રો સર્વથા પાપવાળા વ્યાપારના ત્યાગરૂપ હોવાથી સામાયિકરૂપજ છે, તો પણ પૂર્વ પર્યાયના છેદાદિરૂપ જે વિશેષ છે, તેને લઇનેજ છેદોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રો પહેલા સામાયિક ચારિત્રથી શબ્દ અને અર્થથી જુદા પડે છે. અને પહેલામાં પૂર્વપર્યાયનો છેદ વિગેરે કોઇપણ પ્રકારનો વિશેષ નહિ હોવાથી તે 'સામાયિક' એવા સામાન્ય શબ્દમાંજ રહે છે. એટલે

---

૧ જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ વિગેરે માર્ગણાઓમા તેના પ્રતિપક્ષ અજ્ઞાનાદિ પણ અહિં લેવાના છે કારણ કે ચૌદ માર્ગણા માહેની કોઈ પણ માર્ગણા દ્વારા સઘળા સંસારી જીવોનો વિચાર કરવાનો હોય છે. જો અહિ પ્રતિપક્ષ ભેદ ન લેવામા આવે તો તે જ્ઞાનાદિમા અમુક જીવોનો જ વિચાર થાય અને ઘણો ભાગ રહી જાય તેથી જ અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદનુ પણ ગ્રહણ થાય છે.

કે પહેલા ચારિત્રનું સામાયિક એવું સામાન્ય નામજ રહે છે. તે બે પ્રકારે છે- ૧ ઈત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં જેઓને પાંચ મહાવ્રતોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો નથી તેવા નવ દીક્ષિત શિષ્યનું અલ્પકાળ માટેનું જે ચારિત્ર તે ઈત્વર. અને દીક્ષાના સ્વીકાર-કાળથી આરંભી મરણ પર્યંતનું જે ચારિત્ર તે યાવત્કથિક. તે ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રના વચલા બાવીસ તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનું, અને મહા-વિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનુ સમજવું. કારણ કે તેઓના ચારિત્રની ઉત્થાપના થતી નથી એટલે કે તેઓને વડી દિક્ષા આપવામાં આવતી નથી, શરૂઆતથીજ તેઓને ચાર મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, અને યાવ-જ્જીવ પર્યંત નિરતિચાર પણે તેનું પાલન કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–'સામા-ન્યથી સઘળા ચારિત્રો સામાયિકરૂપજ છે, પરંતુ છેદ આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ વડે અર્થ અને નામથી જુદા પડે છે. અને કોઈ પણ જાતની વિશેષતા વિનાનું પહેલું ચારિત્ર સામાયિક એવી સામાન્ય સંજ્ઞામાંજ રહે છે. ૧ સર્વથા પાપવ્યા-પારના ત્યાગરૂપ સામાયિક ચારિત્ર છે. તે બે પ્રકારે છે–૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરોના તીર્થમાં મહાવ્રતોનું આરોપણ કર્યા વિનાના નવ દીક્ષિત શિષ્યને વડી દિક્ષા આપતા પહેલા અલ્પકાળ માટે જે આપવામાં આવે તે પહેલું ઇત્વર સામાયિક ચારિત્ર. અને વચલા બાવીસ તીર્થંકર અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરોના તીર્થના સાધુઓને દીક્ષાની શરૂઆતથી તે મરણ પર્યંતનું જે ચારિત્ર આપવામાં આવે તે યાવત્કથિક સામાયિક ચારિત્ર છે.' ૨–૩'

પ્રશ્ન—ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારાએ ઈત્વર સામાયિક પણ હે ભગવન્? હું યાવજ્જીવપર્યંતસામાયિક કરૂં છું એ પ્રમાણે જેટલુ પોતાનું આયુષ છે તેટલા કાળમાટે ગ્રહણ કર્યું છે, તો વડીદિક્ષા લેતા પૂર્વનુ સામાયિકચારિત્ર છોડતા પોતે જે યાવજ્જીવપર્યંતની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનો લેપ કેમ ન થાય?

ઉત્તર—પહેલાંજ અમે કહ્યુ છે કે સઘળા ચારિત્રો સામાન્ય સ્વરૂપે તો સામાયિકરૂપજ છે, કારણ કે દરેક ચારિત્રમાં સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારના ત્યાગનો સદ્ભાવ છે. માત્ર છેદ આદિ વિશુદ્ધિ વિશેષવડેજ વિશેષતાને પ્રાપ્ત થતું શબ્દ અને અર્થવડે ભિન્નતા ધારણ કરે છે તેથી જેમ યાવત્કથિક સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ વિશેષરૂપ સૂક્ષ્મ સંપરાયાદિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાંગતા નથી, તેમ ઇત્વર સામાયિક પણ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ છેદોપસ્થાપની-યચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાંગતુ નથી. જો દિક્ષા છોડી ગ્રહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તોજ ભંગ થાય છે. પરંતુ સામાયિક ચારિત્રનીજ વિશેષ વિશુદ્ધિરૂપ છેદોપસ્થા-પનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતા ભાંગતુ નથી. કહ્યુ છે કે—'વ્રતોને છોડી દેતાં ચારિ-ત્રનો ભંગ થાય છે, પરંતુ જે ચારિત્ર પહેલાનાં ચારિત્રને વિશેષ શુદ્ધ કરે છે,

નામમાત્રથીજ જુદું છે, તેનાથી ભંગ કેમ થાય? અર્થાત્ સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ પ્રાપ્ત થતા જેમ છેદોપસ્થાપનીયાદિનો ભંગ થતો નથી તેમ છેદોપસ્થાપનીય પ્રાપ્ત થતા ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનો પણ ભંગ ન થાય.' તથા જે ચારિત્રમાં પૂર્વ પર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમાં સ્થાપન કરવાનું હોય તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગુરૂ જ્યારે નાની દિક્ષા આપે છે ત્યારે માત્ર કરેમિભંતે ઉચ્ચરાવે છે, ત્યાર પછી યોગોદ્વહન કર્યા બાદ વડી દિક્ષા આપે છે; અને તે વખતે પાંચ મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવે છે. જે દિવસે વડી દિક્ષા લે છે, તે દિવસથી દિક્ષાના વરસની શરૂઆત થાય છે, અને પૂર્વનો દિક્ષાપર્યાય કપાઈ જાય છે. આ વડી દીક્ષા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે. તે બે પ્રકારે છે–૧ સાતિચાર, ૨ અને નિરતિચાર. તેમાં ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદિક્ષિત શિષ્યને જે પાંચ મહાવ્રતોનુ આરોપણ થાય છે—જે વડી દિક્ષા અપાય છે તે, અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થમાંથી અન્ય તીર્થંકરના તીર્થમાં જતા જેમકે–પાર્શ્વનાથ ભગવાનના તીર્થમાંથી વર્દ્ધમાન સ્વામિના તીર્થમાં જતા સાધુઓ ચાર મહાવ્રત છોડી પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મના સ્વીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદો-પસ્થાપનીય ચારિત્ર. અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનાર સાધુને ફરી જે વ્રતો ઉચ્ચરાવવા તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'નવ દિક્ષિત શિષ્યને, અથવા એક તીર્થમાંથી બીજા તીર્થમાં જતા સાધુઓને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે, અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનારને સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. બંને સ્થિત કલ્પમાં હોય છે' જે તીર્થંકરના તીર્થમાં ચાતુર્માસ અને પ્રતિક્રમણાદિ આચારો નિશ્ચિતરૂપે હોય એવો જે પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થનો કલ્પ તે સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે. તથા પરિહાર એટલે તપવિશેષ, તપવિશેષવડે ચારિત્રને આવરનાર કર્મની શુદ્ધિ જે ચારિત્રમાં થાય તે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર. કહેવાય છે. તે બે ભેદે છે–૧ નિર્વિશમાનક, ૨ અને નિર્વિષ્ટકાયિક. વિવક્ષિત ચારિત્રને તપસ્યાદિ કરવાવડે સેવનારા જેઓ હોય તે નિર્વિશમાનક કહેવાય છે, અને જે મુનિવરો તે ચારિત્રનું પાલન કરે છે તેઓના જેઓ પરિચારકો હોય તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક કહેવાય છે. આ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર પાલક અને પરિચારક વિના ગ્રહણ કરી શકાતું નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત નામે ઓળખાય છે. આ ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારનો નવ નવનો સમુહ હોય છે. તેમાંના ચાર તપસ્યાદિ કરવાવડે ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર પરિચારક–વેયાવચ્ચ કરનારા, અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે જો કે આ ચારિત્રને ગ્રહણકરનારા સઘળા શ્રુતાતિશય સંપન્ન હોય છે તો પણ તેઓનો આચાર હોવાથી એકને વાચનાચાર્ય તરીકે સ્થાપે છે. હવે નિર્વિશમા-નકની તપસ્યાનો ક્રમ અન્ય શાસ્ત્રની ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે-'જ્ઞાની મહારાજે શીયાળો ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ત્રણે ઋતુમાં જઘન્ય મધ્યમ

અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ભેદે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનો તપ કહ્યો છે. ૧ ઉનાળામાં જઘન્ય એક, મધ્યમ બે, અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. ૨ શિયાળામાં જઘન્ય બે, મધ્યમ ત્રણ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામાં જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. પારણે આયંબિલ કરવાનું કહ્યું છે. અને ભિક્ષાના સાત પ્રકારમાંથી પાંચ પ્રકારે ભિક્ષાનું ગ્રહણ હોય છે, અને તેમાંના બે પ્રકારમાં અભિગ્રહ ધારણ કરવાનો હોય છે. તથા વાચનાચાર્ય અને પરિચારકો હમેશાં આયંબિલ કરે છે.' અહિં **पंचसु गहो दोसु अभिग्गहो**' એ પદથી સામાન્યત. સાધુઓની આહારની એષણા એટલે આહાર ગ્રહણ કરવાના પ્રકાર સાત છે એમ જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે–સંસૃષ્ઠ અસંસૃષ્ઠ, ઉધ્ધૃત, અલ્પલેપિકા, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત, અને સાતમી ઉજ્જિત ધર્મ્મા. એ સાત પ્રકારમાંથી પહેલા બે પ્રકારે ગચ્છ નિર્ગત સાધુને આહારનું ગ્રહણ થતું નથી, પાચ પ્રકારે થાય છે. તે પાંચમાંથી પણ એકવડે આહાર અને એકવડે પાણી એ પ્રમાણે બેમાં અભિગ્રહ હોય છે. 'આ પ્રમાણે છ માસ પર્યંત તપ કરીને નિર્વિશમાનક–તપ કરનાર અનુચર થાય છે, અને અનુચર તપ કરનાર થાય છે. એટલે કે અત્યાર સુધિ જે મુનિ વૈયાવચ્ચ કરતા હતા તેઓ હવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે, અને તપસ્યા કરનાર અનુચર થાય છે. આ અનુચર તથા વાચનાચાર્ય આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે વળી છ માસ તપ કરીને

જુઓ પ્રવચન સારોદ્ધાર પૃષ્ઠ ૨૧૫ ગા. ૭૩૯.

૧. છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલા હોય તે ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે સંસૃષ્ટ ભિક્ષા. ૨. છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે નહિ ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે અસંસૃષ્ટ ભિક્ષા ૩ તપેલી વિગેરે મૂળ પાત્રમાથી થાળી વિગેરે બીજા પાત્રમા કાઢેલુ ભોજન ગ્રહણ કરવુ ને ઉદ્ધૃત ભિક્ષા. ૪. લેપ એટલે ચીકાશ જેની અંદર નથી એવા નિરસ વાલ ચણા વિગેરેને ગ્રહણ કરવા તે અથવા જે ગ્રહણ કરતા પશ્ચાત્કર્મઆદિથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મનો બંધ અલ્પ થાય તે અલ્પલેપિકા ભિક્ષા ૫ ભોજનકાળે થાળી વિગેરે પાત્રમા કૂર આદિ જે ભોજન ભોજન કરનારને પીરસ્યુ હોય, તે પીરસેલા ભોજનમાથી જે ગ્રહણ કરવુ તે અવગૃહીતભિક્ષા ૬ ભોજનકાળે ભોજન કરવા ઇચ્છતા પુરૂષને પીરસવા ઇચ્છતા કોઈ રસોઇયા વિગેરેએ ચમચા વિગેરેથી તપેલી વિગેરે પાત્રમાથી ભોજન કાઢ્યું હોય પરંતુ પીરસ્યું ન હોય તેને જે ગ્રહણ કરવુ અથવા ખાનારાએ પોતેજ પોતાના હાથવડે પાત્રમાંથી ચમચા વિગેરેથી કાઢેલા ભોજનને જે ગ્રહણ કરવુ તે પ્રગૃહીત ભિક્ષા ૭ જે ભોજન ખરાબ આદિ હોવાને કારણે નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને જે ભોજનને બ્રાહ્મણાદિ પણ લેવા ન ઇચ્છતા હોય તે ભોજનને અથવા અર્ધાં છોડેલા ભોજનને ગ્રહણ કરવુ તે ઉજ્જિત ધર્મ્માભિક્ષા.

નામમાત્રથીજ જુદું છે, તેનાથી ભંગ કેમ થાય ? અર્થાત્ સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ પ્રાપ્ત થતા જેમ છેદોપસ્થાપનીયાદિનો ભંગ થતો નથી તેમ છેદોપસ્થાપનીય પ્રાપ્ત થતા ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનો પણ ભંગ ન થાય.' તથા જે ચારિત્રમાં પૂર્વ પર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમાં સ્થાપન કરવાનું હોય તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ગુરૂ જ્યારે નાની દિક્ષા આપે છે ત્યારે માત્ર કરેમિભંતે ઉચ્ચરાવે છે, ત્યાર પછી યોગોદ્વહન કર્યા બાદ વડી દિક્ષા આપે છે; અને તે વખતે પાંચ મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવે છે. જે દિવસે વડી દિક્ષા લે છે, તે દિવસથી દિક્ષાના વરસની શરૂઆત થાય છે, અને પૂર્વનો દિક્ષાપર્યાય કપાઈ જાય છે. આ વડી દીક્ષા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે. તે બે પ્રકારે છે–૧ સાતિચાર, ૨ અને નિરતિચાર. તેમાં ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદિક્ષિત શિષ્યને જે પાંચ મહાવ્રતોનુ આરોપણ થાય છે—જે વડી દિક્ષા અપાય છે તે, અથવા એક તીર્થંકરના તીર્થમાંથી અન્ય તીર્થંકરના તીર્થમાં જતા જેમકે–પાર્શ્વનાથ ભગવાનના તીર્થમાંથી વર્દ્ધમાન સ્વામિના તીર્થમાં જતા સાધુઓ ચાર મહાવ્રત છોડી પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મના સ્વીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનાર સાધુને ફરી જે વ્રતો ઉચ્ચરાવવા તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'નવ દિક્ષિત શિષ્યને, અથવા એક તીર્થમાંથી બીજા તીર્થમાં જતા સાધુઓને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે, અને મૂળ ગુણનો ઘાત કરનારને સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. બંને સ્થિત કલ્પમાં હોય છે' જે તીર્થંકરના તીર્થમાં ચાતુર્માસ અને પ્રતિક્રમણાદિ આચારો નિશ્ચિતરૂપે હોય એવો જે પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થનો કલ્પ તે સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે. તથા પરિહાર એટલે તપવિશેષ, તપવિશેષવડે ચારિત્રને આવરનાર કર્મની શુદ્ધિ જે ચારિત્રમાં થાય તે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર. કહેવાય છે. તે બે ભેદે છે–૧ નિર્વિશમાનક, ૨ અને નિર્વિષ્ટકાયિક. વિવક્ષિત ચારિત્રને તપસ્યાદિ કરવાવડે સેવનારા જેઓ હોય તે નિર્વિશમાનક કહેવાય છે, અને જે મુનિવરો તે ચારિત્રનું પાલન કરે છે તેઓના જેઓ પરિચારકો હોય તેઓ નિર્વિષ્ટકાયિક કહેવાય છે. આ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર પાલક અને પરિચારક વિના ગ્રહણ કરી શકાતું નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત નામે ઓળખાય છે. આ ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારનો નવ નવનો સમુહ હોય છે. તેમાંના ચાર તપસ્યાદિ કરવાવડે ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર પરિચારક–વૈયાવચ્ચ કરનારા, અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે જો કે આ ચારિત્રને ગ્રહણકરનારા સઘળા શ્રુતાતિશય સંપન્ન હોય છે તો પણ તેઓનો આચાર હોવાથી એકને વાચનાચાર્ય તરીકે સ્થાપે છે. હવે નિર્વિશમાનકની તપસ્યાનો ક્રમ અન્ય શાસ્ત્રની ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે-'જ્ઞાની મહારાજે શીયાળો ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ત્રણે ઋતુમાં જઘન્ય મધ્યમ

અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ભેદે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનો તપ કહ્યો છે. ૧ ઉનાળામાં જઘન્ય એક, મધ્યમ બે, અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. ૨ શિયાળામાં જઘન્ય બે, મધ્યમ ત્રણ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામાં જઘન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. પારણે આયંબિલ કરવાનું કહ્યું છે. અને ભિક્ષાના સાત પ્રકારમાંથી પાંચ પ્રકારે ભિક્ષાનું ગ્રહણ હોય છે, અને તેમાંના બે પ્રકારમાં અભિગ્રહ ધારણ કરવાનો હોય છે. તથા વાચનાચાર્ય અને પરિચારકો હમેશા આયંબિલ કરે છે.' અહિં **पंचसु गहो दोसु अभिग्गहो**' એ પદથી સામાન્યત. સાધુઓની આહારની એષણા એટલે આહાર ગ્રહણ કરવાના પ્રકાર સાત છે એમ જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે–સંસૃષ્ઠ અસંસૃષ્ઠ, ઉદ્ધૃત, અલ્પલેપિકા, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત, અને સાતમી ઉજ્જિત ધર્મ્મા. એ સાત પ્રકારમાથી પહેલા બે પ્રકારે ગચ્છ નિર્ગત સાધુને આહારનું ગ્રહણ થતું નથી, પાંચ પ્રકારે થાય છે. તે પાંચમાંથી પણ એકવડે આહાર અને એકવડે પાણી એ પ્રમાણે બેમાં અભિગ્રહ હોય છે. 'આ પ્રમાણે છ માસ પર્યંત તપ કરીને નિર્વિશમાનક–તપ કરનાર અનુચર થાય છે, અને અનુચર તપ કરનાર થાય છે. એટલે કે અત્યાર સુધિ જે મુનિ વૈયાવચ્ચ કરતા હતા તેઓ હવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે, અને તપસ્યા કરનાર અનુચર થાય છે. આ અનુચર તથા વાચનાચાર્ય આયબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે વળી છ માસ તપ કરીને

જુઓ પ્રવચન સારોદ્ધાર પૃષ્ઠ ૨૧૫ ગા. ૭૩૯

૧ છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલા હોય તે ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે સંસૃષ્ટ ભિક્ષા. ૨. છાશ કે ઘી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે નહિ ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી તે અસંસૃષ્ટ ભિક્ષા. ૩ તપેલી વિગેરે મૂળ પાત્રમાંથી થાળી વિગેરે બીજા પાત્રમાં કાઢેલુ ભોજન ગ્રહણ કરવુ તે ઉદ્ધૃત ભિક્ષા ૪. લેપ એટલે ચીકાશ જેની અંદર નથી એવા નિરસ વાલ ચણા વિગેરેને ગ્રહણ કરવા તે અથવા જે ગ્રહણ કરતા પશ્ચાત્કર્મઆદિથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મનો બધ અલ્પ થાય તે અલ્પલેપિકા ભિક્ષા ૫ ભોજનકાળે થાળી વિગેરે પાત્રમા કૂર આદિ જે ભોજન ભોજન કરનારને પીરસ્યુ હોય, તે પીરસેલા ભોજનમાથી જે ગ્રહણ કરવુ તે અવગૃહીતભિક્ષા ૬ ભોજનકાળે ભોજન કરવા ઇચ્છતા પુરૂષને પીરસવા ઇચ્છતા કોઈ રસોઈયા વિગેરેએ ચમચા વિગેરેથી તપેલી વિગેરે પાત્રમાથી ભોજન કાઢયું હોય પરંતુ પીરસ્યું ન હોય તેને જે ગ્રહણ કરવુ અથવા ખાનારાએ પોતેજ પોતાના હાથવડે પાત્રમાથી ચમચા વિગેરેથી કાઢેલા ભોજનને જે ગ્રહણ કરવુ તે પ્રગૃહીત ભિક્ષા ૭ જે ભોજન ખરાબ આદિ હોવાને કારણે નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને જે ભોજનને બ્રાહ્મણાદિ પણ લેવા ન ઇચ્છતા હોય તે ભોજનને અથવા અર્ધો છોડેલા ભોજનને ગ્રહણ કરવું તે ઉજ્જિત ધર્મ્માભિક્ષા.

ત્યાર પછી વાચનાચાર્ય તપસ્યા કરે છે. આઠમાંથી, એક વાચનાચાર્ય થાય છે, અને સાત વેયાવચ્ચ કરનારા થાય છે. આ પ્રમાણે આ પરિહારવિશુદ્ધિક કલ્પ અઢાર માસ પ્રમાણ કહ્યો છે. (આ અઢાર માસમાંથી દરેકને એક વરસના આયંબિલ અને છમાસ ઉપવાસને આંતરે આયંબિલ કરવાનું આવે છે.) આ પ્રમાણે અહિં સંક્ષેપમાં આ કલ્પનું વર્ણન કર્યું છે, વિશેષ વર્ણન પ્રજ્ઞાપનાદિ મોટા સૂત્રથી જાણવું. આ અઢાર માસ પ્રમાણ કલ્પ પૂર્ણ કરીને ફરી પણ આજ પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા ગચ્છમાં આવી શકે છે. આ ચારિત્રને સ્વીકાર કરનારા તીર્થંકર પાસે સ્વીકારે અથવા તીર્થંકર પરમાત્મા પાસે જેમણે આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે તેઓની પાસે સ્વીકારે છે, પરંતુ અન્યની પાસે સ્વીકારે નહિ. એઓનું જે ચારિત્ર તે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે.' તથા કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર. આ ચારિત્ર દશમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. અહિં કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ લોભનો જે અવશેષ ભાગ રહેલો છે, તેનો ઉદય હોય છે. તે વિશુદ્ધ્યમાનક અને સંક્લિશ્યમાનક એમ બે ભેદે છે. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ અથવા ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચડતા વિશુદ્ધ્યમાનક હોય છે, કારણ કે ચડતા પરિણામવાળા હોય છે, અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સંક્લિશ્યમાનક હોય છે, કારણ કે પડતા પરિણામવાળા થાય છે. તથા અથાખ્યાત–અહિં અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમાં અને આઙ્ અભિવિધિ–મર્યાદા અર્થમાં છે. યથાર્થપણે મર્યાદાપૂર્વક જે ખ્યાત એટલે અકષાયરૂપ ચારિત્ર કહ્યું છે, તે અથાખ્યાત કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમાં અને આઙ્ અભિવિધિના અર્થમાં કહ્યો છે. આવા પ્રકારનું અકષાયરૂપ જે ચારિત્ર તે અથાખ્યાત અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર કહ્યું છે.' અહિં યથાખ્યાત એ બીજું નામ છે, તેનો અન્વર્થ આ પ્રમાણે છે–જેમ સર્વ જીવલોકમાં અકષાય ચારિત્ર પ્રસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત. કષાયના ઉદય વિનાનું જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત કહેવાય છે. તે ચારિત્ર બે ભેદે છે—૧ છાદ્મસ્થિક, અને ૨ કૈવલિક. છાદ્મસ્થિક પણ બે પ્રકારે છે–૧ ક્ષાયિક, ૨ ઔપશમિક. તેમાં ચારિત્ર મોહનીયના સર્વક્ષા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલું ક્ષાયિક યથાખ્યાત બારમે ગુણસ્થાને, અને ચારિત્ર મોહના સર્વથા ઉપશમથી થયેલુ ઔપશમિક યથાખ્યાત અગીઆરમા ગુણસ્થાને હોય છે. તથા કૈવલિક યથાખ્યાત પણ બે ભેદે છે–૧ સયોગીકેવલી સંબંધી, ૨ અયોગિકેવલી સંબંધી. કહ્યું છે કે–'છાદ્મસ્થિક અને કૈવલિક એમ બે ભેદે યથાખ્યાત કહ્યું છે. તે દરેકના બબ્બે ભેદ છે–તેમાં ક્ષયથી થયેલ, અને ઉપશમથી થયેલ એમ બે ભેદ પહેલા છાદ્મસ્થિકના છે, તથા સયોગિકેવળીનું અને અયોગિકેવળિનું એમ બે ભેદ કૈવલિક યથાખ્યાતના છે.' આ પ્રમાણે સંક્ષેપે ચારિત્રનું

સ્વરૂપ કહ્યું. તથા દેખવું તે દર્શન અથવા સામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળી વસ્તુના વિષયમાં જાતિ ગુણ લિંગ ક્રિયા સિવાય સામાન્ય માત્ર જે જ્ઞાન તે દર્શન. તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળદર્શન. આ ચારેનું સ્વરૂપ ઉપયોગના અધિકારમા પહેલા જણાવ્યું છે ત્યાંથી જાણી લેવું. તથા '**लिश्यते श्लिष्यते आत्मा कर्मणा सह अनयेति लेश्या.**' જે વડે આત્મા કર્મની સાથે લેપાય તે લેશ્યા કહેવાય. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની મુખ્યતાવડે-કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના યોગે થયેલ આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ વિશેષ તે લેશ્યા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-'કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના પ્રધાનપણાવડે સ્ફટિક સરખા આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ થાય તેમાં આ લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્ત્તે છે. એટલે કે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના યોગે થયેલા શુભાશુભ પરિણામને લેશ્યા કહે છે.' તે છ પ્રકારે છે—૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, ૬ અને શુક્લલેશ્યા. કૃષ્ણાદિક લેશ્યાઓની યોગાન્તર્ગત-મન વચન અને કાયાની વર્ગણાઓની અન્તર્ગત અનંતી વર્ગણાઓ રહેલી છે, એમ જાણવું. કારણ કે યોગ સાથે તેઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ જણાય છે. તે આ પ્રમાણે-જ્યાં સુધિ યોગ છે ત્યાં સુધિજ લેશ્યા છે. અને યોગના અભાવે અયોગિ અવસ્થામાં હોતિ નથી. આ પ્રમાણે લેશ્યાઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ યોગની સાથે હોવાથી લેશ્યાઓ યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યો છે એમ સમજવું. તથા તથા પ્રકારના અનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષ ગમન યોગ્ય જે આત્મા તે ભવ્ય. અને તથા પ્રકારના પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષ ગમનને જે અયોગ્ય તે અભવ્ય. અહિં ભવ્યના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અભવ્યનુ પણ ગ્રહણ કરવાનું છે. સમ્યક્ શબ્દ પ્રશંસા અથવા અવિરૂદ્ધ અર્થમાં છે. સમ્યગ જીવનો ભાવ-પરિણામ તે સમ્યકત્વ. એટલે પ્રશસ્ત અથવા મોક્ષને અવિરોધી જે આત્માનો પરિણામ વિશેષ તે સમ્યકત્વ કહેવાય છે.

પ્ર૦—સમ્યકત્વ કે જે આત્માનું સ્વરૂપ છે તે કોઇ હેતુવડે પ્રાપ્ત થાય છે કે હેતુ સિવાય પ્રાપ્ત થાય છે? હેતુનો વિચાર કરતા કોઇ હેતુ ઘટી શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે-સમ્યકત્વનો કયો હેતુ છે? ૧ શું અરિહંત ભગવાનના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે ૨ અથવા સિદ્ધાંતના અર્થનું શ્રવણ કરવું એ હેતુ છે ૩ કે આ બે સિવાય કોઇ અન્ય હેતુ છે? અહિં આ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થઇ શકે છે. તેમાં પ્રથમ ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યકત્વના હેતુ નથી, કારણ કે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી .તે આ પ્રમાણે-ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતા પણ અભવ્યોને સમ્યકત્વની, ઉત્પત્તિ થતિ નથી, માટે તે સમ્યકત્વનું કારણ નથી.

જે છતાં જે ન થાય તે તેનું કારણ છે એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહી શકે નહિ. કારણ કે કારણના અભાવમાં કાર્યની ઉત્પત્તિરૂપ અતિપ્રસંગ દોષની પ્રાપ્તિ થાય. વળી કદાચ તમે એમ કહો કે ઉખર દેશમાં–ખારવાળી જમીનમાં નાંખેલુ બીજ જેમ શુદ્ધ ભૂમિનો અભાવ હોવાથી અંકુર ઉત્પન્ન કરતું નથી એટલા માત્રથી કંઇ બીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ નથી એમ કહેવાતું નથી, કારણ કે અન્યત્ર-શુદ્ધ ભૂમિમાં નાંખેલું એજ બીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ થાય છે. તેમ અભવ્યો પણ સમ્યક્ત્વરૂપ અંકુરની ઉત્પત્તિ પ્રત્યે ઉખરદેશ જેવા હોવાથી તેઓને ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા નથી, છતાં પણ ભગવાન્ અરિહંતની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી એમ નથી, કારણ કે શુદ્ધભૂમિ જેવા બીજા ભવ્ય આત્માઓમાં સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્પષ્ટપણે જણાય છે. માટે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વનો હેતુ છે, તેમાં કાંઇ દોષ નથી એ તમારૂં કથન અસત્ય છે. કારણ કે કેટલાક દીર્ઘ સંસારી ભવ્ય આત્માઓને અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. હવે બીજો પક્ષ પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે આ પ્રમાણે–સર્વજીવો અનંતીવાર ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થયા છે એમ ભગવંતે જણાવ્યું છે. આ પ્રમાણે ગ્રૈવેયકમાં અનંતીવાર ઉત્પત્તિ રજોહરણાદિ સાધુનું લિંગ ધારણ કર્યા વિના સંભવતી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–' અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ જિન પ્રણીત દ્રવ્ય સંજમવડે ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પત્તિ થાય છે.' રજોહરણ આદિ સાધુનું લિંગ જ્યારે ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સિદ્ધાંતોના અર્થનું શ્રવણ અને તેનું જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. જે માટે કહ્યું છે કે–'જ્યારે સાધુનું લિંગ ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સૂત્રપોરિસી અર્થપોરિસી આદિ શ્રુતધર્મ હોય છે. એટલે કે અમુક સમયે મૂળ સૂત્રનોજ પાઠ કરવો અમુક સમયે અર્થનો વિચાર કરવો, એ રૂપ શાસ્ત્રાધ્યયન અવશ્ય હોય છે. કારણ કે વીતરાગ દેવે તે તેઓનું નિત્ય કર્મ કહ્યું છે' આ ગાથામાં 'ધ્રમો' એ પદથી શ્રુતધર્મ લેવાનો છે, અને તે પણ જેમણે સઘળા દોષોનો નાશ કર્યો છે એવા વીતરાગના વચનરૂપ છે. આ પ્રમાણે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ કેટલાક આત્માઓને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણ કે જ્યારે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સંસારજ બાકી રહે છે, હવે જો પ્રવચનાર્થના શ્રવણથીજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તો સઘળા જીવોને અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન સંસાર બાકી રહે, પણ સઘળા જીવોનો એટલો સંસાર ઘટી શકતો નથી. કહ્યું

છે કે-' સમ્યકત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન સંસાર શેષ રહે છે, સઘળા જીવોને કંઇ એટલો સંસાર શેષ હોતો નથી.' શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-' સમ્યકત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન સંસાર શેષ રહે છે. સઘળા જીવોને તેટલો સંસાર શેષ હોતો નથી માટે પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી' માટે પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી. હવે ત્રીજો પક્ષ કહે છે-આ બે હેતુથી કોઇ અન્ય હેતુ સમ્યકત્વમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે હેતુઓ સંસારમાં અનંતી વાર પ્રાપ્ત થયા છતા સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી. કહ્યું છે કે—'અન્ય કોઇ એવો હેતુ નથી કે જે હેતુને પૂર્વે પ્રાપ્ત ન કર્યો હોય. કારણ કે અનાદિ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા કયા હેતુ સાથે યોગ થયો નથી? અર્થાત્ દરેક હેતુ સાથે યોગ થયો છે. છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયુ નથી, માટે એવો કોઇ પણ અન્ય હેતુ નથી કે જે સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ હોય.' હવે અહેતુક-હેતુ સિવાયજ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એ પક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે પણ અયુક્ત છે. કેમકે હેતુના અસ્વીકારમાં સર્વકાળે સર્વ સ્થળે અને સર્વ જીવોને સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે જેની ઉત્ત્પત્તિમાં કોઇ કારણ નથી તે અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કાળમાં કે અમુક પુરૂષને થાય એ નિયમજ હોતો નથી, પરંતુ ગમે તે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં કે ગમે તેવા આત્માને થાય એમ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે જે દેશ કાલાદિ નિમિત્ત રૂપે નથી તે નિયત થવા માટે એટલે કે અમુક દેશમાં કે અમુક કાળમાં જ થાય તેમ નિશ્ચિતરૂપે થવા માટે યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે જો તે દેશકાલાદિમાં નિયતરૂપે થાય તો તેજ દેશકાળાદિ હેતુરૂપે થવાનો પ્રસંગ આવે. માટે અહેતુક પક્ષ પણ ઘટી શકતો નથી. આ રીતે સમ્યકત્વની ઉત્ત્પત્તિમાં હેતુરૂપે એક પણ પક્ષ ટકી શકતો નથી.

ઉ૦—તમે જે સહેતુક-સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઇ હેતુ છે કે અહેતુક-સમ્યકત્વની ઉત્ત્પત્તિમાં કોઇ હેતુ નથી? એવા મુખ્ય જે બે પક્ષો કહ્યા તેમાંથી અહેતુક પક્ષને તો અમે સ્વીકારતાજ નહિ હોવાથી અમને કાંઇ ક્ષતિ-દોષ કરતો નથી. સહેતુક પક્ષનો તો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએજ. સહેતુક પક્ષ સંબંધે પણ સમ્યકત્વનો કયો હેતુ છે? શું ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે, અથવા પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ હેતુ છે ઇત્યાદિ તમે જે કહ્યું તે પણ અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે. કારણ કે જિનેશ્વરોના વચનનોના રહસ્યને સમજનાર 'માત્ર ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકજ સમ્યકત્વનું નિમિત્ત છે' એમ કહેતા નથી, પરંતુ સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિનું પાર-

માર્થિક કારણ તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક ભાવ કે જે જીવનો સ્વભાવવિશેષ છે તે છે. અને બાકીના ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ તે તો સહકારિકારણ છે. માટે અહિં કંઇ દોષ નથી. તે આ પ્રમાણે—એવાજ પ્રકારનો તે તે આત્માનો તથાભવ્યત્વરૂપ[1] અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવવિશેષ છે કે જેવડે તે તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં તે તે વિવક્ષિત કાળમાં અને તે તે પ્રતિનિયત ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સહકારીકારણદ્વારા[2] સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. કેટલાકને તથા પ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ નિમિત્ત વિના પણ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. તથાભવ્યત્વ એ સાધ્યવ્યાધિ સમાન છે. જેમ કોઇ એક સાધ્યવ્યાધિ પોતાની મેળેજ શાંત થાય છે, અને કોઇ એક જ્યાં સુધી વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે ઉપચાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શાંત થતો નથી, ઉપચાર કર્યા બાદ શાંત થાય છે, અથવા લાંબા કાળે સ્વયમેવ દૂર થાય છે. તેમ આ તથાભવ્યત્વ પણ કોઇક તો પોતાની મેળેજ પરિપકવ થાય છે. જેવડે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા સિવાયજ આત્માને સમ્યગદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને કોઇક તો અરિહંતના બિંબની પૂજા, દર્શન; વિશિષ્ટ તપો લક્ષ્મીવાળા સાધુઓનું દર્શન, અથવા પ્રભુના વચનના શ્રવણરૂપ નિમિતોની અપેક્ષાએ પરિપકવ થાય છે, અથવા ઘણે કાળે નિમિત્તવિનાજ પરિપકવ થાય છે. આજ હેતુથો હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ધર્મસાર પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—'આ તથાભવ્યત્વ સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે' તેથી તથા પ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકે તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં હેતુરૂપે થઇને સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શન અને પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં પણ હેતુ થાય છે, અને તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયા બાદ તેજ પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. વળી પૂર્વપક્ષીએ 'પૂજા દર્શનાદિ સામગ્રી છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તે સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી' એ જે કહ્યુ છે તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જેના ભવ્યત્વનો પરિપાક થયો છે તેનેજ અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં સ્વીકારેલ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્વીકાર્યા નથી. તથાભવ્યત્વનો એવાજ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવ છે કે જેવડે વિવક્ષિત ક્ષેત્ર અને કાળનો સદ્ભાવ થાય ત્યારે ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિની અપેક્ષાએ તે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક

---

૧ ભવ્યત્વનો જે પરિપાક એટલે મોક્ષને લાયક થવુ તેને તથાભવ્યત્વ કહેવામા આવે છે. ૨ માથે રહી જે કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તે સહકારિ કારણ કહેવાય છે.

થાય છે અને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ થાય છે. આ રીતે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ છે અને પૂજા દર્શનાદિ સહકારિ કારણ છે. તેથી અહિં કંઇ દોષ નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે. તે સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે–૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔપશમિક. તેમાં ત્રણે પ્રકારની દર્શનમોહનીયના સર્વથા ક્ષયથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ક્ષાયિક, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય અનંતાનુબંધીના ક્ષય થયા વિના થતો નથી માટે તે અનંતાનુબંધીનો ક્ષય પણ અહિં લેવાનો છે. તથા ઉદયપ્રાપ્ત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદય અપ્રાપ્તના ઉપશમથી થયેલું જે સમ્યક્ત્વ તે ક્ષારોપશમિક. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વીને અનંતાનુબંધી ચારનો–જો તે સત્તામાં હોય તો, ન હોય તો નહિ, તથા તથા મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીય એ છનો પ્રદેશોદય હોય છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો રસોદય હોય છે, તે વડે થયેલ જે તત્વરૂચિ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ. તથા ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદયમાં નહિ આવેલા મિથ્યાત્વના રસોદય અને પ્રદેશોદય વડે રોકાવાથી થયેલ જે તત્ત્વરૂચિ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વના ગ્રહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્રનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે, તેઓનું સ્વરૂપ ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપના કથન પ્રસંગે વર્ણવશે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ માર્ગણાનું સ્વરૂપ કહ્યુ. તથા જે દ્વારા પૂર્વાપરનો વિચાર કરી શકાય તે સંજ્ઞા–મનવાળા આત્માઓ સંજ્ઞી, અને તેના પ્રતિપક્ષ મનવિનાના સઘળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અસંજ્ઞી. સંજ્ઞીના ગ્રહણથી તત્પ્રતિપક્ષ અસંજ્ઞીનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે. તથા ઓજાહાર, લોમાહાર, અને કવલાહાર આ ત્રણમાથી કોઇ પણ જાતનો આહાર કરે તે આહારી, અને આ ત્રણમાંથી એક પણ જાતનો આહાર ન કરે તે અણાહારી કહેવાય છે. આહારીના ગ્રહણથી તત્પ્રતિપક્ષ અણાહારી પણ ગ્રહણ કરાયા છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ માર્ગણાસ્થાનનું સ્વરૂપ કહ્યું હવે તેઓમાં કોઇ સ્થળે નિષેધદ્વારા, અને કોઈ સ્થળે વિધાનદ્વારા યોગો કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

इगिविगलथावरेसु न मणो दो भेय केवल दुगंमि।
इगिथावरे न वाया विगलेसु असच्चमोसेव ॥९॥

एक (एकेन्द्रिय) विकलस्थावरेषु न मनः द्वौ भेदौ केवलद्विके।
एकस्थावरे न वचः विकलेष्वसत्यामृषैव ॥९॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં મનોયોગ હોતો નથી.

---

૧ ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમા આવશે ત્યાથી જોઇલેવુ.

કેવળદ્વિક માર્ગણામાં મનોયોગના બે ભેદ હોતા નથી. એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં વચનયોગ હોતો નથી. અને વિકલેન્દ્રિયમાં અસત્ય અમૃષા વચનયોગજ હોય છે.

ટીકાનુ૦—ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય માર્ગણામાં, કાયદ્વારમાં પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ, અને વનસ્પતિ કાયમાર્ગણામાં અને ઉપલક્ષણથી અસંજ્ઞી તથા અનાહારક માર્ગણામાં પણ મનોયોગના ચાર ભેદમાંથી એકપણ ભેદ હોતો નથી. તથા જ્ઞાન અને દર્શનદ્વારમાંથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગણામાં મનોયોગના અસત્ય અને સત્યાસત્ય એ બે ભેદ હોતા નથી, પરંતુ સત્યમનોયોગ અને અસત્યામૃષા મનોયોગ એ બે ભેદ હોય છે. તથા ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં, કાયદ્વારમાં પૃથિવીકાયાદિ પાંચે સ્થાવરમાર્ગણામાં, અને ઉપલક્ષણથી અણાહારિમાર્ગણામાં વચનયોગના ચારે ભેદો હોતા નથી. તથા વિકલેન્દ્રિયોમાં અને ઉપલક્ષણથી અસંજ્ઞિમાર્ગણામાં અસત્યઅમૃષા વચનયોગ હોય છે, શેષ ભેદો હોતા નથી. ૯

सच्चाअसच्चमोसा दो दोसुवि केवलेसु भासाओ ।
अंतरगइ केवलिएसु कम्मयन्नत्थ तं विवक्खाए ॥१०॥

सत्याऽसत्याऽमृषे द्वे द्वयोरपि केवलयोर्भाषे ।
अन्तरगतौ कैवलिके कार्मणमन्यत्र तत् विवक्षया ॥१०॥

અર્થ—કેવળદ્વિકમાર્ગણામાં સત્ય અને અસત્યઅમૃષા એ બે ભાષા હોય છે. વિગ્રહગતિ અને કેવલિસમુદ્ઘાતમાં કાર્મણયોગ હોય છે, અન્યત્ર તે વિવક્ષાએ હોય છે.

ટીકાનુ૦—કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે માર્ગણામાં સત્ય અને અસત્યાઅમૃષા એ બે વચનયોગ હોય છે, અને શેષ સંજ્ઞી આદિ માર્ગણાસ્થાનોમાં મનોયોગના ચારે ભેદ તથા વચનયોગના ચારે ભેદ હોય છે. તથા વિગ્રહગતિમાં, ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે, અને કેવલીસમુદ્ઘાતમાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે. અન્યકાળે વિવક્ષાએ હોય છે. એટલે કે જો સત્તારૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોય છે, યોગરૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોતો નથી. કારણ કે ઉપર કહ્યું તે સિવાયના કાળમાં મિશ્ર કે ઔદારિકાદિયોગો હોય છે, પરંતુ કેવળ કાર્મણકાયયોગ હોતો નથી. ૧૦

मणनाणविभंगेसु मीसं उरलंपि नारयसुरेसु।
केवलथावरविगले वेउव्विदुगं न संभवइ ॥११॥

मनोज्ञानविभङ्गयोः मिश्रमुरलमपि नारकसुरेषु ।
केवलस्थावरविकले वैक्रियद्विकं न संभवति ॥११॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનમાં ઔદારિકમિશ્રયોગ સંભવતો નથી. નારકી અને દેવોમાં ઔદારિકયોગ પણ હોતો નથી. કેવલદ્વિક, સ્થાવર, અને વિકલેન્દ્રિયમાં વૈક્રિયદ્વિક સંભવતુ નથી.

ટીકાનુ—મન પર્યવજ્ઞાન અને વિભ ગજ્ઞાનમાર્ગણામાં ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ હોતો નથી. કારણકે ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય તિર્યંચોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, ત્યાં તે બંને જ્ઞાનો હોતા નથી. તેમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયમી સાધુનેજ થાય છે તે તો પર્યાપ્તોજ હોય છે. અને વિભંગજ્ઞાન મનુષ્ય તિર્યંચને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થતું નથી. તથા નારકી અને દેવોમાં ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ બને યોગો તેઓનું ભવધારણીય શરીર વૈક્રિય હોવાથી હોતા નથી. ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ અપિ શબ્દ બહુલ અર્થવાળો હોવાથી ચક્ષુદર્શન અને અણાહારિમાર્ગણામાં ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર હોતા નથી, એમ સમજવું. તથા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ઉપલક્ષણથી યથાખ્યાત ચારિત્ર વાયુવર્જિત પૃથિવીકાયાદિ સ્થાવર અને બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય તથા ચઉરિન્દ્રિય એ દશ માર્ગણામાં વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્રયોગો હોતા નથી, લબ્ધિનો પ્રયોગ કરવામાં પ્રમાદ કારણ છે તેથી સાતમા ગુણસ્થાનથી અગાડી કોઇપણ ગુણસ્થાનકે કોઈપણ લબ્ધિ ફોરવંતા નથી તેથીજ કેવળદ્વિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણામાં વૈક્રિયદ્વિક હોતું નથી અને સ્થાવરાદિમાં તો લબ્ધિજ હોતિ નથી તેથી વૈક્રિયદ્વિક હોતું નથી. વાયુકાયમાં વૈક્રિયદ્વિક હોય છે માટે વાયુનું વર્જન કર્યું છે. ૧૧

आहारदुगं जायइ चोद्दसपुव्विस्स इइ विसेसणओ ।
मणुयगइपंचेंदियमाइएसु समईए जोएज्जा ॥१२॥

आहरकद्विकं जायते चतुर्दशपूर्विण इति विशेषणतः ।
मणुष्यगति पञ्चेन्द्रियादिकेषु स्वमत्या योजयेत् ॥ १२ ॥

અર્થ—આહારકદ્વિક ચૌદપૂર્વિનેજ હોય છે. એ વિશેષણવડે, મનુષ્યગતિ અને પંચેન્દ્રિયાદિ માર્ગણામાં જ્યાં ચૌદપૂર્વધર સંભવી શકે ત્યાં સ્વમતિથી તેની યોજના કરવિ.

ટીકાનુ૦—આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લબ્ધિ સંપન્ન ચૌદપૂર્વધરમુનિનેજ હોય છે, બીજા કોઇને હોતા નથી. એવું વિશેષણ હોવાથી મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ઇત્યાદિ માર્ગણાસ્થાનોમાંથી કઇ કઈ માર્ગણામાં ઘટી શકે છે તેની યોજના પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવી એટલે કે જે જે માર્ગણાસ્થાનોમાં

ચૌદપૂર્વના અભ્યાસનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં તે યોગનો નિર્ણય કરવો, બાકીના સ્થાનોમાં નહિ. જેમકે–ઉપરની બે ઉપરાંત ત્રસકાય, ત્રણયોગ, પુરૂષ નપુંસક એ બે વેદ વિગેરે. આ પ્રમાણે કેટલીક માર્ગણાઓમાં અમુક યોગો નથી હોતા એમ કહ્યું, અને કેટલીએક માર્ગણાઓમાં અમુક અમુક યોગોનું વિધાન કર્યું. પરંતુ કઈ માર્ગણાએ બધા મળી કેટલા યોગો હોય એ મંદમતિવાળાઓથી સમજી શકાય તેમ નહિ હોવાથી તેઓના બોધ માટે કઇ માર્ગણામાં કેટલા યોગો હોય તે કહે છે– દેવગતિ અને નરકગતિમાં ઔદારિકદ્વિક અને આહારકદ્વિકવિના શેષ અગીઆર યોગો હોય છે. તેમાં ચૌદપૂવના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્વિક અને ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર હોવાથી ઔદારિકદ્વિક હોતા નથી. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ હેતુઓની સંકલના કરી લેવી. તિર્યંચગતિ, સ્ત્રીવેદ, મતિ-અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન[1], અવિરતિ, સાસ્વાદન, અભવ્ય; મિથ્યાત્વ, [2]ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, એ દશ માર્ગણામાં આહારકદ્વિકહીન શેષ તેર યોગો હોય છે[3]. અહિં પણ આહારકદ્વિકના અભાવનો વિચાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ સમજવો.

પ્રશ્ન—તિર્યંચગતિથી મિથ્યાત્વસુધિની નવ માર્ગણામાં તો ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્વિક ન હોય તે બરાબર છે પરંતુ ઔપશમિક-સમ્યક્ત્વ કે જે ચોથાથી અગીઆરમાં સુધિમાં હોય છે ત્યાં કેમ ન હોય ?

૧ અગીઆરમી ગાથામા વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે ત્યારે બારમી ગાથાની ટીકામા તેર યોગમા ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે ચતુર્થ કર્મગ્રંથની ૨૬મી ગાથામાં પણ વિભંગે-તેર યોગ લીધા છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે અપર્યાપ્તાવસ્થામા વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય માટે ૧૧મી ગાથામા વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે, અને દેવગતિમાંથી લઇને આવે તો મનુષ્યગતિમાં સભવી શકે માટે ૧૨મી ગાથાની ટીકા વિગેરેમા ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે.

૨ ઉપશમસમ્યક્ત્વે ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગો કેમ હોય તેનો વિચાર આજ દ્વારની પચીસમી ગાથામા અને તેનાજ ટીપનમા કર્યો છે ત્યાથી જોઇ લેવું.

૩ સઘળા યોગો છઠ્ઠા ગુણઠાણા સુધીમા ઘટી શકે છે અને ઉપરોક્ત બધા ભાવો છઠ્ઠા અને તે કરતા પણ ઉપરના ગુણઠાણે હોય છે તેથી ઉપરોક્ત સઘળી માર્ગણાઓમા પંદરે યોગો સંભવે છે કદાચ એમ શંકા થાય કે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાર્ગણાએ ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણયોગ શી રીતે ઘટી શકે ? તેના ઉત્તરમા સમજવું કે નવું સમ્યક્ત્વ જો કે કોઇને અપર્યાપ્તાવસ્થામા ઉત્પન્ન થાય નહિ, પરંતુ પૂર્વ ભવનું કરણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોઈ શકે છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાથે નરક સિવાય ત્રણ ગતિમા અને ક્ષાયિકસાથે અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યંચ ત્રણ નરક અને વૈમાનિક દેવ એમ ચારે ગતિમા જઈ શકે છે. તેથી તે માર્ગણામાં અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિક-મિશ્ર, વૈક્રિયમિશ્ર, અને કાર્મણયોગો ઘટી શકે છે. તથા આહારિમાર્ગણામા કાર્મણ કાયયોગ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે ઘટે છે કેમકે તે વખતે જીવ આહારિ હોય છે.

ઉત્તર—અનાદિમિથ્યાત્વી કે જેઓ પહેલે ગુણઠાણે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમ-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને તો ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસજ હોતો નથી તેથી, અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમના કરવા માટે શ્રમણપણામાં જેઓ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તરતજ ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમનાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી કોઈપણ લબ્ધિ કદાચ હોય તો પણ ફોરવતા નથી, માટે તેઓને આહારકદ્વિક હોતું નથી. તથા મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસકાય, કાયયોગ, પુરૂષવેદ, નપુંશકવેદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, એ કષાયચતુષ્ટય, મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અચક્ષુદર્શન, છ લેશ્યા, ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ભવ્ય, સંજ્ઞિ અને આહારક એ છવ્વીસમાર્ગણામાં પંદરે યોગો હોય છે. એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ, તથા આહારક અને આહારકમિશ્ર સિવાયના ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ પાંચ યોગો હોય છે. તેમાં પૃથ્વી, અપ્, તેઉ, અને વનસ્પતિકાયમાર્ગણામાં વૈક્રિયદ્વિકસિવાય ત્રણ યોગો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ઉપરોક્ત ત્રણ યોગમાં અસત્યઅમૃષાવચનયોગ જોડતા ચાર યોગ હોય છે. વાયુકાય માર્ગણામાં ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક અને કાર્મણ એ પાંચ યોગો હોય છે કારણકે બાદરપર્યાપ્તવાયુકાયમાંના કેટલાકને વૈક્રિય લબ્ધિ હોય છે. મનોયોગ, વચનયોગ, મન:પર્યવજ્ઞાન, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, એ પાંચમાર્ગણામાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણવિના તેર યોગો હોય છે. કારણ કે કાર્મણયોગ વિગ્રહગતિમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને ઔદારિકમિશ્ર અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે વખતે મનોયોગાદિનો અભાવ છે, માટે તે બે યોગો હોતા નથી. [1]ચક્ષુદર્શનમાર્ગણાએ કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાયના અગીઆર યોગો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર એ બે માર્ગણામાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ તથા ઔદારિકકાયયોગ એ નવ યોગો હોય છે ચારિત્ર પર્યાપ્તાવસ્થામાજ હોય છે તેથી તથા કોઈ લબ્ધિ હોય તો પણ તેનો પ્રયોગ આ ચારિત્રવાળા કરતા નહિ હોવાથી અન્યયોગો હોતા નથી. ઉપરોક્ત નવમા વૈક્રિયકાયયોગ મેળવીએ એટલે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિમાર્ગણાએ દશ યોગ હોય છે. મિશ્રસમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે તેથી પર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ યોગોજ આ માર્ગણાએ હોય છે. ઉપરોક્ત નવ યોગમાં વૈક્રિયદ્વિક મેળવતા અગીઆર યોગ દેશવિરતિમાર્ગણાએ હોય છે. અહિં વૈક્રિય-

૧ આ માર્ગણામાં ચોથો કર્મગ્રંથ ગા ૨૮મા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રવિના તેર યોગો કહ્યા છે, વૈક્રિય અને આહારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો નથી. કારણ કે લબ્ધિઓ ફોરવનાર મનુષ્ય પર્યાપ્તોજ હોય છે. અહિં આહારકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્રનો પણ નિષેધ કર્યો છે. કારણ કે એ મિશ્ર યોગ હોય ત્યા સુધિ તે શરીરમા ચક્ષુદર્શન હોતુ નથી. વિવક્ષાભેદ છે.

લબ્ધિનો પણ સંભવ છે, તેથી તે યોગો લીધા છે. યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણાએ ઉપરોક્ત નવમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગ મેળવતા અગીઆર યોગો હોય છે, કારણ કે કેવળિ સમુદ્ઘાતમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગ એ બે યોગો હોય છે. ૧ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગણાએ સત્ય મનોયોગ અને અસત્યઅમૃષા મનોયોગ, સત્ય વચનયોગ અને અસત્યઅમૃષા વચનયોગ, ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ કાયયોગ એમ સાત યોગો હોય છે. અસંજ્ઞિમાર્ગણાએ ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, કાર્મણ અને અસત્યઅમૃષા વચનયોગ એ છ યોગો હોય છે. અને અણાહારિ માર્ગણાએ એક કાર્મણ કાયયોગજ હોય છે. આ પ્રમાણે બાસઠ માર્ગણામાં યોગો કહ્યા. ૧૨

આ પ્રમાણે માર્ગણામાં યોગો કહીને હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે—

मणुयगईए बारस मणकेवलवज्जिया नवन्नासु ।
इगिथावरेसु तिन्नि उ चउ विकले बार तससकले ॥१३॥

मनुजगतौ द्वादश मनोज्ञानकेवलवर्जिता नवान्यासु ।
एकेन्द्रियस्थावरेषु त्रीणि तु चत्वारो विकले द्वादश त्रससकले ॥१३॥

અર્થ—મનુષ્યગતિમાં બાર, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલદ્વિક વર્જી શેષ અન્યગતિમાં, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં ત્રણ, વિકલેન્દ્રિયમાં ચાર, તથા ત્રસ અને પંચેન્દ્રિયમાં બારે ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનું૦—મનુષ્યગતિમાં બારે ઉપયોગો ઘટે છે. નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, અને દેવગતિમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. એકેન્દ્રિયમાર્ગણા, ઉપલક્ષણથી બેઇન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિયમાર્ગણા, તથા પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરકાય માર્ગણા એ આઠ માર્ગણામાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતિઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. ગાથામાં મૂકેલું 'તુ' શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી દેશવિરતિમાર્ગણામાં મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિદર્શન, એ છ ઉપયોગો હોય છે. તથા અજ્ઞાનવડે મિશ્ર ઉપરોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણાએ હોય છે. અસંયતમાર્ગણામાં આદિના ત્રણ જ્ઞાન ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ચઉરિન્દ્રિયમાર્ગણાએ મતિ શ્રુત

---

૧ કેવળજ્ઞાન તેરમે ગુણઠાણે હોય છે, ત્યાં કેવળિભગવાનને મનોયોગ અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા અવધિ કે મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ મનદ્વારા પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર મનદ્વારા આપે ત્યારે હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપે ત્યારે હોય છે ઔદારિકકાયયોગ વિહારાદિ કાળે હોય છે ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ કાયયોગ કેવળિસમુદ્ઘાતમાં હોય છે.

અજ્ઞાન અને ચક્ષુ અચક્ષુર્દર્શન એ ચાર ઉપયોગો હોય છે. ઉપલક્ષણથી અસંજ્ઞિમાર્ગણામાં પણ એજ ચાર ઉપયોગો હોય છે. તથા ત્રસકાય અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામા બારે ઉપયોગો સંભવે છે. ૧૩

जोए वेए सन्नी आहारगभव्वसुक्कलेसासु ।
बारस संजमसम्मे नव दस लेसाकसाएसु ॥१४॥

योगे वेदे संज्ञिनि आहारकभव्यशुकललेश्यासु ।
द्वादश संयमसम्यक्त्वे नव दश लेश्याकषायेषु ॥१४॥

અર્થ૦—યોગ, વેદ, સંજ્ઞિ, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લ લેશ્યામાર્ગણામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. સંયમ અને સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં નવ અને લેશ્યા તથા કષાયમાર્ગણામાં દશ ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનું૦—મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ યોગમાર્ગણા, પુરૂષ સ્ત્રી અને નપુંસકવેદ એ વેદમાર્ગણા, સંજ્ઞિમાર્ગણા, આહારક, ભવ્ય, અને શુક્લલેશ્યામાર્ગણા, એ દશ માર્ગણામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. અહિં વેદમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગો કહ્યા છે તે દ્રવ્યવેદની અપેક્ષાએ સમજવા, કારણકે અભિલાષારૂપ ભાવવેદ તો નવમા ગુણઠાણા સુધિજ હોય છે. તથા યથાખ્યાતચારિત્ર અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં અજ્ઞાનત્રિક વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. તથા કૃષ્ણ નીલ કાપોત તેજો અને પદ્મ એ પાંચ લેશ્યામાર્ગણા, ક્રોધ માન માયા અને લોભ રૂપ ચાર કષાયમાર્ગણા એ નવ માર્ગણામાં કેવળદ્વિક હીન દશ ઉપયોગો હોય છે. કૃષ્ણાદિલેશ્યાઓ તથા ક્રોધાદિ છતાં કેવળદ્વિક ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તે ઉપયોગો હોતા નથી. ૧૪

હવે અહિં જે ઉપયોગો જે ઉપયોગો સાથે હોતા નથી અને જેઓ સાથે હોય છે તે બતાવતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तकारणेहिं मिच्छनिमित्ता न होंति उवओगा ।
केवलदुगेण सेसा संतेव अचक्खुचक्खुसु ॥१५॥

सम्यक्त्वकारणैर्मिथ्यात्वनिमित्ता न भवन्त्युपयोगाः ।
केवलद्विकेन शेषाः सन्त्येवाचक्षुश्चक्षुर्भ्याम् ॥१५॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વનિમિત્તક ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક ઉપયોગો હોતા નથી. કેવલદ્વિક સાથે અન્ય કોઇ ઉપયોગો હોતા નથી. તથા અચક્ષુર્દશન અને ચક્ષુર્દર્શન સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને સમ્યક્ત્વનિમિત્તક એમ બંને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનું૦—સમ્યક્ત્વ જેઓનું કારણ છે એવા મતિજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વ જેનું નિમિત્ત છે એવા મતિઅજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે. તથા કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સાથે છાદ્મસ્થિક મતિજ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે દેશજ્ઞાન તથા દેશદર્શનનો વિચ્છેદ થવાથીજ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે–'છાદ્મસ્થિકજ્ઞાનો જ્યારે નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.'

પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો અને ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનો પોતપોતાના આવરણોનો યથાયોગ્ય રીતે ક્ષયોપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો જ્યારે સંપૂર્ણપણે પોત પોતાના આવરણોનો ક્ષય થાય ત્યારે ચારિત્ર પરિણામની જેમ તેઓ પૂર્ણરૂપે થવાં જોઇએ. તો પછી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન થાય ત્યારે મતિજ્ઞાનાદિનો અભાવ કેમ થાય? જેમ ચારિત્રાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિકાદિ ચારિત્રો ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્યારે ચારિત્રાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય છે ત્યારે યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તેની ઉત્પત્તિમાં સામાયિકાદિ ચારિત્રનો નાશ થતો નથી, તેમ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં મતિજ્ઞાનાદિનો નાશ ન થવો જોઇએ. કહ્યું છે કે–આવરણોનો દેશથી નાશ થવાથી જે મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનો હોય છે, તે આવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી જીવને કેમ હોતા નથી?

ઉત્તર—જેમ સૂર્યની આડે ગાઢ વાદળાનો સમૂહ આવ્યો હોય છતાં દિવસ રાત્રિનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેટલો પ્રકાશ ઉઘાડો રહે છે, વળી તે પ્રકાશની આડે સાદડીની ઝુંપડી હોય તેના કાણામાંથી કાણાને અનુસરીને આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીમાં રહેલી ઘટ પટાદિ વસ્તુને જણાવે છે, તે સાદડીની ઝુંપડીમાં આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીનો સ્વતન્ત્ર નથી પરંતુ બહારથી આવેલો સૂર્યનો છે, હવે તે ઝુંપડીનો નાશ થાય, અને વાદળાં દૂર ખસી જાય ત્યારે પૂર્ણ સૂર્યનો પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, તેમ ગાઢ કેવળજ્ઞાનાવરણીયથી કેવળજ્ઞાન દબાવા છતાં પણ જડ અને ચૈતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ ખુલ્લો રહે છે. તે પ્રકાશને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો દબાવે છે. તેના ક્ષયોપશમરૂપ વિવર–કાંણામાંથી નીકળેલો પ્રકાશ જીવાદિ પદાર્થોને યથાયોગ્ય રીતે જણાવે છે, અને ક્ષયોપશમને અનુરૂપ મતિજ્ઞાન આદિ નામ ધારણ કરે છે. અહિં સાદડીની ઝુંપડીમાંથી આવેલા પ્રકાશની જેમ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમરૂપ વિવરમાંથી જે પ્રકાશ આવ્યો તે પ્રકાશ કેવળજ્ઞાનનોજ છે. હવે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો અને કેવળજ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે પૂર્ણ સૂર્યના પ્રકાશની જેમ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, મતિજ્ઞાનદિ સંજ્ઞિત કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ હોતો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણપણે દરેક વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જણુતો

અત્યંત સ્ફૂટ પૂર્ણ પ્રકાશ હોય છે. કારણ કે ક્ષયોપશમને અનુરૂપ જે પ્રકાશનું મતિજ્ઞાન આદિનામ આપતા હતા તે કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ હતો. કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો ક્ષયોપશમ હતો ત્યારે જે અપૂર્ણ પ્રકાશ હતો તે આવરણોના સર્વથા દૂર થવાથી થયેલા પૂર્ણ પ્રકાશમાં મળી ગયો, એટલે મતિજ્ઞાનાદિ નામો પણ નષ્ટ થયા; તેથીજ મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનો નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય એ કથન કર્યું છે. કહ્યું છે કે–ઝુંપડીના છિદ્રદ્વારા આવેલા મેઘની આંતરે રહેલા સૂર્યના કિરણો ઝુંપડી અને મેઘના અભાવમાં હોતા નથી, તેમ આ ચાર જ્ઞાનો પણ હોતા નથી,' અન્ય આચાર્યો આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે—સયોગિ કેવળિઆદિ ગુણસ્થાને પણ મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે, પરંતુ નિષ્ફળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. જેમ સૂર્યોદય થાય ત્યારે ગ્રહ નક્ષત્રાદિ સઘળા હોય છે છતા નિષ્ફળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. કહ્યું છે કે-'જેમ સૂર્યોદય કાળે નક્ષત્રાદિ હોય છે છતાં નિષ્ફળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી તેમ જિનેશ્વરોને આભિનિબોધિક જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે છતાં નિષ્ફળ હોવાથી [1]વિવક્ષા કરતા નથી. તથા અચક્ષુદર્શન ચક્ષુદર્શન અને બહુવચનના નિર્દેશ વડે અવધિદર્શન સાથે સમ્યક્ત્વનિમિત્તક અને મિથ્યાત્વનિમિત્તક બંને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. કારણ કે એ ત્રણે દર્શનો પહેલા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક પર્યંત હોય છે, તેથી મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન, સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર, ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ એ દશ માર્ગણામાં કેવળદ્વિક અને અજ્ઞાનત્રિકહીન શેષ સાત ઉપયોગો હોય છે, તથા અજ્ઞાનત્રિક, અભવ્ય, સાસ્વાદન અને મિથ્યાત્વ એ છ માર્ગણામાં કેવળદ્વિક અને મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનહીન ત્રણ અજ્ઞાન અને આદિના ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનમાર્ગણામાં એજ બે ઉપયોગ હોય છે, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શન એ ત્રણ માર્ગણામાં કેવળદ્વિકહીન શેષ દશ ઉપયોગો હોય છે, અને અણાહારિમાર્ગણામાં મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુર્દર્શન સિવાયના દશ ઉપયોગો હોય છે. અણાહારિપણું વિગ્રહ ગતિમાં

૧ અહિં વિવક્ષા નહિ કરવાનું કારણ પૂર્ણ જ્ઞાન જ્યારે હોય ત્યારે અપૂર્ણજ્ઞાનો નકામા છે તે છે. આ આચાર્ય મહારાજ દરેક જ્ઞાન અને તેના આવરણો જુદા જુદા માને તોજ જ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો છે એમ કહી શકે–જ્ઞાનોનો સદ્ભાવ બતાવી શકે. પૂર્વની જેમ મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ માને તો ન કહી શકે. કારણ કે જો મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને તો તે કારણના નષ્ટ થવાથી ખુલ્લા થયેલા પ્રકાશમાં પેલો પ્રકાશ સમાઇ જાય એટલે મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો સંભવિ શકેજ નહિ તેથી અન્ય આચાર્ય મહારાજના મતે પાંચે જ્ઞાનો અને તેના આવરણો ભિન્ન ભિન્ન છે એમ સમજવું

તથા કેવળિસમુદ્ઘાતમાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે હોય છે. તેમાં વિગ્રહ ગતિમાં ત્રણ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ જ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ આઠ ઉપયોગો સંભવે છે, કેવળિસમુદ્ઘાતમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઘટે છે. આ પ્રમાણે માર્ગણામાં ઉપયોગો કહ્યા

આ પ્રમાણે માર્ગણામાં યોગ અને ઉપયોગોનો વિચાર કર્યો, હવે ગુણસ્થાનોમાં વિચાર કરવો. જોઇએ તેમાં પણ પહેલા ગુણસ્થાનકનુ સ્વરૂપ કહી તેની અંદર યોગ ઉપયોગની ઘટના કરવી જોઇએ તેથી ગુણસ્થાનકનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કહે છે. તેમાં ગુણસ્થાનકો આ પ્રમાણે છે—૧ મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૨ સાસ્વાદનસમ્યગદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૩ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૪ અવિરતિસમ્યદગ્ષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૫ દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક, ૬ પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનક, ૭ અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનક, ૮ અપૂર્વ કરણ ગુણસ્થાનક, ૯ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક, ૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનક. ૧૧ ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગછદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક, ૧૩ સયોગીકેવલિ ગુણસ્થાનક, ૧૪ અને અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક. તેમાં ગુણસ્થાનનો સામાન્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે–જ્ઞાન દર્શનઅને ચારિત્ર એ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણો છે. તે ગુણો આવારકકર્મ્મોથી દબાયેલા છે. તે કર્મ્મોના વત્તા કે ઓછા અંશે દૂર થવાથી પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનાદિગુણોના સ્થાન–ભેદ–સ્વરૂપ વિશેષને ગુણસ્થાન કહે છે. પહેલે ગુણઠાણે આવારકકર્મ્મો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી અશુદ્ધિ વિશેષ હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનાદિ ગુણો અલ્પપ્રમાણમાં પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકે પૂર્વ પૂર્વ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ શુદ્ધિ વધારે વધારે હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો વધારે પ્રમાણમાં પ્રગટ થયેલા હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રગટ થયેલા ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતાને ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. જો કે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપની વિશેષતા અસંખ્ય પ્રકારની હોય છે તેથી ગુણસ્થાનો પણ અસંખ્ય થાય છે, છતાં તે વિશેષતાઓ સામાન્ય મનુષ્યના ખ્યાલમાં ન આવે તેથી ખાસ વિશેષતા બતાવવા અસંખ્ય અસંખ્ય જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને એક એકમાં સમાવી સ્થુલદષ્ટિથી ચૌદ ગુણસ્થાનકજ કહેવામાં આવ્યા છે, આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકનો સામાન્ય અર્થ કહી હવે પ્રત્યેક ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહે છે.

૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક–જીવ અને અજીવ આદિ તત્ત્વોની મિથ્યા–વિપરીત છે દષ્ટિ–શ્રદ્ધા જેને તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. કોઇ પુરૂષે ધત્તુરો ખાધો હોય તેને જેમ ધોળામાં પીળાની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી આત્માને જીવ અને અજીવના સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ થતી

નથી તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે. અહિં ઉપરના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ વધારે હોવાથી અને શુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી ગુણો અલ્પ પ્રમાણમાં ઉઘાડા થયેલા હોય છે.

પ્રશ્ન—જો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો તેને ગુણસ્થાનકનો સંભવ કેમ હોઇ શકે ? કારણ કે ગુણો તો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ છે, તે ગુણો જ્યારે વિપરીત પ્રતિતી–શ્રદ્ધા હોય ત્યારે કેમ હોય ? તાત્પર્ય એકે જ્ઞાનાદિ ગુણો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી દૂષિત થયેલા હોય ત્યારે તે દૂષિત ગુણોને ગુણસ્થાન કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—જો કે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ આત્માના ગુણને સર્વથા દબાવનાર પ્રબળ મિથ્યાત્વમોહનીયના વિપાકોદયવડે જીવ અને અજીવ આદિ વસ્તુની પ્રતિતિરૂપ તાત્વિક શ્રદ્ધા પ્રાણિઓને વીપરીત હોય છે, તો પણ દરેક પ્રાણિઓમાં આ મનુષ્ય છે, આ પશુ છે, ઇત્યાદિ વિષયની પણ કાંઇક પ્રતીતિ હોય છે. છેવટે નિગોદ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની આ ઉષ્ણ છે, આ શીત છે, એ પ્રકારની સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયની પ્રતિપત્તિ—જ્ઞાન અવિપરીત હોય છે. જેમ અતિ ગાઢ વાદળાઓથી ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા દબાયા છતા પણ સંપૂર્ણપણે તેની પ્રભાનો નાશ થતો નથી પરંતુ કંઇક અંશ ઉઘાડો રહે છે, જો તે અંશ ઉઘાડો ન રહે તો દરેક પ્રાણિઓમાં પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિનો ભેદ દૂર થાય. 'કહ્યું છે કે–ગાઢ વાદળાઓ છતા પણ ચન્દ્ર અને સૂર્યની પ્રભા ઉઘાડી હોય છે.' તેમ આહ પણ પ્રબળ મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી સમ્યકત્વરૂપ આત્માનું સ્વરૂપ દબાવા છતા પણ તેનો અંશ ઉઘાડો રહે છે, કે જે વડે મનુષ્ય અને પશુ આદિ અતાત્વિક વિષયની અવિપરીત પ્રતીતિ દરેક આત્માઓને થાય છે. માત્ર તાત્વિક વિષયની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોતિ નથી. તે અશ ગુણની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને પણ ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન—અંશ ગુણની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને જ્યારે તમે ગુણસ્થાનક માનો છો, ત્યારે તેને મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહો છો ? કારણ કે મનુષ્ય પશુ આદિ વિષયની પ્રતિપત્તિ–શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ અને છેવટે નિગોદ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની સ્પર્શની અવ્યક્ત પ્રતીતિની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓમાં સમ્યગદષ્ટિ પણ ઘટી શકે છે. તાત્પર્ય એકે અંશ ગુણની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓને સમ્યકત્વી કહેવા જોઇએ, મિથ્યાદષ્ટિ નહિ, તો મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત તમારો દોષ ઘટી શકતો નથી. કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સંપૂર્ણ પ્રવચનના અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરનો

એક પણ અક્ષર ન માને તો તે સર્વજ્ઞ પ્રભુપર વિશ્વાસ ન હોવાને લીધે મિથ્યાદષ્ટિજ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—સૂત્રમાં કહેલ એક પણ અક્ષરની અશ્રદ્ધાથી આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે.' હવે જો સૂત્રજ તેને પ્રમાણ નથી, તો ભગવાન અરિહંતે કહેલ જીવ અજીવાદિ વસ્તુ વિષયક યથાર્થ તત્ત્વ નિર્ણય કયાંથી હોય ?

પ્રશ્ન—ઉપર કહ્યું કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સિદ્ધાંતના સંપૂર્ણ અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરના એક પણ અક્ષરને ન માને તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરંતુ ન્યાયની રીતે તો તે મિશ્રદષ્ટિ છે, કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલા સિદ્ધાંતના સઘળા અર્થને માને છે, માત્ર કેટલાક અર્થોનેજ માનતો નથી. આહ કેટલાક અર્થોની શ્રદ્ધા, કેટલાક અર્થોની અશ્રદ્ધા એમ શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણું હોવાથી મિશ્રદષ્ટિ કહેવાવો જોઇએ, મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણુ હોવાથી મિશ્રદષ્ટિ કહેવાવો જોઇએ, મિથ્યાદષ્ટિ નહિ. એ જે કહ્યું તે વસ્તુ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી અસાત્ છે. અહિં વસ્તુસ્વરૂપ આ છે—જ્યારે વીતરાગે કહેલ જીવ અજીવ આદિ સઘળા પદાર્થોને તે જીન પ્રણીત છે, માટે યથાર્થ રૂપે સદ્દહે ત્યારે તે સમ્યગદષ્ટિ છે, જ્યારે જીવ અજીવાદિ સઘળા પદાર્થોને અથવા તેના અમુક અંશને પણ અયથાર્થ રૂપે સદ્દહે ત્યારે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, અને જ્યારે એક પણ દ્રવ્ય કે પર્યાયના વિષયમાં બુદ્ધિની મંદતાવડે સમ્યગજ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ન તો એકાંતે યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય, કે નતો એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય, ત્યારે તે મિશ્રદષ્ટિ કહેવાય છે. શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'નાળિયેર દ્વીપમાં વસનાર ભુખથી પીડિત કોઈ એક પુરૂષની આગળ ઓદન આદિ અનેક જાતનો આહાર મૂકીએ, પરંતુ તેને તે આહાર ઉપર નથી તો રૂચિ હોતિ નથી તો અરૂચિ હોતિ, કારણ કે તે ઓદનાદિ આહાર પહેલા કોઇ દિવસ તેણે દેખ્યો નથી, તેમ તે કેવો હોય તે સાંભલ્યો નથી. એજ પ્રમાણે મિશ્રદષ્ટિને પણ જીવાદિ પદાર્થ ઉપર રૂચિ કે અરૂચિ હોતિ નથી' આ રીતે જ્યારે શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધા બન્ને ન હોય ત્યારે તે મિશ્રદષ્ટિ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે એક પણ વસ્તુ કે પર્યાયના વિષયમાં એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય ત્યારે તે મિથ્યાદૃષ્ટિજ કહેવાય છે. માટે અહિં કંઇ દોષ નથી. તે મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે તેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા દ્વારમાં કહેવાશે.

૨. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકઃ—આય–ઉપશમસમ્યકત્વના લાભનો જે નાશ કરે તે આયસાદન કહેવાય અહિં 'पृषोदरादयः' એ સૂત્ર વડે य અક્ષરનો લોપ થવાથી આસાદન શબ્દ બને છે. અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય ઉપશમસમ્યકત્વનો નાશ

કરતો હોવાથી તે અનંતાનુબંધિકષાયના ઉદયનેજ આસાદન કહેવામાં આવે છે. કારણ કે જ્યારે અનંતાનુબંધિકષાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ અનંતસુખરૂપ ફળને આપનાર મોક્ષવૃક્ષના બીજભૂત ઉપશમસમ્યક્ત્વનો લાભ અંતરકરણનો ઓછામાં ઓછો એક સમય વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે દૂર થાય છે. આ આસાદન—અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય સહિત જે વર્ત્તે—હોય તે સાસાદન કહેવાય. તથા સમ્યક્—અવિપરીત દૃષ્ટિ—જીવ અજીવાદિ વસ્તુની શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સાસાદન એવો જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, એટલે કે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વાળો સમગ્દૃષ્ટિ આત્મા તે સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, તેનું જે ગુણસ્થાન તે સાસાદન સમગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. અથવા સાસ્વાદન સમગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન એવો પણ પાઠ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સમ્યકત્વરૂપ રસનો આસ્વાદ કરે તે સાસ્વાદન કહેવાય. જેમ કોઇ માણસે ખીર ખાધી હોય તે વિશે સૂગ ચડવાથી વમન કરે તે વખતે તે ખીરના રસનો આસ્વાદ લે છે, તેમ આ ઉપશમસમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ અંતરકરણનો ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય થવાથી સમ્યકત્વ ઉપર અરૂચિ વાળો થયો થકો સમ્યકત્વને વમતો આત્મા સમ્યકત્વ રસનો આસ્વાદ લે છે. તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. તેની ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-ગંભીર અને અપાર સંસાર સમુદ્રની મધ્યમા રહેલો આત્મા મિથ્યા દર્શનમોહનીયાદિ હેતુથી અનન્તપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત પર્યંત અનેક પ્રકારના શારિરિક તથા માનસિક દુઃખોને અનુભવીને કથમપિ—મહામુશ્કેલીથી તથા ભવ્યત્વનો પરિપાક થવા વડે પર્વતની નદીના પત્થરના ગોળ થવાના ન્યાયે—પર્વતની નદીનો પત્થર જેમ અથડાતા પીટાતા એની મેળે ગોળ થાય તેમ—અનાભોગે-ઉપયોગ વિના શુભ પરિણામ રૂપ યથાપ્રવૃતિકરણ થાય છે. અહિં કરણ એટલે આત્માનો શુભ પરિણામ એ અર્થ છે. તે પરિણામ વડે આયુકર્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે. અહિં સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવા જતા વચમાં જીવને કર્મપરિણામ જન્ય તીવ્ર રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ કર્કશ ગાઢ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાંઠના જેવી જેને પૂર્વે ભેદી નથી એવી દુર્ભેદ્ય ગ્રન્થિ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે—'ત્યાં વચમાં જીવને પૂર્વે જેને ભેદી નથી એવી ગ્રન્થિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જીનેશ્વરો કહે છે.' ગ્રન્થિ એટલે શું ? તેનો અર્થ કરતા કહ્યું છે કે—'કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ તીવ્ર રાગદ્વેષરૂપ જે આત્મપરિણામ તે ગ્રન્થિ છે, અને તે ગ્રન્થિ કર્કશ ગાઢ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ ગુપ્ત ગાંઠના જેવી છે.' આ

ગ્રન્થિપર્યંત અભવ્યો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે કર્મ ખપાવીને અનંતિવાર આવે છે. પરંતુ ગ્રન્થિભેદ એટલે કે જે રાગદ્વેષ આત્માને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરતા અટકાવે છે તેનો ભેદ કરી શકતા નથી. આવશ્યક ટીકામાં કહ્યું છે કે—'કેટલાક [1]અભવ્યો પણ યથાપ્રવૃત્તીકરણ દ્વારા કર્મ ખપાવીને ગ્રન્થિદેશ પર્યંત આવે છે. અને અરિહંતાદિની વિભૂતિને જોવાથી એવાજ પ્રકારની વિભૂતિ પ્રાપ્ત થાય એ હેતુથી કે કોઇ અન્ય હેતુથી ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્તી કરતા તેને શ્રત સામાયીકનો લાભ થાય છે, અને કંઈક અધિક નવપૂર્વ સુધિ અભ્યાસ કરે છે. પરંતુ સર્વવિરતિ સામાયિક કે અન્ય કોઇ આત્મિક લાભ થતો નથી. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ થયા પછી જેને મોક્ષનું સુખ નજીકમાં છે, અને ઉત્પન્ન થયેલો જેના વાર્યનો તીવ્ર વેગ ન રોકી શકાય તેવો છે, એવો કોઇ મહાત્મા તીક્ષ્ણ કુહાડાની ધાર જેવા અપૂર્વ-કરણરૂપ પરમ વિશુદ્ધિવડે ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળી ગ્રન્થિનો ભેદ કરીને અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. અનિવૃત્તિ કરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉદયસમયથી આરંભી તે સંખ્યાતમા ભાગ જેવડી અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ સ્થિતિને છોડીને ઉપર અન્તર્મુહૂર્તકાળ પ્રમાણ અન્તરકરણ કરે છે. અન્તરકરણ એટલે અન્તર્મુહૂર્તકાળમાં વેદવાયોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના પુદ્ગલોને અભાવ કરવા રૂપ ક્રિયા. અંતરકણ કરે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મનિ સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે. અંતરકરણની નીચેની અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ, અને અંતર-કરણની ઉપરની મોટી બીજી સ્થિતિ. અંતરકરણમાંના મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને પહેલી અને બીજી સ્થિતિમાં નાખી દૂર કરે છે અને તેટલી ભૂમિ તદ્દન શુદ્ધ કરે છે, એટલે કે અંતર્મુહૂર્તમાં ભોગવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહના દલિકોને દૂર કરે છે. હવે જ્યાં સુધિ આત્મા પહેલી નાની સ્થિતિને અનુભવે છે ત્યાં સુધિ તે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. તે નાની સ્થિતી દૂર થઇ જાય ત્યારે અંતરકરણમાં–શુદ્ધ ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાં મિથ્યાત્વનો રસ કે પ્રદેશ વડે ઉદય નહિ હોવાથી ઉપશમસમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું છે કે–'જેમ દાવાનળ ઉખર ભૂમિ કે બળેલા લાકડાને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ દાવાગ્નિ અન્તરકરણરૂપ ઉખરભૂમિને પ્રાપ્તકરી શાન્ત થાય છે, અને આત્મા ઉપશમસમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.' ત્રણે કરણોનો ક્રમ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે–'ગ્રન્થિ પર્યંત પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે, આ કરણે ગ્રન્થિનો ભેદ થતો નથી. ગ્રન્થિ ભેદતા બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે, આ કરણે ગ્રન્થિનો ભેદ થાય છે. અને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ જેને નજીક છે એવા આત્માને ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ થાય છે. અનિવૃત્તિ-

૧ અભવ્યોને અરિહંતાદીની વિભૂતિ જોવાથી તેવી પૌદ્ગલિક સંપત્તિની ઈચ્છા થાય, પરંતુ અરિહંતની આત્મ સંપત્તિની જેવી આત્મ સંપત્તિની ઈચ્છા ન થાય કારણ તેઓ અભવ્ય છે.

કરણમાં અંતરકરણ કરી પહેલી સ્થિતિ ભોગવી લીધા બાદ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.' પરમ નિધિના લાભ સમાન તે ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી એક સમય ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ શેષ રહે ત્યારે મહાન ભયના ઉત્પન્ન થવા રૂપ અનંતાનુબંધિકષાયનો ઉદય થાય છે. તેના ઉદયથી ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે જાયછે. અથવા ઉપશમશ્રેણીથી પડતા પણ કેટલાએક સાસ્વાદને આવે છે. અંતરકરણનો જેટલો કાળ શેષ હોય અને સાસ્વાદને આવે તેટલો કાળ ત્યાં રહી ત્યાર પછી મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થવાથી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય છે–

૩. મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાન–સમ્યગ–યથાર્થ મિથ્યા–અયથાર્થ દષ્ટિ–શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગમિથ્યાદષ્ટિ, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વરૂપ વિશેષને સમ્યગમિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. હમણાંજ કહેલ ત્રણ કરણદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ ઉપશમસમ્યક્ત્વરૂપ વિશિષ્ટ ઔષધિ સમાન આત્મપરિણામ વડે મદનકોદરા સરખા મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરી તેને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખે છે. ૧ શુદ્ધપુંજ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધપુંજ, ૩ અશુદ્ધપુંજ, મિથ્યાત્વમોહનીયના એક સ્થાનક અને મંદ બે સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલોને સમ્યક્ત્વમોહનીય કહે છે, તેના ઉદયથી જિનેશ્વરોના વચનપર શ્રદ્ધા થાય છે, તે વખતે આત્મા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વી હોય છે. મધ્યમ બે સ્થાનક રસવાળા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને મિશ્રમોહનીય કહેવામાં આવે છે. તેના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્ત્વપર શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા હોતિ નથી. અને તીવ્ર બે સ્થાનક ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલો મિથ્યત્વમોહનીય કહેવાય છે, તેના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્ત્વ પ્રત્યે અરૂચિજ થાય છે. ઉપરોક્ત ત્રણ પુંજમાંથી જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય ત્યારે તેના ઉદયથી જીવને અરિહંતે કહેલ તત્ત્વની અર્ધવિશુદ્ધ શ્રધા થાય છે. અર્થાત્ જિન પ્રણીત તત્ત્વપ્રત્યે-રૂચિ કે અરૂચિ[1] હોતિ નથી, ત્યારે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો કાળ અંતર્મુહુર્ત્ત પ્રમાણ છે ત્યારપછી ત્યાંથી પરિણામને અનુસરી પહેલે કે ચોથે ગુણસ્થાનકે જાય છે.

૪. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન. સંપૂર્ણપણે પાપ વ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા હોય તે વિરત કે વિરતિ કહેવાય છે, અને જેઓ પાપવ્યાપારથી બિલકુલ વિરમ્યા નથી તે અવિરત કે અવિરતિ કહેવાય છે. પાપ વ્યાપારથી સર્વથા નહિ વિરમેલા સમગ્દષ્ટિ આત્માઓ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય

૧ મિશ્રગુણસ્થાને પહેલે અને ચોથે એ બંને ગુણસ્થાનેથી આવે છે. પહેલેથી આવનારને જે અરૂચિ હતિ તે હટી જાય છે રૂચિ તો હતિજ નહિ ચોથેથી આવનારને જે રૂચિ હતિ તે દૂર થાય છે, અરૂચિ તો હતિજ નહિ. એટલેજ ત્રીજે ગુણસ્થાને રૂચિ કે અરૂચિ નથી હોતી તેમ કહેવાય છે. તેનું નામજ અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા છે.

છે. આ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અવિરતિ નિમિત્તે થતા દુરંત નરકાદિ દુઃખ જેનું ફળ છે એવા કર્મબંધને જાણવા છતાં, અને પરમ મુનીશ્વરોએ પ્રરૂપેલ સિદ્ધિ-રૂપ મહેલમાં ચડવાની નિસરણી સમાન વિરતિ છે એમ જાણવા છતાં પણ તેનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી, તેમ તેના પાલન માટે પ્રયત્ન પણ કરી શકતા નથી.[1] કારણ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોદયથી દબાયલા છે. તે કષાયો અલ્પ પણ પચ્ચ-ખ્ખાણને રોકે છે. કહ્યું છે કે–'જે કારણ માટે અલ્પ પણ પચ્ચખ્ખાણ–વિરતિને રોકે તેથી તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કહેવાય છે. અહિં 'અ' એ અલ્પ અર્થનો વાચક છે. ૧ તથા–'અવિરતિ નિમિત્તક કર્મ બંધને અને રાગદ્વેષજન્ય દુઃખને જાણવા છતા તેમજ વિરતિથી થતા સુખને ઇચ્છવા છતાં પણ વિરતિ ધારણ કરવા માટે અસમર્થ થાય છે. ૨ પોતાના પાપકર્મને નિંદતો જેણે જીવ અજીવનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, જેની શ્રદ્ધા અચલ છે, અને જેણે મોહને ચલિત કર્યો છે એવો આ અવિરતિ સમ્યદ્દષ્ટિ આત્મા હોય છે,' ૩ આ અવિરતિ આત્માનું સમ્યગ્દષ્ટિપણું પૂર્વે જેનું વર્ણન કર્યું છે તે અંતરકરણકાળમાં જેનો સંભવ છે તે ઉપશમસમ્યકત્વ, અથવા વિશુદ્ધ દર્શનમોહ–સમ્યકત્વમોહનો ઉદય છતા જેનો સંભવ છે તે ક્ષાયોપશમિકસમ્યકત્વ, અથવા દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષાયિકસમ્યકત્વ આ ત્રણ સમ્યકત્વમાંથી કોઇપણ સમ્યકત્વ છતા હોય છે, એટલે કે આ ગુણઠાણે દરેક આત્માઓને આ ત્રણ સમ્યકત્વમાંથી કોઇપણ સમ્યકત્વ હોય છે. આ ગુણના પ્રભાવથી આત્મા સ્વપરની વહેંચણ કરી

---

૧ જેઓ ૧ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી ૨ સ્વીકાર કરતા નથી અને ૩ તેનું પાલન કરતા નથી એ ત્રણ પદોના આઠ ભાંગા થાય છે.—

૧ જેઓ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજતા નથી, સ્વીકાર કરતા નથી, અને પાલન કરતા નથી તે સામાન્યથી સઘળા જીવો

૨ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અજ્ઞાન તપસ્વી.

૩ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારે છે, પણ પાલન કરતા નથી તે પાર્શ્વસ્થ આદિ.

૪ જે જાણતા નથી, પરંતુ સ્વીકાર કરે છે અને પાલન પણ કરે છે તે અગીતાર્થમુનિ.

૫ જેઓ જાણે છે, પરંતુ સ્વીકાર અને પાલન કરતા નથી તે શ્રેણીકાદિ

૬ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અનુત્તર વાસી દેવ.

૭ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારે છે, પણ પાલન કરતા નથી તે સંવિગ્ન પાક્ષિકમુનિ.

૮ જે જાણે છે, સ્વીકારે છે, અને પાલે છે તે દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ યુક્ત આત્માઓ. આ આઠ ભાંગામાંથી પ્રથમના ચાર ભાંગે વર્ત્તતા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, કારણકે તેઓ સમ્યગજ્ઞાન રહિત છે. પછીના ત્રણ ભાંગે વર્ત્તતા અવિરતિ સમ્યગદષ્ટિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગજ્ઞાન સહિત છે. અને આઠમે ભાંગે વર્ત્તતા આત્માઓ દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ યુક્ત હોય છે. કારણ કે તેઓ સમ્યગજ્ઞાન સહિત વિરતિનો સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે

શકે છે અને સંસાર તરફનો તીવ્ર આસક્તિભાવ ઓછો થાય છે. પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયથી કદાચ પાપક્રિયામાં પ્રવર્તે તો પણ પશ્ચાતાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્ત્તે છે. અને આત્માને હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં ઉલ્લાસ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવર્ત્તે છે. તેના ગુણોના સ્વરૂપ ભેદને અવિરતિ સમ્યગદ્રષ્ટિ ગુણસ્થાન કહે છે. નીચેના ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અહિં અનંતગુણવિશુદ્ધિ હોય છે, અને પાંચમા ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ અનંતગુણહીન વિશુદ્ધિ હોય છે.

૫. દેશવિરતિ ગુણસ્થાન—જે સમ્યગદષ્ટિ આત્મા સર્વવિરતિની ઇચ્છા છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયથી હિંસાદિ પાપવાળી ક્રિયાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ દેશથી–અંશતઃ ત્યાગ કરી શકે છે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે. તેમાં કોઇ એક વ્રતવિષયક સ્થુલથી સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરે છે, કોઇ બે વ્રત સંબંધી, યાવત્ કોઇ સર્વવ્રત વિષયક અનુમતિ વર્જીને સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરે છે. અહિં અનુમતિ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ પ્રતિસેવનાનુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ, ૩ સંવાસાનુમતિ, તેમાં જે કોઇ પોતે કરેલા કે બીજાએ કરેલા પાપ કાર્યને વખાણે તથા સાવદ્યારંભથી તૈયાર કરેલા ભોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિ સેવનાનુમતિ દોષ લાગે છે. તથા પુત્રાદિએ કરેલા હિંસાદિ સાવદ્ય કાર્યને સાંભળે તેને સંમત થાય પણ તેનો નિષેધ ન કરે ત્યારે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ દોષ લાગે છે. અને હિંસાદિ સાવદ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુત્રાદિકમાં માત્ર મમત્વ રાખે પરંતુ તેના પાપ કાર્યને સાંભળે નહિ વખાણે પણ નહિ ત્યારે તેને સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે છે. તેમાં જે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે. અને સંવાસાનુમતિનો પણ જ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે તે યતિ–સર્વથા પાપવ્યાપારથી વિરમેલો સાધુ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—"સમ્યગદર્શન સહિત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં વિરતિને ગ્રહણ કરતો એક વ્રતથી માંડી છેવટે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગી દેશ વિરતિ કહેવાય છે. ૧ તે દેશવિરતિ આત્મા પરિમિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરતો, અપરિમિત અનંત વસ્તુનો ત્યાગ કરતો પરલોકને વિષે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે, ૨ આ દેશવિરતિપણું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સમ્યગદ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ અનંતગુણી વિશુદ્ધિ હોય છે. અને તેના જઘન્યથી માંડી ક્રમશઃ ચડતા પડતા અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે. કહ્યું છે કે—'તે અવિરતિ સમ્યગદ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉત્તરોત્તર વધતિ વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વક્રમે વિશુદ્ધિના અનેક સ્થાનો પર આરૂઢ થાય છે—ચડે છે. અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ કરે છે, તેથી તેને અલ્પ અલ્પ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ

થાય છે.' ૨. અહિં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ઉદય હોવાથી સર્વથા પાપવ્યાપરનો ત્યાગ હોતો નથી. કહ્યું છે કે—'સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપરનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા છતા પણ તેને દબાવે છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કહેવાય છે.' દેશવિરતિના સ્વરૂપ વિશેષને દેશવિરતિ ગુણસ્થાન કહે છે.

૬. પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન—સર્વથા પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા, પૂર્વોક્ત સંવાસાનુમતિથી પણ જેઓ વિરમ્યા, તે સંયત 'અથવા સર્વવિરતિ સાધુ કહેવાય છે, તેનું સંયતપણુ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી–પ્રાયઃ સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે હોય છે એમ સમજવું. જે માટે કહ્યુ છે–'તે સંયત આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સાયાયિક ચારિત્ર અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે.' જો કે અસંયતને ત્રીજું પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર પણ અન્યત્ર કહ્યું છે, પરંતુ તે કોઇક વખતેજ હોય છે, વળી વિશિષ્ટ દેશકાળ સંઘયણ અને શ્રુતાદિની અપેક્ષા રાખનારૂં છે માટે અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. તથા મન વચન અને કાયા વડે કોઈ પણ પ્રકારની પાપક્રિયા કરવિ નહિ, કરાવવી નહિ. અને કરતાને સારો માનવો નહિ, આ પ્રમાણે ત્રિકરણયોગે પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિ પણ મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયના સામર્થ્યથી તીવ્ર સંજ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ કોઇ પણ પ્રમાદના યોગે ચારિત્રમાં સીદાય–ક્લિષ્ટપરિણામ વાળો થાય એવો પ્રમાદ યુક્ત જે મુનિ તે પ્રમત્ત કહેવાય છે આવા પ્રમાદયુક્ત સંયતનું જે ગુણસ્થાન એટલે કે વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિની તીવ્રતા અને મંદતા વડે થયેલો જે સ્વરૂપનો ભેદ તે પ્રમત્ત સંયતગુણસ્થાન કહેવાય છે. અહિં દેશવિરતિ ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે, અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતગુણહીન વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ છે. આ પ્રમાણે અન્ય ગુણસ્થાનોમાં પણ પુર્વ ઉત્તર ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષ અપકર્ષની યોજના કરી લેવી.

૭. અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન—મન્દ સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી નિદ્રા વિકથા આદિ પ્રમાદવિનાનો મુનિ અપ્રમત્ત સંથત કહેવાય છે. પ્રમત્તસંયતની અપેક્ષાએ અપ્રમત્તસંયત અનન્તગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે. આ અપ્રત્તસંયતના

૧ આ ચારિત્રનું ગ્રહણ પ્રભુ પાસે, અગર જેમણે આ ચારિત્રનુ ગ્રહણ પ્રભુ પાસે કર્યું છે, તેઓની પાસેજ થાય છે. વળી ચોથા આરાના ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ સંઘયણી અને લગભગ સાડાનવ પૂર્વના જ્ઞાનીને આ ચારીત્ર હોય છે, બીજાને હોતું નથી. તેથી અલ્પકાળ અને અલ્પ ગ્રહણ કરનારા હોવાથી છઠ્ઠે સાતમે ગુણઠાણે આ ચારીત્ર હોય છે છતાં વિવક્ષા કરી નથી.

ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કહ્યું છે કે-'અપ્રમત્તયતિના તરતમભાવે-ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનો જ્ઞાની મહારાજે જાણેલા છે. કે જેના ઉપર રહેતો-તે અધ્યવસાયે વર્ત્તતો મુનિ અપ્રમત્ત કહેવાય છે.' આ ભગવાન અપ્રમત્તસંયતને વિશિષ્ઠ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના યોગે કર્મ્મો ખપાવતા, અને તેથી કરીને અપૂર્વ અપૂર્વ વિશુદ્ધિસ્થાનો ઉપર ચડતા મનઃપર્યવજ્ઞાન આદિ અનેક ઋદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે—'તે અપ્રમત્તસંયત મહાત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે કર્મ્મ ખપાવતા શ્રુતસમુદ્રને અવગાહે છે, અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કોષ્ઠાદિ બુદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે, ૧ તથા તે ચરિત્રરૂપ ગુણના પ્રભાવથી જંઘાચારણલબ્ધિ વિદ્યાચારણ લબ્ધિ, અને ૦સર્વૌષધિ આદિ અનેક લબ્ધિઓ, તેમજ અક્ષીણમાનસ આદિ બળો ઉત્પન્ન થાય છે. ૨' તેનું જે ગુણસ્થાન તે અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બંને ગુણસ્થાનક અંતર્ અંતર્મુહૂર્ત્તે પરિવર્ત્તન પામ્યા કરે છે

૮. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન—અપૂર્વ-પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય ગુણસ્થાનકો સાથે ન સરખાવી શકીએ તેવા. અને કરણ-સ્થિતિઘાતાદિ ક્રિયા અથવા પરિણામ. તાત્પર્ય એ કે પુર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય ગુણસ્થાનકો સાથે જેને ન સરખાવી શકીએ એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમણ, અને અપુર્વસ્થિતિબંધ, એ પાંચે પદાર્થો જેની અંદર થાય, અથવા પૂર્વે નહિ થયેલા અપૂર્વ પરિણામ જેની અંદર હોય તે અપૂર્વ કરણ કહેવાય. હવે સ્થિતિઘાતાદિનું સ્વરૂપ કહે છે-

'૧ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્ત્તના કરણવડે ઘટાડી અલ્પ કરવિ તે સ્થિતિઘાત.

૨ રસઘાત-સત્તામાં રહેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભપ્રકૃતિઓના તીવ્ર રસને અપવર્ત્તનાકરણવડે ઘટાડી અલ્પ કરવો તે રસઘાત. આ બંનેને પૂર્વગુણસ્થાનોમાં રહેલા આત્માઓ વિશુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી અલ્પ પ્રમાણમાં કરતા હતા, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી મોટા પ્રમાણમાં કરે છે. પૂર્વગુણસ્થાનોમાં વધારે કાળમાં અલ્પ સ્થિતિ અને રસ દૂર થતો હતો, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી થોડા કાળમાં ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ દૂર કરે છે.

૩ ગુણશ્રેણિ—અત્યન્ત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે અપવર્ત્તના કરણથી ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારેલા દલિકોને શીઘ્ર ખપાવવા માટે ઉદય સમયથી આરંભી અન્તર્મુહૂર્ત્તના સમયપ્રમાણ સ્થાનકોની અંદર પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનકથી ઉત્તર ઉત્તર

સ્થાનોમાં અસંખ્ય અસંખ્યગુણાકારે દલિકોને જે ગોઠવવા તે ગુણશ્રેણિ. ઉપરની સ્થિતિમાંથી પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ દલિકો ઉતારે છે. અને તેને ઉદયસમયથી આરંભી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સ્થાનકોમાં અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. જેમકે પહેલે સમયે જે દલિકો ઉતાર્યા, તેમાંથી ઉદયસમયમાં થોડાં, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતગુણા, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતગુણા, એમ પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનથી ઉત્તર ઉત્તરસ્થાનમાં અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. બીજા સમયે પૂર્વ સમયથી અસંખ્યગુણા વધારે ઉતારે છે, તેને પણ એજ ક્રમે અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે ત્રીજા આદિ સમયો માટે પણ સમજવું. પૂર્વ ગુણસ્થાનોમાં મંદ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્ત્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી અલ્પ પ્રમાણમાં દલિક ઉતારતો હતો, અને તેની વધારે કાળમાં થોડા દલિક ભોગવાય તે પ્રમાણે રચના કરતો હતો. અહિં તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્ત્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી વધારે પ્રમાણમાં દલિકો ઉતારે છે, અને થોડા કાળમાં ઘણા દૂર થાય એ પ્રમાણે તેની રચના કરે છે,

૪ ગુણસંક્રમ—સત્તામાં રહેલા અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકોને બધ્યમાન શુભ પ્રકૃતિમાં પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિએ સંક્રમાવવા–બંધાતી પ્રકૃતિરૂપે કરવા, તે ગુણસંક્રમ તે પણ અહિં અપૂર્વ કરે છે.

૫ અપૂર્વસ્થિતિબંધ—પૂર્વે અશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી કર્મોનિ દીર્ઘસ્થિતિ બાંધતો હતો, આ ગુણસ્થાનકે તીવ્ર વિશુદ્ધિ હોવાથી અલ્પ અલ્પ સ્થિતિબંધ કરે છે. અને તે પણ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર–પછી પછીનો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન હીન કરે છે. અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે જે સ્થિતિબંધ કરે છે, તેનાથી અનુક્રમે ઘટતા ઘટતા ત્યારપછીનો સ્થિતિબંધ પલ્યોમના અસંખ્યાતમાભાગે હીન કરે છે. એ પ્રમાણે દરેક સ્થિતિબંધ માટે સમજવું. પ્રત્યેક સ્થિતિબંધનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. તેટલે તેટલે કાળે સ્થિતિબંધ બદલાય છે. આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણમાં પાંચે પદાર્થો પ્રવર્ત્તે છે. આ અપૂર્વકરણ બે પ્રકારે છે–૧ ક્ષપક, ૨ ઉપશમક. ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ કરવાને યોગ્ય હોવાથી રાજ્ય યોગ્ય કુંવરને રાજાની જેમ તે ક્ષપક અને ઉપશમક કહેવાય છે. કેમકે અહિં ચારિત્રમોહનીયની એક પણ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી. તેનું જે ગુણસ્થાન તે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ

૧ અપ્રવર્ત્તના કરણવડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી ઉતારેલા દલિકોને અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં આ અન્તર્મુહૂર્ત્ત મોટું હતું, આ ગુણસ્થાનકે તે નાનું છે એટલે થોડા કાળમાં ઘણા દલિકોને દૂર કરે છે.

ગુણસ્થાનકે ત્રિકાળવર્ત્તી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમયે સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે, અને તે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે વધતા વધતા હોય છે. તે આ પ્રમાણે-જેઓએ ભૂતકાળમાં આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, વર્ત્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરશે તે સઘળા જીવોની અપેક્ષાએ જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત અનુક્રમે ચડતા ચડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયના સ્થાનકો હોય છે. કારણ કે એકી સાથે આ ગુણસ્થાને ચડેલા પ્રથમ સમયવર્ત્તી કેટલાએક જીવોના અધ્યવસાયોમાં તરતમતાનો પણ સંભવ છે. અને એ તરતમતાની સંખ્યા કેવળજ્ઞાની મહારાજે એટલીજ દેખેલી છે. આ કારણથી અહિં એમ પણ નજ કહી શકાય કે-આ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કરનારા ત્રિકાળવર્ત્તી જીવો અનંત હોવાથી, તથા પરસ્પર અધ્યવસાયનું તારતમ્ય હોવાથી, અધ્યવસાયો અનંતા હોય છે. કેમકે ઘણા જીવો પ્રાયઃ સમાન અધ્યવસાયવાળા હોવાથી જીવોની સંખ્યા અનંત હોવા છતાં પણ અધ્યવસાયની સંખ્યા તો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણજ છે. તથા પ્રથમ સમયે જે સ્વરૂપવાળા અને જેટલા અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી દ્વિતીય સમયે અન્ય અને સંખ્યામાં વધારે અધ્યવસાયો હોય છે. બીજે સમયે જે અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી અન્ય અને અધિક ત્રીજે સમયે હોય છે. ત્રીજે સમયે જે અને જેટલા અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અન્ય અને વધારે ચોથે સમયે હોય છે. આ પ્રમાણે અપૂર્વ કરણના ચરમસમય પર્યંત કહી જવું. ઉપરોક્ત અધ્યવસાયોની સ્થાપના કરવામાં આવે એટલે કે અનુક્રમે નીચે નીચે તેની સંખ્યા મૂકવામાં આવે તો સમાન સંખ્યા નહિ હોવાથી વિષમ ચતુરસ્ર ક્ષેત્ર રોકે છે.

પ્રશ્ન—આ ગુણસ્થાનમાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અધ્યવસાયો વધે છે, તેનું શું કારણ?

ઉત્તર—જીવ સ્વભાવજ કારણ છે. આ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનારા આત્માઓ પ્રત્યેક સમયે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઇને વિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત કરતા જીવ સ્વભાવેજ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયોમાં વર્ત્તે છે. અને તેથીજ પહેલે સમયે સાથે ચડેલા જીવોમાં જે અધ્યવસાયની ભિન્નતા છે, તે કરતાં બીજા સમયે વધારે ભિન્નતા જણાય છે. આ ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયના જઘન્ય અધ્યવસાયથી પ્રથમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવમાય અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે. અહિં જઘન્ય અધ્યવસાય આ ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી આ ગુણસ્થાનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે. પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતગુણવિશુદ્ધ છે. ઉપર પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના

અધ્યવસાયો જુદા છે એમ જે કહ્યું, તેનું કારણ આજ છે. કારણકે પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય ત્યારેજ અનંતગુણ હોઇ શકે કે જ્યારે પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદાજ હોય. તેનાથી તેજ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે, એ પ્રમાણે કહેતા કહેતા ત્યાં સુધિ જવું કે દ્વિચરમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી ચરમ સમયનું જઘન્ય અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે, તેનાથી તેજ ચરમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે. આ રીતે એકજના સમય અધ્યવસાયો પણ પરસ્પર અનંતભાગ વૃદ્ધ, અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધ, સંખ્યાતભાગવૃદ્ધ, સંખ્યાતગુણવૃદ્ધ, અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધ, અને અનંતગુણવૃદ્ધ એમ છ સ્થાન યુક્ત હોય છે. એટલે કે વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય અધ્યવસાયથી કેટલાક અધ્યવસાયો અનંતભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક અસંખ્યાત ભાગ અધિક, વિશુદ્ધ, કેટલાક સંખ્યાત ભાગ અધિક, વિશુદ્ધ એમ કેટલાક સંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ અને અનંતગુણ અધિક વિશુદ્ધ હોય છે. આ પ્રમાણે આ ગુણસ્થાનના કોઇપણ સમયમાં રહેલા અધ્યવસાયો ષટ્સ્થાન પતિત હોય છે. આ રીતે આ ગુણસ્થાનકે એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર વિશુદ્ધિનું તારતમ્ય હોવાથી આ ગુણસ્થાનનું બીજું નામ નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે.

૯. અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક—જેની અંદર એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય તે અનિવૃત્તિ. જે ગુણસ્થાનકમાં એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય હોય તે નિવૃત્તિ કહેવાય છે, અને જે ગુણસ્થાનમાં સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય, પરંતુ એકનું જે અધ્યવસાય તેજ બીજાનું, તેજ ત્રીજાનું, એમ અનંતજીવોનું પણ એક સરખું હોય, તે અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. આજ આઠમા અને નવમા ગુણસ્થાન વચ્ચે તફાવત છે. તથા જે વડે સંસારમાં રખડે તે સંપરાય એટલે કષાયોદય. જેની અંદર કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભની અપેક્ષાએ સ્થુલ કષાયોદય હોય તે બાદર સંપરાય કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે જેની અંદર સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય અને બાદર કષાયનો ઉદય હોય તે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે. અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આ ગુણસ્થાનકના કાળમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોય છે. એટલે કે પહેલે સમયે જે અધ્યવસાય હોય તેનાથી બીજે સમયે અનંતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે, તેનાથી અનંતગુણ વિશુદ્ધ ત્રીજે સમયે હોય છે, આ પ્રમાણે ચરમ સમય પર્યંત જાણવું.[1] તેથી અન્તમુ-

[1] અહિં વિશુદ્ધિનો વિચાર બે રીતે થાય છે. ૧ તિર્યગમુખી વિશુદ્ધિ, અને ૨ ઉર્ધ્વ

હૂર્ત્તના જેટલા સમયો તેટલાજ અધ્યવસાયો આ ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરનારાઓના હોય છે, અધિક હોતા નથી. અહિં પણ આઠમા ગુણસ્થાનકની જેમ સ્થિતિઘાતાદિ પાંચે પદાર્થો પ્રવર્ત્તે છે. આ અનિવૃત્તિ બાદર સંજવલન લોભ સિવાય ચારિત્ર મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય અને ઉપશમ કરતો હોવાથી ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે ભેદે છે.

૧૦. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાન—કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય કહેવાય છે. તેના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એવા બે ભેદ છે. કારણ કે અહિં શેષ રહેલ એક સંજવલન લોભનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે. ઉપશમ શ્રેણીવાળો ઉપશમાવે છે, અને ક્ષપક શ્રેણિવાળો ક્ષય કરે છે. તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન કહે છે.

૧૧. ઉપશાંત કષાયવીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક—આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને જે દબાવે તે છદ્મ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મનો ઉદય, અને તે ઘાતિકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ છદ્મસ્થ કહેવાય છે. દશમા ગુણસ્થાન સુધિના છદ્મસ્થો રાગી પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ પદનું ગ્રહણ કર્યું છે. માયા અને લોભ કષાયના ઉદયરૂપ રાગ, અને ઉપલક્ષણથી ક્રોધ અને માનના ઉદયરૂપ દ્વેષ પણ જેઓના દૂર થયેલ છે તે વીતરાગ કહેવાય છે. અહિં વીતરાગ છદ્મસ્થ લેવાના છે, પરંતુ દશમા ગુણસ્થાનક સુધિના રાગિ છદ્મસ્થ નહિ. આ વીતરાગ છદ્મસ્થ બારમા ગુણસ્થાનવાળા આત્માઓ પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે ઉપશાંતકષાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ઉપશાંતકષાય—જેઓએ કષાયોને સર્વથા ઉપશમાવ્યા છે, એટલે કે કષાયો સત્તામાં હોવા છતા તેઓને એવી સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે કે જેની અંદર સંક્રમણ અને ઉદ્વર્ત્તનાઆદિ કરણો, તેમજ વિપાકોદય કે પ્રદેશોદય કંઇપણ પ્રવર્ત્તતુ નથી. મોહનીયકર્મનો જેઓએ સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે એવા વીતરાગનું અહિં ગ્રહણ હોવાથી, બારમા ગુણસ્થાનવાળા જુદા પડે છે. કારણ કે તેઓએ તો મોહનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે. ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ આત્માનું જે ગુણસ્થાન તે ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ ઉપશમશ્રેણિના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના બરાબર સમજી શકાય તેમ નથી. ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ પોતેજ વિસ્તારથી ઉપશમના કરણના અધિકારમાં કહેશે. છતા અહિં આ ગુણસ્થાનનું

મુખી વિશુદ્ધિ, એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર તારતમ્યનો જે વિચાર તે તિર્યગમુખી વિશુદ્ધિ, અને પૂર્વપૂર્વ સમય કરતા ઉત્તરોત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો જે વિચાર તે ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિ કહેવાય છે, અપૂર્વકરણ નામના કરણે અગર તે નામના ગુણસ્થાને બંને પ્રકારે વિચાર થઇ શકે છે. અને અનિવૃત્તિનામના કરણે અગર તે નામના ગુણસ્થાને ફકત ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિજ હોય છે.

સ્વરૂપ કંઈક સમજાય માટે સંક્ષેપમાં કહે છે—જે દ્વારા આત્મા મોહનીયકર્મને સર્વથા શાંત કરે એવી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી પરિણામની ધારાને ઉપશમશ્રેણિ કહેવાય છે. આ ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્ત સંયતજ હોય છે. અને ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા અપ્રમત્ત પ્રમત્ત, દેશવિરતિ, કે અવિરતિમાંનો કોઈપણ હોય છે, એટલે કે પડતા અનુક્રમે ચોથા સુધિ આવે છે અને ત્યાંથી પડે તો બીજે અને ત્યાંથી પહેલે ગુણઠાણે પણ જાય છે. ભાષ્યકાર ભગવાન્ કહે છે કે—'ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયત હોય છે, અને અન્તે અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, અથવા અવિરતિ પણ થાય છે.' શ્રેણિના બે અંશ છે—૧ ઉપશમભાવનું સમ્યકત્વ, ૨ ઉપશમભાવનું ચારિત્ર. તેમાં ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરતા પહેલા ઉપશમભાવનું સમ્યકત્વ સાતમે ગુણઠાણેજ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે દર્શનમોહનીયની સાતે પ્રકૃતિઓ સાતમેજ ઉપશમાવે છે, માટે ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયતજ છે એમ કહે છે. કેટલાક અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિસમ્યગદૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત, ગુણસ્થાનમાંનો કોઈપણ અનંતાનુબંધિ કષાયને ઉપશમાવે છે, અને દર્શનત્રિકાદિને તો સંયમમાં વર્ત્તતોજ ઉપશમાવે છે. આ અભિપ્રાયે ચોથા ગુણસ્થાનકથી ઉપશમશ્રેણિના પ્રારંભક કહી શકાય છે. તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધિ [1]ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી દર્શનત્રિક ઉપશમાવે છે. દર્શનત્રિકની ઉપશમના થયા બાદ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણઠાણે સેંકડો વાર પરાવર્ત્તન કરીને—ગમનાગમન કરીને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે જાય છે. ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ ઓછો કરી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાકે જાય છે. અહિં પણ સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને રસ ઓછો કરે છે. આ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચારિત્ર મોહનીયની એકવીશ પ્રકૃતિનું [2]અંતરકરણ કરે છે. ત્યાર પછી પહેલા નપુંસકવેદ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી સ્રીવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોક અને જુગુપ્સારૂપ હાસ્યષટ્ક, ત્યાર પછી પુરૂષવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, ત્યારપછી સંજ્વલનક્રોધ, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણમાન, ત્યારપછી સંજ્વલનમાન, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા, ત્યારપછી સંજ્વલનમાયા ઉપશમાવે છે, જે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા ઉપશમે છે, તેજ

૧ અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કર્યા વિના ઉપશમશ્રેણિ શરૂ કરે નહિ, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. તેની વિસંયોજના ચોથાથી સાતમા સુધિ થાય છે ત્યાર પછી દર્શનત્રિકની ઉપશમના સંયમમાં વર્ત્તતા થાય છે. ૨ અંતરકરણનું સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાંથી જોઈ લેવું.

સમયે સંજ્વલનમાયાના બંધ ઉદય-અને ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયથી લોભનો વેદક થાય છે. અહિંથી લોભના ઉદયનો જેટલો કાળ છે, તેના ત્રણ વિભાગ થાય છે, તે આ પ્રમાણે-૧ અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા, ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા, ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા. તેમાં જે કાળમાં સત્તામાં રહેલા રસસ્પર્દ્ધકો ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડયો સિવાય અત્યંત ઓછા રસ વાળા થાય તે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા. આ અશ્વકર્ણકરણકાળમાં વર્ત્તમાન આત્મા અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે. સ્પર્દ્ધક એટલે શું? તે કહે છે.—આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા આત્માઓ અનંતાનંત પરમાણુઓથી બનેલા અનંતા સ્કંધોને પ્રતિસમય કર્મ્મરૂપે ગ્રહણ કરે છે. તેની અંદર એક એક સ્કંધમાં ઓછામા ઓછા રસવાળો જે પરમાણુ છે, તે પરમાણુમાંના રસના કેવળીમહારાજના જ્ઞાનરૂપ શસ્ત્રવડે એકના બે ભાગ ન થાય તેવા સર્વ જીવોથી અનંતગુણા રસાવિભાગ—રસાણુઓ થાય છે. આવા સમાન રસાણુઓવાળા પરમાણુઓનો જે સમુહ તે પહેલી વર્ગણા, એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે બીજી વર્ગણા, બે અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે ત્રીજી વર્ગણા, એમ અનુક્રમે એક એક અધિક રસાણુવાળા પરસ્પર સરખા પરમાણુના સમુદાદાયવાળી અભવ્યથી અનન્તગુણ અથવા સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ અનંત વર્ગણા થાય છે. એ અનંતવર્ગણાના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે. પહેલા સ્પર્દ્ધકની છેલ્લી વર્ગણામાહેના કોઇપણ પરમાણુમાં જે રસ છે તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા કોઈ પરમાણુ નથી, બે અધિક રસાણુવાળા કોઇ પરમાણુ નથી, તેમ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કે અનંતા અધિક રસાણુવાળા પણ કોઇ પરમાણુ નથી. પરંતુ સર્વ જીવોથી અનંતગુણ અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓ હોય છે. તેવા સમાન રસાણુવાળા પરમાણુના સમુહને બીજા સ્પર્દ્ધકની પહેલી વર્ગણા કહેવામાં આવે છે. તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુના સમુદાયની બીજી વર્ગણા, એ પ્રમાણે એક એક અધિક રસાણુવાળા સમાન સમાન પરમાણુઓની અભવ્યથી અનંતગુણ વર્ગણાઓ થાય છે, તેના સમુહનું બીજુ સ્પર્દ્ધક થાય છે એ રીતે અનંતા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. આ સઘળા પૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કહેવાય છે, કારણ કે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા આત્માઓ આવા સ્પર્દ્ધકો તો બાંધે છે. આ સ્પર્દ્ધકોમાથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરી તેને તીવ્ર વિશુદ્ધિ વડે ચડતા ચડતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડયા સિવાય અનંત ગુણહીન

૧ જે સમયથી લોભનો ઉદય થાય છે તે સમયથી હવે નવમા ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે તેના બે ભાગ થાય છે એક ભાગમાં અપૂર્વસ્પર્દ્ધક થાય છે, એક ભાગમાં કિટ્ટિઓ થાય છે. એ બે ભાગ પૂરા કરી દશમે ગુણઠાણે જાય છે તે ભાગમા કિટ્ટિઓ વેદે છે એ પ્રમાણે લોભના વેદનના ત્રણ ભાગ થાય છે, એમ કહ્યું છે.

રસવાળી કરીને પૂર્વની જેમ સ્પર્દ્ધકો કરે છે. આવા પ્રકારના અલ્પરસવાળા સ્પર્દ્ધકો પહેલા કોઇ વખત કર્યા નહતા, માટે તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધાકાળના અંતર્મુહૂર્તમાં સમયે સમયે પૂર્વ સ્પર્દ્ધકમાંની વર્ગણાઓને અનંતગુણહીન રસવાળી કરીને તેના અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો કરે છે. અહિં એટલું સમજવાનું કે સત્તામાં જે પૂર્વસ્પર્દ્ધકો રહેલા છે તે સઘળા અપૂર્વસ્પર્દ્ધક રૂપે થતા નથી, પરંતુ કેટલાક પૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપે પણ રહે છે સંજ્વલનમાયાના બંધાદિના વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સંજ્વલનમાયાને ઉપશમાવે છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા પૂર્ણ થયા બાદ કિટ્ટિકરણાદ્ધામાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં લોભની કિટ્ટિઓ કરે છે. હવે કિટ્ટિ એટલે શું? તે કહે છે,–પૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાંથી અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરીને તેઓને તીવ્ર વિશુદ્ધિના બળથી અનંતગુણ હીન રસવાળી કરીને, તે વર્ગણાઓમાંના એક અધિક બે આધિક ઈત્યાદિ ચડતા ચડતા રસાણુના ક્રમને તોડીને વર્ગણા વર્ગણાઓની વચ્ચે મોટું અંતર પાડી દેવું, જેમકે–જે વર્ગણામાં અસત્કલ્પનાએ સો, એકસો એક, એકસો બે, ઈત્યાદિ રસાણુઓ હતા, તેમાંથી વિશુદ્ધિના બળથી રસ ઘટાડીને દશ પંદર, કે પચીસ રસાણુઓ રાખવા તે કિટ્ટિ કહેવાય છે. અપૂર્વસ્પર્દ્ધકકાળે જે રસ હતો, તેનાથી પણ અહિં અનંતગુણહીન રસ કરે છે, અને ચડતા ચડતા રસાણુનો ક્રમ તોડે છે એ બંને વસ્તુ અહિં થાય છે. આ કિટ્ટિ કરણકાળમાં પૂર્વ તેમજ અપૂર્વસ્પર્દ્ધકની અનંતી કિટ્ટિઓ થાય છે, છતા સત્તામાં પૂર્વસ્પર્દ્ધકો તેમ અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો પણ રહે છે, સઘળા પૂર્વ અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકની કિટ્ટિઓ થતી નથી. કિટ્ટિકરણ કાળના ચરમ સમયે એટલે કે નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે યુગપત્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણલોભ ઉપશમાવે છે, સંજ્વલનલોભનો બંધવિચ્છેદ અને બાદર લોભનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે. ત્યાર પછી આત્મા દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે. અહિં પ્રતિસમય કેટલીક કિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણાથી ભોગવે છે, અને દ્વિતીય સ્થિતિમાંની કેટલીક કિટ્ટિઓને ઉપશમાવે છે,તથા સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા લોભના દલિકોને તેટલાજ કાળે શાંત કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય ઉદય ઉદીરણાથી ભોગવતો તેમજ ઉપશમાવતો ત્યાં સુધિ જાય કે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનો ચરમસમય આવે, તે ચરમસમયે સંજ્વલન લોભ સર્વથા શાંત થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રશ્ન—અપ્રમત્ત સંયતજ ઉપશમશ્રેણિનો આરંભ કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્તવિરત સાધુ હોય છે. અને અપ્રમત્ત સંયતપણું તો અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને

મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉપશમથવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા થતું નથી. કારણ કે જો તેઓનો ઉદય હોય તો સમ્યકત્વાદિગુણોનો લાભજ થતો નથી. કહ્યું છે કે,– 'પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય, ત્યાં સુધિ ભવ્યસિદ્ધિક આત્માઓ પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ૧ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુનામના બીજા કષાયનો ઉદય છતા સમ્યકત્વનો લાભ થાય છે, પરંતુ દેશવિરતિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. ૨ ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયકષાયનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય ત્યાં સુધિ સર્વવિરતિચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જો કે સમ્યકત્વ અને દેશવિરતિ પણું તો પ્રાપ્ત કરે છે' ૩ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ અને બાર કષાયોનો ઉપશમ થવાથી જ્યારે સર્વવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે શ્રેણિમાં તેઓનો ઉપશમ કરે છે, એમ શી રીતે કહો છો ? કેમકે ઉપશમ તો થયેલો જ છે, ઉપશમનો વળી ઉપશમ શું ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું, તે સિદ્ધાંતનું સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ હોવાથી અસત્ છે. કારણ કે શ્રેણિપર ચડતા પહેલા તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ ન હતો પરંતુ ક્ષયોપશમજ હતો. ઉપશમ તો શ્રેણિમાંજ થાય છે. કદાચ તમે એમ કહો કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે ઉદયમાં આવેલા કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મનો ઉપશમ થાય છે. અને જ્યારે ઉપશમ થાય છે, ત્યારે પણ ઉદયમાં આવેલાનો ક્ષય, અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ થાય છે. આ રીતે તો બંને સરખાજ છે. તો પછી આ બંને વચ્ચે શું વિશેષ છે ? કે જેથી કરીને પહેલા ક્ષયોપશમ હતો, ઉપશમ ન હોતો એમ કહો છો ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે જેનો જેનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેનો તેનો પ્રદેશોદય હોય છે. ઉપશમમાં તે હોતો નથી. એજ એ બંનેમાં વિશેષ છે. શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતા પહેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હતો તે પ્રદેશોદયને પણ ઉપશમશ્રેણિમાં શાંત કરે છે. ભાષ્યકાર જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ મહારાજ આ સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહે છે—'મિથ્યાત્વમોહનીય અને પ્રથમના બાર કષાયનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે રસોદયને અનુભવતા નથી, પ્રદેશોદયને અનુભવે છે. પરંતુ જેણે તેનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે પ્રદેશોદયને પણ અનુભવતો નથી.' વળી અહિં એમ શંકા થાય કે ક્ષયોપશમ થવા છતા પણ જો મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોનો પ્રદેશોદય હોય છે, તો તે પ્રદેશોદયવડે સમ્યકત્વાદિ ગુણનો વિઘાત કેમ ન થાય ? જેમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય થવાથી સાસ્વાદન સમ્યગ્ દૃષ્ટિને ઉપશમ સમ્યકત્વ દૂર થાય તેમ મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય થવાથી સમ્યકત્વાદિ પ્રાપ્ત થયા હોય તો પણ તે અવશ્ય દૂર થાય છે. તેના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રદેશોદય અત્યન્ત મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે મન્દ શક્તિ-

વાળો ઉદય સ્વાવાર્ય ગુણનો ઘાત કરવા માટે સમર્થ થતો નથી. જેમ ચાર જ્ઞાન ધારણ કરનારાઓને મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય પણ તેઓના જ્ઞાનને દબાવવા સમર્થ થતો નથી. એજ હકીકતને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે—મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે, અને ધ્રુવોદયી હોવાથી તેઓનો અવશ્ય રસોદય હોય છે. કેમકે કર્મપ્રકૃતિઓના ધ્રુવોદય અધ્રુવોદયપણાની વિવક્ષા રસોદયની અપેક્ષાએજ છે. પરંતુ તે રસોદય મંદ શક્તિવાળો હોવાથી મતિજ્ઞાનાદિને ઘાત કરનાર થતો નથી. હવે જો રસોદય દ્વારા અનુભવાતા તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો તેઓનો ઉદય મંદ શક્તિવાળો હોવાથી સ્વાવાર્ય—પોતાને દબાવવા યોગ્ય ગુણને દબાવવા સમર્થ થતા નથી, તો પછી પ્રદેશોદયવડે અનુભવાતા અનંતાનુબંધિ આદિ તો સ્વાવાર્ય ગુણને દબાવવા અત્યંત સમર્થ નહિ થાય, કારણ કે રસોદયથી પ્રદેશોદય તો અત્યંત મંદ સામર્થ્યવાળો છે. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—'અનંતાનુબંધિ આદિને વેદતા દર્શનાદિનો ઘાત કેમ ન થાય? ઉત્તરમાં કહે છે–કે મન્દ પ્રભાવવાળો છે માટે. જેમ કોઇ સ્થળે રસોદય છતા પણ ગુણનો ઘાત થતો નથી તેમ. ૧ જેમ સંપૂર્ણ ચાર જ્ઞાનીને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો નિત્ય ઉદય–ધ્રુવોદય પણ તે ઉદય મન્દ હોવાથી વિઘાત કરનાર થતો નથી, તેમ પ્રદેશોદય પણ વિઘાત કરનાર થતો નથી, એમ જાણવું. ૨' ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થગુણસ્થાનકે આત્મા જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્ર રહે છે ત્યાર પછી ત્યાંથી અવશ્ય પડે છે. તે પ્રતિપાત બે રીતે થાય છે–૧ ભવક્ષયવડે, ૨ અદ્ધાક્ષયવડે. ભવક્ષયવડે એટલે આયુ પૂર્ણ થવાથી પ્રતિપાત થાય છે. જેમ કોઇ ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકને સમયમાત્ર સ્પર્શી આયુ પૂર્ણ થવાથી કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યાયુના ચરમસમયપર્યંત અગીઆરમું ગુણસ્થાનક હોય છે, અને દેવાયુના પ્રથમ સમયથી ચોથું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. મરણ પ્રાપ્ત કરનાર આશ્રયિનેજ જઘન્ય સમય પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. અદ્ધાક્ષયવડે એટલે ગુ-ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થવાથી પડે તે જો કાળધર્મ ન પામે તો આ ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ રહીને જે ક્રમે ચડયો હતો તેજ ક્રમે પડે છે, પડતા અનુક્રમે સાતમા અને છઠ્ઠા સુધી તો આવેજ છે. ત્યાં જો સ્થિર ન થાય, તો કોઈ પાંચમે અને કોઇ ચોથે આવે છે. કોઇ ત્રીજેથી પડી પહેલે અને કોઇ બીજે થઈ પહેલે ગુણઠાણે જાય છે. અગીઆરમાથી ક્રમશઃ પડતા આ રીતે પહેલા ગુણસ્થાનક સુધિ પણ પહોંચી જાય છે. વધારેમાં વધારે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે આત્મા એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તે તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે તેને તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થઇ પણ શકે છે. આ પ્રમાણે એક ભવમાં

ઉપશમ અને ક્ષપક બંને શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો કાર્મગ્રંથિકોનો અભિપ્રાય છે. એક ભવમાં બેમાંથી એકજ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો સિદ્ધાંતકારનો અભિપ્રાય છે. કલ્પાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—'સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વવિરતિ ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ, અને ક્ષપકશ્રેણિ અનુક્રમે સંખ્યાતા સંખ્યાતા સાગરોપમ સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે દેવ કે મનુષ્ય જન્મમાં સમ્યક્ત્વથી ન પડે તો બેમાંથી એક શ્રેણિ વિના એક ભવમાં યથાયોગ્ય રીતે સઘળું પ્રાપ્ત કરી શકે છે.' ૨ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે—'મોહનો સર્વોપશમ એક ભવમાં બે વાર થાય છે. પરંતુ જે ભવમાં મોહનો સર્વોપશમ થાય તે ભવમાં મોહનો સર્વથા ક્ષય થતો નથી.' આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ કહ્યું, વિસ્તારથી ઉપશમના કરણમાંથી જોઈ લેવું.

૧૨. ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક–સર્વથા પ્રકારે નષ્ટ થયેલા છે કષાયો જેઓના તે ક્ષીણકષાય કહેવાય. અન્ય ગુણસ્થાનોમાં પણ આગળ ઉપર કહેવાશે તે યુક્તિથી કેટલાક કષાયોના ક્ષયનો સંભવ હોવાથી અન્ય ગુણસ્થાનકોનો પણ ક્ષીણકષાય એવો વ્યપદેશ સંભવે છે, તે હેતુથી તે ગુણસ્થાનકોથી પૃથક્ કરવા માટે 'વીતરાગ' વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે. ક્ષીણકષાય વીતરાગ તો કેવળી મહારાજ પણ છે, તેઓથી પૃથક્ કરવા માટે 'છદ્મસ્થ' વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે. હવે ક્ષીણકષાય છદ્મસ્થ એટલુંજ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો નવમા દશમા ગુણસ્થાન વાળાઓએ પણ કેટલાક કષાયોનો ક્ષય કરેલો હોવાથી તેઓને પણ એ નામ લાગુ પડે તેથી તેઓથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ વિશેષણ મૂકેલું છે. વીતરાગ છદ્મસ્થ એટલુંજ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો અગીઆરમાં ગુણસ્થાનનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય, તેથી ક્ષીણકષાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ આત્માનું જે ગુણસ્થાનક તે ક્ષીણ કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનક જે ક્રમથી આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે, તે ક્રમ શરૂઆતથી જણાવે છે–ક્રમશઃ ચડતા ચડતા જે અધ્યવસાય દ્વારા આત્મા દર્શનમોહનીયનો અને ત્યાર પછી ચારિત્ર મોહનીયનો સર્વથા ક્ષય કરે તે ક્ષપકશ્રેણિ કહેવાય છે. તેના બે અંશ છે. ૧ ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ક્ષાયિકભાવનું ચારિત્ર, તેમાંનો પ્રથમ અંશ ક્યાં? અને કોણ પ્રાપ્ત કરે? તે કહે છે.–ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરનાર મનુષ્યજ હોય છે. અને તે આઠ વરસથી અધિક આયુવાળો, પ્રથમ સંઘયણી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત કે અપ્રમત્તમાંથી કોઈપણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન અને ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વી હોય છે. કહ્યું છે કે—'અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત સંયત

ગુણસ્થાનકમાંના કોઇપણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન નિર્મળ ધ્યાન યુક્ત ચિત્તવાળો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે.' ૧ (ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભક જો અપ્રમત્ત હોય અને તે પૂર્વધર હોય તો શુક્લધ્યાન યુક્ત હોય છે, અને પૂર્વધર ન હોય તો ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે.) ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડતો ઉપરોક્ત ચારમાંથી કોઇપણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્મા યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ વડે પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો નાશ કરે છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના, અને દર્શનત્રિકની ક્ષપણાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાં આચાર્ય પોતાની મેળેજ કહેશે, માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાંથી જોઇ લેવું. ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભ કરનારા બદ્ધાયુ અને અબદ્ધાયુ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જો બદ્ધાયુ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, અને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી વિરામ પામે તો, તે આત્મા કદાચિત્ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થવાથી ફરી પણ અનંતાનુબંધિ બાંધે છે. કારણ કે તેના બીજ રૂપ મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ કર્યો નથી. પરંતુ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી ચડતા પરિણામે જેણે મિથ્યાત્વમોહનીયનો પણ ક્ષય કર્યો છે, તે તેના બીજભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ થયેલો હોવાથી ફરીવાર અનંતાનુબંધિ બાંધતો નથી. દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ જો મરણ પામે તો અપતિત પરિણામે અવશ્ય વૈમાનિક દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પતિત પરિણામે પરિણામને અનુસરી ચારે ગતિમાં જાય છે. કહ્યું છે કે- 'બદ્ધાયુષ્ક ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને પહેલા કષાયનો ક્ષય કરી જો મરણ પામે, તો કદાચિત્ મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી ફરી તેને બાંધે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વનો પણ જેણે ક્ષય કર્યો હોય તે ફરી અનંતાનુબંધિ બાંધતા નથી. ૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ અથવા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ અપતિત પરિણામે મૃત્યુ પામે તો અવશ્ય દેવલોકમાં જાય છે. અને પતિત પરિણામે મરણ પામે તો પરિણામને અનુસરી ચારમાંથી ગમે તે ગતિમાં જાય છે. ૨.' બદ્ધાયુષ્ક હોવા છતા પણ દર્શન સપ્તકક્ષય કર્યા પછી મરણ ન પામે તો અવશ્ય વિરામ પામે છે, પરંતુ ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા માટે ઉદ્યમ કરતો નથી. કહ્યું છે કે-બદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકશ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયે

---

૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી બધા મરણ પામે છે એમ નથી. મજ સઘળા મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે એમ પણ નથી. આયુ પૂર્ણ થયું હોય તો મરણ પામે છે. મરણ પ્રાપ્ત ન કરે અને ચડતા પરિણામવાળા હોય તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ આયુ પૂર્ણ થાય અને મરણ પામે તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવમાં જાય છે. પતિત પરિણામે ગમે તે ગતિમા જાય છે આયુ પૂર્ણ ન થયું હોય અને ચડતા પરિણામવાળા ન હોય તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

અવશ્ય સ્થિર થાય છે-વિરામ પામે છે પરંતુ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા ઉદ્યમ કરતો નથી. અહિં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે કે-દર્શનત્રિકનો પણ જો ક્ષય થયો તો આત્મા શું સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય ? કે અસમ્યગ્દૃષ્ટિ ? આ શંકા થવાનું કારણ સમ્યકત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણેનો ક્ષય કર્યો છે. સમ્યકત્વનો ક્ષય થયેલો હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ન કહેવાય, તેમ મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનો ક્ષય થયેલો હોવાથી અસમ્યગ્દષ્ટિ પણ ન કહેવાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયો એટલે આત્મા વિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. વળી અહિં શંકા થાય કે સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ થવાથી સમ્યગ્દષ્ટિપણું કેમ ઘટી શકે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે-મીણો-કેફ ન ઉત્પન્ન કરે એવા કરાયેલા કોદરા જેવા કે જેની અંદરથી મિથ્યાત્વભાવ નષ્ટ થયો છે એવા જે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો કે જે પુદ્ગલો તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ જીવસ્વભાવને આવરતા નહિ હોવાથી ઉપચારથી સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, તેનોજ ક્ષય થાય છે. પરંતુ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ જે આત્મ પરિણામ તે રૂપ જે સમ્યગ્દર્શન તેનો ક્ષય થતો નથી. તે તો મનુષ્યની આંખ આડે આવેલ શુદ્ધ અભરખ દૂર થવાથી જેમ તે આંખ શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, તેમ સ્વચ્છ અભરખ સમાન સમ્યકત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે. વિશેષાવશ્યકભાષ્ય ગા. ૧૩૧ માં કહ્યું છે કે-મિથ્યાત્વાદિ દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયે છતે ત્રણે દર્શનથી રહિત થયેલો આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય કે અ-સમ્યગ્દષ્ટિ ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. વળી પ્રશ્ન કરે છે કે-દર્શન-સમ્યકત્વનો ક્ષય થયે છતે સમ્યકત્વ ક્યાંથી હોય ? કે તે સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય ? તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-મીણા-કેફ રહિત થયેલા મદન કોદરારૂપ હીન રસવાળુ જે મિથ્યાત્વ છે તેજ અહિં દર્શન રૂપે કહેવામાં આવ્યું છે. તે દર્શન-મોહનીયનોજ ક્ષય કર્યો છે, પરંતુ દર્શન-શ્રદ્ધારૂપ આત્માના ગુણનો ક્ષય કર્યો નથી તે શ્રદ્ધારૂપ ભાવતો નિર્મળ અભરખ જવાથી મનુષ્યની દૃષ્ટિની જેમ સમ્યકત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી અત્યંત શુદ્ધ થાય છે.' ૩ માટેજ દર્શન-દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થવાથી આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. તથા જેણે આવતા ભવનું આયુ નથી બાંધ્યું એવો કોઇ આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ માંડે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયા પછી પરિણામથી પતિત થયા વિનાજ ચારિત્રમોહનીય ખપાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. કહ્યું છે કે-'અબદ્ધાયુ આત્મા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય થયા પછી અનુપરત-ચડતા પરિણામે ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ કરે છે.' ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો આત્મા યથાપ્રવૃત્તિકરણાદિ ત્રણ કરણ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-૧યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ૨ અપૂર્વકરણ, ૩ અને અનિવૃત્તિકરણ. આ ત્રણે કરણનું સ્વરૂપ આચાર્ય આગળ ઉપર કહેશે. માટે અહિં તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી માત્ર અહિં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ

ગુણસ્થાનકને અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકને અનિવૃત્તિકરણ સમજવું.[1] તેમાં અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિવડે ક્ષય કરતા કરતા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠે કષાયનો એવા રીતે ક્ષય કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલે સમયે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ ચતુષ્ક, સ્થાવરનામ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, સૂક્ષ્મનામ, અને સાધારણનામ, એ સોળે પ્રકૃતિઓને પણ ઉદ્વલના સંક્રમવડે ખપાવતા ખપાવતા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ થાય. ત્યાર પછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય. જો કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયાષ્ટકને ક્ષય કરવાની શરૂઆત પહેલાંજ કરી હતિ, પરંતુ તેનો હજી સુધિ ક્ષય થયો નથી. વચમાંજ પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓને ખપાવી નાખે છે. ત્યારપછી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે કષાયાષ્ટકને પણ ખપાવે છે. આ સૂત્રાદેશ એટલે ગ્રંથકારનો અભિપ્રાય છે. અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓનેજ અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘાત કરતા કરતા, એવી રીતે ઘાત કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલા સમયે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે. આઠ કષાયોને ઉદ્વલના સંક્રમવડે ખપાવતા ખપાવતા, અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ થાય. ત્યારપછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમ વડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય, ત્યારપછી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. આઠ કષાય અને સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે નવ નોકષાય અને સંજ્વલન ચતુષ્ક એ તેર પ્રકૃતિઓનું અંતરકરણ કરે છે. અંતરકરણનો વિધિ આગળ કહેશે. અંતરકરણ કરી દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા નપુંસકવેદના દલિકને ઉદ્વલના સંક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે કે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે, ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતા [2]સંક્રમાવતા અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય. પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલા

૧ ક્ષપક શ્રેણિનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણને અંતે કહેવાશે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૨ અહિં નપુંસકવેદના દલિકને ઉદ્વલના સંક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે, કે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે. ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમવડે બધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતા અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે ક્ષય થાય. એમ ઉપર લખ્યું છે. તેમાં ઉદ્વલનાકાળે ગુણસંક્રમ પ્રવર્ત્તતો નથી છેલ્લા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ પ્રવર્ત્તે છે એમ સમજવાનું નથી. કારણ કે અબધ્યમાન દરેક અશુભ પ્રકૃતિઓનો ગુણસંક્રમ તો અપૂર્વ કરણના પ્રથમ સમયથીજ શરૂ થાય છે. એટલે

દલિકને જો નપુંસકવેદે શ્રેણિ માંડી હોય તો ભોગવતા ભોગવતા ક્ષય કરે છે, અને જો નપુંસકવેદે ન માંડી હોય તો આવલિકામાત્ર પ્રથમ સ્થિતિને વેદ્યમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ દૂર કરે છે. આ પ્રમાણે નપુંસકવેદનો સત્તામાંથી નાશ કરે છે. ત્યારપછી આજ ક્રમે સ્રીવેદને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે ખપાવે છે. ત્યારપછી ૭ નોકષાયને એકી સાથે ખપાવવાનો આરંભ કરે છે જે સમયે ૭ નોકષાયને નિર્મૂળ કરવાનો આરંભ[૧] કરે છે, તે સમયથી આરંભી તેઓના દ્વિતીય સ્થિતિના દલિકને પુરૂષવેદમાં સંક્રમાવતો નથી, પરંતુ સંજ્વલન ક્રોધમાં સંક્રમાવે છે. ૭ નોકષાયેનો પણ પૂર્વોક્ત વિધિ એ ક્ષય થતા થતા અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સર્વથા ક્ષય થાય છે. જે સમયે હાસ્યષટ્કનો ક્ષય થાય, તેજ સમયે પુરૂષવેદના બંધ, ઉદય, અને ઉદીરણાનો વિચ્છેદ થાય છે, અને સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયલા દલિક છોડી શેષ સંપૂર્ણ દલિકનો પણ ક્ષય થાય છે. પુરૂષવેદનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી આત્મા અવેદિ–વેદના ઉદયવિનાનો થાય છે. આ પ્રમાણે પુરૂષવેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર આશ્રયિ સમજવું. જ્યારે નપુંવકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે પહેલા સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદને એક સાથે ખપાવે છે. સ્રીવેદ અને નપુંમકવેદના ક્ષય થતાની સાથેજ પુરૂષવેદનો બંધ વિચ્છેદ થાય છે, ત્યારપછી સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે પુરૂષવેદ અને હાસ્યાદિષટ્કનો પણ એક સાથેજ ક્ષય થાય છે. જ્યારે સ્રીવેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભે, ત્યારે પહેલા નપુંસકવેદનો ક્ષય કરે, ત્યાર પછી સ્રીવેદનો ક્ષય કરે સ્રીવેદના ક્ષય સાથેજ પુરૂષવેદનો બંધવિચ્છેદ થાય, ત્યાર પછી અવેદક છતો

પુરૂષવેદ અને હાસ્યાદિ ષટકનો એક સાથેજ ક્ષય કરે છે. ત્યારપછી ક્રોધાદિને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હવે અહિં પુરૂષવેદે ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર આશ્રયિ

ઉદ્વલનાકાળે પણ ગુણસંક્રમ પ્રવર્ત્તે છે. પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ તો છેલ્લો ખંડ છે, એટલે તે છેલ્લા ખંડનું દલિક ગુણસંક્રમવડેજ પરમા સંક્રમાવે છે. એક સ્થિતિઘાતનો કાળ અંતર્મુર્ત્તનો છે માટે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સંક્રમાવે છે એમ કહ્યુ છે

૧ અન્તરકરણ કર્યા પછીજ ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે છે, પરંતુ પહેલા કરતો નથી, એમ અહિ સમજવાનું નથી. કારણકે અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી આરંભી સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્ત્તે છે. અને સ્થિતિ, અને દલિક ઓછા થતાજ જાય છે. ગુણસંક્રમવડે અબધ્યમાન તમામ પ્રકૃતિઓના દલિક બધ્યમાન પ્રકૃતિમા સંક્રમ્યે જાય છે. વધારામાં નવમે ગુણસ્થાને જેટલી પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય થાય છે, તેઓનો ઉદ્વલના સક્રમ પણ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે બધાનો ક્ષય તો થનોજ જાય છે અંતરકરણ કર્યા પછી આરંભ કરે છે એ લખવાનો તાત્પર્ય એટલોજ કે અત્યાર સુધિ જે સામાન્ય ક્રિયા થતિ હતિ, તે જે જે પ્રકૃતિઓ પહેલા પહેલા નિર્મૂળ થવાની હોય તેની તેની અંદર વિશેષ–મુખ્ય ક્રિયા થાય છે. ઉદ્વલના સંક્રમનું સ્વરૂપ સંક્રમકરણમાથી જોઈ લેવું

પ્રસંગાગત હકીકત કહે છે-ક્રોધને વેદતા જે સમયે પુરૂષવેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય ત્યાંથી જેટલો કાળ ક્રોધનો ઉદય રહેવાનો છે, તેટલા કાળના ત્રણ વિભાગ કરે છે. તે આ પ્રમાણે–૧અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા. જેની અંદર અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક થવાની ક્રિયા થાય છે. ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા. જેની અંદર કિટ્ટિઓ થાય છે. ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા. જે કાળમાં કરેલી કિટ્ટિઓ વેદાય છે. અશ્વકર્ણકરણાદ્ધામાં વર્ત્તમાન આત્મા સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચારેની અંતકરણ ઉપરની મોટી સ્થિતિમાં અનંતા અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે આ કાળમાં વર્ત્તમાન પુરૂષવેદને પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે ગુણસંક્રમવડે ક્રોધમાં સંક્રમવતા સંક્રમાવતા ચરમસમયે સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય છે. અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા પૂર્ણ થયા પછી કિટ્ટિકરણાદ્ધામાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં વર્ત્તતો આત્મા સંજ્વલન ચારે કષાયોની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા દલિકોની કિટ્ટિઓ કરે છે. અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક અને કિટ્ટિનું સ્વરૂપ પહેલા આપ્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું. જે કિટ્ટિઓ થાય છે, તે પરમાર્થથીતો અનંત છે, તો પણ દરેક કષાયની ત્રણ ત્રણ કલ્પીને સ્થુલ જાતિભેદની અપેક્ષાએ બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે.[1] ક્રોધના ઉદયે શ્રેણિના આરંભનાર આશ્રયિ આ પ્રમાણે સમજવું. જયારે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરંભ કરે ત્યારે સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર જે રીતે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે, તે રીતે ઉદ્વલન વિધિથી ક્રોધનો ક્ષય કરે છે. ક્રોધનો ક્ષય થયો એટલે શેષ માનાદિ ત્રણની પૂર્વક્રમે નવ કિટ્ટિઓ કરે છે. માયાના ઉદયે શ્રેણિ સ્વીકારે તો ક્રોધ અને માનનો ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે શેષ માયા અને લોભની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટિઓ કરે, અને જો લોભના ઉદયે શ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો ક્રોધાદિ ત્રણેને ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે માત્ર લોભનીજ ત્રણ કિદિ કરે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરવાનો વિધિ છે. કિટ્ટિ કરવાનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે ક્રોધના ઉદયે જો શ્રેણિનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો ક્રોધની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે, અને તેને ત્યાં સુધિ વેદે કે તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ બીજી કિદિના દલિકોને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વેદે. તે

૧ ક્રોધાદિ દરેકની અનંતિ કિટ્ટિઓ છતા એક એકની ત્રણ ત્રણ કલ્પી અહિં બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે. તે એવી રીતે કે જઘન્ય રસવાળી કિટ્ટિથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક કિટ્ટિઓનો પહેલીમાં, ત્યાંથી ચડતા ચડના રસવાળી કેટલીક બીજીમાં, ત્યાંથી છેલ્લી કિટ્ટિ સુધિની કિટ્ટિઓ ત્રીજીમાં, આ પ્રમાણે બધી કિટ્ટિઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાંખી છે. વધારે રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પહેલો ઉદયમાં આવે. અલ્પ અલ્પ રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પછી પછી ઉદયમાં આવે કારણ કે ઉત્તરોત્તર આત્મા વિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે. એમ લાગે છે.

પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમાવી અનુભવે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે. તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ વેદે. પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઇ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિબુક સંક્રમવડે અનુભવાય છે. આ ત્રણે કિટ્ટિઓને જેટલો કાળ વેદે છે, તેટલા કાળમાં બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને ગુણસંક્રમવડે સમયે સમયે અસંખ્ય ગુણવૃદ્ધિએ સંજ્વલન માનમા સંક્રમાવે છે. ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો જેટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સંજ્વલન ક્રોધના બંધ ઉદય અને ઉદીરણા એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલુંજ શેષ રહે છે બીજું રહેતું નથી, કારણ કે સઘળું માનમાં સંક્રમાવી ખલાસ કર્યું છે. જે સમયે ક્રોધના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમા રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત વેદે. તે વેદતા સમય-ન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બધાયેલું ક્રોધનું જે દલિક સત્તામાં શેષ રહેલું છે, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમ સમયે સંપૂર્ણ પણે સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનનું પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે કરાયેલું પ્રથમ કિટ્ટિનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમા ભોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અનુભવે તેને પણ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને અનુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. અને તેજ સમયે માનના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો યુગપત્ વિચ્છેદ થાય. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકજ શેષ રહે. કારણકે શેષ સઘળા દલિકને ગુણસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવી દીધું છે. માનની પ્રથમ કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમાં, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે ત્રીજી કિટ્ટિમાં અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી આવલિકા માટે સમજવું જે સમયે માનના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો, ત્યાર

પ્રસંગાગત હકીકત કહે છે–ક્રોધને વેદતા જે સમયે પુરૂષવેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય ત્યાંથી જેટલો કાળ ક્રોધનો ઉદય રહેવાનો છે, તેટલા કાળના ત્રણ વિભાગ કરે છે. તે આ પ્રમાણે–૧અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા. જેની અંદર અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક થવાની ક્રિયા થાય છે. ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા. જેની અંદર કિટ્ટિઓ થાય છે. ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા. જે કાળમાં કરેલી કિટ્ટિઓ વેદાય છે. અશ્વકર્ણકરણાદ્ધામાં વર્ત્તમાન આત્મા સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચારેની અંતકરણ ઉપરની મોટી સ્થિતિમાં અનંતા અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે આ કાળમાં વર્ત્તમાન પુરૂષવેદને પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે ગુણસંક્રમવડે ક્રોધમાં સંક્રમવતા સંક્રમાવતા ચરમસમયે સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય છે. અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા પૂર્ણ થયા પછી કિટ્ટિકરણાદ્ધામાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં વર્ત્તતો આત્મા સંજ્વલન ચારે કષાયોની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા દલિકોની કિટ્ટિઓ કરે છે. અપૂર્વ સ્પર્દ્ધક અને કિટ્ટિનું સ્વરૂપ પહેલા આપ્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું. જે કિટ્ટિઓ થાય છે, તે પરમાર્થથીતો અનંત છે, તો પણ દરેક કષાયની ત્રણ ત્રણ કલ્પીને સ્થુલ જાતિભેદની અપેક્ષાએ બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે.[1] ક્રોધના ઉદયે શ્રેણિના આરંભનાર આશ્રયિ આ પ્રમાણે સમજવું. જ્યારે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરંભ કરે ત્યારે સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર જે રીતે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે, તે રીતે ઉદ્વલન વિધિથી ક્રોધનો ક્ષય કરે છે. ક્રોધનો ક્ષય થયો એટલે શેષ માનાદિ ત્રણની પૂર્વક્રમે નવ કિટ્ટિઓ કરે છે. માયાના ઉદયે શ્રેણિ સ્વીકારે તો ક્રોધ અને માનનો ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે શેષ માયા અને લોભની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટિઓ કરે, અને જો લોભના ઉદયે શ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો ક્રોધાદિ ત્રણેને ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે માત્ર લોભનીજ ત્રણ કિટ્ટિ કરે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરવાનો વિધિ છે. કિટ્ટિ કરવાનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે ક્રોધના ઉદયે જો શ્રેણિનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો ક્રોધની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે, અને તેને ત્યાં સુધિ વેદે કે તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ બીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વેદે. તે

૧ ક્રોધાદિ દરેકની અનંતિ કિટ્ટિઓ છતા એક એકની ત્રણ ત્રણ કલ્પી અહિં બાર કિટ્ટિઓ કલ્પી છે. તે એવી રીતે કે જઘન્ય રસવાળી કિટ્ટિથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક કિટ્ટિઓનો પહેલીમા, ત્યાંથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક બીજીમા, ત્યાંથી છેલ્લી કિટ્ટિ સુધિની કિટ્ટિઓ ત્રીજીમાં, આ પ્રમાણે બધી કિટ્ટિઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાંખી છે. વધારે રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પહેલો ઉદયમા આવે. અલ્પ અલ્પ રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પછી પછી ઉદયમાં આવે કારણ કે ઉત્તરોત્તર આત્મા વિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે. એમ લાગે છે.

પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમાવી અનુભવે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકોને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે. તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ વેદે. પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઇ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિબુક સંક્રમવડે અનુભવાય છે. આ ત્રણે કિટ્ટિઓને જેટલો કાળ વેદે છે. તેટલા કાળમાં બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને ગુણસંક્રમવડે સમયે સમયે અસંખ્ય ગુણવૃદ્ધિએ સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે છે. ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો જેટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સંજ્વલન ક્રોધના બંધ ઉદય અને ઉદીરણા એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલુંજ શેષ રહે છે બીજું રહેતું નથી, કારણ કે સઘળું માનમાં સંક્રમાવી ખલાસ કર્યું છે. જે સમયે ક્રોધના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત વેદે. તે વેદતા સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલું ક્રોધનું જે દલિક સત્તામાં શેષ રહેલું છે, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમ સમયે સંપૂર્ણ પણે સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનનું પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે કરાયેલું પ્રથમ કિટ્ટિનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અનુભવે તેને પણ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને અનુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. અને તેજ સમયે માનના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો યુગપત્ વિચ્છેદ થાય. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકજ શેષ રહે. કારણકે શેષ સઘળા દલિકને ગુણસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવી દીધું છે. માનની પ્રથમ કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમાં, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે ત્રીજી કિટ્ટિમાં અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી આવલિકા માટે સમજવું જે સમયે માનના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થયો, ત્યાર

પછીના સમયે માયાની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ પહેલી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અનુભવે. સંજ્વલનમાનના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલા બીજી સ્થિતિમાં રહેલા દલિકને ગુણસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમ સમયે સઘળું સંક્રમાવિ સત્તા રહિત થાય, અને માયાનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટના દલિકને ખેંચી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધિ અનુભવે. જે સમયે માયાની પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ ત્રીજી કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તેજ સમયે માયાના બંધ ઉદય અને ઉદીરણાનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય. તેની સત્તાપણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં જે બંધાયેલ છે તેજ છે. કારણકે શેષ સઘળા દલિકને ભોગવી અને ગુણસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવી દૂર કરેલ છે. દરેક કિટ્ટિની પહેલી સ્થિતિની એક એક આવલિકા જે શેષ રહે છે તેની વ્યવસ્થા પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવિ. જે સમયે માયાના બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય ત્યાર પછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પહેલી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે છે, અને તેને અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધિ અનુભવે છે. સંજ્વલન માયાના બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલું તેનું જે દળ સત્તામાં હતું, તેને તેટલાજ કાળે ગુણસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવિ તેની સત્તા રહિત થાય છે, અને લોભનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું દળ ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં ભોગવાય તેટલું શેષ રહે છે. ત્યાર પછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અનુભવે. તેને અનુભવતો લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને અત્યાર સુધિ જે કિટ્ટિઓના દલિકો અનુભવ્યા તેની અપેક્ષાએ અત્યન્ત હીન રસવાળા કરી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે. તે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ પણ ત્યાં સુધિ કરે કે પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ દ્વિતીય કિટ્ટિના દલિકને ભોગવતા ભોગવતા સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણ શેષ રહે. તેજ સમયે સંજ્વલન લોભના બંધનો બાદરકષાયની ઉદય ઉદીરણાનો, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના કાળનો એક સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે. જે સમયે લોભનો બંધ વિચ્છેદ થયો ત્યાર પછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ સૂક્ષ્મ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરી તેને અનુભવે છે. તે સમયે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવતો હોવાથી આત્મા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન

વર્ત્તી કહેવાય છે. બીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે સ્તિબુક સંક્રમવડે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિમાં સંક્રમી સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓ સાથેજ ભોગવાઈ જાય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણઠાણે લોભની સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણા વડે વેદતો, બીજી સ્થિતિમાં રહેલા સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓના દલિકને. અને સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકને સ્થિતિઘાતાદિ વડે ક્ષય કરતો કરતો ત્યાં સુધિ જાય, કે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે. તે સંખ્યાતમા ભાગમાં સંજ્વલન લોભને [1]સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તીને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની સમાન કરે. સર્વાપવર્ત્તનાવડે સ્થિતિની અપવર્ત્તના થયા પછી પણ સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ બાકી છે. અહિંથી આરંભી મોહનીયકર્મમાં સ્થિતિઘાતાદિ[2] થતા નથી બીજા કર્મમાં તો થાય છે. લોભની અપવર્ત્તિત સ્થિતિને ઉદય ઉદીરણાવડે ભોગવતો ત્યાં સુધિ જાય કે દશમા ગુણસ્થાનકનો સમયાધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે. ત્યાર પછીના સમયથી ઉદીરણા પણ ન થાય. માત્ર ઉદય વડેજ તેને ચરમસમય પર્યંત અનુભવે. ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, યશકીર્ત્તિ. ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને અંતરાય પંચકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય. અને મોહનીયની ઉદય અને સત્તાનો વિચ્છેદ થાય. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ક્ષીણકષાય થાય છે એટલે કે–ક્ષીણ મોહગુણસ્થાનકે જાય છે. તે ગુણસ્થાનકે બાકીના કર્મમાં પૂર્વની જેમ સ્થિતિઘાતાદિ ત્યા સુધિ પ્રવર્તે કે તે ગુણસ્થાકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે. તે એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને નિદ્રાદ્વિકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાગત સ્થિતિને સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તીને, હવે જેટલો ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકનો કાળ શેષ છે, તેટલી રાખે છે. માત્ર નિદ્રાદ્વિકની સ્થિતિ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન રાખે છે, સામાન્યથી કર્મસ્વરૂપે તો તુલ્ય છે કારણકે દ્વિચરમ સમયે તેની સ્વરૂપસત્તાનો નાશ થાય છે, પરંતુ જેની અંદર સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમે છે તે રૂપે છેલ્લે સમયે તેની સત્તા હોય છે. ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકનો કાળ હજી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત બાકી છે. અહિંથી આરંભી પૂર્વોક્ત ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી, શેષ કર્મોમાં થાય છે. નિદ્રાદ્વિક હીન તે સોળ કર્મ પ્રકૃતિઓને ઉદય ઉદીરણાવડે ભોગવતો ભોગવતો ત્યાં સુધિ જાય કે તેઓની માત્ર સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે. ત્યાર પછીના સમયે ઉદીરણા પણ

૧ જે વીર્ય પ્રવૃત્તિદ્વારા એકદમ સ્થિતિ ઘટી હવે જેટલો ગુણસ્થાનકનો કાળ શેષ હોય, તેટલીજ બાકી રહે તે સર્વાપવર્ત્તના કહેવાય.

૨ આદિ શબ્દથી રસઘાત અને ગુણશ્રેણિ ગ્રહણ કરવા એમ લાગે છે.

બંધ થાય, માત્ર ઉદયાવલિકાજ શેષ રહે. તેને ઉદય વડેજ અનુભવતો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્યંત જાય. દ્વિચરમ સમયે નિદ્રાદ્વિકનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ક્ષય થાય, અને ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સમયે ક્ષય થાય. ત્યાર પછીના સમયે ચારે ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો હોવાથી કેવલી થાય.

સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનક–યોગ, વીર્યપરિસ્પંદ એ પર્યાયવાચક શબ્દો છે. મન વચન અને કાયા વડે જેઓનાં વીર્યની પ્રવૃત્તિ થતિ હોય તેઓ સયોગી કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનકે ઘાતિકર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે, પરંતુ તેઓને મન વચન અને કાયાવડે વીર્ય પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેઓ સયોગી કેવળી કહેવાય છે. તેમાં તે ભગવાનને કાયયોગ વિહાર અને નિમેષ ઉન્મેષાદિમાં પ્રવર્તે છે, વચનયોગ દેશનાદિ કાળે પ્રવર્તે છે, અને મનોયોગ મનઃપર્યવજ્ઞાની અથવા અનુત્તરસુરાદિવડે મનદ્વારાજ પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો જ્યારે મનવડેજ ઉત્તર આપે ત્યારે પ્રવર્તે છે. અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા મનઃપર્યવજ્ઞાની અથવા અનુત્તર સુરાદિ જ્યારે મનદ્વારા પ્રશ્ન કરે ત્યારે પ્રભુ તે પ્રશ્નને કેવળજ્ઞાનદ્વારા જાણી તેનો જે જવાબ આપવાનો હોય, તેને અનુરૂપ મનોવર્ગણા પરિણમાવે છે. પરિણામ પામેલી તે મનોવર્ગણાઓને મનઃપર્યવજ્ઞાની અથવા અવધિજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનવડે જુએ છે. જોઈને તે મનોવર્ગણાના આકારદ્વારા અનુમાનવડે અલોક સ્વરૂપ અથવા લોકસ્વરૂપ આદિ પૂછેલ બાહ્ય અર્થને જાણે છે. કહ્યું છે કે–'બાહ્ય અર્થને અનુમાનદ્વારા જાણે છે,' આ પ્રમાણે યોગવાળા કેવળજ્ઞાનિ મહારાજનું જે ગુણસ્થાન, તે સયોગી કેવળિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી રહે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી મોક્ષમાં જાય, તેઓ આશ્રયી સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્ત જઘન્યકાળ છે. અને પૂર્વકોટી વર્ષના આયુવાળા ગર્ભમાં સાત માસ રહી ઉત્પન્ન થયા પછી આઠ વરસની ઉમર થયા બાદ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરે તેઓ આશ્રયિ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ છે. તથા સઘળા સયોગિ કેવળિઓ સમુદ્‌ઘાત કરતા પહેલા આયોજિકાકરણનો આરંભ કરે છે. તેથી કેવળિસમુદ્‌ઘાતની પ્રક્રિયા કહેવા ઇચ્છતા સમુદ્‌ઘાત શબ્દની વ્યાખ્યા કહેવા પૂર્વક આયોજિકાકરણના અર્થ કહે છે જેમા પોતાનું જેટલું આયુ અવશેષ છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિવાળા

૧ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોનો વિચાર કરતા તેમને મનોવર્ગણાના ભિન્ન ભિન્ન આકારો [illegible] છે. મન પર્યવજ્ઞાની [illegible] જ્ઞાન [illegible] [illegible] પરિણામ પામેલી મનોવર્ગણા [illegible] અનુમાન [illegible] મનોવર્ગણાના આકાર [illegible] [illegible] આ પ્રમાણે અનુમાન [illegible] [illegible] અનુમાન [illegible] મનોવર્ગણા [illegible] [illegible] [illegible]

વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવાનો આત્માનો જે પ્રયત્ન તે સમુદ્ઘાત કહેવાય છે. તે કરવાની ઇચ્છાવાળા સઘળા કેવળિઓ પહેલા આયોજિકાકરણ કરે છે.' હવે આયોજિકાકરણનો શબ્દાર્થ શું છે? તે કહે છે–આ–મર્યાદા. યોજિકા–વ્યાપાર. કરણ–ક્રિયા. એટલે કે કેવળિની દૃષ્ટિરૂપ મર્યાદાવડે અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાનો જે વ્યાપાર તે આયોજિકાકરણ કહેવાય છે. જો કે કેવળિમહારાજના યોગનો વ્યાપાર પ્રશસ્તજ હોય છે, છતાં અહિં એવી વિશિષ્ટ યોગપ્રવૃત્તિ થાય છે, કે જેની પછી સમુદ્ઘાત અથવા યોગના નિરોધ રૂપ ક્રિયાઓ થાય છે. કેટલાએક આચાર્યો આવર્જિતકરણ' એવું નામ કહે છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–તથાભવ્યત્વરૂપ પરિણામવડે મોક્ષગમન પ્રત્યે સન્મુખ કરાયેલ આત્માનો અત્યન્ત પ્રશસ્ત જે યોગવ્યાપાર તે આવર્જિતકરણ કહેવાય છે. બીજા કેટલાએક આચાર્યો આવશ્યકકરણ એવું નામ કહે છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–જે ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે. અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, માટે તે આવશ્યકકરણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે–સમુદ્ઘાત કંઇ સઘળા કેવળીઓ કરતા નથી, કેટલાએક કરે છે, અને કેટલા એક નથી પણ કરતા. પરંતુ આ આવશ્યકકરણ તો સઘળા કેવળિઓ કરે જ છે. આ પ્રમાણે આયોજિકાકરણ કર્યા પછી જે કેવળિમહારાજને પોતાનું આયું જેટલું બાકી છે, તેનાથી વેદનીયાદિ કર્મો દીર્ઘ સ્થિતિવાળા હોય તે કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ઘાત કરે છે. પરંતુ જે કેવળિમહારાજને આયુ સાથેજ પૂર્ણ થઇ જાય એવા અન્ય કર્મો હોય તો તેઓ સમુદ્ઘાત કરતા નથી. કહ્યું છે કે–'સ્થિતિના વત્તા ઓછાપણાને લઇને આયુ પૂર્ણ થતા જો શેષ કર્મોની સંપૂર્ણતા ન થાય તો સમુદ્ઘાત કરે છે. ૧ અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારે સ્થિતિ અને કર્માણુવડે અધિક વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ઘાત કરે છે.' ૨ સમુદઘાતમાં વેદનીયાદિ કર્મોની વધારાની સ્થિતિ અને પરમાણુઓનો નાશ કરી અવશિષ્ટ આયુ સાથેજ તેઓ ભોગવાઇ જાય એમ કરે છે. આ સમુદ્ઘાત અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારેજ થાય છે.

પ્ર૦—દીર્ઘ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોને આયુ સાથે સમ કરવા માટે સમુદ્ઘાતનો આરંભ યુક્તિ યુક્ત નથી. કારણ કે [1]કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે છે. કઇ રીતે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે તે કહે છે–ઘણા કાળ સુધિ ભોગવાઈ શકે એવા વેદનીયાદિ કર્મોને એકદમ નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ આવે છે. કારણ કે કર્મબંધ કરતી વખતે અમુક વખત સુધિ ફળ આપે એ

૧ કરેલા કર્મનો ફળ આપ્યા સિવાય નાશ થવો તે કૃતનાશદોષ કહેવાય છે.

રીતે જે નિયત કરેલ છે, તે ફળને કર્મનો એકદમ નાશ કરવાથી અનુભવતો નથી. અને તેથી કરેલા કર્મના ફળનો પોતેજ નાશ કરે છે, માટે કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. અને જો એમ થાય તો પોતે જે કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તેના નાશનો પણ સંભવ થાય—ફરી કર્મબંધ થાય, અને તેથી મોક્ષમાં પણ અવિશ્વાસનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું તે ખોટું છે, કારણ કે કૃતનાશ આદિ દોષનો પ્રસંગજ પ્રાપ્ત થતો નથી. તે આ પ્રમાણે—જેમ કોઇએ હંમેશા એક સેતિકા—(માપ વિશેષ) પ્રમાણ આહારને ખાવાના હિસાબે સો વરસમાં ખાવા માટે નિશ્ચિત કરેલા આહારને ભસ્મકવ્યાધિના સામર્થ્યથી થોડાજ દિવસોમાં સંપૂર્ણપણે ખાઇ જવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે ખાવા માટે એ આહારને નિશ્ચિત કરેલો છે, તે ખાઇ જાય છે. જો કે વધારે વખતમાં ખાઇ શકાય એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા આહારને થોડા વખતમાં ખાય છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ ખાય છે તો ખરોજ, ખાધા વિના ફેંકી દેતો નથી એટલે કૃતનાશ દોષ ન આવે. ખાધા વિનાજ ફેંકી દેતો હોય તો કૃતનાશ દોષ આવે. તેમ ઘણા કાળ સુધિ ફળ આપે એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા વેદનીયાદિ કર્મને પણ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ઉપક્રમવડે—કર્મક્ષયના હેતુવડે સંપૂર્ણપણે જલદીથી ભોગવી લેવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કર્મને ભોગવ્યા વિનાજ નાશ કરે તો કૃતનાશ દોષ આવે, પરંતુ અહિં તો જલદીથી ભોગવીનેજ દૂર કરે છે માટેજ કૃતનાશ દોષ આવતો નથી. કર્મનો અનુભવ બે રીતે થાય છે. [1]પ્રદેશોદયવડે, [2]રસોદયવડે. તેમાં પ્રદેશોદયવડે સંપૂર્ણ કર્મ—બધા કર્મો અનુભવાય છે. એવું કોઇ કર્મ નથી, કે જે પ્રદેશોદયવડે અનુભવાયા વિના ક્ષય ન થાય. જો પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઇને પણ કર્મનો ક્ષય થાય છે. તો કૃતનાશ દોષ કઇ રીતે પ્રાપ્ત થાય? વિપાકોદયવડે તો કોઇ કર્મ અનુભવાય છે અને કોઇ નથી પણ અનુભવાતું. વિપાકોદયવડે અનુભવવાથીજ જો કર્મનો ક્ષય થતો હોય તો મોક્ષના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય—કોઇ મોક્ષમાંજ ન જાય. કારણ કે જો રસોદયવડે અનુભવવાથીજ સઘળા કર્મોનો ક્ષય થાય. એવો નિયમ હોય તો અસંખ્યાતા ભવોમાં તથા પ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયોવડે નરકગતિ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આદિ અનેક ગતિઓના જે કર્મો ઉપાર્જન કર્યાં છે, તે સઘળાનો કોઇ એક મનુષ્ય આદિ ભવમાંજ અનુભવ થઈ શકે નહિ. કારણ કે બાંધેલી તે તે ગતિઓનો વિપાકોદય પોતપોતાના ભવને અધીન છે, એટલે કે જે જે ગતિ લાયક કર્મો બાંધ્યા હોય તે તે ગતિમાં આત્મા જાય ત્યારેજ તેનો વિપાકોદય થાય છે, અન્યથા થતો નથી. હવે જે જે ભવ યોગ્ય કર્મો ઉપાર્જન કર્યાં છે, તે તે ભવમાં અનુક્રમે જવાવડે તે તે ભવ યોગ્ય કર્મનો અનુભવ થાય તો કોઇ નરકાદિ યોગ્ય કર્મ બાંધી નરકમાં જાય, ત્યાં ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી ઘણા કર્મો બાંધે, તેઓને વળી જે ભવયોગ્ય બાંધ્યા હોય ત્યાં જઇ અનુભવે, વળી ત્યાં કોઇને કોઇ ગતિ યોગ્ય બાંધે. તેને તે તે ગતિમાં જઇ અનુભવે, આ પ્રમાણે તે તે ગતિમાં અનુભવ થવાથી કોઇ પણ આત્માનો મોક્ષ કયાંથી થાય? કોઇ પણ ભવમાં કોઇ પણ ભવ યોગ્ય કર્મ ન બાંધે એમ તો બનતુંજ નથી, કેમકે આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમાં દરેક આત્માઓ પ્રતિ સમય કોઇને કોઇ ગતિ યોગ્ય કર્મ બાંધેજ છે. માટે રસોદય દ્વારાજ સઘળા કર્મો અનુભવવા જોઇએ એવો નિયમ ન સમજવો. અને પ્રદેશોદય દ્વારા અવશ્ય અનુભવ યોગ્ય છે એમ સ્વીકારવું જોઇએ. આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરતાં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્ર૦—દીર્ઘકાળ સુધી ફળ આપે એવી રીતે બાંધેલા કર્મને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ ઉપક્રમ વડે શીઘ્ર અનુભવતા કૃતનાશ દોષ આવતો નથી—એમ જે ઉપર કહ્યુ, તે બરાબર નથી. કારણ કે જે વેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યુ છે, તે તો દીર્ઘકાળ પર્યંત ફળ આપે એ રીતે બાંધ્યુ છે, તેને વિશિષ્ટ પરિણામ રૂપ [1]ઉપક્રમવડે શીઘ્ર અનુભવે છે, તો તે રીતે અનુભવતા કૃતનાશ દોષ કેમ ન આવે? જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધ્યુ છે ત્યાં સુધી તો અનુભવતો નથી.

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે પણ અસત્ છે. કારણ કે તથા પ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના વશથી ઉપક્રમ લાગી શકે એજ પ્રકારે બંધ સમયે કર્મ બાંધ્યુ છે, એટલેજ શીઘ્ર અનુભવતા કૃતનાશ દોષ આવતો નથી. વળી જિન વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને પણ વેદનીયાદિ કર્મોનો ઉપક્રમ માનવો જોઇએ. ભાષ્યકાર ભગવાન્ કહે છે કે-'જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવરૂપ હેતુઓને આશ્રયિને કર્મનો ઉદય ક્ષય ક્ષયોપશમ ઉપશમ વિગેરે થાય છે એમ માનીએ છીએ, તેમ તેજ હેતુઓને આશ્રયિ કર્મમાં ઉપક્રમ પણ સ્વીકારવો જોઇએ,. એ યુક્ત છે.' આ પ્રમાણે કર્મના નાશના જેમ

૧ ઉપક્રમ—નાશ, નાશનો હેતુ.

હેતુઓ છે, તેમ મોક્ષના નાશના કોઇ હેતુઓ નથી, જેથી મોક્ષમાં અનાશ્વાસ-અવિશ્વાસનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે મોક્ષમાં જનારા આત્માઓએ મોક્ષનો અભાવ થવાના રાગ દ્વેષાદિ હેતુઓનોજ સર્વથા નાશ કર્યો છે. તેથી તમે વેદનીયાદિ કર્મ્મની જેમ કરેલા કર્મક્ષયનો પણ નાશ થાય ઇત્યાદિ જે કહ્યું, તે અયોગ્ય છે એમ નિશ્ચિત થયું.

પ્ર૦—એવો શું નિયમ છે કે આયુકર્મ્મથી વેદનીય નામ અને ગોત્ર કર્મ્મજ વધારે સ્થિતિવાળા હોય છે? પરંતુ કોઇ પણ કાળે વેદનીયાદિથી આયુ વધારે સ્થિતિવાળું ન હોય?

ઉત્તર—જીવસ્વભાવ એજ અહિં કારણ છે. આવા પ્રકારનોજ આત્માનો પરિણામ છે, કે જે વડે વેદનીયાદિ કર્મ્મની સમાન અથવા ન્યૂનજ આયુ હોય છે, પરંતુ કોઇ કાળે વેદનીયાદિ કર્મ્મથી વધારે હોતું નથી. જેમ આયુકર્મ્મના અધ્રુવ બંધમાં જીવસ્વભાવ કારણ છે. આયુકર્મ્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતે કર્મ્મો સમયે સમયે બંધાયા કરે છે, આયુષ તો પોતાના ભવના આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે આદિ નિશ્ચિત કાલેજ બંધાય છે, પરંતુ સમયે સમયે બંધાતુ નથી. આ પ્રમાણે બંધની વિચિત્રતાના નિયમમાં જેમ સ્વભાવ સિવાય કોઇ હેતુ નથી, તેમ વેદનીયાદિ કર્મ્મની ન્યૂન કે સમાન આયુ હોવામાં જીવસ્વભાવ વિશેષજ કારણ છે. સિવાય કોઇ હેતુ નથી. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે–'અસમાન સ્થિતિવાળા કર્મ્મોમાં એવો શું નિયમ છે કે આયુજ થોડુ હોય? પરંતુ આયુકર્મ્મથી બીજા કર્મ્મ અલ્પ સ્થિતિવાળા ન હોય? ઉત્તરમાં કહે છે કે–જેમ તે કર્મ્મના અધ્રુવબંધ થવામાં જીવ સ્વભાવ કારણ છે, તેમ આયુની સ્થિતિ અલ્પ હોવામાં જીવ સ્વભાવજ કારણ છે.'

આયોજિકાકરણ કર્યા પછી જે કેવળિ મહારાજને આઉખાથી વધારે સ્થિતિ વાળા વેદનીયાદિ કર્મ્મો હોય, તેને સમ કરવા તેઓ સમુદ્ઘાત કરે છે. ત્યાં સમુદ્ઘાત એટલે શું? તેના ઉત્તરમાં કહે કે–'सम-अपुनर्भावेन' ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે 'उत-उत्प्राबल्येन' અધિકતાએ घातः वेदनीयादि कर्म्मणां विनाशः यस्मिन् क्रिया विशेषे स समुद्घातः' વેદનીયાદિ કર્મોનો વિનાશ જે ક્રિયાવિશેષમાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ઘાત કહેવાય. એટલે કે ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે ઘણા કાળ પર્યન્ત ભોગવવા યોગ્ય વેદનીયાદિ કર્મોનો શીઘ્ર વિનાશ જે ક્રિયામાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ઘાત કહેવાય છે. તે સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા પહેલે સમયે સ્વશરીરે પોતાના શરીર પ્રમાણ. અને ઉંચો નીચો લોકાન્ત પ્રમાણ પોતાના આત્મપ્રદેશોનો દંડ કરે

છે-બનાવે છે. બીજે સમયે પોતાના પ્રદેશોને પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ ઉત્તરમાં કપાટરૂપે કરે છે. ત્રીજે સમયે મંથાન-રવઈયારૂપે કરે છે, ચોથે સમયે જે આંતરાઓ રહ્યા હોય, તે પૂર્ણ કરી. સંપૂર્ણ ચૌદરાજલોક વ્યાપી આત્મા થાય છે. પાંચમે સમયે આંતરાનો સંહાર કરે છે, છઠે સમયે મંથાનનો સંહાર કરે છે, સાતમે સમયે કપાટનો સંહાર કરે છે, અને આઠમે સમયે દંડનો સંહાર કરી આત્મા શરીરસ્થ થાય છે. આ પ્રમાણે આઠ સમય પ્રમાણ [1]કેવળી સમુદ્‌ઘાત કરે છે. તેમાં દંડ સમય પહેલા વેદનીય, નામ અને ગોત્રકર્મની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જે સ્થિતિ હતિ, તેના બુદ્ધિવડે અસંખ્યાતા ભાગ કરી. તેમાંનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી રાખી બાકીના અસંખ્યાતા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો દંડ સમયે આત્મપ્રદેશને દંડરૂપે કરતો આત્મા એક સાથે હણે છે. અને પહેલા ત્રણે કર્મનો જે રસ હતો, તેના અનંતા ભાગ કરવા તેમાંથી દંડસમયે અસાતવેદનીય, પ્રથમ વર્જ સંસ્થાન પંચક, પ્રથમ વર્જ સંઘયણ પંચક, અપ્રશસ્ત વર્ણાદિ ચતુષ્ક, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, અપર્યાપ્ત, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃ કીર્તિ, અને નીચૈર્ગોત્રરૂપ પચીસ અશુભ પ્રકૃતિઓના અનંતા ભાગ પ્રમાણ રસને હણે છે, અને એક અનંતમો ભાગ શેષ રાખે છે. તેજ સમયે સાતાવેદનીય, દેવદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ. શરીર પંચક, અંગોપાંગત્રય, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વર્ણાદિચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, આતપ,[2] ઉદ્યોત, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશઃ

૧ કેવળી સમુદ્‌ઘાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડો પહોળો શરીર પ્રમાણ અને ઉંચો ઉર્ધ્વ લોકથી અધોલોક પર્યંત આત્મપ્રદેશનો દંડ કરે છે. બીજ સમયે આખા દંડમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દક્ષિણ લોકના છેડા સુધિ આત્મ પ્રદેશને ફેલાવિ કપાટ રૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે બીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાયા હોય તો ઉત્તર દક્ષિણ. અને બીજે સમયે ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાયા હોય તો પૂર્વ પશ્ચિમ, લોક પર્યંત આખા કપાટમાંથી આત્મપ્રદેશ ફેલાવિ મંથાન રૂપે કરે છે. ચોથે સમયે જે લોકનો માત્ર અસંખ્યાતમો ભાગ આત્મપ્રદેશ વિનાનો રહ્યો છે, તેમા આત્મ પ્રદેશ ફેલાવિ, આંતરાનો ભાગ પૂર્ણ કરી, ચૌદ રાજલોક વ્યાપી થાય છે.

૨ નવમા ગુણઠાણાના બીજે ભાગે સત્તામાં ક્ષય થતિ સોળ પ્રકૃતિઓ સાથે આતપ ઉદ્યોત નામ કર્મ પણ સત્તામાથી નષ્ટ થાય છે. છતા અહિં તેની ગણના આવશ્યક ચૂર્ણિકારના અભિપ્રાયે કરી છે આવશ્યક ચૂર્ણિકાર નવમા ગુણઠાણાના બીજે ભાગે જતિ સોળ પ્રકૃતિઓ સાથે આતપ ઉદ્યોતના બદલે અપર્યાપ્ત નામ અને અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ નામ કર્મનો ક્ષય માને છે, અને આતપ ઉદ્યોતનો ક્ષય ચૌદમા ગુણઠાણાના દ્વિચરમ સમયે માને છે. અહિં કેવળિ સમુદ્‌ઘાતનુ સ્વરૂપ આવશ્યક ચૂર્ણિના અભિપ્રાયે લખ્યુ છે, માટે તેમનોજ મત અહિં ગ્રહણ કર્યો છે

કીર્ત્તિ, નિર્માણ, તીર્થંકર. અને ઉચ્ચૈર્ગોત્રરૂપ ઓગણચાળીસ પ્રકૃતિઓના રસને પાપ પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે–સંક્રમાવવાવડે નાશ[૧] કરે છે. આ પ્રમાણે પુણ્યના રસનો પાપરૂપે પરિણામ સમુદ્ઘાતના માહાત્મ્ય–સામર્થ્યથી થાય છે. તથા પહેલા સમયે જે અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ સ્થિતિ અને અનંતમા ભાગ પ્રમાણ રસ શેષ હતો, તેના બુદ્ધિ વડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને બીજા કપાટ સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પ્રથમ સમયની જેમ અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે–સંક્રમાવવાવડે પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય કરે છે. તથા બીજે સમયે ક્ષય થતા બાકી રહેલી સ્થિતિના અને અવશિષ્ટ રસના વળી બુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા, તેમાંથી એક એક ભાગ રાખી બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને, ત્રીજા મંથાન સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવિ ક્ષય કરે છે. તથા ત્રીજે સમયે અવશિષ્ટ સ્થિતિના અસંખ્યાતમા ભાગના અને રસના અનંતમા ભાગના બુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી ચોથે સમયે સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગ હણે છે, એક ભાગ બાકી રાખે છે. રસના અનંતા ભાગ હણે છે, એક બાકી રાખે છે. પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય પણ પૂર્વની જેમજ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય સ્થિતિઘાતાદિ કરતા ચોથે સમયે પોતાના પ્રદેશવડે જેમણે સંપૂર્ણ લોક પૂર્ણ કર્યો છે, એવા કેવલિ ભગવાનને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પોતાના આયુથી સંખ્યાતગુણી થઈ, અને રસનો કંડ પણ અનંતગુણજ છે. હવે ચોથે સમયે ક્ષય થતા અવશિષ્ટ સ્થિતિ, અને અવશિષ્ટ રસના બુદ્ધિવડે અનુક્રમે સંખ્યાતા, અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી બાકીના સ્થિતિના સંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને પાંચમા આંતરાના સંહાર સમયે હણે છે. આ પ્રમાણે સમુદ્ઘાતના પહેલા ચાર સમય પર્યંત પ્રતિસમય જેટલી સ્થિતિ અને જેટલો રસ હોય. તેના અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક એક ભાગ રાખી. બાકીના અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હણે છે, અને પાંચમા સમયે જે સ્થિતિ

૧ અહિં પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંક્રમાવિ નાશ કરે છે, એ [illegible] કહી છે. અને તેથી [illegible] સમુદ્ઘાતનું માહાત્મ્ય–સામર્થ્ય [illegible]

અને જે રસ સત્તામાં હોય, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી. શેષ સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોનો પાંચમા સમયે ઘાત કરે છે. અહિંથી આગળ છઠ્ઠા સમયથી આરંભી સ્થિતિકંડક અને રસકંડકનો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે નાશ કરે છે. એટલે કે પાંચમા સમયે ક્ષય થયા બાદ જે સ્થિતિ અને જે રસની સત્તા શેષ હોય તેના અનુક્રમે સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, પ્રત્યેકનો એક એક ભાગ રાખી. બાકીના સ્થિતિના સંખ્યાતા અને રસના અનંતા ભાગોને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે. કેટલોક ભાગ છઠ્ઠા સમયે, કેટલોક ભાગ સાતમા સમયે, એમ સમયે સમયે ક્ષય કરતા. અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સઘળા સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હણે છે. વળી જે સ્થિતિ અને રસ રહે, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી. બાકીના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે ક્ષય કરે છે. આ પ્રમાણે અંતર્મુહૂર્ત્ત અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરતો કરતો ત્યાં સુધિ જાય કે સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનનો ચરમ સમય આવે. સમુદ્ઘાતના છઠ્ઠા સમયથી સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધિના કાળમાં અંતર્મુહૂર્ત્તકાળવાળા અસંખ્યાતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાત થાય છે અને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પણ આયુની સમાન થાય છે, એમ સમજવું. આ સમુદ્ઘાતનો વિધિ આવશ્યક ચૂર્ણિને અનુસરીને કહ્યો છે. જે કેવળિ મહારાજને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મ આયુની સમાન સ્થિતિવાળા હોય, તે સમુદ્ઘાત કરતા નથી. ભગવાન આર્યશ્યામ મહારાજે પન્નવણા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'જે કેવળિ મહારાજને પ્રદેશ અને સ્થિતિવડે આયુની તુલ્ય ભવોપગ્રાહિ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો હોય, તે કેવળીઓ સમુદ્ઘાત કરતા નથી. સમુદ્ઘાત કર્યા વિના અનંતા કેવળિ જિનેશ્વરો જરા અને મરણથી રહિત થઇને, શ્રેષ્ઠ મોક્ષગતિમાં ગયા છે.' સમુદ્ઘાત કરીને, અથવા કર્યા વિના, લેશ્યાના નિરોધ માટે, અને યોગ નિમિત્તે થતા બંધનો નાશ કરવાં માટે યોગનો રોધ અવશ્ય કરે છે. કહ્યું છે કે—'લેશ્યાના નિરોધને અને યોગ નિમિત્તે થતા સમય સ્થિતિ પ્રમાણ બંધના નિરોધને ઇચ્છતા કેવળિ મહારાજા યોગનો રોધ કરે છે. ૧ જો સમયે સમયે કર્મનું ગ્રહણ કરે તો બંધની પરંપરા ચાલુ રહેવાથી કોઇનો મોક્ષ ન થાય. જો કે પૂર્વે બાંધેલા કર્મોની સ્થિતિનો નાશ થવાથી તેનાથી તો છુટો થાય છે. ૨ નો કર્મરૂપ યોગ દ્રવ્ય વડે—મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોવડે જીવનો વીર્ય વ્યાપાર થાય છે. જ્યાં સુધિ તે યોગ દ્રવ્યની હયાતિ

૧ અત્યાર પહેલા એક એક સ્થિતિઘાત અને એક એક રસઘાત કરતા અંતર્મુહૂર્ત્ત ટાઇમ થતો હતો, અહિં સમુદ્ઘાતના માહાત્મ્યથી પહેલા પાંચ સમય પર્યંત જેટલી સ્થિતિ અને જેટલા રસનો ઘાત થાય છે તેને એક એક સમયજ થાય છે. છઠ્ઠા સમયથી થતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાતને અંતર્મુહૂર્ત્ત ટાઇમ થાય છે.

છે, ત્યાં સુધિ સમય સ્થિતિ પ્રમાણ કર્મનો બંધ પણ સિદ્ધ છે.' ૩ આ [1]શ્લોકમાં બંધની જે સમય માત્ર સ્થિતિ કહી છે, તે બંધ સમય છોડીને કહી છે એમ સમજવું. યોગનિરોધ કરતો—વીર્ય વ્યાપારને બંધ કરતો આત્મા પહેલા બાદર કાય યોગના બળથી અંતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર કાળે બાદર વચનયોગનો રોધ કરે છે. તેનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત તેજ અવસ્થામાં રહીને બાદર કાયયોગના અવલંબનથી બાદર મનોયોગનો અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે રોધ કરે છે. કહ્યું છે કે—'પહેલા બાદર કાયયોગ વડે બાદર વચનયોગ અને બાદર મનોયોગને અનુક્રમે રોકે છે. અહિં વચનયોગ અને મનોયોગને રોકતા બાદર કાયયોગ એ અવલંબન માટે વીર્યવાન આત્માનું કરણ—ઉત્કૃષ્ટ સાધન મનાયું છે. એટલે કે વચન મન અને કાયા દ્વારા વીર્યવ્યાપારનો રોધ કરવા માટે અવલંબનની જરૂર છે. અહિં કાયયોગ એ અવલંબન છે. કાય દ્વારા થતા વીર્યવ્યાપાર વડે પહેલા બાદર વચનયોગ, ત્યાર પછી બાદર મનોયોગનો રોધ કરે છે. બાદર મનોયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને ઉચ્છવાસ નિઃચ્છ્વાસને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે. ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી બાદર કાયયોગનો રોધ કરે છે. કારણ કે જ્યાં સુધિ બાદર યોગ હોય ત્યાં સુધિ સૂક્ષ્મ યોગો રોકી શકતા નથી, સઘળા બાદર યોગોનો રોધ કર્યા પછીજ સૂક્ષ્મ યોગોનો રોધ થાય છે. કહ્યું છે કે—'સૂક્ષ્મ કાયયોગ વડે બાદર કાયયોગનો પણ રોધ કરે છે. કારણ કે બાદર યોગો છતા સૂક્ષ્મ યોગો રોકાતા નથી.' અહિં કેટલાએક આચાર્યો એમ કહે છે કે—બાદર કાયયોગના બળથીજ બાદર કાયયોગ રોકે છે. તેઓ અહિં આ પ્રમાણે યુક્તિ બતાવે છે—જેમ કારપત્રિક—કરવતથી કાપનાર કરવતીયો સ્તંભ ઉપર બેસીનેજ સ્તંભને કાપે છે, તેમ બાદર કાયયોગના અવલંબનથી બાદર કાયયોગને રોકે છે. અહિં તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે. બાદર કાયયોગને રોકતો પૂર્વસ્પર્ધકોની નીચે અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે, એટલે કે પહેલા વધારે વધારે વીર્યવ્યાપારવાળા સ્પર્દ્ધકો કરતો હતો, અહિં અત્યન્ત અલ્પ વીર્યવ્યાપારવાળા અપૂર્વ[2] સ્પર્દ્ધકો કરે છે. યોગસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે સ્પર્દ્ધકનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ

---

૧ અગીઆરમા બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગ નિમિત્તે જે સ્થિતિનો બંધ થાય છે, તે પૂર્વના સમયે બંધાય, અને પછીના સમયે ભોગવાય, અને ત્યાર પછીના સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે કે જે સમયે બંધાય છે, ત્યારથી ત્રીજા સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે અકષાયિક સ્થિતિનો બંધ બે સમય પ્રમાણ ગણાય છે છતાં અહિં એક સમય કહ્યો, તે બંધ સમય છોડીને કહ્યો છે. માત્ર ભોગ્ય સમયજ લીધા છે.

૨ ચડતા ચડતા વીર્યાણુવાળી વર્ગણા અને સ્પર્દ્ધકોનો જે ક્રમ છે, તે કાયમ રાખી વીર્યવ્યાપાર અનંત અલ્પ કરવો તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કહેવાય છે.

પોતાની મેળેજ બંધનકરણમાં કહેશે. અત્યાર પહેલા પર્યાપ્તિ પર્યાય વડે પરિણત આત્માએ કાયાદિવ્યાપારને કરવા માટે જે સ્પર્દ્ધકો કર્યા હતા, તે પૂર્વસ્પર્દ્ધકો કહેવાય છે. અને તે સ્થુલ છે. જે સ્પર્દ્ધકોને હમણા કરવાનો આરંભ કરે છે, તે સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે આવા પ્રકારના અત્યન્ત હીન વીર્યાણુવાળા સ્પર્દ્ધકો પૂર્વે અનાદિ સંસારમાં કોઇ કાળે કર્યા ન હતા, માટે અપૂર્વ કહેવાય છે. તેમાં પૂર્વસ્પર્દ્ધકોમાંની નીચલી જે પહેલી બીજી આદિ વર્ગણાઓ છે, તેઓમાં જે વીર્યઅવિભાગ પલિચ્છેદ-વીર્યાણુઓ હોય છે. તેઓના અસંખ્યાતા ભાગો ખેંચે છે, અને એક અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે. અને જે જીવપ્રદેશો છે, તેનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, શેષ સઘળા ભાગો રાખે છે. એટલે કે આટલી સંખ્યાવાળા જીવપ્રદેશમાંથી પૂર્વોક્ત વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે બાદર કાયયોગનો રોધ કરતા પહેલા સમયે ક્રિયા થાય છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમાં કહ્યું છે કે—'પહેલે સમયે અપૂર્વ સ્પર્દ્ધકો કરે છે. પૂર્વસ્પર્દ્ધકમાંની નીચેની પહેલી અદિ વર્ગણાઓમાં જે વીર્યાણુઓ હોય છે, તેના અસંખ્યાતા ભાગને ખેંચે છે, એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલ વીર્યાણુ પ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે અને જીવ પ્રદેશોનો અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, એટલે કે પહેલા સમયે એટલા પ્રદેશમાંથી વીર્યવ્યાપાર ઓછો કરે છે.' ત્યાર પછી બીજા સમયે પહેલે સમયે ખેંચેલા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવપ્રદેશોથી અસંખ્યાત ગુણા જીવપ્રદેશો ખેંચે છે. એટલે કે પહેલે સમયે એક ભાગ ખેંચ્યો હતો બીજા સમયે અસંખ્યાતા ભાગો ખેંચે છે. એટલા બધા પ્રદેશોમાંથી વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. તથા પહેલા સમયે જે વીર્યાણુઓ ખેંચ્યા હતા તેનાથી અસંખ્યેયગુણહીન એટલે કે અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વીર્યાણુઓને ખેચે છે. તાત્પર્ય એ કે પહેલા સમયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાત ગુણ આત્મપ્રદેશોમાંથી પહેલા સમયે જે વીય વ્યાપાર રોકાય છે, તેનાથી પછી પછીના સમયે અસંખ્યાતગુણહીન અસંખ્યાતગુણહીન વીર્યવ્યાપાર રોકતો, ત્યાં સુધિ જાય કે અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરવાના અંતર્મુહૂર્ત્તનો ચરમ સમય આવે. આ અંતર્મુહૂર્ત્તકાળમાં અત્યન્ત અલ્પ વીર્ય વ્યાપારવાળા સૂચિશ્રેણિના વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો થાય છે. અને તે અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો પૂર્વસ્પર્દ્ધકોનો તો અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે. બાકીના પૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપેજ રહે છે. સઘળા પૂર્વસ્પર્દ્ધકો અપૂર્વસ્પર્દ્ધકરૂપે થતા નથી. અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરવાના અન્તર્મુહૂર્ત્તના પછીના સમયે કિટ્ટિ કરવાની શરૂઆત કરે છે, અને તે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત કરે છે. કહ્યું છે કે-'તે કેવળી ભગવાન્ અપૂર્વસ્પર્દ્ધક કરીને સ્થુલ કાયયોગનો નાશ કરે છે, અને શેષ કાયયોગની કિટ્ટિ કરે છે.' હવે કિટ્ટિ એટલે

શું ? તે કહે છે-એક એક વીર્યાણુની વૃદ્ધિનો નાશ કરીને એટલે કે એક એક ચડતા ચડતા વીર્યાણુવાળી વર્ગણાઓના ક્રમનો નાશ કરીને અનંતગુણહીન વીર્યાણુવાળી એક એક વર્ગણાને રાખવાવડે યોગને અલ્પ કરવો, તે કિટ્ટિ કહેવાય છે. તેમાં કિટ્ટિ કરવાના પ્રથમ સમયે પૂર્વસ્પર્દ્ધકોની અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકોની જે પહેલી આદિ વર્ગણાઓ છે, તેઓના જે અવિભાગ પરિચ્છેદો એટલે વીર્યાણુઓ છે, તેઓના અસંખ્યાતમા ભાગોને ખેંચે છે, એક અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે. જીવ પ્રદેશોનો પણ એક અસંખ્યાતમો ભાગ ખેંચે છે, શેષ સઘળા ભાગોને રાખે છે. અહિં તાત્પર્ય એ કે જેટલા જીવ પ્રદેશોને ખેંચે છે, તેટલા જીવપ્રદેશોમાંથી જેટલા વીર્યાણુ ખેંચે છે, તેટલા વીર્યાણુપ્રમાણ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ કિટ્ટિ કરણના પહેલા સમયની ક્રિયા છે. બીજે સમયે પહેલા ખેંચેલા વીર્યાવિભાગ પરિચ્છેદ-વીર્યાણુના ભાગથી અસંખ્યેયગુણહીન વીર્યાણુઓના ભાગને ખેંચે છે. અને જીવપ્રદેશોના પહેલે સમયે ખેંચેલા જીવપ્રદેશના અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યાતગુણ ભાગોને એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોને ખેંચે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરતો ત્યાં સુધિ જાય કે અંતર્મુહૂર્ત્તનો ચરમ સમય આવે. પહેલા સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓથી બીજે સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓ અસંખ્યેય ગુણહીન છે. એ પ્રમાણે શેષ સઘળા સમયોમાં જાણવું. અહિં ગુણકાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમાં કહ્યું છે કે-'આ પ્રમાણે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યેયગુણહીન શ્રેણિએ કિટ્ટિઓ કરે, અને

૧ યોગસ્થાનમાં અનંતાભાગહીન કે અનંતગુણહીન એ બે હાનિ, અથવા અનંતભાગ અધિક કે અનંતગુણઅધિક એ બે વૃદ્ધિ કહી નથી. પરંતુ વચલી ચાર હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યું છે. આત્માનું વીર્ય અનંત છે, પરંતુ યોગ-વીર્યવ્યાપાર અનંત નથી, અસંખ્યાત પ્રમાણજ છે કેમકે ઉત્કૃષ્ટ જેટલો વીર્યવ્યાપાર છે, તેના સૂક્ષ્મ અંશો કરવામાં આવે તો પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણજ થાય છે, અનંત પ્રમાણ થતા નથી. અહિં યોગનો રોધ કરતા કિટ્ટિ કરવાના અવસરે જે 'अनंतगुणहीनैकैकवर्गणास्थापनेन योगस्याल्पीकरणम्' 'અનંતગુણહીન એક એક વર્ગણાને સ્થાપવાવડે યોગને અલ્પ કરવો તે કિટ્ટિ કહેવાય છે' એમ જે લખે છે તેમાં અનંતગુણહીન કરવાનું જે કહે છે, તે સમજાતું નથી. અસંખ્યેય ગુણહીન જોઈએ એમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે.

૨ પહેલા સમયે અસંખ્યાતિ કિટ્ટિઓ કરે, બીજે સમયે અસંખ્યાતગુણહીન કરે, એટલે કે પહેલે સમયે એક એક અધિક વીર્યાણુવાળી જેટલી વર્ગણાનો ક્રમ તોડે તેટલી તે સમયે કિટ્ટિઓ થાય છે. પહેલા સમયે અસંખ્યાતિ વર્ગણાઓમાંથી ઉપરોક્ત ક્રમ તોડે છે માટે અસંખ્યાતિ કિટ્ટિઓ થાય છે. તેનાથી અસંખ્યાતગુણહીન વર્ગણામાં બીજે સમયે ક્રમ તોડે છે. એમ ચરમ સમયપર્યંત થાય છે તેથી પહેલા સમયની કિટ્ટિઓથી પછી પછીના સમયની કિટ્ટિઓ અસંખ્યાતમો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે એમ કહ્યું છે.

અસંખ્યાતગુણ શ્રેણિએ જીવપ્રદેશો ખેંચે. કિટ્ટિઓનો ગુણકાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે' પહેલા સમયે કરાયેલ કુલ કિટ્ટિઓ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે બીજા આદિ દરેક સમયોમાં પણ સમજવું. માત્ર સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો નાનો લેવો. સઘળી કિટ્ટિઓનો સરવાળો પણ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ થાય છે. આ સઘળી કિટ્ટિઓ પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો સંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે. કિટ્ટિઓ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થવા છતા પણ પૂર્વસ્પર્દ્ધકો અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકો રહે છે, સઘળાની કિટ્ટિઓ થતિ નથી. કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો નાશ કરે છે. જે સમયે તેઓનો નાશ થયો, તે સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આત્મા કિટ્ટિગતયોગ–કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૃતમાં કહ્યુ છે કે–'કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ પૂર્વસ્પર્દ્ધક અને અપૂર્વસ્પર્દ્ધકનો નાશ કરે, ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે' તે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં કંઇપણ ક્રિયા કરે નહિ, પરંતુ એજ સ્થિતિમાં રહે. ત્યાર પછીના સમયે સૂક્ષ્મ કાયયોગના અવલંબનથી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે સૂક્ષ્મ વચન યોગનો રોધ કરે છે. સૂક્ષ્મવચન યોગનો રોધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત તેજ અવસ્થામા રહે છે. કોઇપણ અન્ય સૂક્ષ્મયોગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. ત્યારપછીના સમયે સૂક્ષ્મકાયયોગના અવલંબનથી સૂક્ષ્મમનોયોગને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે. ત્યારપછી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત તદવસ્થ રહે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે રોકે છે. તે સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકવાની ક્રિયા કરતો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુકલધ્યાનના ત્રીજા ભેદ ઉપર આરૂઢ થાય છે. આ ધ્યાનના બળથી વદન અને ઉદરઆદિના પોલાણ ભાગ પૂરાઇ જાય છે, અને શરીરના એક ભાગમાંથી આત્મપ્રદેશો સંકોચાઇ શરીરના બે ભાગમાં જેના પ્રદેશો રહ્યા છે એવો આત્મા થાય છે. કહ્યું છે કે–'સૂક્ષ્મકાયયોગવડે અનુક્રમે સૂક્ષ્મવચનયોગ અને સૂક્ષ્મમનોયોગને રોકે છે. ત્યારપછી કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો આ આત્મા સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળો હોય છે. ૧ તે સૂક્ષ્મ કાયયોગનો રોધ કરતા સર્વપર્યાયાનુગત સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ નામના નિર્મળ ધ્યાનપર આરૂઢ થાય છે.' ૨ સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકતો પહેલે સમયે કિટ્ટિઓના અસંખ્યાતા ભાગોનો નાશ કરે છે, એક ભાગ રાખે છે. શેષ રહેલા એક ભાગના અસંખ્યાતા ભાગ કરી, એક

---

૧ આપણા શરીરના ત્રણ ભાગમાથી એક ભાગમા પોલાણ છે. તે પોલાણમા આત્મ પ્રદેશો હોતા નથી. બાકીના શરીરના સઘળા ભાગમા હોય છે જ્યારે શુકલધ્યાનના ત્રીજા પાયાપર આરૂઢ થાય છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશો બે આઈ પોલાણના ભાગ પૂરાઇ જાય છે. અને શરીરના ત્રણ ભાગમાથી બે ભાગમાં આત્મા આવી જાય છે. એટલેજ મોક્ષમા બે ભાગ જેટલી અવગાહના હોય છે, અને આકૃતિ અનિર્વચનીય હોય છે.

ભાગ રાખી, બાકી સઘળા ભાગોનો બીજે સમયે નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરતો, સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત જાય છે. ચરમ સમયે જેટલી કિટ્ટિઓ રહી હોય તેનો નાશ કરી આત્મા અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે જાય છે. સયોગિકેવળિના ચરમ સમયે સઘળાં કર્મ્મો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે તેટલીજ સ્થિતિવાળા રહે છે. માત્ર જે કર્મપ્રકૃતિઓનો અયોગિ ગુણઠાણે ઉદય નથી, તેઓની સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તા આશ્રયિ સમયન્યૂન રાખે છે. સત્તાકાળ આશ્રયિ સામાન્ય રીતે દરેક પ્રકૃતિઓનો સત્તાકાળ અયોગિ ગુણસ્થાનકની સમાન હોય છે. સયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન, સઘળી કિટ્ટિઓ, સાતવેદનીયનો બંધ, નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉદીરણા, યોગ, શુક્લલેશ્યા, સ્થિતિ અને રસનોઘાત, એ સાત પદાર્થોનો એક સાથે નાશ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા અયોગિકેવળિ થાય છે.

૧૪. અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનક—પૂર્વે જેનું વર્ણન કર્યું છે તેવા સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઇપણ પ્રકારના યોગ વિનાના કેવળિ મહારાજનું જે ગુણસ્થાનક તે અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે. તે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્મા કર્મ્મોનો ક્ષય કરવા માટે વ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના શુકલધ્યાનના ચોથા પાયાપર આરૂઢ થાય છે. કહ્યું છે કે—'તે કેવળિ ભગવાન ત્રણ શરીરથી છુટા થવા માટે સર્વવસ્તુગત સમુચ્છિન્નક્રિય અનિવૃત્તિ નામના નિર્મળ ધ્યાન પર આરૂઢ થાય છે.' ૧ આ પ્રમાણે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ઉદીરણા આદિ કોઇપણ પ્રયત્ન વિનાના અયોગિ કેવળિ ભગવાન જે કર્મ્મોનો અહિં ઉદય છે તેઓને ભોગવવાવડે ક્ષય કરે છે, અને જે કર્મ્મોનો અહિં ઉદય નથી તેઓને વેદ્યમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમાવતો, અથવા સ્તિબુકસંક્રમવડે વેદ્યમાન પ્રકૃતિરૂપે અનુભવતો ત્યાં સુધિ જાય કે અયોગિ અવસ્થાનો દ્વિચરમસમય આવે. તે દ્વિચરમ સમયે દેવદ્વિક, શરીરપંચક, બંધનપંચક, સંઘાતનપંચક, છ સંસ્થાન, ત્રણ અંગોપાંગ, છ સંઘયણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય. અયશઃકીર્તિ, પ્રત્યેક, નિર્માણ, અપર્યાપ્ત, નીચૈર્ગોત્ર, સાતા અસાતાએ બેમાંથી જેનો ઉદય ન હોય તે એક વેદનીય એ પ્રમાણે બોંતેર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપસત્તા આશ્રયિ નાશ થાય છે. કારણ કે ચરમ સમયે અનુભવાતિ પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે. અહિં સ્તિબુક સંક્રમ મુળકર્મથી અભિન્ન પર પ્રકૃતિઓમાં થાય છે, એમ સમજવું. કહ્યું છે કે—'મૂળ પ્રકૃતિથી અભિન્ન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પરસ્પર સંક્રમે છે.' તથા જેનો ઉદય હોય

તે એક વેદનીય. મનુષ્ય ગતિ. મનુષ્યાનુ પૂર્વી, મનુષ્યાયુઃ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, સુભગ. આદેય. યશઃકીર્ત્તિ. પર્યાપ્ત. બાદર, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, એ તેર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ ચરમ સમયે થાય છે. બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—ચરમ સમયે ઉદય નહિ હોવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયે નાશ થાય છે. કારણ કે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેઓનો સ્તિબુક સંક્રમ થતો નથી. તેથી તેઓના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં દેખાય છે. તેથી ચરમ સમયે તેઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય તે યુક્ત છે. પરંતુ જે પ્રકૃતિનો ચરમ સમયે ઉદય ન હોય. તેના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામા કઈ રીતે હોઇ શકે ? ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકી હોવાથી વિગ્રહગતિમાંજ તેઓનો ઉદય હોય છે, ભવસ્થને તેના ઉદયનો સંભવ નથી. અને ભવસ્થને તેનો ઉદય નહિ હોવાથી અયોગિના દ્વિચરમ સમયેજ મનુષ્યાનુપૂર્વીની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે. તેમના મતે દ્વિચરમ સમયે તહોંતેર પ્રકૃતિઓની. અને ચરમ સમયે બાર પ્રકૃતિઓની ઉદય અને સત્તાનો નાશ થાય[1] છે.

ત્યાર પછીના સમયે યોગના બંધમાંથી છુટા થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી જેમ એરંડી ઉંચે જાય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મના સંબંધથી છુટા થવારૂપ સહકારિકારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી ઉંચે લોકના અંતે જાય છે. અને તે રૂજુશ્રેણિવડે ઉંચે જતો આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે તેટલાજ આકાશપ્રદેશને ઉંચે જતા પણ અવગાહતો, અને વિવક્ષિત સમયથી અન્ય સમયને નહિ સ્પર્શતો ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પછીનાજ સમયે લોકના અંતે જાય છે. આવશ્યકચુર્ણિમાં કહ્યું છે કે-'આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે, તેટલાજ આકાશપ્રદેશને અવગાહતો, ઋજુશ્રેણિવડે સિદ્ધાવસ્થાના પહેલેજ સમયે લોકના અંતે જાય છે. વાંકો જતો નથી, તેમ બીજા સમયને પણ સ્પર્શતો નથી.' ત્યાં ગયેલા ભગવાન્ શાસ્વતકાળ પર્યંત એજ સ્થિતિમાં રહે છે. ફરી કોઈપણ કાળે સંસા-

---

૧ મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયેજ સત્તામાંથી નાશ થાય, એજ મત વધારે સંગત જણાય છે કારણ કે જેનો રસોદય હોય છે, તેઓને તો ચરમ સમય પર્યંત ભોગવિને ખપાવે છે. પરંતુ જેઓને પ્રદેશોદય એટલે સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ દૂર કરવાની હોય છે, તેની સ્વરૂપ સત્તાનો એક સમય પહેલાજ નાશ થાય છે. જેમ સત્તામાથી નિદ્રાદ્વિકનો બારમાના દ્વિચરમસમયે નાશ થાય છે. સ્તિબુકસંક્રમવડે સમાન સમયનુ દલિક સમાન સમયમાં સંક્રમી શકતુ નથી. તેથી સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમતિ પ્રકૃતિ રસોદયવતી પ્રકૃતિની એક સમય પહેલાજ સત્તામાંથી જાય છે. જો સમાન સમયનું સમાન સમયમાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમી શકતુ હોત તો બોંતેરે પ્રકૃતિઓનું દલિક પણ ચરમ સમયેજ સત્તામાંથી કેમ ન જાય ?

રમાં આવતા નથી, કે જન્મ ધારણ કરતા નથી. ત્યા ગયેલા ભગવાન અનંતકાળપર્યંત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે એ કેવી રીતે જાણી શકાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે સંસારના બીજભૂત રાગ અને દ્વેષાદિ મુક્તિ–સિદ્ધપર્યાયનો નાશ કરવા સમર્થ છે. તેઓનો તો સર્વથા નાશ કર્યો છે. સર્વથા નષ્ટ થયેલા તે રાગ દ્વેષ ફરીવાર ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણકે રાગ દ્વેષનું કારણ જે મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો છે, તેજ સત્તામાં નથી, દશમા ગુણસ્થાનકના અંતે સર્વથા વિચ્છિન્ન થયેલા છે. ફરીવાર તે બંધાતા પણ નથી, કારણ કે સંક્લેશવિના તેનો બંધ થતો નથી. સિદ્ધના જીવોમાં ફરી સંક્લેશની ઉત્પત્તિજ થતી નથી, કારણકે તેઓ રાગાદિ ક્લેશથી સર્વથા મૂક્ત છે. તેથીજ મોક્ષમાં ગયેલા તે પરમાત્મા અનંતકાળ પર્યંત તેજ સ્થિતિમાં રહે છે. આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહ્યુ. કયા ગુણસ્થાનકનો કેટલો કાળ છે તે બીજા દ્વારમાં આવશે. ૧૫

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોનું સ્વરૂપ કહ્યુ. હવે ગુણસ્થાનકમાં યોગો કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

जोगाहारदुगूणा मिच्छे सासायणे अविरए य ।
अपुव्वाइसु पंचसु नव ओरालो मणवई य ॥ १६ ॥

योगा आहारकद्विकोना मिथ्यात्वे सासादने अविरते च ।
अपूर्वादिषु पञ्चसु नव औदारिकं मनो वाक् च ॥१६॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ, સાસાદન, અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે આહારદ્વિક ન્યૂન તેર યોગો હોય છે. અપૂર્વકરણાદિક પાંચ ગુણઠાણે મનના ચાર વચનના ચાર અને ઔદારિક એમ નવ યોગો હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ સાસ્વાદન અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ એ ત્રણ ગુણઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્રવિના શેષ તેર યોગો હોય છે. ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્વિક એ ત્રણ ગુણસ્થાનકે હોતું નથી. અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ એ પાચ ગુણઠાણે મનોયોગના ચાર ભેદ, વચનયોગના ચાર ભેદ, અને ઔદારિક કાયયોગ એ નવ યોગોજ હોય છે. અન્ય કોઇ પણ યોગોનો સંભવ નથી. કારણ કે કદાચ કોઇ લબ્ધિ સંપન્ન આ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છતા અહિં તેનો ઉપયોગજ કરતા નથી. ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ તો અનુક્રમે અપર્યાપ્તાવસ્થામા અને વિગ્રહગતિમાં હોય છે, તેથી તે પણ હોતા નથી. ૧૬

वेउव्विणा जुया ते मीसे साहारगेण अपमत्ते ।
देसे दुविउव्विजुया आहारदुगेण य पमत्ते ॥१७॥

वैक्रियेण युक्तास्ते मीश्रे साहारकेणाप्रमत्ते ।
देशे द्विवैक्रियययुक्ता आहारकद्विकेन च प्रमत्ते ॥१७॥

અર્થ—વૈક્રિયયોગ સહિત દશ મીશ્રે, આહારક સહિત અગીઆર અપ્રમત્તે, વૈક્રિયદ્વિક સહિત અગીઆર દેશવિરતે. અને આહારકદ્વિક સહિત તેર યોગ પ્રમત્તે હોય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત ઔદારિક કાયયોગ આદિ નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ મેળવતા દશ યોગ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે હોય છે. ત્રીજું ગુણસ્થાનક હમેશા પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે, તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણયોગ હોતા નથી. આહારકદ્વિક તો લબ્ધિસંપન્ન ચૌદપૂર્વીનેજ હોય છે. તેથી તે પણ અહિં હોતું નથી. માટે શેષ દશ યોગજ અહિં સંભવે છે. અહિં એમ શંકા થાય, કે અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ દેવ નારકી સંબંધી વૈક્રિયમિશ્ર તો ભલે અહિં ન હોય, પરંતુ વૈક્રિય લબ્ધિ વાળા પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિર્યંચોને મિશ્રદૃષ્ટિ છતા વૈક્રિયશરીર કરવાનો સંભવ છે, તેથી તેનો જ્યારે આરંભ કરે ત્યારે વૈક્રિયમિશ્ર ઘટે છે, તો તે અહિં શા માટે ન કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે—આ ગુણઠાણવાળા વૈક્રિયલબ્ધિ નહિ ફોરવતા હોય તે કારણે, અથવા ગમે તે અન્ય કારણે ગ્રન્થકર્તા આચાર્ય મહારાજે અને અન્ય આચાર્ય મહારાજોએ અહિં વૈક્રિયમિશ્ર માન્યુ નથી. તેનું વાસ્તવિક કારણ તથાપ્રકારના સંપ્રદાયનો અભાવ હોવાથી અમે જાણી શકતા નથી. તથા ઉપર કહેલા નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ અને આહારકકાયયોગ સહિત કરતા અગીઆર યોગ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે હોય છે. અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે કોઇપણ લબ્ધિનો પ્રયોગ કરતા નથી, પરંતુ છઠે ગુણઠાણે વૈક્રિય કે આહારક લબ્ધિ ફોરવિ અપ્રમત્તે જાય, તો બંનેના શુદ્ધયોગનો સંભવ છે, મિશ્રનો નહિ. લબ્ધિ કરતિ અને છોડતિ વખતે પ્રમત્ત હોય છે, કે જે વખતે મિશ્રયોગનો સંભવ છે. તથા તે પૂર્વોક્ત નવ યોગ સાથે વૈક્રિય વૈક્રિયમિશ્ર સહિત કરતા અગીઆર યોગ દેશવિરતિ ગુણઠાણે હોય છે. વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન મનુષ્ય તિર્યંચને તે બંને યોગો ઘટે છે. તે પાંચમે ગુણઠાણે કહેલા અગીઆર યોગ સાથે આહારક આહારકમિશ્ર યોગ જોડતા તેર યોગ પ્રમત્ત ગુણઠાણે હોય છે. અહિં વૈક્રિય અને આહારક લબ્ધિ સંપન્ન મુનિઓને વૈક્રિયદ્વિક અને આહારકદ્વિક સંભવે છે. ૧૭

अज्जोगो अज्जोगी सत्त सजोगंमि होंति जोगा उ ।
दो दो मणवइजोगा उरालदुगं सकम्मइगं ॥१८॥

अयोगो अयोगी सप्त सयोगिनि भवन्ति योगास्तु ।
द्वौ द्वौ मनोवाग्योगावौदारिकद्विकं सकार्मणम् ॥१८॥

અર્થ—અયોગિ ભગવાન યોગ રહિત છે. સયોગિ ગુણઠાણે બે મનના, બે વચનના, ઔદારિકદ્વિક, અને કાર્મણ એમ સાત યોગ હોય છે.

વિવેચન—અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઇપણ યોગ હોતા નથી, કેમકે અયોગિ અવસ્થાનું કારણ યોગનો અભાવજ છે. તથા સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે સત્યમનોયોગ, અસત્યઅમૃષામનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્યઅમૃષાવચનયોગ, ઔદારિકકાયયોગ, ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, અને કાર્મણકાયયોગ એ સાત યોગો હોય છે. તેમાં ઔદારિકમિશ્ર સમુદ્ઘાતમાં બીજે છટ્ઠે અને સાતમે સમયે, અને કાર્મણ ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે હોય છે. બાકીના યોગો માટે ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવું. ૧૮

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં યોગો ઘટાવિ હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે.—

अचक्खुचक्खुदंसणमन्नाणतिगं च मिच्छसासाणे ।
विरयाविरए सम्मे नाणतिगं दंसणतिगं च ॥१९॥

अचक्षुश्चक्षुर्दर्शने अज्ञानत्रिकं च मिथ्यादृष्टिसास्वादने ।
विरताविरतौ सम्यग्दृष्टौ ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं च ॥१९॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદને અજ્ઞાનત્રિક, ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિગુણઠાણે ત્રણજ્ઞાન અને ત્રણદર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણઠાણે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એ બે દર્શન, એમ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. જેમ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા અવધિજ્ઞાનિને પ્રથમ સામાન્યજ્ઞાન રૂપ અવધિદર્શન થાય છે, તેમ વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા વિભંગજ્ઞાનિને પણ પ્રથમ અવધિદર્શન થાય છે, એમ સિદ્ધાતમાં કહ્યું છે. પરંતુ ગમે તે કોઇ અભિપ્રાયથી અહિં અવધિદર્શન માન્યુ નથી. કેમકે પહેલા બે ગુણઠાણે માત્ર બેજ દર્શન કહ્યા છે, અવધિદર્શન કહ્યું નથી. ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે તેનો યથાર્થ અભિપ્રાય અમે સમજી શકતા નથી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ? અવધિદર્શની અનાકાર ઉપયોગી જ્ઞાનિ હોય છે, કે અજ્ઞાની ? આ પ્રમાણે ગૌતમ મહારાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમાત્મા મહાવીર કહે છે કે–જ્ઞાનિ પણ હોય છે, અજ્ઞાનિ પણ હોય છે. જો જ્ઞાનિ હોય તો કેટલાક ત્રણ જ્ઞાનિ, અને કેટલાક ચાર જ્ઞાની હોય છે. જે ત્રણ જ્ઞાની હોય છે. તે મતિજ્ઞાનિ, શ્રુતજ્ઞાનિ, અને અવધિજ્ઞાનિ હોય છે. જે ચાર જ્ઞાનિ હોય છે. તે મતિ, શ્રુત, અવધિ, અને મનઃપર્યવજ્ઞાનિ હોય છે. જે અજ્ઞાનિ હોય છે, તે

મતિઅજ્ઞાનિ, શ્રુતઅજ્ઞાનિ, અને વિભંગજ્ઞાનિ હોય છે.' આ સૂત્રમાં મિથ્યાદષ્ટિ વિભંગજ્ઞાનિઓને પણ અવધિદર્શન સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે, કારણકે જે અજ્ઞાનિ હોય છે. તે મિથ્યાદષ્ટિજ હોય છે. જ્યારે અવધિજ્ઞાનિ સાસ્વાદન ભાવને કે મિશ્રભાવને પ્રાપ્ત કરે. ત્યારે ત્યાં પણ અવધિદર્શન હોય છે. આ રીતે પહેલા ત્રણ ગુણઠાણે અવધિદર્શન પણ હોય છે. એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યુ છે. તથા અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે મતિ શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન એમ છ ઉપયોગો હોય છે. ૧૯

मिस्संमि वामिस्सं मणनाणजुयं पमत्तपुव्वाणं।
केवलियनाणदंसण उवओग अजोगिजोगीसु ॥२०॥

मिश्रे व्यामिश्रं मनःपर्यवज्ञानयुक्तं प्रमत्तपुर्व्वाणाम् ।
कैवलिकज्ञानदर्शनोपयोगावयोगियोगिनोः ॥२०॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રણ ઉપયોગ મિશ્રે મિશ્ર હોય છે. પ્રમત્તાદિને મનઃપર્યવજ્ઞાન યુક્ત સાત ઉપયોગ હોય છે. અયોગિ તથા સયોગિ ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે.

ટીકાનુ૦—સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પૂર્વે કહેલા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન અજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાનવડે, શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનવડે, અને અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. આ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ બંનેનો અંશ હોય છે. તેમાં કોઇ વખત સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે, તો કોઇ વખત મિથ્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે. કોઇ વખત બંને અંશ સમાન હોય છે. જ્યારે સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય, ત્યારે જ્ઞાનનો અંશ વધારે, અજ્ઞાનનો અંશ ઓછો હોય છે. જ્યારે મિથ્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય, ત્યારે અજ્ઞાનનો અંશ વધારે, જ્ઞાનનો અંશ અલ્પ હોય છે. બંને અંશો સરખા હોય ત્યારે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને સમપ્રમાણમા હોય છે. તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગ સાથે મનઃપર્યવજ્ઞાન જોડતા સાત ઉપયોગો હોય છે. તથા સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ બે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એમ બે ઉપયોગો હોય છે. અન્ય કોઇ ઉપયોગો હોતા નથી. ૨૦

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ઉપયોગો કહીને, હવે માર્ગણાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનાદિને કહેવા ઇચ્છતા પ્રથમ માર્ગણાસ્થાનો કહે છે—

गइ इंदिए य काए जोए वेए कसायनाणे य ।
संजमदंसणलेसा भवसन्निसम्मआहारे ॥२१॥

गतीन्द्रिये च काये योगे वेदे कषायज्ञानेषु च ।
संयमदर्शनलेश्यायां भव्यसंज्ञिसम्यगाहारे ॥२१॥

અર્થ—ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, ભવ્ય, સંજ્ઞિ, સમ્યક્ત્વ, અને આહારમાર્ગણા એમ ચૌદ મૂળ માર્ગણા છે. અને તેના બાસઠ ઉત્તર ભેદ છે. તે દરેકનું સવિસ્તૃત વર્ણન પહેલા અપાયું છે, ત્યાંથી જોઇ લેવું. ૨૧

હવે એ માર્ગણાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનકોનો વિચાર કરે છે—

तिरियगइए चोद्दस नारयसुरनरगईसु दोठाणा ।
एगिंदिएसु चउरो विगल पणिंदिसु छच्चउरो ॥२२॥

तिर्यग्गतौ चतुर्दश नारकसुरनरगतिषु द्वे स्थाने ।
एकेन्द्रियेषु चत्वारि विकलपञ्चेन्द्रियेषु षट् चत्वारि ॥२२॥

અર્થ—તિર્યંચગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો હોય છે, નરક દેવ અને મનુષ્યગતિમાં બે જીવસ્થાનકો હોય છે, એકેન્દ્રિયમાં ચાર, વિકલેન્દ્રિયમાં છ, અને પંચેન્દ્રિયમાં ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ૦—તિર્યંચગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે, કેમકે એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા ભેદવાળા જીવોનો તેમાં સંભવ છે. તથા નારક, દેવ, અને મનુષ્યગતિમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બબ્બે જીવસ્થાનક હોય છે. અહિં નારક અને દેવના સાહચર્યથી મનુષ્યો કરણ અપર્યાપ્તાજ અને સમનસ્ક–મનવાળા વિવક્ષ્યા છે, તેથીજ તેમાં પૂર્વોક્ત બે જીવસ્થાનક ઘટે છે. જો સામાન્યપણેજ મનુષ્યોની વિવક્ષા કરીએ તો અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયરૂપ ત્રીજું જીવસ્થાનક પણ સંભવે છે. કેમકે ઉલટી પિત્ત આદિ ચૌદસ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થતા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અસંજ્ઞિ અને લબ્ધિ અપર્યાપ્તા હોય છે. ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'હે પ્રભો? સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય છે? હે ગૌતમ? પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં અઢીદ્વિપ અને બે સમુદ્રમાં રહેલા પંદર કર્મભૂમિ ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપ્પન્ન અંતરદ્વિપરૂપ એકસો એક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ મનુષ્યોની વિષ્ટામાં, મૂત્રમાં, કફમાં નાકના મેલમાં, ઉલટીમાં પિત્તમાં વીર્યમાં, પરૂમા, રૂધિરમાં વીર્ય પુદ્ગલોના પરિત્યાગમાં, જીવવિનાના કલેવરમાં, નગરની ખાળમાં, સઘળા અશુચિના સ્થાનકોમાં, અને સ્રીપુરૂષના સંયોગમાં આ ચૌદે સ્થાનકોમાં સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનાવાળા, અસંજ્ઞિ, મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાનિ, અને સઘળી પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા હોય છે, તથા અંતર્મુહૂર્તના આઉખે

કાળ કરે છે તથા એકેન્દ્રિયમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાર્ગણામા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિયરૂપ છ જીવ ભેદો હોય છે. અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ અસંજ્ઞિરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. ૨૨

दस तसकाए चउ चउ थावरकाएसु जीवठाणाइं
चत्तारि अट्ठ दोन्निय कायवई माणसेसु कमा ॥२३॥

दश त्रसकाये चत्वारि चत्वारि स्थावरकायेषु जीवस्थानानि।
चत्वार्यष्ट द्वे च कायवाग्मानसेषु क्रमात् ॥२३॥

અર્થ—ત્રસકાયમાં દશ, સ્થાવરકાયમાં ચાર ચાર, તથા કાયયોગ વચનયોગ અને મનોયોગમાં અનુક્રમે ચાર આઠ અને બે જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ૦—ત્રસકાયમા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ દશ જીવસ્થાનકો હોય છે. તથા સ્થાવર કાય—પૃથ્વી અપ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિકાય એ દરેકમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. આજ ચાર જીવસ્થાનકો વચનયોગ અને મનોયોગ વિનાના કેવળ કાયયોગિમા હોય છે. કેવળ કાયયોગિ એકલા એકેન્દ્રિયોજ છે, અને તેના ચાર ભેદ પૂર્વે કહ્યા છે. મનોયોગ વિનાના વચનયોગિમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ આઠ જીવભેદો હોય છે. તથા મનોયોગિમાં સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બે જીવસ્થાનકો હોય છે. અહિ કેવળ કાયયોગ અને મનોયોગની વિવક્ષા હોવાથી ઉપર પ્રમાણે જીવભેદો ઘટે છે. એ યોગો સામાન્યરૂપેજ વિવક્ષીએ તો કાયયોગ સઘળાને હોવાથી તેમાં ચૌદે ભેદો ઘટે. વચનયોગ એકેન્દ્રિયના ચાર ભેદ વિના દશ જીવભેદોમાં ઘટે. અને મનોયોગ તો સંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બેજ જીવભેદોમાં ઘટે. અપર્યાપ્તામાં વચનયોગ અને મનોયોગની વિવક્ષા એ યોગ તેઓને થવાના છે એ અપેક્ષાએ કરી છે. [1]કારણ કે ક્રિયાત્મક એ બે યોગ તો સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા થયા પછીજ હોય છે. ૨૩

૧ ગાથા છઠ્ઠીમા જીવભેદોમા યોગો ઘટાવતા પર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમા કાયયોગ અને વચનયોગ, સંજ્ઞિપર્યાપ્તામા સઘળા યોગ, અને શેષ જીવોમાં એકલો કાય યોગ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પર્યાપ્ત ચાર જીવભેદોમાં વચનયોગ, એક ભેદમાં મનોયોગ, અને શેષ નવભેદોમા કાયયોગ ઘટે છે અને આ ગાથામાં તો કાયયોગે ચાર વચનયોગે આઠ અને મનોયોગે બે જીવભેદો કહ્યા, તેથી પરસ્પર વિરોધ આવે છે. તેનો પરિહાર આ પ્રમાણે છે—છટ્ઠી ગાથામાં લબ્ધિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા કરી છે. લબ્ધિઅપર્યાપ્તા

चउ चउ पुमित्थिवेए सव्वाणि नपुंससंपराएसु ।
किण्हाइतिगाहारगभव्वाभव्वे य मिच्छे य ॥२४॥

चत्वारि चत्वारि पुंस्त्रीवेदे सर्वाणि नपुंसकसंपरायेषु ।
कृष्णादित्रिकाहारकभव्याभव्ये च मिथ्यादृष्टौ च ॥२४॥

અર્થ—પુરૂષ અને સ્ત્રીવેદમાં ચાર ચાર, નપુંસકવેદ, કષાય, કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, અને મિથ્યાત્વમાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે.

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદમાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવભેદો હોય છે. જો કે અસંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બંને જીવોમાં માત્ર નપુંસક વેદજ કહ્યો છે. ભગવતિજીમાં કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો ? અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચો શું સ્ત્રીવેદી છે ? પુરૂષવેદી છે ? કે નપુંસકવેદી છે ? હે ગૌતમ ? સ્ત્રીવેદી નથી, પુરૂષવેદી નથી પરંતુ અવશ્ય નપુંસકવેદી છે. છતા અહિં પુરૂષવેદ અને સ્ત્રીવેદ જે કહ્યા છે, તે તેઓમાં માત્ર સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે, તે આશ્રયિ કહ્યા છે. ભાવથી તો નપુંસકવેદ એકજ હોય છે. મૂળટીકામાં કહ્યું છે કે 'જો કે અસંજ્ઞિ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નપુંસકવેદી છે, છતા માત્ર સ્ત્રી પુરૂષલિંગના આકાર આશ્રયિને સ્ત્રીવેદી પુરૂષવેદી કહ્યા છે.' તથા નપુંસકવેદ, ક્રોધ માન માયા અને લોભરૂપ કષાય, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, ચ શબ્દથી અસંયમ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ એ તેર માર્ગણામાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે. કારણ કે સઘળા જીવોમાં આ સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. ૨૪

तेउ लेसाइसु दोन्नि संजमे एक्कमट्ठमणहारे ।
सन्नी सम्मंमि य दोन्नि सेसयाइं असंनिम्मि ॥२५॥

तेजोलेश्यादिषु द्वे संयमे एकमष्टावनाहारे ।
संज्ञिनि सम्यग्दृष्टौ च द्वे शेषकाण्यसंज्ञिनि ॥२५॥

અર્થ—તેજો આદિ ત્રણ લેશ્યામાં બે, સંયમમાં એક, અણાહારિમાં આઠ. સંજ્ઞિ અને સમ્યક્ત્વમાં એક, અને અસંજ્ઞિમાં બાકીના જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ૦—તેજો પદ્મ અને શુકલલેશ્યામાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિ-

કોઇ જીવોને વચનયોગ અને મનોયોગ હોતોજ નથી. કારણકે લબ્ધિઅપર્યાપ્તા સઘળા ગોથી પર્યાપ્તિ કરતા કરતાજ મરી જાય છે, અને આ ગાથામા કરણ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે. કરણ અપર્યાપ્તામા પર્યાપ્તાની જેમ ઘટાવિ શકાય છે, એટલે કંઇ વિરોધ નથી. જુઓ મૂળ ટીકા ગા ૨૩.

ચરૂપ બે જીવસ્થાનકો હોય છે. અહિં અપર્યાપ્તા કરણથી લેવાના છે કારણ કે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાને તો કૃષ્ણ આદિ ત્રણ લેશ્યાજ હોય છે. તથા ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં મૂકેલ 'ચ' શબ્દ એ નહિ કહેલ અર્થનો સમુચ્ચાયક હોવાથી તેજોલેશ્યા માર્ગણામાં કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો પણ ગ્રહણ કરવા. કારણ કે ભવનપતિ વ્યંતર જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવો બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સઘળા દેવોને તેજો લેશ્યા હોય છે. દેવો જે લેશ્યાના પરિણામે મરણ પામે છે તે લેશ્યાના પરિણામે આગલિ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે ભવાંતરમાં પોતાના ભવની લેશ્યા સાથે લઇ જાય છે. કહ્યું છે કે–'જે લેશ્યાએ મરણપામે છે તે લેશ્યાએજ ભવાંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે.' તેથી બાદર એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કેટલોક કાળ તેજોલેશ્યા હોય છે. તથા સામાયિકાદિ પાંચ ચારિત્રમાર્ગણા અને દેશવિરતિમાર્ગણામાં પર્યાપ્તસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ એકજ જીવભેદ ઘટે છે. તથા અણાહારિમાર્ગણામાં સાતે અપર્યાપ્તા અને આઠમો સંજ્ઞિપર્યાપ્તો એમ આઠ જીવભેદો ઘટે છે. સાતે અપર્યાપ્તાને વિગ્રહગતિમાં અણાહારિપણું સંભવે છે, અને સંજ્ઞિ પર્યાપ્તાને કેવળિસમુદ્ઘાતાવસ્થામાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે અણાહારિપણું હોય છે. તથા સંજ્ઞિમાર્ગણા અને ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એ ત્રણ સમ્યકત્વમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બે જીવભેદો હોય છે.

પ્રશ્ન—ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ લઇ ભવાંતરમાં જતો હોવાથી એ બે સમ્યકત્વમાં તો સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તો એ જીવભેદ ઘટે છે. પરંતુ ઔપશમિક સમ્યકત્વમાં સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત જીવભેદ શીરીતે ઘટે! કારણ કે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં તદ્યોગ્ય અધ્યવસાયનો અભાવ હોવાથી કોઈપણ નવું સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નવું ભલે ઉત્પન્ન ન થાય, પરંતુ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકની જેમ પરભવનું લાવેલું અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય, તેનો કોણ નિષેધ કરી શકે છે? આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણકે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ મિથ્યાત્વગુણઠાણે ત્રણ કરણ કરી ઔપશમિક સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ્યાં સુધિ હોય ત્યાં સુધિ કોઇ જીવ કાળ કરતો નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'ઔપશમિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ અનંતાનુબંધિનો બંધ, તેનો ઉદય, આયુનો બંધ, અને મરણ એ ચારમાંથી એક વાનું પણ કરતો નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમ સમ્યકત્વ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે ઉપશમ શ્રેણિપર ચડેલો જે આત્મા ત્યાં મરણ પામી અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દેવાયુના પહેલેજ સમયે સમ્યકત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ઉદય થવાથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ હોય છે, ઔપશમિક સમ્યકત્વ

હોતું નથી. શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'જે ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપશમ શ્રેણિમાં મરણ પામે છે, તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયના દલિકોને ઉદયાવલિકામાં નાખીને વેદે છે, તેથી ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અપર્યાપ્તો હોતો નથી, આ પ્રમાણે ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં સંજ્ઞિપર્યાપ્તો એકજ જીવભેદ ઘટે, પરંતુ અપર્યાપ્તો ઘટી શકે નહિ.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત કોઇ દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમાં ગુણસ્થાનકમાં જ્યાં નામકર્મના બંધ અને ઉદયસ્થાનકનો વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ચોથાગુણસ્થાનકના ઉદયસ્થાનોના વિચાર પ્રસંગે પચીસ અને સત્તાવીસ પ્રકૃતિનો ઉદય દેવ અને નારકી આશ્રયિ કહ્યો છે. તેમાં નારકીઓ ક્ષાયિક અને વેદકસમ્યક્ત્વી કહ્યા છે, અને દેવો ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વી કહ્યા છે. તે ગ્રંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે—'પચીસ અને સત્તાવીસનો ઉદય દેવતા અને નારકી આશ્રયિ હોય છે. તેમાં નારકી ક્ષાયિક અને વેદક સમ્યક્ત્વી હોય છે, અને દેવો ત્રણે સમ્યક્ત્વી હોય છે.' તેમાં પચીસનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ કરતા હોય છે, અને સત્તાવીસનો ઉદય શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તાને હોય છે. આ પ્રમાણે આ બંને ઉદયસ્થાનકો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોવાથી આ ગ્રંથમાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કર્યું છે. આ રીતે શતકચૂર્ણિમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વે સંજ્ઞિપર્યાપ્ત એકજ જીવભેદ કહ્યો, અને સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમાં ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઇ અનુત્તર વિમાનમાં જાય એ અપેક્ષાએ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બે જીવભેદ કહ્યા. આ પ્રમાણે બે મત છે. તત્ત્વ કેવળિમહારાજ જાણે. તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવસ્થાનો અસંજ્ઞિમાર્ગણામાં હોય છે. ૨૫

હવે સામાન્યપણે જ્ઞાનાદિમાર્ગણામાં જેટલા જીવસ્થાનકો ઘટે છે. તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

दुसु नाण दंसणाइं सव्वे अन्नाणिणो य विन्नेया।
सन्निम्मि अयोगि अवेइ एवमाइ मुणेयव्वं ॥२६॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनानिसर्वेऽप्यज्ञानिनश्च विज्ञेयाः ।
संज्ञिन्ययोग्यवेद्येवमादि मन्तव्यम् ॥२६॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શન બે જીવભેદમાં હોય છે. અજ્ઞાનિ સઘળા જીવભેદો જાણવા. અયોગિ અવેદિ આદિભાવો સંજ્ઞિમાંજ જાણવા.

ટીકાનુ૦—સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે જીવભેદોમાં સામાન્ય રીતે જ્ઞાન દર્શન સંભવે છે, બીજા ભેદોમાં સંભવતા નથી. અને સા-

માન્ય રીતે સઘળા જીવભેદો અજ્ઞાનિ સંભવે છે, એટલે કે ચૌદે જીવસ્થાનો અજ્ઞાનિ હોઈ શકે છે. અયોગિપણુ, અવેદિપણુ, આદિ શબ્દથી અલેશ્યાપણુ, અકષાયિપણુ, અનિન્દ્રિયપણુ માત્ર સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં જ તેમાં પણ મનુષ્યગતિમાંજ ઘટે છે. અન્યત્ર સંભવતું નથી. અહિં અયોગિપણું સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં કહ્યું છે, તેથી એમ શંકા થાય કે સૂક્ષ્મ બાદર યોગવિનાના અયોગિપણામાં સંજ્ઞિપણુ કેમ ઘટે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ[1] હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે. દ્રવ્યમનના સંબંધથી સંજ્ઞિપણાનો વ્યપદેશ થાય છે, જેમ સયોગિ કેવળિમાં વ્યપદેશ થાય છે. કહ્યું છે કે 'મન કરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.' ૨૯

પૂર્વની ગાથાના વિષયનેજ વિશેષતઃ વિચારે છે—

दो मइसुयओहिदुगे एक्कं मणनाणकेवलविभंगे ।
छ तिगं व चक्खुदंसण चउदस ठाणाणि सेसतिगे ॥

द्वे मतिश्रुतावधिद्विके एकं मनोज्ञानकेवलविभङ्गे ।
षड् त्रिकं वा चक्षुर्दर्शने चतुर्दश स्थानानि शेषत्रिके ॥

અર્થ—મતિ શ્રુત અને અવધિજ્ઞાને બે, મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાને એક, છ અથવા ત્રણ ચક્ષુર્દર્શને, અને શેષ ત્રણ અજ્ઞાને ચૌદે જીવસ્થાનો હોય છે.

ટીકાનુ૦—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને અવધિદર્શનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બે જીવ સ્થાનક હોય છે. તથા મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એકજ જીવસ્થાન હોય છે. અહિં વિભંગજ્ઞાનમાં જે પર્યાપ્તસંજ્ઞિરૂપ એકજ જીવસ્થાનક કહ્યું, તે તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને અસંજ્ઞિ નારકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, તથા અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમાંથી જેઓ રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓનો અસંજ્ઞિનારક એવે નામે વ્યવાહાર થાય છે, તેઓને

૧ અયોગીપણામાં દ્રવ્ય મનનો સંબધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે એમ ઉપર કહ્યું, પરંતુ કોઈ પણ જાતના યોગ વિનાના તે આત્માને કયા મનઃપ્રાયોગ્યવર્ગણાનુ ગ્રહણ કે પરિણમન કરવાનું છે કે દ્રવ્ય મનનો સંબંધ છે એમ કહી શકાય? આવી શંકા કરનારાએ સમજવુ કે નજીકના ભૂતકાળમાં હોય તો આરોપ થઇ શકે છે અયોગિપણાની નજીકના સયોગિપણામાં મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનું ગ્રહણ પરિણમન હતું, તેથી અયોગિપણામાં તે વખતે ભલે મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાનુ ગ્રહણ ન હોય તો પણ સંજ્ઞિપણાનો આરોપ થઈ શકે છે.

પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ સઘળી પર્યાપ્તિઓ સંપૂર્ણ થયા બાદ ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાએ વિભંગજ્ઞાનમાં સંજ્ઞિપર્યાપ્તરૂપ એકજ જીવસ્થાન કહ્યું છે. સામાન્ય રીતે વિચારતા વિભંગજ્ઞાન માર્ગણાએ સંજ્ઞિપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બંને જીવસ્થાનક હોય છે. કારણ કે સંજ્ઞિ તિર્યંચ મનુષ્યમાંથી ઉત્પન્ન થતા નારક દેવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગણામાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એમ છ જીવસ્થાનકો ઘટે છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તાને કેટલાએક ચક્ષુર્દર્શનોપયોગ માને છે. કેટલાક નથી પણ માનતા તેમના મતની અપેક્ષાએ પર્યાપ્ત ચઉરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એમ ત્રણ જીવભેદો ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગણાએ હોય છે. શેષ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અચક્ષુદર્શન એમ ત્રણ ઉપયોગે ચૌદે જીવસ્થાનકો ઘટે છે. તથા સાસ્વાદને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા-વિના કરણ અપર્યાપ્તા છ જીવભેદ અને સાતમો સંજ્ઞિપર્યાપ્તો એ સાત જીવભેદ હોય છે. મિશ્રે એક સંજ્ઞિપર્યાપ્તજ હોય છે. ૧

આ પ્રમાણે માર્ગણાસ્થાનકોમાં જીવસ્થાનકો કહ્યા. હવે ગુણસ્થાનકો ઘટાવે છે—

सुर नारएसु चत्तारि पंच तिरिएसु चोद्दस मणूसे
इगि विगलेसु जुयलं सव्वाणि पणिंदिसु हवंति ॥२७॥

सुरनारकयोश्चत्वारि पञ्च तिर्यक्षु चतुर्दश मनुष्ये ।
एकविकलेन्द्रियेषु युगलं सर्वाणि पञ्चेन्द्रियेषु भवन्ति ॥२७॥

અર્થ—દેવતા અને નારકીમાં ચાર, તિર્યંચમાં પાંચ, મનુષ્યમાં ચૌદ, એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં બે, અને પંચેન્દ્રિયમાં સઘળા ગુણ સ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ૦—દેવગતિ અને નરકગતિ માર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. તીવ્ર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીકષાયનો ઉદય હોવાથી એ બે ગતિમાં વિરતિ પરિણામ થતાજ નથી. દેશવિરતિ સુધિના પાંચ ગુણસ્થાનકો તિર્યંચગતિમાં હોય છે. ગર્ભજતિર્યંચોને સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ યોગ્ય પરિણામ થઇ શકે છે. તેમાં યુગલિયા તિર્યંચોને ચારજ ગુણસ્થાનક હોય છે, અને સમ્યક્ત્વ ત્રણમાંથી કોઇપણ પ્રકારનું સંભવે છે. અને સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા સંજ્ઞિ તિર્યંચમાં ક્ષાયિક સિવાય બે સમ્યક્ત્વ, અને દેશવિરતિ સુધિના પાંચ ગુણસ્થાનકો સંભવે છે. મનુષ્યગતિમાં ચૌદે ગુણસ્થાનક ઘટે છે. તેમાં મિથ્યાત્વથી આરંભી અયોગિ સુધિના સર્વ ભાવોનો સંભવ છે.

તથા એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. તેમાં સાસ્વાદનપણું પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા કરણઅપર્યાપ્તાઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જાણવું. તથા પંચેન્દ્રિય માર્ગણામાં સઘળા ચૌદે ગુણસ્થાનકો સંભવે છે. કારણ કે મનુષ્યગતિમાં સઘળા ભાવો ઘટે છે. ૨૭

सव्वसुवि मिच्छा वाउतेउसुहुमतिगं पमोत्तुण ।
सासायणो उ सम्मो सन्निदुगे सेस सन्निम्मि ॥२८॥

सर्वेष्वपि मिथ्यादृष्टिर्वायुतेजःसूक्ष्मत्रिकं प्रमुच्य ।
सास्वादनस्तु सम्यग्दृष्टिः संज्ञिद्विके शेषाणि संज्ञिनि ॥२८॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક સર્વજીવોમાં, સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક વાયુ તેઉ અને સૂક્ષ્મત્રિક વર્જીને શેષ સઘળા જીવોમાં, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક સંજ્ઞિદ્વિકમાં, અને શેષ ગુણસ્થાનકો સંજ્ઞિમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—સામાન્ય રીતે ત્રસ અને સ્થાવર સઘળા જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે. તથા અગ્નિકાય, વાઉકાય, અને સૂક્ષ્માદિ ત્રણ—સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળા, અપર્યાપ્ત નામકર્મના ઉદયવાળા, અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને છોડી શેષ લબ્ધિપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા સઘળા જીવસ્થાનોમાં અને સંજ્ઞિપર્યાપ્તામાં સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે. તથા સંજ્ઞિ પર્યાપ્તા અને સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા જીવોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે. શેષ મિશ્રદૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ આદિ અગીઆર ગુણસ્થાનકો પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંજ હોય છે. ૨૮

जा बायरो ता वेएसु तिसु वि तह तिसु य संपराएसु ।
लोभंमि जाव सुहुमो छ ल्लेसा जाव सम्मोत्ति ॥२९॥

यावद्बादरस्तावद् वेदेषु त्रिष्वपि तथा त्रिषु च संपरायेषु ।
लोभे यावत्सूक्ष्मः षट्लेश्यासु यावत्सम्यग्दृष्टिरिति ॥२९॥

અર્થ—ત્રણ વેદ[1] તથા ત્રણ કષાયમાં બાદર સંપરાય સુધિના ગુણસ્થાનકો હોય છે. લોભમાં સૂક્ષ્મસંપરાય સુધિના, અને છ લેશ્યામા ચતુર્થગુણસ્થાનક સુધિના ગુણસ્થાનકો હોય છે.

---

૧ અહિં વેદમાં જે નવ ગુણસ્થાનકો કહ્યા તે દ્રવ્યવેદ આશ્રયિ કહ્યા છે? કે ભાવવેદ આશ્રયિ? દ્રવ્યવેદ આશ્રયિ તો કહ્યા જણાતા નથી કારણ કે તે તો ઉપરના ગુણસ્થાનકે પણ હોય છે ભાવવેદે કહ્યા હોય તો ભાવવેદ છતા ચારિત્ર કેમ હોઇ શકે? નવમા ગુણસ્થાનક સુધિ વેદો કહ્યા તે ઉપરથી ઉપરોક્ત શંકા થઈ શકે છે તેના ઉત્તરમા સમજવાનું

ટીકાનુ૦—ત્રણ વેદમાર્ગણામાં અને ક્રોધ માન અને માયા એ ત્રણ કષાયમાર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય સુધિના નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે.

તથા લોભમાર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધિના દશ ગુણસ્થાનકો હોય છે. અને છ લેશ્યા માર્ગણામાં પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. ૨૯

अपुव्वाइसु सुक्का नत्थि अजोगिम्मि तिन्नि सेसाणं ।
मीसो एगो चउरो असंजया संजया सेसा ॥ ३० ॥

अपूर्वादिषु शुक्ला नास्त्ययोगिनि तिस्रः शेषाणाम् ।
मीश्र एकश्चत्वारोऽसंयताः संयताः शेषाः ॥३०॥

અર્થ—અપૂર્વકરણાદિમાં શુકલલેશ્યા હોય છે, અયોગિમાં એક પણ લેશ્યા હોતિ નથી, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ લેશ્યા હોય છે. તથા મિશ્રે એક, અને અસંયતે ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. તથા શેષ ગુણસ્થાનકો સંયતને હોય છે.

ટીકાનુ૦—અપૂર્વકરણથી આરંભી સયોગિ ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં એક શુકલલેશ્યાજ હોય છે, અન્ય કોઈ લેશ્યા હોતિ નથી. અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે કોઇ પણ લેશ્યા હોતિ નથી, કારણ કે ત્યાં યોગનો અભાવ છે. જ્યાં સુધિ યોગ હોય છે, ત્યાં સુધિજ લેશ્યા હોય છે. તથા બાકીના દેશવિરતિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તા સંયતને તેજો પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણ શુભલેશ્યા હોય છે. દેશવિરતાદિને આ ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત કરતા હોય છે એમ સમજવું. અન્યથા છએ લેશ્યાઓ હોય છે. કહ્યું છે કે 'સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને [૧]સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિકાળે ત્રણ શુભલેશ્યાજ હોય

૧ અહિં નવ ગુણસ્થાનકો ભાવવેદ આશ્રયિ કહ્યા છે વેદ એ દેશઘાતિ છે, અને તે સર્વઘાતિકષાયોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા ગુણને હણતા નથી. પરંતુ સર્વઘાતિ કષાયોના ઉદય યુક્ત તેનો ઉદય ચારિત્રને હણે છે. વેદના તીવ્ર મંદાદિ અસંખ્ય ભેદો થાય છે. તેમાંના કેટલાક મંદ ભેદો ઉપરના ગુણસ્થાનકે પણ પ્રતીયમાન થાય છે. અને તે અત્યન્ત મન્દ હોવાથી ગુણને બાધક થતા નથી જેમ પિત્તાદિ દોષો સઘળા જીવોને હોય છે, પરંતુ જો તે ઉત્કટ ન હોય તો જેમ બાધક થતા નથી, તેમ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાને અત્યંત મંદતાને પ્રાપ્ત થયેલા તે વેદો બાધક થતા નથી. જુઓ મલયટીકા ગા. ૨૯

૧ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળી લેશ્યાઓ હોય છે, એમ ઉપર કહ્યું, તેમાં સર્વવિરતિ પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક ગ્રહણ કરવું, અપ્રમત્તે તો હમેશાં શુભ લેશ્યાજ હોય છે આ રીતે છ લેશ્યા માર્ગણાએ છ ગુણસ્થાનક સંભવે છે.

છે. અને પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળી લેશ્યાઓ પરાવર્ત્તન પામે છે.’ તથા મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ માર્ગણાએ અયોગિકેવળિ વર્જીને શેષ તેર ગુણસ્થાનકો હોય છે. તથા મતિ શ્રુત અવધિજ્ઞાન માર્ગણામાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનમાર્ગણામા પ્રમત્તસંયતથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના સાત ગુણસ્થાનકો હોય છે. કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનમાર્ગણામાં સયોગિ અને અયોગિ કેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગણામા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકો હોય છે. ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનમાર્ગણામાં પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં એક મિશ્રગુણસ્થાનક હોય છે. દેશવિરતિ ચારિત્રમાર્ગણામાં દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક હોય છે. અવિરતિમાર્ગણામાં પહેલા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાર્ગણામાં પ્રમત્ત સંયતથી આરંભી નવમા સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રમાર્ગણામાં છઠું અને સાતમું એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રમાર્ગણામાં એક સૂક્ષ્મસંપરાયજ હોય છે. અને યથાખ્યાત ચારિત્રમાર્ગણામાં છેલ્લા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે.

अभव्विएसु पढमं सव्वाणियरेसु दो असन्निसु ।
सन्निसु बार केवलि नो सन्नी नो असन्नीवि ॥३१॥

अभव्येषु प्रथमं सर्वाणीतरेषु द्वे असंज्ञिषु ।
संज्ञिषु द्वादश केवलीनौ न संज्ञिनौ नासंज्ञिनावपि ॥३१॥

અર્થ—અભવ્યમાં પહેલું એક, ભવ્યમા સઘળા, અસંજ્ઞિમાં બે, અને સંજ્ઞિમા બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે કેવળિ ભગવાન્ સંજ્ઞિ કે અસંજ્ઞિ કંઇ પણ હોતા નથી.

ટીકાનુ૦—અભવ્ય જીવોમાં પહેલું મિથ્યાદૃષ્ટિ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. ભવ્યોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધિના સઘળા ગુણસ્થાનકો સંભવે છે. અસંજ્ઞિમાર્ગણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. તેમા સાસ્વાદન ગુણસ્થાન લબ્ધિ પર્યાપ્તા તેઓને કરણ અપર્યાપ્તાવસ્થામા જાણવું. સંજ્ઞિમાં છેલ્લા બે સિવાય બાર ગુણસ્થાનક હોય છે. સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક તેની અંદર સંભવતા નથી. કારણ કે મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સયોગિ અને અયોગિકેવળિ સંજ્ઞિ કહેવાતા નથી, તેમ દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે માટે અસંજ્ઞિપણ કહેવાતા નથી. તેથીજ ગાથામાં કહ્યું છે કે કેવળિભગવાન્ મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સંજ્ઞિ કહેવાતા નથી

તેમ દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી અસંજ્ઞિ [1]પણ કહેવાતા નથી. સપ્તતિકાચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે-'મનકરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી સંજ્ઞિ કહેવાય છે, મનોવિજ્ઞાન આશ્રયિ તેઓ સંજ્ઞિ નથી.'

अपमत्तुवसन्तअजोगि जाव सव्वेवि अविरयाईया ।
वेयगउवसमखाइयदिट्ठी कमसो मुणेयव्वा ॥३२॥

अप्रमत्तोपशान्तायोगिनः यावत्सर्वेऽप्यविरताद्याः ।
वेदकोपशमक्षायिकसम्यग्दृष्टयः क्रमशः मन्तव्याः ॥३२॥

અર્થ—અવિરતિથી આરંભી અપ્રમત્ત ઉપશાન્તમોહ અને અયોગિકેવળિ સુધિના ગુણસ્થાનકો અનુક્રમે વેદક ઉપશમ અને ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ માર્ગણામાં જાણવા.

ટીકાનુ૦—અહિં પદનો સંબંધ અનુક્રમે કરવો. તે આ પ્રમાણે-અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સુધિના ચાર ગુણસ્થાનકો વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં હોય છે, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ સુધિના આઠ ગુણસ્થાનકો ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં હોય છે. અને અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિસુધિના અગીઆર ગુણસ્થાનકો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસ્વાદન, અને મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં પોતપોતાના નામવાળું એક એક ગુણસ્થાનક ગાથામાં નથી કહ્યું છતા જાણી લેવું. ૩૨

आहारगेसु तेरस पंच अणाहारगेसु वि भवंति ।
भणिया जोगुवयोगाण मग्गणा बंधगे भणिमो ॥३३॥

आहारकेषु त्रयोदश पञ्चानाहारकेष्वपि भवन्ति ।
भणिता योगोपयोगानां मार्गणा बन्धकान् भणामः ॥३३॥

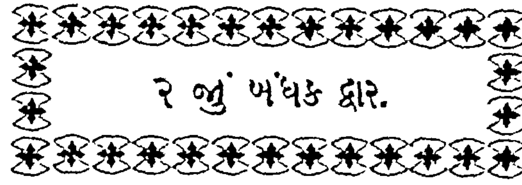
અર્થ—આહારકમાં તેર અને અણાહારકમાં પાંચ ગુણસ્થાનક હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગણા કહી. હવે બન્ધકનુ વર્ણન કરીશ.

---

૧ મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તે દ્વારા વિચાર કરનારા આત્માઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે. તેરમે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન હોવાથી મનોવર્ગણાદ્વારા વિચાર કરવા પણું નથી. પરંતુ કેવળજ્ઞાનદ્વારા પદાર્થો જાણીને અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા મનઃપર્યવજ્ઞાનિ કે અનુત્તર વિમાનના દેવોને ઉત્તર આપવા મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરે છે. એટલે કેવળિમહારાજને માત્ર વર્ગણાનું ગ્રહણ છે, તે દ્વારા મનન કરવાપણું નથી. એટલે કે દ્રવ્ય મન છે, ભાવમન નથી. ભાવમન નહિ હોવાથી સંજ્ઞિ ન કહેવાય, દ્રવ્યમન હોવાથી સંજ્ઞિ પણ કહેવાય અને બારમા ગુણસ્થાનક સુધિ વર્ગણાનું ગ્રહણ તેમ તે દ્વારા મનન પરિણામ પણ થાય છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળિ સુધિના તેર ગુણસ્થાનકો આહારકમાર્ગણામાં હોય છે. અનાહારકમાર્ગણામાં પહેલા બે ગુણસ્થાનક, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક, અને છેલ્લા બે સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ પાંચ ગુણસ્થાનક હોય છે તેમાં પહેલા બીજા અને ચોથામાં ગુણસ્થાનકમાં વિગ્રહગતિમાં અણાહારિપણું છે. તેરમે સમુદ્ઘાતાવસ્થામાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે અણાહારિપણું છે. અને ચૌદમા ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ શરીરનો અભાવ હોવાથી અણાહારિજ હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગણાનામનું પહેલું દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે બન્ધકનામના બીજા દ્વારનું પ્રતિપાદન કરીશું. ૩૩

પહેલું દ્વાર સમાપ્ત.

चोद्दसविहावि जीवा विबंधगा तेसिमंतिमो भेओ।
चोद्दसहा सव्वे हु किमाइसंताइपयनेया ॥१॥

चतुर्दशविधा अपि जीवा विबन्धकास्तेषामन्तिमो भेदः
चतुर्दशधा सर्वेऽपि हु किमादिसदादिपदज्ञेयाः ॥१॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના જીવો કર્મના બંધક છે. તેમાંનો છેલ્લો ભેદ ચૌદ પ્રકારે છે. સઘળા જીવ ભેદો કિમ આદિ, અને સત્ આદિ પદોથી જાણવા યોગ્ય છે.

ટીકાનુ૦—જેનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારની પાંચમી ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે, તેવા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદે પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે પ્રકારના કર્મના બંધક–બાંધનારા છે. તે ચૌદ પ્રકારના જીવોમાંનો અંતિમ-ભેદ જે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે છે. તથા પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદે પ્રકારના જીવો, તેમજ ગુણસ્થાનકના ભેદે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ જીવો 'કિમ્' આદિ અને 'સત્પદપ્રરૂપણા' આદિ દ્વારો વડે યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવા યોગ્ય છે, તે હવે પછી સમજાવે છે. ૧

જે ક્રમથી વર્ણન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે ક્રમથી વર્ણન કરવું જોઇએ એ ન્યાયે પહેલા 'કિમ' આદિ પદોવડે જીવની પ્રરૂપણા કરે છે—

किं जीवा ? उवसममाइएहिं भावेहिं संजुयं दव्वं ।
कस्स ? सरुवस्स पहू केणन्ति ? न केणइ कयाउ ॥२॥

किं जीवाः ? उपशमादिभिर्भावैः संयुतं द्रव्यम् ।
कस्य ? स्वरुपस्य प्रभुः केनेति ? न केनापि कृतास्तु ॥२॥

અર્થ—જીવ એ શું છે ? ઉપશમાદિ ભાવો વડે સંયુક્ત દ્રવ્ય તે જીવ છે. કોનો પ્રભુ છે ? સ્વરૂપનો પ્રભુ છે. કોણે બનાવ્યો છે ? કોઇએ બનાવ્યો નથી.

ટીકાનુ૦—કિમ્ આદિ પ્રશ્નો દ્વારા જીવના સ્વરૂપને જણાવે છે તેમાં પહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

---

૨ દ્વાર એટલે જીવરૂપ વસ્તુને સમજવાના પ્રકાર જીવનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવા માટે આવા આવા અનેક પ્રકારોની પૂર્વાચાર્યોએ ગોઠવણ કરી છે, તેમાંથી અહિં કિમ આદિ અને સત્પદપ્રરૂપણા આદિ પ્રકારો વડે જીવનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

પ્રશ્ન—જીવ એ શું છે-જીવનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ઔપશમિક, ઔદયિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, અને પારિણામિક ભાવો વડે યુક્ત જે દ્રવ્ય તે જીવ કહેવાય છે. એટલે કે આ ભાવોમાંથી બે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવો જેની અંદર હોય છે, તે જીવ કે આત્મા કહેવાય છે. અહિ વચમાં શંકા કરે છે કે-ઔદયિકભાવ નિગોદથી માંડી સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે, અને ઔપશમિક તો કેટલાકનેજ હોય છે, તો પછી ગાથાની શરૂઆતમાં ઔદયિક ભાવને છોડી શા માટે ઔપશમિકભાવનું ગ્રહણ કર્યું છે? ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-જીવનું સ્વરૂપ જણાવતા તેનું એવું સ્વરૂપ જણાવવું જોઇએ, કે જે અસાધારણ હોય. કારણકે એ પ્રમાણે અસાધારણ સ્વરૂપ જણાવે તોજ અન્ય પદાર્થોથી જીવ ભિન્ન છે એવું સમજાય, અન્યથા ન સમજાય. આ હેતુથી ઔદયિકાદિ ગ્રહણ ન કરતા ઔપશમિકાદિ ભાવોનું ગ્રહણ કર્યું છે. એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ તો અજીવદ્રવ્યમાં પણ ઘટે છે, માટે તે ભાવો શરૂઆતમા ગ્રહણ કર્યા નથી. ક્ષાયિકભાવ ઔપશમિક ભાવપૂર્વકજ થાય છે, કારણકે કોઈ પણ જીવ ઉપશમભાવ પામ્યા વિના ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરતોજ નથી. કેમકે અનાદિ મિથ્યાત્વી પહેલીવાર ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે તેને પણ શરૂઆતમાં ન મૂકયો. ક્ષાયોપશમિકભાવ ઔપશમિકભાવથી અત્યંત ભિન્ન નથી, તેથી શરૂઆતમાં ઔપશમિક ભાવનું ગ્રહણ કર્યું છે.

પ્રશ્ન ૨-જીવો કોના પ્રભુ-સ્વામિ છે?

ઉત્તર—જીવો પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. આ નિશ્ચય નયનો અભિપ્રાય છે. કારણ કે કર્મોથી છુટા થયેલા આત્માઓ કોઇ કોઇના સ્વામિ નથી, પરંતુ તથાસ્વભાવે પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. સંસારમાં જે સ્વામિ સેવકભાવ જણાય છે, તે કર્મ્મરૂપ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી ઔપાધિક છે, વાસ્તવિક નથી.

પ્રશ્ન ૩—જીવોને કોણે બનાવ્યા છે?

ઉત્તર—જીવોને કોઇએ બનાવ્યાજ નથી, પરંતુ આકાશની જેમ અકૃત્રિમ છે. હમેશા એક નિયમ છે કે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો જરૂર નાશ થાય. જો જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો તેનો પણ નાશ થાય. પરંતુ તેનો કોઇકાળે નાશ થતો નહિ હોવાથી અકૃત્રિમ છે. ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે-જીવો અકૃત્રિમ છે તેનું યુક્તિપૂર્વક સવિસ્તૃત સ્વરૂપ ધર્મસંગ્રહણિની ટીકામાં કહ્યું છે, ત્યાથી જોઇ લેવું. અહિ ગ્રંથ ગૌરવના ભયથી કહેવામાં આવ્યું નથી. ૨

कत्थ सरीरे लोए व हुंति केवचिर सव्वकालं तु ।
कइ भावजुया जीवा दुगतिगचउपंचमीसेहिं ॥३॥

कुत्र ? शरीरे लोके वा भवन्ति कियच्चिरं ? सर्व्वकालं तु ।
कतिभावयुता जीवाः? द्विकत्रिकचतुष्पञ्चमिश्रैः ॥३॥

અર્થ—જીવ કયાં રહે છે ? શરીર અથવા લોકમાં રહે છે. કેટલો કાળ જીવ રહેવાનો છે ? સર્વકાળ રહેવાનો છે. કેટલા ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે ? બે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવ યુકત જીવો હોય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં જીવનું સ્વરૂપ સમજવા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપ્યા છે. આ ગાથામાં બીજા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપે છે.

પ્રશ્ન ૪—જીવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—જીવો પોત પોતાના શરીરમાં રહે છે, અથવા લોકમાં રહે છે. તેમાં સામાન્ય વિચાર કરતા જીવો લોકમાં રહે છે, અલોકમાં નહિ. કારણ કે તથાસ્વભાવે ધર્માસ્તિકાય. અધર્માસ્તિકાય, જીવ, અને પુદ્ગલોનો અલોકમાં અભાવ છે. વિશેષ વિચાર કરતા પોત પોતાનો જીવ પોત પોતાના શરીરમાં રહે છે, પોતાના શરીરથી બહાર રહેતો નથી. કારણકે શરીરના પરમાણુઓ સાથે આત્મ-પ્રદેશોનો પાણી અને દૂધની જેમ પરસ્પર એકાકાર સંબંધ છે. કહ્યું છે કે-'જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર એકાકારરૂપે રહેલા છે, તેમાં આ જીવ છે અને આ શરીર છે એવો વિભાગ થઇ શકતો નથી. જેમ પાણી અને દૂધ એકાકારરૂપે રહેલા છે તેમાં આ પાણી અને આ દૂધ એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૫—જીવો કેટલાકાળ પર્યંત જીવરૂપે રહેશે ? તેનો નાશ ક્યારે થશે ?

ઉત્તર—સર્વદા જીવો જીવરૂપે રહેશે, કોઇ કાળે તેઓનો નાશ થશે નહિ. અહિં ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરવડે જીવો અનાદિકાળથી છે એમ કહ્યું. અને આ પ્રશ્નના ઉત્તરવડે અનંતકાળપર્યંત જીવો જીવરૂપે રહેવાના છે એ કહ્યું. તાત્પર્ય એ કે જીવોને કોઇએ બનાવ્યા નથી તેથી અનાદિ કાળથી છે, અને અનંતકાળ પર્યંત રહેવાના છે. એટલે કે અનાદિ અનંત છે, એમ સમજવું. જ્યારે એમ છે ત્યારે મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓ પણ પોતાની એ સ્થિતિમાંથી કોઇ કાળે નષ્ટ થશે નહિ, પરંતુ હમેશ માટે જ્ઞાન દર્શન આદિ પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહેશે, એમ માનવું જોઇએ. આ કહેવાવડે કેટલાક અન્ય દર્શનીઓ આ પ્રમાણે જે કહે છે તેનું ખંડન કર્યું છે, એમ સમજવું. 'તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે—ઓલવાઈ ગયેલો દીવો પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચે જતો નથી, તેમ કોઇ દિશા કે વિદિશામાં પણ જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ રહ્યો છતો સ્નેહ-તેલના ક્ષય થવાથી ઓલવાઈ જાય છે. તેમ સ્નેહ-રાગ દ્વેષના ક્ષય થવાથી નિવૃત્તિ-મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા પણ પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચો જતો નથી, તેમ કોઈ દિશા કે વિદિશામાં પણ જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ

રહ્યો છતો દીવાની જેમ ઓલવાઇ જાય છે, અર્થાત્ તેનો નાશ થાય છે.' તથા 'અરિહંતના મરણોન્મુખ ચિત્તનું પ્રતિસંધિ–અનુસંધાન હોતું નથી, પરંતુ દીવાનો જેમ નિર્વાણ–નાશ થાય છે. તેમ ચિત્ત–આત્માનો મોક્ષ થાય છે.' આ મતવાળાઓ તેલ થઇ રહેવાથી ઓલવાઇ ગયેલા દીવાની જેમ આત્માનો મોક્ષ માને છે. આ મત પ્રમાણે આત્માનો મોક્ષ થયા પછી આત્મા જેવી વસ્તુ રહેતિ નથી. આ કથનનું આત્મા અનાદિ અનંત છે એમ કહેવાવડે ખંડન કર્યું છે. કારણ કે જે વસ્તુ સત્ છે તેનો કોઇ કાળે નાશ થતો નથી. પર્યાય–અવસ્થાઓ ભલે બદલાયા કરે પરંતુ મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

પ્રશ્ન—જીવો ઉપશમાદિ કેટલા ભાવોવડે યુક્ત હોય છે?

ઉત્તર—કેટલાક જીવો બે ભાવ યુક્ત, તેમ કેટલાક ત્રણ અને ચાર ભાવ યુક્ત હોય છે, અને કેટલાક પાંચે ભાવ યુકત પણ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમાદિ કેટલા ભાવો છે? તેનું શું સ્વરૂપ છે? અને તેનો દ્વિક ત્રિકાદિ યોગ શી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—ઉપશમાદિ છ ભાવો છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક. હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિકભાવ–કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવસ્વભાવ. જેમ ક્રોધના ઉદયથી આત્મા ક્રોધી, રાગના ઉદયથી રાગી વિગેરે. તે બે ભેદે છે. ૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિષ્પન્ન. તેમાં ઉદય એટલે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ફળ આપવા માટે સન્મુખ થયેલા કર્મ્મોના ફળનો તે તે રૂપે અનુભવ કરવો તે. અહિં ઉદય શબ્દથી સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવેલ છે. અને કર્મ્મોના ઉદયવડે ઉત્પન્ન થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ઉદયનિષ્પન્ન. અહિં તેનનિર્વૃત્ત અર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવ્યો છે, એમ સર્વત્ર સમજવું. ઉદયનિષ્પન્ન બે ભેદે છે.–૧જીવવિષયક, ૨ અજીવવિષયક. તેમાં નરકગતિ આદિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ નારકત્વઆદિ પર્યાયના પરિણામરૂપ જીવવિષયક ઔદયિક ભાવ છે. કારણ કે નારકત્વાદિ જીવના ભાવો–પર્યાયો નરકગતિ આદિ કર્મ્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી વૈભાવિક છે, સ્વાભાવિક નથી. આર્ષ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે–'ઔદયિક ભાવનું શું સ્વરૂપ છે? ઔદયિકભાવ બે ભેદે કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે–૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિષ્પન્ન. ઉદય એટલે શું? આઠ પ્રકારની કર્મ્મ પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે ઉદયરૂપ ઔદયિક ભાવ છે. ઉદયનિષ્પન્ન એટલે શું? ઉદયનિષ્પન્ન બે ભેદો કહ્યો છે. ૧ જીવવિષયક ઉદયનિષ્પન્ન, ૨ અજીવવિષયક ઉદયનિષ્પન્ન. જીવોદયનિષ્પન્ન ઔદયિક એટલે શું? જીવોદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવ અનેક ભેદે જણાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે

—નારકપણું, તિર્યંચપણું, મનુષ્યપણું, દેવપણું, પૃથ્વીકાયપણું, અપકાયપણું, તેઉકાયપણું, વાયુકાયપણું, વનસ્પતિકાયપણું, ત્રસકાયપણું, ક્રોધકષાયિ, માનકષાયિ, માયાકષાયિ, લોભકષાયિ, સ્ત્રીવેદી, પુરૂષવેદી, નપુંસકવેદિ, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુકલલેશ્યા, મિથ્યાદૃષ્ટિપણું, અવિરતિપણું, અજ્ઞાનિપણું, આહારકપણું છદ્મસ્થપણું, સયોગિપણું, સંસારાવસ્થા અને અસિદ્ધાવસ્થા. આ બધા ભાવો જીવને કર્મ્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી તે જીવોદય નિષ્પન્ન કહેવાય છે. અજીવોદયનિષ્પન્ન એટલે જીવે ગ્રહણ કરેલા ઔદારિકાદિ શરીરમાં કર્મ્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે વર્ણાદિ પરિણામ. તે આ પ્રમાણે—ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ, તે પુદ્ગલોનો તે તે શરીરરૂપે પરિણામ, તથા શરીરમાં વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શરૂપ પરિણામ આ સઘળું કર્મ્મના ઉદય સિવાય થતું નથી, તેથી તે અજીવોદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવ કહેવાય છે. તથા ઔપશમિકભાવ બે ભેદે છે. ૧ ઉપશમ, ૨ ઉપશમ નિષ્પન્ન. તેમાં રાખથી ઢંકાયેલા અગ્નિની જેમ કર્મ્મની સર્વથા અનુદયાવસ્થા, પ્રદેશથી પણ ઉદયનો જે અભાવ તે ઉપશમ, એટલે કે કર્મ્મને એવી સ્થિતિમાં મૂકી દેવા કે રસથી કે પ્રદેશથી ફળ ન આપે તે ઉપશમ. આવા પ્રકારના ઉપશમને સર્વોપશમ કહેવામાં આવે છે, અને તે મોહનીયકર્મ્મનોજ થાય છે. બીજા કોઇ કર્મ્મનો થતો નથી. કહ્યું છે કે—'સર્વોપશમ મોહનીયનોજ થાય છે.' અહિં ઉપશમ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી ઔપશમિક શબ્દ બને છે. કર્મ્મના સર્વથા ઉપશમ થવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઉપશમનિષ્પન્ન. અને તે ક્રોધાદિ કષાયોના ઉદયનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ફળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પરમ શાંત અવસ્થારૂપ જીવનો પરિણામ વિશેષ છે. અહિં ઉપશમ શબ્દથી તેનનિર્વૃત્ત અર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય થઇ ઔપશમિક શબ્દ બન્યો છે તે ઔપશમિકભાવ અનેક પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંત વેદ, ઉપશાંત ક્રોધ, ઉપશાંત માન, ઉપશાંતમાયા, ઉપશાતલોભ, ઉપશાંતદર્શનમોહનીય, ઉપશાંત ચારિત્ર મોહનીય. અહિં વેદ અને ક્રોધાદિ ચારિત્રમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ક્ષાયિક ભાવ પણ બે ભેદે છે. ૧ ક્ષય, ૨ અને ક્ષય નિષ્પન્ન. તેમાં ક્ષય એટલે કર્મ્મોનો સર્વથા અભાવ. ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ. અને કર્મ્મોનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ફળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ જીવનો જે વિચિત્ર પરિણામ વિશેષ તે ક્ષયનિષ્પન્ન. તે આ પ્રમાણે—કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાનાવરણિયત્વ. એ પ્રમાણે કેવળદર્શનાવરણીયત્વ, ક્ષીણમતિજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણશ્રુતજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણઅવધિજ્ઞાનાવરણત્વ. ક્ષીણમનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણત્વ, યાવત

ક્ષીણવીર્યાંતરાયત્વ. અને મુક્તત્વ, આ સઘળા ભાવો કર્મનો સર્વથા નાશ થવાથી તેના ફળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી તે ક્ષયનિષ્પન્ન કહેવાય છે. અહિં ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલો જે ઉચ સ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ એવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ થાય છે. તથા ક્ષાયોપશમિકભાવ પણ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે ૧ ક્ષયોપશમ, ૨ અને ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન. તેમા ઉદયમાં આવેલા કર્મ્માંશનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મ્માંશનો વિપાક આશ્રયિ જે ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ. અને તે જ્ઞાનાવરણ. દર્શનાવરણ. મોહનીય. અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મ્મનોજ થાય છે, અન્ય કર્મ્મનો થતો નથી. ક્ષયોપશમ એજ ક્ષાયોપશમિક, સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી થાય છે. તથા ઘાતિકર્મ્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મતિજ્ઞાનાદિ લબ્ધિરૂપ આત્માનો જે પરિણામ વિશેષ તે ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન કહેવાય છે. સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે-"ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન એ શું છે? ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન અનેક પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે-ક્ષાયોપશમિક આભિનિબોધિકજ્ઞાનલબ્ધિ, એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનલબ્ધિ. અવધિજ્ઞાનલબ્ધિ. મનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક મતિઅજ્ઞાનલબ્ધિ. ક્ષાયોપશમિક શ્રુતઅજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક વિભંગજ્ઞાન લબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન²લબ્ધિ,

૧ ઉદયમા આવેલા કર્મ્મના ક્ષય અને ઉદયમા નહિ આવેલાનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય. અહિં ઉપશમ શબ્દના બે અર્થ કરવા જોઇએ. ૧ ઉપશમ એટલે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મ્મનો ક્ષય અને સત્તામા રહેલા કર્મ્મને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકવા કે સ્વરૂપે ફળ ન આપે. આ અર્થ મોહનીય કર્મ્મમા લાગુ પડે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોનો ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે, અને સત્તાગત અંશને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકે છે કે સ્વરૂપત ફળ ન આપે ત્યારેજ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ ચારિત્રરૂપ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપશમનો બીજો અર્થ-ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી માત્ર હીન શક્તિવાળા કરવા. આ અર્થ શેષ ત્રણ ઘાતિ કર્મ્મને લાગુ પડે છે. તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે, અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામાનુસાર હીન શક્તિવાળા કરે છે, તેઓને સ્વરૂપતઃ ફળ ન આપી શકે તેવી સ્થિતિમા મૂકેલા નહિ હોવાથી તેઓનો રસોદય પણ હોય છે, છતા શક્તિ ઓછી કરેલી હોવાથી ગુણના વિઘાતક થતા નથી. જેટલા પ્રમાણમા તેઓની શક્તિ ઓછી કરી છે, તેટલા પ્રમાણમા મતિજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. એટલા માટે આ ત્રણ કર્મ્મનો ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ક્ષયોપશમ ઘાતિકર્મ્મનોજ થાય અઘાતિનો નહિ કારણ કે ઘાતિ કર્મ્મનો ક્ષયોપશમ થાય તો ગુણો ઉઘાડા થાય છે અઘાતિ કર્મ્મ કોઇ ગુણને દબાવતા નથી જેથી તેના ક્ષયોપશમની જરૂર હોય તેઓ તો વધારે સ્થિતિ કે વધારે રસ વાળા હોય તોજ પોતાને કરવા યોગ્ય કાર્ય કરી શકે છે, માટે અઘાતિ કર્મ્મનો ક્ષયોપશમ હોઈ શકતો નથી

૨ મિથ્યાત્વનો ઉદય નહિ હોવાથી સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન લબ્ધિને અહિં ગણેલ છે

ક્ષાયોપશમિક સામાયિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક છેદોપસ્થાપનીયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક પરિહારવિશુદ્ધિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિર સૂક્ષ્મસંપરાયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દેશવિરતિલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક લાભલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક ભોગલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિકઉપભોગલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક વીર્યલબ્ધિ, ક્ષાયોપશિમ પંડિતવીર્યલબ્ધિ,[1] એ પ્રમાણે બાલ વીર્યલબ્ધિ, બાલપંડિતવીર્યલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિ,[2] એ પ્રમાણે ચક્ષુઇન્દ્રિયલબ્ધિ, ઘ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિ, જિવ્હાઇન્દ્રિયલબ્ધિ, સ્પર્શનેન્દ્રિયલબ્ધિ ઇત્યાદિ. આ બધા ભાવો ઘાતિકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન કહેવાય છે. તથા પરિણમવું–અવસ્થિત વસ્તુનું પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ કરવાવડે ઉત્તરાવસ્થાને કંથચિત પ્રાપ્ત થવું તે, એટલે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા વિના પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ પૂર્વક ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પરિણામ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા વિના અર્થાંતર–અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ કહેવાય. સર્વથા એકજ અવસ્થામાં રહેવું, અથવા સર્વથા અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું, તે રૂપ પરિણામ અહિં જ્ઞાનિઓને ઇષ્ટ નથી.' પરિણામ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી પરિણામ એજ પરિણામિક ભાવ કહેવાય છે. તેના સાદિ અને અનાદિ એવા બે ભેદ છે. તેમાં ઘી ગોળ ચોખા આસવો અને ઘટાદિ પદાર્થોની નવા જુનાપણા આદિ અવસ્થાઓ, તથા વર્ષધર પર્વત, ભવન, વિમાન, કૂટ, અને રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓની પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે થયેલી અવસ્થાઓ, તથા ગંધર્વનગર–આકાશમાં થતી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓ, સંધ્યારાગ, ઉલ્કાપાત, ગર્જના, મહિકા–ધુમસ, દિગ્દાહ–દિશામાં દેખાતો અગ્નિ, વિજળી, ચંદ્રપરિવેષ–ચંદ્ર ફરતુ જે ગોળ કુંડાળુ થાય છે તે, સૂર્ય પરિવેપ, ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહણ, ઇન્દ્રધનુષ્ય ઈત્યાદિ અનેક અવસ્થાઓ સાદિ પારિણામિક ભાવે છે. કેમકે તે તે જાતના પરિણમો અમુક અમુક વખતે થાય છે વળી તેનો નાશ થાય છે. અથવા તેમાં પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે ઓછાવત્તાપણું–ફેરફારો થયા કરે છે. તથા લોકસ્થિતિ, અલોકસ્થિતિ, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ, જીવત્વ, ધર્માસ્તિકાયત્વ

---

૧ મિથ્યાત્વી જીવના વીર્યવ્યાપારને બાલવીર્ય કહેવામાં આવે છે, સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરતિના વીર્યવ્યાપારને બાલપંડિત, અને સર્વવિરતિ મુનિના વીર્યવ્યાપારને પંડિતવીર્ય લબ્ધિ કહેવામાં આવે છે. આ સઘળી લબ્ધિનો સામાન્ય વીર્યલબ્ધિમા સમાવેશ થાય છે, પરંતુ સ્પષ્ટતા ખાતર ભિન્ન ગણાવેલ છે

૨ આ લબ્ધિનો મતિજ્ઞાન લબ્ધિમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે આ સઘળી લબ્ધિઓ મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે. પરંતુ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જુદી ગણાવેલ છે.

ઇત્યાદિરૂપ જે ભાવો છે તે અનાદિ પરિણામિકભાવે છે. કારણ કે તેના સ્વરૂપમાં કોઈ જાતનો ફેરફાર થતો નથી. હંમેશાં પોતપોતાના સ્વરૂપમાંજ રહે છે. સન્નિપાત એટલે અનેક ભાવોનું મળવું. તે વડે થયેલ તે સાન્નિપાતિક છઠ્ઠો ભાવ છે. તાત્પર્ય એ કે ઔદયિકાદિ ભાવોના બે આદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અવસ્થા વિશેષ તે સાન્નિપાતિક કહેવાય છે કોઇપણ જીવમાં એક ભાવ હોતોજ નથી, પરંતુ બે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવો હોય છે. આ પાંચે ભાવોના સામાન્યથી દ્વિકાદિ સંયોગે છવ્વીસ ભાગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—બેના સંયોગે દશ, ત્રણના સંયોગે દશ. ચારના સંયોગે પાંચ. અને પાચના સંયોગે એક. બેના સંયોગે થતા દશ ભાગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ઔપશમિક, ૨ ઔદયિક ક્ષાયિક, ૩ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ૪ ઔદયિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક, ૬ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક. ૭ ઔપશમિક પારિણામિક, ૮ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૯ ક્ષાયિક પારિણામિક. ૧૦ ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક. ત્રણના સંયોગવાળા દશ ભાંગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક. ૩ ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૫ ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૬ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૭ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૮ ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૯ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૧૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક. ચારના સંયોગથી થતા પાચ ભાંગા તે આ—૧ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણામિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક. સરવાળે પચ્ચીસ, તથા પાંચે ભાવોના સંયોગથી થતો એક ભંગ કુલ છવ્વીસ ભાંગા થાય છે. આ ભાંગામાંથી દ્વિક સંયોગિ એક, ત્રિક સંયોગિ બે, ચતુઃ સંયોગિ બે, અને પંચ સંયોગિ એક એમ છ ભાંગાજ ઘટે છે, બીજા ઘટતા નથી. માત્ર ભંગ રચના આશ્રયિને જ બતાવ્યા છે. ઘટતા ભાંગાના જ્ઞાન માટે પણ તે રચના ઉપયોગિ છે. હવે કયો ભંગ કોને ઘટે છે તે બતાવે છે—દ્વિક સંયોગિ ભાંગામાંથી ક્ષાયિક પારિણામિક એ નવમો ભાંગો સિદ્ધો આશ્રયિ ઘટે છે. સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન દર્શન, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, દાનાદિ લબ્ધિ ક્ષાયિક ભાવે છે, અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે છે. ત્રિકસંયોગિ ભાંગામાંનો ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક એ પાંચમો ભંગ તથા ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક એ છઠ્ઠો ભંગ એમ બે ભાંગા સંભવે છે. તેમાં પાંચમો ભંગ કેવળિ આશ્રયિ જાણવો. તેઓને મનુષ્યગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, જ્ઞાન દર્શન આદિ ક્ષાયિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ એ પારિણામિક ભાવે છે. તથા છઠ્ઠો ભંગ ચારે ગતિના સંસારિ

જીવ આશ્રયિ જાણવો. તેઓને નારકત્વાદિ પર્યાય ઔદયિકભાવે, ઇન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ કે અભવ્યત્વ પારિણામિકભાવે હોય છે. આ કારણથી આ ભંગ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—નરકગતિમાં આદયિકભાવે નારકીપણું ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ અથવા જીવત્વ અભવ્યત્વ હોય છે. તિર્યંચગતિમાં ઔદયિકભાવે તિર્યંગ્યોનિત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ ઘટે છે. આ પ્રમાણે દેવ અને મનુષ્ય ગતિ આશ્રયી પણ વિચાર કરી લેવો. આજ ત્રણ ભાંગામાં ચોથો ક્ષાયિકભાવ જોડીએ ત્યારે ચતુઃસંયોગિ ભંગ થાય છે. તે આ—ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગે થતા છ ભાંગામાંનો ચોથો ભંગ છે. આ ભાંગો પણ પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યત્વાદિ ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે. અથવા પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગા સાથે ઔપશમિકભાવ જોડીયે ત્યારે પણ ચતુઃસંયોગિ ભંગ થાય છે, અને તે આ—ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગિ ભાંગામાંનો ત્રીજો ભંગ છે. આ ભંગ પણ પૂર્વોક્ત ભાંગાની જેમ ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે થાય છે. માત્ર એટલું વિશેષ છે કે-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના સ્થાને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જાણવું. પંચસંયોગિ ભાંગો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વે ઉપશમશ્રેણિ માંડનારનેજ ઘટે છે અન્યત્ર ઘટતો નથી. તે ભાંગો આ પ્રમાણે—ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક. તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યગતિ આદિ, ઔપશમિકભાવે ચારિત્ર. ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ, અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે. આ પ્રમાણે અવાતર ભાંગાના ભેદોની અપેક્ષાએ કુલ પંદર ભંગ ઘટે છે. કહ્યું છે કે—'ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ એક ભંગ ચાર ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. એ ત્રણની સાથે ક્ષાયિક જોડતા ચતુઃસંયોગિ ભંગના પણ ચાર ભેદ થાય છે. અથવા ક્ષાયિકને સ્થાને ઉપશમ જોડતા પણ ચાર ગતિના ભેદે ચાર ભેદ થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે બાર તથા ઉપશમશ્રેણિનો પંચસંયોગિ એક ભંગ, કેવળિ મહારાજનો ત્રિક સંયોગિ એક ભંગ, અને સિદ્ધનો દ્વિક સંયોગિ એક ભંગ, આ પ્રમાણે સાન્નિપાતિકભાવના પંદર ભેદ ઘટે છે.' ૨ આ પ્રમાણે પંદર ભંગની અપેક્ષાએ દ્વિક ત્રિક ચતુષ્ક અને પંચકરૂપ સાન્નિપાતિકભાવયુક્ત જીવો હોય છે. ગાથામાં એજ હકીકત કહી છે. 'दुगतिगचउपंचमीसेहिं' બે ત્રણ ચાર અને પાંચ ભાવવડે યુક્ત જીવો હોય છે.

આ પ્રમાણે ભાવોનું સ્વરૂપ, તેના દ્વિક સંયોગે થતા ભાંગા, તથા ક્યા

કયા ભાંગાઓ કેવી રીતે ઘટે છે તે કહ્યું. હવે ત્રીજી ગાથામાં જીવો ક્યાં રહે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જીવો શરીરમાં રહે છે એમ કહ્યુ છે. એ પ્રસંગથી જે જીવો જેટલા શરીરમાં સંભવે છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

सुरनेरइया तिसु तिसु वाउपणिंदितिरिक्ख चउ चउसु।
मणुया पंचसु सेसा तिसु तणुसु अविग्गहा सिद्धा ॥४॥

सुरनारकास्त्रिषु त्रिषु वायुपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः चतुश्चतुर्षु।
मनुजाः पञ्चसु शेषास्त्रिषु तनुष्वविग्रहाः सिद्धाः ॥४॥

અર્થ—દેવો અને નારકો ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે. વાયુ અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો ચાર ચાર શરીરમાં હોય છે. મનુષ્યો પાંચ શરીરમા અને શેષ જીવો ત્રણ શરીરમાં હોય છે. સિદ્ધ ભગવાન અશરીરિ છે.

ટીકાનુ૦—દેવો અને નારકીઓ ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે, અર્થાત્ તેઓને ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે. તે ત્રણ શરીરો આ—તૈજસ કાર્મણ અને વૈક્રિય. તથા વાયુકાયના જીવોને અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને ચાર ચાર શરીર હોય છે. તેમાં ત્રણ શરીર પૂર્વે કહ્યા તે અને ચોથું ઔદારિક શરીર હોય છે. અહિં વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને હોય છે, બધાને હોતું નથી. તથા મનુષ્યોને પાંચે શરીર હોય છે. તેમાં વૈક્રિયશરીર વૈક્રિયલબ્ધિવાળાને, અને આહારકશરીર આહારકલબ્ધિ સંપન્ન ચૌદપૂર્વધર ને હોય છે. ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ એ ત્રણ શરીર તો સામાન્યતઃ સઘળા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને હોય છે. શેષ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને અસંજ્ઞિ મનુષ્યોને ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એમ ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે. તથા નષ્ટ થયા છે સઘળા કર્મમલરૂપ કલંક જેઓને એવા સિદ્ધોને એક પણ શરીર હોતું નથી. ૪

આ પ્રમાણે કિમ્ આદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરી. હવે સત્પદાદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરે છે. સત્પદાદિ નવ પદો આ પ્રમાણે છે. ૧ સત્પદપ્રરૂપણા, ૨ દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩ ક્ષેત્ર, ૪ સ્પર્શના, ૫ કાળ, ૬ અંતર, ૭ ભાગ, ૮ ભાવ, અને ૯ અલ્પબહુત્વ. તેમાં પહેલા સત્પદપ્રરૂપણા કરે છે—

पुढवाइ चउ चउहा साहारणवणंपि संतयं सययं।
पत्तेयपज्जपज्जा दुविहा सेसाउ उववन्ना ॥ ५ ॥

पृथिव्यादयश्चत्वारश्चतुर्द्धा साधारणवनमपि सन्तः सततम्।
प्रत्येकपर्याप्तकापर्याप्तका द्विविधाः शेषास्तूपपन्नाः ॥५॥

અર્થ—પૃથિવીકાયાદિ ચાર ચાર પ્રકારે, સાધારણ વનસ્પતિ કાયપણ ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારે નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. અને શેષ જીવો પહેલાના ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, ઉપજતાની ભજના સમજવિ.

ટીકાનુ૦—જીવસ્થાનકોમાં જીવોની સત્તાનો જે વિચાર તે સત્પદપ્રરૂપણા કહેવાય છે. તેમા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય. તેઉકાય, અને વાયુકાય એ દરેક સૂક્ષ્મ અને બાદર તથા પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે, કુલ સોળ ભેદ થાય છે. તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર તથા પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા એમ બે ભેદે છે. કુલ એકેન્દ્રિયના બાવીસ ભેદ થાય છે. તે દરેક ભેદ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા, અને ઉત્પન્ન થતા એમ બબ્બે પ્રકારે છે. અહિં આ બાવીશે ભેદવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને વર્તમાનકાળે ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે, તેનો વિરહકાળ નથી. અહિ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા એમ જે કહે છે, તે જે વખતે શિષ્ય ગુરૂ મહારાજને પ્રશ્ન પૂછે અને તેનો ગુરૂ મહારાજ ઉત્તર આપે તે અપેક્ષાએ સમજવું. તથા શેષ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય એ દરેક પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તથા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત એ સર્વ પ્રકારના જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. તથા ગાથામાંનો 'તુ' શબ્દ અનેકાર્થક હોવાથી સંજ્ઞિ લબ્ધિ અપર્યાપ્તા પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા તથા ઉત્પન્ન થતા એમ બંને પ્રકારે ભજનીય છે એટલે કે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા. ઉત્પન્ન થતા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા, એમ શી રીતે જાણી શકાય? ઉત્તરમાં કહે છે—લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિનો સ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે, કારણકે તેઓનું આયુ તેટલુંજ હોય છે. અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયિ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત્તનો છે હવે ઉત્પન્ન થયા પછી વિહરકાળ પડે, અને ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનું આયુ પૂર્ણ કરી મરણ પામે તો કંઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત્ત પર્યંત એક પણ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલો કે ઉત્પન્ન થતો હોઈ શકે નહિ. તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાની પણ ભજના જણાવી છે વળી શંકા કરે છે કે—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય લબ્ધિ અપર્યાપ્ત પણ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા છે, અને વિરહ પણ અંતર્મુહૂર્ત્તનો અન્યત્ર કહેવાય છે. તો તેઓ પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા ભજનાએ કેમ ન હોય? એટલે કે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિની જેમ તેઓ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય કે ન પણ હોય એમ કેમ ન બને? ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—અહિ કંઇ દોષ નથી. કારણકે વિરહકાળથી તેઓના આયુનું અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું છે. એટલે વિરહ-

કાળ પૂર્ણ થવા છતા પણ પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિદ્યમાન હોય છે, તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો આશ્રયી ભજના કહી નથી. વળી અહિં એ પ્રશ્ન થાય કે વિરહકાળથી આયુનું અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું છે એ શી રીતે જાણી શકાય? ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-અન્ય ગ્રન્થોમા કોઈ કોઈ રાશિઓ નિત્ય છે, એનો જ્યાં વિચાર ચાલ્યો છે, ત્યાં જે નિત્યરાશિઓ ગણાવિ છે, તેની સાથે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિની પણ ગણના કરી છે. અને એ ગણના ત્યારેજ થઇ શકે કે વિરહકાળથી આયુનું અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું હોય. ૫

આ પ્રમાણે જીવના ચૌદે ભેદોનો સત્પદપ્રરૂપણા વડે વિચાર કરીને હવે તે ચૌદ ભેદમાંના છેલ્લા ભેદનો ચૌદ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે સત્પદપ્રરૂપણા દ્વારા વિચાર કરવો જોઇએ તેથી ગુણસ્થાનકોનેજ સત્પદપ્રરૂપણાવડે વિચારે છે-

मिच्छा अविरय देसा पमत्तअपमत्तया सजोगि य
सव्वद्धं इयरगुणा नाणाजीवेसु वि न होंति ॥ ६ ॥

मिथ्यादृष्टयोऽविरतदेशविरताः प्रमत्ताप्रमत्तकाः सयोगी च ।
सर्वाद्धामितरगुणा नाना जीवेष्वपि न भवन्ति ॥६॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અવિરતિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકો સર્વકાળ હોય છે. ઇતર ગુણસ્થાનકો નાના જીવોમાં પણ સર્વદા હોતા નથી.

ટીકાનુ૦—[1]મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિ કેવળિ આ છ ગુણસ્થાન સર્વકાળ હોય છે. આ છ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવો નિરંતર હોય છે. બાકીના સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્ર, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવળિ એ આઠ ગુણસ્થાનકો એક જીવમાં તો દૂર રહો પરંતુ અનેક જીવોમાં પણ સર્વકાળ હોતા નથી. આ આઠ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો સર્વકાળ વિદ્યમાન હોતા નથી. જો કોઇ વખતે હોય છે તો આઠમાંથી કોઇપણ એક ગુણસ્થાનકે હોય છે, કોઇ વખત કોઇપણ બે, કોઈ વખતે કોઈ પણ ત્રણ ગુણસ્થાનકે હોય છે, એમ યાવત્ આઠે ગુણસ્થાનક પર પણ કોઇ વખતે જીવો હોય છે. વળી તેઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય છે, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય છે. અનેક એટલે કેટલા તેની નિશ્ચિત સંખ્યા આગળ ઉપર કહેશે. કોઈ વખત ન હોય તો આઠમાંના

૧ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે. શેષ પાંચ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે, પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. કારણકે તેનો વિરહકાળ હોય છે વિરહકાળ આગળ ઉપર કહેશે.

કોઇપણ ગુણસ્થાનકે કોઇપણ જીવ હોતો નથી. કોઇપણ ગુણસ્થાનકપર જીવો ન હોય તો કેટલો કાળ ન હોય તે આગળ ઉપર વિરહકાળમાં કહેશે. ૬

હવે એ આઠ ગુણસ્થાનકના એક દ્વિકાદિના સંયોગે સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે, તે ભેદો બતાવવા કરણ ગાથા કહે છે—

इगदुग जोगाइणं ठवियमहो एगणेग इइ जुयलं ।
इगि जोगाउ दुदु गुणा गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥७॥

एक द्विकयोगादीनां स्थापयित्वाऽधः एकबहुत्वमिति युगलम् ।
एकयोगात् द्विद्विगुणं गुणितविमिश्रा भवेयुर्भङ्गाः ॥७॥

અર્થ—એક દ્વિક આદિ સંયોગિ ભાંગાની નીચે એક અનેકનું યુગલ સ્થાપવું. પછી એક સંયોગથી આરંભી બમણાકરી બે મેળવવા. ત્યાર પછી તેમાં જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી. એટલે કુલ ભાંગા થાય.

ટીકાનુ૦—એક બે ત્રણ આદિ દરેક સંયોગની નીચે એક અને અનેકરૂપ યુગલ મૂકવું. ત્યાર પછી જે પદના સંયોગની ભંગસંખ્યા કાઢવિ હોય તે પદના સંયોગની નીચે રહેલ યુગલ—બગડાનો તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા- સાથે ગુણકાર કરવો, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણકાર કર્યો છે, તે ભંગ સંખ્યા મેળવવી એટલે જે પદના સંયોગની ભગ સખ્યા કાઢવા ઇચ્છયું હોય તે ભંગ સંખ્યા આવે. તેનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, કે જેના એક અનેકના ભેદની સંખ્યા જાણવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલા અસત્ કલ્પનાએ બિંદુઓ મૂકવા. અહિં બીજું, ત્રીજું, આઠમાથી બારસુધિના પાંચ, અને ચૌદમું કુલ આઠ ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવા, અને તે દરેક બિંદુની નીચે બેનો આંક મૂકવો. તે આ પ્રમાણે—

૨	૮	૨૬	૮૦	૨૪૨	૭૨૮	૨૧૮૬	૬૫૬૦
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

તેમાં એક એક પદના બે ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—એક, અને અનેક. તે બે ભાંગા પેલા બિંદુ ઉપર મૂકવા. બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે તે આ પ્રમાણે—ઉપર કહ્યું છે કે—જે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છયું હોય, તેના પહેલાના પદની જે ભંગ સંખ્યા હોય તેની સાથે ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવિ. એટલે કુલ ભાંગા થાય અહિં બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવિ છે. માટે તેની પૂર્વના એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી તે બે સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે ચાર થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને બેની સાથે ગુણા

કાર કર્યો છે માટે તે સંખ્યા મેળવવી એટલે બે પદના આઠ ભાંગ થાય. એ આઠ ભંગ બીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા. અહિં એ પ્રશ્ન થાય કે-બે પદના તો ચાર જ ભાંગા થાય. તે આ પ્રમાણે-જ્યારે બીજે અને ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે કોઇ વખતે બંને ઉપર એક એક જીવ હોય. કોઇ વખત બીજા ઉપર એક અને ત્રીજા ઉપર અનેક હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર અનેક અને ત્રીજા ઉપર એક હોય. કોઇ વખતે બીજા અને ત્રીજા બંને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે વિચારતા બે પદના ચારજ વિકલ્પ થાય છે, અધિક એક પણ થતો નથી. તો પછી કેમ કહો છો કે બે પદના આઠ ભાગા થાય છે? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-તમારી શંકા અમારો અભિપ્રાય નહિં સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે. અમારો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે-સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બંને હમેશાં અવસ્થિત હોય. અને ભજના માત્ર એક અનેક પણાને આશ્રયિનેજ હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે બે પદના ચાર ભાંગા થાય. પરંતુ જ્યારે સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ સ્વરૂપેજ વિકલ્પે હોય, જેમકે-કોઈ વખતે સાસ્વાદન હોય, કોઇ વખતે મિશ્ર હોય. કોઇ વખતે બંને હોય. તેમાં કેવળ સાસ્વાદન હોય તેના એક અનેક આશ્રયી બે, એમ મિશ્રના પણ બે, અને બંને યુગપત્ હોય ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે ચાર આ પ્રમાણે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પદના ભાંગાનો વિચાર કરીએ ત્યારે ત્રણના સંયોગના તો આઠ ભાંગા લેવા જોઇએ, પરંતુ તેની અંતર્ગત એક એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવા જોઇએ, તેથી ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાંગા થાય છે. આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ ભાગાનો વિચાર કરી લેવો. [1]અહિં પદના ભાંગા લીધા છે, તેથી બે પદના ભાંગા

---

૧ એક અનેકના વિકલ્પો સમજવા માટે જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે તેના ભાગાઓ સમજવા જોઇએ. જ્યારે આઠમાનુ કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના આઠ વિકલ્પ થાય. જ્યારે આઠમાંના કોઈ પણ બે હોય, જેમકે-કોઈ વખત બીજું ત્રીજું હોય, કોઈ વખત બીજું આઠમુ હોય, એમ જુદા જુદા બે ગુણસ્થાનકના સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય, એમ ત્રિક સંયોગિ છપ્પન. ચતુસંયોગે સીત્તેર, પંચસંયોગે છપ્પન, ષટ્સંયોગે અઠ્ઠાવીસ, સપ્ત સયોગે આઠ, અને જ્યારે આઠે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે અષ્ટ સંયોગે એક ભંગ થાય. આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકના ભાંગા થાય. હવે તે તે ભાગાઓમા કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય, તે એક અનેકના પણ ઘણા વિકલ્પો થાય, જેમકે આઠમાનુ કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઇ વખત અનેક જીવ હોય, એટલે એક એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે એક અનેકના ભેદે બબ્બે વિકલ્પ થાય, એટલે આઠ ગુણસ્થાનકના સોળ વિકલ્પ થાય જ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, જેમકે બીજું અને ત્રીજું ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે કોઈ વખત એ બંને ગુણસ્થાનકપર એક એક જીવ હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર એક ત્રીજા ઉપર અનેક જીવો હોય, કોઇ વખત ત્રીજા ઉપર એક બીજા ઉપર અનેક જીવો હોય,

કોઈપણ ગુણસ્થાનકે કોઈપણ જીવ હોતો નથી. કોઈપણ ગુણસ્થાનકપર જીવો ન હોય તો કેટલો કાળ ન હોય તે આગળ ઉપર વિરહકાળમાં કહેશે. ૬

હવે એ આઠ ગુણસ્થાનકના એક દ્વિકાદિના સંયોગે સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે, તે ભેદો બતાવવા કરણ ગાથા કહે છે—

इगदुग जोगाइणं ठवियमहो एगणेग इइ जुयलं ।
इगि जोगाउ दुदु गुणा गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥७॥

एक द्विकयोगादीनां स्थापयित्वाऽधः एकबहुत्वमिति युगलम् ।
एकयोगात् द्विद्विगुणं गुणितविमिश्रा भवेयुर्भङ्गाः ॥७॥

અર્થ—એક દ્વિક આદિ સંયોગિ ભાંગાની નીચે એક અનેકનું યુગલ સ્થાપવું. પછી એક સંયોગથી આરંભી બમણાકરી બે મેળવવા. ત્યાર પછી તેમાં જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી. એટલે કુલ ભાંગા થાય.

ટીકાનુ૦—એક બે ત્રણ આદિ દરેક સંયોગની નીચે એક અને અનેકરૂપ યુગલ મૂકવું. ત્યાર પછી જે પદના સંયોગની ભંગસંખ્યા કાઢવિ હોય તે પદના સંયોગની નીચે રહેલ યુગલ—બગડાનો તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા-સાથે ગુણકાર કરવો, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણકાર કર્યો છે, તે ભંગ સંખ્યા મેળવવી એટલે જે પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છયું હોય તે ભંગ સંખ્યા આવે. તેનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—જેટલા ગુણ-સ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, કે જેના એક અનેકના ભેદની સંખ્યા જાણવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલા અસત્ કલ્પનાએ બિંદુઓ મૂકવા. અહિં બીજું, ત્રીજું, આઠમાથી બારસુધિના પાંચ, અને ચૌદમું કુલ આઠ ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવા, અને તે દરેક બિંદુની નીચે બેનો આંક મૂકવો. તે આ પ્રમાણે—

૨	૮	૨૬	૮૦	૨૪૨	૭૨૮	૨૧૮૬	૬૫૬૦
૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

તેમાં એક એક પદના બે ભાંગા થાય છે તે આ પ્રમાણે—એક, અને અનેક. તે બે ભાંગા પેલા બિંદુ ઉપર મૂકવા. બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપર કહ્યું છે કે—જે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છયું હોય, તેના પહેલાના પદની જે ભંગ સંખ્યા હોય તેની સાથે ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે ગુણાકાર કર્યો છે, ને સંખ્યા મેળવવિ, એટણે કુલ ભાગા થાય અહિં બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવિ છે. માટે તેની પૂર્વના એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી તે બે સાથે બેનો ગુણાકાર કરવો એટલે ચાર થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને બેની સાથે ગુણા

કાર કર્યો છે માટે તે સંખ્યા મેળવવી એટલે બે પદના આઠ ભાંગ થાય. એ આઠ ભંગ બીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા. અહિં એ પ્રશ્ન થાય કે-બે પદના તો ચાર જ ભાંગા થાય, તે આ પ્રમાણે-જ્યારે બીજે અને ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે કોઇ વખતે બંને ઉપર એક એક જીવ હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર એક અને ત્રીજા ઉપર અનેક હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર અનેક અને ત્રીજા ઉપર એક હોય, કોઇ વખતે બીજા અને ત્રીજા બંને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે વિચારતા બે પદના ચારજ વિકલ્પ થાય છે, અધિક એક પણ ઘટતો નથી, તો પછી કેમ કહો છો કે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-તમારી શંકા અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે. અમારો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે-સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બંને હમેશાં અવસ્થિત હોય, અને ભજના માત્ર એક અનેક પણાને આશ્રયિનેજ હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે બે પદના ચાર ભાંગા થાય. પરંતુ જ્યારે સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ સ્વરૂપેજ વિકલ્પે હોય, જેમકે-કોઈ વખતે સાસ્વાદન હોય, કોઇ વખતે મિશ્ર હોય, કોઇ વખતે બંને હોય. તેમાં કેવળ સાસ્વાદન હોય તેના એક અનેક આશ્રયી બે, એમ મિશ્રના પણ બે, અને બંને યુગપત્ હોય ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે ચાર આ પ્રમાણે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પદના ભાંગાનો વિચાર કરીએ ત્યારે ત્રણના સંયોગના તો આઠ ભાંગા લેવા જોઇએ, પરંતુ તેની અંતર્ગત એક એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવા જોઇએ, તેથી ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાંગા થાય છે. આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ ભાંગાનો વિચાર કરી લેવો. [1]અહિં પદના ભાંગા લીધા છે, તેથી બે પદના ભાંગા

૧ એક અનેકના વિકલ્પો સમજવા માટે જેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે તેના ભાંગાઓ સમજવા જોઇએ જ્યારે આઠમાનું કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના આઠ વિકલ્પ થાય. જ્યારે આઠમાના કોઈ પણ બે હોય, જેમકે-કોઈ વખત બીજું ત્રીજું હોય, કોઈ વખત બીજું આઠમુ હોય, એમ જુદા જુદા બે ગુણસ્થાનકના સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય, એમ ત્રિક સંયોગિ છપ્પન્ન ચતુસંયોગે સીત્તેર, પંચસંયોગે છપ્પન્ન, ષટ્સંયોગે અઠ્ઠાવીસ, સપ્ત સંયોગે આઠ, અને જ્યારે આઠે ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે અષ્ટ સંયોગે એક ભંગ થાય આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકના ભાંગા થાય. હવે તે તે ભાગાઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય, તે એક અનેકના પણ ઘણા વિકલ્પો થાય, જેમકે આઠમાનુ કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઇ વખત અનેક જીવ હોય, એટલે એક એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે એક અનેકના ભેદે બબ્બે વિકલ્પ થાય, એટલે આઠ ગુણસ્થાનકના સોળ વિકલ્પ થાય. જ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, જેમકે બીજું અને ત્રીજું ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે કોઈ વખત એ બને ગુણસ્થાનકપર એક એક જીવ હોય, કોઇ વખત બીજા ઉપર એક ત્રીજા ઉપર અનેક જીવો હોય, કોઇ વખત ત્રીજા ઉપર એક બીજા ઉપર અનેક જીવો હોય,

લઇએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાંગા લેવાના હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાંગા લઇએ ત્યારે એક એક પદના, અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભાંગા થાય છે. હવે ત્રણ પદના છવ્વીસ ભંગ થાય તે આ પ્રમાણે–ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભંગ હોવાથી આઠને બે એ ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છવ્વીસ ભાંગા થાય. આ છવ્વીસ ભાંગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા. અહિં ટીકામાં બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સંયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાંગાઓ મૂકવાનું કહ્યું છે. અહિં મેં બે ત્રણ આદિ પદના આઠ. અને છવ્વીસ આદિ ભાંગા મૂકયા છે. કારણ કે પાછલી

કોઇ વખત બીજા ત્રીજા એમ બન્ને ઉપર અનેક હોય. આ પ્રમાણે જ્યારે કોઇ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે તેના એક અનેક જીવો આશ્રયિ ચાર વિકલ્પ થાય. દ્વિક સંયોગિ અઠ્ઠાવીસ ભાગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભંગ એક અનેકના થાય. એ રીતે ત્રિકસંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન્ન ભંગ થાય તેના એક એક ત્રિકસંયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભંગ થાય એટલે કુલ ચારસો અડતાલીસ ભંગ થાય. ચતુઃસંયોગે ગુણસ્થાનકના સિત્તેર ભંગ થાય તેમાંના એક એક ચતુસંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ સોળ સોળ વિકલ્પ થાય, તેથી સિત્તેરને સોળે ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય. પંચ સંયોગે ગુણસ્થાનકના છપ્પન્ન ભાંગા થાય. અને એક એક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ બત્રીસ બત્રીસ વિકલ્પ થાય. તેથી બત્રીસે ગુણતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય. પટ્સંયોગે ગુણસ્થાનકના અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય. એક અનેકના ચોસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે ગુણતાં પટ્સંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય. સપ્તસંયોગે ગુણસ્થાનકના આઠ ભંગ થાય, તેમાંના દરેક ભંગમા એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય તેનો આઠ સાથે ગુણાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસ ભંગ થાય. અષ્ટ સંયોગે ગુણસ્થાનકનો એકજ ભંગ છે, તેમાં એક અનેકના વિકલ્પ બસો છપ્પન્ન થાય તેને એકે ગુણતા કુલ ભંગ પણ તેટલાજ થાય. કુલ પાસઠસો અને સાઠ ભાગા થાય છે. ચતુર્થ કર્મગ્રંથમાં દ્વિકાદિ સંયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાગા કહ્યા છે. આ ગ્રંથમા એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાગા લીધા છે. જ્યાં પદના ભાગા લેવાના હોય ત્યાં જે પદના લેવાના હોય તેની અંતર્ગતના દરેકના ભાગા લેવાના હોય છે. જેમકે–ત્રણ પદના એક અનેકના ભાગા લેવાના હોય, તેમા એક પદના અને બબ્બે પદના પણ લેવાના હોય છે. દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય, ત્યારે ત્રણ પદમા એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બબ્બે ભંગ થતા હોવાથી છ, બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બબ્બે પદમાના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર. અને ત્રણે પદના એક અનેકના આઠ, કુલ છવ્વીસ ભંગ થાય છે. બબ્બે પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય છે—૨—૩—૮ આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગ હોય તો તેમા ૨—૩, ૨—૮. ૩—૮. એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે. એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા.

સંખ્યા સાથે ગુણવાનું સુગમ પડે. હવે ચાર પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે—પૂર્વની ત્રણ પદની ભંગ સંખ્યા છવ્વીસ સાથે એનો ગુણાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમાં બે મેળવવા. અને તેમાં પાછળના છવ્વીસ ભંગ મેળવવા એટલે એંશી થાય. તે ચાર પદના ભાંગાઓ સમજવા. તે ચોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા. હવે પાંચ પદના ભાગા કહે છે-પૂર્વના ચાર પદના એંશી ભાંગાને બેએ ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા. અને એંશી સહિત કરવા. એટલે કુલ પાંચ પદના બસો બેતાલીસ ભાંગા થાય છે તે પાંચમા બિંદુ ઉપર મૂકવા. છ પદના ભાંગા કહે છે-પાંચ પદની બસો બેતાલીસ ભંગ સંખ્યાને નીચેના બગડાએ ગુણવા. તેમાં બે મેળવવા અને જેની સાથે બેએ ગુણ્યા છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પદની કુલ ભંગ સંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ થાય. તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા, હવે સાત પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીશને બે ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભંગસંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીશ મેળવવિ એટલે સાત પદની કુલ ભંગ સંખ્ણા એકવીસસો છયાસી થાય. તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા. હવે આઠ પદની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત એકવીસસો છયાસીને બેએ ગુણવા, તેમાં બે મળવવા, અને તેમાં સાત પદની ભંગ સંખ્યા એકવીસસો છયાસી ઉમેરવા એટલે આઠ પદની કુલ સંખ્યા પાસઠસો અને આઠ થાય છે. ૭

હવે આજ ભાંગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

अहवा एक्कपईया दो भंगा इगि वहुत्तसन्ना जे ।
एए च्चिय पयवुड्ढीए तिगुणा दुगसंजुया भंगा ॥ ८ ॥

अथवैकपदिकौ द्वौ भङ्गौ एक वहुत्वसंज्ञौ यौ ।
तावेव पदवृद्धौ त्रिगुणौ द्विकसंयुतौ भङ्गाः ॥८॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને બહુત્વ સંજ્ઞાવાળા એક એક પદના જે બબ્બે ભાંગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમાં ત્રણ ગુણા કરતા અને તેમાં બે ઉમેરતા કુલ ભાંગા થાય છે.

ટીકાનુ૦—ગાથામાં મૂકેલ 'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. પૂર્વની ગાથામાં બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર અહિં બતાવે છે-જ્યારે આઠમાનું કોઇપણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બબ્બે ભંગ થાય છે. જેમકે જ્યારે એક સાસ્વાદનેજ જીવ હોય અન્યત્ર સાત ગુણસ્થાનકે ન હોય, અને તેમાં પણ કોઈ વખત એક હોય, કોઇ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભંગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બબ્બે ભંગ થાય. હવે બે ત્રણ આદિ પદના એક અનેકના કેટલા ભંગ થાય તે કહે

છે–જેટલા પદના એક અનેકના ભંગ જાણવા ઇચ્છા હોય, તેની પહેલાના પદની ભંગ સંખ્યાને ત્રણ ગુણા કરવા, તેમાં બે ઉમેરવા, એટલે જેટલા પદની ભંગ સંખ્યા જાણવા ઇચ્છયું છે તે સંખ્યા આવે. જેમકે બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવિ હોય, ત્યારે તેની પૂર્વની ભંગ સંખ્યા જે બે છે, તેને ત્રણ ગુણા કરી બે ઉમેરીએ એટલે બે પદના ભંગની આઠ સંખ્યા આવે. એ પ્રમાણે ત્રણ પદની ભંગ સંખ્યા જાણવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વના આઠ ભાંગાને ત્રણ ગુણા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ત્રણ પદના એક અનેકની ભંગ સંખ્યા છવ્વીસ આવે. છવ્વીસને ત્રણ ગુણા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ચાર પદના એંશી ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે પાંચ પદના બસો બેતાલીસ, છ પદના સાતસો અઠ્ઠાવીસ, સાત પદના એકવીસસો છવ્વીસ, અને આઠ પદના પાંસઠસો આઠ ભાંગા થાય છે. ૮

આ પ્રમાણે સત્પદપ્રરૂપણા કરી. હવે દ્રવ્ય પ્રમાણ–ચૌદ સ્થાનકમાંના દરેક જીવસ્થાનકની તથા ગુણસ્થાનકવર્તી જીવોની સંખ્યા કેટલી છે, તે કહે છે–

साहारणाण भेया चउरो अणंता असंखया सेसा ।
मिच्छा णंता चउरो पलियासंखंस सेस संखेज्जा ॥९॥

साधारणानां चत्वारो भेदा अनन्ता असंख्यकाः शेषाः ।
मिथ्यादृष्टयोऽनन्ताश्चत्वारः पल्यासंख्यांशः शेषाः संख्येयाः ॥९॥

અર્થ—સાધારણના ચારે ભેદો અનંત છે, શેષ ભેદો અસંખ્ય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, પછીના ચાર ગુણસ્થાનકવાળા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને શેષ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો સંખ્યાતા છે.

ટીકાનુ૦–સાધારણ વનસ્પતિકાયના સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ ચારે ભેદો અનંત સંખ્યા પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદના જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. તથા શેષ પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તે દરેક ભેદ સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ ચાર ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ બે પ્રકારે, તથા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તે દરેક પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એમ બબ્બે પ્રકારે કુલ અઠ્ઠાવીસે પ્રકારના જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદવાળા જીવો અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. અહિં શંકા કરે છે કે–અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવો અસંખ્યાતા કઇ રીતે કહેવાય? કારણકે તેઓ હમેશા હોતા નથી. કેમકે તેઓનું આયુ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત્ત છે, એટલે કંઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત્ત સુધિ તો એક પણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવ હોતાજ નથી, તો પછી અસંખ્યાતા કઇ રીતે ઘટી શકે? ઉત્તરમા જણાવે છે કે ઉપરોક્ત

દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે જો કે તેઓ હમેશા હોતા નથી તોપણ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય છે. જ્યારે હોય ત્યારે ઉપરોક્ત સંખ્યાનો સદ્‌ભાવ છે, માટે અસંખ્યાતા કહેવામાં કોઇપણ વિરોધ નથી. કહ્યુ છે કે—'એક સમયમાં એક બે ત્રણ સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.' આ પ્રમાણે જીવભેદ આશ્રયી સંખ્યા કહી. હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી જીવોની સંખ્યા કહે છે—મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓ અનંત છે, કારણકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. નિગોદીયા સઘળા જીવો મિથ્યાત્વી છે. અનંત સંખ્યાને પૂરનાર તેજ જીવો છે. તથા સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અહિં પલ્યોપમ એ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ સમજવું, તેથી તે ચાર ગુણઠાણાવાળા જીવો ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અહિ સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા જીવો હમેશા હોતા નથી, કેમકે તે બંને ગુણસ્થાનકો અધ્રુવ છે. પરંતુ જ્યારે હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. તથા અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરત આત્માઓ હમેશા હોય છે, કેમકે તે બંને ગુણસ્થાનકો ધ્રુવ છે. માત્ર કોઇ વખતે ઓછા હોય છે, તો કોઇ વખતે વધારે હોય છે. તે બંને ગુણસ્થાનકવાળા જીવો જઘન્યથી પણ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે, ઉત્કૃષ્ટથી પણ એટલાજ છે. પરંતુ અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદ હોવાથી જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગથી ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાત ગુણ મોટો સમજવો. અને દેશવિરતિથી અવરિતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ઘણા વધારે સમજવા. કારણકે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ચારે ગતિમાં હોય છે, અને દેશવિરતિ માત્ર મનુષ્ય, તિર્યંચગતિમાંજ હોય છે. તથા બાકીના પ્રમત્તાદિ દરેક ગુણસ્થાનકના જીવો અમુક નિશ્ચિત સંખ્યા વાળાજ છે. તે દરેકની નિશ્ચિત સંખ્યા કેટલી છે તે ગ્રન્થકાર પોતેજ આગળ ઉપરે કહેશે. ૯

આ પ્રમાણે સામાન્યથી દ્રવ્ય પ્રમાણ કહ્યું. હવે વિશેષથી કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

पत्तेयपज्जवणकाइयाउ पयरं हरंति लोगस्स ।
अंगुलअसंखभागेण भाइयं भूदगतणू य ॥१०॥

प्रत्येकपर्याप्तवनस्पतिकायिकास्तु प्रतरं हरन्ति लोकस्य ।
अङ्गुलासंख्येयभागेन भाजितं भूदकतनवश्च ॥१०॥

અર્થ—પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય, અને પર્યાપ્ત-બાદર અપ્કાયના જીવો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગવડે ભંગાયેલ લોક સંબંધી પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અને પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય એ દરેક ભેદવાળા જીવો સાત રાજપ્રમાણ ઘની કૃત લોકના ઉપલા નીચલા પ્રદેશરહિત એક એક પ્રદેશની જાડાઇરૂપ માંડાના આકારવાળા પ્રતરને [1]અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભાંગતા અપહાર કરે છે. એનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સઘળા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયના જીવો એકી વખતે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરવા ઉદ્યમવંત થાય અને જો એક સાથે એક એક જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ એક એક ખંડનો અપહાર કરે–ગ્રહણ કરે તો એકજ સમયમાં તે સઘળા જીવો તે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે– ગ્રહણ કરે છે. તેથી આ અર્થ ફલિત થાય છે કે–ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છે. આ પ્રમાણેજ પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અને પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. આ રીતે જોતાં જો કે આ ત્રણેનું સરખાપણું જણાય છે, તોપણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા ભેદ થતા હોવાથી ત્રણેનું પરસ્પર આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ સમજવું–પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો થોડા [2]છે,

---

૧ ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકને બુદ્ધિવડે સાતરાજ લાંબો પહોળો અને સાતરાજ જાડો કરવો તે ઘની કૃત લોક કહેવાય છે. તેની એક એક પ્રદેશ જાડી પહોળી અને સાતરાજ ઉંચી આકાશપ્રદેશની જે પંક્તિ તે સૂચિશ્રેણિ કહેવાય. સૂચિશ્રેણિના વર્ગને પ્રતર કહેવાય. એટલે કે સાત રાજ લાંબો પહોળો અને એક પ્રદેશ જાડો આકાશપ્રદેશના વિસ્તારરૂપ માંડાના આકારવાળો જે ભાગ તે પ્રતર કહેવાય છે.

૨ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો અલ્પ છે, અને પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે. તેનુ કારણ વનસ્પતિકાયથી પૃથ્વીકાયનું શરીર સૂક્ષ્મ છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાનનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. વનસ્પતિકાય માત્ર રત્નપ્રભાના ઉપરના તલમાં રહેલ પૃથ્વી નદી સમુદ્ર અને ઉપવન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૃથ્વીકાય તો નારકીઓના અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ લાબા પહોળા પૃથ્વીપિંડો દેવલોકના મોટા મોટા વિમાન વિગેરે સ્થળે ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી અપ્કાયનુ શરીર સૂક્ષ્મ અને તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન વિશાળ હોવાથી તે પૃથ્વીથી પણ અસંખ્યાત ગુણા છે. તેઓ અસંખ્યાતા સમુદ્રો દ્રહો અને ઘનોદધિના પિંડોમા ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાય અલ્પ હોવાનું કારણ તેનો સદ્‌ભાવ માત્ર અઢીદ્વિપમાંજ છે. અને સૌથી વાઉકાય વધારે હોવાનું કારણ ક્ષેત્રની વિપુલતા છે. લોકના સઘળા પોલાણના ભાગમાં વાયુકાયના જીવો છે.

તેનાથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય અસંખ્યાતગુણા છે. ૧૦

आवलिवग्गो ऊणावलीए गुणिउ हु बायरा तेऊ ।
वाऊ य लोगसंखं सेसतिगमसंखिया ॥११॥

आवलिकावर्गऊनावलिकया गुणितो हु बादरस्तेजः ।
वायवश्च लोकसंख्याः शेषत्रिकमसंख्या लोकाः ॥११॥

અર્થ—આવલિકાના વર્ગને કંઇક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે ગુણતા જે આવે તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે. લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકશપ્રદેશ તેટલા બાદર વાયુકાયના જીવો છે. અને શેષ ત્રણ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે.

ટીકાનુ૦—આવલિકાના વર્ગને કંઇક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલા બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયના જીવો છે. આવલિકાના અસંખ્યાતા સમયો છે, છતા અસત્કલ્પનાએ તેના દશ સમય કલ્પી તેનો વર્ગ કરવો. તેટલાને તેટલાએ ગુણતા જે આવે તે વર્ગ કહેવાય છે. એટલે દશને દશે ગુણતા સો થાય. તેને કેટલાક ઓછા આવલિકાના સમયવડે ગુણવા. અહિં કેટલાક ઓછામાં બે સમય લઇ આવલિકાના કુલ દશ સમયમાંથી તે બે ઓછા કરી આઠ સમયવડે ગુણતા આઠસો થાય. તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે. વાસ્તવિકરીતે આવલિકાના સમયો ચોથા અસંખ્યાતા જેટલા હોવાથી ચોથા અસંખ્યાતાની સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ ગુણતા જે આવે તેને કંઇક ઓછી ચોથા અસંખ્યાતાની સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવો, ગુણતા જે સખ્યા આવે તેટલા બાદર તેઉકાયના જીવો છે. તથા પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. એટલે કે ઘનીકૃતલોકના અસંખ્યાતા પ્રતરના સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રતરના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયના જીવો છે બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિનુ પરસ્પર અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—સર્વથી અલ્પ બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાય છે, તેઓથી પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાત ગુણા છે, અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય અસંખ્યાતગુણા છે. તથા શેષ ત્રિક અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે. અહિં શેષ ત્રિકમાં અપર્યાપ્ત બાદર અને અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એ ત્રણ લેવાના છે. એટલે કે અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તે દરેક પ્રકારના જીવો અસખ્યાતા લોકાકાશમાં

જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ત્રણે રાશિનું સામાન્ય સ્વરૂપે અલ્પબહુત્વ કહ્યું. વિશેષતઃ વિચારકરતા ત્રણે રાશિનું સ્વસ્થાને અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—અપર્યાપ્ત બાદર સૌથી અલ્પ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સંખ્યાતગુણા છે. શેષ ત્રિકનું ગ્રહણ એ ઉપલક્ષણ—સૂચક છે, તેવડે અપર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પણ અસંખ્યાતાલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે એમ સમજવું. તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એ ચારે ભેદના જીવો સામાન્યતઃ અનંતલોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે એ પહેલાં કહ્યું છે. વિશેષતઃ વિચાર કરતા તેઓનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—બાદર પર્યાપ્ત સાધારણ જીવો થોડા, તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત સાધારણ અસંખ્યાત ગુણા, તેઓથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત સાધારણ અસંખ્યાત ગુણા, અને તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ સંખ્યાત ગુણા છે. ૧૧

હવે વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિની સંખ્યા કહે છે—

पज्जत्तापज्जत्ता बितिचउअसन्निणो अवहरंति ।
अंगुलसंखासंखप्पएसभइयं पुढो पयरं ॥१२॥

पर्याप्ताऽपर्याप्ता द्वित्रिचतुरिन्द्रियासञ्ज्ञिनोऽपहरन्ति ।
अङ्गुलसंख्येयासंख्येयप्रदेशभक्तं पृथक् प्रतरम् ॥१२॥

અર્થ—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ પ્રત્યેક જીવો અનુક્રમે અંગુલના અસંખ્યાતમા અને સંખ્યાતમા ભાગવડે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાનુ૦—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અરે અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ દરેક પ્રકારના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા જીવો અનુક્રમે અંગુલના અસંખ્યાતમા અને સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશવડે ભાંગતા સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. તેની ભાવના—વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—સઘળા પર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિય જીવો એક સાથે જો અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રતરના ખંડનો અપહાર કરે તો તે સઘળા બેઇન્દ્રિય જીવો એકજ સમયે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. તાત્પર્ય એ કે—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરના અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય જીવો છે. એજ પ્રમાણે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય માટે પણ સમજવું. તથા એક પ્રતરના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો સમજવા. એટલે કે એક પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને

અંગુલની અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે ભાગતા જે આવે તેટલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ દરેક પ્રકારના જીવો છે એમ સમજવું. જો કે તે સઘળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયાદિ સામાન્ય સ્વરૂપે સમાન પ્રમાણવાળા કહ્યા છે તોપણ અંગુલનો સંખ્યાતમો અને અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી વિશેષ સ્વરૂપે તેઓનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે સમજવું—પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સૌથી અલ્પ, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિ વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. ૧૨

આ પ્રમાણે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધિના સઘળા જીવોની સંખ્યા કહી. હવે સંજ્ઞિની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

सन्निचउसु गइसु पढमाए असंख सेढि नेरइया ।
सेढिअसंखेज्जंसो सेसासु जहोत्तरं तहय ॥१३॥

संज्ञिनश्चतसृषु गतिषु प्रथमायामसंख्येयाः श्रेणयो नारकाः ।
श्रेण्यसंख्येयांशः शेषासु यथोत्तरं तथा च ॥१३॥

અર્થ—સંજ્ઞિ ચારે ગતિમાં હોય છે. પહેલી નરકપૃથ્વીમાં અસંખ્યાતિ સૂચિ શ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે. અને શેષ પૃથ્વીમાં શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકો છે. અને તે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે.

ટીકાનુ૦—સંજ્ઞિજીવો ચારે ગતિમાં હોય છે, તેથી ચારે ગતિ આશ્રયિ સંખ્યાનો વિચાર કરવો જોઇએ. તેમાં પહેલા નરકગતિ આશ્રયી વિચાર કરે છે—પહેલી રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં સાતરાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે. એટલે કે અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય, તેટલા પહેલી નારકીમાં નારક જીવો છે. ગાથાના અંતમાં રહેલ 'ચ' એ ગાથામાં નહિ કહેલ વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું સૂચવતો હોવાથી ભુવનપતિ દેવતાઓ પણ તેટલીજ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ છે. આ હકીકત ગાથામાં સાક્ષાત્ કહી નથી છતા 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ કરવાની છે એમ સમજવું. તથા શેષ બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા નારકીઓ છે. દરેકમાં સરખા નથી પરંતુ ઉત્તરોત્તર પૂર્વ પૂર્વ પૃથ્વીમાં રહેલ નારકોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવા. તે આ પ્રમાણે—બીજી નરકપૃથ્વીમાં રહેલ

નારકજીવોની અપેક્ષાએ ત્રીજી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ નારકો છે. ત્રીજી નરક પૃથ્વીના નારકીઓની અપેક્ષાએ ચોથી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે. આ પ્રમાણે સાતે નરકપૃથ્વીમાં સમજવું. શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્તરોત્તર ન્હાનો ન્હાનો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ઘટે છે. બીજી નારકીથી આરંભી ઉત્તરોત્તતર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે એ શી રીતે સમજી શકાય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે–યુક્તિના વશથી સમજી શકાય છે. તે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે–સાતમી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નારકીઓ અલ્પ છે, તેઓથી તેજ સાતમી નારકીમાં દક્ષિણ દિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણા છે. દક્ષિણ દિશિમાં અસંખ્યાત ગુણા શા માટે છે ? એનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે–જગતમાં બે પ્રકારના આત્માઓ છે. ૧ શુક્લપાક્ષિક, ૨ કૃષ્ણપાક્ષિક. તેઓનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે–જે જીવોને કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન માત્ર સંસારજ શેષ હોય છે, તે શુકલપાક્ષિક કહેવાય છે. અને તેથી વધારે કાળ જેઓનો બાકી છે તે આત્માઓ કૃષ્ણપાક્ષિક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'જેઓનો કંઇક ન્યૂન અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન સંસાર શેષ હોય તે અવશ્ય શુકલ પાક્ષિક કહેવાય છે, અને અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનથી વધારે સંસાર જેઓનો શેષ હોય તે કૃષ્ણપાક્ષિક કહેવાય છે.' આટલા ન્યૂન સંસારવાળા જીવો અલ્પ હોવાથી શુકલપાક્ષિક જીવો થોડા છે, અને કૃષ્ણપાક્ષિક વધારે છે. કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો તથાસ્વભાવે દક્ષિણદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ શેષ ત્રણ દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થતા નથી. દક્ષિણ દિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોનું વધારે સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તથાસ્વભાવ છે. તે તથાસ્વભાવને પૂર્વાચાર્યોએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે ઘટાવ્યો છે–કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારા કહેવાય છે. દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારાઓ ઘણા પાપના ઉદયવાળા હોય છે, પાપના ઉદયવિના સંસારમાં રખડે નહિ માટે. બહુ પાપના ઉદયવાળા ક્રૂર કર્મ્મી હોય છે, ક્રૂરકર્મ્મવિના બહુ પાપ બાંધે નહિ માટે. અને તે ક્રૂરકર્મ્મીઓ પ્રાયઃ ભવ્યો હોવા છતા પણ તથા સ્વભાવે–જીવસ્વભાવે દક્ષિણ દિશામાં વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ શેષ ત્રણ દિશિમાં વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કહ્યું છે કે–'કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ ક્રૂરકર્મ્મી હોય છે અને તેથી નારકી મનુષ્ય તિર્યંચ અને દેવગતિ આદિ સ્થાનોમાં ભવ્યો હોવા છતા પણ પ્રાયઃ દક્ષિણદિશમાં ઉત્પન્ન થાય છે.' આ પ્રમાણે દક્ષિણદિશિમાં ઘણા કૃષ્ણપાક્ષિકજીવોની ઉત્પત્તિનો સંભવ હોવાથી પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમથી દક્ષિણદિશાના અસંખ્યાત ગુણા સંભવે છે. સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમઃપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમાં ઉત્પન્ન

થયેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. અસંખ્યાતગુણા કેમ હોઈ શકે? એમ પૂછતા હો તો સાંભળો—સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કંઇક ન્યૂન ન્યૂન પાપ કરનારા છઠ્ઠી આદિ નરક પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સૌથી અલ્પ હોય છે, અને અનુક્રમે કંઇક ઓછું ઓછું પાપ કરનારા વધારે વધારે હોય છે. તે હેતુથી સાતમી નરક પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારક જીવોની અપેક્ષાએ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકીઓનું અસંખ્યાતગુણપણું ઘટે છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર નરકપૃથ્વી આશ્રયી પણ જાણી લેવું. તેઓથી તેજ છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. અસંખ્યાતગુણ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તેજ સમજવું. તેઓથી પાંચમી ધુમપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકી અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી તેજ પાંચમી નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભાપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા, છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી તેજ રત્નપ્રભા નારકીમાં દક્ષિણદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'દિશાને અનુસરીને નીચે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશામાં સૌથી અલ્પ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમાં અસંખ્યાતગુણા છે. સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમા અસંખ્યાતગુણા છે. તમઃપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી પાંચમી ધુમપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશિમા અસંખ્યાતગુણા નારકીઓ છે, તેનાથી દક્ષિણ દિશિમાં અસંખ્યાતગુણા છે. ધુમપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિમાં નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમાં અસંખ્યાતગુણા છે પંકપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમા પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમાં અસંખ્યાતગુણા છે, વાલુકાપ્રભા પૃ-

થ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકીઓથી બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશિના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી દક્ષિણદિશિમાં અસંખ્યાતગુણા છે. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશિના નારકોથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશમાં રહેલા નારકજીવો અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશિમાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે.' જે નારકીના જીવો જેનાથી અસંખ્યાતગુણ હોય છે, તેઓના અસંખ્યાતમે ભાગે તેઓ હોય છે. જેમકે ત્રીજી નારકીના જીવોથી બીજી નારકીના જીવો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી ત્રીજી નારકીના જીવો બીજી નારકીના જીવોના અસંખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે. તેથીજ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશિમાં રહેલા નારકોના અસંખ્યાતમા ભાગે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકો છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે પહેલી નારકીના સઘળા નારકોના અસંખ્યાતમા ભાગે બીજી નારકીના નારકો તો હોય જ. આ પ્રમાણે નીચલી નરકપૃથ્વીમાટે પણ વિચારી લેવું.

હવે વ્યંતરોનું પ્રમાણ કહે છે—

संखेज्ज जोयणाणं सूइपएसेहिं भाइओ पयरो ।
वंतरसुरहिं हीरइ एवं एक्केक्कभेएणं ॥ १४ ॥

संख्येययोजनानां सूचिप्रदेशैर्भाजितः प्रतरः ।
व्यन्तरसुरैर्ह्रियते एवमेकैकभेदेन ॥ १४ ॥

અર્થ—સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિના આકાશ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર વ્યન્તર દેવોવડે અપહરાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યન્તર નિકાય માટે સમજવું.

ટીકાનુ૦—સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશવડે એક પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગતા જે આવે તેટલા વ્યંતરદેવો છે. એટલે કે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા વ્યન્તરદેવો છે. અથવા આ પ્રમાણે પણ કલ્પના થઇ શકે–સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના એક એક ખંડને દરેક વ્યન્તરો એક સાથે ગ્રહણ કરે તો તે સઘળા વ્યન્તરદેવો એકજ સમયે તે સંપૂર્ણ પ્રતરને ગ્રહણ કરી શકે છે. ભાવાર્થ એકજ છે. આ પ્રમાણે દરેક વ્યન્તર નિકાયના પ્રમાણ માટે પણ સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સઘળા વ્યન્તર દેવોનું પ્રમાણ કહ્યું તે પ્રમાણે એક એક વ્યન્તરનિકાયનું પ્રમાણ પણ સમજવું. આ પ્રમાણે લેતા સઘળા વ્યન્તરદેવોના સમૂહની પ્રમાણભૂત સંખ્યા સાથે વિરોધ નહિ આવે.

કારણ કે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગનાર જે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ લેવાનું કહ્યું છે, તે સંખ્યાતુ નાનુ મોટું લેવાનું છે. જ્યાં એક એક વ્યન્તરની સંખ્યા કાઢવિ હોય ત્યાં મોટા સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે ભાગવા, જેથી જવાબની સંખ્યા નાની આવે. અને સર્વ સમુહની સંખ્યા કાઢવિ હોય ત્યાં નાના સંખ્યાતા યોજન પમાણ સૂચિ-શ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગવા, જેથી બધા વ્યંતરોના સરવાળા જેટલીજ સંખ્યા આવે. તેથી અહિં કંઇ વિરોધ નથી. ૧૪

હવે જ્યોતિષ દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

छप्पन्न दोसयंगुल सूइपएसेहिं भाइओ पयरो ।
जोइसिएहिं हीरइ सट्ठाणे त्थीय संखगुणा ॥१५॥

षट्पञ्चाशत्शतद्वयांगुलानां सूचिपदेशैर्भाजितः प्रतरः ।
ज्योतिष्कै र्ह्रियते स्वस्थाने स्त्रियः संख्येयगुणाः ॥१५॥

અર્થ—બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર જ્યાતિષ દેવોવડે અપહરાય છે. સ્વસ્થાને દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે.

ટીકાનુ૦—બસો છપ્પન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ વડે પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને ભાગતા જે આવે તેટલા જ્યોતિષ્ દેવો છે. અથવા બસો છપ્પન અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષ્ દેવો છે. અથવા બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક એક ખંડને એક સાથે સઘળા જ્યોતિષ્ દેવો અપહાર કરે તો એકજ સમયમાં તે સઘળા દેવો સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. ત્રણેમાં તાત્પર્ય એકજ છે. તથા ચારે દેવનિકાયમાં પોતપોતાની નિકાયમાં રહેલા દેવોની અપેક્ષાએ દેવીઓ સં-ખ્યાતગુણી છે. પન્નવણાના મહાદંડકમાં તેવો પાઠ છે માટે. મહાદંડક આગળ બતાવશે.

વૈમાનિક દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

असंखसेढिखपएसतुल्लया पढमदुइयकप्पेसु ।
सेढि असंखंससमा उवरिं तु जहोत्तरं तहय ॥१६॥

असंख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशतुल्याः प्रथमद्वितीयकल्पयोः ।
श्रेण्यसंख्येयांशसमा उपरि तु यथोत्तरं तथा च ॥१६॥

અર્થ—અસંખ્યાતિ શ્રેણિના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય પહેલા અને બીજા દેવ-લોકના દેવો છે. ઉપરના દેવલોકના દેવો શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ

છે. જેમ જેમ ઉપરના દેવો તેમ તેમ પૂર્વ પૂર્વથી અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

ટીકાનુ૦—ઘનીકૃતલોકની સાતરાજ પ્રમાણ લાંબી અને એક પ્રદેશપ્રમાણ જાડી પહોળી અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેટલા પહેલા સૌધર્મ્મ દેવલોકમાં અને બીજા ઇશાન દેવલોકમાં એક એકમાં દેવો છે. માત્ર સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ ઇશાન દેવલોકના દેવો સંખ્યાતમા ભાગે છે. કારણકે પન્નવણાસૂત્રના મહાદંડકમાં ઇશાન દેવલોકના દેવોથી સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાત ગુણા કહ્યા છે. તથા ઉપરના સનત્કુમાર માહેન્દ્ર બ્રહ્મ લાંતક મહાશુક્ર અને સહસ્રાર એ દરેક દેવલોકમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો રહેલા છે. અહિં એટલું સમજવાનું કે સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે નાનો લેવાનો હોવાથી અનુક્રમે ઉપર ઉપરના દેવલોકના દેવતાઓ પૂર્વ પૂર્વના દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગે છે. તાત્પર્ય એ કેજેટલા સનત્કુમારકલ્પના દેવો છે, તેની અપેક્ષાએ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે, અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોથી સનત્કુમારના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ બ્રહ્મ દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે. આ રીતે લાંતક મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકમાં પણ જાણી લેવું. ગાથાના અંતમાં રહેલ 'ચ' શબ્દ એ ગાથામાં નહિ કહેલ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી આનત પ્રાણત આરણ અને અચ્યુત દેવલોકમાં, નીચલી, મધ્યમ અને ઉપરની ત્રણ ત્રણ ગ્રૈવેયકમાં, અને અનુત્તરવિમાનમાં, એ દરેકમાં ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો જાણવા. અહિં એટલું વિશેષ સમજવાનું કે પૂર્વ પૂર્વ દેવોની અપેક્ષાઓ ઉત્તરોત્તર દેવો સંખ્યાતગુણહીન જાણવા, પ્રજ્ઞાપનાના મહાદંડકમાં તેવો પાઠ છે માટે. પ્રજ્ઞાપનામાં કહેલું મહાદંડક—મોટું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે—હે પ્રભો ? હવે સર્વ જીવોના અલ્પબહુત્વનું સૂચક મહાદંડક વર્ણવીશ—૧ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો સૌથી અલ્પ છે, ૨ તેથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણી છે, ૩ તેથી પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૪ તેથી અનુત્તર વિમાનના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૫ તેથી ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૬ તેથી મધ્યમ ત્રણ ગ્રૈવેકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૭ તેથી નીચલી ત્રણ ગ્રૈવેયકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૮ તેથી અચ્યુત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૯ તેથી આરણ દેવલોકમાં દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૧૦ તેથી પ્રાણત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૧૧ તેથી આનત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૧૨ તેથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૩ તેથી છઠ્ઠી તમઃપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૪ તેથી સહસ્રાર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૫ તેથી મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૬ તેથી

પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૭ તેથી લાંતક દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૮ તેથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૧૯ તેથી બ્રહ્મદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૦ તેથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૧ તેથી માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૨ તેથી સનત્કુમાર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૩ તેથી બીજી શર્કરાપ્રભા નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૪ તેથી સમુચ્છિર્મ મનુષ્યો અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૫ તેથી ઇશાનદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૨૬ તેથી ઇશાન કલ્પની દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે, ૨૭ તેથી સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૨૮ તેથી સૌધર્મ્મકલ્પની દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે, ૨૯ તેથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, ૩૦ તેથી ભવનવાસી દેવી સંખ્યાતગુણી છે, ૩૧ તેથી રત્નપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાગુણા છે, ૩૨ તેથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરૂષો અસંખ્યાતગુણા છે, ૩૩ તેથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રિયો સંખ્યાતગુણી છે. ૩૪ તેથી સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચપુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, ૩૫ તેથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણી છે, ૩૬ તેથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે. ૩૭ તેથી જલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રિઓ સંખ્યાતગુણી છે, ૩૮ તેથી વાણવ્યંતર દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૩૯ તેથી વાણવ્યંતરી દેવી સંખ્યાતગુણી છે, ૪૦ તેથી જ્યોતિષિ દેવો સંખ્યાતગુણા છે, ૪૧ તેથી જ્યોતિષી દેવી સંખ્યાતગુણી છે, ૪૨ તેથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો સંખ્આતગુણા છે, ૪૩ તેથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગુણા છે, ૪૪ તેથી જળચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક સંખ્યાતગુણા છે, ૪૫ તેથી ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત સંખ્યાતગુણા છે, ૪૬ તેથી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૭ તેથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૮ તેથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૯ તેથી અપર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૦ તેથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૧ તેથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૨ તેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૩ તેથી પર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૪ તેથી પર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસંખ્યાતગુણા છે. ૫૫ તેથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૬ તેથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૭ તેથી પર્યાપ્તબાદર વાયુકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૮ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૫૯ તેથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૬૦ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસંખ્યાતગુણી છે, ૬૧ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૬૨ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૬૩ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર વાઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૬૪ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસં-

ખ્યાતગુણા છે, ૬૫ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૬૬ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, ૬૭ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાઉકાય વિશેષાધિક છે, ૬૮ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય સંખ્યાતગુણા છે, ૬૯ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૭૦ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, ૭૧ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે, ૭૨ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાતગુણી છે, ૭૩ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ સંખ્યાતગુણી છે, ૭૪ તેથી અભવ્યસિદ્ધિઆ અનંતગુણા છે, ૭૫ તેથી સમ્યકત્વથી પડેલા અનંતગુણા છે, ૭૬ તેથી સિદ્ધો અનંતગુણા છે, ૭૭ તેથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય જીવો અનંતગુણા છે. ૭૮ તેથી પર્યાપ્ત બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૭૯ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે, ૮૦ તેથી અપર્યાપ્ત બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૧ તેથી બાદર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૨ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય અસંખ્યાત ગુણા છે, ૮૩ તેથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૪ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ-વનસ્પતિકાય સંખ્યાત ગુણા છે, ૮૫ તેથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૬ તેથી સામાન્યથી સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૭ તેથી ભવ્ય સિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે, તેથી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૯ તેથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૦ તેથી એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૧ તેથી સામાન્યથી તિર્યંચ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૨ તેથી મિથ્યાદષ્ટિ વિશેષાધિક છે, ૯૩ તેથી અવિરતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૪ તેથી સકષાયી જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૫ તેથી છદ્મસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૬ તેથી સયોગિ આત્માઓ વિશેષાધિક છે, ૯૭ તેથી સંસારસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૮ અને તેથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલું મોટું અલ્પબહુત્વ સમજવું. ૧૬

અહિં પહેલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓની તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મદેવ લોકના દેવોની સંખ્યા અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ સામાન્યથી કહી છે. તેમાં અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કંઇ કહ્યું નથી, તેથી આ ત્રણમાં કોણ ઓછા અને કોણ વધારે તે સમજી શકાતું નથી, એટલે અહિં ત્રણેની અસંખ્યાતરૂપ સંખ્યાના પ્રમાણના નિર્ણય માટે કહે છે—

सेढी एक्केक्कपएसरइयसूईणमंगुलप्पमियं ।
घम्माए भवणसोहम्मयाण माणं इमं होइ ॥१७॥

श्रेण्येकैकप्रदेशरचितसूचीनामङ्गुलप्रमितम् ।
घर्मायां भवनसौधर्माणां मानमिदम् भवति ॥१७॥

અર્થ—શ્રેણિના એકેક આકાશ પ્રદેશવડે રચાયેલી સૂચિના અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ ઘમ્મા ભવનપતિ અને સૌધર્મદેવલોકનું નીચલી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઘમ્મા નામની પહેલી નરકપૃથ્વીના નારકોના તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે પહેલા જેટલી શ્રેણિઓ કહી છે, તેટલા શ્રેણિ વ્યતિરિક્ત–સિવાયના આકાશપ્રદેશ ગ્રહણ કરીને તેની સૂચિશ્રેણિ કરવી, તેમાંથી સૂચિશ્રેણિનો અંગુલ પ્રમાણ ભાગ ગ્રહણ કરવો. ત્યાર પછી શું કરવું તે હવે પછીની ગાથામાં કહે છે. ૧૭

તેજ દેખાડે છે—

छप्पन्नदोसयंगुल भूओ भूओ विगब्भ मूलतिगं ।
गुणिया जहुत्तरत्था रासीओ कमेण सूईओ ॥१८॥

षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलस्य भूयो भूयो विगृह्य मूलत्रिकम् ।
गुणिता यथोत्तरस्था राशयः क्रमेण सूचयः ॥ १८ ॥

અર્થ—અસત્ કલ્પનાયે અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલ બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશનું વારંવાર વર્ગમૂળ કાઢીને ત્રણ મૂળ લેવા, અને ઉપર ઉપરની રાશિનો નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેટલી તેટલી સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ ઘમ્મામાં નારકીઓ, અને ભુવનપતિ તથા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવો છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વે કહેલ અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશનું વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ મૂળ કાઢીને તેમાથી ત્રણ મૂળ લેવા, અને તેને તથા અંગુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશની સંખ્યાને અનુક્રમે સ્થાપવી. ત્યાર પછી અંગુલ માત્ર સૂચિશ્રેણિની પ્રદેશ સંખ્યાને પેલા મૂળ સાથે ગુણવા, ગુણતા આકાશપ્રદેશની જેટલી સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણ આખી સૂચિશ્રેણિના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય તેટલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક જીવોની સંખ્યા છે. પેલા અને બીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભુવનપતિના દેવો છે. અને બીજા અને ત્રીજા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિશ્રેણિપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે. અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં જો કે અસંખ્યાતા આશપ્રદેશ છે, છતા અસતકલ્પનાયે બસો છપ્પન કલ્પવા તેને વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ ત્રણવાર મૂળ કાઢવું. બસો છપ્પનનું પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર અને ત્રીજું મૂળ બે. હવે આ ત્રણે મૂળ અને બસો છપ્પન એ ચારે

રાશિઓને મોટી નાની સંખ્યાના ક્રમ પ્રમાણે ઉપર નીચે સ્થાપવી. જેમકે ૨૫૬ –૧૬–૪–૨. ત્યારપછી ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો. જેમકે બસો છપ્પનને પહેલુ મૂળ સોળ સાથે ગુણાકાર કરવો ગુણુતા ચાર હજાર છન્નુ થાય. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રમાણરૂપે આટલી શ્રેણિઓ સમજવિ. એટલે કે ચાર હજાર છન્નુ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ છે. તથા બીજા વર્ગમૂળ ચાર સાથે પહેલા મૂળ સોળનો ગુણાકાર કરવો, ગુણુતા ચોસઠ આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભુવનપતિ દેવતાઓ છે. તથા ત્રીજા મૂળ બે સાથે બીજા મૂળ ચારનો ગુણાકાર કરવો, ગુણુતા આઠ આવે, તેટલી સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મ્મ દેવલોકના દેવતાઓ છે. આ ઉપરથી કોણ કોનાથી વધારે છે તે સહજમાં જણાઇ આવશે. ૧૮

રત્નપ્રભા નારકાદિનાજ વિષયમાં પ્રકારાંતરે શ્રેણિનું પ્રમાણ કહે છે—

अहवंगुलप्पएसा समूलगुणिया उ नेरइयसूई ।
पढमदुइयापयाइं समूलगुणियाइं इयराणं ॥१९॥

अथवाङ्गुलप्रदेशाः स्वमूलगुणितास्तु नैरयिकसूचिः ।
प्रथमद्वितीयपदौ स्वमूलगुणितावितरयोः ॥ १९ ॥

અર્થ—અથવા અંગુલક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશોને પોતાના મૂળ સાથે ગુણુતા જે આવે તેટલી શ્રેણિઓ રત્નપ્રભા નારકીના પ્રમાણરૂપે સમજવિ. એજ પ્રમાણે પહેલા અને બીજા મૂળને પોતપોતાના મૂળ સાથે ગુણુતા જે આવે તેટલી શ્રેણિઓ અનુક્રમે ભવનપતિ અને સૌધર્મ્મના પ્રમાણરૂપે સમજવિ.

વિવેચન—'અથવા' એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે મૂકેલું છે. તે અન્ય પ્રકાર તે આ–પૂર્વની ગાથામાં અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશરાશિની બસો છપ્પનની કલ્પના કરી હતિ, અહિં તે પ્રમાણે કરવાની નથી. પરંતુ વાસ્તવિક જેટલી સંખ્યા છે તેનીજ વિવક્ષા છે. એક અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશને પોતાના મૂળ સાથે ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરતા જે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકો છે, તથા અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે ગુણુતા જે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિઓ ભવનપતિદેવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે સમજવિ. એટલે એટલી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા ભવનપતિ દેવો જાણુવા. તથા અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના બીજા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે ગુણુતા જે

પ્રદેશરાશિ આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે. ૧૯

હવે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરવાળા તિર્યચપંચેન્દ્રિય જીવોના પ્રમાણના નિર્ણય માટે કહે છે—

अंगुलमूलासंखियभागप्पमिया उ होंति सेढीओ।
उत्तरवेउव्वियाणं तिरियाण य सन्निपज्जाणं ॥ २० ॥

अङ्गुलमूलासंख्येयभागप्रमितास्तु भवन्ति श्रेण्यः।
उत्तरवैक्रियाणां तिरश्चां च संज्ञिपर्याप्तानाम् ॥ २० ॥

અર્થ—ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંજ્ઞિપર્યાપ્ત તિર્યંચના પ્રમાણરૂપે એક અંગુલ પ્રમાણક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના મૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ છે.

વિવેચન—એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશનું જે પહેલું વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે જાણવી. તાત્પર્ય એ કે સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેનું જે પહેલુ વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં જે પ્રદેશરાશિ છે તેટલા ઉત્તર વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની સંખ્યા જાણવિ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કેટલા વૈક્રિયશરિરી કહ્યા છે? હે ગૌતમ? અસંખ્યાતા કહ્યા છે. કાલઆશ્રયી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ કહ્યા છે. ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતા પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિઓ છે તેવી અંગલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ કહ્યા છે.' ઉત્તરવૈક્રિયશરીર લબ્ધિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા હાથી મત્સ્ય અને હંસાદિ જીવો જાણવા. ૨૦

હવે મનુષ્યના પ્રમાણ માટે કહે છે—

उक्कोसपण मणुया सेढि रुवाहिया अवहरंति।
तइयमूलाहएहिं अंगुलमूलप्पएसेहिं ॥२१॥

उत्कृष्टपदे मनुजाः श्रेणीं रूवाधिका अपहरन्ति।
तृतीयमूलाहतैरङ्गुलमूलप्रदेशैः ॥२१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણાયેલા અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ પ્રદેશના પહેલા મૂળના પ્રદેશોથી એક રૂપ વધારે હોય તો સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થઈ શકે.

ટીકાનુ૦—આ જગત્માં બે પ્રકારના મનુષ્યો છે. ૧ ગર્ભજ, ૨ સંમૂચ્છિંમ તેમાં ગર્ભજો પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ બે ભેદે છે. અને અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુવાળા સંમૂચ્છિંમો તો અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ મરણ પામે છે. આ હકીકત પહેલા દ્વારમાં કહી છે, તેથી તે પર્યાપ્તા હોતા નથી. તેમાં જે ગર્ભજ પર્યાપ્તા મનુષ્યો છે, તે ધ્રુવ હોવાથી હમેશાં હોય છે, અને તે સંખ્યાતાજ છે. તેઓની જઘન્ય સંખ્યા પણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર કરતા જે આવે તે છે. અહિં શંકા થાય કે વર્ગ એટલે શું? પાંચમા વર્ગનું સ્વરૂપ શું? છઠ્ઠા વર્ગનું સ્વરૂપ શું? પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર કેટલો થાય? તે સઘળી શંકાઓનું સમાધાન કરે છે–કોઇએક વિવક્ષિત રાશિને તેજ રાશિસાથે ગુણતા જે આવે તે વર્ગ કહેવાય છે. એકનો વર્ગ એકજ થાય. માટે વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી તે વર્ગમાંજ ગણાતો નથી. બેને બેએ ગુણતા બેનો વર્ગ ચાર (૪) થાય, આ પહેલો વર્ગ. ચારનો વર્ગ સોળ (૧૬) થાય, એ બીજો વર્ગ. સોળનો વર્ગ બસો છપ્પન્ન (૨૫૬) થાય. એ ત્રીજો વર્ગ. બસો છપ્પન્નનો વર્ગ પાંસઠ હજાર પાંચસો છત્રીસ (૬૫૫૩૬) થાય, એ ચોથો વર્ગ. પાંસઠ હજાર પાંચસૌ છત્રીસનો વર્ગ ચારસો ઓગણત્રીસ ક્રોડ ઓગણપચાસ લાખ સડસઠ હજાર બસો છન્નુ (૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬) થાય, એ પાંચમો વર્ગ. હવે તેના વર્ગને ત્રણ ગાથા વડે પ્રતિપાદન કરે છે–એક લાખ ચોરાશી હજાર ચારસો સડસઠ કોડાકોડ ચુમાલીસ લાખ સાત હજાર ત્રણસો સિત્તેર ક્રોડ પંચાણુલાખ એકાવન હજાર છસો અને સોળ (૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦ ૯૫૫૧૬૧૬) થાય, યે છઠ્ઠો વર્ગ. આ પ્રમાણે છ વર્ગ થાય છે. તેમાંના છઠ્ઠા વર્ગનો પાંચમા વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરતા જેટલો પ્રદેશરાશિ થાય, તેટલા જઘન્યથી પણ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્યો હોય છે. છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના ગુણાકારના ઓગણત્રીસ આંકડા થાય છે. તે આંકડા કોડા કોઠી આદિ શબ્દદ્વારા બોલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, તે સંખ્યાના આંકડાજ આપ્યા છે. અને તે આ–૭૯૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૯૩૫૪૩૯૫૦૩૩૬. આ સંખ્યાને પૂર્વાચાર્યો ત્રીજા યમલપદ ઉપરની અને ચોથા યમલપદ નીચેની કહે છે. યમલ એટલે બબ્બે વર્ગનો સમૂહ. એક એક યમલમાં બબ્બે વર્ગ આવે છે. અનુયોગ દ્વારની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે–'બબ્બે વર્ગના સમૂહને યમલ કહે છે.' તેથી પૂર્વોક્ત છ વર્ગના સમૂહના ત્રણ યમલ થાય. મનુષ્ય પ્રમાણના હેતુભૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી ઉપરની કહેવાનું કારણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર છે. પાંચમો અને છઠ્ઠો વર્ગ ત્રીજો યમલમાં આવે છે, સાતમો અને આ આઠમો વર્ગ ચોથા યમ-

લમાં આવે છે. મનુષ્યપ્રમાણુની હેતુભૂત સંખ્યા છઠ્ઠા વર્ગથી વધારે છે, કારણ કે છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના ગુણાકાર જેટલી છે. અને તેથીજ સાતમા વર્ગથી પણ ઓછી છે. માટે મનુષ્ય સંખ્યાના પ્રમાણભૂત રાશિને ત્રીજા યમલપદથી વધારે, અને ચોથા યમલપદથી ઓછો કહ્યો છે. અથવા આ પૂર્વોક્ત રાશિના છન્નુ છેદનક થાય છે. છેદનક એટલે અર્ધા અર્ધા કરવા તે. એટલે કે ઓગત્રીસ અંક-પ્રમાણ રાશિનું પહેલીવાર અર્ધ કરીએ, બીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, વળી ત્રીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, એમ અર્ધ અર્ધ છન્નુવાર કરીએ ત્યારે છન્નુમિ વારે એકડો આવે. એને ઉંધી રીતે કહીએ તો છન્નુ વાર ઠાણ બમણા કરવા. જેમકે —એકને એક બે, બેને બે ચાર, ચારને ચાર આઠ, એમ છન્નુ વાર બમણા બમણા કરતા છન્નુમિ વારે પૂર્વોક્ત રાશિ આવે. છન્નુ છેદનક કેમ થાય તે કહે છે–પહેલા વર્ગના બે છેદનક થાય, પહેલું છેદનક બે, બીજુ છેદનક એક. બીજા વર્ગના ચાર છેદનક થાય. એટલે કે બીજા વર્ગની સંખ્યાના અર્ધ અર્ધ ભાગ ચાર વાર થાય. જેમકે—પહેલું છેદનક આઠ, બીજુ છેદનક ચાર, ત્રીજુ છેદનક બે, ચોથું છેદનક એક. આજ રીતે ત્રીજા વર્ગના આઠ છેદનક, ચોથા વર્ગના સોળ છેદનક, પાંચમા વર્ગના બત્રીસ છેદનક, અને છઠાવર્ગના ચોસઠ છેદનક થાય. ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગના ગુણાકાર જેટલી હોવાથી તે સંખ્યામાં પાંચમા અને છઠ્ઠા એ બને વર્ગના છેદનકો આવે. પાંચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠ્ઠા વર્ગના ચોસઠ હોવાથી બંનેનો સરવાળો કરતા છન્નુ છેદનકો પૂર્વોક્ત રાશિમાં થાય. આ કઇ રીતે જાણી શકાય ? એમ પૂછતા હોતો કહીએ છીએ–જેજે વર્ગનો જે જે વર્ગ સાથે ગુણાકાર કરીએ અને ગુણાકાર કરતા જે સંખ્યા આવે તેમાં તે બંને વર્ગના છેદનકો ઘટે છે. જેમ પેલા વર્ગને બીજા વર્ગ સાથે ગુણતા જે સંખ્યા આવે તેમાં પેલા વર્ગના બે અને બીજાના ચાર કુલ છ છેદનકો સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે–પેલા અને બીજા વર્ગનો ગુણાકાર ચોસઠ થાય છે. તેનું પેલું છેદનક બત્રીસ, બીજુ સોળ, ત્રીજુ આઠ, ચોથુ ચાર, પાંચમું બે, અને છઠ્ઠું એક, એમ છ છેદનકો થાય છે. એમ અન્યત્ર પણ જાણવું. એજ પ્રમાણે પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગના ગુણાકારમાં પાચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠ્ઠા વર્ગના ચોસઠ બંને મળી છન્નુ છેદનકો આવે છે. આ પ્રમાણે એકજ રાશિને શિષ્યની બુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય માટે ત્રણ રીતે પરમ ગુરૂમહારાજે ઉપદેશ્યો છે. અનુયોગ દ્વારસૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'જઘન્યપદે મનુષ્યો સંખ્યાતા ક્રોડ છે. ત્રીજા યમલપદથી ઉપર અને ચોથા યમલપદની નીચે છે. અથવા છઠ્ઠા વર્ગને પાંચમા વર્ગવડે ગુણતા જે આવે તેટલા છે. અથવા છન્નુ છેદનક આપનાર એ રાશિ છે.' હવે જે ગર્ભજ અને સંમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્ત જીવો છે તે બંને કોઇ વખત હોય છે, કોઇ વખત નથી પણ હોતા. કારણકે ગર્ભજ અપર્યાપ્તાનું જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુ-

હુર્ત્ત અંતર છે, અને સંમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તાનું જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાવીસ મુહૂર્ત્ત અંતર છે. અપર્યાપ્તા અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળાજ હોય છે, તેથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી સઘળા નિર્લેપ થાય છે—નાશ પામે છે. એટલે કંઇક અધિક અગીઆર મુહૂર્ત્ત ગર્ભજ અપર્યાપ્તા, અને કંઇક અધિક ત્રેવીસ મુહૂર્ત્ત સંમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તા હોતા નથી. તેથીજ ઉપર કહ્યું છે કે ગર્ભજ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કોઇ વખત હોય છે, અને કોઇ વખત હોતા નથી. જ્યારે ગર્ભજ પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા અને સંમૂર્ચ્છિમ અપર્યાપ્તા એ સઘળા મળી વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે તેઓનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—ઉત્કૃષ્ટપદે ગર્ભજ અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જેટલી સંખ્યા થાય તેનાથી જો કે વાસ્તવિક રીતે નથી, છતા અસત્કલ્પનાયે એક મનુષ્ય વધારે હોત તો સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણુતા જેટલા આકાશ પ્રદેશ આવે તેટલા આકાશપ્રદેશવડે ભાગતા—અસત્કલ્પનાયે સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલક્ષેત્રના બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશ કલ્પીએ તેનું પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર, ત્રીજું મૂળ બે, પહેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ વડે ગુણુતા બત્રીસ આવે તેટલા આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતા—સંપૂર્ણ એક સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાત. તાત્પર્ય એ છે કે—સૂચિશ્રેણિના અંગુલ માત્ર ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગ મૂળવડે ગુણુતા જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલા તેટલા પ્રમાણુવાળા એક એક ખંડને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગર્ભજ અને સંમૂર્ચ્છિમ એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, અને કુલ મનુષ્યની સંખ્યા છે તેનાથી એક વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને એકજ સમયે અપહાર કરી શકાય. પરંતુ એક મનુષ્ય ઓછો છે એટલે એક ખંડ વધે છે. બીજી આ રીતે પણ કહી શકાય—સૂચિશ્રેણિના અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણુતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે, તેટલા આકાશપ્રદેશવડે આખી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશને ભાગતા જે જવાબ આવે તેમાંથી એક રૂપ ઓછું કરવું, તેટલી સંમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા છે. કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે તેઓની તેટલીજ સંખ્યા જોઇ છે. અનુયોગદ્વાર ચુર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'ઉત્કૃષ્ટપદે જે મનુષ્યો છે, તેમાં એક મનુષ્ય નાખ્યે છતે તે મનુષ્યો વડે સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાય. તે શ્રેણિનો કાલ અને ક્ષેત્ર વડે અપહારનો વિચાર કરે છે. કાલથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમય પ્રમાણ છે. અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણવા. આ પઙ્ક્તિમાં શું કહ્યું ? તો કહે છે—તે શ્રેણિના અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જે પ્રદેશ રાશિ છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળમા જે પ્રદેશરાશિ આવે, તેને ત્રીજા વર્ગમૂળમાં આવેલા પ્રદેશરાશિવડે

ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કર્યે છતે જે પ્રદેશરાશિ થાય, એવડા એવડા એક એક ખંડને અપહાર કરે, બીજી બીજુ એક એક મનુષ્યનો અપહાર કરે એટલે કે એવડા એવડા સૂચિશ્રેણિના એક એક ખંડને એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, જો એક મનુષ્ય વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને ગ્રહણ કરી શકે. એક બાજુ અસંખ્યાતિ ઉત્પસર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય થાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો કહ્યા. બીજી બાજુ અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણતા આવેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય, તેમાંથી એક ન્યૂન કરીએ તેટલા કહ્યા. તેથી અહિં શંકા કરે છે કે આવડા આવડા ખંડોવડે એક શ્રેણિનો અપહાર કરીએ તો તેનો અપહાર કરતા અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ કેમ જાય ? આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે–ક્ષેત્ર અત્યંત સૂક્ષ્મ હેવાથી. સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે–'કાલ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર છે. એક અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં એટલા બધા આકાશ પ્રદેશો રહ્યા છે, કે તેમાંથી પ્રતિસમય એક એક આકાશપ્રદેશ લેવામાં આવે, તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ જાય.' માટે કાલથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ મનુષ્યો છે, અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણતા જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા પ્રમાણવાળા સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય તેમાંથી એક ઓછો કરીએ તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો છે. ૨૧

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે જીવભેદોનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે ગુણાસ્થાનકના ભેદે ચૌદ ભેદનું પ્રમાણ કહે છે—

सासायणाइ चउरो असंखा अणंतया मिच्छा ।
कोडिसहस्सपुहुत्तं पमत्त इयरे उ थोवयरा ॥२२॥

सास्वादनादिश्चत्वारोऽसंख्या अनन्ता मिथ्यादृष्टयः ।
कोटिसहस्रपृथक्त्वं प्रमत्ता इतरे तु स्तोकतराः ॥२२॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ ચાર અસંખ્યાતા છે, મિથ્યાદષ્ટિ અનંત છે, હજારક્રોડ પૃથકત્વ પ્રમત્ત સંયત છે, અને અપ્રમત્ત સંયત તેનાથી અલ્પ છે.

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ. અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ, અને દેશવિરતિ એ ચારે ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા જીવો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે. કારણ કે એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનવર્ત્તિ જીવો વધારેમાં વધારે ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રાશિપ્રમાણ છે. તથા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અનંત છે, કેમકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે. તથા પ્રમત્ત સંયત જઘન્યથી પણ

ક્રોડ સહસ્ર પૃથકત્વ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ક્રોડ સહસ્ર પૃથકત્વ પ્રમાણ છે. બેથી નવ સુધિની સંખ્યાને પૃથકત્વ કહે છે. એ જૈન સિદ્ધાંતનો પારિભાષિક શબ્દ છે. તેથી પંદર કર્મભૂમિમાં પ્રમત્તસંયત મુનિઓ જઘન્યથી પણ બે હજાર ક્રોડથી અધિક હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી નવહજાર ક્રોડ હોય છે. તથા અપ્રમત્ત સંયત મુનિઓ પ્રમત્ત સંયતથી અત્યંત અલ્પ છે. ૨૨

एगाइ चउप्पणणा समगं उवसामगा य उवसंता ।
अद्धं पडुच्च सेढीए होंति सव्वेवि संखेज्जा ॥२३॥

एकात् चतुःपञ्चाशत् समकमुपशमकाश्चोपशान्ता ।
अद्धां प्रतीत्य श्रेण्याः भवन्ति सर्व्वेऽपि संख्येयाः ॥२३॥

અર્થ—એકથી આરંભી ચોપન પર્યંત એક સાથે ઉપશમક અને ઉપશાંતમોહી જીવો હોય છે, અને શ્રેણિના કાલ આશ્રયી સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતાજ હોય છે.

ટીકાનુ૦—ઉપશમક એટલે ઉપશમ ક્રિયા કરનારા આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો, અને ઉપશાંત એટલે જેઓએ મોહને સર્વથા શાંત કર્યો છે, તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો. આ બંને પ્રકારના જીવો કોઇ વખતે હોય છે, કોઇ વખતે નથી પણ હોતા. કારણ કે ઉપશમ શ્રેણિનું અંતર પડે છે. કેટલું અંતર પડે છે તે આગળ ઉપર અંતરદ્વારમાં કહેશે. તેથી ઉપશમક–અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાય વર્ત્તિ જીવો તથા ઉપશાંત–ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન જીવો હોય છે. આ પ્રમાણ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. એટલે કે આટલા જીવો એક સમયે એક સાથે ઉપશમ શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોની અંદર પ્રવેશ કરતા હોય છે. ઉપશમ શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાલ આશ્રયિ વિચારીએ તો-સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતા જીવોજ હોય છે. તાત્પર્ય એ કે–ઉપશમશ્રેણિનોકાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. તે અંતમુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ઉપશમશ્રેણિના સઘળા કાળમાં ઉત્તરોત્તર સમયે અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ સંખ્યાતા જીવોજ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિના અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કાળના અસંખ્યાતા સમય થાય છે. તે કાળમાં એક એક સમયે એક એક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અસંખ્યાતા જીવો સંભવે છે, તો પછી બે ત્રણથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન સુધિની સંખ્યા પ્રવેશ કરે તો અસંખ્યાતા કેમ ન થાય? થાય જ. પછી એમ કેમ કહો છો કે ઉપશમ શ્રેણિના સઘળા કાળ આશ્રયી

પણ સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે?

ઉત્તર—તમારી આ કલ્પના ત્યારેજ થાય કે જ્યારે શ્રેણિના અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમાં દરેક સમયે જીવો પ્રવેશ કરતા હોય. પરંતુ પ્રત્યેક સમયે જીવો પ્રવેશ જ કરતા નથી પરંતુ કેટલાક સમયોમાં જ કરે છે, તેથી જ ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘટી શકે છે.

પ્રશ્ન—અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ શ્રેણિના કાળના કેટલાક સમયોમાંજ જીવો પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ સઘળા સમયોમાં પ્રવેશ કરતા નથી એ શી રીતે જણાય?

ઉત્તર—ઉપશમ શ્રેણિમાં પર્યાપ્તા ગર્ભજ મનુષ્યોજ પ્રવેશ કરી શકે છે, અન્ય જીવો નહિ. તે પણ ચારિત્ર સંપન્ન આત્માઓજ, જેવા તેવા નહિ. ચારિત્ર સંપન્ન મહાત્માઓ વધારેમાં વધારે બે હજાર ક્રોડથી નવ હજાર ક્રોડજ હોય છે. તે પણ કંઇ સઘળા શ્રેણિ સ્વીકારી શકતા નથી, પણ કેટલાકજ સ્વીકારી શકે છે. તેથી જાણી શકાય છે કે ઉપશમશ્રેણિના સઘળા સમયોમાં જીવોનો પ્રવેશ થતો નથી, પરંતુ કેટલા એક સમયોમાંજ થાય છે. તેમાં પણ કોઇ કાળે પંદરે કર્મભૂમિ આશ્રયી વધારેમાં વધારે ચોપન જીવોજ એક સાથે પ્રવેશ કરતા હોય છે, વધારે નહિ. અને સઘળા શ્રેણિના કાળમાં સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે, અસંખ્યાતા નહિ. તે સંખ્યાતા પણ સેંકડો પ્રમાણ [1]જાણવા, હજારોની સંખ્યામાં નહિ. પૂર્વાચાર્ય મહારાજોએ એમજ જણાવેલું છે.

खवगा खीणा जोगी एगाइ जाव होंति अट्ठसयं ।
अद्धाए सयपुहुत्तं कोडिपुहुत्तं सजोगीओ ॥२४॥

क्षपकाः क्षीणा अयोगिनः एकात् यावत् भवन्त्यष्टशतम् ।
अद्धायां शतपृथक्त्वं कोटिपृथक्त्वं सयोगिनः ॥२४॥

અર્થ—ક્ષપક, ક્ષીણમોહી અને અયોગિ એકથી આરંભી યાવત્ એકસો આઠ પર્યંત હોય છે, અને સંપૂર્ણ શ્રેણિના કાળમાં શતપૃથકત્વ હોય છે. તથા સયોગિ કેવળિ ક્રોડ પૃથકત્વ હોય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષપક એટણ ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા કરનારા આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અને અયોગિ કેવળિ આત્માઓ આ સઘળા કોઇ વખતે હોય છે, અને કોઇ વખત હોતા નથી. કેમકે ક્ષપક શ્રેણિ અને અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકનું અંતર પડે છે. તેથી જ્યારે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા ક્ષીણમોહ અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે જઘન્યથી

૧ અહિં સેંકડો પ્રમાણ સંખ્યા નવસો સુધિની હોય તેમ લાગે છે પછી જ્ઞાની જાણે

એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય છે. આ પ્રમાણ પણ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. આટલા જીવો વધારેમાં વધારે એક સમયે એક સાથે ક્ષપકશ્રેણિમાં, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે, અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે છે. ક્ષપક શ્રેણિ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે, અને અયોગિકેવળિનો કાળ પાંચ હ્રસ્વાક્ષર જેટલો છે. આ ક્ષપકશ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અને અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળમાં અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ તે સઘળા મળી શતપૃથકત્વ જ હોય છે. તાત્પર્ય એ કે-અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ક્ષપક શ્રેણિના સઘળા કાળમાં પંદરે કર્મભૂમિની અંદર અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો [1]શતપૃથકત્વ. જીવોજ પ્રવેશ કરે છે, અધિક પ્રવેશ કરતા નથી. અયોગિ કેવળિ આશ્રયી પણ આજ પ્રમાણે સમજવું. ક્ષીણમોહને ક્ષપક સાથેજ લેવા. શતપૃથકત્વ સંખ્યાજ કેમ, વધારે કેમ નહિ એ શંકાનું સમાધાન ઉપશમશ્રેણિ પ્રમાણે જાણવું. તથા સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો ક્રોડ પૃથકત્વ હોય છે. સયોજિ કેવળિ હમેશા હોય છે, કારણ કે તે નિત્ય ગુણસ્થાનક છે. આ ગુણસ્થાનકે જઘન્યથી પણ કોટિ પૃથકત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોટિ પૃથકત્વ જીવો [2]હોય છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે. ૨૪

આ પ્રમાણે દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વાર કહ્યું. હવે ક્ષેત્ર પ્રમાણ દ્વાર કહે છે—

अप्पज्जत्ता दोन्निवि सुहुमा एगिंदिया जए सव्वे।
सेसा य असंखेज्जा बायर पवणा असंखेसु ॥२५॥

अपर्याप्तौ द्वावपि सूक्ष्मा एकेन्द्रिया जगति सर्व्वस्मिन् ।
शेषाश्च असंख्येयतमे बादरपवनाः असंख्येयेषु ॥२५॥

અર્થ—બંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સઘળા લોકમાં છે. શેષ જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે, અને બાદર વાયુકાય લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં રહેલા છે.

ટીકાનુ૦—બંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા-લબ્ધિ અપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા તથા ગાથામાં કહેલ અપિ શબ્દ અનુક્તનો સમુચ્ચાયક હોવાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિ એ દરેક પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-'સૂક્ષ્મ જીવો લોકના સઘળા ભાગમાં રહ્યા છે.'

૧ અહિં શતપૃથકત્વ પણ વધારેમાં વધારે નવસોજ સંભવે છે.

૨ જગચિંતામણિના ચૈત્યવંદનમાં કેવળજ્ઞાનીની જઘન્ય સંખ્યા બે ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા નવ ક્રોડ કહી છે. એટલે જઘન્ય સંખ્યામાં બે ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં નવ ક્રોડ સમજવા.

પ્રશ્ન—પર્યાપ્તાદિ સઘળા ભેદવાળા પૃથ્વીકાયાદિ સર્વે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે, એટલું કહેવાથી સઘળા ભેદવાળા સૂક્ષ્મ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં છે એ ઇષ્ટ અર્થ સિદ્ધ થાય છે, તો શા માટે મુખ્ય પણે અપર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું, અને અપિ શબ્દથી પર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ જીવોમાં પર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તા અલ્પ છે, છતા અપર્યાપ્તા જીવો ઘણા છે એ જણાવવા માટે મુખ્ય વૃત્ત્યા અપર્યાપ્તાનું ગ્રહણ કર્યું છે. તે આ પ્રમાણે—જો કે પર્યાપ્તાથી અપર્યાપ્તા સંખ્યેય ગુણહીન છે તો પણ તે જગતના સંપૂર્ણ ભાગમાં રહ્યા છે, એમ કહી અવશ્ય તેઓ ઘણા છે એમ સ્પષ્ટ પણે જણાવ્યું છે. અહિં એમ શંકા થાય કે પર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તા સંખ્યાત ગુણહીન કેમ હોઇ શકે? અપર્યાપ્તા તો વધારે હોવા જોઇએ. તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–પ્રજ્ઞાપનામાં અપર્યાપ્તાની અપેક્ષાએ પર્યાપ્તા સંખ્યાતગુણા કહ્યા છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે–'સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અલ્પ છે, પર્યાપ્તા સંખ્યાતગુણા છે.' અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે–બાદર જીવોમાં અપર્યાપ્તા વધારે અને સૂક્ષ્મમાં પર્યાપ્તા વધારે જાણવા. એમ સામાન્યથી કેવળી ભગવંતોએ કહ્યું છે' સૂક્ષ્મ સિવાયના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય—પૃથ્વી અપ્ તેઉ વનસ્પતિ અને બેઇન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે. તથા બાદર વાયુકાય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલા છે. લોકનો જે કંઇપણ પોલાણનો ભાગ છે, તે સઘળા ભાગમાં વાયુ વાય છે. મેરૂ પર્વતના મધ્યભાગાદિ કે તેના જેવા બીજા ભાગો કે જે અતિનિબિડ અને નિચિત–ઠાંસેલા અવયવોવાળા છે, ત્યાં બાદર વાયુના જીવ હોતા નથી. કેમકે તેમાં પોલાણ હોતું નથી. એવો ઠાંસેલો ભાગ સંપૂર્ણ લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગજ છે, તેથી એક અસંખ્યામો ભાગ છોડીને શેષ સઘળા અસંખ્યાતા ભાગોમાં બાદર વાયુકાયના જીવો રહ્યા છે. ૨૫

હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે—

सासायणाइ सव्वे लोयस्स असंखयंमि भागंमि।
मिच्छा उ सव्वलोए होइ सजोगीवि समुग्घाए ॥२६॥

सास्वादनादयः सर्वे लोकस्यासंख्येयतमे भागे ।
मिथ्यादृष्टयस्तु सर्वलोके भवन्ति सयोग्यपि समुद्घाते ॥२६॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ સઘળા ગુણસ્થાનકવાળા જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ સંપૂર્ણ લોકમાં છે, અને સમુદ્ઘાતમાં સયોગિ કેવળિ પણ સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ વિના સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ સઘળા ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે. કારણ કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકો સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંજ હોય છે. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક અતિ અલ્પ કેટલાક કરણ અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ વનસ્પતિ વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં પણ હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમજ ત્રીજા આદિ ગુણસ્થાનકવાળા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો અતિ અલ્પ હોવાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાંજ હોય છે, એ હેતુથી તેઓનું ક્ષેત્ર લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યું છે. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સકળ લોકવ્યાપિ છે, અને તે સઘળા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તથા સમુદ્ઘાતમાં સયોગિ કેવળિ પણ સકળ લોકવ્યાપિ હોય છે. સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા પહેલા દંડ સમયે અને બીજા કપાટ સમયે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં વર્ત્તે છે, ત્રીજા મંથાન સમયે લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં વર્ત્તે છે, અને ચોથા સમયે સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–'ચોથે સમયે પોતાના આત્મપ્રદેશવડે સંપૂર્ણ લોક પૂરે છે, આઠમે સમયે શરીરસ્થ થાય છે.' ૨૬

સમુદ્ઘાતમાં સયોગિકેવળિ પણ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ હોય છે એમ કહ્યું, તેથી સમુદ્ઘાતના પ્રસંગે સમુદ્ઘાતોની પ્રરૂપણા કરે છે—

वेयणकसायमारणवेउव्वियतेउहारकेवलिया ।
सग पण चउ तिन्नि कमा मणुसुरनेरइयतिरियाणं ॥२७॥

वेदनाकषायमारणवैक्रियतेजआहारकैवलिकाः ।
सप्त पञ्च चत्वारस्त्रयः क्रमेण मनुजसुरनैरयिकतिरश्चाम् ॥२७॥

અર્થ—વેદના, કષાય, મારણ. વૈક્રિય, તેજોલેશ્યા, આહારક, અને કેવલિ એ સાત સમુદ્ઘાતો છે. તે મનુષ્ય દેવ નારકી અને તિર્યંચોમાં અનુક્રમે સાત પાંચ ચાર અને ત્રણ હોય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વમી ગાથામાં અથવા હવે પછીની ગાથામાં મૂકેલ સમુદ્ઘાત શબ્દને વેદના આદિ શબ્દ સાથે જોડી તેનો આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરવો. જેમકે–વેદના સમુદ્ઘાત, કષાયસમુદ્ઘાત વિગેરે. તેમાં વેદના વડે જે સમુદ્ઘાત થાય તે વેદના સમુદ્ઘાત, અને તે અશાતાવેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો છે કષાયના ઉદયવડે થયેલો સમુદ્ઘાત તે કષાયસમુદ્ઘાત, અને તે ચારિત્રમોહનીયકર્મજન્ય છે. મરણ કાળે થનારો જે સમુદ્ઘાત તે મારણ કે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત, અને તે આયુકર્મ વિષયક છે. આ સમુદ્ઘાત અંતમુહૂર્ત્ત શેષ આયુ હોય ત્યારેજ થાય છે.

વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતા થનારો સમુદ્ઘાત તે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત, તે વૈક્રિયશરીર નામકર્મ વિષયક છે. તૈજસ શરીર જેનો વિષય છે એવો જે સમુદ્ઘાત તે તૈજસ સમુદ્ઘાત, તે તેજોલેશ્યા જ્યારે મૂકવિ હોય ત્યારે થાય છે, અને તે તૈજસ શરીરનામકર્મજન્ય છે. આહારક શરીરનો આરંભ કરતા થનારો જે સમુદ્ઘાત તે આહારક સમુધ્ઘાત, તે આહારક શરીરનામકર્મ વિષયક છે. અંતમુહૂર્ત્ત માંજ જેઓ મોક્ષમાં જવાના છે એવા કેવળિ મહારાજને થનારો જે સમુદ્ઘાત તે કૈવલિક સમુદ્ઘાત કહેવાય છે. હવે સમુદઘાત શબ્દનો શું અર્થ છે? તે કહે છે-સમ્-તન્મય થવું, ઉત્-અધિકતાયે- ઘણા, ઘાત-ક્ષય, તન્મય થવા વડે કાલાંતરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણા કર્માંશનો જેની અંદર ક્ષય થાય તે સમુદ્ઘાત. અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે-તન્મયતા કોની સાથે? તો કહે છે કે-વેદનાદિસાથે. તે આ પ્રમાણે-જયારે આત્મા વેદનાદિ સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે, ત્યારે વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાંજ પરિણુત થાય છે, એટલે કે તેનાજ ઉપયોગવાળો હોય છે, અન્ય જ્ઞાનમાં પરિણુત હોતો નથી. પ્રબળતાએ-અધિકતાયે કર્માંશનો ક્ષય શી રીતે થાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે- વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાં પરિણુત આત્મા કાલાંતરે અનુભવવા યોગ્ય ઘણા વેદનીયાદિના કર્મ્મપ્રદેશોને ઉદીરણા કરણવડે ખેંચી ઉદયાવલિકામાં નાંખી ભોગવી ક્ષય કરે છે, આત્મપ્રદેશો સાથે એકાકાર થયેલા કર્મ્માણુનો નાશ કરે છે. સામાન્યતઃ સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ કહી હવે પ્રત્યેક સમુધ્ઘાત માટે કહે છે-જ્યારે આત્મા વેદના સમુધ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે ત્યારે અશાતા વેદનીયર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-વેદનાવડે વિહ્વળ થયેલો આત્મા અનંતાનંત કર્મસ્કંધોથી વિંટાયેલા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર પણ કાઢે છે. શરીરના ત્રણ ભાગ કરીએ તેમાં એક ભાગ પોલાણનો છે, જેમાં આત્મપ્રદેશ હોતા નથી, બે ભાગમાં હોય છે. જ્યારે સમુધ્ઘાત થાય છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશ એકદમ ચળ થાય છે, અને તે સ્વસ્થાનથી બહાર નીકળે છે. અને નીકળેલા તે પ્રદેશોવડે મુખ જઠર વિગેરેની પોલાણોને અને કાન તથા ખભા આદિની વચેના ભાગને પૂરીને લંબાઈ પહોળાઈ વડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુહૂર્ત્તકાળપર્યંત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં ઘણા અશાત વેદનીયકર્મનો ક્ષય કરે છે. તથા કષાય સમુધ્ઘાતને કરતો આત્મા કષાય ચારિત્રમોહનીયના કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. તે આ પ્રમાણે-કષાયોના ઉદય વડે સમાકુળ-વિહ્વળ આત્મા પોતાના પ્રદેશોને બહાર કાઢીને તે પદેશોવડે મુખ અને હોજરી આદિની પોલાણને પૂરીને અને કાન તથા ખભા આદિના અંતર ભાગને પણ પૂરીને લંબાઇ પહોળાઇવડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં ઘણા કષાયમોહનીયના કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. એ પ્રમાણે મારણ સમુધ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા આયુકર્મના પુદ્ગ-

લોનો ક્ષય કરે છે. વૈક્રિય સમુધ્ઘાત કરતો આત્મા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોનો જાડાઈ પહોળાઈવડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને લંબાઇ વડે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ દંડ કરે છે. દંડ કરીને વૈક્રિય શરીરનામકર્મના પુદ્ગલોનો પહેલાની જેમ ક્ષય કરે છે. કહ્યું છે કે—'વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત કરે છે, કરીને સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ આત્મપ્રદેશનો દંડ રચે છે, રચીને સ્થૂલ પુદ્ગલોને નાશ કરે છે.' તૈજસ અને આહારક સમુદ્‌ઘાત વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાતની જેમ સમજવા. એટલું વિશેષ કે તૈજસ સમુદ્‌ઘાત કરતો આત્મા તૈજસનામકર્મના પુદ્ગલનો ક્ષય કરે છે, અને આહારક સમુદ્‌ઘાતમાં આહારક શરીર નામકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. વૈક્રિય અને આહારક એ બંને સમુદ્‌ઘાત તે તે શરીર વિકુર્વે ત્યારે હોય છે, અને તેજોલેશ્યા સમુદ્‌ઘાત કોઇ જીવ પર તેજોલેશ્યા મૂકે ત્યારે હોય છે. કેવળિસમુદ્‌ઘાત કરતા કેવળિ ભગવાન્ શાતા અશાતાવેદનીય, શુભ અશુભ નામકર્મ અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મના પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે છે. કેવળિ સમુદ્‌ઘાત સિવાય શેષ સઘળા સમુદ્‌ઘાતોનો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ . માત્ર કેવળિસમુદ્‌ઘાતનો આઠ સમય કાળ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો ? વેદના સમુદ્‌ઘાત કેટલા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત્તનો કહ્યો છે. એ પ્રમાણે આહારક સમુદ્‌ઘાત પર્યંત સમજવું. હે પ્રભો ? કેવળિસમુદ્‌ઘાત[1] કેટલા સમયપ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? આઠ સમય પ્રમાણ કહ્યો છે.' હવે આ સમુદ્‌ઘાતોનો ચારે ગતિમાં વિચાર કરે છે—મનુષ્યગતિમાં સાતે સમુદ્‌ઘાતો હોય છે. કેમ કે મનુષ્યમાં સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. દેવગતિમાં શરૂઆતના પાંચ સમુદ્‌ઘાતો હોય છે. આહારક અને કેવળિ સમુદ્‌ઘાત હોતા નથી. કેમકે દેવગતિમાં ચૌદ પૂર્વનુ અધ્યયન અને ક્ષાયિકભાવનું જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર હોતાં નથી. નરકગતિમાં આદિના ચાર હોય છે. તેજોલેશ્યા લબ્ધિ ન હોવાને કારણે તૈજસ સમુદ્‌ઘાત પણ તે ગતિમાં હોતો નથી. તિર્યંચગતિમાં વૈક્રિયલબ્ધિવાળા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને વાયુકાયને છોડીને શેષ જીવોને આદિના ત્રણ સમુદ્‌ઘાતો હોય છે, તેઓને વૈક્રિય લબ્ધિ પણ હોતિ નથી તેથી. ૨૭

વૈક્રિયલબ્ધિવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને વાયુકાયના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

पंचिंदियतिरियाणं देवाण व होंति पंच सन्नीणं ।
वेउव्वियवाऊणं पढमा चउरो समुग्घाया ॥२८॥

---

૧ સમુદ્‌ઘાતનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના સમુદ્‌ઘાત પદમાંથી અને લોકપ્રકાશના ત્રીજા સર્ગમાંથી જોઈ લેવું.

पञ्चेन्द्रियतिरश्चां देवानामिव भवन्ति पञ्च सञ्ज्ञिनाम् ।
वैक्रियवायूनां प्रथमाश्चत्वारः समुद्घाताः ॥२८॥

અર્થ—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં દેવોની જેમ પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે, કારણ કે કેટલા એક સંજ્ઞિ તિર્યંચોમાં વૈક્રિયલબ્ધિ અને તેજોલેશ્યાલબ્ધિ પણ હોય છે. વૈક્રિયલબ્ધિવાળા વાયુકાય જીવોને પહેલા વેદના કષાય મારણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. ૨૮

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદ્વાર કહ્યું. હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે—

चउदसविहावि जीवा समुग्घाएणं फुसंति सव्वजगं ।
रिउसेढीए व केई एवं मिच्छा सजोगीय ॥२९॥

चतुर्दशविधा अपि जीवाः समुद्घातेन स्पृशन्ति सर्व्वं जगत् ।
ऋजुश्रेण्यां वा केऽपि एवं मिथ्यादृष्टयः सयोगिनश्च ॥२९॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના જીવો સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે. અથવા કેટલાક જીવો ઋજુશ્રેણિવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શે છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે પ્રકારના જીવો મારણ સમુદ્ઘાતવડે સંપૂર્ણ જગતનો સ્પર્શ કરે છે. એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ બંને પ્રકારના સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિને પણ સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વસ્થાન આશ્રયિને એટલે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણામાં ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ સંપૂર્ણ લોકવર્ત્તિ હોવાથી સમુદ્ઘાત વિના પણ સંપૂર્ણ જગતને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. હવે જો સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય તો પછી મારણાન્તિક સમુધ્ઘાતવડે સર્વ જગતને સ્પર્શ કરતા કેમ ઉત્પન્ન ન થાય? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાયજ. કેમકે કેટલાએક જીવો અધોલોકમાંથી ઉદ્ધર્વલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તેઓને ચૌદે રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિના બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવો સ્વસ્થાન આશ્રયિ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાંજ રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરતા નથી, પરંતુ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગતનો સ્પર્શ કરે છે. તે આ પ્રમાણે–અહિં જે સમુધ્ઘાત લેવા સૂચવ્યું છે, તે મારણ સમુધ્ઘાત લેવાનો છે. મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા જાડાઇ અને પહોળાઇ વડે પોતાના શરીરપ્રમાણ અને લંબાઈવડે જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ પોતાના પ્રદેશનો દંડ કરે છે, અને કરીને જે સ્થાને આગળના ભવમાં ઉત્પન્ન થશે, તે સ્થાનમાં

પોતાના પ્રદેશના દંડનો પ્રક્ષેપ કરે છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાનને જો તે સમ શ્રેણિમાં હોય તો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિષમ શ્રેણિમાં હોય તો ઉત્કૃષ્ટથી ચોથે સમયે પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરી શકે છે. તે પણ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઘટે છે. એજ સ્પષ્ટ કરે છે.–સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજલોકમાં વ્યાપ્ત હોવાથી તેની અંદરનો એક જીવ પણ મારણ સમુદ્ઘાતવડે અથવા ઋજુશ્રેણિવડે ચૌદેરાજનો સ્પર્શ કરી શકે છે. પરંતુ બાદર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ નહિ હોવાથી તેમાંનો કોઇ એક જીવ [1]ઉપરના કોઇ સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, અન્ય જીવ નીચે સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, એમ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મારણ સમુદ્ઘાતવડે તેઓમાં ચૌદે રાજ લોકની સ્પર્શના ઘટી શકે છે. તથા કેટલાએક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયરૂપ જીવો [2]ઋજુશ્રેણિવડે પણ સર્વ જગત્ને સ્પર્શે છે. અહિ 'વ' એ શબ્દ પક્ષાંતરનો સૂચક છે. એટલે કેવળિ સમુદ્ઘાતવડેજ સ્પર્શ કરે છે એમ નથી, પરંતુ ઋજુશ્રેણિવડે પણ સ્પર્શ કરે છે, એમ સૂચવે છે. ઋજુશ્રેણિવડે કઈ રીતે સ્પર્શ કરે છે તે કહે છે–અધો લોકમાંથી ઉર્ધ્વલોકને અંતે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે સઘળી દિશામાં જાણી લેવું. તેથી એક અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઋજુશ્રેણિવડે પણ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે. હવે ગુણસ્થાન આશ્રયી સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે–મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. અહિ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે. તથા સયોગિ કેવળિ કેવળિ સમુદ્ઘાતમાં ચોથે સમયે સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે. એ પહેલાંજ કહ્યું છે. ૨૯

હવે શેષ ગુણસ્થાનકોમાં સ્પર્શના કહે છે—

मीसा अजया अड अड बारस सासायणा छ देसजई।
सग सेसा उ फुसंति रज्जू खीणा असंखंसं॥३०॥

मिश्रा अयता अष्टावष्टौ द्वादश सास्वादनाः षड् देशयतयः।
सप्त शेषास्तु स्पृशन्ति रज्जूः क्षीणा असंख्येयांशम् ॥३०॥

૧ અહિં ઉપર અનુત્તર વિમાનના પૃથ્વીપિંડમા કે સિદ્ધશિલામાં એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પત્તિનો સંભવ છે, અને નીચે સાતમી નારકીના પાથડાના પૃથ્વીપિંડાદિમાં ઉત્પત્તિનો સંભવ છે

૨ ઋજુગતિવડે પણ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે એમ અહિં કહેવાનું કારણ એ છે કે સઘળા જીવો મારણ સમુદ્ઘાત કરે જ છે એમ નથી. કેટલાક કરે છે, કેટલાક નથી પણ કરતા. જે નથી કરતા તે ઋજુગતિવડે પણ ચૌદરાજની સ્પર્શના કરી શકે છે.

અર્થ—મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો આઠ આઠ રાજને સ્પર્શે છે. સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ બાર રાજને, દેશવિરતિ છ રાજને, ક્ષીણમોહને છોડીને શેષ ગુણસ્થાનકવાળા સાત સાત રાજને, અને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકવાળા રાજના અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે. ૩૦

ઉપરની ગાથામાં કહેલ સ્પર્શનાનો આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ હવે પછીની ગાથાઓમાં વિચાર કરે છે. તેમાં આ ગાથામાં ત્રીજા અને ચોથા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના કહે છે—

सहसारंतिय देवा नारयनेहेण जंति तइयभुवं ।
निज्जंति अच्चुयं जा अच्चुयदेवेण इयरसुरा ॥३१॥

सहस्रारान्तिकदेवा नारकस्नेहेन यान्ति तृतीयभुवम् ।
नीयन्तेऽच्युतं यावदच्युतदेवेनेतरसुराः ॥३१॥

અર્થ—સહસ્રાર સુધિના દેવો નારકી ઉપરના સ્નેહવડે ત્રીજી નરકપૃથ્વી સુધિ જાય છે, તથા ઇતર દેવોને અચ્યુત દેવલોકનો દેવતા અચ્યુત દેવલોક પર્યંત લઇ જાય છે, તેથી તેઓને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે.

ટીકાનુ૦—મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા મરણ પામતા નહિ હોવાથી અહિં ભવસ્થ મિશ્રદષ્ટિનુંજ ગ્રહણ છે. સહસ્રર દેવલોક સુધિના દેવો પૂર્વ જન્મના મિત્ર નારકી ઉપરના સ્નેહવડે તેની વેદના શાંત કરવા માટે અથવા ઉપલક્ષણથી પૂર્વ જન્મના વૈરિ નારકીની વેદના વધારવા માટે ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જાય છે. સહસ્રાર દેવલોક સુધિના દેવો પોતાના જ્ઞાનવડે જોઇને મિત્ર નારકીની વેદના શાંત કરવા અને શત્રુ નારકીની વેદના ઉદીરવા ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જઇ શકે છે. આનતાદિ દેવોની જવાની શક્તિ છે, છતા અલ્પ સ્નેહાદિવાળા હોવાથી સ્નેહાદિ પ્રયોજનવડે પણ નરકમાં જતા નથી, તેથી સહસ્રાર સુધિના દેવોનું ગ્રહણ કર્યું છે. તથા અચ્યુતદેવલોકનો દેવતા જન્માંતરના સ્નેહથી અથવા એજ ભવના સ્નેહથી અન્ય દેવોને અચ્યુતદેવલોક પર્યંત લઇ જાય છે. તેથી મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ એ દરેકને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. તેની ભાવના આ પ્રમાણે—જ્યારે મિશ્રદષ્ટિ ભવનપતિ આદિ દેવને પૂર્વ જન્મનો અથવા આ જન્મનો મિત્ર અચ્યુત દેવલોકનો દેવતા સ્નેહથી અચ્યુતદેવલોકમાં લઇ જાય ત્યારે તેને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. કારણ કે તિર્ચ્છાલોકથી અચ્યુતદેવલોક પર્યંત છ રાજ થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-'અચ્યુત દેવલોક પર્યંત છ 'રાજ થાય છે.' તથા કોઇક સહસ્રાર કલ્પવાસિ મિશ્રદષ્ટિ દેવતા પૂર્વ જન્મના

૧ સાતે નારકીઓ પ્રત્યેક એક એક રાજ ઉંચી હોવાથી અધોલોકના સાત રાજમાં મતભેદ નથી. ઉર્ધ્વલોકના સાતરાજમાં મતભેદ છે. બૃહત્સંગ્રહણિ આદિના અભિપ્રાયે—

મિત્ર નારકીની વેદના શાંતકરવા તેમજ પૂર્વના વૈરિ નારકીની વેદના ઉદીરવા વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્યંત જાય ત્યારે ભવનપતિના નિવાસની નીચેના બે રાજ વધે છે તેથી પૂર્વોક્ત છ રાજ બે રાજ સહિત આઠ રાજ થાય . આ પ્રમાણે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મિશ્રદષ્ટિ આત્માઓને તિર્ચ્છા લોકથી અચ્યુત સુધિના છ રાજ અને પેલી અને બીજી નરકીનો એક એક રાજ કુલ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય છે. અથવા કોઇક મિશ્રદષ્ટિ સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવ પૂર્વોક્ત કારણે ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં જતો સાત રાજ સ્પર્શે છે, અને તેજ સહસ્રાર દેવને કોઇક અચ્યુતનો દેવતા સ્નેહવડે અચ્યુતદેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે સહસ્રારથી અચ્યુત સુધિના એક રાજને વધારે સ્પર્શે છે, આ પ્રમાણે એકજ દેવ આશ્રયિ પણ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને પણ-મિશ્રદષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના સમજવિ.

પહેલી નારકીના ઉપરના તળથી સૌધર્મ દેવલોક પર્યંત એક રાજ, ત્યાથી માહેન્દ્રપર્યંત બીજો રાજ, ત્યાથી લાંતક પર્યંત ત્રીજો રાજ, ત્યાંથી સહસ્રાર સુધિ ચોથો રાજ, ત્યાંથી અચ્યુત સુધિ પાંચમો રાજ, ત્યાંથી ગ્રૈવેયક પર્યંત છટ્ઠો અને ત્યાંથી લોકાંત પર્યંત સાતમો રાજ થાય છે. અહિં તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમાંથી અચ્યુત પર્યંત પાંચ રાજ થાય એમ કહ્યું. જીવસમાસાદિના મતે તો ૭ રાજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ईसाणंमि दिवड्ढा अड्ढाइज्जाय रज्जुमाहिंदे ।
पंचेव सहसारे छ अच्चुए सत्त लोगंते ॥ १९१ ॥

અર્થ—તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગથી ઇશાન પર્યંત દોઢરાજ, માહેન્દ્ર પર્યંત અઢ્ઢીરાજ, સહસ્રાર પર્યંત પાંચ રાજ, અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજ, અને લોકાંત પર્યંત સાત રાજ થાય છે. પંચસંગ્રહમાં '**छ अच्चुए**' એ જે પાઠ મૂકયો છે, તે આ ગાથાનુ ચોથું પાદ છે. તિર્ચ્છા લોકના મધ્યભાગથી અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજ થાય છે, એમ જે કહ્યું છે તે આ પાદને અનુસરીને કહ્યું છે. અને તેને અનુસરીને જ અચ્યુત પર્યંત ૭ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. આ પંચસંગ્રહમાં જીવસમાસના અભિપ્રાયે સ્પર્શના કહી છે.

૧ અહિં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના મિશ્ર દષ્ટિની જેમ આઠ રાજની કહી છે. મિશ્રદષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી જેમ ભવસ્થ ગ્રહણ કર્યો છે, તેમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મરણ પામે છે, છતાં ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ લાગે છે. તેથીજ મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિની આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે. જો એમ વિવક્ષા ન હોય તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નવ રાજની સ્પર્શના થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય ગતિમાં આવતા સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, તથા સહસ્રારાદિ કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ નારકીની વેદના વધારવા કે શાંત કરવા ત્રીજી નરક પર્યંત જાય તેથી પહેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ સ્પર્શે એમ બે રાજ થાય, તે ઉપરોક્ત સાત રાજમાં મેળવતા નવરાજની સ્પર્શના થાય. પરંતુ તે કહી નથી. અહિં તો આઠ રાજની જ સ્પર્શના કહી છે. તેથીજ મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિ પણ ભવસ્થ જ વિવક્ષ્યો હોય તેમ લાગે છે. જીવ

પ્રશ્ન—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ તેજ ભાવમાં–સમ્યક્ત્વમાં વર્ત્તતા છતા કાળપણ કરે છે, અને સમ્યક્ત્વ લઇને અન્ય ગતિમાં પણ જાય છે, તેથી તેઓનો બીજી રીતે પણ વિચારણા કેમ કરતા નથી ? મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ ભવસ્થ સમ્યક્ત્વી આશ્રયીજ કેમ વિચાર કરો છો ?

ઉત્તર—બીજી રીતે તેઓને આઠ રાજની સ્પર્શનાનો અસંભવ છે. તે અસંભવજ બતાવે છે–સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય કાળ ધર્મ પામી બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં જતો નથી, તેમજ બીજી આદિ નારકીમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત તિર્યંચ કે મનુષ્યમાં આવતો નથી, એટલે કાળધર્મ આશ્રયી અધો લોકની સ્પર્શના વધતિ નથી. તેથીજ કાળધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર વિમાન વાસી દેવમાં જતા અથવા ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમાં આવતા સર્વોત્કૃષ્ટ સાત-રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, કોઇ રીતે વધારે સંભવતિ નથી. આ પ્રમાણે કાળ ધર્મ પામી સમ્યક્ત્વ સહિતા અન્ય ગતિમાં જતા તેમજ આવના સાતરાજની સ્પર્શના સંભવે છે. માટે આઠ રાજની સ્પર્શના સામાન્ય રીતે અવિરતિ સમ્ય-ગ્દૃષ્ટિને પણ મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ સમજવી, અન્ય પ્રકારે નહિ. અન્ય કેટલા એક અચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને ઉત્કૃષ્ટથી નવરાજની સ્પર્શના ઘટે છે. કઇ રીતે નવ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે–આ

સમાસની ટીકા પૃષ્ઠ ૬૯૨મા પણ કહ્યું છે કે—'अविरति सम्यग्दृष्टयोऽप्यष्ट रज्जू स्पृशन्ति भावना त्विह सम्यगमिथ्यादृष्टिवदेवेति प्रस्तुतगाथाभिप्रायो लक्ष्यते चिरन्तनटीकाकृतापीत्थमतिदेश एव दत्त, भावनिका तु तथाविधा न काचित् कृता'

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો પણ આઠ રાજ સ્પર્શે છે. તેની ભાવના મિશ્ર-દૃષ્ટિની જેમજ કરવાની છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાનો અભિપ્રાય જણાય છે. પ્રાચીન ટીકાકા-રોએ પણ અવિરતિને મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે. તથા પ્રકારનો બીજો કોઈ વિચાર કર્યો નથી.

આ ઉપરથી પણ અવિરનિ ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ જણાય છે. અહિં ત્રીજી નારકીમાં જાય છે, છતા પહેલી બે નારકીની સ્પર્શના લીધી છે. ત્રીજીની લીધી નથી. કારણ પહેલી બે નારકી પછી તરત જ ત્રીજી નારકીનો એક લાખ અઠ્ઠાવીશ હજારનો પિંડ આવે છે તેમાં નવ પાથડા છે તે પાથડામાં નારકીના જીવો છે. તે પિંડપર્યંત જ ઉપરોક્ત દેવો નારકીની વેદના ઉદીરવા કે શાંત કરવા જાય છે. પિંડ પૂર્ણ થયા પછી અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ ત્રીજી નારકીનો ભાગ રહી જાય છે. તે અસંખ્યાતાની આગળ પૂર્વોક્ત પિંડ અત્યંત અલ્પ હોવાથી તેની સ્પર્શના થાય છે છતા વિવક્ષી નથી.

જો કે મતાંતરે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિની નવ તેમજ બાર રાજની સ્પર્શના પણ કહી છે. તેમાં નવરાજની સ્પર્શના કર્મગ્રંથના મતે દરેક રીતે ઠીક સંગત થાય છે. મિશ્રદૃષ્ટિની જેમ વિચાર કરવામાં આવે કે મરણનો સંભવ હોવાથી તેમ વિચાર કરવામાં આવે બંને રીતે સંગત થાય છે. પછી જ્ઞાની કહે તે પ્રમાણ

આચાર્ય મહારાજાઓના મતે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ ક્ષાયિક સમ્યકત્વ લઇને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં પણ જાય છે. તેથી અનુત્તરં વિમાન વાસિ દેવભવમાં જતા અથવા ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવમાં આવતા સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, અને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતા અથવા ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવમાં આવતા બે રાજની સ્પર્શના થાય છે, આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને નવ રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. ભગવતિજી આદિ સૂત્રોના અભિ-પ્રાયે તો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના પણ સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે–અનુત્તર દેવભવમાં જતા અથવા ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમાં આવતા સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા ભગવતીજી આદિના અભિપ્રાયે પૂર્વબદ્ધાયુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પણ નરકપણે ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વયુક્ત નારકી ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે હેતુથી અવિરતિ સમ્ય-ગ્દષ્ટિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં જતા અથવા ત્યાંથી આવતા પાંચ રાજને સ્પર્શે છે. માટે સર્વમળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને સામાન્યતઃ બાર રાજની સ્પ-ર્શના થાય છે. સમ્યકત્વ સહિત સાતમી નરકપૃથ્વીમાં ગમનાગમન ભગવતીજીમાં પણ નિષેધેલું છે, માટે અહિં છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૩૧

હવે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે–

छट्ठाए नेरइओ सासणभावेण एइ तिरिमणुए ।
लोगंतनिरकुडेसुं जंतिऽन्ने सासणगुणत्था ॥३२॥

षष्ठ्यां नारकः सासादनभावेनैति तिर्यग्मनुजयोः ।
लोकान्तनिष्कुटेषु यान्त्यन्ये सासादनगुणस्थाः ॥३२॥

અર્થ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન નારકી સાસ્વાદનભાવ સાથે તિર્યંચ અથવા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પાંચરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહેલા અન્ય કેટલાક જીવો લોકાંત નિષ્કુટોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાત રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. આ રીતે કુલ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે.

ટીકાનુ૦—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન કોઇ એક નારકી પોતના ભવના અંતે ઔપશમિક સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પછી સાસ્વાદન ભાવને પ્રાપ્ત થયો છતો કાલ કરે, અને કાલ કરીને તિર્યંચ અથવા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય, એટલે તેને પાંચરાજની સ્પર્શના થાય. સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકને છોડીનેજ તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય છે, માટે છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનું ગ્રહણ કર્યું છે. તથા સાસ્વાદનગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા કેટલાએક તિર્યંચો અથવા મનુષ્યો તિ-

ઉર્ધ્વલોકમાંથી ઉપર લોકાંત નિષ્કુટોમાં-ત્રસનાડીના છેડે રહેલા લોકાંત પ્રદેશોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓને સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે. આ પ્રમાણે સરવાળે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓને સામાન્યથી બાર રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. અહિં એક જીવ આશ્રયિ સ્પર્શનાનો વિચાર કરતા નથી, પરંતુ એક ગુણસ્થાનક આશ્રયિ વિચારે છે. તેથી અનેક જીવ આશ્રયિ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે, માટે અહિં કોઇ દોષ નથી. અહિં પ્રાયઃ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓની અધોગતિ થતિ નથી, એટલે કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઇને પ્રાયઃ કોઇ જીવો અધોગતિમાં જતા નથી, માટે બાર રાજની સ્પર્શનાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. કદાચ જો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓની અધોગતિ પણ થાય તો અધોલોકના નિષ્કુટાદિમાં પણ તેઓની ઉત્પત્તિનો સંભવ હોવાથી ચૌદરાજની સ્પર્શના સંભવે. પણ તેમ થતું નહિ હોવાથી બારરાજનીજ સ્પર્શના કહી છે. ૩૨

હવે અપૂર્વકરણાદિની સ્પર્શનાને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

उवसामग उवसंता सव्वट्ठे अप्पमत्तविरया य ।
गच्छन्ति रिउगईए पुंदेसजया उ बारसमे ॥३३॥

उपशमका उपशान्ताः सर्वार्थे अप्रमत्तविरताश्च ।
गच्छन्ति ऋजुगत्या पुंदेशयतास्तु द्वादशमे ॥३३॥

અર્થ—ઉપશમક, ઉપશાંત, અને અપ્રમત્ત તથા પ્રમત્ત વિરત આત્માઓ ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી સાત-રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. તથા મનુષ્યરૂપ દેશવિરતિ જીવો બારમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી છ રાજની સ્પર્શના થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઉપશમક એટલે ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, અને સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્માઓ, ઉપશાંત એટલે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ, અપ્રમત્ત સંયત સાધુઓ, અને બીજા પાદના અંતે ગ્રહણ કરેલ 'ચ' શબ્દથી અપ્રમત્ત ભાવાભિમુખ પ્રમત્ત સંયત સાધુઓ આ સઘળાઓને ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થયેલા અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ મરણ પામતા નથી, તેમજ મારણ સમુદ્ઘાતનો પણ આરંભ કરતા નથી, તેથી તેઓને લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર સ્પર્શના ઘટે છે, અધિક ઘટતી નથી. આ જ કારણથી ક્ષીણમોહની માત્ર લોકના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના પહેલા કહી છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે મનુષ્યભવના આયુનો ક્ષય થાય અને પરભવાયુનો ઉદય

થાય ત્યારે પરલોકગમન સંભવે છે. તે વખતે તો અવિરતિપણું હોય છે, ઉપશમપણું આદિ ભાવો હોતા નથી. કારણ કે પ્રમત્તાદિ ભાવો મનુષ્યભવના અંત સમય સુધિજ હોય છે. પરભવાયુના પ્રથમ સમયે તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોય છે. માટે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાને જતા ચતુર્થ ગુણસ્થાનકની સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, અપૂર્વ કરણાદિની સંભવતિ નથી. તો પછી અહિં અપૂર્વ કરણાદિની સાત રાજની સ્પર્શના શી રીતે કહેવામાં આવે છે?

ઉત્તર—અહિં કંઇ દોષ નથી. પરભવમાં ગતિ બે પ્રકારે થાય છે. ૧ કંદુકગતિ, ૨ ઇલિકાગતિ. તેમાં કંદુકની જેમ જે ગતિ થાય તે કંદુકગતિ. એટલે કે જેમ કંદુક–દડો પોતાના સઘળા પ્રદેશનો પિંડ કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉંચે જાય છે, તેમ કોઇક જીવપણ પરભવાયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે પરલોકમાં જતા પોતાના પ્રદેશોને એકત્ર કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉત્પત્તિ સ્થાનકે ચાલ્યો જાય છે. કંદુકગતિ કરનાર આત્માને પોતાના આયુના ચરમ સમય પર્યંત મનુષ્ય ભવનો સંબંધ હોય છે, અને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે દેવભવનો સંબંધ થાય છે, તેથી કંદુકગતિ કરનાર આશ્રયી પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજની સ્પર્શના ઘટતિ નથી. તથા બીજી ઇયળની જેમ જે ગતિ થાય તે ઇલિકાગતિ. જેમ ઇયળ પૂચ્છ એટલે પાછળનો ભાગ જે સ્થળે હોય છે, તે સ્થળને નહિ છોડતિ મુખ એટલે આગળના ભાગવડે આગળના સ્થાનને પોતાનું શરીર પસારી સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યાર પછી પૂચ્છને સંહરી લે છે. એટલે કે જેમ ઇયળ પાછલા ભાગ વડે પૂર્વસ્થાનનો સંબંધ છોડયા વિના આગલા સ્થાનનો સંબંધ કરે છે, અને આગલા ભાગસાથે સંબંધ કરી પછીથી પાછલા સ્થાનનો સંબંધ છોડે છે, તેમ કોઇક જીવ પણ પોતાના ભવના અંતકાળે પોતાના પ્રદેશોથી ઋજુગતિવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરીને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે પૂર્વના શરીરનો ત્યાગ કરે છે. આ રીતે પોતાના ભવના અંત સમયે–કે જે સમયે પ્રમત્તાદિ ભાવો હોય છે–પોતાના આત્મપ્રદેશોવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનરૂપ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને સ્પર્શ કરતો હોવાથી ઇલિકાગતિ આશ્રયી પ્રમત્ત તેમજ ઉપશમકાદિને સાત રાજની સ્પર્શના કોઇ પણ રીતે વિરોધિ નથી. આ પ્રમાણે ઋજુગતિવડે જતા પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, વક્રગતિવડે જતા નહિ. કારણ કે ઋજુગતિથી જતા પોતાના આયુના છેલ્લા સમયે પોતાના પ્રદેશોવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે તે છેલ્લા સમયે પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનક અને સાત રાજની સ્પર્શના એ બંને સંભવે છે. વક્રગતિવડે જતા બીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, કે જે સમયે પરભવાયુનો ઉદય થાય છે. પહેલે સમયે વચમાં રહે છે, કે જે સમય પૂર્વભવાયુનો છેલ્લો સમય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વભવના

છેલ્લા સમયે વચમાં અને પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાને જાય છે. પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને જતો હોવાથી અને તે સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક હોવાથી વક્રગતિવડે જતા પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવતિ નથી. ¹તથા 'पुंदेसजया' એ પદમાં 'पुं' પદવડે સામાન્યથી મનુષ્યનું ગ્રહણ છે. એટલે સામાન્યથી મનુષ્યરૂપ દેશવિરત આત્માઓ ઋજુગતિવડે જ્યારે બારમા અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. તિર્યંચો સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધિજ જાય છે, માટે મનુષ્યનું ગ્રહણ કર્યું છે. દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકો પોતાના ભવના અંત સમય પર્યંત જ હોય છે માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી ઋજુગતિથીજ જતા છ રાજની સ્પર્શના દેશવિરત આત્માને સંભવે છે. તિર્ચ્છાલોકના મધ્ય ભાગથી અચ્યુત દેવલોક પર્યંત છ રાજ થાય છે, માટે છ રાજની સ્પર્શના કહી છે. ૩૩

એ પ્રમાણે સ્પર્શના દ્વાર કહ્યું. હવે કાળદ્વાર કહે છે. કાળ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ ભવસ્થિતિકાળ, ૨ કાયસ્થિતિકાળ, અને ૩ દરેક ગુણસ્થાનક આશ્રયિ કાળ. તેમાં ભવસ્થિતિ કાળ એટલે એક ભવનું આયુ. કાયસ્થિતિ એટલે પૃથ્વીકાયાદિમાંથી કોઇ પણ મરણ પામીને તેનું વારંવાર ત્યાંજ ઉત્પન્ન થવું તે, તેનો જે કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ. જેમકે પૃથ્વીકાયનો જીવ મરણ પામી પૃથ્વીકાય થાય, વળી મરણ પામી પૃથ્વીકાય, એમ ઉપરાઉપરી જેટલો કાળ પૃથ્વીકાય થાય તે કાળ કાયસ્થિતિ કાળ કહેવાય. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું. તથા દરેક ગુણસ્થાન એક એક આત્મામાં કેટલો કેટલો કાળ રહે તેનો જે નિશ્ચિત સમય તે ગુણસ્થાનક વિભાગકાળ કહેવાય. તેમાં પહેલા ભવસ્થિતિ કહે છે—

सत्तण्हमपज्जाणं अंतमुहुत्तं दुहावि सुहुमाणं
सेसाणंपि जहन्ना भवठिई होइ एमेव ॥३४॥

---

૧ દેશવિરતિની સ્પર્શના માટે જીવસમાસ પાના ૧૯૨માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. 'દેશવિરતિ મનુષ્ય અહિંથી મરીને અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા છ રાજને સ્પર્શે છે. અહિં એમ ન કહેવુ કે—દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતો તે આત્મા દેવ હોવાથી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, પરંતુ દેશવિરતિ નથી. કારણ કે જે દેશવિરતિ આત્મા ઋજુગતિવડે એક સમયે દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પૂર્વભવનું આયુ ક્ષય થયુ નથી, તેમજ પૂર્વભવના શરીરનો સંબંધ પણ છૂટયો નથી. માટે ઋજુગતિમાં પૂર્વભવના આયુનો અને પૂર્વ જન્મના શરીરનો સંબંધ હોવાથી તે આત્મા દેશવિરતજ છે, તેથીજ ઋજુગતિવડે જતા છ રાજની સ્પર્શના કહી છે માટે અહિં કંઈ દોષ નથી' ઇલિકાગતિવડે જતા આ સ્પર્શના સંભવે છે.

सप्तानामपर्याप्तानामन्तर्मुहूर्त्तं द्विधापि सूक्ष्माणाम् ।
शेषाणामपि जघन्या भवस्थितिर्भवति एवमेव ॥३४॥

અર્થ—સાતે અપર્યાપ્તા અને સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તાનું બંને પ્રકારે અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ છે. શેષ જીવોનું પણ જઘન્ય આયુ એ પ્રમાણે જ છે.

ટીકાનુ૦—સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ સાતે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાના અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બંને પ્રકારે એક ભવના આયુનું પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત્ત [1]છે. તેઓ અંતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર જીવે છે. એટલું વિશેષ છે કે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું છે. તથા શેષ બાદર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય, અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાનું જઘન્ય આયુ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ હોય છે, અને તે બસો છપ્પન્ન આવલિથી વધારેજ હોય છે. ૩૪

હવે એકેન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ આયુનું પ્રમાણ કહે છે—

बावीससहस्साइं बारस वासाइं अउणपन्नदिणा ।
छम्मास पुव्वकोडी तेत्तीसयराइं उक्कोसा ॥३५॥

द्वाविंशति(वर्ष)सहस्राणि द्वादश वर्षाणि एकोनपञ्चाशत् दिनानि
षड्मासाः पूर्वकोटिः त्रयस्त्रिंशत् अतराणि उत्कृष्टा ॥३५॥

અર્થ—પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનુ આયુ બાવીસ હજાર વર્ષ, બેઇન્દ્રિયાદિનું ક્રમે બાર વર્ષ, ઓગણપચાસ દિવસ, અને છમાસ, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું પૂર્વક્રોડ વર્ષ, અને સંજ્ઞિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

ટીકાનુ૦—અહિ પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાદિનો બાવીસ હજાર આદિ પદો સાથે અનુક્રમે સંબંધ કરવાનો છે. તે આ પ્રમાણે—પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસહજાર વરસનું છે અને તે આયુ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જાણવું. શેષ એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ. કારણકે શેષ એકેન્દ્રિયનું એટલું મોટું આયુ હોતું નથી. તે આ પ્રમાણે—બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસ હજાર વરસ, બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાયનું સાત હજાર વરસ, બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયનું ત્રણ અહોરાત્ર, પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયનું ત્રણ હજાર વર્ષ, પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ હજાર વર્ષ

૧ ઓછામાં ઓછુ બસો છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ આયુ હોય છે, અને તે ઓછામાં ઓછુ જીવનારા લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનું હોય છે. પર્યાપ્તાનું આયુ બસો છપ્પન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે.

પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે-'બાવીસ હજાર, સાત હજાર, ત્રણ હજાર, અને દશ હજાર વરસનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અનુક્રમે પૃથ્વી અપ્ વાયુ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું છે. અને તેઉકાયનું ત્રણ રાત્રિ દિવસ એટલે કે બોંહોતેર કલાકનું છે.' તે હેતુથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયાનું બાવીસ હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની અપેક્ષાએજ ઘટે છે, બીજા એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ. તથા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાર વર્ષનું છે. પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયનું ઓગણપચાસ દિવસનું, અને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ છ માસનું છે. તથા પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વક્રોડ વર્ષ પ્રમાણ છે. આ પૂર્વકોટિ વર્ષનું આયુ પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ જલચરની અપેક્ષાએ જાણવું. પરંતુ સંમૂચ્છિમ સ્થલચરાદિની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે તેઓનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ એટલું હોતું નથી. તે આ પ્રમાણે-પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ક્રોડ પૂર્વ વરસનું, પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચરનું ચોરાશિ હજાર વર્ષનું, પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ ઉરઃપરિસર્પનું ત્રેપનહજાર વર્ષનું; પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ ભૂજપરિસર્પનું બેતાલીસહજાર વર્ષનું, અને પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિમ ખેચરનું બહોંતેર હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. કહ્યું છે કે-'પૂર્વકોટિ, ચોરાશિહજાર, ત્રેપનહજાર. બેતાલીસ હજાર, અને બોહોંતેર હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અનુક્રમે સંમૂચ્છિમ પર્યાપ્ત જળચરાદિનું હોય છે.' તે હેતુથી સંમૂચ્છિમ પર્યાપ્ત જળચરની અપેક્ષાએજ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયનું પૂર્વકોટિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ઘટે છે; અન્ય સંમૂચ્છિમ સ્થળચરાદિની અપેક્ષાએ નહિ. તથા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે, અને તે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ અથવા સાતમી નારકીના નારકજીવોની અપેક્ષાએ જાણવી, અન્ય સંજ્ઞિ જીવોની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે અન્ય સંજ્ઞિજીવોની એટલી ભવસ્થિતિ ઘટતિ નથી. તે આ પ્રમાણે-સંજ્ઞિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવ. નારકી સાત નરક પૃથ્વીના ભેદે સાત પ્રકારે છે. તેમાં રત્નપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ દશહજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ. શર્કરાપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમ. વાલુકાપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ ત્રણ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ. પંકપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરોપમ. ધૂમપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ દશ સાગપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર સાગરોપમ. તમઃપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસ સાગરોપમ. અને મહાતમપ્રભા નારકીનું જઘન્ય આયુ બાવીસ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે-જળચર, ચતુષ્પદ, ઉરઃપરિસર્પ ભૂજપરિસર્પ, અને ખેચર. તેમાં જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ક્રોડ પૂર્વ વર્ષ, ચતુષ્પદ

સ્થળચરનું ત્રણ પલ્યોપમ, ઉરઃપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વક્રોડ વર્ષ, ભુજપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વક્રોડ વર્ષ, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. કહ્યું છે કે–'ગર્ભજ જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વકોટિ, ચતુષ્પદનું ત્રણ પલ્યોપમ, ઉરઃપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પનું પૂર્વક્રોડ, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.' સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. તથા દેવો ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્, અને વૈમાનિક. તેમાં ભવનપતિ દશ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, અને દિકકુમાર. એ દશે ભવનપતિ બબ્બે પ્રકારે છે. ૧ મેરૂપર્વતના દક્ષિણ અર્ધ ભાગમાં રહેનાર, ૨ મેરૂ પર્વતના ઉત્તર અર્ધ ભાગમાં રહેનારા. તેમાં દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં રહેનારા અસુરકુમારનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક સાગરોપમ, અને ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં રહેનારનું કંઈક અધિક એક સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. તથા દક્ષિણાર્ધમાં રહેનાર નાગકુમારાદિ નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરાર્ધમાં રહેનારા નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પલ્યોપમ છે. તથા દક્ષિણાર્ધવર્ત્તિ અસુરકુમારનો સ્વામિ ચમરેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ત્રણ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરાર્ધવર્ત્તિ અસુરકુમારનો સ્વામિ બલેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ચાર પલ્યોપમ છે. તથા દક્ષિણદિગ્વર્ત્તિ નાગકુમારાદિ નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પલ્યોપમ, અને ઉત્તરદિગ્વર્ત્તિ નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પલ્યોપમ છે. ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણિનું જે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું હોય તે સઘળા દેવ દેવી માટે પણ ઘટે છે. તથા સઘળા ભવનપતિ દેવ દેવીનું જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે. વ્યંતર આઠ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરૂષ, મહોરગ, અને ગન્ધર્વ. એ આઠે પ્રકારના વ્યંતરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પલ્યોપમ અને જઘન્ય આયુ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે. તથા વ્યંતરીનું જઘન્ય આયુ દશહજાર વર્ષ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્દ્ધ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. તથા જ્યોતિષ્ પાંચ ભેદે છે. તે આ પ્રમાણે–ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા. તેમાં ચન્દ્ર વિમાનવાસિ દેવનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ. ચંદ્રવિમાનવાસિ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસહજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્યોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પાંચસો વર્ષ અધિક અર્દ્ધ પલ્યોપમ. ગ્રહ વિમાનવાસિ દેવનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક

પલ્યોપમ. ગ્રહવિમાનવાસિ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્દ્ધ પલ્યોપમ. નક્ષવિમાનવાસિ દેવનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્દ્ધપલ્યોપમ. નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ કંઇક અધિક પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ છે. કહ્યું છે કે-'ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, અને નક્ષત્ર વિમાનવાસિ દેવ તથા દેવી એ આઠેનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ છે. ૧ તારાની દેવ દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહીશ. ૨ ચંદ્રનું લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ, સૂર્યનું એક હજાર વરસ અધિક એક પલ્યોપમ, ગ્રહનું એક પલ્યોપમ, ૩ નક્ષત્રનું અર્દ્ધપલ્યોપમ અને તારાના દેવનું પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. ચંદ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ હજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્યોપમ, સૂર્યની દેવીનું પાંચસો વરસ અધિક અર્ધપલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ છે. ૪-૫ ગ્રહની દેવીનું અર્ધપલ્યોપમ, નક્ષત્રની દેવીનું કંઇક અધિક પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ, અને તારાની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક પલ્યોપમના આઠમા ભાગપ્રમાણ કહ્યું છે.૬-૭. તથા વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ કલ્પોપપન્ન, ૨ અને કલ્પાતીત. તેમાં બાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા સ્વામિ સેવકની મર્યાદાવાળા જે દેવો તે કલ્પોપપન્ન. અને સ્વામિ સેવકની મર્યાદાવિનાના ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરવિમાનના જે દેવો તે કલ્પાતીત. તેમાં સૌધર્મ્મ દેવલોકમાં દેવોનું જઘન્ય આયુ એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ. પરિગૃહીત-કોઇ પણ એક દેવવડે ગ્રહણ કરાયેલી દેવીનું જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્યોપમ. અપરિગૃહ -કોઇ પણ દેવે નહિ ગ્રહણ કરેલી દેવીનું જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચાસ પલ્યોપમ. ઈશાન દેવલોકમાં દેવોનું જઘન્ય આયુ સાધિક એક પલ્યોપમ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક બે સાગરોપમ. પરિગૃહિત દેવીનું જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્યોપમ. અપરિગૃહિત દેવીનું જઘન્ય આયુ સાધિક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પંચાવન પલ્યોપમ, સનત્કુમાર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ સાધિક બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક સાત સાગરોપમ, બ્રહ્મ દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ સાગરોપમ, લાંતક દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચૌદ સાગરોપમ, મહાશુક્ર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ ચૌદ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સત્તર સાગરોપમ, સહસ્રાર દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ

આયુ આઢાર સાગરોપમ, આનત દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ અઢાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ ઓગણીશ સાગરોપમ, પ્રાણત દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ ઓગણીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમ. આરણ દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ વીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકવીશ સાગરોપમ. અચ્યુત દેવલોકમાં જઘન્ય આયુ એકવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ સાગરોપમ. કલ્પાતીત દેવોમાં અધસ્તન અધસ્તન ગ્રૈવેયકના વિમાનોના દેવોનું જઘન્ય આયુ બાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીસ સાગરોપમ. અધસ્તન મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય ત્રેવીસ સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સાગરોપમ: અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવોનું જઘન્ય આયુ ચોવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચીસ સાગરોપમ. મધ્યમ અધસ્તન ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય પચીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ છવ્વીસ સાગરોપમ. મધ્યમ મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય છવ્વીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ સાગરોપમ. મધ્યમ ઉપરિતન ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય આયુ સત્તાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન અધસ્તન ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ઓગણત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય ઓગણત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકમાં જઘન્ય ત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ સાગરોપમ. વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોનું જઘન્ય આયુ એકત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ. અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોનું અજઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એટલે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ભેદ વિનાનું. સર્વાર્થસિદ્ધિ મહા વિમાનના સઘળા દેવોનું એક સરખુ તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ હોય છે. આ પ્રમાણે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અને અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોને છોડીને અન્યત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોતું નથી. તેથી તેઓને આશ્રયીનેજ સંજ્ઞિઓની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે એમ સમજવું. ૩૫

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો. હવે એક એક જીવ દરેક ગુણસ્થાનકમાં કેટલો કાળ રહી શકે તે કહે છે—

होइ अणाइ अणंतो अणाइ संतो य साइ संतोय ।
देसूण पोग्गलद्धं अंतमुहुत्तं चरिममिच्छो ॥३६॥

भवति अनाद्यनन्तोऽनाद्यसान्तश्च सादिसान्तश्च ।
देशोनपुद्गलार्द्धं अन्तर्मुहूर्त्तं चरिमो मिथ्यादृष्टिः ॥३६॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અનાદિ અનંત, અનાદિસાંત, અને સાદિ-

સાંત એમ ત્રણ પ્રકારનો સ્થિતિકાળ છે. તેમાં છેલ્લો સાદિ સાંત કાળવાળો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન, અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત હોય છે.

ટીકાનુ૦—કાળ આશ્રયિ વિચારતાં મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ પ્રકારે હોય છે. તે આ પ્રમાણે–અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાંત. તેમાં અભવ્ય આશ્રયી અને જેઓ કોઇ દિવસ મોક્ષમાં જવાના નથી એવા ભવ્ય આશ્રયિ અનાદિ અનંત સ્થિતિકાળ છે. કારણ કે તેઓ અનાદિ કાળથી આરંભી આગામિ સંપૂર્ણકાળ પર્યંત મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકેજ રહેશે, આગળ વધશે નહિ. તથા-જે ભવ્ય અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં અવશ્ય સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરશે તે મિથ્યાદષ્ટિ આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે. તથા જે જીવ તથા ભવ્યત્વના પરિપાકના વશથી સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઇ કારણ વડે સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વને અનુભવે છે, તે કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરશે, તેથી તેવા મિથ્યાદષ્ટિ આશ્રયી સાદિસાંત કાળ ઘટે છે. કેમકે ઉપરોક્ત આત્માએ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું માટે સાદિ, વળી કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અંત થશે માટે સાંત. સાદિસાંત કાળવાળો આ મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે. કારણ કે સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વે આવી ફરી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળેજ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચત્ ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ પર્યંત હોય છે. કારણ કે સમ્યકત્વથી પડેલો આત્મા વધારેમાં વધારે દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આ કારણથીજ મિથ્યાદષ્ટિનો સાદિ અનંતકાળ હોતો નથી. કારણકે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકનું જ્યારે સાદિપણું થાય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિદ્ ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વનો અંત કરે છે, અનંતકાળ પર્યંત મિથ્યાત્વમાં રહેતો નથી. ૩૬

ઉપરોક્ત ગાથામાં દેશોનપુદ્ગલપરાવર્ત્તાર્દ્ધ કહ્યું છે તેથી અહિં શંકા થાય કે પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એટલે શું? એ શંકા દૂર કરવા પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

पोग्गलपरियट्टो इह दव्वाइ चउव्विहो मुणेयव्वो ।
एक्केक्को पुण दुविहो बायरसुहुमत्तभेएणं ॥३७॥

पुद्गलपरावर्त्त इह द्रव्यादेश्चतुर्विधो ज्ञातव्यः ।
एकैकः पुनः द्विविधः बादरसूक्ष्मत्वभेदेन ॥३७॥

અર્થ—અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન દ્રવ્યાદિ ભેદે ચાર પ્રકારે જાણવો. તથા એક એક બાદર અને સૂક્ષ્મના ભેદે બબ્બે પ્રકારે જાણવો.

ટીકાનુ૦—નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવના ભેદે ચાર પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે-૧દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન, ૨ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન, ૩ કાળ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન, ૪ અને ભાવ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન. વળી દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બબ્બે પ્રકાર છે. જેમકે-સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્ત્તન, અને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન. એ પ્રમાણે દરેકના ભેદો સમજવા ૩૭

હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

संसारंमि अडंतो जाव य कालेण फुसिय सव्वाणू ।
इगु जीवु मुयइ बायर अन्नयरतणुट्ठिओ सुहुमो ॥३८॥

संसारे अटन् यावता च कालेन स्पृष्ट्वा सर्वाणून् ।
एको जीवो मुञ्चति बादरोऽन्यतस्तनुस्थितः सूक्ष्मः ॥३८॥

અર્થ—સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઇએક આત્મા સઘળા અણુઓને જેટલા કાળે ઔદારિકાદિરૂપે સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે. અને કોઇપણ એક શરીરમાં રહ્યો છતો સઘળા અણુને જેટલા કાળે સ્પર્શે તે કાળને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે.

ટીકાનુ૦—કર્મવશ આત્માઓ જેની અંદર રખડે તે ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ ક્ષેત્ર સંસાર કહેવાય છે. તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઇ એક આત્મા સંપૂર્ણ ચૌદ રાજલોકમાં જે કોઇ પરમાણુઓ હોય તેને જેટલા કાળે સ્પર્શ કરીને મૂકે એટલે કે ઔદારિકાદિરૂપે પરિણમાવિ પરિણમાવિ છોડે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. તાત્પર્યાર્થ એ કે-જેટલા કાળે એક જીવ જગતમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને યથાયોગ્ય રીતે ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છવાસ, મન, અને કાર્મણ એ સાતે રૂપે આઠી અવળી રીતે પરિ-ણમાવિ પરિણમાવિ છોડે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. હવે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે-ઔદારિકાદિ શરીરમાંનાં કોઇપણ એક શરીરમાં રહેલો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો આત્મા જેટલા કાળે જગદ્વર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને સ્પર્શકરીને મૂકે તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે લોકાકાશમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને ઔદારિકાદિમાંથી વિવક્ષિત કોઇપણ એક શરીરરૂપે પરિણમાવિને મૂકતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મદ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અહિં બાદર અને

સૂક્ષ્મમાં એટલો વિશેષ છે કે બાદરમાં ઔદારિક વૈક્રિયાદિજે જે રૂપે જગદ્વર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણમાવે તે સઘળાનો પરિણામ ગણાય છે, અને સૂક્ષ્મમાં ઔદારિકરૂપે પરિણમાવતા વચમાં વૈક્રિયપણે પરિણમાવે તો તેઓનો તે રૂપે પરિણામ ગણાતો નથી, કાળ તો ગણાયજ છે. બાદરમાં આડા અવળા પણ સાતે પણે જગતવર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણમાવવાના હોય છે, સૂક્ષ્મમાં કોઇપણ એક રૂપે પરિણમાવવાના હોય છે. અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ સાર્થક નામ છે આત્મા ઔદારિકાદિરૂપે અથવા વિવક્ષિત કોઇપણ એક શરીરરૂપે જગતવર્ત્તિ સઘળા પરમાણુઓને જેટલા કાળે પરિણમાવીને મૂકે તેટલા કાળને પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. આ શબ્દનું [1]વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત છે, આ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત વડે પોતાના એક અર્થમાં સમવાયસંબંધે રહેનાર પ્રવૃત્તિનિમિત્તરૂપ અનંતઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ સમજવો. તેથી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનાદિમાં પુદ્ગલોના પરાવર્ત્તનનો અભાવ હોવા છતા પણ તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જે અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પીણી પ્રમાણ કાળ વિદ્યમાન હોવાથી પુદ્ગલપરાવર્ત્તન શબ્દ ક્ષેત્રાદિમાં પણ પ્રવર્ત્તે તો કોઇ પણ જાતનો વિરોધ નથી. જેમ ગો શબ્દ જે જાય તે ગાય એ અર્થમાં ગમ્ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. આ તેનું વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે. પણ એ અર્થમાં તે શબ્દ પ્રવર્ત્તતો નથી. કારણ કે ગતિ કરનારા સઘળા ગાય કહેવાતા નથી, પરંતુ ગમનરૂપ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત સાથે એકજ અર્થમાં સમવાય સંબંધે રહેનાર એટલે કે જેની અંદર વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત રહે છે તેનીજ અંદર સમવાય સંબધે રહેનાર ખરી ખુંધ પુંછડું અને ગળાની ગોદડીરૂપ પ્રવૃત્તિનિમત્ત જણાય તે એટલે કે ખરી ગળકંબલ આદિ જેની અંદર હોય તે ગાય કહેવાય છે. તેથી જવાની ક્રિયા ન કરતિ હોય છતા ગાયના પિંડમાં પ્રવૃત્તિનિમિત્તનો સદ્ભાવ હોવાથી ગાય એ શબ્દ પ્રવર્ત્તે છે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન માટે પણ સમજવું. આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનમાં વિવક્ષિત એક

---

૧ વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત એટલે શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ ૨ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનો પુદ્ગલ–પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી ઔદારિકાદિપણે પરાવર્ત્તન–પરિણમાવિ પરિણમાવી જેની અંદર મૂકે તે પુદ્ગલપરાવર્ત્તન એ શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ છે આ અર્થ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તનમાં ઘટે છે, પરંતુ ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલપરાવર્ત્તનોમાં ઘટતો નથી. કારણ તેમાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાના નથી ત્યારે ત્યાં તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જે કાળ તે ઘટે છે શબ્દ ઉપરથી ગમે તે અર્થ નીકળે છતા જે અર્થમાં તે પ્રવર્ત્તે તે તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહેવાય છે જેમકે પંકમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે પંકજ આવો શબ્દનો અર્થ છતા તેની કમળ અર્થમાંજ પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ અહિં પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનો શબ્દાર્થ ગમે તે થાય પરંતુ તે અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જે કાળ તે અર્થમા એ ઘટે છે એટલે ક્ષેત્રાદિમાં પુદ્ગલનું ગ્રહણ નહિ હોવા છતા પણ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન શબ્દની પ્રવૃત્તિમા કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

શરીર સિવાય અન્ય શરીરરૂપે પરિણમાવિ પરિણમાવિ જે [1]પુદ્ગલોને છોડે તે ગણાય નહિ. પરંતુ ઘણા કાળે પણ વિવક્ષિત એક શરીર રૂપે જ્યારે જગદ્વર્ત્તિ પરમાણુઓને પરિણમાવે ત્યારે તેનો પરિણામ ગણાય છે. કાળ તો શરૂઆતથી છેવટ સુધિનો ગણાયજ છે. ૩૮

આ પ્રમાણે બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

लोगस्स पएसेसु अणंतरपरंपराविभत्तीहिं ।
खेत्तंमि बायरो सो सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥३९॥

लोकस्य प्रदेशेषु अनन्तरपरम्परा विभक्तिभ्याम् ।
क्षेत्रे बादरः स सूक्ष्मस्तु अनन्तरमृतस्य ॥ ३९॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે લોકાકાશના પ્રદેશોમાં મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય, અને અનન્તર પ્રકારે મરતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય.

ટીકાનુ૦—ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અનંતર પ્રકારે એટલે કે ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશમાં મરણ પામતા અથવા પરંપર પ્રકારે-ક્રમ સિવાય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા એક આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાદ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ કે—જેટલા કાળે એક આત્મા લોકાકાશના સઘળા આકાશપ્રદેશોને ક્રમવડે કે ક્રમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે. હવે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે—ચૌદરાજ પ્રમાણ લોકના સઘળા પ્રદેશોમાં ક્રમપૂર્વક—એક પછી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અહિં ભાવના આ પ્રમાણે છે- જો કે જીવની જઘન્ય અવગાહના પણ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશપ્રમાણ હોય છે, તેથી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને મરણ સંભવતું નથી. તો પણ જે સમયે વિવક્ષિત કોઈ ક્ષેત્રમાં મરણ પામે તે સમયે તે ક્ષેત્રના કોઈ પણ એક આકાશપ્રદેશની સ્પર્શનાની વિવક્ષા કરી તેને અવધિરૂપે ગણવો.

૧ જે પુદ્ગલોને એક વાર ગ્રહણ કરી મૂકેલા હોય તેને ફરી ગ્રહણ કરે અગર મિશ્ર ગ્રહણ કરે તો તેની સ્પર્શના ગણાતિ નથી. પરંતુ જેને નથી ગ્રહણ કર્યા તેને ગ્રહણ કરી પરિણમાવિ મૂકે તો તેની સ્પર્શના ગણાય છે.

ત્યાર પછી તે આકાશપ્રદેશથી અન્ય ભાગમાં રહેલા આકાશોપ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરે તો તે ગણાય નહિ. પરંતુ અનંતેકાળે તે મર્યાદારૂપ એક આકાશપ્રદેશની નજીકના બીજા આકાશ પ્રદેશને મરણ વડે કરીને જ્યારે સ્પર્શે ત્યારે તે સ્પર્શના ગણાય. વળી તેની નજીકના ત્રીજા આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને જેટલે કાળે મરણ પામે તે ગણાય એમ ક્રમપૂર્વક લોકાકાશના સઘળા આકાશ પ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય, તેને ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. ૩૯

બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્રપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહ્યો. હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે—

उस्सप्पिणि समएसु अणंतरपरंपराविभत्तिहिं ।
कालम्मि बायरो सो सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥४०॥

उत्सर्प्पिणिसमयेषु अनन्तरपरम्पराविभक्तिभ्याम् ।
काले बादरः स सूक्ष्मस्तु अनन्तरमृतस्य ॥४०॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે ઉત્સર્પ્પિણી અને અવસર્પ્પિણીના સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો થાય થાય તેને બાદર કાળ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અને અનંતર પ્રકારે-એક પછી એક સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે.

ટીકાનુ૦—અહિં ઉત્સર્પ્પિણીના ગ્રહણથી અવસર્પ્પિણીનું ગ્રહણ પણ ઉપલક્ષણથી કરવાનું છે. તેથી તેનો અર્થ આ થાય છે-ઉત્સર્પ્પિણી અને અવસર્પ્પિણીના સઘળા સમયોમાં અનંતર પ્રકારે અને પરંપર પ્રકારે મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને બાદર કાળ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે એક જીવ ઉત્સર્પ્પિણી અને અવસર્પ્પિણીના સઘળા સમયોને ક્રમવડે કે ક્રમસિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે એટલે આડા અવળા પણ સઘળા સમયોમાં મરણ પામે તેટલા કાળને બાદર કાળ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે. હવે સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે-ઉત્સર્પ્પિણી અને અવસર્પ્પિણીના સઘળા સમયોમાં ઉત્સર્પ્પિણીના પ્રથમ સમયથી આરંભી ત્યાર પછી ક્રમપૂર્વક મરણ પામતા જેટલો કાળ જાય તેને સૂક્ષ્મ કાળપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અહિં પણ એનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે-કોઇ જીવ ઉત્સર્પ્પિણીના પ્રથમ સમયે મરણ પામ્યો, ત્યારપછી તે જીવ સમયન્યૂન વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ ગયા પછી તેજ આત્મા જો ઉત્સર્પ્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે, તો તે બીજો સમય મરણથી સ્પર્શાયલો ગણાય જો કે ઉત્સર્પ્પિણીના અન્ય અન્ય સમયોને મરણ કરવા વડે સ્પર્શ્યો છે છતા ક્રમપૂર્વક તેઓને સ્પર્શ

કરવાના હોવાથી તેઓની સ્પર્શના ગણાય નહિ. હવે જો કદાચ તે આત્મા તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે પરંતુ અન્ય સમયે મરણ પામે તો તે પણ ન ગણાય પરંતુ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ગયે છતે જ્યારે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે ત્યારેજ તે સમય ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમ પૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સઘળા સમયોને અને ત્યારપછી અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા જેટલો કાળ થાય તેને કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહેવામાં આવે છે. ઉત્સર્પિણીના પહેલા સમયે મરણ પામનાર ત્યાર પછીની અવસર્પિણી ગયા પછી આવતી ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો તે ગણાય જો તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે તો તે ઉત્સર્પિણી અને ત્યાર પછીની અવસર્પિણી ગયા પછીની ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સમયોમાં મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહેવાય છે. ૪૦

સૂક્ષ્મ બાદર એમ બે ભેદે કાળપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહ્યો. હવે સૂક્ષ્મ બાદર એમ બે ભેદે ભાવ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે—

अणुभागठाणेसुं अणंतरपरंपराविभत्तीहिं ।
भावंमि बायरो सो सुहुमो सव्वेसुणुक्कमसो ॥४१॥

अनुभागस्थानेषु अनन्तरपरम्पराविभक्तिभ्याम् ।
भावे बादरः स सूक्ष्मः सर्वेष्वनुक्रमशः ॥४१॥

અર્થ—અનંતર અને પરંપરાવડે અનુભાગસ્થાનોમાં મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને ભાવથી બાદર પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અને અનુક્રમે સઘળા અધ્યવસાયોમાં મરણ પામતા જેટલો કાળ જાય તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે.

ટીકાનુ—અનુભાગસ્થાનકોનું સવિસ્તૃત સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમાં બંધન કરણની અંદર રસબંધનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે 'एकज्झवसायसमज्जिस्स दलियस्स किं रसो तुल्लो' આ ગ્રંથવડે કરીને કહેશે. તે અનુભાગ સ્થાનકો અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. રસસ્થાનકોના બંધમાં હેતુભૂત કષાયોદયજન્ય જે અધ્યવસાયો તે પણ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરવાથી અનુભાગસ્થાનકોજ કહેવાય છે. રસબંધમાં હેતુભૂત તે અધ્યવસાયો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે. હવે ગાથાનો અર્થ કહે છે—રસબંધમાં હેતુભૂત અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ અધ્યવસાયોમાં જેટલા કાળે એક આત્મા અનંતર પરંપરાવડે મરણ પામે તેટલા કાળને બાદર ભાવપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. તાત્પર્યાર્થ

એ કે-જેટલા કાળે એક આત્મા ક્રમવડે કે ક્રમસિવાય રસબંધના સઘળા અધ્યવસાયોમાં મરણ પામે એટલે કે દરેક અધ્યવસાયને ક્રમથી કે ક્રમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને બાદર ભાવપુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે. હવે સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કહે છે-રસબંધના હેતુભૂત સઘળા અધ્યવસાયોમાં ક્રમપૂર્વક મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ ભાવપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. એની ભાવના-વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે-કોઈક આત્મા જઘન્ય કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયે મરણ પામ્યો, ત્યાર પછી તે આત્મા અનંત કાળે પણ પહેલાની નજીકના બીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે મરણ ગણાય, પરંતુ અન્ય અન્ય અધ્યવસાયે થયેલા મરણો ન ગણાય. ત્યાર પછી વળી કાળાંતરે બીજાની નજીકના ત્રીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે-આયુ પૂર્ણ કરે તે મરણ ગણાય, વચમાં વચમાં અન્ય અન્ય અધ્યવસાયોને સ્પર્શીને થયેલા અનંતા મરણો પણ ગણાય નહિ, એટલે કે ઉત્ક્રમવડે મરણો દ્વારા થયેલી અધ્યવસાયની સ્પર્શના ગણાય નહિ, કાળ તો ગણાયજ. આ રીતે અનુક્રમે રસબંધના સઘળા અધ્યવસાયસ્થાનોને જેટલા કાળે મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને સૂક્ષ્મભાવપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કહે છે. અહિં બાદર પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનની સઘળી પ્રરૂપણા શિષ્યોને સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય એટલા માટે કરેલી છે. સિદ્ધાંતમાં કોઈપણ સ્થળે કોઈપણ પ્રકારનું બાદર પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન ઉપયોગી જણાયું નથી. માત્ર તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ બતાવે તો તેને શિષ્યો સુખ પૂર્વક સમજી શકે તે માટે જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તથા અહિં જો કે ચારે સૂક્ષ્મપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનોમાં પરમાર્થથી-વાસ્તવિક રીતે કોઈ વિશેષ નથી તોપણ જીવાભિગમાદિ સૂત્રોમાં ક્ષેત્ર આશ્રયી જ્યાં જ્યાં વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ત્યાં ઘણા ભાગે ક્ષેત્ર પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનનું ગ્રહણ કર્યું છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'જે મિથ્યાદૃષ્ટિ કાળ આશ્રયી સાદિ સપર્યવસિત છે, તે જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંત કાળ હોય છે. અને ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતા દેશોન અર્ધપુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન કાળ હોય છે.' અહિં પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન એ ક્ષેત્ર પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તન સમજવું આ પ્રમાણે પ્રસંગને અનુસરી ચારે પ્રકારના પુદ્‌ગલપરાવર્ત્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૪૧

આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો જઘન્યોત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો. હવે સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ કહે છે—

आवलियाणं छक्कं समयादारब्भ सासणो होइ ।
मीसुवसम अंतमुहु खाइयदिट्ठि अणंतद्धा ।।४२।।

आवलिकानां षट्कं समयादारभ्य सास्वादनो भवति ।
मीश्रोपशमावन्तर्मुहूर्त्तं क्षायिकदृष्टिरनन्ताद्धा ॥४२॥

અર્થ—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્યંત હોય છે, મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત હોય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અનંતકાળપર્યંત હોય છે.

ટીકાનુ૦—એક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્યંત સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય છે. આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે–પહેલા દ્વારમાં ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપમાં બતાવેલા ક્રમે જેણે સાસ્વાદનપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવો કોઇ આત્મા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે એક સમય રહે છે, અન્ય કોઇ બે સમય રહે છે, અન્ય કોઈ ત્રણ સમય રહે છે, એમ યાવત્ કોઇક છ આવલિકાપર્યંત રહે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય છે. તેથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકનો કાળ જઘન્યથી એક સમય હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા હોય છે. તથા મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત રહે છે. તે આ પ્રમાણે મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે–'સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.' માત્ર જઘન્યપદે અંતર્મુહૂર્ત્ત નાનું હોય છે, ઉત્કૃષ્ટપદે મોટું હોય છે. તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કે જે–મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે ત્રણ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે અથવા ઉપશમશ્રેણિનું જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્તજ હોય છે. એટલે કે એ બંને પ્રકારના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે. તેમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વનો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે–મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે ત્રણકરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકે પણ જાય તોપણ તેનો અંતર્મુહૂર્ત્તજ સ્થિતિકાળ છે. કારણકે ત્યારપછી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. અહિં સમ્યક્ત્વનો કાળ બતાવવો છે, ગુણસ્થાનકનો નહિ. ઉપશમસમ્યક્ત્વ અંતર્મુહૂર્ત્તથી વધારે કાળ ન રહે, એટલે દેશવિરતિ આદિ ગુણઠાણે વધારે કાળ રહેવાનો હોય તો ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. તથા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે માત્ર સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી પડી કોઇ સાસ્વાદને જાય છે, અને કોઇક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો હોવાથી શ્રેણિના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ છે. આ રીતે બંને ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્તનોજ કાળ ઘટે છે. માત્ર જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે. તથા ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિ અનંતકાળ પર્યંત હોય છે કારણ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ દર્શનમોહનીયના સંપૂર્ણ નાશથી ઉત્પન્ન થયેલું જીવનું શુદ્ધ સ્વ-

રૂપ હોવાથી પ્રાપ્ત થયા પછી કોઇ દિવસ નાશ પામતુ નથી. તેથીજ ક્ષાયિક સમ્યકત્વનો સાદિ અનંતકાળ છે. ૪૨

હવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનો કાળ કહે છે—

वेयग अविरयसम्मो तेत्तीसयराइं साइरेगाइं ।
अंतमुहुत्ताओ पुव्वकोडीं देसो उ देसूणा ॥४३॥

वेदकाविरतसम्यग्दृष्टिः त्रयस्त्रिंशदतराणि सातिरेकाणि ।
अन्तर्मुहूर्त्तात् पूर्वकोटिः देशस्तु देशोना ॥४३॥

અર્થ—વેદક અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અંતર્મુહૂર્તથી આરંભી કંઇક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત હોય છે. અને દેશવિરતિ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત હોય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે. અને ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્તથી આરંભી ત્યાં સુધિ હોય છે કે ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ કાળ થાય. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટથી કઇક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત હોય છે, તેથી ચોથા ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ ઘટે છે. કંઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કેવી રીતે હોય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે કે—કોઇએક પ્રથમ સંઘયણી આત્મા અતિ સુંદર ચારિત્રનું પાલન કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં તેનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપણામાં તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ જાય, ત્યારપછી ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્યભવમાં આવી જ્યાં સુધિ સર્વવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધિ અવિરતિ પણામાંજ રહે, તેથી આવા સ્વરૂપવાળા કોઈક વેદક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને મનુષ્યભવના કેટલાક વર્ષે અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનો કાળ ઘટે છે. તથા દેશવિરતિ આત્મા જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત હોય છે, તેથી પાંચમા ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે. તેમાં અંતર્મુહૂર્ત્તની ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ એક અવિરતાદિ આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે રહી અવિરતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે અગર પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે જાય તેને આશ્રયી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ ઘટે છે, જઘન્યથી પણ તેટલો કાળ રહી અવિરતિપણાને કે સર્વ વિરતિ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પહેલા નહિ દેશોન પૂર્વકોટિની ભાવના આ પ્રમાણે છે—કોઇક પૂર્વકોટિ વરસનો આયુવાળો આત્મા ગર્ભમા કંઇક અધિક નવ માસ રહે ત્યાર બાદ પ્રસવ થયા પછી પણ આઠ વરસ પર્યંત દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ

કે જીવસ્વભાવે આઠ વરસથી નીચેના આયુવાળાને દેશવિરતિ અગર સર્વ વિરતિને યોગ્ય પરિણામ થતા નથી. તેથી તેટલા કાળપર્યંત કોઈપણ જાતનું ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલે તેટલુ આયુ વીત્યા બાદ જેઓ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તેઓ આશ્રયી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ ઘટે છે, અધિક ઘટતો નથી. કારણ કે પૂર્વકોટિથી અધિક આયુવાળા યુગલિયા હોય છે, તેઓને તો વિરતિ પરિણામજ થતા નથી, તેઓને માત્ર ચારજ ગુણસ્થાનક હોય છે. ઉપર કહ્યું કે પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ પર્યંત જીવસ્વભાવે દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પરિણામ થતા નથી, ત્યાર પછીજ થાય છે, તેથી ભગવાન વજ્રસ્વામિના વિષયમાં દોષનો પ્રસંગ આવશે. કારણ કે ભગવાન વજ્રસ્વામિએ છ માસની ઉંમરમાંજ ભાવથી સર્વસાવદ્યવિરતિ પ્રાપ્ત કરી છે, એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'છ માસની ઉમરવાળા ભગવાન વજ્રસ્વમિએ છ વ્રતોમાં વિજય મેળવ્યો તેમને હું વાંદુ છું.' આ પ્રમાણે હોવાથી પૂર્વોક્ત નિયમમાં આવેલા વિરોધના જવાબમાં કહે છે કે-તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે. પરંતુ ભગવાન વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યરૂપ છે, અને આવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કાદાચિત્કી-કોઇ વખતેજ થનારી હોય છે માટે અહિં કોઇ દોષ નથી. વળી શંકા કરે છે કે-ભગવાન્ વજ્રસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ તેવી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કોઇક વખતજ થનારી હોય છે એમ તમે શી રીતે જાણો છો ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે-પૂર્વાચાર્ય મહારાજના વ્યાખ્યાનથી અમે જાણીએ છીએ કે ભગવાન્ વજ્રસ્વામિને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યભૂત છે. પંચવસ્તુ ગ્રંથમાં જ્યાં પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિના કાળના નિયમનો વિચાર કર્યો છે ત્યાં કહ્યું છે કે-"तयहो परिहवखेत्तं, न चरणभावोवि पायमेएसिं । आहच्च भावकहगं सुत्तं पुण होइ नायव्वं ॥१॥ એ ગાથાની વ્યાખ્યા-આઠ વરસની નીચેની ઉમરવાળા મનુષ્યો પરિભવનું ક્ષેત્ર હોય છે. બાલ્યાવસ્થા હોવાથી જે તે વડે પરિભવને પ્રાપ્ત થાય છે-જે તે વડે દબાઇ જાય છે. તથા ચારિત્રનો પરિણામ પણ આઠ વરસથી નીચેની ઉમરવાળાને પ્રાયઃ થતો નથી. વળી જે 'छम्मासियं छसु जयं माउए समन्नियं वंदे' એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં જે સૂત્ર કહ્યુ છે તે તો કોઇ કાળેજ થનારા ભાવોને કથન કરનારૂં છે. તે હેતુથી આઠ વરસની નીચેની ઉંમરવાળાને તેઓ પરિભવનું સ્થાન હોવાથી તથા તેઓને ચારિત્ર પરિણામ થતો નહિ હોવાથી દીક્ષા અપાતિ નથી." ૪૩

હવે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકનો એક જીવ આશ્રયી કાળ કહે છે—

समयाओ अंतमुहू पमत्त अपमत्तयं भयंति मुणी ।
देसूण पुव्वकोडिं अन्नोन्नं चिट्ठहि भयंता ॥ ४४ ॥

समयादन्तर्मुहूर्तं प्रमत्ततामप्रमत्ततां भजन्ते मुनयः ।
देशोनां पूर्वकोटिमन्योन्य तिष्ठन्ति भजन्तः ॥ ४४ ॥

અર્થ—સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત પ્રમત્તપણાને અથવા અપ્રમત્તપણાને મુનિઓ સેવે છે. અને પરસ્પર એ બંને ગુણસ્થાનકને દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્યંત સેવે છે.

ટીકાનુ૦—મુનિઓ પ્રમત્તપણામાં અથવા અપ્રમત્તપણામાં સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત રહે છે, ત્યાર પછી પ્રમત્ત હોય તે અવશ્ય અપ્રમત્તે જાય અને અપ્રમત્ત હોય તે પ્રમત્તે જાય છે. તેથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ એક એકનો જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે. એનેજ વિચારે છે–પ્રમત્તમુનિઓ અથવા અપ્રમત્તમુનિઓ જઘન્યથી તે તે અવસ્થામાં એક સમય રહે છે. ત્યાર પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અવિરતિપણામાં જાય છે. અહિ જઘન્યથી સમયનો કાળ મરનાર આશ્રયીનેજ ઘટે છે. મરણ ન પામે તો અંતર્મુહૂર્ત્તનોજ કાળ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રમત્તને અપ્રમત્તપણું દેશવિરતિપણુ અથવા મરણ થાય છે. અને અપ્રમત્તને પ્રમત્તપણું કોઇ પણ શ્રેણિ અથવા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે અહિ શંકા થાય કે અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકેથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય અને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય એ કેમ જાણી શકાય? શા માટે દેશવિરતિ આદિની જેમ દીર્ઘકાળ પર્યંત એ બે ગુણ-ગુણસ્થાનક ન હોય? એ શંકાનો ઉત્તર આપતા જણાવે છે કે—જે સંક્લેશ સ્થાનકોમાં વર્ત્તતો મુનિ પ્રમત્ત હોય છે, અને જે વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં વર્ત્તતો મુનિ અપ્રમત્ત હોય છે, તે સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિના સ્થાનકો પ્રત્યેક અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. યથાર્થ મુનિપણામાં વર્ત્તતો મુનિ જ્યાં સુધિ ઉપશમ શ્રેણિ અથવા ક્ષપક શ્રેણિ પર ન ચડે ત્યાં સુધિ જીવ સ્વભાવે સંક્લેશ સ્થાનોમા અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં જાય, અને વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી સંક્લેશ સ્થાનકોમાં જાય છે. તથાસ્વભાવે દીર્ઘકાળ પર્યંત સંક્લેશ સ્થાનકોમાં રહેતો નથી, તેમ દીર્ઘકાળ પર્યંત વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં પણ રહી શકતો નથી. તેથી પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્યંત પરાવર્ત્તન કર્યા કરે છે. તે હેતુથી પ્રમત્ત ભાવ અથવા અપ્રમત્ત ભાવ એ પ્રત્યેક અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંતજ હોય છે, વધારે કાળ હોતા નથી. શતકની બૃહચ્ચૂર્ણિમા કહ્યું છે કે—'આ પ્રમાણે સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો કે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મુનિ અંત-

૧ અહિં જે સંક્લેશ સ્થાનકો કહ્યા તે અપ્રમત્તની અપેક્ષાએ સમજવા, દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો તે સઘળા વિશુદ્ધિસ્થાનકોજ છે.

મુહૂર્ત્તકાળ સુધિજ હોય છે, વધારે કાળ હોતો નથી. તેથી સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો પ્રમત્ત મુનિ સંક્લેશ સ્થાનકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત હોય છે, અને વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત મુનિ વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે.' હવે પ્રશ્ન કરે છે કે આ પ્રમાણે પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણાં કેટલો કાળ પરાવર્ત્તન કરે? ત્યારે જણાવે છે કે પ્રમત્ત તેમ અપ્રમત્તપણામાં દેશોન પૂર્વ-કોટિ પર્યંત પરાવર્ત્તન કરે છે. પ્રમત્તે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી અપ્રમત્તે, અપ્રમત્તે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી પ્રમત્તે એમ ક્રમશઃ દેશોન પૂર્વ કોટિ પર્યન્ત ફર્યા કરે છે. અહિં ગર્ભના કંઇક અધિક નવમાસ અને પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ જીવસ્વ-ભાવે વિરતિ પરિણામ થતા નહિ હોવાથી અને તેટલો કાળ પૂર્વકોટિ આયુમાથી ઓછો કરવાનો હોવાથી દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ કહ્યો છે.

હવે બાકીના ગુણસ્થાનકોનો એક જીવ આશ્રયીકાળ કહે છે—

समयाओ अंतमुहू अपुव्वकरणा उ जाव उवसंतो ।
खीणाजोगीणंतो देसस्सव जोगिणो कालो ॥ ४५ ॥

समयादन्तर्मुहूर्त्तं अपूर्व्वकरणात्तु यावदुपशान्तः ।
क्षीणायोगिनोरन्तर्मुहूर्त्तं देशस्येव योगिनः कालः ॥ ४५ ॥

અર્થ—અપૂર્વકરણથી ઉપશાંતમોહ સુધિના ગુણસ્થાનકો સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પર્યંત હોય છે. ક્ષીણમોહ અને અયોગિ કેવળી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ છે.

ટીકાનુ૦—અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને ઉપશાંત મોહ એ દરેક ગુણસ્થાનક સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, તેથી તે દરેક ગુણસ્થાનકનો જઘન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે. તેમાં પ્રથમ સમય પ્રમાણ કાળ કઈ રીતે હોય તેનો વિચાર કરે છે–કોઇ એક આત્મા ઉપશમ શ્રેણિમાં એક સમય માત્ર અપૂર્વકરણપણાને અનુભવી, અન્ય કોઇ અનિવૃત્તિકરણે આવી તેને સમય માત્ર અનુભવી, અન્ય કોઇ સૂક્ષ્મ સંપ-રાયે આવી તેને સમયમાત્ર સ્પર્શી, અન્ય કોઈ ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી તેને સમયમાત્ર અનુભવી કાળ ધર્મ પામી બીજે સમયે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને મનુષ્યાયુના ચરમ સમય પર્યંત અપૂર્વ કરણાદિ ગુણસ્થાનકો હોય છે, અને દેવ પણામાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓને પહેલે સમયેજ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણ-સ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ચાર ગુણસ્થાનકમાંથી કોઇ પણ ગુણસ્થાનકમાં સમયમાત્ર રહી કાળ ધર્મ પામે તો તે અપેક્ષાએ તે તે ગુણ-સ્થાનકનો સમય માત્ર કાળ સંભવે છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ કઇ રીતે હોય તેનો

વિચાર તો સુગમ છે. કારણ કે અપૂર્વ કરણાદિ સઘળા ગુણસ્થાનકોનો અંતર્મુહૂર્ત્તનો કાળ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી અન્ય ગુણસ્થાનકે જાય તેથી અથવા મરણ પ્રાપ્ત કરે તેથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત ઘટે છે. ક્ષપક શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણાદિ દરેક ગુણસ્થાનકોનો એક સરખો અંતર્મુહૂર્ત્તનોજ કાળ છે. કારણકે ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલા આત્માઓ સઘળા કર્મનો ક્ષય કર્યા વિના મરણ પામતા નથી. તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિનો અજઘન્યોત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે. તેમાં ક્ષીણમોહિનું મરણ થતું નથી તેથી તે ગુણસ્થાનકે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે જાય છે. તેથી તેનો કાળ એક સરખો અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ છે. અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળી પાંચ હ્રસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતા જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ત્યાં રહી સઘળા અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમાં જાય છે. તેથી તેનો કાળ પાંચ હ્રસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતા જેટલો કાળ થાય તેટલો છે. અયોગિ કેવળિનો દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના જેટલો કાળ છે. જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ. તેમાં અંતગડ કેવળિ આશ્રયી અંતર્મુહુર્ત્તનો કાળ છે. મરૂદેવા માતાની જેમ છેલ્લા અંતર્મુહૂર્ત્તમાંજ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમા જનાર અંતગડ કેવળિ કહેવાય છે હવે દેશોન પૂર્વકોટિ શીરીતે હોય? તે કહે છે—પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો કોઇ આત્મા સાત માસ ગર્ભમાં રહી પ્રસવ થાય બાદ આઠ વર્ષ પછી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે, એવા પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળાની અપેક્ષાએ તેરમા ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ સંભવે છે. ૪૫

આ પ્રમાણે દરેક ગુણસ્થાનકોનો એક જીવ આશ્રયિ કાળ કહ્યો. હવે કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

एगिंदियाणणंता दोण्णि सहस्सा तसाण कायठिई ।
अयराण इग पणिंदिसु नरतिरियाणं सगट्ठ भवा ॥४६॥

एकेन्द्रियाणामनन्ता द्वौ सहस्रौ त्रसानां कायस्थितिः
अतराणामेकः पञ्चेन्द्रियेषु नरतिरश्चां सप्ताष्टभवाः ॥४६॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ અનન્તા હજાર સાગરોપમ, ત્રસની બે

૧ જે સમયે પૂર્વ જન્મનું આયુ પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયથીજ પછીના જન્મનુ આયુ શરૂ થાય છે વિગ્રહગતિમા કે ગર્ભમા જે કાળ ગુમાવે છે, તે પછીના જન્મનોજ ગમાવે છે. એટલે અહિં સાત માસ કે નવમાસ ગર્ભના અને પ્રસવ થયા પછીના જે આઠ વર્ષ કહ્યા તે પૂર્વકોટી અંતર્ગતજ સમજવા

હજાર સાગરોપમ, પંચેન્દ્રિયની એક હજાર સાગરોપમ અને મનુષ્ય તિર્યંચની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ છે.

ટીકાનુ૦—વારંવાર તેજ એકેન્દ્રિયાદિ ભવોમાં ઉત્પન્ન થવું જેમકે એકેન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી એકેન્દ્રિય થવું, બે ઇન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી બેઇન્દ્રિય થવું, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે. એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ અનંતા હજાર સાગરોપમ એટલે કે અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ! એકેન્દ્રિયો એકેન્દ્રિયરૂપે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત હોય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંતકાળ હોય, ક્ષેત્રથી અનંત લોક પ્રમાણ, આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા અસંખ્યાતા સમય પ્રમાણ અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન જેટલી હોય છે.' અનંતા હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ એકેન્દ્રિયોની આ કાયસ્થિતિ વનસ્પતિની અપેક્ષાએ જાણવી, શેષ પૃથ્વીકાયાદિની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ સઘળાની કાયસ્થિતિ અસંખ્ય કાળ પ્રમાણ જ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–' હે પ્રભો પૃથ્વીકાય જીવનો પૃથ્વીકાય પણામાં કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? કાળ આશ્રયિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અસંખ્યાતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કાળ જાય. એ પ્રમાણે અપ્કાય, તેઉકાય અને વાઉકાય માટે પણ સમજવું. હે પ્રભો ! વનસ્પતિ કાયનો વનસ્પતિકાયપણુમાં કાળ આશ્રયિ કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અનંતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ, અથવા અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાળ જાય. અહિં અસંખ્યાતુ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ લેવાનું છે.' અહિ સૂત્રના પાઠમાં જે ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક કહેલા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા પ્રદેશોમાંથી એક એક સમયે એક એક આકાશ પ્રદેશનો અપહાર કરતા જેટલી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય, તેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ પૃથ્વીકાયરૂપે રહે છે, આજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરતા ક્ષેત્રથી જે અનંતલોક કહ્યા છે, તે સંબંધમાં પણ સમજવું. એટલે કે અનંતલોકાકાશમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીકાળ જાય, તેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયરૂપે રહેવાનો સમજવો. તથા વારંવાર ત્રસકાય–બેઇન્દ્રિયાદિરૂપે ઉત્પન્ન થતા ત્રસોની કાયસ્થિતિ બે હજાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે. માત્ર કેટલાક વર્ષ વધારે સમજવા. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું

છે કે-'હે પ્રભો ! ત્રસ કાય જીવો ત્રસકાય પણે કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ હોય.' તથા પચેન્દ્રિયજીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેટલીજ કહી છે. તે ગ્રંથના પાઠનો અર્થ આ-'હે પ્રભો ! પચેન્દ્રિયજીવો પંચેન્દ્રિયપણામાં કેટલો કાળ હોય-રહે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હજાર સગરોપમ હોય છે.' તથા પર્યાપ્તિનામ કર્મના ઉદયવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યંચની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાત અથવા આઠ ભવની છે. તેમાં ઉપરા ઉપરી મનુષ્યના અથવા તિર્યંચના ભવ થાય તો સાત ભવ સંખ્યાત [1]વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમો ભવ અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિયાનોજ થાય. તે આ પ્રમાણે-પર્યાપ્તા મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો નિરંતર અનુક્રમે પર્યાપ્ત મનુષ્યના અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્યંચના સાત ભવ અનુભવી, આઠમા ભવમાં જો તે પર્યાપ્ત મનુષ્ય કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્યંચ થાય તો અનુક્રમે અવશ્ય અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિક મનુષ્ય અથવા યુગલિક તિર્યંચ થાય. પરંતુ સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા ન થાય. અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા યુગલિકો મરણુપામી દેવલોકમાંજ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી નવમો ભવ પર્યાપ્ત મનુષ્યનો કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો નજ થાય. આ હેતુથી પાછળના સાત ભવો નિરંતર થાય તો સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળાજ થાય, વચમાં અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળો એક પણ ભવ ન થાય. કારણુ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ભવની પછી તરત જ મનુષ્ય ભવનો કે તિર્યંચભવનો અસંભવ છે, આ પ્રમાણે જેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરે તેઓ આશ્રયી સમજવુ ૪૬

હવે ઉપર જે મનુષ્યના સાત આઠ ભવો કહ્યા, ઉત્કૃષ્ટથી કાળનું પ્રમાણ કહે છે—

पुव्वकोडिपुहुत्तं पल्लतियं तिरिनराण कालेणं ।
नाणाइगपज्जत्त मणुणपल्लसंखंस अंतमुहू ॥४७॥

पूर्व्वकोटिपृथक्त्वं पल्यत्रिकं तिर्यग्नराणां कालेन ।
नानाएकापर्याप्तकमनुष्यानां पल्यासंख्यांशोन्तर्मुहूर्तम् ॥४७॥

---

૧ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે અને તેનાથી સમય પણ અધિક આયુવાળા અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે આ આયુ માટે પરિભાષા છે

અર્થ—તિર્યંચ અને મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિનો કાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ છે. અનેક અને એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યનો કાળ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના દરેકના આઠે ભવોનો સઘળા મળી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અને ત્રણ પલ્યોપમ થાય છે. તે આ પ્રમાણે-જ્યારે પર્યાપ્ત મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પૂર્વના સાતે ભવોમાં પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમા ભવમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા થાય, ત્યારે તેઓનો સાત ક્રોડ પૂર્વ વર્ષ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ થાય છે હવે અપર્યાપ્ત મનુષ્યો અપર્યાપ્ત મનુષ્યપણે ઉપરા ઉપરી ઉત્પન્ન થાય તો કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે-અપર્યાપ્ત અનેક મનુષ્યો અપર્યાપ્ત મનુષ્યપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો તેઓનો નિરંતર ઉત્પન્ન થવાનો કાળ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એટલે કે એટલા કાળ પર્યંત તેઓ નિરતર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ત્યાર પછી અંતર પડે છે. તથા વારંવાર ઉત્પન્ન થતા એક અપર્યાપ્તા મનુષ્યનો કાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. એટલે કે કોઇપણ એક અપર્યાપ્ત મનુષ્ય ઉપરા ઉપરી અપર્યાપ્ત મનુષ્ય થયા કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. તેઓ નિરંતર જેટલા ભવ કરે તેનો સઘળો મળી અંતર્મુહૂર્ત્તજ કાળ થાય છે. ૪૭

હવે પુરૂષવેદાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

पुरिसत्तं सन्निन्तं सयपुहुत्तं तु होइ अयराणं।
थी पलियसयपुहुत्तं नपुंसगत्तं अणंतद्धा ॥४८॥

पुरुषत्वं सञ्ज्ञित्वं शतपृथक्त्वं तु भवत्यतराणाम् ।
स्त्रीत्वं पल्यशतपृथक्त्वं नपुंसकत्वमनन्ताद्धा ॥४८॥

અર્થ—પુરૂષપણાનો અને સંજ્ઞિપણાનો શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ છે. સ્ત્રીપણાનો શતપૃથકત્વ પલ્યોપમ, અને નપુંસકપણાનો અનંત કાળ છે.

ટીકાનુ૦—વચમાં અલ્પ પણ અંતર પડયા વિના નિરંતર પુરૂષપણું પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથકત્વ સાગરોપમ પર્યંત પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે. ગાથામાં મૂકેલ 'તુ' શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી કેટલાક વર્ષ અધિક શતપૃથકત્વ સાગરોપમ સમજવા. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! પુરૂષવેદનો પુરૂષવેદપણામાં કેટલો

કાળ જાય ? હે ગૌતમ જઘન્યથી 'અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક અધિક શતપૃથકત્વ સાગરોપમ કાળ જાય' તથા સંજ્ઞિપણાનો-સમનસ્કપણાનો નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથકત્વ સાગરોપમ છે. અસંજ્ઞિમાં ન જાય અને ઉપરાઉપરી સંજ્ઞિજ થાય તો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો કાળ થાય છે. તેટલો કાળ ગયા પછી અવશ્ય અસંજ્ઞિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અહિં પણ શતપૃથકત્વ સાગરોપમ સાતિરેક સમજવું. પ્રજ્ઞાપનામાં તે પ્રમાણેજ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે-"હે પ્રભો ? સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનો સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિપણામાં કાળથી કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક શતપૃથકત્વ સાગરોપમ પ્રમાણકાળ જાય." તથા સ્ત્રીવેદ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક સો પલ્યોપમ પર્યંત પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા ઉપરા ઉપરી 'સ્ત્રીવેદીજ થાય તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત કાળ સંભવે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે. તેમા જઘન્યથી સમય કાળ શી રીતે સંભવે તેનો વિચાર કરે છે.-કોઇ એક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રણે વેદના ઉપશમવડે અવેદિપણું અનુભવિ શ્રેણિથી પડતા એક સમયમાત્ર સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરી બીજે સમયે કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. શ્રેણીમાં કાળ ધર્મ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને ત્યાં પુરૂષપણુંજ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે આશ્રયી સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે. સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ વિષયમાં ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજે પૂર્વ પૂર્વ આચાર્યોના મતભેદને બતાવતા પાચ આદેશો જણાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે-"હે પ્રભો ? સ્ત્રીદનો સ્ત્રીવેદપણામાં નિરતર કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? એક આદેશે-મતે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક એકસો દશ પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક અઢાર

૧ સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સમય કહ્યો તેમ પુરૂષવેદનો કાળ ઘટે નહિ. કારણ કે અહિં પુરૂષ છે અને શ્રેણિમા મરણ પામી અનુત્તર વિમાનમાં જાય ત્યાં પણ પુરૂષજ થવાનો છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત એવી રીતે ઘટે કે કોઇ અન્ય વેદિ પુરૂષવેદમા આવી અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી મરી અન્ય વેદે જાય અંતર્મુહૂર્ત્તથી આયુ અલ્પ ન હોય તેથી તેનો જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્તજ કાળ હોય છે. જો કે વેદની સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રવ્યની વિવક્ષા છે, ભાવની નથી. કારણ કે ભાવવેદ અંતર્મુહૂર્તે અતર્મુહૂર્ત્તે પરાવર્તન પામે છે છતા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્વકાય સ્થિતિ કાળ બતાવતા ભાવવેદ લીધો હોય તેમ લાગ છે. કારણ કે તે સિવાય સમયકાળ ઘટતો નથી

૨ અહિં પુરૂષપણુ સ્ત્રીપણું અને નપુંસકપણું દ્રવ્ય આશ્રયી લેવાનું છે. એટલે કે પુરૂષાદિનો આકાર નિરંતર એટલો કાળ પ્રાપ્ત થાય છે પછી આકાર અવસ્ય ફરી જાય છે. કદાચ એમ કહેવામા આવે કે એક ભવથી બીજા ભવમા જતા તો કોઇ આકાર હોતો નથી તો પછી ઉપરોક્ત કાળ કેમ ઘટે ? તેના ઉત્તરમાં સમજવુ કે શરીર થયા પછી અવશ્ય થવાનો છે માટે भाविनीभूतवदुपचार એ ન્યાયે ત્યા પણ લેવાનો છે. જુઓ મૂળ ટીકા ગા. ૮૨

પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ, એક આદેશે જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક સો પલ્યોપમ, અને એક આદેશે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોઠ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વ હોય છે. આ પ્રમાણે સ્રીવેદના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોના પાંચ મતો છે. તે મતોનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે-કોઇ આત્મા પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી મનુષ્યની સ્રી કે તિર્યંચની સ્ત્રીમાં પાંચ છ ભવો સ્રીપણે અનુભવી ઇશાનદેવલોકમાં પંચાવન પલ્યોપમપ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી અપરિગૃહિતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી આયુઃ ક્ષયે મરી ફરી પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્યંચણીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી બીજીવાર ઇશાન દેવલોકમાં પંચાવન પલ્યોપમના આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાર પછી અવશ્ય અન્ય વેદને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સ્રીપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવ આશ્રયી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક એક સો દશ પલ્યોપમની કાયસ્થિતિ સંભવે છે. અહિં અન્ય શંકા કરે છે કે-જો દેવકુરૂ કે ઉત્તરકુરૂમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વોક્ત કાળથી અધિક કાયસ્થિતિ પણ સંભવે છે, તો શા માટે આટલીજ કહી ? ત્યારે કહે છે કે-તમે જે કહ્યું તે અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અયુક્ત છે. કારણ કે દેવીમાંથી ચ્યવીને અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાયજ નહિ. કેમકે દેવયોનિમાંથી ચ્યવેલાનો અસંખ્યવર્ષના આયુવાળામાં ઉત્પત્તિનો નિષેધ છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રી ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે પણ અયુક્ત છે. ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. કેમકે યુગલિયા અહિં જેટલું આયુ હોય તેટલા અગર તેથી ન્યૂન આઉખેજ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય પણ અધિક આઉખે ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કોઇજીવ ભ્રમણ કરે તોજ સ્ત્રીવેદનો તેટલો કાળ સંભવે છે. પ્રજ્ઞાપના ટીકાકાર મહારાજે પણ કહ્યું છે કે-'અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી દેવગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે નહિ.' દ્વિતીય આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે-પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળી નારી કે તિર્યંચણીમાં પાંચ છ ભવો સ્ત્રીવેદપણે અનુભવી પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઇશાન દેવલોકમાં બે વાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો અવશ્ય પરિગૃહિતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ અપરિગૃહીતા દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. તેમના મતે સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક અઢાર પલ્યોપમ હોય છે. પરિગૃહીતાનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ નવ પલ્યોપમ હોવાથી બે ભવના અઢાર પલ્યોપમ થાય છે. ત્રીજા આદેશવાદિના મતે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન

થાય તો સૌધર્મ દેવલોકમાં સાત પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી પરિગૃહીતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના મતે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટકાય સ્થિતિ છે. ચોથા આદેશવાદિના મતે પચાસ પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સૌધર્મ દેવલોકની અપરિગૃહીતા દેવીમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે બે વાર દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના અભિપ્રાયે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક સો પલ્યોપમ સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ ઘટે છે. આ ચોથો આદેશજ ગ્રંથકાર મહરાજે ગ્રહણ કર્યો છે. કારણ કે પ્રાયઃ ઘણા આચાર્યોએ આજ આદેશને માન્ય રાખ્યો છે. હવે પાંચમા આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે–અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરવાવડે જો સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વજ સંભવે છે, અધિક નહિ. તે આ પ્રમાણે–પૂર્વ કોટિ વરસના આયુવાળી નારી કે તિર્યંચણીમાં સાત ભવપર્યંત સ્ત્રીપણું અનુભવી આઠમા ભવમાં દેવગુરૂ કે ઉત્તરકુરૂમાં ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી મરી સૌધર્મ કે ઇશાન દેવલોકમાં જઘન્ય આયુવાળી દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાર પછી અવશ્ય અન્ય વેદે ઉત્પન્ન થાય. આ રીતે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વ પ્રમાણ સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિ સભવે છે. આ પ્રમાણે પાંચે આદેશોના અભિપ્રાયો કહ્યા. આ પાંચ આદેશોમાંના કોઇ પણ આદેશના સત્યાસત્યનો નિર્ણય તો અતિશય જ્ઞાની અગર તો સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતલબ્ધિ સંપન્નજ કરી શકે. આ આદેશો ભગવાન આર્યશ્યામ મહરાજના જ્ઞાનમાં ન હતા, માત્ર તે તે કાળની અપેક્ષાએ પૂર્વ પૂર્વના આચાર્ય મહારાજાઓએ તે તે કાળમાં થયેલા ગ્રંથોના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની બુદ્ધિને અનુસરી સ્ત્રીવેદની કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરી, તેથી તેઓના કોઇપણ મતને અસત્ય માનવો એ શકય નથી. તે હેતુથી તે સઘળા સૈદ્ધાંતિક આચાર્ય મહારાજાઓના મતોને ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજે ઉપદેશ્યા–સંગ્રહ્યા. અહિં શંકા થાય કે સૂત્રમા ગૌતમ મહારાજ પરમાત્મા મહાવીરને પૂછે છે કે હે પ્રભો ? સ્ત્રીવેદનો સ્ત્રીવેદપણામાં નિરંતર કેટલો કાળ જાય? ત્યારે પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ? એક આદેશે પૂર્વ કોટિ પૃથકત્વ અધિક એકસો દશ પલ્યોપમ કાળ જાય એમ કહી પાંચ આદેશો જણાવે છે. પરંતુ પરમાત્મા મહાવીર જ્યારે ઉત્તર આપતા હોય ત્યારે તેવા અનેક આદેશો ઘટીજ કેમ શકે ? કારણ કે તેઓ સર્વજ્ઞ છે. તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–પ્રવચનને જાણનારા તે આચાર્યોએ પોતાના મતવડે સૂત્રને કહેતા છતા એટલે કે સૂત્રમાં પોતાનો મત કહેતા હોય છતા પણ ગૌતમ ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે, અને તેનો પરમાત્મા મહાવીર ઉત્તર આપે છે એ રૂપે કહ્યા છે. તેઓએ સૂત્રની એ શૈલી રાખી છે. આર્યશ્યામ મહારાજે પૂર્વની જે પ્રકારે સૂત્રરચના હતિ તે કાયમ રાખીને તેજ પ્રકારે અહિં સૂત્રો લખ્યા

છે. જો એમ ન હોય તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ્યારે ગૌતમ મહારાજને ઉત્તર આપે ત્યારે કોઇપણ પ્રકારના સંશયપૂર્વક કથન ઘટી શકેજ નહિ, કારણ કે ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાથી સઘળા સંશયથી રહિત છે. માટે 'गोयमा आपसेणं' એ વચન ભગવાન આર્યશ્યામ મહારાજનું સમજવું, પરંતુ ભગવાન મહાવીરનું નહિ. તથા નપુંસકપણાનો નિરંતર કાળ જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે. જઘન્ય એક સમયનો કાળ સ્રીવેદની જેમ સમજવો. અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ અનંતોકાળ સાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી સમજવો. પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યું છે કે–હે પ્રભો ? નપુંસકવેદમાં નપુંસકવેદપણે કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. તેમાં કાળ આશ્રયી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ અને ક્ષેત્ર આશ્રયી અનંતલોક, અથવા આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાળ જાય.' નપુંસકવેદનો આ કાયસ્થિતિકાળ [1]સાંવ્યવહારિકજીવો આશ્રયી કહ્યો છે. કારણ કે અનાદિ નિગોદમાંથી સાંવ્યવહારિક જીવોમાં આવી વળી અસાંવ્યવહારિક જીવોમાં જાય તો તેઓ તેની અંદર અસંખ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનજ રહે છે. અસાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી અનંતકાળ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–જેઓ અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી કોઈ કાળે સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવવાનાજ નથી તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ અનંત કાળ છે. એવા પણ અનંતા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવો છે, કે જેઓ ત્યાંથી નીકળ્યા નથી, તેમ નીકળશે પણ નહિ. તથા જેઓ અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી સાંવ્યવહારિક રાશિમાં આવશે તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે. અહિં આવશે એમ જે કહ્યું તે પ્રજ્ઞાપક કાળભાવિ સાંવ્યવહારિકરાશિમાં વર્ત્તમાન જીવો આશ્રયી કહ્યું છે. અન્યથા જેઓ અસાંવ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવ્યા આવે છે અને આવશે તે સઘળાના નપુંસકવેદનો કાળ અનાદિસાંત હોય છે. હવે અહિ શંકા કરે છે કે–જીવો અસાંવ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે શું ? જેથી આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરો છો ? ઉત્તરમાં જણાવે છે કે અસાંવ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી જીવો સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે. આ શા આધારે જાણવું ? એના ઉત્તરમાં જણાવે. છે કે–પૂર્વાચાર્યોના વચનથી. દુઃષમકાળ રૂપ અંધકારમાં નિમગ્ન જિનપ્રવચનનો પ્રકાશ કરવામાં દીવા સમાન ભગવાન્ શ્રીજિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ મહારાજ વિશેષણવતી ગ્રંથમાં કહે છે કે–'સાંવ્યવહારિક

૧ જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં રહેલા છે કદિપણ તેમાંથી બહાર નીકળ્યા નથી, તેઓ અવ્યવહારરાશિના જીવો કહેવાય છે તે સિવાયના બીજા જીવો તથા જેઓ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બહાર નીકળી ફરી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ગયા હોય તેઓ પણ વ્યવહાર રાશિના કહેવાય છે. જુઓ સમ્યક્ત્વ પ્રકરણ પૃ ૨૨

રાશિમાંથી જેટલા જીવો મોક્ષમાં જાય છે તેટલા જીવો અનાદિ વનસ્પતિ રાશિમાંથી-સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી સાંવ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે.' ટીકાકાર મલયગીરીજી મહારાજ કહે છે છે-આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર પન્નવણાની ટીકામાં કર્યો છે. માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી. ૪૮

હવે બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

बायरपज्जेगिंदिय विगलाण य वाससहस्स संखेज्जा ।
अपज्जंतसुहुमसाहारणाण पत्तेगमंतमुहु ॥४९॥

बादरपर्याप्तैकेन्द्रियविकलानां च वर्षसहस्राणि संख्येयानि ।
अपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणानां प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तम् ॥४९॥

અર્થ—બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાતા હજાર વર્ષની છે. અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ એ દરેકની કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્તની છે.

ટીકાનુ૦—વારંવાર પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષની છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ? વારંવાર બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો હોય.' આ બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિનો વિચાર સામાન્ય બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો આશ્રયી કર્યા છે. જો બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય, બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય એકેન્દ્રિય એમ એક એક આશ્રયી વિચાર કરીએ તો તેઓની કાયસ્થિતિ આ પ્રમાણે જાણવી-કોઇ જીવ વારંવાર પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય થાય તો તે રૂપે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજારવર્ષની છે. આ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની પણ સ્વકાય સ્થિતિ જાણવી. તથા બાદર પર્યાપ્તા તેઉકાયની જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસની જાણવી. પન્નવણા સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે-'હે પ્રભો ? બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો હોય છે. એ પ્રમાણે અપ્કાયના વિષયમાં પણ સમજવું. હે પ્રભો ? બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયનો કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો

હોય છે. બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય, અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષ પ્રમાણ હોય છે.' તથા વિકલેન્દ્રિય-બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ? વારંવાર બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતો કાળ છે. એ પ્રમાણે તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયનો પણ કાળ સમજવો.' આ સામાન્ય વિકલેન્દ્રિયનો સ્વકાયસ્થિતિકાળ સમજવો. જો પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિનો વિચાર કરીએ તો તેઓનો કાયસ્થિતિ કાળ આ પ્રમાણે સમજવો-વારંવાર પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો છે. પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે, અને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે. કહ્યું છે કે-હે પ્રભો પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો હોય છે. હે પ્રભો ? તેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા તેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે. હે પ્રભો ? પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન ચૌરિન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે.' તથા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયથી આરંભી સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધિના સઘળા અપર્યાપ્તાનો દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ? અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.' તથા સામાન્યથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ, સાધારણ -પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અને પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ એ દરેક ભેદનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તાનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાયનો પણ કાયસ્થિતિકાળ સમજવો. દરેક પર્યાપ્તાનો પણ એટલોજ સમજવો. હે પ્રભો ? બાદર પર્યાપ્ત નિગોદપણે અને બાદર અપર્યાપ્ત નિગોદપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્યાપ્ત નિગોદનો અને બાદર અપર્યાપ્ત નિગોદનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મું,

હૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.' જો પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તરૂપ વિશેષણની અપેક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથી સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિ કાળ વિચારીએ તો આ પ્રમાણે જાણવો—વારંવાર સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જાણવો. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મ તેઉકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયનો પણ સમજવો, કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો ? સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ! હે ગૌતમ ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ જાણવો. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અપ્કાય, સૂક્ષ્મ તેઉકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ જાણવો.' ૪૮

હવે પ્રત્યેક અને બાદરાદિની સ્વકાયસ્થિતિ કહે છે—

पत्तेय बादरस्स उ परमा हरियस्स होइ कायट्ठिई ।
ओसप्पिणी असंखा साहारत्तं रिउगइयत्तं ॥५०॥

प्रत्येकं बादरस्य तु परमा हरितस्य भवति कायस्थितिः ।
उत्सार्प्पिण्योऽसंख्येयाः साहारत्वं ऋजुगातित्वम् ॥५०॥

અર્થ—બાદરની અને બાદર વનસ્પતિકાયની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે આહારીપણું અને ઋજુગતિપણું પણ એટલોજ કાળ હોય છે,

ટીકાનુ૦—આ ગાથામાં પ્રત્યેક[1] એ જુદું પદ છે, સમસ્તપદ નથી. સમ-

૧ મૂળ ટીકામા પ્રત્યેક અને બાદર એ બને વનસ્પતિકાયના વિશેષણ લીધા છે. તેમાં એમ જણાવ્યું છે કે—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણરહિત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે આટલોજ કાળ આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો પણ છે. આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો આટલો કાળ છે, એવું કઈ રીતે અનુમાન કરે છો ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—ગાથામા અક્ષરો અધિક હોવાથી અર્થ પણ અધિક થાય છે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ નહિ હોવાથી તેનું બાદરપણું તો સિદ્ધજ છે. સિદ્ધ છતા પણ જે બાદરનું ગ્રહણ કર્યું છે તે ઉપરોક્ત અર્થને જણાવવા માટેજ ગ્રહણ કર્યું છે મલયગીરિજી મહારાજે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રને અનુસરી બાદર અને વનસ્પતિકાય ભિન્ન ભિન્ન લીધા છે અને બાદર વનસ્પતિકાયમાં સાધારણ અને પ્રત્યેક એ બનેનું ગ્રહણ કર્યું છે તથા व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति એ ન્યાયે આહારિપણાનો અને ઋજુગતિપણાનો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે

સ્ત–સમાસાન્ત પદ હોય તો વનસ્પતિકાયનુ વિશેષણુ થાય અને તેથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિનો પ્રસંગ આવે. આ ગાથામાં પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી નથી, પરંતુ સામાન્યથી બાદર અને બાદર વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી છે. આગમમાં પણુ એજ પ્રમાણે કહી છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—સામાન્યથી બાદરકાયની તથા બાદરનો સંબંધ વનસ્પતિ સાથે પણ હોવાથી બાદર વનસ્પતિકાયની–સામાન્યથી વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ પહેલા ૪૬ મી ગાથામાં કહી છે–ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે. જઘન્ય એ બંનેની અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. એટલે કે કોઇ જીવ ઉપરાઉપરી બાદરના ભવો કરે સૂક્ષ્મ ન થાય તો તેની અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાયસ્થિતિ સમજવિ. એ પ્રમાણે કોઇ જીવ બાદર વનસ્પતિકાય થયા કરે તો તેની પણુ અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જાણુવી, અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત સમજવિ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–‘ હે પ્રભો ! વારંવાર બાદરપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ! હે ગૌતમ ! કાલથી–કાળ આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ અસંખ્યાતો કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. હે પ્રભો ! બાદર વનસ્પતિ કાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાદર વનસ્પતિકાય જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ છે.’ આ પાઠમાં જે અંગુલનો અસંખ્યાતનો ભાગ કહ્યો છે, એનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે–અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે, તેમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ થાય તેટલો કાળ અહિં લેવો, તથા આહારિપણુ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી બે [1]સમયન્યૂન એક ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણુ, અને ઉત્કૃષ્ટથી

---

૧ અહિં આહારિપણાનો જઘન્ય કાળ બે સમયન્યૂન બસોછપ્પન આવલિકા કહ્યો છે. ઓછામાં ઓછું બસો છપ્પન આવલિકા આયુ હોય છે, એટલે તેટલો કાળ લીધો છે. તેમાં પણ બે સમયન્યૂન લેવાનો છે એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા જતો આત્મા વિગ્રહગતિમાંજ અણાહારિ હોય છે વિગ્રહગતિએ પર ભવમા જતા બે સમય કે ત્રણ સમય થાય છે. તેમા શરૂઆતના એક કે બે સમય અણાહારિપણું હોય છે. અહિં જઘન્ય આહારિપણાનો કાળ કહેવાનો છે, માટે તે બે સમયન્યૂન બસો છપ્પન આવલિકાકાળ કહ્યો છે જો કે વિગ્રહગતિમા ચાર કે પાચ સમય પણ થાય છે, અને તેથી અણાહારિના સમય વધાર હોય છે. પરંતુ તે ક્વચિતજ, બહુલતાએ નહિ માટે તેની વિવક્ષા કરી નથી જુઓ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પાનું ૩૯૩

અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય એ કે-ઉપરા ઉપરી ઋજુગતિ થાય વક્રગતિ ન થાય-ઋજુગતિમાં આત્મા આહારિજ હોય છે-તો આહારિપણાનો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે. કહ્યું છે કે-'પ્રભો? કાળથી આહારિપણું કેટલો કાળ હોય? હે ગૌતમ? આહારિપણું બે પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે-૧ છદ્મસ્થ આહારિપણું, અને ૨ કેવળિઆહારિપણું. હે પ્રભો? છદ્મસ્થ આહારિપણાનો કેટલો કાળ છે? હે ગૌતમ? જઘન્યથી બે સમયન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અસંખ્યાતો કાળ છે, અને ક્ષેત્રથી અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ છે.' આટલો કાળ નિરંતર આહારિપણું ઋજુગતિએ પરભવમાં જતા હોય છે, વિગ્રહગતિએ જતા હોતો નથી. કારણ કે વિગ્રહગતિમાં અણાહારિપણું હોય છે. એટલાજ માટે ઋજુગતિપણાનો પણ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. વક્રગતિ ન થાય અને ઉપરાઉપરી ઋજુગતિજ થાય તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પર્યંત થાય છે. ૫૦

હવે બાદર એકેન્દ્રિયયાદીની કાયસ્થિતિ કહે છે—

मोहट्ठिई बायराणं सुहुमाण असंखया भवे लोका।
साहारणेसु दोसड्ढपुग्गला निव्विसेसाणं ॥५१॥

मोहस्थितिर्बादराणां सूक्ष्माणामसङ्ख्येया भवेल्लोकाः।
साधारणानां द्वौ सार्धपुद्गलौ निर्विशेषाणाम् ॥५१॥

અર્થ—સામાન્યથી બાદર પૃથ્વીકાયાદિની મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ, સૂક્ષ્મની અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ, અને સાધારણની અઢી પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—ગાથામાં મૂકેલ મોહ શબ્દથી દર્શનમોહનીય કર્મની વિવક્ષા છે. તથા ગાથામાં જો કે બાદર એ પદ સામાન્યત. કહ્યું છે તો પણ બાદર પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ આશ્રયી કહ્યું છે એમ સમજવું. સામાન્યથી બાદર આશ્રયી કે બાદર વનસ્પતિકાય આશ્રયિ સમજવું નહિ. કારણકે તે બંનેની કાયસ્થિતિ પહેલા ઓગણપચાસમી ગાથામા કહી છે. તેથી ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે-પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ રહિત બાદર પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ કાયની જઘન્ય કાયસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો? બાદર પૃથ્વીકાયપણામાં બાદર પૃથ્વીકાયનો સ્વકાયસ્થિતિ કાળ કેટલો

હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સિત્તેર કોડાકોઠી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે. એ પ્રમાણે બાદર અપ્કાય, બાદર તેઉકાય, અને બાદર વાયુકાય આશ્રયી પણ જાણવો. હે પ્રભો ? પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયનો પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયપણુમાં કાયસ્થતિકાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. હે પ્રભો ! બાદર નિગોદપણામાં બાદર નિગોદનો કાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડાકોઠી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે. તથા વારંવાર સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ વિનાના સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકનો અપહાર કરતા જેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય તેટલો છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલા હોય હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ હોય છે. પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિશેષણ યુક્ત પૃથ્વીકાયાદિની સ્વકાયસ્થિતિ પહેલા ૪૯મી ગાથામાં કહી છે, એટલે અહિં સામાન્યથીજ લેવાની છે. તથા સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્ત એ કોઇ પણ વિશેષણ વિનાના સાધારણની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે-'હે પ્રભો ! કોઇ પણ જીવ વારંવાર નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની કાયસ્થિતિ કેટલી ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયિ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંતકાળ, અને ક્ષેત્રથી અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ છે.' આ નિંગોદની જે કાયસ્થિતિ કહી તે સાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી કહી છે. કારણ કે વારંવાર નિગોદપણે ઉત્પન્ન થતા અસાંવ્યવહારિક જીવોની કાયસ્થિતિ તો અનાદિની છે. વિશેષણવતી ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે-'એવા અનંત જીવો છે કે જેઓએ ત્રસાદિ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અનંતાનંત તે જીવો નિગોદાવસ્થામાંજ રહે છે.' જ્યારે સામાન્યથી સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ કાળ છે. જ્યારે સામાન્યપણે બાદર નિગોદ આશ્રયી વિચારીએ ત્યારે સિત્તેર કોડાકોઠી સાગરોપમ કાયસ્થિતિ છે. જ્યારે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયિ અથવા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ આશ્રયી એમ ભિન્નભિન્ન વીચારીએ ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાયસ્થિતિ છે. એ પ્રમાણે બાદર નિગોદ માટે પણ સમજવું. તથા વનસ્પતિ આશ્રયી સામાન્યથી વિચાર કરીએ તો તેની અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે. એ

પહેલાં કહ્યું છે. અહિં ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે–મૂળટીકામાં અને અન્ય ગ્રંથોમાં આગમ વિરોધ બીજી બીજી રીતે કાયસ્થિતિ જણાય છે, પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને પન્નવણા સૂત્રને અનુસરી ગાથાની વ્યાખ્યા કરી છે. અને એજ હેતુથી ગ્રંથ ગૌવરનો અનાદર કરીને દરેક સ્થલે તે સૂત્રનો પાઠ બતાવ્યો છે, ૫૧

આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ કાળ કહ્યો. પહેલા ગુણસ્થાનક આશ્રયી જે કાલ કહ્યો છે, તે એક જીવ આશ્રયી કહ્યો છે, હવે અનેક જીવો આશ્રયી કહે છે.–

सासण मीसाओ हवंति सन्तया पलियसंखइगकाला ।
उवसामग उवसंता समयाओ अंतरमुहुत्तं ॥५२॥

सास्वादनमीश्रा भवन्ति सन्तताः पल्यसंख्यैककालाः
उपशमका उपशान्ताः ममयादन्तर्मुहूर्त्तम् ॥५२॥

અર્થ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મીશ્રદષ્ટિ નીરંતર ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી અનુક્રમે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, અને એક જીવના કાળ પ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. ઉપશમક અને ઉપશાંતમોહ સમયથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંત હોય છે.

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ એ દરેક ગુણસ્થાનકે નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. અને જઘન્યથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદનનો એક સમય અને મિશ્રગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્ત્ત જે જઘન્ય કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ અનેક જીવ આશ્રયી પણ હોય છે. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે–અનેક જીવો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ એક સમય છે. ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો જઘન્ય એક સમય કાળ શેષ રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી ત્યાંથી પડી તે એક સમય સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જાય અને બીજા સમયે કોઈ પણ જીવો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ન આવે તો તે આશ્રયી જઘન્ય એક સમયકાળ ઘટે છે. અને નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે આકાશપ્રદેશો છે, તેનો સમયે સમયે અપહાર કરતા જેટલો કાળ થાય, તેટલો કાળ એટલે કે અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. એ પ્રમાણે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકનો અનેક જીવો આશ્રયિ નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. એટલે કે અનેક જીવો નિરંતર તૃતીય ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે. કારણ કે તે ગુણસ્થાનકનો જઘન્યથી પણ તેટલોજ કાળ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોને સમયે સમયે અપહાર કરતા જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ઘટે છે. અન્ય અન્ય જીવો તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેટલો કાળ કરે છે; ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. તથા ઉ-પશમક–ઉપશમ શ્રેણિની અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, અને સૂક્ષ્મ સંપરાય એ ત્રણ ગુણસ્થાનકો તથા ઉપશાંત–ઉપશાંતમોહ એ દરેકનો નિરંતર કાળ જઘન્ય એક સમય હોય છે. એક કે અનેક જીવો અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકે આવી તે તે ગુણસ્થાનકને સમયમાત્ર સ્પર્શી, મરણ પામે અને અન્ય જીવો તેમાં પ્રવેશ કરે ન તો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે. તથા નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો તે તે ગુણસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ પર્યંતજ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ૫૨

હવે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો નિરંતર કાળ કહે છે—

खवगा खीणाजोगी होंति अणिच्चावि अंतरमुहुत्तं ।
नाणाजीवे तं चिय सत्तहिं समयेहिं अब्भहियं ॥५३॥

क्षपकाः क्षीणायोगिनोभवन्त्यनित्या अपि अंतर्मुहूर्त्तम् ।
नानाजीवान् तदेव सप्तभिः समयैरभ्यधिकम् ॥५३॥

અર્થ—ક્ષપક ક્ષીણમોહી અને અયોગિ કેવળિઓ સઘળા અનિત્ય હોય છે, છતા પણ હોય ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ હોય છે. અને અનેક જીવ આશ્રયી સાત સમય અધિક અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ હોય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષપક–ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકણ, અનિવૃત્તિ બાદર સંપ-રાય, તથા ક્ષણમોહી અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ આત્માઓ અનિત્ય છે. હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. પરંતુ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુ-હૂર્ત્ત કાળ તો હોય છેજ, કેમકે તે તે ગુણસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે. કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં તેમજ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે કોઈપણ જીવો મરણ પામતા નથી અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી અઘાતિકર્મ ખપાવિ મોક્ષમાં જાય છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની જેમ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો જઘન્ય સમય કાળ નથી. અનેક જીવો આશ્રયિપણ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકો નિરંતર હોય તો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ પર્યંતજ હોય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. કારણ કે સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિનો નિ-રંતરકાળ અતર્મુહૂર્ત્તજ છે. અહિં એટલું વિશેષ છે કે એક જીવાશ્રિત અંતર્મુ-હૂર્ત્તથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્મુહૂર્ત્ત સાત સમય અધિક જાણવું. ગાથામાં 'नाणाजीवे' એ પદથી એક જીવાશ્રિત અંતર્મુહુર્ત્તથી અનેક જીવાશ્રિત અંત-

મુહૂર્ત્ત સાત સમય અધિક કહ્યુ છે. અહિં ક્ષપકશ્રેણિના અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોનો એક જીવાશ્રિત કાળથી અનેક જીવાશ્રિત કાળ માત્ર સાત સમય વધારે કહ્યો છે, તેનું શું કારણ ? એ શંકા થાય છે. તેના ઉત્તરમાં ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે કે–એ વચન સૂત્રકારના વચન ઉપરની શ્રદ્ધાથીજ માનવું જોઇએ. આ વિષયમાં અમે અવ્યાહત કોઇ પણ યુક્તિ જોતા નથી, તેમ કોઇ અન્ય ગ્રંથમાં આ વિષયમાં કંઇ પણ શંકા સમાધાન નથી. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી હમેશાં હોય છેજ, તેનો કોઇપણ કાળે વિરહ નથી. કહ્યું છે કે–'મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત, અપ્રમત્ત. અને સયોગિ કેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી સર્વકાળ હોય છે. તેથી અનેક જીવો આશ્રયી તે છ ગુણસ્થાનકનું કાળમાન ગ્રંથકારે કહ્યું નથી. કારણ કે તે સુપ્રતીત છે. એક જીવ આશ્રયી તો પહેલા કહ્યું છેજ. ૫૩

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, તથા ગુણસ્થાનકોમાં એક જીવનો અને અનેક જીવનો અવસ્થાન કાળ કહીને હવે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર ઉત્પત્તિનુ કાળમાન કહે છે—

एगिंदित्तं सययं तसत्तणं सम्मदेसचारित्तं ।
आवलियासंखंसं अडसमय चरित्त सिद्धीय ॥५४॥

एकेन्द्रियत्वं सततं त्रसत्वं सम्यग्देशचारि ।
आवलिकासंख्येयांशं अष्टौ समयाः चारित्रं सिद्धत्वं च ॥५४॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયપણું નિરંતર હોય છે ત્રસપણું, સમ્યકત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત હોય છે. તથા સર્વવિરતિ ચારિત્ર અને સિદ્ધપણું નિરંતર આઠ સમયપર્યંત હોય છે.

ટીકાનુ૦—અનેક જીવો આશ્રયી એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પતિ નિરંતર હોય છે. એટલે કે એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા આત્માઓ હમેશાં હોય છે, તેનો વિરહ નથી. આ હકીકતનેજ વધારે સ્ફુટ કરે છે, તે આ પ્રમાણે–એકેન્દ્રિયો પાંચ પ્રકારે છે તે આ–પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાય. આ પૃથ્વીકાય આદિ એક એક ભેદમાં જીવો સર્વદા ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તો પછી સામાન્યતઃ એકેન્દ્રિય જીવોમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થાય એ હકીકત ઘટીજ શકે છે. પૃથ્વીકાયાદિ દરેક હમેશાં ઉત્પન્ન થતા હોય છે એ શી રીતે જાણવું ? એના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–સૂત્રના વચનથી જાણવું. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે–'હે પ્રભો ? પૃથ્વીકાયના જીવો વિરહ વિના કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય ? હે ગૌતમ ?

વિરહ વિના દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે અપ્કાય તેઉકાય વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય પણ દરેક સમયે વિરહ વિના ઉત્પન્ન થાય છે.' વળી શંકા કરે છે કે–પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પ્રતિસમય કેટલા ઉત્પન્ન થાય ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ એ દરેક સમયે સમયે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું. કહ્યું છે કે –'એકેન્દ્રિયોમાં વિરહ વિનાજ પ્રતિસમય મરણ અને જન્મ થાય છે. તેમાં વનસ્પતિકાય અનંત લોકપ્રમાણ અને શેષ ચાર કાયો અસંખ્ય લોકપ્રમાણ જન્મે છે અને મરે છે.' પન્નવણા સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ? પૃથ્વીકાયના જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ? વિરહ સિવાય સમયે સમયે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે વાયુકાય પર્યંત સમજવું. હે પ્રભો ? વનસ્પતિકાયના જીવો વિરહ સિવાય સમયે સમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ? સ્વસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અનંતા અને પરસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.' અહિં સ્વસ્થાન પરસ્થાનનો તાત્પર્ય એ છે કે–સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો સમયે સમયે અનંતા ઉત્પન્ન થાય છે. અને નિગોદ સિવાય શેષ જીવોમાંથી સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે નિગોદ સિવાય અન્ય કોઇપણ ભેદવાળા જીવોની સંખ્યા અનંત પ્રમાણ નથી, માત્ર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની સંખ્યાજ અનંતપ્રમાણ છે. તથા ત્રસપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. એટલે કે તેટલો કાળ ગયા પછી કોઇપણ જીવ અમુક કાળ પર્યંત ત્રસપણે ઉત્પન્ન થતો નથી. સામાન્યતઃ ત્રસપણાનો તો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે. પરંતુ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, તિર્યંકપંચેન્દ્રિય, સંમૂચ્છિંમ મનુષ્ય, અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસના નારકીઓને છોડી શેષ દરેક નારકીઓ, અનુત્તર દેવ વર્જીને શેષ સઘળા દેવો, એ દરેક નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. તથા સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અમુક સમયનું અવશ્ય અંતર પડે છે. તથા સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ જે

આત્મપરિણામ તે રૂપ જે ચારિત્ર કે જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તરગુણના આસેવન રૂપ લિંગવડે ગમ્ય છે તેને, તથા સઘળા કર્મનો નાશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલ યથા-સ્થિત આત્મ સ્વરૂપ રૂપ જે સિદ્ધત્વ તેને અનેક જીવો પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમયપર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ૫૪

હવે ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિરંતર કેટલા સમયપર્યંત પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે—

उपसमसेढी उवसंतया य मणुयत्तणुत्तरसुरत्वं ।
पडिवज्जंते समया संखेया खवगसेढी य ॥५५॥

उपशमश्रेणिमुपशान्ततां च मनुष्यत्वमनुत्तरसुरत्वम् ।
प्रतिपद्यन्ते समयान् संख्येयान् क्षपकश्रेणिं च ॥५५॥

અર્થ—ઉપમશ્રેણિ, ઉપશાંતપણું મનુષ્યપણું, અનુત્તરસુરપણું, અને ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને સંખ્યાતા સમયપર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકાનુ૦—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાતતા–ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક, પંચેન્દ્રિગર્ભજ મનુષ્યત્વ, અનુત્તરસુરત્વ, ઉપલક્ષણથી અપ્રતિષ્ઠાન–સાતમી નારકીના ઈંદ્રક નરકા-વાસમાં નારકીપણું, તથા ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્યથી સમયમાત્ર પ્રાપ્ત કરે છે. એક કે અનેક જીવો તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત કરી બીજે સમયે કોઇપણ જીવ તે તે* ભાવોને પ્રાપ્ત ન કરે તે આશ્રયી જઘન્ય સમયકાળ ઘટે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમય પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. કારણ કે આ સઘળા ભાવોને પ્રાપ્ત કરનારા ગર્ભજ મનુષ્યોજ છે, અને તે સંખ્યા-તાજ છે. જો કે અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમા તિર્યંચો પણ જાય છે પરંતુ તે નરકા-વાસો માત્ર લાખ યોજનનોજ હોવાથી તેમાં સંખ્યાતાજ નારકીઓ હોય છે, એટલે તિર્યંચ મનુષ્યોમાથી જનારા પણ સંખ્યાતાજ હોય છે. તેમજ ત્યાં જવાનો નિરંતર કાળ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમયનોજ કહ્યો છે. તથા ગર્ભજ મનુષ્યમાં પણ જો કે ગમે તે ગતિમાંથી આવી શકે છે, પરંતુ ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા સંખ્યાત પ્રમાણ હોવાથી આવનાર જીવો પણ સંખ્યાતાજ સમજવા. ચોપનમી ગાથામાં અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ અને અનુત્તર સુરમાટે કહ્યું ન હતું તે આ ગાથામાં કહ્યુ છે. ૫૫

પહેલા નિરતર આઠ સમયપર્યંત સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, એ કહ્યું છે. તેમાં આઠ સમયપર્યંત કેટલા મોક્ષમા જાય ? તેમ સાત છ વિગેરે સમયપર્યંત કેટલા મોક્ષમાં જાય ? એ શિષ્યની શંકા દૂર કરવા અને વિશેષ નિર્ણય કરવા કહે છે–

बत्तीसा अडयाला सट्ठी बावत्तरी य चुलसीई ।
छन्नउइ दुअट्ठसयं एगाए जहुत्तरे समए ॥५६॥

द्वात्रिंशत् अष्टचत्वारिंशत् षष्टिः द्वासप्ततिश्च चतुरशीतिः।
षण्णवतिः द्विअष्टोत्तरशतं एकादीन् यथोत्तरान् समयान् ॥५६॥

અર્થ—બત્રીસ, અડતાલીસ, સાઠ, બહોંતેર, ચોરાશી, છન્નુ, એકસો બે, અને એકસો આઠ સુધિની સંખ્યા પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે એકથી આઠ સમય પર્યંત મોક્ષમાં જાય છે.

ટીકાનુ૦—એકથી બત્રીસ સુધિની સંખ્યા નિરંતર આઠ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે. એટલે કે પહેલે સમયે જઘન્ય એક બે મોક્ષમાં જાય ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ મોક્ષમાં જાય બીજે સમયે જઘન્યથી એક બે મોક્ષમાં જાય ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં જાય, એ પ્રમાણે ત્રીજે ચોથે યાવત્ આઠમે સમયે પણ જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. નવમે સમયે કોઇપણ મોક્ષમાં જતો નથી. એ પ્રમાણે તેત્રીસથી અડતાલીસ સુધિની કોઇપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમયસુધિ મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ઓગણપચાસથી સાઠ સુધિની કોઇપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી છ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે. એકસઠથી બહોંતેર સુધિની કોઇપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટશી પાંચ સમયપર્યંત, મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. તહોંતેરથી ચોરાશી સુધિની સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. પંચાશીથી છન્નુ સુધિની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર ત્રણ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. સત્તાણુથી એકસો બે સુધિની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરતર બે સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. અને એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધિની કોઇપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર એક સમયપર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ગાથામાં એકથી અનુક્રમે આઠ સમયપર્યંત જે સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પશ્ચાનુપૂર્વિએ સમયની સંખ્યા લેવા સૂચવ્યું છે. એટલો એનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધિની કોઇપણ સંખ્યા એક સમયપર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે. સત્તાણુથી એકસો બે સુધિની કોઇપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમય પર્યંતજ મોક્ષમાં જાય છે. એમ યાવત્ એકથી બત્રીસ સુધિની કોઇપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર આઠ સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય

અંતર પડે છે. જઘન્યથી દરેક સંખ્યા એક સમયપર્યંત મોક્ષમાં જાય છે. ૫૬

આ પ્રમાણે સવિસ્તર કાળદ્વાર કહ્યું, હવે અંતરદ્વાર કહે છે—

गब्भयतिरिमणुसुरनारयाण विरहो मुहुत्त बारसगं।
मुच्छिमनराण चउवीस विगल अमणाण अंतमुहु ॥५७॥

गर्भजतिर्यग्मनुष्यसुरनारकानां विरहो मुहूर्त्तानि द्वादश।
संमूर्च्छिमनराणां चतुर्विंशतिः विकलामनस्कानामन्तर्मुहूर्त्तम् ॥५७॥

અર્થ—ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્ય દેવ અને નારકીનો વિરહ કાળ બારમુહૂર્ત્ત સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યનો ચોવીસ મુહૂર્ત્ત,અને વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયનો વિરહ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે.

ટીકાનુ—નિરંતર ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ તિર્યંચ, ગર્ભજ મનુષ્ય, દેવતા, અને નારકીનો ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ બાર મુહૂર્ત્તનો છે. એટલે કે ગર્ભજ તિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં ગર્ભજતિર્યંચ અને મનુષ્યરૂપે કોઇપણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેનો વિરહકાળ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત છે. ત્યારપછી તેઓમાં કોઇને કોઈ જીવ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાયજ છે. કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ? ગર્ભજતિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃજ બાર મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. એ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યના સબધમાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે. હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.' તથા ભુવનપતિ આદિની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્યતઃ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા દેવોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ? દેવગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે' દેવગતિમાં કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુહૂર્ત્ત પર્યંત ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાર પછી ભુવનપતિ આદિ કોઇ ભેદમાં કોઇને કોઇ જીવ આવી ઉત્પન્ન થાયજ. હવે જો દેવગનિમાં અસુર કુમારશદિ જુદા જુદા ભેદ આશ્રયી વિચાર કરીએ તો ઉત્પત્તિ આશ્રયી અંતર આ પ્રમાણે જાણવું—અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, વાયુકુમાર, અગ્નિકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વિપકુમાર દિકકુમાર, એમ પ્રત્યેક ભવનપતિ, દરેક ભેદવાળા વ્યંતરો દરેક ભેદવાળા જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઇશાન એ સઘળા ભેદવાળા દેવોમા ઉત્પન્ન થતા દેવો આશ્રયી જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. સનત્કુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિ દિવસ

અને વીસમુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ મુહૂર્ત્ત, બ્રહ્મ દેવલોકમાં સાઠી બાવીસ દિવસ, લાંતક દેવલોકમાં પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ, મહાશુક્ર દેવલોકમાં એંશી રાત્રિદિવસ, સહસ્રાર દેવલોકમાં સો રાત્રિ દિવસ, આનત દેવલોકમાં સંખ્યાતા માસ, પ્રાણત દેવલોકમાં સંખ્યાતા માસ, માત્ર આનત દેવલોકની અપેક્ષાએ વધારે જાણવા. આરણ દેવલોકમાં સંખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકમાં પણ સંખ્યાતા વર્ષ, માત્ર આરણ કલ્પના દેવની અપેક્ષાએ વધારે જાણવા. અધસ્તન ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમાં સંખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમાં સંખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરના ત્રણ ગ્રૈવેયક દેવોમાં સંખ્યાતા લાખ વર્ષ, વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવોમાં અસંખ્યાતો કાળ, અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનવાસિ દેવોમાં પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગરૂપ ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે. જઘન્ય વિરહ દરેક સ્થળે એક સમયનો છે. કહ્યું છે કે—' હે પ્રભો અસુરકુમાર દેવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. હે પ્રભો? નાગકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. એ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિકુમાર વાયુકુમાર દ્વિપકુમાર ઉદધિકુમાર દિગ્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. વ્યંતર દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. જ્યોતિષ્ક દેવો સંબંધે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. હે પ્રભો? સૌધર્મ કલ્પના દેવોમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે? હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. ઇશાન દેવલોકના દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. સનત્કુમાર દેવોના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિદિવસ અને વીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. માહેન્દ્રદેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે. બ્રહ્મ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાઠી બાવીસ દિવસ, લાંતક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ? જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ, મહાશુક્ર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એંશી રાત્રિદિવસ, સહસ્રાર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ સો રાત્રિદિવસ, આણત દેવલોકના

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ન એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ. આરણુ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, નીચલી ત્રણુ ગ્રૈવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણુ ગ્રૈવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરની ત્રણ્ ગ્રૈવેયકના દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સો હજાર વર્ષ, વિજય વૈજયંત જયત્ત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતો ઉત્પાદ આશ્રયી વિરહકાળ કહ્યો છે. હે પ્રભો ? સર્વાર્થસિદ્ધ દેવો આશ્રયી કેટલો ઉત્પાદ વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ વિરહકાળ કહ્યો છે.' તથા સામાન્યતઃ નરકગતિમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા નારકી જીવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ! નરકગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.' નરકગતિમાં

ઉત્પત્તિ આશ્રયી આ વિરહકાળ કોઇપણુ નારકીની વિવક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથીજ કહ્યો છે.જો રત્નપ્રભા આદિ નારકીની અપેક્ષાએ વિશેષ વિચાર કરીએ તો વિરહકાળ આ પ્રમાણે છે–રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત, શર્કરાપ્રભા નારકીમાં સાત રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભા નારકીમાં પંદર દિવસ, પંકપ્રભા નારકીમાં એક માસ, ધુમપ્રભા નારકીમાં બે માસ, તમઃપ્રભા નારકીમાં ચાર માસ, અને તમસ્તમપ્રભા નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છ માસ છે. જઘન્ય દરેક નારકીમાં એક સમય છે. કહ્યુ છે કે–હે પ્રભો ? રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. હે પ્રભો ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાત રાત્રિદિવસ કહ્યો છે. હે પ્રભો વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમા કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધમાસ કહ્યો છે હે પ્રભો ? પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એક માસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ? ધુમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો

છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બે માસ કહ્યા છે. હેપ્રભો ? તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ કહ્યા છે. હે પ્રભો નીચે સાતમી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ વિરહકાળ કહ્યો છે.' તથા સંપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા સંમૂચ્છિંમ મનુષ્યોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. સંમૂચ્છિંમ મનુષ્યપણે કોઇપણ જીવ આવી ઉત્પન્ન ન થાય તો ઉક્તકાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ! સંમૂચ્છિંમ મનુષ્યોનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.' તથા નિરંતર ઉત્પન્ન થતા વિકલેન્દ્રિય-બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રય તથા સંમૂચ્છિંમ તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય એ દરેકનો ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. ભગવાન્ આર્યશ્યામ મહારાજ પન્નવણા સૂત્રમાં કહે છે કે–'હે પ્રભો ! બેઇન્દ્રિયનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત કહ્યો છે. એ પ્રમાણે તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને સંમૂચ્છિંમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ એ દરેકનો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.' ૫૭

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનકોમાં અનેક જીવાશ્રિત ઉત્પત્તિ આશ્રયિ અંતર કહ્યું. હવે તેજ જીવસ્થાનકોમાં એક જીવાશ્રયી અંતરનું પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

तसबायर साहारणअसन्नि अपुमाण जो ठिईकाले ।
सो इयराण विरहो एवं हरियेयराणं च ॥५८॥

त्रसवादर साधारणासंज्ञ्यपुंसां (नपुंसकानां)यः स्थितिकालः ।
स इतरेषां विरह एवं हरितेतरेषां च ॥५८॥

અર્થ–ત્રસ, બાદર, સાધારણ, અસંજ્ઞિ અને નપુંસકનો જે સ્થિતિકાળ તે ઇતર–સ્થાવરાદિનો વિરહકાળ સમજવો. એ રીતે હરિત અને અહરિતના સંબંધમાં સમજવું.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથાઓમાં અનેક જીવાશ્રયી અંતર કહ્યું છે. જેમકે દેવ અગર નરકગતિમાં ભવાંતરમાંથી કોઇ પણ જીવ આવી દેવ કે નરકરૂપે ઉત્પન્ન ન થાય તો કેટલો કાળ ઉત્પન્ન ન થાય ? હવે પછી એક જીવાશ્રયી

અંતર કહે છે. જેમકે કોઇ એક જીવ ત્રસ, કે બાદર છે તે વધારેમાં વધારે કેટલા કાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણુ પ્રાપ્ત કરે ? અહિં એનું સામાન્ય સ્વરૂપ એ છે કે એક ભેદનો જેટલો સ્થિતિકાળ હોય, તેટલો તેનો વિરૂદ્ધ ભેદનો વિરહકાળ હોય છે. જેમકે સ્થાવર કે સૂક્ષ્મ પણાનો વિરહકાળ કેટલો ? એટલે કે કોઇ એક જીવ કેટલાકાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણુ પ્રાપ્ત કરે એનો નિર્ણય કરવો હોય ત્યારે તેના વિરૂદ્ધ ભેદ ત્રસ અને બાદરપણે ઉત્કૃષ્ટથી તે જીવ કેટલો કાળ રહે એ વિચારી નિર્ણય કરવો જોઇએ એક જીવ વધારેમાં વધારે ત્રસપણામાં જેટલો કાળ રહે, તેટલો સ્થાવર અને સૂક્ષ્મપણાનો અંતર કાળ ગણાય. આજ હકીકત વિસ્તારથી કહે છે–ત્રસ બાદર સાધારણ અસંજ્ઞિ અને નપુંસક એ દરેકનો જેટલો સ્થિતિકાળ છે તેટલો અનુક્રમે તેઓના પ્રતિપક્ષ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીર સંજ્ઞિ અને સ્ત્રીપુરૂષવેદનો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ સમજવો. જેમકે–સ્થાવરપણું છોડીને ફરી સ્થાવરપણું પ્રાપ્ત કરતા કેટલો કાળ જાય ? તો કહે છે કે જઘન્ય અંતરમુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રસકાયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલાક વર્ષ અધિક બેહજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ જાય. જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્તની ભાવના આ પ્રમાણે–કોઈ એક જીવ સ્થાવરપણું છોડી અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુવાળા ત્રસમાં આવી સ્થાવરમાં જાય તે આશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ ઘટે છે. અને કોઇ જીવ ઉપરોક્ત કંઇક અધિક બે હજાર સાગરોપમ ત્રસમાં રહી મોક્ષમા ન જાય તો પછી અવશ્ય સ્થાવરમાં જાય એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ ઘટે છે. એ રીતે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાદરનો સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે. તથા પ્રત્યેક શરીરપણાને છોડી સાધારણ શરીરમાં ઉત્પન્ન થઇ ફરી કાળાંતરે પ્રત્યેક શરીરપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાધારણનો અઢી પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાય સ્થિતિકાળ અંતર છે. તથા સંજ્ઞિપણું છોડી અસંજ્ઞિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી સંજ્ઞિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંજ્ઞિનો અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અંતરકાળ છે. અહિં અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પ્રમાણ અસંજ્ઞિનો જે કાયસ્થિતિકાળ લીધો છે, તે વનસ્પતિ આશ્રયી લીધો છે. કારણ કે સંજ્ઞિ સિવાયના એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસંજ્ઞિજ કહેવાય છે, તેથી તેનો ઉપરોક્ત વિરહકાળ ઘટી શકે છે. તથા પુરૂષવેદ અથવા સ્ત્રીવેદને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તે બંનેનું નપુંસક વેદનો અસંખ્યપુદ્ગલપરાવર્ત્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે. અહિં એટલું વિશેષ સમજવું કે પુરૂષવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતા સ્ત્રીવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક લેવો, અને સ્ત્રીવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતા પુરૂષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક ગ્રહણ કરવો અલ્પ હોવાથી ગાથામાં કહ્યો નથી કારણ કે નપુંસકવેદના કાય-

અંતર્મુહૂર્ત્ત સમજવું. આ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિયનો અંતરકાળ અપંચેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ અને અપંચેન્દ્રિયનો અંતરકાળ પંચેન્દ્રિયના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ સમજવો. તથા મનુષ્યનો અમનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ અને અમનુષ્યનો મનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર કાળ સમજવો. આ પ્રમાણે ગ્રંથના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની મેળેજ અંતરકાળ કહેવો. જઘન્ય સર્વત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ સમજવો. ૫૮

આ રીતે મનુષ્ય સંબંધે એક જીવાશ્રિત અંતર કહીને હવે દેવગતિમાં અંતરકાળ કહે છે—

आईसाणं अमरस्स अंतरं हीणयं मुहुत्तंतो।
आसहसारे अच्चुयणुत्तर दिण मास वास नव ॥५९॥

आईशानात् अमरस्यान्तरं हीनं मुहूर्त्तान्तः ।
आसहस्रारात् आच्युतात् आनुत्तरात् दिनानि मासान् वर्षाणि नव ॥

અર્થ—ઇશાન દેવલોક સુધિના દેવોનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. સહસ્રારસુધિના, અચ્યુતસુધિના અને અનુત્તરસુધિના દેવોનું અનુક્રમે નવ દિવસ, નવમાસ અને નવવર્ષનું અંતર છે.

ટીકાનુ૦—આ ગાથામાં ભુવનપતિ આદિ દેવોમાંથી ચ્યવી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળે ફરી ભુવનપતિ આદિ દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, તે કહે છે—ભુવનપતિથી આરંભી ઇશાન દેવલોક સુધિનો કોઇ પણ દેવ પોતાની દેવનિકાયમાંથી ચ્યવી ફરી તે ભુવનપતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. આટલું જઘન્ય અંતર શી રીતે ઘટે? તે સંબંધમાં કહે છે—ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ, અથવા ઇશાન કલ્પમાંથી કોઇ પણ દેવતા મરણપામી ગર્ભજ મત્સ્યાદિમાં ઉત્પન્ન થઇને સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થયા પછી ત્યાં તીવ્ર ક્ષયોપશમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલા જાતિસ્મરણાદિવડે પૂર્વભવને અનુભવતો અથવા એવાજ પ્રકારના અન્ય કોઇ કારણવડે—કારણ કે જીવની શકિત અચિંત્ય છે—ધર્મના સંબંધવાળી શુભ ભાવના ભાવતો ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે મરણપામી ફરી તેજ પોતાની દેવનિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કોઇ જીવ આશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અંતરકાળ ઘટે છે. કોઇ આત્મા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવગતિ યોગ્ય કર્મબંધ કરતો નથી, માટે પર્યાપ્તો ગ્રહણ કર્યો છે. પર્યાપ્તો થયા પછી એવાજ પ્રકારના ઉત્તમ નિમિત્તો મળ્યે શુભ ભાવના વશથી અંતર્મુહૂર્ત્તમાંજ દેવગતિ યોગ્ય કર્મ બાંધી મરણ પામી ઇશાન દેવલોક પર્યંત ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતર ભુવનપતિઆદિમાંથી ચ્યવી વનસ્પતિઆદિમાં ભ્રમણ કરતા આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલ-

स्थावरकाल उत्कृष्ट सर्वार्थे द्वितीयो नोपपातः ।
द्वे अतरे विजयादिषु नरकेषु विजानीहि अनुमानेन ॥६०॥

અર્થ—નવમ ગ્રૈવેયક સુધિના સઘળા દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો કાળ સમજવો. સાર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં બીજીવાર ઉપપાત થતો નથી. વિજયાદિ ચારમાં બે સાગરોપમ અંતરકાળ છે. અને નરકોમાં આજ અનુમાનવડે અંતરકાળ સમજવો.

ટીકાનુ—ભવનપતિથી આરંભી નવમ ગ્રૈવેયક સુધિના સઘળા દેવોમાંથી ચ્યવી ફરી પોતાની તેજ દેવનિકાયમાં ઉત્પત્તિનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરની સ્વકાયસ્થિતિ આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ સમયરાશિપ્રમાણ અસંખ્યેય પુદ્ગલપરાવર્ત્તનરૂપ કાળ સમજવો. તથા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવો ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ તેજ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે. કારણકે તેઓ સઘળા એકાવતારિ છે. તેથી તેઓ ફરી તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, એટલે તેઓમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કંઈપણ અંતર નથી માટે કહ્યું નથી. તથા વિજય વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર દેવોમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ વિજયાદિ દેવોમાં ઉત્પત્તિનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે સાગરોપમ છે. વિજયાદિમાંથી ચ્યવી ફરી વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્ય અને સૌધર્માદિ દેવભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ કાળ નિર્ગમન કરી ઉત્પન્ન[1] થાય છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં તો ભવનપતિથી આરંભી સહસ્રાર દેવલોક સુધિના દેવોમાં જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત કહ્યું છે અને આનતકલ્પથી આરંભી સાર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વર્જી શેષ વિજયાદિ ચાર વિમાન સુધિના દેવોમાં વર્ષપૃથકત્વ કહ્યું છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતર ગ્રૈવેયક સુધિના દેવોમાં વનસ્પતિનો અસંખ્યપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનરૂપ કાળ અને વિજયાદિ ચારમાં સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કહ્યો છે. તે ગ્રંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે—'ભવનપતિથી આરંભી સહસ્રાર સુધિના દેવપુરૂષોનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. હે પ્રભો ? આનત દેવપુરૂષોમાં કેટલું અંતર છે ? હે ગૌતમ ? જઘન્ય વર્ષપૃથકત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. એ પ્રમાણે ગ્રૈવેયક દેવોમાં પણ છે અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં જઘન્ય અંતર વર્ષ પૃથકત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સાગરોપમ છે.' તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે. તથા નરકોમાં પણ આજ અનુમાન વડે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ

૧ વિજયાદિમાંથી ચ્યવેલો આત્મા નરક કે તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. વધારેમા વધારે બે સાગરોપમ કાળ મનુષ્ય કે સૌધર્માદિ દેવ ભવોમાં ગુમાવિ વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષમાં જાય છે. વિજયાદિમાં ગયેલો ફરી વિજયાદિમા જાયજ એવો કંઈ નિયમ નથી મોક્ષમાં ન જાય અને વિજયાદિમાં જાય તો ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંભવે છે.

અંતર સમજવું. એટલે કે કોઇપણ નરકમાંથી ચ્યવી ફરી તે તે નરકમાં ઉત્પત્તિનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો કોઇ સંક્લિષ્ટ પરિણામને યોગે નરકયોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી નરકમાં જાય છે. જેમ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો તંદુલીયોમચ્છ સાતમી નરકમાં જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો અસંખ્યાતા પુદ્‌ગલન પરાવર્ત્તનરૂપ કાયસ્થિતિકાળ છે. ઉત્કૃષ્ટથી એટલો કાળ વનસ્પતિ આદિમાં રખડી તે તે નરકમાં જઇ શકે છે. ૬૦

હવે ગુણસ્થાનકોમાં એક જીવાશ્રિત અંતરનો વિચાર કરે છે—

पलियासंखो सासयणंतरं सेसयाण अंतमुहू ।
मिच्छस्स वे छसट्ठी इयराणं पोग्गलद्धंतो ॥६१॥

पल्यासंख्यः सासादनस्यान्तरं शेषकानामन्तर्मुहूर्त्तम् ।
मिथ्यात्वस्य द्वे षट्षष्टी इतरेषां पुद्गलार्द्धान्तः ॥६१॥

અર્થ—સાસ્વાદનનું જઘન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને શેષ ગુણસ્થાનકોનું અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ છે. તથા મિથ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે છાસઠ સાગરોપમ, અને શેષ ગુણસ્થાનકોનું કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તન કાળ છે.

ટીકાનુ૦—કોઇપણ ગુણસ્થાનકેથી પડી ફરી તે તે ગુણસ્થાનક ઓછામાં ઓછા કે વધારેમાં વધારે કેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—સાસ્વાદનભાવનું જઘન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. એટલે કે કોઇ આત્મા સાસ્વાદનભાવને અનુભવી ત્યાંથી પડી ફરી સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે તો અવશ્ય જઘન્યથી પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ ગયે છતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પહેલા નહિ. આ પ્રમાણે કેમ જાણી શકાય ? એમ પૃચ્છના હોતા કહે છે—ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદયથી પડીનેજ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઇ જીવ સાસ્વાદને જઇ શકતો નથી. સાસ્વાદનેથી પડી મિથ્યાત્વે જઇ ફરીવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો મોહનીયની છવ્વીસ પ્રકૃતિની સત્તા થયા પછી યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક પ્રાપ્ત થાય છે. મોહનીયની છવ્વીસની સત્તા મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વપુંજ ઉવેલે ત્યારે થાય છે. અને તે બંનેની ઉવેલના પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે થાય છે. તેથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળે, સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલી છવ્વીસની સત્તાવાળો થઇ તરતજ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાંથી પડી સાસ્વાદને જાય છે. એ રીતે સાસ્વાદનનું જઘન્ય અંતર પલ્યો-

યમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘટે છે. તથા શેષ મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત અપ્રમત્ત, ઉપશમશ્રેણિ સંબંધી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને ઉપશાંતમોહ એ ગુણસ્થાનકોનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. તે આ પ્રમાણે–મિથ્યાદષ્ટિ આદિ પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને છોડી અન્ય ગુણસ્થાનકે જઇ ફરી પોતપોતાના તે તે ગુણસ્થાનકને[2] જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ ગયા પછી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અહિં પ્રશ્ન થાય કે–ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત અંતરકાળ શી રીતે? કારણ કે દરેક ગુણસ્થાનકનો અંતરઅંતરમુહૂર્ત્તનો કાળ છે. આઠમેથી દરેક ગુણસ્થાનકે અંતર અંતરમુહૂર્ત્ત રહી અગીયારમે જાય ત્યાં પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત રહે, ત્યાંથી પડી અનુક્રમે સાતમે છઠે આવી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી શ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારે અપૂર્વકરણાદિને સ્પર્શે છે, એટલે કાળ વધારે થાય, અંતર્મુહૂર્ત્ત કેમ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–ઉપશમશ્રેણિનો સંપૂર્ણ કાળ પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. ઉપશમશ્રેણિથી પડયા બાદ કોઇક આત્મા ફરી પણ અંતર્મુહુર્ત્ત પછી ઉપશમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શે છે. તેથી જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત્ત અંતર ઘટે છે. અથવા અંતર્મુહૂર્ત્તના અસંખ્યાતા ભેદ છે. તેથી અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકાદિની પછી અનિવૃત્તિબાદર અને સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ દરેક ગુણસ્થાનકોમાં અંતર અંતરમુહૂર્ત્ત રહેવા છતા, અને શ્રેણિપરથી પડયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત જવા બાદ અંતર અંતરમુહૂર્ત્તકાળ પ્રમાણ ત્રણ કરણ કરીને વિવક્ષિત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શ કરવા છતા અંતર વિચારીએ તો અંતર્મુહૂર્ત્તજ થાય છે, અધિક નહિ. કેમકે ગુણસ્થાનકનું અંતર્મુહૂર્ત્ત નાનું છે, અને અંતર કાળનું મોટું છે એટલે કંઈ વિરોધ નથી. વળી અહિં શંકા કરે છે કે–અંતરકાળ કહેવાના પ્રસંગે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની વિવક્ષા કેમ કરી? ક્ષપકશ્રેણિના પણ કેમ ન લીધા?

---

૧ કોઈ આત્માએ મિથ્યાત્વે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, પડી, સાસ્વાદનને સ્પર્શી, પહેલે આવે, ત્યા અંતર્મુહૂર્ત્ત રહી, ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઇ અંતર્મુહૂર્ત્તમાજ શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારપછી શ્રેણિથી પડી અંતર્મુહૂર્ત્તમાજ સાસ્વાદનને સ્પર્શી શકે છે, અને આ રીતે સાસ્વાદનની સ્પર્શનાનું જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત પણ સંભવે છે, તો પછી તે અહિં કેમ ન કહ્યુ? એ શંકા થઈ શકે તેમ છે. તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે બહુજ અલ્પ સંખ્યાને તેમ થતું હોવાથી તેટલું અંતર સંભવે છે છતા વિવક્ષ્યું નથી

૨ પહેલે ગુણસ્થાનકેથી ચોથે પાંચમે જઈ પડી પહેલે આવી વળી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ચોથે પાંચમે જઇ શકે છે, અને છઠ્ઠું સાતમું તો પ્રત્યેક અંતર્મુહૂર્ત્તે બદલાયાજ કરે છે, એટલે તેઓનું પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અંતર સંભવે છે.

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે–ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકેથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તે ગુણસ્થાનકો પ્રાપ્ત થતા નથી, માટે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોના અંતરનો અભાવ છે. અને આજ હેતુથી ક્ષીણમોહ સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનના અંતરનો પણ વિચાર કર્યો નથી. કેમકે તે દરેક ગુણસ્થાનક એકવારજ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી અહિં એમ પણ પ્રશ્ન થાય કે–અંતરકાળમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કેમ લીધી? ત્યારે કહે છે કે–એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી તેજ ભવમાં બીજી વાર ક્ષપક શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતો નથી. કારણકે એક ભવમાં સૂત્રના અભિપ્રાયે બંને શ્રેણિની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે. કલ્પભાષ્યમાં કહ્યું છે કે–'બે શ્રેણિમાંથી એક વિના એક ભવમાં દેશવિરતિ સર્વવિરતિ આદિ સઘળા ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રેણિ બેમાંથી એકજ કાંતો ઉપશમશ્રેણિ કાંતો ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે.' માટે બંને વાર અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકો ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત વિવક્ષ્યા છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ કહે છે–મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકેથી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકે જઇ ત્યાંથી પડી ફરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે. એકસો બત્રીસ સાગરોપમ અંતર શીરીતે થાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે–કોઇ એક મિથ્યાદૃષ્ટિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વ યુક્ત રહી શકે છે. ત્યાર પછી વચમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શી ફરી ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત તેનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પછી કોઇક મહાત્મા મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અધન્ય કોઇ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં જે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને મિથ્યાત્વથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઇ ફરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરતા ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ ઘટે છે. અહિં સઘળો મળી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક એકસો બત્રીસ સાગરોપમ વિરહકાળ થાય છે. તો ગાથામાં પરિપૂર્ણ એકસો બત્રીસ સાગરોપમ કેમ લીધા? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે અંતર્મુહૂર્ત્ત એ

૧ ઉપરોક્ત અભિપ્રાય સૂત્રકારનો છે, કર્મગ્રંથકારનો નહિ. કર્મગ્રંથકારના મતે તો એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બે શ્રેણિ પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. એટલે ઉપશમ શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અંતર્મુહૂર્તકાળે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે અને અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શે તો પણ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ વિરહકાળને વાંધો આવતો નથી.

૨ અહિં [illegible] ગુણસ્થાનકના અંતર્મુહૂર્ત [illegible] શંકા કરી [illegible] સાગરોપમના [illegible] સમયાદિ [illegible] સાગરોપમ [illegible] સાગરોપમને [illegible]

અલ્પ કાળ હોવાથી વિવક્ષા કરી નથી, માટે કંઇ દોષ નથી. તથા ઈતર સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાંતમોહ સુધિના દરેક ગુણસ્થાનકને ફરી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન છે. કારણ કે સાસ્વાદનાદિ કોઇપણ ગુણસ્થાનકેથી પડી પહેલે ગુણસ્થાનકે આવનાર આત્મા ત્યાં વધારેમાં વધારે કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત રહે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય ઉપરના ગુણસ્થાનકે જાય છે, તેથી તેટલુંજ ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે. ૬૧

આ પ્રમાણે એક જીવાશ્રિત ગુણસ્થાનકોમાં અંતર કાળ કહ્યો. હવે અનેક જીવાશ્રિત કહે છે—

वासपुहुत्तं उवसामगाण विरहो छमास खवगाणं ।
नाणाजीएसु सासाणमीसाणं पल्लसंखंसो ॥६२॥

वर्षपृथक्त्वं उपशमकानां विरहः षड् मासाः क्षपकानाम् ।
नानाजीवेषु सासादनमीश्रयोः पल्यासंख्यांशः ॥६२॥

અર્થ—ઉપશમક-અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોનું અનેક જીવને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિનું છમાસ, અને સાસ્વાદન તથા મીશ્રનું પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

ટીકાનુ૦—ઉપરની ગાથામાં એક જીવાશ્રિત ગુણસ્થાનકનો અંતરકાળ કહ્યો છે, આ ગાથામાં અનેક જીવાશ્રિત કહે છે. એટલે કે અયોગિ આદિ ગુણસ્થાનકને કોઇ પણ જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે- ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ઉપશાંતમોહ સુધિના કોઇ પણ ગુણસ્થાનકનું અનેક જીવો આશ્રયિ ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે. તાત્પર્ય એ છે કે-આ જગતમાં ઉપરોક્ત ચાર ગુણસ્થાનકમાં કોઇ પણ જીવો સર્વથા ન હોય તો વર્ષ પૃથક્ત્વ પર્યંત હોતા નથી, ત્યાર પછી કોઇને કોઈ જીવ તે ગુણસ્થાનકને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. તથા ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના કોઇ પણ ગુણસ્થાનકને અને ઉપલક્ષણથી અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને કોઇ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો છમાસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી કોઇને કોઇ જીવ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. વધારેમાં વધારે છમાસ પર્યંતજ સંપૂર્ણ જીવલોકની અંદર ઉપરોકત ગુણસ્થાનકોમાં કોઇ પણ

મનુષ્ય ભવના આઉખા ના કાળમાટે કેમ શંકા ન કરી એવો પ્રશ્ન થાય, તેના જવાબમા પણ એમજ લાગે છે કે ને તે ભવના આયુના કાળની પણ વિવક્ષા કરી નથી, એકસો બત્રીસ સાગરોપમ ઉપર એ બધો કાળ લેવાનોજ છે, કારણ કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનો એકસો બત્રીસ સાગરોપમ કાળ બનાવતા વચમાં થતા મનુષ્ય ભવનો કાળ લીધોજ છે, તેથી અહિં અંતર કાળમા પણ તે કાળ લેવો જોઇએ, એમ લાગે છે

જીવ હોતો નથી. તથા સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ દરેક ગુણસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. કોઇ કાળે સંપૂર્ણ લોકમા પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ ગુણસ્થાનકે કોઈ પણ જીવો હોતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય તે ગુણસ્થાનકે આવે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ એ છ ગુણસ્થાનકે હમેશાં જીવો હોય છે તેથી તેનું અંતર નથી, માટે કહ્યું નથી. ૬૨

હવે ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકોને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલે અંતરે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—

सम्माई तिन्नि गुणा कमसो सगचोद्दपन्नरदिणाणि।
छम्मास अजोगित्तं न कोवि पडिवज्जए सययं ॥६३॥

सम्यक्त्वादीनि त्रीणि गुणानि क्रमशः सप्तचतुर्दशपंचदशदिनानि।
षड्मासमयोगित्वं न कोऽपि प्रतिपद्यते सततम् ॥६३॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્યંત, અને અયોગિપણાને છમાસ પર્યંત ઉત્કૃષ્ટથી કોઈ પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે જીવો નિરંતર હોય છે, એટલે તેનો અંતર કાળ કહ્યો નથી. પરંતુ અન્ય અન્ય જીવો તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત ન કરે તો વધારમાં વધારે કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે–કોઇ કાળે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પદર દિવસ પર્યંત નિરંતર કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત કરતા નથી. એટલે કે–કોઈ કાળે એવું બને કે સંપૂર્ણ જીવલોકમાં અવરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકને કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત

૧ અહિં ગાથામાં 'તિન્નિ'પદથી ત્રણ ગુણસ્થાનક લીધા છે, પરંતુ સર્વવિરતિમાં છઠ્ઠા સાતમા એ બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે, એટલે ચાર લેવામાં પણ હરકત નથી. સયોગિકેવળિ માટે કેમ ન કહ્યું ? એમ શંકા થાય પણ ક્ષપકશ્રેણિનો વિરહકાળ છ માસનો કહ્યો છે, છ માસ પછી તો અવશ્ય ક્ષપક શ્રેણિમાં કોઇને કોઈ જીવ હોય જ. ક્ષપકશ્રેણિનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોવાથી ત્યાર પછી તેઓ તેરમે જવાના જ એટલે તેરમા ગુણસ્થાનકને કોઇ પ્રાપ્ત ન કરે તો છમ્માસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, તે અર્થાત્ સમજાય છે. તથા પહેલા ગુણસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અંતર છે, કારણ કે સાસ્વાદનેથી પડી અવશ્ય મિથ્યાત્વે જાય છે, અને સાસ્વાદનનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલુંજ અંતર છે. દરેક ગુણસ્થાનકનું જઘન્ય અંતર એક સમય છે, એક સમય બાદ કોઈને કોઇ જીવ તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

દિવસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય કોઈને કોઇ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે. એ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકને ચૌદ દિવસ પર્યંત, અને સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકને પંદર દિવસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી. તથા અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને છમાસ પર્યંત કોઇ પણ જીવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાર પછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૩

આ રીતે અંતરદ્વાર કહ્યું હવે ભાગદ્વાર કહેવાનો અવસર છે. તે દ્વાર અલ્પ બહુત્વદ્વારની અંદર સમાઇ જાય છે. કારણ કે અમુક જીવો અમુક કરતા સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંતગુણા કહે ત્યારે પૂર્વના જીવો સંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા કે અનંતમા ભાગે ઘટે છે, એટલે જુદુ કહ્યું નથી. હવે ભાવદ્વાર કહે છે—

सम्माइ चउसु तिय चउ उवसममुवसंतयाण चउ पंच।
चउ खीणअपुव्वाणं तिन्नि उ भावावसेसाणं ॥६४॥

सम्यक्त्वादिषु चतुर्षु त्रयश्चत्वारः उपशमकोपशान्तानां चत्वारः पञ्च।
चत्वारः क्षीणापूर्वयोः त्रयस्तु भावा अवशेषाणाम् ॥६४॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે, ઉપશમક અને ઉપશાંત મોહમાં ચાર અથવા પાંચ ભાવો, ક્ષીણમોહ અને અપૂર્વકરણે ચાર, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવો હોય છે.

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્તસુધિના ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે. તેમાં ત્રણ હોય તો ઔદયિક ક્ષાયોપશમિ અને પારિણામિક એ ત્રણ હોય છે. અને ચાર હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ સાથે ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક જોડતા ચાર ભાવો થાય છે. તેમાં મનુષ્ય ગતિ આદિ ગતિ વેદ કષાય આહારકત્વ અવિરતિત્વ લેશ્યા ઇત્યાદિ ઔદયિક ભાવે હોય છે, ભવ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, મતિજ્ઞાનાદિજ્ઞાન ચક્ષુર્દર્શનાદિ દર્શન ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અને દાનાદિ લબ્ધિ પંચક ઇત્યાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકભાવે, અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉપશમભાવે હોય છે અહિં એટલું સમજવું કે જ્યારે ત્રણ ભાવો વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક લેવું, અને ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક લેવું. તથા ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાય તથા ઉપશાંતમોહ એ ચાર ગુણસ્થાનકે ચાર અથવા પાંચ ભાવો હોય છે. તેમાં ચાર હોય ત્યારે ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ચાર હોય છે. તેમાં મનુષ્ય ગતિ વેદ કષાય લેશ્યા આદિ ઔદયિકભાવે, જીવત્વ ભ-

વ્યત્વ પારિણામિકભાવે, ઉપશમ સમ્યકત્વ ઉપશમભાવે, અને જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિ આદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે, માત્ર દશમા અને અગીઆરમા ગુણસ્થાનકે ઔદયિકભાવે વેદ અને કષાયો ન કહેવા. કારણ કે નવમા ગુણસ્થાનકે ઉપશમી ગયેલા હોવાથી ઉદયમાં હોતા નથી. ક્ષાયોપશમિક ભાવે વેદક સમ્યકત્વ ન કહેવું, કારણ કે તે ચોથાથી સાતમા સુધિજ હોય છે. અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ચારિત્ર [1]વધારે કહેવું. જ્યારે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યારે ક્ષાયિક ભાવે ક્ષાયિક સમ્યકત્વ અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોય છે, અને શેષ ત્રણ ભાવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હોય છે. તથા ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ક્ષીણમોહ એ ગુણસ્થાનકે ચારજ ભાવો હોય છે, કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં ઔપશમિકભાવનો અભાવ છે. તથા શેષ મિથ્યાદૃષ્ટિ. સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ, સયોગિ કેવળિ, અને અયોગિ કેવળિ, એ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવોજ હોય છે. તેમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ સાસાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિને આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે—ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક. તેમાં ગતિ જાતિ લેશ્યા વેદ કષાય વિગેરે ઔદયિક ભાવે હોય છે, જીવત્વ અને ભવ્યત્વ એ પારિણામિક ભાવે હોય છે, અને કેટલાક મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને જીવત્વ અને અભવ્યત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે અને મતિ અજ્ઞાન આદિ ત્રણ અજ્ઞાન ચક્ષુર્દર્શનાદિ ત્રણ દર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે. સયોગિ કેવળિ અને અયોગિકેવળિમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે—ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયિક. તેમાં મનુષ્ય ગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, ભવ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે, કેવળ જ્ઞાન કેવળદર્શન ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ચારિત્ર અને પૂર્ણ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ એ સર્વ ક્ષાયિકભાવે હોય છે. સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બેજ જીવના સ્વરૂપરૂપ ભાવો હોય છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવે અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, એ પણ સમજી લેવું. આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ભાવો વિચાર્યા. તેને અનુસરી જીવસ્થાનકોમાં પણ પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા. તેમાં શરૂઆતના બાર જીવસ્થાનકોમાં ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પરિણામિક એ ત્રણ ભાવો

૧ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે ચારિત્રમોહનીયની દરેક પ્રકૃતિઓ પૂર્ણ પણે ઉપશમી ગયેલી હોવાથી ઉપશમ ભાવનુ ચારિત્ર હોય છે, પરંતુ દશમા ગુણસ્થાનકે સૂક્ષ્મલોભનો ઉદય હોવાથી ઉપશમ ભાવનુ ચારિત્ર હોતું નથી, પરંતુ ક્ષયોપશમ ભાવનું હોય છે. છતા અહિં ઉપશમભાવનું લીધુ છે તે અપૂર્ણને પૂર્ણમાની લીધુ છે કારણ કે ચારિત્ર મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓ ઉપશમી ગયેલી છે લોભનો પણ ઘણો ભાગ ઉપશમી ગયેલો છે, માત્ર અલ્પ અંશજ બાકી છે. એટલે તેને પૂર્ણ માની લેવામાં કંઈ હરકત નથી.

હોય છે. આ સઘળા જીવસ્થાનકોમાં પહેલુંજ ગુણસ્થાનક હોય છે. માત્ર કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયમાંથી કેટલાકને સાસ્વાદન હોય છે, તેથી તેમાં પહેલા અને બીજા ગુણસ્થાનકમાં જે રીતે ભાવો કહ્યા હોય તે રીતે સમજવા. તથા લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પણ પૂર્વોક્તજ ત્રણ ભાવો સમજવા. કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં ચોથા ગુણસ્થાનકનો પણ સંભવ હોવાથી જેઓએ દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યો હોય તેઓને ક્ષાયિક સમ્યકત્વ, અને જેઓ ઉપશમશ્રેણિમાંથી કાળધર્મ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ગયેલા હોય તે દેવોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પણ હોઈ શકે છે. માટે ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક અથવા ઔપશમિક ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એમ ચાર ચાર ભાવો પણ હોય છે. ઉપરોક્ત બે સમ્યક્ત્વમાંથી કોઇ પણ સમ્યકત્વ ન હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાવો હોય છે. માત્ર સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક હોય છે. પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવોમાં તો ગુણસ્થાનકના ક્રમે જે પ્રમાણે ભાવો કહ્યા છે તે પ્રમાણે તે સઘળા હોય છે, કારણ કે સંજ્ઞિમાં ચૌદે ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે. ૬૪

આ પ્રમાણે ભાવદ્વાર કહ્યું. હવે અલ્પબહુત્વદ્વાર કહે છે—

थोवा गब्भयमणुया तत्तो इत्थीओ तिघणगुणियाओ।
बायर तेउक्काया तासिमसंखेज्ज पज्जत्ता ॥६५॥

स्तोका गर्भजमनुजाः ततः स्त्रियः त्रिघनगुणिताः ।
बादरतेजःकायाः ताभ्योऽसंख्येयगुणाः पर्याप्ताः ॥६५॥

અર્થ—ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, તેનાથી સ્ત્રીઓ ત્રણનો જેટલો ઘન થાય તેટલા ગુણી છે, અને તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાયના જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે.

ટીકાનુ૦—પુરૂષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, કારણકે તેઓ માત્ર સંખ્યાતા ક્રોડાક્રોડ પ્રમાણ છે. અહિં સ્ત્રી સંબંધે નીચે કહેવાનું હોવાથી પુરૂષોજ ગ્રહણ કર્યા છે. પુરૂષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યોથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણનો ઘન જેટલો થાય તેટલા ગુણી એટલે કે સત્તાવીશ ગુણી છે. માત્ર સત્તાવીસ વધારે છે એમ સમજવું. વૃદ્ધ આચાર્યોએ કહ્યું છે–કે 'તિર્યંચ પુરૂષોથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ ગુણી અને સત્તાવીસ વધારે હોય છે, અને દેવ પુરૂષોથી દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે હોય છે. એમ જેઓએ રાગદ્વેષનો જય કર્યો છે એવા વીતરાગોએ કહ્યું છે.' તથા મનુષ્યરૂપ સ્ત્રીઓથી પર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયના જીવો અસંખ્યાતગુણા છે. કારણકે તેઓ કેટલાક વર્ગ ન્યૂન આવલિકાના ઘનના જેટલા સમયો થાય તેટલા

આરણકલ્પવાસિ દેવોથી પ્રાણુતકલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી આનત-કલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે. અહિં પણ આનતકલ્પ દક્ષિણમાં અને પ્રાણુત-કલ્પ ઉત્તરમાં છે. અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી આરંભી આનતકલ્પવાસિ દેવો સુધિના સઘળા દેવો દરેક ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે. કહ્યું છે કે-'આનત પ્રાણુતાદિ ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસં-ખ્યાતમાં ભાગે છે.' માત્ર ક્ષેત્રપલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો છે. આનતકલ્પવાસિ દેવોથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસં-ખ્યાતગુણા છે. કેમકે તેઓ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિક-સૂચિશ્રેણિના અસં-ખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે. તેઓથી છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. મહાદંડકમાં સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના અસંખ્યાતમા ભાગે કહ્યા છે, એટલે અહિં સાતમીથી છઠ્ઠીના અસંખ્યાતગુણા કહ્યા તે બરાબર છે. તેઓથી પણ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના પ્રમાણના હેતુભૂત જે શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે, તેની અપેક્ષાએ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવોના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતગુણ મોટો હોવાથી સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. ૬૬

હવે શુક્ર આદિના સંબંધમાં કહે છે—

सुक्कंमि पंचमाए लंतय चोत्थीए बंभ तच्चाए ।
माहिंद संणकुमारे दोच्चाए मुच्छिमा मणुया ॥६७॥

शुक्रे पञ्चम्यां लान्तके चतुर्थ्यां ब्रह्मे तृतीयस्याम् ।
माहेन्द्रे सनत्कुमारे द्वितीयस्यां संमूर्च्छिमा मनुजाः ॥६७॥

અર્થ—શુક્રમાં, પાંચમી નારકીમાં, લાંતકમાં, ચોથી નારકીમાં, બ્રહ્મદેવલોકમાં ત્રીજી નારકીમાં, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં, સનત્કુમાર દેવલોકમાં, અને બીજી નારકીમાં ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ જીવો છે. તેનાથી સંમૂર્છિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—સહસ્રાર દેવોથી મહાશુક્રકલ્પના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે વિમાનો ઘણા છે. તે આ પ્રમાણે-સહસ્રાર દેવલોકમાં છ હજાર વિમાનો છે, અને મહાશુક્રકલ્પમાં ચાળીસ હજાર વિમાનો છે. તથા નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવો વધારે વધારે હોય છે, અને ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે. ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે એ કઈ રીતે સમજી શકાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે-ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દે-

અસંખ્યાત ગુણા છે. કારણ કે તેઓ અંગુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશના ત્રીજા મૂળ સાથે પહેલા મૂળનો ગુણાકાર કરતા જેટલો પ્રદેશ રાશિ આવે તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક પ્રાદેશિકી એક સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા ખંડો થાય તેમાંથી કેટલાક કોડાકોડી પ્રમાણ ગર્ભજ મનુષ્યો ઓછા કરીએ તેટલા છે. તેથી અસંખ્યાતગુણા ઘટે છે. ૬૭

હવે ઇશાનાદિના સંબંધમાં અલ્પબહુત્વ કહે છે—

ईसाणे सव्वत्थवि बत्तीसगुणाओ होंति देवीओ ।
संखेज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥६८॥

ईशाने सर्व्वत्रापि द्वात्रिंशद्गुणा भवन्ति देव्यः ।
संख्येयगुणाः सौधर्म्मे ततोऽसंख्येयगुणा भवनवासिनः ॥६८॥

અર્થ—તેઓથી ઇશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે સર્વત્ર દેવીઓ બત્રીસગુણી હોય છે. તેઓથી સંખ્યાતગુણા સૌધર્મ કલ્પવાસિ દેવો છે. તેઓથી ભવનપતિ અસંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોથી ઇશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ રાશિના બીજા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે ગુણતા જે સંખ્યા આવે તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિ શ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલા ઇશાનકલ્પમાં દેવ દેવીઓનો સમુહ છે કુલ દેવ દેવીની જે સંખ્યા કહી તેને બત્રીસે ભાગતા જે આવે તેમાંથી એક રૂપ ન્યૂન કરતા જે આવે તેટલા ઇશાન કલ્પના દેવો છે. માટેજ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોથી ઇશાન કલ્પના દેવો અસંખ્યાતગુણા કહ્યા છે. ઇશાન કલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે, કેમકે બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસી અધિક છે માટે. તેજ કહે છે–સૌધર્મ કલ્પ અને જ્યોતિષ્ક આદિ દેવોના દરેક ભેદમાં દેવોથી દેવીઓ બત્રીસગુણી હોય છે. ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી બત્રીસ વધારે લેવાની છે જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'તિર્યંચ પુરૂષોથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ ગુણી અને સત્તાવીસ વધારે છે, અને દેવપુરૂષોથી દેવ સ્ત્રીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે.' તથા ઇશાન કલ્પની દેવીઓથી સૌધર્મકલ્પના દેવો વિમાન ઘણા હોવાથી સંખ્યાતગુણા છે. તે આ પ્રમાણે–ઇશાન દેવલોકમાં અઠાવીસ લાખ વિમાનો છે, અને સૌધર્મ દેવલોકમાં બત્રીસ લાખ વિમાનો છે વળી સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણદિશામાં છે, અને ઇશાન કલ્પ ઉત્તર દિશામાં છે. દક્ષિણદિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી

અને જીવસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સંખ્યા વધારે હોવાથી ઇશાનકલ્પના દેવીથી સૌધર્મકલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે. અહિં શંકા થાય છે કે-દક્ષિણ દિશિમાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થાય છે માટે સૌધર્મકલ્પના દેવો સંખ્યાતગુણા છે એમ કહ્યું, આ યુક્તિ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકની અપેક્ષાએ સનત્કુમાર કલ્પના દેવો પણ સંખ્યાતગુણા કહેવા જોઈએ, કેમકે બંનેમાં યુક્તિનું સામ્ય છે. તો માહેન્દ્રકલ્પના દેવોથી સનત્કુમારના દેવો અસંખ્યાતગુણા કેમ કહ્યા? અને અહિં સૌધર્મના સંખ્યાતગુણા કેમ કહ્યા? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-પન્નવણા સૂત્રના મહાદંડકમાં તેમજ કહ્યુ છે માટે અહિં પણ તેમજ કહેવામાં આવ્યું છે. તે મહાદંડક-મોટું અલ્પબહુત્વ પહેલા કહ્યું છે. તથા સૌધર્મકલ્પના દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. સૌધર્મકલ્પની દેવીઓથી ભવનવાસિ દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. તે આ પ્રમાણે-અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળસાથે ગુણતા આકાશ પ્રદેશની જે સંખ્યા થાય તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેટલા ભવનપતિ દેવ દેવીઓની સંખ્યા છે. અને તેના બત્રીસમાં ભાગમાંથી એક રૂપ ન્યૂન ભવનપતિ દેવો છે. તેથી સૌધર્મ દેવીથી ભવનપતિ દેવો અસંખ્યાતગુણા છે. ભવનવાસિ દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. ૬૮

હવે રત્નપ્રભાદિના સંબંધમાં કહે છે—

रयणप्पभिया खहयरपणिंदि संखेज्ज तत्तिरिक्खीओ ।
सव्वत्थ तओ थलयर जलयर वण जोइसा चेवं ॥६९॥

रत्नप्राभिकाः खचरपञ्चेन्द्रियाः संख्येयगुणास्तत्तिरश्च्यः ।
सर्वत्र ततः स्थलचर जलचर व्यन्तर ज्योतिष्काश्चैवम् ॥६९॥

પુરૂષોના પ્રમાણભૂત સૂચિશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણી હોવાથી અસંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યુવતિઓ સંખ્યાતગુણી છે. કારણ કે તેઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે. આ પ્રમાણે તિર્યંચોમાં સર્વત્ર પોત પોતાની જાતિમાં પુરૂષની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણી એટલે ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે કહેવી, દરેક સ્થળે એમજ કહેવાશે. ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રી-ઓથી સ્થલર પુરૂષો સંખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે પ્રતરના મોટા અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ તેઓ છે. તેઓથી પણ તેની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે. તેઓથી પણ મત્સ્ય મગર આદિ જળચર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ પ્રતરના અતિમોટા અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. તેઓથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે. તેઓથી પણ વ્યન્તર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાતા કોડાકોડી યોજન પ્રમાણ સૂ-ચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા સામાન્યતઃ–પુરૂષ અને સ્ત્રી બંને મળીને વ્યંતરો છે. અહિં તો કેવળ પુરૂષનીજ વિવક્ષા હોવાથી તેઓ સંપૂર્ણ સમુહની અપેક્ષાએ બત્રીસમાં ભાગથી એકરૂપ હીન છે. તેથી જળચર સ્ત્રીઓથી વ્યંતર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે. તેઓથી પણ વ્યન્તરીઓ બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. તેઓથી પણ જ્યોતિષ્ક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા છે. સામાન્યતઃ જ્યોતિષ્ક દેવો બસો છપ્પન અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા છે. માત્ર અહિ પુરૂષ દેવની વિવક્ષા હોવાથી તેઓ પોતાના સંપૂર્ણ સમુહની સંખ્યાની અપેક્ષાએ બત્રીસમાં ભાગથી એકરૂપ ન્યૂન છે. તેથી વ્યંતરીઓથી જ્યોતિષ્ક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે. જ્યોતિષ્ક પુરૂષદેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. કહ્યુ છે કે 'દેવોમાં સર્વત્ર બત્રીસગુણી અને બત્રીસ દેવીઓ હોય છે.' ૬૯

હવે નપુંસક ખેચર આદિના સંબંધમાં કહે છે—

तत्तो नपुंसखहयर संखेज्जा थलयर जलयर नपुंसा ।
चउरिंदि तओ पणविति इंदिय पज्जत्त किंचिहिया ॥७०॥

ततोः नपुंसकखेचराः संख्येयगुणाः स्थलचरा जलचरा नपुंसकाः
चतुरिन्द्रियाः ततः पञ्चद्वित्रीन्द्रियाः पर्याप्ताः किञ्चिदधिकाः ॥७०॥

અર્થ—તેઓથી નપુંસક ખેચર સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અનુક્રમે નપુંસક સ્થળચર અને જળચર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાત-ગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય અને તેઇન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર અ-

ધિક અધિક છે,

ટીકાનુ૦—જ્યોતિષ્ક દેવીઓથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગુણા છે. કોઈ સ્થળે 'तत्तो य संख' એવો પાઠ છે તેમાં 'ય' શબ્દ સમુચ્ચયાર્થ સમજવો. તથા જેઓ 'तत्तो असंख' એવો પાઠ લઈ જ્યોતિષ્ક દેવીઓથી ખેચર નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા છે એવું વ્યાખ્યાન કરે છે; તેઓ એ પ્રમાણે કેમ વ્યાખ્યાન કરે છે તે અમે સમજી શકતા નથી. કારણ કે અહિંથી આગળ પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો આશ્રયી જે કહેવાશે. તે પણ જ્યોતિષ્ક દેવની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગુણા જ ઘટે છે. સંખ્યાત ગુણા શી રીતે ઘટે ? તો કહે છે–બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા જ્યોતિષ્ક દેવો છે, આ હકીકત પહેલા દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વારની પંદરમી ગાથામાં કહી છે, તે આ પ્રમાણે–'બસો છપ્પન્ન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશવડે ભંગાયેલો પ્રતર જ્યોતિષ્ક દેવોવડે અપહરાય છે.' તથા અંગુલનાં સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય છે. પહેલા દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારની બારમી ગાથામાં કહ્યું છે કે–'પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો અનુક્રમે અંગુલના સંખ્યાતમાં અને અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કહે છે' અહિં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ બસો છપ્પન્ન અંગુલ સંખ્યાતગુણ જ થાય છે. આ પ્રમાણે વિચારતા જ્યોતિષ્ક દેવોની અપેક્ષાએ જ્યારે પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો પણ સંખ્યાતગુણા જ ઘટે છે, તો પછી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો માટે તો શું કહેવું ? અર્થાત્ તે પણ સંખ્યાતગુણા જ ઘટે અસંખ્યાતગુણા નહિ. કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે–દેવ દેવીની વિવક્ષા વિનાજ સામાન્યતઃ જ્યોતિષ્કની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે, પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવીની અપેક્ષાએ તો અસંખ્યાતગુણાજ ઘટે છે. એ પ્રમાણે કહેવું તે પણ યોગ્ય

સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી જળચર પંચેન્દ્રિય નપુસંકો સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ અસંજ્ઞિરૂપ બંને ભેદવાળા પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. જો કે પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયથી આરંભી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય સુધિના દરેક ભેદો અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે. તો પણ અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાતા ભેદવાળો હોવાથી અને તે અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો હોવાથી ઉપર જે અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે તે વિરૂદ્ધ નથી· ૭૦

હવે અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં અલ્પબહુત્વ કહે છે—

असंखा पण किंचिहिय सेस कमओ अपज्ज ओभयओ।
पंचेंदिय विसेसहिया चउतिय बेइंदिया तत्तो ॥ ७१ ॥

असंख्येयाः पञ्चेन्द्रियाः किञ्चिदधिकाः शेषाः क्रमशोऽपर्याप्ता उभये
पंचेन्द्रिया विशेषाधिकाश्चतुरिन्द्रिया बेइन्द्रियास्तेइन्द्रियास्ततः

અર્થ—તેઓથી અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી અનુક્રમે અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયાદિ વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયથી અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. જો કે અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયથી આરંભી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય સુધિના દરેક ભેદો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તો પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે જે અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે, તે કોઇ પણ રીતે વિરોધને પ્રાપ્ત થતું નથી. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'હે પ્રભો ? સામાન્યતઃ ઇન્દ્રિયવાળા તેમજ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તામાંથી કોણ કોની તુલ્ય અલ્પ બહુ કે વિશેષાધિક છે ? હે ગૌતમ ? સૌથી અલ્પ પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય છે, પર્યપ્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતગુણા છે, અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.' ઇ-

ત્યાદિ. અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત રૂપ પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પણ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયાદિના અલ્પબહુત્વ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે કે–'પંચેન્દ્રિયો થોડા છે અને વિપરીતપણે ચૌરિન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય પર્યંત વિકલેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે.' ૭૧

હવે પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ કાયાદિના સંબંધમાં અલ્પબહુત્વ કહે છે—

पज्जत्त बायर पत्तेयतरू असंखेज्ज इति निगोयाओ।
पुढवी आउ वाउ बायरअपज्जत्ततेउतओ ॥ ७२ ॥

पर्याप्तबादरप्रत्येकतरवोऽसंख्येयगुणा इति निगोदाः ।
पृथिव्य आपो वायवो बादरापर्याप्ततेजांसि ततः ॥७२॥

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી બાદર પર્યાપ્ત નિગોદો અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ્ અને વાઉ ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત તેઉ અસંખ્યાત ગુણા છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયોથી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો અસંખ્યાતગુણા છે. જો કે પહેલા અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિની જેમ બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો પણ અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા કહ્યા છે, તોપણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા ભેદ થતા હોવાથી બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના પરિમાણના પ્રસંગે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ બેઇન્દ્રિયના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યેય ગુણહીન લેવો. કેમકે ભાગનાર અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘણો નાનો લેવામાં આવે તોજ જવાબ મોટો આવે. માટે અહિં કોઈ વિરોધ નથી. વળી આ હકીકત આ પ્રમાણે જ સ્વીકારવી જોઈએ, કારણ કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના મહાદંડકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાદરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણ કહેલી છે. અહિં એમ શંકા થાય કે–મહાદંડકમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિના સંબંધમાં કહેલું હોવાથી અસંખ્યાત ગુણપણું ઘટી શકે, એ બરાબર છે. પરંતુ અહિં તો અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયો કહ્યા, ત્યાર પછી અનુક્રમે ચૌરિન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિયના સંબંધમાં કહ્યું છે, અને તેની પછી પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ માટે કહ્યું છે.

તેથી તેઓ અસંખ્યાતગુણા કઈ રીતે ઘટી શકે ? વચમાં ઘણાના સંબંધમાં કહ્યા પછી વનસ્પતિના સંબંધમાં કહ્યું હોવાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયથી વિશેષાધિક પણું જ ઘટે. તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે–અહિં કંઇ દોષ નથી. કારણ કે જો કે વચમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં કહ્યું છે છતા તેઓ સઘળા પૂર્વ પૂર્વથી વિશેષાધિક વિશેષાધિક જ કહ્યા છે. વિશેષાધિક એટલે પૂર્વની સંખ્યાથી થોડા વધારે, પરંતુ સંખ્યાતગુણ અધિક નહિ. તેથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બાદર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણ કહ્યા છે છતા પણ મહાદંડકમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણાજ કહ્યા છે એમ સમજવું. તેઓથી પણ બાદર પર્યાપ્ત નિગોદો–અનંતકાયના શરીરો અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાતગુણ છે. અહિં જો કે પર્યાપ્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ પૃથ્વીકાય અને અપ્કાયના જીવો અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિરૂપ ખંડો એક પ્રતરમાં જેટલા થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તો પણ અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગના અસંખ્ય ભેદ છે તેથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યેયગુણ હીન હીન ગ્રહણ કરવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે અસંખ્યેયગુણ અસંખ્યેયગુણ કહેતા કોઈ દોષ આવતો નથી. આ રીતે પણ દોષ નથી. કેમકે મહાદંડકમાં પણ અસંખ્યેયગુણા કહ્યા છે. મહાદંડક પહેલા કહી ગયા છે. તથા બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાયથી બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય અસંખ્યાતગુણા છે. ઘનીકૃતલોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય પ્રતરના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ તેઓ છે. તેઓથી પણ અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે. ૭૨

હવે અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ આદિના સંબંધમાં કહે છે—

बादर तरू निगोया पुढवीजलवाउतेउ तो सुहुमा।
तत्तो विसेसआहिया पुढवी जल पवण काया उ ॥७३॥

बादरतरुनिगोदाः पृथ्वीजलवायुतेजांसि ततः सूक्ष्माः।
ततः विशेषाधिकाः पृथ्वीजलपवनकायास्तु ॥७३॥

અર્થ—તેઓથી બાદર અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્તબાદર નિગોદો અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી અપ અને વાઉ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત પદની પૂર્વની ગાથામાંથી અનુવૃત્તિ લેવાની છે. તેથી અપર્યાપ્ત બાદર તેઉકાયના જીવોથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર નિગોદ અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણ છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાય અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાય અસંખ્યાતગુણા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય અસંખ્યાતગુણ છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. ૭૩

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાયાદિના સંબંધે અલ્પબહુત્વ કહે છે—

संखेज्ज सुहुम पज्जत्त तेउ किंचिहिय भुजलसमीरा ।
तत्तो असंखगुणिया सुहुमनिगोया अपज्जत्ता ॥ ७४ ॥

संख्येयाः सूक्ष्माः पर्याप्ताः तेजांसि किञ्चिदधिकाः भूजलसमीराः ।
ततोऽसंख्येयगुणाः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ताः ॥७४॥

અર્થ—તેઓથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેઉકાય સંખ્યાતગુણા, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુ અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અસંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેઉકાય સંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો હમેશાં ઘણા હોય છે. તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાતગુણા છે. ૭૪

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદાદિના સંબંધમાં કહે છે—

संखेज्जगुणा तत्तो पज्जत्ताणंतया तओ भव्वा ।
पडिवडियसम्मसिद्धा वण वायर जीव पज्जत्ता ॥७५॥

संख्येयगुणाः ततः पर्याप्ताः अनन्ताः ततोऽभव्याः ।
प्रतिपतितसम्यक्त्वाः सिद्धाः वनस्पतयः बादराः जीवाः पर्याप्ताः ।

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત અનંતકાય સંખ્યાતગુણા, તેઓથી અભવ્ય અનંતગુણા, તેઓથી પ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વી અનંતગુણા, તેઓથી સિદ્ધો અનંતગુણા અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવો અનંતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો સંખ્યાતગુણા છે. જો કે અહિં અપર્યાપ્ત તેઉકાયથી આરંભી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપર્યંત સામાન્ય રીતે અન્યત્ર અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કહેવાય છે. તોપણ અસંખ્યાતાના અસંખ્ય ભેદ હોવાથી અને ઉત્તરોત્તર મોટું મોટું અસંખ્યાતુ લેવાનું હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ કોઇપણ રીતે વિરૂદ્ધ નથી. તેમજ મહાદંડકમાં પણ તેવો જ પાઠ છે. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી અભવ્યો અનંતગુણા છે. કેમકે તેઓ જઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–'ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતામાં એક રૂપ નાંખીએ એટલે જઘન્ય યુક્ત અનંતુ થાય. અભવ્ય જીવો તેટલાજ છે.' તેઓથી પણ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે ગયેલા અનંતગુણા છે. તેઓથી સિદ્ધના જીવો અનતગુણા છે. અને તેઓથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયના જીવો અનતગુણા છે. ૭૫

હવે સામાન્ય પર્યાપ્ત બાદરાદિના સબધમાં કહે છે—

किंचिहिया सामन्ना एए उ असंख वण अपज्जत्ता।
एए सामन्नेणं विसेसअहिया अपज्जत्ता ॥ ७६ ॥

किञ्चिदधिकाः सामान्या एते तु असंख्येयगुणा वना अपर्याप्ताः।
एते सामान्येन विशेषाधिका अपर्याप्ताः ॥७६॥

અર્થ—તેઓથી સામાન્યપણે પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતગુણા, અને તેઓથી સામાન્ય અપર્યાપ્ત બાદર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવોથી સામાન્યપણે પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયજીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેઓથી વનસ્પતિ આદિ વિશેષણ વિનાના બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો સામાન્યપણે વિશેષાધિક છે. ૭૬

હવે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિ આદિ સબધે કહે છે—

सुहुमा वणा असंखा विसेसहिया इमे उ सामन्ना।
सुहुमवणा संखेज्जा पज्जत्ता सव्व किंचिहिया ॥७७॥

सूक्ष्माः वनाः असंख्येयगुणाः विशेषाधिकाः इमे तु सामान्याः।
सूक्ष्माः वनाः संख्येयाः पर्याप्ताः सर्वे किञ्चिदधिकाः ॥७७॥

અર્થ—તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અસંખ્યાતગુણા, તેઓથી સામાન્ય અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વિશેષાધિક, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સંખ્યેયગુણા, તેઓથી સઘળા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી સામાન્ય—વનસ્પતિ આદિ વિશેષણ વિનાના અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો તથા સ્વભાવે હમેશા સંખ્યાતગુણાજ હોય છે. કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેમજ દેખેલુ છે માટે. તથા તેઓથી સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. અહિં એમ શંકા થાય કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોથી સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો, વિશેષાધિક કેમ કહ્યા? અસંખ્યાતગુણા કેમ ન કહ્યા? કારણ કે ઘણી મોટી સંખ્યાવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી કોઇ રીતે અસંખ્યાતગુણા થતા નથી. કારણ કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષાએ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ જીવો પણ બહુ અલ્પ સંખ્યાવાળા છે. કેમકે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે, અને પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત જીવો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણજ છે. ૭૭

હવે પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત સૂક્ષ્માદિના સંબંધમાં કહે છે—

पज्जत्तापज्जत्ता सुहुमा किंचिहिया भव्वसिद्धिया ।
तत्तो बायर सुहुमा निगोय वणस्सइजिया तत्तो ॥७८॥

पर्याप्तापर्याप्ताः सूक्ष्माः किञ्चिदधिकाः भव्यसिद्धिकाः ।
ततो बादरसूक्ष्माः निगोदाः वनस्पतिजीवाः ततः ॥७८॥

અર્થ—તેઓથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. તેઓથી ભવ્યસિદ્ધિક જીવો વિશેષાધિક, તેઓથી બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદો વિશેષાધિક, અને તેઓથી સઘળા વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોથી સઘળા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે. તેઓથી ભવ્યસિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે સર્વ જીવોની સંખ્યામાંથી જઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ અભવ્યની સંખ્યા કાઢી નાખતા શેષ સઘળા જીવો ભવ્ય છે, માટે પૂર્વોક્ત

સંખ્યાથી ભવ્ય જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે. તેઓથી પણ બાદર અને સૂક્ષ્મ બંને મળી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે. કેમકે તેમાં કેટલાક અભવ્ય જીવોની સંખ્યાનો પણ સમાવેશ થાય છે માટે.

પ્રશ્ન—ભવ્ય જીવોથી બાદર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા? સંખ્યાત કે અસંખ્યાતગુણા કેમ નહિ? કેમકે નિગોદમાં ભવ્ય અભવ્ય બંને પ્રકારના જીવો છે, અને ભવ્ય જીવો નિગોદ સિવાયના જીવભેદોમાં પણ છે. એટલે નિગોદ અને તે સિવાયના જીવભેદોમાં રહેલા ભવ્ય જીવોથી માત્ર નિગોદના જીવો કે જેમાં અનંત અભવ્યો પણ રહેલા છે તે વિશેષાધિક કેમ?

ઉત્તર—ભવ્ય જીવોથી બાદર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો સંખ્યાત કે અસંખ્યાતગુણા કોઇ પણ રીતે વટી શકતા નથી, કેમકે અહિં અભવ્ય સિવાયના ભવ્યોનો વિચાર કર્યો છે. અભવ્યો યુક્ત અનંત સંખ્યા પ્રમાણ છે. અને બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદ વિનાના શેષ સઘળા જીવોનો સરવાળો અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ જ છે. તેથી અભવ્યો અને ભવ્યોની મોટી સંખ્યા તો બાદર નિગોદમાં જ રહેલી છે અન્યત્ર નહિ. તથા ભવ્યની અપેક્ષાએ અભવ્યો ઘણાજ અલ્પ છે—અનંતમો ભાગ માત્ર છે—એટલે અભવ્ય અનંત જીવો સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદમાં રહેલા છે છતા પણ કુલ ભવ્ય જીવોથી બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોની કુલ સંખ્યા વિશેષાધિકજ થાય છે. સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદ જીવોથી સામાન્યથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પ્રત્યેક શરીરિ વનસ્પતિકાયના જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. ७८

હવે સામાન્ય એકેન્દ્રિયાદિ માટે કહે છે—

एगिंदिया तिरिक्खा चउगइमिच्छा य अविरइजुया य।
सकसाया छउमत्था सजोग संसारि सव्वे वि ॥७९॥

एकेन्द्रियाः तिर्यञ्चः चातुर्गतिकमिथ्यादृष्ट्यविरतियुताश्च।
सकषायाश्छद्मस्थाः सयोगाः संसारिणः सर्वेऽपि ॥७९॥

અર્થ—તેઓથી એકેન્દ્રિયો. તિર્યંચો. ચારે ગતિના મિથ્યાત્વીઓ, અવિરતિ, સકષાયી, છદ્મસ્થો. યોગવાળા અને સઘળા સંસારી જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા વનસ્પતિજીવોથી સામાન્યતઃ એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. કેમકે બાદર અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી સામાન્યતઃ તિર્યંચો વિશેષાધિક છે. કેમકે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત બેઇં-

ન્દ્રિયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકવાળા કેટલાક સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિનાના સઘળા તિર્યંચો મિથ્યાદષ્ટિ છે, તેઓનો તથા અસંખ્યાતા મિથ્યાદષ્ટિ નારક દેવ અને મનુષ્ય જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે, માટે તિર્યંચ જીવોની અપેક્ષાએ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ વિશેષાધિક કહ્યા છે. તેઓથી અવિરતિ યુક્ત–વિરતિવિનાના જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે કેટલાક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી કષાય યુક્ત આત્માઓ વિશેષાધિક છે, કેમકે દેશવિરતિથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધિના ગુણસ્થાનકોમાં રહેલા કેટલાક જીવેનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી છદ્મસ્થો વિશેષાધિક છે, કેમકે તેમાં ઉપશાંતમોહી તેમજ ક્ષીણમોહી જીવોનો સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી યોગવાળા આત્માઓ વિશેષાધિક છે, સયોગિ કેવળિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. તેઓથી સંસારિ જીવો વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિનો સમાવેશ થાય છે માટે, અને તેઓથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે, કારણ કે સિદ્ધના જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. ૭૯

આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સર્વજીવો આશ્રયિ અલ્પબહુત્વ કહ્યું. હવે ગુણસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उवसंत खवग जोगी अपमत्त पमत्त देससासाणा ।
मीसाविरया चउ चउ जहुत्तरं संख संखगुणा ॥८०॥

उपशान्तात् क्षपकाः योगिनः अप्रमत्ताः प्रमत्ताः देशाः सासादनाः ।
मीश्रा अविरताः चत्वारः चत्वारः यथोत्तरं संख्येयासंख्येयगुणाः ॥८०॥

અર્થ—ઉપશામક અને ઉપશાંતમોહિથી અનુક્રમે ક્ષપક સયોગિ અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત એ ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત સંખ્યાત ગુણા છે. અને તેઓથી દેશવિરતિ સાસ્વાદન મીશ્ર અને અવિરતિ એ ચારે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણા છે.

ટીકાનુ૦—ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ 'उवसंत' એ પદથી ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરનારા આઠમા નવમા અને દશમાગુણસ્થાનકવાળા તથા જેણે ચારિત્રમોહનીયની સર્વથા ઉપશમના કરી છે તે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકવાળા એમ બંને ગ્રહણ કરવાના છે. એજ પ્રમાણે ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ 'खवग' પદથી ચારિત્ર મોહની ક્ષપણા કરનારા આઠમાથી દશમા ગુણસ્થાનક સુધિના અને ક્ષીણમોહ બારમા ગુણસ્થાનકવાળા એમ બંને લેવાના છે. ઉપશાંતથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણા છે. અને તેઓથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત

ગુણા છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશમક આઠમાથી દશમા ગુણસ્થાનક સુધિના આત્માઓ અને ઉપશાંત મોહિ આત્માઓ સૌથી અલ્પ છે. કેમકે શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયી વિચારતા પણ વધારેમાં વધારે તેઓની એક બે કે ત્રણ આદિ નિયત સંખ્યા પ્રમાણ છે માટે. તેઓથી ક્ષપક અને ક્ષીણમોહિ આત્માઓ સંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે તેઓની શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયિ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શત પૃથકત્વ પ્રમાણ છે માટે. ઉપશમ અને ક્ષપક શ્રેણિમાં કહેલું ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ તે બને શ્રેણિમાં જ્યારે વધારેમાં વધારે જીવો હોય ત્યારે ઘટે છે. કારણ કે કેટલીક વખત આ બને શ્રેણિમાં કોઈ પણ જીવો હોતાજ નથી, કોઈ વખત બંનેમાં હોય છે, અને સરખાજ હોય છે, કોઇ વખત ઉપશમક થોડા અને ક્ષપક જીવો વધારે હોય છે, કોઈ વખત ક્ષપક થોડા અને ઉપશમક વધારે હોય છે, એમ અનિયતપણે હોય છે. ક્ષપક જીવોથી સયોગિ કેવળિઓ સખ્યાતગુણા હોય છે, કેમકે તેઓ ઓછામાં ઓછા પણ કોટિ પૃથકત્વ હોય છે માટે. તેઓથી અપ્રમત્તયતિ સંખ્યાતગુણા હોય છે, કેમકે તેઓ બેહજાર ક્રોડ પ્રમાણ હોઇ શકે છે માટે. તેઓથી પ્રમત્તયતિઓ સખ્યાતગુણા છે, કેમકે તેઓ કોટિ સહસ્ર પૃથકત્વ હોય છે માટે. તેઓથી પણ દેશવિરતો અસખ્યાતગુણા છે, અસંખ્યાતા તિર્યંચોનો દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે સંભવ છે માટે. અહિં અસંખ્યાતાનું કેટલુ પ્રમાણ લેવું તેના જવાબમા કહે છે કે—ક્ષેત્રપલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો. તેઓથી પણ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતગુણા છે, આ ગુણસ્થાનક અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે આ અલ્પબહુત્વ ઘટે છે કારણ કે કોઈ વખત તેઓ સર્વથા હોતા નથી. કોઇ વખત હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક બે પણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિના પ્રમાણના હેતુભૂત ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે તેઓથી મિશ્રદષ્ટિજીવો અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓ સાસ્વાદનના પ્રમાણમા હેતભૂત ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપ્રમના અસખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે આ ગુણસ્થાનક પણ અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારેજ આ અલ્પબહુત્વ ઘટે છે. નહિ તો કોઇ વખત હોય છે કોઇ વખત નથી પણ હોતા, હોય ત્યારે જઘન્યથી એક બે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત સખ્યા હોય છે. તેઓથી પણ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે તેઓ મિશ્રદષ્ટિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ મોટા ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે. ૮૦

હવે શેષ ગુણસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उक्कोसपए संता मिच्छा तिसु गईसु होंतसंखगुणा ॥
तिरिए सणंतगुणिया सन्निसु मणुएसु संखगुणा ॥८१॥

उत्कृष्टपदे सन्तः मिथ्यादृष्टयः तिसृषु गतिषु भवन्त्यसंख्येयगुणाः
तिर्यक्षु तेऽनन्तगुणाः संज्ञिषु मनुजेषु संख्येयगुणाः ॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી તિર્યંચ સિવાય ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટપદે વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે, તેઓથી તિર્યંચ ગતિમાં મિથ્યાદૃષ્ટિઓ અનંતગુણા છે. તથા સ્વજાતીય અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોથી મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી નારક મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અસંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી પણ તિર્યંચગતિમાં વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સઘળા નિગોદ જીવો મિથ્યાત્વી હોવાથી અનંતગુણા છે. તથા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકવાળા મનુષ્યોથી મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતગુણાજ છે. કેમકે તેઓ સઘળા મળી સંખ્યાતાજ છે. તથા જે ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ જીવો છે તે ક્ષપક તુલ્ય હોય છે. કેમકે તેઓની સંખ્યા પણ વધારેમાં વધારે શતપૃથકત્વજ હોય છે. અને અભવસ્થ અયોગિકેવળિ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોથી અનંત ગુણા છે, સિદ્ધો અનંતા છે અને તે સઘળા અયોગિ છે માટે. ૮૧

આ રીતે અલ્પબહુત્વ કહ્યુ અને તે કહેવાથી સત્પદાદિ પ્રરૂપણા સંપૂર્ણ કરી આ સત્પદાદિ પ્રરૂપણા અતીવ ગહન છે છતા પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની કૃપાથી તેનુ મેં અલ્પમાત્ર વર્ણન કર્યું છે. અલ્પબુદ્ધિવાળા મેં જિનોશ્વરોના આગમથી જે કંઇ વિરૂદ્ધ કહ્યુ હોય તેને તત્ત્વજ્ઞ વિદ્વાનોએ મારા પર કૃપા કરી શોધી લેવું. હવે પૂર્વે જીવોના ચૌદ ભેદો વર્ણવ્યા છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે—

एगिंदिय सुहुमियरा सन्नियर पणिंदिया सबितिचउ ॥
पज्जत्तापज्जत्ताभेएणं चोद्दसग्गामा ॥८२॥

एकेन्द्रियाः सूक्ष्मेतराः सञ्ज्ञीतराः पञ्चेन्द्रियाः सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ।
पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्दशग्रामाः ॥८२॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ અને બાદર એકેન્દ્રિય સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય બેઇ-

ન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ સાતે પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના ચૌદ પ્રકાર છે.

ટીકાનુ૦—સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ, અને બાદર નામ કર્મના ઉદયવાળા બાદર એમ એકેન્દ્રિયો બે પ્રકારે છે. તથા સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ પંચેન્દ્રિય જીવો બે ભેદે છે. તે ચાર ભેદ તથા બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એમ જીવોના સાત ભેદો થાય છે. તે દરેક પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોનો કુલ ચૌદ ભેદો થાય છે. આ ચૌદે ભેદોનું પૂર્વે સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે એટલે અહિ તેનું વર્ણન કરતા નથી. ૮૨

હવે છેલ્લો સંજ્ઞિપર્યાપ્ત ભેદ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકારે થાય છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે.

मिच्छा सासणमिस्सा अविरयदेसा पमत्त अपमत्ता ॥
अपुव्व बायर सुहुमोवसतखीणा सजोगियरा ॥ ८३ ॥

मिथ्यादृष्टिः सासादनमिश्रौ अविरतदेशौ प्रमत्ताप्रमत्तौ ॥
अपूर्वबादरसूक्ष्मोपशान्तक्षीणाः सयोगीतरौ ॥ ८३ ॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત સંયત, અપ્રમત્ત સંયત, અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગિ, અને અયોગિકેવળિ એ ચૌદ ગુણસ્થાનકો છે. તેનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે તેથી અહિ ફરી તેનું વ્યાખ્યાન કરતા નથી. ૮૩

આ ગુણસ્થાનકોમાં વર્ત્તતા જે જીવો કર્મનો બંધ કરે છે તે કહે છે—

तेरसवि बंधगा ते अट्ठविहं बंधियव्वयं कम्मं ॥
मूलुत्तरभेयं ते साहिमो ते निसामेह ॥ ८४ ॥

त्रयोदशापि बन्धकास्ते अष्टविधं बन्धव्यं कर्म्म ॥
मूलोत्तरभेदं तान् साधयामः तान् निशमयत ॥ ८४ ॥

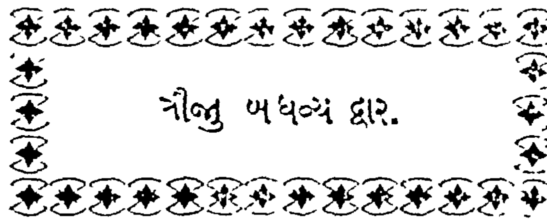
અર્થ—તેર ગુણસ્થાનકવર્ત્તી તે જીવો મૂળ અને ઉત્તર ભેદવાળા બાંધવા યોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મને બાંધે છે. તે અમે કહીએ છીએ, તેને તમે સાંભળો.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી સયોગિકેવળિ સુધિના તેરે ગુણસ્થાનકમાં વર્ત્તતા જીવો યથાયોગ્ય રીતે પ્રતિસમય આઠ સાત છ કે એક કર્મને બાંધે છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન હેતુનો અભાવ હોવાથી એક પણ કર્મનો બંધ કરતા

નથી. બાંધવા યોગ્ય વસ્તુ વિના કોઈ પણ રીતે બંધક હોતા નથી, માટે બાંધવા યોગ્ય વસ્તુ કહે છે-બાંધવા યોગ્ય જેનુ સ્વરૂપ ત્રીજા દ્વારમાં કહેશે તે મૂળ અને ઉત્તર ભેદવાળા કર્મો છે. તેમાં મૂળ ભેદે કર્મ આઠ પ્રકારે છે, અને ઉત્તર ભેદે એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકારે છે, તે મૂળ અને ઉત્તર ભેદોને અમે વિસ્તાર પૂર્વક કરીએ છીએ સાવધાન થઈને સાંભળો ૮૪

આ પ્રમાણે બંધક નામનું બીજું દ્વાર પૂર્ણ થયું,

બીજું દ્વાર સમાપ્ત.

આ પ્રમાણે બંધક પ્રરૂપણા નામનું બીજું દ્વાર કહ્યુ, હવે બંધવ્ય પ્રરૂપણા નામનું ત્રીજુંદ્વાર કહે છે-બાંધનાર ચૌદ ભેદવાળા જીવોને બાંધવા યોગ્ય શુ છે? કોનો બંધ કરે છે? તેનો વિચાર આ દ્વારમાં કરશે. તેમાં બાંધવા યોગ્ય-કર્મના મૂળ અને ઉત્તર ભેદો કહેવાનો આરંભ કરતા પહેલા મૂળ ભેદો બતાવે છે. કેમકે મૂળ ભેદોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તો ઉત્તર ભેદો સુખ પૂર્વક જાણી શકાય છે. તે મૂળ ભેદો આ પ્રમાણે-

नाणस्स दंसणस्स य आवरणं वेयणीय मोहणीयं ॥
आउ य नामं गोयं तहंतरायं च पयडीओ ॥ १ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चावरणं वेदनीयं मोहनीयम् ॥
आयुश्च नाम गोत्रं तथान्तरायं च प्रकृतयः ॥ १ ॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શનનું આવરણ-જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુઃ. નામ, ગોત્ર, તથા અંતરાય એ આઠ કર્મના મૂળ ભેદો છે,

ટીકાનુ૦—જે વડે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એટલે કે નામ જાતિ ગુણ ક્રિયા આદિ સહિત વિશેષ બોધ જેવડે થાય તે જ્ઞાન. તથા જેવડે દેખાય એટલે કે નામ જાતિ આદિ વિના સામાન્ય બોધ જે વડે થાય તે દર્શન. કહ્યું છે કે-'નામ જાતિ આદિરૂપ જે આકાર-વિશેષ બોધ તે વિના પદાર્થોનું જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને સિદ્ધાન્તમાં દર્શન કહ્યું છે.' જે વડે આચ્છાદન થાય-દબાય તે આવરણ

કહેવાય છે, એટલે કે-મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓનું જેમાં પ્રાધાન્ય છે એવા જીવવ્યાપાર દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલી કાર્મણ વર્ગણાની અંદરનો જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલ સમુહ તે આવરણ કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમુહ તે જ્ઞાનવરણ, અને દર્શનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમુહ તે દર્શનાવરણ કહેવાય છે. તથા સુખ અને દુઃખરૂપે જે અનુભવાય તે વેદનીય કહેવાય છે, જો કે સઘળા કર્મોનો અનુભવ થાય છે છતા પણ વેદનીય શબ્દ પંક જ આદિ શબ્દોની જેમ રૂઢ અર્થવાળો હોવાથી સાતા અને અસાતારૂપે જે અનુભવાય તેજ વેદનીય કહેવાય છે, શેષ કર્મો કહેવાતા નથી. તથા જે કર્મ આત્માને સદ્ અસદ્રૂપ વિવેકથી રહિત કરે, હું કોણ? મારૂં શું? પર કોણ? અને પરાયું શું એવું ભેદ જ્ઞાન ન થવા દે તે મોહનીય કહેવાય. જે વડે અમુક અમુક ગતિમાં અમુક કાળ પર્યન્ત આત્મા ટકી શકે, પોતે કરેલા કર્મોવડે પ્રાપ્ત થયેલી નરકાદિ દુર્ગતિમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા છતા પણ જે અટકાવે, અતિ બંધક પણાને પ્રાપ્ત થાય તે આયુઃ. અથવા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતાં આત્માઓને જેનો અવશ્ય ઉદય થાય તે આયુઃ. તથા જે કર્મ ગતિ જાતિ આદિ અનેક પર્યાયોનો આત્માને અનુભવ કરાવે તે નામકર્મ. તથા ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દોવડે જે બોલાવાય એવો જે ઉચ્ચ અને નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવારૂપ આત્માનો પર્યાય વિશેષ તે ગોત્ર, તે પર્યાય પ્રાપ્ત થવામાં હેતુભૂત કર્મ પણ કારણમાં કાર્યનો આરોપ થવાથી ગોત્ર કહેવાય છે. અથવા જેનો ઉદય થવાથી આત્માનો ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દો વડે વ્યવહાર થાય તે ગોત્ર કહેવાય છે. તથા જીવ અને દાનાદિકનું વ્યવધાન અન્તર કરવા જે કર્મ પ્રાપ્ત થાય, એટલે કે જેના ઉદયથી જીવો દાનાદિ ન કરી શકે તે અંતરાય કહેવાય છે. આજ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ છે. અહિ પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ ભેદ થાય છે. ભાષ્યકાર ભગવાન્ કહે છે કે-'અથવા પ્રકૃતિ એટલે ભેદ' એટલે કર્મના મૂળ આઠ ભેદ છે એ અર્થ થાય છે.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આ ક્રમથી કહેવામાં કંઇ પ્રયોજન છે? અથવા પ્રયોજન સિવાયજ આ ક્રમ પ્રવર્ત્તેલો છે?

ઉત્તર—જે ક્રમ પૂર્વક જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મો પૂર્વે કહ્યાં છે તે ક્રમ પૂર્વક કહેવામાં પ્રયોજન છે, તે અમે કહીએ છીએ-તે આ પ્રમાણે-અહિ જ્ઞાન અને દર્શન એ જીવનુ સ્વરૂપ છે. કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનના અભાવે જીવત્વ હોઇ શકતું જ નથી. કેમકે ચેતના એ જીવનું સ્વરૂપ છે. જો જીવમાં તે જ્ઞાન અને દર્શનનોજ અભાવ હોય તો તે જીવ કઇ રીતે હોઇ શકે? માટે જીવમાં તેના સ્વરૂપ રૂપ ચેતના-જ્ઞાન દર્શન હોવીજ જોઇએ. જ્ઞાન અને દર્શનમાં પણ જ્ઞાન

એ મુખ્ય છે. કારણ કે સઘળા શાસ્ત્રાદિ સંબંધી વિચાર જ્ઞાનદ્વારા જ થઇ શકે છે. વળી જંઘાચારણાદિ સઘળી લબ્ધિઓ જ્ઞાનોપયોગમાં વર્ત્તમાન આત્માનેજ થાય છે, દર્શનોપયોગમાં વર્ત્તમાન આત્માને થતિ નથી. કહ્યું છે કે–'સાકારોપયોગિ આત્માને સઘળી લબ્ધિઓ થાય છે, અનાકારોપયોગિ આત્માને થતિ નથી.' તથા જે સમયે આત્મા સઘળા કર્મ રહિત થાય[1] છે, તે સમયે જ્ઞાનોપયોગીજ હોય છે પરંતુ દર્શનોપયોગી હોતા નથી. કેમકે દર્શનનોપયોગ બીજે સમયે હોય છે. તે હેતુથી જ્ઞાન એ પ્રધાન છે. તેને આવરનારૂં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હોવાથી તેને પહેલું કહ્યું છે, અને ત્યાર પછી દર્શનને આવરનારૂં દર્શનાવરણીય કર્મ કહ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાનોપયોગથી ચ્યુત આત્માની દર્શનોપયોગમાં સ્થિરતા થાય છે. આ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ પોતાના વિપાકને બતાવતા યથાયોગ્ય રીતે અવશ્ય સુખ અને દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે. તે આ પ્રમાણે–અતિ ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસોદય વડે સૂક્ષ્મ અને અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં અસમર્થ પોતાને જાણતા ઘણા આત્માઓ અત્યંત ખેદ પામે છે–અત્યંત દુ.ખનો અનુભવ કરે છે. અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ પટુતા યુક્ત આત્મા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પદાર્થોને પોતાની બુદ્ધિવડે ભેદતો–જાણતો અને ઘણાઓથી પોતાને ચડીઆતો જોતો અત્યંત આનંદનો–સુખનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય અને ક્ષયોપશમ અનુક્રમે દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્ત થાય છે. તથા ગાઢ દર્શનાવરણીય કર્મના વિપાકોદય વડે જન્માંધ આદિ થવાથી ઘણા માણસો અતિ અદ્‌ભૂત દુઃખનો અનુભવ કરે છે; અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવડે ઉત્પન્ન થયેલી કુશળતા દ્વારા સ્પષ્ટ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો યુક્ત થઈને યથાર્થ પણે વસ્તુને જોતો અત્યંત આનંદનો અનુભવ કરે છે. આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્તરૂપ થાય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે એ અર્થ જણાવવા ત્રીજું વેદનીય કર્મ કહ્યું છે. વેદનીય કર્મ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સુખ કે દુ ખ ઉત્પન્ન કરે છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સંસારિ આત્માઓને અવશ્ય રાગ અને દ્વેષ થાય છે. ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગથવાથી સારૂં થયું મને આ વસ્તુ મળી એવો ભાવ થાય છે, અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગથવાથી મને આ વસ્તુ કયાંથી મળી ? કયારે એ દૂર થાય ? એવો ભાવ થાય છે. એજ રાગ અને દ્વેષરૂપ છે. રાગ અને દ્વેષ મોહનીય કર્મરૂપજ છે. આ રીતે વેદનીયકર્મ મોહનીયના ઉદયમાં કારણ છે, એ અર્થ

---

૧ તેરમા ગુણસ્થાનકના પહેલે સમયે, ચૌદમા ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે, અને સિદ્ધ અવસ્થાના પ્રથમ સમયે આત્મા જ્ઞાનના ઉપયોગમાંજ વર્તતા હોય છે.

જણાવવા માટે વેદનીય પછી ચોથું મોહનીય કર્મ કહ્યું છે. મોહમૂઢ આત્માઓ બહુ આરંભ અને પરિગ્રહઆદિ કાર્યોમાં આસક્ત થઇને નરકાદિ આઉખાઓ બાંધે છે. આ રીતે મોહનીય કર્મ આયુ કર્મના બંધમાં હેતુ છે એ જણાવવા મોહનીય પછી આયુ કર્મ કહ્યું છે. નરકાયુ આદિ કોઇપણ આયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય નરકગતિ પંચેન્દ્રિય જાતિ આદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે. માટે આયુ પછી નામ કર્મ કહ્યું છે. નામકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય ઉચ્ચ કે નીચ ગોત્રમાંથી કોઇ પણ ગોત્ર કર્મનો ઉદય થાય છે. એ જણાવવા નામકર્મ પછી ગોત્રકર્મ કહ્યું છે. ગોત્રકર્મનો જયારે ઉદય થાય ત્યારે ઉંચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાયઃ દાનાંતરાય લાભાંતરાયાદિકર્મનો ક્ષાયોપશમ હોય છે, કેમકે રાજા વિગેરે ઘણું દાન આપે છે ઘણો લાભ પણ મેળવે છે એમ દેખાય છે. અને નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાય: દાનાંતરાય લાભાંતરાયાદિકર્મનો ઉદય હોય છે. અંત્યજાદિ હલકા વર્ણોમાં દાન આદિ જણાતું નથી. આ પ્રમાણે ઉચ્ચ નીચ ગોત્રનો ઉદય અંતરાયના ઉદયમાં હેતુ છે એ અર્થના જ્ઞાન માટે ગોત્ર પછી અંતરાય કર્મ કહ્યું છે. ૧

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ કહી, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓને સંખ્યા બતાવવા દ્વારા કહે છે—

पंच नव दोन्नि अट्ठावीसा चउरो तहेव बायाला ॥
दोन्नि य पंचय भणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥ २ ॥

पञ्च नव द्वे अष्टाविंशतिः चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशत् ॥
द्वे च पञ्च च भणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ २ ॥

અર્થ—પાંચ, નવ, બે, અઠ્ઠાવીસ. ચાર, તેમજ બેતાલીસ, બે, અને પાંચ. એ આઠકર્મની અનુક્રમે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—અહિં અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સંખ્યા કહી છે, તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીયની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ, આયુની ચાર, તેમજ નામકર્મની બેતાલીસ, ગોત્રની બે, અને અંતરાયની પાંચ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પૂર્વાચાર્ય મહારાજાઓએ કહી છે. ૨

જે ક્રમપૂર્વક કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે ક્રમપૂર્વક કથન કરવું, જોઇએ એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

मइसुयओहिमणकेवलाण आवरणं भवे पढमं ॥

मतिश्रुतावधिमनःकेवलानामावरणं भवेत् प्रथमम् ।

અર્થ—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ, અને કેવળજ્ઞાનનું જે આવરણ તે પહેલું જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે.

ટીકાનુ૦—પહેલું જ્ઞાનવરણીય કર્મ પાંચ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણ, અને કેવળજ્ઞાનાવરણ. મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહ્યુ છે એટલે ફરી અહિ કહેતા નથી. મતિજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારૂં જે કર્મ તે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનારૂં શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, આ રીતે પાંચે આવરણો સમજવા. જ્ઞાનાવરણીયકર્મ આત્માના જ્ઞાન ગુણને દબાવે છે,

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી હવે તેના સરખાજ ભેદવાળી અને સમાન સ્થિતિવાળી અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

दाणलाभभोगोवभोगविरियंतरायर्य चरिमं ॥ ३ ॥

दानलाभभोगोपभोगवीर्यांतरायकं चरिमम् ॥ ३ ॥

અર્થ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્યને દબાવનારૂં છેલ્લું અંતરાય કર્મ છે,

ટીકાનુ૦—દાનાદિ ગુણોને દબાવનારૂં દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, અને વીર્યાંતરાયના ભેદે છેલ્લું અંતરાયકર્મ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં પોતાનું સ્વત્વ ઉઠાવિ અન્યને અધીન કરવું તે દાન કહેવાય. જે કર્મના ઉદયથી તેવા પ્રકારના દાનની ઇચ્છા ન થાય, પોતાના ઘરમાં વૈભવ છતા ગુણવાન પાત્ર મળવા છતા આ મહાત્માને દેવાથી મહાન્ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેમ જાણવા છતા દેવાનો ઉત્સાહ ન થાય તે દાનાંતરાય કર્મ કહેવાય, છે. તથા લાભ એટલે વસ્તુની પ્રાપ્તિ, જે કર્મના ઉદયથી વસ્તુને પ્રાપ્ત ન કરી શકે, દાન ગુણ વડે પ્રસિદ્ધ દાતારના ઘરમાં દેવાયોગ્ય વસ્તુ હોવા છતા પણ તે વસ્તુને ભિક્ષા માગવામાં કુશળ અને ગુણવાન યાચક હોવા છતા પણ પ્રાપ્ત ન કરી શકે તે લાભાંતરાયકર્મ કહેવાય. જે કર્મના ઉદયથી વિશિષ્ટ આહારાદિ વસ્તુની સામગ્રી મળવા છતા પણ અને પ્રત્યાખ્યાન—ત્યાગનો પરિણામ અથવા વૈરાગ્ય ન હોવા છતા પણ માત્ર કૃપણતાથી તે વસ્તુઓને ભોગવવા સમર્થ ન થાય તે ભોગાંતરાયકર્મ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ઉપભોગાંતરાય કર્મ પણ સમજવું. ભોગ અને ઉપભોગ એટલે લાભાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો તે. પરંતુ તે બંનેમાં આ વિશેષ છે—જે એક વાર ભોગવાય તે ભોગ, અને વા-

રંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે. એક વાર ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ભોગાંતરાય, અને વારંવાર ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુ જેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ઉપભોગાંતરાય કહેવાય છે, કહ્યું છે કે–'એક વાર જે ભોગવાય તે આહાર અને પુષ્પ આદિ ભોગ, અને વારંવાર જે ભોગવાય તે વસ્ત્ર અને સ્ત્રી આદિ ઉપભોગ કહેવાય છે.' તથા વીર્ય એટલે આત્માની અનંતશક્તિ, તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે વીર્યાંતરાય. જે કર્મના ઉદયથી શરીર રોગ રહિત હોવા છતા અને યુવાવસ્થામાં વર્ત્તતા છતા પણ અલ્પબળવાળો થાય, અથવા શરીર બળવાન હોવા છતા કોઈ સિદ્ધ કરવાલાયક કાર્ય આવી પડવા વડે હીન સત્વપણાને લઈ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ તે વીર્યાંતરાય કર્મ કહેવાય છે. ૩

આ પ્રમાણે અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી. હવે સમાન સ્થિતિવાળી હોવાથી અને ઘાતિ કર્મ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીયની નજીકની બીજા દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

नयणेयरोहिकेवल दंसणआवरणयं भवे चउहा ।
निद्दापयलाहिं छहा निद्दाइदुरुत्तथीणद्धी ॥ ४ ॥

नयनेतरावधिकेवलेषु दर्शनावरणं भवेच्चतुर्द्धा ।
निद्राप्रचलाभ्यां षोढा निद्रादिद्विरुक्तस्त्यानर्द्धिभिः ॥ ४ ॥

અર્થ—ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે. નિદ્રા અને પ્રચલા સાથે છ ભેદે છે, અને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા તથા થીણદ્ધિ સાથે નવ ભેદો થાય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં દર્શનાવરણીય કર્મ બંધ ઉદય અને સત્તામાં કોઈ વખતે ચાર પ્રકારે, કોઈ વખત છ પ્રકારે, અને કોઈ વખતે નવ પ્રકારે એમ ત્રણ રીતે સંભવે છે. તે ચાર છ અને નવ પ્રકાર કઈ રીતે સંભવે તેને બતાવતા પહેલા ચાર પ્રકાર બતાવે છે–ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદે છે. તાત્પર્ય એ કે–જ્યારે દર્શનાવરણીય કર્મના બંધ ઉદય અને સત્તામાં ચાર ભેદની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તે ચાર ભેદ આ પ્રમાણે સમજવા–ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને કેવળદર્શન. તેમાં ચક્ષુદ્વારા ચક્ષુના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે ચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ તથા ચક્ષુ વિના શેષ સ્પર્શનાદિ ચાર ઇન્દ્રિય અને મનવડે તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે

અચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ. અચક્ષુદર્શનાવરણીયમાં સ્પર્શનાદિ ચાર ઇન્દ્રિયાવરણ [1] ને મનનોઇન્દ્રિયાવરણ એમ પાંચ આવરણોનો સમાવેશ થાય છે. ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયવિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપિ પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ. અને રૂપિ અરૂપિ દરેક પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન, અને તેને આવનારૂં જે કર્મ તે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે. તથા તેજ દર્શનાવરણીયનું ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા સાથે ગણતા છ ભેદે થાય છે. નિદ્રા એ સર્વઘાતિની પ્રકૃતિ છે. આત્માની ચૈતન્યશક્તિને દબાવિ શરીર ઉપર પણ અસર કરે છે કે જેને લઇ આંખોનું ઘેરાવું ડોલાં આવવા શરીર ભારે થવું ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે. હવે નિદ્રાનો શબ્દાર્થ કહે છે–જે અવસ્થામાં ચૈતન્ય અવશ્ય અસ્પષ્ટ થાય તે નિદ્રા કહેવાય. જ્યારે નિદ્રા આવે છે ત્યારે કોઇપણ ઇન્દ્રિયના વિષયનું કે અન્ય કોઇપણ પ્રકારનું જ્ઞાન થતું નથી. તે નિદ્રાના તીવ્ર મંદાદિ ભેદે પાંચ પ્રકાર થાય છે તે આ પ્રમાણે–નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, અને થિણદ્ધિ. તેમાં એવા પ્રકારની મન્દ નિદ્રા આવે કે જેની અંદર નખચ્છોટિકા–ચપટી વગાડવી, એકાદ શબ્દ કરવો એ આદિ દ્વારા સુખપૂર્વક જાગ્રત થાય તે નિદ્રા. એવા પ્રકારની નિદ્રા–ઉંઘ આવવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે પણ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી નિદ્રા કહેવાય છે. નિદ્રા દર્શનાવરણીયકર્મ એ ઉંઘ આવવામાં કારણ છે, અને ઉંઘ એ કાર્ય છે. તથા જે નિદ્રાવસ્થામાં બેઠેલો અથવા ઉભો રહેલો ડોલાં ખાધા કરે, એટલે કે જેની અંદર બેઠા બેઠા કે ઉભા ઉભા ઉંઘ આવે તે પ્રચલા. એવા પ્રકારના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ પ્રચલા કહેવાય છે. થીણદ્ધિ ત્રિકની અપેક્ષાએ આ બે નિદ્રાઓ મંદ છે. દર્શનાવરણીયનું ષટ્ક જ્યાં ગ્રહણ કરવામાં આવે ત્યાં દરેક સ્થળે ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરવી. આ દર્શનાવરણ ષટ્કને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા એટલે નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા તથા થીણદ્ધિ સાથે ગણતા દર્શનાવરણીય નવ પ્રકારે થાય છે. તેમાં નિદ્રાથી ચડીઆતિ જે નિદ્રા તે નિદ્રાનિદ્રા. તેની અંદર ચૈતન્ય અત્યંત અસ્ફુટ થયેલું હોવાથી ઘણું ઢંઢોળવું ઘણા સાદ પાડવા ઇત્યાદિ પ્રકારો વડે પ્રબોધ થાય છે. આ હેતુથી સુખપૂર્વક પ્રબોધ થવામાં હેતુભૂત નિદ્રા કર્મપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ

૧ અહિં ચક્ષુ અચક્ષુદર્શનાવરણ ન કહેતા સામાન્ય માત્ર ઇન્દ્રિયાવરણ કહેવામાં આવે તો બધા આવરણોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ લોકમાં આ વસ્તુ મેં જોઇ છું આ દેખું છું એવો વ્યવહાર ચક્ષુના સંબંધમાંજ થાય છે, તેથી તથા વિગ્રહગતિમાં કોઇપણ દર્શન ન હોય ત્યારે અચક્ષુદર્શન તો હોય છેજ તે જણાવવા ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન અલગ અલગ કહ્યા છે.

આ નિદ્રાનું ચઢીયાતાપણું છે. તાત્પર્ય એ કે જેના ઉદયથી એવી ઘાઢ ઉંઘ આવે કે ઘણા સાદ પાડવાથી કે ઘણું ઢંઢોળવાથી દુઃખ પૂર્વક જાગ્રત થવાય તે નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે. એવા પ્રકારની નિદ્રામાં હેતુભૂત કર્મપ્રકૃતિ પણ નિદ્રા નિદ્રા કહેવાય છે તથા પ્રચલાથી ચડયાતિ જે નિદ્રા તે પ્રચલા પ્રચલા. આ નિદ્રા ચાલતા ચાલતા પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ચાલતા ચાલતા જે ઉંઘ આવે તે પ્રચલા પ્રચલા કહેવાય છે. અને તેથી એક સ્થળે બેઠા કે ઉભા રહેલાને પ્રાપ્ત થતી પ્રચલાની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું ચઢીયાતાપણું છે. તથા પિંડરૂપે થયેલી છે આત્મશક્તિ અથવા વાસના જે સ્વાપાવસ્થામાં તે સ્ત્યાનર્દ્ધિ અથવા સ્ત્યાનગૃદ્ધિ કહેવાય છે. કારણ કે જ્યારે આ નિદ્રા આવે છે ત્યારે પ્રથમ સંઘયણી જે વાસુદેવ તેના અર્ધ બળ સમાન બળ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કોઇ માણસને રોગના જોરથી બળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ અતૃપ્ત વાસનાને રાત્રિમાં ઉંઘમાંજ ઉઠી પૂર્ણ કરી આવે છે. શાસ્ત્રમાં આ સંબંધે એક ઉદાહરણ આપ્યું છે તે આ પ્રમાણે—કોઇ એક સ્થળે થીણદ્ધિ નિદ્રાના ઉદયવાળો સાધુ રહેતો હતો. તેને દિવસે કોઇ એક સ્થળે જતા રસ્તામાં હાથીએ સ્ખલના કરી. તે હાથી ઉપર તે સાધુને ઘણો ગુસ્સો થયો, અને વૈર લેવાની ઇચ્છા થઇ. તે રાત્રે તેને થીણદ્ધિ નિદ્રા આવી, નિદ્રામાંજ ઉઠીને જ્યાં હાથી હતો ત્યાં જઈ તેના બે દાંત ઉખાડી પોતાના ઉપાશ્રયના બારણામાં

---

૧ થીણર્દ્ધિનિદ્રા માટે લોકપ્રકાશ સર્ગ દશમાના શ્લોક ૧૪૯માં નીચે પ્રમાણે લખ્યુ છે—

'स्त्यानर्द्धिर्वासुदेवार्धबलाहश्चिंतितार्थकृत् ॥ स्त्याना संघातीभूता गृद्धिर्दिनचिन्तितार्थविषयातिकांक्षा यस्यां सा स्त्यानगृद्धिः' इति तु कर्मग्रन्थावचूर्णौ । आद्यसंहननापेक्षमिदमस्या वलं मतम् । अन्यथा तु वर्तमानयुवभ्योऽष्टगुणं भवेत् ॥

अयं कर्मग्रन्थवृत्त्याद्यभिप्रायः । झीतकल्पवृत्तौ तु—यदुदये अतिसंक्लिष्टपरिणामात् दिनदृष्टमर्थमुत्थाय प्रसाधयति केशवार्धवलश्च जायते तदनुदयेऽपि च स शेषपुरुषेभ्यस्त्रिचतुर्गुणो भवति, इयं च प्रथमसंहननिन एव भवति ।

પ્રથમ સંઘયણી સ્ત્યાનર્દ્ધિ નિદ્રાવાળાને વાસુદેવનુ અર્ધબળ ઉત્પન્ન થાય છે, અને શેષ સંઘયણવાળાને વર્ત્તમાન યુવાનોથી આઠગુણું બળ ઉત્પન્ન થાય છે એ કર્મગ્રંથની ટીકા આદિમાં કહ્યુ છે.

અને જીતકલ્પવૃત્તિમાં તો થીણદ્ધિનિદ્રા પ્રથમ સંઘયણિનેજ હોય, અને તેને જ્યારે તે નિદ્રા આવે ત્યારે વાસુદેવનું અર્ધબળ અને તે નિદ્રા ન આવેલી હોય ત્યારે પણ શેષ પુરૂષોથી ત્રણ ચારગણુ બળ હોય એમ કહ્યું છે.

થીણદ્ધિ નિદ્રાવાળો નિદ્રામાંજ દિવસમાં કે રાત્રિમાં ચિંતવેલ કાર્યને—અતૃપ્ત વાસનાને નિદ્રામાંજ ઉઠી ઉત્પન્ન થયેલા બળવડે કરી આવે છે અને પાછો સૂઈ જાય છે, પ્રાત કાળે જાગ્રત થાય ત્યારે તેને મને આવુ સ્વપ્ન આવ્યું એમ થાય છે જો કે તે તો સાક્ષાત્ કાર્ય કરી આવ્યો છે.

ફેંકી સૂઈ ગયો. આ નિદ્રાના બળથી સાધુને હાથીના દંતુશળ ખેંચવા જેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ અને વૈર લીધું. વિશેષાવશ્યક ભાષ્યાદિ શાસ્ત્રોમાં બીજા પણ અનેક દાખલાઓ આપ્યા છે. નિદ્રાઓનો અર્થ કરતા પ્રાચીન કર્મગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—જેની અંદર સુખપૂર્વક પ્રબોધ–જાગ્રત થાય તે નિદ્રા. દુઃખપૂર્વક જેની અંદર પ્રબોધ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા. બેઠેલા અને ઉભા રહેલાને નિદ્રા આવે તે પ્રચલા. અને સંક્રમણ કરતા–ચાલતા ચાલતા જે ઉંઘ આવે તે પ્રચલા પ્રચલા કહેવાય છે. અતિ સંકિલષ્ટ કર્મનો અનુભવ કરતા થીણદ્ધિ નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય છે. તે મહા આકરી નિદ્રા છે અને તે પ્રાયઃ દિવસમાં કે રાત્રિમાં ચિંતવેલ અર્થને સાધનારી છે.' થીણદ્ધિના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી થીણદ્ધિ કહેવાય છે. ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર કર્મપ્રકૃતિઓ મૂળથી દર્શનલબ્ધિનો ઘાત કરે છે એટલે તેના ઉદયથી ચક્ષુદર્શનાદિ પ્રાપ્તજ થતા નથી, અથવા તેઓના ક્ષયોપશમને અનુસરીને થાય છે. અને નિદ્રાઓ તો દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલી દર્શનલબ્ધિને દબાવે છે. નિદ્રાઓને દર્શનાવરણીયમાં ગણવાનું કારણ નિદ્રાઓ છદ્મસ્થનેજ હોય છે, છદ્મસ્થને પહેલા દર્શન અને પછીજ જ્ઞાન થાય છે, એટલે નિદ્રાના ઉદયથી જ્યારે દર્શન લબ્ધિ દબાય એટલે જ્ઞાન તો દબાયુંજ. તેથીજ તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતા દર્શનાવરણીમાં ગણેલી છે. ૪

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અંતરાયકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓનું વર્ણન કર્યું. જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણે ઘાતિકર્મ છે., તેથી ઘાતિ કર્મના પ્રસંગથી હવે મોહનીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ વર્ણવે છે—

सोलस कसाय नव नोकसाय दंसणतिगं च मोहणीयं ।
सुरनरतिरिनिरयाऊ सायासायं च नीउच्चं ॥५॥

षोडश कषाया नव नोकषाया दर्शनत्रिकं च मोहनीयम् ।
सुरनरतिर्यग्निरयायूंषि सातासातं च नीचोच्चम् ॥५॥

અર્થ—સોળ કષાય, નવ નોકષાય, અને દર્શનત્રિક એમ અઠ્ઠાવીસ ભેદે મોહનીય કર્મ છે. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યગાયુ, અને નરકાયુ એમ ચાર પ્રકારે આયુ કર્મ છે. સાતવેદનીય, અને અસાત વેદનીય એમ બે ભેદે વેદનીય કર્મ છે. અને ઉચ્ચગોત્ર, અને નીચગોત્ર એમ બે પ્રકારે ગોત્ર કર્મ છે.

વિવેચન—મોહનીય કર્મ બે પ્રકારે છે—૧ 'દર્શનમોહનીય, ૨ ચારિત્ર-

1 દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ, શ્રદ્ધા, રૂચિ, વસ્તુસ્વરૂપનુ–આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન એ આત્માનો મહાન્ ગુણ છે જેને લઈ અઢારદોષ રહિત શુદ્ધ દેવ, પંચમહાવ્રતધારી શુદ્ધ

મોહનીય. તેમાં ચારિત્રમોહનીયની વધારે પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને તેના સંબંધમાં ઘણું કહેવાનું હોવાથી પહેલા તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે–સોળ કષાય અને નવ નોકષાય એમ બે ભેદે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. તેમાં જેને લઇ આત્માઓ સંસારમાં રખડે તે કષાય. તેના ૩ [3] ક્રોધ માન માયા અને લોભ એમ ચાર ભેદ છે. વળી તે દરેકના તીવ્ર મંદાદિ ભેદે અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંજ્વલન એમ ચાર ચાર ભેદ થાય છે. અનંતાનુંધિ કષાય એ અતિ તીવ્ર છે અને અન્ય કષાયો અનુક્રમે મંદ મંદ છે. તેમાં અનંત સંસારની પરંપરા વધારનારા જે કષાયો તે અનંતાનુબધિ કષાય કહેવાય છે. તીવ્ર રાગ દ્વેષથી–ક્રોધાદિથી આત્મા અનંત સંસારમાં રખડે છે. કહ્યું છે કે–'જે કારણ માટે આત્માઓની અનંત જન્મની પરંપરા વધારે છે, તેથી આદિના કષાયોની અનંતાનુંબંધિ એવી સંજ્ઞા યોજેલી છે.' આજ કષાયનું સંયોજના એવું બીજું નામ છે. તેનો અન્વર્થ આ પ્રમાણે–જે વડે આત્માઓ અનંત ભવો–જન્મો સાથે જોડાય એટલે કે જેને લઈ જીવો અનંત જન્મપર્યંત રખડે તે સંયોજના કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'જે કષાયો જીવને અનંતસંખ્યાવાળા ભવો સાથે જોડે તે સંયોજના, અનંતાનુબંધિ પણ તેજ કહેવાય છે.' આ કષાયનો ઉદય હોય ત્યાં સુધિ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. તથા જે

સાધુ, અને દયામૂળ ધર્મપર રૂચિ થાય છે, આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, અને અનંત જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રે યુક્ત આત્મા તે હું અને જ્ઞાનાદિ ગુણો તે મારા શરીર તે હુ નહિ અને દ્રવ્યાદિ વસ્તુઓ તે મારી નહિ એ પ્રમાણે ભેદ જ્ઞાન થાય છે તથા આત્માને હિતકારી કાર્યમા રૂચિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અહિતકારી કાર્યમાં પૂર્વ કર્મના ઉદયથી કદાચ પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ પશ્ચાતાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેને આવરનાર દર્શન મોહનીય કર્મ છે, તેના અનંતાનુબંધી અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ બે ભેદ છે. તેમાં અનંતાનુબંધિ સંસાર તરફ તીવ્ર આશક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આત્માના સ્વરૂપના યથાર્થ ભાનથી વિકલ કરે છે.

૨ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા મહાવીરના વચનપર યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખી તે વચનોને બરાબર સમજી તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, વિભાવ દશામાથી છૂટી સ્વભાવ–સ્વરૂપમાં આવવુ તે ચારિત્ર કહેવાય છે તેને આવરનાર ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. તેનાથી આત્માની સ્વરૂપાનુયાયી દશા થતી નથી. મોહનીયકર્મ આત્માના શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર એ બે મહાન્ ગુણને રોકે છે. અહિં એટલુ સમજવાનું કે જ્ઞાન ગુણદ્વારા જાણપણું થાય છે પરંતુ તેમા યથાર્થતા–યથાર્થ જ્ઞાન તો સમ્યક્ત્વ હોય તોજ આવે છે.

૩ ક્રોધ, અરૂચિ, દ્વેષ, અને ક્ષમાનો આભાવ એ ક્રોધના પર્યાયો છે. માન, મદ, અભિમાન, અને નમ્રતાનો અભાવ એ માનના પર્યાયો છે. માયા, કપટ, બહાર અને અંદરની ભિન્નતા, અને અસરળતા એ માયાના પર્યાયો છે. તથા લોભ તૃષ્ણા, ગૃદ્ધિ, આસક્તિ, અને અસંતોષ એ લોભના પર્યાયો છે.

કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પ્રત્યાખ્યાન-ત્યાગ દશા પ્રાપ્ત ન થાય, પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોપરનો મોહ ઓછો કરી શકે નહિ તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય છે. કહ્યું છે કે-'જે કર્મના ઉદયથી અલ્પ પણ પચ્ચખ્ખાણ કરવાના ઉત્સાહવાળો ન થાય, તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંજ્ઞા અનંતાનુબંધિથી ઉતરતા બીજા કષાયોમાં યોજેલી છે.' અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયથી અલ્પ પણ વિરતિના પરિણામ થતા નથી. જો કે સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે. તે સમ્યકત્વી આત્માઓને પાપ વ્યાપારોથી છુટવાની ઇચ્છા જરૂર હોય છે પરંતુ છોડી શકતા નથી. અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ પશ્ચાત્તાપ પૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તથા સર્વથા પ્રકારે પાપ વ્યાપારના ત્યાગરૂપ સર્વ વિરતિ[1] ચારિત્ર જે વડે અવરાય—દબાય એટલે કે જેના ઉદયથી સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન કરી શકે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-'સર્વથા પાપવ્યાપારની જે વિરતિ, તેને અહિ પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું છે. તેને આવરનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોથી મંદ જે ત્રીજા કષાયો તેમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંજ્ઞા યોજેલી છે.' આ કષાયના ઉદયથી આત્મા સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, દેશથી

૧ વિરતિ એટલે વિરમવું-પાછા હઠવું, બહિરાત્મભાવથી છૂટી આત્માના સ્વરૂપમા સ્થિર થવું તે છે. જ્યાં સુધિ સર્વથા પાપવ્યાપારથી છૂટતો નથી, જ્યા સુધિ પૌદ્‌ગલિકભાવ રહે છે ત્યાં સુધિ આત્મા સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી સ્વરૂપમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઇપણ આત્મા સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમાં જઈ શકતા નથી. તેથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિરતિ-સંપૂર્ણ ત્યાગ અતિ આવશ્યક છે. અહિં વિરતિ કોને કહેવી તે સમજવું આવશ્યક છે-વિરતિ એટલે જે પદાર્થનો પોતે ત્યાગ કર્યો છે તેના રસનો પણ ત્યાગ થવો તે. જેમકે-ઉપવાસ જ્યારે કરીએ ત્યારે જો કે બાહ્યથી આહારનો ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ ઉંડા ઉતરીને આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે જે આહારનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો રસ તો કાયમ છે. રસનો ત્યાગ થયો હોતો નથી. જ્યારે એ રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ ઉપવાસ થાય છે તેમ જેની જેની જેટલા જેટલા પ્રમાણમા વિરતિ પ્રાપ્ત થાય તેના તેના તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પૌદ્‌ગલિક પદાર્થો પરના રસનો ત્યાગ ન થવા દેવો તે કષાયોનું કાર્ય છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોનો જેમ જેમ ક્ષયોપશમ થતો જાય તેમ તેમ રસનો ત્યાગ થતો જાય છે. રસ એટલે બહારથી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હોય છતા અંતરંગ તેની ઇચ્છા કાયમ રહેવી તે. દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ મહાત્માઓને જેટલા જેટલા પ્રમાણમા વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઇચ્છા નષ્ટ થતિ જાય છે. જેટલે જેટલે અંશે અંતરંગ ઇચ્છા નષ્ટ થાય તેટલે તેટલે અંશે આત્મા વિભાવમાથી સ્વભાવમાં આવતો જાય છે. સર્વ વિરતિ સંપન્ન મુનિરાજોને પૌદ્‌ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઇચ્છા નષ્ટ થયેલી હોવાથી અનુત્તર વિમાનના પૌદ્‌ગલિક સુખો પણ તુચ્છ લાગે છે.

ત્યાગ કરી શકે છે. એટલે શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સાધુપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. તથા પરિષહ ઉપસર્ગ આદિ પ્રાપ્ત થયે છતે સર્વથા પ્રકારે પાપ વ્યાપારના ત્યાગી ચારિત્રવાન સાધુ મહારાજને પણ જે કષાયો કંઈક જાજ્વલ્યમાન કરે–કષાય યુક્ત કરે તે સંજ્વલન કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'જે કારણ માટે સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી સંવિગ્ન યતિને પણ કંઈક–અલ્પ કષાયાન્વિત કરે છે તેથી તે અલ્પ પ્રમાણમાં પ્રશમનો અભાવ કરનારા સંજ્વલન કહેવાય છે.' અન્યત્ર પણ કહ્યું છે.—'જે કારણથી શબ્દાદિ વિષયોને પ્રાપ્ત કરી વારંવાર જાજ્વલ્યમાન થાય છે તેથી ચોથા કષાયોને સંજ્વલન કહેવાય છે.' સંજ્વલન કષાયના ઉદયવાળો આત્મા સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારોને છોડી સર્વ વિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. કષાયોનું કાર્ય આત્માને બહિરાત્મભાવમાં રોકી અંતરાત્મદશામાં સ્થિર ન થવા દેવો એ છે. જેમ જેમ કષાયનું બળ ઓછું થતું જાય તેમ તેમ આત્મા બહિરાત્મભાવ–પૌદ્‌ગલિક ભાવથી છૂટી અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થતો જાય છે. હવે નોકષાયોનું સ્વરૂપ કહે છે—નો શબ્દ અહિં સાહચર્યવાચક અથવા દેશ નિષેધવાચક છે. એટલે કે જેઓ કષાયના સહચારિ હોય, સાથે રહિ કષાયોને જેઓ ઉદ્દીપન કરે અથવા જેઓ કષાયોનું સંપૂર્ણ કાર્ય કરવા અસમર્થ હોય તે નોકષાયો કહેવાય છે. કયા કષાયોના સહચારિ છે તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે–આદિના બાર કષાયોના સહચારિ છે. તે આ પ્રમાણે–આદિના બાર કષાયોનો ક્ષય થયા પછી નોકષાયો ટકી શકતા નથી. કારણ કે બાર કષાયોનો ક્ષય કર્યા બાદ તરતજ ક્ષપક આત્મા નોકષાયોનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અથવા ઉદય પ્રાપ્ત નોકષાયો અવશ્ય કષાયોને ઉદ્દીપન કરે છે. જેમકે રતિ અરતિ ક્રમશઃ લોભ કે ક્રોધને ઉદ્દીપન કરે છે. તેથીજ તેઓ કષાયના પ્રેરક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–'કષાયના સહવર્ત્તિ હોવાથી અને કષાયના પ્રેરક હોવાથી હાસ્યાદિ નવને નોકષાય કષાય કહ્યા છે' તે નોકષાયો નવ છે. તે આ પ્રમાણે–ત્રણ વેદ અને હાસ્યષટ્‌ક. સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ[1] એમ વેદ ત્રણ પ્રકારે છે. જેના ઉદયથી સ્ત્રીને પુરૂષોપભોગની ઇચ્છા થાય, જેમ પિત્તનો વધારો થવાથી મધુર–ગળ્યા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે સ્ત્રીવેદ. જેના ઉદયથી પુરૂષને સ્ત્રીના ઉપભોગની ઇચ્છા થાય, જેમ કફનો વધારો થવાથી ખાટા

---

૧ વેદ મોહનીયના ઉદયથી આત્માને ઇન્દ્રિયોના વિષયો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઇચ્છા મંદ મધ્યમ અને તીવ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે છે મંદ લાલસા પુરૂષવેદના ઉદયવાળાને અને મધ્યમ અને તીવ્ર અનુક્રમે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયવાળાને હોય છે અને આ રીતે કોઈ પણ એક આત્માને લાલસાના ભેદે ત્રણે વેદનો ઉદય હોઈ શકે છે.

પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે પુરૂષવેદ. તથા જેના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેના ઉપભોગની ઇચ્છા થાય જેમ પિત્ત અને કફ બંનેનો વધારો થવાથી મજ્જિકા—જેની અંદર ખટાશ અને ગળપણ બંને હોય તેવી રાબ ખાવાની ઇચ્છા થાય તે નપુંસક વેદ કહેવાય છે. તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, અને જુગુપ્સા એ હાસ્ય ષટ્કમોહનીય કર્મ છે. તેમાં જેના ઉદયથી નિમિત્તમળવાવડે અથવા નિમિત્તવિનાજ હસવું આવે અથવા મ્હોં મલકાવે તે હાસ્યમોહનીય કર્મ. જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં હર્ષ ધારણ કરે, ઇષ્ટ સંયોગ મળવાથી સારૂં થયું આ ઇષ્ટ વસ્તુ મળી એવો આનંદ થાય તે રતિમોહનીય. જેકર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં અપ્રીતિ ધારણ કરે, અનિષ્ટ સંયોગ મળવાથી ક્યાંથી આવી વસ્તુનો મને સંયોગ થયો, તેનો વિયોગ થાય તો ઠીક એ પ્રમાણે ખેદ થાય તે અરતિમોહનીય. જે કર્મના ઉદયથી પ્રિય વસ્તુના વિયોગાદિ કરણે છાતિ કૂટવિ આક્રંદ કરવો જમીન પર આળોટવું દીર્ઘ નિઃશ્વાસ લેવા વિગેરેરૂપ દિલગીરિ થાય તે શોક મોહનીય. છાતિકૂટવિ વિગેરે દિલગીરિના સૂચક છે. જે કર્મના ઉદયથી સનિમિત્ત કે નિમત્ત વિના સંકલ્પમાત્રથી જ ભય પામે તે ભયમોહનીય. અને જે કર્મના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુના સંબંધમાં જુગુપ્સા ધારણ કરે—ઘૃણા થાય તે જુગુપ્સામોહનીય. આ પ્રમાણે ચારિત્રમોહનીયની પચીસ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે દર્શનમોહનીય કહે છે. તે ત્રણ ભેદે છે. તે આપ્રમાણે—૧ મિથ્યાત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ સમ્યક્ત્વમોહનીય. જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્વો પર અશ્રદ્ધા થાય, આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ ભાન ન થાય, તે મિથ્યાત્વમોહનીય. જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા ન થાય તેમ અશ્રદ્ધા પણ ન થાય, રૂચિ કે અરૂચિ બેમાંથી એક પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય, જે કર્મના ઉદયથી જિન પ્રણીત તત્ત્વની સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય, યથાર્થ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીય. આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મૂળ કર્મના ક્રમ પ્રમાણે આયુકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બતાવે છે.—આયુકર્મની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્યગાયું, અને નરકાયુ. જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ અને નરકપર્યાય અમુક નિયત કાલપર્યંત ટકી શકે તે દેવાયુ મનુષ્યાયુ તિર્યગાયુ અને નરકાયુ

૧ સનિમિત્તમાં બાહ્ય નિમિત્તો લેવાના છે અને અનિમિત્તમા સ્મરણ રૂપ અભ્યંતર નિમિત્ત લેવાના છે. જેમકે કોઇ હસાવે અને હસીએ કે એવુંજ કંઇક દેખવામાં આવે અને હસીએ તે બાહ્ય નિમિત્ત અને પૂર્વાનુભૂત હસવાના કારણો યાદ આવે અને હસીએ તે અભ્યંતર નિમિત્ત કહેવાય એમ સમજવું,

કર્મ કહેવાય છે. આયુકર્મ અમુક ગતિમાં અમુક કાલપર્યંત આત્માની સ્થિતિ થવામાં તેમજ તે તે ગતિને અનુરૂપ કર્મોનો ઉપભોગ થવામાં હેતુ છે. આ પ્રમાણે આયુકર્મના ઉત્તર ભેદો કહ્યા. હવે અલ્પ વક્તવ્ય હોવાથી વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહે છે—વેદનીયકર્મની બે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે–૧ સાત વેદનીય, અને ૨ અસાત વેદનીય. તેમાં જે કર્મના ઉદયથી આરોગ્ય અને વિષયોપભોગાદિ ઇષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ આહ્લાદરૂપ સુખનો અનુભવ કરે તે સાતવેદનીય, અને જે કર્મના ઉદયથી માંદગી આદિ અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ ખેદરૂપ દુઃખનો અનુભવ કરે તે અસાતવેદનીય. ગોત્રકર્મની પણ બે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે. તે આ–૧ ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને ૨ નીચૈર્ગોત્ર તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઉત્તમ જાતિ કુળ બળ તપ ઐશ્વર્ય શ્રુત સત્કાર અભ્યુત્થાન–સામું જવું આસનપ્રદાન અંજલિ પ્રગ્રહ–હાથ જોડવા આદિનો સંભવ હોય તે ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને જે કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનાદિ યુક્ત હોવા છતા પણ નિંદા પ્રાપ્ત કરે, અને હીન જાતિ કુળ આદિનો સંભવ હોય તે નીચ ગોત્ર કર્મ કહેવાય છે. ઉંચગોત્રના ઉદયથી ઉંચ કુળ ઉંચ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે તેને લઈ તપ ઐશ્વર્ય આદિ પ્રાયઃ સુલભ થાય છે. અને નીચ ગોત્રના ઉદયથી નીચ કુળ નીચ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે જેને લઇ તપ ઐશ્વર્ય આદિ લગભગ દુર્લભ થાય છે. આ પ્રમાણે વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી. ૫

હવે ગોત્રકર્મની સમાન સ્થિતિવાળું હોવાથી તેની પછી નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું નિરૂપણ કરે છે. તે બે ભેદે છે. ૧ પિંડપ્રકૃતિ અને ૨ પ્રત્યેકપ્રકૃતિ. તેમાં પહેલા પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

गइजाइसरीरंगं बंधण संघायणं च संघायणं ।
संठाणवन्नगंधरसफासअणुपुव्विविहगगई ॥ ६ ॥

गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्गं बन्धनं संघातनं च संहननम्
संस्थानवर्णगंधरसस्पर्शानुपूर्विविहायोगतयः ॥ ६ ॥

અર્થ—ગતિ, જાતિ, શરીર, અગોપાંગ, બંધન, સંઘાતન, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વિ, અને વિહાયોગતિ, એ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

વિવેચન—આ ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે. જેના અનેક ભેદો થઇ શકતા હોય તે પિંડપ્રકૃતિ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે–તથા પ્રકારના કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત તથા પ્રકારના કર્મવડે જીવ જેને પ્રાપ્ત કરે તે ગતિ. જોકે શરીર સંઘયણાદિ સર્વ કર્મોવડે પ્રાપ્ત થાય છે, છતા ગતિ એ રૂઢ અર્થવાળી હોવાથી આત્માનો નારકત્વ આદિ જે પર્યાય થાય છે એજ અર્થમા ગતિશબ્દ વપરાય છે. તે ચાર પ્રકારે છે—૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યગ્ગતિ, ૩ મનુ-

ષ્યગતિ, અને ૪ દેવગતિ. મનુષ્યત્વ, દેવાત્વદિ તે તે પર્યાય થવામાં હેતુ ભૂત જે કર્મ તેને ગતિનામકર્મ કહે છે. જેમકે—જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ પર્યાય થાય તે દેવગતિનામકર્મ, એ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ આદિ માટે પણ સમજવું. હવે જાતિનામકર્મ કહે છે—અનેક ભેદ પ્રભેદવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયત્વાદિરૂપ જે સમાન–એકસરખો પરિણામ કે જેને લઇ અનેક પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિરૂપે વ્યવહાર થાય એવું જે સામાન્ય તે જાતિ, અને તેના કારણભૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ. અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–દ્રવ્યરૂપ બાહ્ય અને અભ્યંતર નાસિકા અને કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયો અંગોપાગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ નામકર્મના સામર્થ્યથી સિદ્ધ છે, અને ભાવેન્દ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી સિદ્ધ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ભાવેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે.' પરંતુ આ એકેન્દ્રિય છે, આ બે ઇન્દ્રિય છે, એવા શબ્દ વ્યવહારમાં કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામરૂપ જે સામાન્ય તે અન્યથી અસાધ્ય હોવાથી તેનું કારણ જાતિ નામકર્મ છે. કહ્યું છે કે—'અવ્યભિચાર–નિર્દોષ સરખાપણાવડે એક કરાયેલ જે વસ્તુ સ્વરૂપ તે જાતિ.' તેના નિમિત્તભૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ. તે પાંચ પ્રકારે છે—૧ એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, તેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૪ ચૌરિન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, અને ૫ પંચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી અનેક ભેદ પ્રભેદવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં એવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઇ તે સઘળાનો આ એકેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી અનેક ભેદવાળા બેઇન્દ્રિય જીવોમા એવો કોઇ સમાન બાહ્ય આકાર થાય કે જેને લઇ તે સઘળાનો બેઇન્દ્રિય એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ. એ પ્રમાણે તે ઇન્દ્રિયાદિ [1]જાતિનામકર્મનો પણ અર્થ સમજવો. તથા જે જીર્ણ થાય

---

[1] જાતિ નામકર્મ એ દ્રવ્યેન્દ્રિય કે ભાવેન્દ્રિય થવામા હેતુ નથી. કારણ કે દ્રવ્યેન્દ્રિયો અંગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ વડે થાય છે, અને ભાવેન્દ્રિયો મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે થાય છે પરંતુ અનેક ભેદ પ્રભેદ વાળા પૃથ્વીકાય અપ્કાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોમા સમાન આકાર—પરિણામ પ્રાપ્ત થવામા, તેમજ એકેન્દ્રિયની ચેતના શક્તિ બેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, બેઇન્દ્રિયની ચેતના તેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, એ પ્રમાણે ચેતના શક્તિની વ્યવસ્થા થવામાં જાતિ નામ કર્મ કારણ છે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્મ પ્રકૃતિમાં જાતિ નામકર્મના સંબંધમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યુ છે—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં એકેન્દ્રિયાદિ શબ્દ વ્યવહારનુ કારણ તથા પ્રકારના સમાન પરિણામ રૂપ જે સામાન્ય તે જાતિ, તેના કારણ ભૂત જે કર્મ તે જાતિ નામકર્મ. આ વિષયમાં મલયગિરિ આચાર્યનો અભિપ્રાય પણ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ ઇન્દ્રિય અંગોપાંગ નામ કર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ નામકર્મથી ઉત્પન્ન

સુખદુઃખના ઉપભોગનું જે સાધન હોય તે શરીર. તેના પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે— ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય ચરીર, આહારક શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર, શરીરોનો વિસ્તૃત અર્થ પહેલા દ્વારમાં કર્યો છે. તે શરીર પ્રાપ્ત થવામા હેતુભૂત જે કર્મ તે શરીર નામકર્મ. તે પણ પાચ ભેદ છે તેમાં જે કર્મનાઉદયથી ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી ઔદારિક શરીર પણે પરિણમાવે, અને પરિણમાવિને જીવ પ્રદેશો સાથે પરસ્પર એકાકાર રૂપે જે જોડે તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ આ રીતે શેષ શરીર નામકર્મની પણ વ્યાખ્યા કરી લેવી. ઔદારિકાદિ શરીરો પ્રાપ્ત થવામા ઔદારિક નામકર્મ [1]કારણ છે. તથા ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ અંગ શબ્દથી અગોપાગ લેવાનુ છે. તેમા મસ્તક આદિ આઠ

થાય છે, અને ભાવરૂપ ઇન્દ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ (મતિજ્ઞાનાવરણ) કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે 'ઇન્દ્રિયો ક્ષયોપશમ જન્ય છે એવુ આગમનુ વચન છે' પરતુ આ એકેન્દ્રિય છે, આ બેઇન્દ્રિય છે, ઇત્યાદી શબ્દવ્યવહારમા નિમિત્ત જે સામાન્ય તે અન્યવડે અસાધ્ય હોવાથી તે જાતિ નામ કર્મ જન્ય છે અહિં કોઈ શંકા કરે કે શબ્દવ્યવહારના કારણ માત્રથી જાતિની સિદ્ધિ નહિ થાય જો એમ થાય તો હરિ–સિંહ આદિ શબ્દવ્યવહારમા કારણરૂપે હરિત્વાદિ જાતિની પણ સિદ્ધિ થાય અને એમ થાય તો જાતિનો કોઈ પાર ન રહે માટે એકેન્દ્રિયાદિ પદનો વ્યવહાર ઔપાધિક છે, જાતિ નામકર્મ માનવાનું કોઈ કારણ નથી વળી જો એકેન્દ્રિયત્વાદિ જાતિનો સ્વીકાર કરશો તો નારકત્વાદિકને પણ તે નારકત્વ નારકાદિ વ્યવહારનું કારણ હોવાથી તેને પંચેન્દ્રિયની અવાન્તર જાતિ તરીકે માનવી પડશે, અને પછી ગતિ નામકર્મ માનવાની જરૂર પડશે નહિ. આ પ્રશ્નનો અમે અહિં આ પ્રમાણે ઉત્તર આપીએ છીએ—અપકૃષ્ટ ચૈતન્યાદિના નિયામક તરીકે એકેન્દ્રિયત્વાદિ જાતિની સિદ્ધિ થાય છે એટલે કે પચેન્દ્રિયથી ચોરિન્દ્રિયનુ ચૈતન્ય અલ્પ, (અલ્પચૈતન્ય એટલે અલ્પ ક્ષયોપશમ લેવાનો છે) ચૌરિન્દ્રિયથી તેઇન્દ્રિયનું અલ્પ, આ પ્રમાણે ચૈતન્યની વ્યવસ્થા થવામા એકેન્દ્રિયત્વાદિ જાતિ હેતુ છે. તેમજ શબ્દવ્યવહારનું કારણ પણ તે જાતિ જ છે. તેથી તેના કારણરૂપે જાતિ નામકર્મ સિદ્ધ છે. નારકત્વાદિ જાતિ નથી, કેમકે તિર્યક્ત્વનું પચેન્દ્રિયત્વ સાથેનુ સાંકર્ય બાધક છે. (ભિન્ન ભિન્ન અધિકરણમા રહેનાર ધર્મનો એકમા જે સમાવેશ થાય તે સંકર કહેવાય છે.) નારકત્વાદિ જે ગતિ છે તે અમુક પ્રકારના સુખદુઃખના ઉપભોગમા નિયામક છે, અને તેના કારણરૂપે ગતિ નામકર્મ પણ સિદ્ધ છે તાત્પર્ય એ કે ગતિ નામકર્મ સુખદુઃખના ઉપભોગમા નિયામક છે અને જાતિ નામકર્મ ચૈતન્ય વિકાસમા નિયામક છે.

[1] જે જે શરીર નામકર્મનો ઉદય થાય તે તે શરીર યોગ્ય લોકમા રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને તે તે શરીર રૂપે પરિણમાવવા તે શરીર નામકર્મનું કાર્ય છે. જેમ કે ઔદારિક નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વર્ગણામાંથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને ઔદારિક પણે પરિણમાવે છે. કર્મ એ કારણ છે, અને શરીર એ કાર્ય છે કર્મ એ કાર્મણ વર્ગણાનો પરિણામ છે અને ઔદારિકાદી શરીર એ

અંગ છે. કહ્યું છેકે—મસ્તક. છાતિ, પેટ, પીઠ, બે બાહુ, અને બે જંઘા એ એ આઠ અંગ છે.' તેના અવયવરૂપ આંગળી, નાક કાંન આદિ ઉપાંગ છે. અને તેના અવયવરૂપ નખ, વાળ. પાંપણ, રેખા વિગેરે અંગોપાંગ કહેવાયછે. અંગ અને ઉપાંગનો સંધિ અંગોપાંગ થાય, તેનો અને અંગોપાગ શબ્દનો સમાસ થવાથી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે એક અંગોપાંગ શબ્દનો લોપ થઈ અંગોપાંગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદારિક અંગોપાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, અને આહારક અંગોપાંગ. તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો ઔદારિક શરીરને યોગ્ય અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગના સ્પષ્ટ વિભાગરૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ. અંગોપાંગ નામકર્મનું કાર્ય શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપે સ્પષ્ટ વિભાગ કરી આપવો તે છે. એ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારક અંગોપાંગ નામકર્મનું સ્વરૂપ સમજવું. તૈજસ અને કાર્મણશરીર જીવની આકૃતિને અનુસરતા હોવાથી તેને અંગોપાંગનો સંભવ નથી. ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરની આકૃતિને આત્મા અનુસરતો હોવાથી તેને અંગોપાંગ ઘટી શકે છે. તથા જે વડે બંધાય–જોડાય તે બંધન. જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલ અને ગ્રહણ કરાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે બંધન નામકર્મ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના મૂળ ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે—'એવું એક કર્મ છે કે જેના

ઔદારિકાદિ વર્ગણાઓનો પરિણામ છે. ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક અને તૈજસ વર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેનું તે તે શરીર બનાવે છે. એ પ્રમાણે કાર્મણ શરીર નામકર્મ વડે કાર્મણ વર્ગણામાથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને તેને કર્મ રૂપે પરિણમાવે છે. કાર્મણ શરીર નામકર્મ એ પણ કર્મ વર્ગણાનો પરિણામ છે અને કાર્મણ શરીર પણ કાર્મણ વર્ગણાનુંજ બનેલુ છે આમ હોવાથી બંને એક જેવા જણાય છે પરંતુ તેમ નથી. બંને ભિન્ન ભિન્ન છે. કાર્મણ શરીર નામકર્મ નામકર્મની એક ઉત્તરપ્રકૃતિ છે, અને કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોના ગ્રહણમાં હેતુ છે. જ્યા સુધી કાર્મણ શરીર નામકર્મનો ઉદય છે ત્યા સુધીજ કાર્મણવર્ગણામાંથી કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલો આત્મા ગ્રહણ કરી શકે છે. તથા આત્માની સાથે એકાકાર થયેલ આઠ કર્મની અનંતવર્ગણાના પિંડનું નામ કાર્મણ શરીર છે. કાર્મણ શરીર એ અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓ તેના અવયવો છે. કાર્મણ શરીર નામકર્મ બંધમાંથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે ઉદયમાંથી તેરમા ગુણઠાણે અને સત્તામાંથી ચૌદમાના દ્વિચરમ સમયે જાય છે. જ્યારે કાર્મણ શરીરનો સંબંધ ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યન્ત છે. કાર્મણ શરીર નામકર્મનો ઉદય તેરમા ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે માટે ત્યા સુધિજ કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે, ચૌદમે થતું નથી. કાર્મણ નામકર્મનું કાર્ય કાર્મણ શરીર ચૌદમાના ચરમ સમયપર્યન્ત હોય છે.

નિમિત્તે બે આદિનો સંયોગ થાય છે. જેમ બે કાષ્ઠને એકાકાર કરવામાં રાળ કારણ છે' તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેશે. બંધન નામકર્મ આત્મા અને પુદ્ગલો અગર પરસ્પર પુદ્ગલોનો એકાકાર સંબંધ થવામાં કારણ છે. તથા જે વડે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પિંડરૂપે કરાય તે સંઘાતન. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી પિંડરૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ. તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે. તથા અસ્થિની રચના વિશેષને સંઘયણ કહે છે, અને તે ઔદારિક શરીરમાંજ હોય છે, અન્ય શરીરોમાં હોતું નથી. કારણ કે ઔદારિક સિવાય કોઇપણ શરીરમાં અસ્થિ—હાડકા હોતા નથી. તે છ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—વજ્રઋષભનારાચ, ઋષભનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, અને સેવાર્ત—છેવઠું. તેમાં વજ્ર શબ્દનો અર્થ ખીલી, ઋષભનો અર્થ હાડકાને વીંટાનાર પાટો અને નારાચનો અર્થ મર્કટબંધ થાય છે. મર્કટબંધ એક પ્રકારના મજબૂત બંધનું નામ છે. હવે દરેક સંઘયણનો અર્થ કહે છે—જેની અંદર બે હાડકા બંને બાજુ મર્કટબંધ વડે બંધાયલા હોય, અને તે પાટાની આકૃતિવાળા ત્રીજા હાડકા વડે વીંટળાયેલા હોય, અને તેના ઉપર તે ત્રણ હાડકાને ભેદનાર ખીલી-રૂપ હાડકું હોય આવા પ્રકારના મજબૂત બંધને વજ્રઋષભનારાચ કહે છે. તેવો મજબૂત બંધ થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તેને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ નામકર્મ કહેવાય છે. તથા જે સંઘયણ ખીલીસરખા હાડકા રહિત છે, મર્કટબંધ અને પાટો જેની અંદર હોય છે તે ઋષભનારાચ, તેના હેતુભૂત કર્મને ઋષભનારાચ સંઘયણ નામકર્મ કહે છે. તથા જેની અંદર બે હાડકા માત્ર મર્કટબંધથીજ બંધાયલા હોય તે નારાચ, તેના હેતુ ભૂત જે કર્મ તે નારાચ સંઘયણ નામકર્મ. તથા જેની અંદર એક બાજુ મર્કટબંધ હોય અને બીજી બાજુ હાડકારૂપ ખીલીનો બંધ હોય તે અર્ધનારાચ સંઘયણ, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે અર્ધનારાચ સંઘયણ નામકર્મ. તથા જેની અંદર હાડકાઓ માત્ર કીલિકા—ખીલીથી બંધાયેલા હોય તે કીલિકા, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે કીલિકા સંઘયણ નામકર્મ. તથા જેની અંદર હાડકાના છેડાઓ પરસ્પર સ્પર્શીનેજ રહેલા હોય અને જે હમેશા તૈલાદિનું મર્દન, ચંપી આદિની અપેક્ષા રાખે તે સેવાર્ત્ત સંઘયણ, તેના હેતુભૂત કર્મને સેવાર્ત્ત સંઘયણ નામકર્મ કહે છે. આ પ્રમાણે છ પ્રકારે સંઘયણ નામકર્મ કહ્યું. હાડકાનો મજબૂત કે શિથિલ બંધ થવામાં સંઘયણ નામકર્મ કારણ છે. તથા સંસ્થાન એટલે આકાર વિશેષ. ગ્રહણ કરાયેલ શરીરની રચનાને અનુસરી ગોઠવાયેલા, અને પરસ્પર સંબંધ થયેલા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોમાં સંસ્થાન —આકારવિશેષ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ. શરીરમા અમુક અમુક જાતનો આકાર થવામા સંસ્થાન નામકર્મ કારણ છે તે છ પ્રકારે

છે. તે આ પ્રમાણે—સમચતુરસ્ત્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જ, વામન, અને હુંડક. તેમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ લક્ષણ અને પ્રમાણને અવિસંવાદિ-મળતા ચાર ખુણા—ચાર દિગ્વિભાગ વડે ઉપલક્ષિપ—ઓળખાતા શરીરના અવયવો જેની અંદર હોય તે સમચતુસ્ત્ર. એટલે કે જેની અંદર સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ થાય, તથા જેની અંદર જમણો ઢીંચણ અને ડાબો ખભો, ડાબો ઢીંચણ અને જમણો ખભો, બંને ઢીંચણ, તથા મસ્તક અને પલાઠી, એ ચારે ખુણાનું અંતર સરખું હોય તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નામકર્મ. તથા ન્યગ્રોધ—વડના જેવો પરિમંડલ—આકાર જેની અંદર હોય તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ. જેમ વડનો ઉપરનો ભાગ શાખા પ્રશાખા અને પાંદડાંઓથી સંપૂર્ણ પ્રમાણવાળો સુશોભિત હોય છે અને નીચેનો ભાગ હીન—સુશોભિત હોતો નથી તેમ જેની અંદર નાભિની ઉપરના અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણ અને પ્રમાણ યુક્ત હોય અને નાભિની નીચેના લક્ષણ અને પ્રમાણયુક્ત ન હોય તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ. તથા અહિં આદિ શબ્દથી ઉત્સેધ જેની સંજ્ઞા છે એવો નાભિની નીચેનો શરીર ભાગ ગ્રહણ કરવાનો છે. તેથી આદિ—નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત જે હોય તે આદિ કહેવાય, જો કે નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત તો સંપૂર્ણ શરીર છે, અને તેનો આકાર તો સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનમા આવી જાય છે, તેથી આ રીતે અહિં સાદિત્વ વિશેષણ નહિ ઘટતું હોવાથી આદિ શબ્દ વડે પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત વિશિષ્ટ—નાભિની નીચેનો શરીરભાગજ ગ્રહણ કરવો. એટલે કે જેની અંદર નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો સંપૂર્ણ પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને નાભિની ઉપરના અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે સાદી સંસ્થાન. અન્ય આચાર્યો સાદી શબ્દને બદલે સાચી એવું નામ બોલે છે. સાચી એટલે શાલ્મલીવૃક્ષ એમ સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનારાઓ કહે છે. સાચિના જેવું જે સંસ્થાન તે સાચી સંસ્થાન. જેમ શાલ્મલીવૃક્ષનો સ્કંધભાગ અતિપુષ્ટ અને સુંદર હોય છે, અને ઉપરના ભાગમાં તેને અનુરૂપ મહાન વિશાળતા હોતિ નથી, તેમ જે સંસ્થાનમાં શરીરનો અધો ભાગ પરિપૂર્ણ હોય ઉપરનો ભાગ તથા પ્રકારનો ન હોય તે સાદી સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સાદિસંસ્થાનનામકર્મ. તથા જેની અંદર મસ્તક ગ્રીવા અને હસ્તપાદાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને છાતી ઉદર—પેટ આદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે કુબ્જસંસ્થાન,

તેનુ હેતુભૂત જે કર્મ તે [1]કુબ્જસંસ્થાન નામ કર્મ. તથા જેની અંદર છાતિ અને ઉદરાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણયુક્ત હોય અને હસ્તપાદાદિ અવયવો હીન હોય તે વામનસંસ્થાન, તે સંસ્થાન થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે વામનસંસ્થાન નામ કર્મ. તથા જેની અંદર શરીરના સઘળા અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ હીન હોય તે હુંડસંસ્થાન. તેનું હેતુભૂત જે કર્મ તે હુંડસંસ્થાન નામ કર્મ કહેવાય છે. જે કર્મના ઉદયથી શરીર શોભાયુક્ત થાય તે વર્ણ. તે પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—શ્વેત, પીળો, લાલ, લીલો, અને કાળો. તે તે પ્રકારના શરીરનો વર્ણ થવામાં હેતુભૂત કર્મ પણ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં જેના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં બગલા વિગેરે જેવો શ્વેતવર્ણ થાય તે શ્વેતવર્ણનામકર્મ એ રીતે અન્ય વર્ણનામકર્મનો પણ અર્થ સમજી લેવો. શરીરમાં અમુક અમુક જાતનો વર્ણ—રંગ થવામાં વર્ણ નામ કર્મ કારણ છે. તથા જે નાસિકાનો વિષય હોય, જે સુંઘી શકાય તે ગંધ. તેના બે ભેદ છે—૧ સુરભિગંધ ૨ દુરભિગંધ. જે કર્મના ઉદયથી શતપત્ર અને માલતીઆદિના પુષ્પોની જેમ જીવોના શરીરનો સુંદર ગંધ થાય તે સુરભિગંધનામકર્મ, અને જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરમાં લસણ અને હિંગના જેવી ખરાબ ગંધ ઉત્પન્ન થાય તે દુરભિગંધનામકર્મ. સારો કે ખરાબ ગંધ થવામાં ગંધનામકર્મ કારણ છે. તથા જેનો આસ્વાદ લઇ શકાય તે રસ. તે પાંચ પ્રકારે છે. તિક્ત—તીખો, કટુ—કડવો, કષાયેલ—કટાઇ ગયેલા જેવો, આમ્લ—ખાટો, અને મધુર. શરીરનો તેવો તેવો રસ—સ્વાદ થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે પાંચ પ્રકારે છે તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં મરિચાદિની—મરિઆદિના જેવો તિક્ત રસ થાય તે તિક્તરસનામકર્મ. એ પ્રમાણે અન્ય રસ નામકર્મનો અર્થ પણ સમજી લેવો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો રસ થવામાં રસ નામ કર્મ કારણ છે. તથા જે સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય હોય, જેનો સ્પર્શ થઇ શકે તે સ્પર્શ. તે આઠ પ્રકારે છે—કર્કશ—કઠોર, મૃદુ—સુવાળો, લઘુ—હલકો, ગુરૂ—ભારે, સ્નિગ્ધ—ચિકણો. રૂક્ષ—લુખો, શીત, અને ઉષ્ણ. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્પર્શનામકર્મ. તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં પત્થર આદિના જેવો કઠોર સ્પર્શ, થાય તે કર્કશસ્પર્શનામ કર્મ. એ પ્રમાણ શેષ સઘળાસ્પર્શનામકર્મનો અર્થ પણ સમજી લેવો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો સ્પર્શ થવામાં [2]સ્પર્શનામકર્મ કારણછે તથા કૂર્પર, લાગલ, અને ગોમુત્રિકાના આકારે અનુક્રમે

---

૧ અહિં પહેલા કુબ્જ પછી વામન કહ્યું છે બૃહત્સંગ્રહિણમા પહેલા વામન પછી કુબ્જ કહ્યું છે. એટલે લક્ષણ સ્થિતિ વિગેરે અહિં જે કુબ્જનુ તે ત્યા વામનનુ અને અહિં જે [વા]મનનું તે ત્યાં કુબ્જનુ એમ મતાન્તર સમજવો.

૨ વર્ણ ગંધરસ અને સ્પર્શ નામકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓ દરેક જીવને દરેક સમયે ઉદયમાં

બે ત્રણ અને ચાર સમયપ્રમાણ વિગ્રહ વડે એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરી જે ગતિ થાય તે આનુપૂર્વિ. તેવા વિપાકવડેવેદ્ય એટલે તે પ્રકારના ફળને અનુભવ કરાવનારી જે કર્મપ્રકૃતિ તે આનુપૂર્વિનામકર્મ. તે ચાર પ્રકારેછે, તે આ પ્રમાણે—નરકગત્યાનુપૂર્વિ, તિર્યગ્ગત્યાનુપૂર્વિ, મનુષ્ય-ગત્યાનુપૂર્વિ, અને દેવગત્યાનુપૂર્વિ. તેમાં જે કર્મના ઉદયથી વક્રગતિવડે નરકમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરી ગતિ થાય તે નરકાનુપૂર્વિનામકર્મ. એમ શેષ ત્રણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો અર્થ સમજવો. વિગ્રહગતિ સિવાય જીવ ગમે તેમ જઇ શકે છે, પરંતુ વિગ્રહગતિમાં આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીનેજ જીવની ગતિ થાય છે, અને તેમાં આનુપૂર્વિનામકર્મ કારણ છે. તથા વિહાયસ્—આકાશવડે જે ગતિ તે વિહાયોગતિ

પ્રશ્ન—આકાશ સર્વવ્યાપક હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવજ નથી તો પછી વિહાયસ્ એ વિશેષણ શામાટે ગ્રહણ કર્યું ? કારણકે વ્યવચ્છેદ્ય-પૃથક કરવા લાયક વસ્તુનો અભાવ છે. વિશેષણ લગભગ એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુને જુદિ પાડવિ હોય ત્યાં મૂકાય છે. આકાશ વિના ગતિનો સંભવજ નહિ હોવાથી અહિ કોઈ વ્યવચ્છેદ્ય નથી, તેથી વિહાયસ એ વિશેષણ નકામું છે.

ઉત્તર—અહિં વિહાયસ્ એ વિશેષણ નામકર્મની પ્રથમ પ્રકૃતિ જે ગતિનામકર્મ છે તેનાથી પૃથક કરવામાટે મૂકયું છે. કારણકે અહિં માત્ર ગતિનામકર્મ એટલુંજ કહેવામાં આવે તો પહેલું ગતિનામકર્મ તો આવી ગયું છે ફરી શામાટે મૂકયું એવી શંકા થાય, તે શંકા ન થાય માટે વિહાયસ એ વિશેષણ સાર્થક છે. તેથી આપણે જે ચાલીએ છીએ તે ગતિમાં વિહાયોગતિનામકર્મ હેતુ છે, પરંતુ નાર-કત્વાદિપર્યાય થવામાં હેતુ નથી.

તે બે પ્રકારે છે—૧શુભવિહાયોગતિ, ૨ અશુભવિહાયોગતિ. તેમાં જે કર્મના ઉદયથી હંસ હાથી અને બળદના જેવી સુંદર ગતી—ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભવિહાયો ગતિનામકર્મ, અને જે કર્મના ઉદયથી ગધેડું ઉંટ પાડો અને કાગડાના જેવી અશુભગતિ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભવિહાયો ગતિ નામકર્મ. ૬

આ પ્રમાણે ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. જેના અવાંતર ભેદો થઇ શકતા હોય તેનું નામ પિંડપ્રકૃતિ. આ ચૌદે પિંડપ્રકૃતિઓના અવાંતર પાંસઠ ભેદો થાય છે. હવે

હોય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ છે તેથી એમ શંકા થાય કે શ્વેત અને કૃષ્ણ એવી પરસ્પર વિરોધિ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ઉદય કેમ હોઇ શકે? એના ઉત્તરમા સમજવાનું કે આ સઘળી પ્રકૃતીઓ શરીરના અમુક અમુક ભાગમા પોતપોતાનુ કાર્ય કરી કૃતાર્થ થાય છે. જેમ કે વાળનો વર્ણ કૃષ્ણ, લોહીનો લાલ દાંત હાડકા વિગેરેમાં શ્વેત પિત્તમા પીળો કે લીલો વર્ણ હોય છે. એ પ્રમાણે ગંધ આદિ માટે પણ સમજવું. એટલે અહિં કોઇ જાતનો વિરોધ નથી.

પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે, તેના બે ભેદ છે, ૧ સપ્રતિપક્ષ, ૨ અપ્રતિપક્ષ. જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ હોય પરંતુ અવાંતર ભેદો થઈ શકતા ન હોય તે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમકે—ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે. તથા જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ન હોય તેમ આવાંતર ભેદો પણ ન થઈ શકતા હોય તે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમ કે અગુરૂલઘુ આદિ. તેમાં અલ્પ વકતવ્ય હોવાથી પહેલા અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

अगुरुलघु उवघायं परघाउस्सासआयवुज्जोयं ।
निम्माणतित्थनामं च चोद्दस अड पिंडपत्तेया ॥ ७ ॥

अगुरुलघूपघातं पराघातोच्छ्वासातपोद्योतम्
निर्म्माणं तीर्थनाम च चतुर्दशाष्टौ पिण्डाः प्रत्येकाः ॥ ७ ॥

અર્થ— અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, નિર્મ્માણ, અને તીર્થકરનામ એ આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે, અને પૂર્વ ગાથામાં કહેલ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે

ટીકાનુ૦—જે કર્મના ઉદયથી જીવોનું શરીર ન ભારે ન લઘુ કે ન ગુરૂલઘુ થાય પરંતુ અગુરૂલઘુ પરિણામ પરિણત થાય તે [1]અગુરૂલઘુનામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી શરીરની અંદર વધેલા પ્રતિજીહ્વા—જીભ ઉપર થયેલી બીજી જીભ, ગલવૃંદલક—રસોળી, અને ચોરદંત—દાંતની પાસે ધારવાળા નીકળેલા બીજા દાંત એ આદિ પોતાનાજ અવયવડે હણાય—દુઃખી થાય અથવા પોતે કરેલ ઉદ્બંધન—ઝાડ ઉપર ઉંધે માથે લટકવું, ભૈરવપ્રપાત—પર્વત ઉપરથી ઝંપાપાત કરવો એ આદિવડે હણાય તે ઉપઘાત નામકર્મ. જેકર્મના ઉદયથી ઓજસ્વી—પ્રતાપી આત્મા પોતાના દર્શન માત્રથી તેમજ વાણીની પટુતાવડે મહારાજાઓની સભામાં જવા છતા પણ તે સભાના સભ્યોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે—ક્ષોભ પેદાકરે અને પ્રતિવાદિ—સામાપક્ષની પ્રતિભાને દબાવે તે પરાઘાતનામકર્મ. તથા જે કર્મના ઉદયથી ઉચ્છવાસ નિચ્છવાસલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાયતે ઉચ્છવાસ નિચ્છવાસ નામકર્મ.[2]

---

૧ અગુરૂલઘુ નામકર્મનો સંપૂર્ણ શરીરાશ્રિત વિપાક છે. તેના ઉદયથી સંપૂર્ણ શરીર લોઢાના ગોળા જેવુ ભારે નહિ, રૂ જેવું હલકું નહિ, અગર શરીરનો અમુક ભાગ ગુરૂ કે અમુક ભાગ લઘુ એમ પણ નહિ પરંતુ નહિ ભારે નહિ હળવુ એવા અગુરૂલઘુ પરિણામવાળું થાય છે. સ્પર્શનામકર્મમાં ગુરૂ અને લઘુ એ બે સ્પર્શ કહ્યા છે. પરંતુ તેઓ શરીરના અમુક અમુક અવયવમાંજ પોતાની શક્તિ બતાવે છે. જેમ કે હાડકા વિગેરેમા ગુરૂતા, વાળ વિગેરેમા લઘુતા થાય છે તે એનો વિપાક આખા શરીરાશ્રિત નથી. એ તફાવત છે.

૨ અહિં એમ શંકા થાય કે સઘળી લબ્ધિઓ ક્ષાયોપશમિક ભાવે એટલે કે વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી કહી છે, તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લબ્ધિમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉદય

તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરો સ્વરૂપે ઉષ્ણ નહિ છતાં ઉષ્ણ પ્રકાશરૂપ આતપકરે તે આતપ નામકર્મ. તેનો ઉદય સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાદર પૃથ્વીકાયના જીવોનેજ હોય છે, અગ્નિકાય જીવોને હોતો નથી. કારણકે સિદ્ધાન્તમાં તેનો ઉદય નિષેધ્યો છે. તે જીવોના શરીરમાં જે ઉષ્ણતા છે તે ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અને જે પ્રકાશકત્વ છે તે ઉત્કટ રક્તવર્ણનામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલું છે. તથા જેકર્મના ઉદયથી જંતુઓના શરીરો શીત પ્રકાશરૂપ ઉદ્યોત કરે તે ઉદ્યોતનામકર્મ. તેનો ઉદય યતિ અને દેવતાના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરમાં, ચંદ્ર ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાના વિમાનની નીચે રહેલા પૃથ્વીકાયના શરીરમાં, તેમજ કેટલીક વનસ્પતિ વિગેરેમાં હોય છે. તથા જે કર્મના ઉદયથી જંતુઓના શરીરોમાં પોતપોતાની જાતિને અનુસારે અંગ પ્રત્યંગની નિયતસ્થાનવર્ત્તિતા–વ્યવસ્થા–જે સ્થળે જે અંગ ઉપાંગ કે અંગોપાંગ જોઇએ તેની ત્યાં ગોઠવણ થાય તે નિર્માણનામકર્મ. આ કર્મ સૂતાર જેવું છે. જેમ સુતાર પુતળી વિગેરેમાં હાથ વિગેરે અવયવોની વ્યવસ્થા કરે છે. જો આ કર્મ ન હોય તો તેના નોકર જેવા અંગોપાંગ નામકર્મ આદિ વડે થયેલા મસ્તક અને ઉદરાદિ અવયવોની નિયતસ્થળે રચના થવામાં કોઇ નિયમ ન રહે, તેથી નિયત સ્થળે રચના થવામાં નિર્માણનામકર્મ કારણ છે. તથા જે કર્મના ઉદયથી અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્ય આદિ ચોત્રીશ અતિશયો ઉત્પન્ન થાય તે તીર્થંકરનામકર્મ. ગાથામાં चोद्दस अड એમ બે સંખ્યા લખી છે તે ક્રમ પૂર્વક આ પ્રમાણે લેવાની છે. પૂર્વોક્ત

માનવાનું શું પ્રયોજન ? તેનાં ઉત્તરમાં સમજવું કે–કેટલીક લબ્ધિઓમા કે જેની અંદર લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના હોય અને ગ્રહણ કરી શ્વાસોચ્છવાસાદિ રૂપે પરિણમાવવાના હોય ત્યાં કર્મનો ઉદય પણ માનવો પડે છે. કારણ કે કર્મના ઉદય વિના લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી પરિણમાવિ શકાતા નથી. જેમ કે–આહારક લબ્ધિ જેને થઇ હોય તેને જ્યારે આહારક શરીર કરવું હોય ત્યારે લોકમા રહેલી આહારકવર્ગણામાંથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી કે આહારકપણે પરિણમાવે છે. આ ગ્રહણ અને પરિણામ કર્મના ઉદય વિના થતો નથી. જો કે તદનુકૂળ વીર્યાંતર કર્મનો ક્ષયોપશમ તો થવોજ જોઇએ. જો તે ન હોય તો લબ્ધિ ફોરવિ શકે જ નહિ. જેમ કે વૈક્રિય શરીર નામકર્મની લગભગ દરેક સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમનુષ્યોને સત્તા હોય છે, છતા સઘળા મનુષ્ય તિર્યંચો વૈક્રિય શરીર કરી શકતા નથી. પરંતુ જેને તદનુકૂળ ક્ષયોપશમ થયો હોય તેજ કરી શકે છે. તેમ અહિં પણ શ્વાસોશ્વાસના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ તેમજ પરિણમન કરવાનું હોવાથી શ્વાસોશ્વાસ નામકર્મ માનવાની આવશ્યક્તા રહે છે.

૧ આતપનું લક્ષણ અગ્નિમાં ઘટતું નહિ હોવાથી પણ તેને આતપનો ઉદય હોતો નથી. આતપનું લક્ષણ–પોતે અનુષ્ણ હોઇ દૂર રહેલી વસ્તુ ઉપર ઉષ્ણ પ્રકાશ કરે એ છે. જ્યારે અગ્નિ સ્વયં ઉષ્ણ છે, અને માત્ર થોડે દૂર રહેલ વસ્તુપરજ ઉષ્ણ પ્રકાશ કરી શકે છે.

ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહી છે, અને આ ગાથામાં આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી છે. આ પ્રમાણે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી. હવે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે.

तसबायरपज्जत्तं पत्तेय थिरं सुभं च नायव्वं ।
सुस्सरसुभगाइज्जं जसकित्ती सेयरा वीसं ॥ ८ ॥

त्रसबादरपर्याप्तकं प्रत्येकं स्थिरं शुभं च ज्ञातव्यम् ।
सुस्वर सुभगादेयं यशःकीर्तिः सेतरा विंशतिः ॥ ८ ॥

અર્થ—ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્વર, સુભગ, આદેય, અને યશઃકીર્તિ એ ઇતર ભેદ–સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અયશઃકીર્તિ સાથે સપ્રતિપક્ષ વીશ પ્રકૃતિઓ જાણવિ.

ટીકાનુ૦—તાપ આદિથી પીડિત થયા છતા જે સ્થાને રહ્યા છે તે સ્થાનથી ઉદ્વેગ પામે અને છાયા આદિના સેવનમાટે અન્ય સ્થળે જાય તે બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય ત્રસ કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્રસ-નામકર્મ. તેનાથી વિપરીત સ્થાવરનામકર્મ. ઉષ્ણતા આદિથી તપ્ત થવા છતા પણ તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવા માટે જેઓ અસમર્થ છે તે પૃથ્વી અપ તેઉ વાઉ અને વનસ્પતિ સ્થાવર કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્થાવર નામકર્મ. તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવો બાદર થાય તે બાદર નામકર્મ. બાદરપણું તે એક પ્રકારનો પરિણામ વિશેષ છે, કે જેના વશથી પૃથ્વીકાયાદિ એક એક જીવનું શરીર ચક્ષુદ્વારા ગ્રહણ થતું નથી છતાં પણ ઘણા જીવોના શરીરનો જ્યારે સમુહ થાય ત્યારે તેનું ચક્ષુ-દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે[1] બાદર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી

૧ બાદર નામકર્મ એ જીવવિપાકિ પ્રકૃતિ છે. એટલે જીવનો કંઇક બાદર પરિણામ ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ ઉપર અસર કરે છે. જેને લઈ એક અથવા અસંખ્ય શરીરનો પિંડ ચક્ષુનો વિષય થાય છે. જીવ વિપાકી પ્રકૃતિ પુદ્ગલ ઉપર પણ જરૂર અસર કરે છે જેમ ક્રોધ નિદ્રા વિગેરે જીવવિપાકી છતા તેની અસર પુદ્ગલપર થાય છે. તેમ બાદર અને સૂક્ષ્મની જીવ વિપાકી છતા પુદ્ગલ પર અસર થાય છે. એમ ન હોયતો બાદરનું પણ ઔદારિક શરીર છે, સૂક્ષ્મનુ પણ ઔદારિક શરીર છે. બંનેના શરીર અનંતાનંત વર્ગણાના બનેલા છે, છતાં ગમે તેટલા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરો એકઠા થવા છતા તે દેખાયજ નહિ, અને બાદર જીવોનું એક અથવા અસંખ્ય શરીરનોપિંડ દેખાય તેનુ કારણ શું ? બાદર અને સૂક્ષ્મનામકર્મ જીવપર પોતાની અસર ઉત્પન્નકરી પુદ્ગલપર અસર કરે છે. તેથીજ એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે—જે કર્મના ઉદયથી ચક્ષુથી દેખી શકાય એવા સ્થૂળ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે બાદર નામકર્મ, અને તેનાથી વિપરીત સૂક્ષ્મનામકર્મ. બાદર નામકર્મ જો જીવવિપાકી ન હોત તો ચૌદમે ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકેજ નહિ કેમકે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે માત્ર જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય છે.

જીવનો સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે જેને લઇ ગમે તેટલા શરીરોનો પિંડ એકઠો થાય છતા દેખાઇ શકે નહિ તે સૂક્ષ્મનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ થાય તે પર્યાપ્તિ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ ન થાય, અધુરી પર્યાપ્તિએજ મરણ પામે તે અપર્યાપ્તનામકર્મ. પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારમાથી જોઇ લેવું. જે કર્મના ઉદયથી એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેક નામકર્મ. તે કર્મનો ઉદય પ્રત્યેક શરીરિ જીવોને હોય છે. નારક, દેવ, મનુષ્ય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પૃથ્વી, અપ્ તેઉ વાઉ અને કોઠ આમ્ર વિગેરે પ્રત્યેક વનસ્પતિ, એ પ્રત્યેક શરીરિ જીવો છે. તે સઘળાને પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય હોય છે.

પ્રશ્ન—જો કોઠ અને આમ્ર આદિ વૃક્ષોમાં પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય માનીએ તો તેઓમાં એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવું જોઇએ, તે તો હોતું નથી. કારણ કે કોઠ પીપળો પીલુ અને સેલુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ સ્કંધ છાલ મોટી ડાળીઓ વિગેરે દરેક અવયવો અસંખ્ય જીવવાળા માનવામાં આવેલા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં એકાસ્થિક-એક બીજવાળા અને બહુ બીજવાળા વૃક્ષની પ્રરૂપણાના પ્રસંગે કહ્યું છે કે-'તે વૃક્ષોના મૂળ અસંખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે કે મૂળમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે. એ પ્રમાણે કંદ[1] પણ, સ્કંધ પણ, છાલ પણ, મોટી ડાળીઓ પણ, અને પ્રવાલ પણ અસંખ્ય જીવવાળા છે પાંદડા એક એક જીવવાળા છે. ઇત્યાદિ.' મૂળથી આરંભી ફળ સુધિના સઘળા અવયવો દેવદત્તના શરીરની જેમ એક શરીરાકાર જણાય છે. જેમ દેવદત્ત નામના કોઇ પુરૂષનું શરીર અખંડ એક સ્વરૂપવાળું જણાય છે તેમ મૂળ-આદિ સઘળા પણ અખંડ એક સ્વરૂપે જણાય છે. માટે કોઠ વૃક્ષાદિ તે વૃક્ષો અખંડ એક શરીરવાળા છે, અને અસંખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે કે તે કોઠ વિગેરેનું શરીર એક છે, અને તેમાં જીવો અસંખ્ય છે. તાત્પર્ય એ કે એક શરીરમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે, એક નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી તે પ્રત્યેક શરીરિ કેમ કહી શકાય? કેમકે એક શરીરમાં એક જીવ નથી પરંતુ એક શરીરમાં અસંખ્યાતા જીવો છે.

ઉત્તર—મૂળ કંદ આદિ સઘળા પ્રત્યેક શરીરિજ છે, કારણ કે મૂળ આદિમાં જે અસંખ્ય જીવો શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે, તે સઘળાના શરીરો ભિન્ન ભિન્ન છે. અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે જ્યારે મૂળાદિ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે ત્યારે તેઓ એકાકાર કેમ જણાય છે! તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—શ્લેષદ્રવ્ય-જોડનાર દ્રવ્યથી મિશ્રિત

૧ મૂળીયા ઉપર જમીનમાં રહેલા ભાગને કંદ કહે છે, અને જમીન બહાર નીકળેલા ભાગને સ્કંધ કહે છે.

—એકાકાર થયેલ સરસવની વાટની જેમ કોઇ એવાજ પ્રકારના પ્રબળ રાગ દ્વેષરૂપ હેતુ-વડે બાંધેલા તથા પ્રકારના પ્રત્યેકનામકર્મના પુદ્‌ગલોના ઉદયથી તે સઘળા જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે છતાં પરસ્પર વિમિશ્ર—એકાકાર શરીરવાળા થાય છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—શ્લેશ દ્રવ્યથી મિશ્ર થયેલા ઘણા સરસવોની બનાવેલી વાટ જેમ એકાકાર જણાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરિ જીવોના શરીરનો સંઘાત એકાકાર જણાય છે. અથવા ઘણા તલમાં તેને મિશ્ર કરનાર ગોળ વિગેરે નાખી તેની તલપાપડી કરવામાં આવે તે જેમ એકાકાર—દરેક તલ તેમાં ભિન્ન હોવા છતાં એક પિંડરૂપ જણાય છે તેમ વિચિત્ર પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી મૂળ આદિ દરેકને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવા છતા એકાકાર જણાય છે. તેમાંની બંને ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જેમ કોઈ સંયોજક દ્રવ્યવડે મિશ્ર કરાયેલ ઘણા સરસવો ની વાળેલી વર્ત્તિ—વાટ, અથવા સંયોજક દ્રવ્યથી ઘણા તલવડે વિમિશ્ર થયેલી જેમ તલપાપડી થાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરિ જીવોનાં શરીરસંઘાત—શરીરના પિંડો થાય છે. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—જેમ તે વર્ત્તિ—વાટમાં સઘળા સરસવો પરસ્પર ભિન્ન છે, એકાકાર નથી. કેમકે તેઓ સઘળા આપણને ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, એકાકાર જણાતાજ નથી. અહિં ઘણા સરસવો ગ્રહણ કરવાનું એજ કારણ છે કે તેઓ પરસ્પર એકાકાર નથી એમ સ્પષ્ટપણે જણાય. એ પ્રમાણે વૃક્ષાદિમાં પણ મૂળ આદિ દરેક અવયવોમાં અસંખ્યાતા જીવો હોય છે છતા તે સઘળા પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે. અસંખ્યાતા જીવ વચ્ચે એક શરીરવાળા છે એમ નથી. અને જેમ તે સરસવો સંયોજક દ્રવ્યના સંબંધના માહાત્મ્યથી પરસ્પર મિશ્ર થયેલા છે, તેમ મૂળ આદિમાં રહેલા પ્રત્યેક શરીરિ જીવો પણ તથા પ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર સંહત—એકાકારરૂપે થયેલા છે. તથા જે કર્મના ઉદયથી અનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણ નામકર્મ.

પ્રશ્ન—અનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર કેમ ઉત્પન્ન થાય? ન થવું જોઇએ. કારણ કે—જે જીવ પહેલો ઉત્પન્ન થયો તેણે તે શરીર બનાવ્યું, અને તેની સાથે પરસ્પર જોડાવા વડે સંપૂર્ણપણે પોતાનું કર્યું. તેથી તે શરીરમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા જીવનોજ અવકાશ હોવો જોઇએ, અન્ય જીવોનો અવકાશ કેમ હોઇ શકે? દેવદત્તના શરીરમાં જેમ દેવદત્તનો જીવ પોતાના સંપૂર્ણ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેમ બીજા જીવો તેના સંપૂર્ણ શરીર સાથે કંઇ સંબંધ ધરાવતા ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે તેમ દેખાતું નથી. વળી કદાચ અન્ય જીવોને ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ હોય છતા પણ જે જીવે તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પરસ્પર જોડાવા વડે પોતાનું કર્યું તે જીવજ તે શરીરમા મુખ્ય છે, માટે તેના

સંબંધેજ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વ્યવસ્થા, પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ વિગેરે હોવું જોઇએ, પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે કંઈ હોવું જોઇએ નહિ. સાધારણમાં તો તેમ નથી. કારણ કે તેમાં પ્રાણાપાનાદિ વ્યવસ્થા જે એકની તે અનંતાની અને જે અનંતાની તે એકની હોય છે. તો તે કઇ રીતે હોઇ શકે?

ઉત્તર—ઉપર જે કહ્યું તે જિન વચનના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી યોગ્ય નથી. કારણ કે સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા અનંતા જીવો તથા પ્રકારના કર્મોદયના સામર્થ્યથી એક સાથેજ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એક સાથેજ તે શરીરનો આશ્રય લઇ પર્યાપ્તિઓ કરવાનો આરંભ કરે છે, એક સાથેજ પર્યાપ્તા થાય છે, એક સાથેજ પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એકનો જે આહાર તે બીજા અનંતાનો, અને અનંતાનો જે આહાર તે વિવક્ષિત એક જીવનો હોય છે. શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા જે એક જીવની તે અનંતાની અને અનંતાની જે ક્રિયા તે એક જીવની એ પ્રમાણે સમાનજ હોય છે. તેથી અહિં કોઇ અસંગતિ નથી. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—એક સાથે અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એક સાથે તેઓના શરીરની નિષ્પત્તિ થાય છે, એક સાથે શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે, અને એક સાથેજ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની ક્રિયા પણ કરે છે. એક જીવનું જે ગ્રહણ તે અનંતાનું સાધારણ હોય છે, અનંતા જીવોનું જે ગ્રહણ તે એકનું પણ હોય છે. આહાર, શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ એ વિગેરે શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા સાધારણ એટલે અનંતા જીવની તે એક જીવની અને એક જીવની તે અનંતા જીવની હોય છે. સાધારણ જીવોનું એ [1]લક્ષણ છે.

તથા જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, હાડકાં, અને દાંત આદિ શરીરના અવયવોમાં સ્થિરતા—નક્કરપણું થાય તે સ્થિર નામકર્મ. તેનાથી વિપરીત અસ્થિર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવોમાં અસ્થિરતા થાય તે. તથા જે કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે શુભ નામકર્મ. તેનાથી વિપરીત અશુભ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો અશુભ થાય તે. તે આ પ્રમાણે—મસ્તક વડે કોઇને સ્પર્શ કરીએ તો તે સંતોષ પામે છે, કેમકે તે શુભ છે. પગથી અડકીએ તો ગુસ્સે થાય છે, કેમકે તે અશુભ છે. કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે—સ્ત્રીના પગવડે પણ સ્પર્શ કરાયલો પુરૂષ સંતુષ્ટ થાય છે માટે ઉપરના લક્ષણમાં દોષ આવે છે. તેના

---

1 જો કે શરીરને લગતિ સઘળી ક્રિયા સમાન હોય છે, પરંતુ કર્મનો બંધ, ઉદય, આયુનું પ્રમાણ એ કંઇ સઘળા સાથે ઉત્પન્ન થયેલાને સરખાજ હોય છે એમ નથી. સરખાએ હોય તેમ ઓછાવત્તા પણ હોય છે.

ઉત્તરમાં કહે છે-તે સંતોષમાં તો મોહ કારણ છે. અહિંતો વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર થાય છે, માટે કોઈ દોષ નથી. તથા જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણપ્રિય થાય, શ્રોતાને પ્રીતિના હેતુભૂત થાય તે સુસ્વર નામ કર્મ. તેનાથી વિપરીત દુઃસ્વર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણકટુક થાય, શ્રોતાને અપ્રીતિનું કારણ થાય તે. તથા જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર નહિ કરવા છતા પણ સઘળાના મનને પ્રિય થાય તે સુભગ નામકર્મ. તેનાથી વિપરીત જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર કરવા છતા પણ જીવોને અપ્રિય થાય તે દુર્ભગ નામ-કર્મ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-"જે જીવ ઉપકાર નહિ કરવા છતા પણ ઘણાને પ્રિય થાય તેને સૌભાગ્યનો ઉદય હોય છે, અને ઉપકાર કરવા છતા પણ અપ્રિય થાય તેને દૌર્ભાગ્યનો ઉદય હોય છે. સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદયવાળો પણ કોઇ જીવ જોકે કોઇને આશ્રયી અપ્રિય થાય તો તે તેના દોષે થાય છે. જેમ અભવ્યને તીર્થંકર અપ્રિય થાય છે. તેમાં સૌભાગ્યના ઉદયવાળાનો કંઇ દોષ નથી.' તથા જે કર્મના ઉદયથી જે પ્રવૃત્તિ કરે જે બોલે તે સર્વને લોકો પ્રમાણ કરે, અને દેખવા પછી તરતજ અભ્યુત્થાન-સામે જવું આદિ સત્કાર કરે તે આદેય નામકર્મ. તેનાથી વિપરીત અનાદેય નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી યુક્તિ યુક્ત બોલવા છતા પણ લોકો તેનું વચન માન્ય કરે નહિ, તેમજ ઉપકાર કરવા છતા પણ અભ્યુત્થાનાદિ આચરે નહિ તે. તથા તપ શૌર્ય અને ત્યાગાદિથી ઉપાર્જિત યશવડે લોકોમાં જે પ્રશંસા થવી-વાહવાહ બોલાવિ તે યશઃકીર્ત્તિ. અથવા યશ એટલે સામાન્યથી ખ્યાતિ, અને કીર્ત્તિ એટલે ગુણના વર્ણન રૂપ પ્રશંસા. અથવા સર્વ દિશામાં પ્રસરનાર, પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશંસનીય જે કીર્ત્તિ તે યશ, અને એક દિશામાં પ્રસરનારી, દાન પુન્યની ઉત્પન્ન થયેલી જે પ્રશંસા તે કીર્ત્તિ. તે યશ અને કીર્ત્તિ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે યશઃકીર્ત્તિ નામ કર્મ. તેનાથી વિપરીત અયશઃકીર્ત્તિ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી મધ્યસ્થ મનુષ્યોને પણ અપ્રશંસનીય થાય તે. આ રીતે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી. આ સપ્રતિપક્ષ ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓનું આ ક્રમથી જે કથન કર્યું છે, તે આ પ્રકૃતિઓના સંજ્ઞાદિ દ્વિક જણાવે છે. તે આ પ્રમાણે-ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ ત્રસાદિ દશક કહેવાય, સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરાદિ દશક કહેવાય. તેમ અન્યત્ર જ્યાં ત્રસાદિનું ગ્રહણ કર્યું હોય ત્યાં આજ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ, અને સ્થાવરાદિ દશનું જ્યાં ગ્રહણ કર્યું હોય ત્યાં ત્રસાદિની પ્રતિપક્ષ સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ. તથા ત્રસાદિ દશ અને સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ બંને ક્રમ પૂર્વક પરસ્પર વિરોધિ છે. જેમકે-ત્રસ વિરૂદ્ધ સ્થાવર, બાદર વિરૂદ્ધ સૂક્ષ્મ. તથા ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર ચતુષ્ક, સ્થિર ષટ્ક, અસ્થિર ષટ્ક, આદિ સંજ્ઞામાં

કહેલી પ્રકૃતિઓ આજ ગાથામાંથી લેવાની છે. ૮

આ પ્રમાણે નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પૂર્વોક્ત ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓમાં જેના જેટલા પેટા ભેદો થાય છે, અને સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

गईयाईयाण भेया चउ पण पण ति पण पंच छ छक्कं ।
पण दुग पणट्ठ चउदुग पिंडुत्तरभेय पणसट्ठी ॥ ९ ॥

गत्यादीनां भेदाश्चत्वारः पञ्च पञ्च त्रयः पञ्च पञ्च षट् षट् ।
पञ्च द्वौ पञ्च अष्टौ चत्वारः द्वौ पिण्डोत्तरभेदाः पञ्चषष्टिः ॥ ९ ॥

અર્થ—ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના ઉત્તરભેદો અનુક્રમે ચાર, પાંચ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, પાંચ, છ, છ, પાંચ, બે, પાંચ, આઠ, ચાર, અને બે, સરવાળે પાંસઠ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ગતિ જાતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના અનુક્રમે ચારથી બે પર્યંત ઉત્તરભેદો થાય છે. તે આ પ્રમાણે-ગતિના ચાર ભેદ, જાતિ નામના પાંચ, શરીર નામના પાંચ, અંગોપાંગ નામના ત્રણ, બંધન નામના પાંચ, સંઘાતન નામના પાંચ, સંઘયણ નામના છ, સંસ્થાન નામના છ, વર્ણ નામના પાંચ, ગંધનામના બે, રસ નામના પાંચ, સ્પર્શ નામના આઠ, આનુપૂર્વિ નામના ચાર, અને વિહાયોગતિ નામના બે. આ ગતિ આદિ પિંડપ્રકૃતિઓના સઘળા ઉત્તર ભેદો પહેલા ગતિ આદિના સ્વરૂપને કહેવાના અવસરે ક્રમપૂર્વક વિસ્તારથી કહ્યા છે, માટે અહિં ફરીથી કહેતા નથી. સઘળા મળી ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના પાંસઠ ઉત્તર ભેદો થાય છે. અને પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સઘળી મળી અઠાવીસ થાય છે. તે બંનેનો સરવાળો કરતા નામકર્મની ત્રાણું ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. આ આચાર્ય મહારાજ બંધન નામકર્મના પાંચ ભેદોજ માને છે, એટલે ઉકત સંખ્યાજ થાય છે

અહિં બંધમાં એકસો વીશ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે, ઉદયમાં એકસો બાવીસ, અને સત્તામાં એકસો અડતાલીસ, અથવા એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે. તેથી જે વિવક્ષાએ કે કારણે બંધાદિમાં આવું વૈચિત્ર્ય જણાય છે તેના પ્રતિપાદન માટે કહે છે—

ससरीरंतरभूया बंधण संघायणा उ बंधुदए ।
वण्णाइ विगप्पाविहु बंधे नो सम्ममीसाइं ॥ १० ॥

स्वशरीरान्तर्भूतानि बन्धनसंघातनानि तु बन्धोदये ।
वर्णादिविकल्पा अपि हु बन्धे नो सम्यक्त्वमिश्रे ॥ १० ॥

અર્થ— બંધ અને ઉદયમાં બંધન અને સંઘાતનને પોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષ્યાછે, અને વર્ણાદિના ઉત્તર ભેદો પણ બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષ્યા નથી. તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય બંધમાં હોતીજ નથી.

ટીકાનુ૦—બંધ અને ઉદયનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે બંધન નામના પાંચ ભેદની અને સંઘાતન નામના પાંચ ભેદની પોત પોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે એમ સમજવું. જો કે પાંચે બંધન અને સંઘાતનનો બંધ છે અને ઉદય પણ છે છતા જે શરીર નામકર્મનો બંધ કે ઉદય હોય તે સાથે તે શરીર યોગ્ય બંધન અને સંઘાતનનો અવશ્ય બંધ અને ઉદય હોયજ છે તેથી બંધ અને ઉદયમાં જુદા વિવક્ષ્યા નથી. સત્તામાં જુદાજુદા બતાવ્યા છે, અને તે બતાવવાજ જોઇએ. જો સત્તામાં પણ ન બતાવવામાં આવે તો મૂળ વસ્તુજ ઉઠી જાય, બંધન અને સંઘાતન નામનું કોઇ કર્મજ નથી એમ થાય, એટલે સત્તામાં બતાવ્યા છે. કયા કયા બંધન અને સંઘાતનની કયા કયા શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે તે કહે છે—ઔદારિક બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની ઔદારિક શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, વૈક્રિય બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની વૈક્રિય શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, આહારક બંધન અને સંઘાતન નામની આહારક શરીર નામની અંતર્ગત, તૈજસ બંધન અને સંઘાતન નામની તૈજસ શરીર નામની અંતર્ગત, અને કાર્મણ બંધન અને કાર્મણ સંઘાતન નામની કાર્મણ શરીર નામ કર્મની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે. તથા જે વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ નામ કર્મના અનુક્રમે પાંચ બે પાંચ અને આઠ ઉત્તરભેદો થાય છે, તેની બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષા કરી નથી પરંતુ સામાન્યતઃ વર્ણાદિ ચારજ ગણ્યા છે. કારણ કે વીસેનો સાથેજ બંધ અને ઉદય હોય છે, એક પણ પ્રકૃતિ પહેલા કે પછી બંધ કે ઉદયમાંથી ઓછી થતિ નથી, તેથી એમ વિવક્ષા કરી છે. તથા દર્શન મોહનીયની બે ઉત્તર પ્રકૃતિ-સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયને બંધમાં ગ્રહણ કરતા નથી, કારણ કે તેનો બંધજ સંભવતો નથી. તેનેજ સ્પષ્ટ પણે બતાવે છે-જેમ કોઇ છાણ આદિ ઔષધિ વિશેષવડે મદનકોદરા શુદ્ધ કરે છે, તેમ આત્મા મદનકોદરા જેવા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને ઔષધિસમાન સમ્યક્ત્વને અનુરૂપ વિશુદ્ધિ વિશેષ વડે શુદ્ધ કરે છે, અને તેને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. આ પ્રમાણે-૧ શુદ્ધ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધ અને ૩ અશુદ્ધ. તેમાં અત્યંત શુદ્ધ કરાએલા કે જે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા છે, એટલે કે જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવામાં વિઘાતક થતા નથી તે પુદ્ગલો શુદ્ધ કહેવાય છે, અને તેનો સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે. તથા જે અલ્પ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા છે તે અર્ધ વિશુદ્ધ અને તેનો મિશ્ર મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે. અને જેઓ અલ્પ પણ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીય સ્વરૂપેજ

રહેલા છે, તે અશુદ્ધ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે–જેમ છાણાદિ વડે મદનકોદરા શુદ્ધ કરાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણવડે તે ભવ્ય આત્મા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરે છે. જે સર્વથા શુદ્ધ કરાય છે તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ, જે અલ્પ વિશુદ્ધ કરાય છે તે મિશ્ર મોહનીય કર્મ, અને જે શુદ્ધ કરાતાજ નથી જેવા હોય તેવાજ રહે છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે.' આ રીતે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સમ્યક્ત્વ ગુણ વડે સત્તામાંજ શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો હોવાથી તેઓનો બંધ થતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીય નોજ બંધ થાય છે. તેથી બંધના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વિના મોહનીય કર્મની છવ્વીસ, અને બંધન પાંચ સંઘાતન પાંચ અને વર્ણાદિ સોળ વિના નામકર્મની સડસઠ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરાય છે. શેષ કર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં વધઘટ નથી એટલે સર્વ પ્રકૃતિઓની સંખ્યાનો સરવાળો કરતા બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. ઉદયના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનો પણ ઉદય થતો હોવાથી તેની વૃદ્ધિ કરતા એકસો બાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે, અને સત્તામાં બંધ ઉદયમાં નહિ વિવક્ષેલ પાંચ બંધન પાંચ સંઘાતન અને વર્ણાદિ સોળનું પણ ગ્રહણ થતું હોવાથી સરવાળે એકસો અડતાલીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે–'જે પરમાત્માએ સત્તામાંથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ખપાવિ તે પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરૂં છું. જ્યારે શ્રીમાન્ ગર્ગર્ષિ અને શ્રી શિવશર્માચાર્યાદિ અન્ય આચાર્ય મહારાજાઓના મતે સત્તામાં એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ ગણવામાં આવે ત્યારે બંધનો પંદર વિવક્ષાય છે–ગણવામાં આવે છે. તેથી એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિઓમાં પાંચ બંધન તો ગણાયાજ છે અને વધારાના દશ બંધન અધિક કરીએ એટલે એકસો અઠ્ઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. ૧૦

હવે પંદર બંધન શી રીતે થાય છે એવી શિષ્યની શંકા કરીને તેના ઉત્તરમાં પંદર બંધનની પ્રરૂપણા અર્થે કહે છે—

वेउव्वाहारोरालियाण सगतेयकम्मजुत्ताणं ।
नव बंधणाणि इयरदुजुत्ताणं तिन्नि तेसिं च ।। ११ ।।

वैक्रियाहारकौदारिकाणां स्वकतैजसकार्मणयुक्तानाम् ।
नव बन्धनानि इतरद्वियुक्तानां त्रीणि तयोश्च ।। ११ ।।

અર્થ—પોતાનાજ નામ સાથે, તૈજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે જોડતા વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકના નવ બંધન થાય છે. તૈજસ કાર્મણ બંને સાથે યુક્ત કરતા ત્રણ શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે, અને તૈજસ કાર્મણ એ બે શરી-

રના ત્રણ બંધન થાય છે કુલ પંદર બંધન થાય છે.

ટીકાનુ૦—પોતાના નામ સાથે, તૈજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકને જોડતા નવ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે–વૈક્રિય વૈક્રય બંધન, વૈક્રિય તૈજસ બંધન, વૈક્રિય કાર્મણ બંધન, આહારક આહારક બંધન, આહારક તૈજસ બંધન, આહારક કાર્મણ બંધન, ઔદારિક ઔદારિક બંધન, ઔદારિક તૈજસ બંધન, ઔદારિક કાર્મણ બંધન. તેમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરાયેલા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન, અને એવા પ્રકારનો સંબંધ થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામકર્મ. એ પ્રમાણુ દરેક બંધન નામકર્મ માટે સમજવું. પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાયલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે જે બંધન તે વૈક્રિયતૈજસબંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાયલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિયકાર્મણબંધન. તથા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા આહારક પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે આહારક આહારક બંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલો સાથે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલોનો જે સંબંધ તે આહારક તૈજસ બંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા આહારક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ ને આહારકકાર્મણબંધન. તથા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા ઔદારિક પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક ઔદારિક બંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તેજ ઔદારિક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક તૈજસ બંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા ઔદારિક પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક કાર્મણ બંધન. તથા ઇતર–તૈજસ અને કાર્મણ બંનેના સમુહ સાથે જોડાયેલા તે ત્રણ શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે–વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બંધન, આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન, અને ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન. તેમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા વૈક્રિયતૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણેના પુદ્ગલોનો પરસ્પર જે સંબંધ તે વૈક્રિયતૈજસકાર્મણબંધન. એ પ્રમાણે આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન અને ઔદારિકતૈજસકાર્મણબંધન પણ સમજવા. પૂર્વોકત નવ બંધન સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતા કુલ બાર થાય છે. તથા તૈજસ અમે કાર્મણના પરસ્પર જોડવાથી ત્રણ બંધન થાય છે. તે આ

પ્રમાણે—તૈજસતૈજસબંધન, તૈજસકાર્મણબંધન, અને કાર્મણકાર્મણબંધન. તેમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા તૈજસ પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે તૈજસતૈજસબંધન, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અને ગ્રહણ કરાતા તૈજસ પુદ્ગલોનો પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ અને ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે તૈજસકાર્મણબંધન, અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ કાર્મણ પુદ્ગલોનો ગ્રહણ કરાતા કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે કાર્મણકાર્મણબંધન. પૂર્વોક્ત બાર બંધનો સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતા કુલ પંદર બંધન થાય છે. તે તે બંધનોના હેતુભૂત કર્મના પણ પંદર ભેદો થાય છે. આ પ્રમાણે જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમને મતે પંદર બંધનનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૧૧.

હવે જે આચાર્યો પંદર બંધનની વિવક્ષા કરતા નથી પરંતુ પાંચજ માને છે તેમના મતે પાંચ બંધન અને તેના સમાન વક્તવ્ય હોવાથી પાંચ સંઘાતનનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

ओरालियाइयाणं संघाया बंधणाणि य सजोगे ।

औदारिकादीनां संघाताः बन्धनानि च स्वयोगे ।

અર્થ—ઔદારિકાદિ શરીરના સંઘાતનો અને બંધનો પોત પોતાના યોગ્ય પુદ્ગલોના યોગે થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ શરીરોનો પોતપોતાના યોગ્ય પુદ્ગલો સાથે યોગ થાય ત્યારે તેનો સંઘાત અને બંધન થાય છે. પર પુદ્ગલો સાથે યોગ છતા તેની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી સંઘાત કે બંધન થતા નથી. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—જો કે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો પર તૈજસાદિ પુદ્ગલો સાથે સંયોગ થાય છે, અને સંયોગ એજ અહિં બંધન કહેવાય છે, બંધન સંઘાત સિવાય થતું નથી 'અસંહત પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી' એવો ન્યાય છે માટે. તો પણ પર પુદ્ગલો સાથે થતા સંયોગની અહિં વિવક્ષા કરતા નથી; માટે પાંચજ બંધન અને પાંચજ સંઘાતન થાય છે. ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સ્વ પુદ્ગલો સાથે જેમ યોગ થાય છે તેમ બીજા તૈજસાદિ પુદ્ગલો સાથે પણ યોગ થાય છે, તે યોગની વિવક્ષા કરી શિવશર્મસૂરિઆદિ આચાર્યોએ પંદર બંધન માન્યા છે. અને તે યોગની અવિવક્ષા કરી માત્ર સ્વ સ્વ યોગ્ય પુદ્ગલો સાથેના યોગનીજ વિવક્ષા કરી આ આચાર્ય મહારાજે પાંચ બંધન માન્યા છે.

પ્રશ્ન—જેઓ પંદર બંધન માને છે તેમના મતે 'અસંહત પુદ્ગલોનો બંધ થતો નથી.' એવો ન્યાય હોવાથી સંઘાતનો પણ પંદર હોવાં જોઇએ, કેમકે જેવાજેવા પ્રકારનો પુદ્ગલોનો પિંડ થાય તે પ્રમાણે તેનું બંધન થાય. હવે

પંદર માનવામાં આવે તો પૂર્વાપર વિરોધ કેમ ન આવે? કેમકે સંઘાતનો તો કોઇ પંદર માનતાજ નથી. સઘળા આચાર્યો પાંચજ માને છે.

ઉત્તર—ઉપરોકત દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે તેઓએ સંઘાતનનું લક્ષણજ બીજું કર્યું છે. સંઘાતન નામકર્મના લક્ષણનું તેઓ આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે–માત્ર પુદ્ગલોની સંહતિ–સમૂહ થવામાં સંઘાતન નામકર્મ હેતુ નથી, કારણ કે સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથીજ સિદ્ધ છે, તેથી માત્ર સંહતિમાં હેતુભૂત સંઘાત નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી સંઘાત વિશેષ–પિંડ વિશેષ તે તે પુદ્ગલોની રચના વિશેષ થવામાં સંઘાત નામકર્મ નિમિત્ત છે. અને રચના તો ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અથવા કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનીજ થાય છે. કારણ કે જગતમાં ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિકાદિ નામકર્મો છે. ઔદારિક તૈજસ વર્ગણા, કે ઔદારિક કાર્મણ વર્ગણાદિ નથી તેમજ તેના હેતુભૂત ઔદારિક તૈજસ નામકર્મ આદિ કર્મ પણ નથી, જેથી તેવા પ્રકારની વર્ગણા ગ્રહણ કરી રચના થાય. પરંતુ ઔદારિક વર્ગણા છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિક નામકર્મ છે. ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી શરીર યોગ્ય વર્ગણાનું ગ્રહણ અને ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરને યોગ્ય રચના થાય છે. અને ઔદારિકાદિ બંધન નામકર્મના ઉદયથી તેનો ઔદારિકાદિ શરીર સાથે સંબંધ થાય છે. એટલે રચના જે શરીર નામકર્મ ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે પુદ્ગલોની તે શરીરને અનુસરીનેજ થાય છે. પછી સંબંધ ભલે ગમે તેની સાથે થાય, તેથી [1]સંઘાત નામકર્મ તો પાંચ પ્રકારેજ છે.

---

૧ આ સંબંધે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે—

પ્રશ્ન—સંઘાતન નામકર્મ માનવાનું શું પ્રયોજન છે? માત્ર પુદ્ગલોનો સમુહ કરવો તેની અંદર તે કર્મ કારણ છે એવો ઉત્તર આપતા હો તો તે યોગ્ય નથી. કેમકે પુદ્ગલોનો સમૂહ તો ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ સિદ્ધ છે. તેમા તો સંઘાત નામકર્મનો કંઈ ઉપયોગ નથી. તથા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના પ્રમાણે સંઘાત–સમૂહ વિશેષ કરવો તેમાં સંઘાતન નામકર્મ કારણ છે, આવો પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય પણ યુકત નથી. કારણ કે જેમ તન્તુનો સમુહ પટ પ્રત્યે કારણ છે, તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સમુહ ઔદારિકાદિ શરીરોનું કારણ છે, અને સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથી સિદ્ધ છે. તેમાં સંઘાતનને વિશેષ કારણરૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે

ઉત્તર—અમુક પ્રમાણમાંજ લંબાઈ જાડાઇ આદિ નિશ્ચિત પ્રમાણવાળા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના માટે સમૂહ વિશેષની ઔદારિકાદિ શરીરને અનુસરતી રચનાની આવશ્યકતા છે અને તેથીજ શરીરનું તારતમ્ય થાય છે. માટે સમૂહ વિશેષના કારણરૂપે સંઘાતન

અને જુદા જુદા શરીરો સાથે સંબંધ થતો હોવાથી બંધન પંદર પ્રકારે છે. જેઓ પાંચ બંધન અને પાંચ સંઘાતન માને છે, માટે તેઓના તો ઉપરોક્ત શંકાને અવકાશજ નથી. તે સંઘાતન નામ પાંચ પ્રકારે છે–૧ ઔદારિક સંઘાતન નામ, ૨ વૈક્રિય સંઘાતનનામ. ૩ આહારક સંઘાતન નામ, ૪ તૈજસ સંઘાતન નામ, ૫ અને કાર્મણ સંઘાતન નામ. તેમાં ઔદારિક શરીરની રચનાને અનુસરી ઔદારિક પુદ્ગલોની સંહતિ–રચના થવામાં નિમિત્ત ભૂત જે કર્મ તે ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મ. એમ શેષ ચાર સંઘાતન કર્મોનો અર્થ જાણી લેવો. આ લક્ષણ ઘટતું હોવાથી કોઇ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

આ પ્રમાણે નામકર્મના સંબંધમા કહેવા યોગ્ય કહીને હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે—

बंधसुभ संतउद्या आसज्ज अणेगहा नामं ॥ १२ ॥

बन्ध शुभसत्तोदयानासाद्यानेकधा नाम ॥ १२ ॥

અર્થ— બંધ, શુભ, સત્તા, અને ઉદયને આશ્રયી નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે.

ટીકાનુ૦—જેનું સ્વરૂપ દશમી ગાથામાં કહ્યું છે તે બંધ, શુભાશુભપણું, સત્તા અને ઉદયને આશ્રયિ પૃથક્ પૃથક્ ભાવને પ્રાપ્ત થતું નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે–બંધ અને ઉદય આશ્રયિ ત્રાણુમાંથી વર્ણાદિ સોળ, બંધન પંચક, સંઘાતન પંચક, એ છવ્વીસ પ્રકૃતિ ઓછી કરતા સડસઠ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ વાળું થાય છે. તથા શુભ, અને અશુભપણાનો વિચાર કરતા વર્ણાદિ ચતુષ્ક બે પ્રકારે ઘટે છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેથી શુભ અને અશુભ કોઇપણ પ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં વર્ણાદિ ચતુષ્ક ઉમેરાય છે. માટે સઘળી શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓ મળી એકોત્તેર થાય છે. અને સત્તાનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે વર્ણાદિ વીશ બંધન પંચક સંઘાતન પંચક એ સઘળી પ્રકૃતિઓનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ત્રાણું પ્રકૃતિઓ ગણાય છે. આ પ્રમાણે સંખ્યાના ભેદ આશ્રયી અનેક પ્રકારે નામકર્મ થાય છે. ૧૨

અહિં વર્ણાદિ ચતુષ્ક શુભ–પુણ્ય પ્રકૃતિઓ અને અશુભ–પાપ પ્રકૃતિઓ એ બંનેમાં આવે છે, એ પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું છે. જે સ્વરૂપે વર્ણાદિ ચતુષ્ક પુણ્ય હોય તેજ સ્વરૂપે તે પાપ હોય એમ હોવું યોગ્ય નથી, કેમકે પરસ્પર વિરોધ

નામકર્મ અવશ્ય માનવું જોઇએ, એ રીતે પૂર્વાચાર્યોનો અભિપ્રાયજ યુક્ત છે. તાત્પર્ય એ કે–ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી જે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તેની નિયત પ્રમાણવાળી રચના થવામા સંઘાત નામકર્મ હેતુ છે.

છે માટે. પરંતુ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિભાગની અપેક્ષાએ શુભાશુભપણું ઘટે છે તે માટે વિભાગ આશ્રયી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની પ્રરૂપણા કરે છે—

नीलकसिणं दुगंधं तित्तं कडुअं गुरुं खरं रुक्खं ।
सीयं च असुभनवगं एगारसगं सुभं सेसं ॥ १३ ॥

नीलं कृष्णं दुर्गन्धं तिक्तं कटुकं गुरु खरं रुक्षं ।
सीतं चाशुभनवकं एकादशकं शुभं शेषम् ॥ १३ ॥

અર્થ—નીલ, કૃષ્ણ એ બે વર્ણ, દુરભિગન્ધ, તિકત કટુક, એ બે રસો ગુરૂ ખર, રૂક્ષ અને શીત એ ચાર સ્પર્શ કુલ નવ અશુભ–પાપ છે, શેષ અગીઆર શુભ–પુણ્ય છે.

ટીકાનુ૦—વર્ણનામકર્મમાં નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ, ગંધ નામકર્મમાં દુરભિગંધ નામકર્મ, રસ નામકર્મમાં તિકત–કડવો અને કટુક–તીખો રસ નામ-કર્મ, અને સ્પર્શ નામકર્મમાં ગુરૂ, ખર, રૂક્ષ અને શીત સ્પર્શ નામકર્મ એ નવ પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. અને શેષ શુકલ, પીત અને રકતવર્ણ નામકર્મ, સુરભિગંધ નામકર્મ, મધુર અમ્લ–ખાટો અને કષાય–તૂરો રસ નામકર્મ અને લઘુ મૃદુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મ એ વર્ણાદિ અગીઆર પ્રકૃતિઓ શુભ છે. ૧૩

આ પ્રમાણે સઘળા કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી. હવે તે પ્રકૃતિઓના ધ્રુવ બંધિત્વ, અધ્રુવબંધિત્વાદિ વિભાગનું પ્રતિપાદન કરવા માટે દ્વાર ગાથા કહે છે—

धुवबंधि धुवोदय सव्वघाइ परियत्तमाणअसुभाओ ।
पंच वि सपडिवक्खा पगई य विवागओ चउहा ॥ १४ ॥

ध्रुवबन्धिध्रुवोदयसर्वघातिपरावर्त्तमानाशुभाः ।
पञ्चापि सप्रतिपक्षाः प्रकृतयश्च विपाकतश्चतुर्द्धा ॥ १४ ॥

અર્થ—કર્મ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરાવર્ત્તમાન અને અશુભ એ પાંચે પ્રતિપક્ષ સહિત કરતા દશ ભેદે થાય છે, અને વિપાક આશ્રયી ચાર ભેદે થાય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં સામાન્યથી ભેદની સંખ્યાનો વિચાર કરતા પ્રકૃતિઓ દશ પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરા-વર્ત્તમાન, અને અશુભ એ પાંચેને અધ્રુવબંધિઆદિ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ સહિત કરતાં દશ ભેદ થાય છે. અહિં पञ्च य એ પદમાં મૂકેલ ચ શબ્દવડે સપ્રતિપક્ષ વસત્તા પ્રકૃતિઓ પણ સમજવી. તેમાં બંધવિચ્છેદ કાળપર્યંત દરેક

સમયે દરેક જીવોને જેઓનો બંધ હોય તે ધ્રુવબંધિની. બંધ વિચ્છેદ કાળ સુધિમાં પણ સર્વ કાલાવસ્થાયિ જેઓનો બંધ ન હોય તે અધ્રુવબંધિની. તથા ઉદય વિચ્છેદ કાળ પર્યંત દરેક સમયે જીવોને જે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે ધ્રુવોદયી. અને ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધિમાં પણ જેઓના ઉદયનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવોદયી. તથા પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો જે સર્વથા ઘાત કરે તે સર્વઘાતિની. અને જ્ઞાનાદિ ગુણોનો જે ઘાત ન કરે તે અઘાતિની. અથવા સર્વઘાતિપ્રતિભાગા. સર્વઘાતિ સરખી–અહિં સર્વ ઘાતિની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાં દશે ઘાતિ અને અઘાતિ એ બંનેનુ ગ્રહણ છે. તેમાં પોતાના વડે હણી શકાય એવા જ્ઞાનાદિ ગુણોના એક દેશને જેઓ હણે તે દેશઘાતિની. અને સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનું સાદૃશ્ય જે પ્રકૃતિઓમાં હોય તે સર્વઘાતિપ્રતિભાગા. તાત્પર્ય એ કે–સ્વરૂપે અઘાતિ હોવા છતા પોતાનામાં જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવવાની શકિત નહિ હોવા છતા જેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી પોતાનો અતિદારૂણ વિપાક બતાવે છે, તેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ સાથે વેદાતા દારૂણવિપાક બતાવતિ હોવાથી તેઓના સાદૃશ્યને પ્રાપ્ત કરે છે માટે સર્વઘાતિ પ્રતિભાગા કહેવાય છે.તથા જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અથવા ઉદય બીજી કોઇ બંધાતિ અથવા વેદાતિ પ્રકૃતિવડે પ્રકાશ વડે જેમ અંધકાર રોકાય તેમ રૂંધાય–રોકાય તે પરાવર્ત્તમાન કહેવાય. એટલે કે જે જે કાળે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયનો સંભવ હોય તે તે કાળે બંધ અને ઉદય આશ્રયી જેઓ પરાવર્ત્તન ભાવ પામે,અને ફરી યથાયોગ્ય રીતે પોતાના બંધ અને ઉદયના હેતુઓ મળ-વાથી બંધ અને ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રમાણે બંધ અને ઉદયથી પરાવર્ત્તન થતું હો-વાથી તેઓ પરાવર્ત્તન કહેવાય છે. તથા જેઓનો બંધ અથવા ઉદય અન્ય વેદાતિ કે બંધાતી પ્રકૃતિઓવડે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ નહિ હોવાથી રોકાતો નથી તે અપરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે. તથા જે પ્રકૃતિનો વિપાક–ફળ શુભ ન હોય તે અશુભ—પાપ અને જેઓનો વિપાક શુભ હોય તે શુભ–પુણ્ય કહેવાય છે. તથા વિચ્છેદ કાળ પહેલા જે પ્રકૃતિઓની દરેક સમયે દરેક જીવને સત્તા હોય તે ધ્રુવસત્તાક, અને વિચ્છેદ કાળ પહેલા પણ જેઓની સત્તાનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહે-વાય છે. ધ્રુવબંધિની આદિ કઇ કઇ પ્રકૃતિઓ છે તે હવે પછી કહેવામાં આવશે. તથા વિપાક-આશ્રયીને પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–પુદ્‌ગલ વિપા-કિની, ભવવિપાકિની, અને જીવવિપાકિની. વિપાક એટલે કર્મ પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે. પુદ્‌ગલ, ભવ, ક્ષેત્ર, અને જીવદ્વારા પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુ-ભવ થતો હોય તેઓ પુદ્ગલવિપાકાદિ કહેવાય છે. ૧૪.

હવે ધ્રુવબંધિની આદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नाणंतरायदंसण धुवबंधि कसायमिच्छभयकुच्छा ।
अगुरुलघु निमिण तेयं उवघायं वण्णचउकम्मं ॥ १५ ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनानि ध्रुवबन्धिन्यः कषायमिथ्यात्वभयजुगुप्साः ।
अगुरुलघु निर्माणं तैजसमुपघातं वर्णचतुःकार्मणम् ॥ १६ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, દર્શનાવરણીય, કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરૂલઘુ, નિર્માણુ, તૈજસ ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક, અને કાર્મણુ એ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦— જેનો શબ્દાર્થ ઉપર કહી આવ્યા તે ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ સુડતાલીસ છે. તે આ પ્રમાણે—ગાથામાં જ્ઞાનાવરણીયનો સામાન્યથીજ નિર્દેશ કરેલો હોવાથી તેના પાંચે ભેદો લેવાના છે. એ પ્રમાણે અંતરાય અને દર્શનાવરણીય માટે પણ સમજવું. એટલે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ દર્શનાવરણીય નવ, કષાય સોળ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય અને જુગુપ્સા એ આડત્રીસ ઘાતિકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે. હવે નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—અગુરૂલઘુ, નિર્માણુ તૈજસ ઉપઘાત, વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શરૂપ વર્ણાદિચતુષ્ક, અને કાર્મણુ એમ નવ છે. આ પ્રકૃતિઓનો પૃથક્ નિર્દેશ જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ લેવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં આ પ્રકૃતિઓ સુખપૂર્વક લઇ શકાય એ માટે છે. સઘળી મળી સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધિની છે. હવે કઇ પ્રકૃતિઓ કયા ગુણુસ્થાન સુધી નિરંતર બંધાય છે, તે કહે છે.—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણુસ્થાનક પર્યંત મિથ્યાત્વમોહનીય નિરંતર બંધાય છે. ત્યાર પછી મિથ્યાત્વના ઉદય રૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી બંધાતી નથી. મિથ્યાત્વ મોહનીય જ્યાં સુધિ વેદાય છે ત્યાં સુધી બંધાય છે. કહ્યું છે કે—'જ્યાં સુધી વેદાય છે ત્યાં ત્યાં સુધી બંધાય છે' મિથ્યાદ્રષ્ટિ ગુણુસ્થાનકથી આગળના કોઇ પણુ ગુણુઠાણે મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી માટે ઉપરના ગુણુઠાણે તેનો બંધ પણુ નથી. અનંતાનુબંધિચતુષ્ક, અને સ્ત્યાનર્ધિત્રિક સાસ્વાદન સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગુણુસ્થાનક સુધી બંધાય છે. આગળ ઉપર અનંતાનુબંધીના ઉદયરૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી તે બંધાતિ નથી. એ પ્રકૃતિઓના બંધમાં અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય જન્ય આત્મપરિણામ હેતુ છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર તેઓના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બંધાતા નથી. આદીના બાર કષાયનો તેઓનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધીજ તજ્જન્ય આત્મપરિણામવડે બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય દેશવિરતિ પર્યંત બંધાય છે. નિદ્રા અને પ્રચલા

અપૂર્વકરણના પ્રથમ ભાગ સુધિ બંધાય છે. આગળ ઉપર તેના બંધ યોગ્ય પરિણામનો અસંભવ હોવાથી બંધાતિ નથી. એ પ્રમાણે અગુરૂલઘુ આદિ નામં કર્મની ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના [1]ચરમસમય પર્યંત બંધાય છે. સંજવલન ક્રોધ માન માયા અને લોભ અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર બાદર કષાયના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બંધાતી નથી. કેમકે તેઓના બંધમાં બાદર કષાયનો ઉદય હેતુ છે. જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને અંતરાય પાંચ એ સુક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર તેના બંધમાં હેતુભૂત કષાયનો ઉદય નહિ હોવાથી બંધાતી નથી. તથા શેષ ગતિચતુષ્ક, આનુપુર્વીચતુષ્ક જાતિપંચક, વિહાયોગતિદ્વિક, સંસ્થાનષટ્ક, સંઘયણષટ્ક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, ત્રસ દશક, સ્થાવર દશક, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉદ્યોત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, સાત અસાતવેદનીય, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર, હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, એ હાસ્યચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, અને ચાર આયુ એ તહોંતેર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધીની છે. કારણ કે તે તે પ્રકૃતિઓના સામાન્ય બંધહેતુઓ છતાં પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી દરેક સમયે બંધાતી નથી પણ અમુક અમુક ભવાદિયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બંધાતા બંધાય છે. ૧૫

આ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ધ્રુવોદયી કહે છે—

निम्माणथिराथिरतेयकम्मवण्णाइअगुरुसुहमसुहं ।
नाणंतरायदसगं दंसणचउमिच्छ निच्चुदया ॥ १६ ॥

निर्माणस्थिरास्थिरतैजसकार्मणवर्णाद्यगुरुलघुशुभाशुभम् ।
ज्ञानान्तरायदशकं दर्शनचतुःमिथ्यात्वं नित्योदयाः ॥ १६ ॥

અર્થ—નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચાર, અગુરૂલઘુ શુભ, અશુભ, જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની દશ, દર્શનાવણીય ચાર અને મિથ્યાત્વ એ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—ઉદય વિચ્છેદ કાળ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓનો હંમેશા ઉદય હોય છે તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ તે આ—નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, તૈજસ કાર્મણ, વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ એ વર્ણચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, શુભ અને અશુભ

૧ નામકર્મની ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે પર્યંત બંધાય છે જુઓ બીજો કર્મગંથ ગાથા ૯-૧૦ અહિં ટીકામા ચરમ સમય પર્યંત બંધાય છે એમ કહ્યું છે, અને ભય જુગુપ્સા આઠમાના અંતસમય સુધિ બંધાય છે એ હકીકત કહી નથી. કારણ બહુશ્રુત જાણે.

એ બાર નામકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ છે. એનો પૃથક્ નિર્દેશ અભિપ્રાય પૂર્વક છે. અને તે એ કે સામાન્યથી જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ લેવાનું કહે ત્યાં આ બાર પ્રકૃતિઓ લેવી. હવે ઘાતિકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ કહે છે.— જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવલ-દર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ પંદર ઘાતિ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે. કુલ સત્તાવીશ થાય છે. હવે કઇ પ્રકૃતિઓનો કયા ગુણસ્થાનક પર્યંત નિરંતર ઉદય હોય છે, તે કહે છે—અગુરૂલઘુ આદી નામ-કર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ તેરમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, મિથ્યાત્વ મોહનીય પ્રથમ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, અને શેષ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બારમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત નિરંતર ઉદયમાં હોય છે, તેથી તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે તથા શેષ પંચાણું પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી છે, અધ્રુવોદયિ હોવાનું કારણ ગતિનામાદિ ઘણી પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી છે. અને તીર્થંકર આદી કેટલીક પ્રકૃતિઓનો સર્વ કાળે ઉદય હોતો નથી તે છે. પંચાણુ પ્રકૃતિઓના નામો સુગમ હોવાથી અહિં બતાવ્યા નથી. ૧૬

હવે સર્વઘાતિ પ્રકૃતીઓ બતાવે છે.—

केवलियनाणदंसणआवरणं बारसाइमकसाया ।
मिच्छत्तं निद्दाओ इय वीसं सव्वघाईओ ।। १७ ।।

कैवलिकज्ञानदर्शनावरणं द्वादशाद्यकषायाः ।
मिथ्यात्वं निद्रा इति विंशतिः सर्व्वघातिन्यः ।। १७ ।।

અર્થ— કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ આદિના બાર કષાય, મિથ્યાત્વ, અને નિદ્રા એ વીશ સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—જેનો શબ્દાર્થ પહેલા કરી આવ્યા તે સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓ વીશ છે. તે આ પ્રમાણે—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યા-ખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ બાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને પાંચ નિદ્રા. ઘાતિ પ્રકૃતિઓની અંદરની મતિજ્ઞાનાવરણાદિ શેષ પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે, અને વેદનીય નામ, ગોત્ર અને આયુની સઘળી પ્રકૃતિઓ અઘાતિ [1]છે.

---

૧ અહિં દેશઘાતિ આદિનો બંધની અપેક્ષાએ વિચાર કર્યો છે, એટલે કુલ એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ થાય છે. ઉદયની અપેક્ષાએ વિચારંએ તો સમ્યક્ત્વ મિશ્રમોહનીય સાથે ઘાતિકર્મની સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ લેવી. તેમા સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો દેશઘાતિમાં અને મિશ્ર-મોહનીયનો સર્વઘાતિમાં સમાવેશ થાય છે. સર્વ જો ઉદયની અપેક્ષાએ એકસો બાવીસ પ્રકૃતિઓ થાય છે.

હવે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમાં સર્વઘાતિપણું શા હેતુથી છે? એ પ્રશ્નનો અવકાશ જાણીને તેની પ્રરૂપણામાટે કહે છે—

सम्मत्तनाणदंसणचरित्तघाइत्तणाउ घाईओ ।
तस्सेस देसघाइत्तणाउ पुण देसघाइओ ॥ १८ ॥

सम्यक्त्वज्ञानदर्शनचारित्रघातित्वात् घातिन्यः ।
तच्छेषाः देशघातित्वात् पुनः देशघातिन्यः १८ ॥

અર્થ—સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરતિ હોવાથી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણના દેશનો ઘાત કરતિ હોવાથી દેશઘાતિ છે.

ટીકાનું૦—ઉક્ત સ્વરૂપવાળી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ યથાયોગ્ય રીતે પોતાનાથી જે ગુણનો ઘાત થઇ શકે તે જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર ગુણનો સંપૂર્ણપણે ઘાતકરે છે. તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ સમ્યકત્વનો સર્વથા ઘાત કરે છે. કારણ કે તેનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય ત્યાં સુધિ કોઇ પણ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને સંપુર્ણપણે દબાવે છે. પાંચે નિદ્રાઓ દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલબ્ધિને સર્વથા દબાવે છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરે છે. આ પ્રમાણે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યકત્વાદિ ગુણોનો સર્વથા ઘાત કરતિ હોવાથી સર્વઘાતિ કહેવાય છે. તથા ઉકત સર્વઘાતિ વીશ પ્રકૃતિઓ સિવાયની ચાર ઘાતિકર્મની મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પચીસ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિગુણના એક દેશને ઘાત કરતિ હોવાથી દેશઘાતી કહેવાય છે. ઉપર જે કહ્યું તેનો તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—અહિં જો કે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મગુણને સંપૂર્ણપણે દબાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તો પણ જીવ સ્વભાવે સંપૂર્ણ પણે દબાવવા તે સમર્થ થતું નથી. જો સંપૂર્ણપણે દબાવે તો જીવ અજીવ થઇ જાય, અને તેથી જડ અને ચૈતન્ય વચેના ભેદનો અભાવ થાય. જેમ અતિગાઢ વાદળાના સમુહવડે સૂર્ય ચંદ્રના કીરણોનો સમૂહ દબાવા છતાં પણ સર્વથા તેનો પ્રકાશ અવરાઇ શકતો નથી. જો સર્વથા અવરાઈ જાય તો પ્રતિપ્રાણિ પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિના વિભાગના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. કહ્યું છે કે—ગાઢ મેઘનો ઉદય થવા છતાં પણ ચંદ્ર સૂર્યનો કંઇક પ્રકાશ હોય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મવડે સંપૂર્ણપણે કેવળજ્ઞાન અવરાવા છતાં પણ જે કંઈ તત્સંબંધિ મંદ તીવ્ર

અતિતીવ્ર પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનનો એક દેશ કે જેની મતિજ્ઞાનાદિ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે, તે એક દેશને યથાયોગ્ય રીતે મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીયકર્મ દબાવતું હોવાથી તે દેશઘાતિ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કેવળદર્શનારણીય કર્મવડે સંપૂર્ણ પણે કેવળદર્શન અવરાવા છતાં પણ તત્સંબંધિ મંદ અતિમંદ કે વિશિષ્ટાદિરૂપ જે પ્રભા કે જેની ચક્ષુર્દર્શનાદિ સંજ્ઞા છે, તે પ્રભાને યથાયોગ્ય રીતે ચક્ષુ અચક્ષુ અને અધિદર્શનાવરણીય કર્મ દબાવે છે, તેથી તે પણ દર્શનના એક દેશને દબાવતા હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે. તથા જો કે નિદ્રા આદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ કેવળદર્શનાવરણવડે અનાવૃત કેવળદર્શન સંબંધી પ્રભારૂપ માત્ર દર્શનના એક દેશનેજ ઘાત કરે છે, તો પણ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્નથયેલ દર્શનલબ્ધિને સંપૂર્ણ પણે દબાવતિ હોવાથી તેઓને સર્વઘાતિ કહી છે. તથા સંજ્વલન કષાય અને નોકષાયો આદિના બાર કષાયના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રલબ્ધિને દેશથી દબાવે છે. કારણ કે તેઓ માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે છે. જે કષાયો અનાચાર ઉત્પન્ન કરે એટલે કે જેઓનો ઉદય સમ્યકત્વાદિ ગુણોનો વિનાશ કરે તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કષાયો માત્ર અતિચારો ઉત્પન્ન કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—સઘળા અતિચારો સંજવલન કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આદ્ય બાર કષાયના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે, એટલે કે તે તે વ્રતોથી પતિત થાય છે.' તેથી તે પણ દેશઘાતિ છે. તથા ગ્રહણ ધારણ યોગ્ય જે વસ્તુને જીવ આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કે ભોગોપભોગ કરી શકતો નથી તે દાનાંતરાયાદિ કર્મનો વિષય છે. અને તે ગ્રહણ ધારણ યોગ્ય વસ્તુ જગતમાં રહેલ સર્વ દ્રવ્યોનો અનંતમો ભાગ માત્રજ છે. તેથી તથારૂપ સર્વદ્રવ્યોનો જે એક દેશ તદ્‌વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરતિ 'હોવાથી' દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતી કર્મ છે. જેમ જ્ઞાનના એક દેશને દબાવતિ હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ દેશઘાતિ છે તેમ સર્વદ્રવ્યના એક દેશ વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરતિ હોવાથી દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતિ છે. ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ 'તુ' શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી નામ, ગોત્ર, વેદનીય, અને આયુકર્મની અંતર્ગત સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાને હણવા લાયક કોઇ ગુણ નહિ હોવાથી કોઇ પણ ગુણને હણતિ નથી, તેથી તે અઘાતિ છે. એમ સમજવું. ૧૮.

હવે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

नाणावरणचउक्कं दंसणतिग नोकसाय विग्घपणं।
संजलण देसघाई तइयविगप्पो इमो अन्नो ॥१९॥

ज्ञानावरणचतुष्कं दर्शनत्रिकं नोकषायाः विघ्नपञ्चकम् ।

सञ्ज्वलनाः देशघातिन्यः तृतीयविकल्पोऽयमन्यः ॥ १९ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક, દર્શનાવરણત્રિક, નોકષાય, વિઘ્નપંચક, અને સંજ્વલનચતુષ્ક એ દેશઘાતિ છે. આ ઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં ત્રીજો વિકલ્પ છે.

ટીકાનુ૦—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ. અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ, એ જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક. ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અને અવધિદર્શનાવરણ એ દર્શનત્રિક, ત્રણવેદ અને હાસ્યાદિષટ્ક એ નવ નોકષાય. દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, અને વીર્યાંતરાય એ વિઘ્ન પંચક. તથા સંજ્વલન, ક્રોધ, માન માયા અને લોભ એ સંજ્વલન ચતુષ્ક સઘળી મળી પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે. દેશઘાતિ હોવાનું કારણ પૂર્વની ગાથામાં વિચારી ગયા છે. સર્વઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં આ દેશઘાતિરૂપ ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂળદ્વારમાં તો માત્ર સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ એ બેજ ભેદ કહ્યા છે, તેથી આને ત્રીજો પ્રકાર કહે છે. ૧૯

આ પ્રમાણે સર્વઘાતિ દ્વાર કહ્યું. હવે પરાવર્તમાનદ્વાર કહે છે—

नाणंतरायदंसणचउक्कं परघायतित्थउस्सासं ।
मिच्छभयकुच्छ धुवबंधिणीउ नामस्स अपरियत्ता ॥ २० ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कं पराघाततीर्थोच्छ्वासम् ।
मिथ्यात्वभयजुगुप्साः ध्रुवबन्धिन्यस्तु नाम्नोऽपरावर्त्ताः ॥ २० ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક, પરાઘાત, તીર્થંકર, ઉચ્છ્વાસ, મિથ્યાત્વ, ભય, અને નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ એ અપરાવર્ત્તમાન છે.

ટીકાનું૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, પરાઘાતનામ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્છ્વાસનામ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા મોહનીય, અગુરૂલઘુ નિર્માણ તૈજસ ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક અને કાર્મણ એ નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ, સઘળી મળીને ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય આશ્રયીને અપરાવર્ત્તમાન છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધ ઉદય, અથવા તે બંનેને બંધાતિ કે ઉદય પ્રાપ્ત કોઇ પ્રકૃતિઓ રોકી શકતિ નથી તેથી કોઇપણ પ્રકૃતિઓ વડે બંધ ઉદય રોકાયા વિના પોતનો બંધ ઉદય બતાવે છે માટે તે અપરાવર્ત્તમાન છે. શેષ બંધ આશ્રયી ગણીએ તો એકાણું અને ઉદય આશ્રયિ ગણીએ તો સમ્યકત્વ મિશ્રમોહનીય સહિત ત્રાણું પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાન છે. કારણકે તેઓમાંથી કેટલીકનો બંધ કેટલીકનો ઉદય અને કેટલીકના બંને બંધાતિ કે અનુભવાતિ અન્ય પ્રકૃતિઓ વડે રોકાય છે. ૨૦

પરાવર્ત્તમાન દ્વાર કહ્યું. હવે અશુભ દ્વાર આશ્રયી કહે છે.—

मणुयतिगं देवतिगं तिरियाऊसासअट्ठतणुयंगं।
विहगइवण्णाइसुभं तसाइदसतित्थनिम्माणं ॥२१॥
चउरंसउसभआयव पराघाय पणिंदि अगुरुसाउच्चं।
उज्जोयं च पसत्था सेसा बासीइ अपसत्था ॥२२॥

मनुष्यत्रिकं देवत्रिकं तिर्यगायुरुच्छ्वासाष्टतन्वङ्गम्।
विहायोगतिवर्णादिशुभं त्रसादिदशतीर्थनिर्माणम् ॥ २१ ॥
चतुरस्रर्षभातपपराघातपञ्चेन्द्रियागुरुलघुसातोच्चम्
उद्योतं च प्रशस्ताः शेषा अशीतिरप्रशस्ता ॥ २२ ॥

અર્થ—અને ટીકાનુ૦—મનુષ્યત્રિક-મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાયુરૂપ. દેવત્રિક—દેવગતિ દેવાનુપૂર્વી અને દેવાયુરૂપ, તિર્યંચાયુ, ઉચ્છ્વાસ નામ, શરીર અને અંગોપાંગનું અષ્ટક- ઔદારિકાદિશરીર પંચક અને ઔદારિક અંગોપાંગાદિ ત્રણ અંગોપાંગ. શુભ વિહાયોગતિ, વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શરૂપ શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક. ત્રસાદિ દશક—ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, અને યશઃકીર્તિરૂપ. તીર્થંકર, નિર્માણ, સમચતુસ્ર સંસ્થાન,વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ આતપ,પરાઘાત પંચેન્દ્રિયજાતિ અગુરૂ-લઘુ, સાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ઉદ્યોતનામકર્મ એ બેંતાલીસ પ્રકૃતિઓ પ્રશસ્ત-સંજ્ઞાવાળી છે. વર્ણાદિચતુષ્ક શુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં અને અશુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં એમ બંનેમાં ગણાય છે. કારણ કે તેનો બંને પ્રકારે સંભવ છે. શેષ બાશી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. જે સમ્યકત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય કર્મ છે તે માત્ર ઉદય આશ્રયીને અશુભમાં ગણાય છે, બંધ આશ્રયી નહિ. કેમકે તે બંનેના બંધનો અસંભવ છે. તેથી તે બંને પ્રકૃતિઓ આગળ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહના અધિકારમા અનુભાગની ઉદીરણાને કહેવાના પ્રસંગે જુદીજ કહેવાશે. ૨૧, ૨૨.

આ પ્રમાણે અશુભદ્વાર કહ્યું. હવે વિપાક ચાર પ્રકારે છે, એમ પહેલાં કહ્યું છે, તેનું વિવરણ કરવા ઇચ્છતા પ્રથમ પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

आयावं संठाणं संघयणसरीरअंगउज्जोयं।
नामधुवोदयउवपरघायं पत्तेयसाहारं ॥२३॥

सञ्ज्वलनाः देशघातिन्यः तृतीयविकल्पोऽयमन्यः ॥ १९ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણુ ચતુષ્ક, દર્શનાવરણુત્રિક, નોકષાય, વિઘ્નપંચક, અને સંજવલનચતુષ્ક એ દેશઘાતિ છે. આ ઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં ત્રીજો વિકલ્પ છે.

ટીકાનુ૦—મતિજ્ઞાનાવરણુ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણુ. અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણુ, એ જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક. ચક્ષુદર્શનાવરણુ, અચક્ષુદર્શનાવરણુ, અને અવધિદર્શનાવરણુ એ દર્શનત્રિક, ત્રણુવેદ અને હાસ્યાદિષટ્ક એ નવ નોકષાય. દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, અને વીર્યાંતરાય એ વિઘ્ન પંચક. તથા સંજ્વલન, ક્રોધ, માન માયા અને લોભ એ સંજ્વલન ચતુષ્ક સઘળી મળી પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે. દેશઘાતિ હોવાનું કારણુ પૂર્વની ગાથામાં વિચારી ગયા છે. સર્વઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં આ દેશઘાતિરૂપ ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂળદ્વારમાં તો માત્ર સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ એ બેજ ભેદ કહ્યા છે, તેથી આને ત્રીજો પ્રકાર કહે છે. ૧૯

આ પ્રમાણે સર્વઘાતિ દ્વાર કહ્યું. હવે પરાવર્તમાનદ્વાર કહે છે—

नाणंतरायदंसणचउक्कं परघायतित्थउस्सासं ।
मिच्छभयकुच्छ धुवबंधिणीउ नामस्स अपरियत्ता ॥ २० ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कं पराघाततीर्थोच्छ्वासम् ।
मिथ्यात्वभयजुगुप्साः ध्रुवबन्धिन्यस्तु नाम्नोऽपरावर्त्ताः ॥ २० ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક, પરાઘાત, તીર્થંકર, ઉચ્છ્વાસ, મિથ્યાત્વ, ભય, અને નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ એ અપરાવર્ત્તમાન છે.

ટીકાનું૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, પરાઘાતનામ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્છવાસનામ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા મોહનીય, અગુરૂલઘુ નિર્માણુ તૈજસ ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક અને કાર્મણુ એ નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ, સઘળી મળીને ઓગણુત્રીસ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય આશ્રયીને અપરાવર્ત્તમાન છે. કારણુ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધ ઉદય, અથવા તે બંનેને બંધાતિ કે ઉદય પ્રાપ્ત કોઇ પ્રકૃતિઓ રોકી શકતિ નથી તેથી કોઇપણુ પ્રકૃતિઓ વડે બંધ ઉદય રોકાયા વિના પોતનો બંધ ઉદય બતાવે છે માટે તે અપરાવર્ત્તમાન છે. શેષ બંધ આશ્રયી ગણીએ તો એકાણું અને ઉદય આશ્રયિ ગણીએ તો સમ્યકત્વ મિશ્રમોહનીય સહિત ત્રાણું પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાન છે. કારણુકે તેઓમાંથી કેટલીકનો બંધ કેટલીકનો ઉદય અને કેટલીકના બંને બંધાતિ કે અનુભવાતિ અન્ય પ્રકૃતિઓ વડે રોકાય છે. ૨૦

પરાવર્ત્તમાન દ્વાર કહ્યું. હવે અશુભ દ્વાર આશ્રયી કહે છે.—

मणुयतिगं देवतिगं तिरियाऊसासअट्ठतणुयंगं ।
विहगइवण्णाइसुभं तसाइदसतित्थनिम्माणं ॥२१॥
चउरंसउसभआयव पराघाय पणिंदि अगुरुसाउच्चं ।
उज्जोयं च पसत्था सेसा बासीइ अपसत्था ॥२२॥

मनुष्यत्रिकं देवत्रिकं तिर्यगायुरुच्छ्वासाष्टतन्वङ्गम् ।
विहायोगतिवर्णादिशुभं त्रसादिदशतीर्थनिर्माणम् ॥ २१ ॥
चतुरस्रर्षभातपपराघातपञ्चेन्द्रियागुरुलघुसातोच्चम्
उद्योतं च प्रशस्ताः शेषा अशीतिरप्रशस्ता ॥ २२ ॥

અર્થ—અને ટીકાનુ૦—મનુષ્યત્રિક-મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાયુરૂપ. દેવત્રિક—દેવગતિ દેવાનુપૂર્વી અને દેવાયુરૂપ, તિર્યંચાયુ, ઉચ્છ્વાસ નામ, શરીર અને અંગોપાંગનું અષ્ટક- ઔદારિકાદિશરીર પંચક અને ઔદારિક અંગોપાંગાદિ ત્રણ અંગોપાંગ. શુભ વિહાયોગતિ, વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શરૂપ શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક. ત્રસાદિ દશક-ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, અને યશઃકીર્ત્તિરૂપ. તીર્થંકર, નિર્માણ, સમચતુસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ આતપ, પરાઘાત પંચેન્દ્રિયજાતિ અગુરૂ-લઘુ, સાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ઉદ્યોતનામકર્મ એ બેંતાલીસ પ્રકૃતિઓ પ્રશસ્ત-સંજ્ઞાવાળી છે. વર્ણાદિચતુષ્ક શુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં અને અશુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં એમ બંનેમાં ગણાય છે. કારણ કે તેનો બંને પ્રકારે સંભવ છે. શેષ બાશી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. જે સમ્યકત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય કર્મ છે તે માત્ર ઉદય આશ્રયીને અશુભમાં ગણાય છે, બંધ આશ્રયી નહિ. કેમકે તે બંનેના બંધનો અસંભવ છે. તેથી તે બંને પ્રકૃતિઓ આગળ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહના અધિકારમાં અનુભાગની ઉદીરણાને કહેવાના પ્રસંગે જુદીજ કહેવાશે. ૨૧, ૨૨.

આ પ્રમાણે અશુભદ્વાર કહ્યું. હવે વિપાક ચાર પ્રકારે છે, એમ પહેલાં કહ્યું છે, તેનું વિવરણ કરવા ઇચ્છતા પ્રથમ પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

आयावं संठाणं संघयणसरीरअंगउज्जोयं ।
नामधुवोदयउवपरघायं पत्तेयसाहारं ॥२३॥

उदइयभावा पोग्गलविवागिणो ।

आतपं संस्थानानी संहननशरीरांङ्गोद्योतम् ॥
नामध्रुवोदयोपघातपराघातं प्रत्येकसाधारणम् ॥ २३ ॥
औदायिकभावाः पुद्गलविपाकिन्यः ।

અર્થ—આતપ, સંસ્થાન, સંઘયણ, શરીર, અંગોપાંગ ઉદ્યોત, નામ-ધ્રુવોદયી, ઉપઘાત, પરાઘાત, પ્રત્યેક, અને સાધારણ એ ઔદયિકભાવવાળી અને પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-પુદ્ગલવિપાકિ. ભવવિપાકિ, ક્ષેત્રવિપાકિ, અને જીવવિપાકિ એ પહેલાં કહ્યું છે. તેમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓ પુદ્ગલના વિષયમાં ફળ આપવાને સન્મુખ હોય તે પુદ્ગલવિપાકી, એટલે કે જે પ્રકૃતિઓના ફળને આત્મા પુદ્ગલદ્વારા અનુભવે, ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાની શકિત બતાવે તે પુદ્ગલ વિપાકિ કહેવાય છે. તે છત્રીશ છે. તે આ પ્રમાણે—આતપનામ, છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તૈજસ કાર્મણ વર્જીને શેષ ત્રણ શરીર, તૈજસ અને કાર્મણ નામધ્રુવોદયીના ગ્રહણવડે ગ્રહણ કરાશે માટે શરીરનું ગ્રહણ કરવા છતાં તેઓનું વર્જન કર્યું છે. તથા ત્રણ અંગોપાંગ, ઉદ્યોત, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર શુભ અશુભ તૈજસ કાર્મણ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અને અગુરૂ-લઘુ એ બાર નામ ધ્રુવોદયિ, ઉપઘાત, પરાઘાત, પ્રત્યેક, અને સાધારણ એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતપોતાનો વિપાક—ફળ—શકિતનો અનુભવ ઔદારિકાદિ નામ કર્મના ઉદયથી ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં બતાવે છે. કેમકે તેવા પ્રકારનો તેનો વિપાક સ્પષ્ટપણે જણાય છે, આ હેતુથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે. ભાવ આશ્રયી વિચાર કરતા ઉપરોકત સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે છે. ઉદય એજ ઔદયિક, તે છે સ્વભાવ જેઓનો તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે ફળનો અનુભવ કરાવવા રૂપ સ્વભાવ જેઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે કહેવાય. જો કે સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ તો કરાવેજ છે, કારણકે વિપાકનો જયાં વિચાર કરવામાં આવે ત્યાં ઔદયિકભાવજ ઉપયોગી છે. કેમકે ઉદય સિવાય વિપાક સંભવતોજ નથી. વિપાકનો અર્થજ ફળનો અનુભવ છે. તેથી અહિં આ સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે છે એવું જે ગાથામાં વિશેષણ મૂકયું છે તે માત્ર પ્રકૃતિઓનું જે સ્વરૂપ છે તેને કહેવા પૂરતુંજ છે. વ્યવછેદક—પૃથક્ કરનાર નથી. વળી આ વિશેષણ એવો નિર્ણય પણ કરતું નથી કે આ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ

ઔદયિક ભાવેજ છે, અન્ય ભાવે નથી. કારણ કે આગળ ઉપર તેમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ પણ કહેવાશે ૨૩.

પુદ્‌ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે,—

आउ भवविवागीणि ।

आयूंपि भवविपाकीनि

અર્થ—ચાર આયુ ભવિપાકિ છે.

ટીકાનુ૦—ચારે ગતિના આયુ ભવવિપાકિ છે. જે કર્મ્મપ્રકૃતિઓ નારકાદિરૂપ પોતપોતાને યોગ્ય ભવમાં ફળનો અનુભવ કરાવતિ હોય તે પ્રકૃતિઓનો ભવવિપાક કહેવાય. કારણકે બે ભાગ આદિ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગે આયુ બંધાવા છતા પણ જ્યાં સુધી પૂર્વભવનો ક્ષય થવા વડે ઉત્તર સ્વયોગ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે ઉદયમાં આવતું નથી, માટે તે ભવવિપાકિ છે.

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે.

खेत्तविवागणुपुव्वी ।

क्षेत्रविपाकीन्य आनुपूर्व्यः ।

અર્થ–ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

ટીકાનુ૦—નરકાનુપૂર્વી આદિ ચારે આનુપૂર્વીઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે. એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવામાં હેતુભૂત આકાશ માર્ગ રૂપ ક્ષેત્રમાં જે કર્મ પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ કરાવતિ હોય તે ક્ષેત્રવિપાકી કહેવાય. આ ચારે પ્રકૃતિઓ પૂર્વ ગતિમાંથી નીકળી અન્ય ગતિમાં જતાં વચમાંજ ઉદયમાં આવે છે, શેષ કાલે બિલકુલ ઉદયમાં આવતિ નથી, માટે તે ક્ષેત્રવિપાકિ છે. અહિં ક્ષેત્ર એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતા આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિરૂપજ લેવાનું છે.

હવે જીવવિપાકિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

जीवविवागा उ सेसाओ ।

जीवविपाकिन्यस्तु शेषाः ॥ २४ ॥

અર્થ—શેષ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે.

ટીકાનુ૦—એકસો વીશ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી બાકી રહેલી છોંતેર કર્મ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. જીવનાં જ્ઞાનાદિ રૂપ સ્વરૂપને ઉપઘાતાદિ કરવા રૂપ વિપાક જેઓનો હોય તે જીવવિપાકિ. એટલે કે જે પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઉપઘાતાદિ કરાવા દ્વારા સાક્ષાત્ જીવનેજ કરા-

વતિ હોય; પછી શરીર હોય કે ન હોય, તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય, તે જીવવિપાકિ કહેવાય છે. જેમકે જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ આત્માના ગુણને દબાવવારૂપ ફળનો અનુભવ શરીર હોય કે ન હોય તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય સઘળે સ્થળે કરાવે છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સિવાયની શેષ મોહનીયની છવ્વીસ, અંતરાય પંચક, નરકગતિ આદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિય જાતિ આદિ પાંચ જાતિ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત એ ત્રસત્રિક, તેનાથી વિપરીત સ્થાવર સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત એ સ્થાવરત્રિક, સુસ્વર દુઃસ્વર સૌભાગ્ય દુર્ભાગ્ય આદેય અનાદેય યશઃકીર્ત્તિ અયશઃકીર્ત્તિ તીર્થંકરનામ ઉચ્છ્વાસનામ, નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્ર, આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિનો અનુભવ સાક્ષાત્ જીવનેજ કરાવે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક જીવના જ્ઞાનગુણને હણે છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણ નવક દર્શનગુણને, મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યક્ત્વને, ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રગુણને, દાનાંતરાયાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ દાનાદિ લબ્ધિઓને હણે છે. સાત અસાત વેદનીય સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, જેને લઇ આત્મા સુખી કે દુઃખી કહેવાયછે, અને ગતિ ચતુષ્કાદિ પ્રકૃતિઓ જીવનો ગતિ જાતિ આદિ પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે, એટલે તે સઘળી જીવવિપાકિ કહેવાય છે. અહિં શંકા થાયકે–ભવવિપાકાદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ પણ પરમાર્થથી વિચારતા જીવવિપાકિજ છે. કારણકે ચારે આયુ પોત પોતાને યોગ્ય ભવમાં તે તે ભવ ધારણ કરવારૂપ વિપાક દેખાડે છે, અને તે તે ભવમાં ધારણ જીવનુંજ થાય છે, અન્ય કોઇનું નહિ. અનુપૂર્વીઓ પણ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રમાં વિપાક બતાવતિ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીને ગમન કરવા રૂપ સ્વભાવ જીવનોજ કરે છે, ઉદય પ્રાપ્ત આતપનામ અને સંસ્થાન નામકર્માદિ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ પણ તે તે પ્રકારની શકિત જીવમાંજ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે વડે જીવ તેવાજ પ્રકારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને ગ્રહણ કરાયલા પુદ્ગલોની તે તે પ્રકારની રચના કરે છે. માટે સઘળી જીવવિપાકિજ છે, તો પછી અન્ય અન્ય વિપાકી શા માટે કહી ? એના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—એ સત્ય છે, સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિજ છે. જીવવિના વિપાક—ફળનો અનુભવ હોતોજ નથી. અહિં માત્ર ભવાદિના પ્રાધાન્યની વિવક્ષાએ ભવવિપાકિ આદિ વ્યપદેશ થાય છે. એટલે કે ભવાદિ દ્વારા તે તે પ્રકૃતિઓના ફળને જીવ અનુભવે છે માટે ભવાદીની મુખ્યતા હોવાથી તે તે પ્રકૃતિઓની તે તે પ્રકારની સંજ્ઞા થાય છે, તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. ૨૪

અહિં પુદ્ગલવિવાકિની પ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે છે એમ કહ્યું છે તે પ્રસં-

ગને અનુસરી શેષ પ્રકૃતિઓમાં પણ સંભવતા ભાવો કહે છે—

मोहस्सेव उवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं ।
खयपरिणामियउदया अट्ठण्हवि होंति कम्माणं ।।२५।।

मोहस्यैवोपशमः क्षयोपशमश्चतुणा घातिनाम् ।
क्षयपारिणामिकोदया अष्टानामपि भवन्ति कर्म्मणाम् ।।२५।।

અર્થ—ઉપશમ મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતિકર્મનો થાય છે, અને ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિકભાવો આઠે કર્મોમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—વિપાક અને પ્રદેશ એ બંને પ્રકારે ઉદયના રોકાવા રૂપ ઉપશમ આઠ કર્મમાંથી માત્ર મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઇ પણ કર્મોનો થતો નથી. કારણ કે જેમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો તથાસ્વભાવે ઉત્પન્ન થતાજ નથી. અહિં ઉપશમ શબ્દથી સર્વોપશમ વિવક્ષ્યો છે, પરંતુ દેશોપશમ વિવક્ષ્યો નથી. કેમકે દેશોપશમ તો આઠે કર્મોનો થાય છે. તથા ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્માંશના ક્ષયવડે અને ઉદયાવલિકામાં અપ્રવિષ્ટ અંશના વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમવડે થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ. તે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મોમાંજ પ્રવર્ત્તે છે, શેષ અઘાતિ કર્મોમાં પ્રવર્ત્તતો નથી. અને તેપણ કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળ દર્શનાવરણના રસોદયના રોકાવાનો અભાવ હોવાથી તે બે પ્રકૃતિ વિના શેષ ચાર ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાંજ પ્રવર્ત્તે છે. ઘાતિકર્મ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને રોકે છે એટલે તેનો યથાયોગ્યરીતે સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. અઘાતિ કર્મો કોઇ આત્માના ગુણને રોકતા નથી તેથી તેનો સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી. તથા ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિક એ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મોમાં પ્રવર્ત્તે છે. તેમાં ક્ષય એટલે સર્વથા નાશ થવો તે, ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ કહેવાય છે. મોહનીયકર્મનો સર્વથા નાશ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે. શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, અને અઘાતિકર્મનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે આત્યંતિક ઉચ્છેદ—સર્વથા નાશ થાય છે. તથા પરિણમવું—પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા સિવાય અન્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ, અને તેજ પારિણામિક ભાવ. તાત્પર્ય એ કે—જીવપ્રદેશો સાથે જોડાઇને પોતાના સ્વરૂપને છોડયા વિના પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્ર

વર્તિ હોય; પછી શરીર હોય કે ન હોય, તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય, તે જીવવિપાકિ કહેવાય છે. જેમકે જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ આત્માના ગુણને દબાવવારૂપ ફળનો અનુભવ શરીર હોય કે ન હોય તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય સઘળે સ્થળે કરાવે છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, સમ્યકત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સિવાયની શેષ મોહનીયની છવ્વીસ, અંતરાય પંચક, નરકગતિ આદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિય જાતિ આદિ પાંચ જાતિ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત એ ત્રસત્રિક, તેનાથી વિપરીત સ્થાવર સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્ત એ સ્થાવરત્રિક, સુસ્વર દુઃસ્વર સૌભાગ્ય દુર્ભાગ્ય આદેય અનાદેય યશઃકીર્ત્તિ અયશઃ-કીર્ત્તિ તીર્થંકરનામ ઉચ્છવાસનામ, નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્ર, આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિનો અનુભવ સાક્ષાત્ જીવનેજ કરાવે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક જીવના જ્ઞાનગુણને હણે છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણ નવક દર્શનગુણને, મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યકત્વને, ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રગુણને, દાનાંતરાયાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ દાનાદિ લબ્ધિઓને હણે છે. સાત અસાત વેદનીય સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, જેને લઇ આત્મા સુખી કે દુઃખી કહેવાયછે, અને ગતિ ચતુષ્કાદિ પ્રકૃતિઓ જીવનો ગતિ જાતિ આદિ પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે, એટલે તે સઘળી જીવવિપાકિ કહેવાય છે. અહિં શંકા થાયકે-ભવવિપાકાદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ પણ પરમાર્થથી વિચારતા જીવવિપાકિજ છે. કારણકે ચારે આયુ પોત પોતાને યોગ્ય ભવમાં તે તે ભવ ધારણ કરવારૂપ વિપાક દેખાડે છે, અને તે તે ભવમાં ધારણ જીવનુંજ થાય છે, અન્ય કોઈનું નહિ. અનુપૂર્વીઓ પણ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રમાં વિપાક બતાવતિ આકાશ પ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીને ગમન કરવા રૂપ સ્વભાવ જીવનોજ કરે છે, ઉદય પ્રાપ્ત આતપનામ અને સંસ્થાન નામકર્માદિ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ પણ તે તે પ્રકારની શકિત જીવમાંજ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે વડે જીવ તેવાજ પ્રકારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને ગ્રહણ કરાયલા પુદ્ગલોની તે તે પ્રકારની રચના કરે છે. માટે સઘળી જીવવિપાકિજ છે, તો પછી અન્ય અન્ય વિપાકી શા માટે કહી ? એના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—એ સત્ય છે, સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિજ છે. જીવવિના વિપાક—ફળનો અનુભવ હોતોજ નથી. અહિં માત્ર ભવાદિના પ્રાધાન્યની વિવક્ષાએ ભવવિપાકિ આદિ વ્યપદેશ થાય છે. એટલે કે ભવાદિ દ્વારા તે તે પ્રકૃતિઓના ફળને જીવ અનુભવે છે માટે ભવાદીની મુખ્યતા હોવાથી તે તે પ્રકૃતિઓની તે તે પ્રકારની સંજ્ઞા થાય છે, તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. ૨૪

અહિં પુદ્ગલવિવાકિની પ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે છે એમ કહ્યું છે તે પ્રસં-

ગને અનુસરી શેષ પ્રકૃતિઓમાં પણ સંભવતા ભાવો કહે છે—

मोहस्सेव उवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं ।
खयपरिणामियउदया अट्ठण्हवि होंति कम्माणं ॥२५॥

मोहस्यैवोपशमः क्षयोपशमश्चतुर्णा घातिनाम् ।
क्षयपारिणामिकोदया अष्टानामपि भवन्ति कर्म्मणाम् ॥२५॥

અર્થ—ઉપશમ મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતિકર્મનો થાય છે, અને ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિકભાવો આઠે કર્મ્મોમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—વિપાક અને પ્રદેશ એ બંને પ્રકારે ઉદયના રોકાવા રૂપ ઉપશમ આઠ કર્મ્મમાંથી માત્ર મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઇ પણ કર્મ્મોનો થતો નથી. કારણ કે જેમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો તથાસ્વભાવે ઉત્પન્ન થતાજ નથી. અહિં ઉપશમ શબ્દથી સર્વોપશમ વિવક્ષ્યો છે, પરંતુ દેશોપશમ વિવક્ષ્યો નથી. કેમકે દેશોપશમ તો આઠે કર્મ્મોનો થાય છે. તથા ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્મ્માંશના ક્ષયવડે અને ઉદયાવલિકામાં અપ્રવિષ્ટ અંશના વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમવડે થયેલો જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયોપશમિક ભાવ. તે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતિકર્મ્મોમાંજ પ્રવર્ત્તે છે, શેષ અઘાતિ કર્મ્મોમાં પ્રવર્ત્તતો નથી. અને તેપણ કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળ દર્શનાવરણના રસોદયના રોકાવાનો અભાવ હોવાથી તે બે પ્રકૃતિ વિના શેષ ચાર ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાંજ પ્રવર્ત્તે છે. ઘાતિકર્મ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને રોકે છે એટલે તેનો યથાયોગ્યરીતે સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. અઘાતિ કર્મ્મો કોઇ આત્માના ગુણને રોકતા નથી તેથી તેનો સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી. તથા ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદયિક એ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મ્મોમાં પ્રવર્ત્તે છે. તેમાં ક્ષય એટલે સર્વથા નાશ થવો તે, ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ કહેવાય છે. મોહનીયકર્મનો સર્વથા નાશ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે. શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, અને અઘાતિકર્મનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે આત્યંતિક ઉચ્છેદ—સર્વથા નાશ થાય છે. તથા પરિણમવું—પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડયા સિવાય અન્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ, અને તેજ પારિણામિક ભાવ. તાત્પર્ય એ કે—જીવપ્રદેશો સાથે જોડાઇને પોતાના સ્વરૂપને છોડયા વિના પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્ર

થવું—એકાકાર થવું તે પારિણામિકભાવ. અથવા તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ તે તે પ્રકારે સંક્રમાદિરૂપે જે પરિણમવું—પરિણામ થવો તે પારિણામિકભાવ કહેવાય છે અને તે આઠે કર્મોમાં હોય છે. કેમકે આઠે કર્મો આત્મ પ્રદેશ સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલા છે. તથા ઉદય તો પ્રતીતજ છે. કારણ કે સઘળા સંસારિ જીવોને આઠે કર્મનો ઉદય દેખાય છે. આ રીતે મોહનીય કર્મમાં ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ પાંચે ભાવો સંભવે છે, જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાયકર્મમાં ઔપશમિક ભાવ સિવાયના ચાર ભાવ, અને નામ ગોત્ર વેદનીય અને આયુ એ ચાર કર્મમાં ક્ષાયિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો જ સંભવે છે. ૨૫

હવે જે ભાવ છતા જે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

सम्मत्ताइ उवसमे खाओवसमे गुणा चरित्ताई ।
खइए केवलमाई तव्ववएसो उ उदईए ॥२६॥

सम्यक्त्वाद्युपशमे क्षयोपशमे गुणाश्चारित्रादयः ।
क्षायिके केवलादयस्तद्व्यपदेशस्त्वौदयिके ॥२६॥

અર્થ—ઉપશમ થવાથી સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમ થવાથી ચારિત્ર આદિ ગુણો, અને ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. તથા ઉદય થવાથી તે તે ઔદયિકભાવે વ્યપદેશ થાય છે.

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મનો જ્યારે સર્વથા ઉપશમ થાય ત્યારે ઔપશમિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, અને ઔપશમિક ભાવનું પૂર્ણ યથાખ્યાત ચારિત્ર એ બે ગુણ પ્રગટ થાય છે. ચાર ઘાતિ કર્મનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે કેવળ જ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે હોવાથી તે સિવાયના મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્યવ એ ચાર જ્ઞાન તથા. મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયિક ભાવે હોવાથી તે વિના ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન, દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર અને સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાયરૂપ સર્વ વિરતિ ચારિત્ર એ અઢાર ગુણો પ્રગટ થાય છે. અહિં શંકા થાય કે–જ્ઞાન એ આત્માનો મૂળગુણ હોવાથી ગાથામાં જ્ઞાનાદિ ગુણો છોડીને 'गुणा चरित्ताइ' ચારિત્રાદિ ગુણો એમ કેમ કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—ચારિત્રગુણ જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શન અવશ્ય હોય જ છે એ જણાવવા ગાથામાં એમ કહ્યું છે. તથા ક્ષાયિક ભાવ જ્યારે

પ્રવર્ત્તે ત્યારે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, એ નવ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી કેવળ દર્શન, મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને અંતરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી પૂર્ણ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તેમજ સઘળા કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ઔદયિકભાવ જ્યારે પ્રવર્ત્તે ત્યારે તે તે કર્મના ઉદયને અનુસરીને આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે. જેમકે—પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયે અજ્ઞાની, પ્રબળ દર્શનાવરણીયના ઉદયે અંધ બધિર-બહેરો બોબડો એમ કોઇપણ એક અંગની ચેતના રહિત ઇત્યાદિ, વેદનીયના

૧ ક્ષાયિક ભાવના નવ ભેદોમાંથી સિદ્ધના જીવોને ફક્ત કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બે ભેદ હોય છે. બાકીના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને દાનાદિ લબ્ધિઓ એ સાત ભેદ હોતા નથી. દર્શન મોહનીય ત્રિક અને અનન્તાનુબન્ધી ચતુષ્કના ક્ષય રૂપ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થએલી તત્ત્વરૂચિ તે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, અને તે રૂચિ મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ મતિજ્ઞાનના અપાય રૂપ છે. મતિ જ્ઞાનના અપાયાંશરૂપ રૂચિ કેવલજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોતી નથી, માટે તેમને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નથી. પરન્તુ દર્શનમોહનીય અને અનન્તાનુબંધી કષાયના ક્ષયથી જે આત્મિક ગુણ રૂપ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પ્રકટ થાય છે તે કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોય છે. ક્ષાયિક ચારિત્ર સિદ્ધાત્માઓને હોતુ નથી, કારણ કે હિંસાદિ સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ કરી અહિંસાદિ નિરવદ્ય યોગનું સેવન કરવું તેને ચારિત્ર કહે છે, અને સિદ્ધના જીવો યોગ રહિત હોવાથી તેને યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર નથી પરન્તુ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ સ્વરૂપમા રમણતા રૂપ જે ક્ષાયિકચારિત્ર તે સિદ્ધને વિષે અવશ્ય હોય છે. વળી સિદ્ધોને વિષે પ્રવૃત્તિરૂપ દાનાદિક નથી, પણ લબ્ધિ રૂપે તો હોય છે. કારણ કે અન્તરાય કર્મના ક્ષયથી આત્મિક ગુણ રૂપ દાનાદિક લબ્ધિઓ ક્ષાયિક ભાવે પ્રકટ થાય છે, અને તે સિદ્ધોને અવશ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભગવન્! સિદ્ધના જીવોને અન્તરાય કર્મના ક્ષયથી દાનાદિક લબ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે, પરન્તુ તેઓની દાનાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, તો શુ દાનાદિક લબ્ધિઓ નિષ્ફલ છે?

ઉત્તર—બાપુ! તારી શંકા ઉચિત છે સિદ્ધને વિષે દાનાદિક લબ્ધિઓ હોય છે, પરન્તુ તેઓની વ્યાવહારિક દાનાદિકને વિષે પ્રવૃત્તિ નથી પણ તેઓને નૈશ્ચયિક દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્યલબ્ધિ હોય છે. તેઓમા પરભાવ–પૌદ્ગલિક ભાવના ત્યાગ રૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવવારૂપ ભોગ–ઉપભોગ અને સ્વભાવમાં પ્રવૃતિ રૂપ વીર્ય હોય છે. પોતાની વસ્તુને આપવી, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી, ભોગ્ય અને ઉપભોગ્ય વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો, અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તે ક્ષાયોપશમિક અને વ્યાવહારિક દાનાદિક કહેવાય છે. અને તે સિદ્ધના જીવોને હોતા નથી. પણ ક્ષાયિક અને નૈશ્ચયિક દાનાદિ સિદ્ધાત્મામાં હોય છે, માટે દાનાદિ લબ્ધિઓ નિષ્ફલ નથી જુઓ પંડિત ભગવાનદાસભાઇ એ લખેલ નવતત્ત્વવિવરણ પાનું ૧૫૨

ઉદયે સુખી દુઃખી, ક્રોધાદિના, ઉદયે ક્રોધી માની માયી લોભી ઇત્યાદિ, નામકર્મના ઉદયે મનુષ્ય દેવ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય પંચેન્દ્રિય ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત ઇત્યાદિ, ઉચ્ચગોત્રના ઉદયે આ ક્ષત્રિયનો પુત્ર છે એ શેઠનો છોકરો છે એ પ્રકારે પ્રશંસાગર્ભ વ્યપદેશ, અને નીચગોત્રના ઉદયે આ વેશ્યાપુત્ર છે આ ચાંડાલ છે ઇત્યાદિરૂપે નિંદાગર્ભ વ્યપદેશ, અને અંતરાયના ઉદયે અદાતા અલાભિ અભોગિ ઇત્યાદિ અનેકરૂપે આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે. એટલે કે જેવા જેવા પ્રકારના કર્મનો ઉદય હોય તેને અનુસરી આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે. ૨૯

હવે પારિણામિક ભાવના સંબંધમાં વિશેષ પ્રતિપાદન કરવામાટે કહે છે—

नाणंतरायदंसणवेयणियाणं तु भंगया दोन्नि ।
साइसपज्जवसाणोवि होइ सेसाण परिणामो ॥२७॥

ज्ञानान्तरायदर्शनवेदनीयानां तु भङ्गकौ द्वौ ।
सादिसपर्यवसानोऽपि भवति शेषाणां पारिणामिकः ॥२७॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં બે ભાંગા હોય છે, અને શેષ કાર્મમાં સાદિ સપર્યવસાન ભંગ પણ હોય છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં પ્રવાહની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે પારિણામિક ભાવનો વિચાર કરતા બે ભાંગા ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અને અનાદિસાંત, તેમાં ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત, તે આ પ્રમાણે—જીવ અને કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી સંબંધ છે માટે આદિનો અભાવ હોવાથી અનાદિ, અને મુક્તિ ગમન સમયે કર્મના સંબંધનો નાશ થતો હોવાથી સાંત, આ રીતે ભવ્યને અનાદિ સાંત ભાંગો ઘટે છે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત. તેમાં અનાદિ સંબંધે ભવ્ય આશ્રયી જેમ વિચાર કર્યો છે તેમ અહિં પણ સમજી લેવું. અને કોઇ કાળે કર્મના સંબંધનો નાશ થવાનો નહિ હોવાથી અનંત એ પ્રમાણે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત ભાંગો ઘટે છે. ઉપરોક્ત ચાર કર્મમાં સાદિ સાંત ભંગ ઘટતો નથી, કારણકે એ ચાર કર્મ્મમાહેના કોઈ પણ કર્મ્મની કે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી. તથા શેષ મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રનો પરિણામ સાદિ સાંત પણ હોય છે. 'અપિ' શબ્દથી અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંત એ બે ભંગ પણ ઘટે છે. ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ગ્રહણ કરેલ 'તુ' શબ્દ ભિન્ન ક્રમવાળો હોવાથી ઉત્તરાર્ધમાં 'સેસાણ' એ પદની પછી તેની યોજના કરવિ. તે તુ શબ્દ વિશેષ અર્થનો સૂચક હોવાથી

આ પ્રમાણે વિશેષ અર્થ જણાવે છે–મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મની કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયીનેજ સાદીસાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. અને કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો પૂર્વોક્ત અનાદિઅનંત અને અનાદિસાંત એ બે ભંગજ ઘટે છે. તેમાં જે પ્રકૃતિઓની સત્તાજ ન હોય અને સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય, અગર જે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા થાય તેમાંજ સાદિ સાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. તે સિવાયની અન્ય પ્રકૃતિઓમાં અનાદિઅનંત અને અનાદિસાંત એ બે ભંગ ઘટે છે, અને તે બે ભંગ પૂર્વે અભવ્ય અને ભવ્ય આશ્રયી કહ્યા તે પ્રમાણે સમજવા. હવે કઇ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિસાંત ભંગ ઘટે છે તે કહે છે—ઉપશમ સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ જ્યારે થાય ત્યારે સમ્યકત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તાનો સંભવ છે. એ રીતે પંચેન્દ્રિયપણું જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વૈક્રિયષટ્કની, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તીર્થંકરનામકર્મની, અને સંયમ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આહારકદ્વિકની સત્તાનો સંભવ છે, માટે તે પ્રકૃતિઓમાં સાદિસાંત એ ભંગ ઘટે છે. તથા અનંતાનુંબંધિ, મનુષ્યદ્વિક, ઉચ્ચ-ગોત્ર આદિ ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉદ્વલના થયા પછી ફરી પણ બંધનો સંભવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં આવે છે, માટે તેમાં સાદિસાંત ભંગ ઘટે છે. આયુ કર્મની પ્રકૃતિઓમાં તો તે પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે સત્તામાં પ્રાપ્ત થતિ હોવાથી સાદિસાંત ભંગ સ્પષ્ટજ છે. આ પ્રમાણે ઉપર કહી તેટલી પ્રકૃતિઓમાંજ સાદિ-સાંત ભંગ ઘટે છે. તથા અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિ, ઔદારિકશરીરાદિ, અને નીચગોત્ર રૂપ પ્રકૃતિઓ કે જેની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતી નથી તે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ભવ્યોને અનાદિસાંત અને અભવ્યને અનાદિઅનંત એ બેજ ભંગ ઘટે છે. ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો આ પ્રમાણે સમજવું. અને જ્યારે મૂળ કર્મ આશ્રયી દરેકનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો અનાદિ અનંત અને અનાદિસાંત એ બેજ ભંગજ ઘટે છે કારણ કે મૂળકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાજ નથી.

પ્રશ્ન—કર્મોનો ક્ષયોપશમ તેઓનો ઉદય હોય ત્યારે થાય છે? કે ઉદય ન હોય ત્યારે? ઉદય હોય ત્યારે થાય છે એમ કહેતા હો તો એ યુક્ત નથી, કેમકે વિરોધ આવે છે. તે આ પ્રમાણે–ક્ષાયોપશમિકભાવ ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થવાથી અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશનો વિપાકોદયના રોકવારૂપ ઉપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યથા ઘટતો નથી. તેથી જો ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ કેમ હોઈ શકે? અને જો ક્ષયોપશમ હોય તો ઉદય કેમ હોઈ શકે? હવે અનુદય એટલે કર્મનો ઉદય ન હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, એમ કહેતા

હો તો તે પણ અયુક્ત છે. કારણ કે ઉદયનો અભાવ હોવાથીજ જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થવા રૂપ ઇષ્ટફળ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મોજ આત્માના ગુણોને દબાવે છે, પણ જેનો ઉદય નથી એ કંઇ ગુણના રોધક થતા નથી. તો પછી ક્ષયોપશમ થવાથી વિશેષ શું? મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો ઉદય નહિ હોવાથીજ મતિજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થશે તો પછી ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પના શા માટે કરવિ? ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પનાજ નકામિ છે.

ઉત્તર—ઉદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિકભાવ થાય છે, તેમા કંઇજ વિરોધ નથી. જે માટે કહ્યું છે—'ઉદય છતા અનેક ભેદે ક્ષયોપશમ થાય છે. તેમાં કંઇ વિરોધ નથી. જો ઉદય છતા ક્ષાયોપશમિક ભાવ પ્રવર્ત્તે તો ત્રણ કર્મમાંજ પ્રવર્ત્તે છે, અને મોહનીયકર્મમાં પ્રદેશોદય છતાંજ ક્ષાયોપશમિકભાવ પ્રવર્ત્તે છે.' અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો જ્યાં સુધિ ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધિ તેઓ ધ્રુવોદયિ છે. તેથી તેઓનો ઉદય છતાંજ ક્ષયોપશમ ઘટે છે, પરંતુ અનુદયે નહિ. કારણ કે ઉદય ન હોય ત્યારે તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનોજ સંભવ નથી. માટે ઉદય છતાજ ક્ષાયોપશમિકભાવ હોય તેમાં કંઇ વિરોધ નથી. વળી 'જો ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ કેમ હોઇ શકે?' એ પ્રકારે જે વિરોધ ઉપસ્થિત કર્યો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો ઉદય છતા પણ કેટલાક દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ થવામાં કોઇ પણ પ્રકારે વિરોધ નથી. તે ક્ષયોપશમ તેવા તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને કાળાદિ સામગ્રીના વશથી વિચિત્રતાનો સંભવ હોવાથી અનેક પ્રકારે છે. તથા ઉદય છતાજ જો ક્ષાયોપશમિકભાવ થાય તો સઘળા કર્મોનો થતો નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મોનોજ થાય છે. જો એમ છે તો મોહનીયકર્મનો ક્ષયોપશમ શી રીતે થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—મોહનીયકર્મનો ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદય હોય ત્યારેજ થાય છે, રસોદય હોય ત્યારે નહિ. કારણ કે અનંતાનુબંધિઆદિ કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ છે. સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સઘળા રસસ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતિજ હોય છે, દેશઘાતિ હોતા નથી. સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો સ્વઘાત્ય ગુણને સંપૂર્ણપણે હણે છે દેશથી નહિ તેથી તેઓનો વિપાકોદય છતા ક્ષયોપશમનો સંભવ નથી, પરંતુ પ્રદેશોદય છતા ક્ષયોપશમનો સંભવ છે. વળી અહિં એમ શંકા થાય કે—પ્રદેશોદય છતા પણ ક્ષયોપશમભાવનો સંભવ કેમ હોઈ શકે? કારણ કે સર્વઘાતિસ્પર્દ્ધકોના દલિકો સર્વથા પ્રકારે સ્વઘાત્યગુણને ઘાત કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કેમકે તે સર્વઘાતિસ્પર્દ્ધકના દલિકોને તથા પ્રકારના શુદ્ધ અધ્યવસાયના બળથી કંઇક અલ્પ શક્તિવાળા કરીને તે સ્પર્દ્ધકો

વિરલ વિરલપણે અનુભવાતા દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમતા હોવાથી જેટલી તેઓમાં ફળ આપવાની શકિત છે તે પ્રકટ કરવા સમર્થ થતા નથી, રસોદય હોય અને જેટલું ફળ આપી શકે તેટલું ફળ આપવા સમર્થ થતા નથી. તેથી તે સ્પર્દ્ધકો ક્ષયોપશમને હણનાર થતા નથી. માટે મોહનીય-કર્મનો પ્રદેશોદય છતા ક્ષયોપશમભાવ વિરોધી નથી. 'अणेगभेदोत्ति' એ પદના અંતે મૂકેલ ઇતિ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી આ પ્રમાણે વિશેષ સમજવું—આદિના બાર કષાય અને મિથ્યાત્વમોહનીય રહિત શેષ મોહનીય પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હોય અથવા વિપાકોદય હોય છતા ક્ષયોપશમ થાય છે એમાં કંઇ વિરોધ નથી. કારણ કે સંજ્વલન આદિ મોહનીયની પ્રકૃતિઓ દેશ-ઘાતિ છે. તેમાં પણ આ વિશેષ છે—સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ સિવાયની શેષમોહ-નીયકર્મની પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ છે. તેથી વિપાકોદયના અભાવમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ હોવા છતા અને પ્રદેશોદયનો સંભવ છતા પણ તે પ્રકૃતિઓ અલ્પ પણ દેશઘાતિ થતિ નથી. જ્યારે વિપાકોદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિકભાવ છતા કંઇક મલિનતા કરતિ હોવાથી દેશઘાતિ થાય છે. એટલે ગુણના દેશને હણનારી થાય છે. તાત્પર્ય એ કે દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતા ક્ષયોપશમ થઇ શકે છે, અને સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતા ક્ષયોપશમ થઈ શકતો નથી. પરંતુ પ્રદેશોદય છતા [1]ક્ષયોપશમ થઇ શકે છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શના-

---

૧ ક્ષયોપશમનો અર્થ ઉદયપ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને ઉદય અપ્રાપ્ત પુદ્-ગલોને ઉપશમાવવા. અહિં ઉપશમના બે અર્થ થઇ શકે ૧ ઉપશમ એટલે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મ-પુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિકોને અધ્યવસાયને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરવા. ૨ ઉદય પ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિકોને અધ્યવસાયાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી સ્વરૂપે ફળ ન આપે એવી સ્થિતિમા મૂકવા. પહેલો અર્થ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મમા લાગુ થાય છે. તેઓના ઉદયપ્રાપ્ત દલીકોને ક્ષય કરે છે અને સત્તાગત દલિકોને પરિણામાનુસાર હીનશકિતવાળા કરી તેનો સ્વરૂપે અનુ-ભવ કરે છે. સ્વરૂપે અનુભવ કરવા છતા પણ તે ગુણના વિઘાતક થતા નથી, કારણ કે તેમાંથી શક્તિ ઓછી કરેલી છે. તેથી હવે તે પુદ્ગલોમા જેટલા પ્રમાણમાં શક્તિ છે તે પ્રમાણમા ગુણને દબાવે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં શક્તિ ઓછી કરી તેટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રકટ થાય છે. મોહ-નીયકર્મમા બીજો અર્થ લાગુ પડે છે, તેના ઉદયપ્રાપ્ત દલિકોને ક્ષય કરી સત્તાગત દલિકોમાંથી પરિણામાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય. જેમ કે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોના ઉદયપ્રાપ્ત દલિકોનો ક્ષય કરી સત્તાગત દલિકોને હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમા મૂકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય, ત્યારે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. ત્યાં સુધી આ પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યા સુધિ આવાર્ય ગુણને પ્રગટ થવા દેતા નથી કેમકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિની છે. મોહ-નીયકર્મની દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓમાં પહેલો અર્થજ લાગુ થાય છે.

વરણીયનો તો ક્ષયોપશમ થતોજ નથી, કારણ કે તે ક્ષાયિકભાવની છે. તથા દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યારેજ તે ગુણને દબાવનારી થાય છે, પ્રદેશોદય હોય ત્યારે નહિ. અને સર્વઘાતિની પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય પણ કંઇક અંશે વિઘાત કરનાર થાય છે. ૨૭

અહિં પ્રકૃતિઓમાં ઔદયિકભાવ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—શુદ્ધ, અને ક્ષાયોપશમિકભાવયુક્ત એના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવા માટે પહેલા સ્પર્દ્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે—

चउतिट्ठाणरसाइं सव्वघाईणि होंति फड्डाइं ।
दुट्ठाणियाणि मीसाणि देसघाईणि सेसाणि ॥ २८ ॥

चतुस्त्रिस्थानरसानि सर्वघातीनि भवन्ति स्पर्द्धकानि ।
द्विस्थानकानि मिश्राणि देशघातीनि शेषाणि ॥२८॥

અર્થ—ચાર સ્થાનક અને ત્રણ સ્થાનક રસવાળા સઘળા સ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતિ છે, બે સ્થાનક રસવાળા મિશ્ર છે, અને શેષસ્પર્દ્ધકો દેશઘાતિ છે.

ટીકાનુ૦—રસસ્પર્દ્ધકનું સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમાં બંધન કરણના અધિકારમાં અનુભાગબંધનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે કહેશે. તે સ્પર્દ્ધકો તીવ્રમંદાદિ રસના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક. રસમાં એકસ્થાનકપણું, બેસ્થાનકપણું એ શું છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો મિષ્ટ રસ છે, અને અશુભપ્રકૃતિઓનો લીંબડો અને કડવા પટોળના રસની ઉપમાવાળો કડવો રસ છે. આગળ ઉપર આજ હકીકત કહેશે કે—'કડવા તુરીયા અને લીંબડાની ઉપમાવાળો અશુભપ્રકૃતિઓનો તથા ખીર અને ખાંડની ઉપમાવાળો શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ છે.' ખીર આદિનો સ્વાભાવિક—જેવો હોય તેવો ને તેવોજ રસ તે એકસ્થાનક—મંદ કહેવાય છે. બે ભાગને ઉકાળતાં એક ભાગ બાકી રહે તે બેસ્થાનક—તીવ્રરસ કહેવાય છે. ત્રણ ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ત્રણસ્થાનક—તીવ્રતર રસ કહેવાય છે. અને ચાર ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ચારસ્થાનક—તીવ્રતમ રસ કહેવાય છે. એકસ્થાનક રસના પણ બિંદુ ચળુ પસલી અંજલિ કરક ઘડો અને દ્રોણાદિ પ્રમાણ પાણિ નાખવાથી મંદ અતિમંદ આદિ અનેક ભેદો થાય છે. એ પ્રમાણે બેસ્થાનક આદિના પણ અનેક ભેદો થાય છે. આ દ્રષ્ટાંતે કર્મમાં પણ ચતુઃસ્થાનકાદિ રસ અને તે દરેકના અનંતભેદો સમજી લેવા.[1] તથા એકસ્થાનક

૧ અતિમંદ રસથી આરંભી ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસના અનંત ભેદો થાય છે. તેને જ્ઞાની મહારાજે ચાર ભેદમાં વહેંચી નાખ્યા છે. અતિમંદથી આરંભી અમુક હદ સુધીના

રસથી બે સ્થાનક રસ અનંતગુણ છે,તેનાથી ત્રણ સ્થાનક રસ અનંતગુણ છે, અને તેનાથી ચારસ્થાનક રસ અનંતગુણ[1] તીવ્ર છે. આગળ ઉપર કહેશે કે–'એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંત અનંત ગુણ તીવ્ર છે.' તેમાં સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના ચતુઃસ્થાનક રસ સ્પર્દ્ધકો ત્રિસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો અને બેસ્થાનક રસ સ્પર્દ્ધકો સર્વઘાતિજ છે, અને દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના મિશ્ર છે. એટલે કે કેટલાક સર્વઘાતિ છે, કેટલાક દેશઘાતિ છે. અને એકસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો સઘળા દેશઘાતિજ છે. એકસ્થાનક રસસ્પર્દ્ધકો દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાજ સંભવે છે, સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંભવતા નથી. ૨૮

આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધનો વિચાર કર્યો. હવે જેવી રીતે ઔદાયિકભાવ શુદ્ધ હોય છે, અને જે રીતે ક્ષયોપશમભાવ યુક્ત હોય છે, તે દેખાડે છે.—

निहएसु सव्वघाइरसेसु फड्डेसु देसघाईणं ।
जीवस्स गुणा जायंति ओहिमणचक्खुमाईया ॥ २९ ॥

निहतेषु सर्व्वघातिरसेषु स्पर्द्धकेषु देशघातिनाम् ।
जीवस्य गुणा जायन्ते अवधिमनश्चक्षुरादयः ॥ २९ ॥

અર્થ—દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો નિહત થાય ત્યારે જીવને અવધિ અને મનઃપર્યવ જ્ઞાનાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકાનુ૦—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળ વડે નિહત—દેશઘાતિરૂપે પરિણામ પામે ત્યારે અને અતિસ્નિગ્ધ રસવાળા દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકો પણ અલ્પરસવાળા કરાય ત્યારે તેમાંના ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કેટલાક રસસ્પર્દ્ધકનો ક્ષય થયે છતે અને શેષસ્પર્દ્ધકોનો વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમ થયે છતે જીવને અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શનાદિ ક્ષયોપશમભાવના ગુણો

અનંતભેદો એક સ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના ક્રમશ ચડતા ચડતા અનંતભેદો બેસ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના અનંતભેદો ત્રિસ્થાનકમાં, અને ત્યાર પછીના અનંતભેદો ચતુઃસ્થાનકમાં સમાવ્યા છે. એટલે રસના એકસ્થાનકાદિ ચાર ભેદો કહ્યા છે. પાંચ સ્થાનકાદિ ભેદ ન કરતા ચારમાંજ સમાવેશ કર્યો તેનું કારણ કષાય ચાર છે એ છે. રસબંધમાં કારણ કષાયો છે, કષાય ચાર છે એટલે રસના અનંતભેદોનો ચારમાં સમાવેશ કર્યો છે.

[1] કર્મવર્ગણાઓમાં કષાયોદય જન્ય અધ્યવસાયવડે ઉત્પન્ન થયેલી જ્ઞાનાદિ ગુણોને આવરવાની અને સુખદુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિને રસ કહે છે. ઓછામાં ઓછા કષાયોદયથી આરંભી વધારેમાં વધારે કષાયોદયથી ઉત્પન્ન થયેલ રસને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાખ્યોછે. ૧ મંદ ૨ તીવ્ર ૩ તીવ્રતર ૪ તીવ્રતમ. તેનેજ એક સ્થાનકાદિ સંજ્ઞા આપી છે. તે દરેકના મંદ તીવ્ર આદિ અનંતભેદ થાય છે.

ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો જ્યારે રસોદય હોય ત્યારે તો કેવળ ઔદયિકભાવજ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવ હોતો નથી. કારણ કે સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકો સ્વાવાર્ય ગુણને સર્વથા દબાવે છે. પરંતુ જ્યારે દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારે તે દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધોનો ઉદય હોવાથી ઔદયિકભાવ, અને કેટલાક દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધક સંબંધી ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થયે છતે અને અનુદિત અંશનો ઉપશમ થયે છતે ક્ષાયોપશમિક એમ બંને ભાવ હોવાથી ક્ષાયોપશમિકાનુવિદ્ધ—ક્ષાયોપશમિકભાવ યુક્ત ઔદયિકભાવ હોય છે. મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો તો હમેશા દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય હોય છે. સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકોનો ઉદય હોતો નથી તેથી તે કર્મપ્રકૃતિઓનો હમેશા ઔદયિક [1]ક્ષાયોપશમિક એમ મિશ્રભાવ હોય છે, કેવળ ઔદયિકભાવ હોતો નથી. ૨૯

અહિં પહેલા રસના ચતુઃસ્થાનકાદિ ભેદો કહ્યા. હવે તે પ્રસંગને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓના બંધ આશ્રયી જેટલા પ્રકારના રસસ્પર્દ્ધકો સંભવે છે, તે કહે છે—

आवरणमसव्वग्घं पुंसंजलणंतरायपयडीओ ।
चउट्ठाण परिणयाओ दुतिचउठाणाओ सेसाओ ॥ ३० ॥

आवरणमसर्वघ्नं पुंसंज्वलनान्तरायप्रकृतयः ।
चतुःस्थानपरिणता द्वित्रिचतुःस्थानाः शेषाः ॥ ३० ॥

અર્થ—સર્વઘાતિ સિવાયની જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન કષાય, અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે. અને શેષ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર એમ ત્રણસ્થાન પરિણત છે.

૧ દેશઘાતિની સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બંધાતિ વખતે સર્વઘાતિ રસેજ બંધાય છે અને ઉદયમાં મતિશ્રુત જ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી પ્રકૃતિઓનો હમેશાં દેશઘાતિરસજ હોય છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સર્વઘાતિ રસપણ ઉદયમાં હોય છે, દેશઘાતિ પણ હોય છે. જ્યારે જ્યારે સર્વઘાતિ રસ ઉદયમાં હોય ત્યારે ત્યારે તે રસ સ્વાવાર્ય ગુણને સર્વથા દબાવતો હોવાથી ચક્ષુદર્શન અવધિ જ્ઞાનાદિ ગુણો ખુલ્લા હોતા નથી, દેશઘાતિ રસસ્પર્ધ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારેજ ગુણો ઉઘાડા થાય છે. તેથી જ્યારે સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધ્ધકનો ઉદય હોય ત્યારે કેવળ ઔદયિકભાવજ પ્રવર્તે છે. તથા સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધ્ધકોને અધ્યવસાયવડે દેશઘાતિ રૂપે કરી અને તેને પણ હીન શક્તિવાળા કરે અને તેનો અનુભવ કરે ત્યારે ઔદયિક અને ક્ષયોપશમ એ બંને ભાવો પ્રવર્તે છે માટે ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમભાવ પ્રવર્તે છે એમ કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—સર્વથા પ્રકારે જ્ઞાન અને દર્શનને દબાવનાર કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયને છોડી શેષ મતિ શ્રુતિ અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચાર, અને દાનાંતરાયાદિ પાંચ અંતરાય એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણુત છે. એટલે કે તેઓના રસબંધ આશ્રયી એકસ્થાન દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક એમ ચારે પ્રકાર હોય છે. તેમાં જ્યાં સુધી જીવો શ્રેણિપર આરૂઢ થયા હોતા નથી ત્યાં સુધી આ સત્તર પ્રકૃતિઓનો અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બંધાય છે. અને શ્રેણ્યારૂઢ આત્માઓ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુણુસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી અત્યન્ત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના યોગે એકસ્થાનક રસ બાંધે છે. તેથી તે સત્તર પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી ચતુઃસ્થાન રસ પરિણુત સંભવે છે. સત્તર સિવાયની શેષ શુભ અથવા અશુભ દરેક પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી બે ત્રણ અથવા ચારસ્થાનક રસવાળી છે. કોઇપણ કાળે એકસ્થાનક રસવાળી હોતિ નથી. એટલે કે સત્તર સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બંધાય છે, કોઇપણ કાળે એકસ્થાનક રસ બંધાતો નથી. એકસ્થાનક રસ કેમ બંધાતો નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારની છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેમાં અશુભપ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસબંધનો સંભવ અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી છે, તે પહેલા નહિ. કારણ કે પહેલા એકસ્થાનક રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોજ હોતા નથી. જે કાળે એકસ્થાનકરસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોનો સંભવ છે તે કાળે સત્તર પ્રકૃતિઓ સિવાયની અન્ય કોઈ અશુભ પ્રકૃતિઓ તેઓના બંધ હેતુઓનો વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી બંધાતિજ નથી. માત્ર જે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય એ બે અશુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, તે બંન સર્વઘાતિ હોવાથી તેઓનો ઓછામાં ઓછો બેસ્થાનક રસજ બંધાય છે, એકસ્થાનક રસ બંધાતો નથી. કારણ કે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યપદે પણ બેસ્થાનક રસબંધનોજ સંભવ છે તથા જે શુભ પ્રકૃતિઓ છે તેઓનો અત્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તમાન આત્મા ચોઠાણીઓ રસ બાંધે છે. પરંતુ ત્રિસ્થાનક અથવા દ્વિસ્થાનક રસ બાંધતો નથી. અને મંદ મંદતર વિશુદ્ધિમાં વર્ત્તમાન આત્મા ત્રણઠાણીયો અથવા બેઠાણીયો રસ બંધ કરે છે. જ્યારે અત્યન્ત સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતીજ નથી તો પછી તત્સંબંધી રસસ્થાનની ચિંતાજ શા માટે ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામી આત્માને પણ વૈક્રિયનામકર્મ, તૈજસ શરીર, પંચેન્દ્રિયજાતિ વિગેરે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધમાં આવે છે,

માટે તેના રસસ્થાનનો જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ. તેના ઉત્તરમાં કહેછે કે—નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામી આત્માને પણ તથાસ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધજ થાય છે. પુન્ય પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીઓ રસબંધજ થતો નથી. આ વસ્તુને આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવજ આગળ ઉપર કહેશે. અહિં તો પ્રસંગને અનુસરીનેજ કહ્યું છે. આ રીતે શેષપ્રકૃતિઓના એક-સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નહિ હોવાથી ઠીકજ કહ્યું છે કે સત્તર સિવાયની શેષ પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર એમ ત્રિસ્થાન પરિણત છે. ૩૦

આ પ્રમાણે વિભાગ પૂર્વક પ્રકૃતિઓના રસસ્થાનકો કહ્યા. હવે જે રસ-સ્થાનકો જે કષાયોથી બંધાય છે તે કહે છે—

उप्पलभूमिवालुयजलरेहासरिससंपराएसुं ।
चउठाणाई असुभाण सेसयाणं तु वच्चासो ॥३१॥

उपलभूमिवालुकाजलरेखासदृशसंपरायैः ।
चतुःस्थानादयोऽशुभानां शेषकाणां तु व्यत्यासः ॥ ३१ ॥

અર્થ—પત્થરમાં કરેલી રેખા, ભૂમિમાં કરેલી રેખા, રેતિમાં કરેલી રેખા અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયોવડે અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચતુઃસ્થાનકાદિ રસબંધ થાય છે, અને શેષ—શુભ પ્રકૃતિઓનો વિપરિત થાય છે એમ સમજવું.

ટીકાનુ૦—અશુભ પ્રકૃતિઓના ચોઠાણિયા ત્રણઠાણિયા બેઠાણિયા અને એક ઠાણિયા રસનો બંધ અનુક્રમે પત્થર ભૂમિ રેતિ અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે—પત્થરમાં કરેલી રેખા સરખા અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વડે સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. સૂર્યના તાપ વડે સુકાયેલા તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે ત્રણઠાણીયો રસબંધ થાય છે. રેતિના સમુહમાં પડેલી રેખા સરખા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે. અને પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા સંજ્વલન કષાયવડે એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે. ચોથા પદમાંનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનોજ એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે, સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી, એટલું વિશેષ સમજવું. તથા શેષ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ વિપરીત જાણવો. તે આ પ્રમાણે—પત્થરમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયના ઉદય વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ, સૂર્યના તાપથી સૂકાયેલ તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા કષાયવડે ત્રણ ઠાણીયો અને રેતીમાં કરેલી રેખા સરખા તથા પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા કષાયો વડે ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. એટલું વિશેષ છે

કે સંજ્વલન કષાયો વડે તીવ્ર ચોઠાણીયો રસ બંધાય છે. રસબંધનો આધાર કષાય પર છે. જેમ જેમ કષાયની તીવ્રતા તેમ તેમ પાપ પ્રકૃતિઓમાં રસબંધની તીવ્રતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબંધની મંદતા તથા જેમ જેમ કષાયની મંદતા તેમ તેમ પાપ પ્રકૃતિઓના રસબંધમાં મંદતા અને પુન્ય પ્રકૃતિઓના રસબંધમાં તીવ્રતા થાય છે. ગમે તેવા સંકિલષ્ટ પરિણામ થવા છતા જીવસ્વભાવે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધજ થાય છે, એકઠાણીયો રસબંધ થતોજ નથી. આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ છે. સંકિલષ્ટ પરિણામની તેના ઉપર ગમે તેટલી અસર થાય છતા એટલી નિર્મળતા રહે છે કે જે વડે પુન્યપ્રકૃતિઓ ઓછામાં ઓછા બેઠાણીયા રસેજ બંધાય છે. ૩૧

હવે શુભાશુભ પ્રકૃતિઓના રસના સ્વરૂપનેજ ઉપમાદ્વારા પ્રરૂપે છે—

घोसाडइ निंबुवमो असुभाण सुभाण खीरखंडुवमो ।
एगट्ठाणो उ रसो अणंतगुणिया कमेणियरे ॥ ३२ ॥

घोषातकीनिम्बोपमोऽशुभानां शुभानां क्षीरखण्डोपमः ॥
एकस्थानस्तु रसोऽनन्तगुणिता क्रमेणेतरे ॥ ३२ ॥

અર્થ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાતકી અને લીંબડાની ઉપમાવાળો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાંડની ઉપમાવાળો છે. તે એક સ્થાનક રસથી ઇતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતગુણ સમજવા.

ટીકાનુ૦—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ ઘોષાતકી—કડવા તુરીયા અને લિંબડાના રસની ઉપમાવાળો અને વિપાકમાં અતિ કડવો હોય છે. તથા શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસના જેવો શરૂઆતનો બેઠાણીયો રસ ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો, ચિત્તની અત્યંત પ્રસન્નતાનું કારણ અને વિપાકમાં મિષ્ટ હોય છે. શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ હોતો નથી એ પહેલાંજ કહ્યું છે. એ હેતુથી જો કે ગાથામાં શુભ અશુભ બંનેમાં એક સ્થાનક રસ એ પ્રમાણે સામાન્યતઃ કહ્યું છે, છતાં શુભ પ્રકૃતિઓમાં એક સ્થાનક રસની તુલ્ય પ્રાથમિક બેઠાણીયો રસ એક સ્થાનક શબ્દથી કહેલો છે એમ સમજવું. તથા તે એક સ્થાનક રસથી ઇતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતગુણા સમજવા. તે આ પ્રમાણે—એક સ્થાનક રસથી બે સ્થાનકરસ અનંતગુણ તીવ્ર સમજવો. તેનાથી ત્રિસ્થાનક રસ અનંતગુણ તીવ્ર સમજવો. અને તેનાથી ચતુઃસ્થાનક રસ અનંતગુણ તીવ્ર સમજવો. તાત્પર્ય એ કે—એક સ્થાનક રસના પણ મંદ અતિમંદાદિ અનંત ભેદ થાય છે. એમ દ્વિસ્થાનકાદિ દરેકના પણ અનંત ભેદ થાય છે. એ પહેલા સવિસ્તર કહ્યું છે. તેમાં અશુભ પ્રકૃતિઓનો જે સર્વજઘ-

ન્ય એક સ્થાનક રસ છે તે લીંબડો અને ઘોષાતકીના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે, અને જે શુભ પ્રકૃતિઓનો સર્વજઘન્ય બેઠાણીયો રસ છે તે ખીર અને ખાંડના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે. શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દ્ધકો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાનક રસયુક્ત જે સ્પર્દ્ધકો છે તે અનુક્રમે અનંતગુણ શક્તિવાળા છે એમ સમજવું. તેનાથી પણ અશુભપ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાન ત્રિસ્થાન અને ચતુઃસ્થાનક રસવાળા સ્પર્દ્ધકો, અને શુભ પ્રકૃતિઓના ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળા સ્પર્દ્ધકો અનુક્રમે અનંતગુણા સમજવા. ૩૨

આ પ્રમાણે પ્રસંગાનુપ્રસંગથી સઘળું કહ્યું. હવે દ્વારગાથાના च શબ્દથી સૂચિત પ્રકૃતિઓની અધ્રુવ સત્તા કહે છે—

उच्चं तित्थं सम्मं मीसं वेउव्विछक्कमाऊणि ।
मणुदुग आहारदुगं अट्ठारस अधुवसत्ताओ ॥ ३३ ॥

उच्चं तीर्थ सम्यक्त्वं मीश्रं वैक्रियषट्कमायूंषि ।
मनुजद्विकाहारकद्विकमष्टादशाध्रुवसत्यः ॥ ३३ ॥

અર્થ—ઉચ્ચગોત્ર તીર્થંકરનામ, સમ્યકત્વમીશ્રમોહનીય, વૈક્રિયષટ્ક, ચાર આયુ, મનુષ્યદ્વિક, અને આહારકદ્વિક એ અઢાર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવસત્તવાળી છે.

ટીકાનુ.—ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થંકરનામ, સમ્યકત્વ મોહનીય, મીશ્રમોહનીય. દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયષટ્ક નરકાયુ આદિ ચાર આયુ, મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્યદ્વિક અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, એ અઢાર પ્રકૃતિઓ કોઇ વખતે સત્તામાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતિ માટે અનિયત સત્તાવળી છે. તે આ પ્રમાણે—ઉચ્ચગોત્ર અને વૈક્રિયષટ્ક એ સાત પ્રકૃતિઓ જ્યાં સુધિ જીવો એ ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરેલું હોતું નથી, ત્યાં સુધિ સત્તામાં હોતી નથી. ત્રસપણું પ્રાપ્ત થયા પછી બાંધે એટલે સત્તામાં હોય છે. આ પ્રમાણે સઘળા જીવોને સત્તામાં નહિ હોવાથી તેઓની અધ્રુવસત્તા કહેવાય છે. અથવા ત્રસ અવસ્થામાં બંધવડે સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ સ્થાવરભાવને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા અવસ્થા વિશેષને પ્રાપ્તકરી ઉવેલે છે, માટે તેઓની અધ્રુવસત્તા છે. તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મીશ્રમોહનીય જ્યાંસુધિ તથાભવ્યત્વિનો પરિપાક થયો હોતો નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોતું નથી ત્યાં સુધિ સત્તામાં પ્રાપ્ત થતિ નથી. તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થાય અને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સત્તામાં આવે છે. અથવા સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતા પણ મિથ્યાત્વે ગયેલો આત્મા ઉવેલે

છે; અને અભવ્યને તો સર્વથા સત્તાજ હોતિ નથી, માટે તેઓની પણ અધ્રુવ સત્તા છે. તીર્થંકરનામકર્મ તથાપ્રકારની વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિ યુક્ત સમ્યકત્વ હોય ત્યારેજ સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય છે. આહારકદ્વિકપણુ તથા રૂપ સંયમ છતા બંધાય છે, સંયમના અભાવે બંધાતુ નથી. વળી બંધાવા છતા પણ અવિરતિરૂપ નિમિત્તથી ઉવેલાય છે. મનુષ્યદ્વિકને પણ તેઉકાય અને વાઉકાયમાં ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે. માટે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓની અધ્રવ સત્તા છે. તથા દેવભવમાં નારકાયુની, નાકરભવે દેવાયુની, આનતાદિ દેવોને તિર્યંચાયુની, તેઉકાય વાઉકાય અને સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓને મનુષ્યાયુની સત્તા હોતિ નથી માટે ચારે આયુની અધ્રુવ સત્તા છે. શેષ [1]એકસો ત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓની ધ્રુવ સત્તા છે. અહિં એમ શંકા કરવામા આવે કે—અનંતાનુબંધિ કષાયની ઉદ્વલનાનો સંભવ હોવાથી તેની સત્તાનો નાશ થયા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ફરી બંધાય છે, અને સત્તામાં આવે છે, તેથી તેની અધ્રુવસત્તાજ હોવી જોઈએ. ધ્રુવસત્તા કેમ કહી? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—અભિપ્રાયનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઉપરોકત શંકા અયોગ્ય છે. કારણ કે જે કર્મપ્રકૃતિઓ કોઇ નિયત અવસ્થાને આશ્રયીનેજ બંધાય છે, પરંતુ સર્વકાળ બંધાતિ નથી અને સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિના તથા પ્રકારના ભવપ્રત્યયાદિ કારણ યોગે ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે, તેને અધ્રુવસત્તાવાળી માની છે. પરંતુ જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વદા સર્વ જીવને બંધાય છે, અને વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ પૂર્વક ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે તેને અધ્રુવ સત્તાવાળી માની નથી, કેમ કે તેના ઉદ્વલનમાં વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. અને વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વડે તો સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થાય છે. અહિં અનંતાનુબંધિની સત્તા સમ્યકત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિના તો સર્વ જીવોને સર્વકાળ હોય છે, તેની ઉદ્વલનામાં સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. પરંતુ સામાન્યથી ભવાદિ હેતુ નથી. માટે તેની અધ્રુવ સત્તા નથી પરંતુ ધ્રુવ સત્તાજ છે. તથા ઉચ્ચગોત્રાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રસત્વાદિ વિશિષ્ટ અવસ્થાની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે બંધાય છે, અને

૧ અહિં એકસો અઠ્ઠાવનના હિસાબે એકસો ત્રીસ પ્રકૃતિઓ લીધી છે. જો પાંચજ બંધન ગ્રહણ કરે તો એકસો છવ્વીસ પ્રકૃતિઓ થાય. મૂળ ટીકામાં અધ્રુવ સત્તામાં અઢાર, અને ધ્રુવસત્તામા એકસો ચાર લીધી છે. અહિં ઉદયની વિવક્ષા છે. મૂળ ટીકાના સત્તાના હિસાબે ગણીએ તો અધ્રુવસત્તામાં બાવીસ અને ધ્રુવસત્તામાં એકસો છવ્વીસ થાય છે. પૂર્વોક્ત અઢારમાં આહારકબંધન સંઘાતન, અને વૈક્રિયબંધન સંઘાતન ચાર મેળવતા બાવીસ થાય. શેષ એકસો છવ્વીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે. પંદર બંધનના હિસાબે પૂર્વોક્ત અઢારમાં આહારકના ચાર બંધન એક સંઘાતન અને વૈક્રિયના ચાર બંધન અને એક સંઘાતન મેળવતા અઠ્ઠાવીસ અધ્રુવસત્તામાં અને શેષ એકસોત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે.

તથા વિધ વિશિષ્ટ ગુણની પ્રાપ્તિ વિનાજ સ્થાવરાદિમાં જવાવડે ઉદ્વલન યોગ્ય થાય છે, માટે તે અધ્રુવ સત્તાવાળી છે. ૩૩

ઉપરોક્ત ગાથામાં ઉદ્વલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના નામ માત્ર કહ્યા. તે પ્રસંગને અનુસરી કઇ પ્રકૃતિઓ શ્રેણિ પર ચડયા વિના ઉદ્વલન યોગ્ય છે, તેનું પરિમાણ કહે છે—

पढमकसायसमेया एयाओ आउतित्थवज्जाओ ।
सत्तरसुव्वलणाओ तिगेसु गइआणुपुव्वाऊ ॥ ३४ ॥

प्रथमकषायसमेता एता आयुस्तीर्थवर्जाः ।
सप्तदशोद्वर्त्तिन्यस्त्रिकेषु गत्यानुपूर्व्यायूंषि ॥ ३४ ॥

અર્થ—આયુ અને તીર્થંકરનામ વર્જીને પ્રથમ કષાય યુક્ત એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ઉદ્વલન યોગ્ય છે. જ્યાં ત્રિકનું ગ્રહણ કરે ત્યાં ગતિ આનુપૂર્વિ અને આયુ એ ત્રણ ગ્રહણ કરવા.

ટીકાનુ૦—તેત્રીસમી ગાથામાં જે અધ્રુવસત્તાવાળી અઢાર પ્રકૃતિઓ કહી તેમાંથી ચાર આયુ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ પાંચ પ્રકૃતિઓ કાઢી નાખતા અને અનંતાનુબંધિ કષાયની ચાર પ્રકૃતિઓ મેળવતા કુલ સત્તર પ્રકૃતિઓ શ્રેણિપર ચડયા પહેલા ઉદ્વલન યોગ્ય છે એમ સમજવું. તેમાં અનંતાનુબંધિ અને આહારક સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિની ઉદ્વલના પહેલે ગુણઠાણે થાય છે. અનંતાનુબંધી કષાયની ઉદ્વલના ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધિમાં અને આહારકની અવિરતિ પણામાં થાય છે. તથા શેષ [1]છત્રીસ પ્રકૃતિઓ જે ઉદ્વલન યોગ્ય છે, તે શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થાય ત્યારેજ છે અન્યત્ર નહિ. તેથી તે પ્રકૃતિઓને અહિં કહી નથી. પરંતુ આગળ પ્રદેશસંક્રમના અધિકારમાં કહેશે. તથા જે કોઈ સ્થળે દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક એમ ત્રિકનું ગ્રહણ કરવામાં આવે ત્યાં તેની ગતિ તેની આનુપૂર્વિ અને તેનું આયુ એ પ્રમાણે ત્રણ સમજવી. ૩૪

આ પ્રમાણે સપ્રતિપ્રક્ષ ધ્રુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહી. હવે દ્વારગાથામાં કહેલ ધ્રુવબંધિ આદિ પદોના અર્થને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—

नियहेउसंभवेवि हु भयणिज्जो जाण होइ पयडीणं ।
बंधो ता अधुवाओ धुवा अभयणिज्जबंधाओ ॥ ३५ ॥

૧ શ્રેણિમાં ઉદ્વલન યોગ્ય છત્રીસ પ્રકૃતિઓ જે નવમે ગુણઠાણે ઉવેલાય છે તે આ છે—અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સંજ્વલન લોભવિના અગીઆર કષાય, નવનોકષાય, થીણદ્ધિત્રિક, સ્થાવરદ્વિક, તિર્યંગદ્વિક, નરકદ્વિક, આતપદ્વિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ, અને સાધારણ નામકર્મ.

निजहेतु संभवेऽपि हु भजनीयो यासां भवति प्रकृतीनाम् ।
बन्धस्ता अध्रुवाः ध्रुवा अभजनीयबन्धाः ॥ ३५ ॥

અર્થ—પોતાના બંધહેતુનો સંભવ છતા જે પ્રકૃતિઓનો બંધ ભજનાએ છે તે અધ્રુવબંધિ, અને જેઓનો બંધ નિશ્ચિત છે તે ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય બંધહેતુઓનો સંભવ છતા પણ ભજનીય છે, એટલે કે કોઇ વખતે બંધાય અને કોઇ વખતે ન પણ બંધાય તે અધ્રુવબંધિ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે–ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, ગતિ ચતુષ્ક, જાતિપંચક, વિહાયોગતિદ્વિક, આનુપૂર્વિ ચતુષ્ક, સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટક્, ત્રસાદિ વીશ–ત્રસદશક અને સ્થાવરદશક, ઉચ્છ્વાસનામ, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉદ્યોત, પરાઘાત, સાત અસાતવેદનીય, ચારઆયુ, ઉચ્ચનીચ ગોત્રં, હાસ્યરતિ, શોકઅરતિ, અને ત્રણ વેદ આ તહોંતેર પ્રકૃતિઓ પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ મળવા છતા પણ અવશ્ય બંધાય છે એમ નહિ હોવાથી અધ્રુવબંધિ છે. એજ બતાવે છે—પરાઘાત અને ઉચ્છ્વાસનામકર્મના અવિરતિઆદિ પોતાના બંધહેતુ છતા પણ જ્યારે પર્યાપ્તનામકર્મ યોગ્ય કર્મ બંધાય ત્યારેજ તે બંધાય છે, અપર્યાપ્તયોગ્ય કર્મ બંધાતા તે પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી. આતપનામ એકેન્દ્રિયયોગ્ય પ્રકૃતિબંધ થતો હોય ત્યારેજ બંધાય છે, શેષકાળે બંધાતિ નથી. તીર્થંકર અને આહારકદ્વિકના અનુક્રમે સમ્યકત્વ અને સંયમરૂપ પોતપોતાના સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતા પણ કોઇ વખતેજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. અને ઔદારિકદ્વિકાદિ શેષ સડસઠ પ્રકૃતિઓના પોતાના સામાન્ય બંધહેતુનો સદ્ભાવ છતા પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી નિરંતર બંધાતિ નથી, માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધિની છે. અને જે પોતાના સામાન્ય બંધહેતુ છતા અવશ્ય બંધાય છે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ [1]ધ્રુવબંધિની કહેવાય છે, અને તે પ્રકૃતિઓ પહેલા બતાવિ છે.

હવે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના અર્થને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ઉદય હેતુઓ બતાવે છે—

दव्वं खेत्तं कालो भवो य भावो य हेयवो पंच ।
हेउ समासेणुदओ जायइ सव्वाण पगईणं ॥ ३६ ॥

૧. જે પ્રકૃતિઓના જે જે ખાસ બંધહેતુ હોય છે તે તે હેતુઓ જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધ અવશ્ય થાય છે. પછી ભલે અધ્રુવબંધિની હોય. તેથી અહિં ધ્રુવબંધિ અધ્રુવબંધિપણામા સામાન્ય બંધહેતુની વિવક્ષા છે. એટલે પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુ છતા જે પ્રકૃતિઓ બંધાય કે ન બંધાય તે અધ્રુવબંધિ અને અવશ્ય બંધાય તે ધ્રુવબંધિ કહેવાય છે.

द्रव्यं क्षेत्रं कालो भवश्च भावश्च हेतवः पञ्च ।
हेतुसमासेनोदयो जायते सर्वासां प्रकृतीनाम् ॥ ३६ ॥

અર્થ—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવ એ પાંચ હેતુઓ છે. આ હેતુના સમુદાયવડે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં સામાન્યથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના પાંચ ઉદય હેતુઓ છે. તે આ પ્રમાણે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ. તેમાં કર્મના પૂદ્ગલોરૂપ દ્રવ્ય છે. અથવા તથા પ્રકારનું કોઈ પણ બાહ્ય કારણ કે જે ઉદય થવામાં હેતુ હોય. જેમ કે શ્રવણને પ્રાપ્ત થતા ગાળ વિગેરે ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલો ક્રોધના ઉદયનું કારણ થાય છે. તેમ એવાજ પ્રકારના કોઇ પુદ્ગલદ્રવ્યો હોય કે જે કર્મનો ઉદય થવામાં હેતુ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. એ પ્રમાણે આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર, સમયાદિરૂપ કાળ, મનુષ્ય ભવાદિરૂપ ભવ, અને જીવના પરિણામ વિશેષરૂપ ભાવ, આ સઘળા હેતુઓ પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણ છે. તેમાં પણ એક એક ઉદયનું કારણ નથી પરંતુ પાંચેનો સમુહ કારણ છે. એજ કહે છે—જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહ્યું તે દ્રવ્યાદિ પાંચે હેતુના સમુહવડે સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે. એકજ પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણરૂપ થતા નથી પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ કારણ રૂપે થાય છે. કોઇક દ્રવ્યાદિ સામગ્રી કોઈપ્રકૃતિના ઉદયમાં હેતુરૂપે થાય છે, કોઇ સામગ્રી કોઇના ઉદયના હેતુરૂપે થાય છે, તેથી હેતુપણામાં કોઇ દોષ નથી. ૩૬

આ પ્રમાણે ઉદયહેતુઓ કહ્યા, હવે ઉદય આશ્રયી ધ્રુવાધ્રુવપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

अव्वोच्छिन्नो उदओ जाणं पगइण ता धुवोदइया ।
वोच्छिन्नो वि हु संभवइ जाण अधुवोदया ताओ ॥३७॥

अव्यवच्छिन्न उदयो यासां प्रकृतीनां ता ध्रुवोदयाः ।
व्यवच्छिन्नोऽपि हु सम्भवति यासामध्रुवोदयास्ताः ॥ ३७ ॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અવ્યવચ્છિન્ન હોય તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે અને વિચ્છિન્ન થવા છતા પણ જે પ્રકૃતિઓના ઉદયનો સંભવ છે તે અધ્રુવોદયિ છે.

---

૧ જેમ ભાષાદિ દ્રવ્ય ક્રોધના ઉદયમા, અયોગ્ય આહાર અસાતાના ઉદયમાં હેતુ થાય છે, તેમ ક્ષેત્ર કાળાદિ પણ ઉદયમાં હેતુ થાય છે. બંધાતિ વખતે અમુક દ્રવ્યના યોગે અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કાળે અમુક ભવમા અમુક પ્રકારની અધ્યવસાયની સામગ્રીના યોગે તે તે યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તેમ નિયત થાય છે, એટલે તેવા પ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ટીકાનું૦—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો પોતાના ઉદયવિચ્છેદ કાળ પર્યંત નિરંતર ઉદય હોય તે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ છે. અને ઉદય વિચ્છેદ કાળ સુધિમાં ઉદયનો નાશ થવા છતા પણ ફરી તથાપ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તે સાતવેદનીયાદિ પંચાણુ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ કહેવાય છે. ૩૭

હવે સર્વઘાતિ, દેશઘાતિ, શુભ અને અશુભનું લક્ષણ કહે છે—

असुभसुभत्तण घाइत्तणाइं रसभेयओ मुणिज्जाहि।
सविसयघायभेएण वावि घाइत्तणं नेयं ॥ ३८॥

अशुभशुभत्वघातित्वानि रसभेदतो मन्वीथाः।
स्वविषयघातनभेदेन वापि घातित्वं ज्ञेयम् ॥ ३८ ॥

અર્થ—અશુભપણું, શુભપણું, અને ઘાતિપણું, રસના ભેદે તું જાણ. અથવા પોતાના વિષયને ઘાત કરવાના ભેદે ઘાતિપણું જાણવું.

ટીકાનુ૦—કર્મપ્રકૃતિઓમાં અશુભપણું, શુભપણુ, તથા સર્વ અને દેશના ભેદે ઘાતિપણું રસના ભેદે છે, એમ તું સમજ. એટલે કે સર્વઘાતિપણું, દેશઘાતિપણું, અને શુભાશુભપણું એ અધ્યવસાયને અનુસરી કર્મપ્રકૃતિઓમાં પડેલા રસને આશ્રયી છે એમ તું સમજ. તે આ પ્રકારે—જે કર્મપ્રકૃતિઓ વિપાકમાં અત્યંત કટુક રસવાળી હોય તે અશુભ કહેવાય, અને જે પ્રકૃતિઓ જીવને પ્રમોદ-આનંદ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પ્રકૃતિઓ શુભ કહેવાય. તથા જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધક યુક્ત હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કર્મપ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકયુક્ત હોય તે દેશઘાતિ કહેવાય. હવે પ્રકારાંતરે સર્વઘાતિપણું અને દેશઘાતિપણું બતાવે છે—જે કર્મ આત્માના જે ગુણને દબાવે તે તેનો વિષય કહેવાય. જે કર્મપ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિરૂપ પોતાના વિષયને સર્વથા પ્રકારે ઘાત કરે તે ઘર્વઘાતિ, અને જે પ્રકૃતિઓ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે. આ સંબંધમાં પહેલા વિચાર કરી ગયા છે, માટે અહિં ફરી વિચાર કરતા નથી. ૩૮

પૂર્વની ગાથામાં રસના ભેદે સર્વ દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ કહી. આ ગાથામાં સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

जो घाएइ सविसयं सयलं सो होइ सव्वघाइरसो।
सो निच्छिद्दो निद्धो तणुओ फलिहब्भहरविमलो॥३९॥

यो घातयति स्वविषयं सकलं स भवति सर्वघातिरसः ।
स निश्छिद्रः स्निग्धस्तनुकः स्फटिकाभ्रहर विमलः ॥ ३९ ॥

અર્થ—જે રસ પોતાના વિષયને સંપૂર્ણપણે હણે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય અને તે રસ છિદ્ર વિનાનો, સ્નિગ્ધ, તનુક, અને સ્ફટિક તથા અભ્રખના ઘરના જેવો નિર્મલ છે.

ટીકાનુ૦—જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને મેઘના દૃષ્ટાંતે સંપૂર્ણ પણે હણે, જ્ઞાનાદિગુણના જાણવા આદિરૂપ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરવા અસમર્થ કરે એટલે કે જેને લઇ જ્ઞાનાદિગુણ જાણવા આદિરૂપ પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ ન કરી શકે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય છે. હવે તે રસ કેવો છે તે કહે છે—[1]તાંબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘી આદિની જેમ સ્નિગ્ધ, દ્રાક્ષા આદિની જેમ અલ્પ પ્રદેશથી બનેલ અને સ્ફટિક તથા અભ્રખના ઘરની જેમ નિર્મળ હોય છે. રસ એ ગુણ હોવાથી કેવળ રસ ન સમજવો, પરંતુ રસસ્પર્દ્ધકનો સમુહ આવા સ્વરૂપવાળો છે એમ સમજવું. ૩૯

આ ગાથામાં દેશઘાતિ રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

---

૧ અહિં રસનુ સ્વરૂપ કહ્યું છે. અહિં કેવળ રસ હોતો નથી, પરંતુ રસ સ્પર્ધ્ધકો હોય છે. કારણ કે રસ ગુણ છે, તે ગુણિ પરમાણુ વિના રહી શકે નહિ, માટે રસ કહેવાથી તેવા રસયુક્ત સ્પર્ધ્ધકો લેવા. તેમા સર્વઘાતિ રસ સ્પર્ધ્ધકો તાંબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાના હોય છે એટલે જેમ ત્રાંબાના પાત્રમાં છિદ્ર નથી હોતા અને પ્રકાશક વસ્તુની પાછળ તે મૂક્યું હોય તો તેનો પ્રકાશ બહાર આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધ્ધકોમાં ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રો હોતા નથી પરંતુ તેને ભેદીને ગુણનો પ્રકાશ બહાર આવે છે. તથા ઘૃતાદિ જેમ સ્નિગ્ધ હોય છે, તેમ સર્વઘાતિ રસ પણ અત્યંત ચીકાશયુક્ત હોવાથી અલ્પ પણ ઘણું કામ કરી શકે છે. તથા જેમ દ્રાક્ષા અલ્પ પ્રદેશથી બનેલી છતાં તૃપ્તિરૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ છે તેમ સર્વઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના ભાગમાં અલ્પદલિકો આવવા છતાં તેઓ તેવા પ્રકારના તીવ્ર રસવાળા હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવવા રૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે તથા સ્ફટિક જેવા નિર્મળ કહેવાનું કારણ કોઇ વસ્તુની આડે સ્ફટિક રહેલું હોય છતા તેની આરપાર જેમ તે મુવસ્તનો પ્રકાશ આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્દ્ધકને ભેદી જડ ચૈતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ માલૂમ પડે તેવો પ્રકાશ બહાર આવે છે. દેશઘાતિ રસ તેવો હોતો નથી. તેમા ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રની જરૂર હોય છે. ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્ર જો ન હોય તો તે કર્મને ભેદી તેનો પ્રકાશ બહાર ન આવે, એટલા માટે અનેક પ્રકારના છિદ્રથી ભરેલો કહ્યો છે. તેમજ તેને અલ્પસ્નેહવાળો કહ્યો છે કારણ કે તેમા સર્વઘાતિ રસ જેટલી શક્તિ નથી હોતિ તેથી તેના ભાગમાં વધારે પુદ્ગલો આવે છે તેથી તે રસ અને પુદ્ગલો બંને મળી કાર્ય કરે છે. તેમજ તેને અનિર્મલ કહ્યો છે કારણ કે તેને ભેદીને પ્રકાશ બહાર આવી શકતો નથી.

देसविघाइत्तणओ इयरो कडकंबलं सुसंकासो।
विविहबहुछिद्दभरिओ अप्पसिणेहो अविमलो य ॥४०॥

देशविघातित्वादितरः कटकम्बलांशुकसङ्काशः।
विविधबहुच्छिद्रभृतोऽल्पस्नेहोऽविमलश्च ॥ ४० ॥

અર્થ—ઈતર–દેશઘાતિરસ દેશઘાતિ હોવાથી કટ, કંબળ, અને વસ્ત્રના જેવા અનેક છિદ્રથી ભરેલો, અલ્પ સ્નેહયુક્ત અને અનિર્મળ છે.

ટીકાનુ૦—ઈતર–દેશઘાતિરસ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરતો હોવાથી તે દેશઘાતિ છે. અને તે ક્ષયોપશમરૂપ અનેક પ્રકારના છિદ્રથી ભરેલો છે. તે આ પ્રકારે—કોઈક વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડીની જેમ અતિસ્થુલ સેંકડો છિદ્રયુક્ત હોય [1]છે, કોઈક કંબલની જેમ મધ્યમ સેંકડો છિદ્ર યુક્ત હોય છે, અને કોઈક તથા પ્રકારના મસૃણ—સુંવાળા કોમળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત બારીક—સૂક્ષ્મ છિદ્ર યુક્ત હોય છે. તથા અલ્પ સ્નેહાવિભાગના સમુદાયરૂપ અને નિર્મળતા રહિત હોય છે. ૪૦

હવે અઘાતિ રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

जाण न विसओ घाइत्तणंमि ताणंपि सव्वघाइरसो।
जायइ घाइसगासेण चोरया वेहचोराणं ॥ ४१ ॥

यासां न विषयो घातित्वे तासामपि सर्वघातिरसः।
जायते घातिसकाशात् चौरता वेहाचौराणाम् ॥ ४१ ॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓનો ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ વિષય નથી તેઓનો પણ સર્વઘાતિકર્મપ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે. જેમ ચોર નહિ છતા ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું થાય છે તેમ.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઘાતિપણાને આશ્રયી કોઈ પણ વિષય નથી એટલે કે જે કર્મપ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ગુણનો ઘાત કરતિ નથી તે પ્રકૃતિઓનો પણ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે. જેમ બળવાનની સાથે રહેલો નબળો પણ સ્વયં પોતામાં જોર નહિ છતા જોર કરે છે, તેમ અઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓ પણ સર્વઘાતિના સંસર્ગથી તેના જેવી થઈ

---

૧ અહિં મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ક્ષયોપશમને વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડી આદિના છિદ્રની ઉપમા આપી છે. જેમ તેમા મોટા મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ અનેક છિદ્રો હોય છે, તેમ કોઈકમા તીવ્ર ક્ષયોપશમ, કોઇકમાં મધ્યમ અને કોઇકમાં અલ્પ ક્ષયોપશમરૂપ વિવર હોય છે. એટલે તે ઉપમા ઘટી શકે છે

અનુભવાય છે. અહિં દ્રષ્ટાંત કહે છે—જેમ પોતે ચોર નહિ છતા ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વયં અઘાતિ છતા ઘાતિના સંબંધથી ઘાતિપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. ઘાતિકર્મના સંબંધ વિનાની અઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓ આત્માના કોઇ ગુણને હણતી નથી. ૪૧

હવે સંજ્વલન અને નોકષાયના દેશઘાતિપણાનો વિચાર કરતા કહે છે—

घाइखओवसमेणं सम्मचरित्ताइं जाइं जीवस्स ।
ताणं हणंति देसं संजलणा नोकसाया य ॥ ४२ ॥

घातिक्षयोपशमेन सम्यक्त्वचारित्रे ये जीवस्य ।
तयोर्घ्नन्ति देशं संज्वलना नोकषायाश्च ॥ ४२ ॥

અર્થ—સર્વઘાતિ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને સંજ્વલન અને નોકષાયો હણે છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ સર્વઘાતિ બાર કષાયના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થયેલા સંજ્વલન અને હાસ્યાદિ નોકષાયો હણે છે, એટલે કે તે ગુણમાં અતિચાર ઉત્પન્ન કરવા રૂપ માત્ર મલિનતા ઉત્પન્ન કરે છે સર્વથા ગુણનો નાશ કરતા નથી તેથી તે સંજ્વલન અને નોકષાયો દેશઘાતિ છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિના એક દેશને હણતા હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પણ દેશઘાતિ છે એમ સમજવું. ૪૨

હવે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

विणिवारिय जा गच्छइ बंधं उदयं व अन्नपगईए ।
सा हु परियत्तमाणी अणिवारेंति अपरियत्ता ॥ ४३ ॥

विनिवार्य या गच्छति बन्धमुदयं सान्यप्रकृतेः ।
सा हु परावर्त्तमाना अनिवारयन्ती अपरावर्त्ता ॥ ४३ ॥

અર્થ—અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અથવા ઉદયને નિવારી જેઓ બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે, અને જેઓ નિવારતિ નથી તે અપરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે.

---

૧ જેનો ઉદય છતા ક્ષયોપશમ થઇ શકતો હોય તે દેશઘાતિ અને જેનો ઉદય ક્ષયોપશમને વિરોધિ હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય છે. સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ગુણને સર્વથા રોકે છે અનાચાર ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ગુણના એક દેશને રોકે છે, અતિચાર માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિ અન્ય પ્રકૃતિના બંધ અથવા ઉદયને નિવારીને પોતે બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય તે પરાવર્ત્તમાન કહેવાય છે. સઘળી મળી તે એકાણું પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક, સાતઅસાતવેદનીય, સોળ કષાય, ત્રણ વેદ, હાસ્યરતિ, અરતિ શોક, ચાર આયુ, ચાર ગતિ, પાંચ જાતિ, ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, ચાર આનુપૂર્વિ, બે વિહાયોગતિ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, ત્રસ દશક, સ્થાવર દશક, ઉચ્ચગોત્ર, અને નીચ ગોત્ર. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તમાન શા માટે છે? એમ જો પ્રશ્ન કરતા હો તો કહે છે—અહિં જો કે સોળ કષાયો અને પાંચ નિદ્રા એ એકવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબધિ હોવાથી સાથેજ બંધાય છે પરસ્પર સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના બંધને રોકીને બંધાતિ નથી તોપણ જ્યારે તેઓનો ઉદય થાય છે ત્યારે સ્વજાતીય અન્યપ્રકૃતિના ઉદયને નિવારીનેજ થાય છે, તે સિવાય થતો નથી માટે તે એકવીશે પ્રકૃતિઓ ઉદય આશ્રયી પરાવર્ત્તમાન છે. તથા સ્થિર શુભ અસ્થિર અને અશુભ એ ચારે પ્રકૃતિઓ એક સાથેજ ઉદયમાં આવે છે ઉદયમાં વિરોધિ નથી પરંતુ સ્થિર અને શુભ અસ્થિર અને અશુભના બંધને રોકીને, અસ્થિર અને અશુભ સ્થિર અને શુભના બંધ રોકીને બંધાય છે માટે તે ચારે પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી પરાવર્ત્તમાન છે. અને શેષ ગતિ આદિ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય એ બંનેમાં પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી સ્વજાતીય પ્રકૃતિના બંધ અને ઉદય એ બંનેને રોકીને બંધ અને ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે માટે બંધ ઉદય બંનેમાં પરાવર્ત્તમાન છે.

હવે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે એમ જે કહ્યું તેનું વ્યાખ્યાન કરતા કહે છે—

दुविहा विवागओ पुण हेउविवागाओ रसविवागाओ।
एक्केक्काविय चउहा जओ च सद्दो विगप्पेणं ॥ ४४॥

द्विविधा विपाकतः पुनः हेतुविपाकाः रसविपाकाः ।
एकैकाऽपि च चतुर्द्धा यतश्चशब्दो विकल्पेन ॥४४॥

અર્થ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે ૧ હેતુ વિપાકા, ૨ રસવિપાકા અને એક એક ચાર પ્રકારે છે. જો કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે એમ દ્વાર ગાથામાં કહ્યુ નથી તો પછી અહિં કયાંથી કહ્યું? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે દ્વારગાથામાં અંતે ગ્રહણ કરેલ ચ શબ્દ વિકલ્પ અર્થવાળો હોવાથી કહ્યુ છે.

ટીકાનુ૦—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. ૧ હેતુવિપાકા ૨ અને રસવિપાકા. તેમાં પુદ્‌ગલાદિ રૂપ હેતુને આશ્રયી જે પ્રકૃતિઓનો વિપાક—ફળા-

નુભવ થતો હોય, તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકા કહેવાય. તથા રસને આશ્રયીને એટલે રસની મુખ્યતાએ નિર્દિશ્યમાન વિપાક જે પ્રકૃતિઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ રસ વિપાકા કહેવાય. વળી તે એક એક ચાર ચાર પ્રકારે છે. તેમાં પુદ્ગલ, ક્ષેત્ર, ભવ, અને જીવરૂપ હેતુના ભેદે ચાર પ્રકારે હેતુવિપાકા છે. તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિપાકા, ક્ષેત્રવિપાકા, ભવવિપાકા, અને જીવવિપાકા. તે ચારેનું સ્વરૂપ તથા પ્રકૃતિઓ પહેલા કહી ગયા છે. તથા ચાર ત્રણ બે અને એકસ્થાનક રસના ભેદે ચાર પ્રકારે રસવિપાકા પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—ચારસ્થાનક રસવાળી, ત્રણસ્થાનક રસવાળી, બેસ્થાનક રસવાળી, અને એકસ્થાનક રસવાળી. એકસ્થાનકાદિ રસના ભેદનું સ્વરૂપ તથા કઇ પ્રકૃતિઓનો કેટલો કેટલો રસ બંધાય છે તે પહેલા કહેવાઇ ગયું છે. અહિં શંકા કરે છે કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. એ હકીકત દ્વારગાથામાં તો કહી નથી તો પછી અહિં કેમ તેનું વર્ણન કરો છો.? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉપરોકત શંકા અયોગ્ય છે. કારણ કે નથી કહી એજ અસિદ્ધ છે. એજ અસિદ્ધપણું બતાવે છે—દ્વારગાથા ચૌદમીમાં પ્રકૃતિ શબ્દ પછી જે ચ શબ્દ કહ્યો છે તે વિકલ્પ અર્થવાળો છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, અથવા અન્યથા–અન્ય પ્રકારે પણ છે. એ અન્ય પ્રકાર કહેવાથીજ હેતુ અને રસના ભેદે બે પ્રકારે છે એમ જાણવું. ૪૪

હવે હેતુવિપાકપણાનો આશ્રયી વિચાર કરતા કહે છે.

जा जं समेच्च हेउं विवागउदयं उवेंति पगईओ।
ता तव्विवागसन्ना सेसभिहाणाइं सुगमाइं ॥४५॥

या यं समेत्य हेतुं विपाकोदयमुपयान्ति प्रकृतयः।
तास्तद्विपाकसंज्ञाः शेषाभिधानानि सुगमानि ॥४५॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓ જે હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી થાય છે. શેષ નામો તો સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—જે સંસ્થાન સંઘયણ નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલાદિરૂપ જે કારણને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી એટલે કે પુદગલવિપાક ભવવિપાક આદિ નામવાળી થાય છે. જેમ સંસ્થાન નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ કહેવાય છે. ચાર આનુપૂર્વિઓ વિગ્રહગતિરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે, માટે તે ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ. શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ અધ્રુવ સત્કર્મ ઉદ્વલના આદિ નામો તો સુગમ છે માટે તેનો વિશેષ વિચાર કરતા નથી. તે દરેકના નામોના અર્થો પહેલા આવી ગયા છે. માત્ર ઉદ્વ-

લનાનો અર્થ આવ્યો નથી. તેનું સ્વરૂપ પ્રદેશસંક્રમના અધિકારમાં આવશે. ૪૫

આ પ્રમાણે જ્યારે કહ્યું ત્યારે પુદ્ગલવિપાકિપણાને આશ્રયી પરનું વક્તવ્ય જણાવિ તેમાં દોષ આપે છે—

अरइरईणं उदओ किन्न भवे पोग्गलाणि संपप्प ।
अप्पुट्ठेहिवि किन्नो एवं कोहाइयाणंवि ॥४६॥

अरतिरत्योरुदयः किं न भवेत् पुद्गलान् सम्प्राप्य ।
अस्पृष्टैरपि किं नो एवं क्रोधादीनामपि ॥४६॥

અર્થ—અરતિ અને રતિમોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલને આશ્રયીને થતો નથી? ઉત્તરમાં કહે છે કે પુદ્ગલના સ્પર્શ વિના પણ શું તે બન્નેનો ઉદય થતો નથી? ક્રોધાદિનું પણ એ પ્રમાણે સમજવું.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પુદ્ગલ વિપાકિ એમ ઉપરની ગાથામાં કહ્યું તે સંબંધમાં પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન પૂછે છે કે-રતિમોહનીય અને અરતિમોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલરૂપ હેતુને આશ્રયીને થતો નથી? અર્થાત્ તે બંનેનો ઉદય પણ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરીનેજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિ ખરાબ પુદ્ગલના સંસર્ગથી અરતિનો વિપાકોદય થાય છે, અને પુષ્પની માળા અને ચંદનાદિના સંબંધથી રતિમોહનીયનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી તે બંનેનો ઉદય થતો હોવાથી તે બંને પુદ્ગલવિપાકી કહેવી યોગ્ય છે. જીવવિપાકિ કહેવી યોગ્ય નથી. અને કહી છે તો જીવવિપાકિ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—પુદ્ગલના સંબંધ વિના શું રતિ અરતિ મોહનીયનો ઉદય થતો નથી? અર્થાત્ પુદ્ગલના સંબધ વિના પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિના સંબંધ વિના પણ પ્રિય અપ્રિય વસ્તુના દર્શન, અને તેના સ્મરણાદિ વડે રતિ અરતિનો વિપાકોદય જણાય છે. પુદ્ગલ વિપાકિ તો એને કહેવાય કે જેનો ઉદય પુદ્ગલના સંબંધ વિના થાયજ નહિ. રતિ અરતિ તો એવી નથી. પુદ્ગલના સંસર્ગથી થાય છે તેમ તેના સંસર્ગ વિના પણ થાય છે. માટે પુદ્ગલની સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી તે પુદ્ગલવિપાકિ નથી; પરંતુ જીવવિપાકિજ છે. આ પ્રમાણે ક્રોધાદિના સંબંધમાં પણ પૂર્વ પક્ષનો તિરસ્કાર કરી તેનું જીવવિપાકિપણું સિદ્ધ કરવું. તે આ પ્રમાણે–કોઇના તિરસ્કાર કરનારા શબ્દો સાંભળી ક્રોધનો ઉદય થાય છે, શબ્દ એ પુદ્ગલ છે, એટલે કોઇ શંકા કરે કે ક્રોધનો ઉદય પણ પુદ્ગલને આશ્રયીને થાય છે માટે તે પુદ્ગલવિપાકી છે. સ્મરણાદિ વડે પુદ્ગલના સંબંધ વિના પણ ક્યાં નથી થતો? એમ ઉત્તર આપી તે જીવવિપાકી છે એમ સિદ્ધ કરવું. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું. ૪૬

હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિને આશ્રયી પ્રશ્ન કરનાર પૂછે છે કે—જેમ આયુ-

કર્મનો જે ભવનું આયુ બાંધ્યુ હોય તે પોત પોતાના ભવમાંજ વિપાકોદય થાય છે, અન્યત્ર થતો નથી, તેમ ગતિનામકર્મનો પણ પોત પોતાના ભવમાંજ વિપાકોદય થાય છે, પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્યત્ર થતો નથી. આ વસ્તુ જિન પ્રવચનના રહસ્યને સમજનારને પ્રતીતજ છે. માટે ગતિ પણ આયુની જેમ ભવવિપાકિ કેમ કહેવાતી નથી ? શા માટે જીવવિપાકિ કહેવાય છે ? એમ અન્યે કહ્યે છતે આચાર્ય મહારાજ તેનો અનુવાદ કરી ખંડન કરે છે—

आउव्व भवविवागा गई न आउस्स परभवे जम्हा ।
नो सव्वहावि उदओ गईण पुण संकमेणत्थि ॥४७॥

आयुरिव भवविपाकाः गतयः नायुषः परभवे यस्मात् ।
नो सर्वथाप्युदयो गतीनां पुनः संक्रमेणास्ति ॥४७॥

અર્થ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકી નથી. કારણ કે આયુનો પરભવમાં કોઈપણ રીતે ઉદય હોતો નથી. ગતિનો તો સંક્રમવડે ઉદય હોય છે.

ટીકાનુ૦—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકિ નથી. કારણકે આયુનો જે ભવનું આયુ બાંધ્યું હોય તે સિવાય અન્ય કોઈપણ ભવમાં વિપાકોદયવડે ઉદય થતો નથી પરંતુ સંક્રમવડે—સ્તિબુકસંક્રમ વડે પણ ઉદય થતો નથી. જે ગતિનું આયુ બાંધ્યુ હોય ત્યાંજ તેનો ઉદય થાય છે. તેથી સર્વથા પોતાના ભવ સાથે અવ્યભિચારી હોવાથી આયુ ભવવિપાકિ કહેવાય છે. પરંતુ ગતિઓનો તો પોતાના ભવવિના અન્યત્ર પણ સંક્રમ-સ્તિબુકસંક્રમવડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી. તાત્પર્ય એ કે આયુનો સ્વભવમાંજ ઉદય થાય છે માટે તે ભવવિપાકિ છે, અને ગતિઓનો પોતાના ભવમાં વિપાકોદયવડે અને પરભવમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે એમ પોતાના અને પર બંને ભવમાં ઉદય થતો હોવાથી તે ભવવિપાકિ નથી. ૪૭

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ આશ્રયી પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

अणुपुव्वीणं उदओ किं संकमणेण नत्थि संतेवि ।
जह खेत्तहेउणो ताण न तह अन्नाण सविवागो ॥४८॥

आनुपूर्वीणामुदयः किं संक्रमणेन नास्ति सत्यपि ।
यथा क्षेत्रहेतुकः तासां न तथाऽन्यासां स्वविपाकः ॥४८॥

અર્થ—શું આનુપૂર્વિનો ઉદય સંક્રમવડે થતો નથી ? સંક્રમવડે ઉદય થાય છે છતા પણ જે રીતે ક્ષેત્ર હેતુક તેઓનો વિપાક છે તે રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો નથી માટે આનુપૂર્વિઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

ટીકાનુ૦—ઉપરોક્ત ગાથામાં ગતિનામકર્મને જીવવિપાકિ કહી છે એમ આનુપૂર્વિ નામકર્મ પણ કેમ જીવવિપાકિ નથી ? એ સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે—જેમ ગતિનામકર્મનો પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્ય ભવમા સંક્રમ વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી છે માટે તેઓ ભવવિપાકિ કહેવાતી નથી પરંતુ જીવવિપાકિ કહેવાય છે, તેમ આનુપૂર્વિનામકર્મનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સ્તિબુકસંક્રમવડે શું ઉદય થતો નથી કે જેથી તે પ્રકૃતિઓ અવશ્ય ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે? સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર પણ સંક્રમવડે ઉદય થાય છે. માટે સ્વક્ષેત્ર સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી આનુપૂર્વિઓને ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવી એ યોગ્ય નથી. પરંતુ જીવવિપાકિજ કહેવી જોઇએ. એ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપાય છે. તેનો આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—આનુપૂર્વિઓનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સંક્રમવડે ઉદય હોય છે છતા પણ જેવા રીતે તે પ્રકૃતિઓનો આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર નિમિત્તે રસોદય થાય છે તેમ અન્ય કોઇપણ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી. તેથી આનુપૂર્વિઓના રસોદયમાં આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર અસાધારણ હેતુ છે એ જણાવવા માટે તેઓને ક્ષેત્રવિપાકી કહી છે. ૪૮.

હવે જીવવિપાકિ આશ્રયી પરપ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

संपप्प जीयकाले उदयं काओ न जंति पगईओ ।
एवमिणमोहहेउं आसज्ज विसेसयं नत्थि ॥ ४९ ॥

सम्प्राप्य जीवकालौ उदयं काः न यान्ति प्रकृतयः ।
एवमेतदोघहेतुमाश्रित्य विशेषितं नास्तिः ॥ ४९ ॥

અર્થ—જીવ અને કાળરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી કઈ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવતિ નથી ? અર્થાત સઘળી આવે છે, માટે બધી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે. એના ઉત્તરમાં કહે છે—ઓઘ હેતુને આશ્રયી તો એમજ છે, વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી.

ટીકાનુ૦—કઇ એવી પ્રકૃતિઓ છે કે જે પ્રકૃતિઓ જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવતિ નથી ? અર્થાત્ સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે. કારણ કે જીવ અને કાળ વિના ઉદયનોજ અસંભવ છે. માટે સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે, એવો પ્રશ્નકારનો આશય છે. અહિં આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—સામાન્ય હેતુને આશ્રયી તો તેં જેમ કહ્યું તેમજ છે. એટલે કે જીવ અને કાળને આશ્રયી સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય થતો હોવાથી સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિ છે. પરંતુ અસાધારણ—વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી. કારણકે જીવ અથવા કાળ સઘળી પ્રકૃતિઓ

ના ઉદયપ્રત્યે સાધારણ હેતુ છે. તેની અપેક્ષાએ જો વિચાર કરીએ તો સઘળી પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકિજ છે, એમાં કોઇ સંદેહ નથી. પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓના ઉદય પ્રત્યે ક્ષેત્રાદિ પણ અસાધારણ કારણ છે માટે તેની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવિપાકિ આદિ વ્યવહાર થાય છે. તેથી અહિં કંઇ દોષ નથી. ૪૯

હવે રસઆશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

केवलदुगस्स सुहुमो हासाइसु कह न कुणइ अपुव्वो।
सुभगाईणं मिच्छो किलिट्ठओ एगठाणिरसं ॥ ५० ॥

केवलद्विकस्य सूक्ष्मः हास्यादिषु कथं न करोत्यपूर्व्वः।
सुभगादीनां मिथ्यादृष्टिः क्लिष्ट एकस्थानिकरसम् ॥ ५० ॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્મા કેવળદ્વિકનો એકઠાણિયો રસ કેમ ન બાંધે? હાસ્યાદિનો અપૂર્વકરણવાળો કેમ ન બાંધે? અને ક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ સુભગાદિનો કેમ ન બાંધે?

ટીકાનુ૦—જેમ શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી અતિ વિશુદ્ધ પરિણામના યોગે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ બાંધે છે, તેમ ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના છેલ્લા કે ઉપાન્ત્યાદિ સમયોમાં વર્ત્તતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામને યોગે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ દર્શનાવરણીયનો એક ઠાણીયો રસ કેમ ન બાંધે? કેવળ દ્વિક એ અશુભ પ્રકૃતિ છે. તેના બાંધનારાઓમાં ક્ષપક શ્રેણિપર ચડેલ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ અતિવિશુદ્ધ પરિણામ વાળા છે. માટે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓની જેમ કેવળદ્વિકના પણ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે. તો પછી કેમ ન કહ્યો? શા માટે તેનો ઓછામાં ઓછો પણ બેઠાણિયો રસ બંધાય છે એમ કહ્યું? એમ પ્રશ્નકારનો આશય છે. તથા હાસ્યરતિ ભય અને જુગુપ્સા એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો અતિવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવાળો આત્મા એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે? કારણ કે તેના બંધમાં તેજ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો છે. તથા સુભગઆદિ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે? કારણકે અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામનો સંભવ છતા પુન્ય પ્રકૃતિઓના પણ એક સ્થાનક રસ બંધનો સંભવ છે. શા માટે પહેલા એમ કહ્યું કે સત્તર પ્રકૃતિઓજ એક બે ત્રણ અને ચાર ઠાણીયા રસે બંધાય છે? અને અન્ય સઘળી પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ કે ચાર ઠાણિઆ રસે બંધાય છે? ૫૦

ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્નકારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

जलरेहसमकसाएवि एगठाणी न केवलदुगस्स।
जं अणुयंपि हु भणियं आवरणं सव्वघाई से ॥५१॥

जलरेखासमकषायैरप्येकस्थानिको न केवलद्विकस्य।
यतस्तनुकमपि हु भणितमावरणं सर्व्वघाति तयोः ॥५१॥

અર્થ—જળરેખા સમાન કષાયવડે પણ કેવળદ્વિકનો એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી. કારણ કે તે બંનેનું અલ્પ પણ આવરણ સર્વઘાતિ કહ્યું છે.

ટીકાનુ૦—જળરેખા સમાન સંજ્વલન કષાયનો ઉદય છતા પણ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય કર્મનો એક ઠાણીયો રસબંધ થતો નથી. કારણ કે તે બંનેનું રસરૂપ અલ્પ પણ આવરણ તીર્થંકરો અને ગણધરોએ સર્વઘાતિ કહ્યું છે. એટલે કે તેઓનો સર્વજઘન્ય રસ પણ સર્વઘાતિ કહ્યો છે. અને સર્વઘાતિ રસ જઘન્યપદે પણ બેઠાણીયોજ બંધાય છે, એકઠાણીયો બંધાતોજ નથી. તે હેતુથી કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો એક-ઠાણીયો રસબંધ થતો નથી. ૫૧

હવે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્તર કહે છે—

सेसासुभाण वि न जं खवगियराणं न तारिसा सुद्धि।
न सुभाणंपि हु जम्हा ताणं बंधो विसुज्झंति ॥५२॥

शेषाशुभानामपि न यत् क्षपकेतराणां न तादृक् शुद्धिः।
न शुभानामपि हु यस्मात् तासां बन्धः विशुद्ध्यमाने ॥५२॥

અર્થ—શેષ અશુભપ્રકૃતિઓનો પણ એક સ્થાનક રસ બંધ થતો નથી. કારણ કે ક્ષપક અને ઇતર ગુણસ્થાનક વાળાને તેવા પ્રકારની શુદ્ધિ હોતિ નથી. શુભપ્રકૃતિઓનો સંકલિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તેઓનો બંધ પણ કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામ છતા થાય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વે કહેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો પણ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નથી. કારણ કે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકમાં અને ઇતર—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોતિ નથી જેથી એક સ્થાનકરસનો બંધ થાય. જ્યારે એક સ્થાનક રસબંધ યોગ્ય પરમ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલ વિશુદ્ધિ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય-ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી થાય છે, ત્યારે સત્તર સિવાય કોઇ-પણ અશુભપ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી. તેથી સત્તર સિવાય કોઇપણ અશુભ-

પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી. ગાથામાં કહેલ ક્ષપક શબ્દથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક લેવાનું છે. તથા શુભપ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદૃષ્ટિ સંકિલષ્ટ પરિણામિ આત્મા પણ એક સ્થાનક રસ બાંધતોજ નથી. કારણકે શુભપ્રકૃતિઓનો અતિસંકિલષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ છતા બંધ થતો નથી, પરંતુ કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામ છતા બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ છતા શુભપ્રકૃતિઓના એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશના અભાવે નહિ. તેથી શુભપ્રકૃતિઓનો પણ ઓછામાં ઓછો બેસ્થાનક રસનોજ બંધ થાય છે, એક સ્થાનક રસનો બંધ થતો નથી. અહિં એમ શંકા થાય કે સાતમી નરક પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ વૈક્રિયદ્વિક તૈજસ આદિ શુભપ્રકૃતિઓ બંધાય છે તે સમયે તેનો એકઠાણીયો રસ કેમ ન બંધાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છેકે—નરકપ્રાયોગ્ય બાંધતા વૈક્રિય તૈજસ આદિ જે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથાસ્વભાવે ઓછામાં ઓછો પણ બેઠાણીયો રસજ બંધાય છે એકઠાણીયો બંધાતોજ નથી એમાં કારણ જીવસ્વભાવ છે. ૫૨

આ વિષયમાં પ્રાશ્નિક પ્રશ્ન કરે છે—

उक्कोसठिईअज्झवसाणेहिं एगठाणिओ होही।
सुभियाण तन्न जं ठिइ असंखगुणिया उ अणुभागा ॥५३॥

उत्कृष्टस्थित्यध्यवसायैः एकस्थानिको भविष्यति ।
शुभानां तन्न यतः स्थित्यसंख्येयगुणास्तु अनुभागाः ॥ ५३ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધને યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ બંધ થશે, એમ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે. આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનું તેમ નથી. કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—નરકાયુ સિવાય ત્રણ આયુર્વિના શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતા થાય છે, ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વિના થતો નથી. કહ્યું છે કે—'સઘળી સ્થિતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે થાય છે.' તેથી જે અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થશે તેજ અધ્યવસાયો વડે તેઓનો એક સ્થાનક રસ બંધ પણ થશે. તો પછી એમ કેમ કહો છો કે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી? આ પ્રશ્ન કરનારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—તેં જે કહ્યું તે બરાબર નથી. કારણકે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે. તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રથમ સ્થિતિ સ્થાનકથી આરંભી સમય સમય વધતા સરવાળે અસંખ્યાત સ્થિતિ વિશેષો-સ્થિતિ સ્થા-

નકો થાય છે. એક એક સ્થિતિમાં અસંખ્યાતા રસસ્પર્ધકો હોય[1] છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જ્યારે થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમાં—દરેક સ્થિતિસ્થાનકમાં જે-અસંખ્યાતા રસસ્પર્ધકના સમુહ વિશેષ હોય છે, તે સઘળા બે સ્થાનક રસનાજ ઘટે છે, એક સ્થાનક રસના નહિ. તેથીજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે પણ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ જીવ સ્વભાવે બેઠાણીયોજ થાય છે, એક ઠાણીયો થતો નથી. ૫૩

હવે સત્તા સંબંધે પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

दुविहमिह संतकम्मं धुवाधुवं सूइयं च सद्देण ।
धुवसंतं चिय पढमा जओ न नियमा विसंजोगो ॥५४॥

द्विविधमिह सत्कर्म ध्रुवाध्रुवं सूचितं च शब्देन ।
ध्रुवसन्त एव प्रथमाः यतः न नियमात् विसंयोगः ॥५४॥

અર્થ—ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ બંને પ્રકારની સત્તા દ્વારગાથામાં ચ શબ્દ વડે સૂચવી છે, તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયોની અવશ્ય ધ્રુવસત્તાજ છે, કારણકે ગુણ પ્રાપ્તિ વિના તેની વિસંયોજના થતિ નથી.

ટીકાનુ૦—દ્વારગાથામાં કહેલ ચ શબ્દ વડે સત્તા બે પ્રકારે સૂચવિ છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવસત્તા, અને અધ્રુવસત્તા. તેમાં જેઓને સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેવા સઘળા સંસારજીવોને જે પ્રકૃતિઓની નિરંતર સત્તા હોય તે ધ્રુવસત્તા એ પહેલાંજ કહ્યું છે. તે ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓ એકસો ચાર છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણની નવ, સાત અસાત વેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, તિર્યગદ્વિક, જાતિ પંચક, ઔદારિકદ્વિક, તૈજસ, કાર્મણ, સંસ્થાનષટ્ક, સંઘયણષટ્ક, વર્ણાદિ ચાર, વિહાયોગતિદ્વિક, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, અગુરૂલઘુ, નિર્માણ, ઉપઘાત, ત્રસદશક, સ્થાવરદશક, નીચગોત્ર અને અંતરાય પંચક. અહિં વર્ણાદિ ચારજ વિવક્ષ્યા છે અને બંધન સંઘાતન વિવક્ષ્યા નથી માટે એકસો ચાર થાય છે. તથા સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર ગુણોની જેઓને પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેવા આત્માઓને પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કોઇ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય તે અધ્રુવસત્તા કહેવાય. આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ શંકા કરે કે અનંતાનુબંધિકષાયની ઉદ્વલના થાય છે એટલે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે વળી મિથ્યાત્વના યોગે ફરી સત્તામાં આવે છે તો તેની અધ્રુવસત્તા

૧ કોઇ પણ એક સ્થિતિબંધ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણ બંધાય છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પણ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણ જ બંધાય છે. પ્રત્યેક સ્થિતિ સ્થાનમાં અસંખ્ય સ્પર્દ્ધકો હોય છે. એટલે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલા સમય પ્રમાણ બંધાય છે તેનાથી સ્પર્દ્ધક સંઘાતો અસંખ્યગુણ થાય છે.

કેમ ન કહેવાય? તેનું ખંડન કર્યું છે એમ સમજવું. કારણ કે અનંતાનુબંધિ કષાયની વિસંયોજના સમ્યક્ત્વાદિગુણની પ્રાપ્તિ વિના તો થતિજ નથી, પરંતુ ગુણની પ્રાપ્તિના વશથી થાય છે. ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ વડે જે સત્તાનો નાશ થાય છે તે પ્રકૃતિઓની અધ્રુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ નથી. ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિવડે થતો સત્તાનો નાશ એ અધ્રુવ સત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ હોય તો સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ અધ્રુવ સત્તાના વ્યપદેશને યોગ્ય થાય. કારણ કે ઉત્તર ગુણના યોગે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે. પરંતુ તેમ નથી. ધ્રુવસત્તાના લક્ષણમાંજ કહ્યુ છે કે ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓની દરેક જીવને દરેક સમયે સત્તા હોય તે ધ્રુવ સત્તા. ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ પહેલા તો દરેક જીવને દરેક સમયે અનંતાનુબંધિ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિ કષાયની ધ્રુવ સત્તાજ છે. સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મીશ્ર મોહનીય, તીર્થંકર નામ અને આહારકદ્વિક એ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ થયા પછીજ સત્તામાં આવે છે માટે તે પ્રકૃતિઓની અધ્રુવ સત્તા પ્રતીતજ છે. અને શેષ વૈક્રિયષટ્કાદિ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર ગુણની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા પણ નિરંતર સત્તામાં હોય એ કંઈ નિયમ નથી. માટે તેઓની પણ અધ્રુવ સત્તા છે. ૫૪

અહિં જે પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે તેનું પ્રતિપાદન કરનારી અન્યની બનાવેલી બે દ્વાર ગાથા છે, તે મંદમતિજીવોને સુખપૂર્વક જ્ઞાન થવામાં કારણ હોવાથી તે બે ગાથા પણ અહિં લખે છે—

[1]अणुदयउदओभयबंधणी उ उभबंधउदयवोच्छेया।
संतरउभयानिरंतरबंधा उदसंकमुक्कोसा ॥ १ ॥
अणुदयसंकमजेट्ठा उदएणुदए य बंधउक्कोसा ।
उदयाणुदयवईओ तितितिचउदुहा उ सव्वाओ ॥२॥

અર્થ—અનુદયબંધિ, ઉદયબંધિ, અને ઉભયબંધિ. સમક, ક્રમપૂર્વક, અને ઉત્ક્રમથી બંધોદય જેઓનો વિચ્છેદ થાય છે તે. સાંતર, ઉભય, અને નિરંતરબંધિ. ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ અને અનુદયબં-

---

१ अनुदयोदयोभयबन्धिन्यः उभयबन्धोदयव्युच्छेदाः ।
सान्तरोभयनिरन्तरबन्धिन्य उदयसंक्रमोत्कृष्टाः ॥ १ ॥
अनुदयसंक्रमज्येष्ठा उदयानुदययोश्च बन्धोत्कृष्टाः ।
उदयानुदयवत्यः तिस्रः तिस्रः तिस्रः चतस्रः द्विविधाश्च सर्वाः ॥ २ ॥

ધોત્કૃષ્ટ. ઉદયવતિ અને અનુદયવતિ એમ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્વાનુદયબંધિ, સ્વોદયબંધિ, અને ઉભયબંધિ. તેમાં પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ જેઓનો બંધ થતો હોય તે સ્વાનુદયબંધિ, પોતાનો ઉદય છતાજ જેઓનો બંધ થતો હોય તે સ્વોદયબંધિ, અને પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય છતા જે પ્રકૃતિઓ બંધાતિ હોય તે ઉભયબંધિ કહેવાય. વળી પણ કર્મપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સમકવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા, ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા અને ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા. તેમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથેજ જતો હોય તેઓ સમકવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા, પહેલા બન્ધ અને પછી ઉદય એમ ક્રમપૂર્વક જેઓનો બંધ ઉદય વિચ્છિન્ન થતો હોય તે ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા, અને પહેલા ઉદય અને પછી બંધ એ પ્રમાણે ઉત્ક્રમથી જેઓનો બંધ ઉદય જતો હોય તે ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાનબંધોદયા કહેવાય. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રકૃતિઓને ગાથામાં મૂકેલ ઉભ, બંધ, અને ઉદય એ શબ્દ વડે ક્રમપૂર્વક ગ્રહણ કરેલ છે. તથા આ રીતે પણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સાંતરબંધિ ઉભયબંધિ, અને નિરન્તરબંધિ. એ ત્રણેનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ કહેશે. તથા પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ, અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ. તથા પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયવતી, અને અનુદયવતી, ઉપરોક્ત ચાર તથા આ બે ભેદ એ દરેકનું સ્વરૂપ સ્વયમેવ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે ભેદે છે તેઓને તે પ્રકારે ઉપર કહી ગયા છે. ૧—૨

હવે આ સઘળા ભેદવાળી પ્રકૃતિઓને અનુક્રમે કહેવી જોઇએ. તેમાં પહેલા સ્વાનુદયબંધિ આદિ ત્રણ ભેદને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

देवनिरयाउवेउव्विछक्कआहारजुयलतित्थाणं ।
बंधो अणुदयकाले धुवादेयाणं तु उदयम्मि ॥५५॥

देवनरकायुर्वैक्रियषट्काहारयुगलतीर्थानाम् ।
बन्धोऽनुदयकाले ध्रुवोदयानां तूदये ॥५५॥

અર્થ—દેવાયુ, નારકાયુ, વૈક્રિયષટ્ક, આહારકદ્વિક, અને તીર્થંકર નામકર્મ એટલી પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે બંધાય છે, અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો પોતાનો ઉદય છતા બંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—દેવાયુ, નારકાયુ, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય [1]અંગોપાંગ એ છ પ્રકૃતિરૂપ વૈક્રિયષટક, આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક. અને તીર્થંકરનામકર્મ એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળેજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—દેવત્રિકનો ઉદય દેવગતિમાં, નરકત્રિકનો ઉદય નરકગતિમાં, અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય તે બંને ગતિમાં હોય છે. દેવો અને નારકીઓ ભવ સ્વભાવેજ એ આઠ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે હોય છે, તે વખતે તે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થતો નથી. કારણ કે અપૂર્વકરણ ગુણઠાણેજ તેનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. તથા આહારક શરીર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા લબ્ધિ ફોરવવાના કાર્યમાં વ્યગ્ર થયેલો હોવાથી પ્રમત્ત હોય છે તેથી અને ત્યાર પછીના કાળમાં તથા પ્રકારની વિશુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી મંદસંયમસ્થાનમાં વર્ત્તે છે માટે આહારક શરીરિ આહારકદ્વિકનો બંધ કરતો નથી. માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ સ્વાનુદયબંધિ કહેવાય છે. તથા ધ્રુવોદયિ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અંતરાય પંચક, મિથ્યાત્વમોહનીય, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર,

---

૧ વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ પોતાનો ઉદય નહોય ત્યારે બંધાય છે એમ જે કહ્યું તે ભવપ્રત્યયિક વિવક્ષા કરીને કહ્યું હોય એમ લાગે છે. કારણ કે વૈક્રિય શરીરિ મનુષ્ય તિર્યંચ દેવ પ્રાયોગ્ય કે નરક પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાંધતા વૈક્રિયદ્વિક બાંધે છે.

૨ આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગ પણ પોતાનો ઉદય નહોય ત્યારે બંધાય છે એમ ઉપર કહ્યું છે. પરંતુ સપ્તતિકા ભાષ્યમા એકત્રિશના બંધે બે ઉદય સ્થાનક લીધા છે. તે આ પ્રમાણે—૨૯–૩૦. તેમાં ૨૯ નો ઉદય પ્રમત્ત પણામા આહારક અથવા વૈક્રિય શરીર કરીને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનાર ઉદ્યોતના ઉદય વિનાના સંયતને કહ્યો છે, અને ત્રીશનો ઉદય ઉદ્યોતના વેદક વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરિને અથવા સ્વભાવસ્થ સંયતને કહ્યો છે. અહિં એકત્રીશનો બંધ આહારક દ્વિકસહિત છે. અને તેના બંધક સામાન્ય રીતે ૨૯ અને ૩૦ એ બંને ઉદયવાળા આહારક અને વૈક્રિય શરીરિ લીધા છે. આહારક શરીરિ માટે કંઇ જુદુ કહ્યુ નથી. આહારક શરીરિને આહારકનો ઉદય હોય જ એટલે અહિં આહારક શરીરિને પણ આહારકદ્વિકનો બંધ લીધો છે જુઓ સપ્તતિકાભાષ્ય પાનુ ૮૭ ગાથા ૧૨૫. તથા પા. ૧૦૯ ગા. ૧૬૪માં અપ્રમત્ત સંયતને ૨૮–૨૯–૩૦–૩૧ એ ચાર બંધ સ્થાનક કહ્યા છે, અને ૨૯—૩૦ એ ઉદય સ્થાનક કહ્યા છે તેમા પહેલુ ઉદય સ્થાન વૈક્રિય અને આહારક સંયતને કહ્યુ છે. બીજું વૈક્રિય આહારક સંયતને અથવા સ્વભાવસ્થ સંયતને કહ્યુ છે. તેમા અપ્રમત્તસંયતને ૨૯–૩૦ એ બંને ઉદયસ્થાનકમાં ૨૮ ના બંધે ૮૮નું સત્તાસ્થાન, ૨૯ના બંધે ૮૯ નું, ૩૦ ના બંધે ૯૨ નું, અને ૩૧ ના બંધે ત્રાણુનું સત્તાસ્થાન કહ્યુ છે. અહિં આહારકશરીરિ એકત્રીસ ન બાંધે એમ કહ્યુ નથી અહિં અલ્પ હોવાને લીધે વિવક્ષા ન કરી હોય તો સંભવે છે. તત્વ જ્ઞાની મહારાજ જાણે.

શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, અને વર્ણચતુષ્ક, એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાજ બંધ થાય છે. કારણકે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓનો સર્વદા ઉદય હોય છે. શેષ નિદ્રાપંચક, જાતિપંચક, સંસ્થાનક ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, સોળ કષાય, નવનોકષાય, પરાઘાત, ઉપઘાત, આતપ, ઉદ્યોત, ઉચ્છ્વાસ, સાત અસાત વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, મનુષ્યત્રિક, તિર્યંચત્રિક, ઔદારિકદ્વિક, શુભ અશુભ વિહાયો ગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક સ્થાવર સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, સુસ્વર, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, દુઃસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિ એ બાશી પ્રકૃતિઓ સ્વોદયાનુદયબંધિ છે. કારણકે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ મનુષ્ય તિર્યંચોને[૧] ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે માટે સ્વોદયાનુદયબંધિ કહેવાય છે. ૫૫

હવે જે પ્રકૃતિઓનો સાથેજ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ કહે છે—

गयचरिमलोभधुवबंधि मोहहासरइमणुयपुव्वीणं ।
सुहुमतिगआयवाणं सपुरिसवेयाण बंधुदया ॥५६॥
वोच्छिज्जंति समं चिय कमसो सेसाण उक्कमेणं तु ।
अट्ठण्हमजससुरतिगवेउव्वाहारजुयलाणं ॥५७॥

गतचरमलोभध्रुवबन्धिमोहहास्यरतिमनुजानुपूर्वीणाम् ।
सूक्ष्मत्रिकातपानां सपुरुषवेदानां बन्धोदयौ ॥५६॥
व्यवच्छिद्येते सममेव क्रमशः शेषाणामुत्क्रमेण तु ।
अष्टानामयशःसुरत्रिकवैक्रियाहारयुगलानाम् ॥५७॥

અર્થ—સંજવલન લોભ વિના મોહનીયકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મત્રિક, આતપ, અને પુરૂષવેદ એટલી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે. શેષ પ્રકૃતિઓનો ક્રમ પૂર્વક વિચ્છેદ થાય છે. અને અયશઃકીર્ત્તિ, સુરત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને આહારકદ્વિક, એ પ્રકૃતિઓનો ઉત્ક્રમે બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. ૫૬–૫૭

ટીકાનુ૦સંજવલન લોભ સિવાયની મોહનીયકર્મની ધ્રુવબંધિની પંદર કષાય મિથ્યાત્વ ભય અને જુગુપ્સા એ અઢાર કર્મ પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મનુષ્યાનુ

---

૧ અહિં મનુષ્ય તિર્યંચોને ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે એમ કહેવાનું કારણ ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાંથી લગભગ સઘળી પ્રકૃતિઓ તેઓ બાંધે છે તે છે. દેવ નારકીઓ પણ ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાંથી તેને જેનો ઉદય સંભવી શકે છે, તેનો ઉદય હોય કે ન હોય છતા ઉક્ત પ્રકૃતિઓમાંથી સ્વયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાંધે છે

પૂર્વિ, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણરૂપ સૂક્ષ્મત્રિક, આતપનામ અને પુરૂષવેદ એ સઘળી મળી છવ્વીસ પ્રકૃતિનો બંધ અને ઉદય સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે. એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો જે ગુણ સ્થાને બંધ વિચ્છેદ થાય છે તેજ ગુણ સ્થાનકે ઉદય વિચ્છેદ પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મત્રિક આતપ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે, અનંતાનુબંધિનો સાસ્વાદને, મનુજાનુપૂર્વિ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણ સ્થાનકે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો દેશવિરતિ ગુણઠાણે, હાસ્ય રતિ ભય અને જુગુપ્સાનો અપૂર્વકરણે, સંજ્વલન ક્રોધ માન માયા અને પુરૂષવેદનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણઠાણે સાથેજ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે. તથા આ છવ્વીસ અને હવે પછી યશઃ કીર્ત્તિઆદિ જે આઠ કહેશે તે સિવાય શેષ છ્યાસી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય ક્રમ પૂર્વક એટલે કે પહેલા બંધનો, ત્યાર પછી ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. તે આપ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે. નિદ્રા અને પ્રચલાનો અપૂર્વકરણના પહેલા ભાગે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના દ્વિચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, અસાત વેદનીયનો પ્રમત્તે અને સાત વેદનીયનો સયોગિના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને એ બંનેનો સયોગિ કેવળીના ચરમસમયે અથવા અયોગિ કેવળીના ચરમસમયે ઉદય વિચ્છેદ, છેલ્લા સંસ્થાનનો મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે, વચલા ચાર સંસ્થાન અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ અને દુઃસ્વરનો સાસ્વાદને, ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમસંઘયણનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે, અસ્થિર અને અશુભનો પ્રમત્ત સંયતે, તૈજસ કાર્મણ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન વર્ણાદિ ચતુષ્ક અગુરૂલઘુ ચતુષ્ક પ્રત્યેક સ્થિર શુભ સુસ્વર અને નિર્માણનો અપૂર્વ કરણના છઠ્ઠા ભાગે બંધ વિચ્છેદ થાય છે, અને છેલ્લા સસ્થાનથી આરંભી નિર્માણ સુધિની અઠાવીસે પ્રકૃતિઓનો સયોગિ કેવળીના ચરમસમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે. તથા મનુષ્યત્રિકનો[1] અવિરતિ ગુણઠાણે, પંચેન્દ્રિય જાતિ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ

૧ અહિ મનુષ્ય ત્રિકમાં મનુષ્યાનુપૂર્વિ લીધી છે અને તેનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિના ચરમ સમયે થાય છે એમ કહ્યું છે, એ વિચારણીય છે કારણ કે કોઈપણ આનુપૂર્વિનો ઉદય પહેલા બીજા અને ચોથા એ ત્રણ ગુણસ્થાનકેજ હોય છે અન્યત્ર હોતો નથી. કદાચ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે પ્રદેશોદયે તો સંઘયણ સંસ્થાન નામકર્માદિ તહોંનેર પ્રકૃતિઓ પણ હોય છે. એટલે બંધ અને ઉદયમાં ચોથેજ જતિ હોવાથી તેને સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયામાં ગ્રહણ કરવિ જોઈએ એમ લાગે છે. પછી જ્ઞાની મહારાજ જાણે

આદેય તીર્થંકર એટલી પ્રકૃતિઓનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે અને યશઃકીર્તિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમયે બંધ વિચ્છેદ થાય છે, અને આ બારે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિના ચરમ સમયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે. તથા સ્થાવરનામ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિ નામનો, તથા નરકત્રિકનો, અને છેલ્લા સઘયણનો, તથા નપુંસકવેદનો મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે બંધવિચ્છેદ થાય છે. અને ઉદયવિચ્છેદ અનુક્રમે સાસ્વાદને, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે, અપ્રમત્ત સંયતે, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે થાય છે. તથા સ્ત્રી વેદનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદને અને ઉદય વિચ્છેદ નવમે ગુણઠાણે થાય છે. તથા તિર્યંચાનુપૂર્વિ દુર્ભગ અને અનાદેયનો તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાયુ ઉદ્યોત અને નીચગોત્રનો તથા સ્ત્યાનર્ધિત્રિકનો તથા ચોથા પાંચમા સંઘયણનો તથા ત્રીજા ચોથા સંઘયણનો ઉપરોક્ત સઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદન ગુણઠાણે થાય છે અને ઉદય વિચ્છેદ અનુક્રમે અવિરતિ ગુણઠાણે, દેશવિરતિ ગુણઠાણે, પ્રમત્તે, અપ્રમત્તે, અને ઉપશાંત મોહગુણઠાણે થાય છે. તથા અરતિશોકનો બંધવિચ્છેદ, પ્રમત્ત સંયતે અને ઉદય વિચ્છેદ અપૂર્વ કરણે થાય છે. સંજવલન લોભનો બંધ વિચ્છેદ નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે, અને ઉદય વિચ્છેદ સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે થાય છે. તે હેતુથી આ છયાસી પ્રકૃતિઓ ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે. તથા યશઃકીર્ત્તિ, સુરત્રિક વૈક્રિયદ્વિક, અને આહારકદ્વિક, એ આઠ પ્રકૃતિઓનો પહેલા ઉદય અને પછી બંધ વિચ્છેદ થતો હોવાથી ઉત્ક્રમ વ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—અયશઃ-કીર્તિનો પ્રમત્તે, દેવાયુષનો અપ્રમત્તે, દેવદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકનો અપૂર્વકરણે બંધવિચ્છેદ થાય છે અને એ છએ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ ચોથે ગુણઠાણે થાય છે. તથા આહારકદ્વિકનો અપૂર્વકરણે બંધ વિચ્છેદ, અને અપ્રમત્ત સંયતે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે, માટે તે આઠે ઉત્ક્રમવ્યવચ્છિદ્યમાન બંધોદયા કહેવાય છે. ૫૬—૫૭

હવે સાંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

धुवबंधिणी तित्थगरनाम आउयचउक्क बावन्ना ।
एया निरंतराओ सगवीसुभ संतरा सेसा ॥ ५८ ॥

ध्रुवबन्धिन्यः तीर्थकरनाम आयुचतुष्कं द्वापञ्चाशत् ।
एता निरन्तराः सप्तविंशतिरुभयाः सान्तराः शेषाः ॥५८॥

અર્થ— ધ્રુવબન્ધિની પ્રકૃતિઓ, તીર્થંકરનામ, આયુઃચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે, હવે કહેવાશે તે સત્તાવીશ ઉભયા અને શેષ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, અને વર્ણચતુષ્ક એ સુડતાલીસ ધ્રુવ બંધિની પ્રકૃતિઓ તથા તીર્થંકર નામ અને આયુઃચતુષ્ક એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે. નિરંતરાનું સ્વરૂપ સાઠમી ગાથામાં કહેશે. તથા હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે તે સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સાન્તરનિરન્તરા છે, અને શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે. ૫૮

હવે સાન્તરનિરન્તરા સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

चउरंसउसभपरघाउसासपुंसगलसायसुभखगई ।
वेउव्विउरलसुरनरतिरिगोयदुसुसरतसतिचऊ ॥५९॥

चतुरस्रर्षभपराघातोच्छ्वासपुंसकलसातशुभखगतयः ।
वैक्रियौदारिकसुरनरतिर्यग्गोत्रद्विकसुस्वरत्रसत्रिकचतुः ।५९॥

અર્થ તથા ટીકાનુ૦—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રર્ષભનારાચસંઘયણ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પુરુષવેદ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, સાતાવેદનીય, શુભવિહાયોગતિ, વૈક્રિયદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, સુરદ્વિક, મનુષ્યદ્વિક,તિર્યંચદ્વિક, ગોત્રદ્વિક— ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, સુસ્વરત્રિક—સુસ્વર સુભગ અને આદેય, ત્રસચતુષ્ક—ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક; એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ઉભયા—સાન્તર નિરન્તરા છે. ૫૯

હવે સાન્તર નિરન્તરાદિના અર્થ કહે છે—

समयाओ अंतमुहु उक्कोसा जाण संतरा ताओ ।
बंधेहियंमि उभया निरंतरा तम्मि उ जहन्ने ॥ ६० ॥

समयादन्तमुहूर्त्तमुत्कृष्टो यासां सान्तरास्ताः ।
बन्धेऽधिके उभयाः निरन्तरास्तस्मिंस्तु जघन्यः ॥६०॥

અર્થ—જે કર્મ પ્રકૃતિઓને સમયથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બંધ થતો હોય તે સાંતરા કહેવાય છે, તથા જે પ્રકૃતિઓને સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને તેથી પણ અધિક બંધ થતો હોય તે સાંતરનિરંતરા કહેવાય છે, અને જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પણ અંતર્મુહુર્ત્ત બન્ધ થતો હોય તે નિરન્તરા કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થતો હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ સમયથી આરંભી અંતર્મુહુર્ત્ત પર્યંત બંધ થતો હોય, તેથી વધારે કાળ ન થતો હોય તે સાન્તરા પ્રકૃતિઓ છે. કેમકે અંતર્મુહુર્ત્તમાં પણ બંધ આશ્રયી વ્યવધાન પડે છે, અંતર્મુહુર્ત્તકાળ પણ નિરંતર થતો નથી તેથી તે

સાન્તરા કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ, આ પ્રમાણે—અસાતવેદનીય, સ્રીવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, પહેલા વિના પાંચ સંસ્થાન, પહેલા વિના પાંચ સંઘયણ, આદિની ચાર એકેન્દ્રિયાદિ જાતિ, આતપ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્ત્તિ, અને સ્થાવરદશક. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહુર્ત્ત પર્યંત બંધાય છે. ત્યાર પછી પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુનો સદ્ભાવ છતા પણ તથા સ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓના બંધયોગ્ય અધ્યવસાયોનું પરાવર્ત્તન થતું હોવાથી અવશ્ય બંધાતિ નથી પરંતુ તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે સાન્તરા કહેવાય છે. તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી સમયથી આરંભી નિરન્તર અંતર્મુહુર્ત્તની ઉપર અસંખ્ય કાળ પર્યંત બંધ થતો હોય તે સાન્તરનિરન્તરા કહેવાય છે. કારણકે અંતર્મુહુર્ત્તમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડે છે, અને અસંખ્ય કાળ પર્યંત નિરન્તર પણ બંધાય છે. તે પૂર્વે કહેલી સમચતુરસ્રાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ છે. તે પ્રકૃતિઓ જઘન્ય સમયમાત્ર બંધાય છે માટે સાંતરા છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તરાદિ દેવો અસંખ્યકાળ પર્યંત પણ નિરંતર બાંધે છે, માટે અંતર્મુહુર્ત્તમાં બંધનું અંતર નહિ હોવાથી નિરન્તરા કહેવાય છે. તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત બંધ થતો હોય અંતર્મુહૂર્ત્તમાં બંધનું અંતર નજ પડતું હોય તે નિરન્તરા કહેવાય છે. અને તે પહેલાં કહેલી ધ્રુવબન્ધિ આદિ બાવન પ્રકૃતિઓ છે. એ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહુર્ત્તપર્યંત નિરન્તર બંધાય છે. તાત્પર્ય એ કે જે પ્રકૃતિઓ અંતર્મુહુર્ત્ત પર્યંત નિરન્તર બંધાતિ હોય તેટલા કાળમાં અંતર નજ પડતું હોય તે નિરન્તરા, અંતર્મુહુર્ત્ત કાળમાં પણ અંતર પડતું હોય તે સાન્તરા, અને જે પ્રકૃતિઓનું અંતર્મુહુર્ત્ત કાળમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડતું પણ હોય અને અંતર્મુહુર્ત્ત પર્યંત અને તેથી વધારે અસંખ્યકાળ પણ નિરંતર બંધાતિ હોય તે સાન્તર નિરન્તરા કહેવાય છે. ૬૦

આ પ્રમાણે નિરંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ઉદયબંધોત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઈચ્છતા પહેલા તેનું સ્વરૂપ કહે છે—

उदए व अणुदए वा वंधाओ अन्नसंकमाओ वा ।
ठितिसंतं जाण भवे उक्कोसं ता तयक्खाओ ॥ ६१ ॥

उदये वा अनुदये वा वन्धादन्यसंक्रमाद्वा ।
स्थितिसत्कर्म यासां भवेदुत्कृष्टं तास्तदाख्याः ॥ ६१ ॥

અર્થ—બંધવડે અથવા અન્યના સંક્રમવડે ઉદય હોય અથવા ન હોય છતા જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તે સંજ્ઞા-

વાળી સમજવિ.

ટીકાનુ૦—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય અથવા ઉદય ન હોય છતા બંધવડે કે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિકોના સંક્રમ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તેને અનુરૂપ સંજ્ઞાવાળી સમજવિ. તે આ પ્રમાણે—જે કર્મ પ્રકૃતિઓની વિપાકોદય હોય ત્યારે બંધવડે મૂળકર્મની જેટલી સ્થિતિ છે તેટલી સ્થિતિ બંધાય તે ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ કહેવાય. બંધોત્કૃષ્ટ એટલે મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, તેટલો સ્થિતિબંધ જે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધાતિ વખતે થતો હોય તે. હવે જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ બંધ થતો હોય તે ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ. જેમ કે—મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ. અને જે-ઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો હોય તે અનુદય બધોત્કૃષ્ટ. જેમકે--પાંચ નિદ્રા. તથ પોતાના મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય તેટલો સ્થિતિબંધ જે કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધતિ વખતે ન થતો હોય પરંતુ સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના દલિકોના સંક્રમવડે થતો હોય તે સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય. તેમાં જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે જે પ્રકૃતિઓને અન્ય સ્વજાતીય દલિકોના સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ. જેમકે—સાતવેદનીય. અને ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય. જેમકે—દેવગતિ નામકર્મ. ૬૧

તેમાં પશ્ચાનુપૂર્વિએ પણ કહી શકાય છે, એ જણાવવા પહેલા ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

मणुगइ सायं सम्मं थिरहासाइछवेयसुभखगई ।
रिसह चउरंसगाईपणुच्च उदसंकमुक्कोसा ॥ ६२ ॥

मनुष्यगतिः सातं सम्यक्त्वं स्थिरहास्यादिषट्कवेदशुभखगतयः ।
ऋषभचतुरस्रादिपञ्चोच्चं उदयसंक्रमोत्कृष्टाः ॥ ६२ ॥

અર્થ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યકત્વમોહનીય, સ્થિર ષટ્ક; હાસ્યાદિ ષટ્ક; ત્રણ વેદ, શુભ વિહાયોગતિ, વજ્રઋષભનારાચાદિ પાંચ સંઘયણ, સમચતુરસ્રાદિ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચ ગોત્ર એ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યકત્વમોહનીય, સ્થિરાદિ ષટ્ક--સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વર આદેય અને યશઃકીર્ત્તિ, હાસ્યાદિ ષટ્ક—હાસ્યરતિ અરતિ શોક ભય અને જુગુપ્સા, વેદત્રિક—સ્ત્રીવેદ પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ, શુભ વિહાયોગતિ, વજ્રરૂષભનારાચ ઋષભનારાચ નારાચ અર્ધનારાચ અને કીલિકા એ પાંચ સંઘયણ, સમચતુરસ્ર ન્યગ્રોધપરિમંડલ સાદિ વામન અને કુબ્જ એ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. આ

પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષભૂત સ્વજાતીય નરકગતિ અસાત વેદનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને તેની બધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદય પ્રાપ્ત ઉપરોક્ત મનુષ્યગતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂ કરે. એટલે ઉદય પ્રાપ્ત અને બંધાતિ તે મનુષ્યગત્યાદિમાં નરકગત્યાદિ વિપક્ષ પ્રકૃતિના દલિકોને સંક્રમાવે એટલે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય. બંધાવલિકા પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધિ તેમાં કોઇપણ કરણ લાગે નહિ માટે બંધાવલિકા જવી જોઇએ. અને જેમાં સંક્રમ થવાનો છે તેનો બંધ શરૂ થાય એટલેજ તેમાં સંક્રમ થાય. કારણ બંધાતિ પ્રકૃતિજ પતદ્ગ્રહ થાય છે. અને પતદ્ગ્રહ સિવાય કોઈ પ્રકૃતિઓ સંક્રમેજ નહિ માટે મનુષ્યગત્યાદિનો બંધ થવો જોઇએ એમ કહ્યું છે. દાખલા તરીકે મનુષ્યગતિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે નરકગતિની વીશકોડાકોડાની સ્થિતિ બાંધે તેની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ મનુષ્યગતિનો બંધ શરૂ કરે તેમાં ઉદયાવલિકા ઉપરના નરકગતિના દલિકો સંક્રમાવે ત્યારે મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય. એ પ્રમાણે સાતવેદનીયાદિ માટે પણ સમજવું. સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થવાનું કારણ શુભ પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિબંધ અલ્પ થાય છે, અશુભનો ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. એટલે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકોના સંક્રમવડેજ શુભ પ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય, અન્યથા નહિ. માટે તેઓ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે.

હવે અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

मणुयाणुपुव्विमीसगआहारगदेवजुगलविगलाणि ।
सुहुमाइतिगं तित्थं अणुदयसंकमण उक्कोसा ॥ ६३ ॥

मनुजानुपूर्विमीश्रकाहारकदेवयुगलविकलानि ।
सूक्ष्मादित्रिकं तीर्थमनुदयसंक्रमोत्कृष्टाः ॥ ६३ ॥

અર્થ—મનુષ્યાનુપૂર્વિ, મીશ્રમોહનીય, આહારકદ્વિક, દેવદ્વિક, વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થંકરનાકર્મ એ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ૦—મનુષ્યાનુપૂર્વિ, મીશ્રમોહનીય, આહારકશરીર અને આહારક અંગોપાંગ, દેવદ્વિક–દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ એ વિકલત્રિક, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થંકરનામકર્મ એ તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ પોતાના બંધવડે થતો નથી કેમકે તેઓની સ્થિતિ પોતાના મૂળ કર્મ જેટલી બંધ સમયે બંધાતિજ નથી, પરંતુ સ્વજાતીય પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના સંક્રમવડેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ

પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તેની બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો આરંભ કરે, બંધાતિ તે પ્રકૃતિઓમાં પૂર્વે બંધાયલી તેની પ્રતિપક્ષ નરકાનુપૂર્વિ આદિના દલિકો સંક્રમાવે એટલે સંક્રમવડે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે પણ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ. કારણ કે જ્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધજ થતો નથી. જેમ કે મનુજાનુપૂર્વિનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉદય વિકલેન્દ્રિય અને સૂક્ષ્માદિ જીવોમાં હોય છે, આહારકનો ઉદય આહારક શરીરિને હોય છે, મીશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે ગુણઠાણે હોય છે, અને તીર્થંકરનામનો ઉદય તેરમે ગુણઠાણે હોય છે, ત્યાં તેની વિપક્ષપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસાયોજ હોતા નથી અને દેવદ્વિકનો ઉદય દેવગતિમાં હોય છે પરંતુ ત્યાં તેનો બંધ નથી. માટે તે પ્રકૃતિઓ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. ૬૩

હવે અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ અને ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नारयतिरिउरलदुगं छेवट्ठेगिंदिथावरायावं ।
निद्दा अणुदयजेट्ठा उदउक्कोसा पराणाऊ ॥ ६४ ॥

नारकतिर्यगौदारिकद्विकानि सेवार्त्तैकेन्द्रियस्थावरातपानि ।
निद्रा अनुदयज्येष्ठाः उदयोत्कृष्टाः परे अनायुषः ॥ ६४ ॥

અર્થ—નરકદ્વિક, તિર્યંચદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, સેવાર્ત્તસંઘયણ, સ્થાવર, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ, અને પાંચ નિદ્રા એ અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે, અને આયુકર્મવિના શેષ પ્રકૃતિઓ ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ છે.

ટીકાનુ૦—નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, છેવટ્ઠુસંઘયણ, એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, અને પાંચ નિદ્રાએ પંદર કર્મપ્રકૃતિઓ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ છે. આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાના મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલોજ થાય છે, પરન્તુ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય છે. નરકદ્વિકાદિ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધાધિકારી કોણ છે તેનો વિચાર કરતા જણાશે કે આ–પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય છે ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ થઈ શકતોજ નથી. તેમજ નિદ્રાનો જ્યારે ઉદય હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય ક્લિષ્ટ પરિણામ થતા નથી. અને જ્યારે તેવા પ્રકારના ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય છે ત્યારે નિદ્રાનો ઉદય હોતો નથી. કારણ કે નિદ્રામાં કષાયાદિ વૃત્તિઓ ઉલટી શાંત થાય છે. માટે તેનો ઉદય હોય ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી. ચાર આયુ વિના શેષ સાઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ છે. તે આ પ્રમાણે—પંચેન્દ્રિયજાતિ,

વૈક્રિયદ્વિક, હુંડસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, અગુરૂલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, નિર્માણ, ઉપઘાત, વર્ણાદિચતુષ્ક, સ્થિરાદિષટ્ક, ત્રસાદિચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, સોળકષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, અને દર્શનાવરણચતુષ્ક. આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેઓનો પોતાના મૂળકર્મના જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ છે. આયુકર્મમાં તો પરસ્પર સંક્રમ થતો નથી તેમજ બંધાતા આયુકર્મના દલિકો પૂર્વબદ્ધ આયુના ઉપચય માટે થતા નથી. પૂર્વબદ્ધઆયુ સ્વતન્ત્ર રહે છે, અને બદ્ધ આયુ પણ સ્વતન્ત્રજ રહે છે. તેથી ચાર પ્રકારમાંથી એક પણ પ્રકારવડે તિર્યંચ મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થતો નથી. માટે અનુદય બંધોત્કૃષ્ટાદિ ચારમાંની કોઇપણ સંજ્ઞા રહિત છે. જો કે [2]દેવનારકાયુ પરમાર્થથી અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે એનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. તો પણ પ્રયોજનના અભાવે પૂર્વાચાર્યોએ ચારમાંની કોઇપણ સંજ્ઞામાં વિવક્ષી નથી માટે ચારમાંની એકપણ સંજ્ઞામાં ગણેલ નથી. ૬૪

હવે ઉદયવતી અને અનુદયવતીનું સ્વરૂપ કહે છે—

चरिमसमयंमि दलियं जासिं अन्नत्थ संकमे ताओ ।
अणुदयवइ इयरीओ उदयवई होंति पगईओ ।। ६५ ।।

चरमसमये दलिकं यासामन्यत्र संक्रमयेत् ताः ।
अनुदयवत्यः इतराः उदयवत्यः भवन्ति प्रकृतयः ।। ६५ ।।

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ત્ય સમયે અન્યત્ર સંક્રમે તે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે, અને ઇતર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનુ૦—જે કર્મ પ્રકૃતિઓના દલિક અન્ત્ય સમયે એટલે કે તે તે પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ જે સમયે થાય તે સમયે અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુક સંક્રમવડે સંક્રમે, અને સંક્રમીને અન્ય પ્રકૃતિરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિ-

૧ અહિં વૈક્રિયદ્વિકને ઉદયબંધોત્કૃષ્ટમા ગણ્યુ છે. જો કે તેનો ઉદય દેવ નારકીને ભવ પ્રત્યયિક છે ત્યા તો તેનો બંધ નથી. પરંતુ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ધારી મનુષ્યતિર્યંચો ક્લિષ્ટ પરિણામને યોગે તે બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે તેથી ઉદય બંધોત્કૃષ્ટમાં ગણેલ છે.

૨ દેવ નારકાયુને એક પણ સંજ્ઞામાં નહિ ગણવાનું કારણ એમ પણ હોય કે જ્યારે ઉદય બંધોત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો વિચાર કરે ત્યારે ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની પૂર્ણ સત્તા હોય છે, અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટની એક આવલિકા ન્યૂન હોય છે. હવે ઉપરોક્ત બે આયુને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટમાં ગણે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા પણ એક આવલિકા ન્યૂન કેમ ન હોય? એ શંકા થાય એટલે એ શંકાજ ઉપસ્થિત ન થાય માટે પણ કોઈ સંજ્ઞામાં ન ગણી હોય. કેમકે આયુની પૂર્ણ સત્તાજ હોય છે, ન્યૂન હોતિ નથી.

ઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. અને જે પ્રકૃતિઓના દલિકો પોતાની સત્તાનો જે સમયે નાશ થાય તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. ૬૫

હવે તેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नाणंतरायआउदंसणचउवेयणीयमपुमित्थी।
चरिमुदयउच्चवेयग उदयवई चारिमलोभो य ॥ ६६ ॥

ज्ञानान्तरायायुष्कदर्शनचतुर्वेदनीयापुंस्त्रियः।
चरमोदयोच्चवेदका उदयवत्यश्चरमलोभश्च ॥ ६६ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય,આયુ, દર્શન ચતુષ્ક, વેદનીય, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અયોગિના ચરમસમયે ઉદયવતી નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચ ગોત્ર, વેદકસમ્યક્ત્વ, અને સંજ્વલન લોભ એટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, ચાર આયુ, દર્શનાવરણીયની ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર, સાત અસાતવેદનીય, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, અયોગિના ચરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ તે આ—મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સૌભાગ્ય આદેય યશઃકીર્ત્તિ અને તીર્થંકર, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને સંજ્વલન લોભ આ ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે, કારણ કે તેઓનો ઉદય અને સત્તાનો એક સમયેજ નાશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પાંચ, અંતરાય પાંચ, અને દર્શનાવરણ ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે કે જે સમયે તેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે, માટે તે ઉદયવતી છે. એ પ્રમાણે ચરમોદયવતી નામકર્મની મનુષ્યગતિ આદિ નવ પ્રકૃતિઓ સાત અસાત વેદનીય અને ઉચ્ચ ગોત્ર સઘળી મળી બાર પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે, સંજ્વલન લોભનો ક્ષપક શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાયના અન્ત્ય સમયે, સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા પોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે, સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો તે તે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ ગયા પછી તે તે વેદના ઉદયના અન્ત્ય સમયે, ચાર આયુનો પોત પોતાના ભવના ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવ થાય છે માટે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી કહેવાય છે. જો કે સાત અસાત વેદનીય અને સ્ત્રી નપુંસકવેદમાં અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે. કારણ કે ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે એક જીવને સાતા અસાતા બેમાંથી એકનોજ ઉદય હોય છે. જેનો ઉદય હોય તે ઉદયવતી, અને જેનો ઉદય નહોય તે અનદવતી. એ પ્રમાણે જે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભી હોય તે વેદ ઉદયવતી

સંજ્ઞક, અને બીજો અનુદયવતી સંજ્ઞક કહેવાય. આ પ્રમાણે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિમાં અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે છતા મુખ્ય ગુણને અવલંબીનેજ સત્પરૂષો કર્મ પ્રકૃતિઓનું નામ આપે છે. એક જીવ આશ્રયી ભલે એક પ્રકૃતિ ઉદયવતી સંજ્ઞક અને અન્ય પ્રકૃતિ અનુદયવતી સંજ્ઞક હોય પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એ ચારે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખીને પુર્વ પુરૂષોએ ઉદયવતી કહી છે. અને શેષ એકસોચૌદ પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે. કારણકે તે પ્રકૃતિઓના દલિકો ચરમ સમયે અન્યત્ર સંક્રમતા હોવાથી પોતાના રસોદયનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—ચરમોદય સંજ્ઞાવાળી મનુષ્યગતિ આદિ નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, નરકદ્વિક, તિર્યગદ્વિક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને ઉદ્યોત એ બાવીસ પ્રકૃતિઓ વર્જીને નામ કર્મની શેષ એકોતર પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્ર એ બોંતેર પ્રકૃતિઓના દલિકોને ઉદયપ્રાપ્ત સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ ચરમ સમયે પરપ્રકૃતિના વ્યપદેશે ભગવાન અયોગિકેવળી અનુભવે છે. એ પ્રમાણે નિદ્રા અને પ્રચલાને ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકવાળો અનુભવે છે. તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને સપ્તકક્ષય કાળે સમ્યકત્વમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ પરવ્યપદેશે અનુભવે છે. અનંતાનુબંધિના ક્ષયકાળે તેના દલિકોને બધ્યમાન ચારિત્રમોહનીયમાં ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવિ અને ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરવ્યપદેશે અનુભવે છે. તથા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, ઉદ્યોત, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, નરકદ્વિક અને તિર્યગ્દ્વિક એ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ બધ્યમાન યશઃ કીર્ત્તિમાં ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવિ ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયપ્રાપ્ત નામકર્મની પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ પરરૂપે અનુભવે છે. તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિકને પણ પહેલા તો બધ્યમાન દર્શનાવરણીય ચતુષ્કમાં ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવે છે, ત્યાર પછી ઉદયાવલીકાના દલિકોને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવિ અન્યવ્યપદેશે અનુભવે છે. એ પ્રમાણે આઠકષાય, હાસ્યષટ્ક, પુરૂષવેદ, અને સંજ્વલન ક્રોધ માન અને માયા, એ પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે પુરૂષવેદાદિ ઉત્તરોત્તર પ્રકૃતિઓમાં નાખે છે અને પરરૂપે અનુભવે છે. માટે ઉપરોક્ત એકસો ચૌદે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. ૬૯

ત્રીજું બંધવ્ય દ્વાર સમાપ્ત.

એ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. અને જે પ્રકૃતિઓના દલિકો પોતાની સત્તાનો જે સમયે નાશ થાય તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. ૬૫

હવે તેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ કહે છે—

नाणंतरायआउदंसणचउवेयणीयमपुमित्थी।
चरिमुदयउच्चवेयग उदयवई चरिमलोभो य ॥ ६६ ॥

ज्ञानान्तरायायुष्कदर्शनचतुर्वेदनीयापुंस्त्रियः।
चरमोदयोच्चवेदका उदयवत्यश्चरमलोभश्च ॥ ६६ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય,આયુ, દર્શન ચતુષ્ક, વેદનીય, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અયોગિના ચરમસમયે ઉદયવતી નામ કર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચ ગોત્ર, વેદકસમ્યકત્વ, અને સંજ્વલન લોભ એટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, ચાર આયુ, દર્શનાવરણીયની ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર, સાત અસાતવેદનીય, સ્રીવેદ, નપુંસકવેદ, અયોગિના ચરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ તે આ—મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સૌભાગ્ય આદેય યશઃકીર્ત્તિ અને તીર્થંકર, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યકત્વમોહનીય, અને સંજ્વલન લોભ આ ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે, કારણ કે તેઓનો ઉદય અને સત્તાનો એક સમયેજ નાશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પાંચ, અંતરાય પાંચ, અને દર્શનાવરણ ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે કે જે સમયે તેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે, માટે તે ઉદયવતી છે. એ પ્રમાણે ચરમોદયવતી નામકર્મની મનુષ્યગતિ આદિ નવ પ્રકૃતિઓ સાત અસાત વેદનીય અને ઉચ્ચ ગોત્ર સઘળી મળી બાર પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે, સંજ્વલન લોભનો ક્ષપક શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાયના અન્ત્ય સમયે, સમ્યકત્વમોહનીયનો ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ઉપાર્જન કરતા પોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે, સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો તે તે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ ગયા પછી તે તે વેદના ઉદયના અન્ત્ય સમયે, ચાર આયુનો પોત પોતાના ભવના ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવ થાય છે માટે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી કહેવાય છે. જો કે સાત અસાત વેદનીય અને સ્ત્રી નપુંસકવેદમાં અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે. કારણ કે ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે એક જીવને સાતા અસાતા બેમાંથી એકનોજ ઉદય હોય છે. જેનો ઉદય હોય તે ઉદયવતી, અને જેનો ઉદય નહોય તે અનદવતી. એ પ્રમાણે જે વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભી હોય તે વેદ ઉદયવતી

અર્થ—આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક, અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—તત્વભૂત જીવાદિપદાર્થોની અશ્રદ્ધા, આત્માના સ્વરૂપના અયથાર્થ જ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક આભિનિવેશિક, સાંશયિક, અને અનાભોગ. તેમાં વંશપરંપરાથી પોતે જે ધર્મ માનતો આવ્યો છે તેજ ધર્મ સાચો છે બીજા સાચા નથી એ પ્રમાણે બુદ્ધ શૈવ આદિ અસત્ય ધર્મોમાંથી કોઇપણ એક ધર્મને તત્વ બુદ્ધિએ ગ્રહણ કર વડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિગ્રહિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી બોટિકાદિ-દિગંબરાદિ અસત્ય ધર્મોમાથી કોઇપણ એક ધર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને એનેજ સત્ય માને છે. સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકતો નથી. તથા તેનાથી વિપરીત જે મિથ્યાત્વ તે અનાભિગ્રહિક. એટલે કે યથોક્ત સ્વરૂપવાળો અભિગ્રહ–કોઈ પણ એક ધર્મનું ગ્રહણ જેની અંદર ન હોય તે. આ મિથ્યાત્વના વશથી સઘળા ધર્મો સારા છે કોઇ ખરાબ નથી આ પ્રમાણે સાચા ખોટાની પરીક્ષા વિના કાચ અને મણિમાં ભેદ નહિ સમજનારની જેમ કંઇક[1] મધ્યસ્થવૃત્તિને ધારણ કરે છે. તથા સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કહેલ પદાર્થોને ઉખાડી નાખવારૂપ અભિ-નિવેશવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિનિવેશિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી ગોષ્ઠા-માહિલ આદિની જેમ સર્વજ્ઞે કહેલ પદાર્થોને ઉખાડી પોતાના માનેલા અર્થોને સ્થાપન કરે છે. તથા સંશયવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે સાંશયિક, જેના વશથી ભગવાન અરિહંતે કહેલ જીવાદિ તત્ત્વોમાં સંશય થાય છે. જેમ કે—હું નથી સમજી શકતો કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ ધર્માસ્તિકાયાદિ સત્ય છે કે નહિ. તથા જેની અંદર વિશિષ્ટ વિચાર શક્તિના અભાવે સત્યાસત્યનો વિચારજ ન હોય તે અનાભોગ મિથ્યાત્વ. અને તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને હોય છે. આ પ્રમાણે પાંચ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૨

હવે અવિરતિઆદિના બાર વિગેરે ભેદો કહે છે—

छक्कायवहो मणइंदियाण अजमो असंजमो भणियो ।
इइ वारसहा सुगमा कसायजोगा य पुव्वुत्ता ॥ ३ ॥

---

૧ અહિં કંઇક માધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરે છે એમાં કંઇક મૂકવાનુ કારણ એ કે વાસ્ત-તિક રીતે આ માધ્યસ્થ્યવૃત્તિજ નથી. સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરી સાચાનો સ્વીકાર કરી ખોટા અન્ય ધર્મોપર દ્વેષ ન ગખવો તે વાસ્તવિક માધ્યસ્થવૃત્તિ છે. અહિં તો બધા ધર્મો સરખા માન્યા એટલે ઉપરથી મધ્યસ્થતા દેખાઇ એટલુંજ માત્ર. ગોળ અને ખોળ સરખા માનવાથી કંઇ મધ્યસ્થતા કહેવાતિ નથી.

षट्कायवधो मनइन्द्रियाणामयमोऽसंयमो भणितः।
इति द्वादशधा सुगमाः कषाययोगास्तु पूर्वोक्ताः ॥ ३ ॥

અર્થ—છકાયનો વધ અને મન તથા ઇન્દ્રિયનો અસંયમ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે. અને પૂર્વે કહેલા કષાય તથા યોગો સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ પ્રકારે છ કાયની હિંસા કરવિ, તથા પોતપોતાના વિષયમાં યથેચ્છપણે પ્રવર્ત્તતી મન અને શ્રોત આદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં ન રાખવિ એ પ્રમાણે તીર્થંકરો અને ગણધરોએ બાર પ્રકારે અવિરતિ રહી છે. એમ કહીને કર્ત્તા એમ જણાવે છે કે અમે અમારી બુદ્ધિથી કહી નથી. તે બારે પ્રકારે અસંયમ સુગમ છે, એક એક પદની વ્યાખ્યા ન કરવામાં આવે તો પણ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેમ છે, માટે એક એક પદની વ્યાખ્યા કરી નથી. કષાયના પચીસ ભેદોનું તથા યોગના પંદર ભેદોનું સવિસ્તર વર્ણન પહેલાં કર્યું છે, માટે ફરી અહિં કહેતા નથી. ત્યાંથીજ જોઇ લેવું. ૩

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર ભેદો કહ્યા. હવે મિથ્યાત્વાદિ મૂળ ભેદોને ગુણસ્થાનકોમાં કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

चउपच्चइओ मिच्छे तिपच्चओ मीससासणाविरए।
दुगपच्चओ पमत्ता उवसंता जोगपच्चइओ ॥ ४ ॥

चतुष्प्रत्ययको मिथ्यात्वे त्रिकप्रत्ययको मीश्रसासादनाविरते।
द्विकप्रत्ययकः प्रमत्तात् उपशान्तात् योगप्रत्ययकः ॥ ४ ॥

અર્થ—મિથ્યાત્વે ચારે હેતુવડે, મીશ્ર સાસાદન અવિરતિમાં ત્રણ હેતુ વડે, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનથી બે હેતુ વડે અને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી માત્ર યોગ નિમિત્તક બંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગરૂપ ચારે હેતુવડે કર્મનો બંધ થાય છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે ચારે બંધહેતુઓ છે. તથા સાસાદન મીશ્ર, અને અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે અવિરતિ, કષાય, અને યોગરૂપ ત્રણ હેતુવડે બંધ થાય છે. આ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ બંધહેતુ રૂપે નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલેજ ગુણઠાણે છે. તથા દેશવિરતિ ગુણઠાણે કંઇક ન્યૂન ત્રણ હેતુદ્વારા કર્મબંધ થાય છે. કારણ કે અહિં ત્રસની અવિરતિ હોતિ નથી. જોકે સર્વથા ત્રસકાયની અવિરતિથી શ્રાવક વિરમ્યો નથી છતાં હિંસા ન થાય તેમ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવર્ત્તતો હોવાથી છે છતા

વિવક્ષી નથી. આ ગુણસ્થાનકે કંઇક ન્યૂન ત્રણ હેતુવડે કર્મબંધ થાય છે તે ગાથામાં કહ્યું નથી, છતા સામર્થ્યથીજ જણાય છે. કારણ કે પૂરા ત્રણ હેતુ ન કહ્યા તેમ બે હેતુ પણ ન કહ્યા એટલે સમજાય કે ત્રણથી ન્યૂન અને બેથી વધારે બંધહેતુઓ છે. તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત કષાય અને યોગ એ બે હેતુવડે કર્મબંધ થાય છે. કારણ કે પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો અભાવ છે. તથા ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનક સુધિમાં કેવળ યોગનિમિત્તેજ બંધ થાય છે. કેમકે ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં કષાયો પણ હોતા નથી. અયોગિ ભગવાન કોઇપણ બંધહેતુના અભાવે કોઇપિણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. ૪

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વાદિ મૂળ હેતુઓ કહ્યા. હવે તે મૂળ હેતુઓમાંના કેટલા અવાંતર ભેદો સંભવે છે તે કહે છે—

पणपन्न पन्न तियछहियचत्त गुणचत्त छक्कचउसहिया ।
दुजुयाय वीस सोलस दस नव नव सत्त हेऊय ॥ ५ ॥

पञ्चपञ्चाशत् पञ्चाशत् त्रिकषट्काधिकचत्वारिंशत् एकोनचत्वारिंशत् षट्कचतुःसहिता ।
द्वियुता च विंशतिः षोडश दश नव नव सप्त हेतवश्च ॥ ५ ॥

અર્થ—પંચાવન, પચાસ, ત્રણ અને છ અધિક ચાળીસ, ઓગણચાળીસ, છ ચાર અને બે સહિત વીશ, સોળ દશ નવ નવ અને સાત એ પ્રમાણે અવાંતર ભેદો અનુક્રમે તેર ગુણસ્થાનકોમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વાદિ ચાર મૂળ બંધહેતુઓના ઉત્તરભેદોનો સરવાળો કરતા કુલ સત્તાવન થાય છે. તેમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે કાયયોગવિના પંચાવન બંધહેતુઓ હોય છે. આહારકદ્વિકનો અહિં અભાવ છે. કારણ કે આહારકદ્વિક આહારક લબ્ધિસંપન્ન ચૌદપૂર્વધર મુનિઓનેજ હોય છે. પહેલે ગુણઠાણે તેઓનો અભાવ હોવાથી તે બે યોગો હોતા નથી. તથા સાસ્વાદન ગુણઠાણે પાંચે પ્રકારના મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી તેને દૂર કરતા પચાસ બંધ હેતુઓ હોય છે. મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણઠાણે તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણ કે 'સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કાળ કરતો નથી' એવું શાસ્ત્રનું વચન હોવાથી મિશ્રગુણઠાણું લઇ પરલોકમાં જતો નથી. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે, તે કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી. તથા અહિં અનંતાનુબંધિ કષાયનો પણ ઉદય હોતો નથી, પહેલા બે ગુણઠાણા સુધિજ તેનો ઉદય હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિ ચાર કષાય, કાર્મણ,

ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ સાત હેતુઓ પૂર્વોક્ત પચાસમાંથી દૂર કરતા શેષ તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે છેતાલીસ હેતુઓ હોય છે. કારણ કે આ ગુણસ્થાનકે મરણનો સંભવ હોવાથી તેને સાથે લઈ પરલોકગમન પણ થાય છે. તેથી પૂર્વે દૂરકરેલાઅને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ યોગોનો અહિં સંભવ હોવાથી એ ત્રણ મેળવતા છેતાલીસ બંધહેતુઓ થાય છે. દેશવિરતિ ગુણઠાણે ઓગણચાળીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણકે અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ઉદય હોતો નથી, ત્રસકાયની અવિરતિ હોતી નથી, અને આ ગુણસ્થાનકે મરણનો અસંભવ હોવાથી વિગ્રહગતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગો પણ હોતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છેતાલીસમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, ત્રસકાયની અવિરતિ, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ સાત હેતુઓ દૂર કરતા ઓગણચાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં શંકા થાય કે દેશવિરતિ શ્રાવક માત્ર સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિથીજ નિવર્ત્યો છે, પરંતુ આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલી અવિરતિથી વિરમ્યો નથી આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ તો શ્રાવકને કાયમ છે તો બંધહેતુમાંથી ત્રસની અવિરતિ કેમ દૂર કરોછો ? ઉત્તર આપતા કહે છે કે —અહિં ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે શ્રાવક યતનાવડે પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ હોવા છતા પણ વિવક્ષા કરી નથી. પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનકે છવ્વીસ બંધહેતુઓ હોય છે. છવ્વીસ શી રીતે હોઈ શકે? તો કહે છે—આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સર્વથા હોતિ નથી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્કનો પણ ઉદય હોતો નથી. તથા લબ્ધિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર મુનિઓને આહારકદ્વિકનો સંભવ છે, માટે તે બે યોગો હોય છે. તેથી અવિરતિના અગીઆર ભેદ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક એ પંદર બંધહેતુઓ પૂર્વોક્ત ઓગણચાળીસમાંથી કહાડતા અને આહારક તથા આહારકમિશ્ર એ બે યોગ મેળવતા છવ્વીસ બંધહેતુ થાય છે. તથા અપ્રમત્ત મુનિઓ લબ્ધિ ફોરવતા નહિ હોવાથી આહારકશરીર કે વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતા નથી માટે તેઓને આહારકમિશ્ર કે વૈક્રિયમિશ્ર એ બે યોગ ઘટતા નથી. તેથી પૂર્વોકત છવ્વીસમાંથી વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ દૂર કરતા ચોવીસ બંધહેતુઓ અપ્રમત્ત ગુણઠાણે હોય છે. અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આહારક કાયયોગ અને વૈક્રિયકાયયોગ એ બે યોગ પણ હોતા નથી. માટે બાવીસજ બંધહેતુ હોય છે. હાસ્યાદિ ષટ્કનો અપૂર્વકરણેજ ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે સોળ બંધહેતુઓજ હોય છે. અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંજ્વલન ત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી સૂક્ષ્મસંપરાયે દશ બંધહે-

તુઓ ઘટે છે. સંજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે માટે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે યોગરૂપ નવ બંધહેતુઓ હોય છે એજ નવ હેતુઓ ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે પણ હોય છે. સત્યમનોયોગ, અસત્યઅમૃષા મનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્ય અમૃષા વચનયોગ, કાર્મણકાયયોગ, ઔદારિક કાયયોગ. અને ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ એ સાત બંધહેતુઓ સયોગિ કેવળ ગુણસ્થાનકે હોય છે. તેમાં કેવળિ સમુદ્ઘાતમાં બીજે છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિશ્ર. અને ત્રીજે ચોથે તથા પાંચમે સમયે કાર્મણ કાયયોગ હોય છે, અને તે સિવાયના કાળમાં ઔદારિકકાયયોગ હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપતિ વખતે અને મનોયોગ અનુત્તર વિમાનવાસી આદિ દેવો અને અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા મુનિઓ મનથી પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે મન વડે ઉત્તર આપતા હોય છે. અયોગિકેવળી ભગવાન શરીરમાં રહેવા છતા પણ સર્વથા મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગનો રોધ કરેલો હોવાથી તેઓને એક પણ બંધહેતુ હોતો નથી. ૫

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં સત્તામાત્રથી સંભવતા મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓના પંચાવન આદિ અવાંતર ભેદો કહ્યા. હવે એક સમયે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટથી જે ગુણસ્થાનકે જેટલા હેતુઓ હોઇ શકે છે, તે કહે છે—

दश दश नव नव अड पंच जइतिगे दुदुग सेसयाणेगो।
अडसत्तसत्तसत्तगछदोदोदोइगिजुया वा ॥ ६ ॥

दश दश नव नवाऽष्टौ पञ्च यतित्रिके द्विद्विकं शेषकाणामेकः।
अष्टसप्त सप्तसप्तकषड्द्विद्विद्विएकयुता वा ॥ ६ ॥

અર્થ—પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધિમાં એક સમયે એક જીવને ઓછામાં ઓછા અનુક્રમે દશ, દશ, નવ, નવ, આઠ,યતિત્રિકે પાંચ પાંચ, નવમે બે, દશમે બે, અને શેષ ગુણસ્થાનકે એક એક હેતુ હોય છે. અને વધારેમાં વધારે ઉપરોક્ત સંખ્યામા અનુક્રમે આઠ, સાત, સાત, સાત, છ, યતિત્રિકે બબ્બે, અને નવમે એક હેતુ મેળવતા કુલ જેટલા થાય તેટલા હોય છે.

ટીકાનુ૦—ગાથામાં પૂર્વાર્દ્ધવડે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકોમાં અનુક્રમે ઓછામાં ઓછા એક સમયે એક જીવને કેટલા હેતુઓ હોય તે કહ્યું છે. અને ઉત્તરાર્ધવડે ઉત્કૃષ્ટ પદની પૂર્ત્તિ માટે મેળવવા યોગ્ય હેતુઓની સંખ્યા કહી છે. તેથી તેનો સંક્ષેપે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે.—મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકોમાં જઘન્યથી દશ આદિ બંધ હેતુઓ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આદિ સંખ્યા મેળવતા અઢાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે જઘન્યપદે એક સમયે એક સાથે દશ બંધહેતુઓ, ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધહેતુઓ, અને મધ્યમ અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે. આ પ્રમાણે મધ્યમનો

વિચાર પોતાની મેળેજ કરી લેવો. સાસ્વાદને જઘન્યથી દશ ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર, મિશ્રગુણસ્થાનકે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, એ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે જઘન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, દેશવિરતિ ગુણઠાણે જઘન્ય આઠ ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ યતિત્રિક—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે જઘન્ય પાંચ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ સાત સાત, અનિવૃત્તિબાદરે જઘન્ય બે ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ, સૂક્ષ્મસંપરાયે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી બેજ, અને શેષ ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને સયોગિકેવળિ ગુણઠાણે અજઘન્યોત્કૃષ્ટ એકજ બંધહેતુ હોય છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયાદિમાં તેને યોગ્ય મેળવવાની સંખ્યા નહિ હોવાથી કહી નથી, માટે ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધમાં કહેલી બંધહેતુની સંખ્યાજ સમજવિ. ૬

હવે મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જઘન્યપદે જે દશ બંધહેતુઓ કહ્યા તે બતાવે છે.

मिच्छत्त एककायादिघाय अन्नयरअक्खजुयलुदओ ।
वेयस्स कसायाण य जोगस्सण भयदुगंछा वा ॥ ७ ॥

मिथ्यात्वमेककायादिघातोऽन्यतराक्षयुगलोदयः ।
वेदस्य कषायाणां च योगस्य अनन्तानुबन्धि भयजुगुप्सा वा ॥ ७ ॥

અર્થ—પાંચમાંથી એક મિથ્યાત્વ, એક કાયાદિનો ઘાત, અન્યતર ઇન્દ્રિયનો અસંયમ બેમાંથી એક યુગલ, અન્યતર વેદ, અન્યતર ક્રોધાદિ ચાર કષાય, અને દશ યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે જઘન્ય દશ બંધહેતુઓ હોય છે, અને અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગુપ્સા એ કોઇ વખતે ઉદયમાં હોય છે કોઇ વખતે નથી હોતા.

ટીકાનુવા૦—એક સમયે એક સાથે ઓછામાં ઓછા કેટલા બંધ હેતુઓ હોય તે કહે છે—મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોમાંથી કોઇ પણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાંથી એક બે આદિ કાયની હિંસાના ભેદે કાયની હિંસાના છ ભેદ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયમાંથી જ્યારે બુદ્ધિ પૂર્વક એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે એક કાયઘાતક કહેવાય; જ્યારે છ કાયમાંથી કોઇ પણ બે કાયની હિંસા કરે, ત્યારે બે કાયનો ઘાતક કહેવાય, જ્યારે છ કાયમાંથી કોઇ પણ ત્રણ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે ત્રણ કાયનો ઘાતક કહેવાય, એ પ્રમાણે છ કાયમાંથી કોઇ પણ ચાર કે પાંચ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે અનુક્રમે ચાર અને પાંચ કાયનો ઘાતક, અને છએ કાયની એક સાથે હિંસા કરે, ત્યારે ષટ્કાયઘાતક કહેવાય. આ પ્રમાણે બુદ્ધિ પૂર્વક એકાદિ કાયની હિંસા થઇ શકે છે સંજ્ઞિ કરી શકે છે માટે કાયઘાતના ભેદે છ ભેદો થાય છે. વળી પ્રત્યેક કાયઘાતના આ પ્રમાણે ભેદો થાય છે, જ્યારે કોઇ પણ એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે કાયો છ હોવાથી છ ભેદ થાય, છ માં કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે ત્યારે દ્વિકસંયોગે પંદર ભેદ થાય, એ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગે વીશ ભેદ, ચતુષ્ક સંયોગે પંદર, પંચ સંયોગે છ, અને છના

સંયોગે એક ભંગ થાય છે. કાયની હિંસાના સ્થાને એ ભેદો ગ્રહણ કરવા. તથા શ્રોત્રાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, હાસ્ય રતિ કે શોક અરતિ એ બેમાંથી કોઇ પણ એક યુગલ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન એ ત્રણ કષાયમાંથી કોઇ પણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાયનો ઉદય, કષાયોમાંથી ક્રોધ માન માયા અને લોભ એક સાથે ઉદયમાં આવતા નથી પરંતુ અનુક્રમે ઉદયમાં આવે છે. એટલે કે જ્યારે ક્રોધ ઉદયમાં આવે ત્યારે માન માયા કે લોભ કોઇ પણ ઉદયમાં આવતા નથી. માનનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે ક્રોધ માયા કે લોભ કોઇ પણ ઉદયમાં હોતા નથી એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું. પરંતુ જ્યારે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રોધ ઉદયમાં આવે ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રોધનો પણ ઉદય થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માનનો ઉદય છતા પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માનનો પણ ઉદય થાય છે. એ પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું. અહિં એવો નીયમ છે કે ઉપર ઉપરના ક્રોધાદિનો ઉદય છતા નીચે નીચેના ક્રોધાદિનો ઉદય જરૂર થાય છે. તેથી અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોમાંથી ક્રોધાદિ ત્રિકનુ ગ્રહણ કર્યું છે. તથા દશ યોગમાંથી કોઇ પણ એક યોગ આ પ્રમાણે એક સાથે દશ બંધહેતુઓ હોય છે.

પ્રશ્ન—યોગો પંદર છે, એ પહેલા અનેકવાર કહ્યું છે. માટે અહિં પંદર યોગમાંથી એક યોગ હોય એમ કહેવું જોઇએ, તો પછી શામાટે દશમાંથી એક યોગ હોય એમ કહ્યું ?

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે આહારકદ્વિક હીન શેષ તેર યોગો સંભવે છે. 'આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે કાયયોગ લબ્ધિસંપન્ન ચૌદપૂર્વિને આહારક શરીર કરે ત્યારે હોય છે' એવું શાસ્ત્રવચન હોવાથી તેનો મિથ્યાદષ્ટિને અસંભવ છે એ પહેલાં કહ્યું છે. તેમાં પણ જ્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશયોગજ સંભવે છે. વળી અહિં એમ શંકા થાય કે અનંતાનુબંધિના ઉદયનો અભાવ મિથ્યાદષ્ટિને કેમ સંભવે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કોઈ એક જીવે સમ્યગ્દષ્ટિ છતા પહેલા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી[1] માત્ર એટલું

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વે આવનાર જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે તેજ સમયે અનંતાનુબંધિની અંતકોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બાંધે છે. તેનો અબાધાકાળ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે એટલે તેટલો કાળ તેનો પ્રદેશ કે રસથી ઉદય થતો નથી. પરંતુ જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે અને જેનો રસોદય ચાલુ છે તેવા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિકના દલિકો બંધાતા અનંતાનુબંધિમાં સંક્રમાવે છે. સંક્રમેલા તે દલિકો એક આવલિકા ગયા બાદ ઉદયમાં આવે છે માટે મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે પણ એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી.

કરીનેજ વિરમ્યો પરંતુ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના અભાવે મિથ્યાત્વાદિના ક્ષય માટે પ્રયત્ન કર્યો નહિ, ત્યાર પછી કાળાન્તરે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યાં જઇને મિથ્યાત્વ રૂપહેતુવડે અનંતાનુબંધિ બાંધે છે, અને બંધાતા તે અનંતાનુબંધિમાં પ્રતિસમય શેષ ચારિત્રમોહનીયના દલિકો સંક્રમાવે છે, સંક્રમાવિને અનંતાનુબંધિરૂપે પરિણમાવે છે. તેથી જ્યાં સુધિ સંક્રમાવલિકા[1] પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધિ મિથ્યાદષ્ટિ છતા પણ અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી. આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ છતા અને અનંતાનુબંધિ બાંધ્યા છતા એક આવલિકાકાળ તેનો ઉદય હોતા નથી. અને તેના ઉદયનો અભાવ હોવાથી મરણ થતું નથી. કારણકે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને સત્કર્મ આદિ ગ્રંથોમાં મરણનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી ભવાંતરમાં જતા જેનો સંભવ છે તેવા વૈક્રિયમિશ્ર ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ યોગો પણ હોતા નથી, માટે દશ યોગમાંથી કોઇપણ યોગ હોય એમ કહ્યું છે. તથા અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગુપ્સાનો ઉદય વિકલ્પે હોય છે કોઈ વખતે હોય છે, કોઇ વખતે નથી હોતો. જ્યારે તેઓનો ઉદય નથી હોતો ત્યારે જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુઓ હોય છે. અને તેમાં અનંતાનુબંધિ, ભય, જુગુપ્સા અને કાયનો વધ ભળે ત્યારે અગીઆરથી આરંભી અઢાર હેતુઓ થાય છે. ૭

આ પ્રમાણે જઘન્યપદ ભાવિ દશ બંધહેતુઓ કહ્યા, તેઓના મિથ્યાત્વ અને કાયઘાતાદિને ફેરવતા ઘણા ભાંગાઓ થાય છે તે ભાંગાઓના જ્ઞાન માટે ઉપાય કહે છે—

इच्चेसिमेगगहणे तस्संखा भंगया उ कायाणं ।
जुयलस्स जुयं चउरो सया ठवेज्जा कसायाणं ॥ ८ ॥

इत्येपामेकग्रहणे तत्संख्या भङ्गकास्तु कायानाम् ।
युगलस्य युगं चत्वारः सदा स्थापयेत् कषायाणाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે તે મિથ્યાત્વાદિના એક એક ભેદનું ગ્રહણ કરતા તેના ભેદની સંખ્યા મૂકવિ, કાયના ભાંગાઓ મૂકવા યુગલના સ્થાને બે મૂકવા, અને કષાયના સ્થાને ચારની સંખ્યા મૂકવિ.

૧ જેમ બંધાવલિકા સકલ કરણને અયોગ્ય છે તેમ જે સમયે દલિકો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમે તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા તે દલિકોમાં પણ કોઈ કરણ લાગતું નથી માટે સંક્રમાવલિકા પણ સકલ કરણને અયોગ્ય છે. જે સમયે અનંતાનુબંધિ બાંધે તેજ સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિના દલિકો સંક્રમાવે છે તેથી બંધ અને સંક્રમનો સમય એક જ છે એટલે કમમાંકમ એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય તેમ કહ્યું છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું એ રીતે એક સમયે એક જીવને મિથ્યાત્વાદિના–મિથ્યાત્વ, કાયનો ઘાત, ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, યુગલ, વેદ, કષાય, અને યોગોના એક એક ભેદને ગ્રહણ કરતા દશ બંધહેતુઓ થાય. તે આ પ્રમાણે— પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી કોઇપણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાંથી કોઇપણ એક ઘાયનો ઘાત, પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમમાંથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, બે યુગલમાંથી કોઈપણ એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઇપણ એક વેદ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયમાંથી કોઇપણ એક ક્રોધાદિ કષાય, અને દશ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ. આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિનો એક એક ભેદ ગ્રહણ કરતા ઓછામાં ઓછા દશ હેતુઓ એક સમયે એક જીવને હોય છે. હવે એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવી હોય ત્યારે મિથ્યાત્વાદિના ભેદની સંખ્યા મૂકવિ. કારણકે એક સાથે એક જીવને મિથ્યાત્વના સઘળા ભેદનો ઉદય હોતો નથી, કોઇને કોઈ હોય છે, તો કોઇ જીવને કોઈ હોય છે. તથા ઉપયોગ પૂર્વક જે ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાં પ્રવર્ત્તે તે લેવાની હોવાથી કોઈ જીવને કોઇ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોય, કોઇ જીવને કોઇ હોય, એ પ્રમાણે કોઇને કોઇ કાયનો ઘાત, અને વેદ આદિ હોય, કોઇને કોઇ હોય માટે મિથ્યાત્વ આદિના સ્થાને તેના ભેદની સંખ્યાં મૂકવિ. તે આ– પ્રમાણે મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે માટે પહેલા તેના સ્થાને પાંચનો અંક મૂકવો. તેની પછી પૃથ્વીકાયાદિના ઘાતને આશ્રયી એકદ્વિકાદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા ભાંગાની પૂર્વે કહેલી સંખ્યા મૂકવિ. ત્યારપછી ઇન્દ્રિયના અસંયમના પાંચ ભેદ છે માટે તેના સ્થાને પાંચ મૂકવા. અહિં એમ શંકા થાય કે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન એમ છ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોવાથી ઇન્દ્રિયનના સ્થાને છની સંખ્યા મૂકવી જોઇએ, પાંચની કેમ મૂકો છો ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે મનની અવિરતિ છે છતા વિવક્ષી નથી. કારણકે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિની અંતર્ગતજ મનની અવિરતિની વિવક્ષા કરી છે. પાંચ ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ છતા મન દરેકમાં પ્રવર્ત્તે છે માટે. તેની ઉપર હાસ્યરતિ, શોક અરતિ એ યુગુલના સ્થાને બે મૂકવા. કારણકે એ બે યુગલનો ઉદય ક્રમ પૂર્વક હોય છે; સાથે હોતો નથી. હાસ્યનો ઉદય હોય ત્યારે રતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે શોકનો ઉદય હોય ત્યારે અરતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, માટે હાસ્ય અને રતિ તથા શોક અને અરતિને સાથેજ લીધા છે. ત્યાર પછી ત્રણે વેદોનો ક્રમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. ક્રોધ માન માયા અને લોભનો ક્રમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા. જો કે દશ હેતુમાં અપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાન અને સંજ્વલન એ ત્રણ કષાયના ભેદે ત્રણ હેતુ લીધા છે. પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધનો ઉદય હોય ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ક્રોધનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. એ પ્રમાણે માનાદિનો ઉદય હોય ત્યારે ત્રણે માનાદિનો

એક સાથે ઉદય હોય છે, છતા ક્રોધ માન આદિનો ઉદય ક્રમપૂર્વક થતો હોવાથી અંકસ્થાપનામાં કષાયના સ્થાને ચારજ મૂકાય છે. ત્યાર પછી યોગની પ્રવૃત્તિ ક્રમપૂર્વક હોવાથી યોગના સ્થાને દશની[1] સંખ્યામૂકવિ. અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે—

યો૦ કં૦ વે૦ યુ૦ ઇ૦ કા૦ મિ૦
૧૦—૪—૩—૨—૫—૬—૫. ૮.

આ પ્રમાણે અંક સ્થાપના કર્યા પછી ભંગસંખ્યાનું જેટલું નિશ્ચિત પ્રમાણ આવે છે તે કહે છે—

जा बायरो ता घाओ विगप्प इइ जुगव बंधहेऊणं ।

यावद्बादरस्तावद् घातः विकल्पा इति युगपद्बन्धहेतुनाम् ।

અર્થ—બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ક્રમે સ્થાપેલા અંકોનો ગુણાકાર કરવો. આ પ્રકારે ગુણાકાર કરતા એક સાથે અનેક જીવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે.

ટીકાનુ૦—અનિવૃતિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત પૂર્વોક્ત ક્રમે સ્થાપેલા અંકોનો સંભવ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવો. આપ્રમાણે ગુણાકાર કરતા એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે. હવે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે થતા ભાંગાની સંખ્યા કહે છે.—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે એક જીવને એક સમયે કહેલા દશ બંધહેતુના અનેક જીવ આશ્રયી છત્રીસહજાર ભંગ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અવાંતર ભેદની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે, તે પાંચ ભેદો એક એક કાયનો ઘાત કરતા સંભવે છે. જેમકે અભિગ્રહિક કોઇએક મિથ્યાત્વી પૃથ્વીકાયનો વધ કરે, કોઇ અપ્કાયનો વધ કરે એ પ્રમાણે કોઇ તેઉ, વાઉ, વણુ, કે ત્રસનો વધ કરે, આ પ્રમાણે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી કાયની હિંસાના ભેદે છ પ્રકારે થાય છે, એ પ્રમાણે અન્ય મિથ્યાત્વ માટે પણ સમજવું. માટે પાંચ મિથ્યાત્વને છકાયની હિંસા સાથે ગુણતા ત્રીશ ભેદ થાય. આ સઘળા ભેદો એક એક ઇન્દ્રિયના અસંયમમાં હોય છે. જેમ કે પૂર્વોક્ત ત્રીશે ભેદવાળા સ્પર્શનેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, બીજા ત્રીશ રસનેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, એ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, અને પાંચમા ત્રીસ ત્રીસ જીવો ક્રમપૂર્વક ઘ્રાણ, ચક્ષુ, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય માટે ત્રીસને પાંચઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ભેદ થાય. તે એકસો પચાસ ભેદ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા હોય, બીજા દોઢસો શોક અરતિના ઉદયવાળા હોય માટે તેને યુગલ સાથે ગુણતા ત્રણસો ભેદ થાય. આ ત્રણસો ભેદ પુરૂષવેદવાળા હોય, એમ બીજા

---

૧ જો કે એક સમયે ક્રિયા ઘણી થઇ શકે છે છતા જેની અંદર ઉપયોગ હોય તેજ યોગની વિવક્ષા કરી હોવાથી દશ યોગમાંથી એક યોગ એક સમયે લીધો છે.

અને ત્રીજા ત્રણસો ત્રણસો જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદના ઉદયવાળા હોય. માટે ત્રણસોને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા નવસો ભેદ થાય. આ નવસો ભેદો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ ક્રોધાદિ યુક્ત હોય છે. એટલે કે નવસો ભેદો અપ્રત્યાખ્યાવરણાદિ ત્રણ ક્રોધવાળા એ પ્રમાણે બીજા, ત્રીજા, અને ચોથા નવસો નવસો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માન, માયા, અને લોભવાળા હોય છે. માટે નવસોને ચાર કષાયે ગુણતા છત્રીસો ભેદ થાય. તે છત્રીશો ભેદો દશમાંથી કોઈને કોઈ યોગ યુક્ત હોય છે, માટે છત્રીસોને દશ યોગે ગુણતા છત્રીસ હજાર ભેદ થાય. આ રીતે એક સમયે એક જીવને ઘટતા ઓછામાં ઓછા દશ બંધ હેતુના તેજ સમયે અનેક જીવ આશ્રયી મિથ્યાત્વાદિ ભેદોને ફેરવતા બંધ હેતુના છત્રીસ હજાર ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે દશનો વિકલ્પ છત્રીસ હજાર પ્રકારે થયો, કેમકે દરેક વિકલ્પમાં દશની સંખ્યા કાયમ રહી છે. અગીઆર આદિ બંધહેતુમાં મિથ્યાત્વાદિના ભેદોને ફેરવી ફેરવી ગુણાકાર કરવાની આજ રીત છે.

હવે અગીઆર આદિ મધ્યમ બંધહેતુને પ્રતિપાદન કરવા ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે—

अणबंधिभयदुगंछाण चारणा पुण विमज्झेसु ॥ ९ ॥

अनन्तानुबन्धिभयजुगुप्सानां चारणा पुनर्विमध्येषु ॥ ९ ॥

અર્થ—મધ્યમ અગીઆર આદિ વિકલ્પોમાં અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જુગુપ્સાની ચારણા કરવિ એટલે ફેરવવા.

ટીકાનુ૦—અનંતાનુબંધિકષાય, ભય, અને જુગુપ્સાને ફેરવતા અને કાયનો વધ વધારતા વચલા અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય[1] નાખીએ એટલે અગીઆર હેતુ થાય, તેના ભાંગા પૂર્વે કહ્યા તે રીતે ૩૬૦૦૦ છત્રીસ હજારજ થાય. અથવા જુગુપ્સા નાખીએ ત્યારે પણ અગીઆર થાય, અહિં પણ ભાંગા ૩૬૦૦૦ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિના કોઈપણ ક્રોધાદિ મેળવીએ ત્યારે અગીઆર થાય અનંતાનુબંધિનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે યોગ તેર હોય છે કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો ઉદય થયા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ

૧ ભય મેળવતા અથવા જુગુપ્સા મેળવતા અગીયાર બંધહેતુના તથા ભય જુગુપ્સા બંને સાથે મેળવતા બાર હેતુના ભાગા છત્રીસ હજાર જ થશે વધશે નહિ. કારણ કે ભય કે જુગુપ્સા પરસ્પર વિરોધી નથી. એટલે એક એક સાથે ગુણતા છત્રીસ હજાર જ થાય યુગલની જેમ પરસ્પર વિરોધિ હોય તો એટલે કે એક જીવને ભય હોય બીજા જીવને જુગુપ્સા હોય એટલે બે એ ગુણતા ભાંગા વધે. પરંતુ ભય અને જુગુપ્સા બંનેનો એક સમયે એક જીવને ઉદય હોઇ શકે છે. તેથી તેના ભાગા વધશે નહિ.

કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર યોગો ઘટે છે આ હકીકત પહેલાં યુક્તિ પૂર્વક કહેવાઇ છે. તેથી કષાય સાથે ગુણતા જે છત્રીસસો આવ્યા છે તેને દશને બદલે તેર યોગ સાથે ગુણતા ૪૬૮૦૦ થાય[1] તથા તે પૂર્વોક્ત જઘન્ય દશ બંધહેતુમાં પૃથ્વીકાયાદિ છકાયમાંથી કોઇપણ બેકાયનો વધ ગણીએ ત્યારે અગીહેતુ થાય. અહિં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે દશ હેતુમાં એક કાયનો વધ છે અને એક કાયનો વધ મેળવવાનો છે. કુલ બેકાયનો વધ લેવાનો છે. છકાયના દ્વિક સંયોગે ૧૫ ભંગ થાય માટે કાયઘાતસ્થાને પંદર મૂકવા, તેથી મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદ સાથે બેકાયની હિંસાના દ્વિક સંયોગે થતા પંદર ભાંગા સાથે ગુણતા ૭૫ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા ૩૭૫ થાય, તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા ૭૫૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા ૨૨૫૦ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા ૯૦૦૦ થાય. તેને દશ યોગ સાથે ગુણતા ૯૦૦૦૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે અગીઆર બંધ હેતુના બે લાખ અઠાસીસો ૨૦૮૮૦૦ ભંગ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા. હવે બાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત જઘન્ય દશ બંધહેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા બાર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભંગ થાય. અનંતાનુબંધિ અને ભય મેળવતા પણ બાર થાય. અહિં અનંતાનુબંધિના ઉદયે યોગો તેર લેવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને જુગુપ્સા મેળવતા બાર થાય તેના પણ છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા એક કાયના સ્થાને ત્રણ કાયનો વધ લેતા બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયઘાતના સ્થાને વીશ મૂકવા, પછી અનુક્રમે ગુણાકાર કરવો. તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોને કાયની હિંસાના ત્રિક સંયોગે થતા વીશ ભાંગા સાથે ગુણતા સો ૧૦૦ ભાંગા થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા પાંચસો ૫૦૦ થાય. તેને યુગલ સાથે

---

૧ અહિં ભાંગા કરવા માટે ગુણાકારનો જે ક્રમ કહ્યો છે તે ક્રમે ગુણાકાર કરતા ભંગ સંખ્યા આવે છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્યારે અનંતાનુબંધી મેળવવામા આવે ત્યારે દશ યોગને બદલે તેર યોગો ગુણવા, અને જ્યારે કાયનો વધ મેળવવામા આવે ત્યારે જો બે કાય ગણીએ તો દ્વિક સંયોગે પંદર ભંગ થાય માટે કાયાના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા. કાય ત્રણ ગણીએ ત્યારે ત્રિક સંયોગે વીશ ભગ થાય માટે વીશ મૂકવા. એ પ્રમાણે ચતુષ્ક સંયોગે પંદર, પંચ સંયોગે છ અને છ સંયોગે એક ભંગ થાય માટે તેટલા તેટલા મુકવા. અનંતાનુબંધિ તથા કાય એમ બંને જ્યારે મેળવ્યા હોય ત્યારે જેટલી કાયો લીધી હોય તેના ભાંગાની સંખ્યા કાયના સ્થાને મુકવી અને યોગ દશને બદલે તેર મુકી ગુણાકાર કરવો. આ લક્ષ્યમાં રાખવુ

ગુણુતા એક હજાર ૧૦૦૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે ગુણુતા ત્રણ હજાર ૩૦૦૦ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે બાર હજાર ૧૨૦૦૦ થાય, તેને દશ યોગ સાથે ગુણુતા એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય અને બે કાયની હિંસા લેતા બાર થાય તેના પૂર્વની જેમ નેવું હજાર ૯૦૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ નેવું હજાર ૯૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ બાર થાય અહિં કાયની હિંસાના સ્થાને દ્વિક સંયોગે થતા પંદર ભાંગા મૂકવા અને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોવાથી યોગો તેર લેવા અને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે પરસ્પર ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરતા એક લાખ સત્તરહજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા પાંચલાખ છેતાલીસ હજાર અને છસો ૫૪૬૬૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે બાર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને અનંતાનુબંધિ એ ત્રણ મેળવતા તેર બંધ હેતુ થાય. અનંતાનુબંધિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર ગણવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસહજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભંગ થાય. અથવા દશ બંધહેતુમાં જે એક કાય લીધેલી છે, તેને બદલે ચાર કાય લેતા એટલે કે દશ હેતુમાં એક છે, અને ત્રણ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય, છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગી પંદર ભંગ થાય માટે કાયવધસ્થાને તે પંદર ભંગ મૂકવા, ત્યાર પછી પૂર્વક્રમે વ્યવસ્થાપિત અંકોનો ગુણાકાર કરતા નેવુંહજાર ૯૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા પણ તેર હેતુ થાય છકાયના ત્રિક સંયોગી વીશ ભાંગા થતા હોવાથી કાયવધસ્થાને વીશ મૂકવા અને ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરતા એક લાખ વીસ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાય મેળવતા પણ એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ છપ્પન્નહજાર ૧૫૬૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને એકાયની હિંસા લેતા તેર હેતુ થાય તેના નેવું હજાર ૯૦૦૦૦ ભંગ થાય, અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને બે કાય લેતા પણ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય. એ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા આઠલાખ છપ્પન હજાર અને આઠસો ૮૫૬૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ બંધહેતુ થાય. છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયના વધસ્થાને છ મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છત્રીસહજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ લેતા પણ ચૌદ હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો પરસ્પર ગુણાકાર કરતા નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ ચૌદ થાય અનંતાનુબંધિના ઉદયે યોગો તેર હોય છે માટે યોગના સ્થાને તેર મૂકવા કાયના ચારના સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાના સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ અને સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયને ગ્રહણ કરતા ચૌદ થાય કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભંગ થાય તેથી કાયની હિંસાના સ્થાને વીશ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા ચૌદ થાય તેના પૂવવત્ એક લાખ અને છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય, એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસાના પણ એક લાખ છપ્પન્ન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને બે કાયની હિંસા લેતા ચૌદ થાય તેના પૂર્વની જેમ—પૂર્વોક્ત વિધિને અનુસારે ગુણાકાર કરતા એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાગા થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા આઠ લાખ બાશી હજાર ૮૮૨૦૦૦ થાય. આ રીતે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—

પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં છએ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા પંદર બંધ હેતુ થાય છ કાયનો છના સંયોગે એકજ ભંગ થાય માટે પૂર્વોક્ત અંકોમાં કાયની હિંસાને સ્થાને એક મૂકવો ત્યાર પછી અનુક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને પાંચ કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે ગુણાકાર કરતા છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયની હિંસાના પણ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય. અહિં યોગો તેર લેવાના છે અને કાયની હિંસાના પાંચ સંયોગે છ ભાંગા લેવાના છે. યોગ અને કાયના સ્થાને તેર અને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે

અંકોનો ગુણાકાર કરતા છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના ભાંગા નેવુ હજાર ૯૦૦૦૦ થાય. અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિંસા લેતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિંસાના પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિંસા લેતા પંદર હેતુ થાય તેના એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પંદર હેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છ લાખ અને અડતાલીસસો ૬૦૪૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે— પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં ભય અને છ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા સોળ બંધ હેતુ થાય. તેના પૂર્વોક્ત ક્રમાનુસારે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ છ હજાર ૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ થાય તેના ૫–૫–૧–૨––૩–૪–૧૩ આ ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠ્ઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય તેના છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ સોળ હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે સોળ હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બે લાખ છાસઠ હજાર અને ચારસો ૨૬૬૪૦૦ થાય. આ રીતે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સત્તર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને છ કાયની હિંસા મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છ હજાર ૬૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને છ કાયની હિંસા મેળવતા પણ સત્તર થાય તેના પૂર્વવત્ અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ સત્તર હેતુ થાય તેના છેતાલીસ હજાર અને અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે સત્તર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે

થાય તેના કુલ ભાંગા અડસઠ હજાર અને ચારસો ૬૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે સત્તર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અઢાર હેતુના કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ ભય જુગુપ્સા અને અનંતાનુબંધિ મેળવતા અઢાર થાય તેના ભાંગા અઠોતેરસો ૭૮૦૦ થાય. અંકોનો ગુણાકાર કરતા લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય હકીકત પહેલા કહી છે તે પ્રમાણે લક્ષ્ય રાખી અંકોનો ગુણાકાર કરવો. આ પ્રમાણે દશ હેતુથી આરંભી અઢાર હેતુના મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે કુલ ભાંગા ચોત્રીસ લાખ સત્તોતેર હજાર અને છસોં ૩૪૭૭૬૦૦ થાય. ૯

હવે અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને જેટલા યોગો સંભવે છે તે કહે છે—

अणणुदयरहियमिच्छे जोगा दस कुणइ जन्न सो कालं।
अणउदओ पुण तदुवलग सम्मदिट्ठिस्स मिच्छुदए ॥१०॥

अनन्तानुबन्ध्युदयरहितमिथ्यादृष्टौ योगा दश करोति यतो न स कालम्।
अनन्तानुबन्ध्यनुदयः पुनः तदुद्वलकसम्यग्दृष्टेः मिथ्यात्वोदये ॥ १० ॥

અર્થ—અનન્તાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને યોગો દશ હોય છે, કારણકે તે તથાસ્વભાવે કાળ કરતો નથી. મિથ્યાત્વીને અનંતાનુબંધિના ઉદયનો અભાવ અનંતાનુબંધિના ઉવેલનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્યારે મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય ત્યારે હોય છે.

ટીકાનુ૦—અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદૃષ્ટિને યોગો દશજ હોય છે. શા માટે દશ યોગ હોય છે? મિથ્યાદૃષ્ટિને તો પૂર્વે તેર યોગો કહ્યા છે, તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે—અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાદૃષ્ટિ તથાસ્વભાવે મરતો નથી. અને મરણ પામતો નહિ હોવાથી વિગ્રહગતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે તે કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો તેને હોતા નથી માટે દશ યોગોજ હોય છે. વળી કહે છે કે-મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો અનુદય કેમ સંભવે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-અનંતાનુબંધિનો અનુદય અનંતાનુબંધિનો ઉદ્વલક—ઉખેડનાર—સત્તામાંથી નાશ કરનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિને મિથ્યાત્વમોહનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે હોય છે. તાત્પર્ય એ કે—જેને અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કરી છે એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહના ઉદયથી પડી મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જાય અને ત્યાં બીજભૂત મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અનંતાનુબંધિ બાંધે ત્યારે તેનો એક આવલિકા કાળ ઉદય હોતો નથી તેટલો કાળ દશ યોગજ હોય છે. ૧૦

હવે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે દશથી સત્તર સુધિના બંધહેતુઓનો વિચાર કરે છે. તેમાં સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ સર્વથા સંભવતુ નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિને જે જઘન્યથી દશ બંધહેતુ કહ્યા છે તેમાંથી મિથ્યાત્વરૂપ પ્રથમ પદ કાઢી નાંખવું. શેષ પૂર્વે કહ્યા તેજ જઘન્ય પદ ભાવિ નવ હેતુઓ લેવા. તેમાં અનંતાનુબંધિ કષાય વધારવો એટલે સાસ્વદને ઓછામાં ઓછા દશ હેતુ થાય. સાસ્વાદન ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે કારણ કે તેના વિના સાસ્વાદનજ ઘટતું નથી માટે. જ્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર સંભવે છે. એ પહેલાંજ કહ્યુ છે તેથી યોગના સ્થાને તેરનો અંક સ્થાપવો. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી—ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કાયના વધના સ્થાને તેના સંયોગી ભાંગાઓ, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને ત્રણ, યુગલના સ્થાને બે, અને યોગના સ્થાને તેર આ પ્રમાણે અંકો મૂકવા. હવે અહિં જે વિશેષ છે તે કહે છે—

सासायणम्मि रुवं चय वेयहयाण नियगजोगाण ।
जम्हा नपुंसउदए वेउव्वियमीसगो नत्थि ॥ ११ ॥

सास्वादने रूपं त्यज वेदाहतेभ्यो निजकयोगेभ्यः ।
यस्मान्नपुंसकोदए वैक्रियमिश्रको नास्ति ॥ ११ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્તી યોગોને વેદ સાથે ગુણતા જે આવે તેમાંથી એક રૂપ કાઢી નાખવું. કારણ કે નપુંસક વેદના ઉદયે વૈક્રિયમીશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જેટલા યોગો હોય તે યોગો સાથે પહેલા વેદોનો ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેમાંથી એક રૂપ ઓછું કરવુ. તાત્પર્ય એ કે એક એક વેદના ઉદયે ક્રમપૂર્વક તેરે યોગો પ્રાયઃ સંભવે છે. જેમ કે—પુરૂષવેદના ઉદયે ઔદારિક વૈક્રિય આદિ કાયાના યોગો તથા મનોયોગના ચાર, અને વચનયોગના ચાર ભેદો સંભવે છે. તેમજ સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે પણ સંભવે છે. માટે ત્રણ વેદને તેર સાથે ગુણતા ઓગણચાળીસ થાય. તેમાંથી એક રૂપ દૂર કરવું એટલે શેષ આડત્રીસ રહે. હવે અહિં શંકા થાય કે પહેલા વેદ સાથે યોગોનો ગુણાકાર કરી તેમાંથી એક સંખ્યા ઓછી કેમ કરી? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માને નપુંસકવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણ કે અહિં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ કાર્મણ સાથે વિવક્ષ્યો છે નપુંસક વેદનો ઉદય છતા વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ નરકગતિમાંજ હોય છે. અન્યત્ર ક્યાંય હોતો નથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઇને

કોઈપણ આત્મા નરકગતિમાં જતો નથી માટે વેદ સાથે યોગોનો ગુણાકાર કરી એક સંખ્યા ઓછી કરવાનું કહ્યું છે. એટલાજ માટે અહિં પહેલા વેદ સાથે યોગોને ગુણી, તેમાંથી એકરૂપ ઓછું કરવું. અને ત્યાર પછી શેષ અંકોનો ગુણાકાર કરવો. જો એમ ન કરીએ તો જેટલા થતા હોય તેટલા નિશ્ચિત ભાંગાની સંખ્યાનું જ્ઞાન સુખપૂર્વક ન થાય. અહિં અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી—પહેલા ત્રણ વેદ મૂકવા, ત્યાર પછી તેર યોગો મૂકવા, ત્યાર પછી છ કાય, ત્યાર પછી પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, ત્યાર પછી બે યુગલ, ત્યાર પછી ચાર કષાય મૂકવા. સ્થાપના આ પ્રમાણે—૪-૨-૫-૬-૧૩-૩. આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને ગુણવા એટલે ઓગણચાળીસ ૩૯ થાય તેમાંથી એક રૂપ ઓછું કરતા આડત્રીસ ૩૮ રહે. તે આડત્રીસે ભાંગા છએ કાયના વધમાં ઘટે છે. જેમ કે—કોઈ સત્યમનોયોગી પુરૂષવેદી પૃથ્વીકાયનો વધ કરનાર હોય, કોઇ સત્યમનોયોગી પુરૂષવેદી અપ્કાયનો વધ કરનાર હોય, એ પ્રમાણે તેઉકાયાદિનો વધ કરનાર પણ હોય. એ પ્રમાણે અસત્યમનોયોગાદિ દરેક યોગ અને દરેક વેદ સાથે યોગ કરવો. તેથી આડત્રીસને છએ ગુણતા બસો અઠ્ઠાવીસ ૨૨૮ થાય. તે બસો અઠ્ઠાવીસે એક એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય છે માટે તેને પાંચે ગુણતા અગીઆરસો અને ચાળીસ ૧૧૪૦ ભાંગા થાય. તે અગીઆરસો ચાલીસ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા બીજા તેટલાજ શોક અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે તેને બેએ ગુણતા બાવીસસો અને એંશી ૨૨૮૦ ભાંગા થાય. તે બાવીસસો અને એંશી જીવો ક્રોધના ઉદયવાળા હોય તેટલાજ બીજા માનના ઉદયવાળા હોય, તેટલાજ માયા અને લોભના ઉદયવાળા હોય છે, માટે તેને ચારે ગુણતા એકાણુસો અને વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય, આટલા ભાંગા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે દશ બંધહેતુના થાય. હવે પછી પણ અંકોનો ક્રમપૂર્વક ગુણાકાર ઉપર કહ્યો તે પ્રમાણે સમજવો.

હવે અગીઆર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં જે એક કાયનો વધ ગણેલો છે તેને બદલે બે કાયનો વધ લેતા અગીઆર હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિકસંયોગી પંદર ભાંગા થાય. તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા. ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બાવીસ હજાર અને આઠસો ભાંગા ૨૨૮૦૦ થાય. અથવા તે પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં ભય ઉમેરતા અગીઆર થાય ભય ઉમેરતા ભાંગાની સંખ્યા વધશે નહિ માટે પૂર્વવત્ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. સરવાળે અગીઆર બંધ હેતુના એકતાલીસ હજાર અને ચાલીસ ૪૧૦૪૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના ભાંગા કહે છે— પૂર્વોકત દશ બંધ હેતુમાં એક કાયના બદલે ત્રણ કાય લેતા બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભંગ થાય તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે વીશ મૂકવા. ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અંકોને ગુણતા ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને બે કાયનો વધ લેતા પણ બાર થાય તેના બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બેકાયનો વધ લેતા પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા એ બે મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય તેના એકાણુસો અને વીશ ૯૧૨૦ ભાગા થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એકસો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોકત દશ બંધ હેતુમાં એક કાયના સ્થાને ચાર કાયનો વધ લેતા તેર બંધ હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય છે તેથી કાયના સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બાવી હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય તેના ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયના વધના તેર હેતુના પણ ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા લેતા પણ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા એક લાખ અને ચોસઠસો ૧૦૬૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોકત દશ બંધ હેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયવધના સ્થાને મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકાણુસો અને વીસ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય તેના પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય કાયવધ સ્થાને ત્રિક સંયોગો થતા વીશ ભગ મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ત્રીશ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એક સો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોકત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુ થાય છ કાયના વધનો ભાંગો એક થાય તે એક ભાંગો કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ પંદર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુ થાય તેના પણ એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પંદર થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય તે પંદર ભાંગા કાયવધસ્થાને મૂકી પૂ-ર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બેતાલીસ હજાર પાંચસો અને સાઠ ૪૨૫૬૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોકત દશ બંધ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા સોળ બંધહેતુ થાય. તેના પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા પણ પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા પાંચ કાયનો વધ મેળવતા સોળ હેતુ થાય તે છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયની હિં-સાના સ્થાને મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકાણુસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બાર હજાર એકસો અને સાઠ ૧૨૧૬૦ થાય. આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સત્તર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોકત દશ બંધ હેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા સત્તર બધ હેતુ થાય તેના પૂર્વો-કત ક્રમે ગુણાકાર કરતા પંદરસો અને વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુના ભાંગા ત્રણ લાખ ત્યાસી હજાર અને ચાલીસ ૩૮૩૦૪૦ થાય.

આ પ્રમાણે સાસ્વાદન ગુણસ્ણાનકના બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા. હવે મિશ્ર ગુણસ્થાનકના નવથી સોળ સુધિના બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—સાસ્વાદન સમ્ય-ગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જઘન્યપદે જે દશ બંધ હેતુ કહ્યા છે તેમાંથી અનંતા-નુબંધિ કાઢી નાંખતા શેષ નવ હેતુઓ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે ઓછામાં ઓછા હોય છે. અનંતાનુબંધિનો ઉદય બેજ ગુણઠાણા સુધિ હોય છે માટે અહિં તેને કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. તથા મિશ્રદૃષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થા સંભવિ ઔદારિકમિશ્ર વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ ત્રણ યોગો પણ તેને ઘટતા નથી માટે અહિં દશ યોગોજ સંભવે છે. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવિ. યોગ સ્થાને દશ, કષાય

સ્થાને ચાર વેદ સ્થાને ત્રણ, યુગલ સ્થાને બે, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કાયના વધના સ્થાને છ મૂકવા. ૧૦–૪–૩–૨–૫–૬ આ અંકોને ક્રમશઃ ગુણુતા મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવ બંધ હેતુના બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. તેજ નવ હેતુમાં બે કાયનો વધ ગણુતા દશ હેતુ થાય. અહિં છ કાયના દ્વિક સંયોગે પંદર ભંગ થાય માટે કાયના વધના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા ત્યાર પછી અંકોને અનુક્રમે ગુણુતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા [1]ભય મેળવતા પણ દશ થાય તેના પૂર્વવત્ બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા દશ બંધ હેતુના પણ બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે દશ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૨૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે દશ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર હેતુના કહે છે.—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયના વધના સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર થાય છ કાયના દ્વિકસંયોગે પંદર ભાંગા થાય તે કાયના સ્થાને મૂકવા ત્યાર પછી અંકોનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. એ રીતે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર હેતુના અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગાં થાય આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સડસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાંગા કહ્યાં

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં [2]ચાર કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર હેતુ થાય માટે કાયની હિંસાના સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર

---

૧ ભય જુગુપ્સા મેળવતા ભાગા વધશે નહિ, પરંતુ કાયો મેળવતા ભાગા વધશે. જ્યારે બે કાય ગણવામાં આવી હોય ત્યારે તેના પંદર ભાંગા થાય માટે પૂર્વોક્ત અંકસ્થાપનામાં કાયની હિંસાને સ્થાને પંદર મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરવો એ પ્રમાણે જ્યારે ત્રણ ચાર પાચ કે છ કાયો ગણવામાં આવી હોય ત્યાં તેના અનુક્રમે વીશ પંદર છ અને એક ભાગા કાયની હિંસાને સ્થાને મુકી અંકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરવો બીજા કોઈ અંકો આ ગુણઠાણે ફેરવવાના નથી.

૨ અહિં ચાર કાયનો વધ મેળવતા નો તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે પૂર્વોક્ત નવ આદિ હેતુમાં એક કાય તો છે અને નવી ત્રણ કાય મેળવવાની છે કુલ ચાર કાય ગણવાની છે પરંતુ ચાર નવિ કાય મેળવિ કુલ પાંચ ગણવાની નથી કારણ કે તેમ કરતા હેતુ વધી જાય આ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું.

૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભંગ થાય માટે કાયસ્થાને વીશ મૂકી ક્રમશઃ અંકોને ગુણુતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાય મેળવતા બાર હેતુના પણ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ બાર થાય તેના પૂર્વવત્ અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા ચોરાશી હજાર ૮૪૦૦૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુ થાય છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયના વધસ્થાને મૂકી અંકોનો ક્રમપૂર્વક ગુણાકાર કરતા બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય ચારના સંયોગે કાયના પંદર ભાંગા થાય તે પંદર ભંગ કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાય મેળવતા તેર હેતુના પણ અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભંગ થાય કાય વધસ્થાને તે વીશ ભંગ મૂકી ક્રમશઃ અંકોને ગુણુતા ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સડસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુના ભાંગા કહ્યા,

હવે ચૌદ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોકત નવ બંધ હેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયનો છના સંયોગે એકજ ભંગ થાય કાયના વધના સ્થાને તે એક અંક મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોને ગુણુતા બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને પાંચ કાય મેળતતા પણ ચૌદ થાય કાયના પંચસંયોગી છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયની હિંસાને સ્થાને મૂકી ક્રમશ અંકોનો ગુણાકાર કરતા બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાય મેળવતા ચૌદ હેતુના પણ બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ હેતુ થાય અહિં કાયના વધના સ્થાને પંદરનો અંક મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા તેત્રીસ હજાર અને છસો ૩૩૬૦૦ થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુ થાય છ કાયનો છ સંયોગી એક ભંગ થાય કાયની

હિંસાના સ્થાને તે એક ભંગ મૂકી પૂર્વોક્ત અંકોનો ગુણાકાર કરતા બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતા પંદર હેતુના પણ ૧૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પંદર થાય છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી અનુક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા બહોંતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય, આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છન્નુસો ૯૬૦૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને છએ કાયનો વધ મેળવતા સોળ હેતુ થાય છ કાયનો છના સંયોગે એક ભંગ થાય તે એક ભંગ કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકી ક્રમશઃ અંકોને ગુણતા બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય. મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવથી અગીઆર બંધહેતુના કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ અને ચોવીસસો ૩૦૨૪૦૦ થાય. ૧૧.

આ પ્રમાણે મિશ્રદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુ કહ્યા. હવે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવથી સોળ બંધહેતુ હોય છે. તેના ભાંગા કહેવાની શરૂઆત કરતા પહેલા યોગ આશ્રયી વિશેષ છે તે કહે છે—

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउव्विमीसकम्मइया।
इत्थिनपुंसगउदए ओरालियमीसगो नत्थि ॥ १२ ॥

चत्वारि अविरते त्यज स्त्रीउदये वैक्रियमिश्रकार्मणौ ।
स्त्रीनपुंसकोदए औदारिकमिश्रको नास्ति ॥ १२ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગોને ગુણી તેમાંથી ચાર રૂપ કાઢી નાખવા. કારણકે સ્ત્રીવેદને ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી, અને સ્ત્રીવેદ તથા નપુંસકવેદના ઉદયે ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાનુ૦—વેદ સાથે પોતાના યોગોનો ગુણાકાર કરવો એ પૂર્વની ગાથામાંથી લેવાનું છે. તેથી તેનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે પહેલા વેદ સાથે યોગોને ગુણી જે સંખ્યા આવે તેમાંથી ચાર રૂપ ઓછા કરવા. ચારરૂપ શા માટે ઓછા કરવા? તેનું કારણ કહે છે—આ ગુણસ્થાનકે સ્ત્રીવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ એ બે યોગો હોતા નથી. કારણ કે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ કાયયોગી સ્ત્રીવેદીમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઇપણ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી. કેમકે ચતુર્થ ગુણસ્થાનક લઇને જનાર આત્મા પુરૂષ થાય છે. સ્ત્રી થતો નથી. સપ્તતિકા ચુર્ણિમાં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગી અને કાર્મણકાયયોગી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંબંધે વેદમાં ભાંગાનો વિચાર કરતા

કહ્યું છે કે—'આ બે યોગમાં ચોથે ગુણઠાણે સ્ત્રીવેદ હોતો નથી કારણકે તેઓ સ્ત્રીવેદિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.' એટલે કે આ બે યોગમાં વર્ત્તમાન સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા જીવને ચતુર્થ ગુણસ્થાનક હોતું નથી. આ હકીકત ઘણા જીવોમાં સંભવ આશ્રયી કહી છે અન્યથા કોઇ વખતે સ્ત્રીવેદિમાં પણ તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. સપ્તતિકા ચુર્ણિમાંજ કહ્યું છે કે–'કદાચિત્ સ્ત્રીવેદિમાં પણ ચોથે ગુણઠાણે આ બે યોગ ઘટે છે.' તથા સ્ત્રીવેદનો અને નપુંસકવેદનો ઉદય છતા ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણકે સ્ત્રીવેદના અને નપુંસકવેદના ઉદયવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી. આ પણ ઘણા જીવોમાં સંભવ આશ્રયી કહ્યુ છે, એટલે કદાચ કોઇકિમાં ન ઘટે તેથી કંઇ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા મલ્લિસ્વામી, બ્રાહ્મી, સુંદરી વિગેરે ચોથુ ગુણઠાણું લઇ મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને તેને વિગ્રહગતિમાં કાર્મણ અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રયોગ યોગ પણ ઘટી શકે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદે વૈક્રિયમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણકાયયોગો ઘટતા નથી અને નપુંસક વેદે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ ઘટતો નથી માટે વેદ સાથે યોગોને ગુણી તેમાંથી ચાર ઓછા કરવા. અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે જઘન્ય પદે નવ બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છકાયમાંથી કોઇપણ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, તેર યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ, આ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા નવ બંધહેતુ એક સમયે એક જીવને હોય છે. એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવિ. છ કાયના એક એકના યોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકવા, એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયની અવિરતિને સ્થાને પાંચ, વેદને સ્થાને ત્રણ, યુગલને સ્થાને બે, કષાયને સ્થાને ચાર, અને યોગને સ્થાને તેર મૂકવા. તેમાં પણ પહેલા વેદ સાથે યોગો ગુણી તેમાંથી ચાર ઓછા કરી ત્યાર પછી શેષ અંકો સાથે ગુણાકાર કરવો. એટલે ગુણાકાર કરવા માટે અંકો આ પ્રમાણે મૂકવા.–૪–૨–૫–૬–૧૩–૩. હવે તેઓનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગને ગુણતા ઓગણચાળીસ ૩૯ થાય તેમાંથી ચાર ઓછા કરતા શેષ પાંત્રીસ રહે તેને છ કાયે ગુણતા બસો દશ ૨૧૦ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા એક હજાર અને પચાસ ૧૦૫૦ થાય, તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા એકવીસસો ૨૧૦૦ થાય, અને તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે નવ બંધહેતુના અનેક જીવ આશ્રયી ચોરાશીસો ભાંગા થાય.

હવે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં બે કાયનો

મેળવતા દશ હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય મેળવતા દશ થાય તેના ભાંગા પૂવવત્ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા પણ દશ બંધહેતુના ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સાડત્રીશ હજાર અને આઠસો ૩૭૮૦૦ થાય. આ રીતે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ લેતા અગીઆર હેતુ થાય છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયને સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણુતા અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર થાય બે કાયનો વધ ગણીએ ત્યારે કાય સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરવો તેના પૂર્વવત્ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠોતેર હજાર અને ચારસો ૭૮૪૦૦ થાય. અગીઆર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમાં ચાર કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા બાર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર હેતુ થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ બાર થાય અહિં કાય સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જુગુપ્સા મેળવતા બાર હેતુના પણ અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા પૂર્વવત્ એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા અઠાણું હજાર ૯૮૦૦૦ થાય. બાર બંધ હેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધ હેતુઓનો વિચાર કરે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમાં પાંચ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય છ કાયના પંચ સંયોગિ છ ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણુતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય

ત્યાં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુના પણ એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતા પણ તેર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને ત્રિક સંયોગી વીશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠાવીશ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠોતેર હજાર અને ચારસો ૭૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુઓ કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં છ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતા ચૌદ હેતુ થાય છ કાયનો છ સંયોગિ એકજ ભંગ થાય. કાય વધસ્થાને તે એક ભંગ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા પાંચ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા ચૌદ હેતુ થાય અહિં કાય સ્થાને છ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા ચૌદ હેતુના પણ ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા પણ ચૌદ થાય અહિં કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા ઓગણચાળીશ હજાર અને બસો ૩૯૨૦૦ થાય. ચૌદ હેતુ કહ્યા.

હવે પંદર હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોકત નવ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતા પંદર થાય અહિં કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાય મેળવતા પંદર હેતુના પણ ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા પણ પંદર હેતુ થાય અહિં કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચોરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અગીઆર હજાર અને બસો ૧૧૨૦૦ થાય. પંદર હેતુઓ કહ્યા.

હવે સોળ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય જુગુપ્સા અને છ એ કાય મેળવતા સોળ હેતુ થાય અહિં છ કાયનો ષટ્ક સંયોગી એક ભંગ થતો હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે નવ બંધ હેતુથી આરંભી સોળ હેતુ સુધીના કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ બાવન હજાર અને આઠસો ૩૫૨૮૦૦ થાય. અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે બંધ હેતુઓના ભાંગા કહ્યા.

હવે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુ કહે છે—દેશવિરતિ ગુણઠાણે જઘન્ય આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ બંધ હેતુ હોય છે. તેમાં દેશવિરતિ શ્રાવક ત્રસકાયની અવિરતિથી વિરમ્યો હોવાથી હિંસા પાંચ કાયની હોય છે. તેના દ્વિક સંયોગે દશ, ત્રિક સંયોગે દશ ચતુષ્ક સંયોગે પાંચ, અને પંચ સંયોગે એક એ પ્રમાણે ભાંગા થાય છે. એટલે જેટલા કાયની હિંસા આઠ આદિ હેતુમાં લીધી હોય તેના સંયોગિ જેટલા ભાંગા થાય તેટલા ભાંગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકવા. તથા આ ગુણઠાણે ઔદારિકમિશ્ર કાર્મણ અને આહારક દ્વિક એ ચાર યોગો નહિ હોવાથી શેષ અગીયાર યોગો હોય છે. આ ગુણસ્થાનક પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોવાથી ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી અને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ પણ હોતા નથી. જઘન્યપદ ભાવિ આઠ બંધ હેતુ આ પ્રમાણે હોય છે.—પાંચ કાયમાંથી કોઈ પણ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયનો અહિં અભાવ હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલનના કોઇ પણ ક્રોધાદિ બે કષાય, અને અગીઆર યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ એમ એકસમયે એક જીવને આઠ બંધ હેતુ હોય છે. તથા પાંચ કાયના એક એક સંયોગે પાંચ ભાંગા થાય છે માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પાંચ સ્થાપવા, તેમ જ ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને અગીઆર ૧૧–૪–૩–૨–૫–૫ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગા ઉત્પન્ન થાય છે. ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો–કોઇ પણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ વાળા કોઈ પણ કાયનો વધ કરનારા હોય છે માટે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે પાંચ કાયને ગુણતા પચીસ ૨૫ થાય, તે પચીસ હાસ્ય રતિના ઉદય વાળા અને બીજા પચીસ શોક અરતિના ઉદય વાળા હોય છે માટે પચીસને બે યુગલ સાથે ગુણતા પચાસ થાય, તે પચાસ પુરૂષ વેદના ઉદય વાળા બીજા પચાસ સ્ત્રીવેદના અને ત્રીજા પચાસ નપુંસક વેદના ઉદય વાળા હોય છે માટે પચાસને ત્રણ વેદ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ૧૫૦ ભાગા થાય. તે એકસો પચાસ ક્રોધ કષાયી બીજા તેટલા જ માન કષાયી તેટલા જ માયા અને તેટલા જ લોભ કષાયી હોય છે માટે એકસો પચાસને ચાર કષાય સાથે ગુણતા છસો ભગ થાય, તે છસો સત્યમનોયોગી બીજા છસો અસત્યમનોયોગિ એ પ્રમાણે અગીઆર યોગો તેઓને હોવાથી છસો ને અગીઆર યોગો સાથે ગુણતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. આ રીતે આઠનો બંધહેતુ એક સમયે અનેક જીવો આશ્રયી છાસઠસો પ્રકારે થાય છે. આઠ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે નવ હેતુના કહે છે—તે આઠ બંધ હેતુમાં બેકાયનો વધ ગ્રહણ કરતા નવ બંધ હેતુ થાય. પાંચ કાયના દ્વિક સંયોગે દશ ભંગ થાય માટે કાય વધ સ્થાને દશ મૂકી ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય મેળવતા પણ નવ થાય અહિં તો કાય વધસ્થાને પાંચજ મૂકતા તેના ભાંગા પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા નવ બંધ હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે નવ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છવીસ હજાર અને ચારસો ૨૬૪૦૦ થાય. નવ બંધ હેતુઓ કહ્યા.

હવે દશ બંધ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ લેતા દશ હેતુ થાય પાંચ કાયના ત્રિક સંયોગે દશ ભાંગા થાય માટે કાય-ની હિંસાને સ્થાને દશનો આંક મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભંગ થાય. અથવા બે કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ દશ થાય અહિં પણ કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ કાયના દ્વિક સંયોગિ દશ ભંગ થતા હોવાથી દશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવવા દશ બંધ હેતુના પણ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા પણ દશ બંધ હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે દશ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છેતાલીસ હજાર અને બસો૪૬૨૦૦ થાય. દશ બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ બંધ હેતુમાં ચાર કાયનો વધ લેતા અગીઆર થાય. પાંચ કાયના ચતુષ્ક સંયોગિ પાંચ ભાંગા થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોકત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા અગીઆર થાય અહિં કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જુગુપ્સા મેળવતા અગીઆર હેતુના પણ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાથ. અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતા પણ અગીઆર થાય, અહિં પણ કાયની હિંસાના સ્થાને દશજ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હજાર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. આ રીતે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છેતાલીસ હજાર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય. અગીઆર-બંધ હેતુ કહ્યા.

હવે બાર હેતુ કહે છે—તે પૂર્વોકત આઠ હેતુમાં પાંચ કાયની હિંસા ગ્રહણ કરતા બાર હેતુ થાય પાંચ કાયનો પંચસંયોગિ એકજ ભંગ થતો

હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને તે એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને ગુણતા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતા બાર થાય અહિં પાંચ કાયના ચતુષ્ક સંયોગિ પાંચ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા બાર હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ત્રણ કાયનો વધ ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા પણ બાર હેતુ થાય. પાંચ કાયના ત્રિક સંયોગે દશ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા તેર હજાર અને બસો ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાગા સત્તાવીસ હજાર સાતસો અને વીશ ૨૭૭૨૦ થાય. બાર બંધહેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધહેતુ વિચારે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં પાંચકાયનો વધ અને ભય મેળવતા તેર બંધહેતુ થાય. પાંચકાયનો પંચસંયોગિ એક ભંગ થતો હોવાથી કાયના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત અંકોનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતા ભાંગા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતા તેર બંધ હેતુના પણ તેરસો વીશ ૧૩૨૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતા તેર હેતુ થાય અહિં કાયસ્થાને પાંચ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય, આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બાણુસો અને ચાળીસ ૯૨૪૦ થાય. તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધ હેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા ચૌદ બંધહેતુ થાય. અહિં પાંચ કાયનો પંચ સંયોગિ એક ભંગ થતો હોવાથી કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા ભાંગા તેરસો વીસ ૧૩૨૦ થાય. આ પ્રમાણે દેશ વિરતિ ગુણસ્થાનકે આઠથી ચૌદ સુધિના બંધહેતુના કુલ ભાગા એક લાખ ત્રેસઠ હજાર છસો અને એંશી ૧૬૩૬૮૦ થાય. ૧૨

આ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુ કહ્યા. હવે પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના પાંચથી સાત સુધિના બધ હેતુના ભાંગા કહેતા પહેલા યોગના સંબંધમાં પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જે વિશેષ છે તે કહે છે—

दोरूवाणि पमत्ते चयाहि एगं तु अप्पमत्तंमि।
जं इत्थिवेयउदए आहारगमीसगा नत्थि ॥१३॥

द्वे रूपे प्रमत्ते त्यज एकं तु अप्रमत्ते ।
यस्मात् स्त्रीवेदोदये आहारकमिश्रकौ न सन्ति ॥ १३ ॥

અર્થ—વેદસાથે યોગનો ગુણાકાર કરી તેમાંથી પ્રમત્ત ગુણઠાણે બે રૂપનો અને અપ્રમત્ત ગુણઠાણે એક રૂપનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે સ્ત્રીવેદનો ઉદય છતા પ્રમત્તે આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ અને અપ્રમત્તે આહારક કાયયોગ હોતો નથી.

ટીકાનુ૦—જો કે આ ગાથામાં વેદસાથે યોગોને ગુણવાનું કહ્યું નથી .છતા પહેલાની ગાથામાંથી તેની અનુવૃત્તિ લેવાની છે. તેથી અહિં પદોનો આ પ્રમાણે સમન્વય કરવો–પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્ત સંયત ગુણઠાણે પહેલા વેદસાથે તે તે ગુણઠાણે જેટલા યોગો હોય તેનો ગુણાકાર કરવો. ગુણીને જે આવે તેમાંથી પ્રમત્ત સંયતે બે રૂપ ઓછા કરવા અને અપ્રમત્ત સંયતે એકરૂપ ઓછું કરવું. બે અને એક રૂપ શા માટે ઓછું કરવું તેનું કારણ કહે છે—સ્ત્રીવેદનો ઉદય છતા આહારક કાયયોગ અને આહારકમિશ્ર કાયયોગ એ બે યોગ હોતા નથી. કેમકે સ્ત્રીઓને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અસંભવ છે, ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનવિના કોઇને આહારકલબ્ધિ હોતિ નથી. ચૌદ પૂર્વનું અધ્યયન શા માટે હોતું નથી ? તો કહે છે–સ્ત્રીઓને દૃષ્ટિવાદના અધ્યયનનો નિષેધ કર્યો છે માટે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે–સ્ત્રીઓ સ્વભાવે તુચ્છ છે, અભિમાન બહુલતાવાળી છે. ચપળ છે, ધીરજ વિનાની છે એટલે જીરવિ શકતિ નથી, અથવા બુદ્ધિવડે મંદ છે માટે અતિશયવાળા જેની અંદર અધ્યયનો રહેલા છે, તે દૃષ્ટિવાદના અધ્યયનનો સ્ત્રીઓને નિષેધ કર્યો છે.' માટે પ્રમત્ત સંયતને વેદસાથે પોતાના યોગોનો ગુણાકાર કરી સ્ત્રીવેદે આહારકયોગ અને સ્ત્રીવેદે આહરમિશ્રયોગ એ બે ભાંગા કાઢી નાંખવા. તથા અપ્રમત્ત સંયતને સ્ત્રીવેદે આહારકકાયયોગ એક ભંગ ઓછો કરવો. વૈક્રિય અને આહારક લબ્ધિવાળા પ્રમત્ત સયંત મુનિઓ લબ્ધિનો પ્રયોગ અહિં કરતા હોવાથી તેને વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે. પરંતુ તે લબ્ધિ પ્રમત્ત સંયતે વિકુર્વિ તે તે શરીર યોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી અપ્રમત્ત સંયતે જતા હોવાથી ત્યાં વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગો હોતા નથી. આરંભકાળે અને ત્યાગકાળે મિશ્ર પણું હોય છે તે બંને વખતે પ્રમત્ત ગુણઠાણુંજ હોય છે. માટે અપ્રમત્તે એક ભંગ ઓછો કરવાનું કહ્યું છે. પ્રમત્ત સંયતે જઘન્ય પદે પાંચ બંધ હેતુઓ આ પ્રમાણે હોય છે–અહિં સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિઓ હોવાથી મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ સર્વથા હોતિ નથી. કષાય અને યોગ એ બે જ હેતુઓ હોય છે. માટે બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, ચાર સંજ્વલન કષાયમાંથી એક ક્રોધાદિ કષાય, અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગવિના શેષ તેર યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે પાંચ બંધહેતુઓ હોય છે. માટે અહિં વેદના સ્થાનને ત્રણ યોગના સ્થાને તેર યુગલના સ્થાને બે અને કષાયના સ્થાને ચારનો અંક મૂકી

ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—પહેલા ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને ગુણવા, ગુણતા ઓગણચાળીસ ૩૯ થાય તેમાંથી બે રૂપ ઓછા કરવા એટલે શેષ સાડત્રીશ ૩૭ રહે તેને બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે ચુમ્મોત્તેર ૭૪ થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણવા એટલે બસો છન્નુ ૨૯૬ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પાંચ બંધ હેતુના અનેક જીવો આશ્રયી બસો છન્નુ ભાંગા થાય.

હવે છ બંધ હેતુ કહે છે—તે પાંચમાં ભય મેળવતા છ બંધ હેતુ થાય ત્યાં પણ તેજ બસો છન્નુ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા છ હેતુના પણ બસો છન્નુ ભાંગા થાય. કુલ છ બંધ હેતુના પાંચસો બાણુ ૫૯૨ ભાંગા થાય.

હવે સાત બંધહેતુ કહે છે—પૂર્વોક્ત પાંચ હેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા સાત હેતુ થાય તેના પણ તેજ બસો છન્નુ ૨૯૬ ભાંગા થાય. સઘળા મળી પ્રમત્ત સંયત ગુણઠાણે અગીઆરસો અને ચોરાશી ૧૧૮૪ ભાંગા થાય.

અપ્રમત્ત સંયત ગુણઠાણે પણ પાંચથી સાત સુધિ બંધ હેતુઓ હોય છે. તેમાં પાંચ આ પ્રમાણે—ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, કાર્મણ ઔદારિક મિશ્ર વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર સિવાય અગીઆર યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ અને સંજ્વલન ચાર કષાયમાંથી કોઈપણ એક કષાય એમ ઓછામાં ઓછા પાંચ બંધ હેતુઓ હોય છે. અહિં વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને અગીઆર, યુગલના સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર, ૪–૨–૧૧–૩ એ પ્રમાણે અંકો મૂકવા. તેમાં પહેલા વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે તેત્રીસ ૩૩ થાય તેમાંથી અહિં સ્ત્રી વેદોદયે આહારક કાયયોગ નથી હોતો માટે એક ભાંગો ઓછો કરવો એટલે શેષ બત્રીસ ૩૨ રહે તે બત્રીસ હાસ્યરતિના ઉદયવાળા અને બીજા બત્રીસ શોક અરતિના ઉદયવાળ હોવાથી બે યુગલ સાથે ગુણતા ચોસઠ થાય તે ચોસઠ ક્રોધ કષાયિ બીજા ચોસઠ માન કષાયિ એ પ્રમાણે ત્રીજા અને ચોથા ચોસઠ ચોસઠ માયા અને લોભ કષાયિ હોવાથી ચોસઠને ચાર કષાય સાથે ગુણતા બસો છપ્પન ૨૫૬ થાય આટલા અપ્રમત્ત સંયતે પાંચ બંધ હેતુના ભાંગા થાય. તે પાંચમાં ભય મેળવતા છ થાય ત્યાં પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ ભાંગાજ થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતા પણ છ થાય તેના પણ તેટલાજ ૨૫૬ ભાંગા થાય. છ બંધ હેતુના સઘળા મળી પાંચસો બાર ૫૧૨ ભાંગા થાય. તથા તે પાંચમાં ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા સાત હેતુ થાય તેના પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ ભાંગા થાય. અપ્રમત્ત સંયત ગુણઠાણે સઘળા મળી એક હજાર અને ચોવીસ ૧૦૨૪ ભાંગા થાય. અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના બંધ હેતુ કહ્યા.

હવે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુઓ કહે છે—અપૂર્વકરણે યોગો નવ

હોય છે કારણકે અહિ વૈક્રિય અને આહારક એ બે કાયયોગ પણ હોતા નથી. અહિં જઘન્યપદે પાંચ બંધ હેતુઓ હોય છે અને તે આ—ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ, નવ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અને સંજ્વલન ચાર કષાયમાંથી કોઇપણ એક ક્રોધાદિ કષાય, આ પ્રમાણે પાંચ હેતુઓ હોય છે. અહિ વેદસ્થાને ત્રણ, યોગસ્થાને નવ, યુગલ સ્થાને બે અને કષાય સ્થાને ચાર ૩–૯–૨–૪ એ પ્રમાણે અંકો સ્થાપવા તેમાં ત્રણ વેદ સાથે નવ યોગોને ગુણતા સત્તાવીશ ૨૭ થાય તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા ચોપન ૫૪ થાય અને ચાર કષાય સાથે ગુણતા બસો અને સોળ ૨૧૬ થાય. અપૂર્વકરણે પાંચ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય. તે પાંચમાં ભય મેળવતા છ હેતુ થાય તેના પણ બસો સોળ હેતુ થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતા છ હેતુના પણ બસો સોળ હેતુ થાય. છ હેતુના કુલ ચારસો બત્રીસ ૪૩૨ ભાંગા થાય. તે પાંચમાં ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સાત બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો સોળ હેતુજ થાય. સઘળા મળી અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આઠસો ચોસઠ ૮૬૪ ભાંગા થાય. આ રીતે અપૂર્વકરણના બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે જઘન્યપદે બે બંધ હેતુ હોય છે. અને તે આ—સંજ્વલન ચાર કષાયમાંથી કોઇ પણ એક ક્રોધાદિ કષાય, અને નવ યોગમાંથી કોઇ પણ એક યોગ. ચાર કષાયને નવ યોગ સાથે ગુણતા બે બંધ હેતુના છત્રીસ ભાંગા થાય. ઉત્કૃષ્ટપદે ત્રણ હેતુઓ હોય છે. તેમાં બે તો પહેલા કહ્યા તે અને ત્રીજો કોઇ પણ એક વેદ. આ ગુણઠાણે જ્યાં સુધિ પુરૂષવેદ અને સંજ્વલનની ચાર એમ પાંચ પ્રકૃતિનો બંધ હોય છે ત્યાં સુધિ વેદનો પણ ઉદય હોય છે માટે ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ મેળવતા ત્રણ બંધહેતુ થાય છે. તે ત્રણ હેતુના પૂર્વોક્ત છત્રીસને ત્રણે ગુણતા એકસો આઠ ૧૦૮ ભાંગા થાય. સઘળા મળી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે એકસો ચુમ્માલીસ ૧૪૪ ભાગા થાય.

સૂક્ષ્મ સંપરાયે ગુણઠાણે સૂક્ષ્મકિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સંજ્વલન લોભરૂપ કષાય અને નવ યોગ એમ દશ બંધહેતુ હોય છે. એક જીવને એક સમયે લોભ કષાય અને એક યોગ એમ બે હેતુ હોય છે, અને અનેક જીવ આશ્રીય તે એક કષાયને નવ યોગસાથે ગુણતા નવ ભાંગા થાય છે. ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાને માત્ર યોગજ બંધહેતુ છે, અને તે નવ છે. તે નવમાંથી કોઇ પણ એક એક યોગ એક કાલે બંધ હેતુ હોવાથી તેના નવ ભાંગા થાય છે. એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પણ નવ ભાંગા થાય છે, અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે સાત યોગ થાવાથી સાત ભાંગા થાય છે. ૧૩

હવે સઘળા ગુણસ્થાનકના બંધહેતુના ભાંગાની સંખ્યા કહે છે—

सव्वगुणठाणगेसु विसेसहेऊण एत्तिया संखा ।
छायाललक्ख बासीइ सहस्स सय सत्त सयरी अ ॥ १४ ॥

सर्व्वगुणस्थानकेषु विशेषहेतूनामेतावती संख्या ।
षट्चत्वारिंशल्लक्षाः द्व्यशीतिसहस्राणि शतानि सप्त सप्तति च ॥१४॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં એક સાથે સંભવતા દશાદિરૂપ વિશેષ બંધ હેતુના સઘળા ભાંગાની સંખ્યા આટલી થાય, અને તે આ પ્રમાણે—છેતાલીસ લાખ બાશી હજાર સાતસો અને સિત્તેર ૪૬૮૨૭૭૦. ૧૪

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં યુગપત્ કાળભાવિ બંધહેતુઓ અને તેના ભાંગાની સંખ્યા કહી. હવે જીવસ્થાનકોમાં યુગપત્કાળ ભાવિ બંધ હેતુની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

सोलसट्ठारस हेऊ जहन्न उक्कोसया असन्नीणं ।
चोद्दसट्ठारसऽपज्जस्स सन्निणो सन्निगुणगहियो ॥ १५ ॥

षोडशाष्टादश हेतू जघन्योत्कृष्टकावसंज्ञिनाम् ।
चतुर्दशाष्टादशापर्याप्तकस्य संज्ञिनः संज्ञी गुणगृहीतः ॥ १५ ॥

અર્થ— અસંજ્ઞિના બારે ભેદોમાં જઘન્ય સોળ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર બંધ હેતુ હોય છે. અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં જઘન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ અઢાર હોય છે. અને સંજ્ઞિને ગુણસ્થાનકના ગ્રહણથીજ ગ્રહણ કર્યો છે.

ટીકાનુ૦—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સિવાય શેષ બારે જીવસ્થાનકોમાં દરેકમાં જઘન્યપદે સોળ બંધ હેતુઓ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધ હેતુઓ હોય છે. આ હેતુઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયીનેજ કહ્યા છે એમ સમજવું. સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે તો બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિઓને જઘન્યપદે પંદર બંધ હેતુઓ હોય છે. તથા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધ હેતુઓ હોય છે. અને જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો છે તે તો ગુણસ્થાનકના ગ્રહણવડેજ ગ્રહણ કર્યો છે. કારણકે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંજ ચૌદે ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે તેથી ચૌદ ગુણસ્થાનકના ભાંગા કહેવાવડે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંજ કહ્યા છે એમ સમજવું. માટે તેની અંદર અહિં ફરીથી ભાંગા કહેવામાં નહિ આવે. ૧૫.

હવે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વર્જીને, શેષ તેર જીવસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર ભેદોમાંથી જે જે ભેદો સંભવે છે, તેને વિશેષથી નિર્ણય કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

मिच्छत्तं एगं चिय छक्कायवहो ति जोग सन्निम्मि ।
इंदियसंखा सुगमा असन्निविगलेसु दो जोगा ॥ १६ ॥

मिथ्यात्वमेकमेव षट्कायवधः त्रयो योगाः संज्ञिनि ।
इन्द्रियसंख्या सुगमा असंज्ञिविकलेषु द्वौ योगौ ॥ १६ ॥

અર્થ—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિવિના તેરે જીવ ભેદોમાં મિથ્યાત્વ એક જ હોય છે, વધ છ એ કાયનો હોય છે, અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં યોગ ત્રણ હોય છે, ઇન્દ્રિયની સંખ્યા સુગમ છે, અને અસંજ્ઞિ તથા વિકલેન્દ્રિયમાં યોગ બબ્બે હોય છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયવિના તેરે જીવભેદોમાં પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી એક [1]અનાભોગિક મિથ્યાત્વ જ હોય છે, બીજા કોઇ મિથ્યાત્વના ભેદો સંભવતા નથી. માટે અંક સ્થાપનામાં મિથ્યાત્વના સ્થાને એક સ્થાપવો. તથા તે તેરે જીવ-ભેદોમાં સામાન્ય રીતે છ એ કાયોનો વધ હમેશા હોય છે. પરંતુ એક બે કાયાદિના ઘાતરૂપે ભાંગાની પ્રરૂપણાના વિષય ભૂત હોતો નથી· કારણ કે તે અસંજ્ઞિ જીવો હમેશા છ એ કાયો પ્રત્યે અવિરત પરિણામ વાળા હોય છે. એટલે તેઓને સમયે સમયે છ એ કાયની હિંસા હોય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણાઠાણે પૂર્વે જે કાયના ભાગાની પ્રરૂપણા કરી તે શી રીતે સંભવે? કારણ કે જેમ અંસંજ્ઞિ તે કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી સામાન્યતઃ છ એ કાયનો હિંસક છે તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ તે છ એ કાયોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી હિંસક છેજ. માટે તેને શામાટે છ એ કાયના સામાન્યતઃ હિંસક ન કહ્યા? કોઇ વખતે એક કોઇ વખતે બે આદિ કાયના હિંસક કેમ કહ્યા?

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે સંજ્ઞિ જીવો મનવાળા છે, અને મનવાળા હોવાથી તેઓને કોઇ કોઇ વખતે કોઇ કોઇ કાયપ્રત્યે તીવ્ર તીવ્રતર પરિણામ થાય છે. તે સંજ્ઞિ જીવોને એવો વિકલ્પ થાય છે કે મારે આ એક કાયની હિંસા કરવી છે, આ બે કાયની હિંસા કરવી છે, અથવા અમુક અમુક ત્રણ કાયનો ઘાત કરવો છે. આરીતે બુદ્ધિપૂર્વક અમુક અમુક કાયની હિંસામા

૧ અહિં એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસંજ્ઞિ જીવોને અનાભોગિક મિથ્યાત્વ કહ્યુ છે. મૂળ ટીકામાં અનભિગૃહિત મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. મૂળટીકા ચોથા દ્વારની પાંચમી ગાથાના અંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવસ્થાનમા જ આ વિશેષો સંભવે છે. શેષસઘળા-ઓને એક અનભિગૃહિત મિથ્યાત્વ જ હોય છે, તેથી જ અનભિગૃહિતનો તેમા આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે.—न अभिगृहीतं अनभिगृहीतं यैरेकद्वित्रिचतुरिन्द्रियैर्मन्दकैश्च' સોળમી ગાથામા પણ' मिथ्यात्वमेकमेवानभिगृहीतं द्वादशानामसंज्ञिनाम् એ પ્રમાણે કહ્યુ છે. તત્ત્વ જ્ઞાની જાણે

તેઓ પ્રવર્તે છે, માટે તે અપેક્ષાએ ૭ કાયના એક બે આદિ સંયોગથી કરેલા ભાંગાની પ્રરૂપણા ઘટે છે. અસંજ્ઞિ જીવોને તો મનના અભાવે તેવા પ્રકારનો સંકલ્પ થતો નહિ હોવાથી સઘળી કાયો પ્રત્યે હમેશા એક સરખા પરિણામ વાળા જ હોય છે એ હેતુથી તેઓને હમેશા ૭ એ કાયના વધરૂપ એક ભંગ જ હોય છે. માટે કાયના સ્થાને પણ એકનો અંકજ મૂકવો. તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં કાર્મણ ઔદારીકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ યોગો હોય છે, બીજા યોગો હોતા નથી. માટે અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધ હેતુના ભાંગાનો વિચર કરતા યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. તથા તેરે જીવભેદોમાં ઇન્દ્રિયની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ હોવાથી સુગમછે. તે આ પ્રમાણે—પંચેન્દ્રિયને પાચ, ચૌરેન્દ્રિયને ચાર, તેઇન્દ્રિયને ત્રણ, બેઇન્દ્રિયને બે, અને એકેન્દ્રિય જીવોને એક. માટે તે તે જીવોના બંધ હેતુના વિચાર પ્રસંગે ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને જેટલી ઇન્દ્રિયવાળા તેઓ હોય તે સંખ્યા મૂકવિ. તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં બબ્બે યોગ હોય છે. તેમાં અપર્યાપ્તાને કાર્મણ તથા ઔદારિક મિશ્ર એ બે યોગ હોય છે, અને પર્યાપ્તાને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્યઅમૃષાવચનયોગ એ બે યોગ હોય છે માટે તેઓના બંધહેતુ ગણતા યોગના સ્થાને બબ્બે મૂકવા. તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત સિવાય બાર જીવભેદોમા અનંતાનુબંધિ આદિ ચારે કષાયો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા. વેદ એક નપુંસક જ હોવાથી વેદના સ્થાને એક મૂકવો માત્ર અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના ભાંગા ગણતા તેઓને દ્રવ્યથી ત્રણે વેદ હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા, અને તે સઘળાને યુગલ બંને હોવાથી યુગલના સ્થાને બે મૂકવા. તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તામાં તેઓની જો લબ્ધિવડે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો કષાયાદિ એકેન્દ્રિયાદિને જે પ્રમાણે કહ્યા તે પ્રમાણેજ કહેવા, અને કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિની જેમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય નથી પણ હોતો જ્યારે ન હોય ત્યારે કષાયના સ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કષાય મૂકવા, અને ઉદય હોય ત્યારે ચાર મૂકવા, ત્રણ વેદનો ઉદય તેઓને હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા, અને યુગલના સ્થાને બે મૂકવા. ૧૬.

હવે એકેન્દ્રિય જીવોમા જેટલા યોગો સંભવે છે, તે કહે છે—

एवं च अपज्जाणं बायरसुहुमाण पज्जयाण पुणो ।
तिण्णेक्क कायजोगा सण्णिअपज्जे गुणा तिन्नि ॥ १७ ॥

एवंचापर्याप्तानां बादरसूक्ष्माणां पर्याप्तानां पुनः ।
त्रयः एकः काययोगाः संज्ञिन्यपर्याप्ते गुणास्त्रयः ॥ १७ ॥

અર્થ—અસંજ્ઞિની જેમ બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને બે યોગ

હોય છે. પર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે. તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિને ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે.

ટીકાનુ૦—જેમ અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ અને વિકલેન્દ્રિયને બે યોગ કહ્યા છે, તેમ અપર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને પણ કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે. તેમાં પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ હોય છે. અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને ઔદારિકકાયયોગરૂપ એકજ યોગ હોય છે. માટે તે તે જીવોની અપેક્ષાએ બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતા યોગસ્થાને ત્રણ કે એક અંક મૂકવો. તથા ગુણસ્થાનકનો વિચાર કરવામાં આવે તો કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસ્વાદન, અને અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે. તથા ગાથાની શરૂઆતમાં 'एवं च' એમાં એવં પછી મૂકેલ ચ શબ્દ અનુક્તનો સૂચક હોવાથી કરણ અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એમ બન્ને ગુણસ્થાનક હોય છે એમ સમજવું. તથા પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. જ્યારે બાદર એકેન્દ્રિયાદિ પૂર્વોક્ત જીવોમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે ત્યાં મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી બંધહેતુ પંદર હોય છે. તે વખતે યોગો કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે હોય છે. કારણ કે સંજ્ઞિ સિવાય અન્ય જીવોને સાસ્વાદનપણું અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે, અન્યકાળે હોતું નથી. અને અપર્યાપ્તસંજ્ઞિ સિવાય શેષ જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પૂર્વોક્ત બેજ યોગ હોય છે. અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં તો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે તે પહેલા કહ્યુંજ છે.

પ્રશ્ન—સાસ્વાદનપણામાં પણ શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા અને શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને ઔદારિકકાયયોગ સંભવે છે માટે બાદર એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ત્રણ યોગો કેમ ન કહ્યા? બે યોગ કેમ કહ્યા?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે કારણકે શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકજ હોતું નથી, કેમકે સાસ્વાદનપણાનો કાળ માત્ર છ આવલિકા છે અને શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તો અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે થાય છે. તેથી શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલાજ સાસ્વાદનપણું ચાલ્યું જાય છે માટે તે જીવોને સાસ્વાદનપણામાં પૂર્વોક્ત બેજ યોગ હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જ્યાંસુધિ શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી હોતિ ત્યાં સુધી કાર્મણ અને ઔદા-

રિકમિશ્ર એ બેજ યોગ હોય છે અને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય છે માટે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ત્રણ યોગો ઘટે છે. ૧૭.

એજ હકીક્ત કહે છે–

उरलेण तिन्नि छण्हं सरीरपज्जत्तयाण मिच्छाणं ।
सविउव्वेणं सन्निस्स सम्ममिच्छस्स वा पंच ॥ १८ ॥

औदारिकेण त्रीणि षण्णां शरीरपर्याप्तकानां मिथ्यादृष्टीनाम् ।
सवैक्रियेण संज्ञिनः सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यादृष्टेर्वा पञ्च ॥ १८ ॥

અર્થ—શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ છ જીવભેદોને ઔદારિકકાયયોગ સાથે ત્રણ યોગ હોય છે. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા સંજ્ઞિ જીવોને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.

ટીકાનુ૦—શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અને શેષ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય એ છ જીવભેદોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ યોગો હોય છે. તેથી અપર્યાપ્ત આ છ જીવભેદોના મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતા અંક સ્થાપનામાં યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલા પૂર્વોક્ત વૈક્રિયમિશ્ર ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણરૂપ ત્રણ યોગો હોય છે, અને શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી દેવ અને નારકીની અપેક્ષાએ વૈક્રિય કાયયોગ અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચોની અપેક્ષાએ ઔદારિક કાયયોગનો સંભવ હોવાથી કુલ પાંચ યોગો સંભવે છે. તેથી સંજ્ઞિને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાને અગર મિથ્યાદૃષ્ટિપણાને આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગા કહેવાના અવસરે યોગના સ્થાને પાંચ મૂકવા. અહિં પહેલા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઢાર બંધહેતુ કહ્યા છે. તેનો હવે વિચાર કરે છે-તેમાં જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે. તે આ પ્રમાણે–છ કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઇપણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન ક્રોધાદિ કષાયોમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, તથા યોગો અહિં પાંચ સંભવે છે. કહ્યું છે કે 'સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.' માટે પાંચ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ. આ પ્રમાણે જઘન્યપદે ચૌદ હેતુ હોય

છે. અંક સ્થાપનામાં પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવોને હમેશા છ કાયના વધરૂપ એકજ ભાંગો હોય છે, માટે કાયસ્થાને એક, વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને પાંચ, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, યુગલના સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર.૪–૨–૫–૫–૩–૧ મૂકવા. આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો. પહેલા ત્રણ વેદ સાથે પાંચ યોગોનો ગુણાકાર કરવો એટલે પંદર ૧૫ થાય, તેમાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણે ચાર રૂપ ઓછા કરવાનું પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચારરૂપ ઓછા કરવા એટલે શેષ અગીઆર ૧૧ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણાકાર કરવો એટલે પંચાવન ૫૫ થાય, તેની સાથે બે યુગલને ગુણતા એકસો દશ ૧૧૦ થાય, તેને ક્રોધાદિ ચાર કષાયો સાથે ગુણતા ચારસો અને ચાળીસ ૪૪૦ થાય. તેટલા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા સમ્યગ્દષ્ટિને ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા થાય. તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય મેળવતા પંદર થાય તેના પણ ચારસો ચાળીસજ ૪૪૦ ભાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતા પંદર હેતુના પણ ચારસો ચાળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય. તથા તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ ચારસો ચાળીસજ ૪૪૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને બંધહેતુના સત્તરસો અને સાઠ ભાંગા થાય. તથા સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞિને કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. આ ગુણઠાણાવાળાને જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુ હોય છે. કારણકે અહિં અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. અંકસ્થાપનામાં શેષ અંકોની સ્થાપના પૂર્વવત્ કરવિ. તે આ પ્રમણે–૪–૨–૫–૩–૩–૧. તેમાં પહેલા ત્રણ વેદ સાથે ત્રણ યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે નવ ૯ થાય તેમાંથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાને એક રૂપ ઓછું કરવા પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે એકરૂપ ઓછું કરવું એટલે શેષ આઠ ૮ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા ચાળીસ થાય, તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા એંશી થાય, તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા ત્રણસે વીશ ૩૨૦ થાય, એટલા સાસ્વાદન ગુણઠાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના પંદર બંધહેતુના ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ તે ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાગાજ થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાગા થાય. ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણઠાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા બારસો એંશી ૧૨૮૦ થાય. મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય વધે છે. અહિ યોગો પાંચ હોય છે. કેમકે પહેલાં કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વી અથવા મિથ્યાત્વી સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને વૈક્રિય

મૂકવા. શેષ અંકસ્થાપના પૂર્વની જેમજ કરવિ માત્ર અહિં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી અને તે પણ એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ હોવાથી મિથ્યાત્વના સ્થાને એક મૂકવો. એટલે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવિ ૪-૨-૫-૫-૩-૧-૧ ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે પાંચયોગોને ગુણતા પંદર ૧૫ થાય તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે ગુણતા પંચોતેર ૭૫ થાય તેને બે યુગલ સાથે ગુણતા એકસો પચાસ ૧૫૦ થાય અને તેને ચાર કષાય સાથે ગુણતા છસો ૬૦૦ થાય. સંજ્ઞિ અપર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિને સોળ બંધ હેતુના તેટલા ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ તેટલા જ ૬૦૦ ભાંગા થાય અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય. સરવાળે સંજ્ઞી અપર્યાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિના ચોવીસસો ૨૪૦૦ ભાંગા થાય. અને ત્રણે ગુણસ્થાનકના સઘળા મળી ચોપનસો અને ચાલીસ ૫૪૪૦ ભાંગા થાય.

હવે અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બધ હેતુના ભાંગા કહે છે—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યથી પંદર બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઇ પણ એક વેદ, અનંતાનુબધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઇ પણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્રકાય યોગમાંથી એક યોગ. આ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા પંદર હેતુ હોય છે. તેની અંક સ્થાપના ક્રમશઃ આ પ્રમાણે—છ કાયના વધના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ અને યોગના સ્થાને બે. ૧-૫-૪-૨-૩-૨ આ અંકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરતા પંદર બંધ હેતુના બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સોળ બંધ હેતુના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર બંધ હેતુ થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયના બંધ હેતુના નવસો અને સાઠ ૯૬૦ ભાગા થાય. મિથ્યાદષ્ટિ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય વધવાથી જઘન્ય પદે સોળ બંધ હેતુઓ હોય છે. મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં યોગો ત્રણ હોય છે, માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધ હેતુના ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય છે. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પણ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બંધહેતુના પણ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાગા થાય. તથા

ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા. સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ અસંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને ચૌદસો અને ચાળીસ ૧૪૪૦ બંધહેતુના ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાના મળી અસંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા ચોવીસસો ૨૪૦૦ થાય. પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને ઔદારિકકાયયોગ તથા અસત્યઅમૃષાવચનયોગમાંથી એક યોગ. અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે—૧-૧-૫-૨-૪-૩-૨. ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. તે સોળ હેતુમાં ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ બસો ચાળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય. સઘળા મળી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા નવસો સાઠ ૯૬૦ થાય. આ પ્રમાણે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌરિન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, તથા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયવિનાના શેષ સઘળા સંસારી જીવો પરમાર્થથી તો નપુંસકવેદીજ છે, માત્ર અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે તે આકાર માત્રને આશ્રયી તેઓ સ્ત્રીવેદી અને પુરૂષવેદીમાં ઘટે છે, માટે અસંજ્ઞિમાં ત્રણ વેદ કહ્યા છે. ચૌરિન્દ્રિયાદિ જીવોને તો સ્ત્રી અને પુરૂષનો બાહ્ય આકાર પણ હોતો નથી માટે ચૌરિન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમાં નપુંસકવેદ એકજ સમજવો. માટે વેદ એક, તથા અનંતાનુબંધિ ક્રોધાદિમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રયોગમાથી એક યોગ. અંકસ્થાપનામા કાયસ્થાને એક, કારણ કે છએ કાયની હિંસાનો ષટ્ સંયોગિ ભાગો એકજ હોય છે તેથી. ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને બે ૨-૪-૧-૨-૪-૧ મૂકવા. હવે આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ચારે ઇન્દ્રિયની અવિરતિ એક એક યુગલના ઉદયવાળાને હોય છે માટે બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે આઠ ૮ થાય તે આઠે ક્રોધાદિ કોઇપણ એક એકના ઉદયવાળા હોય છે માટે આઠને ચારે ગુણતા બત્રીસ ૩૨ થાય તે બત્રીસ એક એક યોગવાળા હોય છે માટે તેને બેએ ગુણતા ચોસઠ

૬૪ થાય. આટલા અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયના સાસ્વાદન ગુણઠાણે પંદર બંધહેતુના ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ થાય. તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બંધહેતુના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય, તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય. સઘળા મળી ચૌરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સાસ્વાદન ગુણઠાણે બંધહેતુના બસો છપ્પન્ન ૨૫૬ ભાંગા થાય. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વમોહનીય ઉમેરવાથી સોળ બંધહેતુ થાય છે. અહિં યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એમ ત્રણ હોય છે કારણ કે અહિં શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકકાયયોગ ઘટે છે. એટલે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા છન્નુ ૯૬ ભાંગા થાય, તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ છન્નુ ૯૬ ભાગા થાય. એ રીતે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ છન્નુ ૯૬ ભાંગા થાય. ભય અને જુગુપ્સા બંન્ને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ છન્નુ ભાંગા થાય, સઘળા મળી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિના ત્રણસો ૩૮૪ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાનુબંધિ ક્રોધાદિમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર કષાય, નપુંસકવેદ, અને ઔદારિકકાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ. અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે–મિથ્યાત્વના સ્થાને એક, કાયના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે. ૧–૧–૪–૨–૪–૧–૨. ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય, જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય ભય અને જુગુપ્સા બન્ને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોસઠ ૬૪ હેતુ થાય. આ પ્રમાણે ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત મિથ્યાદૃષ્ટિના બંધહેતુના બસો છપ્પન્ન ૨૫૬ ભાંગા થાય. ચૌરિન્દ્રિયના સઘળા મળી આઠસો અને છન્નુ ૮૯૬ ભાંગા થાય. આ રીતે ચૌરિન્દ્રિયના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યપદે ચૌરિન્દ્રિય પ્રમાણે પંદર હેતુ હોય છે. માત્ર ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ

કહેવા. પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર પંદર બંધહેતુના અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય, તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે બંધહેતુના એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાંગા થાય. પૂર્વોક્ત પંદરમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મેળવવાથી મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સોળ બંધહેતુ હોય છે. અહિં યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય છે. માટે યોગને સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના બહોંતર ૭૨ ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ બહોંતેર ૭૨ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવના સત્તર હેતુના પણ બહોંતેર ૭૨ ભાંગા થાય. ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય. તેના પણ પૂર્વવત્ બહોંતેર ૭૨ ભાંગા થાય. બધા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના બસો અઠ્ઠાશી ૨૮૮ ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાને અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા ચારસો અને એંશી ૪૮૦ થાય. પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની જેમ જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવિ. શેષ સઘળું પૂર્વની જેમ સમજવું. અહિં ભાંગા અડતાલીસ ૪૮ થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીશ ૪૮ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના સરવાળે એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાંગા થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા છસો બહોંતેર ૬૭૨ થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે ચૌરિન્દ્રિયની જેમ પંદર બંધહેતુ હોય છે, માત્ર બેઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઇ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી. પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા પંદર હેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સોળ હેતુના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય, તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે એકસો અઠ્ઠાવીસ ૧૨૮ ભાંગા થાય મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી સોળ બંધહેતુ થાય.

માત્ર અહિં યોગ કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર કરતા અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. મિથ્યાદૃષ્ટિ બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય. તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. સઘળા મળી એકસો બાણુ ૧૯૨ ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાનકે બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને સઘળા મળી ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય. પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં ઔદારિકાયયોગ અને અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ કહેવો. યોગના સ્થાને બે મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ 'બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. તથા ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય. સઘળા મળી પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના એકસો અઠ્ઠાવીશ ૧૨૮ ભાંગા થાય. બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના સઘળા મળી ચારસો અને અડતાલીશ ૪૪૮ ભાંગા થાય. બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાદર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે જઘન્યપદે પૂર્વની જેમ પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયનીજ અવિરતિ કહેવિ. અંકસ્થાપનામાં ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને એક, છ કાયના વધના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે ૧–૧–૪–૨–૧––૨ મૂકી અંકોનો ગુણાકાર કરતા પંદર હેતુના સોળ ૧૬ ભાંગા થાય. તે પંદરમાં ભય મેળવતા સોળ હેતુ થાય તેના પણ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સોળ બંધહેતુના પણ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય. તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણઠાણે બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય. તથા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિને સોળ બંધહેતુ થાય. માત્ર અહિં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ કહેવો. યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોવીમ ૨૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. સઘળા મળી છન્નું ૯૬ ભાંગા થાય. બંને ગુણઠાણે બાદર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સઘળા મળી એકસો સાઠ ૧૬૦ ભાંગા થાય. પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં ઔદારિક, વૈક્રિય, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગમાંથી એક યોગ કહેવો કારણ કે પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયમાંના કેટલાક જીવોને વૈક્રિય શરીર હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોના ગુણાકાર કરતા સોળ હેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ભાંગા થાય. કુલ છન્નુ ભાંગા થાય. સઘળા મળી બાદર એકેન્દ્રિયના બંધહેતુના બસો અને છપ્પન ૨૫૬ ભાંગા થાય. બાદર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહ્યા.

હવે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના કહે છે—સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે બાદર એકેન્દ્રિયની જેમ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં ભાંગા પૂર્વવત્ ચોવીસ ૨૪ થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય. તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પણ ચોવીસ ભાંગા થાય. સરવાળે છન્નું ૯૬ ભાંગા થાય. તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે હમણા કહ્યા તેજ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં યોગ એક ઔદારિક કાયયોગજ હોય છે. માટે યોગના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના આઠ ભાંગા થાય. એટલે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ સાથે ફેરવતા સોળ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય. તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર થાય તેના પણ આઠ ૮ ભાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પણ આઠ ૮ ભાંગા થાય. તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતા અઢાર હેતુ થાય તેના પણ આઠ ૮ ભાંગા થાય. સઘળા મળી બત્રીસ ભાંગા થાય. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સઘળા મળી બંધહેતુના એકસો અઠાવીશ ૧૨૮ ભાંગા થાય. ૧૮

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં અને જીવસ્થાનકોમાં બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા. હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરી જે બંધહેતુવાળી છે તેનું તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે—

सोलस मिच्छनिमित्ता वज्झहि पणतीस अविरइए य ।
सेसा उ कसाएहिवि जोगेहिपि सायवेयणीयं ॥ १९ ॥

षोडश मिथ्यात्वनिमित्ता बध्यन्ते पञ्चत्रिंशदविरत्या च ।
शेषास्तु कषायैरपि योगैरपि सातवेदनीयम् ॥ १९ ॥

અર્થ—સોળ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે બંધાય છે. તથા પાંત્રીસ પ્રકૃતિઓ અવિરતિરૂપ હેતુવડે, શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે, અને સાતવેદનીય યોગરૂપ હેતુવડે બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—કારણનો સદ્‌ભાવ છતા કાર્યનો સદ્‌ભાવ તે અન્વય, અને કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય. નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિ, નરકાયુ, એકેન્દ્રિયજાતિ વિકલેન્દ્રિય જાતિત્રિક, મિથ્યાત્વ, નપુંસકવેદ, હુંડસંસ્થાન, સેવાર્ત સંઘયણ, આતપનામ, સ્થાવરનામ, સૂક્ષ્મનામ, સાધારણનામ, અને અપર્યાપ્તનામ એ સોળ પ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકવડે વિચારતા મિથ્યાત્વ નિમિત્તક છે. કેમકે એ સોળ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ છતા અવશ્ય બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ રૂપ હેતુનો અભાવ છતા બંધાતિ નથી. આ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે બંધાય છે. અને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે તો ચારે બંધહેતુ હોય છે એટલે જો કે આ સોળ પ્રકૃતિઓ બંધાતા અવિરતિ આદિ હેતુઓનો પણ ઉપયોગ થાય છે, સો પણ તેઓની સાથે અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ ઘટતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ સાથેજ ઘટે છે. કારણ કે મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ જ્યાં સુધિ છે ત્યાં સુધિજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ દૂર થતા અને અવિરતિ આદિ હેતુ હોવા છતાં પણ તેઓ બંધાતિ નથી માટે વાસ્તવિકરીતે મિથ્યાત્વજ તે પ્રકૃતિઓનો બંધહેતુ છે, અવિરતિ આદિ નથી. એટલે કે એ સોળ પ્રકૃતિઓના બંધમાં મિથ્યાત્વ મુખ્ય હેતુ છે અને અવિરતિ આદિ ગૌણ છે. આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ હેતુઓ માટે સમજવું. તથા સ્ત્યાનર્ધિત્રિક, સ્ત્રીવેદ, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, તિર્યંચત્રિક, પહેલા અને છેલ્લા વિના ચાર સંસ્થાન, અને છેલ્લા વિના પાંચ સંઘયણ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, દુર્ભગ, અનાદેય, દુઃસ્વર, નીચગોત્ર, અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક, મનુષ્યત્રિક અને ઔદારિકદ્વિક, એ પાંત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓ અવિરતિ નિમિત્તે બંધાય છે. એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો ખાસ હેતુ અવિરતિ છે. તથા સાત વેદનીય વિનાની શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે બંધાય છે. તે અડસઠ પ્રકૃતિઓનો ખાસ બંધહેતુ કષાય છે. કારણકે તેઓ કષાયો સાથે અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરે છે. તથા જ્યાં સુધિ યોગ છે ત્યાં સુધિ બંધાય છે, અને યોગના અભાવે બંધાતિ નથી, માટે સાત વેદનીયનો યોગ બંધહેતુ છે. ૧૯.

૧ આ સ્થળે કર્મગ્રંથની ટીકામાં સોળનો બંધ હેતુ મિથ્યાત્વ, પાંત્રીસના મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એ બે; પાંસઠના યોગ વિના ત્રણ અને સાત વેદનીયના ચારે બંધ હેતુ લીધા છે.

तित्थयराहाराणं बंधे सम्मत्तसंजमा हेऊ ।
पयडीपएसबंधा जोगेहिं कसायओ इयरे ॥ २० ॥

तीर्थंकराहारकाणां वन्धे सम्यक्त्वसंयमौ हेतू ।
प्रकृतिप्रदेशवन्धौ योगैः कषायत इतरौ ॥ २० ॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ છે. તથા પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગવડે, અને સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયવડે થાય છે.

ટીકાનુ૦—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમાં અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા સંયમ હેતુ છે. એટલે કે તીર્થંકરના બંધમાં સમ્યક્ત્વ, અને આહારક દ્વિકના બંધમાં સંયમ હેતુ છે. આ પ્રમાણે તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં જ્યારે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ તરીકે કહેવામાં આવ્યા ત્યારે અન્ય કોઇ આ હકીકત યુક્તિથી વિરૂદ્ધ છે એમ કહી પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રશ્ન—તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ હેતુ જો સમ્યક્ત્વ કહીએ તો શું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હેતુ છે? અથવા ક્ષાયિક હેતુ છે? કે ક્ષાયોપશમિક હેતુ છે? દરેક સ્થળે દોષ છે. તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ બંધ હેતુ તરીકે કહેવમાં આવે તો ઉપશાંત મોહ ગુણઠાણે પણ તેનો બંધ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે ત્યાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો સદ્‌ભાવ છે. જો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે તો સિદ્ધોને પણ તેના બંધનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે તેઓને પણ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ છે. જો ક્ષાયોપશમિક કહેવામાં આવે તો અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે પણ તેના બંધના વિચ્છેદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે તે સમયે તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધનો વિચ્છેદ તો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે થાય છે. માટે કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપે ઘટતું નથી. તથા આહારક દ્વિકનો બંધ હેતુ સંયમ કહેવામાં આવે તો ક્ષીણમોહાદિ ગુણઠાણે પણ તેના બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કારણ કે ત્યાં વિશેષતઃ અતિનિર્મળ ચારિત્રનો સદ્‌ભાવ છે. અને ત્યાં બંધ તો થતો નથી, માટે આહારકદ્વિકનો પણ સંયમ બંધહેતુ નથી.

ઉત્તર—અમારા અભિપ્રાયનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપર જે શંકા ઉપસ્થિત

ટીકામાં તે તે પ્રકૃતિઓનો જે ગુણઠાણા સુધિ બંધ થાય છે ત્યા સુધિમાં અન્વય વ્યતિરેક સંબંધવડે ઘટતા બધા હેતુની વિવક્ષા કરી છે. અને અહિં એક જ હેતુ વિવક્ષ્યો છે. તથા ટીકામાં તીર્થંકરનામ અને આહારક દ્વિકનો કષાય બંધ હેતુ છતા પણ સમ્યક્ત્વાદિ બીજા અંતરંગ કારણો હોવાથી ચારમાંથી કયા હેતુથી બંધાય છે તે કહ્યું નથી. અહિં કષાયરૂપ હેતુની વિવક્ષા કરી છે. એટલે એમાં વિવક્ષા જ કારણ છે. મત ભેદ જણાતો નથી.

કરી તે અયોગ્ય છે. કારણ કે–'तित्थयराहाराणं वंधे सम्मत्तसंजमाहेऊ' એ પદવડે સાક્ષાત્ સમ્યક્ત્વ અને સંયમ જ માત્ર તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધ હેતુરૂપે કહ્યા નથી, પરંતુ [1]સહકારિ કારણ ભૂત વિશેષ હેતુરૂપે કહ્યા છે. મૂળ કારણ તો આ બંનેમાં કષાય વિશેષ જ છે. પહેલા જ કહ્યું છે કે—सेसाउ कसाएहिं' શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે–કષાયરૂપ બંધ હેતુવડે બંધાય છે. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપે થતા તે કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ રહિત હોતા નથી એટલે કે ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ રહિત માત્ર કષાય વિશેષો જ તીર્થંકરના બંધમાં હેતુ ભૂત થતા નથી. તથા તે ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત તે કષાયવિશેષો સઘળા જીવોને તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં હેતુ થતા નથી. તેમ જ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પછી પણ બંધ હેતુરૂપે થતા નથી. તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમાં જ સંભવતા કેટલાક પ્રતિનિયત[2] કષાય વિશેષો જ આહારક દ્વિકના બંધમાં હેતુ છે. તાત્પર્ય એ કે ચોથા થી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધિના કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કોઈ પણ સમ્યકત્વ યુકત અને હમણા જ કહેશે તેવી ભાવનવાળા આત્માઓને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુ થાય છે. અને આહારક દ્વિકના બંધમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિશિષ્ટ કષાયો હેતુરૂપે થાય છે. માટે અહિ કોઇ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્રશ્ન—ઔપશમિકાદિ કોઇ પણ સમ્યકત્વ યુકત જે કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુ છે તેનું સ્વરૂપ શું? એટલે કે કેવા પ્રકારના કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં કારણ છે?

ઉત્તર—પરમાત્માના પરમપવિત્ર અને નિર્દોષ શાસનવડે જગતવર્ત્તિ સઘળા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના આદિ પરમ ગુણના સમૂહ યુક્ત તે કષાય વિશેષો તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં કારણ છે. તે આ પ્રમાણે—ભવિષ્યમાં જેઓ તીર્થંકર થવાના છે તેઓને ઔપશમિકાદિ કોઈપણ સમ્યકત્વ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના બળથી સંપૂર્ણ સંસારના આદિ મધ્ય અને અંતભાગમાં નિર્ગુણ પણાનો–ગુણરહિત પણાનો નિર્ણય કરી એટલે કે સંપૂર્ણ સંસારમાં ભલે પછી તેનો ગમે તે ભાગ હોય તેમાં આત્માને ઉન્નત કરનારૂં કોઈ તત્વ નથી એવો નિર્ણય કરી તે મહાશય તથાભવ્યત્વના યોગે આ પ્રમાણે વિચાર કરે—અહો

---

૧ સાથે રહી જે કારણરૂપે થાય, તે સહકારિ કારણ કહેવાય. વિશિષ્ટ કષાયરૂપ હેતુની સાથે રહી સમ્યકત્વ અને સંયમ તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકના બંધમાં હેતુ થાય છે માટે સમ્યકત્વ અને સંયમ સહકારિ કારણ કહેવાય છે.

૨ અહિં પ્રતિનિયત શબ્દ મૂકી એમ જણાવે છે કે જ્ઞાનિની દૃષ્ટિમાં નિશ્ચીત થયેલ અમુક જ કષાય વિશેષો અહિં બંધ હેતુરૂપે લેવાના છે. સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના સઘળા નહિ.

આ આશ્ચર્ય છે ! કે સકળ ગુણ સંપન્ન તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ, સ્ફુરાયમાન તેજવાળું પ્રવચન વિદ્યમાન છતાં પણ મહા મોહરૂપ અંધકાર વડે અવરાઇ ગયેલો છે સાચો માર્ગ જેની અંદર એવા આ ગહન સંસારમાં દુઃખથી ભરેલું છે અંતઃકરણ જેઓનું એવા મૂઢ મનવાળા આત્માઓ ભમ્યાજ કરે છે માટે હું આ જીવોને આ સંસારમાંથી આ પવિત્ર પ્રવચનવડે યથા યોગ્ય રીતે પાર ઉતારૂં આ પ્રમાણે વિચાર કરે. અને એ પ્રમાણે વિચારીને પરાર્થવ્યસની કરૂણાદિ ગુણ યુક્ત અને પ્રત્યેક ક્ષણે પરોપકાર કરવામાંજ વધતિ જતિ છે ઇચ્છા જેની એવા તે મહાત્મા હમેશા જે જે રીતે બીજાનો ઉપકાર થાય. બીજાનું ભલું થાય એટલે તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર થાય તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરે છે. માત્ર વિચાર કરી બેસી રહેતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રાણિઓનું કલ્યાણ કરવાદ્વારા ઉપકાર કરતા તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરીને પરં પુરૂષાર્થનું-મોક્ષનું સાધન તિર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું છે કે—'સમ્યકત્વના બળથી સંસારની નિર્ગુણતાને સમ્યક્પ્રકારે જોઇને તથાભવ્યત્વના યોગે તે મહાશય તેની વિચિત્રતાનો વિચાર કરે ૧. વિચાર આ પ્રમાણે કરે—આ સર્વજ્ઞ ભાષિત ધર્મનું તેજ છતા પણ મહામોહરૂપ અંધકારવડે ગહન, આ સંસારમાં દુઃખ પામતા આત્માઓ પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. ૨, માટે આ સઘળા જીવોને દુઃખથી ભરેલા આ સંસારમાંથી યથાયોગ્ય પણે કોઇ પણ રીતે આ પરમપવિત્ર પ્રવચનવડે પાર ઉતારૂં એવો શ્રેષ્ઠ સમ્યકત્વ યુકત તે મહાત્મા વિચાર કરે. ૩ એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કરૂણાદિ ગુણ યુકત પરોપકાર કરવામાં વ્યસની અને અન્ય આત્માઓના કલ્યાણ કરવાનીજ વધતી જતિ છે ભાવના જેની એવા તે બુદ્ધિમાન્ મહાત્મા તે તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે. ૪ આ પ્રમાણે, પ્રાણિઓનું કલ્યાણ કરતા સત્ય અર્થવાળું અને 'પરં પુરૂષાર્થનું સાધન તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે. ૫ અહિં પહેલી ગાથામાં અનેન એ પદ વડે સમ્યકત્વનું ગ્રહણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે સઘળા આત્માઓને સંસારમાંથી પાર ઉતારવાની તીવ્ર ભાવનાવડે આત્મા તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે છે. તથા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્વજનાદિના વિષયમાં યથોકત ચિંતા કરે એટલે માત્ર સ્વજનોનેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે ધીમાન્ આત્મા ગણધર [1]લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. અને જે, આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે ભવની નિર્ગુણતાને જોઇને નિર્વેદ થવાથી માત્ર પોતાનોજ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે મુંડકેવળી થાય છે. કહ્યું છે કે—'જે સ્વજનાદિ સંબંધેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે તે બુદ્ધિમાન્ આત્મા ગણધર થાય છે. ૧ તથા જે સંવિગ્ન સંસાર પર નિર્વેદ થવાથી પોતાનોજ ઉદ્ધાર

૧ ગણધર અને આચાર્ય આદિ થવામાં હેતુ ભૂત કર્મનો તીર્થંકરનામકર્મમા જ સમાવેશ થયેલો છે એમ સમજવું.

ઇચ્છે અનેતેટલા પુરતીજ પ્રવૃત્તિ કરે તે મુંડકેવળી થાય. ૨ આ પ્રમાણે ગણધરાદિ કોણ થાય તે પ્રસંગાગત કહ્યું. તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાચ્છાદકત્વાદિ જે સ્વભાવ વિશેષ તે પ્રકૃતિબંધ છે, અને જે કર્મ પરમાણુઓનો આત્મા સાથે ક્ષીર નીરવત્ સંબંધ થાય છે તે પ્રદેશબંધ છે. તથા સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયવડે થાય છે તેમાં કર્મોનું આત્મા સાથે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ કાળપર્યંત રહેવું તે સ્થિતિબંધ છે, અને ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં જ્ઞાનાદિ ગુણને દબાવનાર તથા ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં સુખ દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરનાર જેનું સ્વરૂપ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે એવો એકસ્થાનકાદિ જે રસ છે તે અનુભાગબંધ છે. આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકોમાં અને જીવભેદોમાં બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા. ૧૯

બંધાયેલા કર્મોનો યથાયોગ્યરીતે ઉદય થાય છે, અને તેઓનો ઉદય થવાથી સાધુઓને અનેક પ્રકારના પરિષહો ઉપસ્થિત થાય છે. તેથી જે પરિષહોમાં જે કર્મનો ઉદય નિમિત્ત છે, તેઓનું તથા તેનો વિજય કઇ રીતે કરવો તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

क्षुत्पिपासुण्हसीयाणि सेज्जा रोगो वधो मलो ।
तणफासो चरीयाय दंसेक्कारस जोगिसु ॥ २१ ॥

क्षुत्पिपासोष्णशीतानि शय्या रोगो वधो मलः ।
तृणस्पर्शश्चर्या च दंश एकादश योगिषु ॥ २१ ॥

અર્થ—ક્ષુધા, પિપાસા, ઉષ્ણ, શીત, શય્યા, રોગ, વધ, મળ, તૃણસ્પર્શ ચર્યા, અને દંશ એ અગીઆર પરિષહો સંયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાને હોય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં ગાથામાં પરિષહ શબ્દ લખ્યો નથી છતા તેનું પ્રકરણ હોવાથી અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. તે શબ્દ ગાથામાંના દરેક પદ સાથે જોડવો. તે આ પ્રમાણે—ક્ષુત્પરિષહ, પિપાસાપરિષહ, ઉષ્ણપરિષહ, શય્યાપરિષહ, રોગપરિષહ, મળપરિષહ, તૃણસ્પર્શપરિષહ, ચર્યાપરિષહ, અને દંશપરિષહ. કર્મના ઉદયથી આવા આવા પરિષહો જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે મુનિઓએ પ્રવચનમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે સમભાવે સહન કરી તેના પર જય મેળવવો જોઇએ. તેનો વિજય આ પ્રમાણે કરવો—નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરતા, પરંતુ તેવા પ્રકારનો નિર્દોષ આહાર નહિ મળવાવડે અથવા અલ્પ મળવાવડે જેમની ક્ષુધાની શાંતિ થઇ નથી, અવસર વિના ગોચરી જવા પ્રત્યે જેમની ઇચ્છા વિરામ પામી છે, આવશ્યક ક્રિયામાં જરાપણ સ્ખલના થાય તેને જેઓ સહન કરતા નથી. સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને ભાવનામાં જેમનું ચિત્ત મગ્ન થયેલું છે; અને પ્રબળ ક્ષુધા જન્ય પીડા ઉત્પન્ન થવા છતા પણ અનેષણીય આહારનો જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, એવા મુનિરાજે

જરા પણ ગ્લાનિવિના ભુખથી ઉત્પન્ન થયેલ પીડા સમભાવે સહન કરવિ તે ક્ષુત્પરિષ્ટવિજય. એ પ્રમાણે પિપાસા પરિષહના વિજય માટે પણ સમજવું. તથા અત્યંત ઉગ્ર સૂર્યના કિરણના તાપવડે સૂકાઇ જવાથી જેનાં પાંદડાં ખરી પડેલ છે અને તેથીજ જેની છાયા દૂર થઈ છે એવા વૃક્ષવાળી અટવિમાં, અથવા અન્યત્ર કે જ્યાં ઉગ્ર તાપ લાગે ત્યાં જતા કે રહેતા, તથા અનશનાદિ તપવિશેષવડે જેઓને પેટમાં અત્યંત દાહ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમજ અત્યંત ઉષ્ણ અને કઠોર વાયુના સંબંધથી જેઓને તાળવુ અને ગળામાં શોષ પડેલ છે, તેવા મુનિરાજે જીવોને પીડા ન થાય એ ઇચ્છાથી કાચા પાણીમાં અવગાહ—ન્હાવા માટે પડવાની કે કાચા પાણીથી સ્નાન કરવાની અગર તો કાચુ પાણી પીવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા ઉષ્ણતાજન્ય પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે ઉષ્ણપરિષહવિજય. તથા ઘણી થંડી પડવા છતા પણ અકલ્પનીય વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતા, અને પ્રવચનમાં કહેલ વિધિને અનુસરી કલ્પનીય વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરતા, તથા પક્ષિની જેમ પોતાના એક ચોક્કસ સ્થાનનો નિશ્ચય નહિ કરતા, તેથીજ વૃક્ષની નીચે, શૂન્ય ગૃહમાં, અથવા એવાજ કોઇ અન્ય સ્થળે રહેતા ત્યાં બરફના કણવડે અત્યંત થંડા પવનનો સંબંધ થવા છતા પણ તેના પ્રતિકારનું કારણ અગ્નિ આદિને સેવવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા, તેમજ પૂર્વે અનુભવેલા થંડીને દૂર કરવાના કારણોને યાદ પણ નહિ કરતા શીતથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે શીતપરિષહ વિજય, તથા કઠણ ધારવાળા અને નાના મોટા ઘણા કાંકરા વડે વ્યાપ્ત શીત અથવા ઉષ્ણ પૃથ્વી ઉપર અથવા કોમળ અને કઠિન આદિ ભેદવાળા ચંપકાદીની પાટ ઉપર નિદ્રાને અનુભવતા પ્રવચનોક્ત વિધિને અનુસરી કઠિનાદિ શય્યાથી થતિ પીડા સમભાવે સહન કરવિ તે શય્યા પરિષહ વિજય. તથા કોઇપણ પ્રકારનો રોગ થાય ત્યારે નફા તોટાનો વિચાર કરી શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિને અનુસારે ચારિત્રમાં સ્ખલના ન થવા પામે તેવી રીતે પ્રતિક્રિયા—ઔષધાદિ ઉપચાર કરવા તે રોગપરિષહ વિજય, તથા તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર અથવા મુદ્‌ગારાદિ હથિયારના તાડનાદિવડે શરીર ચીરાતા છતા પણ ચીરનાર ઉપર અલ્પપણ મનોવિકાર નહિ કરતા એવો વિચાર કરે કે—મેં પૂર્વે બાંધેલા કર્મનુંજ આ ફળ છે આ બિચારા રાંકડાઓ મને કંઇપણ કરી શકતા નથી એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, વળી એવો પણ વિચાર કરે કે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરને આ લોકો પીડા ઉત્પન્ન કરે છે પરંતુ મારા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અંતરંગ ગુણોને કોઇપણ પ્રકારની પીડા કરી શકતા નથી એવી ભાવના ભાવતા વાંસલાથી છેદનાર અને ચંદનથી પૂજા કરનાર બંને પર સમ-

દર્શિ મુનિરાજે વધથી થીત પીડા સમભાવે સહન કરવી તે વધપરિષહ વિજય. તથા અપ્કાય આદિ જીવોને પીડા ન થાય માટે મરણુપર્યંત સ્નાન નહિ કરવાના વ્રતને ધારણ કરનાર, ઉગ્ર સૂર્યકિરણુના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલ પરસેવાના જળના સંબંધથી પવનથી ઉડેલી પુષ્કળ ધુળ લાગવાવડે જેનુ શરીર અત્યંત મલીન થયું છે છતાપણુ જેઓના ચિત્તમાં તે મેલને દૂર કરવાનો સંકલ્પ પણુ નથી પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ નિર્મળ જળના પવાહવડે કર્મરૂપ મેલનેજ દૂર કરવા જેઓ પ્રયત્નવંત છે તેવા મુનિરાજે મળથી થતિ પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે મળપરિષહવિજય. તથા ગચ્છમાં વસતા અગર ગચ્છમાં નહિ વસતા મુનિરાજને પોલાણુ વિનાના દર્ભાદિ ઘાસના ઉપભોગની પ્રભુએ આ આજ્ઞા આપી છે. તેમાં જે મુનિરાજને પોતાના ગુરૂએ દર્ભાદિ ઘાસ ઉપર શયન કરવાની અનુજ્ઞા આપી છે તેજ મુનિરાજે દર્ભાદિ ઘાસ ઉપર સંથારો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને સૂઈ જાય છે, અથવા જેના ઉપકરણોને ચોરો ચોરી ગયા છે અગર તો અતિજીર્ણુ થવાથી ફાટી ગયા છે તેવા મુનિઓ પોતાની પાસે સંથારો અને ઉત્તરપટ્ટો નહિ હોવાથી દર્ભઆદિ ઘાસ પાથરી સૂઈ જાય છે, તેવા ઘાસ પર સૂતા પૂર્વે અનુભવેલ મખમલની શય્યા આદિને યાદ પણુ નહિ કરતા તે ઘાસના અગ્રભાગાદિ ભોકાવા દ્વારા થતિ પીડાને સમભાવે સહન કરવિ તે તૃણુસ્પર્શપરિષહ વિજય. તથા જે મહાશયોએ બંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, જેઓ પવનની જેમ નિઃસંગતા ધારણુ કરે છે, જેઓ દેશ અને કાળને અનુસરી સંયમ વિરોધિ માર્ગમાં જવાનો ત્યાગ કરનારા છે, તથા જેઓ આગમમાં કહેલ માસકલ્પની મર્યાદાને અનુસરી વિહાર કરનારા છે, એવા મુનિરાજે કઠોર કાંકરા અને કંટકાદિવડે પોતાના પગમાં અત્યંત પીડા થવા છતા પણુ પૂર્વે પોતે સેવેલા વાહનાદિમાં જવાનું સ્મરણુ પણુ નહિ કરતા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરવો તે ચર્યાપરિષહવિજ્ય. તથા દંશપરિષહમાં દંશ શબ્દનું ગ્રહણુ શરીરને ઉપઘાત કરનારા સઘળા જંતુઓને ગ્રહણુ કરવા માટે છે. જેમ કાગડાથી ઘીનું રક્ષણુ કરવું એમ કહેવામાં આવે ત્યાં કાગડા શબ્દનું ગ્રહણુ ઘી ખાઇ જનાર કાગડા સિવાય અન્ય પક્ષિઓના ગ્રહણુ માટે પણુ કર્યું છે તેમ અહિં પણુ સમજવું. તેથી ડાંશ મચ્છર માખીઓ માંકડ કીડા કીડીઓ અને વીંછી આદિ જંતુઓ વડે પીડા પામવા છતા પણુ તે સ્થાનથી અન્યત્ર નહિ જતા અને તે દંશ મચ્છરાદિ જંતુઓને ત્રિવિધે ત્રિવિધે પીડા નહિ કરતા તેમજ વીંજણાઆદિવડે તેને દૂર પણુ નહિ કરતા તે ડાંશ મચ્છરાદિથી થતિ બાધાને સમભાવે સહન કરવિ તે દંશપરિષહવિજ્ય. આ અગીઆરે પરિષહો સંયોગિ કેવલિ ભગવાનને સંભવે છે. ૨૦

હવે કયા કર્મના ઉદયથી આ અગીઆર પરિષહો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

वेयणीयभवा एए पन्नानाणा उ आइमे ।
अट्ठमंमि अलाभोत्थो छउमत्थेसु चोद्दस ॥ २२ ॥

वेयनीयभवा एते प्रज्ञाऽज्ञाने तु आदिमे ।
अष्टमे अलाभोत्थः छद्मस्थेषु चतुर्दश ॥ २२ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય છતા પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષહ ઉત્પન્ન થાય છે. અને અંતરાયનો ઉદય છતા અલાભથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિષહ થાય છે. છદ્મસ્થોને એ ચૌદ પરિષહો હોય છે.

ટીકાનુ૦—વીશમી ગાથામાં કહેલ અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય થાય ભૂખ સખ્ત લાગે તે અવસરે તે ભૂખને સહન કરવાનો અવસર આવે તેને આત્માના અણાહારિ આદિ સ્વભાવને યાદ કરી જો સમભાવે સહન કરે તો તેનો વિજય કર્યો કહેવાય, નહિ તો નહિ. જો વિકલતા થાય દુર્ધ્યાન થાય તો પરિષહ ઉપર વિજય મેળવ્યો ન કહેવાય. એ પ્રમાણે અન્ય પરિષહો માટે પણ સમજવું. કહ્યું છે કે-'ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્યા, વધ, મલ, શય્યા, રોગ, અને તૃણસ્પર્શ એ અગીઆર પરિષહો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સઘળા સયોગિ કેવળીઓને સંભવે છે'. તથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષહ ઉત્પન્ન થવામાં હેતુ છે. તેમાં અંગ ઉપાંગ પૂર્વ પયન્ના વિગેરે શાસ્રોમાં વિશારદ તેમજ વ્યાકરણ ન્યાય અને અધ્યાત્મ શાસ્રમાં નિપુણ એવા મારી સન્મુખ અન્ય સઘળા સૂર્યની પાસે ખજુઆની જેમ નિસ્તેજ છે એવા પ્રકારના અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદનો નિરાસ કરવો—ત્યાગ કરવો તે પ્રજ્ઞાપરિષહ વિજય. તથા આ અજ્ઞ છે, પશુ સમાન છે, કંઇપણ સમજતો નથી એવા પ્રકારના તિરસ્કારના વચનોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરતા, પરમ દુષ્કર તપસ્યાદિ ક્રિયામાં રક્ત–સાવધાન, અને નિત્ય અપ્રમત્ત ચિત્તવાળા એવા મને હજીપણ જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થતો નથી એ પ્રકારે જે વિચાર કરવો અને જરા પણ વિકળતા ઉત્પન્ન ન થવા દેવી તે અજ્ઞાન પરિષહ વિજય. તથા આઠમા અંતરાયકર્મનો વિપાકોદય છતા અલાભ પરિષહ સહન કરવાનો અવસર થાય છે. તેમાં ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં વિહાર કરતા, સંપત્તિની અપેક્ષાએ ઘણા ઉંચા નીચ ઘરોમાં ભિક્ષાને નહિ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંક્લિષ્ટ ચિત્ત વિનાના અને દાતારની પરીક્ષા કરવામાં નિરુત્સુક, 'અલાભ

એ મને ઉત્કૃષ્ટ તપ છે' એવો વિચાર કરીને અપ્રાપ્તિને અધિક ગુણવાળી માનતા, અલાભ જન્ય પીડાને જે સમભાવે સહન કરવિ તે અલાભ પરિષહ વિજય, પૂર્વની ગાથામાં કહેલા અગીઆર પરિષહો, તથા પ્રજ્ઞા અજ્ઞાન અને અલાભ એ ત્રણ મળી કુલ ચૌદ પરિષહો છદ્મસ્થવીતરાગ ઉપશાંત મોહ અને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે હોય છે. સૂક્ષ્મસંપાય ગુણસ્થાનકે પણ એ ચૌદ પરિષહોજ હોય છે. કારણ કે તે પણ સંજ્વલન લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવ કરતો હોવાથી વીતરાગ છદ્મસ્થ સરખોજ છે. સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અન્ય કોઇપણ પરિષહો સંભવતા નથી. કારણકે અગીઆરમા અને બારમા ગુણઠાણાવાળાએ સંપૂર્ણ મોહનો ક્રમશઃ ક્ષય અને ઉપશમ કર્યો છે તેથી, અને અત્યંત સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય સ્વકાર્ય કરવા અસમર્થ છે માટે દશમા ગુણસ્થાનકે પણ ચૌદ પરિષહોનું કથન વિરૂદ્ધ નથી. કહ્યું છે કે—'છદ્મસ્થ અરાગિ સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવોને સંભવવડે આ ચૌદે પરિષહો જાણવા.' ૨૧

હવે શેષ પરિષહો અને તે ક્યા કર્મના ઉદયથી થાય છે તે કહે છે—

निसेज्जा जायणा कोसो अरई इत्थि नग्गया ।
सक्कारो दंसणं मोहा बावीसा चेव रागिसु ॥ २३ ॥

निषद्या याचना आक्रोशः अरतिः स्त्री नग्नता ।
सत्कारः दर्शनं मोहात् द्वाविंशतिः चैव रागिषु ॥ २३ ॥

અર્થ—નિષદ્યા, યાચના, આક્રોશ, આરતિ, સ્ત્રી, નગ્નતા, સત્કાર, અને દર્શન એ આઠ પરિષહો મોહના ઉદયથી થાય છે. રાગિ ગુણસ્થાનકોમાં એ બાવીસે પરિષહો હોય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં પણ સામર્થ્ય લભ્ય પરિષહ શબ્દ દરેકની સાથે જોડવો. જેમ કે—નિષદ્યાપરિષહ યાંચાપરિષહ ઇત્યાદિ. તેમાં 'निषीदन्ति अस्याम्' આ વ્યુત્પત્તિના બળથી સાધુઓ જેની અંદર સ્થાન કરે તે નિષદ્યા એટલે ઉપાશ્રય કહેવાય છે. તેમા સ્ત્રી પશુ અને નપુંસક વિનાના અને જેની અંદર પહેલા પોતે રહ્યા નથી એવા શ્મશાન ઉદ્યાન દાનશાળા કે પર્વતની ગુફા આદિમા વસતા અને સર્વત્ર પોતાના ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાનના પ્રકાશવડે પરીક્ષા કરેલા પ્રદેશમાં અનેક પ્રકારના નિયમો અને ક્રિયા કરતા, સિંહ વાઘ આદિ હિંસક પશુઓના ભયંકર અવાજને સાભળવા છતા પણ જેઓને ભય ઉત્પન્ન નથી થયો એવા મુનિરાજે આવી પડતા ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને સહન કરવા પૂર્વક મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત ન થવું તે નિષદ્યાપરિષહ વિજય તથા બાહ્ય અને અભ્યંતર તપોનુષ્ઠાનમા પરાયણ દીન વચન અને મુખની ગ્લાનિનો-મોંઢાપરના શોકનો પણ ત્યાગ કરીને આહાર

વસતિ—સ્થાન વસ્ત્ર પાત્ર અને ઔષધાદિ વસ્તુઓને પ્રવચનમાં કહેલ વિધિપ્રમાણે યાચના કરતા મુનીરાજે ' સાધુને સઘળું યાચેલું જ હોય છે યાચ્યા વિનાનું હોતું જ નથી ' એ પ્રમાણે વિચાર કરી લઘુતા જન્ય અભિમાનને સહન કરવું એટલે કે મારી લઘુતા થશે એવું જરા પણ અભિમાન ઉત્પન્ન ન થવા દેવું તે યાંચાપરિષહ વિજય. તથા ક્રોધરૂપ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં કુશળ, મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મદોન્મત્ત પુરૂષોએ ઉચ્ચારેલા, ઇર્ષ્યા પ્રયુકત, તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અને નિંદાત્મક વચનો સાંભળવા છતા પણ તેમ જ તેનો પ્રતિકાર કરવાની શકિત છતા પણ ક્રોધાદિ કષાયોદયરૂપ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપકર્મનો વિપાક અત્યંત દુરંત છે એમ ચિંતવન કરતા અલ્પમાત્ર કષાયને પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન ન આપવું તે આક્રોશપરિષહ વિજય. તથા સૂત્રના ઉપદેશને અનુસરિ વિહાર કરતા અગર રહેતા કોઇ વખતે જો કે અરતિ ઉત્પન્ન થાય તો પણ સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને ભાવનારૂપ ધર્મમાં રમણતાવડે અરતિનો ત્યાગ કરવો તે અરતિપરિષહ વિજય. તથા આરામ—બગીચો. ઘર કે કોઇ એવા જ પ્રકારના એકાંત સ્થળમા વસતા, યુવાવસ્થાનો મદ અને વિલાસ—હાવભાવવડે પ્રમત્ત થયેલી મદોન્મત્ત અને શુભ મનઃસંકલ્પનો નાશ કરતિ સ્ત્રીઓના વિષયમાં પણ અત્યંત દાબમાં–વશ રાખેલ છે ઇન્દ્રિયો અને મન જેમણે એવા મુનિરાજે ' આ અશુચિથી ભરપૂર માંસનો પિંડ છે. ' આવા પ્રકારની શુભ ભાવનાના વશથી તે સ્ત્રીઓના વિલાસ હાસ્ય મૃદુ ભાષણ વિલાસપૂર્વક નિરીક્ષણ અને મોહ ઉત્પન્નકરે તેવા પ્રકારની ગતિરૂપ કામના બાણોને નિષ્ફળ કરવા અને જરા પણ વિકાર ઉત્પન્ન ન થવા દેવો તે સ્ત્રી પરિષહ વિજય. તથા નગ્નતા—નગ્નપણું, અચેલકપણું, તે અચેલકપણું શાસ્ત્રના ઉપદેશ વડે અન્યપ્રકારે વસ્ત્રને ધારણ કરવારૂપે કે જીર્ણ, અલ્પમૂલ્યવાળા, ફાટી ગયેલા અને આખા શરીરને નહિ ઢાકવાવાળા વસ્ત્ર ધારણ કરવા સંબંધે જાણવું, કારણકે લોકમાં તેવા વસ્ત્રો પહેર્યા હોય તો પણ નગ્નપણાનો વ્યવહાર થાય છે. જેમકે નદી ઉતરતો પુરૂષ નીચે પહેરવાની પોતડી માથે વીંટેલી હોય છતાં પણ ' નગ્ન ' એવો વ્યવહાર થાય છે. તથા જેણે જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરેલું છે એવી કોઇ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે વણકર જલદી કર, મને સાડી આપ, હું નાગી છું. તે પ્રમાણે ફાટેલા, અલ્પમૂલ્યવાળા, શરીરના અમુક ભાગને ઢાકનારા વસ્ત્રો ધારણ કરનારા મુનિઓ પણ અન્ય પ્રકારે ધારણ કરવાથી વસ્ત્રસહિત છતાં પણ વાસ્તવિક રીતે અચેલક ગણાય છે. "જેમ પાણીમા પ્રવેશ કરતો અને બહુ વસ્ત્રવાળો છતાં મસ્તક ઉપર કેડે પહેરવાનું વસ્ત્ર જેણે વીંટેલું છે એવો મનુષ્ય અચેલક—વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે તેમ વસ્ત્ર ધારણ કરનાર વસ્ત્રવાળા મુનિઓ પણ થોડા, જીર્ણ કુત્સિત વસ્ત્રવડે

અચેલક કહેવાય છે. જેમ કોઈ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે—હે વણકર ત્વરા કર, અને જલદી સાડી આપ. હું નાગી છું." જ્યારે એમ છે તો ઉત્તમ ધૈર્ય અને સંઘયણાદિ રહિત તૃણગ્રહણ અને અગ્નિનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી સંયમનું પાલન કરવા નિમિત્તે શાસ્ત્રોકત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા આ યુગના સાધુઓને પણ અચેલક પરિષહનુ સહન કરવું સમ્યક્ પ્રકારે જાણવું. કહ્યું છે કે—સંયમના પાલન નિમિત્તે જીર્ણાદિ વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા અને સદા મમત્વ રહિત યતિને પરિષહને સહન કરવાનું કેમ ન હોય" ?

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે તમે જે પ્રકારે કહ્યું તે પ્રકારે અચેલકપણું ઔપચારિક થયું, તેથી તેવા પ્રકારના અચેલકપણારૂપ પરિષહનું સહન કરવું તે પણ ઔપચારિક થયું, અને એમ હોય તો મોક્ષપ્રાપ્તિ શી રીતે થાય ? કારણે ઉપચરિત –આરોપિત વસ્તુ વાસ્તવિક અર્થક્રિયા કહી શકે નહિ. માણવકને વિશે અગ્નિનો આરોપ કરવાથી પાકક્રિયા થતી નથી. તેનો ઉત્તર એ છે કે–જો એમ હોય તો નિર્દોષ આહારને પણ ખાનાર મુનીને સમ્યક્ પ્રકારે ક્ષુધાપરિષહનું સહન કરવું નહિ ઘટી શકે. કારણ કે તમે કહેલા ન્યાયથી તો આહારના સર્વથા ત્યાગથીજ ક્ષુધાપરિષહ સહન કરવું ઘટી શકે. અને જો એમ માનીએ તો અરિહંત ભગવાન્ પણ ક્ષુધાપરિષહને જિતનારા ન થાય. કારણ કે ભગવાન્ પણ છદ્મસ્થાવસ્થામાં તમારા મતે પણ નિર્દોષ આહાર લે છે. તો તે પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર લેનાર ક્ષુધા પરિષહનો વિજેતા તમને ઇષ્ટ નથી એમ નથી. તેથી જેમ અનેષણીય અને અકલ્પનીય ભોજનના ત્યાગથી ક્ષુધાપરિષહનું સહન કરવું ઇષ્ટ છે તેમ મહામૂલ્ય, અનેષણીય અને અકલ્પનીય વસ્ત્રના ત્યાગથી અચેલકપરિષહનું સહન કરવું માનવું જોઇએ.

જો એમ હોય તો સુંદર સ્ત્રીના ઉપભોગનો ત્યાગ કરી કાણી, ખુંધવાળી અને બેડોળ અંગવાળી સ્ત્રીનો ઉપભોગ કરતા સ્ત્રીપરિષહ સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે એમ ન કહેવું, કારણકે સુત્રમાં સ્ત્રીનો ઉપભોગ સર્વથા પ્રતિષિદ્ધ છે. એ પ્રમાણે કોઇ પણ સૂત્રમાં જીર્ણ અને અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્રનો પ્રતિષેધ કર્યો નથી તેથી અતિપ્રસંગ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કહ્યું છે કે–જો વસ્ત્રના પરિભોગમાત્રથી અચેલકપરિષહનો જય ન થાય તો ભક્તાદિના ગ્રહણથી ક્ષુધાદિપરિષહનો પણ જય ન થાય. અહિં સ્ત્રી પરિષહના પ્રસંગથી અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થશે એમ કહે તો સૂત્રાન્તરનો બાધ થવાથી તે પ્રસંગનું નિવારણ થાય છે. જિનવરોએ મૈથુન સિવાય કોઇની સર્વથા અનુજ્ઞા આપી નથી તેમ પ્રતિષેધ પણ કર્યો નથી. કારણ કે તે (મૈથુન) રાગદ્વેષ સિવાય થતું નથી. જો એમ ન હોય તો પરિષહના સહન કરનારાએ પ્રાસુક છતાં પણ અશનાદિ

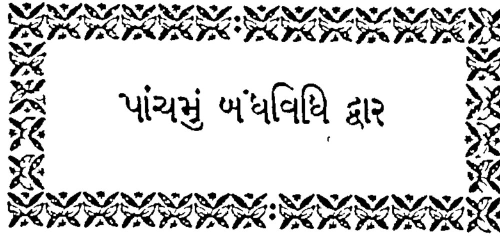
કદાચિત્ પણ ખાવું ન જોઇએ તેમ પીવું ન જોઇએ. વધારે પ્રસંગથી બસ છે. વિસ્તારથી તો ધર્મસંગ્રહણીટીકામાં અપવાદનો વિચાર કર્યો છે ત્યાંથી જાણી લેવું

તથા પદનો એક દેશ કહેવાથી આખા પદનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ગાથામાં સત્કાર શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે છતા 'સત્કાર પુરસ્કાર' ગ્રહણ કરવો. તેમાં વસ્ત્ર પાત્ર આહાર પાણી આદિ દેવા તે સત્કાર કહેવાય. અને છતા ગુણની પ્રશંસા કરવી અથવા પ્રણામ અભ્યુત્થાન–સામે જવું આસન આપવું વિગેરે પુરસ્કાર કહેવાય છે. તેમા લાંબા કાળથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા, મહા તપસ્વી, સ્વ પર સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનાર, વારંવાર પરવાદિઓને જિતનાર એવા મને કોઇપણ પ્રણામ કરતા નથી, ભક્તિ કે બહુમાન કરતા નથી, આદર પૂર્વક આસન આપતા નથી તેમજ આહાર પાણી અને વસ્ત્રપત્રાદિ પણ કોઇ આપતા નથી એ પ્રકારના દુઃપ્રણિધાન—અશુભ સંકલ્પનો ત્યાગ કરવો તે સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહ જય. તથા હું સઘળા પાપસ્થાનોનો ત્યાગી, ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યાને આચરનાર અને નિઃસંગ છું છતા પણ ધર્મ અને અધર્મના ફલરૂપ દેવ અને નારકોને જોઇ શકતો નથી માટે ઉપવાસાદિ મહા તપસ્યા કરનારને પ્રાતિહાર્ય વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રલાપમાત્ર છે આવો મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશોદયવડે જે અશુભ અધ્યવસાય થાય છે, તે દર્શન પરિષહ કહેવાય છે. તેનો જય આ રીતે કરવો–દેવો મનુષ્યોની અપેક્ષાએ પરમ સુખિ છે, વર્ત્તમાન કાળમાં દુઃખમકાળના પ્રભાવથી તીર્થંકરાદિ મહાપુરૂષો નથી તેથી પરમસુખમાં આસક્ત હોવાથી અને મનુષ્ય લોકમાં કાર્યનો અભાવ હોવાથી મનુષ્યોને દષ્ટિગોચર થતા નથી. નારકીઓ અત્યંત તીવ્ર વેદના વડે વ્યાપ્ત હોવાથી અને પૂર્વે બાંધેલા આકરા કર્મના ઉદય રૂપ બંધનવડે બદ્ધ થયેલા હોવાથી જવા આવવાની શક્તિ વિનાના છે માટે તેઓ પણ અહિં આવતા નથી. દુઃખમકાળના પ્રભાવવડે ઉત્તમ સંઘયણ નહિ હોવાથી તેવા પ્રકારનું ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાની શક્તિ નથી કે તેવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો ઉલ્લાસ પણ થતો નથી કે જે વડે જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થવાથી તેના સ્થાનમાં રહેલા દેવ નારકોને જોઇ શકાય. પૂર્વ મહાપુરૂષોને ઉત્તમ સંઘયણનાવશથી તપો વિશેષની શકિત અને ઉત્તમ ભાવના હતિ કે જેને લઇ ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાતિશય વડે સઘળું જોઇ શકતા હતા આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીના વચનમાં જરા પણ અશ્રદ્ધા થવા ન દેતા ચિત્તને સ્થિર કરવું તે દર્શન પરિષહવિજય કહેવાય છે. આ નિષદ્યા આદિ આઠ પરિષહો મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ભયના ઉદયથી નિષદ્યાપરિષહ, માનના ઉદયથી યાંચ્ચા પરિષહ, ક્રોધના ઉદયથી આક્રોશ પરિષહ, અરતિના ઉદયથી અરતિપરિષહ, પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીપરિષહ, જુગુપ્સામોહનીયના ઉદયથી નાગ્ન્યપરિષહ, લોભના ઉદયથી સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહ, અને દર્શનમોહના ઉદયથી દર્શન-

પરિષહ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પહેલેથી આરંભી બાવીશે પરિષહો રાગિઓને–પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી નવમા ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા જીવોને હોય છે. એકી વખતે એક જીવને વીશ પરિષહો થાય છે. કારણકે શીત અને ઉષ્ણ તથા નિષદ્યા અને ચર્યા એ પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવાથી એક સાથે હોતા નથી. આ પ્રમાણે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર સમાપ્ત થયું.

ચોથું બંધહેતુ દ્વાર સમાપ્ત.

॥ अर्हम् ॥

પાંચમું બંધવિધિ દ્વાર

આ પ્રમાણે બંધહેતુનામનું ચોથું દ્વાર કહ્યું. હવે બન્ધવિધિનામના પાંચમા દ્વારને કહેવાનો અવસર છે, તેમાં બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા, અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે. અહિં એમ શંકા થાય કે—बन्धस्य विधिः बन्धविधिः બન્ધની વિધિ-સ્વરૂપ પ્રકાર તે બન્ધવિધિ એવી વ્યુત્પત્તિ હોવાથી બન્ધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું એજ યુક્ત છે, ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ અહિં કહેવું તે યુક્તિ યુક્ત નથી. તો શા માટે અહિં બન્ધ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારેના સ્વરૂપને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી? તેનો ઉત્તર આપવા નીચેની ગાથા કહે છે—

बद्धस्सुदओ उदए उदीरणा तदवसेसयं संतं ।
तम्हा बंधविहाणे भन्नंते इइ भणियव्वं ॥ १ ॥

बद्धस्योदयः उदये उदीरणा तदवशेषकं सत् ।
तस्मात् बन्धविधाने भण्यमाने इति भणितव्यम् ॥ १ ॥

અર્થ—બાંધેલા કર્મનો ઉદય થાય છે, ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા થાય છે, અને શેષની સત્તા હોય છે, આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધવિધિ કહ્યે છતે ઉદયાદિનું સ્વરૂપ પણ કહેવું જોઈએ.

ટીકાનુ૦—બાંધેલા કર્મનો તેનો જેટલો જેટલો અબાધાકાળ હોય તેનો ક્ષય થયા બાદ ઉદય થાય છે. ઉદય છતા [૧]પ્રાયઃ અવશ્ય ઉદીરણા હોય છે. અને જે કર્મને અદ્યાપિ ઉદય ઉદરણાવડે ભોગવીને દૂર નથી કર્યું તે અવશેષ કર્મની સત્તા હોય છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધનું સ્વરૂપ જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે ઉદયાદિકનું સ્વરૂપ પણ અવશ્ય કહેવું જોઈએ, એટલે અનુક્રમે ચારેનું સ્વરૂપ આ દ્વારમાં કહેવામાં આવશે. ૧

તેમાં પહેલા મૂળકર્મ આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં બંધવિધિ કહે છે—

जा अपमत्तो सत्तट्ठबंधगा सुहुम छण्हमेगस्स ।
उवसंतखीणजोगी सत्तण्हं नियट्टिमीसअनियट्टी ॥ २ ॥

---

૧ અહિં પ્રાયઃ મૂકવાનું કારણ ઉદીરણા વિના એકલો ઉદય પણ હોય છે, એ જણાવવું એ છે. જેમકે—જ્ઞાનાવરણાદિ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ

यावदप्रमत्तः सप्ताष्टबन्धकाः सूक्ष्मः पण्णां एगस्य ।
उपशान्तक्षीणयोगिनः सप्तानां निवृत्तिमीश्रानिवृत्तयः ॥ २ ॥

અર્થ— અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત જીવો સાત કે આઠ કર્મના બંધક છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્ત્તિ છ કર્મ્મના, ઉપશાંતમોહ ક્ષીણમોહ-અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકવર્તિ એક કર્મના, અને નિવૃત્તિ મીશ્ર અને અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકર્ત્તિ સાત કર્મના બંધક છે.

ટીકાનુ૦— મિશ્ર ગુણસ્થાનક વર્જીને મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધિના સઘળા જીવો સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તેમાં જ્યારે આયુનો બંધ કરે ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આઠ બાંધે છે, અને શેષકાળ સાત બાંધે છે. મિશ્ર ગુણસ્થાનક માટે આગળ કહેશે માટે તેને વર્જ્યું છે. તથા સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્તિ જીવો મોહનીય અને આયુવિના સમયે સમયે છ કર્મ બાંધે છે. આ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ વાળા હોવાથી આયુનો બંધજ કરતા નથી, અને બાદર કષાયના ઉદયરૂપ બંધનું કારણ નહિ હોવાથી મોહનીય કર્મનો પણ બંધ કરતા નથી. તથા ઉપશાંતમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માઓ યોગનિમિત્તક એક માત્ર સાતા વેદનીયનોજ બંધ કરે છે. કષાયનો ઉદય નહિ હોવાથી શેષ કોઇપણ કર્મ બાંધતા નથી. તથા મિશ્ર અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે આયુવિના પ્રતિ સમય સાત સાત કર્મ બંધાય છે. આઠમે અને નવમે ગુણસ્થાનકે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી અને મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જીવ સ્વભાવે આયુનો બંધ થતો નથી.[1] આ પ્રમાણે મૂળકર્મો આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં બંધ વિધિ કહ્યો. ૨

હવે ઉદય અને સત્તાવિધિ કહે છે—

जा सुहुमसंपराओ उइन्न संताइं ताव सव्वाइं ।
सत्तट्ठुवसंते खीणे सत्त सेसेसु चत्तारि ॥ ३ ॥

---

૧ આયુનો બંધ ઘોલના પરિણામે થાય છે. ઘોલના પરિણામ એટલે પગવર્ત્તમાન પરિણામ, ચડતા ઉતરતા પરિણામ. ઉત્તરોત્તર સમયે પરિણામની ધારા ચડતિ જતિ હોય પછી ભલે તે શુભ હોય કે અશુભ હોય ત્યારે આયુકર્મ બંધાતુ નથી. આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોમા ક્રમશઃ શુદ્ધપરિણામમાં ચડતો જતો હોવાથી આયુ બંધાતુ નથી. ત્રીજે ગુણસ્થાનકે પણ ઘોલના પરિણામનો અસંભવ હોય એમ લાગે છે. પેલાથી છઠ્ઠા સુધિમાં ઘોલના પરિણામનો સંભવ છે, તેવા પરિણામે ત્યાં આયુનો બંધ થાય છે. સાતમે ગુણસ્થાનકે જો કે આયુ બંધાય છે ખરૂ, પણ ત્યાં નવિ શરૂઆત થતી નથી. છઠ્ઠે આરંભેલ સાતમે પુરૂં કરે છે એટલુંજ.

यावत्सूक्ष्मसंपरायः उदीर्णानि सन्ति तावत्सर्वाणि ।
सप्ताष्टौ उपशान्ते क्षीणे सप्त शेषेषु चत्वारि ॥ ३ ॥

અર્થ—સૂક્ષ્મસંપરાય પર્યંત સઘળા આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. ઉપશાંત મોહે સાતકર્મનો ઉદય અને આઠ કર્મની સત્તા હોય છે. ક્ષીણમોહે સાતનો ઉદય અને સાતની સત્તા હોય છે. અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ચાર કર્મનો ઉદય અને ચાર કર્મની સત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં મોહનીયકર્મનો ઉદય અને સત્તા હોય છે. તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે ઉદયમાં સાત કર્મ હોય છે. કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ઉપશમ થયેલો હોવાથી તેનો ઉદય હોતો નથી. અને સત્તામાં આઠે કર્મ હોય છે. કેમકે મોહનીયકર્મ સત્તામાં તો પડ્યું જ છે. તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે સાત કર્મનો ઉદય અને સાત કર્મની સત્તા હોય છે. કારણકે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયેલો હોવાથી તે ઉદય કે સત્તામાં હોતું નથી. તથા ઘાતિકર્મનો સર્વથા નાશ થયેલો હોવાથી સયોગિ અને અયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે અઘાતિ ચાર કર્મનોજ ઉદય અને સત્તા હોય છે. આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ઉદય અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩.

ઉદીરણાના સંબંધમાં ઘણું કહેવાનું હોવાથી તેનો વિધિ આગળ કહેશે, તેને બાકી રાખી હવે જીવસ્થાનકોમાં બંધ ઉદય અને સત્તા ઘટાવે છે—

बंधंति सत्त अट्ठ व उइन्न सत्तट्ठगा उ सव्वेवि ।
सत्तट्ठछेग बंधगभंगा पज्जत्तसन्निम्मि ॥ ४ ॥

बध्नन्ति सप्ताष्टौ वा उदीर्णसत्ताष्टकास्तु सर्वेऽपि ।
सप्ताष्टषडेकाः बन्धकभङ्गाः पर्याप्तसंज्ञिनि ॥ ४ ॥

અર્થ—સઘળા જીવો સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તથા સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામાં આઠે કર્મો હોય છે. માત્ર પર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં ગુણસ્થાનકના ભેદે સાત આઠ છ અને એક એમ બંધના ચાર ભાંગા હોય છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તેર ભેદ વાળા સઘળા જીવો પ્રતિસમય સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તેમાં પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બાંધે ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આઠ કર્મ બાંધે છે. શેષ કાળ નિરંતર સાત કર્મ બાંધે છે. તથા તેર ભેદના સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામા આઠે કર્મો હોય છે. તથા પર્યાપ્ત

સંજ્ઞિમાં સાત આઠ છ અને એક એમ ગુણસ્થાનકના ભેદે બંધના ચાર વિકલ્પો હોય છે. એટલે કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ કોઈવખતે સાત બાંધે છે, કોઇ વખતે આઠ બાંધે છે, કોઇ વખતે છ બાંધે છે, અને કોઇ વખતે એક બાંધે છે. તેમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયતપર્યંત સઘળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો આયુ બંધકાળે આઠ કર્મ, અને શેષ સઘળો કાળ સાત કર્મ બાંધે છે. તથા મિશ્ર અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ સઘળા જીવો આયુવિના સાત કર્મ બાંધે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયે આયુ અને મોહનીય વિના છ કર્મ બાંધે છે. અને ઉપશાંત મોહથી આરંભી સયોગિ કેવળિ સુધિના સઘળા આત્માઓ એક સાતા વેદનીય કર્મનો બંધ કરે છે. અયોગિ કેવળિ ભગવાન બંધહેતુના અભાવે એક પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. તથા ગાથામાં सत्तट्ठगा પછી ગ્રહણ કરેલ तु શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણ ઉદયના વિકલ્પો તથા આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણ સત્તાના વિકલ્પો પર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં સમજવા. અને તે ગુણસ્થાનક પરત્વે ઉદય અને સત્તાના વિધિમાં ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે જાણવા. ૪

હવે ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાવિધિ કહે છે—

जाव पमत्तो अट्ठण्हुदीरगो वेयआउवज्जाणं ।
सुहुमो मोहेण य जा खीणो तप्परओ नामगोयाणं ॥५॥

यावत्प्रमत्तः अष्टानामुदीरकः वेदनीयायुर्वर्जानां ।
सूक्ष्मः मोहेन च यावत् क्षीणः तत्परतः नामगोत्रयोः ॥ ५ ॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત પર્યંત સઘળા જીવો આઠ કર્મના ઉદીરક હોય છે, અપ્રમત્તથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપરાય સુધિના સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક હોય છે, મોહનીય વિના પાંચ કર્મના ક્ષીણમોહ પર્યંત ઉદીરક છે, અને તે પછીના સયોગિ કેવળિ ગુણ સ્થાનક વર્ત્તિ જીવો નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મના ઉદીરક છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક પર્યંત સઘળા જીવો આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે. એટલે કે તે સઘળા જીવોને સમયે સમયે આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે. માત્ર પોત પોતાનું આયુ ભોગવાતા ભોગવાતા એક આવલિકા પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતિ નથી તે કાળે તેઓ સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે. ઉદયાવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાંથી દલિકો ખેંચી ઉદયાવલિકા સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે. અહિં માત્ર એક આવલિકા જ બાકી છે ઉપરની સઘળી સ્થિતિ ભોગવાઈને દૂર થયેલી છે

એટલે ઉપરથી ખેંચવા યોગ્ય દલિકો નહિ હોવાથી તે એક આવલિકા કાળ આયુવિના સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે. સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા સઘળા જીવો સર્વદા આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે. કારણ કે આયુની છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિશ્રગુણસ્થાકનો જ અસંભવ છે. કેમકે અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ શેષ રહે ત્યારે જ મિશ્રગુણસ્થાનક વર્ત્તિ સઘળા જીવો તથાસ્વભાવે ત્યાંથી પછી ચોથે કે પહેલે ગુણસ્થાનકે ચાલ્યા જાય છે, ત્રીજે ગુણસ્થાનકે રહેતા નથી. તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક છે. અપ્રમત્ત દશાના પરિણામવડે વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા થતિ નથી માટે એ બે કર્મનું વર્જન કર્યું છે. સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરતા કરતા સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે છેલ્લી આવલિકામાં મોહનીયવિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા થાય છે.' ઉપશમશ્રેણિમાં તો મોહની સત્તા વધારે હોવાથી ચરમ સમય પર્યંત ઉદીરણા થાય છે. તેથી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની ચરમ આવલિકાથી આરંભી ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત મોહનીય વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ પાંચકર્મની ઉદીરણા થાય છે. માત્ર ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયની સ્થિતિ સત્તામાં એક અવલિકા જ શેષ રહેવાથી તેની ઉદીરણા થતિ નથી, નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે. કોઇ પણ કર્મની સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતિ નથી, કારણકે ઉપરની સ્થિતિમાંથી ખેંચી શકાય તેવું દળ રહ્યુ નથી. તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકાથી આરંભી સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત માત્ર નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે. સૂક્ષ્મ કે બાદર કોઇ પણ પ્રકારનો યોગ નહિ હોવાથી અયોગિ કેવળિ ભગવાન કોઈ પણ કર્મની ઉદીરણા કરતા નથી. ઉદીરણા યોગ હોય ત્યારેજ થાય છે. અયોગિ ગુણસ્થાને યોગ નથી માટે ઉદીરણા થતિ નથી. કહ્યું છે કે—'અયોગિ આત્મા કોઇપણ કર્મને ઉદીરતો નથી' ૫.

અહિં શંકા કરે છે કે ઉદય હોય ત્યારેજ ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે. એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં તે તે સ્થાને કહ્યું છે. તો શું જ્યાં સુધિ ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે? અથવા ઉદય હોય છતા ઉદીરણા પ્રવર્તતી નથી એમ પણ બને છે? તેનો ઉત્તર આપતા આ ગાથા કહે છે—

जावुदओ ताव उदीरणावि वेयणीयआउवज्जाणं ।
अद्धावलियासेसे उदए उ उदीरणा नत्थि ॥ ६ ॥

यावदुदयः तावदुदीरणाऽपि वेदनीयायुर्वर्जानाम् ।
अध्धावलिकाशेषे उदये तु उदीरणा नास्ति ॥ ६ ॥

અર્થ—વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ છ કર્મની જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા પણ હોય છે. તથા કોઇપણ કર્મની સત્તામાં એક આવલિકા સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદયજ હોય છે.

ટીકાનુ૦—વેદનીય અને આયુવિના શેષ છ કર્મ્મની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે. વેદનીય અને આયુકર્મની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે. અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આગળ વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા દૂર થવા છતા પણ દેશોન પૂર્વ કોટિપર્યંત કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે. અહિં દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળની અપેક્ષાએ સમજવો. તથા સઘળા કર્મ્મોની અદ્ધાવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્ત્તે છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી. અદ્ધાવલિકાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આવલિ એટલે પંક્તિ–શ્રેણિ. તે શ્રેણિ પ્રાયઃ દરેક પદાર્થની હોઇ શકે છે પરંતુ અહિં કાળનીજ પંક્તિ લેવાની હોવાથી અદ્ધા શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. અદ્ધા—કાળની આવલિકા—શ્રેણિ તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ પ્રતિનિયત સંખ્યાવાળી–આવલિકાના સમયપ્રમાણ જે સમયરચના તે અદ્ધાવલિકા કહેવાય છે. તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ એક આવલિકા જેટલા કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય દલિકો સત્તામાં જ્યારે શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્ત્તે છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, મોહનીય, અને આયુકર્મની પોતપોતાની પર્યંતાવલિકામા ઉદય હોય છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી. કારણ કે ત્યાં તેનું લક્ષણ ઘટતું નથી. ઉદીરણાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકા જેટલા કાળમાં ભોગવાય એવી જે નિષેક રચના તે ઉદયાવલિકા કહેવાય છે. તે ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને કષાયયુક્ત અગર કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે ખેંચી ઉદયાવલિકામા રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—'ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાંથી કષાયસહિત કે કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે દલિકોને ખેચી ઉદયાવલિકામા પ્રવેશ કરાવવો—મેળવવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે.' જ્યારે કોઇપણ કર્મ્મની સત્તામાંજ એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકા ઉપર કોઇપણ સ્થિતિસ્થાનક નથી કે જેમાંથી દલિક ખેંચી તેને ઉદયાવલિકામા પ્રવેશ કરાવે—મેળવે. માટે તે વખતે ઉદય હોય છે છતા પણ ઉદીરણા થતિ નથી. તથા ગાથામાનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો અયોગિ અવસ્થામાં ઉદય

હોય છે છતા યોગનો આભાવ હોવાથી ત્યાં ઉદીરણા થતી નથી. જો કે નામ ગોત્ર અને વેદનીય કર્મની પર્યંતાવલિકા ચૌદમે ગુણસ્થાનકે શેષ રહે છે પરંતુ ત્યાં યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણાજ થતિ નથી. તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મની ઉદીરણા તેરમાના ચરમસમયપર્યંત અને વેદનીયની ઉદીરણા પ્રમત્તપર્યંત પ્રવર્ત્તે છે. આયુકર્મની પર્યંતાવલિકા ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રીજુ ગુણસ્થાનક વર્જી અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધિમાં શેષ રહી શકે છે. કારણ કે ત્રીજું છોડી અગીઆર ગુણસ્થાનક સુધિમાં મરણ પામી શકે છે. અને ક્ષપકશ્રેણિમાં ચૌદમે ગુણસ્થાનકેજ શેષ રહે છે, પરંતુ તેની ઉદીરણા છઠ્ઠા સુધિજ પ્રવર્ત્તે છે. આગળ ઉપરના ગુણઠાણે અધિક આયુસત્તામાં હોય તો પણ ઉદીરણા થતિ નથી. કારણ પૂર્વે કહ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યો. ૬.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી ઉદીરણાનો વિધિ કહેવો જોઇએ, તેમાં કઈ પ્રકૃતિની કયા ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદીરણા હોય છે? તેના નિરૂપણ માટે કહે છે—

सायासायाऊणं जाव पमत्तो अजोगि सेसुदओ ।

जा जोगि उईरिज्जइ सेसुदया सोदयं जाव ॥ ७ ॥

सातासातायुषां यावत्प्रमत्तोऽयोगिशेषोदयः ।

यावत् सयोगी उदीर्यंते शेषोदयाः स्वोदयं यावत् ॥ ७ ॥

અર્થ—સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુની ઉદીરણા પ્રમત્ત સંયત પર્યંત થાય છે. આ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય છે તેની ઉદીરણા સયોગિગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે. અને ઉદય પ્રાપ્ત શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પોતાના ઉદય પર્યંત થાય છે.

ટીકાનુ૦—સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુની ઉદીરણા પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે, અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે થતિ નથી. કારણ કે એ ત્રણ પ્રકૃતિની ઉદીરણામાં પ્રમત્તદશાના પરિણામ હેતુ છે, છઠ્ઠા સુધિજ પ્રમત્ત દશા છે માટે ત્યાં સુધિજ ઉદીરણા થાય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અપ્રમત્ત-દશા હોવાથી થતિ નથી. તથા સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્ય આયુ વિના જે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકે ઉદય છે તેની ઉદીરણા સયોગિ કેવળિ-ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે. એટલે કે સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્ય આયુ-વિના શેષ જે ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ તિર્થંકરનામકર્મ સૌભાગ્ય આદેય યશઃકીર્ત્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવ-ળિગુણસ્થાનકે ઉદય છે, પરંતુ તેઓની ઉદીરણા સયોગિ કેવળિગુણસ્થાન-કના ચરમસમય પર્યંત થાય છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન યોગના અભાવે કોઇ-પણ કર્મપ્રકૃતિને ઉદીરતા નથી. તથા પૂર્વોક્ત તેર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પ્રકૃતિ-

ઓની ઉદીરણા તે તે પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય ત્યાં સુધિ થાય છે. એટલે કે જે ગુણસ્થાનક પર્યંત તેનો ઉદય હોય ઉદીરણા પણ ત્યાં સુધિ થાય છે. માત્ર ચરમાવલિકામાં ઉદીરણા થતિ નથી એટલે કે કોઇપણ કર્મપ્રકૃતિની ભોગવતા ભોગવતા સત્તામાં એક આવલિકાજ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા થતિ નથી. હવે કયા ગુણસ્થાનક પર્યંત કઇ કઇ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે? તે કહે છે.—મિથ્યાત્વમોહનીય, આતપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અને અપર્યાપ્તનામરૂપ પાંચ પ્રકૃતિઓની મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક પર્યંત ઉદીરણા થાય છે. કારણકે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય પહેલા ગુણસ્થાનકેજ છે અને આતપાદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોને પહેલુંજ ગુણસ્થાનક હોય છે. તથા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચોરેન્દ્રિયજાતિ તથા સ્થાવર નામકર્મ એ નવપ્રકૃતિની ઉદારણા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પર્યંત થાય છે. કારણકે અનંતાનુબંધિનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનક સુધિજ છે, અને શેષ એકેન્દ્રિય જાતિનામકર્માદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોમાં કરણાપર્યાપ્તાવસ્થામાજ બીજું ગુણસ્થાનક હોય છે. તે સિવાય હંમેશા પહેલું ગુણસ્થાનક હોય છે એટલે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકસુધિ હોવાથી તેની ઉદીરણા પણ બીજા ગુણસ્થાનક સુધિજ થાય છે. મિશ્રમોહનીય કર્મનો ઉદય ત્રીજે ગુણસ્થાનકેજ હોવાથી તેની ઉદીરણા પણ ત્રીજું ગુણસ્થાનક જ્યાં સુધિ રહે ત્યા સુધિજ થાય છે. તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, દેવાયુ, નારકાયુ, તિર્યંગાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, દુર્ભગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિરૂપ સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક સુધિ થાય છે, તે પછી થતિ નથી. કારણકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય ચોથા ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે ત્યાર પછીના ગુણસ્થાનકે તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા દેવત્રિક નરકત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય દેવતા નારકીને પહેલા ચાર ગુણસ્થાનક હોવાથી ચાર ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે. અહિ ભવધારણીય વૈક્રિશરીરની વિવિક્ષા હોવાથી વૈક્રિયદ્વિકે ચાર ગુણસ્થાનક કહ્યા છે અન્યથા કૃત્રિમ વૈક્રિયશરીર નામનો ઉદય તો સાત ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે. તથા કોઇ પણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યાં પહેલું બીજું અને ચોથું એ ત્રણ ગુણસ્થાનકજ હોય છે બીજા કોઇ ગુણસ્થાનકો હોતા નથી માટે મનુષ્યતિર્યંચાનુપૂર્વિનો ઉદયપણ ત્રીજા વિના ચતુર્થ ગુણસ્થાનકસુધિજ હોય છે. તથા દૌર્ભાગ્ય અનાદેય અને અપયશકીર્ત્તિ નામકર્મનો ઉદય દેશવિરતિ આદિ ગુણસંપન્ન જીવોને ગુણનિમિત્તેજ હોતો નથી માટે સત્તરપ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ ચોથા ગુણસ્થાનક સુધિજ થાય છે. તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, તિર્યગ્ગતિ, તિર્યગાયુ, ઉદ્યોતનામકર્મ, અને નીચગોત્ર એ આઠ પ્રકૃતિની ઉદી-

રણા છે. દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક સુધિ થાય છે. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધિ હોય છે આગળ તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા તિર્યંચોને પાંચગુણઠાણા હોવાથી તિર્યગ્ગતિ અને તિર્યંચાયુનો ઉદય પણ પાંચ ગુણસ્થાનક સુધિજ હોય છે. ઉદ્યોતનામકર્મ તિર્યંચગતિનું સહચારિ હોવાથી તેનો ઉદય પણ પાંચમા સુધિજ હોય છે. જો કે આગળ ઉપર સાધુ વૈક્રિય કે આહારક શરીર કરે ત્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે પરંતુ તે મનુષ્ય-ગતિની સહચારિ નથી તેથી તથા અલ્પકાળપર્યંત તેમજ અલ્પને તેનો ઉદય હોવાથી વિવક્ષી નથી. તથા નીચગોત્રનો ઉદય પણ તિર્યંચો આશ્રયીનેજ પાંચમા ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે માટે આ આઠે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ પાંચમા ગુણસ્થાનકસુધિજ થાય છે. તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને આહારકદ્વિકરૂપ પાંચ પ્રકૃતિની ઉદીરણા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત હોય છે. કારણ કે થીણદ્ધિ નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા એ ત્રણ નિદ્રાઓ સ્થૂલ પ્રમાદરૂપ હોવાથી અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઇ શકે નહિ માટે પ્રમતપર્યંત તેનો ઉદય હોય છે. તથા આહારક શરીર અને તેના અંગોપાંગનો ઉદય પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકશરીર કરનાર ચૌદ પૂર્વધરને હોય છે. જો કે આહારકશરીર કરી ઉદ્યોત નામકર્મવિના ૨૯ અને ઉદ્યોતનામકર્મસહિત ૩૦ના ઉદયે વર્ત્તતા કોઇ સાધુ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યા આહારકદ્વિકનો ઉદય ઘટી શકે છે પરંતુ તેઓ અલ્પ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી તેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય લીધો છે માટે એ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ પ્રમત્તસંયતસુધિજ હોય છે. તથા સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આરંભી ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી એ પહેલાંજ કહ્યું છે. તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય અર્ધનારાચ કિલિકા અને છેવટ્ઠા સંઘયણની ઉદીરણા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત થાય છે. આગળ ઉપર થતિ નથી. કારણ કે આગળ ઉપર ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમક કે ક્ષપક જીવોજ હોય છે તેઓને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વજ હોય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વીનેજ ચોથાથી સાતમા સુધિમાં હોય છે માટે તેની ઉદીરણા પણ ત્યાં સુધિજ કહી છે. અને છેલ્લા ત્રણ સંઘ-યણ વડે કોઇપિણ શ્રેણિ પ્રારંભી શકતા નથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધિજ જઇ શકે છે તેથી તેનો ઉદય સાતમા સુધિ હોય છે એટલે ઉદીરણા પણ સાતમા સુધિજ થાય છે. તથા હાસ્યષટ્કની ઉદીરણા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકસુધિ હોય છે આગળના ગુણસ્થાનકે અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ હોતી નથી. તથા વેદત્રિક, સંજ્વલન ક્રોધ માન અને માયા એ ૭ પ્રકૃતિની અનિવૃત્તિકરણ પર્યંત થાય છે અહિં તેનો સર્વથા ક્ષય અથવા

ઉપશમ થતો હોવાથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે તેની ઉદીરણા હોતિ નથી. તથા સંજ્વલન લોભની સૂક્ષ્મસંપરાયપર્યંત ઉદીરણા થાય છે. તેમાં ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયપર્યંત અને ક્ષપકશ્રેણિમાં ચરમાવલિકા છોડી બાકીના કાળમાં થાય છે. તથા ઋષભનારાચ અને નારાચસંઘયણની ઉદીરણા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક સુધિ થાય છે. કેમકે આ બે સંઘયણવાળા ઉપશમ શ્રેણિમાંઠી અહિં સુધિજ આવી શકે છે. તથા ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણ એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણ પંચક, અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની ક્ષીણમોહપર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે. માત્ર ચરમાવલિકામા ઉદીરણા હોતી નથી. કર્મસ્તવના પ્રણેતા તો ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયપર્યંત નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉદય માને છે. કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે—'નિદ્રા અને પ્રચલાનો ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે.' તેથી તેમના માતે ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયપર્યંત નિદ્રાદ્વિકનો ઉદય જાણવો. ઉદીરણા ચરમાવલિકા છોઠીને સમજવિ. અને પંચસંગ્રકારના મતે ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા એ બંને હોય છે. તથા ઔદારિક શરીર ઔદારિક અંગોપાંગ તૈજસ કાર્મણ સંસ્થાન ષટ્ક વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ પરાઘાત ઉપઘાત અગુરૂલઘુ ઉચ્છ્વાસ પ્રત્યેક સ્થિર અસ્થિર શુભ અશુભ સુસ્વર દુઃસ્વર અને નિર્માણ રૂપ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે. અયોગિ ગુણસ્થાનકે ઉદય નહિ હોવાથી ઉદીરણા પણ હોતિ નથી. યોગનો રોધ કરેલો હોવાથી ઉચ્છ્વાસ નામકર્માદિ પ્રકૃતિઓનો અને પુદ્ગલનો સંબંધ છોડયો હોવાથી શરીર નામકર્માદિ પુદ્ગલ વિપાકિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ થતિ નથી. તથા ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ આદેય યશઃકીર્ત્તિ મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ તીર્થંકર નામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ દશ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા તેરમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત થાય છે, અને ઉદય અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત હોય છે. યોગના અભાવે અહિં ઉદીરણા હોતિ નથી. આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યો.

હવે જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતા પણ ઉદીરણા ભજનાએ હોય છે તે બતાવે છે—

निद्दाउदयवईणं समिच्छपुरिसाण एगचत्ताणं ।
एयाणं चिय भज्जा उदीरणा उदए नन्नासिं ॥ ८ ॥

निद्रोदयवतीनां समिथ्यात्वपुम्पाणामेकचत्वारिंशताम् ।
एतामामेव भजनीयोदीरणोदये नान्यामाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા, ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી પ્રકૃતિઓ, મિથ્યાત્વમોહનીય, અને પુરૂષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતા પણ ઉદીરણા ભજનીય જાણવિ. અને તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા હોય છે.

ટીકાનુ૦—પાંચ નિદ્રા, ત્રીજા દ્વારમાં કહેલ જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક સાત અસાત વેદનીય, સ્ત્રીવેદ નપુંસકવેદ સમ્યક્ત્વમોહનીય સંજ્વલન લોભ ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ આદેય યશઃકીર્ત્તિ મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ, તીર્થંકરનામ ઉચ્ચગોત્ર ચાર આયુ એ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓ, તથા મિથ્યાત્વમોહનીય અને પુરૂષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતા પણ ઉદીરણા ભજનીય હોય છે. એટલે કે અમુક ટાઇમ એકલો ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા નથી પણ હોતિ. તે આ પ્રમાણે—[1]પાંચ નિદ્રાનો શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછીથી આરંભી જ્યાં સુધિ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધિ કેવળ ઉદયજ હોય છે, ઉદીરણા હોતિ નથી. શેષ કાળ ઉદય અને ઉદીરણા બંને સાથેજ હોય છે. તથા ચારે આયુની પોત પોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી. તથા જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કની ક્ષય થતા થતા સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે બારમા ગુણસ્થાનકની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતિ નથી. તથા ક્ષપક શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદયજ હોય છે. તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા ચરમાવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્ત્વ મોહનીયની ઉદીરણા થતિ નથી, ઉદયજ માત્ર હોય છે. તથા ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમ સ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી. તથા ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચે-

---

૧ કોઇપણ કર્મ પ્રકૃતિની સત્તામા એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે ઉપરથી ખેંચવા લાયક કોઇ દલિક નહિ હોવાથી ઉદીરણા થતિ નથી. જેમ કે—જ્ઞાનાવરણ પંચક. તથા પાંચ નિદ્રામાં સત્તામાં તેની વધારે સ્થિતિ હોવા છતા શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછી અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થતા પહેલા વચ ગાળમા જીવ સ્વભાવેજ ઉદીરણા થતિ નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધિ નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે એમ સામાન્ય કહ્યુ છે. 'ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી આરંભી' એમ કહ્યુ નથી. એ અભિપ્રાયે વિગ્રહ ગતિથી આરંભી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધિ નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય એમ સંભવે છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે 'निद्रा तृतीयपर्याप्ति यावदुदीरणाव्यवगमेनानुभवन्त्युर्ध्वमुदीरणा' મતાંતર હોય તેમ લાગે છે. તત્વ કેવળી મહારાજ જાણે.

ન્દ્રિયજાતિ તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓની અયોગિ અવસ્થામાં યોગના અભાવે ઉદીરણા થતિ નથી, ફક્ત ઉદય જ હોય છે. તથા સાત અસાત વેદનીયની અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તથાવિધ અધ્યવસાયના અભાવે ઉદીરણા હોતિ નથી કેવળ ઉદય પ્રવર્ત્તે છે. તથા સ્રીવેદના ઉદયે ક્ષપક શ્રેણિ આરંભનારને સ્રીવેદની,નપુંસકવેદના ઉદયે આરંભનારને નપુંસકવેદની અને પુરૂષવેદના ઉદયે આરંભનારને પુરૂષવેદની પોતપોતાની પ્રથમસ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા થતિ નથી કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે. માટે ઉપરોક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતા પણ ઉદીરણા ભજનીય સમજવિ. તથા અન્ય એકાશી પ્રકૃતિઓની ઉદય છતા ઉદીરણા ભજનીય નથી. એટલે કે શેષ એકાશી પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા પણ હોય છે પરંતુ ઉદીરણા વિનાનો કેવળ ઉદય કોઇ કાળે પણ હોતો નથી. બંને સાથે જ થાય છે અને સાથે જ જાય છે. આ પ્રમાણે ઉદીરણા વિસ્તાર પૂર્વક કહી. ૮

હવે બંધને વિસ્તાર પૂર્વક કહેવા ઇચ્છતા, પહેલા બંધના પ્રકારો જણાવેછે—

होइ अणाइअणंतो अणाइसंतो य साइसंतो य ।
बंघो अभव्वभव्वोवसंतजीवेसु इइ तिविहो ॥ ९ ॥

भवति अनाद्यनन्तः अनादिसान्तश्च सादिसान्तश्च ।
बन्धः अभव्यभव्योपशान्तजीवेषु इति त्रिविधः ॥ ९ ॥

અર્થઃ—અભવ્ય, ભવ્ય અને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી પડેલા જીવોમાં અનુક્રમે અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાન્ત બન્ધ હોય છે. એમ બન્ધ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અભવ્ય જીવોમાં અનાદિ અનંત છે. તેમાં ભૂતકાળમાં સર્વદા બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, અને ભવિષ્ય કાળમાં કોઇ પણ કાળે બંધનો નાશ નહિ થાય, સર્વદા બંધ કર્યા જ કરશે માટે અનંત. તથા ભવ્ય જીવોમાં અનાદિસાત. તેમાં ભૂત કાળમાં હમેશાં બંધ થતો હોવાથી અનાદિ. અને ભવિષ્યકાળમા મોક્ષમાં જતા કોઇ કાળે બંધનો વિચ્છેદ થશે માટે સાન્ત. તથા ઉપશાંતમોહ ગુણ સ્થાનકેથી પડેલા જીવોમાં સાદિ સાંત. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે બંધનો અભાવ હોવાથી અને ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી બંધ થતો હોવાથી સાદિ. એટલે કે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ થતો નથી ત્યાંથી પડી દશમા આદિ ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે બાંધે માટે સાદિ. અને તેને ભવિષ્યકાળમાં વધારેમાં વધારે કઇંક ન્યુન અર્ધપુદગલ પરાવર્ત્ત કાળે મોક્ષમાં જતા બંધનો નાશ થશે માટે સાંત. આ પ્રમાણે બંધ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. ૯

હવે આજ ત્રણ પ્રકારના બંધના ઉત્તરભેદો બતાવે છે—

पयडीठिईपएसाणुभागभेया चउव्विहेक्केक्को ।
उक्कोसाणुक्कोसगजहन्नअजहन्नया तेसिं ॥ १० ॥
ते वि हु साइअणाईधुवअधुवभेयओ पुणो चउहा ।
ते दुविहा पुण नेया मूलुत्तरपइयभेएणं ॥ ११ ॥

प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभागभेदात् चतुर्विध एकैकः ।
उत्कृष्टानुष्कृष्टकजघन्याजघन्यता तेषाम् ॥ १० ॥
तेऽपि हु साद्यनादिध्रुवाध्रुवभेदतः पुनश्चतुर्द्धा ।
ते द्विविधाः पुनः ज्ञेया मूलोत्तरप्रकृतिभेदेन ॥ ११ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત [1]અનાદિ અનંતાદિ એકેક બન્ધ પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તથા તે પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર ભેદ થાય છે. તથા તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક ભેદો સાદિ અનાદિ અનંત અને સાંત એમ ચાર ચાર પ્રકારે-ભેદે છે અને તે પ્રત્યેક મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદે બબ્બે ભેદે છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં જે અનાદિ અનંત આદિ બંધના ભેદો કહ્યા, તે દરેક પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશના ભેદે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તે આપ્રમાણે—પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ. એટલે કે પૂર્વોકત બંધના ત્રણ ભેદ પ્રકૃતિબંધાદિ ચારેમા ઘટે છે. જેમ કે—પ્રકૃતિબંધ અભવ્યને અનાદિ અનંત, ભવ્યને અનાદિ સાંત અને અહિં સાંપરાયિક બંધની વિવક્ષા હોવાથી અને ઉપશાતમોહે સાંપરાયિક બંધ થતો નહિ હોવાથી ત્યાંથી પડતા પ્રકૃતિબંધ થાય માટે સાદિ સાંત એમ ત્રણે પ્રકાર પૂર્વે જેમ સામાન્ય બંધમાં ઘટાવ્યા છે તેમ અહિં પણ ઘટાવિ લેવાના છે. એમ સ્થિતિબંધાદિ માટે પણ સમજવું. તથા અનાદિ અનંતાદિ ભેદોની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પ્રકૃતિબંધાદિ દરેકના સામાન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર પ્રકાર છે. તાત્પર્ય એ કે પ્રકૃતિબધાદિ એક એક ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એમ ચાર ચાર ભેદે છે. તેમા વધારેમાં વધારે જે બંધ તે ઉત્કૃષ્ટ, સમયાદિ ન્યૂન થતા થતા જઘન્ય સુધિનો જે બંધ તે અનુત્કૃષ્ટ. ઓછામાં ઓછો જે બંધ તે જઘન્ય,

---

૧ જેની અંત શરૂઆત કે અંત ન હોય તે અનાદિ અનંત, જેની શરૂઆત ન હોય પરંતુ અંત હોય તે અનાદિ સાંત, જેની શરૂઆત હોય અને અંત ન હોય તે સાદિ અનંત, અને જેની શરૂઆત અને અંત એમ બંને હોય તે સાદિસાન્ત.

અને સમયાદિ વધતા વધતા ઉત્કૃષ્ટ સુધિનો જે બંધ તે અજઘન્ય. સામાન્ય રીતે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદો હોય છે. અહિં જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ બબ્બેની જોડી મળી ચાર ભેદ કહ્યા છે. તેમાં જઘન્ય પ્રકૃતિબંધાદિનો જઘન્યમાં અને મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટનો અજઘન્યમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત પ્રકૃતિબંધાદિના કુલ ભેદોનો બે ભેદમાં સમાવેશ કર્યો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધાદિનો ઉત્કૃષ્ટમાં, અને મધ્યમ તથા જઘન્યનો અનુત્કૃષ્ટમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્યપર્યંત પ્રકૃતિબંધાદિના કુલ ભેદોનો પણ બે ભેદમાં સંગ્રહ કર્યો છે. અહિં એમ શંકા થાય કે પ્રકૃતિબંધાદિના સઘળા ભેદોનો જઘન્ય અજઘન્યમાં અથવા ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ કોઈપણ બેમાં સંગ્રહ—સમાવેશ થાય છે તો ચાર ભેદ શા માટે લીધા? કોઈપણ બેજ લેવા જોઈતા હતા? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે–કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર સાદિ આદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર ચાર ભાંગા ઘટે છે. કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ પર બે ભાગા તો કોઈ વખત અજઘન્ય ઉપર બે ભાંગા ઘટે છે. આ રીતે ભાંગાની ઘટના ભિન્ન ભિન્ન રીતે થતિ હોવાથી ચારે ભેદ લીધા છે. આની વિશેષ સ્પષ્ટતા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં જ્યારે તે ભાંગાઓ ઘટાવશે ત્યારે થશે. તથા તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક ભેદો યથા સંભવ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે— સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ તેમાં જેની અંદર શરૂઆત હોય તે સાદિ, અને શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ. તથા જેનો અંત હોય તે સાન્ત, અને જેનો અંત ન હોય તે અનંત. અહિં ઉત્કૃષ્ટ આદિ સઘળા ભેદો કંઈ સાદિ આદિ ચાર ભેદે ઘટતા નથી માટે અમે યથાસંભવ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. એનેજ સ્ફુટ કરે છે-જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય, તેના અનુત્કૃષ્ટ ભેદ ઉપર સાદિ આદિ ચાર ભાગા ઘટે છે. કારણકે ઉપરના ગુણસ્થાનકે નહિ ગયેલા નહિ જનારા અને જઈને પતિત થયેલા જીવો હોય છે. એ રીતે જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાંગામાં સાદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે. તથા જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાને થતા હોય તેના અનુત્કૃષ્ટ ભાંગા પર સાદિ અને સાત એ બે ભાગા ઘટેછે. કારણકે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે વારાફરતિ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ બનેનો સંભવ છે. માટે એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાંગા પર સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા ઘટે છે. જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અમુક સમયજ હતા હોવાથી તેના પરતો સાદિ અને સાંત એ બેજ ભાંગા ઘટે છે. તથા તે સાદિ આદિ ભાગા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ભેદે બબ્બે પ્રકારે જાણવા. આ પ્રકૃતિબંધાદિ

સઘળા ભેદો યથાવસરે સૂત્રકાર પોતેજ વિસ્તારપૂર્વક કહેશે માટે અમે અહિં તેનો વિચાર કર્યો નથી. ૧૦-૧૧

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં સંભવતા બંધના અન્ય પણ ચાર ભેદો છે, તેઓને હવે બતાવે છે.—

भूओगारप्पयरग अव्वत्त अवट्ठिओ य विन्नेया।
मूलुत्तरपगईबंधणासिया ते इमे सुणसु ॥ १२ ॥

भूयस्कारोऽल्पतरकोऽवक्तव्योऽवस्थितश्च विज्ञेयाः।
मूलोत्तरप्रकृतिबन्धनाश्रिताः तानिमान् शृणुत ॥ १२ ॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધાશ્રિત ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત એ ચાર ભાંગા જાણવા. જેઓના સ્વરૂપને હવેપછી કહેશે તેને તમે સાંભળો.

ટીકાનુ૦—મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ એ બંનેને આશ્રયીને રહેલા—એટલે કે એ દરેકમાં ઘટતા અન્ય પણ ચાર ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે—ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવકતવ્ય, અને અવસ્થિત. હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે થોડી પ્રકૃતિ બાંધી વધારે પ્રકૃતિ બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધ થાય છે, તેનાથી એકાદિ પ્રકૃતિનો વધારે બંધ કરે, જેમ કે-સાત કર્મ બાંધી આઠનો બંધ કરે, તે બંધ ભૂયસ્કાર કહેવાય છે. જ્યારે વધારે પ્રકૃતિ બાંધી પછી થેડી બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધાય છે, તેનાથી એકાદિ ન્યૂન પ્રકૃતિ બાંધે, જેમ કે—આઠ કર્મ બાંધી, સાતનો બંધ કરે, તે બંધ અલ્પતર કહેવાય છે. આ બંને બંધનો એક સમયનો કાળ છે. કારણ કે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે તે બંધ ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર કહેવાય. પછીના સમયે તેનો તે બંધ રહે તો તે અવસ્થિત કહેવાય. અને જો કદાચ વધે કે ઘટે તો તે બંધ અન્ય ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર સંજ્ઞાને યોગ્ય થય છે. જ્યારે સર્વથા અબંધક થઈને ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે અવક્તવ્ય એટલે નહિ કહેવા યોગ્ય, એવો બંધ થાય કે જે બંધ ભૂયસ્કાર અલ્પતર કે અવસ્થિત શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય ન હોય તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય. અબંધક થઈને નવો બંધ શરૂ કરે તેજ બંધ ભૂયસ્કારાદિ શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય હોતો નથી માટે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે. તેનો પણ એક સમયનોજ કાળ છે. કારણ કે પછીના સમયે વધે ઘટે કે તેનો તેજ રહે તો તે બંધ ભૂયસ્કારાદિ સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે. તથા જ્યારે જેટલી પ્રકૃતિ પૂર્વના સમયે બાંધિ હતિ તેટલીજ પછીના સમયોમાં બાંધે ત્યારે તે બંધ અવસ્થિત કહેવાય. કારણ કે

સઘળા ભેદો યથાવસરે સૂત્રકાર પોતેજ વિસ્તારપૂર્વક કહેશે માટે અમે અહિં તેનો વિચાર કર્યો નથી. ૧૦-૧૧

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં સંભવતા બંધના અન્ય પણ ચાર ભેદો છે, તેઓને હવે બતાવે છે.—

भूओगारप्पयरग अव्वत्त अवट्ठिओ य विन्नेया।
मूलुत्तरपगईबंधणासिया ते इमे सुणसु ॥ १२ ॥

भूयस्कारोऽल्पतरकोऽवक्तव्योऽवस्थितश्च विज्ञेयाः।
मूलोत्तरप्रकृतिबन्धनाश्रिताः तानिमान् शृणुत ॥ १२ ॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધાશ્રિત ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત એ ચાર ભાંગા જાણવા. જેઓના સ્વરૂપને હવેપછી કહેશે તેને તમે સાંભળો.

ટીકાનુ૦—મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ એ બંનેને આશ્રયીને રહેલા—એટલે કે એ દરેકમાં ઘટતા અન્ય પણ ચાર ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે—ભૂયસ્કાર, અલ્પતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત. હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે થોડી પ્રકૃતિ બાંધી વધારે પ્રકૃતિ બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધ થાય છે, તેનાથી એકાદિ પ્રકૃતિનો વધારે બંધ કરે, જેમ કે-સાત કર્મ બાંધી આઠનો બંધ કરે, તે બંધ ભૂયસ્કાર કહેવાય છે. જ્યારે વધારે પ્રકૃતિ બાંધી પછી થોડી બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધાય છે, તેનાથી એકાદિ ન્યૂન પ્રકૃતિ બાંધે, જેમ કે—આઠ કર્મ બાંધી, સાતનો બંધ કરે, તે બંધ અલ્પતર કહેવાય છે. આ બંને બંધનો એક સમયનો કાળ છે. કારણ કે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે તે બંધ ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર કહેવાય. પછીના સમયે તેનો તે બંધ રહે તો તે અવસ્થિત કહેવાય. અને જો કદાચ વધે કે ઘટે તો તે બંધ અન્ય ભૂયસ્કાર કે અલ્પતર સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે. જ્યારે સર્વથા અબંધક થઈને ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે અવક્તવ્ય એટલે નહિ કહેવા યોગ્ય, એવો બંધ થાય કે જે બંધ ભૂયસ્કાર અલ્પતર કે અવસ્થિત શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય ન હોય તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય. અબંધક થઈને નવો બંધ શરૂ કરે તેજ બંધ ભૂયસ્કારાદિ શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય હોતો નથી માટે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે. તેનો પણ એક સમયનોજ કાળ છે. કારણ કે પછીના સમયે વધે ઘટે કે તેનો તેજ રહે તો તે બંધ ભૂયસ્કારાદિ સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે. તથા જ્યારે જેટલી પ્રકૃતિ પૂર્વના સમયે બાંધિ હતિ તેટલીજ પછીના સમયોમાં બાંધે ત્યારે તે બંધ અવસ્થિત કહેવાય. કારણ કે

અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે, આ ત્રીજો અલ્પતરબંધ કહ્યો. આ પ્રમાણે મૂળકર્મમાં ત્રણ અલ્પતરબંધ કહ્યા. અવસ્થિત બંધ ચાર હોય છે. કારણ કે ચારે બંધસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત નિરંતર બંધાય છે માટે. તેનો કાળ આ પ્રમાણે—આઠના અવસ્થિત બંધનો કાળ આયુ અંતર્મુહૂર્ત્તજ બંધાતુ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. સાતકર્મના બંધનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજા ભાગ અધિક છ માસ ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે. ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ પૂર્વકોટીના આયુવાળો બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં નારકી કે દેવતાનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધે. આઉખાનો બંધકાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. તેથી આઉખાનો બંધ કરી રહ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજો ભાગ સાતકર્મનો બંધ કરે. દેવભવ કે નારકભવમાં છ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે છે. છ માસ શેષ ન રહે ત્યાં સુધિ આયુવિના સાતકર્મજ બાંધે છે એટલે પૂર્વોક્ત બંધકાળ ઘટે છે. છના બંધનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. કારણ કે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનો તેટલોજ કાળ છે. અને એકના બંધનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી છે. સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ તેટલો છે માટે. આ પ્રમાણે અવસ્થિત બંધ કહ્યો. અન્યત્ર પણ ભૂયસ્કાર અલ્પતર અને અવસ્થિત બંધની ભાવના આ પ્રમાણેજ કરવિ. હવે અવક્તવ્ય બંધ કહે છે—મૂળકર્મમાં અવક્તવ્ય બંધ સંભવતો નથી કારણ કે સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક થઇને ફરીવાર કર્મ બાધતો નથી. સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક અયોગિ ગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પડતોજ નથી એટલે અવકતવ્યબંધ પણ ઘટતો નથી. એજ હકીકત કહે—

अबंधगो न बंध इह इअव्वत्तो अओ नत्थि ॥१३॥

अबन्धको न बन्धाति इहावक्तव्योऽतो नास्ति ॥१३॥

અર્થ—સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઇને તેઓને ફરી બાંધતો નથી માટે અહિં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓમાં અવકતવ્ય બંધ ઘટતો નથી. ૧૩

હવે બંધની જેમ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનોમાં પણ ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

भूओगारप्पयरगअव्वत्तअवट्ठिया जहा बंधे ।
उदए उदीरणाए संते जहसंभवं नेया ॥१४॥

भूयस्कारात्पतरावक्तव्यावस्थिता यथा बन्धे ।
उदये उदीरणायां सत्तायां यथासंभवं ज्ञेयाः ॥ १४ ॥

અર્થ—ઉદય ઉદીરણા અને સત્તામાં ભૂયસ્કાર અલ્પતર અવસ્થિત અને અવકતવ્ય જેમ બંધમાં કહ્યા છે તેમ યથાસંભવ જાણવા.

ટીકાનુ૦—જેમ બંધમા મૂળકર્મને આશ્રયી ભૂયસ્કાર અલ્પતર અવસ્થિત અને અવકતવ્ય કહ્યા છે તેમ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તામાં પણ જેમ સંભવે તેમ જાણવા. અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી આ હકીકતને વિશેષે વિચારે છે—મૂળ પ્રકૃતિના ત્રણ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—આઠ સાત અને ચાર. પહેલા ગુણસ્થાનકથી દશમા ગુણસ્થાનપર્યંત આઠે કર્મનો ઉદય હોય છે. મોહનીયવિના અગીઆરમે અને બારમે સાત કર્મનો, ઘાતિ કર્મવિના તેરમે અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે. અહિં ભૂયસ્કાર એક છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે સાતનો વેદક થઇ ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી પણ આઠનો વેદક થાય છે. ચારનો વેદક થઇને સાત કે આઠ કર્મનો વેદક થતો નથી. કારણ કે ચારનો વેદક સયોગિ અવસ્થામા હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અહિં એકજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે. અલ્પતર બે છે તે આ—આઠના ઉદયસ્થાનેથી અગીઆરમા કે બારમા ગુણસ્થાનકે સાતના ઉદયસ્થાને, અને સાતના ઉદયસ્થાનેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે ચારના ઉદયસ્થાને જાય છે, માટે અલ્પતર બે ઘટે છે. અવસ્થિત ત્રણ છે. ત્રણે ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળ પર્યંત ઉદયમા હોય છે. તેમાં આઠનો ઉદય અભવ્યને અનાદિ અનંત ભવ્યને અનાદિસાત અને અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી પડેલાને દેશોન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત હોય છે. સાતનો ઉદય અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત હોય છે, અને ચારનો ઉદય દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત હોય છે. મૂળકર્મના ઉદયસ્થાનમાં અવકતવ્યોદય ઘટતો નથી. કારણકે સઘળા કર્મનો અવેદક થઇને ફરી કોઇપણ કર્મને વેદતો નથી. સઘળા કર્મનો અવેદક આત્મા સિદ્ધાવસ્થામાં થાય છે ત્યાંથી સંસારમાં આવવું નથી કે ફરી કર્મનો વેદક થાય. માટે અવકતવ્યોદય નથી. હવે ઉદીરણાસ્થાનકો કહે છે—ઉદીરણાના પાંચ સ્થાનકો છે. તે આ—આઠ, સાત, છ, પાંચ, અને બે. તેમાં જ્યાં સુધિ આયુની પર્યંતાવલિકા શેષ ન રહી હોય ત્યાં સુધિ પહેલાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકપર્યંત આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે અને પર્યંતાવલિકામાં સાત કર્મની ઉદીરણા હોય છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે ત્યારેજ આત્મા ત્રીજે ગુણસ્થાનકેથી પહેલે કે ચોથે ચાલ્યો જતો હોવાથી ત્યાં આઠ કર્મનીજ ઉદીરણા હોય છે. સાતમાથી દશમા ગુણસ્થાનક પર્યંત વેદનીય અને આયુવિના છ કર્મની ઉદીરણા થાય છે. અગીઆરમે અને બારમે ગુણસ્થાનકે મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. તેરમે ગુણસ્થાનકે નામ અને ગોત્ર એ બેજ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. આ પાંચ ઉદીરણાસ્થાનમાં ભૂયસ્કાર ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે પાંચ કર્મનો ઉદી-

રક થઇ ત્યાંથી પડી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે છ કર્મનો ઉદીરક થાય તે પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતા પ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકે આયુની આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સાતનો ઉદીરક થાય એ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી પરભવે આઠનો ઉદીરક થાય એ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. બેનો ઉદીરક ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે હોય છે આ બેમાંથી એક પણ પડતો નથી. માટે તેની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી. માટે ત્રણજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે. અલ્પતર ચાર થાય છે. તે આ—આઠનો ઉદીરક સાતના, સાતનો ઉદીરક [1]છના, છનો ઉદીરક પાંચના અને પાંચનો ઉદીરક બેના ઉદીરણા સ્થાને જાય છે માટે અલ્પતર ચાર ઘટે છે. તથા અવસ્થિત પાંચે સંભવે છે. તેમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા દેવો કે નારકીઓ પોતાના આયુની શેષ એક આવલિકા ન રહે ત્યાં સુધિ આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે માટે આઠ કર્મની ઉદીરણાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવલિકા ન્યૂય તેત્રીસ સાગરોપમ છે. આયુની જ્યારે એક આવલિકાશેષ રહે ત્યારે તે આવલિકામાં સાત કર્મની ઉદીરણા હોય છે માટે સાતકર્મની ઉદીરણાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. ક્ષપક શ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનકની પર્યંતાવલિકામાં અને અગીઆરમા ગુણઠાણે મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે માટે પાંચની ઉદીરણા અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્ર હોય છે. તથા સયોગિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ હોવાથી અને ત્યાં બે કર્મની ઉદીરણા થતી હોવાથી બેની ઉદીરણાનો કાળ દેશોન પૂર્વ કોટી છે, માટે અવસ્થિત પાંચ ઘટે છે. તથા અવક્તવ્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણકે મૂળકર્મનો સર્વથા અનુદીરક થઇને ફરી ઉદીરક થતો નથી. કેમકે સર્વ કર્મનો અનુદીરક ભગવાન અયોગિકેવળી હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવક્તવ્ય નથી. તથા સત્તા સ્થાનકો ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે—આઠ, સાત, ચાર, તેમાં અગીઆરમા ગુણસ્થાનક પર્યંત આઠે કર્મની સત્તા હોય છે, મોહવિના સાતની ક્ષીણમોહે, અને છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે ચાર અઘાતિ કર્મની સત્તા હોય છે. તેની અંદર એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી કારણ કે સાતની સત્તાવાળો થઇ આઠની સત્તાવાળો કે ચારની સત્તાવાળો થઇ સાતની સત્તાવાળો થતોજ નથી. સાત આદિની સત્તાવાળો ક્ષીણમોહાદિ હોય છે તેનો પ્રતિપાત થતો નથી માટે. અલ્પતર બે ઘટે છે. કેમકે આઠના સત્તાસ્થાનેથી સાતના, અને સાતના સત્તાસ્થાનેથી ચારના સત્તાસ્થાને જાય છે માટે. તથા અવસ્થિત આઠ સાત અને ચાર એ ત્રણે હોય છે. તેમાં આઠની સત્તાનો કાળ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત છે. સાતની સત્તા ક્ષીણમોહ

---

૧ આયુની પર્યંતાવલિકામા આયુ વિના સાતનો ઉદીરક આત્મા અપ્રમત્ત જાય તેને વેદનીય વિના છ કર્મની ઉદીરણા ઘટી શકે છે.

ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત હોવાથી તેની સત્તાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. તથા ચારની સત્તા છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને સયોગિ ગુણઠાણાનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી હોવાથી ચારની સત્તાનો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી કાળ છે. તથા અવક્તવ્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણ કે સર્વથા સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાજ નથી. આ પ્રમાણે મૂળ કર્મના બંધ ઉદય ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમા ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા દરેક કર્મના બંધ સ્થાનકો કહે છે—

बंधट्ठाणा ति दसट्ठ दंसणावरणमोहनामाणं ।
सेसाणेगमवट्ठियबंधो सव्वत्थठाणसमो ॥१५॥

बन्धस्थानानि त्रीणि दशाष्टौ दर्शनावरणमोहनाम्नाम् ।
शेषाणामेकमवस्थितबन्धः सर्वत्र स्थानसमः ॥ १५ ॥

અર્થ—દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ દશ અને આઠ બન્ધસ્થાનકો છે અને શેષ કર્મમાં એક એક બન્ધસ્થાનક હોય છે. તથા અવસ્થિતબંધ સર્વત્ર બન્ધસ્થાનકોની સમાન હોય છે.

ટીકાનુ૦—દર્શનાવરણ મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ દશ અને આઠ બન્ધસ્થાનકો છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, વેદનીય, આયુ અને ગોત્ર એ દરેક કર્મનું એકએક બંધસ્થાન હોય છે. તથા જે કર્મના જેટલા બન્ધસ્થાનકો હોય તે કર્મના તેટલા અવસ્થિત બંધ હોય છે. તેથીજ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અવસ્થિતબંધ સઘળા કર્મમાં બંધસ્થાનની સમાન હોય છે. આ વિષયમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—દર્શનાવરણીય કર્મના ત્રણ બંધસ્થાનક છે. તે આ—નવ, છ, અને ચાર. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિનો સમુહ તે નવ, થીણદ્ધિત્રિક રહિત છ, અને નિદ્રા દ્વિકહીન ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાનક થાય છે. તેમાં બે ભૂયસ્કાર બે અલ્પતર અને ત્રણ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે. તે સઘળા સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું નથી. ચાર અને છના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ ઘટે છે તે આગળ કહેશે. તથા મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—બાવીસ, એકવીસ, સત્તર તેર, નવ. પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે, અને એક. તેમા બાવીસનું બંધસ્થાન મિથ્યાદષ્ટિને, એકવીસનું સાસ્વાદને, સત્તરનું મિશ્ર અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને, તેરનું દેશવિરતને, નવનું પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણે, અને પાંચથી એક સુધિના પાંચે બંધસ્થાનકો અનિવૃત્ત બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે હોય છે. અહિં ભૂયસ્કાર નવ છે અને તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા

સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિના બંધથી આરંભી અનુક્રમે જાણવા. તથા જેમ ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતા ભૂયસ્કાર થાય છે તેમ પહેલે ગુણસ્થાનકેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડતા અલ્પ અલ્પ બંધ કરતા અલ્પતર થાય છે. પરંતુ તે આઠજ થાય છે, કારણ કે બાવીસના બંધસ્થાનકેથી કોઈ પણ જીવ એકવીસના બંધસ્થાનકે જતો નથી, તેમજ એકવીશના બંધમાંથી સત્તરના બંધે જતો નથી. કેમકે બાવીસનો બંધ મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે, એકવીસનો બંધ સાસ્વાદને હોય છે, અને સત્તરનો બંધ મિશ્રે અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદને જતો નથી, તેમજ સાસ્વદન ગુણસ્થાનકેથી મિશ્ર કે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી, પરંતુ સાસ્વાદનેથી અવશ્ય મિથ્યાત્વેજ જાય છે માટે બાવીસના બંધથી એકવીશના બંધે અથવા એકવીશના બંધથી સત્તરના બંધે જતો નહિ હોવાથી અલ્પતર આઠજ થાય છે. અવસ્થિતબંધ સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાનજ હોવાથી દશ છે. તેમાં બાવીસનું બંધસ્થાન અભવ્યને અનાદિ અનંત, જે ભવ્યો હજીસુધિ મિથ્યાત્વેથી આગળ વધ્યા નથી પરંતુ હવે વધવાના છે તે આશ્રયી અનાદિસાંત, અને ઉપરના ગુણધાસ્નકેથી પડી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો આશ્રયી સાદિસાંત છે. અને શેષ બંધસ્થાનકોનો કાળ તે તે બંધસ્થાનક જે ગુણસ્થાનકે હોય તે તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલો છે. તથા એક અને સત્તરપ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવકતવ્યબંધ છે. તે ઉપશાંતમોહ ગુણથાનકેથી પડતા જે રીતે સંભવે છે તે રીતે આગળ ઉપર વિચારશે.

નામકર્મના આઠ બંધસ્થાનકો છે. તે આ—ત્રેવીસ, પચીસ, છવ્વીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઓગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, અને એક. આ બંધસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે છે એટલે તેને સંક્ષેપમાં કહેવું બની શકે તેમ નથી. એટલે સૂત્રકાર પોતેજ આગળ સપ્તતિકાસંગ્રહમા વિસ્તારથી કહેશે માટે ત્યાંથી તેઓનું સ્વરૂપ જાણી લેવું. આ આઠ બંધસ્થાનકમાં ભૂયસ્કાર છ છે.—ત્રેવીસના બંધસ્થાનકેથી પચીસના, તેમ પચીસના બંધસ્થાનેથી છવ્વીસના, એમ એકત્રીસના બંધસ્થાનક પર્યંત જવાનો સંભવ હોવાથી છ થાય છે. અલ્પતર સાત છે. તે આ—આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય એકત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધી કાળધર્મ પામી દેવમાં જઇ તીર્થંકરનામ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ બાંધતા પહેલો અલ્પતર, દેવમાથી ચ્યવી મનુષ્યગતિમાં આવી તીર્થંકરનામ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીસ બાંધતા બીજો અલ્પતર, તથા ક્ષપકશ્રેણિ કે ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતા અઠ્ઠાવીસ આદિ ચાર બંધસ્થાનેથી એક બાંધતા ત્રીજો અલ્પતર, તથા મનુષ્ય કે તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીસ બાંધી દેવ કે નરકગતિ યોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાંધતા ચોથો અલ્પતર. અઠ્ઠાવીસના બંધેથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવ્વીસના બંધે જતા પાંચમો અલ્પતર, તથા છવ્વી-

સના બંધેથી અનુક્રમે પચીસ અને ત્રેવીસના બંધે જતા છઠ્ઠો અને સાતમો અલ્પતર. આ પ્રમાણે અલ્પતર બંધ સાત છે. અવસ્થિતબંધ બંધસ્થાનની જેટલા આઠ છે.[1] તથા અવક્તવ્યબંધ ત્રણ છે તે આગળ ઉપર કહેશે. ૧૫

હવે પૂર્વની ગાથામા કહેલ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરની સંખ્યા આ ગાથામા બતાવે છે—

भूओगारा दो नव छ यप्पतरा दु अट्ठ सत्त कमा ।
मिच्छाओ सासणत्तं न एकतीसेक्कगुरु जम्हा ॥१६॥

भूयस्कारा द्वौ नव षट्चाल्पतरा द्वावष्टौ सप्त क्रमात् ।
मिथ्यात्वात् सासादनत्वं न एकत्रिंशत एको गुरुर्यस्मात् ॥ १६ ॥

અર્થ—દર્શનાવરણ મોહનીય અને નામકર્મના ભૂયસ્કાર અનુક્રમે બે નવ અને છ છે. અલ્પતર બે આઠ અને સાત છે. મિથ્યાત્વેથી સાસાદને જતા નહિ હોવાથી મોહનીયના આઠજ અલ્પતર છે. અને એકત્રીસના બંધથી એકનો બંધ ગુરૂ નથી માટે નામકર્મના છજ ભૂયસ્કાર થાય છે.

ટીકાનુ૦—દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે બે નવ અને આઠ ભૂયસ્કાર છે, તથા બે આઠ અને સાત અલ્પતર છે. તાત્પર્ય એકે દર્શનાવરણીયકર્મના બે ભૂયસ્કાર, અને બે અલ્પતર છે. મોહનીયકર્મના નવ ભૂયસ્કાર, અને આઠ અલ્પતર છે, તથા નામકર્મના છ ભૂયસ્કાર, અને સાત અલ્પતર છે. અહિ એમ શંકા થાય કે મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકમાં ભૂયસ્કાર જેમ નવ થાય છે તેમ અલ્પતર નવ કેમ ન થાય? તેમજ નામકર્મના આઠ બંધ-સ્થાનકમાં જેમ સાત અલ્પતર થાય છે તેમ ભૂયસ્કાર સાત કેમ ન થાય? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—કોઇપણ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણેથી સાસ્વાદને જતો નથી તેથી એકવીશના બંધરૂપ અલ્પતર ઘટતો નથી માટે મોહનીયના અલ્પતર આઠજ થાય છે. તથા નામકર્મના એકત્રીશના બંધથી ઉતરી આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગે જે એક પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે તે એકત્રીશની અપેક્ષાએ મ્હોટો નથી માટે નામકર્મના ભૂયસ્કાર છજ થાય છે. વળી એમ કહેવામાં આવે કે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા યશઃકીર્ત્તિરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે આત્મા એકત્રીસના બંધે પણ જાય છે અને તે એકત્રીસનો બંધ એક પ્રકૃતિની

૧ નામકર્મના દરેક બંધસ્થાનકોનો કાળ પ્રાયઃ અંતર્મુહૂર્ત છે. પ્રાય કહેવાનું કારણ યુગલીયા ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત દેવગતિયોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાંધે છે, તેમજ અનુત્તરવાસી દેવો મનુષ્યગતિયોગ્ય ઓગણત્રીસ કે ત્રીસનો બંધ તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત કરે છે, સાતમી નરકના મિથ્યાત્વી નારકીઓ તિર્યંચગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીસ કે ઉદ્યોત સહિત ત્રીસનો તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત બંધ કરે છે એ છે. બાકીના બંધસ્થાનકોનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે

અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર છે માટે સાત ભૂયસ્કાર થાય છે અને તે યુક્તજ છે. 'અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ સાત ભૂયસ્કારો કહ્યા છે. શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—એકના બંધથી પણ એકત્રીસના બંધે જાય છે માટે ભૂયસ્કાર સાત છે.' તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે તે અયોગ્ય છે. કારણ કે અઠ્ઠાવીશ આદિ બંધની અપેક્ષાએ એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પહેલાજ ગ્રહણ કર્યો છે. એકના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય કે અઠ્ઠાવીસઆદિ પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય એ બંનેમાં એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કારનું તો એકજ સ્વરૂપ છે. અવધિના ભેદે કંઈ ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા થતી નથી. જો અવધિના ભેદે ભિન્ન ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં આવે તો ઉક્ત સંખ્યાથી પણ ઘણા ભૂયસ્કાર થાય તે આ પ્રમાણે—કોઈ વખતે અઠ્ઠાવીસના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય, એ રીતે કોઇ વખત ઓગણત્રીસના બંધથી, કોઈ વખત ત્રીસના બંધથી, તેમજ કોઇ વખત એક પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે જાય. તથા કોઇ વખત તેવીસના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય એ રીતે કોઇ વખત પચ્ચીસઆદિના બંધથી અઠ્ઠાવીસના બંધે જાય આ પ્રમાણે અવધિના ભેદે ભિન્ન ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં આવે તો સાતથી પણ ઘણા વધારે ભૂયસ્કાર થાય. એ વસ્તુ તો ઇષ્ટ નથી તેથી અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારનો ભેદ નથી, માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે. તથા અવસ્થિતબંધ જેટલા બંધસ્થાનકો છે તેટલાજ છે એ પહેલાંજ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે ભૂયસ્કારાદિની સંખ્યા કહી. ૧૬

હવે અવક્તવ્ય બંધ કહે છે—

चउ छ बिइए नामंमि एग गुणतीस तीस अव्वत्ता ।
इग सत्तरस य मोहे एक्केक्को तइयवज्जाणं ॥१७॥

चत्वारः षड् द्वितीये नाम्नि एक एकोनत्रिंशत् त्रिंशदवक्तव्याः ।
एकः सप्तदश च मोहे एकैकस्तृतीयवर्जानाम् ॥ १७ ॥

અર્થ—બીજા દર્શનાવરણીય કર્મમાં ચાર અને છ એ બે અવકતવ્ય બંધ છે. નામકર્મમાં એક ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવકતવ્ય બંધ છે અને મોહનીયકર્મમાં એક અને સત્તરના બંધરૂપ બે અવક્તવ્ય બંધ છે. તથા વેદનીયકર્મ સિવાય શેષ કર્મમાં એક એકજ અવકતવ્ય બંધ છે.

ટીકાનુ૦—બીજા દર્શનાવરણીયકર્મમાં ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અને છ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવકતવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સઘળી કર્મ-પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થાય ત્યારે પહેલા સમયે અવકતવ્યબંધનો સંભવ છે એ પહેલા કહ્યું છે. દર્શનાવરણીયકર્મની સઘળી

પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં સંભવે છે, અન્યત્ર સંભવતો નથી. ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બે પ્રકારે પ્રતિપાત થાય છે. ૧ અદ્ધાક્ષયે, ૨ ભવક્ષયે. તેમાં અદ્ધાક્ષયે એટલે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થાય અને પડે તે. અને ભવક્ષયે એટલે મરણ થાય અને પડે તે. જે જીવ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડે તે જે ક્રમે ચડયો હતો તેજ ક્રમે પડે છે. એટલે કે અગીઆરમાથી દશમા નવમા આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોને સ્પર્શ કરતો કરતો પડે છે, અને જે જીવ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામે છે તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ થાય છે. એટલે કે મનુષ્યાયુના ચરમસમય પર્યંત અગીઆરમું ગુણસ્થાનક હોય છે અને દેવાયુના પહેલાજ સમયે ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. વચલા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થતિ નથી. તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડતો દશમા ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે દર્શનાવરણીયની ચાર પ્રકૃતિ બાંધે તે ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય. તથા જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી ભવક્ષયે પડતા અનુત્તરદેવમાં જાય ત્યારે પહેલેજ સમયે ચોથા ગુણસ્થાનકે દર્શનાવરણીયકર્મની છ પ્રકૃતિ બાધતા છના બંધરૂપ બીજો અવક્તવ્યબંધ થાય. આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મમા બે અવકતવ્ય બંધ થાય છે.

નામકર્મમાં એક, ઓગણત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવકતવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડી દશમા ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે એક યશઃકીર્ત્તિ બાંધતા એક પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય. તથા જ્યારે ભવક્ષયે પડી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યાં પહેલેજ સમયે મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો અવકતવ્ય. તથા કોઇ જીવે તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરી ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થઇ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પહેલેજ સમયે તીર્થંકરનામકર્મ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા ત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો અવકતવ્ય બંધ થાય છે. તથા મોહનીયકર્મમાં એક અને સત્તર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવકતવ્ય બધ છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી તેનો કાળ પૂર્ણ કરી ક્રમશઃ પડતા બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતા એકના બંધરૂપ પહેલો અવકતવ્ય. અને ભવક્ષયે પડી દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય ત્યાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિમિત્તક સત્તર પ્રકૃતિ બાંધતા સત્તરના બંધરૂપ બીજો અવકતવ્યબંધ. આ રીતે મોહનીયકર્મમાં બે અવકતવ્ય બંધ થાય છે. તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મ વિના શેષ જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય આયુ અને ગોત્રરૂપ

ચાર કર્મમાં એક એક અવકતવ્ય બંધ છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય-કર્મમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી અદ્ધાક્ષયે કે ભવક્ષયે પડી પાંચ પાંચ પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલેજ સમયે પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના બંધરૂપ એક એક અવકતવ્ય બંધ થાય છે, તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બંને પ્રકારે પડતા ઉચ્ચગોત્ર બાંધતા પહેલેજ સમયે ઉચ્ચગોત્રના બંધરૂપ ગોત્રકર્મમાં એક અવકતવ્યબંધ થાય છે. તથા આયુના બંધના આરંભમાં ચાર આયુમાંની કોઇપણ એક એક પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલેજ સમયે તે તે એક એક આયુના બંધરૂપ અવકતવ્યબંધ થાય છે. વેદનીયકર્મમાં અવકતવ્યબંધ સર્વથા ઘટતો નથી. કારણકે વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થતો નથી. વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ અયોગિ અવસ્થામાં થાય છે. ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે જેથી ફરીવાર બંધના આરંભનો સંભવ હોય. આ પ્રમાણે સર્વથા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી બંધનો આરંભ થતો નહિ હોવાથી વેદનીયમાં અવકતવ્યબંધ સંભવતો નથી. માટે તેનું વર્જન કર્યું છે. તથા દર્શનાવરણીય મોહનીય અને નામકર્મવિના શેષ કર્મમાં એક એક બંધસ્થાનક હોવાથી ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર બંધ ઘટતા નથી. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે સમયે નવો બંધ થાય તે સમયે અવકતવ્ય અને શેષકાળ તેનો જ્યાં સુધિ બંધ રહે ત્યાં સુધિ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે. અને વેદનીય કર્મમાં તો માત્ર અવસ્થિતબંધજ ઘટે છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય અને ગોત્રકર્મનો મૂળકર્મઆશ્રયી અવસ્થિત બંધ અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત છે. વેદનીયકર્મનો પણ મૂળકર્મ આશ્રયી અવસ્થિતબંધ અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત છે અને આયુકર્મનો અવસ્થિત બંધ માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્તજ છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રત્યેક કર્મોના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા. ૧૭

હવે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાંના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા તેઓના બંધસ્થાનકોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

इगसयरेगुत्तरजा दुवीस छव्वीस तह तिपन्नाई ।
जा चोवत्तरि बावट्ठिरहियवंधाओ गुणतीसं ॥ १८ ॥

एका सप्तदश एकोत्तराणि यावत् द्वाविंशतिः षड्विंशतिः तथा त्रिपञ्चाशदादीनि। यावत् चतुःसप्ततिः द्वाषष्टिरहितबन्धस्थानानि एकोनत्रिंशत् ॥ १८ ॥

અર્થ—એક, સત્તર. તેનાથી એક એક અધિક કરતા બાવીશ સુધિના પાંચ તથા છવ્વીશ, અને ત્રેપનથી એક એક અધિક કરતા અને બાસઠમું બંધસ્થાનક

રહિત કરતા ચુમોત્તેર સુધિના એકવીશ, આ પ્રમાણે સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે. તે આ—એક, સત્તર, સત્તરથી એક એક અધિક કરતા બાવીસ સુધિના પાંચ. તે આ પ્રમાણે—અઢાર, ઓગણીશ, વીશ, એકવીશ, અને બાવીશ. તથા છવ્વીસ, તથા ત્રેપનથી આરંભી એક એક અધિક કરતા વચમાં બાસઠમા બંધ સ્થાન વિનાના ચુમોત્તેર સુધિના એકવાશ બન્ધસ્થાનકો. તે આ—ત્રેપન, ચોપન, પંચાવન, છપ્પન, સત્તાવન, અઠ્ઠાવન, ઓગણસાઠ, સાઠ, એકસઠ, ત્રેસઠ, ચોસઠ, પાંસઠ, છાસઠ, સણુસઠ, અડસઠ, ઓગણોતેર સિત્તેર, એકોતેર, બહોતેર, તહોંતેર, ચુમોત્તેર. ૧–૧૭–૧૮–૧૯–૨૦–૨૧–૨૨–૨૬–૫૩–૫૪–૫૫–૫૬–૫૭–૫૮–૫૯–૬૦–૬૧–૬૩–૬૪–૬૫–૬૬–૬૭–૬૮–૬૯–૭૦–૭૧–૭૨–૭૩–૭૪. આ ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અઠ્ઠાવીશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—એક પ્રકૃતિનું બંધસ્થાન ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. જ્યારે ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકેથી પઠી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, યશઃકીર્ત્તિ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાધતા સત્તર કર્મપ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પઠી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા શરૂઆતમાં સંજ્વલન લોભ અધિક બાંધતા અઢાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી માયાનો પણ બંધ કરતા ઓગણીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી તેજ ગુણસ્થાનકે માનનો અધિક બંધ કરતા વીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોથો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી ત્યાંજ ક્રોધ અધિક બાંધતા એકવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પાંચમો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતા તેજ ગુણસ્થાનકે પુરૂષવેદ અધિક બાંધતા બાવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી અનુક્રમે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા ભય જુગુપ્સા હાસ્ય અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિ અધિક બાંધતા છવ્વીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સાતમો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી નીચે ઉતરતા એજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ બાધતા પરંતુ પૂર્વોક્ત છવ્વીસ પ્રકૃતિમાં યશઃકીર્ત્તિ આવેલી હોવાથી તે એક સિવાય સત્તાવીશપ્રકૃતિ વધારતા ત્રેપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ આઠમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકરનામ કર્મ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ ઓગણત્રીશ બાંધતા ચોપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ નવમો ભૂયસ્કાર. આહારકદ્વિક સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા પંચાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ દશમો ભૂયસ્કાર. આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામ સહિત એકત્રીશ બાંધતા છપ્પન પ્રકૃતિના બંધરૂપ અગીઆરમો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી નીચે ઉતરતા તેજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની

ત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદ્વિક બાંધતા સત્તાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ બારમો ભૂયસ્કાર. અને નામકર્મની એકત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદ્વિક બાંધતા અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિના બંધ રૂપ તેરમો ભૂયસ્કાર. ત્યાર પછી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલા દેવાયુ સાથે તે અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિ બાંધતા ઓગણસાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચૌદમો ભૂયસ્કાર. આ ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય નવ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ. ત્યાંથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે આવી નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ બાંધતા અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતા સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પંદરમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકર સહિત નામકર્મની ઓગણત્રીસ બાંધતા એકસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સોળમો ભૂયસ્કાર. તે એકસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય તેર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ઓગણત્રીશ. ત્યાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણઠાણે આવી નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ બાંધતા આયુનો બંધ નહિ કરતા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક અધિક બાંધતા ત્રેસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તરમો ભૂયસ્કાર. ત્રેસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે–જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ. અહિં પૂર્વોક્ત એકસઠમાંથી આયુ અને તીર્થંકરનામ એ બે પ્રકૃતિ ઓછી કરી અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક વધારતાં ત્રેસઠ પ્રકૃતિ થાય છે. બીજી કોઇપણ રીતે કોઇપણ પ્રકૃતિ ઓછી વત્તી થતી નહિ હોવાથી બાસઠ પ્રકૃતિનું બંધસ્થાનક સર્વથા સંભવતું નથી માટે બાસઠના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પણ સંભવતો નથી. તથા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને નામકર્મની ઓગણત્રી બાંધતા ચોસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઢારમો ભૂયસ્કાર. તથા દેવગતિમાં મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ત્રીશ બાંધતા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પાંસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ઓગણીશમો ભૂયસ્કાર. તેજ જીવને આયુ અધિક બાંધતા છાસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ વીશમો ભૂયસ્કાર. છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે–જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીશ. ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલાને નામકર્મની ત્રેવીસ બાંધતા આયુનો પણ બંધકરતા અને મિથ્યાત્વમોહનીય અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અધિક બાંધતા સડસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ એકવીશમો ભૂયસ્કાર. તથા એજ મિથ્યાદૃષ્ટિને નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા અડસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તેજ પચીસના બંધકને આયુ અધિક બાંધતા ઓગણોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રેવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિને નામકર્મની છવ્વીસ પ્રકૃતિ બાંધતા સીત્તેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોવી-

સમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા એકોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પચ્ચીસમો ભૂયસ્કાર. તેનેજ આયુનો બંધ કરતા બહોંતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ છવ્વીસમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા તહોંતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તેજ મિથ્યાદષ્ટિને નામકર્મની તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠ્ઠાવીસમો ભૂયસ્કાર. તે ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય એક, મોહનીય બાવીસ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાચ, અને નામકર્મની ત્રીસ. વધારેમાં વધારે એક સમયે એક જીવને ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિ બધાય છે. અહિં કેટલાક ભૂયસ્કાર અન્ય અન્ય બંધસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘણીવાર થાય છે પરંતુ તેઓને એકવાર ગ્રહણ કરેલા હોવાથી અને અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારના ભેદની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેઓને અહિં ગણવામા આવ્યા નથી. માત્ર એક ભૂયસ્કાર અનેક પ્રકારે પણ થાય છે એટલું લક્ષ્ય રાખવું. તેથી ભૂયસ્કાર તો અઠ્ઠાવીશજ થાય છે. તથા જે ક્રમે પ્રકૃતિઓ વધારી ભૂયસ્કાર કહ્યા તે ક્રમે પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓ ઓછી કરતા અલ્પતર પણ [1]અઠ્ઠાવીશજ થાય છે. અને તે પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા.

---

૧ ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનકોમા અઠ્ઠાવીસ અલ્પતર થાય છે તે આ પ્રમાણે-ઉત્કૃષ્ટ ના-૫, દ-૯, વે-૧, મો-૨૨, આ-૧, ના-૩૦, ગો-૧ અને અં-૫ એ ચુમ્મોત્તેર પ્રકૃતિબાધી તેમાથી આયુ કે ઉદ્યોત ઓછી બાધતા તહોતેર અને બંને ઓછી બાધતા બહોંતેર એમ બે અલ્પતર થાય તથા નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ કુલ એકોતેર બાધતા ત્રીજો અલ્પતર, તથા એકેન્દ્રિય યોગ્ય છવ્વીસ આયુ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ એમ સિત્તેર બાધતા ચોથો અલ્પતર. આયુ રહિત ઓગણોતેર બાંધતા પાચમો અલ્પતર. તથા એકેન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ અને શેષ ૭ કર્મની તેતાલીસ એમ અડસઠ બાધતા છઠ્ઠો અલ્પતર તથા આયુ સાથે સાત કર્મની ચુમ્માલીસ અને એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ એમ મડસઠ બાધતા સાતમો અલ્પતર અને આયુ વિના છાસઠ બાધતા આઠમો અલ્પતર તે છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—ના-૫, દ-૯, વે-૧, મો-૨૨, ના-૨૩, ગો-૧, અને અં-૫ તથા ચોથે ગુણઠાણે ના-૫, દ-૬, વે-૧, મો-૧૭, આ-૧, ગો-૧, અં-૫, અને નામકર્મની દેવગતિ યોગ્ય તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ૨૯ એમ પાસઠ બાધતા નવમો અલ્પતર તેમાંથી જિનનામ અને આયુ એ બેમાંથી એક એક ઓછી બાધતા ચોસઠ અને બંને ઓછી બાધતા ત્રેસઠના બંધ રૂપ દશમો અને અગીઆરમો અલ્પતર તથા પાંચમે ગુણઠાણે ના-૫ દ-૬ વે-૧ મો-૧૩ આ-૧ ગો-૧ અં-૫ અને નામકર્મની ૨૯ એમ એકસઠ બાધતા બારમો અલ્પતર, તથા જિનનામ અને આયુમાંથી એક એક કમ કરતા સાઠ અને બંને ઓછી કરતા ઓગણસાઠના બંધરૂપ તેરમો અને ચૌદમો અલ્પતર તથા સાતમે ગુણઠાણે ના-૫, દ-૬ વે. ૧ મો-૯ આ-૧ અં-૫ અને નામકર્મની જિનનામ અને આહારકદ્વિક સાથે ૩૧ એમ અઠાવન બાધતા પંદરમો અલ્પતર. જિન નામના બંધ વિના

'સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાન અવસ્થિત બંધ છે' એ વચનને અનુસરી અવસ્થિત ઓગણત્રીસ છે. અવક્તવ્યઅબંધ અહિં સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઇને ફરીવાર બંધક થતોજ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક અયોગિગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવક્તવ્ય બંધ ઘટતો નથી. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે ઉદયસ્થાનકોમાં કહેવાનો અવસર છે. તેમાં પહેલા એક એક જ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તરકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં વિચારે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય વેદનીય, આયુ, ગોત્ર, અને અંતરાય એ પાંચે કર્મોમાં એક એક ઉદયસ્થાન છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની પાંચે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો પ્રતિસમય ઉદય હોવાથી એ પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના સમૂહરૂપ ઉદયસ્થાન છે. વેદનીય આયુ અને ગોત્રકર્મનું તેઓની એક એક પ્રકૃતિજ ઉદય પ્રાપ્ત હોવાથી એક એક પ્રકૃતિરૂપ ઉદયસ્થાન છે. કારણ કે તેઓની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પરસ્પર પરાવર્ત્તમાન હોવાથી એક સાથે બે ત્રણ ઉદયમાં આવતી નથી પરંતુ એક વખતે કોઇપણ એકનોજ ઉદય થાય છે. તથા દર્શનાવરણીયના બે ઉદયસ્થાન છે. તે આ—ચાર અને પાચ. તેમાં ચાર હોય તો ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણીય એ ચાર હોય છે. અને પાંચ હોય તો પાંચ નિદ્રામાંથી કોઇપણ એક નિદ્રાસહિત કરતા પાંચનો ઉદય હોય છે. ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ધ્રુવોદયિ હોવાથી તે ચારેનો એક સાથે ઉદય હોય છે. પરંતુ નિદ્રાઓ અધ્રુવોદયિ અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવાથી કોઇ વખતે નિદ્રાનો ઉદય નથી પણ હોતો અને જ્યારે

સત્તાવન બાંધતા સોળમો અલ્પતર. જિનનામ બાંધતા અને આહારકદ્વિક નહિ બાંધતા છપ્પનના બંધે સત્તરમો અલ્પતર. અને ત્રણે વિના પંચાવન બાંધતા અઢારમો અલ્પતર તથા આઠમે ગુણઠાણે જ્ઞા–૫, નિદ્રાદ્વિક વિના દ–૪, વે–૧, મો–૯, ગો–૧, અં–૫ અને નામકર્મની જિનનામ સાથે દેવગતિયોગ્ય ૨૯ એમ ચોપન બાંધતા ઓગણીસમો અલ્પતર. જિનનામ વિના ત્રેપન બાંધતા વીસમો અલ્પતર. તથા આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમા ભાગે જ્ઞા–૫, દ–૪, વે–૧, મો–૯ ગો–૧. અં–૫, અને નામકર્મની યશ કીર્ત્તિ એક એમ છવ્વીસ બાંધતા એકવીસમો અલ્પતર. તથા નવમે ગુણઠાણે જ્ઞા–૫, દ–૪, વે–૧, મો–૫, નામ–૧, ગો–૧, અને અં–૫ એમ બાવીસ બાંધતા બાવીસમો અલ્પતર, પુરૂષવેદ વિના એકવીશ બાંધતા ત્રેવીસમો અલ્પતર. સંજ્વલન ક્રોધ વિના વીશ બાંધતા ચોવીસમો અલ્પતર માનવિના ઓગણીશ બાંધતા પચીસમો અલ્પતર. માયા વિના અઢાર બાંધતા છવ્વીસમો અલ્પતર. અને લોભ વિના દશમે ગુણઠાણે સત્તર બાંધતા સત્તાવીસમો અલ્પતર. અને અગીઆરમે ગુણઠાણે એક સાત વેદનીય બાંધતા અઠ્ઠાવીસમો અલ્પતર. આ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીશ અલ્પતર થાય છે.

હોય ત્યારે પાંચમાંથી કોઇપણ એકનો ઉદય હોય છે. માટે યથોક્ત બેજ ઉદયસ્થાનકો સંભવે છે. અહિં ચારથી પાંચના ઉદયે જતા એક ભૂયસ્કાર થાય છે. પાંચથી ચારના ઉદયે જતા એક અલ્પતર થાય છે. અવસ્થિતોદય બે છે, કેમકે બંને ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં વર્ત્તે છે. અવક્તવ્યોદય સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે દર્શનાવરણીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ઉદયવિચ્છેદ ક્ષીણમોહ ગુણઠાણે થાય છે, ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તેની કોઇપણ પ્રકૃતિનો ઉદય થતો નથી. તથા મોહનીયકર્મના નવ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—એક બે ચાર પાંચ છ સાત આઠ નવ અને દશ. ૧–૨–૪–૫–૬–૭–૮–૯–૧૦. આ સઘળા ઉદયસ્થાનકોને વિસ્તારથી સપ્તતિકા સંગ્રહમાં આચાર્યમહારાજ પોતેજ કહેશે માટે તેનો અહિં વિચાર કર્યો નથી. એકના ઉદયસ્થાનેથી બે આદિના ઉદયસ્થાને ક્રમશઃ જતા આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે, તથા દશના ઉદયસ્થાનેથી નવ આદિના ઉદયસ્થાનકે ક્રમશઃ જતા આઠ અલ્પતર થાય છે. અવસ્થિત નવે નવ છે. દરેક ઉદયસ્થાનક અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં હોઈ શકે છે. તથા અવક્તવ્યોદય પાંચ છે. તે આ–એક, છ, સાત, આઠ, અને નવ. તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી અદ્ધાક્ષયે પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા પહેલા સંજ્વલન લોભ ઉદયમાં આવે છે. તેથી તેને પહેલે સમયે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃત્યાત્મક અવક્તવ્યોદય થાય છે. જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી ભવક્ષયે પડે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ થાય છે. તે જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ હોય અને તેને ભય જુગુપ્સા ઉદયમાં ન હોય તો પહેલે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન ક્રોધાદિમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ, પુરૂષવેદ અને હાસ્યરતિ [1]યુગલ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉદમાં આવે છે. આ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બીજો અવક્તવ્યોદય થાય છે. જો તે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ ન હોય તો [2]પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીય વેદે છે તેથી સમ્યક્ત્વમોહનીય સહિત સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ અવક્તવ્યોદય થાય છે. અથવા જો ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ હોય અને ભય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઇપણ એકને અનુભવે

૧ દેવગતિમાં ભવ પ્રથમ સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત અવશ્ય હાસ્ય રતિનો જ ઉદય હોય છે એટલે હાસ્ય રતિ એ બે પ્રકૃતિ જ ગ્રહણ કરી છે

૨ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી જેઓ ભવક્ષયે પડે છે તેઓ અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવ પ્રથમ સમયે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, પૂર્વભવનુ ઉપશમ શ્રેણિનુ ઉપશમસમ્યક્ત્વ અહિં લાવતા નથી એમ એક આચાર્ય મહારાજ માને છે. તેથી ઉપર લખ્યુ છે કે જો ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ નહોય તો પહેલે જ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયકર્મ વેદે છે. એવો પણ એક મત છે કે ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઈ અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમને મતે ઉદયસ્થાનકો અને અવક્તવ્ય ઉદય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીની જેમ ઘટે છે

તો પણ સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્તવ્ય થાય છે. તથા જ્યારે ક્ષાયો-પશમ સમ્યક્ત્વી ભય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઇપણ એકને અનુભવે ત્યારે અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ભય અને જુગુપ્સા એ બંનેને અનુભવે ત્યારે આઠ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ચોથો અવક્તવ્યોદય થાય છે. તથા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી ભય અને જુગુપ્સા એ બંનેને એક સાથે અનુભવતો હોય ત્યારે નવ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ પાંચમો અવક્તવ્યોદય થાય આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મના અવક્તવ્યોદય કહ્યા.

હવે નામકર્મના ઉદયસ્થાનકો કહે છે. તે બાર છે, તે આ પ્રમાણે—વીશ, એકવીશ, ચોવીસ, પચીશ, છવ્વીસ, સત્તાવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઓગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, નવ અને આઠ. ૨૦–૨૧–૨૪–૨૫–૨૬–૨૭–૨૮–૨૯–૩૦–૩૧–૯–૮ આ દરેક ઉદય સ્થાનકોને સપ્તતિકા સંગ્રહમાં આચાર્ય મહારાજ પોતેજ વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે માટે અહિં તેઓનું વિવરણ કર્યું નથી. કદાચ અહિં કહેવામાં આવે તો પુનરૂક્તિ થવાથી ગ્રંથ ગૌરવરૂપ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. અહિં એકવીસના ઉદયસ્થાનેકથી આરંભી યથાયોગ્યરીતે સંસારમાં કે સમુદ્‌ઘાતમા ચોવીસ આદિ ઉદયસ્થાનકે જાય છે માટે આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે. જો કે ઉદયસ્થાનક બાર છે છતા વીશના ઉદયસ્થાનેથી એકવીસના ઉદયસ્થાને તેમજ આઠના ઉદયસ્થાનેથી નવના ઉદયસ્થાને અને નવના ઉદયસ્થાનેથી વીશના ઉદયસ્થાને કોઇ જીવો જતા નહિ હોવાથી આઠજ ભૂયસ્કાર થાય છે. વીશ અને આઠનું ઉદયસ્થાન સામાન્ય કેવળીને હોય છે અને નવનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે. સામાન્ય કેવળિના ઉદયસ્થાનેથી તીર્થંકરના ઉદયસ્થાને અથવા તીર્થંકરના ઉદયસ્થાનેથી સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાને કોઇપણ જીવો જતા નહિ હોવાથી તેના ભૂયસ્કાર થતા નથી.

તથા અલ્પતરોદય નવ છે. કઇ રીતે નવ થાય છે ? તે કહે છે—અહિં કોઇપણ આત્મા નવના ઉદયી આઠના ઉદયે, તેમજ એકવીસના ઉદયથી વીશના ઉદયે જતો નથી. કારણકે નવનું અને એકવીસનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકરને હોય છે, તેઓ કંઇ સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી, માટે એ બે અલ્પતર ઘટતા નથી. તથા કોઇ પચીસના ઉદયથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી. કારણકે સંસારી આત્માઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ચોવીસના ઉદયથી પચીસના ઉદયસ્થાનમા પ્રવેશ કરે છે પરંતુ પચીસના ઉદયસ્થાનથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી માટે અલ્પતરોદય નવજ થાય છે. તે અલ્પતરોદયો તીર્થંકર અને સામાન્ય કેવળિઓને સમુદ્‌ઘાત અને અયોગિપણું પ્રાપ્ત થતા કઇ રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરે છે—તેમાં સ્વભાવસ્થ સામાન્ય કેવળિને મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદર નામ, પર્યાપ્તનામ, સૌભાગ્યનામ, યશઃકીર્ત્તિ, આદેય, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ,

વર્ણાદિ ચતુષ્ક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, ઉપઘાત, પ્રત્યેક, ઔદારિકદ્વિક, છ સંસ્થાનમાંથી કોઇપણ એક સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતર વિહાયોગતિ, સુસ્વર દુ.સ્વરમાંથી એક, એ ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, અને તીર્થંકરોને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે એકત્રીસનો ઉદય હોય છે. હવે જ્યારે તેઓ સમુદ્દ્ઘાતમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે સમુદ્દ્ઘાત કરતા સામાન્ય કેવળિને બીજે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્ત્તતા પરાઘાત ઉચ્છવાસ અન્યતરવિહાયોગતિ અને સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક એમ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા છવ્વીસનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થંકરને પરાઘાત ઉચ્છવાસ પશસ્તવિહાયોગતિ અને સુસ્વરનો રોધ થતા સત્તાવીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રીસ અને એકત્રીસના ઉદયથી છવ્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયે જતા છવ્વીસના અને સત્તાવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે. તથા સમુદ્દ્ઘાતમાં પ્રવિષ્ટ અતીર્થંકર કેવળિને ત્રીજે સમયે કાર્મણકાયયોગે વર્ત્તતા ઉદય પ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, ઉપઘાત, અને પ્રત્યેક એ છ પ્રકૃતિનો રોધ થતા વીશનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થંકર કેવળિને તે સમયે ઉકત છ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા એકવીશનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે છવ્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયથી વીશ અને એકવીસના ઉદયે જતા વીસ અને એકવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે. આ રીતે સમુદ્દ્ઘાતમાં ચાર અલ્પતર થાય છે. તથા અયોગિપણાને પ્રાપ્ત કરતા તીર્થંકરકેવળિને યોગના રોધ કાળે પૂર્વોકત એકત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરનો ઉદય રોકાય ત્યારે ત્રીશનો ઉદય થાય છે, અને ત્યાર પછી ઉચ્છવાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે ઓગણત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા સામાન્ય કેવળિને પૂર્વોક્ત ત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે ઓગણત્રીસ અને ઉચ્છવાસના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે અઠ્ઠાવીસનો ઉદય થાય છે. આ રીતે તીર્થંકરને આશ્રયી ત્રીશ અને ઓગણત્રીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર અને સામાન્ય કેવળિને આશ્રયી ઓગણત્રીસ અને અઠ્ઠાવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર એમ ચાર અલ્પતર થાય છે. અહિ ઓગણત્રીસનું અલ્પતર બંનેમાં આવે છે પરંતુ અવધિના ભેદે ભિન્ન અલ્પતરની વિવક્ષા થતિ નહિ હોવાથી તેને એક ગણી ત્રણજ અલ્પતર થાય છે. તથા અઠ્ઠાવીસના ઉદયવાળા અતીર્થંકર કેવળિને અયોગિપણાની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે પરાઘાત, વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અન્યતમ ઉદયપ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, ઔદારિકદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચતુષ્ક, અને નિર્માણ, એ વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થતા આઠનો ઉદય થાય છે, અને ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયવાળા તીર્થંકરકેવળિને ઉક્ત વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય ત્યારે નવનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીસ અને ઓગણત્રીસના ઉદયથી આઠ

અને નવના ઉદયે જતા આઠ અને નવના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે. આ રીતે તીર્થંકર અતીર્થંકર કેવળિ આશ્રયી સમુદ્ઘાત અને અયોગિપણું પ્રાપ્ત કરતા થતા નવ અલ્પતરો વિચાર્યા. તથા સંસારિ જીવોને એકત્રીસ આદિ ઉદયસ્થાનેથી આરંભી એકવીશ સુધિના કેટલાએક અલ્પતર ઉદયસ્થાનોમાં સંક્રમણ થાય છે, જેમકે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ૨૪ કે ૨૬ માંથી કોઇપણ ઉદયસ્થાને વર્ત્તતા મરણ પામી એકવીશના ઉદયે જાય એટલે એકવીશનું અલ્પતર થાય, તથા ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્ત્તતા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરિ દેવો વૈક્રિય શરીર વિખરાઇ જાય ત્યારે ઓગણત્રીશના ઉદયે જાય ત્યારે ઓગણત્રીશનું અલ્પતર થાય. આ પ્રમાણે સંસારિ જીવોને કેટલાએક અલ્પતરોનો સંભવ છે પરંતુ જે સંખ્યાવાળા અલ્પતરો તેઓને થાય છે તે અલ્પતરો પૂર્વોક્ત અલ્પતરોમાં આવી જાય છે. માત્ર એક અલ્પતર અનેક પ્રકારે થાય છે એટલુંજ. પરંતુ અવધિના ભેદે અલ્પતરોનો ભેદ ગણાતો નહિ હોવાથી નવથી અધિક એક પણ અલ્પતર થતો નથી. 'અવસ્થિત ઉદય સર્વત્ર સ્થાન તુલ્ય છે' આવું મૂળ ટીકાકાર—સ્વોપજ્ઞ ટીકાકારનું વચન હોવાથી જેટલા ઉદયસ્થાનકો છે તેટલા અવસ્થિતોદયો પણ છે. અવક્તવ્યોદયનો સર્વથા અસંભવ છે કારણકે નામકર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી ફરી ઉદય થતોજ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે ફરી ઉદયનો સંભવ થાય માટે અવકતવ્યોદય ઘટતો નથી. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા. ૧૮

હવે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા ઉદયસ્થાનકો કહે છે—

एक्कार बार तिचउक्कवीस गुणतीसओ य चउतीसा ।
चउआला गुणसट्ठी उदयट्ठाणाइं छव्वीसं ॥ १९ ॥

एकादश द्वादश त्रिचतुर्विंशतिरेकोनत्रिंशतः च चतुस्त्रिंशत् ।
चतुश्चत्वारिंशत एकोनषष्टिरुदयस्थानानि षड्विंशतिः ॥ १९ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ, ઓગણત્રીશથી ચોત્રીસ, અને ચુમ્માલીસથી ઓગણસાઠ આ રીતે છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકો છે.

ટીકાનુ૦—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના છવ્વીસ ઉદય[1]સ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ એટલે ત્રેવીસ અને ચોવીશ, તથા ઓગણત્રીસથી આરંભી ચોત્રીશ અને ચુમ્માલીસથી આરંભી

૧ ઉદયસ્થાનક એટલે એક સમયે એક જીવને જેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય તે.

ઓગણસાઠ. તે આ—ઓગણત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ, બત્રીશ, તેત્રીશ, અને ચોત્રીશ. તથા ચુમ્માલીસ, પીસ્તાલીસ, છેતાલીસ, સુડતાલીસ, અડતાલીસ, ઓગણપચાસ, પચાસ, એકાવન, બાવન, ત્રેપન, ચોપન, પંચાવન, છપ્પન, સત્તાવન, અઠ્ઠાવન, અને ઓગણસાઠ. ૧૧–૧૨–૨૩–૨૪–૨૯–૩૦–૩૧–૩૨–૩૩–૩૪–૪૪–૪૫–૪૬–૪૭–૪૮–૪૯–૫૦–૫૧–૫૨—૫૩–૫૪–૫૫–૫૬–૫૭–૫૮–૫૯, હવે ઉક્ત ઉદયસ્થાનકોનું વિવરણ કરે છે—મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિનામ, અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્ર એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો ઉદય સામાન્ય કેવળિ ભગવાનને અયોગિ અવસ્થામાં હોય છે. અને એજ અવસ્થામાં તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકર નામકર્મ સહિત બારનો ઉદય હોય છે. આ અતીર્થંકર તીર્થંકર કેવળીના બંને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે અગુરૂલઘુ, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ એ બાર ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિ સાથે ત્રેવીસ અને ચોવીસ થાય છે. એ બંને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે સમુદ્ઘાત અવસ્થામા કાર્મણ કાયયોગે વર્ત્તતા સામાન્યકેવળી અને તીર્થંકરને હોય છે. આ ચાર ઉદયસ્થાનકોમાં એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી. કારણ કે કોઈપણ આત્મા અયોગિપણામાંથી સયોગિપણામાં જતો નથી તેમજ સામાન્ય કેવળિ તીર્થંકરના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તથા તે ત્રેવીસ અને ચોવીસના ઉદયસ્થાન સાથે પ્રત્યેક ઉપઘાત ઔદારિકદ્વિક છ સંસ્થાનમાંથી કોઈપણ એક સંસ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓ જોડતા ઓગણત્રીશ અને ત્રીશ એ બે ઉદયસ્થાન થાય છે. આ બે ઉદયસ્થાનક અનુક્રમે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્ત્તતા સામાન્યકેવળી તથા તીર્થંકર ભગવાનને હોય છે. અને ઔદારિકકાયયોગે વર્ત્તતા તથા સ્વભાવસ્થ તેઓને પરાઘાત વિહાયોગતિ ઉચ્છ્વાસ અને સ્વરના ઉદય સાથે અનુક્રમે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા યોગનો રોધ કરતા જ્યારે સ્વરનો રોધ થાય ત્યારે સ્વરનો ઉદય બંધ પડે ત્યારે પૂર્વોકત તેત્રીસ અને ચોત્રીસમાંથી એ એક પ્રકૃતિ ઓછી થતા બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય છે. ત્યાર પછી શ્વાસોચ્છ્વાસનો રોધ થતા, શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય રોકાય ત્યારે એકત્રીસ અને બત્રીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે દશ ઉદયસ્થાનકો કેવળિ મહારાજને હોય છે. એ દશ ઉદયસ્થાનોમાં છ[1] ભૂયસ્કાર થાય

---

૧ અહિં ટીકામાં કેવળિ મહારાજના દશ ઉદયસ્થાનમાં ૨૯–૩૦–૩૧–૩૨ ૩૩ અને ૩૪ ૩૫ ૭ ભૂયસ્કાર કહ્યા છે, પરંતુ ચાર થાય છે તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં કાર્મણ કાયયોગે વર્ત્તતા સામાન્ય કેવળિ તથા તીર્થંકરને અનુક્રમે ત્રેવીસ અને ચોવીસનો ઉદય હોય છે તેમાં સાતમે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગે વર્ત્તતા તેઓને પ્રત્યેક આદિ ૭ પ્રકૃતિનો ઉદય થયે એટલે ઓગણત્રીસ અને ત્રીસનો ઉદય થાય છે તથા તેઓને આઠમે સમયે તથા ત્યાર પછીની સયોગિ અવસ્થામાં ઔદારિક કાયયોગે વર્ત્તતા સ્વર વિગેરે ચાર

છે અને તે સામાન્ય કેવળિ અને તીર્થંકરને આશ્રયી ઓગણત્રીશ અને ત્રીશ આદિ જાણવા. બીજા ત્રેવીસાદિ ભૂયસ્કાર સંભવતા નથી તેનું કારણ પહેલા કહ્યું છે. તથા અલ્પતરોદય નવ છે, અને તે ચોત્રીસ વિના સઘળા સમજવા. તથા વિગ્રહગતિમાં વર્ત્તમાન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિને ચુમ્માલીસનો ઉદય હોય છે. તે આ પ્રમાણે–જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાચ, તથા નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ એ દર્શનાવરણીય ચાર, અનંતાનુબંધિ વર્જિત અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને બે યુગલમાંથી કોઇ પણ એક યુગલ એ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની છ, એમ ઘાતિકર્મની વીશ, તથા ચાર ગતિમાંથી કોઇ પણ એક ગતિ, ચાર આનુપૂર્વિમાંથી ગતિને અનુસરતિ એક આનુપૂર્વિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત સુભગ દુર્ભગમાંથી એક, આદેય અનાદેયમાંથી. એક, યશઃ કીર્ત્તિ અયશઃકીર્ત્તિમાંથી એક, નિર્માણ, અગુરૂલઘુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ રીતે નામકર્મની એકવીશ ચાર આયુમાંથી એક આયુ, બે વેદનીયમાંથી એક વેદનીય, અને બે ગોત્રમાંથી એક ગોત્ર એ સઘળીનો સરવાળો કરતા અઘાતિકર્મની ચોવીશ સઘળીમળી ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિઓ થાય. ઓછામાં ઓછી એ ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં વર્ત્તમાન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને હોય છે. પાંત્રીસ આદિ કોઈ પણ ઉદયસ્થાનકો સંભવતા નહિ હોવાથી ચુમ્માલીસથી શરૂઆત કરે છે. તે ચુમ્માલીસમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સામાંથી કોઇપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતા પીસ્તાલીસનો ઉદય થાય.

પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે આ પ્રમાણે ઓગણત્રીશ ત્રીશ તેત્રીશ અને ચોત્રીશના ઉદયરૂપ ચાર ભૂયસ્કારોદય થાય છે, પરંતુ કોઇ રીતે એકત્રીશ અને બત્રીસના ઉદયરૂપ ભૂયસ્કાર ઘટતા નથી. અલ્પતરોદય તો ઘટે છે. તેત્રીસ અને ચોત્રીસના ઉદયવાળા સ્વરનો રોધ કરે ત્યારે તેઓને બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ થતા એકત્રીશ અને બત્રીસનો ઉદય થાય એટલે અહિં તેત્રીસ બત્રીસ અને એકત્રીસ એ ત્રણે અલ્પતરોદય થાય. આ રીતે એકત્રીશ અને બત્રીસ એ અલ્પતર થાય છે, પરંતુ ભૂયસ્કાર થતા નથી. પછી તો જ્ઞાનીમહારાજ જાણે. અલ્પતરોદય નવ આ પ્રમાણે—યોગના રોધ કાળે એકત્રીસ અને બત્રીસના ઉદયે વર્તતા સામાન્ય કેવળિ અને તીર્થંકર અયોગિપણાને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેઓને અગીઆર અને બારનો ઉદય થાય છે. તથા જ્યારે સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે તે બંનેને બીજે સમયે ઔદારિક મિશ્રયોગે વર્તતા સ્વર આદિ પ્રકૃતિનો ઉદય ઓછો થાય ત્યારે ત્રીશ અને ઓગણત્રીશનો ઉદય થાય અને કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા પ્રત્યેકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કમ થાય ત્યારે ચોવીસ અને ત્રેવીસનો ઉદય થાય અને યોગનો રોધ કરતા પૂર્વે કહ્યા તે પ્રમાણે ત્રણ અલ્પતર થાય એટલે ૧૧-૧૨-૩૦-૨૯-૨૪-૨૩-૩૩-૩૨ અને ૩૧ એ નવ અલ્પતરોદય થાય છે.

[1]સમ્યક્ત્વમોહનીય અને ભય, અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય અને જુગુપ્સા, અથવા ભય અને જુગુપ્સા એમ બબ્બે પ્રકૃતિ ઉમેરતા છેતાલીસનો ઉદય થાય. તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એ ત્રણે ઉમેરતા સુડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય. તથા ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ અથવા નારકીને પૂર્વે કહેલી ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિમાંથી આનુપૂર્વિ દૂર કરતા અને વૈક્રિયશરીર વૈક્રિયઅંગોપાંગ પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અને સમચતુરસ્રસંસ્થાન એ પાંચ ઉમેરતા અડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે. તે અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મોહનીયની પૂર્વે કહી તે છ, અને અંતરાય પાંચ, એમ ઘાતિકર્મની વીશ. તથા નામકર્મની વિગ્રહગતિમાં જે એકવીશ કહી છે તે વૈક્રિયદ્વિક આદિ યુકત કરતા અને આનુપૂર્વિ કાઢતા પચ્ચીસ, ગોત્ર એક, વેદનીયની એક, અને આયુ એક એમ અઘાતિકર્મની અઠ્ઠાવીસ આ રીતે કુલ અડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઓછામાં ઓછો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ કે નારકીને હોય છે. અહિં નારકીઓને હુંડ સંસ્થાન આદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય એમ સમજવું. તથા તે અડતાલીસમાં ભય જુગુપ્સા અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણમાંથી કોઇપણ એક ઉમેરતા ઓગણપચાસનો ઉદય થાય, ભય સમ્યક્ત્વમોહનીય, જુગુપ્સા સમ્યક્ત્વ મોહનીય, અથવા ભય જુગુપ્સા એમ કોઇપણ બબ્બે પ્રકૃતિ ઉમેરતા પચાસનો ઉદય થાય, અને ભય જુગુપ્સા અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણે ઉમેરતા એકાવનનો ઉદય થાય. તથા પૂર્વે જે ચુમ્માલીસ કહી છે તેમાંથી આનુપૂર્વિ કહાડતા અને ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉમેરતા ઓગણપચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી તિર્યંચ અથવા મનુષ્યોને હોય છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાંથી કોઇપણ એક એક, ભય સમ્યક્ત્વ મોહનીય અથવા જુગુપ્સા સમ્યક્ત્વ મોહનીય કે ભય અને જુગુપ્સા એમ કોઇપણ બબ્બે અથવા સમ્યક્ત્વ મોહનીય ભય અને જુગુપ્સા એમ ત્રણે ઉમેરતા પચાસ એકાવન અને બાવનનો ઉદય થાય છે. તથા નિદ્રાનો ઉદય

૧ અહિં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વીને જ હોય છે. એટલે જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય લીધો હોય ત્યાં તે ઉદયસ્થાનવાળો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી હોય છે તેમ સમજવું. તથા ભય જુગુપ્સાનો ઉદય દરેકને હોય છે, પરંતુ કોઇ વખતે એમાંથી એકનો, કોઈ વખતે બંનેનો ઉદય હોય છે, અને કોઇ વખતે એમાંથી એકનો પણ ઉદય હોતો નથી તેથી જ વારાફરતિ ઉમેરવાના કહ્યા છે. દેવ નારકીઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નિદ્રાનો ઉદય હોય તેમ લાગતું નથી. કારણ કે ચુમ્માલીસના ઉદયસ્થાનમાં નિદ્રા વધારીને ઉદયસ્થાન વધાર્યું નથી. ચુમ્માલીસનો ઉદય દેવ આશ્રયી લીધો છે મનુષ્ય તિર્યંચને સંભવે છે. કેમકે તેના ઉદયમાં વધારો છે પછી જ્ઞાની મહારાજ જાણે.

ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. અથવા પહેલા દેવ અને નરકને યોગ્ય જે અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકીને પરાઘાત અને અન્યતર વિહાયોગતિ ઉમેરતા પચાસનો ઉદય થાય તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, અને જુગુપ્સા એ ત્રણમાંથી કોઇપણ એક ઉમેરતા એકાવન કોઇપણ બે ઉમેરતા બાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. અથવા શરીરસ્થ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યને પૂર્વે જે ઓગણપચાસ કહી છે તેમાં શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી પરાઘાત અને પ્રશસ્તવિહાયોગતિ ઉમેરતા એકાવનનો ઉદય થાય. ત્યાર પછી તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઇપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતા બાવન, કોઇપણ બે ઉમેરતા ત્રેપન, કોઇપણ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉમેરતા ચોપન, અને ચારે ઉમેરતા પંચાવનનો ઉદય થાય. અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યને અનંતરોક્ત એકાવન પ્રકૃતિઓમાં પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી શ્વાસોચ્છવાસનો ઉદય ઉમેરતા બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી કોઇપણ એક ઉમેરતા ત્રેપન, કોઇપણ બે ઉમેરતા ચોપન, ત્રણ ઉમેરતા પંચાવન, અને ચારે ઉમેરતા છપ્પનનો ઉદય થાય. અથવા શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત તિર્યંચ અને મનુષ્યને જે બાવન પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં ભાષા પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછી સ્વરનો ઉદય ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જુગુપ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઇપણ એક ઉમેરતા ચોપન, કોઇપણ બે ઉમેરતાં પંચાવન, ત્રણ ઉમેરતા છપ્પન્ન, અને ચારે ઉમેરતા સત્તાવનનો ઉદય થાય. અને તિર્યંચ આશ્રયી ઉદ્યોતનામકર્મ ઉમેરતા અઠ્ઠાવનનો ઉદય થાય. તે અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર અને એક નિદ્રા મળી પાંચ, મોહનીયની પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોઇપણ ક્રોધાદિ ત્રણ કષાય, એક યુગલ, એક વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને જુગુપ્સા મળી નવ. અંતરાય પાંચ, ગોત્ર એક, વેદનીય એક આયુ એક. અને નામકર્મની વિગ્રહગતિ માંહેની આનુપૂર્વિવિના વીશ તથા ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક ઉપઘાત, એક સંઘયણ, એક સંસ્થાન, પરાઘાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ, સ્વર, અને ઉદ્યોત એ એકત્રીશ કુલ અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ થાય છે. અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિના આ સઘળા ઉદયસ્થાનો નિદ્રા, ભય. જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ અધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓને ઓછી વત્તી કરતા અલ્પતર અને ભૂયસ્કાર એમ બંને રૂપે સંભવે છે. તથા મિથ્યાદષ્ટિને[1]

1 મિથ્યાદષ્ટિના ઉદયસ્થાનકોનો સામાન્ય વિચાર આ પ્રમાણે—મિથ્યાદષ્ટિને વિગ્રહગતિમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, વેદનીય એક મોહનીય અનંતાનુબંધિ ક્રોધાદિમાંથી ક્રોધાદિ ચાર યુગલ એક વેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય એમ આઠ, આયુ એક, ગોત્ર એક

અંતરાય પાંચ, એમ સાતકર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ કુલ છેતાલીસ પ્રકૃતિનો ક્રમમા ક્રમ ઉદય હોય છે. તેમાં ભય અને જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા સુડતાલીસનો અને બબ્બે મેળવતા અડતાલીસનો અને ત્રણે મેળવતા ઓગણપચાસનો ઉદય થાય છે. તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને પૂર્વોકત સાત કર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ પ્રકૃતિમાંથી આનુપૂર્વિ કહાડતા અને પ્રત્યેક ઔદારિક શરીર ઉપઘાત અને હુંડક સંસ્થાન એ ચાર મેળવતા ચોવીસ કુલ ઓગણપચાસનો ઉદય થાય છે. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નીદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા પચાસ, બબ્બે મેળવતા એકાવન, અને ત્રણે મેળવતા બાવનનો ઉદય થાય છે. તથા પૂર્વોકત ઓગણપચાસમાં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને પરાઘાતનો ઉદય વધે એટલે પચાસનો ઉદય થાય છે તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા એકાવન, બબ્બે મેળવતા બાવન, અને ત્રણે મેળવતા ત્રેપનનો ઉદય થાય છે. તથા તે પચાસમાં ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને શ્વાસોચ્છ્વાસનો ઉદય વધે એટલે એકાવન પ્રકૃતિનો ઉદય થાય. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી એક એક મેળવતા બાવન, બબ્બે મેળવતા ત્રેપન, અને ત્રણે મેળવતા ચોપનનો ઉદય થાય. તથા તે પૂર્વોક્ત એકાવનમા ઉદ્યોત અથવા આતપનો ઉદય વધે એટલે બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય જુગુપ્સા અથવા નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા ત્રેપન, બબ્બે મેળવતા ચોપન, અને ત્રણે મેળવતા પંચાવનનો ઉદય થાય. તથા ભવસ્થ બેઇન્દ્રિયાદિને ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને ઉદય યોગ્ય ચોવીસમાં અંગોપાંગ અને સંઘયણ ઉમેરતા નામકર્મની છવ્વીસ અને શેષ સાત કર્મની પચીસ કુલ એકાવન પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી કોઈ પણ એક એક ઉમેરતા બાવન, બબ્બે ઉમેરતા ત્રેપન, અને ત્રણે ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય છે. તથા શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તેઓને પૂર્વોક્ત એકાવનમાં પરાઘાત અને વિહાયોગતિ ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા ચોપન બબ્બે ઉમેરતા પંચાવન. અને ત્રણે ઉમેરતા છપ્પનનો ઉદય થાય છે. તથા ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તેઓને પૂર્વોક્ત ત્રેપનના ઉદયમા શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી એક એક ઉમેરતા પંચાવન બબ્બે ઉમેરતા છપ્પન, અને ત્રણે ઉમેરતા સત્તાવનનો ઉદય થાય છે. તથા ભાષાપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને પૂર્વોક્ત ચોપનમાં સ્વરનો ઉદય વધારતા પંચાવનનો ઉદય થાય. તેમા ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા છપ્પન, બબ્બે ઉમેરતા સત્તાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા અઠ્ઠાવનનો ઉદય થાય. તથા પૂર્વોક્ત પંચાવન પ્રકૃતિમાં તિર્યંચો આશ્રયી ઉદ્યોતનો ઉદય વધારતા છપ્પનનો ઉદય થાય તેમા ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા સત્તાવન બબ્બે ઉમેરતા અઠ્ઠાવન, અને ત્રણે ઉમેરતા ઓગણસાઠનો ઉદય થાય. આ પ્રમાણે તિર્યંચોમા એક સમયે એક જીવને વધારેમા વધારે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમા જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય દશ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ પ્રકૃતિઓ હોય છે. દેવાદિ ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો ગણતા એક એક ઉદયસ્થાન અનેક પ્રકારે થાય તે તથા ક્રમશઃ વધારતા અને ઓછી કરતા અલ્પતર થાય તે સ્વયમેવ સમજવા અહિં જે ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરો થાય તેનો પૂર્વોક્ત સંખ્યામાં કંઈ ઉપયોગ નથી કારણ કે સંખ્યા વધશે નહિ. માત્ર એક ભૂયસ્કાર કે એક અલ્પતર અનેક રીતે થાય છે એટલું સમજવું. અહિં ઉદયસ્થાનકોની સંખ્યા માત્ર બતાવી છે તેથી ભિન્નભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો સ્વયમેવ સમજી લેવા

છેતાલીસથી આરંભી ઓગણસાઠ સુધિના ઉદયસ્થાનકો હોય છે. તેઓને ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં રહેલા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો આશ્રયી જેને સપ્તતિકા સંગ્રહમાં કહેશે તેના પૂર્વાપર ભાવનો વિચાર કરી નિદ્રા ભય જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ પ્રકૃતિઓને ઓછી વત્તી કરી પોતાની મેળેજ સમજવા. પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને મોહનીયકર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉદય છતા વિગ્રહગતિમાં નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયે વર્ત્તમાન આત્માને પીસ્તાલીસ પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાનક કેમ ન સંભવે ? છેતાલીસનું કેમ કહ્યું ? ઉત્તર—વસ્તુ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કારણકે મિથ્યાદષ્ટિને સાતનો ઉદય અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે માત્ર એક આવલિકા પર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. અને નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિનો ઉદય તો વિગ્રહગતિમાં હોય છે. કોઇપણ મિથ્યાદષ્ટિ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિના કાળ કરતો નથી એટલે વિગ્રહગતિમાં અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો કોઇપણ જીવ હોતો નથી. તેથી વિગ્રહગતિમાં આઠનોજ ઉદય હોય છે, અને તેને છેતાલીસ આદિજ ઉદયસ્થાનકો હોય છે. તથા તે મિથ્યાદષ્ટિને છેલ્લું ઓગણસાઠ પ્રકૃતિનું .ઉદયસ્થાન મોહનીયની દશે પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય ત્યારે હોય છે. તે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલન ક્રોધાદિમાંથી કોઇપણ ક્રોધાદિ ચાર, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ભય, જુગુપ્સા, અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ મોહનીયની દશ. તિર્યંચગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ દુર્ભગમાંથી એક, આદેય અનાદેયમાંથી એક, યશઃકીર્ત્તિ અયશ.કીર્ત્તિમાંથી એક, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ. નિર્માણ, ઔદારિકદ્વિક, કોઇપણ એક સંઘયણ, કોઇપણ એક સંસ્થાન, પ્રત્યેક; ઉપઘાત, પરાઘાત, કોઇપણ એક વિહાયોગતિ, બે સ્વરમાંથી એક સ્વર, ઉચ્છવાસ, અને ઉદ્યોત એમ નામકર્મની એકત્રીસ, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, ચક્ષુદર્શનાવરણાદિ ચાર, પાંચ નિદ્રામાંથી કોઇપણ એક નિદ્રા, એક વેદનીય, એક આયુ, અને એક ગોત્ર. આ રીતે વધારેમાં વધારે ઓગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે. આ ઉદયસ્થાનકોની અંદર સાસ્વાદન મિશ્ર અને દેશવિરતિ સંબંધી કેટલાક ઉદયસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન રીતે પણ સંભવે છે તેઓને વક્ષ્યમાણ સપ્તતિકા સંગ્રહનો સમ્યક્રીતે વિચાર કરીને સ્વયમેવ કહેવા. અહિંતો ઉક્ત સંખ્યાવાળા ઉદયસ્થાનકોનો સંભવમાત્ર બતાવવો એજ પ્રયોજન છે તે સિદ્ધ કર્યું. અહિં અવક્તવ્યોદય ઘટતો નથી કારણ કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી તેના ઉદયનો ફરી સંભવ નથી. અવસ્થિતોદય જેટલા ઉદયસ્થાનકો હોય તેટલાજ હોય છે એવું વચન હોવાથી છવ્વીસ છે. કદાચ અહિં એમ શંકા થાય કે વિગ્રહગતિમાં કે સમુદ્ઘાતમાં જે ઉદયસ્થાનકો હોય છે

તેમાં અવસ્થિતોદય કેમ સંભવે ? કારણ કે તેનો ઘણોજ અલ્પ કાળ છે. તેના સમાધાનમાં એમ સમજવું કે-તે સ્થિતિમાં પણ બે ત્રણ સમય અવસ્થાન થાય છે. જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરોદય થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે જો તેનો તેજ ઉદય રહે તો તે અવસ્થિતોદય કહેવાય છે. સમુદ્ઘાત કે વિગ્રહગતિમાંનુ ઉદયસ્થાનક જો એકજ સમય રહેતું હોય તો ઉપરોકત શંકા યુકત છે, પરંતુ તે ઉદયસ્થાનક બે કે ત્રણ સમય પણ રહી શકે છે એટલે અવસ્થિતોદય છવ્વીસ સંભવે છે. તથા 'ભૂયસ્કારોદય એકવીશ અને અલ્પતરોદય' ચોવીસ થાય છે.

ઓગણીસમી ગાથામાં જે ઉદયસ્થાનકો કહ્યા તેમાં ભૂયસ્કાર અને અલ્પતરની સંખ્યા સકારણ આ ગાથામાં કહે છે—

भूयप्पयरा इगिचउवीसं जन्नेइ केवली छउमं ।
अजओ य केवलित्तं तित्थयरियरा व अन्नोन्नं ॥ २० ॥

भूयस्कारात्पतरा एकचतुर्विंशतिर्यस्मात् न एति केवली छद्म ।
अयतश्च केवलित्वं तीर्थकरेतरौ वाऽयोन्यम् ॥ २० ॥

અર્થ—પૂર્વોકત છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર અનુક્રમે

---

૧ છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમાં કેવળીના ઉદયસ્થાનો આશ્રયી છ, અવિરતિના ચુમ્માલીસથી અઠ્ઠાવન સુધિના પંદર ઉદયસ્થાનકોમાં જે ક્રમે ઉદયમા પ્રકૃતિઓ વધારી છે તે ક્રમે વધારતા ચૌદ અને છેલ્લુ ઓગણસાઠનું મળવાળે એકવીસ ભૂયસ્કાર થાય. અને કેવળિ મહારાજના ચાર ગણીએ તો ઓગણીશ ભૂયસ્કાર થાય.

૨ છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમા કેવળી મહારાજના ઉદયસ્થાનો આશ્રયી નવ તથા અવિરતિના અઠ્ઠાવનથી ચુમ્માલીસ સુધિના પંદર ઉદયસ્થાનકોના પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિ ઓછી કરતા ચૌદ અલ્પતર થાય જેમકે—અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિના ઉદયમાંથી નિદ્રા ભય અને જુગુપ્સામાંથી કોઈપણ એક ઓછી કરતા સત્તાવનનુ કોઇપણ બે ઓછી કરતા છપ્પનનુ અને ત્રણ ઓછી કરતા પંચાવનનું ઉદયસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું. તથા ઓગણસાઠ પ્રકૃતિના ઉદયવાળાને નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિ ઓછી થતા અઠ્ઠાવનનું અલ્પતર થાય. આ રીતે કુલ ચોવીસ અલ્પતર થાય અહિં એકજ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર અનેક રીતે થઈ શકે છે પણ અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારાદિનો ભેદ નહિ ગણાતો હોવાથી તેઓની તેટલીજ સંખ્યા થાય છે. તથા ચુમ્માલીસનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં વર્ત્તમાન ક્ષાયિક સમ્યકત્વીને હોય છે અને તેમા ભય વિગેરે ઉમેરતાં છેલ્લો સુડતાલીસનો ઉદય થાય છે. અને અડતાલીસનો ઉદય ભવસ્થને હોય છે એટલે અડતાલીસના ઉદયથી સુડતાલીસના ઉદયસ્થાનકે જાય નહિ તેથી તેની અપેક્ષાએ અલ્પતર ન ઘટે તેમ લાગે છે, પરંતુ છેતાલીસના ઉદયવાળા મિથ્યાત્વીને ભય જુગુપ્સા વધે એટલે અડતાલીસનો ઉદય થાય તેમાંથી ભય કે જુગુપ્સા કોઇપણ એક ઘટવાથી સુડતાલીસનું અલ્પતર થાય આ રીતે સુડતાલીસનું અલ્પતર સંભવે છે.

એકવીશ અને ચોવીશ છે. કારણ કે કેવળી છદ્મસ્થના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેમ જ અવિરતિ કેવળીપણાના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. એજ પ્રમાણે તીર્થંકર સામાન્ય કેવળીના અને સામાન્યકેવળિ તીર્થંકરના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત છવ્વીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારોદય એકવીશ છે, અને અલ્પતરોદય ચોવીસ છે. એમાંના એક પણ ઉક્ત સંખ્યાથી અધિક નથી. કારણ કે કેવળી ભગવાન છદ્મસ્થના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ કેવળ જ્ઞાનિના ઉદયસ્થાનકોમાં જતા નથી, તેમ જ સામાન્યકેવળી અને તીર્થંકરો એક બીજાના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી માટે પૂર્વે જે સંખ્યા કહિ તેટલા જ ભુયસ્કાર અને અલ્પતરોદય છે. આ કથનનો તાત્પર્ય આ છે—કેવળી ભગવાન છદ્મસ્થના ઉદયસ્થાનોમાં જતા નથી જો જાય તો ચુમ્માલીસનુ ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપે થાય અને તેમ થવાથી તેની સંખ્યા વધે પરંતુ તેમ થતું નહિ હોવાથી ભૂયસ્કારની સંખ્યામાં વધારો થતો નથી. એ પ્રમાણે અતીર્થંકર તીર્થંકરના ઉદયને અને અયોગિ કેવળિ સયોગિકેવળિના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી. માટે અગીઆર બાર ત્રેવીસ ચોવીસ અને ચોત્રીસ એ પાંચ ઉદયસ્થાનકો ભૂયસ્કારોદયરૂપે સંભવતા નથી. પરંતુ શેષ એકવીશ ઉદયસ્થાનકો જ ભૂયસ્કારોદયરૂપે સંભવે છે. તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ કેવળિભગવાનના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરના નથી માટે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અલ્પતરોદય ઘટી શકતો નથી.

પ્રશ્ન—ચોત્રીસનો ઉદય ચરમભાવસ્થ તીર્થંકર કેવળિને હોય છે. તેથી જ્યારે તીર્થંકર થનાર આત્મા કેવળિપણાને પ્રાપ્ત કરે, અને ચુમ્માલીસ આદિ કોઇપણ ઉદયસ્થાનેથી ચોત્રીસના ઉદયે જાય ત્યારે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અલ્પતર સંભવે છે તો પછી શા માટે ચોત્રીસના અલ્પતરનો નિષેધ કર્યો ?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કારણકે કેવળિપણાને સઘળા આત્માઓ ગુણસ્થાનકના ક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે. સીધા ચોથા પાંચમાથી તેરમે જઇ શકતા નથી. પરંતુ છઠ્ઠા સાતમાથી આઠમા નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી બારમાને સ્પર્શીનેજ કેવળિપણાને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમા બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે [1]તેત્રીસ પ્રકૃતિનું એકજ

1 અહિં એમ કહ્યું કે સઘળા આત્માઓ કેવળિપણાને ગુણસ્થાનકના ક્રમે પ્રાપ્ત કરે છે એટલે બારમે થઇ ને જ તેરમે જાય છે તે સિવાય જઇ શકતા નથી એ બરાબર છે પરંતુ બારમે તેત્રીસનું જ ઉદયસ્થાન હોય એમ જે કહ્યું તે કેમ સંભવે ? કારણ કે ચાર ઘાતિકર્મની જ તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય તેમા જ્ઞાનાવરણીય પાંચ દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એમ ચૌદ ભળવાથી સુડતાલીસનુ ઉદયસ્થાનક થાય, કારણ કે ઘાતિ ત્રણ કર્મના

ઉદયસ્થાનક હોય છે. અન્ય કોઇ ઉદયસ્થાન હોતું નથી. તે તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, તૈજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરૂલઘુ, નિર્માણ. ઔદારિકદ્વિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અન્યતરવિહાયોગતિ, પરાઘાત, સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક, ઉચ્છવાસ, છ સંસ્થાનમાંથી એક સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, સાત અસાતમાંથી એક વેદનીય, મનુષ્યાયુ, અને ઉચ્ચ-ગોત્ર. હવે જ્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તીર્થંકર થનારને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય થવાથી ચોત્રીસના ઉદય-સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે તેથી ચોત્રીસનું ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપેજ ઘટી શકે અલ્પતર રૂપે ઘટી શકે નહિ માટે ચોત્રીસના અલ્પતરનો નિષેધ કર્યો છે. તથા ઓગણ-સાઠનુ ઉદયસ્થાનક પણ પોતાનાથી અન્ય કોઇ મોટું ઉદયસ્થાનક નહિ હોવાથી અલ્પતરરૂપે થતું નથી જો કોઇ મોટું ઉદયસ્થાનક હોત તો તે મોટા ઉદયસ્થા-નેથી ઓગણસાઠના ઉદયસ્થાને જતા તે અલ્પતર થાત પરંતુ તે તો નથી માટે ચોત્રીસ અને ઓગણસાઠ એ બે ઉદયસ્થાનકો અલ્પતરરૂપે થતા નથી. તેથી ચોવીશજ અલ્પતરોદયો થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્ત-રપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહે છે–તેમાં જ્ઞાનાવરણાદિની ઉત્તર-પ્રકૃતિઓના ભૂયસ્કારાદિ પોતાની મેળેજ સમજવા. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બે કર્મનુ પાંચ પાંચ પ્રકૃતિરૂપ એકજ સત્તાસ્થાનક છે. આ બે કર્મની પાંચ પાંચજ પ્રકૃતિ હોવાથી અને તે પાચેની સત્તા ધ્રુવ હોવાથી બીજું નાનું મોટું કોઇ સત્તાસ્થાન નથી માટે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરપણાનો સંભવ નથી. તથા એ બે કર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વ્યવચ્છેદ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્તા પણ ઘટતિ નથી. માત્ર અવસ્થિત સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એ બે ભાંગે સંભવે છે. તથા વેદનીયના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાનક છે. તેમાં અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્યંત બે પ્રકૃતિ-રૂપ, અને છેલ્લે સમયે એક પ્રકૃતિરૂપ, સત્તાસ્થાનક છે. અહિં એક પ્રકૃતિના

ઉદય હોય છે. તેથી તે સુડતાલીસના ઉદયસ્થાનેથી ઘાતીકર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચોત્રીસના ઉદયે જતા ચોત્રીસનું અલ્પતર પણ સંભવી શકે તો શા માટે તેનો નિષેધ કર્યો ? એટલે કે આગમે ગુણસ્થાને તેત્રીસનુંજ ઉદયસ્થાનક કેમ કહ્યું ? અને ચોત્રીસનું અલ્પતર કેમ ન કહ્યું ? એ શંકાને અવકાશ છે તેનું સમાધાન બહુશ્રુત પાસેથી કરી લેવું.

સત્તાસ્થાનકથી બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી. બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનેથી એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતો હોવાથી એક અલ્પતર સંભવે છે. બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એમ એક અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે છે. એક પ્રકૃત્યાત્મક સત્તાસ્થાન માત્ર એક સમયજ રહેતું હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતું નથી. અહિં પણ આ કર્મની સંપૂર્ણ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેની સત્તા થતિ નહિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ સંભવતું નથી. તથા ગોત્ર અને આયુના બબે સત્તાસ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—બે, અને એક. તેમાં જ્યાંસુધિ ગોત્રકર્મની બંને પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધિ બે પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન, અને તેઉવાયુના ભવમાં જઈ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલી નાંખે ત્યારે નીચગોત્રરૂપ એક પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાનક હોય છે. અથવા અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થાય ત્યારે છેલ્લે સમયે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાનક હોય છે. અહિં એક નીચગોત્રની સત્તાવાળો પૃથ્વિકાયાદિમાં આવી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક ભૂયસ્કાર થાય. અલ્પતર પણ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે નીચગોત્રની સત્તારૂપ અથવા નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એકજ થાય. તથા અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. કારણકે ઉચ્ચ નીચ એ બંને પ્રકૃતિની અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા બાદ એકલા નીચગોત્રની સત્તા ચિરકાળ પર્યંત સંભવે છે. તથા અવકતવ્યસત્કર્મ ઉચ્ચગોત્રની સત્તા નષ્ટ થયા પછી ફરી તે સત્તામા આવે છે તેથી તે એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઘટે પરંતુ ગોત્રકર્મની અપેક્ષાએ ન ઘટે. કારણકે ગોત્રકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતું નથી. તથા આયુની પણ જ્યાંસુધિ પરભવનું આયુ ન બાંધે ત્યાં સુધિ ભોગવાતા એકની સત્તા હોય. અને પરભવનું આયુ બાંધે ત્યારે બેની સત્તા થાય છે. અહિં ભૂયસ્કાર બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક થાય છે અને તે જે સમયે પરભવનું આયુ બાંધે તેજ સમયે થાય છે. એક પ્રકૃતિરૂપ એક અલ્પતર સત્કર્મ હોય છે અને તે અનુભૂયમાન ભવના આયુની સત્તાનો નાશ થયા પછી જે સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય તે સમયે હોય છે. અવસ્થિત સત્કર્મસ્થાનો બંને હોય છે કારણ કે બંને સત્તાસ્થાનો અમુક કાળપર્યંત હોય છે. અવકતવ્યસત્કર્મ હોતું નથી. કારણકે આયુકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તે સત્તામા આવતુંજ નથી. તથા દર્શનાવરણીયના ત્રણ સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—નવ, છ, અને ચાર. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગપર્યંત અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંત મોહગુણસ્થાનક પર્યંત નવની સત્તા હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પછીથી આરંભી ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસ-

મય પર્યંત છની સત્તા હોય છે, અને છેલ્લે સમયે ચારની સત્તા હોય છે. અહિં ભૂયસ્કાર એક પણ ઘટતો નથી. કારણકે ક્ષપક શ્રેણિમાં છ અને ચારની સત્તા થયા પછી પડતો નથી. અલ્પતર બે છે. ૧ છ,૨ ચાર. નવથી છની, અને છથી ચારની સત્તાએ જતા હોવાથી તે બે અલ્પતર ઘટે છે. અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. ૧ નવ, ૨ છ. તેમાં નવની સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત હોય છે. અને છની સત્તા અંતર્મુહૂર્તમાત્રજ હોય છે. તથા ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રીજું સત્તાસ્થાન એક સમયમાત્રજ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે હોતું નથી. તથા સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ થયા પછી, ફરી સત્તાનો સંભવ નહિ હોવાથી, અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી. મોહનીયના પંદર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૨૮–૨૭–૨૬–૨૪–૨૩–૨૨–૨૧–૧૩–૧૨–૧૧–૫–૪–૩–૨–૧. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે અઠ્ઠાવીશ, તેમાંથી સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલે ત્યારે સત્તાવીસ. અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલે ત્યારે, અથવા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને છવ્વીસ, તથા અઠ્ઠાવીશમાંથી અનંતાનુબંધિ ચાર કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે ચોવીસ, મિથ્યાત્વના ક્ષયે ત્રેવીસ, મિશ્રમોહનીયના ક્ષયે બાવીસ, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય થાય ત્યારે એકવીશ, ત્યાર પછી ક્ષપકશ્રેણિમાં આઠ કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે તેર, નપુંસકવેદના ક્ષયે બાર, સ્ત્રીવેદના ક્ષયે અગીઆર, છનોકષાયના ક્ષયે પાંચ, પુરૂષવેદના ક્ષયે ચાર, સંજ્વલન ક્રોધના ક્ષયે ત્રણ સંજ્વલન માનના ક્ષયે બે, અને સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય ત્યારે એકની સત્તા હોય છે. અહિં અવસ્થિત સત્કર્મ પંદર છે કારણકે સઘળા સત્તાસ્થાનકોમાં ક્રમમાં કમ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવસ્થાન— સ્થિરતાનો સંભવ છે. અલ્પતર ચૌદ છે. અને તે અઠ્ઠાવીસ છોડીને શેષ સઘળા સમજવા. તથા અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાનકરૂપ ભૂયસ્કાર સત્કર્મ એકજ છે. કેમકે ચોવીસના સત્તાસ્થાનેથી અથવા છવ્વીસના સત્તાસ્થાનેથી અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાને જાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારરૂપે હોઇ શકતા નથી. કારણ કે અનંતાનુબધિ કષાય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને મિશ્રમોહનીય સિવાય અન્ય પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ છે. તથા મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા નહિ થતિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી. તથા નામકર્મના બાર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૯૩–૯૨–૮૯–૮૮–૮૬–૮૦–૭૯–૭૮–૭૬–૭૫–૯–૮. તેમા સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે ત્રાણું, તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા ન હોય ત્યારે બાણું, તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા હોય અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ આહારકબંધન અને આહારક સંઘાતન એ ચાર પ્રકૃતિની સત્તા ન હોય ત્યારે નેવ્યાશી. અને તીર્થંકરનામકર્મની પણ સત્તા ન હોય ત્યારે અઠ્ઠાશી. આ ચાર સત્તાસ્થાનકની પ્રથમ એવી સંજ્ઞા છે એટલે કે એ પ્રથમ સત્તાસ્થાન

ચતુષ્ક કહેવાય છે. આ ચાર સત્તાસ્થાનકમાંથી નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે દ્વિતીય સત્તાસ્થાનનું ચતુષ્ક થાય. તે આ—એંશી ઓગણાએંશી છચાશી અને પંચોતેર. આ દ્વિતીયસંજ્ઞક સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે. તથા પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક સંબંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનમાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક ઉવેલે ત્યારે છચાશી, દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક કે જે ન ઉવેલાયું હોય તે સાથે વૈક્રિય ચતુષ્ક ઉવેલે ત્યારે એંશી, અને તેમાંથી મનુષ્યદ્વિક ઉવેલે ત્યારે અઠ્ઠોતેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે. આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોનો પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અધ્રુવ એ સંજ્ઞાથી વ્યવહાર થાય છે. તથા અયોગિ અવસ્થાના ચરમ સમયે તીર્થંકર પરમાત્માને નવ પ્રકૃતિનું અને સામાન્ય કેવળિ મહારાજને આઠ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. અહિં એંશીનું સત્તા સ્થાનક ક્ષપક શ્રેણિમાં તેરનો ક્ષય કર્યા પછી થાય છે, તેમજ અઠ્ઠાશીમાંથી વૈક્રિય અષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે પરંતુ બંનેમાં સંખ્યા એક સરખી હોવાથી એકજ ગણ્યું છે માટે બારજ સત્તાસ્થાનકો છે. આ બાર સત્તાસ્થાનકોમાં દશ અવસ્થિત સત્કર્મ છે. નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકનો એક સમયનોજ કાળ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે નથી. તથા દશ અલ્પતરસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્કથી બીજા સત્તાસ્થાન ચતુષ્કે જતા ચાર અલ્પતર, બીજા ચતુષ્કથી અયોગિના ચરમસમયે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકે જતા બે અલ્પતર, પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક માંહેના અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનેથી છચાસી અને અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનકે જતા બે અલ્પતર એંશીનુ અલ્પતર નામકર્મની તેર ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે અને વૈક્રિયાષ્ટક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે સંખ્યા તુલ્ય હોવાથી તેને એકજ ગણ્યું છે. કેમકે અવધિના ભેદે અલ્પતરનો ભેદ ગણાતો નથી. તથા ત્રાણું અને બાણું સત્તાસ્થાનેથી આહારક ચતુષ્ક ઉવેલતા નેવ્યાશી અને અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાને જતા બે અલ્પતર, સઘળા મળી દશ અલ્પતર થાય છે. તથા ભૂયસ્કાર સ્થાનો છ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અઠ્ઠોતેરના સત્તાસ્થાનેથી મનુષ્યદ્વિક બાંધી એંશીના સત્તાસ્થાને જતા પહેલો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી નરકદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક અથવા દેવદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક બાંધી છચાશીના સત્તાસ્થાને જતા બીજો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક બાંધી અઠ્ઠાશીના સત્તાસ્થાનકે જતા ત્રીજો ભૂયસ્કાર, તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નેવ્યાશીના સત્તાસ્થાને જતા ચોથો ભૂયસ્કાર, અથવા તીર્થંકરના બંધવિના આહારક ચતુષ્ક બાંધી બાણુંના સત્તાસ્થાને જતા પાંચમો ભૂયસ્કાર, અને ત્યાંથી તીર્થંકર નામ બાંધી ત્રાણુંના સત્તાસ્થાને જતા છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર આ પ્રમાણે છ ભૂયસ્કાર થાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનેથી બીજા મોટા સત્તાસ્થાને જવાનો અસંભવ હોવાથી અન્ય ભૂયસ્કાર થતા નથી માટે છજ ભૂયસ્કાર થાય છે તથા નામકર્મની સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા નષ્ટ થયા પછી કંઈ

સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવકતવ્ય સ્થાન હોતું નથી. આ પ્રમાણે દરેક જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા ૨૦

હવે સામાન્યથી સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલા સત્તાસ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

एक्कार बारसासी इगिचउपंचाहिया य चउणउइ ।
एत्तो चउद्दहिय सयं पणवीसओ य छायालं ॥ २१ ॥
बत्तीसं नत्थि सयं एवं अडयाल संत ठाणाणि ।
जोगिअघाइचउक्के भण खिविउं घाइसंताणि ॥ २२ ॥

एकादश द्वादशाशीतिः एकचतुःपञ्चाधिका च चतुर्नवतिः ।
अतः चतुर्दशाधिकं शतं पञ्चविंशाच्च षट्चत्वारिंशत् ॥ २१ ॥
द्वात्रिंशं नास्ति शतं एवमष्टचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि ।
योग्यघातिचतुष्के भण क्षिप्त्वा घातिसत्तास्थानानि ॥ २२ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, એંશી, તથા એક ચાર અને પાંચ અધિક એંશી, ચોરાણું, અને ત્યારપછી એકસો ચૌદ પર્યંત સઘળા, તથા એકસો પચીસથી આરંભી એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા, વચમા એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાનક નથી. કુલ અડતાલીસ સત્તાસ્થાનકો છે, સયોગિકેવળિના અઘાતિકર્મના ચાર સત્તાસ્થાનોમાં ઘાતિકર્મના સત્તાસ્થાનકો ઉમેરી ઉપરોકત સત્તાસ્થાનો કહેવા.

ટીકાનુ૦—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અડતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, એંશી, તથા અહિં પણ એંશીનો સંબંધ હોવાથી એક ચાર અને પાચ અધિક એંશી એટલે કે એકાશી, ચોરાશી, અને પંચાશી, તથા ચોરાણુંથી આરંભી એક એક અધિક કરતા એકસો ચૌદ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—ચોરાણું, પંચાણું, છન્નું, સત્તાણું, અઠ્ઠાણું, નવાણું, સો, એકસો એક, એકસો બે, એકસો ત્રણ, એકસો ચાર, એકસો પાંચ, એકસો છ, એકસો સાત એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો દશ. એકસો અગીઆર, એકસો બાર, એકસો તેર, અને એકસો ચૌદ તથા એકસો પચીસથી આરંભી વચમાં એકસો બત્રીસ વર્જીને એકસો છેતાલીસ સુધિના સઘળા તે આ પ્રમાણે—એકસો પચીસ એકસો છવ્વીસ, એકસો સત્તાવીશ, એકસો અઠ્ઠાવીશ, એકસો ઓગણત્રીશ, એકસો ત્રીશ એકસો એકત્રીશ. એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીશ, એકસો પાત્રીશ. એકસો છત્રીશ. એકસો સાડત્રીશ, એકસો અડત્રીશ, એકસો ઓગણચાળીશ, એકસો ચાળીશ. એકસો એકતાલીસ, એકસો બેતાલીસ

એકસો તેતાલીસ, એકસો ચુમ્માલીસ, એકસો પીસ્તાલીસ, અને એકસો છેતાલીસ. સરવાળે અડતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧૧-૧૨-૮૦-૮૧ ૮૪-૮૫-૯૪-૯૫-૯૬-૯૭—૯૮-૯૯-૧૦૦—૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪—૧૦૫ ૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨—૧૧૩-૧૧૪-૧૨૫—૧૨૬—૧૨૭ ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૩-૧૩૪-૧૩૫-૧૩૬—૧૩૭-૧૩૮—૧૩૯-૧૪૦ ૧૪૧-૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬. આ સત્તાસ્થાનોનું જે રીતે જ્ઞાન થાય તે રીત કહે છે—સયોગિ કેવળિની અઘાતિપ્રકૃતિ સંબંધી એંશી આદિ જે ચાર સત્તાસ્થાનો છે તેમાં ઘાતિકર્મ સંબંધી સત્તાસ્થાનો અનુક્રમે ઉમેરીને અડતાલીસે સત્તાસ્થાનો શીષ્યોને કહેવા. હવે એજ કથનનો વિચાર કરે છે—સામાન્ય કેવળિ મહારાજને અયોગિગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે અગીઆર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે, તેજ સમયે તીર્થંકર ભગવાનને બાર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે બાર પ્રકૃતિઓ આ છે—મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ તીર્થંકર અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્ર. આજ બાર પ્રકૃતિઓ તીર્થંકર નામ રહિત અગીઆર અને તે સામાન્ય કેવળિને હોય છે. તથા સયોગિકેવળિ અવસ્થામાં એંશી એકાશી ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. તેમાં એંશી પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવદ્વિક, ઔદારિક ચતુષ્ક, વૈક્રિય ચતુષ્ક, તૈજસ કાર્મણ, તૈજસબંધન, કાર્મણબંધન, તૈજસસંઘાતન, કાર્મણસંઘાતન, સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, વર્ણાદિવીશ, અગુરુલઘુ. પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, વિહાયોગતિદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ અશુભ, સુસ્વર. દુઃસ્વર, દુર્ભગ અયશઃકીર્તિ, અનાદેય, નિર્માણ, પ્રત્યેક, અપર્યાપ્ત, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, નીચગોત્ર, અને અન્યતરવેદનીય, એ અગણોતેર તથા પૂર્વોકત અગીઆર સરવાળે એંશી થાય છે. એજ એંશી તીર્થંકરનામ સાથે એકાશી, આહારક ચતુષ્ક સાથે ચોરાશી તથા તીર્થંકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને સાથે પંચાશી તેમાં એંશી અને ચોરાશી એ બે સત્તાસ્થાન સામાન્ય કેવળીને અને એકાશી અને પંચાશી એ બેસત્તાસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે. અહિં તીર્થંકર અતીર્થંકર એ બંને એક બીજાના સત્તાસ્થાનોમા નહિ જતા હોવાથી તથા તીર્થંકરાદિનો બંધ અહિં નહિં થતો હોવાથી એક પણ ભૂયસ્કાર થતો નથી અને એંશી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાનેથી અગીઆરના સત્તાસ્થાને જતા તથા એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાનેથી બારના સત્તાસ્થાને જતા અગીઆર અને બારની સત્તારૂપ બે અલ્પતર થાય છે તથા પૂર્વોકત એંશી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સાથે ચોરાણું પંચાણુ અઠાણુ અને નવાણું એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે નાના જીવો આશ્રયી હોય છે. તથા ચોરાણું આદિ ચાર

સત્તાસ્થાનો નિદ્રા અને પ્રચલા સાથે છન્નું સત્તાણું સો અને એકસો એક એ પ્રમાણે ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે. આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્યંત અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઘટે છે. અહિં ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર એક પણ થતો નથી. તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયવર્તિ ચોરાણુંના અને અઠ્ઠાણુંના સત્તાસ્થાનેથી એંશી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાને જતા અને પંચાણું તથા નવાણુંના સત્તાસ્થાનેથી એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાને જતા એંશી ચોરાશી એકાશી અને પંચાશીની સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર. એજ પ્રમાણે છન્નું અને સોના સત્તાસ્થાનેથી ચોરાણું અને અઠ્ઠાણુંના સત્તાસ્થાને જતા તથા સત્તાણું અને એકસો એકના સત્તાસ્થાનેથી પંચાણું અને નવાણુંના સત્તાસ્થાને જતા ચોરાણુ અઠ્ઠાણું પંચાણું અને નવ્વાણુની સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર થાય છે તથા તે છન્નું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંજ્વલન લોભનો પ્રક્ષેપ કરતા સત્તાણું અઠ્ઠાણું એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ ચાર સત્તાસ્થાનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે હોય છે. એજ ચારમાં સંજ્વલન માયા મેળવતા અઠ્ઠાણું નવ્વાણું એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય. આ સત્તાસ્થાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના અંતે હોય છે. તથા તેજ ગુણઠાણે સંજ્વલન માનનો પ્રક્ષેપ કરતા નવ્વાણું સો એકસો ત્રણ અને એકસો ચાર એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તથા એજ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંજ્વલન ક્રોધનો પ્રક્ષેપ કરતા સો એકસો એક એકસો ચાર અને એકસો પાંચ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા એજ ગુણસ્થાનકે પુરૂષવેદનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો એક એકસોબે એકસો પાંચ અને એકસો છ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા એજ ગુણસ્થાનકે હાસ્યાદિ ષટ્કનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો સાત એકસો આઠ એકસો અગીઆર અને એકસો બાર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે ત્યાર પછી સ્ત્રી વેદનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો આઠ એકસો નવ એકસો બાર અને એકસો તેર એ ચાર સત્તસ્થાનકો થાય છે. ત્યાર પછી એજ ગુણસ્થાનકે નપુંસકવેદનો પ્રક્ષેપકરતા એકસો નવ એકસો દશ એકસોતેર અને એકસો ચૌદ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા એજ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં એજ ગુણસ્થાનકે નરકદ્વિકાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ અને થીણદ્ધિત્રિક એમ સોળ પ્રકૃતિનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો પચીસ એકસો છવ્વીસ એકસો ઓગણત્રીસ અને એકસોત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. ત્યાર પછી એજ ગુણસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો તેત્રીસ એકસો ચોત્રીસ એકસો સાડત્રીશ અને એકસો આડત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સઘળા સત્તાસ્થાનો નવમા ગુણઠાણે હોય છે. તથા પૂર્વે જે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સંબંધી છન્નુ સત્તાણું સો અને એકસો

એક એ ચાર સત્તાસ્થાનકો કહ્યાં છે તેમાં મોહનીયની બાવીશ થીણદ્ધિત્રિક અને નામકર્મની તેર એ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ચોત્રીશ એકસો પાંત્રીસ એકસો આડત્રીસ અને એકસો ઓગણચાળીશ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. નવમા ગુણઠાણના છેલ્લા ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીય કર્મની બાર કષાય અને નવનોકષાય એ એકવીશ પ્રકૃતિ આવી જાયછે. અહિં જે મોહનીયની બાવીશ પ્રકૃતિ લીધી છે તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય વધારે લીધી છે. જે ક્રમથી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે તેનાથી પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતા ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા તે ક્ષીણકષાયસંબંધી છન્નું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિશ્રમોહનીય સહિત મોહનીયની ત્રેવીસ નામ ત્રયોદશક અને થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો પાંત્રીસ એકસો છત્રીસ એકસો ઓગણચાળીશ અને એકસો ચાળીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા તે છન્નું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વમોહનીય સાથે મોહનીયની ચોવીસ નામ ત્રયોદશક અને થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો છત્રીસ એકસો સાડત્રીશ એકસો ચાળીસ અને એકસો એકતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા તેજ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયકર્મની છવ્વીસ સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો આડત્રીસ એકસો ઓગચાલીસ એકસો બેતાલીસ અને એકસો તેતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા તેજ છન્નું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની સત્તાવીસ નામ ત્રયોદશક અને સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ઓગણચાળીસ એકસો ચાળીસ એકસો તેતાલીસ અને એકસો ચુમ્માલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તથા તેજ છન્નુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની અઠ્ઠાવીશ સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતા એકસો ચાળીસ એકસો એકતાલીસ એકસો ચુમ્માલીસ અને એકસો પીસ્તાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ પ્રમાણે મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપવડે થનારા એકસો ચોત્રીસ આદિ સત્તાસ્થાનોથી આરંભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધિના સત્તાસ્થાનો અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત [1]ગુણ

૧ સયોગિ ગુણસ્થાનકના સત્તાસ્થાનોમાં જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી આરંભી મોહનીયકર્મની ચોવીસ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપપર્યંત જે જે સત્તાસ્થાનો કહ્યા તે તે સત્તાસ્થાનો ઉપરથી આત્મા પડે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવાનું નથી કારણ કે મોહનીયની ચોવીસની સત્તા થયા પછી જે જે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની ફરી સત્તા થતી જ નથી પરંતુ ભિન્નભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ નીચે નીચેના ગુણસ્થાનકે આવા પ્રકારના સત્તાસ્થાનકો હોય છે તેમ સમજવાનું છે. તેથી આ સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કાર થતા નથી. તથા મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી થનાર સત્તાસ્થાનોથી આરંભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધિના સત્તાસ્થાનો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત પર્યંત હોય છે એમ જે કહ્યું ત્યાં એમ શંકા થાય છે કે—મોહનીયની છવ્વીસ ઉમેરતા

સ્થાનક પર્યંત હોય છે એમ સમજવું તથા હમણાં જ જે એકસો પીસ્તાલીસનું સત્તાસ્થાન કહ્યું તેજ પરભવનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાનક થાય છે. તથા જ્યારે તેઉ વાયુના ભવમાં વર્તમાન આત્માને નામકર્મની અઠ્ઠોતેર અને નીચગોત્ર સત્તામાં હોય ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છવ્વીસ, અંતરાય પાંચ, તિર્યગાયુ, નામ અઠ્ઠોતેર અને નીચગોત્ર એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તેજ પરભવ સંબંધિ તિર્યંચનુ આયુ બાંધે ત્યારે એકસો અઠ્ઠાવીશનું સત્તાસ્થાન થાય છે. તથા વનસ્પતિકાય જીવોમાં સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી જ્યારે દેવદ્વિક નરકદ્વિક અને વૈક્રિય ચતુષ્ક એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય અને નામકર્મની એંશી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યારે નામકર્મની એંશી વેદનીય બે ગોત્ર બે અનુભૂયમાન તિર્યંચનુ આયુ જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ નવક મોહનીય છવ્વીસ અને અંતરાય પાંચ એ પ્રમાણે એકસો ત્રીશનું સત્તાસ્થાન હોય છે. અને પરભવનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. આ પ્રમાણે સત્તાસ્થાનોનો વિચાર કરતા એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાન કોઇ રીતે સંભવતું નથી માટે સૂત્રકારે તેનું વર્જન કર્યું છે. અહિં જો કે સત્તાણું આદિ સત્તાસ્થાનો ઉક્ત પ્રકારે અન્ય અન્ય યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરવાથી અનેક પ્રકારે બીજી બીજી રીતે થાય છે, તો પણ સંખ્યાવડે તેઓ તુલ્ય હોવાથી એકજ વિવક્ષાય છે. એકજ સત્તાસ્થાન બીજી બીજી રીતે થાય તેથી સત્તાસ્થાનોની સંખ્યા વધતિ નથી. માટે અડતાલીસજ સત્તાસ્થાનો થાય છે વધારે ઓછા થતા નથી. આ સત્તાસ્થાનોમાં સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી તેઓની સત્તા ફરી નહિ થતિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતુ નથી. 'અવસ્થિતસ્થાન ચુમ્માલીશ છે કારણ કેઅગીઆર અને બારનું સત્તાસ્થાન અયોગિના ચરમસમયે તથા ચોરાણુ અને પંચાણુનું સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયેજ હોય છે. એટલે એ ચાર સત્તાસ્થાનકો એક સમય પ્રમાણજ હોવાથી અવસ્થિતપણે સંભવતા નથી માટે ચુમ્માલીસ થાય છે. તથા અલ્પતર[2] સુડતાલીશ છે અને [3]ભૂયસ્કાર સત્તર છે. આ ભૂયસ્કારો તેઉવાયુમાં જે એકસો સત્તાવીસનુ સત્તાસ્થાન થાય છે ત્યાંથી આરંભી પછીના સત્તાસ્થાનોમાજ સંભવે

જે ૧૩૮–૧૩૯–૧૪૨–૧૪૩ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ ગુણસ્થાનકોમાં કેમ સંભવે ? કારણ કે મોહનીયનું છવ્વીસનું સત્તાસ્થાન આ ચાર ગુણઠાણે હોતુંજ નથી. ૨૮–૨૪–૨૩–૨૨–૨૧ એ પાંચમાંથી કોઇપણ સત્તાસ્થાન હોય છે છવ્વીસનું સત્તાસ્થાન તો મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે હોય છે. આ પ્રમાણે સત્તાવીશ ઉમેરતા જે સત્તાસ્થાનો થાય ત્યાં પણ એવી શંકા થાય છે. જો પહેલે ગુણઠાણે એ સત્તાસ્થાનો લેવામાં આવે તો તે સંભવે છે. [illegible]

૧. અગીઆર, બાર, ચોરાણું અને પંચાણું એ ચાર સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતપણે સંભવતા નથી એમ કહ્યું છે પરંતુ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ૯૪-૯૫-૯૮-૯૯ એ ચાર સત્તાસ્થાનો છે અને તે દરેકનો સમયનો જ કાળ છે માટે ૯૮-૯૯ એ બે સત્તાસ્થાનો પણ અવસ્થિતપણે ઘટી શકતા નથી તેથી બેતાલીસ અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે એમ લાગે છે. પછી જ્ઞાની મહારાજ જાણે.

૨ સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના સત્તાસ્થાનોમાં ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્રમશ પ્રક્ષેપ કરતા એકસો છેતાલીસ સુધિના જે સત્તાસ્થાનો કહ્યા તેજ ક્રમે એકસો છેતાલીસમાંથી પશ્ચાનુપૂર્વિએ પ્રકૃતિઓ ઓછી કરતા સુડતાલીસ અલ્પતરો થાય છે.

૩ ભૂયસ્કાર સત્તર થાય છે તે આ પ્રમાણે—તેઉવાયુમાં મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા પછી જ્ઞા-૫, દ-૯, વે-૨, મો-૨૬, આ-૧, ગો-૧, અં-૫ અને નામ ૭૮ એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે, તેજ આયુના બંધે એકસો અઠ્ઠાવીસનુ સત્તાસ્થાન થાય. એકસો સત્તાવીસની સત્તાવાળો પૃથ્વીઆદિ મનુષ્યદ્વિક બાંધે ત્યારે એકસો ઓગણત્રીસનું, ઉચ્ચગોત્ર અથવા આયુના બંધે એકસો ત્રીસનું, અને બંનેના બંધે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય તથા આયુવિના એકસો ત્રીસની સત્તાવાળો પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયષટ્ક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીસનુ, અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો સાડત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય. તથા એકસો છત્રીસની સત્તાવાળો દેવદ્વિક અથવા નરકદ્વિક બાંધે ત્યારે એકસો આડત્રીસનું અને તેનેજ આયુના બંધે એકસો ઓગણચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય, તથા આયુવિના એકસો આડત્રીસની સત્તાવાળાને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સત્તામાં આવે ત્યારે એકસો ચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય. એકસો ચાળીસની સત્તાવાળો સમ્યક્ત્વી તીર્થંકરનામ બાંધે ત્યારે એકસો એકતાલીસનુ, તીર્થંકરવિના આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચુમ્માલીસનું તીર્થંકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને બાંધે ત્યારે એકસો પીસ્તાલીસનું અને તેને દેવાયુના બંધે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય આરીતે ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬- એટલા સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને જ્ઞા-૫,-દ,-૯ વે-૨, મો-૨૧, આ-૧ નામ-૮૮, ગો-૨ અને અં-૫ એમ એકસો તેત્રીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે. તેને તીર્થંકરના બંધે એકસો ચોત્રીસનું, આયુના બંધે એકસો પાંત્રીસનું, તીર્થંકર અને આયુના બંધવિના આહારક ચતુષ્કના બંધે એકસો સાડત્રીસનું, તીર્થંકરના બંધે એકસો આડત્રીસનું, અને આયુના બંધે એકસો ઓગણચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. કૃષ્ણની જેમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થાય છે આ પ્રમાણે અહિં ૧૩૪-૧૩૫ ૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંના પહેલાના બેજ લેવાના છે. અન્ય સરખી સંખ્યાવાળા હોવાથી લેવાના નથી. તથા અનંતાનુબંધિના વિસંયોજક ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વીને જ્ઞા-૫, દ-૯, વે-૨-મો-૨૪-આ-૧, ના ૮૮, ગો-૨ અને અં-૫ એમ એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તેને તીર્થંકરના બંધે એકસો સાડત્રીસનું, આયુના બંધે એકસો આડત્રીસનું, એકસો છત્રીસની સત્તાવાળાને આહારક ચતુષ્કના બંધે એકસો ચાળીસનું, તીર્થંકરના બંધે એકસો એકતાલીસનું અને દેવાયુના બંધે એકસો બેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે અહિં ૧૩૭-૧૩૮-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨

છે. તે પહેલાના સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં હોવાથી અને ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તેઓમાં ભૂયસ્કારો સંભવતા નથી. તેમાં પણ એકસો તેત્રીસનું સત્તાસ્થાન ક્ષપક શ્રેણિમાંજ હોય છે અને ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી તેથી તે પણ ભૂયસ્કારરૂપે સંભવતુ નથી. માટે સત્તરજ ભૂયસ્કાર થાય છે. ૨૨

આ પ્રમાણે બંધ આદિના ભૂયસ્કારાદિ ભેદો કહ્યા. હવે સાદિ આદિ ભેદો કહે છે. તે ભેદો આ પ્રમાણે છે—સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ. જે બંધાદિ આદિ-પ્રારંભ-શરૂઆત યુક્ત હોય તે સાદિ. જેની આદિ ન હોય તે અનાદિ. ભવિષ્યમાં જે બંધાદિ હમેશા રહેનાર હોય જેનો કોઇકાળે નાશ ન થાય તે ધ્રુવ-અનંત. અને કાળાન્તરે જેનો વિચ્છેદ થાય તે અધ્રુવ-સાન્ત. આ ચાર ભેદોમા જેના સદ્ભાવમાં જેનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય તે કહે છે—

साइ अधुवो नियमा जीवविसेसे अणाई अधुवधुवो ।
नियमा धुवो अणाई अधुवो अधुवो व साई वा ॥ २३ ॥

सादिरध्रुवः नियमात् जीवविशेषादनादिरध्रुवो ध्रुवः
नियमात् ध्रुवोऽनादिरध्रुवोऽध्रुवो वा सादिर्वा ॥ २३ ॥

અર્થ—જે બંધાદિ સાદિ હોય છે, તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે. જે બંધાદિ અનાદિ હોય છે, તે જીવ વિશેષે અધ્રુવ હોય છે, ધ્રુવ પણ હોય છે. જે ધ્રુવ હોય છે. તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે. અને જે અધ્રુવ છે, તે અધ્રુવરૂપે રહે છે, અથવા સાદિ પણ થાય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં જે બંધ સાદિ હોય છે તે અવશ્ય અધ્રુવ હોય છે. કારણકે સાદિપણું ત્યારેજ ઘટે જ્યારે પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી નવા બંધનો પ્રારંભ થાય. તેથી સાદિ બંધના વિચ્છેદ પૂર્વકજ હોય છે માટેજ એમ કહ્યું કે જે બંધ સાદિ હોય તે અધ્રુવ—સાન્ત અવશ્ય હોય છે. તથા અભવ્ય અને ભવ્યરૂપ જીવો આશ્રયી અનાદિ બંધ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે-

---

એ પાંચ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંથી છેલ્લોજ ભૂયસ્કાર લેવાનો છે, બીજા સમસંખ્યાવાળા હોવાથી લેવાના નથી. આ પ્રમાણે વિચારતા ૧૪૩ નો ભૂયસ્કાર સંભવતો નથી. જો કે આહારક ચતુષ્કની ઉદ્વલનાનો પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો હોય અને મિશ્રમોહનીયની ઉદ્વલનાનો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો હોય એટલે મિશ્રમોહનીયની ઉદ્વલના થયા પછી પણ આહારક ચતુષ્કની સત્તા હોઈ શકે તો જ્ઞા. ૫ દ-૯ વે-૨ મો-૨૭ આ-૧ ના-૯૨ ગો-૨ અને અં. ૫ એ પ્રમાણે ૧૪૩ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન સંભવી શકે પરંતુ તે ભૂયસ્કારરૂપે તો સંભવશે નહિ. કારણકે મોહની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ સાથે એકસો ચુમ્માલીસ પ્રકૃતિની સત્તાવાળો મિશ્રમોહનીય ઉવેલી એકસો તેતાલીસના સત્તાસ્થાને જાય તેથી તે અલ્પતરરૂપે ઘટી શકે. તત્ત્વ જ્ઞાની મહારાજ વદે.

અધ્રુવ, ધ્રુવ. તેમાં અભવ્યને જે બંધ અનાદિ હોય છે તે તેને ધ્રુવ—અનંતજ હોય છે. અને ભવ્યને અનાદિ બંધનો પણ ભવિષ્યમાં નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત થાય છે. તથા જે બંધ ધ્રુવ હોય છે તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે. કારણકે અનાદિ સિવાય અનંત હોઇ શકતોજ નથી. કોઇ કાળે સાદિ બંધ અનંતકાળ પર્યંત રહી શકેજ નહિ. કારણકે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઇ પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ કરી પછી ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે સાદિ કહેવાય, પહેલે ગુણઠાણેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડનાર આત્મા ભલે પહેલે ગુણઠાણે આવે, પરંતુ તે કંઇક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તનથી વધારે સંસારમાં રહેજ નહિ. જ્યારે ઉપરના ગુણસ્થાકે જાય ત્યારે બંધનો અંત કરેજ. માટેજ જે બંધ સાદિ હોય તે અવશ્ય સાન્ત હોય એમ કહ્યું છે. તથા જે બંધનો અન્ત થાય છે તેની ફરી શરૂઆત થતિ નથી એમ પણ બને છે. જેમ વેદનીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી તેનો ફરી બંધ થતો નથી. અને કોઇ કર્મમા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધની શરૂઆત થાય પણ છે. જેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી પડે ત્યારે ફરી તેના બંધની શરૂઆત થાય છે. તેથીજ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જે બંધ અધ્રુવ હોય છે તે અધ્રુવરૂપેજ રહે છે તેમજ તે બંધની સાદિ પણ થાય છે. ૨૩

આ પ્રમાણે સાદિઆદિ બંધના ભેદોમાં જે છતાં જે અવશ્ય હોય છે અથવા જે છતા જે નથી પણ હોતા તે કહ્યું. હવે સાદિ આદિ જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચાર ભેદે છે તેમાં અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ કેટલાકને એકરૂપે જણાય છે તેથી તદ્ગત સાદિત્વ વિશેષને બતાવવા દ્વારા તે બંનેનો ભેદ બતાવે છે—

उक्कोसा परिवडिए साइ अणुक्कोसओ जहन्नाओ ।
अव्वंधाओ वियरो तदभावे दो वि अविसेसा ॥ २४ ॥

उत्कृष्टात् परिपतिते सादिरनुत्कृष्टो जघन्यात् ।
अबन्धाद्वा इतरस्तदभावे द्वावपि अविशेषौ ॥ २४ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટબંધ સાદિ થાય, અને જઘન્ય બંધથી પડે અથવા અબંધક થઇ ફરી બાંધે ત્યારે અજઘન્ય બંધ સાદિ થાય. તેના અભાવમાં તે બંને સરખાજ છે.

ટીકાનુ૦—અહિં જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તે સઘળો અજઘન્ય કહેવાય છે. માત્ર ઓછામાં ઓછો જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી. તથા ઉત્કૃષ્ટથી આરંભી જઘન્ય પર્યંત જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તે સઘળો અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. માત્ર વધા-

રેમાં વધારે જે બંધ કે ઉદયાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી. જો કે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચેના તેમજ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેના સ્થાનકો બંનેમાં સરખા છે પરંતુ એટલા માત્રથી આ બંનેમા વિશેષ નથી એમ નથી. કારણકે તદ્ગત સાદિત્વ વિશેષનો ભેદ હોવાથી બંનેમાં વિશેષ છે. તેજ વિશેષ—ભેદ બતાવે છે–ઉત્કૃષ્ટથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય છે એટલે કે જ્યારે પરિણામ વિશેષવડે ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરીને ત્યાર પછી પરિણામની મંદતાવડે ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ બંધની સાદિ થાય છે. અને અજઘન્ય બંધથી અથવા બંધાદિનો વિચ્છેદ કરીને પડે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે જ્યારે તથા પ્રકારના પરિણામ વિશેષવડે જઘન્ય બંધ કરીને ત્યાંથી પડે અથવા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે જઇ ત્યા અબંધક થઇ પરિણામના પરાવર્ત્તન વડે ત્યાંથી પડે ત્યારે અજઘન્ય બંધની સાદિ થાય છે. આ પ્રમાણે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની સાદિ ભિન્ન ભિન્ન કારણો વડે ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બંને ભિન્ન છે, એક નથી તથા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ ભિન્ન ભિન્ન અવધિ—મર્યાદાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે માટે પણ તે બંને ભિન્ન છે. તે આ પ્રમાણે—જઘન્યરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્યે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જાય છે. અવધિના ભેદે સ્વરૂપનો ભેદ જણાય. છે. જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ. દિશાની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી જેમ તે બંને સ્વરૂપે ભિન્ન છે તેમ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી તે બંને પણ સ્વરૂપે ભિન્ન છે. અહિં માત્ર સાદિત્વવિશેષના સ્વીકાર વડેજ એટલે સાદિત્વરૂપ વિશેષ હોવાને લઇનેજ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટમા સ્પષ્ટ વિશેષ–ભેદ જણાય છે, માટે તેનું ગ્રહણ કર્યું છે. જ્યાં સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ છે, ત્યાં તે બેની વચ્ચે કોઇ ખાસ વિશેષ જણાતો નથી. કારણકે સાદિત્વરૂપ વિશેષનો અભાવ ત્યારેજ હોય કે જ્યારે મર્યાદાનો અભાવ થાય એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્યે જાય ત્યારે જઘન્યની સાદિ થાય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટની સાદિ થાય એ મર્યાદાજ નષ્ટ થાય, ત્યારે વચલા સ્થાનકો સરખા હોવાથી તે બંનેમાં કોઇ જાતનો ભેદ ઘટી શકે નહિ. માટે સાદિત્વ વિશેષજ તે બંનેના ભેદમાં કારણ છે, સાદિત્વ વિશેષના અભાવે તે બંને સરખા છે. જો કોઇ પણ સ્થળે સાદિત્વવિશેષ નહિ જણાવાથી અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ વચ્ચે ભેદ ન જણાતો હોય ત્યા પણ અજઘન્યની મર્યાદા જઘન્ય છે અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ઉત્કૃષ્ટ છે એમ પોતાના અંતઃકરણમાં વિચારી ને બન્ને વચ્ચે ભેદ છે એમ નિર્ણય કરી લેવો.

આ રીતે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો વિશેષ કહ્યો. હવે અજઘન્યાદિમાં

સામાન્યથી સાદિત્વાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરે છે—

ते णाई ओहेणं उक्कोसजहन्नगो पुणो साई ।

तौ अनादी ओघेनोत्कृष्टजघन्यकौ पुनः सादी

અર્થ— ઓઘે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ છે.

ટીકાનુ૦—જેની અંદર સાદિત્વ વિશેષ અનુપલક્ષ્યમાણ છે—ઓળખી શકાતા નથી—સમજી શકાતા નથી એટલે કે સાદિત્વ વિશેષ વિનાના તે અજઘન્ય અથવા અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે. શી રીતે અનાદિ છે? તો કહે છે— સામાન્યથી. એટલે પ્રકૃતિ અથવા સ્થિતિ આદિ વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વત્ર અનાદિ છે. પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિને અપેક્ષીને તો હવે પછી કહેશે તે પ્રમાણે છે. તથા નિયતકાળ ભાવિ હોવાથી એટલે કે અમુક નિર્ણીત સમયજ પ્રવર્ત્તતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સાદિ છે.

આ રીતે પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જઘન્યાદિમાં સાદિત્વાદીની પ્રરૂપણા કરી. હવે સામાન્યથી બંધ આશ્રયી કહે છે—

अधुवाण साइ सव्वे धुवाणणाई वि संभविणो ॥२५॥

अध्रुवाणां सादयः सर्व्वे ध्रुवाणामनादी अपि संभविनौ ॥ २५ ॥

અર્થ—અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના સઘળા ભાંગા સાદિ છે. અને ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના સંભવતા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ પણ હોય છે.

ટીકાનુ૦—સાતવેદનીયાદિ અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભાંગા સાદિ છે. સાદિ એ સાન્તનું ઉપલક્ષણ-સૂચક હોવાથી સાન્ત પણ છે. જે સાદિ હોય છે તે સાન્ત અવશ્ય હોય છે એ પહેલા કહ્યું છે. એટલે અહિ એકલો સાદિ ભાંગો કહ્યો છે છતા સાન્ત પણ લઈ લેવો. તથા વર્ણાદિ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓમાં યથાયોગ્ય રીતે સંભવતા અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે. અહિં પણ અનાદિ શબ્દવડે અનન્ત પણ લઈ લેવાનો છે. કારણ કે જ્યારે અનાદિ હોય ત્યારે અનંતપણાનો પણ સભવ છે. એટલે અનાદિ અને ધ્રુવ છે, અને ગાથામાં ગ્રહણ કરેલા 'અપિ' શબ્દવડે સાદિ અને અધ્રુવ પણ છે. તથા ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ છે તે સાદિ સાન્તજ હોય છે. કારણ કે એ બંને કોઈ વખતેજ પ્રવર્ત્તે છે. જ્યારે પ્રવર્ત્તે ત્યારે સાદિ, અને જે સાદિ હોય તે સાન્ત હોયજ એ પહેલા કહ્યું છે માટે ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ સાન્ત જાણવા. ૨૫

આ પ્રમાણે સામાન્યથી પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી જઘન્ય આદિ ભાંગાઓ સાદિ આદિ રૂપે પ્રરૂપ્યા. હવે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં જ્યાં જ્યાં જે જે જઘ-

ન્યાદિ બંધનો સંભવ છે ત્યાં ત્યાં તે તે કહે છે—

मूलुत्तर पगईणं जहन्नओ पगइवन्ध उवसंते ।
तब्भट्ठा अजहन्नो उक्कोसो सन्नि मिच्छंमि ॥२६॥

मूलोत्तरप्रकृतीनां जघन्यः प्रकृतिवन्ध उपशान्ते ।
तद् भ्रष्टादजघन्य उत्कृष्टः सञ्ज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ ॥ २६ ॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિનો જઘન્ય બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થાય છે. ત્યાંથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ બંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો ઓછામાં ઓછો બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થાય છે. કેમ કે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે મૂળ પ્રકૃતિ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી એક સાતવેદનીયરૂપ પ્રકૃતિનોજ બંધ થાય છે, અને તે એક પ્રકૃતિનો બંધ પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી જઘન્ય કહેવાય છે. અહિં સ્થિતિબંધાદિને આશ્રયી અજઘન્યાદિનો વિચાર ઇષ્ટ નથી જેથી જઘન્ય સ્થિતિ આદિનો બંધ તે જઘન્ય બંધ એમ કહેવાય અહિં તો માત્ર પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી વિચાર કરવો એજ ઇષ્ટ છે. સ્થિતિબંધ આશ્રયી આગળ કહેશે તેથી જે અલ્પમાં અલ્પ પ્રકૃતિનો બંધ તે જઘન્ય બંધ કહેવાય. માટેજ એક પ્રકૃતિનો બંધ જઘન્યબંધ કહેવાય છે. અહિં ગાથામાં ઉપશાંત શબ્દનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે પણ જઘન્ય પ્રકૃતિબંધ સમજવો. માત્ર ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણેથી પ્રતિપાત થાય છે અને ક્ષીણમોહાદિ ગુણઠાણેથી થતો નથી પડે ત્યારે અજઘન્ય આદિ ભાંગાનો સંભવ થાય છે, માટે મુખ્ય વૃત્તિએ ઉપશાંતમોહનુ ગ્રહણ કર્યુ છે. તથા તે ગુણસ્થાનકેથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે. કારણ કે અગીઆરમેથી દશમા આદિ ગુણઠાણે આવે ત્યારે મૂળકર્મ આશ્રયી છ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સત્તર આદિ પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ થાય છે કારણ કે તેને મૂળ આઠ કર્મનો અને ઉત્તર ચુમ્મોતેર પ્રકૃતિઓનો બંધ થઇ શકે છે. હવે તે ઉત્કૃષ્ટ બાંધી ત્યાંથી પડતા જે અલ્પ અલ્પ મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય તે બંધ અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય. એને ગાથામા નથી કહ્યો છતા સામર્થ્યથી જાણી શકાય છે. અહિં સાદિત્વાદિ ભંગની યોજના સુગમ હોવાથી પોતાની મેળે કરવિ તે આ પ્રમાણે—મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધ કોઇ વખતે થતા હોવાથી સાદિ અને સાંત ભાંગે સમજવા માત્ર અજઘન્યબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે. તેમાં ઉપશાં-

તમોહ ગુણસ્થાનકથી પડે અને અજઘન્ય બંધ કરે ત્યારે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને હમેશા અજઘન્ય બંધ થતો હોવાથી ધ્રુવ અને ભવ્યોને અમુક કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અધ્રુવ છે. ૨૬

આ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી જ્યાં જે જઘન્ય આદિ સંભવે છે ત્યાં તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે મૂળકર્મ આશ્રયી એક એક કર્મમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

आउस्स साइअधुवो बंधो तइयस्स साइ अवसेसो ।
सेसाण साइयाई भव्वाभव्वेसु अधुवधुवो ॥२७॥

आयुषः सादिरध्रुवः बन्धः तृतीयस्य साद्यवशेषः ।
शेषाणां साद्यादिः भव्याभव्येषु अध्रुवध्रुवौ ॥ २७ ॥

અર્થ—આયુનો બંધ સાદિ અને અધ્રુવ છે. ત્રીજા કર્મનો સાદિ વિના ત્રણ ભાંગે છે. અને શેષ કર્મોનો સાદિ આદિ ચારે ભાંગે છે. તથા ભવ્યમાં અધ્રુવ અને અભવ્યમાં ધ્રુવ બંધ હોય છે.

ટીકાનુ૦—મૂળ કર્મની અંદર આયુનો બંધ તે અધ્રુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાન્ત છે. તથા ત્રીજા વેદનીયકર્મનો બંધ સાદિ સિવાય અનાદિ અધ્રુવ અને ધ્રુવ એમ ત્રણ ભાગે છે. તેમા સર્વદા તેનો બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, ભવિષ્યમાં કોઈપણ કાળે વિચ્છેદનો અસંભવ હોવાથી અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યોને અયોગિ ગુણસ્થાનકે બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધ્રુવ–સાન્ત છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ મોહનીય નામ અને ગોત્રકર્મનો બંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડે અને બંધ કરે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ બંધ છે. ૨૭

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી એક એક પ્રકૃતિના બંધમા સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

साई अधुवो सव्वाण होइ धुवबंधियाण णाइ धुवो ।
निययअबन्धचुयाणं साइ अणाई अपत्ताणं ॥२८॥

सादिरध्रुवः सर्वासां भवति ध्रुवबन्धिनीनामनादिर्ध्रुवः ।
निजकाबन्धच्युतानां सादिरनादिरप्राप्तानाम् ॥ २८ ॥

અર્થ—સઘળી ધ્રુવબન્ધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ, સાન્ત, અનાદિ અને અનન્ત એમ ચાર ભાગે છે. પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડે ત્યારે તેનો બંધ

સાદિ થાય છે. તથા તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તેનો બંધ અનાદિ છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, અંતરાય પાંચ સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અગુરૂલઘુ નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, અને વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ સુડતાલીસે ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાંગે થાય છે. તેમા સાદિ શી રીતે થાય છે તે કહે છે—જ્યા જ્યાં જે જે પ્રકૃતિનું અબંધસ્થાન હોય ત્યાંથી પડે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિનો બંધ સાદિ થાય છે. જેમ કે—મિથ્યાત્વ સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક અને અનંતાનુબંધિ એ આઠ પ્રકૃતિનું અબંધસ્થાન મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકો છે. એ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું દેશવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનકો, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું પ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકો, નિદ્રા પ્રચલા અગુરૂલઘુ નિર્માણ તૈજસ ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક કાર્મણ ભય અને જુગુપ્સા એ તેર પ્રકૃતિઓનું અનિવૃત્તિબાદરાદિ ગુણસ્થાનકો, સંજ્વલન કષાયનું સૂક્ષ્મ સંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકો અને જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અંતરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનું ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકો અબંધસ્થાન છે. તે તે મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ અબંધસ્થનેથી જ્યારે પડે ત્યારે મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓનો ફરી બંધ શરૂ થાય માટે સાદિ. સાદિપણું અધ્રુવપણા વિના હોતું નથી, જે બંધ સાદિ થાય તેનો અત અવશ્ય થાય છે, તેથી જ્યારે મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અંત થાય મટે સાન્ત. તથા તે તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકરૂપ અબંધસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તે પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂઆતનો અભાવ હોવાથી અનાદિ છે. અભવ્યોને કોઇ પણ કાળે બંધ વિચ્છેદ ન થાય માટે અનત, અને ભવ્યો તે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમાં બન્ધનો નાશ કરશે માટે તેઓ આશ્રયી સાન્ત બન્ધ છે. તથા ધ્રુવબન્ધિ-સુડતાલીસ સિવાય તહોતેર અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથીજ સાદિ સાન્ત જાણવો. ૨૮.

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી હવે સ્વામિત્વ કહેવું જોઇએ એટલે કયો જીવ કેટલી પ્રકૃતિના બંધનો અધિકારી છે તે કહેવું જોઇએ તેમા જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે તે પ્રકૃતિઓના બંધના તે જીવો સ્વામિ નથી એમ કહેવાથી તે સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓના બંધના તેઓ સ્વામિ છે એમ અર્થાત્ સમજી શકાય. અને એવી બંધ આશ્રયી અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ ચારે ગતિમા મોટી હોય છે તેથી ગ્રંથ લાઘવ માટે જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને અયોગ્ય છે, તેઓનું પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા પહેલા તિર્યંચોને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓનું પ્રતિપાદન કરે છે—

नरयतिगं देवतिगं इगिविगलाणं विउव्वि नो बंधे ।
मणुयतिगुच्चं च गईतसंमि तिरि तित्थआहारं ॥२९॥

नरकत्रिकं देवत्रिकमेकविकलानां वैक्रियं न बन्धे ।
मनुजत्रिकोच्चं च गतित्रसे तिरश्चां तीर्थाहारम् ॥ २९ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને નરકત્રિક દેવત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક બંધમા હોતું નથી, ગતિત્રસમાં મનુષ્યત્રિક ઉચ્ચગોત્ર અને પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોતિ નથી, તથા તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક સઘળા તિર્યંચોને બંધમાં હોતું નથી.

ટીકાનુ૦—નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાયુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાયુ એ દેવત્રિક, તથા વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને બંધયોગ્ય હોતિ નથી. તથા મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિ અને મનુષ્યાયુ એ મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને ચ શબ્દ વડે પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ કુલ બાર પ્રકૃતિઓ ગતિત્રસ—તેઉકાય અને વાયુકાયના જીવોને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે અર્થાત્ તેઓ બાંધતા નથી. તથા તીર્થંકર નામ અને આહારકશરીર, આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિકને સઘળા તિર્યંચો તથાભવસ્વભાવે બાંધતા નથી. તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક વિના શેષ એકસોસત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો બંધના સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો આહારકદ્વિક, તીર્થંકરનામ, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, અને દેવત્રિક વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓના બંધના સ્વામિ છે. તથા તેઉકાય અને વાયુકાય તીર્થંકરનામ, આહારકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક, અને ઉચ્ચગોત્ર વિના શેષ એકસો પંચ પ્રકૃતિઓના બંધના અધિકારિ છે. ૨૯

હવે દેવો અને નારકીઓને આશ્રયી બંધને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

वेउव्वाहारदुगं नारयसुरसुहुम विगलजाइतिगं ।
बंधहि न सुरा सायवथावरएगिंदि नेरइया ॥३०॥

वैक्रियाहारकद्विकं नारकसुरसूक्ष्मविकलजातित्रिकम् ।
बध्नन्ति न सुराः सातपस्थावरैकेन्द्रियं नैरयिकाः ॥ ३० ॥

અર્થ—વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, નરકત્રિક. દેવત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને વિકલજાતિત્રિક એ સોળ પ્રકૃતિઓને દેવો બાંધતા નથી અને આતપ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિ સાથે ઓગણીશ પ્રકૃતિઓને નારકીઓ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ૦—વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયદ્વિક, આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, ત્રિક શબ્દનો દરેકની સાથે યોગ હોવાથી નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ અને નરકાયુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ અને દેવાયુ એ દેવત્રિક, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ જાતિત્રિક, સઘળી મળી સોળ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે સઘળા દેવો બાંધતા નથી. તેથી શેષ એકસો ચાર પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારિ સમજવા. તથા આતપ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિ સાથે પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ કુલ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે કોઇપણ નારકીઓ બાધતા નથી. તેથી સામાન્યતઃ તેઓ એકસો એક પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારિ[1] છે. ૩૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિબંધ કહ્યો. હવે સ્થિતિબંધનું કથન શરૂ કરે છે—તેમાં અગીઆર અનુયોગદ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે–૧ સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા, ૨ નિષેક પ્રરૂપણા, ૩ અબાધા કંડક પ્રરૂપણા, ૪ એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધના પ્રમાણ સંબંધે પ્રરૂપણા, ૫ સ્થિતિસ્થાન પ્રરૂપણા ૬ સંક્લેશ સ્થાન પ્રરૂપણા, ૭ વિશુદ્ધિસ્થાન પ્રરૂપણા, ૮ અધ્યવસાય સ્થાનના પ્રમાણવિષયક પ્રરૂપણા, ૯ સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા, ૧૦ સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા, ૧૧ અને શુભાશુભત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં પહેલા સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા કહે છે. સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણા એટલે મૂળ અને ઉત્તર દરેક પ્રકૃતિઓની ઓછામાં ઓછી અને વધારેમાં વધારે કેટલી સ્થિતિ બંધાય તેનો વિચાર. આ દ્વારમા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાય તે કહેશે. તેમાં પહેલા મૂળ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

मोहे सत्तरी कोडाकोडीओ वीस नामगोयाणं ।
तीसियराण चउण्हं तेत्तीसयराइं आउस्स ॥३१॥

मोहे सप्ततिकोटीकोट्यो विंशतिर्नामगोत्रयोः ।
त्रिंशदितरेषां चतुर्णां त्रयस्त्रिंशदतराण्यायुषः ॥ ३१ ॥

અર્થ—મોહનીયકર્મની સિત્તેર કોડાકોડી, નામ અને ગોત્રની વીશ કોડાકોડી, ઇતર જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી, અને આયુની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે.

[1] સામાન્યથી કયા કયા ગુણસ્થાનકે કેટલી બંધાય છે તે અને કયા કયા દેવો ને નારકીઓ કેટલી બાંધે છે તે સઘળું બીજા ત્રીજા કર્મગ્રંથમાંથી જાણવું. અહિં તો દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યું છે

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહિં સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—કર્મસ્વરૂપે રહેનારી, અને અનુભવ યોગ્ય. અહિં સ્થિતિનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કર્મસ્વરૂપે રહેનારી સ્થિતિને આશ્રયીનેજ કહ્યુ છે એમ સમજવુ. એટલે કે જે સમયે જે કોઇ કર્મ બંધાય તે સમયથી આરંભી તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ હોય તેના ચરમસમય પર્યંત તે કર્મ આત્મા સાથે કોઇપણ કરણ ન લાગે તો તે રૂપે ટકી શકે છે. અને અબાધાકાલહીન શેષ સ્થિતિ અનુભવ યોગ્ય છે. તથા જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેનો તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે. આજ પ્રકરણમાં આગળ ઉપર કહેશે કે 'एवइया वाहवा-ससया' જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે. જેમ કે—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ બંધાતિ હોવાથી તેનો સાત હજાર વરસનો [1]અબાધાકાળ છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું બાંધેલું મોહનીય કર્મ સાત હજાર વરસ પર્યંત પોતાના ઉદયવડે જીવને કાંઇપણ બાધા ઉત્પન્ન કરતું નથી. ત્યાર પછીજ બાધા ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે સાત હજાર વરસના જેટલા સમયો થાય તેમાં આત્મા તથાસ્વભાવે દલિકની રચના કરતો નથી. ત્યાર પછીના સમયથી આરંભી સાત-

૧ જે સમયે જે કર્મ બંધાય તેના ભાગમા જે દલિકો આવે તેઓ ક્રમશઃ ભોગવાય તેટલા માટે તેની વ્યવસ્થિત રચના થાય છે. જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે સમયથી આરંભી કેટલાક સમયોમા રચના થતિ નથી પરંતુ તેની ઉપરના સમયથી થાય છે. જેટલા સમયોમા રચના થતિ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે. અબાધાકાળ એટલે દલિક રચના વિનાનો કાળ. બંધ સમયથી આરંભી અમુક સમયમા દલરચના નહિ થવામા કારણ જીવસ્વભાવ છે. અબાધાકાળના ઉપરના સમયથી આરંભી અમુક સમયે આટલા જ દલિક ફળ આપે અમુક સમયે આટલા દલિકો ફળ આપે એ પ્રમાણે સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યંત નિશ્ચિત રચના થાય છે. જે જે સમયોમાં જે જે પ્રમાણે રચના થઇ હોય તે તે સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેટલા તેટલા દલિકોના ફળને ભોગવે છે. તેથી જ અબાધાકાળ ગયા પછી એક સામટા દલિકો ફળ આપતા નથી, પરંતુ ગોઠવણ અનુસાર જ ફળ આપે છે. જેટલા સ્થાનોમા રચના થઇ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે તેનુ પ્રમાણ આગળ ઉપર કહેશે. ફળ ભોગવવા માટે થયેલી વ્યવસ્થિત દલિક રચનાને નિષેક રચના કહે છે. અબાધાકાળમા દલિક નહિ ગોઠવાયેલું હોવાથી તેટલા કાળપર્યંત વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલા કર્મના ફળને અનુભવતો નથી, તેટલો કાળ ગયા પછી અનુભવે છે અહિં જે સ્થિતિ કહી છે તે અબાધા કાળ સહિત કર્મસ્વરૂપે રહેનારી કહી છે. કારણ કે અબાધાકાળમાં પણ તે કર્મનો સંબંધ તો જીવ સાથે છે જ. આયુવિના સાતકર્મની સ્થિતિ સાથે અબાધાકાળ જોડીને તેઓની સ્થિતિ કહી છે. કારણ તે કર્મોના અબાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ છે. આયુના અબાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ નહિ હોવાથી તેની સ્થિતિ સાથે અબાધા કાળ જોડ્યો નથી

હજાર વરસ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલામાં રચના કરે છે. તેથીજ સાતહજાર વરસ પર્યંત ફળનો અનુભવ કરતો નથી, અને સાત હજાર વરસન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પર્યંત ફળ અનુભવે છે. જેટલા સ્થાનકોમાં દલરચના થતિ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે અને જેટલા સ્થાન-કોમા દલરચના થાય છે તેને નિષેક રચના કહે છે. તથા નામ અને ગોત્રકર્મની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અબાધાકાળહીન કર્મ દલિકનો નિષેક—રચના કાળ છે. તથા ઇતર જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણીય વેદનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી સાગરો-પમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે. અને અબા-ધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. આયુ કર્મની પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે, અને અબાધા કાળહીન નિષેક કાળ છે.

આ રીતે મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી, હવે જઘન્ય કહે છે—

मोत्तुमकसाइ तणुया ठिइ वेयणीयस्स बारस मुहुत्ता ।
अट्ठट्ठ नामगोयाण सेसयाणं मुहुत्तंतो ॥३२॥

मुक्त्वाऽकषायिणः तनुका स्थितिः वेदनीयस्य द्वादश मुहूर्त्ताः ।
अष्टावष्टौ नामगोत्रयोः शेषकाणां मुहूर्त्तान्तः ॥ ३२ ॥

અર્થ—અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિ મૂકીને વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત્ત છે, નામ અને ગોત્ર કર્મની આઠ મુહૂર્ત્ત છે, અને શેષ કર્મોની અંતર્મુહૂર્ત્ત છે.

ટીકાનુ૦—જઘન્ય સ્થિતિના પ્રસંગમાં વેદનીયકર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. ૧ સકષાયિ આત્માઓને દશમા ગુણસ્થાનકને અન્તે ઓછામાં ઓછી જે બંધાય તે. ૨ અને અકષાયિ આત્માઓને અગીઆરમેથી તેરમા પર્યંત બે સમય પ્રમાણ જે જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે તે. અહિં અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિની વિવક્ષા

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અગીઆરમા આદિ ગુણસ્થાને વેદનીયકર્મની જ્યારે બે સમય પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય ત્યારે તેની જઘન્ય સ્થિતિબંધ નહિ વિવક્ષા કેમ ન કરી ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે કષાયરૂપ હેતુ વિના જે સ્થિતિ બંધાય છે તેમાં રસ નથી હોતો, અને તેથી તેનું [illegible] ફળ અનુભવમાં આવતું નથી. [illegible] કષાયરૂપ નિમિત્તથી જે કર્મ બંધાય છે તેનું જ ફળ અનુભવમાં આવે છે. [illegible]

નથી. તેથી તે સ્થિતિને છોડીને શેષ સકષાયિ આત્માઓને વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ બંધાય છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મદળનો નિષેક કાળ છે. એ પ્રમાણે નામ અને ગોત્ર કર્મની આઠ આઠ મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ છે, અન્તર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય મોહનીય અંતરાય અને આયુ એ પાંચે કર્મની અન્તર્મુહૂર્ત્ત જઘન્યસ્થિતિ છે, અન્તર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળ હીન ભોગ્ય કાળ છે. ૩૨

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ કહી. હવે દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

सुक्किलसुरभीमहुराण दस उ तह सुभ चउण्ह फासाणं।
अड्ढाइज्जपवुड्ढी अंबिलहालिद्दपुव्वाणं ॥ ६३ ॥

शुक्लसुरभिमधुराणां दश तु तथा शुभानां चतुर्णां स्पर्शानाम्
अर्धतृतीयप्रवृद्धा आम्लहारिद्रपूर्वाणाम् ॥ ३३ ॥

અર્થ—શુકલવર્ણ સુરભિગંધ મધુરરસ અને શુભ ચાર સ્પર્શની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તથા આમ્લરસ અને હારિદ્ર વર્ણાદિમાં અઢી અઢી કોડાકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ સહિત સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—શુકલવર્ણ, સુરભિગંધ, મધુરરસ, તથા મૃદુ લઘુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ એ ચાર શુભ સ્પર્શ એમ સાત પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમની છે, એક હજાર વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે. તથા આમ્લરસ અને પીતવર્ણ આદિ રસ અને વર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે અઢી અઢી કોડાકોડી સાગરોપમ અધિક છે. તે આ પ્રમાણે—આમ્લરસ અને હારિદ્ર-પીતવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડા બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, સાડા બારસો વરસ અબાધા છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે. તથા કષાયરસ અને રક્તવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ છે, પંદરસો વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે. કટુકરસ અને નીલવર્ણની

સાતા જ બંધાય છે, અને તે જે સમયે બંધાય તેના પછીના સમયે ભોગવાય છે. એટલે અગીઆરમાના બીજા સમયથી સાતાનો જ ઉદય રહેવાનો. અને એમ તો નથી, તે ગુણસ્થાનકમાં અસાતાનો પણ ઉદય થાય છે. વળી પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી સાતા અસાતા એનો ઉદય સાથે પણ હોઈ શકે નહિ તેથી જ કેવળ યોગનિમિત્તે બંધાયેલ સાતાની વિવક્ષા કરી નથી કેમકે તેનો ઉદય હોય કે ન હોય તે સરખું જ છે. અહીં તો કષાયથી બંધાયેલી સાતા અસાતાના જ ક્રમે ઉદયના [illegible] અનુભવે છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડા સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ છે, સાડા સત્તરસો વરસ અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે તિક્તરસ કૃષ્ણવર્ણ, અને ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી દુરભિગંધ, ગુરૂ કર્કશ રૂક્ષ અને શીત એ સ્પર્શ એ સઘળી પ્રકૃતિઓની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ૩૩

હવે અસાતા આદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

तीसं कोडाकोडी असायआवरणअंतरायाणं ।
मिच्छे सयरी इत्थीमणुदुगसायाण पन्नरस ॥ ३४ ॥

त्रिंशत् कोटीकोटयः असातावरणान्तरायाणाम् ।
मिथ्यात्वस्य सप्ततिः स्त्रीमनुजद्विकसातानां पंचदश ॥ ३४ ॥

અર્થ—અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અને અન્તરાયની ત્રીશ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી, તથા સ્ત્રીવેદ મનુષ્યદ્વિક અને સાતવેદનીયની પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—અસાતવેદનીય, મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય તથા નિદ્રા પંચક ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ નવ દર્શનાવરણીય, તથા દાનાંતરાય લાભાંતરાય ભોગાંતરાય ઉપભોગાંતરાય અને વીર્યાંતરાય એ પાંચ અંતરાય કુલ વીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, સાત હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેક કાળ છે. તથા સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ. અને સાતવેદનીય એ ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની છે. પંદરસો વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ૩૪

હવે સંઘયણાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

संघयणे संठाणे पढमे दस उवरिमेसु दुगवुड्ढी ।
सुहमतिवामणविगले ठारस चत्ता कसायाणं ॥ ३५ ॥

संहनने संस्थाने प्रथमे दश उपरितनेषु द्विकवृद्धिः ।
सूक्ष्मत्रिकवामनविकले अष्टादश चत्वारिंशत् कषायाणाम् ॥ ३५ ॥

અર્થ—પહેલા સંઘયણ અને પહેલા સંસ્થાનની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, અને ઉપર ઉપરના એક એક સંઘયણ અને એક એક સંસ્થાનમાં બબ્બે કોડાકોડીની વૃદ્ધિ કરવાની છે. તથા સૂક્ષ્મત્રિક વામનસંસ્થાન અને વિકલત્રિકની અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમની, અને કષાયોની ચાળીસ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—પહેલા વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે, અને ઉપરના સંઘયણ અને સંસ્થાનોમાં અનુક્રમે બબ્બે કોડાકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરવાની છે. તે આ પ્રમાણે–બીજા ઋષભનારાચસંઘયણ અને ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાનની બાર કોડાકોઠી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બારસો વરમનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ત્રીજા નારાચ સંઘયણ અને સાદિ સંસ્થાનની ચૌદ કોડાકોઠી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ચૌદસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે. ચોથા અર્ધનારાચ સંઘયણ અને કુબ્જ સંસ્થાનની સોળ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, સોળસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન ભોગ્યકાળ છે. પાચમા કીલિકા સંઘયણ અને વામન સંસ્થાનની અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અઢારસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળ હીન નિષેકકાળ છે. તથા છઠ્ઠા છેવટ્ઠું સંઘયણ અને હુંડક સંસ્થાનની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળ હીન નિષેક કાળ છે. તથા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, વામન સંસ્થાન અને બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ વિકલત્રિક એમ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, અઢારસો વરસનો અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન કર્મદલિકોનો નિષેકકાળ છે. અહિં વામનને કેટલાએક ચોથુ સંસ્થાન માને છે અને તેથી તેમના મતે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમની થાય છે અને તેટલી તેની સ્થિતિ ઇષ્ટ નથી માટે આ સસ્થાન પાંચમુંજ છે ચોથુ નથી એ પ્રકારના વિશેપ નિર્ણય માટે પહેલીવાર સંસ્થાનોની સ્થિતિ કહેવાના પ્રસંગે કહી ગયા છતા પણ ફરી તેનું ગ્રહણ કર્યું છે. તથા અનતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંજ્વલન એ સોળે કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાલીસ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, ચાર હજાર વરસનો અબાધાકાળ. અને અબાધાહીન નિષેકકાળ છે. ૩૫

હવે પુરૂષવેદાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

पुंहासरइउच्चे सुभखगतिथिराइछक्कदेवदुगे ।
दस सेसाणं वीसा एवइया वाह वाससया ॥३६॥

पुंवेदहास्यरत्युच्चैर्गोत्रे शुभखगतिस्थिरादिषट्कदेवद्विके ।
दश शेषाणां विंशतिः एतावन्त्यबाधा वर्षशतानि ॥३६॥

અર્થ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરાદિ ષટ્ક, અને દેવદ્વિકની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. અને શેષ પ્રકૃતિઓની વીશ કોડાકોડી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય તેટલા સોવરસનો અબાધાકાળ હોય છે.

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વર આદેય અને યશઃકીર્ત્તિ એ સ્થિર ષટ્ક, અને દેવગતિ તથા દેવાનુપૂર્વિ એ દેવદ્વિક એમ તેર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. તથા જેટલી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે સિવાયની ભય, જુગુપ્સા. શોક, અરતિ, નપુંસકવેદ, નીચગોત્ર, નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્ત્તિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, નિર્માણ, એકેન્દ્રિયજાતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, તૈજસ, અને કાર્મણ એમ સાડત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. હવે ઉક્ત સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે કેટલો અબાધાકાળ હોય તેના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—જે કર્મપ્રકૃતિની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી હોય તે પ્રકૃતિનો તેટલા સો વરસનો અબાધાકાળ હોય છે. જેમકે મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કહી છે તેથી તેનો સાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ અબાધાકાળ છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું. ૩૬

હવે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

सुरनारयाउयाणं अयरा तेत्तीस तिन्नि पलियाइं ।
इयराणं चउसुवि पुव्वकोडितंसो अवाहाओ ॥ ३७ ॥

सुरनारकायुषोरतराणि त्रयस्त्रिंशत त्रीणि पल्यानि ।
इतरयोः चतुर्ष्वपि पूर्वकोटित्र्यंशः अबाधा ॥ ३७ ॥

અર્થ—દેવ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. અને

ઈતર બે આયુની ત્રણ પલ્યોપમ છે. ચારે આયુનો પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે.

ટીકાનુ૦—દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. માત્ર પૂર્વકોટિનો [1] ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો. તથા ઈતર-તિર્યંચ અને મનુષ્ય

---

૧ અહિં પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કારણ એ કે પૂર્વકોડી વરસના આયુવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો યથાયોગ્ય રીતે પોતાના આયુના બે ભાગગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં દેવ નારકીનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધી શકે છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસાથે અબાધાકાળરૂપે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કહ્યુ છે. જેમ બીજા સઘળા કર્મોસાથે અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી છે તેમ અહિં અબાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી નથી કારણ તેનો અબાધા નિશ્ચિત નથી. અસંખ્યવરસના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યંચો અને દેવો તથા નારકીઓ પોતાના આયુનો છમાસ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. શેષ સંખ્યાતવરસના પરંતુ નિરૂપક્રમી આયુવાળા પોતાના આયુના બેભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે છે. અને સોપક્રમી આયુવાળા કુલ આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં બાંધે છે, જો તે વખતે ન બાંધેતો જેટલુ આયુ બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા, તે વખતે જો ન બાંધે તો જેટલું બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા બાંધે છે તાત્પર્ય એ કે કુલ આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે સત્તાવીશમા ભાગે એમ યાવત્ છેલ્લું અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. પરભવનું આયુ બાંધ્યા પછી પોતાનું જેટલુ શેષ આયુ રહે તેટલો અબાધાકાળ છે. તથા અબાધા જઘન્ય હોય અને આયુનો બંધ પણ જઘન્ય હોય છે. જેમ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ બાંધે અબાધા જઘન્ય હોય અને આયુનો બંધ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો તેત્રીસ સાગરોપમનું તંદુળીયામચ્છની જેમ નારકીનું આયુ બાંધે. ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો જઘન્ય બંધ હોય જેમ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો પોતાના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમા અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ બાંધે તથા ઉત્કૃષ્ટ અબાધા હોય અને આયુનો બંધ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ કે નારકીનું આયુ બાંધે આ પ્રમાણે અબાધાના વિષયમાં આયુકર્મ માટે ચઉભંગી છે. આ પ્રમાણે અબાધા અનિશ્ચિત હોવાથી આયુ સાથે જોડી નથી. તથા અન્ય કર્મો પોતાના સ્વજાતીય કર્મોના સ્થાનકોને પોતાના બંધવડે પુષ્ટ કરે છે અને જો તેનો ઉદય હોય તો તેજ જાતના બંધાયલા નવા કર્મની બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણાવડે તેનો ઉદય પણ થાય છે. આયુકર્મના એમ નથી બંધાતુ આયુ ભોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકને પુષ્ટ કરતું નથી, તેમ જ મનુષ્ય આયુ ભોગવતા સ્વજાતીય મનુષ્યાયુ બાંધે તો બંધાયલા તે આયુને અન્ય મનુષ્ય જન્મમાં જઈને જ ભોગવે છે અહિં તેના કોઈ પણ દલિકનો ઉદય કે ઉદીરણા થતિ નથી. તેથી પણ આયુ સાથે અબાધાકાળ જોડ્યો નથી

અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળો મનુષ્ય અનુત્તરવિમાનનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધી શકે નહિ. કારણ કે અનુત્તરવિમાનનુ આયુ મુનિઓને પ્રમત્ત અપ્રમત્ત ગુણઠાણે બંધાય છે. તે ગુણસ્થાનક ઓછામાં ઓછા નવ વરસની ઉમર વાળાને જ પ્રાપ્ત થાય છે.

આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમ છે. અહિં પણ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો. અહિં ચારે આયુમાં જે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ વધારે લીધો છે તે અબાધા છે. તેટલા કાળમાં બધ્યમાન આયુના દલિકની નિષેક રચના કરતો નથી. કારણકે એ ભોગવાતુ આયુ છે. ભોગવાતા આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય છે માટેજ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા ઘટે છે. પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે તેનેજ તેટલો ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ હોય છે. પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ એ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા છે. કારણકે પૂર્વકોટિ કરતા વધારે આયુવાળા પોતાનું છ માસ શેષ આયુ હોય ત્યારેજ પરભવનુ આયુ બાંધે છે. ૩૭.

હવે અહિં જે ભોગવાતા આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે એમ જે કહ્યું તે સંબંધમા અન્ય કોઈ પ્રશ્ન પૂછે છે—

वोलीणेसुं दोसुं भागेसुं आउयस्स जो बंधो ।
भणिओ असंभवाओ न घडइ सो गइचउक्केवि ॥ ३८ ॥

व्यतिक्रान्तयोर्द्वयोर्भागयोरायुषो यो बन्धः ।
भणितोऽसंभवात् न घटते स गतिचतुष्केऽपि ॥ ३८ ॥

અર્થ—ભોગવાતા આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો જે બંધ કહ્યો છે તે અસંભવ હોવાથી ચારે ગતિમાં ઘટી શકશે નહિ.

હવે અસંભવ કઈ રીતે છે? તેનોજ વિચાર કરે છે—

पलियासंखेज्जंसे बंधंति न साहिए नरतिरिच्छा ।
छम्मासे पुण इयरा तदाउ तंसो बहुं होइ ॥ ३९ ॥

पल्यासंख्येयांशे बध्नन्ति न साधिके नरतिर्यञ्चः ।
पण्मासे पुन इतरे तदायुस्त्र्यंशः बहु भवति ॥ ३९ ॥

અર્થ—યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચો જ્યાં સુધિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક આયુ શેષ હોય ત્યાં સુધિ પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી. અને ઇતર દેવો તથા નારકીઓ છ માસથી અધિક આયુ જ્યાં સુધિ શેષ હોય ત્યા સુધિ પરભવનુ આયુ બાંધતા નથી. કારણ કે તેઓના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે

ટીકાનુ૦—યુગલિયા મનુષ્યો અને તિર્યંચો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક પોતાનું આયુ જ્યાં સુધિ શેષ હોય ત્યાં સુધિ પરભવનું આયુ બાંધતા નથી, પરંતુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનું આયુ બાંધે છે. અહિં જેઓ યુગલિક મનુષ્ય અને તિર્યંચોને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા માને છે તેઓના મતે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તથા ઇતર–દેવો અને નારકીઓ પોતાના આયુનો જ્યાં સુધિ છ માસથી અધિક ભાગ શેષ હોય ત્યાં સુધિ પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી, પરંતુ છ માસ આયુ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનું આયુ બાંધે છે. કારણ કે યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચો અને દેવ નારકીઓને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે. તેમાં યુગલિક મનુષ્ય તિર્યંચોને ત્રીજો ભાગ પલ્યોપમ પ્રમાણ, અને દેવો તથા નારકીઓને ત્રીજો ભાગ અગીઆર સાગરોપમ પ્રમાણ શેષ હોય છે. આટલો મોટો ભાગ શેષ હોય ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ ઘટી શકતો નથી પરંતુ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આદિ શેષ રહે ત્યારેજ બાંધે એ ઘટી શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે છે ત્યારે પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ, અને પૂર્વ કોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા એ જે કહ્યું છે તે સઘળું અસંગત છે. ૩૯

હવે ઉત્તર કહે છે—

पुव्वाकोडी जेसिं आऊ अहिकिच्च ते इमं भणियं ।
भणियंपि नियअबाहं आउं वंधंति अमुयंता ।। ४० ।।

पूर्वकोटी येषामायुरधिकृत्य तानिदं भणितम् ।
भणितमपि निजाबाधामायुः बध्नन्ति अमुञ्चतः ॥ ४० ॥

અર્થ—જેઓનું પૂર્વકોડી વરસનું આયુ છે તેઓને આશ્રયી બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તેમજ પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ પોતાની અબાધાને નહિ છોડતા એટલે પૂર્વકોટીનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એ જે કહ્યુ છે તે પણ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા જીવો આશ્રયી કહ્યું છે.

ટીકાનુ૦—જે સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોનું પૂર્વકોટિ પ્રમાણ આયુ હોય અને પરભવનું આયુ બાંધે તેઓ આશ્રયીનેજ પોતાના આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તાત્પર્ય એ કે પોતાના આયુના બે ભાગ જાય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય એમ જે કહ્યુ છે તે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા

જીવો આશ્રયી કહ્યું છે. તેથી વધારે જેઓનું આયુ હોય તેઓ આશ્રયી આ નિયમ નથી. તેઓ તો છ[1] માસ શેષ આયુ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. તથા પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પણ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળાનેજ ઘટે છે કારણકે તેઓ પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધી શકે છે. પરભવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ બંધ અને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ ભંગ પણ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ બાંધે અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધે એવા જીવોનેજ ઘટે છે. તથા પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સઘળા જીવો કંઇ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ બાંધે છે એવો નિયમ નથી. કેટલાક ત્રીજે ભાગે, કેટલાએક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના નવમા ભાગે, કેટલાએક નવમા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના સત્તાવીસમા ભાગે, યાવત્ કેટલાએક છેવટના અંતર્મુહૂર્ત્તે પણ પારભવિક આયુ બાંધે છે. જેટલું પોતાનું આયુ શેષ રહે અને પારભવિક આયુ બાંધે તેટલો અબાધાકાળ છે આ અબાધા ભોગવાતા આયુ સંબંધી સમજવાની છે પરભવાયુ સંબંધી નહિ. તેમજ ભોગવાતુ આયુ જે સમયે પૂર્ણ થાય તેના પછીના સમયેજ પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે, વચમાં એક પણ સમયનું અંતર રહેતું નથી. જીવસ્વભાવે નિષેક રચનાજ એ રીતે થાય છે. ભોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકમાં થતિ નથી, પરંતુ પછીના સમયથી આરંભીનેજ થાય છે એટલે ભોગવાતુ આયુ પૂર્ણ થાય કે પછીનાજ સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે. આ રીતે બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુનો બંધ અને પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળા આશ્રયી કહ્યુ છે માટે ઉક્ત હકીકત સંગત થાય છે. ૪૦

આ પ્રમાણે પરભવનું આયુ બાંધનાર પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા કહી. હવે પરભવાયુ બંધક શેષ જીવોને જેટલી અબાધા હોય તે કહે છે—

૧ આયુમાં એવી પરિભાષા છે કે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા સંખ્યાત વરસના આયુવાળા અને તેથી એક સમય પણ અધિક યાવત્ પલ્યોપમ સાગરોપમાદિના આયુવાળા અસંખ્ય વરસના આયુવાળા કહેવાય છે. પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બાંધી શકે એ હકીકત સંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી કહી છે પણ અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી નહિ. અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા તો પોતાનું છ માસ આયુ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. [illegible]

निरुवक्कमाण छमासा इगिविगलाण भवट्ठिइतंसो ।
पलियासंखेज्जंसं जुगधम्मीणं वयंतन्ने ॥ ४१ ॥

निरुपक्रमाणां षण्मासा एकविकलानां भवस्थितिञ्यंशः ।
पल्यासंख्येयांशः युगलधर्म्मिणां वदन्त्यन्ये ॥ ४१ ॥

અર્થ—નિરૂપક્રમ આયુવાળાઓને છ માસ અબાધા છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ અબાધા છે. તથા યુગલિયાઓને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અબાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે.

ટીકાનુ૦—નિરૂપક્રમ—[1]અનપવર્ત્તનીય આયુવાળા દેવો નારકીઓ અને અ-

૧ આયુષ્યકર્મનાં પુદ્ગલોને દ્રવ્યાયુષ અને દેવાદિગતિમાં સ્થિતિકાલને કાલાયુષ કહે છે. તેમાં કાલાયુષના અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એવા બે ભેદ છે—૧ વિષશસ્ત્રાદિ બાહ્ય નિમિત્તથી અને રાગાદિ આન્તરનિમિત્તથી જે આયુષની સ્થિતિ ઘટે તે અપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે. અને તેવા નિમિત્તથી જે આયુષની સ્થિતિ ન ઘટે તે અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે. તેનો હેતુ આયુષના બન્ધની શિથિલતા અથવા મજબૂતાઇ છે બન્ધસમયે આયુષનો શિથિલ બન્ધ કર્યો હોય તો તેનુ અપવર્તન થાય છે. અને સખ્ત બંધ કર્યો હોય તો અપવર્તન થતુ નથી. તેમાં અનપવર્તનીય આયુષના સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ એ બે ભેદ છે. ઉપક્રમ એટલે આયુષને ઘટવાના નિમિત્તો, તેવડે સહિત હોય, અર્થાત્ વિષ-શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો મળવાથી જે આયુષ ન ઘટે તે સોપક્રમ અનપવર્તનીય અને જેને આયુષ ઘટવાના વિષશસ્ત્રાદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત જ ન થાય તે નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે અપવર્તનીય આયુષ તો અવશ્ય સોપક્રમ હોય છે કારણ કે જ્યારે જ્યારે અપવર્તનીય આયુષ હોય છે ત્યારે તેને વિષ-શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અન્ય કર્મોમાં પણ આ પ્રમાણે સમજવું (તથા નીચે પ્રશ્ન અને ઉત્તરમાં આપેલ હકીકત અહિં પ્રસ્તુત નથી છતાં ઉપયોગી હોવાથી લીધી છે)

પ્ર૦—જો આયુષનું અપવર્તન (સ્થિતિનું ઘટવું) થાય તો તે આયુષ ફલ આપ્યા સિવાય નાશ પામે. તેથી તેમાં કૃતનાશ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. તથા આયુષ કર્મ બાકી હોવા છતાં મરણ પામે છે, માટે અકૃત—અનિર્મિત મરણની અભ્યાગમ—પ્રાપ્તિ થવાથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે વળી આયુષ છતાં મરણની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે આયુષ કર્મની નિષ્ફલતા પણ સિદ્ધ થાય છે.

ઉ૦—આયુષ કર્મને વિષે કૃતનાશ અકૃતાભ્યાગમ અને નિષ્ફળતા એ દોષો આવી શકતા નથી. કારણ કે જ્યારે બલવાન વિષ-શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમ લાગે છે, ત્યારે આયુષ કર્મ [illegible] જલ્દી ઉદયમાં આવે છે અને જલ્દીથી ભોગવાય છે. તેથી બાંધેલા આયુષનો ફલ આપ્યા સિવાય નાશ થતો નથી વળી સર્વ આયુષ કર્મના ક્ષય થયા પછીજ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે માટે અકૃત (અનિર્મિત) મરણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પણ નથી તથા આયુષ [illegible] ઉપભોગ થાય છે અને બધું આયુષ ભોગવાય [illegible] થાય છે માટે તે નિષ્ફળ પણ નથી. [illegible]

સંખ્યેય વરસના આયુવાળા તિર્યંચો તથા મનુષ્યોને છ માસ પ્રમાણ અબાધા છે. કારણકે તેઓ પોતાનું છમાસ આયુ શેષ હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. તથા એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયોને ભવસ્થિતિનો—જેનું જેટલું ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય તેનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા છે. કારણકે પોતપોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી પરભવનું આયુ બાંધી શકે તેથી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા [1]ઘટે છે. તથા યુગલિયા—અસંખ્યેય વરસના આયુવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યોને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ પરભવાયુની અબાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે. તેમના મતે તેઓ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ સમજવું. ૪૧

હવે તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

अंतो कोडाकोडी तित्थयराहार तीए संखाओ ।
तेत्तीसपलियसंखं निकाइयाणं तु उक्कोसा ॥ ४२ ॥

अन्तःकोटीकोटी तीर्थकराहारकयोः तस्याः संख्यातः ।
त्रयस्त्रिंशत् पल्यासंख्यं निकाचितयोस्तु उत्कृष्टा ॥ ४२ ॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારક દ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃ કોડાકોડી

ઘાસની ગંજીને એક તરફથી સળગાવી હોય તો તે અનુક્રમે અને ધીરે ધીરે બળે છે, પરન્તુ તેના બંધ તોડી નાખી છૂટી કરી નાખી હોય અને ચોતરફ પવન વાતો હોય તો તે ચારે તરફથી સળગે છે અને જલ્દીથી બળી જાય છે, તેવી રીતે બંધસમયે શિથિલ બાંધેલું આયુષ ઉપક્રમ લાગતાં બધું એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને શીઘ્ર ભોગવાઈને તેનો ક્ષય થાય છે. તથા ઔપપાતિક (દેવો તથા નારક), અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા (મનુષ્ય અને તિર્યંચો) ચરમ શરીરી (તેજ શરીરદ્વારા મોક્ષને પ્રાપ્ત થનાર) અને ઉત્તમ પુરુષો—(તીર્થંકર, ચક્રવર્ત્યાદિ) ને અવશ્ય અનપવર્તનીય આયુષ હોય છે બાકીના જીવોને અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એ બન્ને પ્રકારનું આયુષ હોય છે દેવો, નારકો તથા અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો પોતાના આયુષના છ માસ બાકી રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ કરે છે બાકીના નિરુપક્રમઆયુષવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યો પોતાના આયુષનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ કરે છે અને સોપક્રમ આયુષવાળા પોતાના આયુષનો ત્રીજો નવમો કે સત્તાવીસમો—એમ ત્રિગુણ કરતા છેવટે અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે પણ પરભવનું આયુષ બાંધે છે. જુઓ પંડિત ભગવાનદાસભાઈ કૃત નવતત્ત્વ વિવેચન પૃ૦—[illegible]

[1] અહિં એટલું સમજવાનું કે પોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ [illegible] જે જીવો પરભવનું આયુ બાંધે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ઘટે. પરંતુ બધા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા હોય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એ કંઈ નિયમ નથી. [illegible]

સાગરોપમ છે અને અંતઃ કોડાકોડીના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી નિકાચિત થયેલી એ બંનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે તેત્રીસ સાગરોપમ અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

ટીકાનુ૦—તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનિકાચિત તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિકની કહી છે. નિકાચિત એ બંને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે—તેમાં તીર્થંકરનામકર્મની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરભી કંઈક ન્યૂન બે પૂર્વકોડી અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ અને આહારકદ્વિકની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિથી આરંભી નિકાચિત કરવાનો આરંભ કરે છે. જ્યારે સંપૂર્ણપણે ગાઢ નિકાચિત થાય છે ત્યારે તીર્થંકરનામની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કંઈક ન્યૂન બે પૂર્વકોડ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જે જન્મમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવથી ત્રીજે ભવે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકરનામકર્મને પહેલપહેલા નિકાચિત કરે, ત્યાંથી તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય, ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાસી લાખ પૂરવના આયુવાળા તીર્થંકર થાય. આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો નિકાચિત કરે ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ આઉખે ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટ આઉખે તીર્થંકર થાય તો ઉપર કહી તે પ્રમાણે નિકાચિત તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંભવે છે.[1] અને આહારકદ્વિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી

૧ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકર નામકર્મ ગાઢ નિકાચિત બાંધી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉખે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાશી લાખ પૂર્વના આઉખે તીર્થંકર થાય તેઓના આશ્રયી ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ સંભવે છે પૂર્વ કોટિ વરસથી ઓછા આયુવાળા બાંધે અને ઓછા આયુવાળા વૈમાનિક દેવો કે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય અને તીર્થંકરભવનું ઓછું આયુ હોય તો ઉપરોક્ત સ્થિતિથી ઓછી પણ ગાઢ નિકાચિત થાય છે સંખ્યાત વરસના આયુવાળો મનુષ્ય ગાઢ નિકાચિત કરી શકે છે. ઓછામાં ઓછા કેટલા આયુવાળો કરી શકે તે જણાવવામાં આવ્યું નથી. મનુષ્યમાંથી ઓછામાં ઓછા દશ હજાર વરસના આયુવાળી પ્રથમ નારકીમાં અગર પલ્યોપમ પ્રમાણ જઘન્ય આયુવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તીર્થંકરભવમાં ઓછામાં ઓછું બોંતેર વરસનું આયુ હોય છે એટલે મનુષ્ય ભવમાં જેટલું આયુ બાકી હોય અને ગાઢ નિકાચિત કરે ત્યાંથી આરંભી જ્યાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જેટલું આયુ હોય અને તીર્થંકરના ભવમાં જેટલું આયુ હોય તેટલી તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે એમ જણાય.

આરંભી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે. આ રીતે બંનેની સ્થિતિ અનિકાચિત અલ્પનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. બંનેની[1] અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ, અને અલ્પનિકાચિત અંતઃકોડાકોડીનો સંખ્યાતમો ભાગ છે. તથા ગાઢ નિકાચિત ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેત્રીસ સાગરોપમાદિ છે.

હવે અનિકાચિત અવસ્થામા તીર્થંકરનામકર્મનુ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમરૂપ સ્થિતિનું જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કહ્યું તે આશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

अंतोकोडाकोडी ठिइए वि कहं न होइ ? तित्थयरे ।
संते कित्तियकालं तिरिओ अह होइ उ विरोहो ॥ ४३ ॥

अन्तःकोटीकोटीस्थितिकेऽपि कथं न भवति ? तीर्थंकरे ।
सति कियत्कालं तिर्यग् अथ भवति तु विरोधः ॥ ४३ ॥

અર્થ—અંતઃકોટાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ સત્તામાં છતા પણ એટલાએક કાળપર્યંત તિર્યંચ કેમ ન થાય? જો થાય એમ કહો તો આગમ વિરોધ આવે છે.

---

૧ અનિકાચિત એ એવી સ્થિતિ છે કે જો તે નિકાચિતરૂપમા પરિણામ ન પામે તો વધે ઘટે અને કદાચિત્ સત્તામાથી નીકળી પણ જાય નિકાચિત ત્રીજે ભવેજ થાય છે. તે પણ અંતઃકોડાકોડીનો સંખ્યાતમો ભાગજ થાય છે અને ગાઢ નિકાચિત તો જે ભવમાં નિકાચિત કરે છે તે ભવનુ જેટલુ આયુ શેષ હોય ત્યાથી વૈમાનિક દેવોમાં કે ત્રીજી નરક સુધિ જાય ત્યાં જેટલું આયુ હોય અને ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય ત્યાં જેટલા આયુએ ઉત્પન્ન થાય તેટલી થાય છે. ઉપર ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ બતાવ્યુ છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળા મનુષ્યજ જિનનામ બાંધે છે ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય અને ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાસિલાખ પૂર્વના આયુવાળા તીર્થંકર થાય. તીર્થંકરનુ ઉત્કૃષ્ટ તેટલુજ આયુ હોય છે એટલે કંઈક ન્યૂન બે પૂર્વકોટિ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ ગાઢ નિકાચિતનુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ થાય છે અલ્પનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિતમા એ તફાવત છે કે અલ્પનિકાચિત કરણસાધ્ય છે અને ગાઢ નિકાચિત કરણ અસાધ્ય છે. અલ્પનિકાચિત સ્થિતિની અપવર્તના થઈ ઓછી થાય અને ગાઢ નિકાચિત જેટલી સ્થિતિ થઈ હોય તેટલી બરાબર ભોગવાય. જેમ કે શ્રેણિક તો જે ભવમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવમાં જેટલુ આયુ બાકી હોય અને કેવળજ્ઞાન થાય તેટલી જ અનુભવે [illegible] સ્થિતિને પ્રદેશોદય અનુભવે છે પ્રદેશોદયે અનન્તઘાતિ પ્રકૃતિનુ [illegible] [illegible] [illegible] નિયમ નથી

ટીકાનુ૦—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ જ્યારે સત્તામા હોય ત્યારે તેટલા કાળપર્યંત શું તે તિર્યંચ ન થાય? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે ન થાય, તો એમ પણ હોઇ શકે નહિ, કારણકે ત્રસકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ બે હજાર સાગરોપમ કહી છે, ત્યાર પછી જીવ મોક્ષે ન જાય તો અવશ્ય સ્થાવર થાય છે. માટે તિર્યંચમા ગયા વિના તેટલી સ્થિતિ પૂર્ણ થઇ શકે નહિ. જો કદાચ તિર્યંચમાં જાય એમ કહેવામાં આવે તો આગમ વિરોધ આવે. કારણકે તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળા તિર્યંચગતિમાં ન જાય એમ આગમ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે.

હવે ઉપરોકત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે—

जमिह निकाइयतित्थं तिरियभवे तं निसेहियं संतं ।
इयरंमि नत्थि दोसो उवट्टणवट्टणासज्झे ॥ ४४ ॥

यदिह निकाचिततीर्थं तिर्यग्भवे तत् निषिद्धं सत् ।
इतरस्मिन् नास्ति दोषः उद्वर्त्तनापवर्त्तनासाध्ये ॥ ४४ ॥

અર્થ—અહિં જે નિકાચિત તીર્થંકર નામકર્મ છે, તેની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી છે ઇતર ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તના સાધ્ય અનિકાચિત જિનનામની સત્તા હોવામાં કોઇ દોષ નથી.

ટીકાનુ૦—જિન પ્રવચનમા જે તીર્થંકરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કર્યું છે એટલે અવશ્ય ભોગવાય એ રીતે વ્યવસ્થિત કર્યું છે તેની સ્વરૂપસત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી છે. પરંતુ જેની ઉદ્વર્ત્તના અને અપવર્ત્તના થઇ શકે તે અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નિષેધી નથી. અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિર્યંચ ભવમા હોય તેથી કોઇપણ દોષ નથી. આ હકીકત સૂત્રકારે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલી નથી. વિશેષણવતિનામના ગ્રંથમાં પણ તેજ પ્રકારનું કથન છે. તે ગ્રંથ આ પ્રમાણે—'तिरिएसु नत्थि तित्थयरनाम सत्तत्ति देसियं समए। कह य तिरिओ न होही अयरोवमकोडिकोडीए ॥ १ ॥ नपि सुनिकाइयस्सेव तइयभवभाविणो विणिद्दिट्ठं। अणिकाइयम्मि वच्चइ सव्वगईओवि न विरोहो ॥ २ ॥ તે બંને ગાથાનો અર્થ ટીકાકાર પોતેજ લખે છે, તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિર્યંચ ભવમાં નથી એમ જિન પ્રવચનમાં કહ્યું છે, પરંતુ તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે તેટલી સ્થિતિમાં તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો તિર્યંચ કેમ ન થાય? તેટલી સ્થિતિમાં તિર્યંચ અવશ્ય થાયજ. કારણકે તિર્યંચભવમાં ભ્રમણ કર્યા વિના તેટલી સ્થિતિની પૂર્ણતા થવિી અશક્ય છે હવે તેનો ઉત્તર આપે છે—તીર્થંકરનામક-

ર્મની સત્તા તિર્યંચમાં નથી હોતિ એમ જે સિદ્ધાંતમાં કહ્યુ છે તે ત્રીજે ભવે થનાર [1]સુનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા આશ્રયી કહ્યું છે, સામાન્ય સત્તા આશ્રયી કહ્યું નથી. તેથી અનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા છતા સઘળી ચારે ગતિમા જાય એમાં કોઈપણુ પ્રકારનો વિરોધ નથી. ૪૪.

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે. તેમાં મૂળકર્મની જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ પહેલાંજ કહ્યુ છે. એટલે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેતા પહેલા સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ વિશેષ કહે છે—

पुव्वकोडीपरओ इगिविगलो वा न बंधए आउं ।
अंतोकोडाकोडीए आरउ अभव्वसन्नीउ ॥ ४५ ॥

पूर्वकोटीपरतः एकविकलो वा न बध्नात्यायुः ।
अन्तःकोटीकोट्या आरतोऽभव्यसंज्ञी तु ॥ ४५ ॥

અર્થ—પૂર્વકોડીથી અધિક આયુ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. અને અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ન્યૂન સાતે કર્મની સ્થિતિ અભવ્ય-સંજ્ઞિ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ૦—અહિ ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખે ગુણુતા, સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર ક્રોડ થાય. તેટલા વર્ષે એક પૂર્વ થાય. બૃહત્સંગ્રહણિમાં કહ્યુ છે કે—‘ એક પૂર્વનું પ્રમાણ સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર ક્રોડ વર્ષ થાય છે.’ તેવા એક ક્રોડ પૂર્વથી અધિક પરભવનું આયુ એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક ક્રોડ પૂર્વ વર્ષનુંજ બાંધે છે. તથા અભવ્યસંજ્ઞિ ગાથામા મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આયુ વર્જિત સાતે કર્મની સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી હીન હીન બાંધતો નથી, પરંતુ જઘન્યથી પણુ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિજ બાંધે છે. આ ઉપરથી એમ સમજી લેવાનું કે પંચેન્દ્રિયો પૂર્વકોડીથી અધિક પણુ આયુ બાંધે અને ભવ્યસંજ્ઞિઓ ગુણુસ્થાનક પરત્વે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ન્યૂન પણુ સાતકર્મની સ્થિતિ બાંધી શકે છે. એમ

૧ તીર્થંકરનામકર્મની અનિકાચિત અને નિકાચિત એમ બે પ્રકારની [illegible] સત્તા ત્રીજે ભવે થાય [illegible] બંને પ્રકારની સત્તા તિર્યંચ ગતિમાં ન [illegible] [illegible] ઉપરની ગાથાના અનિકાચિત [illegible] નિકાચિત [illegible] ત્રીજે ભવે થાય [illegible] નરક કે વૈમાનિક [illegible] [illegible] જિનનામ [illegible] નિકાચિત [illegible] તિર્યંચ ગતિમાં [illegible]

આ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ કહ્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

सुरनारयाउयाणं दसवाससहस्स लघु सतित्थाणं ।
इयरे अंतमुहुत्तं अंतमुहुत्तं अबाहाओ ॥ ४६ ॥

सुरनारकायुषोः दशवर्षसहस्राणि लघुः सतीर्थयोः ।
इतरयोरन्तर्मुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्तमबाधा ४६ ॥

અર્થ—તીર્થંકર નામકર્મ સહિત દેવ અને નારકાયુની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે. અને ઇતર બે આયુની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અને અંતર્મુહૂર્ત્તનો અબાધાકાળ છે.

ટીકાનુ૦—દેવાયુ નરકાયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે. તથા ઇતર મનુષ્યાયુ અને તીર્યંચાયુની જઘન્ય સ્થિતિ ક્ષુલ્લકભવ પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. એક ક્ષુલ્લક ભવનું પ્રમાણ બસો છપ્પન્ન આવલિકા થાય છે. તથા એક મુહૂર્ત્ત એટલે બે ઘડી પ્રમાણકાળમાં હૃષ્ટપુષ્ટ અને યુવાન પુરૂષના સાડત્રીસસો તહોતેર શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા કાળમાં કંઇક અધિક સત્તર ભવ થાય છે. અને એક મુહૂર્ત્તમાં પાંસઠ હજાર પાંચસો અને છત્રીસ ક્ષુલ્લકભવ–નાનામાં નાના ભવો થાય છે. તથા ચારે આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની અબાધા અંતર્મુહૂર્ત્ત છે, અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. એટલે કે અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ અબાધાકાળમા દલરચના કરતો નથી ત્યાર પછીના સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી કરે છે. અહિં સૂત્રકારે તીર્થંકર નામની [1]દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ કોઇ આચાર્યના મતે કહી છે. એમ ન હોય તો કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રન્થોમાં તો તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે માત્ર ઉત્કૃષ્ટ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી સંખ્યાત ગુણહીન[2] સમજવિ. કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમા કહ્યું છે કે—'આહારકદ્વિક

---

૧ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પહેલી નરકમા દશ હજાર વરસના આઉખે જનાર જીવ આશ્રયી ઘટે છે અહિં પણ પહેલા છેલ્લા મનુષ્યના ભવનુ આયુ અધિક લેવું.

૨ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જ્યા દ્વિગુણ ત્રિગુણ ઇત્યાદિ કહે ત્યા અસંખ્ય અનંતગુણ આદિ લેવુ અને તની સાથે હીન શબ્દ જોડે ત્યારે તેટલામો ભાગ લેવો. જેમ દ્વિગુણહીન એટલે બે ભાગકરી એક ભાગલેવો. ત્રિગુણહીન એટલે ત્રણ ભાગકરી એક ભાગ લેવો એમ સંખ્યાત ગુણહીન એટલે સંખ્યાતા ભાગકરી એક ભાગ લેવો એ પ્રમાણે અસંખ્યાત ગુણ હીન એટલે અસંખ્યાતમો ભાગ અને અનંતગુણહીન એટલે અનંતમો ભાગ સમજવો

અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત ગુણહીન છે. તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણજ છે.' શતકચૂર્ણિમા પણ કહ્યું છે-'આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકર નામકર્મનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અંત.કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યેયગુણ હીન છે.'

પુરૂષવેદાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

पुंवेए अट्ठवासा अट्ठमुहुत्ता जसुच्चगोयाणं ।
साए वारस हारगविग्घावरणाण किंचूणं ॥ ४७ ॥

पुंवेदेऽष्टौ वर्षाण्यऽष्टौ मुहूर्त्ता यशउच्चैर्गोत्रयोः ।
साते द्वादश आहारकविघ्नावरणानां किंचिदूनम् ॥ ४७ ॥

અર્થ—પુરૂષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસની, યશઃકીર્ત્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્ત્તની, સાતાવેદનીયની બાર મુહૂર્ત્તની, આહારકદ્વિક અંતરાય જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયની કંઇક ન્યૂન મુહૂર્ત્તની જઘન્યસ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—આ અષ્ટ વર્ષાદિ જઘન્ય સ્થિતિ જે જે ગુણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યા ત્યાં ક્ષપક શ્રેણિમાં બંધાય છે. એજ જઘન્યસ્થિતિ કહે છે-પુરૂષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસ પ્રમાણ છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે યશઃકીર્ત્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ મુહૂર્ત્તની જઘન્યસ્થિતિ, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. સાતવેદનીયની બાર મુહૂર્ત્ત જઘન્યસ્થિતિ, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. તથા આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ અંતરાય પાંચ જ્ઞાનાવરણીય પાંચ. દર્શનાવરણીય ચાર કુલ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કંઇક ન્યૂન મુહૂર્ત્ત એટલે અંતર્મુહૂર્ત્તની છે, અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ, અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે. કર્મપ્રકૃતિઆદિમા આહારકદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પહેલા કહી છે છતા અહિ જે અંતર્મુહૂર્ત્તની કહી તે અન્ય આચાર્યના મતે કહી છે એમ સમજવું. ૪૭

હવે સંજ્વલન ક્રોધાદિની જઘન્યસ્થિતિ કહે છે—

दोमास एग अद्धं अंतमुहुत्तं च कोहपुव्वाणं ।
सेसाणुक्कोसाओ मिच्छत्तठिइए जं लद्धं ॥ ४८ ॥

द्वौ मासौ एकोऽर्द्धः अन्तर्मुहूर्त्तं च क्रोधपूर्वाणाम् ।
शेषाणामुत्कृष्टात् मिथ्यात्वस्थित्या यल्लब्धम् ॥ ४८ ॥

અર્થ—સંજ્વલન ક્રોધાદિચારની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્દ્ધ માસ, અને અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાનુ૦—સંજ્વલન ક્રોધમાન માયા અને લોભની અનુક્રમે બે માસ એક માસ અર્ધ માસ અને અંતર્મુહૂર્ત્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તાત્પર્ય એ કે નવમા ગુણસ્થાનકે જ્યા તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં બંધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપક શ્રેણિમા સંજ્વલન ક્રોધની બે માસ, સંજ્વલન માનની એક માસ, સંજ્વલન માયાની અર્દ્ધ માસ, અને સંજ્વલન લોભની અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. દરેકમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે. તથા શેષ–જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે. એજ જઘન્ય સ્થિતિ બતાવે છે—નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીય એ દરેક પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિવડે ભાગાકારની રીત પ્રમાણે ભાગવિ એ રીતે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે ઉડાડી નાખવિ એટલે નીચે જેટલા મીંડા ઉડાડવાના હોય તેટલાજ ઉપર ઉડાડવા તાત્પર્ય એ કે નીચે જેટલાએ ભાગવાના હોય તેટલીજ સંખ્યાવડે ઉપર ભાગી છેદ ઉડાડવો અહિં એ પ્રમાણે છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે કારણકે અહિં ઉપર ત્રીશ કોડાકોડી છે નીચે સિત્તેર કોડાકોડી છે તે બને સંખ્યાને એક એક કોડાકોડીએ ભાગી છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે છે. સાતીયા ત્રણ ભાગ એટલે એક સાગરોપમના સાત ભાગ કરીએ તેવા ત્રણ ભાગ. તેટલી નિદ્રા પચક અને અસાત વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની સાતીયા સાત ભાગ એટલે પૂર્ણ એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે સંજ્વલન સિવાય બાર કષાયની સાતિયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલજાતિત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા નીચેના જેટલાજ મીંડા ઉપર ઉડાડતા ઉપર અઢાર અને નીચે સિત્તેર રહે અહિં બે એ છેદ ઉડશે તેથી ઉપર અને નીચેની એમ બંને સંખ્યાને બે વડે ભાગતા ઉપર નવ અને નીચે પાંત્રીસ રહે એટલે પાંત્રીસીયા નવ ભાગની સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે. તથા સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા નીચેના જેટલાજ શૂન્યને ઉપરની સંખ્યામાંથી ઉડાડી પાંચ વડે અપવર્ત્તના કરવિ એટલે ઉપલી અને નીચલી બંને સંખ્યાને પાંચવડે ભાગી

છેદ ઉડાડવો—પાંચવડે ભાગી સંખ્યા નાની કરવી એટલે સાગરોપમના ચૌદિયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ છે. તથા હાસ્યરતિ, યશઃકીર્ત્તિવર્જીને સ્થિરાદિ પાંચ, શુભવિહાયોગતિ, સુરભિગંધ, શુકલ-વર્ણ, મધુરરસ, મૃદુ લઘુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ, આદ્યસંસ્થાન, આદ્યસંઘયણ, એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા ઉપરની અને નીચેની બંને સંખ્યાની સર-ખીજ શૂન્યને દૂર કરતા સાગરોપમનો સાતીયો એક ભાગ આવે તેટલી હાસ્યઆદિ સત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે. તથા બીજા સંઘયણ અને બીજા સંસ્થાનની બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા નીચેના જેટલીજ શૂન્યને ઉપરથી દૂર કરતા અને પછી ઉપ-રની અને નીચેની બંને સંખ્યાને બેવડે છેદ ઉડાડતા પાત્રીસીયા છ ભાગ રહે તેટલી બીજા સંઘયણ અને બીજા સંસ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા ત્રીજા સંઘ-યણ અને ત્રીજા સંસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ચૌદ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરી ઉપલી નીચલી બંને સંખ્યાને ચૌદે ભાગતા સાગરોપમનો પાચીયો એક ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા ચોથા સંઘયણ અને ચોથા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરી બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાં-ત્રીશીયા આઠ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા પાંચમા સંઘયણ અને પાંચમા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા અને બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરો-પમના પાંત્રીશીયા નવ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્યસ્થિતિ છે. તથા ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશ કીર્ત્તિ, તિર્યગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, હારિદ્ર લોહિત નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ, દુરભિગંધ, કષાય, આમ્લ, કટુક અને તિક્તરસ, ગુરૂ કર્કશ રૂક્ષ અને શીતસ્પર્શ, એકેન્દ્રિયજાતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, નિર્માણ, આતપ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, હુંડક સંસ્થાન, છેવટ્ઠું સંઘયણ, તૈજસ, કાર્મણ, નીચગોત્ર, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, નપુંસકવેદ અને સ્થાવર એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિ-થ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેટલી એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે. અહિં જો કે હારિદ્ર અને રક્તવર્ણાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સાડાબાર કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાગરોપમના

કંઇક અધિક પચ્ચીસીયા છ ભાગ આદિ જઘન્ય સ્થિતિ આવે તો પણ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં વર્ણાદિ દરેક ભેદોનો સાગરોપમના સાતીયા બે બે ભાગ પ્રમાણજ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો છે માટે અહિં પણ હરિદ્રાદિ વર્ણાદિનો તેટલોજ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે નિદ્રાપંચકથી આરંભીને સઘળી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ આ ગ્રંથકાર મહારાજે મતાંતરને આશ્રયીને કહેલું હોય એમ સમજાય છે કારણ કે કર્મપ્રકૃતિઆદિમાં બીજી રીતે સ્થિતિબંધના પ્રમાણનું કથન[1] છે. કઇ રીતે કથન છે? તે કહે છે— કર્મપ્રકૃતિમાં નિદ્રાદિની જ-

---

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર જે રીતે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ માને છે તે સ્પષ્ટ છે. તેઓ કહે છે કે—જે પ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિય તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે તેમાં ઓછો કરેલો પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા એકેન્દ્રિયઆશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. તથા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને અનુક્રમે પચીસ પચાસ, સો, અને હજાર ગુણો કરતા જે આવે તે બેઇન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તેમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે બેઇન્દ્રિયાદિ આશ્રયી જઘન્ય સ્થિતિ છે.

વૈક્રિયષટ્કની પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેને હજારગુણો કરી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે તેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે અને ઓછો કરેલો ઉમેરતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે હજારગુણો કરવાનું કારણ વૈક્રિયષટ્કના બંધાધિકારી અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયો છે અને તેઓ એકેન્દ્રિયોથી હજારગુણો બંધ કરે છે જો કે અસંજ્ઞિઓ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્વબંધયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે તથાપિ વૈક્રિય ષટ્કમાટે દરેક સ્થળે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા જણાવ્યુ છે. વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવચ્ચે પંચસંગ્રહ કે કર્મપ્રકૃતિમા મતભેદ નથી. સાર્ધશતકમા ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્ય પલ્યોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહ્યો છે.

પંચસંગ્રહકાર નિદ્રા આદિ પંચાશી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણે કહે છે—નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની પોતાની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેટલી તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જો કે શુકલવર્ણાદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી આદિ છે અને તેથી તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા સાતીયો એક ભાગ આદિ આવે છે છતા જઘન્ય સ્થિતિના વિચારમા તો વર્ણાદિ વીશેની સાતીયા બેભાગ જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે. દાખલા તરીકે નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા અને છેદ ઉડાડતા સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જઘન્ય સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી બાંધે છે. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે તથા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજારગુણી કરતા જે આવે

તેટલી અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિ જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. અને એકેન્દ્રિયની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતિયા ત્રણ ભાગ આદિ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજાર ગુણી કરતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ નિદ્રાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. પાંચમા કર્મગ્રંથ ગા૦ ૩૬ ની ટીકામા કહ્યું છે કે—પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેનો પાઠ આ—अयमेव जघन्यस्थितिबन्धः पल्योपमासंख्येयभागमात्राधिक उत्कृष्टो भवतीति' આ વ્યાખ્યાન પંચસંગ્રહના અભિપ્રાયે સમજવું એ પ્રમાણે ત્યાં કહ્યું છે આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ કર્મપ્રકૃતિ પાના ૭૭ મા આ પ્રમાણે લખે છે—'पञ्चसंग्रहे तु वर्गोत्कृष्टस्थितिविभजनीयतया नाभिप्रेता किं तु 'सेसाणुक्कोसाओ मिच्छत्तठिइए जं लद्धं' इति ग्रन्थेन स्वस्वोत्कृष्टस्थितेर्मिथ्यात्वस्थित्या भागे हृते यल्लभ्यते तदेव जघन्यस्थितिपरिमाणमुक्तम् । तत्र निद्रापञ्चकस्यासातवेदनीयस्य च प्रत्येकमुत्कृष्टा स्थितिस्त्रिंशत् सागरोपमकोटाकोटय इति, तस्या मिथ्यात्वोत्कृष्टस्थित्या भागे हृते 'शून्यं शून्येन पातयेदिति वचनाल्लब्धास्त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागा, इयती निद्रापञ्चकासातवेदनीययोर्जघन्या स्थिति । ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમા વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભાગવાનું માન્યું નથી પરંતુ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તેજ જઘન્ય સ્થિતિનુ પ્રમાણ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જઘન્ય સ્થિતિ છે. અહિં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનું કહ્યું નથી. પરંતુ ઉક્ત જઘન્યમા પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ છે એમ કહ્યું છે. આગળ બેઇન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અવસરે તે સ્પષ્ટ થાય છે. ત્યાં બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવતા જણાવે છે કે—'पञ्चसंग्रहे तु या जघन्यस्थितिरेकेन्द्रियाणां सा पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकीकृता पञ्चविंशत्यादिना च गुणिता द्वीन्द्रियादीनामुत्कृष्टा, यथास्थितैव चैकेन्द्रियजघन्यस्थिति पञ्चविंशत्यादिना गुणिता द्वीन्द्रियादीनां जघन्येत्युक्तमस्ति तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહમા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમા પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. અને એકેન્દ્રિયની જેટલી જઘન્ય છે તેનેજ પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તત્ત્વ તો કેવળી મહારાજ જાણે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી [illegible] માને બીજી બાજુમા આ સંબંધે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—'पञ्चसंग्रहकारस्य [illegible] जघन्यस्थितिविभाग केवल पल्योपमासंख्येयभागोन [illegible], [illegible] मिच्छत्तठिइए [illegible] जघन्यस्थितिरुक्ता [illegible]' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંગ્રહના મતે આજ જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે હીન ન કહેવું. કારણ કે તેઓના મતે [illegible] પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે [illegible] જઘન્ય સ્થિતિ [illegible] વિદ્યમાન છે માટે આ પ્રમાણે [illegible] પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તે [illegible] જઘન્ય સ્થિતિ [illegible]

છે. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કરતા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે. એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને પચીસ આદિએ ગુણતા બેઇન્દ્રિયાદિની અનુક્રમે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. આપ્રમાણે પંચસંગ્રહકારનો અભિપ્રાય જણાય છે જીવાભિગમ સૂત્રમાં જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણે કહી છે—નિદ્રા આદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા જે આવે તેમાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન તેઓની જઘન્યસ્થિતિ છે. અને ઓછી કરેલી ઉમેરતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રેવીસમા પદમા ૪૭૬ મા પાને પણ તેટલીજ કહી છે. અહિં વર્ણાદિની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિની તેમજ વૈક્રિયષટ્કમાની દરેક પ્રકૃતિની પણ પોતાની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગવાનું કહ્યું છે પહેલા જેમ વર્ણાદિ દરેકની સાતીયા બે ભાગ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમ અહિં નહિ આવે પરંતુ સાતીયો એક ભાગ સવા ભાગ વિગેરે આવશે દેવગતિની પણ સાતીયા એક ભાગને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા જે રહે તે જઘન્યસ્થિતિ આવશે. તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને હજાર ગુણી કરતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને તેમાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિ છે. કર્મગ્રંથમા બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહી છે. અહિ અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કહ્યો છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધને અંગે ત્રણ મતો છે. આ મતભેદ નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓને અંગે કહ્યો તે બરાબર છે પરંતુ એકેન્દ્રિયો ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તો પંચાશી સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓ માટે શુ સમજવું? એ શંકા અહિં થાય છે ઉત્તરમા એમ સમજવું કે—ચાર આયુ, વૈક્રિયષટ્ક, આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય બાવીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા જે આવે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચ્ચીશ આદિએ ગુણી પલ્યોપમનનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે. પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે. આ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિકારને મતે સમજવું.

પંચસંગ્રહકારને મતે પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે એકેન્દ્રિયોની જઘન્ય અને પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી જે આવે તે અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે.

પ્રજ્ઞાપના અને જીવાભિગમ સૂત્રના અભિપ્રાયે બાવીશ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગી જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલી એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાંધે છે તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયાદિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે, અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જઘન્યસ્થિતિ બાંધે છે.

ઘન્ય સ્થિતિના પ્રમાણના પ્રતિપાદન માટે જે ગાથા કહી છે તે આ—वग्गुक्कोसठिईणं मिच्छत्तुक्कोसगेण जं लद्धं । सेसाणं तु जहन्नो पल्लासंखेज्जगेणूणो ॥ १ ॥

એ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જે કર્મપ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે તેમાં વર્ગ એટલે સ્વજાતીય કર્મપ્રકૃતિઓનો સમુહ. જેમ જ્ઞાનાવરણની પાંચ પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે જ્ઞાનાવરણીયવર્ગ. દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે દર્શનાવરણવર્ગ. વેદનીયની બે પ્રકૃતિનો સમુહ તે વેદનીયવર્ગ. દર્શનમોહનીય પ્રકૃતિનો સમુદાય તે દર્શનમોહનીયવર્ગ. નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો સમુદાય તે નોકષાયમોહનીયવર્ગ નામકર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો જે સમુદાય તે નામકર્મવર્ગ. ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે ગોત્રકર્મવર્ગ. અને અતરાયકર્મની પાચે પ્રકૃતિઓનો જે સમુહ તે અંતરાયવર્ગ. અહિ માત્ર મોહનીયમા ત્રણ વર્ગ છે બાકી દરેક કર્મનો એક એક જ વર્ગ છે. એ વર્ગોની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીવડે ભાગતા જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—દર્શનાવરણીયકર્મની ત્રીશ કોડાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્યવડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગેન્યૂન નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે. સંજ્વલન સિવાય બાર કષાયની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે. પુરુષવેદ વર્જીત આઠનોકષાય, તથા વૈક્રિયષટ્ક આહારકદ્વિક તીર્થંકરનામ અને યશઃકીર્ત્તિ સિવાય નામકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્રની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે. છવાભિગમાદિમાં તો આ ગ્રંથકાર મહારાજે જે રીતે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું છે. તેજ પ્રમાણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કહ્યુ છે ત્યાં ગ્રંથિદની જઘન્ય સ્થિતિને આશ્રયી આ સૂત્ર

[illegible] અને તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય [illegible] સ્થિતિઓ [illegible] [illegible] મતભેદ નથી.

[illegible]

કહ્યું છે.—'इत्थिवेदस्सणं भते ? कम्मस्स केवइयं कालं बंधठिई पन्नत्ता ? गोयमा ? जहन्नेणं सागरोवमस्स दिवड्ढो सत्तभागो पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणऊणो' હે પ્રભો ? સ્ત્રીવેદ મોહનીયની બંધ સ્થિતિ કેટલા કાળ પ્રમાણ કહી છે ? હે ગૌતમ! જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાગરોપમનો સાતીયો દોઢ ભાગ કહી છે. ૪૮

અહિં વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ ઉક્ત પ્રકારે ઘટતિ નથી તેથી તેની સ્થિતિને પૃથક્ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે

वेउव्विछक्कि तं सहसताडियं जं असन्निणो तेसिं ।
पलियासंखंसूणं ठिई अबाहूणियनिसेगो ॥ ४९ ॥

वैक्रियषट्के तत् सहस्रताडितं यत् असंज्ञिनस्तासाम् ।
पल्यासंख्यांशेनोनं स्थितिः अबाधोना च निषेकः ॥ ४९ ॥

અર્થ—વૈક્રિયષટ્કની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેને હજારે ગુણવા જે આવે તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન વૈક્રિયષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ છે. કારણ કે તેના બંધક અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો છે અબાધા કાળ ન્યૂન નિષેક કાળ છે.

ટીકાનુ૦—દેવદ્વિક વૈક્રિયદ્વિક અને નરકદ્વિક એ વૈક્રિય ષટકની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા જે સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તે પૂર્વોક્ત વૈક્રિય ષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિ છે. અહિં વૈક્રિયદ્વિક અને નરકદ્વિકની તો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે એટલે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાતીયા બે ભાગ આવે, પરંતુ દેવદ્વિકની તો દશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતા સાતીયો એક ભાગ આવે. તેના સંબંધમાં કહે છે કે—જો કે દેવદ્વિકની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે તો પણ તેની જઘન્યસ્થિતિનું પરિમાણ લાવવા માટે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની વિવક્ષા કરી છે. કારણ કે અનિષ્ટ અર્થમા શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ હોતિ નથી એવું પૂર્વના મહાપુરૂષોનું વચન છે. એટલે સાતીયા બે ભાગને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલીજ દેવદ્વિકની પણ જઘન્ય સ્થિતિ છે. માટેજ અહિં વૈક્રિય આદિ છએ પ્રકૃતિ માટે વીશ કોડાકોડીને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગવાનું કહ્યું છે. શતકચૂર્ણિમાં કહ્યુ છે કે—'દેવગતિ નરકગતિ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય અંગોપાંગ દેવાનુપૂર્વિ અને નરકાનુપૂર્વિનો હજારે ગુણાયેલ સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન જઘન્યસ્થિતિબંધ છે.' અહિં એમ શંકા થાય કે વૈ-

ક્રિયષટ્કનું જઘન્ય સ્થિતિબંધનું પરિમાણ આટલું શા માટે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—વૈક્રિયષટ્કરૂપ છ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયોજ કરે છે અને તેઓ તે પ્રકૃતિઓની તેટલી જ સ્થિતિ બાંધે છે, ન્યૂન બાંધતા નથી. કોઇપણ કર્મપ્રકૃતિઓનો અમુક પ્રમાણ વાળો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ત્યારેજ ઘટી શકે કે કોઇપણ જીવ તેટલી સ્થિતિનો બંધક હોય. અમુક કર્મપ્રકૃતિનો અમુક પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહે, અને તેને કોઇ બાંધનાર ન હોય તો તે સ્થિતિબંધ તરીકેજ ઘટી શકે નહિ. અહિં વૈક્રિયષટ્કના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિના બંધક તો કોઇ જીવો નથી, પરંતુ તેને હજારે ગુણી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો બાંધે છે, માટે હજારે ગુણવાનું કહ્યું છે. તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પોતપોતની અબાધાવડે ન્યૂન નિષેકના-દલરચનાના વિષયભૂત સમજવી. એટલે કે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જેટલો અબાધાકાળ હોય તેટલો કાળ છોડીને શેષ સ્થિતિમાં-સમયોમાં કર્મદળનો નિષેક-રચના થાય છે, અબાધાના સમયોમાં થતિ નથી. ભગવતિ સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે-'અબાધા ન્યૂન કર્મસ્થિતિ કર્મદળનો નિષેક છે.' ૪૯

આ પ્રમાણે જઘન્યસ્થિતિનું પરિમાણ કહ્યુ. હવે નિષેકનો વિચાર કરે છે. તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે. ૧ અનંતરોપનિધા, ૨ પરંપરોપનિધા. તેમાં પહેલા અનંતરોપનિધા વડે વિચાર કરે છે—

मोत्तुमबाहासमये बहुगं तयणंतरे रयइ दलियं ।
तत्तो विसेसहीणं कमसो नेयं ठिई जाव ॥५०॥

मुक्त्वाऽबाधासमयान् बहुकं तदनन्तरं रचयति दलिकम् ।
ततो विशेषहीनं क्रमशः ज्ञेयं स्थितिर्यावत् ॥५०॥

અર્થ—અબાધાના સમયોને છોડીને ત્યાર પછીના સમયે ઘણું પુદ્ગલ દ્રવ્ય ગોઠવે છે. ત્યાર પછી પછીના સમયે ક્રમશ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે બધ્યમાન સ્થિતિના ચરમસમયપર્યંત જાણવુ

ટીકાનુ૦—કોઇપણ વિવક્ષિત સમયે બંધાતી કોઇપણ પ્રકૃતિરૂપ જેટલાં કાર્મણ વર્ગણાઓ પરિણમે તે વર્ગણાઓ તે સમયે તે પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ બંધાય તેટલી સ્થિતિ પર્યંત ક્રમશઃ ફળ આપે તેટલા માટે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાય છે. તે નિષેક રચના કહેવાય છે. માત્ર અબાધાકાળમાં દલરચના થતિ નથી. જો આ પ્રમાણે રચના ન થાય તો અબાધાકાળ ગયા બાદ કેટલો [illegible] પર્યંતના કાળમાં અનુભવ કરે તે નિશ્ચિત ન થાય અને તેથી [illegible]

અને અવ્યવસ્થા થવાથી બંધાયલી અમુક પ્રમાણ સ્થિતિનો કંઈજ અર્થ ન રહે. અહિં બંધસમયે બંધાયલી વર્ગણાઓની નિશ્ચિતરૂપે રચના થતિ હોવાથી જરા પણ અવ્યવસ્થા થતિ નથી. તે રચના કઇ રીતે થાય તે કહે છે—જ્યારે પણ કોઇ કર્મ બાંધે ત્યારે તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય અને તે સ્થિતિના પ્રમાણમાં જેટલો અબાધાકાળ હોય તે અબાધાના સમયોને છોડીને દળ રચના કરે છે. તેમાં અબાધાના સમયોથી પછીના સમયે ઘણું દળ ગોઠવે છે, ત્યાર પછીના સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, ત્યાર પછીના સમયે તેનાથી પણ વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સમયે વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્યંત કહેવું. આ પ્રમાણે રચના થતી હોવાથી અબાધાકાળ પછીના પહેલે સમયે ઘણા દલિકનું ફળ અનુભવે છે, ત્યાર પછીના બીજે સમયે વિશેષહીન દલિકનું ફળ અનુભવે છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના સમયે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી હીનહીન દલિકના ફળને અનુભવે છે. એ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયલી સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યંત કહેવું. જે સમયે જેટલા રસવાળી અને જેટલી વર્ગણાઓ ફળ આપવા નિયત થઇ હોય તે સમયે તેટલા રસવાળી અને તેટલી વર્ગણાઓ ફળ આપે છે, અને ફળ આપી આત્મપ્રદેશથી છુટી જાય છે. આ પ્રમાણે કરણો ન પ્રવર્ત્તે ત્યારે સમજવું, કારણકે કરણોવડે અનેક ફેરફારો થાય છે. ૫૦.

હવે આયુના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

आउस्स पढमसमया परभविया जेण तस्स उ अबाहा।

आयुषः प्रथमसमयात् परभविका येन तस्य तु अबाधा ।

અર્થ—આયુના પ્રથમ સમયથીજ દળરચના થાય છે, કારણકે તેની અબાધા પરભવના આયુ સંબંધી હોય છે.

ટીકાનુ૦—ચાર આયુમાંથી કોઇપણ આયુ બંધાય ત્યારે પ્રથમ સમયથી આરંભી પૂર્વક્રમે દલિકની રચના કરે છે. તે આ પ્રકારે—પ્રથમ સમયે ઘણું દલિક ગોઠવે છે, બીજે સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ વિશેષહીન ગોઠવે છે. એ પ્રમાણે બધ્યમાન આયુના ચરમ સમયપર્યંત કહેવું. અહિં એમ શંકા થાય કે આયુવિના દરેક કર્મમાં અબાધાના સમયોને છોડીને દળ રચના કરે એમ કહ્યું છે તો પછી આયુકર્મમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી દલિકની રચના કરે એમ શા માટે કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—બંધાતા આયુની અબાધા પરભવ સબંધી—ભોગવાતા આયુ સંબંધી છે, માટે તે અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તાના વિષયભૂત કહેવાતી નથી

જ્યારે બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની [1]સત્તાના વિષયભૂત કહેવાય છે. એ હેતુથી બધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી આરંભીનેજ દલિકનો નિષેક વિધિ કહ્યો. વળી અહિં શંકા થાય કે બધ્યમાન આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી કેમ કહેવાય છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે બધ્યમાન આયુની અબાધા ભોગવાતા આયુને આધીન છે, બંધાતા આયુને આધીન નથી. એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે–આયુનો એવો સ્વભાવ છે કે જ્યાંસુધિ અનુભવાતા ભવનું આયુ ઉદયમાં વર્ત્તે છે ત્યાં સુધિ બંધાતા ભવનું આયુ સર્વથા—પ્રદેશોદય કે રસોદયથી ઉદયમાં આવતું નથી પરંતુ અનુભવાતા ભવનું આયુ પૂર્ણ થયા પછીજ અવશ્ય ઉદયમાં આવે છે. તથા કોઈ વખતે અનુભવાતા ભવના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઈ વખતે નવમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કોઇ વખતે સત્તાવીસમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે અને કોઇ વખતે અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ હોય ત્યારે પરભવનું દીર્ઘ સ્થિતિવાળું પણ આયુ બાંધે છે. તેથી દીર્ઘ સ્થિતિવાળા પરભવાયુની પણ ભોગવાતા આયુના શેષ ભાગને અનુસારે જેટલો શેષ ભાગ હોય તેટલી તેટલી અબાધા પ્રવર્ત્તે છે માટે તે પરભવ સંબંધિ કહેવાય છે, બધ્યમાન આયુ સંબંધિ કહેવાતિ નથી. તેથીજ બધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી દળરચના થાય એમ કહ્યુ છે. આ પ્રમાણે અનંતરોપનિધાવડે દલરચનાનો વિચાર કર્યો.

હવે પરંપરોપનિધાવડે વિચાર કરે છે—

पल्लासंखियभागं गंतुं अद्धद्धयं दलियं ॥ ५१ ॥

पल्यासंख्येयभागं गत्वा अर्द्धार्द्धं दलिकम् ॥ ५१ ॥

અર્થ—પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા સ્થાનકો ઓળંગી ઓળંગી અર્દ્ધ અર્દ્ધ દલિક થાય છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોમાં અબાધા પછીના પહેલે સમયે જે દલિકોની રચના કરી છે તેની અપેક્ષાએ બીજા આદિ સમયોમાં વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવાતુ ગોઠવાતુ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો જાય ત્યારે તેના પછીના સ્થાનમાં અર્દ્ધ દલિક થાય છે. એટલે કે અબાધાની પછીના સમયોમાં એવા ક્રમથી ઓછું ઓછું દલિક ગોઠવાય છે કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ

[1] બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની સત્તા કહેવાય છે અને તેથી જ અપવર્તનાવડે તે સ્થાનકો ભરી શકે છે અને અબાધા ઉડાડી નાખે છે. તથા અનન્તરોદય પ્રકૃતિનો જો ઉદય હોય તો બંધાવલિકા ગયા બાદ ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પણ થઈ શકે છે. આયુષમાં તેમ નથી. આયુની અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તા નહિ તેમ ત્યાં અપવર્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકાતા નથી અને તે ભોગવાતા આયુનો ઉદય [illegible] આયુનો ઉદય પણ થતો નથી.

સ્થિતિસ્થાનકો ઓળંગી પછી જે સ્થાનક હોય તેમાં પહેલા સ્થાનકની અપેક્ષાએ અર્દ્ધ દલિક હોય છે. ત્યાર પછી અગાડીના સ્થાનકોમાં પણ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવાતુ ગોઠવાતુ પહેલા જે સ્થાનમાં અર્ધદલિક થયું છે તેની અપેક્ષાએ ફરી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થ'નકો ઓળંગી પછી જે સ્થાનક આવે તેમાં અર્ધદલિક થાય છે. એટલે કે પહેલીવાર જે સ્થાનકમાં અર્ધ થયા છે તેનાથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થાનકો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્ધ થાય છે. એ પ્રમ ણે વળી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થાનકો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં બીજી વાર જે સ્થાનકમાં અર્દ્ધ થયા છે. તેની અપેક્ષાએ અર્દ્ધ થાય છે. એ પ્રમ ણે તેટલા તેટલા સ્થાનકો ઓળગી અર્દ્ધ અર્દ્ધ હીન ત્યાં સુધિ કહેવુ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. જે જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ કે જઘન્ય જેટલી સ્થિતિ બંધાય તે તે સમયે તેના ભાગમા જે વર્ગણાઓ આવે તેની અબાધાકાળ છોડી ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ કે જઘન્ય સ્થિતિના ચરમ સમયપર્યંત જે રીતે વ્યવસ્થિત રચના થાય છે તે કહી. એ રચનામાં સંક્રમાદિ કરણોવડે ફેરફાર ન થાય તો રચના પ્રમાણે દલિકો ભોગવાય અને ફેરફાર થાય તો તે પ્રમાણે ભોગવાય છે. પ્રતિસમય કર્મ બધાતુ હોવાથી રચના પણ પ્રતિસમય થાયછે. ૫૧

હવે દળરચનામાં અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિના સ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

पलिओवमस्स मूला असंखभागम्मि जत्तिया समया।
तावइया हाणीओ ठिइबंधुक्कोसए नियमा ॥५२॥

पल्योपमस्य मूलासंख्येयभागे यावन्तः समयाः ।
तावत्यो हानयः स्थितिबन्धे उत्कृष्टे नियमात् ॥ ५२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પલ્યોપમના મૂળના અસખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા કોઇ પણ કર્મનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ કરે ત્યારે તેમાં નિષેક આશ્રયી પૂર્વોક્ત ક્રમે જે અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિ થાય છે તેની સંખ્યા પલ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલી થાય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર નિષેક આશ્રયી પૂર્વે કહ્યા તેટલા દ્વિગુણ હાનિના સ્થાનકો સંભવે, પરંતુ આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર તેટલા સ્થાનકે કેમ સંભવે ? અને લાગે છે તો સામાન્યત' સરખા જ.

ઉત્તર—જો કે સામાન્યતઃ દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સરખા લાગે છે પરંતુ અહિં અસખ્યાતમો ભાગ અસંખ્ય ભેદવાળો છે. કારણ કે અસખ્યાતાના અ-

સંખ્યાતા ભેદો થાય છે. તેથી આયુના વિષયમાં પલ્યોપમના પ્રથમમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ અતિ નાનો[1] ગ્રહણ કરવો એટલે કોઇ પણ પ્રકારના વિરોધનો અવકાશ રહેશે નહિ. તથા અર્દ્ધહાનિના સ્થાનકો સઘળા મળી હવે કહેશે તે સંખ્યાની અપેક્ષાએ અલ્પ છે કારણ કે તેઓ પલ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે. તેનાથી બે હાનિના એક આંતરામાં જે નિષકસ્થાનો છે એટલે કે જેટલા સ્થાનો ઓળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્દ્ધ દલિકો થાય છે તે સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે પરંપરોનિધાવડે વિચાર કર્યો. ૫૨

આ રીતે દળરચના સંબંધે વિચાર કર્યો. હવે અબાધા અને કંડકની પ્રરૂપણા કરે છે—

उक्कोसठिईबंधा पल्लासंखेज्जभागमित्तेहिं ।
हसिएहिं समएहिं हसइ अबाहाए इग समओ ॥५३॥

[illegible]त्कृष्ट[illegible]तिबन्धात् पल्यासंख्येयभागमात्रैः ।
[illegible]सि[illegible]ः समयैर्ह्रसत्यबाधाया एकः समयः ॥ ५३ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબન્ધથી આરંભી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો ઘટવા વડે અબાધાનો એક સમય ઘટે છે.

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયોના ઘટવાવડે ઉત્કૃષ્ટ અબાધાનો એક સમય ઓછો થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા એક સમય ન્યૂન થાય છે. આ ક્રમે હીન હીન અબાધા ત્યા સુધિ કહેવી કે જઘન્ય સ્થિતિની અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ જઘન્ય અબાધા થાય. અહિં આ પ્રમાણે સંપ્રદાય-રીત છે—ચાર આયુને છોડીને શેષ સઘળા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ આબધામાં જ્યારે જીવ વર્ત્તતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ-પૂર્ણ સ્થિતિનો બંધ કરે. અથવા એક સમય હીન સ્થિતિનો બંધ કરે. અથવા બે સમય હીન સ્થિતિનો બંધ કરે. એ પ્રમાણ યાવત્ સમય સમય ન્યૂન કરતા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સ્થિતિનો બંધ કરે. તાત્પર્ય એ કે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા ત્યાં સુધિ પડે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સુધિ બંધાય. બીજી રીતે એમ પણ કહી શકાય કે પલ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતા સુધિ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે. હવે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા [illegible] સમય

૧ [illegible]

ન્યૂન હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે.[1] આજ નિયમને અવલંબિનેજ સૂત્રકારે કહ્યું કે–ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાંથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર સમયો ઓછા થવાથી અબાધાનો એક સમય ઓછો થાય છે. કારણકે આ પ્રમાણે કહે છતે આવો અર્થ અર્થાત્ લબ્ધ થાય કે એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં જીવ વર્ત્તતો હોય ત્યારે અવશ્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિંથી અગાહી પણ એજ સંપ્રદાય–રીત છે—એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં વર્ત્તતો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અથવા સમયાધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અથવા બે સમયાધિક પલ્યોપમનાં અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, યાવત્ પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે. હવે જ્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધામાં વર્ત્તતો હોય ત્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ બે કંડક ન્યૂન એટલે કે પલ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે. તે પણ એક સમય ન્યૂન અથવા બે સમયન્યૂન બાધે યાવત્ ત્રીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્થિતિ થાય ત્યાં સુધિની સ્થિતિ બાધે. એમ જેટલા સમય અબાધા ન્યૂન થાય તેટલા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કંડક વડે ઓછો સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ અબાધાનો સમય અને સ્થિતિબંધનો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કંડક ઓછો કરતા ત્યાં સુધિ જવું કે જઘન્ય અબાધાએ વર્ત્તતો જીવ જઘન્ય સ્થિતિ બંધ કરે. ૫૩

આ પ્રમાણે અબાધાના સમયની હાનિ કરવા વડે સ્થિતિના કંડકની હાનિનો વિચાર કર્યો. હવે એકેન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા, પહેલા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ કહે છે—

---

૧ અનેક જીવો છે કોઇ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ બાધે છે, કોઈ સમય ન્યૂન બાધે છે, કોઇ બે સમય ન્યૂન બાધે યાવત્ કોઇ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બાધે છે, કોઇ તેનાથી પણ ન્યૂન બાધે છે હવે અહિં અબાધાકાળનો નિયમ શો ? એ નિયમ માટે ઉપર કહ્યુ છે કે–ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, સમય ન્યૂન કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, બે સમય ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા, યાવત્ જ્યાસુધી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બંધ ન કરે ત્યાસુધી ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે. પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે તે ત્યાસુધી કે બીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બંધમાંથી ઓછો ન થાય. બીજી વાર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અબાધા પડે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અબાધાનો એક એક સમય ન્યૂન કરતા એક બાજુ જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને બીજી બાજુ જઘન્ય અબાધા આવે.

जा एगिंदि जहन्ना पल्लासंखंससंजुया सा उ ।
तेसिं जेट्ठासेसाण संखभागहिय जा सन्नी ॥ ५४ ॥

या एकेन्द्रियाणां जघन्या पल्यासंख्यांशसंयुता सा तु ।
तेषां ज्येष्ठा शेषाणामसंख्यभागाधिका यावदसंज्ञिनः ॥५४॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ હોય તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયોવડે યુક્ત કરતા તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. તથા શેષ બેઇન્દ્રિયથી આરંભી અસંજ્ઞિ સુધિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિય જીવો નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિતિ બાંધતા હોય તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે થાય તેટલી એકેન્દ્રિય જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. એકેન્દ્રિયજીવો કેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે એ પૂછતા હોતો કહે છે—પોતાની મૂળ પ્રકૃતિની એટલે કે પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવડે ભાગતા જે આવે તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યુન કરતા જે રહે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, અને અંતરાયની સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ છે. તેને મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના સાતીય ત્રણ ભાગ આવે. તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવો. એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાતવેદનીય, અને અંતરાય પંચકની જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે, તેનાથી ઓછી બાંધતા નથી. એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાય મોહનીયની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયની તથા વૈક્રિયષટ્ક આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મવર્જિત નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓની તથા ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. આ પ્રમાણે ઉપર જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિકાર આદિના મતે કહી છે. સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે તો નિદ્રાપંચકાદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે પૂર્વે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તે જ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી અને જ્ઞાનાવરણાદિ (ચાલીસ) પ્રકૃતિઓની અંત-

મુહૂર્ત્તાદિ જઘન્ય સ્થિતિ કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિકારાદિને સમ્મત જે પૂર્વે કહી છે તેજ જઘન્ય સ્થિતિ પંચસંગ્રહકારના મતે પણ સમજવિ.

કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિકારનામતે એકેન્દ્રિયોની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમા પલ્યોપમને અસંખ્યાતમો ભાગ યુક્ત કરીએ ત્યારે એકેન્દ્રિયોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, અને અંતરાય પચકનો સાગરોપમના પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધ થાય છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનો પૂર્ણ એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાયમેહનીયનો સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયનો તથા વૈક્રિય ષટ્ક આહારક દ્વિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રનો સાતીય બે ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ થાય છે. આ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિને અનુસારે કહ્યો છે.

સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે નિદ્રા પંચકાદિની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જોડતા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે એમ સમજવું. તથા શેષ બેઇન્દ્રિયથી આરંભી અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય સુધિના જીવોની પૂર્વે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણભાગાદિ પ્રમાણ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરી હવે જે સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવાનું કહેશે તે સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવો, ગુણતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એટલે કે—જ્યારે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ લાવવાની—જાણવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે પૂર્વે કહેલી એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવડે અધિક કરવિ અને તેને પચીસ આદિ સંખ્યાએ ગુણવા ગુણતા જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. ૫૪.

ઉપરોકત અર્થને વ્યકત કરતા કહે છે—

पणवीसा पन्नासा सयदसस यताडिया इगिंदि ठिई ।
विगलासन्नीण कमा जायइ जेट्ठा व इयरा वा ॥ ५५ ॥

पञ्चविंशतिपञ्चाशतशतदशशतताडिता एकेन्द्रियस्थितिः ।
विकलासञ्ज्ञिनां क्रमात् जायते ज्येष्ठा वा इतरा वा ॥ ५५ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને દશ સોએ ગુણતા અનુક્રમે બેઇન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિયોની જે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ પચાસ સો અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ[1] છે તેને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, પચાસે ગુણતા જે આવે તેટલી તેઇન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, સો એ ગુણતા જે આવે તેટલી ચૌરિન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલી અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા તે પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવી તેને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલી બેઇન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય છે. પચાસે ગુણતા તેઇન્દ્રિયની, સોએ ગુણતા ચૌરિન્દ્રિયની, અને હજારે ગુણતા અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. આ વિષયમાં કર્મપ્રકૃતિકાર આદિ આ પ્રમાણે કહે છે—એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. એ પ્રમાણે પચાસે ગુણતા તેઇન્દ્રિયનો, સોએ ગુણતા ચૌરિન્દ્રિયનો અને હજારે ગુણતા જે આવે તેટલો અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે અને બેઇન્દ્રિયાદિનો પોતપોતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે તેમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો તેઓને જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. અહિં તત્વ અતિશય જ્ઞાની જાણે.

આ રીતે એકેન્દ્રિયોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કર્યો. હવે સ્થિતિસ્થાનના વિચાર માટે કહે છે—

---

૧ અહિં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેનો આશય જણાતો નથી સૂત્રકારને મતે તો પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ જણાય છે આજ હકીકત પંચાવનમી ગાથાની ટીકામાં મલયગીરીજી મહારાજે કહી છે તે પાઠ આ—सूत्रकारमतेन तु निद्रापञ्चकप्रभृतीनां या पूर्वं जघन्या स्थितिरुक्ता सा नामैकेन्द्रियप्रायोग्या जघन्या स्थितिरवसेया, ज्ञानावरणपञ्चकादीनां तु प्रागुक्तैव कर्मप्रकृत्यादि चूर्णिकारसम्मतेति । न पुनः जघन्यस्थितितः पल्योपमासंख्येयभागन्यूना [illegible] स्थितिः एकेन्द्रियाणां भवति । આગળ વળી કહ્યું છે કે—सूत्रकारमतेन तु निद्रापञ्चकादीनां प्रागुक्ता जघन्या स्थितिः पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिका एकेन्द्रियाणामुत्कृष्टा स्थितिरवसेया । પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે નિદ્રાદિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા પંચમાં કહ્યું નથી આ ઉપરથી અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજના કથન પરથી જણાય છે કે સૂત્રકારનો અભિપ્રાય નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને મિથ્યાત્વની [illegible] આવે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. અને તેટલો એકેન્દ્રિય જઘન્ય [illegible] અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક તેટલો ઉત્કૃષ્ટ [illegible] એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિને [illegible] [illegible] બેઇન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ [illegible] ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ [illegible] [illegible]

સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે. અહિં અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત સુધિના દરેક ભેદમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનું અંતર છે એટલે તેટલા સ્થિતિસ્થાનો કહ્યા છે. અને પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ક્રમશઃ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુત્વ ઘટે છે. અને અપર્યાપ્તસંજ્ઞિને જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ છે પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતગુણ મોટો છે એટલે સંખ્યાતગુણા ઘટે છે. અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દરેક પ્રકૃતિનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો તેટલો થાય છે માટે તેને પણ સંખ્યાતગુણ ઘટે છે. અહિં આ અલ્પબહુત્વમાં અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતગુણ કહેવા અને શેષ સઘળા સંખ્યાતગુણ કહેવા. આ પ્રમાણે સ્થિતિસ્થાન સંબંધે વિચાર કર્યો.

હવે સંક્લેસ્થાન અને વિશોધિસ્થાનોનો વિચાર કરવો જોઇએ, તેમાં ઉત્તરોત્તર દરેક જીવભેદમાં તે બંને પ્રકારના સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણા છે. તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના સંક્લેશસ્થાનો સર્વથી અલ્પ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદરના અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્તસૂક્ષ્મના અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાદરના અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના અસંખ્યાતગુણા છે, એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયના ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણા કહેવા. અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવભેદમાં ઉત્તરોત્તર સંક્લેશના સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણા છે એમ કઇ યુક્તિથી જાણી શકાય ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતા જે સંક્લેશના સ્થાનકો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતા વિશેષાધિક સંક્લેશના સ્થાનો હોય છે, તેનાથી પણ બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતા વિશેષાધિક હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સ્થિતિબંધથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબંધમાં અધિક અધિક સંક્લેશના સ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા કે તે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. એટલે કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પર્યંત કહેવા. અહિં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરતા કુલ જે સંક્લેશના સ્થાનકો છે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરતા જે સંક્લેશસ્થાનકો હોય છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણા છે હવે જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના પોતાના જ જઘન્ય સ્થિતિબંધ યોગ્ય સંક્લેશ સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યોગ્ય સંક્લેશસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા છે ત્યારે

તેનાથી અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયના સંક્લેશસ્થાનો તો બહુ જ સહેલાઇથી અ-સંખ્યાતગુણા ઘટી શકે છે. તે આ પ્રમાણે—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત બાદરના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે એ પહેલાં જ કહ્યું છે. અને સ્થિતિસ્થાનની વૃદ્ધિએ સંક્લેશસ્થાનની વૃદ્ધિ થાય એ પણ કહ્યું છે. તેથી જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મના અતિ અલ્પ સ્થિતિસ્થાનોમા પણ જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન સંબંધી સંક્લેશસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનના સંક્લેશસ્થાનો અસંખ્યાતગુણા થાય તો સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયથી સંખ્યાતગુણા અધિક બાદર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોમાં [1]અસંખ્યાતગુણા સંક્લેશસ્થાનો બહુ સારી રીતે થાય જ. આજ યુક્તિથી ઉત્તરોત્તર પણ અસંખ્યાતગુણપણું વિચારી લેવું. હવે જેમ સંક્લેશસ્થાનો દરેકના અસંખ્યાતગુણ કહ્યા, તેમ વિશુદ્ધિસ્થાનો પણ દરેકના અસંખ્યાગુણ કહેવા. કારણ કે સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાના જે સંક્લેશ સ્થાનો તે જ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાના વિશુદ્ધિના સ્થાનો [2]સંભવે છે. આ સંબંધે વિસ્તારપૂર્વક આગળ ઉપર વિચારાશે. માટે પૂર્વે સંક્લેશના સ્થાનો જે ક્રમે અસંખ્યાતગુણા કહ્યા તે ક્રમે વિશુદ્ધિના સ્થાનો પણ અસંખ્યાતગુણ કહેવા. અને બંનેની સંખ્યા સરખીજ કહેવી. ૫૭

હવે એક એક સ્થિતિસ્થાનના બંધમાં હેતુભૂત નાનાજીવોની અપેક્ષાએ કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે? એ પ્રશ્નના નિરૂપણ માટે કહે છે—

सव्वजहन्नावि ठिई असंखलोगप्पएससतुल्लेहिं ।
अज्झवसाएहिं भवे विसेसअहिएहिं उवरुवरिं ॥ ५७ ॥

---

૧ અહિં કદાચ એમ શંકા થાય કે જ્યારે સંખ્યાતગુણા સ્થિતિના સ્થાનો છે ત્યારે સંક્લેશના સ્થાનો સંખ્યાતગુણ કેમ ન થાય? અસંખ્યાતગુણ કેમ થાય? એના ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે અમુક અમુક સ્થાનો ઓળંગી જે દ્વિગુણવૃદ્ધિ થાય છે તે એવી રીતે થાય છે કે અસંખ્યાતગુણાજ થાય કારણ કે પૂર્વ પૂર્વવૃદ્ધિથી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ બમણી થાય છે તે વૃદ્ધિ તેટલા સ્થાનોમા એટલી બધી વાર થાય છે કે ઉપરોક્ત હકીકત બરાબર સંગત થાય છે.

૨ અહિં સંક્લેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે. જે સંક્લેશના સ્થાનો છે, તેજ વિશુદ્ધિના સંભવે છે. દાખલા તરીકે દશ સ્થાન છે. વિશુદ્ધિમા પહેલેથી બીજું, બીજાથી ત્રીજું એમ ઉત્તરોત્તર ચઢીયાતુ છે. તેમ દશમાથી નવમુ, નવમાથી આઠમું એમ પશ્ચાનુપૂર્વીએ પડતું પડતું છે. [illegible]

सर्वजघन्याऽपि स्थितिरसंख्यलोकप्रदेशतुल्यैः ।
अध्यवसायैर्भवेत् विशेषाधिकैरुपर्युपरि ॥ ५७ ॥

અર્થ—સર્વ જઘન્યસ્થિતિ પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. અને ઉપર ઉપરના સ્થાનકો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—આયુ વર્જીત સાતે કર્મની જે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિ છે, તે પણ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. એટલે કે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિબંધ થવામાં પણ અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હેતુ છે. કોઇ જીવને કોઇ અધ્યવસાયવડે, કોઈ જીવને કોઇ અધ્યવસાયવડે તે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. સ્થિતિનું સ્થાન એકજ અને તેના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય છે. ત્રિકાળવર્ત્તિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે એકજ જઘન્યસ્થિતિ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાતિ કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે જોઇ છે. અહિં તીવ્ર અતિતીવ્ર મંદ અતિમંદ કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મ પરિણામ તે અધ્યવસાય કહેવાય છે, જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત કષાયના અસંખ્ય સ્થાનો છે તેથી તજ્જન્ય અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે. અમુકથી અમુક હદ સુધિના કષાયોદયજન્ય અધ્યવસાયવડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક, અમુકથી અમુક હદ સુધિના કષાયોદયવડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક બંધાય છે. આ પ્રમાણે એક કાર્યના અનેક કારણો છે. તથા ઉપર ઉપરના સ્થિતિસ્થાનો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. એટલે કે આયુ વર્જિત સાતે કર્મની જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તે ત્રિકાળવર્ત્તિ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, ત્યાર પછીની બીજી સ્થિતિ વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, ત્યાર પછીની ત્રીજી સ્થિતિ પૂર્વથી પણ વિશેષાધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધિના દરેક સ્થાનો પૂર્વ પૂર્વથી અધિક અધિક અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. આયુ કર્મ માટે આ પ્રમાણે સમજવું–આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. સમયાધિક બીજી સ્થિતિ પૂર્વથી અસંખ્યાતગુણા અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. તેનાથી ત્રીજી સ્થિતિ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. એમ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિનું સ્થાન અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ અધ્યવસાયોવડે બંધાય છે. ૫૮

એનોજ કંઇક વિચાર કરે છે—

असंखलोगखपएसतुल्लया हीणमज्झिमुक्कोसा ।
ठिइबंधज्झवसाया तीए विसेसा असंखेज्जा ॥ ५८ ॥

असंख्य लोगखप्रदेशतुल्या हीनमध्यमोत्कृष्टायाः ।
स्थितेर्बन्धाध्यवसायास्तस्या विशेषा असंख्येयाः ॥ ५८ ॥

અર્થ—જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. કારણ કે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિના અસંખ્યાતા વિશેષો છે.

ટીકાનુ૦—સ્થિતિશબ્દને ષષ્ઠીના અર્થમા પ્રથમા વિભક્તિ પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરી મૂકી છે. એટલે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે. કારણ કે તે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એક એક સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતા વિશેષો છે. અને તે વિશેષો સ્થિતિબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયની વિચિત્રતામાં કારણ દેશ કાળ રસ વિભાગના વિચિત્રપણાવડે થાય છે એમ [1]જાણવું. અથવા જઘન્ય સ્થિતિ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિ પણ અસંખ્ય સમય પ્રમાણ છે. તેમા જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય પ્રમાણ ઓછી થવાથી પ્રતિ સમયે અન્યથા ભાવને–ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારને–ભેદને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ પણ સમય સમયમાત્ર ઓછી થવાવડે ભિન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિઓમાં અસંખ્ય વિશેષો રહેલા છે, કે જે વિશેષોના કારણો પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે. ૫૮

આ પ્રમાણે અધ્યવસાયસ્થાન આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે સાદિ અનાદિનો

૧ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અનુભાગ આદિ અનેક કારણોની આત્મા પર અસર થાય છે. જેને લઈ અધ્યવસાયની ભિન્નતા થાય છે ઘણા જીવોએ એક સરખી સ્થિતિ બાંધવા છતા તે સઘળા જીવો એકજ ક્ષેત્રમા એકજ કાળમાં કે એકજ પ્રકારના સરખા સંયોગમા અનુભવતા નથી, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રકાળાદિ અને ભિન્ન ભિન્ન સંયોગમાં અનુભવે છે આનું કારણ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર કાળ અને અનુભાગાદિ વડે થયેલી અધ્યવસાયની વિચિત્રતા છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રકાળ આદિ અસંખ્ય કારણો ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયો થવામા કારણ છે. ક્ષેત્રાદિ અસંખ્ય હોવાથી અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે. આ અસંખ્ય અધ્યવસાયો વડે એક સરખીજ સ્થિતિ બંધાવા છતાં એક સરખા સંયોગોમાં અનુભવાતી નથી. કોઈપણ એક સ્થિતિબંધનું એક અધ્યવસાયરૂપ એકજ કારણ હોય તો તે સ્થિતિને એક જીવ જે સામગ્રી પામી અનુભવે તેજ સામગ્રી પામી તે સ્થિતિને બાંધનાર સઘળા જીવોએ અનુભવવી જોઈએ, પરંતુ તેમ થતું નથી. એક સરખી સ્થિતિ બાંધનાર અનેક જીવોમાંથી એક જીવ તે સ્થિતિને અમુક ક્ષેત્ર કે અમુક કાળમાં અનુભવે, બીજો જીવ તેજ સ્થિતિને બીજા ક્ષેત્ર કે બીજા કાળમા અનુભવે છે આ કારણથી એકજ સ્થિતિબંધમાં અનેક અધ્યવસાયોના અનેક કારણો છે તે અનેક કારણો વડે સ્થિતિબંધ એક સરખો થાય છે. માત્ર તેમા ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમા અનુભવવારૂપ તેનાજ અનેક પ્રકારો ... કાર્યરૂપ સ્થિતિના ભેદો છે.

વિચાર કરે છે. તે બે પ્રકારે છે ૧ મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિવિષયક સાદિ અનાદિનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सत्तण्हं अजहन्नो चउहा ठिइबंधु मूलपगईणं ।
सेसा उ साइअधुवा चत्तारि वि आउए एवं ॥ ५९ ॥

सप्तानामजघन्यश्चतुर्द्धा स्थितिबन्धो मूलप्रकृतीनाम् ।
शेषास्तु साद्यध्रुवाश्चत्वारोऽप्यायुष्येवम् ॥ ५९ ॥

અર્થ—મૂળ સાત કર્મનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે. અને શેષ બંધો સાદિ સાંત છે તથા આયુના ચારે બંધો સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ૦—આયુવર્જિત સાતે મૂળકર્મનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે. સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ. તે આ પ્રમાણે—મોહનીયવિના છ મૂળ-કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસ-મયે થાય છે. તે જઘન્યબંધ ચરમ સમયે માત્ર એક સમય સુધિજ થતો હોવાથી સાદિ, અને બીજે સમયે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી તે જઘન્ય બંધનો પણ વિચ્છેદ થશે માટે સાંત. આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિમાં સાદિ અને સાંત એ બેજ ભંગ ઘટે છે. આ પ્રકારના જઘન્ય સ્થિતિબંધથી અન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ કાળથી અજઘન્ય બંધ થાય છે માટે અનાદિ, ભવ્યને કાળા-તરે અજઘન્ય બંધનો વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત, અને અભવ્યને કોઇપણ કાળે વિચ્છેદ થવાનો અસંભવ હોવાથી અનન્ત. મોહનીયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે. તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાન્ત, તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અજ-ઘન્ય સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. તે ઉપશમ શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત છે. જો કે વેદનીયનો બે સમયનો અતિ જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે થાય છે પરંતુ તે સામ્પરાયિક બંધ નથી. અહિં સામ્પરાયિક બંધ આશ્રયી સાદ્યાદિ ભાંગાનો વિચાર કરવાનો આરંભ કરેલો છે માટે અહિં તે અસામ્પરાયિક બંધનુ ગ્રહણ કર્યું નથી. તથા સાતે મૂળ કર્મના અજઘન્ય વર્જીત શેષ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-બંધ સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. તેમાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ આશ્રયી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા તો પહેલા વિચારી ગયા છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સર્વ

સંક્લિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને કેટલો એક [1]કાલજ હોય છે ત્યાર પછી તેનેજ અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. વળી કાળાન્તરે સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે એ બંને વારાફરતિ પ્રવર્ત્તતા હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા આયુકર્મમાં જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. કારણ કે આયુનો બંધ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિભાગની શરૂઆતમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધિજ થાય છે. માટે જ્યારે જઘન્યાદિ આયુ બંધની શરૂઆત થાય ત્યારે સાદિ, અને આયુનો બંધ પૂર્ણ થાય ત્યારે સાન્ત એ રીતે બેજ ભાંગા ઘટે છે. ૫૯

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ વિષયિક સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

नाणंतरायदंसणचउक्कसंजलणठिई अजहन्ना ।
चउहा साई अधुवा सेसा इयराण सव्वाओ ॥ ६० ॥

ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कसंज्वलनानां स्थितिरजघन्या ।
चतुर्द्धा साद्यध्रुवाः शेषा इतरासां सर्वाः ॥ ६० ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અન્તરાય. દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક અને સંજ્વલનની અજઘન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે, અને શેષ ઉત્કૃષ્ટ આદિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા ઇતર સઘળી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટાદિ સઘળી સ્થિતિઓ સાદિસાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને સંજ્વલન ક્રોધમાન માયા અને લોભ એ અઢાર પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે. સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાચ, અને દર્શનાવરણીય ચાર, એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે. અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે જે જે સમયે તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે તે તે સમયે થાય છે તેનો કાળ માત્ર એક સમયનોજ છે. માટે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ સાદિ સાન્ત ભાંગે છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ અજઘન્ય કહેવાય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે કરી થાય છે માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે. તથા શેષ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાન્ત ભાંગે છે. તેમાં જઘન્ય સંબંધિનો વિચાર કર્યો. ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટનો સંજ્ઞિ

[1] [illegible]

મિથ્યાદૃષ્ટિને વારાફરતિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જ્યારે સર્વ સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વગુણઠાણે ક્રમપૂર્વક પ્રવર્ત્તતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા ઉપરોક્ત અઢાર પ્રકૃતિવિના શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. સાદિ સાંત ભાંગે શીરીતે ઘટે છે તે કહે છે—નિદ્રાપંચક, મિથ્યાત્વ, આદિના બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત નિર્માણ, એ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સ્વયોગ્ય સર્વ વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત થાય છે. ત્યાર પછી તેજ જીવને અધ્યવસાયનું પરાવર્ત્તન થવાથી જ્યારે મંદપરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. ફરી પણ કાળાંતરે કે અન્ય ભવમાં વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને ક્રમપૂર્વક થાય છે. સર્વસંક્લિષ્ટ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ થાય માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પહેલે ગુણઠાણે થતો હોય તેના અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં તે બંને વારાફરતિ થતા હોવાથી સાદિ અને સાંત એ બેજ ભાંગા ઘટે છે. જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધ ઉપરના ગુણઠાણે થતો હોય તેના અજઘન્ય કે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર ચાર ભાગા ઘટે છે, કારણકે ઉપરના ગુણઠાણે નહિ ચડેલા નહિ ચડનારા અને ચઢીને પડનારા જીવો હોય છે. આ નિયમને અનુસરી ભાંગા ઘટાવિ લેવાના છે. તથા શેષ અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો તેઓનો બંધજ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. ૬૧.

હવે પૂર્વોક્ત ગાથામાં કહેલ જઘન્યાદિ ભંગાનો મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિશેષ વિચાર કરે છે—

अट्ठारसण्ह खवगो बायरएगिंदि सेसधुवियाणं ।
पज्जो कुणइ जहन्नं साईअधुवो अओ एसो ।। ६१ ।।

अष्टादशानां क्षपको बादरैकेन्द्रियः शेषध्रुवबन्धिनीनाम् ।
पर्याप्तः करोति जघन्यं साद्यध्रुवोऽत एषः ।। ६१ ।।

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક કરે છે, અને શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય કરે છે. આ હેતુથી એ સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને સંજ્વલન ચતુષ્ક, એ પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ સમયે કરે છે. તેમાં સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકે અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે કરે છે. કારણ કે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે, અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે થાય છે, ક્ષપક આત્મા અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે, માટે પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકનેજ થાય છે અન્યત્ર થતો નથી. તેનો કાળ એક સમયનો છે માટે તે સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્યાપ્ત પૃથ્વી કાય અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયરૂપ તદ્યોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો બાદર એકેન્દ્રિય કેટલો એક કાળ કરે છે. શેષ એકેન્દ્રિયો તથાભવસ્વભાવે કરતા નથી. અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી તેજ જીવ અજઘન્ય સ્થિતબંધ કરે છે. વારાફરતિ તેઓને થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે. જઘન્ય બંધના સાદિ સાંત ભાંગાનું કારણ કહ્યુ.

હવે અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધના ચાર પ્રકારનો, શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટાદિના સાદિ અને સાંત ભાંગાનો, તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે પ્રકારમાં સાદિ સાંત એ બે ભાંગાનો વિચાર કરે છે.—

अट्ठाराणऽजहन्नो उवसमसेढीए परिवडंतस्स ।
साई सेसविगप्पा सुगमा अधुवा धुवाणंपि ॥ ६३ ॥

अष्टादशानामजघन्य उपशमश्रेण्याः प्रतिपततः ।
सादिः शेषविकल्पाः सुगमा अध्रुवानां ध्रुवानामपि ॥ ६३ ॥

અર્થ—અઢાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે સાદિ તથા તેના શેષવિકલ્પો અને અધ્રુવ તથા શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પણ સઘળા વિકલ્પો સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયાદિ પૂર્વોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધની શરૂઆત ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે તે ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશમશ્રેણિથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ. અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે. તથા એજ અઢાર પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્યાદિ વિકલ્પો. તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના અને અઢારસિવાય શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. જેનો વિચાર પહેલા કરી આવ્યા છે. ૬૩

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિની પ્રરૂપણા કરી. હવે તેનાજ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માટે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરે છે—

सव्वाणवि पगईणं उक्कोसं सन्निणो कुणंति ठिइं।
एगिंदिया जहन्नं असन्नि खवगा य काणंपि ॥ ६४ ॥

सर्वासामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टां संज्ञिनः कुर्वन्ति स्थितिम्।
एकेन्द्रिया जघन्यामसंज्ञिनः क्षपकाश्च कासामपि ॥ ६४ ॥

અર્થ—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિઓ કરે છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે, અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો અસંજ્ઞિ તથા ક્ષપક કરે છે.

ટીકાનુ૦—શુભ અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ જીવો કરે છે. માત્ર તીર્થંકરનામ આહારકદ્વિક અને દેવાયુ વર્જિત એકસો સોળ પ્રકૃતિઓનો સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને તીર્થંકરનામાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિ કરે છે. આ શી રીતે સમજી શકાય કે જિનનામાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિ કરે છે? તો કહે છે—અહિં તીર્થંકરનામકર્મનો બંધહેતુ સમ્યક્ત્વ, અને આહારકદ્વિકનો વિશિષ્ટ સંયમ છે. કહ્યું છે કે—'સમ્યક્ત્વ ગુણ રૂપ નિમિત્તવડે તિર્થંકરનામકર્મ અને સંયમરૂપ હેતુ વડે આહારકદ્વિક બંધાય છે.' તથા દેવાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં હોય છે. ત્યાં વિશિષ્ટ સંયમના વશથી ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે તેના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પણ સંયમ હેતુ છે. માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો મૂળથીજ બંધનો અસંભવ હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ જીવો તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક જાણવા. માત્ર દેવાયુ સિવાય તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમા જે સંક્લિષ્ટ પરિણામી છે તે જીવો તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે એમ જાણવું. કહ્યું છે કે—'સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશવડે બંધાય છે.' હવે તે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કયો જીવ કરે તે કહે છે.—પહેલા જેણે નરકનું આયુ બાંધ્યુ હોય એવો કોઇ જીવ ક્ષયોપશમ[1] સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી વીશ સ્થાનકના આરાધનવડે તિર્થંકરનામ નિકાચિત કરે તે જીવ અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે અને નરકમા જવા અભિમુખ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ વમી નાખે છે જે સમયે સમ્યક્ત્વ વમી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરશે તે ચોથા ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-

૧ નરકમાં જનાર આત્મા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઇને જતા નથી એવો કર્મગ્રંથનો અભિપ્રાય છે એટલે નરકમાં જવા અભિમુખ થાય ત્યારે તેને વમી નાખે છે, માટે ચોથાથી પહેલા ગુણઠાણે જતા ચોથાના ચરમ સમયે સંક્લિષ્ટ પરિણામે તીર્થંકરનામનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય અને તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વીજ કરે એમ કહ્યું છે

બંધ કરે છે. તીર્થંકરનામકર્મના બાંધનારાઓમાં આવોજ જીવ સર્વ સંક્લિષ્ટ પરિણામે વર્તતો હોય છે. શતક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે--તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અસંયત વેદક સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય કે જેણે પહેલા નરકનું આ બાંધ્યુ છે અને નરકાભિમુખ થયો છતો મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ તીર્થંકરનામકર્મના અંતિમ સ્થિતિબંધમાં વર્તતો છતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે. તેના બાંધનાઓમાં તેજ અતિ સંક્લિ પરિણામી છે માટે જે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાં જાય છે, તે સમ્યક્ત્વને વમતો નહિ હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે માટે તેને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી.' તથા આહારકદ્વિકનો પણ પ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેજ સર્વ સંક્લિષ્ટ પરિણામિ છે. દેવાયુનો પણ પૂર્વ કોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના આદ્ય સમયે વર્તમાન અપ્રમત્ત ભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિં એકાંતે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત સંયત આયુના બંધનો આરંભજ કરતો નથી. માત્ર પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત પૂર્ણ કરે છે. કહ્યું છે કે—'અપ્રમત્ત આત્મા આયુના બંધનો આરંભ કરતો નથી, પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત બાંધે છે.' દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વ કોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે એક સમય પર્યંત કરે છે. ત્યાર પછીના સમયે અબાધાની હાનિનો સંભવ હોવાથી ઘટતો નથી. અને તે વખતે પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે હોય છે. વળી આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વિશુદ્ધ પરિણામે થાય છે માટે અપ્રમત્ત ભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત આત્મા આયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધક કહ્યો છે. તથા શેષ શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક સર્વ સંક્લિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો છે. તેમાં પણ આ વિભાગ છે—દેવાયુ વર્જિત શેષ ત્રણ આયુ, નરકદ્વિક, દેવદ્વિક, બેઇન્દ્રિય. તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, વૈક્રિયદ્વિક, સૂક્ષ્મ. અપર્યાપ્ત, અને સાધારણ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. કારણ કે દેવો અને નારકીઓને તેના બંધનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુ છોડીને શેષ પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવેજ બાંધતા નથી. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂના યુગલિકનું આયુ બાંધતા થાય છે. દેવો અને નારકીઓ તથાભવસ્વભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધક દેવો અને નારકીઓ હોતા નથી. પરંતુ તિર્યંચો અને મનુષ્યોજ હોય છે. અને તે પણ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા. પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિ અને તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા હોય તેજ હોય

છે. અહિં અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને આયુનો બંધ થતો નહિ હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ન કહેતા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામિ કહ્યા છે. અને સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ મનુષ્યોને તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આઉખુંજ બંધાતુ નહિ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લીધા છે. તથા નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધનાર પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો હોય છે. અત્યંત સંકિલષ્ટ પરિણામવાળાને આયુના બંધનોજ અસંભવ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સકિલષ્ટ પરિણામિ લીધા છે. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ ઔદારિક શરીર ઔદારિક અંગોપાંગ ઉદ્યોત અને છેવટ્ઠુ સંઘયણ એ ૭ પ્રકૃતિઓની અત્યત સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. આ ૭ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અત્યંત તીવ્ર સંક્લેશ હોય ત્યારે થાય છે. જો કે તિર્યંચો અને મનુષ્યો આ ૭ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે પરંતુ તેની મધ્યમ સ્થિતિ બાંધે છે. કારણ કે જે સંક્લેશે દેવો અને નારકીઓ ઉપરોક્ત ૭ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તે સંક્લેશે મનુષ્ય અને તિર્યંચો નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, પરંતુ તિર્યંચ કે મનુષ્ય પ્રયોગ્ય બંધ કરતા નથી માટે તે ૭ પ્રકૃતિઓના દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક કહ્યા છે. તથા એકેન્દ્રિયજાતિ સ્થાવર અને આતપ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન સુધિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. બીજા કેમ બાંધતા નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે–નારકીઓને અને સનત્કુમારાદિ દેવોને ભવસ્વભાવેજ એ પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. અને અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અને મંદ સંક્લેશે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધનો અસંભવ છે. માટે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક માત્ર ઇશાન સુધિના દેવોજ કહ્યા છે. તથા જે પ્રકૃતિઓ માટે કહી ગયા તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓની ચારે ગતિના સર્વ સંકિલષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક છે.

હવે ઉત્તરાર્દ્ધવડે જઘન્ય સ્થિતિના બંધસ્વામિત્વ કહે છે–એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. માત્ર કેટલીક પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ અને ક્ષપક જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, તીર્થંકરનામ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપંચક અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, ઉચ્ચગોત્ર, સાતાવેદનીય, અને યશઃકીર્ત્તિ એ તેત્રીસ પ્રકૃતિવિના શેષ સત્તાશી[1] પ્રકૃતિઓની તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા એકેન્દ્રિય—પર્યાપ્ત

૧. અહિં સત્યાશી પ્રકૃતિમાં મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુ એ બે આયુ પણ આવી જાય છે, તે બે આયુનો બંધ છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ જઘન્ય બંધ તો તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લેશે વર્તતા [illegible] એકેન્દ્રિયો [illegible] એમ સમજવું છે

બાદર પૃથ્વીકાય અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તથા દેવત્રિક નરકત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક એ આઠ પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ પંચેંદ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિબાંધે છે. આહારકશરીર આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકરનામકર્મની ક્ષપક અપૂર્વકરણવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચાર અને પુરૂષવેદની ક્ષપક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો, અને જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક સાતાવેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્ત્તિ એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. ૬૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરી. હવે શુભાશુભપણાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

सव्वाण ठिई अशुभा उक्कोसुक्कोससंकिलेसेणं ।
इयरा उ विसोहिए सुरनरतिरिआउए मोत्तुं ॥ ६५ ॥

सर्व्वासां स्थितिरशुभा उत्कृष्टोत्कृष्टसंक्लेशेन ।
इतरा तु विशुद्धया सुरनरतिर्यगायूंषि मुक्त्वा ॥ ६५ ॥

અર્થ—દેવાયુ મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુને છોડીને શેષ સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે, કારણકે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશવડે બંધાય છે. અને ઇતર જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે કારણકે વિશુદ્ધ પરિણામવડે બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે. અહિં પ્રશ્ન થાય કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ શા માટે અશુભ છે? તો કહે છે—કારણ અશુદ્ધ છે માટે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ જ્યારે થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય છે. કેમકે જેમ જેમ સંક્લેશની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ સ્થિતિબંધની વૃદ્ધિ થાય એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અશુભ અધ્યવસાય તે સંક્લેશ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ કારણ અશુદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધરૂપ કાર્ય પણ અશુભજ હોય છે વળી અપ્રશસ્ત કર્મમાં જેમ સંક્લેશની વૃદ્ધિ થાય તેમ રસ પણ પુષ્ટ થાય છે તેથી અશુભકર્મની જેમ સ્થિતિ વધે તેમ રસ વધે છે આ હેતુથી પણ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે એ પ્રસિદ્ધ છે. તથા જે પ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ છે તેઓમાં જેમ જેમ સંક્લેશ વધે છે તેમ તેમ તેની સ્થિતિની વૃદ્ધિ [illegible] રસ [illegible] ઓછો થતો જાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે તે વખતે રસનો [illegible] [illegible] હોય છે માટે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

છે. અહિં અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને આયુનો બંધ થતો નહિ હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ન કહેતા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામિ કહ્યા છે. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ મનુષ્યોને તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આઉખુંજ બંધાતુ નહિ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિ લીધા છે. તથા નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધનાર પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યંચ અને મનુષ્યો હોય છે. અત્યંત સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાને આયુના બંધનોજ અસંભવ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સક્લિષ્ટ પરિણામિ લીધા છે. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ ઔદારિક શરીર ઔદારિક અંગોપાંગ ઉદ્યોત અને છેવટ્ઠું સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓની અત્યત સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ અત્યંત તીવ્ર સંક્લેશ હોય ત્યારે થાય છે. જો કે તિર્યંચો અને મનુષ્યો આ છ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે પરંતુ તેની મધ્યમ સ્થિતિ બાંધે છે. કારણ કે જે સંક્લેશે દેવો અને નારકીઓ ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તે સંક્લેશે મનુષ્ય અને તિર્યંચો નરક પ્રાયોગ્ય બધ કરે છે, પરંતુ તિર્યંચ કે મનુષ્ય પ્રયોગ્ય બંધ કરતા નથી માટે તે છ પ્રકૃતિઓના દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક કહ્યા છે. તથા એકેન્દ્રિયજાતિ સ્થાવર અને આતપ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન સુધિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. બીજા કેમ બાંધતા નથી? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે-નારકીઓને અને સનત્કુમારાદિ દેવોને ભવસ્વભાવેજ એ પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. અને અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અને મંદ સંક્લેશે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધનો અસંભવ છે. માટે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક માત્ર ઇશાન સુધિના દેવોજ કહ્યા છે. તથા જે પ્રકૃતિઓ માટે કહી ગયા તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓની ચારે ગતિના સર્વ સક્લિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિ જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક છે.

હવે ઉત્તરાર્દ્ધવડે જઘન્ય સ્થિતિના બંધસ્વામિત્વ કહે છે-એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાધે છે. માત્ર કેટલીક પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ અને ક્ષપક જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, તીર્થંકરનામ, પુરૂષવેદ, સંજ્વલન ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપંચક અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, ઉચ્ચગોત્ર, સાતાવેદનીય, અને યશઃકીર્ત્તિ એ તેત્રીસ પ્રકૃતિવિના શેપ સત્તાશી[1] પ્રકૃતિઓની તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા એકેન્દ્રિય—પર્યાપ્ત

૧ અહિં સત્યાશી પ્રકૃતિમાં મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુ એમ બે આયુ પણ આવી જાય છે. તે બે આયુનો બંધ છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ જઘન્ય બંધ તો તત્પ્રાયોગ્ય [illegible] વર્તતા સૂક્ષ્મ [illegible] એકેન્દ્રિયો કરી શકે એમ જણાય છે.

બાદર પૃથ્વીકાય અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તથા દેવત્રિક નરકત્રિક અને વૈક્રિયદ્ધિક એ આઠ પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ પંચેંદ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિબાંધે છે. આહારકશરીર આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકરનામકર્મની ક્ષપક અપૂર્વકરણવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. સંજ્વલન ક્રોધાદિ ચાર અને પુરૂષવેદની ક્ષપક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો, અને જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક સાતાવેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્ત્તિ એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. ૬૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરી. હવે શુભાશુભપણાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

सव्वाण ठिई अशुभा उक्कोसुक्कोससंकिलेसेणं ।
इयरा उ विसोहिए सुरनरतिरिआउए मोत्तुं ॥ ६५ ॥

सर्व्वासां स्थितिरशुभा उत्कृष्टोत्कृष्टसंक्लेशेन ।
इतरा तु विशुद्धया सुरनरतिर्यगायूंषि मुक्त्वा ॥ ६५ ॥

અર્થ—દેવાયુ મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુને છોડીને શેષ સઘળી કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે, કારણકે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશવડે બંધાય છે. અને ઇતર જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે કારણકે વિશુદ્ધ પરિણામવડે બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે. અહિં પ્રશ્ન થાય કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ શા માટે અશુભ છે? તો કહે છે--કારણ અશુદ્ધ છે માટે. તે આ પ્રમાણે--ઉત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ જ્યારે થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય છે. કેમકે જેમ જેમ સંક્લેશની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ સ્થિતિબંધની વૃદ્ધિ થાય એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અશુભ અધ્યવસાય તે સંક્લેશ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ કારણ અશુદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધરૂપ કાર્ય પણ અશુભજ હોય છે. વળી અપ્રશસ્ત કર્મમાં જેમ સંક્લેશની વૃદ્ધિ થાય તેમ રસ પણ પુષ્ટ થાય છે તેથી અશુભકર્મની જેમ સ્થિતિ વધે તેમ રસ વધે છે. આ હેતુથી પણ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે એ પ્રસિદ્ધ છે તથા જે પ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ છે તેઓમાં જેમ જેમ સંક્લેશ વધે છે તેમ તેમ તેની સ્થિતિની વૃદ્ધિ અને રસ ઓછો થાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે તેઓની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે. ને ત્યારે રસનો અત્યંત અલ્પ [illegible] તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ તેની અપેક્ષાએ [illegible]

નીરસ હોવાથી અપ્રશસ્ત છે. એજ સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે જે વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, અને જે વડે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે.—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશવડે થાય છે, એટલે કે જે જે સંક્લેશ જે જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે, તેની અંદર જે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ છે તે સંક્લેશ તે તે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં હેતુ છે. તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે થાય છે. એટલે કે—જે વિશુદ્ધ પરિણામ જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે તેની અંદર જે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામ છે તે, તે પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે. આ વિષયમાં અપવાદ કહે છે—દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચના આયુને છોડીને શેષ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંબંધે ઉપરની પરિભાષા સમજવિ. પરંતુ ત્રણ આયુ માટે વિપર્યાસ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત ત્રણ આયુ બાંધનારા જીવોમાં જે સર્વસંક્લિષ્ટ[1] પરિણામવાળા હોય છે તે જીવો તે ત્રણ આયુની જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને જે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળા હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. વળી જેમ જેમ તેઓની સ્થિતિ વધે છે તેમ તેમ રસની પૃણ વૃદ્ધિ થાય છે, જેમ જેમ અલ્પ અલ્પ સ્થિતિનો બંધ થાય છે તેમ તેમ રસ પણ ઓછો ઓછો બંધાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણ આયુનો શેષ પ્રકૃતિઓથી વિપરીત ક્રમ છે.

આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે રસબંધનુ સ્વરૂપ કહે છે. તેમાં ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે—સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા, સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા, અને અલ્પબહુત્વ પ્રરૂપણા. સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા પણ બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધે. તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

अणुभागोणुक्कोसो नाम तइज्जाण घाइ अजहन्नो ।
गोयस्स दोवि एए चउव्विहा सेसया दुविहा ॥६६॥

अनुभागोऽनुत्कृष्टो नामतृतीययोर्घातिनामजघन्यः ।
गोत्रस्य द्वे अप्येते चतुर्विधाः शेषा द्विविधाः ॥ ६६ ॥

અર્થ—નામ અને વેદનીયનો અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ, ઘાતિકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ, અને ગોત્રના બંને બંધ ચાર ભાંગે છે. અને શેષ બંધ બે ભાંગે છે.

૧ અહિં આયુનો બંધ ઘોલના પરિણામે થતો હોવાથી આયુ બંધાઈ શકે તેટલા પુરતો સર્વસંક્લેશ અને તેટલા પુરતા સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ લેવાના છે એવા તાત્પર્યનો સૂચક આ શબ્દ છે,

ટીકાનુ૦—નામકર્મ અને વેદનીયકર્મનો અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ, તથા ઘાતિ-જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ મોહનીય અને અંતરાયકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે, અને પછીના સમયે વિચ્છેદ થાય છે. એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાયનો સઘળો રસબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે. તે ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે. તથા મોહનીયનો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, તથા જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે. તેમા મોહનીયનો અજઘન્ય રસબંધ ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે અને જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણનો ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા ગોત્રકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારનો અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે, તે આ પ્રમાણે—ગોત્રકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે. તે સમયમાત્ર થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુભાગબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે, તે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યુ નથી તેઓને અનાદિ. અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ ઘટે છે. તથા ગોત્રકર્મનો જઘન્ય અનુભાગબંધ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીને અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા કરતા જ્યારે ક્ષય થાય ત્યારે તે પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયે નીચગોત્ર આશ્રયી થાય છે તે એક સમયમાત્રજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો ઉત્કૃષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધિનો સઘળો અનુભાગબંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય રસબંધ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય ત્યારે ઉચ્ચગોત્ર આશ્રયી પ્રવર્તે માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા આ પૂર્વોક્ત ત્રણે કર્મના ઉક્તવ્યતિરિક્ત અન્ય વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે, વેદનીય અને નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ સાદિ સાંત ભાંગે [illegible]

જઘન્ય અને અજઘન્ય મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને વારાફરતિ થાય છે. તે આ રીતે—જ્યારે પરાવર્ત્તમાન મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને જઘન્ય અનુભાગબંધ થાય છે. સંકિલષ્ટ અથવા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક થતા હોવાથી તે બન્ને સાદિ સાંત છે. તથા ઘાતિકર્મનો જઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલા વિચારી ગયા છે. ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિને અનુક્રમે થાય છે. જ્યારે સર્વ-સંકિલષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા ગોત્રકર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બંને સાદિ સાંત ભાગે વિચારાઇ ગયા છે. તથા આયુ કર્મ અધ્રુવબંધિ હોવાથી તેના અજઘન્ય રસબંધાદિ ચારે વિકલ્પ આશ્રયી સાદિ અને સાંત ભંગ સુપ્રસિદ્ધ છે. ૬૬.

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ આશ્રયી સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરી હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

सुभधुवियाणणुक्कोसो चउहा अजहन्न असुभधुवियाणं ।
साई अधुवा सेसा चत्तारिवि अधुवबंधीणं ॥ ६७ ॥

शुभध्रुवबन्धिनीनामनुत्कृष्टः चतुर्द्धाऽजघन्योऽशुभध्रुवबन्धिनीनाम् ।
साद्यध्रुवाः शेषाः चत्वारोऽप्यध्रुवबन्धिनीनाम् ॥ ६७ ॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ, અને અશુભ ધ્રુવ બંધિની પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે. શેષ બંધો સાદિ સાંત છે. તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે સાદિ સાંત છે

ટીકાનુ૦—શુભ ધ્રુવબંધિની–તૈજસ, કાર્મણ, પ્રશસ્ત વર્ણગંધ રસસ્પર્શ, અગુરુલઘુ અને નિર્માણ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ રસબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે–એ આઠે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપકને અપૂર્વકરણે ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓનો જે સમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સમયે એક સમય માત્ર થાય છે. એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે તે ઉપશમશ્રેણિમાં બંધવિચ્છેદ થયા પછી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા અશુભ ધ્રુવબંધિ–જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, ભય, જુગુપ્સા, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અને અંતરાય પંચક એ તેંતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અં-

તરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, સંજ્વલન ચાર કષાયનો અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા ક્ષપકને તે તે પ્રકૃતિના બંધવિચ્છેદ સમયે થાય છે, નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત ભય જુગુપ્સા અને અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક એ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ સમયે થાય છે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા દેશવિરતને સ્વગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્ત્તતા થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને એકી સાથે—એક સમયે પ્રાપ્ત કરતા અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે, કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેઓનેજ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય છે. સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ કષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્—એકજ સમયે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા મિથ્યાદૃષ્ટિને ચરમસમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે. કારણ કે તે તે પ્રકૃતિ બાંધનારા જીવોમાં તેજ અતિ નિર્મળ પરિણામવાળા છે માટે તેઓજ જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તે જઘન્ય રસબંધ માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે. અને તે અજઘન્ય રસબંધ જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કનો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી, એ પ્રમાણે સંજ્વલન ચતુષ્કનો ઉપશમ શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે, નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક ભય અને જુગુપ્સાનો ઉપશમ શ્રેણિમાં અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો પ્રમત્તસંયતે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિનો દેશવિરતાદિ ગુણઠાણે અને થીણદ્ધિ ત્રિકાદિનો સાસ્વાદનાદિ ગુણઠાણે બંધવિચ્છેદ થયેલો હોવાથી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા શુભ અશુભ સઘળી ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉક્ત શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—તૈજસાદિ શુભ આઠ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સાદિ સાંત ભાંગે અનુત્કૃષ્ટના ભાંગા કહેવાના પ્રસંગે વિચારી ગયા છે. અને જઘન્ય અજઘન્ય સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને પર્યાયવડે—ક્રમપૂર્વક થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતા જઘન્ય અને વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતા અજઘન્ય રસબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિને ક્રમપૂર્વક થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તથા તેંતાલીસ અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગબંધ પહેલા વિચારી ગયા છે. અને ઉત્કૃષ્ટ પરિણામ સર્વ સંક્લિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિને એક અથવા બે સમય પર્યંત થાય છે. ત્યાર પછી મંદ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. માટે આ બે પણ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો [illegible]

બંધિ હોવાથીજ સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. ૬૬

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિ સંબંધે વિચાર કર્યો. હવે તે પ્રરૂપણાને અતિ સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છતા સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

अशुभधुवाण जहन्नं बंधगचरमा कुणंति सुविसुद्धा ।
समयं परिवडमाणा अजहन्नं साइया दोवि ॥ ६७ ॥

अशुभध्रुवानां जघन्यं बन्धकचरमाः कुर्वन्ति सुविशुद्धाः ।
समयं प्रतिपतन्तः अजघन्यं सादी द्वे अपि ॥ ६७ ॥

અર્થ—અશુભ ધ્રુવબન્ધિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ સુવિશુદ્ધ પરિણામવાળા બંધના ચરમ સમયે વર્ત્તતા એક સમય માત્ર કરે છે. ત્યાંથી પડતા અજઘન્ય રસબંધ કરે છે. માટે તે બંને સાદિ છે.

ટીકાનુ૦—અશુભ ધ્રુવબંધિની પૂર્વે કહેલી તેંતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા બંધના ચરમ સમયે વર્ત્તતા એટલે કે જે જે ગુણસ્થાનકના જે જે સમયે તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય તે સમયે વર્ત્તતા ક્ષપક આત્માઓ એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. આ વિષયમાં પહેલા વિચાર કર્યો છે. તથા ઉપશમશ્રેણિમાં તે તે પ્રકૃતિનો બંધવિચ્છેદ કરીને અગાડી ઉપશાંતમોહે પણ જઇને ત્યાંથી જેઓ પડે છે તેઓ અજઘન્ય રસબંધ કરે છે. માટે જઘન્ય અજઘન્ય એ બંને સાદિ થાય છે. માત્ર અજઘન્ય અનુભાગબંધ સઘળા સંસારિ જીવોને થાય છે તેથી જેઓ બધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત નથી થયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત, અને ભવ્યને સાન્ત છે, આ રીતે પહેલા ચાર પ્રકારે કહેલ છે. ૬૭

આ પ્રમાણે અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને અજઘન્ય અનુભાગબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

सयलसुभाणुक्कोसं एवमणुक्कोसगं च नायव्वं ।
वन्नाई शुभअशुभा तेणं तेयाल धुवअशुभा ॥६८॥

सकलशुभानामुत्कृष्टमेवमनुत्कृष्टं च ज्ञातव्यम् ।
वर्णादयः शुभा अशुभास्तेन त्रयश्चत्वारिंशत् ध्रुवाशुभाः ॥ ६८ ॥

અર્થ—સઘળી શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગ બંધ એ પ્રમાણે જ કરે છે, એમ જાણવું. વર્ણાદિ ચાર શુભ અને અશુભ એમ બંને પ્રકારે હોવાથી ધ્રુવબંધિની અશુભ પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ થાય છે.

ટીકાનુ૦—સઘળી સાતવેદનીય. તિર્યગાયુ, મનુષ્યાયુ, દેવાયુ, મનુષ્યદ્વિક,

દેવદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, શરીર પંચક, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ-સંઘયણ, અંગોપાંગ ત્રિક, પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદ્યોત, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ત્રસદશક, નિર્માણ, તીર્થંકરનામ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ બેતાલીસ શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ પણ પૂર્વે કહ્યું એજ પ્રમાણે કરે છે એમ જાણવું. એટલે કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જેઓ ચરમ—અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે અને જેઓ મંદ પરિણામવાળા છે તે અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ કરે છે. અહિં વર્ણાદિ ચારનો શુભ પ્રકૃતિના સમુદાયમાં અને અશુભ પ્રકૃતિના સમુદાયમાં એમ બંનેમાં અંતર્ભાવ થાય છે માટે અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ થાય છે. અને શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ થાય છે. વર્ણાદિને સામાન્ય ગણુતા ધ્રુવબંધિની સુડતાલીસ થાય છે. ૬૮

આ રીતે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે અનંતરોક્ત શુભ પ્રકૃતિઓની અંદર કેટલીએક પ્રકૃતિઓના વિશેષ નિર્ણય માટે કેટલીએક શુભ પ્રકૃતિઓના અને અશુભ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

सयलासुभायवाणं उज्जोयतिरिक्खमणुयआऊणं ।
सन्नी करेइ मिच्छो समयं उक्कोसअणुभागं ॥ ६९ ॥

सकलाशुभातपानामुद्योततिर्यग्मनुजायुपाम् ।
सञ्ज्ञी करोति मिथ्यादृष्टिः समयमुत्कृष्टानुभागम् ॥ ६९ ॥

અર્થ—સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અને આતપ, ઉદ્યોત, તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ પુન્ય પ્રકૃતિઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળકષાય, નવનોકષાય, નરકત્રિક, તિર્યગ્દ્વિક, પહેલાને છોડી શેષ પાંચ સંઘયણ, પહેલાને છોડી શેષ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરાદિ દશક, અપ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ, ઉપઘાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ સઘળી વ્યાસી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અંતર્મુહૂર્ત [illegible] પરિણામ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સમયમાત્ર કરે છે. તેમાં પણ નરકત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત, અને સાધારણ એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ [illegible] સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય કરે છે. કેમકે દેવો કે ન-

રકીઓ ભવસ્વભાવે જ આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી. એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર એ બે પ્રકૃતિના ભુવનપતિથી આરંભી ઇશાન દેવલોકસુધિના દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કેમકે જે અતિ કિલષ્ટ પરિણામે ભવનપત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે તિર્યંચ અને મનુષ્યો નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બાંધે છે. અને જ્યારે મંદસંકલેશ હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનો સંભવ નથી, કારણ કે તે અશુભ છે. તથા નારકીઓ અને ઇશાન ઉપરના દેવતાઓ ભવસ્વભાવે એ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા નથી. માટે તે બે પ્રકૃતિઓના ઉપરોક્ત અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના સ્વામિ છે. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને છેવટ્ઠું સંઘયણ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિદેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃટ રસબંધના સ્વામિ છે. અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ મનુષ્ય તિર્યંચોને નરકગતિ યોગ્ય બંધ થતો હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નપુંસકવેદ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, હુંડસંસ્થાન, અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક. ઉપઘાત, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અશુભ, અસ્થિર, અનાદેય, અયશઃકીર્ત્તિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ છપ્પન્ન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલષ્ટ પરિણામિ ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો કરે છે. હાસ્યરતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંસ્થાન. પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંઘયણ, એ બાર પ્રકૃતિઓનો [1]તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલષ્ટ પરિણામિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. તથા આતપ, ઉદ્યોત, તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'सयल सुभाणुक्कोसमेव' સઘળી શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામી જીવો કરે એવા પહેલા કહેલા વચનના સામર્થ્યથી સુવિશુદ્ધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. અહિં એમ શી રીતે સમજી શકાય કે ફકત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે? પરંતુ સમ્યગ્દષ્ટિ કરતા નથી? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે--તિર્યંચાયુ આતપ અને ઉદ્યોત એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તો સમ્યગ્દષ્ટિને બંધમાંજ આવતિ નથી એટલે સમ્યગ્દષ્ટિમાટે તેના રસબંધનો વિચારજ શાનો હોય? અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તેનું ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધનારને થાય છે. તેનાથી ન્યૂન બાંધનાર અન્ય કોઇને થતો નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્યો તો મનુષ્યાયુનો બંધજ કરતા નથી કારણકે તેઓ તો માત્ર દેવાયુનોજ બંધ કરે છે. સમ્ય-

૧ અહિં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લેશ લેવાનો છે. અતિક્લિષ્ટ પરિણામે તો શોક અરતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય માટે તેટલા ઓછા સંક્લેશ વડે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય અને તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પણ થાય

ગ્દષ્ટિ દેવો અથવા નારકીઓ મનુષ્યનું આઉખુ બાંધે છે પરંતુ કર્મભૂમિયોગ્ય—સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણજ આયુ બાંધે છે, અકર્મભૂમિ યોગ્ય—અસંખ્યાત વર્ષનું બાંધતા નથી; કારણકે ભવસ્વભાવે તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે મનુષ્યાયુ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોજ સ્વામિ છે, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો નથી. આ વિષયમા પણ વિશેષ વિચાર કરીએ તો આતપનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવજ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે, બીજા જીવો ન કરે. કારણ કે જે વિશુદ્ધ પરિણામે દેવો આતપનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે નારકી મનુષ્ય અને તિર્યંચોને આતપના બંધનોજ અસંભવ છે કારણ કે તેઓ તેવા પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધજ કરતા નથી. તથા ઉદ્યોત નામકર્મનો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણપૂર્વક અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિ અનુભવતા તેના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધ કરે છે. કારણકે ઉદ્યોતના બંધક જીવોમાં તેજ અત્યંત શુદ્ધ પરિણામિ છે. આવા વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છ નરક સુધિના નારકીઓ અને દેવો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય, અને મનુષ્ય તિર્યંચો દેવ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જ્યાં સુધિ મિથ્યાત્વમોહના ઉદયવાળા છે ત્યાં સુધિ ભવસ્વભાવેજ તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, અને તિર્યંચગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા તેની સાથે ઉદ્યોતનામકર્મ બંધાઇ શકે છે, એટલે અનિવૃત્તિ કરણના ચરમ સમયે વર્ત્તમાન સાતમી નારકીના જીવો ઉદ્યોતનામના ઉત્કૃષ્ટ રસના બંધાધિકારી છે. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ યુગલિકનુ આયુ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. [1]અગુરુલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ નિર્માણ, પ્રશસ્ત વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ. દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ,

---

૧ સારામાં સારા પરિણામે તીર્થંકરાદિ પ્રકૃતિઓનો આઠમે ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય અને યશકીર્ત્તિ આદિનો દશમે થાય એમ અહિં કહ્યું. ત્યારે અહિં શંકા થાય કે આઠમા ગુણસ્થાનકથી નવમા ગુણસ્થાનકે અનંતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામ છે, દશમાથી અગીઆરમે અનંત નિર્મળતા છે તો ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કેમ ન થાય? કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે ત્યાં તે બંધાતી નથી માટે ન થાય. પરંતુ શા માટે ન બંધાય? તેના ઉત્તરમાં [illegible]

રકીઓ ભવસ્વભાવે જ આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી. એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવર એ બે પ્રકૃતિના ભુવનપતિથી આરંભી ઇશાન દેવલોકસુધિના દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કેમકે જે અતિ ક્લિષ્ટ પરિણામે ભવનપત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે તિર્યંચ અને મનુષ્યો નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બાંધે છે. અને જ્યારે મંદસંક્લેશ હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનો સંભવ નથી, કારણ કે તે અશુભ છે. તથા નારકીઓ અને ઇશાન ઉપરના દેવતાઓ ભવસ્વભાવે એ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા નથી. માટે તે બે પ્રકૃતિઓના ઉપરોક્ત અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના સ્વામિ છે. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને છેવટ્ઠું સંઘયણ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિદેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃટ રસબંધના સ્વામિ છે. અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામિ મનુષ્ય તિર્યંચોને નરકગતિ યોગ્ય બંધ થતો હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ નવક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નપુંસકવેદ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, હુંડસંસ્થાન, અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક. ઉપઘાત, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અશુભ, અસ્થિર, અનાદેય. અયશઃકીર્ત્તિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ છપ્પન્ન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામિ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કરે છે. હાસ્ય-રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંસ્થાન. પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંઘયણ, એ બાર પ્રકૃતિઓનો [1]તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. તથા આતપ, ઉદ્યોત, તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'सयल सुभाणुक्कोसमेवं' સઘળી શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામી જીવો કરે એવા પહેલા કહેલા વચનના સામર્થ્યથી સુવિશુદ્ધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. અહિં એમ શી રીતે સમજી શકાય કે ઉકત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે? પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કરતા નથી? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે--તિર્યંચાયુ આતપ અને ઉદ્યોત એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તો સમ્યગ્દૃષ્ટિને બંધમાંજ આવતિ નથી એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિમાટે તેના રસબંધનો વિચારજ શાનો હોય? અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તેનું ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધનારને થાય છે. તેનાથી ન્યૂન બાંધનાર અન્ય કોઇને થતો નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ અથવા મનુષ્યો તો મનુષ્યાયુનો બંધજ કરતા નથી કારણકે તેઓ તો માત્ર દેવાયુનોજ બંધ કરે છે. સમ્ય-

---

૧ અહિં તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લેશ લેવાનો છે. અતિક્લિષ્ટ પરિણામે તો શોક અરતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય માટે તેટલા પૂરતો સંક્લેશ લેવો કે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય અને તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પણ થાય

ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તથા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ અને સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તેમાં નરકત્રિકના દશ હજાર વર્ષપ્રમાણ નારકાયુને બાંધતા [1]તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને નરકપ્રાયોગ્ય બંધનો સભવજ નથી. શેષ ત્રણ આયુની પોતપોતાની જઘન્યસ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે તેના બંધનો અસંભવ છે. વૈક્રિયદ્વિકનો નરકગતિ યોગ્ય વીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામના યોગે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. દેવદ્વિકનો દશકોડાકોડી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ પરિણામે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બાંધનારાઓમાં આવા આત્માઓજ અતિક્લિષ્ટ પરિણામી છે. બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ છ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામિ આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. વધારે વિશુદ્ધિવાળાને તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. આ સોળે પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવેજ બાંધતા નથી, માટે મનુષ્ય અને તિર્યંચનું ગ્રહણ કર્યું છે. જો કે મનુષ્ય અને તિર્યંચનું આયુ દેવો અને નારકીઓ બાંધે છે. પરંતુ તેના મધ્યમાયુનો બંધ કરે છે, જઘન્યાયુનો નહિ. ૭૦

ओरालियतिरियदुगे नीउज्जोयाण तमतमा छण्हं ।
मिच्छ नरयाणभिमुहो सम्मद्दिट्ठि उ तित्थस्स ॥ ७१ ॥

औदारिकतिर्यग्द्विकयोर्नीचैरुद्योतयोस्तमस्तमाः षण्णाम् ।
मिथ्यात्वनरकयोरभिमुखः सम्यग्दृष्टिस्तु तीर्थस्य ॥ ७१ ॥

અર્થ—ઔદારિકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, નીચગોત્ર, અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ છ પ્રકૃતિઓનો સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્મુખ થયેલો સમ્યગ્દૃષ્ટિ તીર્થંકર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—શુભ પ્રકૃતિઓની સહચારિ શુભપ્રકૃતિઓ અને અશુભની સહચારિ અશુભ પ્રકૃતિઓ હોય છે. એટલે કે શુભની સાથે શુભપ્રકૃતિઓના યોગ અને અશુભની સાથે અશુભનો યોગ થાય છે એવો ન્યાય હોવાથી ઔદારિક-

[1] નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા [illegible]

પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ તીર્થંકર યશઃકીર્ત્તિ શીવાય ત્રસાદિ નવક એ પ્રમાણે ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓનો મોહનીયકર્મને સર્વથા ખપાવવાની યોગ્યતાવાળો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક વર્ત્તિ આત્મા જ્યાં તેનો બંધ વિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. તથા મનુષ્યદ્વિક ઔદારિકદ્વિક અને પ્રથમ સંઘયણ એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. તથા પ્રમત્તે દેવાયુનો બંધ શરૂ કરી અપ્રમત્તે ગયેલો આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. તથા સાત વેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્ત્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક વર્ત્તિ આત્મા અત્યંત તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. ૬૯

આ પ્રમાણે શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓના વિશેષરૂપે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે યથાયોગ્યપણે શુભ અશુભ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

आहार अप्पमत्तो कुणइ जहन्नं पमत्तयाभिमुहो ।
नरतिरिय चोद्दसण्हं देवाजोगाण साउण ॥ ७० ॥

आहारकस्याप्रमत्तः करोति जघन्यं प्रमत्तताभिमुखः
नरतिर्यंचः चतुर्दशानां देवायोग्यानां स्वायुषोः ॥ ७० ॥

અર્થ—આહારકદ્વિકનો જઘન્ય રસબંધ પ્રમત્તપણાને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત કરે છે. તથા દેવોને અયોગ્ય ચૌદ પ્રકૃતિઓનો અને પોતાના બે આયુનો મનુષ્ય અને તિર્યંચો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—આહારકદ્વિકનો પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકને સન્મુખ થયેલો અપ્રમત્ત આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તેના બાંધનારાઓમાં તેજ ક્લિષ્ટ પરિણામિ છે કેમકે પડતા ક્લિષ્ટ પરિણામ થાય છે. અને પુન્ય પ્રકૃતિઓનો ક્લિષ્ટ પરિણામે જ જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તથા દેવના બંધને અયોગ્ય નરકત્રિક. દેવત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, અને વૈક્રિયદ્વિક એ

ઓછા હોય કે વધી જાય તો તે તે પ્રકૃતિનો બંધ ન થાય આ હેતુથીજ અમુક અમુક પ્રકૃતિ અમુક ગુણસ્થાનક સુધિ બંધાય આગળ ન બંધાય એમ કહ્યું છે. જો આ પ્રમાણે મર્યાદા ન હોય અને ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકે બંધાયાજ કરે તો તેના બંધનો અંતજ ન આવે. અને કોઇ જીવ મોક્ષમાંજ ન જાય. તથીજ તીર્થંકરાદિનો આઠમે અને યશઃકીર્ત્તિ આદિનો દશમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કહ્યો, અને બંધવિચ્છેદ પણ ત્યાંજ કહ્યો. કારણ કે તેના બંધને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ પરિણામ ત્યાંજ છે. તે કરતા અગાડીના ગુણસ્થાનકે તેના બંધ યોગ્ય કરતા વધારે નિર્મળ પરિણામ છે માટે ત્યાં ન બંધાય. આ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓ માટે સમજવું.

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ,ત્રસાદિ ચાર, પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્‌વાસનામ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિના સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતા તેજ જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક અગુરૂલઘુ તૈજસ કાર્મણ અને નિર્માણ એ શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ, તથા ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસાદિ ચાર, તથા પરાઘાત પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ઉચ્છ્‌વાસનામકર્મ એ પ્રમાણે પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિમાં વર્ત્તતા સંક્લિષ્ટ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તે આ પ્રકારે—નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા પણ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બધાય છે. વળી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશ પણ છે એટલે તે સઘળી પુન્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તથા ઇશાન દેવલોક સુધિના દેવો સિવાય ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધિના ક્લિષ્ટ પરિણામિ દેવો અથવા નારકીઓ તિર્યંચગતિ અને પંચેન્દ્રિયજાતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધતા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. ઇશાન સુધિના સર્વોત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતા દેવો તો પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામ વર્જીને શેષ તેર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે સર્વસંક્લિષ્ટ પરિણામે તેઓ એકેન્દ્રિયજાતિ અને સ્થાવરનામ કર્મનો બંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મના બધનો અસંભવ છે. તથા તેજ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કંઇક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. માત્ર કઇંક અલ્પ શુદ્ધ પરિણામવાળા નપુંસકવેદનો, અને તેનાથી અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે, એમ સમજવું. તેનાથી પણ અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા તો પુરૂષવેદ બાંધે છે માટે બે વેદના બંધમાં અલ્પ વિશુદ્ધિવાળા જીવો લીધા છે. વેદ એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેના જઘન્ય રસબંધમાં વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ લેતુ છે. ૭૨

थिरसुभजससायाणं सपडिवक्खाण मिच्छ सम्मो वा ।
मज्झिमपरिणामो कुणइ थावरेगिंदिए मिच्छो ॥ ७३ ॥

स्थिरशुभयशःसातानां सप्रतिपक्षाणां मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिर्वा ।
मध्यमपरिणामः करोति स्थावरैकेन्द्रिययोर्मिथ्यादृष्टिः ॥ ७३ ॥

અર્થ—સપ્રતિપક્ષ સ્થિર શુભ, યશઃકીર્તિ અને સાતાવેદનીયને, [illegible]

દ્વિક સાથે ઉદ્યોતનો યોગ કરવો અને તિર્યગ્દ્વિક સાથે નીચગોત્રનો યોગ કરવો. તાત્પર્ય એ કે ઔદારિકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ति' વ્યાખ્યાન—વિસ્તૃત ટીકા કરવા વડે વિશેષ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.' એવું વચન હોવાથી ગાથામાં જો કે—'तमतमा' એ પદવડે સાતમી નારકીના જીવોજ લીધા છે છતા દેવો અથવા નારકીઓ તીર્યંચ ગતિની ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર જીવોમાં તેઓજ સર્વસંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવાળા છે. આવા પ્રકારના અતિક્લિષ્ટ પરિણામી તિર્યંચ મનુષ્યોને નરકગતિ યોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે. તેમાં પણ ઔદારિક અંગોપાંગના ઇશાન દેવલોક પછીના દેવો જાણવા. કારણ કે અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે ઇશાન સુધીના દેવોને તો એકેન્દ્રિયયોગ્ય બંધનો સંભવ હોવાથી તે વખતે તેઓને ઔદારિક અંગોપાગ નામકર્મ બંધાતું નથી. તથા તિર્યંચગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક અંતરકરણ કરીને પ્રથમ સ્થિતિને વિપાકોદય વડે અનુભવતા પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે મિથ્યાદૃષ્ટિ છતો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તે પ્રકૃતિઓના બંધકમાં તેનીજ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ છે. શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'તિર્યગગતિ તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્રનો સમ્યક્ત્વને સન્મુખ થયેલો સાતમી નરકનો ચરમસમયવર્તી મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકી ત્રણ કરણ કરી પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા તેના ચરમસમયે જ્યંસુધી મિથ્યાત્વભાવ છે ત્યાંસુધી ભવસ્વભાવે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. માટે તેનો તેને જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તેના બંધકમાં તેજ સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. આ પ્રમાણે ગાથામા ગ્રહણ કરેલી ૭ એ પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્મુખ થયેલો અવિરતિ વેદકસમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. ચોથાથી પહેલે જતા ચોથાના ચરમસમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તેના જઘન્ય રસબંધને યોગ્ય તે જ સર્વસંક્લિષ્ટ પરિણામિ છે ૭૧

सुभधुव तसाइ चउरो परघाय पणिंदिसास चउगइया।
उक्कडमिच्छा ते च्चिय थीअपुमाणं विसुज्झंता ॥७२॥

शुभध्रुवानां त्रसादीनां चतसृणां पराघातपञ्चेन्द्रियोच्छ्वासानां चतुर्गतिकाः।
उत्कटमिथ्यादृष्टयस्ते एव स्त्र्यपुंसोर्विशुध्यन्तः ॥ ७२ ॥

સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્યયુગલ,શુભ ને અશુભ વિહાયોગતિરૂપ વિહાયોગતિયુગલ તથા ઉચ્ચગોત્ર એમ સઘળી મળી ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામવાળો ચારે ગતિનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરેછે.કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ જ્યારે પોતપોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્ત્તન પામી પામીને—વારાફરતિ બંધાય તે વખતે તેઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. પરાવર્ત્તનભાવ જ્યારે હોય, ત્યારે પરિણામમાં તીવ્રતા હોતિ નથી, તેથી જઘન્ય રસબંધ થઇ શકે છે. માટે તેઓના જઘન્ય રસબંધમાં પરાવર્ત્તમાન પરિણામ બંધહેતુ તરીકે કહ્યા છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો પરાવર્ત્તન થવાવડે બંધ થતો નથી. શામાટે થતો નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ અથવા નારકી મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ નામકર્મના બંધક થાય છે. તથાભવસ્વભાવે તેઓ દેવદ્વિક બાંધતા નથી. અને જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ આદિ છે તે દેવ દ્વિક બાંધે છે, મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ બાંધતા નથી. તેમ તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતા નથી. તથા સમચતુરસ્રસંસ્થાન પ્રશસ્તવિહાયોગતિ સુભગ સુસ્વર આદેય અને ઉચ્ચગોત્રની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને બંધાતિ જ નથી. માટે ઉપરોક્ત ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે એમ કહ્યું છે. તથા અરતિ અને શોકનો પ્રમત્ત સંયત પ્રમત્તેથી અપ્રમત્તે જતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અનેક અર્થવાળો હોવાથી ગાથામાં નહિ કહેલ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો પણ આક્ષેપ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન ક્ષપક આત્મા બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે, તેથી તે તેના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારા જીવોમાં તેને જ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે. તથા પુરૂષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બંધકમાં તેની જ અત્યંત વિશુદ્ધિ છે માટે. તથા અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત હાસ્યરતિ ભય જુગુપ્સારૂપ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપણાને યોગ્ય અપૂર્વકરણે વર્ત્તમાન આત્મા તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિકષાય એમ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એકીસાથે—એક સાથે પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરનાર અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર [illegible]

ણામવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—પોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ અસ્થિર અશુભ અયશઃકીર્ત્તિ અને અસાતવેદનીય સાથે સ્થિર શુભ યશઃકીર્ત્તિ અને સાતવેદનીય કુલ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામે—પરાવર્ત્તમાન પરિણામે વર્ત્તતો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. જે સ્થિતિસ્થાનકથી જે સ્થિતિસ્થાનક પર્યંત ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ પરાવર્ત્તન પણે બંધાય છે તેટલા સ્થાનકમા વર્ત્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામે કેવળ સાતવેદનીયાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને સર્વસંકિલ પરિણામે કેવળ અસાતવેદનીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે. તે હેતુથી મધ્યમ પરિણામ યુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ સપ્રતિપક્ષ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ થાય છે. તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિય જાતિનો નારકી વિના શેષ ત્રણ ગતિનો મિથ્યાદષ્ટિ મધ્યમ પરિણામે વર્ત્તતો આત્મા જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. કેમ કે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામે વર્ત્તતો આત્મા પંચેન્દ્રિયજાતિ અને ત્રસનામકર્મ બાંધે છે. અને સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામે સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયજાતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. માટે મધ્યમ પરિણામયુક્ત આત્મા ઉક્ત બને પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે. આતપ નામકર્મનો સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન સુધિના મિથ્યાદષ્ટિ દેવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તેના બાધનારાઓમાં તેઓ સર્વસંકિલષ્ટ પરિણામવાળા છે માટે. આતપ નામકર્મ માટે જો કે ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં ગુરૂમહારાજના વચનથી અને ગ્રંથાંતરથી જણાય છે. ૭૩

सुसुराइ तिन्नि दुगुणा संठिइसंघयणमणुयविहजुयले ।
उच्चे चउगइ मिच्छा अरईसोगाण उ पमत्तो ॥ ७४ ॥

सुस्वरादीनां त्रयाणां द्विगुणानां संस्थानसंघयणमनुजविहायोगतियुगलानाम् ।
उच्चैर्गोत्रस्य चतुर्गतिको मिथ्यादृष्टिररतिशोकयोस्तु प्रमत्तः ॥ ७४ ॥

અર્થ—સુસ્વરાદિ ત્રણને બમણી કરીએ એટલે સુસ્વરત્રિક અને દુઃસ્વરત્રિક એમ છ પ્રકૃતિઓનો, તથા સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, મનુષ્યદ્વિક, વિહાયોગતિદ્વિક, અને ઉચ્ચગોત્રના ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તથા અરતિ અને શોકના જઘન્યરસનો પ્રમત્ત આત્મા સ્વામિ છે.

ટીકાનુ૦—બમણા સુસ્વરાદિ ત્રણ છ થાય છે. એટલે કે સુસ્વર સુભગ અને આદેય, દુઃસ્વર દુર્ભગ અને અનાદેય એ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિઓ, તથા છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તથા યુગલ શબ્દનો મનુષ્ય અને વિહાયોગતિ બંનેની

સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્ય યુગલ,શુભ ને અશુભ વિહાયોગતિરૂપ વિહાયોગતિયુગલ તથા ઉચ્ચગોત્ર એમ સઘળી મળી ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામવાળો ચારે ગતિનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરેછે.કારણકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ જ્યારે પોતપોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્ત્તન પામી પામીને–વારાફરતિ બંધાય તે વખતે તેઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. પરાવર્ત્તનભાવ જ્યારે હોય, ત્યારે પરિણામમાં તીવ્રતા હોતિ નથી, તેથી જઘન્ય રસબંધ થઇ શકે છે. માટે તેઓના જઘન્ય રસબંધમાં પરાવર્ત્તમાન પરિણામ બંધહેતુ તરીકે કહ્યા છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો પરાવર્ત્તન થવાવડે બંધ થતો નથી. શામાટે થતો નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ અથવા નારકી મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ નામકર્મના બંધક થાય છે. તથાભવસ્વભાવે તેઓ દેવદ્વિક બાંધતા નથી. અને જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તિર્યંચ આદિ છે તે દેવ દ્વિક બાધે છે, મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ બાંધતા નથી. તેમ તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોવાથી ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતા નથી. તથા સમચતુરસ્રસંસ્થાન પ્રશસ્તવિહાયોગતિ સુભગ સુસ્વર આદેય અને ઉચ્ચગોત્રની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને બંધાતિ જ નથી. માટે ઉપરોક્ત ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે છે એમ કહ્યું છે. તથા અરતિ અને શોકનો પ્રમત્ત સંયત પ્રમત્તેથી અપ્રમત્તે જતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અનેક અર્થવાળો હોવાથી ગાથામાં નહિ કહેલ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો પણ આક્ષેપ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ પંચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન ક્ષપક આત્મા બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે, તેથી તે તેના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનાર જીવોમાં તેને જ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે. તથા પુરૂષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિબાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બંધકમાં તેની જ અત્યંત વિશુદ્ધિ છે માટે. તથા અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા ઉપઘાત હાસ્યરતિ ભય જુગુપ્સારૂપ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપણાને યોગ્ય અપૂર્વકરણે વર્ત્તમાન આત્મા તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવ્યવચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિકષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્—એક સાથે પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરનાર અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સર્વવિરતિને પામનાર [illegible]

દેશવિરતિ જઘન્ય રસબંધ કરેછે. આ સઘળું ગાથામાં નથી કહ્યું છતા સમજી લેવું ૭૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે અનુભાગબંધના અધ્યવસાયો અને અનુભાગના અવિભાગ પલિચ્છેદોના પ્રમાણના નિરૂપણ માટે અલ્પબહુત્વ કહે છે—

सेढिअसंखेज्जंसो जोगट्ठाणा तओ असंखेज्जा ।
पयडीभेआ तत्तो ठिइभेया होंति तत्तोवि ॥ ७५ ॥
ठिइबंधज्झवसाया तत्तो अणुभागबंधठाणाणि ।
तत्तो कम्मपएसा णंतगुणा तो रसच्छेया ॥ ७६ ॥

श्रेण्यसंख्येयांशो योगस्थानानि ततोऽसंख्येयाः ।
प्रकृतिभेदास्ततः स्थितिभेदा भवन्ति ततोऽपि ॥ ७५ ॥
स्थितिबन्धाध्यवसायास्ततोऽनुभागबन्धस्थानानि ।
ततः कर्म्मप्रदेशा अनन्तगुणास्ततो रसच्छेदाः ॥ ७६ ॥

અર્થ—સૂચિ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ યોગસ્થાનકો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિના ભેદો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અસંખ્યાતગુણા રસબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અનંતગુણા કર્મના પ્રદેશો છે, અને તેનાથી અનંતગુણા રસાણુઓ છે.

ટીકાનુ૦—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકાકાશની એક પ્રાદેશિકી જે પંક્તિ તે શ્રેણિ–સૂચિ શ્રેણિ કહેવાય છે. તે સૂચિ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા યોગસ્થાનકો છે. તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો છે. એક એક પ્રકૃતિના તીવ્ર અને મંદપણાવડે ઉત્પન્ન થયેલા જે વિશેષો છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા ભેદો ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણના અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ[1] ભેદો છે. કારણ

1 ક્ષયોપશમવિશેષે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે જેમકે કોઈને મંદ ક્ષયોપશમ હોવાથી અલ્પ અવધિજ્ઞાન હોય. કોઈને થોડો વધારે ક્ષયોપશમ હોવાથી થોડું વધારે અવધિજ્ઞાન હોય, એમ ક્ષયોપશમ વધતા વધતા અવધિજ્ઞાન વધતું જાય છે. આ પ્રમાણે અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. તેથી તેના આવરણના પણ તેટલા જ ભેદો થાય કારણ કે આવરણનો જ ક્ષયોપશમ થતો હોવાથી જેટલા ક્ષયોપશમના ભેદો તેટલા જ તેના આવરણના ભેદો છે. તેથી જ અવધિજ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિઓના અસંખ્યાતા ભેદો કહ્યા છે એ પ્રમાણે અવધિદર્શનાવરણ. તેમ જ મતિ શ્રુતાદિ આવરણના અને સઘળી પ્રકૃતિઓના ભેદો સમજવા.

કે તે ભેદોના વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાળના તારતમ્યવડે ક્ષયોપશમના તેટલા ભેદો આગમમાં કહ્યા છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિ નામકર્મના બંધ અને ઉદયની વિચિત્રતાવડે લોકના અસંખ્યતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ ભેદો છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—'અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ-ભેદો અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે. તેઓના ક્ષયોપશમના પણ તેટલાજ ભેદો છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિ નામકર્મના ભેદો અસંખ્ય છે, લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા છે.' આ પ્રમાણે શેષ પ્રકૃતિઓના પણ તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપાદિરૂપ સામગ્રીની વિચિત્રતાને આશ્રયીને આગમાનુસારે અસંખ્યાતા ભેદો સમજી લેવા. માટે યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણા પ્રકૃતિના ભેદો થાય છે. કારણ કે એક એક યોગસ્થાનકે બંધ આશ્રયી પ્રકૃતિના સઘળા ભેદો ઘટે છે એટલે કે એક એક યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનેક જીવોવડે અથવા કાળ ભેદે એક જીવવડે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. કહ્યું છે કે—'યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણી પ્રકૃતિઓ-પ્રકૃતિના ભેદો છે. એક એક યોગસ્થાનકમાં વર્ત્તમાન આત્મા એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે' તથા તેનાથી પણ સ્થિતિના ભેદો—સ્થિતિ વિશેષો અસંખ્યાતગુણા છે. હવે સ્થિતિ વિશેષ એટલે શું? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે છે—જઘન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંત જેટલા સમયો છે તેટલા સ્થિતિ વિશેષો છે. એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનક અથવા સ્થિતિ વિશેષ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—જઘન્ય સ્થિતિ એ પહેલુ સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ બીજું સ્થિતિસ્થાન, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન, એ પ્રમાણે સમય સમય અધિક કરતા ત્યાં સુધિ કહેવું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એ છેલ્લું સ્થિતિ સ્થાન કહેવાય. આ રીતે અસંખ્યાતા સ્થિતિ વિશેષો થાય છે. તે સ્થિતિ વિશેષો પ્રકૃતિના ભેદોથી અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે દરેક પ્રકૃતિના ભેદ અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો ઘટે છે, એટલે કે એક એક પ્રકૃતિનો ભેદ બાંધતા અસંખ્ય સ્થિતિ વિશેષો બંધાય છે. એકજ પ્રકૃતિના ભેદને કોઈક જીવ કોઈ સ્થિતિ વિશેષવડે બાંધે છે, તેજ પ્રકૃતિના ભેદને તેજ કે અન્ય જીવ અન્ય સ્થિતિ વિશેષવડે બાંધી શકે છે. તેનાથી પણ સ્થિતિબંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે કારણ કે એક એક સ્થિતિસ્થાનનો બંધ થતા તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કેવલજ્ઞાનિ મહારાજે કહ્યા છે. તેનાથી પણ રસબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણા છે. અહિં સ્થાન શબ્દ આશ્રય

[illegible] પ્રકૃતિ [illegible]
[illegible] પ્રકૃતિ [illegible]
[illegible] પ્રકૃતિના [illegible]

વાચક છે, જેમકે આ મારૂં સ્થાન છે, એટલે કે આ મારો આશ્રય છે. એટલે અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—અનુભાગ બંધના આશ્રયરૂપ—હેતુરૂપ કષાયોદયમિશ્ર લેશ્યાજન્ય જે જીવના પરિણામ વિશેષ કે જેઓ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય રહેનાર હોય છે તે પરિણામો સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત એક એક અધ્યવસાયમાં તીવ્ર અને મંદત્વાદિ ભેદરૂપ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના પરિણામો કે જે અનુભાગબંધમાં હેતુ છે તે અસંખ્યાતાલોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ હોય છે. માટે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસખ્યાત ગુણા કહ્યા છે. તેનાથી પણ કોઇ પણ વિવક્ષિત એક સમયે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકના પરમાણુઓ અનંતગુણા છે. કારણ કે એક એક વર્ગણામાં અભવ્યથી અનંતગુણા પરમાણુઓ હોય છે. તથા તેનાથી એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મદલિકમાં રસાવિભાગપરિચ્છેદો એટલે રસાણુઓ અનંતગુણા છે. કારણ કે એક એક પરમાણુમાં સર્વજીવોથી અનંતગુણ રસાણુઓ હોય છે. આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ કહ્યું. ૭૫-૭૬

આ પ્રમાણે રસબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ કહેવું જોઇએ. તેમાં ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે. તે આ—ભાગવિભાગપ્રમાણ, સાદ્યાદિપ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વપ્રરૂપણા. તેમા ભાગવિભાગપ્રરૂણાને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા જે આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલી કર્મવર્ગણાઓને જેવી રીતે જીવ ગ્રહણ કરે છે તે કહે છે—

एगपएसोगाढे सव्वपएसेहिं कम्मणो जोगे ।
जीवो पोग्गलदव्वे गिण्हइ साई अणाई वा ॥ ७७ ॥

एकप्रदेशावगाढानि सर्व्वप्रदेशैः कर्म्मणः योग्यानि ।
जीवः पुद्गलद्रव्याणि गृह्णाति सादीन्यनादीनि वा ॥ ७७ ॥

અર્થ—અભિન્ન આકાશપ્રદેશમાં રહેલા કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યોને આત્મા પોતાના સર્વ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે. તે પુદ્ગલો સાદિ અથવા અનાદિ હોય છે.

ટીકાનુ૦—જગતમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યો બે પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણ—કર્મરૂપે પરિણમી શકે તેવા અને કર્મરૂપે ન પરિણમી શકે તેવા. તેમાં છુટા પરમાણુ અને બે પ્રદેશવડે બનેલા સ્કંધોથી આરંભી મનોવર્ગણા પછીની અગ્રહણપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધિના સઘળા સ્કંધો કર્મને અયોગ્ય છે, એટલે કે આત્મા તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપે પરિણમાવી શકતો નથી. ત્યાર પછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરંભી તેનીજ ઉત્કૃષ્ટ

વર્ગણા સુધિના સ્કંધો યોગ્ય છે. તેવા સ્કંધોને ગ્રહણ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમાવી શકે છે. ત્યાર પછીના એક એક અધિક પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોથી આરભી મહાસ્કંધ વર્ગણા સુધિના તમામ સ્કંધો કર્મને અયોગ્ય છે. અહિં કર્મ યોગ્ય જે પુદ્ગલ દ્રવ્યો છે તેને કર્મપણે પરિણમાવવા માટે આત્મા ગ્રહણ કરે છે. કેવા પ્રકારના તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? તો કહે છે કે—એક પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક છે. જેમ આપણા બંનેનું એક કુટુંબ છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક હોવાથી જેમ તારૂં જે કુટુંબ તેજ મારૂં છે એવો અર્થ થાય છે, તેમ એક પ્રદેશાવગાઢ—એક પ્રદેશમા અવગાહીને રહેલા એટલે કે જે આકાશ પ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશો અવગાહીને રહેલ છે. તેજ આકાશપ્રદેશમાં જો કર્મયોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યો અવગાહીને રહેલા હોય તો તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જીવ ગ્રહણ કરે છે, અન્યથા ગ્રહણ કતો નથી. એ એક પ્રદેશાવગાઢનો અર્થ છે. તાત્પર્ય એ કે જે આકાશ પ્રદેશને આત્મા અવગાહીને રહ્યો છે તેજ આકશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવિ શકે છે. પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને આત્માએ અવગાહ્યા નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાને ગ્રહણ કરવાની અને કર્મરૂપે પરિણમાવવાની શક્તિનો અસંભવ છે. કર્મબંધ કરનાર દરેક આત્માઓ માટે એ સામાન્ય હકીકત છે કે કોઇપણ આત્મા પોતે જે આકાશ પ્રદેશને અવગાહી રહ્યો છે તેજ આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણા ગ્રહણ કરી તેને કર્મપણે પરિણમાવિ શકે છે. અહિં કંઇક સરખપણાને આશ્રયીને અગ્નિનો દૃષ્ટાંત પૂર્વ મહર્ષિઓ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—જેમ અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનેજ અગ્નિરૂપે પરિણમાવિ શકે છે પોતાના ક્ષેત્રમાં નહિ રહેલાને પરિણમાવિ શકતો નથી તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોનેજ ગ્રહણ કરવાને અને કર્મરૂપે પરિણમાવવાને સમર્થ છે. પરંતુ જે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને પોતે રહ્યો નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી કર્મરૂપે પરિણમાવવા માટે સમર્થ નથી. કારણ કે તે પોતાના વિષયની બહાર રહેલા છે. કહ્યું છે કે—'જેમ અગ્નિ તેના વિષય-ક્ષેત્રમા રહેલ દહન યોગ્ય દ્રવ્યોને અગ્નિપણે પરિણમાવે છે. તેના વિષયમા નહિ રહેલને અગ્નિપણે પરિણમાવતો નથી. તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને કર્મપણે પરિણમાવે છે. જે સ્વપ્રદેશાવગાઢ નથી તેને ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને કર્મપણે પરિણમાવિ શકતો નથી.' આ પ્રમાણે આત્મા એક પ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તે શી રીતે ગ્રહણ કરે છે? તો કહે છે કે—પોતાના સમસ્ત આત્મપ્રદેશોવડે. તેમ. [illegible]

સઘળા પ્રદેશો સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર સંકળાયેલા છે. માટે જીવનો એક પ્રદેશ જ્યારે સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે અન્ય પ્રદેશો પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવા માટે અનંતર પરંપરપણે પ્રયત્ન કરે છે. માત્ર તેનો પ્રયત્ન મંદ વધારે મંદ અને તેનાથી પણ વધારે મંદ હોય છે. જેમ સાંકળનો છેલ્લો અવયવ ચલાવીએ ત્યારે તેની નજીકનો અને અનુક્રમે દૂર દૂર રહેલો અવયવ એમ સઘળા અવયવો ચાલે છે માત્ર નજીકનો વધારે ચાલે છે. દૂર દૂરના મંદ મંદ ચાલે છે તેમ જીવનો એક પ્રદેશ ગ્રહણ ક્રિયામાં પ્રયત્નવંત થાય ત્યારે તેની નજીકના અને ક્રમશઃ દૂર દૂર રહેલા સઘળા પ્રદેશો પ્રયત્નવંત થાય છે માત્ર નજીકના પ્રદેશમાં વધારે પ્રયત્ન હોય છે દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં અલ્પ અલ્પ પ્રયત્ન હોય છે. જેમ ઘટાદિ કોઇ વસ્તુને ઉપાડવા હાથ પ્રયત્ન કરે ત્યારે ત્યાં વધારે ક્રિયા થાય અને દૂર દૂર રહેલા મણિબંધ કોણિ ખભા વિગેરેમાં અનુક્રમે અલ્પ અલ્પ ક્રિયા થાય છે. એટલે ક્રિયા ઓછી વત્તી થાય છે પરંતુ પ્રયત્ન સઘળા પ્રદેશે થાય છે. એ પ્રમાણે જ્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો સ્વપ્રદેશાવગાઢ કર્મયોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે ત્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો અનંતર પરંપરપણે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયત્ન કરે છે. એટલે કે કોઇપણ એક પ્રદેશ યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને અન્ય નથી કરતા એમ નથી. પરંતુ દરેક સમયે સઘળા જીવપ્રદેશો પ્રયત્ન કરે છે. માટે ગાથામાં સર્વ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે. એમ કહ્યું છે. હવે જીવવડે ગ્રહણ કરાતા તે [1]કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યો જો નિયત દેશ કાળ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ગ્રહણ આશ્રયીને સાદિ છે. કારણ કે તેવા સ્વરૂપવાળા તે પુદ્ગલ દ્રવ્યો તેજ વખતે ગ્રહણ કરાયેલ છે. અને જો માત્ર કર્મરૂપે પરિણામ આશ્રયી પ્રવાહની અપેક્ષાએ વિચારિએ તો અનાદિ છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી જીવો કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા કરે છે. તાત્પર્ય એ કે કર્મ પ્રતિ સમય બંધાતુ હોવાથી તે અપેક્ષાએ સાદિ, અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે. ૭૭

આ પ્રમાણે જ્યાં અવગાહીને રહેલા કર્મદ્રવ્યોને જે રીતે ગ્રહણ કરે છે તેનું

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે જેમ વધારે યોગ હોય ત્યારે વધારે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે અલ્પ હોય ત્યારે અલ્પ ગ્રહણ કરે તેમ એમ કેમ ન બને કે જે જીવપ્રદેશે વધારે યોગ હોય ત્યાં વધારે કર્મનો સંબંધ થાય અલ્પ યોગ હોય ત્યાં અલ્પ કર્મનો સંબંધ થાય ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જીવ એક અખંડ દ્રવ્ય છે એટલે ભલે પ્રયત્ન ઓછો વત્તો હોય છતાં કર્મનો સંબંધ ઓછો વત્તો હોતો નથી જે એક પ્રદેશનું કર્મ તે સઘળાનું અને જે સઘળાનું તે એકનું હોય છે એક પ્રદેશે જેટલો અને જેવા પ્રકારનો અનુભવ હોય તેટલો અને તેવા પ્રકારનો સંપૂર્ણ આત્મામાં અનુભવ થાય છે. આત્મપ્રદેશ કલ્પીએ છીએ ત્યાં પ્રદેશની માત્ર કલ્પના છે વાસ્તવિક નથી એટલે ઉપરોક્ત શંકાને સ્થાન નથી

પ્રતિપાદન કર્યું. હવે એક અધ્યવસાયવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ દલિકના ભાગ વિભાગની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

कमसो वुड्ढठिईणं भागो दलियस्स होइ सविसेसो।
तइयस्स सव्वजेट्ठो तस्स फुडत्तं जओ णप्पे ॥ ७८ ॥

क्रमशो वृहत्स्थितीनां भागः दलिकस्य भवति सविशेषः।
तृतीयस्य सर्वज्येष्ठस्तस्य स्फुटत्वं यतो नाल्पे ॥ ७८ ॥

અર્થ—મોટી સ્થિતિવાળા કર્મોના દલિકનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે. માત્ર ત્રીજા વેદનીયકર્મનો ભાગ સર્વથી વધારે છે કારણ કે અલ્પ ભાગ હોય તો તેનું સ્ફુટપણુ ન થાય.

ટીકાનુ૦—કોઇ પણ વિવક્ષિત સમયે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ દલિકનો-કર્મપરમાણુના સમુહનો ભાગ અનુક્રમે મોટોમોટો હોય છે. કોનો મોટો હોય છે? મોટી સ્થિતિવાળાકર્મનો. અહિં પણ 'કાકાક્ષિગોલકન્યાયે क्रमशः એ પદનો સંબંધકરી આ પ્રમાણે અર્થ કરવો.-અનુક્રમે મોટીમોટી સ્થિતિવાળાકર્મનો ભાગ અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ હોય છે. તાત્પર્ય એ કે-જેવા ક્રમથી કર્મની સ્થિતિ વધારે છે તેવા ક્રમથી તેઓનો ભાગ પણ મોટો છે. જેની સ્થિતિ નાની તેનો ભાગ નાનો અને જેની મોટી તેનો ભાગ પણ મોટો હોય છે. તેમાં બીજા સઘળા કર્મોથી નાની સ્થિતિ હોવાથી આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ હોય છે. કારણ કે તેની ઉત્કૃષ્ટથી પણ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે. તેનાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો વિશેષાધિક ભાગ છે. કારણ કે તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. સ્વસ્થાને બંનેનો પરસ્પર સરખો છે. એટલે કે જેટલો ભાગ નામકર્મનો તેટલો જ ગોત્રનો છે. શતક ચૂર્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—'આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ છે. નામ અને ગોત્ર એ બંનેનો તુલ્ય ભાગ છે. આયુના ભાગથી વિશેષાધિક છે.' તેનાથી જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. તેઓની સ્થિતિ ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે માટે સરખી સ્થિતિ હોવાથી સ્વસ્થાને તે ત્રણેનો ભાગ સરખો છે. કહ્યું છે કે—'જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ ત્રણેનો ભાગ સરખો છે. નામ અને ગોત્રથી

[illegible]

વિશેષાધિક છે.' તેનાથી પણ મોહનીયનો ભાગ મોટો છે, તેની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે માટે. હવે અહિં અપવાદ કહે છે—ત્રીજું વેદનીયકર્મ જો કે જ્ઞાનાવરણીયાદિની સમાન સ્થિતિવાળું છે છતા તેનો ભાગ સર્વથી વધારે છે.–સર્વોત્કૃષ્ટ છે. મોહનીયથી અલ્પ સ્થિતિવાળું છે છતા તેનો ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ કેમ ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ત્રીજા વેદનીયકર્મના ભાગમાં જો અલ્પ દલિક આવે તો સુખ દુઃખના અનુભવને સ્પષ્ટ કરવાપણું ન થાય. એટલે કે વેદનીયકર્મદ્વારા જે સ્પષ્ટ પણે સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે તે તેના ભાગમાં અલ્પ દલિક આવે તો ન થાય. તે જ સમજાવે છે—વેદનીયકર્મ જો ઘણા દળવાળું હોય તોજ તે તેના ફળરૂપ સુખ અથવા દુઃખનો સ્પષ્ટપણે અનુભવ કરાવવામાટે સમર્થ થાય અલ્પ દળવાળું હોય તો સમર્થ ન થાય. આ પ્રમાણે થવામાં તેનો સ્વભાવ એજ હેતુ છે. સ્પષ્ટપણે સુખ દુઃખનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ થાય એ માટે તેનો સર્વથી મોટો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. મૂળપ્રકૃતિના સંબંધમાં ભાગના વિભાગનો એટલે કોના કોના ભાગમાં કેટલું આવે તે વિચાર એક અધ્યવસાયવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ વર્ગણાઓ આશ્રયી સમજવો. અને તે એક અધ્યવસાય ચિત્રતાગર્ભ હોય છે, જો એમ ન હોય તો કર્મમાં રહેલી વિચિત્રતા સિદ્ધ ન થાય. તે આ પ્રમાણે—જો અધ્યવસાય એકજ સ્વરૂપવાળો હોય તો તેનાથી ગ્રહણ કરાયલું કર્મ પણ એક સ્વરૂપવાળું જ હોવું જોઇએ. કેમકે કારણના ભેદવિના કાર્યનો ભેદ થતો નથી. જો કારણના ભેદવિના કાર્યનો ભેદ થાય તો અમુક કાર્યનું અમુક કારણ છે એ નિયત સંબધ ન રહે. અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદિના ભેદે કર્મમાં પણ અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા છે માટે તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયનેપણ શુદ્ધ એક સ્વરૂપવાળો નહિ પરંતુ અનેક સ્વરૂપવાળો માનવો જોઇએ. તે ચિત્રતાગર્ભ એક અધ્યવસાય તેવાતેવા પ્રકારની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળાદિ સામગ્રીને અપેક્ષીને સંક્લેશ અથવા વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો છતો કોઇ વખતે આઠ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે સાતકર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે છ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઇ વખતે એક કર્મનો બંધહેતુ થાય છે કહ્યું છે કે–

૧ જેની અંદર અનેક પ્રકારના કાર્ય કરાવરૂપ વિચિત્રતા રહેલી હોય તે ચિત્રતાગર્ભ કહેવાય અહિં અધ્યવસાયને ચિત્રતાગર્ભ કહ્યો છે એટલે અનેક પ્રકારનું વિચિત્ર કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવો હોય છે જો એમ ન હોય તો કર્મમાં ઓછીવત્તી સ્થિતિ ઓછોવત્તો રસ કોઇમાં ઓછાવત્તા દલિક દલિક એવી વિચિત્રતા ન થાય. જો શુદ્ધ એક અધ્યવસાય હોય તો એક સરખું જ કાર્ય થાય. આવો ચિત્રતાગર્ભ અધ્યવસાય થવામાં પણ કર્મનો ઉદય જ કારણ છે. સમયે સમયે આઠ કર્મનો ઉદય હોય છે તે કંઇ સરખી સ્થિતિ કે સરખા રસવાળા હોતા નથી તે દરેકની તેમજ વિચિત્ર દ્રવ્યક્ષેત્રાદિની અસર આત્માપર થાય છે તેને લઇ અધ્યવસાય વિચિત્ર થાય છે અને તેનાથી કર્મબંધરૂપ કાર્ય પણ વિચિત્ર થાય છે.

'એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલું કર્મ દલિક આઠ આદિ કર્મના બંધપણે શીરીતે પરિણમે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-તેનો-આત્માનો અધ્યવસાય જ તેવા પ્રકારનો હોય છે કે જે વડે એક અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલું કર્મ દલિક આઠ આદિ પ્રકારના બંધપણે પરિણમે છે. જેમ કુંભાર માટીના પિંડવડે સરાવ આદિ અનેકને પરિણમાવે છે, કેમકે તેનો તેવા પ્રકારનો પરિણામ છે. એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જોયેલો જે પરિણામ છે તે પરિણામવડે બંધાયેલું કર્મ દલિક પણ આઠ આદિ બંધપણે પરિણામ પામે છે.' અહિં આઠ પ્રકારના કર્મ બંધમાં જે ભાગવિભાગનો વિધિ કહ્યો છે તેજ વિધિ સાતના બંધમાં અને છના બધમાં અનુસરવો. એટલે કે જેની સ્થિતિ વધારે તેનો ભાગ વધારે, અને જેની સ્થિતિ ઓછી તેના ભાગ ઓછો સમજવો. ૭૮

એજ હકીકત સમજાવે છે—

जं समयं जावइयाइं वंधए ताण एरिसविहिए।
पत्तेयं पत्तेयं भागे निव्वत्तए जीवो ॥ ७९ ॥

यस्मिन्समये यावन्ति वध्नाति तेपामीदृशेन विधिना।
प्रत्येकं प्रत्येकं भागान् निर्वर्त्तयति जीवः ॥ ७९ ॥

અર્થ—જે સમયે જેટલા કર્મ બાંધે છે તે સમયે તેમાંના દરેકને પૂર્વોક્ત વિધિવડે જીવ ભાગ આપે છે.

ટીકાનુ૰—જે સમયે જેટલા આઠ સાત કે છ કર્મોને તે તે પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે બાંધે છે તે સમયે તે બંધાતા આઠ સાત કે છ કર્મોને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ભાગ આપે છે તે આ પ્રમાણે—સર્વત્ર વેદનીયનો ભાગ મોટો છે અને શેષ કર્મોમાં સ્થિતિની વૃદ્ધિને અનુસરિ વધારે વધારે હોય છે. એટલે કે—જેની સ્થિતિ વધારે તેમા ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ અલ્પ તેમાં ભાગ અલ્પ હોય છે. તેમાં જ્યારે આઠ પ્રકારના કર્મબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્ત્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા દલિકને જીવ આઠ ભાગે વહેંચે છે. આઠ કર્મ બંધાય ત્યારે ભાગ વિભાગ કેવી રીતે થાય? તેનો વિચાર તો પહેલા કરી ગયા છે. જ્યારે સાત કર્મના બંધમા હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્ત્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા કર્મના સાત ભાગ કરે છે. તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મના ભાગ સર્વથી અલ્પ અને સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયના ભાગ વધારે છે. કારણ કે તેઓની સ્થિતિ મોટી છે અને સ્વસ્થાને પરસ્પર એક બીજાનો સરખો છે. તેનાથી મોહનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિથી તેની સ્થિતિ મોટી છે તેનાથી પણ વેદનીયનો ભાગ વિશેષાધિક

છે. વેદનીય કર્મમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે. તથા જ્યારે છ કર્મના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય હોય ત્યારે તેના વશથી બાંધેલા કર્મદલિકના છ ભાગ કરે છે એટલે કે તેને છ ભાગે વહેંચી આપે છે–છ પણે પરિણમાવે છે. તેમાં પણ ભાગનો વિભાગ પૂર્વની જેમજ જાણવો. જેમ કે—નામ અને ગોત્રનો ભાગ અલ્પ, માંહોમાંહે તુલ્ય. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વધારે, ત્રણેમાં માંહોમાંહે સરખો.અને તેનાથી વેદનીયનો ભાગ મોટો છે. જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મબાંધે ત્યારે યોગના વશથી બાંધેલું જે કંઇ પણ દલિક હોય તે સઘળું તે બંધાતિ સાતાવેદનીયરૂપે જ પરિણમે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તાત્પર્ય આ આવ્યો કે જેમ જેમ થોડી પ્રકૃતિ બાંધે તેમ તેમ બંધાતિ પ્રકૃતિનો ભાગ મોટોમોટો હોય, અને જેમ જેમ ઘણી પ્રકૃતિ બાંધે તેમ તેમ અલ્પ અલ્પ ભાગ હોય છે. ૭૯

એજ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે.

जहजह य अप्पपगईण बंधगो तहतहत्ति उक्कोसं ।
कुणइ पएसबंधं जहन्नयं तस्स वच्चासा ॥ ८० ॥

यथा यथा चाल्पप्रकृतीनां बन्धकस्तथा तथेति उत्कृष्टम् ।
करोति प्रदेशबन्धं जघन्यं तस्य व्यत्यासात् ॥ ८० ॥

અર્થ—જેમ જેમ જીવ અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય છે તેમ તેમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે, અને તેના વિપરીતપણાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—જેમ જેમ અલ્પ મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ બંધાતિ તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ અલ્પ છે. એટલે કે–જેમ જેમ થોડી થોડી પ્રકૃતિઓ બાંધે તેમ તેમ જે જે પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી તેનો ભાગ બંધાતિ તે તે પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અલ્પ પ્રકૃતિઓ બધાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. 'जहन्नय तस्स वच्चासा' પૂર્વે જે કહ્યું તેનાથી વિપરીતપણે જઘન્ય પ્રદેશ બંધ કરે છે. એટલે કે—જેમ જેમ વધારે મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ ઘણા છે. ૮૦.

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સંભવ કહ્યો. હવે જે પ્રકૃતિઓનો સ્વતઃ—અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આવ્યા વિના, પરતઃ— અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આવીને, અને ઉભયતઃ—બને રીતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રતિપાદન કરે છે.—

नाणंतराइयाणं परभागा आउगस्स नियगाओ ।

परमो पएसबंधो सेसाणं उभयओ होइ ॥ ८१ ॥

ज्ञानान्तराययोः परभागादायुषो निजकात् ।

परमः प्रदेशबन्धः शेषाणामुभयतो भवति ॥ ८१ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણી અને અંતરાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્યકર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે, આયુકર્મનો પોતાના ભાગથીજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે, અને શેષ કર્મોનો બંને રીતે થાય છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયની અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. એટલે કે—જ્યારે આયુ અને મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થાય ત્યારે મોહનીયયોગ્ય અને આયુયોગ્ય ભાગ જુદો પડતો નથી કારણ કે તે સમયે બંધાયેલ કાર્મણ વર્ગણાનો મોહનીય અને આયુપણે પરિણામ થતો નથી, પરંતુ જેટલા બંધાય છે તેટલા રૂપેજ પરિણામ થાય છે. માટે તે બે કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી જ્ઞાનાવરણ અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. સ્વજાતીય કોઇ ઉત્તર પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી આ બે કર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો એક સાથેજ બંધવિચ્છેદ થાય છે. તથા આયુનો પોતાની સ્વજાતીય પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થયેલ ભાગના પ્રવેશવડેજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ આયુ બાંધે છે ત્યારે આઠે મૂળ પ્રકૃતિનો બંધક હોય છે. માટે અન્ય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ હોતો નથી, પરંતુ સ્વજાતીય પ્રકૃતિવડે લભ્ય ભાગના પ્રવેશવડેજ થાય છે. કારણ કે આયુના અવાંતર ચાર ભેદ છે, એક વખતે ચારમાંથી કોઇપણ એક આયુજ બંધાય છે, વધારે બંધાતા નથી તેનું કારણ તથા પ્રકારનો જીવસ્વભાવ છે માટે શેષ ત્રણ આયુનો ભાગ બંધાતા કોઇપણ આયુને જાય છે તેથી પોતાનીજ સ્વજાતીય પ્રકૃતિવડે લભ્ય—ભોગવવા યોગ્ય ભાગના પ્રવેશવડે તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ છે. તથા શેષ દર્શનાવર્ણીય વેદનીય મોહનીય નામ અને ગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી અને પોતાની સ્વજાતીય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી એમ બંને રીતે થાય છે. તે આ પ્રકારે—મોહનીયકર્મની[1] કેટલીએક પ્રકૃતિઓના

૧ જ્ઞાનાવરણી અને અંતરાય [illegible]

[illegible] ને આયુના ભાગને પ્રદેશ થવાથી ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશ બંધ થાય કે [illegible] સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થયા બાદ [illegible] ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. એ પ્રમાણે દર્શ- [illegible] અને આયુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માટે પણ આગમને [illegible] કહેલું છે.

[illegible] શંકાનું નિરાકરણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

[illegible]इयाणं आउम्मि न संभवो विसेसाणं ।
[illegible] किन्तु इमो नेओ जोगट्ठिइविसेसा ॥ ८२ ॥

[illegible]नां आयुषि न संभवः विशेषाणाम् ।
[illegible] किन्तु अयं ज्ञेयो योगस्थितिविशेषात् ॥ ८२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ આદિ વિશેષોનો આયુમાં સંભવ નથી કારણ કે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાતા હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સર્વદા આઠમો ભાગ સરખી રીતે આવે છે એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—એ પ્રમાણેજ છે કે પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ આદિ જે વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે. માટે ઉત્કૃષ્ટ આદિ વિશેષોનો સંભવે છે.

ટીકાનુ—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—આયુના સંબંધમાં ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્યરૂપ વિશેષોનો સંભવ નથી. કારણ કે—જ્યારે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મનો બંધ થતો હોવાથી તેના બંધકાળે તેના ભાગમાં મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હમેશા આઠમો ભાગ આવે માટે ન્યાયની રીતે હમેશા તેના ભાગમાં સરખીજ વર્ગણાઓ પ્રાપ્ત થાય, ઓછી વત્તી નહિ. તો પછી ઉત્કૃષ્ટાદિ વિશેષનો સંભવ કઈ રીતે હોઈ શકે? આ પ્રમાણે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાય છે, અને મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હમેશા આયુને આઠમો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટાદિ વિશેષનો સંભવ નથી એ પ્રમાણે તેં જે કહ્યું તે બરાબર છે. કારણ કે આઠમા ભાગ આશ્રયીને હમેશા તેનું સરખાપણું અમે પણ કહ્યુંજ છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે એમ સમજવું.

[illegible] આયુકર્મ સહિત આઠે કર્મ બંધાતા હોય તે વખતે મોહનીય વેદનીય નામ ગોત્ર [illegible] આયુમાં સ્વજાતીય નહિ બંધાતિ પ્રકૃતિના [illegible] દલિકો આવવાવડે, અને આયુ ન [illegible] હોય ત્યારે નહિ બંધાતિ સ્વ તથા પર- [illegible] ભાગના દલિકો આવવા વડે પ્રદેશ- [illegible] થાય છે દર [illegible] ત્યારે [illegible] તિઓ બંધાતિ હોય ત્યારે સ્વ- [illegible] ભાગ પ્રાપ્ત થતો [illegible] ત્યારે [illegible] છે [illegible] જાતીય ભાગ [illegible] છે. એ પ્રમાણે [illegible] પણ [illegible]

તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તતો હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ—વધારેમાં વધારે વર્ગણાઓનું ગ્રહણ કરે છે. મધ્યમયોગે મધ્યમ અને જઘન્યયોગે જઘન્ય એટલે ઓછામાં ઓછી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આયુકર્મનો ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ ભાગ પણ તેને અનુસારેજ હોય છે. તેમજ જ્યારે મોટી સ્થિતિવાળું આયુકર્મ બંધાય ત્યારે ભાગ મોટો હોય છે, અને જઘન્ય સ્થિતિવાળું બંધાય ત્યારે ભાગ પણ જઘન્ય હોય છે. આ પ્રમાણે યોગ અને સ્થિતિના ભેદે ઉત્કૃષ્ટાદિરૂપ વિશેષ હોય છે માટે એ ચારે ભાંગાનો સંભવ છે. ૮૨

આ પ્રમાણે ભાગ વિભાગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરવી જોઇએ. તે બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળ કર્મ વિષયક, ૨ અને ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલા મૂળકર્મવિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

मोहाउयवज्जाणं अणुक्कोसो साइयाइओ होइ।
साई अधुवा सेसा आउगमोहाण सव्वेवि ॥८३॥

मोहायुर्वर्ज्जानामनुत्कृष्टः साद्यादिको भवति।
साद्यध्रुवाः शेषा आयुर्मोहनीययोः सर्व्वेऽपि ॥ ८३ ॥

અર્થ—મોહ અને આયુ વર્જિત છ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર ભેદે છે, અને શેષ જઘન્યાદિ સાદિ સાંત ભાગે છે. તથા આયુ અને મોહનીયકર્મના ચારે ભેદો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—મોહનીય અને આયુ કર્મ સિવાય શેષ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય. નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—આ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થયા પછી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમકને એક કે બે સમયપર્યંત થાય છે. માટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તો સાદિ સાંતજ હોય છે. આ સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે. તે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી ત્યાંથી પડતા અથવા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે બંધવિચ્છેદ કરી ત્યાંથી પડતા મંદ યોગસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માને થાય માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ. અભવ્યને ધ્રુવ. અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા એ છ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ તો સાદિ સાંત ભાંગે હમણાંજ વિચાર્યો. જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન, લબ્ધિ અપર્યાપ્ત. સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા અને સાત કર્મના બંધક સૂક્ષ્મ નિગોદને એક સમયમાત્ર હોય છે. બીજે સમયે

તેનેજ અજઘન્ય હોય છે. વળી ફરીપણ સખ્યાતો અથવા અસંખ્યાતો કાળ વીતી ગયા બાદ જઘન્ય યોગિપણું અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશબંધ થઈ શકે છે. ત્યાર પછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે અનેક વાર સંસારી જીવોને જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશબંધમાં પરાવર્ત્તન થતું હોવાથી બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા આયુ અને મોહનીય કર્મમાં જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભેદો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં આયુ અધ્રુવબંધિ હોવાથી તેના ચારે વિકલ્પોનું તો સાદિ સાંતપણું અત્યંત સ્પષ્ટ છે. અને મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્ત્તિ સપ્તવિધ બંધક સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિને એક અથવા બે સમયપર્યંત હોય છે, શેષકાલ અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે એ બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા જઘન્ય અજઘન્યમાં સાદિ સાંતપણાનો વિચાર જ્ઞાનાવરણીયાદિની જેમ જાણી લેવો. ૮૩

શિષ્યપરના ઉપકાર માટે ઉપરોક્ત ગાથાનું વર્ણન કરતા આચાર્ય મહારાજ કહે છે—

छब्बंधकस्स उक्कस्सजोगिणो साइअधुवउक्कोसो ।
अणुक्कोस तच्चुयाओ अणाइअधुवाधुवा सुगमा ॥ ८४ ॥

षड्बन्धकस्योत्कृष्टयोगिनः साद्यध्रुव उत्कृष्टः ।
अनुत्कृष्टस्तच्च्युतादनाद्यध्रुवध्रुवाः सुगमाः ॥८४॥

અર્થ—છ કર્મના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ સાંત છે. ત્યાંથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે તથા અનાદિ અધ્રુવ અને ધ્રુવ સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—છ કર્મના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ સૂક્ષ્મસંપરાય વર્ત્તિ ક્ષપક અથવા ઉપશમક આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યંત મોહ અને આયુ વિના છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે તેજ વખતે થતો હોવાથી સાદિ અને બીજે અથવા ત્રીજે સમયે વિચ્છેદ થતો હોવાથી સાન્ત. તથા તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધેથી પડવા વડે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય માટે તે સાદિ, થાય અથવા ઉપશાંત મોહગુણસ્થાનકે બંધવિચ્છેદને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ પ્રવર્ત્તે એ રીતે પણ સાદિ થાય. અને અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ તો સુગમ છે. તે આ પ્રમાણે—બંધવિચ્છેદ સ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અનાદિ છે, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે. ૮૪.

આ પ્રમાણે મોહ અને આયુ વિના શેષ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય અજઘન્યનો વિચાર કરે છે.—

होइ जहन्नोऽपज्जत्तगस्स सुहुमनिगोयजीवस्स ।
तस्समउप्पन्नग सत्तबंधगस्सप्पविरियस्स ॥ ८५ ॥
एक्कं समयं अजहन्नओ तओ साइ अद्धुवा दोवि ।
मोहेवि इमे एवं आउम्मि य कारणं सुगमं ॥ ८६ ॥

भवति जघन्येऽपर्याप्तकस्य सूक्ष्मनिगोदजीवस्य ।
तत्समयोत्पन्नस्य सप्तवन्धकस्याल्पवीर्यस्य ॥८५॥
एकं समयमजघन्यस्ततः साद्यध्रुवौ द्वावपि ।
मोहेऽप्येताविवमायुपि च कारणं सुगमम् ॥८६॥

અર્થ—પ્રથમ સમયોત્પન્ન જઘન્યયોગિ સાત કર્મના બંધક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવને એક સમય પર્યંત જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે, ત્યાર પછી અજઘન્ય થાય છે, માટે એ બંને સાદિ સાંત છે. મોહનીયકર્મમાં પણ એ બે ભાંગા એમ જ કહેવા. અને આયુના સંબંધમાં તો કારણ સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—તત્સમયોત્પન્ન એટલે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા સાતકર્મના બંધક અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવને મોહ અને આયુવિના શેષ છ કર્મનો [1]સામર્થ્યથી એકજ માત્રસમય જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે ત્યાર પછી કાળાન્તરે ફરી પણ જઘન્ય અજઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત છે. મોહનીયકર્મના જઘન્ય અજઘન્યનો પણ એજ પ્રમાણે વિચાર કરી લેવો. તથા આયુના વિષયમાં જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે એતો સુગમ છે, કારણ કે તેઓ સઘળા અધ્રુવબંધિ છે. ૮૫ ૮૬

હવે મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટના સાદિ સાંત ભાંગાનો વિચાર કરે છે—

मोहस्स अइकिलिट्ठे उक्कोसो सत्तबंधए मिच्छे ।
एक्कं समयं णुक्कोसओ तओ साइअधुवाओ ॥ ८७ ॥

मोहस्यातिक्लिष्टे उत्कृष्टः सप्तवन्धके मिथ्यादृष्टौ ।
एकं समयमनुत्कृष्टस्ततः साद्यध्रुवौ ॥ ८७ ॥

1 [illegible]

અર્થ—અતિ કિલષ્ટ પરિણામિ સાતના બંધક મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને મોહનો એક સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે માટે એ બંને સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ૦— અતિ સંકિલષ્ટ પરિણામિ, અહિં અતિ સંકલેશનું ગ્રહણ માત્ર બળવાનપણું જણાવવામાટે છે. કારણ કે બળવાનને જ અતિસંકલેશ હોય છે. નહિ તો પ્રદેશબંધના વિષયમાં સંકિલષ્ટ પરિણામનું કંઇ પ્રયોજન નથી. ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવાળાને પણ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે. અને તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તેથી ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ ' अइकिलिट्ठे ' એ પદ વડે બળવાન આત્માનું ગ્રહણ છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટે યોગસ્થાને વર્ત્તમાન આત્મા લેવાનો છે, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તેજ કરી શકે છે. તથા સાતનો બંધક, ગાથામાં મૂકેલ ' मिच्छे ' એ પદ સમ્યગ્દષ્ટિનું ઉપલક્ષણ–સૂચક છે માટે મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે વળી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ ત્યાર પછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે એ પ્રમાણે વારાફરતિ થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. આ પ્રમાણે મોહનીયના વિષયમાં બે ભાંગા વિચાર્યા. ૮૭

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદ્યાદિ ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

नाणंतरायनिद्दाअणवज्जकसायभयदुगंछाण ।
दंसणचउपयलाणं चउव्विगप्पो अणुक्कोसो ॥ ८८ ॥

ज्ञानान्तरायनिद्रानन्तानुबन्धिवर्जकषायभयदुगंछानाम् ।
दर्शनचतुष्कप्रचलानां चतुर्विकल्पोऽनुत्कृष्टः ॥ ८८ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, નિદ્રા, અનન્તાનુબન્ધિ વર્જ બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને પ્રચલાનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, નિદ્રા, અનંતાનુબંધિ વર્જીને બાર કષાય, ભય, જુગુપ્સા, ચક્ષુ અચક્ષુ અધિક અને કેવળદર્શનાવરણીરૂપ દર્શન ચતુષ્ક, અને પ્રચલા એ ધ્રુવબંધિ ત્રીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અંતરાય પાંચ અને ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય રૂપ દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમક સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે, અને આયુ અને મોહનીયનો બંધ વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી તેના ભાગનો તેઓમાં પ્રવેશ થાય છે, એટલે કે

તેનો ભાગ પણ મળે છે, વળી ચાર દર્શનાવરણીયમાં તો સ્વજાતિય નહિ બંધાતિ પ્રકૃતિઓનો ભાગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રતિનિયત એક કે બે સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યાર પછી સમયાન્તરે મંદયોગસ્થાને વર્ત્તમાન તેજ આત્માને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે, અથવા ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકે બંધ વિચ્છેદ કરીને ત્યાંથી પડે અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધયોગ્ય સ્થાન અથવા વ્યવચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તમાન સાતકર્મના બંધક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપૂર્વકરણપર્યન્તવર્ત્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનો સંભવ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને નહિ બંધાતા આયુ તથા સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિકનો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. તે એક કે બે સમયસુધિ જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યાર પછી સમયાન્તરે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય એટલે તે પણ સાદિ થાય, અથવા બંધવ્યચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પદેશબંધ થાય તેથી પણ તે સાદિ થાય. ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધ વિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્કનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને એક કે બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે, અને સ્વજાતીય મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધિ નહિ બંધાતિ હોવાથી તેના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનેથી પડે ત્યારે અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાન અથવા વ્યવચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ ઘટે છે. તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્કનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા દેશવિરત આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે તથા સ્વજાતીય નહિ બંધાતિ મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધિ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણરૂપ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે એક કે બે સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે ઉત્કૃષ્ટથી પડતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે અથવા બન્ધવિચ્છેદસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાને વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે તેની સાદિ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ બંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ. અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે [illegible]

અને જુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગિ અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તમાન આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણી વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે તેમજ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ અબધ્યમાન સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ માત્ર બે સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટે જતા અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય, અથવા બંધ વિચ્છેદસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અનુત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓની અપેક્ષાએ અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ થાય છે. તથા સંજ્વલન ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તમાન સંજ્વલન ચતુષ્કનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે કારણકે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓના અને પુરૂષવેદના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. તથા માનાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તેજ અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય સંજ્વલન માનનો, સંજ્વલન ક્રોધના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તથા દ્વિવિધબંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ તેજ અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંજ્વલન માયાનો સંજ્વલન માનના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગિ એક પ્રકૃતિનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્ત્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંજ્વલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. કારણકે મોહનીયનો સઘળો ભાગ બંધાતિ તે રૂપેજ પરિણમે છે માટે. આ પ્રમાણે તે સંજ્વલનની ચારે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એક કે બે સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશબંધ અનુત્કૃષ્ટ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાનકથી પડતા અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડતા મંદ યોગસ્થાનવર્ત્તિ આત્માને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય માટે સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યને થાય છે. ૮૮.

सेसा साईअधुवा सव्वे सव्वाण सेसपगईणं।

शेषाः साद्यध्रुवाः सर्वे सर्वासां शेषप्रकृतीनाम्।

અર્થ—ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો તથા શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ

ત્રણે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ તો સાદિ સાંત ભાંગે હમણાંજ વિચારી ગયા અને જઘન્ય અત્યંત અલ્પ વીર્યવાળા અપર્યાપ્ત ભવ પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન સૂક્ષ્મ નિગોદીયાને થાય છે. બીજા સમયે તેનેજ અજઘન્ય થાય છે. ફરી પણ સંખ્યાતો કાળ અથવા અસંખ્યાતો કાળ ગયે છતે ઉક્ત સ્વરૂપવાળી નિગોદાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જઘન્ય થાય માટે તે બન્ને સાદિ સાંત છે. તથા શેષ સઘળી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિકષાય, સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, અગુરૂલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણરૂપ સત્તર ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને સઘળી અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. કઇ રીતે સાદિ સાંત ભાંગે છે? તો કહે છે—સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો સાતકર્મના બધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. આ આઠ પ્રકૃતિઓને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો બાંધતાજ નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિ ગ્રહણ કર્યા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનેથી મધ્યમયોગ સ્થાનકે જતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય. ફરીપણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પ્રાપ્ત થતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને તે બંને વારાફરતિ થતા હોવાથી સાદિ સાંત છે. તથા તૈજસ, કાર્મણ, અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામકર્મની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિઓનો ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે સિવાયના નામકર્મની પચ્ચીસાદિ પ્રકૃતિના બંધકને ઘણા ભાગ થતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. કેવળજ્ઞાનિ મહારાજે તેમજ દેખેલ છે. ત્યાર પછી સમયાન્તરે અનુત્કૃષ્ટ થાય વળી ફરી પણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ થાય આ પ્રમાણે ક્રમશઃ થતો હોવાથી તે બંને સાદિ સાત છે. અને જઘન્ય અજઘન્ય પ્રદેશબંધ ગાથાની શરૂઆતમાં જેમ ત્રીશ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઘટાવ્યા તેમ અહિં પણ ઘટાવિ લેવા. તથા અધ્રુવબંધિની સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓનો બંધજ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા.

આ પ્રમાણે સાદ્યાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો જોઇએ. તે બે પ્રકારે છે—૧ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવિષયક, ૨ જઘન્ય પ્રદેશવિષયક. વળી તે એક એક બબ્બે પ્રકારે છે—૧ મૂળ કર્મવિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક. તેમાં પહેલા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

जाण जहिं बंधंतो उक्कोसो ताण तत्थेव ॥ ८९ ॥

यासां यत्र बध्नान् उत्कृष्टस्तासां तत्रैव ॥ ८९ ॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના બંધનો જ્યાં અન્ત થાય ત્યાં પ્રાયઃ તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓનો જે સ્થાને બન્ધવિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રાયઃ ત્યાંજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો. તાત્પર્ય એ કે—જે સ્થાને બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ જાણવા. અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી ઉપરોક્ત હકીકતનો વિશેષતઃ વિચાર કરે છે. તેમાં પણ પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—આયુકર્મના મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત, અને અપ્રમત્તસંયત એ પાંચ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્ત્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકવાળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક અને આયુના બંધનો સંભવ છે. અહિં શંકા થાય કે-સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કેમ નથી હોતો ? ઉત્તરમાં કહે છે કે—તેને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકનો જીવસ્વભાવે અસંભવ છે. એ અસંભવને વિશેષતઃ પુષ્ટ કરે છે—જો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્ત્તિ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય તો અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાસ્વાદનેજ ઘટી શકે કારણ કે મિથ્યાત્વના ભાગની પણ પ્રાપ્તિ થાય. અને જો એમ થાય તો અનતાનુબધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધ સાદિ આદિ ચાર ભાંગે ઘટી શકે. તે આ પ્રમાણે-અનતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉક્ત નીતિએ સાસ્વાદને થાય, અન્યત્ર ન થાય. તે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી પડી મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય માટે સાદિ, જેઓએ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત આ પ્રમાણે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધે ચારે ભાંગા ઘટી શકે. પરંતુ આ હકીકત શાસ્ત્રકારને ઇષ્ટ નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલાજ કહી ગયા છે. માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ યોગનો અસંભવ હોવાથી તે આયુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ નથી. અને મિશ્રદૃષ્ટિ તો આયુનો બંધજ કરતો નથી માટે તેનો પણ નિષેધ કર્યો છે. તથા મોહનીયકર્મનો સાતના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત, અપ્રમત્તસંયત, અપૂર્વકરણ, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય એ સાત ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. આ સઘળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન અને મોહનીયના બંધનો સદ્ભાવ છે માટે. શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—'આયુકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબધના સ્વામિ પાંચ ગુણસ્થાનકવાળા અને મોહનીયકર્મના સાતગુણસ્થાનકવાળા જીવો છે.' અહિં શંકા કરે છે કે—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ આત્માઓ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ કેમ હોતા નથી ?

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી માટે હોતા નથી. તેમાં સાસ્વાદને ઉત્કૃષ્ટ યોગ કેમ નથી હોતો તેની યુક્તિ હમણાજ કહી ગયા. અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિને પૂર્વસૂરિ મહારાજના વચનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગ નથી હોતો એમ સમજવું. તે પૂર્વસૂરિ મહારાજનું વચન આ છે--'सामणसम्मामिच्छेसुक्कोसो जोगो न हवइत्ति' સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી. માટે ઉપરોક્ત સાતગુણસ્થાનકવાળાજ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, નામ, ગોત્ર, અને અંતરાય એ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે નહિ બંધાતા આયુ અને મોહનીયનો ભાગ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો.

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મોહનીય અને આયુના ભાગનો પણ તેમાં પ્રવેશ થાય છે, અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કમાં સ્વજાતીય અબધ્યમાન થીણદ્ધિ ત્રિકના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. સંજ્વલન ક્રોધ,માન, માયા અને લોભનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ આત્મા અનુક્રમે ચાર ત્રણ બે અને એક પ્રકૃતિને જ્યારે બાંધતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. બંધ આશ્રયી વિચ્છિન્ન થયેલી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે માટે. નિદ્રાદ્વિકના અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપૂર્વકરણ પર્યંતવર્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન સાતકર્મનો બંધક આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને તે પ્રકૃતિના બંધનો સંભવ છે, અને થીણદ્ધિત્રિક અને આયુના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. ભય અને જુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરતા મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો સાતનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કેમકે આયુના ભાગનો તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સાતનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલો દેશવિરતિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને આયુના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે. તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નવપ્રકૃતિઓને

સાતકર્મનો બંધક તેમાં પણ નામકર્મની એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિ બાંધતો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા એક કે બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અને સ્ત્યાનર્ધિત્રિકરૂપ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને નામવાર દરેક અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના લઘુ ઉપાય–સહેલી યુક્તિ બતાવવા દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ ગ્રંથકાર મહારાજ આગળ ઉપર પોતાની મેળેજ કહેશે. ૮૯

હવે પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો જે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે કહ્યો છે તેના તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર પ્રકારના પ્રદેશબંધ સંબંધે જે સાદિ સાંત ભંગ કહ્યો છે તેનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

निययअबंधचुयाणं णुक्कोसो साइणाइ तमपत्ते ।
साई अधुवोऽधुवबंधियाणधुवबंधणा चेव ॥ ९० ॥

निजकाबन्धच्युतानामनुत्कृष्टः सादिरनादिस्तमप्राप्तानाम् ।
सादिरध्रुवोऽध्रुवबन्धिनीनामध्रुवबन्धनादेव ॥ ९० ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના પોતાના અબંધસ્થાનકથી પડેલાઓને તેનો અનુત્કૃષ્ટ થાય તેથી સાદિ, અને તે સ્થાનકને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ છે. તથા અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ષટ્ક, અંતરાય પંચક, અનંતાનુબંધિ વર્જીને બાર કષાય, ભય, અને જુગુપ્સા એ ત્રીશ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પોત પોતાના અબંધસ્થાનકથી અથવા ઉપલક્ષણદ્વારા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનકથી પડેલાઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે તે બંધ સાદિ થાય, અને તે અબંધસ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ, અને ધ્રુવ, અધ્રુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. તથા અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે બંધ તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે સમજવા. ૯૦

હવે અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના એટલે કે કયો જીવ તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી શકે તેના જ્ઞાન માટે ટુંકો ઉપાય બતાવે છે—

अप्पतरपगइबंधे उक्कडजोगी उ सन्निपज्जत्तो ।
कुणइ पएसुक्कोसं

अल्पतरप्रकृतिबन्धे उत्कृष्टयोगी तु संज्ञिपर्याप्तः ।
करोति प्रदेशोत्कृष्टम् ।

અર્થ—જ્યારે અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન સંજ્ઞિ પર્યાપ્તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે.

ટીકાનુ૦—જ્યારે મૂળ પ્રકૃતિઓનો અતિ અલ્પ બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ એક અથવા બે સમય અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃટ પ્રદેશ બંધ કરે છે. એટલે કે જ્યારે કોઇપણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે મૂળકર્મ તેમજ તેની સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ જેટલી બની શકે તેટલી ઓછી બંધાતિ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક હોય ત્યારે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે તે આ પ્રમાણે—સાતવેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્ત્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના છ કર્મનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે આયુ અને મોહનીયના ભાગનો અને યશઃકીર્ત્તિમાં અબધ્યમાન સ્વજાતીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે. પુરૂષવેદના અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્ત્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે. તથા દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સાથે ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધિમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અપ્રમત્તસંયત તથા અપૂર્વકરણવર્ત્તિ આહારક દ્વિકસહિત દેવગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક આત્મા આહારકદ્વિકના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કહ્યું છે કે—'આહારકદ્વિકના બંધમાં અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ બંને ગ્રહણ કર્યા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન તે બંનેને દેવગતિ યોગ્ય આહારકદ્વિક સાથે ત્રીશ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. એકત્રીશના બંધમાં થતો નથી કારણ કે ભાગો ઘણા થાય.' તથા હાસ્ય. રતિ, અને શોક મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ[1] છે. તથા તિર્યગ્દ્વિક[2] અસાતવેદનીય ની-

૧ અહિં એકલા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ લીધા છે. પરંતુ કર્મગ્રંથની ટીકામાં અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અપૂર્વકરણ સુધીના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતા આત્મા લીધા છે પરંતુ અહિં ઠીક લાગે છે કે મોહનીયની સત્તર અને તેર પ્રકૃતિના બંધક [illegible] પરંતુ નવ પ્રકૃતિના બંધક [illegible] કે તેઓને અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ છે અને અબધ્યમાન મિથ્યાત્વ અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો [illegible]

૨ [illegible]

ચગોત્ર, સ્રીવેદ, અને નપુંસકવેદનો સાત કર્મનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા હુંડસ્થાન, સ્થાવર, અયશઃકીર્ત્તિ, ઔદારિક, પ્રત્યેક, સાધારણ, સૂક્ષ્મ, બાદર, એકેન્દ્રિયજાતિ, અને અપર્યાપ્તનામકર્મ એ સઘળી પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિયજાતિ, છેવટ્ઠું સંઘયણ, ઔદારિક અંગોપાંગ, મનુષ્યદ્વિક, અને ત્રસનામકર્મનો અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ અને પર્યાપ્તનામકર્મનો એકેન્દ્રિય યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ મિથ્યાદષ્ટિ સ્વામિ છે. આતપ અને ઉદ્યોતનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવ્વિસનો બંધક સ્વામિ છે. સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, [1]દુર્ભગ, અનાદેય, અશુભ, અને અસ્થિર એ પંદર પ્રકૃતિઓનો દેવગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા નરકદ્વિક અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વરનામકર્મનો નરકગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. મધ્યમ ચાર સંઘયણ અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાનનો તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક અને [2]વજ્રઋષભનારાચસંઘયણનો મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધને સ્વામિ છે. તથા શેષ ત્રણ આયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો. સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે જઘન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહેવું જોઇએ. તેમાં પહેલા મૂળ કર્મવિષયક કહે છે—આયુવિના સાતે મૂળ પ્રકૃતિઓને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન સર્વથી અલ્પવીર્યવાળો લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. ઉત્પત્તિના બીજા સમયે વર્ત્તતો તે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ શામાટે જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ નથી હોતો ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે–બીજે

૧ દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ બાધતા દુર્ભગ અને અનાદેયનો બંધ થતો નથી છતા અહિં લીધો છે તેનો આશય સમજાતો નથી, બાકી એ બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ બાધતા સંભવે છે. ત્રેવીસનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ તેનો અધિકારી છે. અસ્થિર અને અશુભના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો પણ એજ અધિકારી સંભવે છે.

૨ પ્રથમ સંઘયણના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો બંધાધિકારી તિર્યંચગતિ યોગ્ય ઓગણત્રીસનો બંધક પણ કર્મગ્રંથની ટીકામાં લીધો છે.

સમયે પહેલા સમયથી અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે. કારણકે સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પ્રતિસમય પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે, માટે બીજે સમયે જઘન્ય પ્રદેશબંધ હોતો નથી. શતકચૂર્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—'સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો સમયે સમયે અસંખ્યગુણ યોગવડે વધે છે માટે બીજા આદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટી શકતો નથી.' આયુનો પણ તેજ લબ્ધિ અપર્યાપ્તો અન્ય સૂક્ષ્મનિગોદની અપેક્ષાએ સર્વમન્દ યોગસ્થાનવર્ત્તિ સૂક્ષ્મ નિગોદનો આત્મા પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલે સમયે વર્ત્તતો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પરંતુ ત્યાર પછીના સમયે કરતો નથી. કારણ કે અપર્યાપ્તો હોવાથી તેની પછીના સમયે અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે માટે ત્યાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટતો નથી, તેથી પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલા સમયે જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે એમ કહ્યું છે. શિવશર્મસૂરી મહારાજ કહે છે કે—'ઉત્પત્તિના પહેલે સમયે જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ સાતે કર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે, અને આયુનો બંધ કરતો તેજ સૂક્ષ્મનિગોદીઓ આયુનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.' આ પ્રમાણે મૂળ કર્મવિષયક જઘન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધે જઘન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહે છે—

जहन्नयं तस्स वच्चासे ॥९१॥

जघन्यं तस्य व्यत्यासे ॥ ९१ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં જે રીતે કહ્યું તેનાથી વિપર્યાસ કરતા જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વ સંબંધે જે હકીકત કહી છે તેનો વિપર્યાસ કરવાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ થાયછે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તે આત્મા કરે છે કે જે મનોલબ્ધિ સંપન્ન, ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો, અને મૂળ તેમજ ઉત્તર પ્રકૃતિઓની અલ્પ સંખ્યાનો બાંધનાર હોય. શા માટે એ પ્રમાણે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જે આત્મા મનોલબ્ધિ સંપન્ન છે તેની ચેષ્ટા-ક્રિયા શેષ જીવની અપેક્ષાએ અતિશય બળવાળી હોય છે. કારણ કે વિચાર પૂર્વક ક્રિયા કરનાર આત્માની ચેષ્ટા તીવ્ર હોય છે. પ્રબળ ચેષ્ટા યુક્ત તે આત્મા ઘણા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે માટે મનોલબ્ધિ સંપન્ન એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે. મનોલબ્ધિ યુક્ત હોવા છતા પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે મંદ મંદ યોગસ્થાનકવાળો પણ હોય છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટ યોગિ એ વિશેષણ લીધું છે. તથા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટયોગનું અહિં પ્રયોજન નથી. કારણ કે તે

ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી, માટે તેને દૂર કરવા સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એ વિશેષણ ગ્રહણ કર્યું છે. આ ત્રણે વિશેષણયુક્ત હોવા છતા પણ જો ઘણી મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તો પણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ન થાય, કારણ કે દલિકો ઘણા ભાગમાં વહેંચાઇ જાય, તે હેતુથી મૂળ અને ઉત્તર અલ્પતર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોવો જોઇએ એમ કહ્યું છે. આ ચાર વિશેષણ યુક્ત આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે માટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં સર્વત્ર આ નિર્દોષ સામાન્ય લક્ષણ છે. તેમાં જે કંઇ વિશેષ છે તે પૂર્વે બતાવેલ છે.ઉપરોક્ત લક્ષણનો વિપર્યાસ એજ પ્રાયઃ જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં લક્ષણ સમજવું તે આ પ્રમાણે—મનોલબ્ધિ હીન, જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તમાન, લબ્ધિ અપર્યાપ્તો, મૂળ અને ઉત્તર ઘણી પ્રકૃતિઓનો બાંધનાર આત્મા જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કહ્યું છે કે—'સંજ્ઞી ઉત્કૃષ્ટ યોગિ પર્યાપ્તો અલ્પતર પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે, તેથી વિપરીત જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.' આ તો બહુ સક્ષેપમા કહ્યું તેનેજ મંદ મતિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિસ્તારથી વર્ણવે છે—નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિ, નરકાયુ, અને દેવાયુરૂપ ચાર પ્રકૃતિઓના સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. અહિં અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગુણો હોય છે. કહ્યું છે કે—'અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાના જઘન્ય યોગથી સંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગુણો હોય છે.' માટે સજ્ઞિને જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટતો નથી તેથી અસંજ્ઞિ ગ્રહણ કર્યો છે અને અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિને વિવક્ષિત ચાર પ્રકૃતિઓનો બધ થતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો એમ [1]કહ્યું છે. તથા આહારકદ્વિકનો મૂળ આઠે કર્મનો અને દેવગતિ પ્રાયોગ્ય એકત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન અપ્રમત્ત સંયત જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. તથા દેવદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, અને તીર્થંકર નામકર્મ એ પાંચ પ્રકૃતિઓના ભવ પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન જઘન્ય યોગિ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય જઘન્ય પ્રદેશબધનો સ્વામિ છે. તેમાં તીર્થંકર નામકર્મનો બંધક દેવ અથવા નારકી અનુક્રમે દેવભવમાંથી અથવા નરક ભવમાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થતો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન મનુષ્ય દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો જઘન્ય યોગિ વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકનો જઘન્ય પ્રદેશબધ કરે છે. અહિ એમ શંકા થાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો અસંજ્ઞિમાં શા માટે

૧ જઘન્ય પ્રદેશબંધ થવામાં ચાર વિશેષણ મૂક્યા છે. પરંતુ વધારેમા વધારે જેટલા ઘટે તેટલા ઘટાવવાના છે ત્યાં ચારે ઘટે ત્યા ચાર, ચારે ન જ ઘટતા હોય તો જેટલા વધારેમાં વધારે ઘટી શકે તેટલા ઘટાવવાના છે.

જઘન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય ? કારણ કે સંજ્ઞિથી અસંજ્ઞિમા યોગ અલ્પ છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં અસંજ્ઞિ બે પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે— ૧ પર્યાપ્તો ૨ અપર્યાપ્તો.તેમા અપર્યાપ્તાને તો દેવગતિ પ્રાયોગ્ય કે નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધજ થતો નથી પર્યાપ્તાનેજ થાય છે. અને પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિને અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિના યોગસ્થાનકથી અસંખ્યાતગુણ યોગ હોય છે. શતકચૂર્ણિકાર કહે છે કે—'સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના યોગથી અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાનો યોગ અસંખ્યાતગુણો હોય છે.' માટે અસંજ્ઞિમાં જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટી શકતો નથી. તેથી ભવના પ્રથમ સમયે વર્ત્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય એ ચાર પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે. આ કહેવાવડે કોઇ એમ કહે છે કે હીનબળવાળા અસંજ્ઞિમાં વૈક્રિય ષટ્કનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે તેનું ખંડન કર્યું છે એમ સમજવું. અને તીર્થંકરનામકર્મનો તીર્થંકરનામકર્મનો બાંધનાર મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉપન્ન થાય ત્યા ભવ પ્રથમ સમયે જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્ત્તતો તીર્થંકર નામકર્મ સાથે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધનાર દેવ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પૂર્વાચાર્યોએ તેમજ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી અન્યત્ર તેનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી. શતકચૂર્ણિમા કહ્યું છે કે—'તીર્થંકરનામકર્મનો બંધક મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રથમ સમયે મનુષ્યગતિ યોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા સર્વ જઘન્ય યોગે વર્ત્તતા તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય '[1]અન્યત્ર ન થાય ' તથા મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુ વર્જિત શેષ એકસોનવ પ્રકૃતિઓનો સર્વથી જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન લબ્ધિ અપર્યાપ્ત ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયવર્ત્તિ સૂક્ષ્મ નિગોદિયો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તેમા પણ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મનો નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય, આતપ, અને સ્થાવર નામકર્મનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવ્વીસનો બંધક સ્વામિ છે, મનુષ્યદ્વિકનો ઓગણત્રીશનો બંધક સ્વામિ છે, શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો ત્રીશનો બંધક ઉક્ત વિશેષણવાળો સૂક્ષ્મ નિગોદિયો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચાયુનો તેજ સૂક્ષ્મ નિગોદીયો પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્ત્તતો જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના બીજા આદિ સમયોમા જઘન્ય પ્રદેશબંધ નહિ થવામં કારણ પૂર્વે કહ્યુ છે તેજ સમજવું. ૯૧

હવે મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્ત્યનર્દ્ધિત્રિક એ આઠ પ્રકૃતિઓના

૧ અહિં અન્યત્ર ન થાય એમ કહ્યું છે માટે તીર્થંકરનામકર્મ બાંધીને [illegible] એ તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા તીર્થંકર નામકર્મનો [illegible] [illegible] એમ સમજવું. [illegible] [illegible]

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ અને તૈજસાદિ નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિ જો કે સામાન્યથી પૂર્વે કહ્યા છે છતા મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ રીતે બોધ થાય માટે વિશેષતઃ કહે છે—

सत्तविहबन्धमिच्छे परमो अणमिच्छथीणगिद्धीणं।
उक्कोससंकिलिट्ठे जहन्नओ नामधुवियाणं ॥९२॥

सप्तविधबन्धके मिथ्यादृष्टौ परमोऽनमिथ्यात्वस्त्यानर्द्धीनाम्।
उत्कृष्टसंक्लिष्टे जघन्यो नामध्रुवबन्धिनीनाम् ॥ ९२ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામિ સાત કર્મના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મિથ્યાત્વ, અને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તથા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદને નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—સાત કર્મનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામિ,અહિં સંકલેશનું ગ્રહણ અતિશય બળનું ગ્રહણ કરવા માટે કર્યું છે. એટલે તાત્પર્યાર્થ એ કે—સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિ મિથ્યાત્વ અને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. એટલે કે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન સાતકર્મનો બંધક સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય પૂર્વોક્ત અનંતાનુબંધિ આદિ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. તથા તૈજસ, કાર્મણ, અગુરૂલઘુ, ઉપઘાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અને નિર્માણ એ નામ ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓનો સાતનો બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ અપર્યાપ્તો સર્વ જઘન્ય યોગસ્થાને વર્ત્તમાન નામકર્મની તિર્યંચગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો સૂક્ષ્મ નિગોદિઓ[1] જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે નેવ્યાશીમી ગાથામાં કહેવા માટે બાકી રાખેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સ્વામિ કહ્યા. ૯૨

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરી. છેવટે તે કરીને પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યું. હવે કઈ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી અથવા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ પર્યંત નિરંતર બંધાય? તેનું નિરૂપણ કરવામાટે કહે છે—

समयादसंखकालं तिरिदुगनीयाणि जाव बज्झंति।
वेउव्वियदेवदुगं पल्लतिगं आउ अंतमुहु ॥९३॥

૧ અહિં ગાથામા નામની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિનો બંધક સૂક્ષ્મનિગોદ છે એમ કહ્યું નથી છતાં—व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः, नहि संदेहादलक्षणता–એ ન્યાયે લેવાનો છે ન્યાયનો અર્થ આ—વ્યાખ્યાનથી વિશેષ અર્થનો નિર્ણય થાય છે સંદેહથી–સંશયથી લક્ષણ અલક્ષણ થતું નથી. તાત્પર્ય એ કે—સૂત્રના અર્થમાં સંશય થવાથી તેના વિશેષાર્થનો નિર્ણય વ્યાખ્યાનથી થાય છે. પરંતુ જે લક્ષણ પ્રતિપાદક સૂત્ર છે તે અલક્ષણ થતું નથી.

समयादसंख्यकालं तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्रे यावत् बध्येते ।
वैक्रियदेवद्विकं पल्यत्रिकमायुरन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ ९३ ॥

અર્થ—તિર્યગ્દ્વિક, અને નીચગોત્ર જઘન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય કાળ પર્યંત, વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિક ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત, અને આયુ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત નિરંતર બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—તિર્યંચગતિ, તિર્યંચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્ર એ જઘન્યથી એક સમય પર્યંત બંધાય છે. કારણકે બીજે સમયે તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશની જેટલી સંખ્યા થાય તેટલા સમય પર્યંત નિરંતર બંધાય છે. કારણ કે તેઉકાય અને વાયુકાયમાં ગયેલા આત્માને એજ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, તથા-ભવસ્વભાવે તેની વિરોધિની મનુષ્યગતિ આદિ બંધાતિ નથી. તે બંનેની સ્વકાયસ્થિતિ તેટલી જ છે તેથી ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો નિરંતર બંધકાળ કહ્યો છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'હે ભગવન્ ? તેઉકાયિક જીવ તેઉકાય પણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતો કાળ એટલે કાળ આશ્રયી અસખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પર્યંત હોય અને ક્ષેત્ર આશ્રયી અસંખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ થાય તેટલા સમયપ્રમાણ હોય. એ પ્રમાણે વાયુકાય માટે પણ સમજવું.' તથા વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિક જઘન્ય એક સમય બંધાય. કારણ કે તે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓ છે, બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાઈ શકે છે. ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત બંધાય છે. કારણકે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યો જન્મથી આરંભી મરણપર્યંત એજ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તે યુગલિકો ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળાજ હોય છે માટે તેનો ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો નિરંતર બંધકાળ કહ્યો છે. તથા ચારે આયુ ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર અંતર્મુહૂર્ત્ત સુધિજ બંધાય છે અધિકકાળ બંધાતું નથી. તેમાં કારણ તથાપ્રકારનો જીવસ્વભાવજ છે. ૯૩.

देसूणपुव्वकोडी सायं तह असंखपोग्गला उरलं ।
परघाउस्सासतसचउपणिंदि पणासिय अयरसयं ॥ ९४ ॥

देशोनां पूर्वकोटीं मानं तथाऽसंख्यपुद्गलानुरलम् ।
पराघातोच्छ्वासत्रसचतुष्कपञ्चेन्द्रियाणि पञ्चाशीतमतरशतम् ॥ ९४ ॥

અર્થ—સાતવેદનીય ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત, ઔદારિકશરીર નામકર્મ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન પર્યંત, અને પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ ત્રસચતુષ્ક

અને પંચેન્દ્રિયજાતિ નામકર્મ એકસો પંચાશી સાગરોપમ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે.

ટીકાનુ૦—સાતવેદનીયકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે. કારણકે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી બીજે સમયે તથા પ્રકારના અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના વશથી તેની વિરોધિ પ્રકૃતિનો બંધ થઈ શકે છે, તેથી સાતવેદનીયનો જઘન્ય એક સમયમાત્ર બંધકાળ ઘટે છે. પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધકાળ હોવામાં આગળ પણ આજ કારણ સમજવું. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે. કારણકે ઉત્કૃષ્ટથી સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકનો એટલો કાળ છે, અને ત્યાં એકલી [1]સાતાનોજ બંધ થાય છે, અસાતાનો થતો નથી. તથા ઔદારિકશરીર નામકર્મ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા પુદ્ગલ[2] પરાવર્ત્તન પર્યંત બંધાય છે. કારણકે સ્થાવરમાં ગયેલા જીવો ઔદારિકશરીર નામકર્મજ બાંધે છે, વૈક્રિય બાંધતા નથી. કેમકે તેઓને ભવસ્વભાવેજ તે શરીર નામકર્મના બંધયોગ્ય અધ્યવસાયનો અસંભવ છે. સ્થાવરમાં ગયેલા વ્યવહાર રાશિના આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલોજ કાળ ત્યાં રહે છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો ? એકેન્દ્રિયનો એકેન્દ્રિયપણે કાળ આશ્રયી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ આશ્રયી હોય છે. અને ક્ષેત્રથી અનંતા લોક, અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન કાળ હોય છે. તે પુદ્ગલ પરાવર્ત્તન આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ લેવા'. તથા પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ બાદર પર્યાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસચતુષ્ક, અને પંચેન્દ્રિયજાતિ એ સાત પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમયમાત્ર બંધાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો પંચાશી

---

૧ તેરમા ગુણસ્થાનકનો દેશોનપૂર્વકોટીકાળ હોવાથી સાતાનો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ તેટલો ઘટે છે. અન્યત્ર તો અંતર્ અંતર્મુહૂર્ત્ત પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી પલટાયા કરે છે આ પ્રમાણે દરેક પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ માટે સમજવું જ્યાં જ્યાં જે જે પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિઓનો નિરંતર ત્રણ પલ્યોપમાદિ બંધકાળ કહ્યો હોય ત્યાં ત્યાં તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ગુણ પ્રત્યયે કે ભવ પ્રત્યયે બંધાતિ નથી માટે કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં વિરોધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યાં ત્યાં તો અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ સમજવો. જઘન્ય સર્વત્ર સમય સમજવો.

૨ અહિં નિગોદ જીવો ત્રણ પ્રકારના છે.—૧ કેટલાક એવા જીવો છે કે નિગોદમાથી નીકળ્યા નથી અને નીકળશે પણ નહિ ૨ કેટલાક એવા જીવો છે જેઓ હજી હવે નીકળશે અને ૩ કેટલાક એવા જીવો છે કે નિગોદમાંથી નીકળી ફરી નિગોદમાં ગયા છે. અહિં ઔદારીક શરીર નામકર્મનો નિરંતર બંધકાળ જે કહ્યો છે, તે ત્રીજા પ્રકારના જીવ આશ્રયી સમજવાનો છે. પહેલા બે પ્રકાર આશ્રયી તો અનુક્રમે અનાદિ અનંત અને અનાદી સાંતકાળ સમજવો સૂક્ષ્મનિગોદ ભાવને જેઓએ કોઈ દિવસ છોડ્યો નથી તે અવ્યવહાર રાશિના જીવો કહેવાય છે, બીજા સઘળા વ્યવહારરાશિના કહેવાય છે.

સાગરોપમ પર્યંત નિરંતર બંધાય છે. શી રીતે એકસો પંચાશી સાગરોપમ નિરંતર બંધાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં રહેલી નારકીઓનું ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ સાગરોપમ આયુ છે. તેટલો કાળ ત્યાં ભવસ્વભાવે ઉક્ત પ્રકૃતિઓજ બંધાય છે, તેની વિરોધિનિ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી. તે નારકી પોતાના ભવના અંતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તે લઈને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી. હવે તે મનુષ્ય અનુત્તર સંયમનું પાલન કરી એકત્રીશ સાગરોપમના આઉખે ગ્રૈવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવ તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે જન્મ થયા પછી તરત મિથ્યાત્વભાવને પ્રાપ્ત કરે. ચ્યવનકાળે ફરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યમાં આવી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી બાવીસ બાવીસ સાગરોપમના આઉખે ત્રણવાર અચ્યુત દેવલોકમા જવાવડે છાસઠ સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ તેટલો કાળ નિરંતર ટકી શકે છે. ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકે આવી ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પાપ્ત કરી બે વાર તેત્રીશ સાગરોપમના આઉખે વિજયાદિ વિમાનમાં જવાવડે છાસઠ સાગરોપમ પૂર્ણ કરે. આ સ્થાનકોમાં આટલા કાળ પર્યંત ભવપ્રત્યયે અથવા ગુણપ્રત્યયે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાતિ નથી માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર એકસો પંચાસી સાગરોપમનો બંધકાળ[1] ઘટે છે. ૯૪.

चउरंसउच्चसुभखगइपुरिससुस्सरतिगाण छावट्ठि ।
बिउणा मणुदुगउरलंगरिसहतित्थाण तेत्तीसा ॥ ९५ ॥

चतुरस्रोच्चैर्गोत्रशुभखगतिपुरुषवेदसुस्वरत्रिकानां षट्षष्टिः ।
द्विगुणा मनुजद्विकौदारिकाङ्गवज्रर्षभतीर्थानां त्रयस्त्रिंशत् ॥ ९५ ॥

અર્થ—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભ વિહાયોગતિ, પુરુષવેદ, અને સુસ્વરત્રિકનો દ્વિગુણ છાસઠ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે. તથા મનુજદ્વિક, ઔદારિક અંગોપાંગ, વજ્રઋષભનારાચ સઘયણ અને તીર્થંકરનામકર્મનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે.

ટીકાનુ૦—સમચતુરસ્રસંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, પુરૂષવેદ, સુસ્વર સુભગ અને આદેય રૂપ સુસ્વરત્રિકનો નિરંતર બંધકાળ પરાવર્ત્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી જઘન્યથી એક સમયનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દ્વિગુણ છાસઠ સાગરોપમ નિ-

૧ [illegible]

ટલે એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોને અથવા મિશ્રદૃષ્ટિ જીવોને તો અવશ્ય બંધાય છે, કારણ કે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે બંધ વિચ્છેદ થાય છે એટલે ઉત્કૃષ્ટથી જેટલો કાળ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણસ્થાનકે રહી શકે તેટલો કાળ નિરંતર ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બંધાયા કરે છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—કોઇએક મનુષ્યે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી બાવીસ સાગરોપમને આઉખે અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, વળી ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ અચ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો વચમાં થતા મનુષ્યના ભવ અધિક છાસઠ સાગરોપમનો કાળ હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્ત મીશ્ર ગુણસ્થાનકે જઇ ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ મુનિપણું પાળી તેત્રીશ સાગરોપમને આઉખે વિજયાદિ ચારમાંથી કોઇ મહા વિમાને ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઇ અનુત્તર મુનિપણું પાળી ફરી વિજયાદિ વિમાને ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. હવે જો તે ભવમાં મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય. આ પ્રમાણે વચમાં થતા મનુષ્યના ભવોથી અધિક અને અંતર્મુહૂર્ત્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વાદિ ગુણઠાણે રહી શકે છે અને ત્યાં ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બાંધ્યા કરે છે. ત્યાર પછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઇ ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તથા મનુષ્યદ્વિક ઔદારિક અંગોપાંગ અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણનો જઘન્યથી [1]સમય અને તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી એ પાંચે પ્રકૃતિઓનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે. તે આ પ્રકારે—અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા તીર્થંકર નામકર્મ વર્જીને શેષ પ્રકૃતિઓ તો નિયમ પૂર્વક બાંધે છે, અને પછીના જન્મમાં તીર્થંકર થનાર કોઇ આત્મા તીર્થંકર નામકર્મનો પણ બંધ કરે છે માટે એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો બંધકાળ ઘટે છે. માત્ર તીર્થંકરનામકર્મનો દેશોન બે પૂર્વ[2] કોટિવડે અધિક સમજવો. ૯૫

૧ અહિં જે જઘન્યથી સમયનો બંધકાળ કહ્યો છે તે જ્યાંસુધી વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાતિ હોય ત્યાંસુધી સમજવો અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વિરોધિની પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી એકલી ત્યાંસુધિ બંધાય ત્યાંસુધીનો સમજવો તીર્થંકરનામકર્મ જીવસ્વભાવે જઘન્યથી પણ આયુની જેમ અંતર્મુહૂર્ત્તજ બંધાય છે.

૨ દેશોન બે પૂર્વકોટિ અધિક કહેવાનું કારણ તીર્થંકરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કરે છે તે છે. તે આ પ્રમાણે—વચારેમાં વધારે પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા કોઈ મનુષ્યે

सेसाणंतमुहुत्तं समया तित्थाउगाण अंतमुहू ।
वन्धो जहन्नओवि हु भंगतिगं निच्चवंधीणं ॥ ९६ ॥

शेषाणामन्तर्मुहूर्त्तं समयात् तीर्थायुषोरन्तर्मुहूर्त्तम् ।
वन्धो जघन्यतोऽपि हु भंगत्रिकं नित्यवन्धिनीनाम् ॥ ९६ ॥

અર્થ—શેષ અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બંધ હોય છે. તીર્થંકરનામ અને આયુનો અંતર્મુહૂર્ત્ત બંધ હોય છે, અને નિત્યબંધિ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ત્રણ ભાગા છે.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી પહેલા નિરંતર બંધકાળ કહ્યો તે સિવાય પ્રથમ વર્જ સંસ્થાન પચક, પ્રથમ વર્જ સંઘયણ પંચક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિ,સ્થાવર દશક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક,નરકદ્વિક, આહારકદ્વિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્ત્તિ, અશાતવેદનીય અને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યત બંધાય છે ત્યાર પછી બન્ધ આશ્રયી અવશ્ય પરાવર્ત્તન પામે' છે. કારણ કે તે સઘળી અધ્રવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે. તથા તીર્થંકર નામકર્મ અને અયુકર્મનો જીવ સ્વભાવે જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત નિરંતર બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી બંધકાળનુ પ્રમાણ પહેલા કહ્યું છે. તથ નિત્યબંધિ—ધ્રુવબધિ પ્રકૃતિઓના બંધકાળ આશ્રયી ત્રણ ભાંગા

વીશ સ્થાનકનુ આરાધન કરી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચિત કર્યું પોતાનુ જેટલુ આયુ ગયુ હતું અને નિકાચિત કર્યું તેટલો કાળ. ત્યાથી અનુત્તરવિમાનમા તેત્રીસ સાગરોપમને આઉખે દેવ થાય તેટલો કાળ, ત્યાથી ચ્યવી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાશી લાખ પૂર્વના આઉખે મનુષ્ય થાય ત્યા જ્યાંસુધિ આઠમા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગથી અગાડી ન જાય તેટલો કાળ નિરંતર બંધાયા જ કરે છે. કેમકે તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચિત થયા પછી પોતાની બંધયોગ્ય ભૂમિકામા પ્રતિ સમય બંધાયા જ કરે એવો નિયમ છે તેથી કેટલાએક વર્ષ ન્યૂન બે પૂર્વકોડી અધિક કાળ કહ્યો છે.

૧ આ પ્રકૃતિઓમાંથી [illegible] આહારકદ્વિક સ્થિર શુભ યશઃકીર્તિ અને શાતાવેદનીય સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓ પહેલા બે ગુણઠાણાના [illegible] બંધાય છે [illegible] પ્રકૃતિઓની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાતિ હોવાથી અને તે [illegible] અંતર્મુહૂર્ત [illegible] કાળ [illegible] નથી. તથા આહારકદ્વિક સિવાયની [illegible] પ્રકૃતિઓ [illegible] [illegible]

જાણવા. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાંત. તેમાં અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત બંધકાળ છે કારણ કે તેઓને અનાદિકાળથી બંધાયા કરે છે માટે અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમાં કોઇ કાળે બંધનો વિચ્છેદ નહિ કરે માટે અનંત. તથા જે ભવ્યો હજી સુધિ મિથ્યાત્વથી આગળ વધ્યા નથી પણ હવે પછી વધશે અને ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ કરશે તેવા ભવ્ય જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત છે. અને ઉપશમશ્રેણિથી પડેલા જીવો આશ્રયી સાદિ સાંત છે. આ પ્રમાણે બંધવિધિ કહ્યો

બંધવિધિ સમાપ્ત

ઉદયવિધિ.

હવે ઉદયવિધિ—ઉદયનું સ્વરૂપ કહે છે—

होइ अणाइअणंतो अणाइसंतो धुवोदयाणुदओ ।
साइसपज्जवसाणो अधुवाणं तहय मिच्छस्स ॥ १७ ॥

भवत्यनाद्यन्तोऽनादिसान्तो ध्रुवोदयानामुदयः ।
सादिसपर्यवसानोऽध्रुवाणां तथा च मिथ्यात्वस्य ॥ १७ ॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાત એમ બે પ્રકારે છે. અને અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે.

ટીકાનુ૦—અહિં પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-ધ્રુવોદયી અને અધ્રુવોદયી. તેમાં કર્મપ્રકૃતિના કર્ત્તા ઉદયાધિકારમાં એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓ માને છે. અહિંથી આરંભી આઠ કરણના સ્વરૂપની સમાપ્તિ પર્યંત કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયે જ કહેવામાં આવશે તેમના અભિપ્રાયે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ અડતાલીસ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મિથ્યાત્વમોહનીય, વર્ણાદિ વીશ, તૈજસકાર્મણ સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, અને નિર્માણ. આ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં અભવ્ય આશ્રયીને તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનંત છે. કારણ કે તેઓને અનાદિ કાળથી ઉદય છે અને કોઇ દિવસ ઉદય વિચ્છેદનો સંભવ નથી. તથા ભવ્યો આશ્રયી અનાદિ સાત છે, કારણ કે મોક્ષમાં જતા તેઓને અવશ્ય ઉદય વિચ્છેદનો સંભવ છે. તથા અધ્રુવોદયિ શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે. કારણ કે તેઓ સઘળી અધ્રુવોદયિ હોવાથી પરાવર્ત્તન પામી પામીને ઉદય થાય છે. કેવળ અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે એમ નથી પરંતુ મિથ્યાત્વનો ઉદય પણ સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો આશ્રયી મિથ્યાત્વના ઉદયની સાદિ, અને ફરી જ્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધ્રુવ. આ પ્રમાણે મિથ-

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર બંધન પંદર માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે [illegible] પ્રકૃતિઓની સંખ્યા ૧૫૮ થાય છે. પંચસંગ્રહકાર પાંચ બંધન માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે ૧૪૮ થાય છે. અહિં કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયથી કહ્યું છે. તથા ઉદયમાં એક ૧૨૨ પ્રકૃતિઓ કહી છે [illegible]

કારે મિથ્યાત્વનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે જણાવેલો છે. ૧ અનાદિ અનન્ત, ૨ અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાંત. તેમાંના પહેલા બે ભંગ તો મિથ્યાત્વ ધ્રુવોદયિ હોવાથી અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓમાં બે ભંગ કહ્યા હોવાથી મિથ્યાત્વમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજી લેવા, અને ત્રીજો ભંગ ' तहय मिच्छस्स ' એ પદવડે સાક્ષાત્ બતાવ્યો છે. ૯૭

હવે ઉદયના પ્રકૃત્યુદય સ્થિત્યુદય આદિ ભેદો કહે છે—

पयडीठिइमाईया भेया पुव्वुत्तया इहं नेया ।
उदीरणउदयाणं जन्नाणत्तं तयं वोच्छं ॥ ९८ ॥

प्रकृतिस्थित्यादयो भेदाः पूर्वोक्ता इह ज्ञेयाः ।
उदीरणोदययोः यन्नानात्वं तद् वक्ष्ये ॥ ९८ ॥

અર્થ—પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ જે ભેદો પૂર્વે કહ્યા છે તે અહિં પણ જાણવા. માત્ર ઉદય ઉદીરણાના વિષયમા જે ભેદ છે તે હું કહીશ.

ટીકાનુ૦—જે પ્રમાણે પહેલા બંધવિધિમાં પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ ભેદો કહ્યા છે, જેમ કે-પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ તે સઘળા અહિ ઉદયાધિકારમાં પણ જાણવા. જેમ કે- પ્રકૃત્યુદય, સ્થિત્યુદય, અનુભાગોદય અને પ્રદેશોદય. તેમાં આચાર્ય મહારાજ પોતેજ ઉદીરણાનું સ્વરૂપ ઉદીરણાકરણમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે. અહિં એ શંકા થાય કે ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ઉદીરણાનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે એ શા માટે કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે ઉદય અને ઉદીરણા સહભાવિ હોવાથી એ બંનેના સ્વામિત્વ સંબંધે પ્રાયઃ કંઇ ભેદ નથી. કેમકે જે પ્રકૃતિનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે તેની ત્યાં સુધિ ઉદીરણા હોય છે, એ પ્રમાણે જેની જ્યા સુધિ ઉદીરણા હોય છે તેનો ત્યાં સુધિ ઉદય પણ હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જે પ્રકારે પ્રકૃતિ આદિ ભેદો ઉદીરણાના અધિકારમાં કહેવાશે તેમજ જે કંઇપણ સ્વમિત્વ પ્રરૂપણાદિ કહેવાશે તે સઘળું પૂર્ણ રીતે અહિંપણ જાણી લેવું. માત્ર ઉદય અને ઉદીરણાના પ્રકૃતિ આદિ ભેદના વિષયમા જે ભિન્નતા છે તે અહિ હું કહીશ. શેષ સઘળું ઉદીરણાની જેમ સમજી લેવું. ૯૮

હવે ઉદય અને ઉદીરણામાં પ્રકૃતિભેદના વિષયમાં ભિન્નતા જણાવવા ઇચ્છતા કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા સિવાય પણ કેટલોક કાળ ઉદય હોય છે તે જણાવનારી બે ગાથા કહે છે—

चरिमोदयमुच्चाणं अजोगिकालं उदीरणाविरहे ।
देसूणपुव्वकोडी मणुयाउगवेयणीयाणं ॥ ९९ ॥

तइयच्चियपज्जत्ती जा ता निद्दाण होइ पंचण्हं ।
उदओ आवलिअंते तेवीसाए उ सेसाणं ॥ १०० ॥

चरमोदयोच्चैर्गोत्राणामयोगिकालमुदीरणाविरहे ।
देशोनां पूर्वकोटीं मनुजायुर्वेदनीयानाम् ॥ ९९ ॥
तृतीयां चैव पर्याप्तिं यावत्तावत् निद्राणां भवति पञ्चानाम् ।
उदय आवलिकान्ते त्रयोविंशतीनां तु शेषाणाम् ॥ १०० ॥

અર્થ—અયોગિના ચરમ સમયે ઉદયવતી નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિગુણસ્થાનકના કાળપર્યંત, મનુષ્યાયુ અને સાત અસાત વેદનીયનો દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત, પાંચ નિદ્રાનો ત્રીજી પર્યાપ્તિ પર્યંત, અને શેષ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આવલિકા કાળ પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્ત્તે છે.

ટીકાનુ૦—અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જે નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં વર્ત્તે છે તે પ્રકૃતિઓનો, તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે–મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગનામ, આદેયનામ, યશઃકીર્ત્તિનામ, અને તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકરનામ. એ નવ પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે તે ગુણસ્થાનકના કાળપર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે. તથા મનુષ્યાયુ સાતવેદનીય અને અસાતવેદનીય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પછીના શેષ ગુણસ્થાનકમાં વર્ત્તમાન આત્માઓને દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્ત્તે છે. આ દેશોન પૂર્વકોટીકાળ સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી સમજવો. કારણકે શેષ સઘળા ગુણસ્થાનકોનો તો અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ કાળ છે. સાત અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાયુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી પછીના ગુણસ્થાનકોમાં શા માટે ઉદીરણા થતિ નથી ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉકત ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા તથાસ્વભાવે સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયના યોગે થાય છે અને અપ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ તો વિશુદ્ધ અતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયે વર્ત્તતા હોય છે, માટે તેઓને તે ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાનો અભાવ છે. તથા આત્મા જે સમયે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો [1]થાય છે તે પછીના સમયથી આરંભી ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ જે સમયે

૧ આ સ્થળે સ્વોપજ્ઞ ટીકાકાર મહારાજ આહાર પર્યાપ્તિથી આરંભી [illegible] પર્યાપ્તિ પર્યંત એના અંતે પાંચે નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી અને [illegible] ઉદય ઉદીરણા [illegible] હોય છે, એમ કહે છે. [illegible]

પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધિ—તેટલા કાળપર્યંત પાંચે નિદ્રાઓની તથાસ્વભાવે ઉદીરણા થતિ નથી માત્ર ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અંતરાય પંચક, સંજ્વલન લોભ, ત્રણ વેદ, સમ્યકત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, નારકાયુ. તિર્યંગાયુ, અને દેવાયુ એ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આવલિકામા કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પંચક દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક અને અંતરાય પચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકની પર્યંત આવલિકામાં કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે ઉદીરણા થતિ નથી. કારણકે તે વખતે તે સઘળી પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી એક ઉદયાવલિકાજ શેષ રહી છે, ઉદયાવલિકા ઉપર કંઈપણ દલિક રહ્યું નથી અને ઉદયાવલિકામાં તો કોઇ કરણ પ્રવર્ત્તતુંજ નથી. એ પ્રમાણે ક્ષપકશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની પર્યંત આવલિકામાં સંજ્વલન લોભનો કેવળ ઉદય હોય છે. મિથ્યાત્વ સ્ત્રી વેદ પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ પ્રકૃતિઓનો અતરકરણ કર્યા પછી પ્રથમ સ્થિતિની જ્યારે એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે. ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ઉપાર્જન કરતા સમ્યકત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતા કરતા જ્યારે છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યકત્વમોહનીયનો પણ કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે ઉદીરણા થતી નથી. તથા નારકાયુ તિર્યંગાયુ અને દેવાયુ એ ત્રણ આયુનો પોત પોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદયજ પ્રવર્ત્તે છે, ઉદીરણા થતી નથી. કારણકે ઉદયાવલિકાની અંતર્ગત સઘળા કર્મો ઉદીરણાને અયોગ્ય છે. અહિં મનુષ્યાયુનો ઉદીરણા વિના પણ કેવળ ઉદયકાળ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ પહેલા કહ્યો છે. માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને મનુષ્યાયુનો તેની છેલ્લી આવલિકામાં ઉદીરણાના અભાવે જે આવલિકામાત્ર ઉદયકાળ છે તે જુદો કહ્યો નથી પરંતુ તેની અંતર્ગત તેને પણ સમજી લેવાનો છે. કારણકે પૂર્વકોટિનુ જ્યારે કથન કરે ત્યારે આવલિકા માત્ર કાળ તો તેના એક અતિ નાના ભાગરૂપ છે તેથી પૃથક્ ન કહ્યું હોય છતા સામર્થ્યથીજ સમજી લેવાનું હોય છે. આ પ્રમાણે ઉક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધિ ઉદય હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદીરણા હોય છે અને જ્યાં સુધિ ઉદીરણા હોય છે ત્યાં સુધિ ઉદય હોય છે બંને સાથેજ શરૂ થાય છે સાથેજ નાશ પામે છે ૯૯—૧૦૦.

આ પ્રમાણે પ્રકૃત્યુદયમાં ઉદીરણાથી જે વિશેષ છે તે બતાવ્યો. હવે સાદ્યાદિ પ્રરૂપણા કરવી જોઇએ. તે મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, અને ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે. તે બંને વિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

मोहे चउहा तिविहोवसेस सत्तण्ह मूलपगईणं ।
मिच्छत्तुदओ चउहा अधुवधुवाणं दुविहतिविहा ॥१०१॥

मोहे चतुर्द्धा त्रिविधोऽवशेषाणां सप्तानां मूलप्रकृतीनाम् ।
मिथ्यात्वोदयश्चतुर्द्धाऽध्रुवध्रुवाणां द्विविधत्रिविधौ ॥ १०१ ॥

અર્થ—મોહનીયકર્મનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે, અને અવશેષ સાત મૂળ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે. તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અધ્રુવોદયિ તથા શેષ ધ્રુવોદયીનો ઉદય અનુક્રમે બે અને ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મનો ઉદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, અગીઆરમું ગુણસ્થાનક જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને મોક્ષે જતા ઉદય વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ હોય છે. તથા અવશેષ સાત મૂળકર્મનો ઉદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત ઉદય હોય છે, તથા વેદનીય નામ ગોત્ર અને આયુકર્મનો અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત ઉદય હોય છે. તે તે ગુણસ્થાનકે તે તે કર્મોનો ઉદયનો ક્ષય થયા પછી ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીવાર તેઓના ઉદયની શરૂઆત થતી નથી માટે એ સાતે કર્મનો ઉદય અનાદિ છે, તથા ભવ્યને જ્યારે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય અને ઉપરોકત ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તેઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય માટે સાંત, અને અભવ્યને કોઇ કાળે પૂર્વોક્ત કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ નહિ થાય માટે અનંત. આ પ્રમાણે મૂળકર્મવિષયક સાદિ વિગેરે ભાંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિની અંદર સાદિ વિગેરે ભાંગાની પ્રરૂપણા કરે છે-મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વથી પડેલાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે અદ્યાપિ જેઓએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનંત અને ભવ્યને સાંત મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય હોય છે. તથા સઘળી અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે ઉદય હોય છે. કારણકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય સ્થાયી નથી અધ્રુવ છે. તથા પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના શેષ સુડતાળીસ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવોદયિ ઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે અને નામકર્મની ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે. ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓના ઉદયની આદિ નથી તે [illegible]

સંસારી જીવોને પૂર્વોક્ત ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ હોય છે, ધ્રુવ અને અધ્રુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે. ૧૦૧.

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ ઉદયના સંબંધમાં ઉદીરણાથી જે વિશેષ હકીકત હતી તે કહી, શેષ ઉદીરણા પ્રમાણે સમજવું. હવે સ્થિતિ ઉદય એટલે વધારેમાં વધારે અને ઓછામાં ઓછી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય હોય તે કહે છે—

उदओ ठिइखएणं संपत्तीए सभावतो पढमो ।
सति तम्मि भवे बीओ पओगओ दीरणा उदओ ॥१०२॥

उदयः स्थितिक्षयेण सम्प्राप्त्या स्वभावतः प्रथमः ।
सति तस्मिन् भवेत् द्वितीयः प्रयोगत उदीरणोदयः ॥१०२॥

અર્થ—અબાધાકાળરૂપ સ્થિતિના ક્ષય વડે અને સંપ્રાપ્તિ-પ્રયોગવડે એમ બે પ્રકારે ઉદય થાય છે. તેમાં સ્વભાવથી જે ઉદય થાય તે પહેલો ઉદયોદયરૂપ ભેદ છે અને તે ઉદય છતા પ્રયોગવડે જે ઉદય થાય તે બીજો ઉદીરણોદયરૂપ ભેદ છે.

ટીકાનુ૦—અહિં ઉદય બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે--સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી, અને પ્રયોગવડે તેમાં અહિં સ્થિતિ અબાધાકાળરૂપ છે. તે અબાધાકાળ રૂપ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ ભાવ અને ભવરૂપ ઉદયના [1]હેતુઓ પ્રાપ્ત થયે છતે પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક રીતે જે ઉદય થાય તે સ્થિતિના ક્ષયવડે થયેલો ઉદય કહેવાય છે. તેનું બીજું નામ અસંપ્રાપ્ત્યુદય અથવા ઉદયોદય છે. તે ઉદય જ્યારે પ્રવર્ત્તતો હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયોગવડે ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનોમાં રહેલા દલિકોને ખેંચી ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે જે અનુભવે તે બીજો પ્રયોગથી થયેલો ઉદય કહેવાય છે. તેનું બીજુ નામ સંપ્રાપ્ત્યુદય અથવા ઉદીરણોદય છે. તાત્પર્ય એ કે અબાધાકાળના ક્ષય થવાવડે સ્વભાવિક રીતે થયેલો ઉદય, અને તે ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયત્નવડે થયેલો ઉદય એમ ઉદય બે પ્રકારે થાય છે. અહિં સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ઉપર જે ઉદયના બે પ્રકાર બતાવ્યા તેનું કારણ એ કે જેટલા સ્થાનકોને ઉદીરણાથી અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે એ બતાવવું છે. તે સ્થિતિનો ઉદય

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અબાધાકાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે કોઈ પણ કર્મ ઉદયમાં આવે જ. કારણ કે અબાધાકાળમાં વિવક્ષિત પ્રકૃતિના દલિકો ગોઠવાયા નથી એટલે અબાધાકાળમાં તો ઉદય ન જ થાય પરંતુ તે ઉપરના સ્થાનકોમાં દલિકો ગોઠવાયેલા હોવાથી તે સ્થાનોમાં જ્યારે જીવ જાય ત્યારે તે દલિકોનો ઉદય જરૂર થાય તો પછી ઉપર જે હેતુઓ બતાવ્યા તેની જરૂર શું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે—અબાધાકાળ ઉપરના સ્થાનકોમાં જ્યારે જીવ જાય ત્યારે ઉપરના કારણોના અભાવે પ્રદેશોદય થાય, પરંતુ રસોદય તો ઉપરના કારણો મળે જ થાય. ઉપરોક્ત કારણો રસોદયના છે એમ સમજવું

સામાન્ય રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં સ્થિતિનો ઉદય એટલે તે તે સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોનો ઉદય એ અર્થ છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જે જે સ્થાનકોમાં ભોગવવા માટે દલિકની રચના થઇ છે તેમાંનું કોઇપણ સ્થાનક ઉદીરણાવડે તદ્દન ખાલી કરતો નથી પરંતુ તે તે સ્થાનકોમાંના દલિકોને યોગના પ્રમાણમાં ખેંચીને ઉદયાવલિકાના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરે છે. તેમાં વધારેમા વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે અને ઓછામાં ઓછા જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે. ઉદીરણા કરણવડે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે તે નીચેની ગાથામાં સમજાશે. ૧૦૨

ઉદીરણાકરણવડે વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયવડે એક વધારે સ્થાનકના દલિક અનુભવે છે તે કહે છે—

उद्दीरणजोग्गाणं अब्भहियठिइए उदयजोग्गाओ ।

उदीरणायोग्याभ्योऽभ्यधिकाः स्थित्या उदययोग्याः

અર્થ—ઉદીરણાયોગ્ય સ્થિતિથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિ એક સ્થિતિસ્થાનકવડે અધિક છે

ટીકાનુ૦—ઉદીરણાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાયોગ્ય જે સ્થિતિઓ છે, તેનાથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિઓ ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિવડે અધિક છે. એટલે કે ઉદીરણાવડે વધારેમા વધારે જેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે તેનાથી ઉદયવડે એક સ્થિતિસ્થાનકના અધિક દલિકો અનુભવે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્યારે બંધાય ત્યારે અબાધાકાળમાં પણ પૂર્વે બંધાયેલું કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે દલિક છે. કેમકે અબાધાકાળ તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિનો હોય છે સંપૂર્ણ કર્મલતાનો હોતો નથી. દાખલા તરીકે-જે સમયે મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું બંધાય ત્યારે તે સમયથી આરંભી તેનો ત્રણ હજારવરસનો અબાધાકાળ હોય છે. પરન્તુ સંપૂર્ણ મતિજ્ઞાનાવરણીયનો હોતો નથી. કેમકે પૂર્વે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીય કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે તેની દલિકરચના તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયના અબાધાકાળમાં પણ હોય છે. તેથી જ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે બંધાવલિકા પૂર્ણ થાય બાદ તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનકને વિપાકોદયવડે અનુભવ કરતો આત્મા તે સમયથી આરંભી ઉદયાવલિકા ઉપરના સમગ્ર સ્થિતિસ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે. અને ઉદીરીને અનુભવે છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય

તેની પછીના સ્થાનકને રસોદયે અનુભવતો ઉદયવલિકા ઉપરના [1]બંધાવલિકા [2]ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના જેટલા સમયો થાય તે તમામ સ્થિતિસ્થાનકમાં રહેલા દલિકને યોગના પ્રમાણમાં ખેંચી તેને ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે મેળવિ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ઉદયાવલિકા હીન શેષ સઘળી સ્થિતિની ઉદય અને ઉદીરણા તુલ્ય છે. કેમકે જેટલા સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિકો ખેંચ્યા તે દરેકનો અનુભવ તો થવાનો જ છે તેથી તે સ્થાનકોની અપેક્ષાએ ઉદય ઉદીરણા તુલ્ય છે. માત્ર ઉદયમાં એકસ્થાનક વધારે છે. કેમકે જે સ્થિતિસ્થાનને અનુભતો ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે, તે સ્થાનક ઉદયાવલિકા અંતર્ગત હોવાથી તેની ઉદીરણા થતિ નથી તેમાં તો માત્ર ઉદય જ પ્રવર્ત્તે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની ઉદીરણાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય વેદ્યમાન સમયમાત્ર સ્થિતિવડે અધિક છે. એક સમય જ અધિક કહેવાનું કારણ આત્મા પ્રતિસમય ઉદયાવલિકામાંના એક એક સ્થાનકને જ અનુભવે તે છે. કોઇ કાળે આખી ઉદયાવલિકાના સ્થાનોને એક સાથે અનુભવતો નથી. બંધાવલિકા ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય [3]ઉદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો સમજવો. શેષ પ્રકૃતિઓનો તો સત્તાગત સ્થિતિને અનુસરીને સમજવો. તેમાં પણ ઉક્ત ન્યાયે ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિસ્થાનકવડે વધારે સમજવો.

હવે જઘન્ય સ્થિતિના ઉદય સંબંધે વિશેષ કહે છે—

हस्सुदओ एगठिईणं निद्दुणा एगियालाए ॥१०३॥

ह्रस्वोदयः एकस्थितीनां निद्रोनानामेकचत्वारिंशतः ॥ १०३ ॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રાહીન એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી એક સ્થિતિનો જે ઉદય તે જઘન્ય ઉદય સમજવો.

ટીકાનુ૦—પહેલા જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણાના કાળથી ઉદયનો કાળ વધારે કહ્યો છે તે એકતાલીસ પ્રકૃતિઓમાંથી પાંચ નિદ્રા બાદ કરતા શેષ મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર' આયુચતુષ્ક, સાત અસાતવેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય પંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અંતરાય પાચ, સંજ્વલનલોભ, ત્રણ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને મિથ્યાત્વમોહનીય, એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની છેલ્લી સમયમાત્ર સ્થિતિ રહે ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો.

---

૧ બંધાવલિકા એટલે જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી આવલિકા જેટલો જે કાળ તે.

૨ ઉદયાવલિકા એટલે ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકા પ્રમાણ કાળમાં ભોગવાય એવી જે સ્થાનરચના તે જે સમયે કર્મબંધાય તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા પર્યંત તે બંધાયેલ કર્મમાં કોઈ કરણ પ્રવર્તતું નથી તેમજ ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકાકાળમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મદલોમા પણ કોઇ કરણ લાગતુ નથી

એટલે કે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જેનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો તથા આયુચતુષ્ક જ્ઞાનાવરણપંચક અંતરાયપંચક દર્શનાવરણચતુષ્ક સંજ્વલન-લોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ સઘળી પ્રકૃતિઓની સ્થિતિનો ક્ષય થતા થતા સત્તામાં છેલ્લું એક સ્થિતિસ્થાનક જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તેને વેદતા તેઓનો જઘન્યસ્થિતિનો ઉદય સમજવો. અને ત્રણ વેદ તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા જ્યારે છેલ્લો એક સમય શેષ રહે ત્યારે તેને ભોગવતા તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો. જો કે નિદ્રા પંચકનો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધિ વચગાળામાં કેવળ ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા હોતિ નથી એટલે તેટલા કાળના છેલ્લે સમયે તે એક સ્થાનકને અનુભવતા જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય કેમ ન કહ્યો? એ શંકા અહિં થઈ શકે છે, પરંતુ તે શંકા અસ્થાને છે કારણ કે અહિં જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય તેને કહેવામાં આવ્યો છે કે કોઇપણ એવા એક સ્થાનકનો અનુભવ કરે કે જેને વેદતા તેની અંદર તે સમયે બીજા કોઇપણ સ્થાનકના દલિક મળી શકતા ન હોય. જેમ કે—બારમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના છેલ્લા સ્થાનકને જ્યારે વેદે છે ત્યારે તે સમયે તેની અંદર અન્ય કોઇસ્થાનકનું દલિક મળતુ નથી. અહિં પાંચ નિદ્રાઓ તે જો કે શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી કેવળ ઉદય હોય છે છતા સત્તામાં ઘણી સ્થિતિ હોવાથી અપવર્તનાવડે ઉપરના સ્થાનકના દલિકો મળી શકે છે અને તેનો પણ ઉદય થાય છે શુદ્ધ એક સ્થિતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તેનું વર્જન કર્યું છે. શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદય અને ઉદીરણા સાથેજ શરૂ થાય છે, અને સાથેજ બંધ થાય છે. તેથી તે પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિત્યુદીરણા તેજ જઘન્ય સ્થિત્યુદય સમજવો. માત્ર ઉદય પ્રાપ્ત એક સ્થાનક વધારે લેવું. તેમજ સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા આદિ જે અહિં નથી કહેવામાં આવ્યું તે સઘળું સ્થિતિ ઉદીરણામા જેમ કહ્યુ છે તેમ અહિં પણ સમજવું. ૧૦૩

આ રીતે સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે અનુભાગોદયનું સ્વરૂપ કહે છે—

अणुभागुदओवि उदीरणाए तुल्लो जहन्नयं नवरं ।
आवलिगंते सम्मत्तवेयखीणंतलोभाणं ॥ १०४ ॥

अनुभागोदयोऽप्युदीरणायाम्तुल्यः जघन्यं नवरम् ।
आवलिकान्ते सम्यक्त्ववेदक्षीणान्तलोभानाम् ॥ १०४ ॥

અર્થ—અનુભાગનો ઉદય પણ તેની ઉદીરણાની તુલ્ય સમજવો. માત્ર સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભના જઘન્ય રસનો ઉદય તે તે પ્રકૃતિની છેલ્લી આવલિકાના ચરમ સમયે જાણવો.

ટીકાનુ૦—અનુભાગના ઉદયનું સ્વરૂપ અનુભાગની ઉદીરણાની જેમ સમજવું. એટલે કે જે રીતે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસની ઉદીરણા ઉદીરણાકરણમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહેશે તે રીતે અહિં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસનો ઉદય પણ કહેવો. શું ઉદીરણાકરણમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે સઘળું અહિ કહેવું કે તેમાં કંઇ વિશેષ છે? તો કહે છે કે આટલો વિશેષ છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય તે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને અંતરાય પાંચ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભ તેટલી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસનો ઉદય પોતપોતાની છેલ્લી આવલિકાના ચરમ સમયે સમજવો તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ટય, ત્રણવેદ, સંજ્વલનલોભ, અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ઓગણીશ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અંતકાળે ઉદીરણા નષ્ટ થયા બાદ સત્તામા જ્યારે એક આવલિકામાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય રસનો ઉદય સમજવો. ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય અને જઘન્ય રસનો ઉદય બંને સાથે જ થાય છે ૧૦૪

આ રીતે ઉદીરણાની ભલામણ કરીને અનુભાગોદય કહ્યો. હવે પ્રદેશોદય કહેવો જોઈએ. તેમાં આ બે અર્થાધિકાર છે. સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમા સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધી, અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબધી. તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધી સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરવા આ ગાથા કહે છે—

अजहन्नोऽणुक्कोसो चउह तिहा छण्ह चउव्विहो मोहे ।
आउस्स साइअधुवा सेसविग्गप्पा य सव्वेसिं ॥१०५॥

अजघन्योऽनुत्कृष्टश्चतुर्द्धा त्रिधा पण्णां चतुर्विधौ मोहे ।
आयुषः साद्यध्रुवाः शेषविकल्पौ च सर्व्वेषाम् ॥ १०५ ॥

અર્થ—આયુ અને મોહનીય વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે, અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે. મોહનીય કર્મના તે બંને ચાર પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો અને સઘળા કર્મના શેષ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મવિના શેષ ૭ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—કોઇ એક ક્ષપિત[1] કર્માંશ આત્મા દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો[2] ત્યાં સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઇને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ઘણા પ્રદેશની ઉદ્વર્ત્તના કરે. ઉદ્વર્ત્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોમાં ગોઠવે. ત્યાર પછી બંધને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પહેલે સમયે પૂર્વોક્ત ૭ કર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. તે જઘન્ય પ્રદેશોદય પહેલા સમયે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય પ્રદેશોદય બીજા સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા તેજ ૭ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—આ ૭ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેવાશે તે ગુણિતકર્માંશ[3] આત્માને પોતપોતાના ઉદયને અંતે ગુણશ્રેણિના [4]શિરભાગમાં

---

૧ ક્ષપિત કર્માંશ એટલે ઓછામાં ઓછા કર્માંશની સત્તાવાળો આત્મા. તે ભવ્યજ હોય છે. તેનો ઉપાય સંક્રમણ કરણમા કહેશે.

૨ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા સીધો એકેન્દ્રિયમાં ન જાય, પરંતુ દેવલોકમાં જાય માટે દેવલોકમા જવાનું કહ્યુ. જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમા હોય છે. કારણ કે યોગ અત્યંત અલ્પ હોવાથી વધારે ઉદીરણા કરી શકતો નથી. બેઇન્દ્રિયાદિમાં યોગ વધારે હોવાથી ઉદીરણા વધારે થાય એટલે વધારે પ્રમાણમા ભોગવાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે દેવલોકમાંથી એકેન્દ્રિયમા જવાનું કહ્યુ. નીચેના સ્થાનકોના દલિકો ઉપરના સ્થાનકમાં જ્યારે ગોઠવાય ત્યારે નીચેના સ્થાનકોમા દલિકો ઓછા રહે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થઇ શકે માટે ઉદ્વર્ત્તના કરવાનું જણાવ્યું. જે કર્મ દલિકો બંધાય અને ઉદ્વર્ત્તિત થાય તેની જો આવલિકા પૂર્ણ થાય તો તે ઉદીરણા યોગ્ય થાય અને જો ઉદીરણા થાય તો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે તે થતા પહેલા અને અલ્પ યોગ પ્રથમ સમયે હોય માટે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યુ છે.

વર્ત્તતા હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માત્ર એક સમયજ હોય છે માટે સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. અને તે સર્વદા પ્રવર્ત્તતો હોવાથી અનાદિ છે. કારણ કે જ્યાં સુધિ આત્માએ જે ગુણસ્થાનકના જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કર્યું નથી ત્યાં સુધિ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તથા અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યને સાંત છે. તથા મોહનીયકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારનો પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—ક્ષપિત કર્માંશ આત્માને અંતરકરણ જ્યારે કરે ત્યારે અંતરકરણને અન્તે આવલિકા માત્ર કાળમાં જે ગોપુચ્છાકારે[1] દલરચના થાય છે તે [2]આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક સમયજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. ગુણિત કર્માંશ આત્માને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે માત્ર છેલ્લે સમયેજ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે તથા આયુના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે ભેદો સાદિ અને સાંત ભાગે છે. કારણ કે એ ચારે ભેદો યથાયોગ્ય રીતે નિયતકાળ પર્યંત પ્રવર્ત્તે છે. તથા પૂર્વોક્ત છ અને મોહનીય એ સઘળા કર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યરૂપ શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. કેમ કે અમુક નિયત સમયપર્યંતજ તે પ્રવર્ત્તે છે. તેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્ય કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે. આ રીતે મૂળ કર્મ સંબંધે આદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. ૧૦૫

રીતે નામ ગોત્ર અને વેદનીયકર્મની તેરમાના ચરમ સમયે ચૌદમા ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ ગુણશ્રેણિ કરે છે એટલે ચૌદમા ગુણસ્થાનકનો છેલ્લો સમય એ ત્રણ કર્મની ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ છે એટલે તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

૧ ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ જે દલરચના થાય છે તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે. અને ઉદય સમયમાં વધારે અને પછી પછીના સમયે અલ્પ અલ્પ જે નિષેકરચના થાય તે ગોપુચ્છાકાર દલરચના કહેવાય છે.

૨ અંતરકરણનો સમધિક આવલિકાકાળ શેષ રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકો ખેંચી અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં તે દલિકને ગોપુચ્છાકાર ગોઠવે છે તે સમધિકકાળ પૂર્ણ થાય અને છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે મોહનીયનો ઉદય થાય એટલે તે આવલિકાના છેલ્લા સમયે અલ્પ પ્રદેશો ગોઠવેલા હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કરે છે—

अजहन्नोणुक्कोसो धुवोदयाणं चउह तिहा चउहा ।
मिच्छत्ते सेसासिं दुविहा सव्वे य सेसाणं ॥ १०६ ॥

अजघन्योऽनुत्कृष्टः ध्रुवोदयानां चतुर्द्धा त्रिधा चतुर्द्धा ।
मिथ्यात्वस्य शेषौ आसां द्विविधाः सर्व्वे च शेषाणाम् ॥ १०६ ॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે, અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના તે બંને વિકલ્પો ચાર ભાંગે છે. તથા આ-સઘળી પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો, અને શેષ પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગે છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વ રહિત શેષ તૈજસ કાર્મણ સપ્તક,વર્ણાદિ વીશ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરૂલઘુ, નિર્માણ જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પંચક એ સુડતાલીસ ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે. તે આ પ્રકારે-ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ દેવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની ઉદ્વર્ત્તના કરે, અને બન્ધને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો દેવતાઓને બંધાવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય [1]સમજવો. તે જઘન્ય પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય થતો હોવાથી તે સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય હોય છે. તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે ક્ષપિત કર્માંશ થઇ દેવગતિમાંથી જેઓ એકેન્દ્રિયમાં નથી ગયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત, અને ભવ્ય સાંત અજઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. તથા પૂર્વે કહી તેજ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે-ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયને

અંતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. તે સર્વદા થતો હોવાથી અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા મિથ્યાત્વનો અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન કરતા જેણે અંતરકરણ કર્યું છે, એવો ક્ષપિત કર્માંશ કોઈ આત્મા ઉપશમ સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય, તેને અંતરકરણનો કંઈક અધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે છેલ્લી આવલિકામાં જે ગોપુચ્છાકાર દળરચના થાય છે, તેના છેલ્લા સમયે વર્ત્તતા જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે તે એક સમય માત્ર થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે તેનાથી બીજે સમયે પ્રવર્ત્તતો હોવાથી સાદિ અથવા વેદક સમ્યકત્વથી પડતા પણ અજઘન્ય પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનંત અને ભવ્યને સાંત હોય છે. તથા દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તમાન કોઈ ગુણિતકર્માંશ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે એટલે તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે અને તે કરીને ત્યાં સુધિ જાય, યાવત્ બંને ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ પ્રાપ્ત થાય. તે વખતે ત્યાથી પડી કોઈ મિથ્યાત્વે જાય તેને તે બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો અનુભવ કરતા મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, અથવા વેદક સમ્યકત્વથી પડતા પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અને મિથ્યાત્વમોહનીયના શેષ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે બંનેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યનો વિચાર કરવાના પ્રસંગે કર્યો છે. તથા બાકીની અધ્રુવોદયિ એકસો દશ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ છે. ૧૦૯

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરી હવે સ્વામિત્વનો વિચાર

૧ જે સમયે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત આત્મા પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો રહે છે. એટલે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત ચડતિ ચડતિ ગુણશ્રેણિ કરે છે. હવે તે દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તતો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે અને તન્નિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને પણ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવશ્ય પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામવાળોજ રહે છે, અને ચડતિ ચડતિ ગુણશ્રેણિ કરે છે તે બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગને જે સમયે પહોંચવનો હોય તે પહેલા પડીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તે શીરભાગનો અનુભવ કરતા મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે

કરવો જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે.—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ, અને જઘન્ય પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયનો સ્વામિ કોણ છે? તેને પ્રતિપાદન કરવા માટે સંભવતિ સઘળી ગુણશ્રેણિઓ બતાવે છે—

संमत्तदेससंपुन्नविरइउप्पत्तिअणविसंजोगे ।
दंसणखवगे मोहस्स समणे उवसंतखवगे अ ॥१०७॥
खीणोइतिगे असंखगुणिय गुणसेढिदलिय जहक्कमसो ।
सम्मत्ताईणेक्कारसण्ह कालोउ संखंसे ॥ १०८ ॥

सम्यक्त्वदेशसम्पूर्णविरत्युत्पत्त्यणविसंयोजनेषु ।
दर्शनक्षपके मोहस्य शमने उपशान्ते क्षपके च ॥ १०७ ॥
क्षीणादित्रिके असंख्यातगुणितं गुणश्रेणिदलिकं यथाक्रमशः ।
सम्यकत्वादीनामेकादशानां कालस्तु संख्येयांशः ॥ १०८ ॥

અર્થ—સમ્યકત્વ, દેશવિરતિ, અને સર્વવિરતિ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતા, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા, ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશમાવતા, ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે, ચારિત્રમોહનો ક્ષય કરતા. અને ક્ષીણમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે એમ અગિઆર ગુણશ્રેણિ થાય છે. તથા તે સમ્યકત્વાદિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમાં દળરચના અનુક્રમે અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણ થાય છે, અને કાળ અનુક્રમે સંખ્યાતમો સંખ્યાતમો ભાગ છે.

ટીકાનુ૦—ઉદય સમયથી આરંભી પછી પછીના સમયમાં અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણાકારે જે દળરચના થાય તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે. તેવી ગુણશ્રેણિઓ અગીઆર છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ત્રણ કરણ થાય છે તેમાં અપૂર્વકરણે તથા અનિવૃત્તિકરણે ગુણશ્રેણિ થાય છે. અને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે, ત્યારે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે સમ્યકત્વ નિમિત્તે થતી પહેલી ગુણશ્રેણિ.

૨-૩ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉત્પન્ન થયા પછી પણ આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવશ્ય ચડતા પરિણામવાળો રહે છે અને ત્યારે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિ છે. કે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી જ્યાં સુધિ તે ગુણ રહે ત્યાં સુધિ ગુણશ્રેણિ થાય છે પરંતુ તે પરિણામાનુસાર થાય છે. અને શરૂઆતના અંતર્મુહૂર્ત્તમાં અવશ્ય પ્રવર્ધમાન ગુણશ્રેણિ થાય છે. સર્વવિરતિ નિમિત્તે

ગુણશ્રેણિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત બંને ગુણસ્થાનકે થાય છે.

૪ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ચોથી [1]ગુણશ્રેણિ.

૫ તથા સાતમે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે પાંચમી ગુણશ્રેણિ.

૬ ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે છઠ્ઠી ગુણશ્રેણિ. (આ વિષયમાં પાંચમાં કર્મગ્રંથની ગાથા ૮૨ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરનાર ઉપશમ શ્રેણિપર ચડેલો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્ત્તિ આત્મા કહેવાય છે. તેને મોહ ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે છઠ્ઠી ગુણશ્રેણિ.)

૭ તથા ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે સાતમી ગુણશ્રેણિ.

૮ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે આઠમી ગુણશ્રેણિ. (અહિં પણ તેજ ૮૨મી ગાથાની ટીકામાં લખ્યું છે કે—મોહનીયનો ક્ષય કરનાર ક્ષપક શ્રેણિપર ચડેલો અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા કહેવાય છે ત્યાં ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે આઠમી ગુણશ્રેણિ.)

૯ તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે નવમી ગુણશ્રેણિ.

૧૦ સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકે થતિ જે ગુણશ્રેણિ તે દશમી ગુણશ્રેણિ.

૧૧ તથા અયોગિકેવળિ સંબંધે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે અગીઆરમી ગુણશ્રેણિ.[2]

આ સમ્યક્ત્વાદિ સંબંધિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમાં જે દળરચના થાય છે તે અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ગુણશ્રેણિ થાય અને તેમાં જે દળરચના થાય તે પરિણામની

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના જો કે ચોથાથી સાતમા પર્યંત થાય છે, પરંતુ સાતમા ગુણસ્થાનકવાળો આત્મા અનંતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોવાથી અને સર્વવિરતિનિમિત્ત થતી ગુણશ્રેણિથી અસંખ્યાતગુણ નિર્જરા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરનાર કરે છે એમ કહ્યું હોવાથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અહિં ગ્રહણ કરવિ એ પ્રમાણે દર્શનમોહનીયની ક્ષપણાદિ નિમિત્તે સાતમે ગુણસ્થાનકે થતી ગુણશ્રેણિજ ગ્રહણ કરવિ

૨ સયોગિના અંતે જે અયોગિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે અયોગિની ગુણશ્રેણિ લેવાની છે કારણ કે અયોગિ ગુણસ્થાનકે યોગના અભાવે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દળ ઉતારવા, અને નીચેના સ્થાનકોમાં ગોઠવવા એ કોઇપણ પ્રકારની ક્રિયા થતી નથી પરંતુ સયોગિને અંતે જે પ્રમાણે ગોઠવી ગયા છે તેને તેજ પ્રમાણે એક પણ દળ ઉંચું નીચું કર્યા વિના ભોગવે છે.

મંદતા હોવાથી અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે. તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાતગુણ દળરચના થાય છે. કારણ કે ત્યાં પરિણામ અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિનિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાતગુણ દળરચના થાય છે. એ પ્રમાણે પછી પછીની ગુણશ્રેણિમાં ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ દળરચના અયોગિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ પર્યંત કહેવી. તથા એ સમ્યકત્વાદિ ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અનુક્રમે સંખ્યેય ગુણહીન સંખ્યેયગુણહીન કહેવો. તે આ પ્રમાણે—સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થતા થતિ ગુણશ્રેણિનો કાળ સૌથી વધારે છે. તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગ છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધિ કહેવું યાવત્ સયોગિની ગુણશ્રેણિના કાળથી અયોગિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાત ગુણહીન છે. તાત્પર્ય એ કે સમ્યકત્વ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ દીર્ઘ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત ભોગવાય તેવી અને અલ્પ દળરચના—પ્રદેશ પ્રમાણ જેની અંદર રહ્યું છે તેવી કરે છે. તેનાથી સંખ્યાત ગુણહીન અંતર્મુહૂર્ત્તમા ભોગવાય તેવી અને અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના વાળી દેશવિરતિ નિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે છે. એ પ્રમાણે સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન અંતર્મુહૂર્ત્તમાં વેદવા યોગ્ય અને અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ વધારે દલિક રચના વાળી ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિ કરે છે. અહિં કોઇ શંકા કરે કે અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ દલિક કેમ ઘટે ? સરખું કે ન્યૂન કેમ નહિ ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન કરતો આત્મા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તેને પરિણામની મંદતા હોવાથી અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે દળરચના થાય, તેમા દલિક અલ્પ પ્રમાણમાં હોય છે. અને સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થયા બાદ જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે પૂર્વોક્ત ગુણશ્રેણિની

અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ દળ વાળી હોય છે કારણ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા અને થયા બાદ થતિ ગુણશ્રેણિમાં દલિકની રચનાનું તારતમ્ય હોય છે. તેનાથી પણ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના વાળી હોય છે. કારણ કે સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ દેશવિરતિ આત્મા અત્યંત વધારે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે કારણ કે દેશવિરતિથી સર્વવિરતિ આત્મા અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સંયતને અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરતા થતિ ગુણશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી છે. કારણ કે પૂર્વથી અત્યંત વિશુદ્ધિવાળો આત્મા છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વધતિ વધતિ વિશુદ્ધિ હોવાથી આગળ આગળની ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચના થાય છે, પરંતુ સમાન કે ન્યૂન થતિ નથી. અને તેથીજ ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તમાન જીવો અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ અધિક કર્મની નિર્જરા કરનારા હોય છે. ૧૦૮

હવે કઇ ગુણશ્રેણિઓ કઇ ગતિમાં હોઇ શકે છે તેના નિરૂપણમાટે આ ગાથા કહે છે—

झत्ति गुणाओ पडिए मिच्छत्तगयंमि आइमा तिन्नि।
लभंति न सेसाओ जं झीणासुं असुभमरणं ॥ १०९ ॥

झटिति गुणात् पतिते मिथ्यात्वं गते आद्यास्तिस्रः ।
लभ्यन्ते न शेषा यत् क्षीणास्वशुभमरणम् ॥ १०९ ॥

અર્થ—આત્મા શીઘ્ર ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને તરતમાં જ મરણ પામે તો આદિની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે, શેષ સંભવતિ નથી. કારણ કે તેનો ક્ષય થયે છતેજ અશુભ મરણ થાય છે.

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્મા શીઘ્ર સમ્યક્ત્વાદિ નિમિત્તે થતિ ગુણશ્રેણિ કર્યા પછી તરતમાં જ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાંથી પણ તરતમાં જ અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણ પામી નારકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં અલ્પ કાળ પર્યંત ઉદયને આશ્રયી શરૂઆતની [1]સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ

પ્રદેશોદય હોઇ શકે છે એ જણાવવું છે અમુક ગતિમાં અમુક ગુણશ્રેણિ લઇ જાય છે એ બતાવવાનું કારણ પણ તે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે એ છે

૧ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી દળરચના કેટલીક બાકી હોય અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે તેનો પણ અમુક ભાગશેષ હોય અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે ત્યાંથી તરતમાંજ પડી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાંથી પણ તરતમાંજ મરણપામી નરકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં આત્માએ ત્રણે ગુણ નિમિત્તે થયેલી દળરચના ક્ષયને ગયેલી હોવાથી ઉદય આશ્રયી એમ ત્રણે ગુણશ્રેણિઓના દલિકો સંભવે છે

નિમિત્તે થયેલી ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ સંભવે છે. એટલે કે એ ત્રણ ગુણનિમિત્તે થયેલી દળરચનાનો નારકાદિ ભવોમાં સંભવ છે અને એ દળરચનાનો સંભવ હોવાથી તેનો ઉદય પણ સંભવે છે, બાકીની ગુણશ્રેણિઓ સંભવતિ નથી. કારણ કે નારકાદિ ભવ અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણ પ્રાપ્ત કરતા થાય છે. ઉક્ત ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ જ્યાં સુધિ હોય ત્યાં સુધિ અપ્રશસ્ત મરણ થતું નથી, પરંતુ તે ગુણશ્રેણિઓ દૂર થયા પછીજ થાય છે. માટે શરૂઆતની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓજ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે, શેષ સંભવતિ [1]નથી ૧૦૯

આ પ્રમાણે ગુણશ્રેણિઓ કહી. હવે કોણ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને કોણ જઘન્ય કરે છે? તેનો વિચાર કરે છે—

उक्कोस पएसुदयं गुणसेढीसीसगे गुणियकम्मो ।
सव्वासु कुणइ ओहेण खवियकम्मो पुण जहन्नं ॥११०॥

उत्कृष्टप्रदेशोदयं गुणश्रेणिशिरसि गुणितकर्म्मांशः ।
सर्व्वासां करोत्योघेन क्षपितकर्म्मांशः पुनः जघन्यम् ॥११०॥

અર્થ—સામાન્ય રીતે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિને શીરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે, અને ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનુ૦—ષષ્ઠી અને સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ પ્રત્યે અભેદ હોવાથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઓઘે—સામાન્યતઃ-ઘણે ભાગે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય કરે છે. એટલે કે ઘણે ભાગે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્ત્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. અને પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને થાય છે. ગુણિતકર્માંશ અને ક્ષપિતકર્માંશ કોને કહેવા? તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. ૧૧૦

હવે સઘળી પ્રકૃતિઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तवेयसंजलणयाण खीणंत दुजिणअंताणं ।
लहु खवणाए अंते अवहिस्स अणोहिणुक्कोसो ॥१११॥

---

૧ ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડી પહેલે આવી અપ્રશસ્ત મરણવડે મરણપામી અન્ય નારકાદિ ભવોમાં ગુણશ્રેણિ લઇ જાય તો શરૂઆતની ત્રણજ લઇ જાય છે. પરંતુ ઉપરના ગુણસ્થાનકેજ મરણપામી ચોથું ગુણઠાણું લઇ દેવલોકાદિમાં જાય તો અન્ય પણ ગુણશ્રેણિ લઇ જાય છે. જેમકે ઉપશમશ્રેણિમાં મરણ પામી તેને નિમિત્તે થયેલી ગુણશ્રેણિ લઇ અનુત્તર વિમાનમાં જાય છે.

सम्यक्त्ववेदसंज्वलनानां क्षीणान्तानां द्विजिनान्तानाम् ।
लघुक्षपणयाऽन्ते अवधेरनवधिकस्योत्कृष्टः ॥ १११ ॥

અર્થ—સમ્યકત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, અને સજવલન કષાયનો,તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો, તથા બે જિનેશ્વરને—સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિને જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓના. લઘુક્ષપણાવડે ક્ષય કરતા તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયના અંતસમયે ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિદ્વિકનો જેને અવધિજ્ઞાન નથી થયું તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાનુ૦—સમ્યકત્વમોહનીય, ત્રણવેદ, અને સંજ્વલન ચતુષ્ક, એ આઠ પ્રકૃતિઓને લઘુક્ષપણ.વડે ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અહિં ક્ષપણા બે પ્રકારે છે-૧ લઘુક્ષપણા, અને ૨ ચિરક્ષપણા તેમાં સાત માસ અધિક આઠ વરસની ઉમરનો કોઇ ભવ્યાત્મા સંયમનો સ્વીકાર કરે તે સ્વીકાર્યાબાદ અંતર્મુહૂર્ત્તકાળેજ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે લઘુક્ષપણા કહેવાય છે. અને જે ઘણા લાંબા કાળે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને સંયમપ્રાપ્ત કર્યા પછી ઘણો કાળ ગયા બાદ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે ચિરક્ષપણા કહેવાય છે. દીર્ઘકાળે જે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર પછી દીર્ઘકાળે જે ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણાદિવડે ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે થોડાજ બાકી રહે છે તેથી ચિરક્ષપણાવડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકતો નથી. માટેજ લઘુક્ષપણાવડે ખપાવવાને ઉદ્યમવંત થયેલાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. જે આત્મા ઓછામાં ઓછા જેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળેજ ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણાદિવડે ઘણા કર્મ પુદ્ગલો ઓછા કરવાનો સમય મળી શકયો હોતો નથી તેથી સત્તામાં વધારે કર્મપુદ્ગલો હોય છે એટલે તેવા ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે પ્રકૃતિના ઉદયના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે ઉપરોક્ત હકીકતને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે કહે છે-- ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કરૂપ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો લઘુક્ષપણાવડે ખપાવવા ઉદ્યમવંત થયેલા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ક્ષપક આત્માને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેને અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન થયું નથી તેને હોય છે. કારણ કે અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા ઘણા કર્મપુદ-

ગલોનો તથાસ્વભાવે ક્ષય થાય છે, તેથી અવધિજ્ઞાનિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોતો નથી, માટેજ અવધિલબ્ધિ રહિત આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. તથા બે જીન એ પદવડે સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે લેવાના છે. તેમાં સયોગિ કેવળિને જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે ઔદારિક સપ્તક, તૈજસકાર્મણસપ્તક, સંસ્થાન ષટ્ક, પ્રથમ સંઘયણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અગુરૂલઘુ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અને નિર્માણરૂપ બાવન પ્રકૃતિઓનો ગુણિતકર્માંશ સયોગિકેવળિ ભગવાનને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તથા સુસ્વર દુઃસ્વરનો સ્વરના નિરોધકાળે, અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉચ્છ્વાસના નિરોધ કાળે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. સ્વર અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ કરતા જે સમયે છેલ્લો ઉદય હોય, તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે. તથા અયોગિકેવળિને જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે અન્યતર વેદનીય મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ બાર પ્રકૃતિઓનો ગુણિતકર્માંશ અયોગિકેવળિને ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૧

पढमगुणसेढिसीसे निद्दापयलाण कुणइ उवसंतो ।
देवत्तं झत्ति गओ वेउव्वियसुरदुग स एव ॥ ११२ ॥

प्रथमगुणश्रेणिशिरसि निद्राप्रचलयोः करोत्युपशान्तः ।
देवत्वं झटिति गतः वैक्रियसुरद्विकस्य स एव ॥ ११२ ॥

અર્થ—પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન ઉપશાંતકષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા દેવપણાને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થયેલો તેજ આત્મા વૈક્રિય સપ્તક અને સુરદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનુ૦—પોતાની [1]પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતો ગુણિતકર્માંશ ઉપશાંત

---

૧ ગુણશ્રેણિ એટલે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમા અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે જે દળરચના થાય છે તે તે રચના અંતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોમાં થાય છે પહેલે સમયે જે દલિકો ઉપરના સ્થાનકોમાથી ઉતારે તેમાના ઉદય સમયમાં થોડા, પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતગુણા, તેનાથી પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતગુણા, યાવત્ અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ ગુણશ્રેણિના છેલ્લા સમયમા અસંખ્યાતગુણા ગોઠવે છે. બીજે સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પૂર્વ સમયથી અસંખ્યાતગુણા દલિક ઉતારે છે તેને પણ ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે એમ ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે ઉતારે છે અને ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સ્થાનકમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે અહિં એટલું સમજવાનું કે નીચે નીચેના સ્થાનકો ભોગવાઇને દૂર થાય એટલે શેષ શેષ સ્થાનકમા રચના થાય પરંતુ ઉપર સ્થાનકો વધતા નથી દાખલા તરીકે પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકોની ઉદય સમયથી

કષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા તેજ ગુણિતકર્માંશ ઉપશાંત કષાય આત્મા જે સમયે પોતાની પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરને પ્રાપ્ત કરશે તેની પહેલાના સમયે કાળધર્મ પામી દેવપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા વૈક્રિયસપ્તક અને દેવદ્વિક એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે ૧૧૨

तिरिएगंतुदयाणं मिच्छत्तणमीसथीणगिद्धीणं ।

આરંભી પાંચ હજાર સ્થાનકોમા ગુણશ્રેણિ દ્વારા રચના થઇ તો બીજે સમયે ઓગણપચાસમો નવ્વાણું સ્થાનકમા રચના થાય. એ પ્રમાણે એક એક ન્યૂન ન્યૂન સ્થાનકમા રચના થાય. લગભગ ઘણી ગુણશ્રેણિઓમાં દલિક ગોઠવવાનો આ ક્રમ છે. આની અંદર અંતર્મુહૂર્તનો છેલ્લો સમય અહિ અસત્કલ્પનાએ પાચ હજારમો સમય એ ગુણશ્રેણિનું શીર કહેવાય છે કારણ કે તે સ્થાનકમા બીજા કોઈ પણ સ્થાનકોથી વધારેમા વધારે દલિકો ગોઠવાયા છે. આ સ્થાનકને જ્યારે અનુભવતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. અહિં અગીઆરમે ગુણસ્થાનકે સ્થિર પરિણામ હોય છે એટલે કે અગીઆરમાંના પહેલે સમયે જેવા પરિણામ તેવાજ બીજા સમયે યાવત્ તેવાજ છેલ્લા સમયે હોય છે. તેથી ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પહેલા સમયે જેટલા દલિકો ઉતારે તેટલા જ બીજા સમયે ઉતારે યાવત્ તેટલા જ છેલ્લા સમયે ઉતારે છે અગીઆરમાંના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સમયોમાં—સ્થાનકોમા ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત ગુણાકારે ગોઠવે છે, બીજે સમયે જે ઉતારે છે તેને પણ તેજ ક્રમે ગોઠવે છે, માત્ર અહિ સરખા જ દલિકો ઉતારતો હોવાથી રચના સરખા જ પ્રમાણમાં થાય છે. તેમ જ અહિ એક એક સમય દૂર થાય તેમ ઉપર ઉપર એક એક સમય વધે છે એટલુ વિશેષ છે દાખલા તરીકે અગીઆરમાના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો તેના પહેલા સમયથી આરંભી સો સ્થાનકોમા ગોઠવાયા તેમ બીજે સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ સોમાંજ ગોઠવાય ત્રીજે સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ સોમાજ ગોઠવાય. તથા પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકો ઉદય સમયમા તેના પછીના સમયમા તેના પછીના સમયમા જેટલા જેટલા ગોઠવાયા હોય એજ પ્રમાણે બીજે સમયે ઉતારેલા દલિકો પણ ગોઠવાય છે. જેમકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકોમાથી ઉદય સમયે સો દલિકો બીજા સમયે પાંચસો ત્રીજા સમયે પંદરસો ગોઠવાયા હોય તો બીજા સમયે ઉતારેલા દલિકોમાથી પણ ઉદય સમયે સો દલિકો પછીના સમયે પાંચસો પછીના સમયે પંદરસો ગોઠવાય છે અહિ પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તમાન આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે એમ કહ્યું છે તેમાં પ્રથમ ગુણશ્રેણિનુ શિર એટલે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દલિકો ઉતારી જેટલા સ્થાનકોમાં ગોઠવે તેમાનો જે છેલ્લો સમય તે. તે સ્થાનકમાં અન્યની અપેક્ષાએ ઘણી રચના થયેલી હોય છે દાખલા તરીકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિકો સો સમયમા ગોઠવાયા માટે અગીઆરમા ગુણસ્થાનકનો સોમો સમય એ પ્રથમ એટલે પહેલા સમયે કરાયેલી ગુણશ્રેણિનુ શીર કહેવાય છે તે સમયે આત્મા પહોંચે એટલે નિદ્રાદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને નવાણુંમાં સમયે કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં જાય તે અનુત્તરદેવને દેવાયુના પહેલા જ સમયે વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

अपज्जत्तस्स य जोगे दुतिगुणसेढीण सीसाणं ॥११३॥

तिर्यगेकान्तोदयानां मिथ्यात्वानमीश्रस्त्यानर्द्धीनाम् ।
अपर्याप्तस्य च योगे द्वितीयतृतीयगुणश्रेणिशिरसोः ॥ ११३ ॥

અર્થ—તિર્યંચ ગતિમાં જ એકાંતે જેઓનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો, તથા મિથ્યાત્વ, મીશ્ર, અનંતાનુબંધિ અને થીણુદ્ધિત્રિકનો, તથા અપર્યાપ્તનામકર્મનો, બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિનો જ્યાં યોગ થાય ત્યાં વર્ત્તતા મિથ્યાદૃષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેવળ તિર્યંચોમાં જ હોય છે તે એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ નામકર્મ તથા મિથ્યાત્વમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મીશ્રમોહનીય, થીણુદ્ધિત્રિક, અને અપર્યાપ્તનામકર્મ, સઘળી મળી સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિના શિરનો યોગ જે સમયમાં થતો હોય તે સમયમાં વર્ત્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને થાય છે. માત્ર તે સમયે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય હોવો જોઇએ. તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે છે—કોઇ એક આત્માએ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી, ત્યાર પછી સયમ પ્રાપ્ત કરી સંયમ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાર પછી તે આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ ગુણેથી પઠી મિથ્યાત્વે ગયો અને ત્યાંથી અપ્રશસ્તમરણવડે મરણપામી તિર્યંગમા ઉત્પન્ન થયો. તે ગુણિતકર્માંશ તિર્યંચને જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો [1]યોગ થાય—એકત્ર મળે તે સમયે તિર્યંચગતિમાં જ

૧ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનો શિરભાગ કયો લેવો ? તેમજ તે બંનેના યોગનો કયો સમય લેવો તે સંબંધમા મને આ પ્રમાણે લાગે છે. જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તે સમયથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અવસ્ય પ્રવર્દ્ધમાન પરિણામવાળો આત્મા રહેતો હોવાથી ગુણશ્રેણિ પણ તેવીજ કરે છે. તેમાં દેશવિરતિના પહેલા સમયે જે દલિકો ઉતાર્યા અને જેટલા સમયમા તે દલિકોને ગોઠવ્યા તેમાંનો જે છેલ્લો સમય તેનેજ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર જે સમયે પ્રાપ્ત કરે તે સમયે જેટલા સમયમાં રચના કરે તેના છેલ્લા સમયને સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના શીર તરીકે લેવો. હવે તે બંનેના શિરભાગ એવી રીતે મળી શકે—દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ છતા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ તે તેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે કે સર્વવિરતિના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમા દળરચના થાય છે તેટલાજ સમયો શેષ હોય દાખલા તરીકે દેશવિરતિના પહેલા સમયે પંદરસો સમયમા ગુણશ્રેણિ થાય છે અને સર્વવિરતિના પહેલા સમયે પાચસો સમયમા થાય છે તો પંદરસો સમયમાના પહેલા હજાર સમય દેશવિરતિ ગુણઠાણે ગાળી સર્વવિરતિ ગુણઠાણે જાય. આ પ્રમાણે થવાથી દેશવિરતિ ગુણઠાણે પહેલે સમયે જે પંદરસો સમયોમા રચના થઇ તેમાનો પંદરસોમો સમય અને સર્વવિરતિ ગુણઠાણે પહેલે સમયે જે પાચસો સમયમા રચના થઇ

એકાન્તે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તે પૂર્વોક્ત સાતપ્રકૃતિઓનો અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો યથાયોગ્યરીતે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય છતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના સંબંધમાં મરણ પ્રાપ્ત કરીને [2]પણ જ્યારે દેશવિરતિ અને સર્વવિતિની ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો યોગ થાય તે કાળે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તકરે ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતો કોઇ મિશ્ર ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે તો મિશ્રમોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા મિથ્યાત્વે જાય કે ન જાય છતા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને થીણદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. કારણ કે થીણદ્ધિત્રિકનો પ્રમત્ત સંયત પર્યંત ઉદય હોય છે. તેથી જ બંને ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતો પ્રમત્ત હોય અને તેને થીણદ્ધિત્રિકમાંની કોઇ પણ નિદ્રાનો ઉદય થાય તો તેને પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. કદાચ પઠીને મિથ્યાત્વે જાય તો ત્યાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. માત્ર ગુણશ્રેણિના શિરભાગને જે સમયે પ્રાપ્ત થાય તે સમયે તેનો ઉદય હોવો જોઇએ. ૧૧૩

से काले अंतरकरणं होही अमरोय अंतमुहु परओ ।
उक्कोसपएसुदओ हासाइसु मज्झिमडण्हं ॥ ११४ ॥

तस्य काले अन्तरकरणं भविष्यत्यमरश्चान्तर्मुहूर्त्तात्परतः ।
उत्कृष्टप्रदेशोदयः हास्यादीनां मध्यमानामष्टानाम् ॥ ११४ ॥

અર્થ—જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તેને અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ હાસ્યાદિ છનો અને વચલા આઠ કષાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્માએ ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી, તેને અનિવૃત્તિકરણમાં જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તે દેવને ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતા હાસ્યરતિ

તેમાંનો પાંચસોમો સમય એ બંને એકજ આવી શકે. દેશવિરતિ ગુણઠાણે જેટલા સમયમા રચના થાય છે તેના સંખ્યાતમા ભાગના સમયમા સર્વવિરતિ ગુણઠાણે રચના થાય છે એટલે બંનેના શિરભાગનો યોગ થવામા કોઇ વિરોધ આવતો નથી. દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ગુણઠાણે પહેલા સમયે જેટલા સમયમાં રચના થાય છે તેના છેલ્લાસમયને ગુણશ્રેણિનું શીર તેટલા માટે કહ્યું છું કે તે ગુણઠાણે નીચે નીચેના સમયો ભોગવાઈ દૂર થાય તેમ તેમ ઉપર ઉપર સમય વધે છે અને રચનાના સમયની સંખ્યા કાયમ રહે છે.

૨. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મરણ પામીને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર અથવા મરણ પામ્યા સિવાય મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર એ બંનેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે એમ જણાવવા અહિં ટીકામાં अपि શબ્દ મૂકયો હોય તેમ લાગે છે.

અરતિ શોક ભય જુગપ્સા એ હાસ્ય ષટ્કનો તથા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ મધ્યમ કષાયાષ્ટકનો કુલ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉદયે વર્ત્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ગુણશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થાય છે માટે દેવમાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. ૧૧૪

हस्सट्ठिई बंधित्ता अद्धाजोगाइठिइनिसेगाणं ।
उक्कोसपए पढमोदयम्मि सुरनारगाऊणं ॥ ११५ ॥

ह्रस्वस्थितिं बद्ध्वा अद्धायोगादिस्थितिनिषेकाणाम् ।
उत्कृष्टपदे प्रथमोदये सुरनारकायुषोः ॥ ११५ ॥

અર્થ—અદ્ધા, યોગ, અને પહેલી સ્થિતિમાં દલિકનો નિષેક એ ત્રણેનું જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ હોય, અને જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરી મરણ પ્રાપ્ત કરી દેવ કે નારકી થાય, ત્યારે તેને પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં વર્ત્તતા દેવ અને નારકાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ૦—અદ્ધા-આયુનો બંધકાળ. યોગ-મન વચન અને કાયાદ્વારા પ્રવર્ત્તતું આત્મવીર્ય. અને પ્રથમ સ્થિતિ નિષેક એટલે બંધાતા આયુના પહેલા સ્થા-

૧ અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી ગુણશ્રેણિનું શીર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણના કાળથી વધારે કાળમાં ગુણશ્રેણિ થાય એ છે. અને અંતરકરણ શરૂ થતા પહેલા મરણ થાય એમ કહેવાનું કારણ નીચે કહ્યું છે. એટલે અહિં જે સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું ત્યારથી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદજ ગુણશ્રેણિનું શીર પ્રાપ્ત થાય. ગુણશ્રેણિનું શીર કયું કહેવાય ? તે પહેલા કહેવાયુ છે. અહિં એ શંકા થાય કે અંતરકરણ ક્રિયા જે સમયે શરૂ થાય તે પહેલાના સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કેમ કહ્યું ? ત્યાર પછી કેમ ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમા મને એમ લાગે છે કે જેટલા સ્થાનકોનું અંતરકરણ અહિં થવાનું છે તેની અંદરજ ગુણશ્રેણિ જેટલા સ્થાનકોમાં થાય છે તે દરેક સ્થાનકો આવી જતા હોવા જોઇએ અને જો એમ હોય તો તેનો શિરભાગ પણ અંતરકરણના દલિકો સાથે દૂર થાય એટલે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ. આંતરૂ પાડવાની ક્રિયા શરૂ હોય અને મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય કારણ કે આતરૂ પાડતા નાની મોટી સ્થિતિ વચ્ચે જેટલા સ્થાનકોનું આતરૂ પાડવાનું છે તે દરેક સ્થાનકમાંથી દલિકો ઉપાડે છે માટે દલિકો ઓછા થાય અને તેથી ગુણશ્રેણિના શિરભાગને પ્રાપ્ત કરવા છતા પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય. અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તો કહેવો છે માટે અંતરકરણ કર્યા પહેલા મરણ પામે એમ કહ્યું. ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ જો અંતરકરણ દલિકો સાથે દૂર ન થતો હોય તો અંતરકરણ કરતા કે અંતરકરણ કર્યા પછી મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે જો એમ હોય તો અંતરકરણ કરતા પહેલો મરણ પ્રાપ્ત કરે એમ કહેવાનું પ્રયોજન રહે નહિ તેથી ઉપરની કલ્પના મેં કરી છે

નકમાં થતિ દળ રચના. એ ત્રણ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદે હોય એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્ત્તતો વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુનો બંધ કરી શકે તેટલો કાળ આયુની જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરીને તેમજ આયુના પ્રથમ સ્થાનકમાં ઉત્કૃષ્ટ દલિકનો નિક્ષેપ કરીને મરણ પામી દેવ કે નારકી થાય તે દેવને દેવાયુનો અને નારકીને નારકાયુનો આયુની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય. કારણ કે દીર્ઘ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરાયા છે, અને પ્રથમ સ્થિતિમાં ઘણા ગોઠવાયા છે, માટે પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે. ૧૧૫

अद्धो जोगुक्कोसं बंधित्ता भोगभूमिगेसु लहुं ।
सव्वप्पजीवियं वज्जइत्तु ओवट्टिया दोण्हं ॥ ११६ ॥

अद्धायोगोत्कृष्टेन बद्ध्वा भोगभूमिगेषु लघु ।
सर्वाल्पजीवितं वर्जयित्वा अपवर्त्त्य द्वयोः ॥ ११६ ॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે ભોગભૂમિ સંબંધી આયુ બાંધીને મરણ પામી યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ છોડી શેષ આયુની શીઘ્ર અપવર્ત્તના કરે, કરીને અપવર્ત્તના થયા બાદ પ્રથમ સમયે તિર્યંચ અને મનુષ્યને ક્રમશઃ તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુ બાંધી શકે તેટલા કાળવડે અને વધારેમા વધારે જેટલા યોગ વડે આયુ બાંધી શકે તેટલા યોગ વડે ભોગભૂમિના તિર્યંચ અને મનુષ્ય સંબંધી કોઇ આત્માએ તિર્યંચનું અને કોઇ આત્માએ મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધીને મરણ પામે, મરણ પામીને એક ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય, અને બીજો ત્રણ પલ્યોપમના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને શીઘ્ર સર્વાલ્પજીવિત—ઓછામા ઓછું અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ આયુ વર્જીને શેષ પોતપોતાના સઘળા આયુની [1]અપવર્ત્તના કરણવડે અપવર્ત્તના કરીને અપવર્ત્તના

---

૧ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં યુગલિયાને આયુની અપવર્ત્તના થઇ શકે છે. પર્યાપ્તો થયા પછી થતિ નથી તેમાં પણ ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ રાખી બાકીના આયુનીજ અપવર્ત્તના થાય છે એટલેજ અંતર્મુહૂર્ત્ત વર્જી શેષ આયુની અપવર્ત્તના કરવાનું કહ્યું છે. આ બે આયુનો આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઇ શકે છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળવડે ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાંધ્યુ છે અને અપવર્ત્તના થતા અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ વર્જી ઉપરના સઘળા આયુના દલિકો અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળમા ગોઠવાયા તેમાં પણ પહેલા સ્થાનકમાં વધારે ગોઠવાય એટલે અપવર્ત્તના થયા પછી પહેલા સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઇ શકે છે

થયા પછીના પ્રથમ સમયે વર્ત્તતા તિર્યંચ અને મનુષ્યને અનુક્રમે તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૬

नारयतिरिदुगदुभगाइनीयमणुयाणुपुव्विगाणं तु ।
दंसणमोहखवगो तइयगसेढी उ पडिभग्गो ॥ ११७ ॥

नारकतिर्यग्द्विकदुर्भगादिनीचैर्गोत्रमनुजानुपूर्व्विकाणां तु ।
दर्शनमोहक्षपकः तृतीयश्रेण्यास्तु प्रतिभग्नः ॥ ११७ ॥

અર્થ—તૃતીય ગુણશ્રેણિથી પતિત દર્શનમોહના ક્ષપકને નારકદ્વિક, તીર્યચદ્વિક, દુર્ભગ, અનાદેય અને અપયશકીર્ત્તિ, નીચગોત્ર, અને મનુષ્યાનુપૂર્વિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિને ખપાવવા માટે પ્રયત્નવંત અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે. આ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જે કરણો કરે છે તેમા જ કરે એટલે કે ચોથે ગુણઠાણે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે થયેલા અપૂર્વ અનિવૃતિ કરણમા વર્ત્તતો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તત્સંબધી ગુણશ્રેણિ કરે. ત્યાર પછી કરણની સમાપ્તિ થયા બાદ જેણે દર્શનમોહનીય ત્રિકનો ક્ષય કર્યો છે અને જેણે ત્રીજી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરી ત્યાંથી પઠી અવિરતિપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે તે અવિરત આત્માને સમ્યક્ત્વ નિમિત્ત થયેલી દેશવિરતિ નિમિત્તે થયેલી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણે ગુણશ્રેણિનો શિરભાગ જે સ્થાનકમાં એકત્ર થતો હોય તે સ્થાનકમાં વર્ત્તતા તેજ ભવમાં દુર્ભગ અનાદેય અપયશકીર્ત્તિ અને નીચગોત્રમાંથી જેનો જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. સર્વવિરતિથી અવિરતિમા આવવા છતા તેને નિમિત્તે થયેલી દળરચના રહી જાય છે એટલે કોઇ વિરોધ આવતો નથી. હવે જો તે આત્માએ નારકીનું આયુ બાંધ્યુ હોય અને તે ગુણશ્રેણિનું શીર પ્રાપ્ત થવા પહેલા મરીને નારકી થાય તો ગુણશ્રેણિના શિરભાગમાં વર્ત્તતા પૂર્વોક્ત દુર્ભગાદિ ચાર અને નરકદ્વિક એમ છ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. કદાચ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચનું આયુ બાંધ્યુ હોય અને મરણ પામી તિર્યંચ થાય તો તેને તિર્યંચદ્વિક સાથે પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય. અને યુગલિયા મનુષ્ય સંબંધી આયુ બાંધ્યુ હોય અને મનુષ્ય થાય તો [1]મનુષ્યાનુપૂર્વિ સાથે

[1] ભવિષ્યનું કોઇ આયુ ન બાધ્યુ હોય અગર ત્રણ નરકનું વૈમાનિક દેવનું કે અસંખ્યાતવર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય તિર્યંચનું આયુ બાંધ્યુ હોય તેજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન

પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય. ૧૧૭

संघयणपंचगस्स उ बिइयादितिगुणसेढिसीसम्मि ।
आहारुज्जोयाणं अपमत्तो आइगुणसीसे ॥ ११८ ॥

संहननपञ्चकस्य द्वितीयादित्रिगुणश्रेणिशिरसि ।
आहारकोद्योतयोरप्रमत्तः आदिगुणशिरसि ॥ ११८ ॥

અર્થ—પ્રથમવર્જ પાંચ સંઘયણનો દ્વિતીય આદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો પ્રથમ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા અપ્રમત્તને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—પ્રથમ સિવાય પાંચ સંઘયણ નામકર્મનો દ્વિતીયાદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઇ એક મનુષ્ય દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્ત ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર પછી તેજ આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, અને ત્યાર પછી વળી તેજ આત્મા તથા પ્રકારની વિશુદ્ધિના યોગે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરવા માટે પ્રયત્નવંત થઇ તેને નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે. આ પ્રમાણે બીજી ત્રીજી અને ચોથી એમ ત્રણ ગુણશ્રેણિ થાય. તે ત્રણે નિમિત્ત ત્રણે ગુણશ્રેણિઓ કરીને તે ત્રણેના શિરભાગનો જે સ્થાનકમાં યોગ થાય તે સ્થાનકમાં વર્તમાન તે મનુષ્યને પ્રથમ સંઘયણ સિવાય પાંચ સંઘયણમાંથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે આહારક શરીરમાં વર્તમાન અપ્રમત્ત સંયતને અપ્રમત્તના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમાં ગુણશ્રેણિ—દળરચના થાય છે, તેમાંના છેલ્લા સમયે આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો અનુભવ કરતા તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૮

गुणसेढीए भग्गो पत्तो बेइंदिपुढविकायत्तं ।
आयावस्स उ तव्वेइ पढमसमयंमि वट्टंतो ॥११९॥

गुणश्रेण्या भग्नः प्राप्तो द्वीन्द्रियपृथ्वीकायत्वम् ।
आतपस्य तु तद्वेदी प्रथमसमये वर्त्तमानः ॥ ११९ ॥

કરે છે માટે 'યુગલિયા' એ વિશેષણ જોઇએ છે. તિર્યંચને ભવાશ્રિત નીચગોત્રનોજ ઉદય હોય છે. મનુષ્યને ચોથે ગુણઠાણે તેનો ઉદય હોઇ શકે છે પાંચમે અને તેથી અગાડી તો મનુષ્યને ગુણપ્રત્યયે ઉચ્ચગોત્રનોજ ઉદય હોય છે. પહેલા નીચનો ઉદય હોય તો પણ તે પલટાઇ જાય છે. ત્યાંથી પડીને ચોથે આવે તો મૂળ હોય તે ગોત્રનો પણ ઉદય થઇ શકે છે માટે તેનો ચોથે ગુણઠાણે મનુષ્યાદિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી વૈમાનિકમાં જતો હોવાથી અને ત્યાં દુર્ભગાદિનો ઉદય નહિ હોવાથી દેવગતિમાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહ્યો નથી.

અર્થ—સમ્યકત્વ નિમિત્તે થયેલી ગુણશ્રેણિથી પડેલા કોઇ આત્માએ બેઇન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરી પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યાં શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી પહેલે સમયે વર્ત્તતા આતપના ઉદયવાળા તે પૃથ્વીકાયને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ૦—ગુણિતકર્માંશ કોઇ પંચેન્દ્રિય આત્માએ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું અને સમ્યકત્વ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરી. ત્યાર પછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો. મિથ્યાત્વે જઇને મરણ પામી બેઇન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બેઇન્દ્રિયને જેટલી સ્થિતિની સત્તા હોઇ શકે તે સિવાયની શેષ સઘળી સ્થિતિની અપવર્ત્તના કરે. અપવર્ત્તના કર્યા બાદ ત્યાંથી મરણ પામી ખરબાદર પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં જેમ બને તેમ જલદીથી શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય. તે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછીના પહેલા સમયે આતપ નામકર્મને વેદતા તે આતપ નામકર્મનો તે પૃથ્વીકાય આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. આતપનો ઉદય ખરબાદર પૃથ્વીકાયને હોય છે માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું જણાવ્યું છે. પંચેન્દ્રિયમાંથી સીધા એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતા અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી તેઇન્દ્રિયાદિમાં ઉત્પન્ન થઇ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતા બેઇન્દ્રિયમાં જઇ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવાનું કારણ બેઇન્દ્રિયમાંથી એકેન્દ્રિયમાં ગયેલો આત્મા તેની સ્થિતિને ઘટાડી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે, પરંતુ પંચેન્દ્રિયમાથી એકેન્દ્રિય થયેલો અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી તેઇન્દ્રિયાદિમાં જઇ એકેન્દ્રિય થયેલો આત્મા એકદમ તેની સ્થિતિને સ્વયોગ્ય કરી શકતો નથી. માત્ર બેઇન્દ્રિયની સ્થિતિનેજ શીઘ્રતાથી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે. અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના અધિકારમાં શીઘ્રતાથી કરનાર આત્મા લેવાનો છે માટે પંચેન્દ્રિયમાંથી બેઇન્દ્રિયમાં જઇ એકદમ સ્થિતિની અપવર્ત્તના કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાં પણ શીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય એમ કહ્યું છે. આતપનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછીજ થાય છે માટે તે પૂર્ણ કર્યા પછીના પહેલા સમયે તેને વેદતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યું છે. ૧૧૯

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહે છે—

देवो जहन्नयाऊ दीहुव्वट्टित्तु मिच्छअंतम्मि ।
चउनाणदंसणतिगे एगिंदिगए जहन्नुदयं ॥ १२० ॥

देवो जघन्यायुर्दीर्घामुद्वर्त्त्य मिथ्यात्वं अन्ते ।
चतुर्ज्ञानदर्शनत्रिकयोरेकेन्द्रियं गते जघन्योदयः ॥ १२० ॥

અર્થ—કોઈ જઘન્ય આયુવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન કરી અંતે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં દીર્ઘ સ્થિતિ બાંધીને, અને

સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરીને એકેન્દ્રિયમાં જાય, તે એકેન્દ્રિયને ચાર જ્ઞાનાવરણ અને ત્રણ દર્શનાવરણનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાનુ૦—અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયના અધિકારમાં સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા ગ્રહણ કરવાનો છે, એ હકીકત પહેલા કહી છે. દશહજાર વરસના આયુવાળો ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી સમ્યક્‌ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તથા તે સમ્યક્‌ત્વનું અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન દશહજાર વરસ પર્યંત પાલન કરીને છેલ્લા અંતર્મુહૂર્ત્તમાં મિથ્યાત્વે જાય. તે મિથ્યાત્વી દેવ અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઇને પ્રસ્તુત મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ પ્રકૃતિઓની અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અને તે કાળે ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે એટલે સત્તાગત દલિકોની સ્થિતિ વધારે—નીચેના સ્થાનકોના દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોના દલિકો સાથે ભોગવાય તેવા કરે. ત્યાર પછી સંક્લિષ્ટ પરિણામ છતાજ કાળ કરીને તે દેવ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. તે એકેન્દ્રિય ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણનો તથા ચક્ષુદર્શનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને કેવળદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણનો કુલ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે. પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કેમ થાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—પ્રાયઃ સઘળા દલિકની ઉદ્વર્ત્તના કરેલી હોવાથી પહેલે સમયે અલ્પ પ્રમાણમાં દલિક હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશયુક્ત આત્માને પ્રદેશની ઉદીરણા અલ્પ થાય છે કેમકે તેને અનુભાગની ઉદીરણા વધારે થાય છે. એવો સામાન્ય નિયમ છે કે—જ્યારે અનુભાગની વધારે પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય ત્યારે પ્રદેશોની અલ્પપ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય, અને જ્યારે પ્રદેશોની વધારે પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય ત્યારે અનુભાગની અલ્પપ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય છે. અહિં અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામી એકેન્દ્રિયને વધારે પ્રમાણમા અનુભાગની ઉદીરણા થતી હોવાથી પ્રદેશોની ઉદીરણા અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે તેથી ઉદીરણાથી પણ વધારે દલિકો ઉદયમા પ્રાપ્ત થાત નથી માટે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામિ એકેન્દ્રિયને [1]પહેલે સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યુ છે.

कुव्वइ ओहिदुगस्स उ देवत्तं संजमाउ संपत्तो ।
मिच्छुक्कोसुक्कड्ढिय आवलिगंते पएसुदयं ॥ १२१ ॥

करोत्यवधिद्विकस्य तु देवत्वं संजमात् सम्प्राप्तः ।
मिथ्यात्वमुत्कृष्टामुद्वर्त्यावलिकान्ते प्रदेशोदयम् ॥ १२१ ॥

૧ અહિં પહેલાજ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ એમ પણ જણાય છે કે—બીજા આદિ સમયોમા યોગ વધારે હોવાથી પહેલા સમયથી દલિક વધારે પ્રદેશોને ઉદીરી ભોગવે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે પહેલો સમય ગ્રહણ કર્યો છે.

અર્થ—સંયમના વશથી અવધિજ્ઞાન અને દર્શન ઉત્પન્નકરી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયેલો કોઈ આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્વર્ત્તના કરે તે દેવ આવલિકાના અંતસમયે અવધિદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તે સંયમના પ્રભાવવડે અવધિજ્ઞાન અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શનથી પડયા સિવાય દેવમાં જાય. ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાર પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે. તે દેવ બંધાવલિકાના અંત સમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો જઘન્ય પ્રદેશોદય[1] કરે છે. ૧૨૧

वेयणिय उच्चसोयंतराय अरईण होइ ओहिसमो ।
निद्दादुगस्स उदए उक्कोसठिईइउ पडियस्स ॥१२२॥

---

૧. અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતો આત્મા ઘણા દલિકોને સત્તામાથી દૂર કરે છે એટલે સત્તામા અલ્પ રહે છે માટે અવધિજ્ઞાનિને જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે, અવધિજ્ઞાન રહિત આત્માને થતો નથી તેથી અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા અહિં લીધો છે તથા ચારિત્રના પ્રભાવથી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત ઉપરના ગુણઠાણે ટકી રહે છે ત્યાર પછી મિથ્યાત્વે જાય છે માટે અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે જવાનું જણાવ્યું છે. મિથ્યાત્વે ગયા બાદ સંકલેશના વશથી દીર્ઘ સ્થિતિ બાધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરે. તેમા બંધ કરવાનુ એટલા માટે લખ્યું છે કે બંધ હોય ત્યારેજ ઉદ્વર્ત્તના થાય છે. ઉદ્વર્ત્તના કરવાનું કારણ નીચેના સ્થાનકોમાં દલિકો અલ્પ રહે તે છે બંધાવલિકાના અંત સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણા વડે બંધાયેલા ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે બંધાવલીકાનો અંતસમય જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે લીધો છે, વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે દેવપણામા અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વે જઇ દીર્ઘસ્થિતિ બાધે અને ઉદ્વર્ત્તના કરે એમ કહ્યું પરંતુ વરસ બે વરસ કે તેનાથી વધારે કાળ ગયા પછી બાધે એમ કેમ ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે લાબો કાળ ગયા પછી ક્ષપિતકર્માંશપણું ટકી શકે નહિ, કારણ કે બંધ તો શરૂ છે. વળી બધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણાદિવડે વધારે પ્રમાણમાં ઉદય થાય અને તેથી પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ. વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે શરૂઆતના અંતર્મુહૂર્ત્તમાં શું બધ નથી થતો ? તેના ઉત્તરમા સમજવું કે તે અનિવાર્ય છે કારણ કે સંયમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત તો ઉપરના ગુણઠાણે ટકી રહે ત્યાર પછી મિથ્યાત્વે જાય એટલેજ અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી વિગેરે હકીકત સંગત થાય છે. વળી શંકા થાય કે મિથ્યાત્વે જવાનો હેતુ શો ? તેના ઉત્તરમા જાણવું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અને વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્વર્ત્તના પહેલેજ ગુણઠાણે થાય છે.

वेदनीयोच्चैर्शोकान्तरायारतीनां भवत्यवधिसमः ।
निद्राद्विकस्योदये उत्कृष्टस्थित्याः पतितस्य ॥१२२॥

અર્થ— વેદનીયદ્વિક, ઉચ્ચગોત્ર, શોક, અંતરાયપંચક, અને અરતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનની જેમ થાય છે. તથા નિદ્રાદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી નિવૃત્ત થયેલાને તેનો ઉદય છતા જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—સાત, અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, શોકમોહનીય, અંતરાયપંચક, અને અરતિમોહનીય એ દશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ થાય છે. એટલે કે અવધિજ્ઞાનાવરણનો જ્યાં અને જે રીતે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ત્યાં અને તે રીતે એ દશ પ્રકૃતિઓનો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય[1] છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલાનો પણ તે પ્રમાણેજ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા–પડેલા અને નિદ્રા અને પ્રચલાના ઉદયે વર્ત્તતાને કહેવો. ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા એમ કહેવાનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અતિશય સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળાને થાય છે અને અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામ છતા નિદ્રાદ્વિકના ઉદયનો સંભવ નથી. અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયનો તો વિચારજ ચાલે છે માટે એમ કહ્યું છે.

मइसरिसं वरिसवरं तिरियगई थावरं च नीयं च ।
इंदियपज्जत्तीए पढमे समयंमि गिद्धितिगे ॥१२३॥

मतिसदृशं वर्षवरं तिर्यग्गतिं स्थावरं च नीचैर्गोत्रं च ।
इन्द्रियपर्याप्त्याः प्रथमे समये स्त्यानर्द्धित्रिकम् ॥१२३॥

અર્થ—જઘન્ય પ્રદેશોદયના વિષયમાં વર્ષવર–નપુંસકવેદ, તિર્યંચગતિ, સ્થાવર અને નિચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ તું સમજ. અને થીણદ્ધિત્રિકને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જાણ.

ટીકાનુ૦—જઘન્ય પ્રદેશોદયના સંબંધમાં નપુંસકવેદ, તિર્યંચગતિ, સ્થાવરનામકર્મ, અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની સમાન તું સમજ. એટલે કે મતિજ્ઞાનાવરણનો જે રીતે એકેન્દ્રિયમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે, તે રીતે એ ચાર

૧. ભાવના આ પ્રમાણે—કોઇ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તેના વશથી દેવમાં જાય, ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે તથા આટલા કાળમાં ઉદય ઉદીરણાવડે ઘણા દલિકો ઓછાં કરે મિથ્યાત્વે જઇ સંક્લેશના વશથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમા અલ્પ પ્રમાણમાં દલિકો રહે તે દેવને એ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધાવલિકાના અંતસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. નિદ્રાદ્વિકનો પણ આવા સ્વરૂપવાળા દેવનેજ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી નિવૃત્ત થાય અને પછી તરત તેનો ઉદય થાય તેને કહેવો.

પ્રકૃતિઓનો પણ તે એકેન્દ્રિયને જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું. તથા નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, અને થીણદ્ધિ એ ત્રણ નિદ્રાનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પણ મતિજ્ઞાનાવરણની જેમજ સમજવો. માત્ર ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે તેનો ઉદય છતા કહેવો. ત્યાર પછીના સમયથી એ ત્રણ નિદ્રાની ઉદીરણાનો[1] સંભવ હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવી શકે નહિ. દેવલોકમાં થીણદ્ધિત્રિકના ઉદયનો અભાવ હોવાથી એકેન્દ્રિયમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ૧૨૩

अपुमित्थिसोगपढमिल्लअरइरहियाण मोहपगईणं ।
अंतरकरणाउ गए सुरेसु उदयावलीअंते ॥१२४॥

अपुंस्त्रीशोकप्रथमारतिरहितानां मोहप्रकृतीनाम् ।
अन्तरकरणात् गते सुरेषूदयावलिकान्ते ॥१२४॥

અર્થ—નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, પ્રથમ કષાય, અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ રહિત શેષ મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં ગયેલાને ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે થાય છે.

ટીકાનુ૦—નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, અને અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ સિવાય દર્શનમોહનીયની ત્રણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ બાર કષાય, પુરૂષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ભય, અને જુગુપ્સા એ મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓનો અંતરકરણથી—અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં જ્યારે જાય ત્યારે ત્યાં ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઇ ક્ષપિતકર્માંશ ઉપશમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા અંતરકરણનો સમધિક અવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિમાંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયાદિના દલિકો ખેંચીને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે. તે આ પ્રમાણે—પહેલા સમયમાં ઘણું દલિક ગોઠવે, બીજા સમયમાં વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, એમ યાવત્ ચરમ સમયમાં વિશેષહીન ગોઠવે છે. હવે સમધિક કાળ પૂર્ણ થાય અને જો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો, મિશ્રમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો, અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તથા દર્શનત્રિક સિવાય

---

૧. શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી જ્યાં સુધિ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યા સુધિ નિદ્રાની ઉદીરણાજ હોતિ નથી. ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે ઉદીરણા હોય છે પરંતુ પછીના સમયની અપેક્ષાએ મંદ હોય છે કારણ કે યોગ અલ્પ છે પછી પછીના સમયે યોગની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી ક્રમશઃ વધારે વધારે પ્રમાણમાં ઉદીરણા થાય છે. અને તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવે નહિ માટે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યું છે.

શેષ સત્તર પ્રકૃતિઓનું ઉપશમશ્રેણિમાં અંતરકરણ કરી શ્રેણિમાંજ કાળધર્મ પામી દેવલોકમાં જાય ત્યાં પહેલેજ સમયે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકો ખેંચી ઉદય સમયથી આરંભી ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે. તે આ પ્રમાણે—ઉદય સમયમાં ઘણું ગોઠવે, બીજા સમયમાં વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, એ પ્રમાણે વિશેષહીન વિશેષહીન આવલિકાના ચરમસમય પર્યંત ગોઠવે. તે આવલિકાના ચરમસમયે વર્તતા પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૨૪

હવે દેવલોકમાં નપુંસકવેદાદિ આઠ પ્રકૃતિઓના નિષેધનું, અને સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોવાનું કારણ કહે છે—

उवसंतो कालगओ सव्वट्ठे जाइ भगवइ सिद्धं ।

तत्थ न एयाणुदओ असुभुदए होइ मिच्छस्स ॥१२५॥

उपशान्तः कालगतः सर्वार्थे याति भगवत्यां सिद्धम् ।

तत्र नैतासामुदयः अशुभस्य उदये भवति मिथ्यात्वस्य ॥१२५॥

અર્થ—કાળધર્મ પામેલો ઉપશાંત કષાય આત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં જાય એમ ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે. ત્યાં નપુંસક વેદાદિ આઠનો ઉદય હોતો નથી. તથા અશુભ મરણવડે મરનાર કે નહિ મરનારને મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—જેણે મોહનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકવર્તી આત્મા અથવા ઉપશમ ક્રિયા કરનાર ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તતો કોઇ આત્મા કાળધર્મ પામે તો સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય એમ ભગવતીસૂત્રમાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે, એમાં કોઇ વિસંવાદ નથી. તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અરતિ શોક મોહનીય, અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ત્યાં તેના જઘન્ય પ્રદેશોદયનો નિષેધ કર્યો છે. અને દર્શનત્રિક સિવાયની શેષ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવાથી ત્યાં તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. તથા મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અશુભ મરણવડે મરણ પ્રાપ્ત કરે અથવા મરણ પ્રાપ્ત ન કરે તો પણ પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો પણ મરણ પામે કે ન પામે પરંતુ ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે વર્તતા જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૨૫

---

૧ અહિં એટલુ સમજવાનું કે અંતરકરણનો સમધિક આવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે ત્રણે પુંજના દલિકોને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે, તેમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય અને મરણ પામે તો ભવાંતરમાં અને ન મરણ પામે તો તેજ ભવમાં આવલિકાના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય

उवसामइत्तु चउहा अन्तमुहु बंधिऊण बहुकालं ।
पालिय सम्मं पढमाण आवलीअंत मिच्छगए ॥१२६॥

उपशमय्य चतुर्द्धाऽन्तर्मुहूर्त्तं बद्ध्वा बहुकालम् ।
पालयित्वा सम्यक्त्वं प्रथमानामावलिकान्ते मिथ्यात्वं गतः ॥१२६॥

અર્થ—ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરીને અને ત્યાર બાદ મિથ્યાત્વે જઈ અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત અનંતાનુબંધિ બાંધીને ત્યાર પછી બહુ કાળ પર્યંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં અનંતાનુબંધિ બાંધે તેનો બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—કોઈ આત્મા ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવી પછીથી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતર્મુહૂર્ત્તપર્યંત અનંતાનુબંધિ કષાય બાંધે. ત્યાર પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યક્ત્વનું એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત પાલન કરીને અને તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવવડે અનંતાનુબંધિ કષયના ઘણા પુદ્‌ગલો પ્રદેશસંક્રમવડે ખપાવી ફરી મિથ્યાત્વે જાય. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અનંતાનુબંધિ બાંધે. તે બંધાવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વે બંધાયેલા અનંતાનુબંધિ કષાયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે. બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછીના સમયે પહેલા સમયના બંધાયેલા દલિકોનો પણ ઉદીરણાવડે ઉદય થાય છે માટે જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટતો નથી તેથી બંધાવલિકાનો ચરમસમય ગ્રહણ કર્યો છે. તથા સંસારમાં એક જીવને ચાર વારજ મોહનીય કર્મનો સર્વોપશમ થાય છે, વધારેવાર થતો નથી માટે ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે એમ કહ્યુ છે. અહિં એમ શંકા થાય કે મોહનીયના ઉપશમનુંજ અહિં શું પ્રયોજન છે? તો કહે છે કે—મોહને ઉપશમાવતો આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાયોના ઘણા દલિકને અન્ય પ્રકૃતિઓમાં ગુણસંક્રમવડે સંક્રમાવે છે. તેથી ક્ષીણપ્રાય થયેલા તેઓના દલિક ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત જે અનંતાનુબંધિ બાંધે છે તેમાં ઘણાજ થોડા સંક્રમે માટે ચાર વાર મોહના ઉપશમનુ ગ્રહણ કર્યુ છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંત બાંધી એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વના કાળમા તેના ઘણા દલિકો દૂર કરે છે તેથી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ બંધાવલિકાનાચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવે છે. ૧૨૬

થવાથી મિશ્રગુણઠાણે આવેલો આત્મા જ્યાંસુધી તે ગુણઠાણું હોય ત્યાંસુધી મરતો નથી માટે તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે ગતિમા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને મિશ્રે આવે ત્યાંજ થાય સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો તે ગતિમાં અગર દેવલોકમાં પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે છે

इत्थीए संजमभवे सव्वनिरुद्धमि गंतु मिच्छं तो ।
देवी लहु जिट्ठठिई उव्वट्टिय आवलीअंते ॥१२७॥

स्त्रियः संयमभवे सर्वनिरुद्धे गत्वा मिथ्यात्वं ततः ।
देवी लघु ज्येष्ठस्थितिमुद्वर्त्य आवलिकान्ते ॥१२७॥

અર્થ—કોઇ સ્ત્રી સંયમના ભવમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં કાળધર્મ પામી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવીના ભવમાં શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્ત્તના કરે. તેને બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ૦—સંયમવડે ઓળખાતો જે ભવ તે સંયમભવ એટલે કે જે ભવમાં પોતે ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે તે ભવ અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ રહે ત્યારે કોઇ સ્ત્રી મિથ્યાત્વે જાય, ત્યાં કાળધર્મ પામી પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, તે દેવીપણામાં જેમ બને તેમ શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને સત્તામાં રહેલા ઘણા દલિકોની ઉદ્વર્ત્તના કરે. જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અને ઘણા દલિકની ઉદ્વર્ત્તના થઇ તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકના ચરમ સમયે સ્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ સ્ત્રી દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત સંયમનું પાલન કરી અંતર્મુહૂર્ત્ત શેષ આયુ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જઈ પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે. પર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે વર્ત્તતી તે સ્રી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, અને પૂર્વબદ્ધની ઉદ્વર્ત્તના કરે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી આવલિકાના ચરમ સમયે સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય પ્રદેશોદય [1]થાય ૧૨૭.

---

૧ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત ચારિત્રમાં સ્ત્રીવેદ બાંધે નહિ માત્ર પુરૂષવેદજ બાંધે અને તેમાં સ્ત્રીવેદ સંક્રમાવે એટલે સ્ત્રીવેદનું દળ ઓછું થાય એટલે દેશોન પૂર્વકોટી સંયમનું પાલન કરવાનું કહ્યું. ઉપરના ગુણસ્થાનકે મરણ પામે તો પછીના ભવમાં પુરૂષ થાય, સ્ત્રી ન થાય માટે છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમા મિથ્યાત્વે જવા સૂચવ્યું. અપર્યાપ્તાવસ્થામા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થતો નથી, તેથી અને વધારે કાળ ન ગુમાવે માટે જલદી પર્યાપ્તાવસ્થા થાય એમ કહ્યું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ એટલા માટે કહ્યો કે તે વખતે ઉદ્વર્ત્તના વધારે પ્રમાણમાં થાય. વધારે પ્રમાણમા ઉદ્વર્ત્તના થવાથી નીચેના સ્થાનકોમા દલિકો બહુજ અલ્પ પ્રમાણમાં રહે એટલે બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય. આવલિકાનો ચરમસમય એટલા માટે લીધો કે તેટલો કાળ ઉદય ઉદીરણાવડે ખપાવે એટલે દલિકો ઓછા થાય. બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછી બંધાયેલા પણ ઉદીરણાથી ઉદયમાં આવે અને એમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય, માટે બંધાવલિકાનો ચરમસમય ગ્રહણ કર્યો છે.

अप्पद्धाजोगसमज्जियाण आऊण जिट्ठठिइअंते ।
उवरिं थोवनिसेगे चिर तिव्वासायवेईणं ॥ १२८ ॥

अल्पाद्धायोगसमर्जितानामायुषां ज्येष्ठस्थित्यन्ते ।
उपरि स्तोकनिषेके चिरं तीव्रासातवेदिनाम् ॥ १२८ ॥

અર્થ—અલ્પકાળ અને યોગવડે બાંધેલા ચારે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અંતે કે જે સ્થાનમાં અલ્પ નિષેક થયેલો છે તે સર્વોપરિતન સ્થાનમાં વર્ત્તતા તીવ્ર અસાતવેદનીયવડે અભિભૂત આત્માને ચારે આયુનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—કમમાં કમ જેટલા કાળવડે અને કમમાં કમ જેટલા યોગવડે આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થઇ શકે તેટલા કાળ અને યોગવડે બંધાયેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા ચારે આયુના જે સ્થાનકમાં ઓછામાં ઓછો નિષેક–દળરચના થઇ છે તે ચરમ સ્થિતિસ્થાનકમાં વર્ત્તતા તીવ્ર અસાતવેદનીયના ઉદયવડે વિહ્વળ થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે જે આયુનો ઉદય હોય તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. અલ્પકાળવડે બહુવાર આયુ બાંધી શકે નહિ અને અલ્પ યોગવડે ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરી શકે નહિ માટે અલ્પકાળ અને અલ્પ યોગનું ગ્રહણ કર્યું છે. તથા તીવ્ર અસાતવેદનીયવડે વિહ્વળ થયેલા આત્માઓને આયુના ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે, તેથી તીવ્ર અસાતને વેદનાર આત્માનું ગ્રહણ કર્યું છે. છેલ્લા સ્થાનકમાં નિષેક રચના ઘણીજ અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે તેમજ ઉદય ઉદીરણાદિવડે પણ ઘણા દલિકો દૂર થયેલા હોય એટલે ચરમસ્થાનકમાં ઘણાજ અલ્પ દલિકો રહે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ચરમ સ્થાન લીધું છે. ૧૨૮

संजोयणा विजोजिय जहन्नदेवत्तमंतिममुहुत्ते ।
बंधिय उक्कोसठिइं गंतूणेगिंदियासन्नी ॥ १२९ ॥
सव्वलहुं नरय गए नरयगई तम्मि सव्वपज्जत्ते ।
अणुपुव्वि सगइतुल्ला ता पुण नेया भवाइम्मि ॥१३०॥

संयोजनान् विसंयोज्य जघन्यदेवत्वान्तिममुहूर्त्ते ।
बद्ध्वोत्कृष्टस्थितिं गत्वा एकेन्द्रियासञ्ज्ञिषु ॥ १२९ ॥
सर्वलघु नरकं गतः नरकगतेः तस्मिन् सर्वपर्याप्ते ।
आनुपूर्व्यः स्वगतितुल्याः ताः पुनः ज्ञेया भवादौ ॥ १३० ॥

અર્થ—અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી જઘન્ય દેવપણું પ્રાપ્ત કરે, તેના છેલ્લા મુહૂર્ત્તમાં એકેન્દ્રિય યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને એકેન્દ્રિયમાં અને ત્યાંથી

અસંજ્ઞિમાં જાય, ત્યાં જઈને ત્યાંથી શીઘ્ર નરકમાં જાય, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તથા ચારે આનુપૂર્વિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમજ થાય છે. માત્ર પોતપોતાના ભવના પહેલે સમયે સમજવો.

ટીકાનુ૦—કોઈ આત્મા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને, અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને એમ કહેવાનું કારણ તેની વિસંયોજના કરતા શેષ સઘળા કર્મોના પણ ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય એ છે. ત્યાર પછી જઘન્ય આયુવાળુ દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યાં છેલ્લા મુહૂર્ત્તમાં મિથ્યાત્વે જઇ એકેન્દ્રિય યોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને સંકિલષ્ટ પરિણામ છતા જ એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત રહીને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. દેવ સીધો અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઇ અસંજ્ઞિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જણાવ્યું છે. તે અસંજ્ઞિના ભવમાંથી અન્ય સઘળા અસંજ્ઞિ જીવોથી શીઘ્ર મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય. સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પર્યાપ્ત જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય થાય છે. વિપાકોદય પ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓ સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યત્ર સંક્રમતી નથી માટે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમતા નથી તેથી ઉદય પ્રાપ્ત નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે. [1]તથા ચારે આનુપૂર્વિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની

૧ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરનાર આત્મા અન્ય પ્રકૃતિઓની જેમ નરકગતિના પણ ઘણા પુદ્ગલો દૂર કરે છે માટે અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના લીધી છે જઘન્ય આયુવાળુ દેવપણું પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ એમ જણાય છે કે જઘન્ય આયુવાળો દેવ અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થતો હોવો જોઇએ દીર્ઘઆયુવાળુ એકેન્દ્રિયપણું નહિ લેવાનું કારણ અન્ય બંધયોગ્ય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ પણ બંધવડે પુષ્ટ ન કરે તે છે. અન્ય પ્રકૃતિઓને જો પુષ્ટ કરે તો અસંજ્ઞિમાં નરકગતિ બાંધતા તે પ્રકૃતિઓના દલિકો સંક્રમે અને નરકગતિ પુષ્ટ થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. અને દેવ ઓછામાં ઓછા પર્યાપ્ત અંતર્મુહૂર્ત્તના આયુવાળા એકેન્દ્રિયમાજ ઉત્પન્ન થાય માટે તેટલી સ્થિતિ તો ગ્રહણ કર્યા વિના છૂટકોજ નથી એકેન્દ્રિયમાથી અસંજ્ઞિમા જઈ ત્યાં ઘણી વાર નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ ન કરે માટે જલદી મરી નરકમાં જાય એમ કહ્યુ છે નરકમાં પણ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય ઉદય ન કહ્યો કારણ કે અપર્યાપ્તાવસ્થામા ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય નહિ હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમ વધારે થાય તેથી પર્યાપ્તાવસ્થા લીધી છે વળી નરકગતિમાં નરકગતિનો બંધ થતો નથી પરંતુ ઉદય ઉદીરણાવડે ઓછા કરે છે માટે પણ પર્યાપ્તાવસ્થા લીધી છે. સંજ્ઞિથી અસંજ્ઞિને યોગ અલ્પ હોય તેથી ઓછા દલિકો ગ્રહણ કરે માટે અસંજ્ઞિ લીધો છે

અહિં એમ શંકા થાય કે નારકીને પોતાના આયુના ચરમસમયે નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કેમ ન કહ્યું ? ચરમસમયે થાય એમ કહેવું જોઇએ કારણ કે ઉદય ઉદી-

ગતિની જેમ સમજવો એટલે કે જેવી રીતે ગતિના જઘન્ય પ્રદેશોદયની ભાવના-વિચાર કરી છે તેમ ચારે આનુપૂર્વિની ભાવના પણ કરી લેવી. માત્ર ભવના પ્રથમ સમયે તેઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો. કારણકે વિગ્રહગતિમાંજ તેનો ઉદય હોય છે અને તે પણ ત્રણ સમય સુધિજ હોય છે. તેમાં પણ ત્રીજે સમયે જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે તેવી અન્ય લતા પણ ઉદયમાં આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી માટે ભવ પ્રથમ સમયનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૧૨૯-૧૩૦.

देवगई ओहिसमा नवरं उज्जोयवेयगो जाहे ।
चिरसंजमिणो अन्ते आहारे तस्स उदयम्मि ॥ १३१ ॥

देवगतिरवधिसमा नवरमुद्योतवेदको यदा ।
चिरसंयमिनोऽन्ते आहारस्य तस्योदये ॥ १३१ ॥

અર્થ—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ સમજવો. માત્ર જ્યારે ઉદ્યોતનો વેદક હોય ત્યારે જાણવો. તથા ચિરકાળ પર્યંત સંયમનું પાલન કરનાર ચૌદ પૂર્વિને અંતે આહારકનો ઉદય છતા તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે પ્રમાણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજવો. એટલું વિશેષ છે કે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય હોય ત્યારે જાણવો. ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય તેનું કારણ શું ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જ્યાં સુધી ઉદ્યોતનો ઉદય થતો નથી ત્યાં સુધિ સ્તિબુકસંક્રમવડે દેવગતિમાં ઉદ્યોતનું દલિક સંક્રમે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવતો નથી. જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેનો સ્તિબુકસંક્રમ થતો નથી માટે ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ કહ્યું છે. ઉદ્યોતનો ઉદય પર્યાપ્તાને થાય છે અપર્યાપ્તાને થતો નથી માટે પર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું. તથા દેશોન પૂર્વકોટી પર્યંત જેણે ચરિત્રનું પાલન કર્યું છે તેવા ચૌદ પૂર્વિને અન્તિમ કાળે-છેવટે આહારકશરીરિ થઇને આહારક સપ્તક અને ઉદ્યોતના વિપાકોદયે વર્ત્તતા આહારક સપ્તકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. દીર્ઘકાળ પર્યંત ચારિત્રનું પાલન

રણાવડે ઘણા દલિકો ભોગવાઇ જવાથી ઓછા થાય, વળી બધાતિ મનુષ્ય તિર્યગ્ગતિમાં સંક્રમી જવાથી પણ ઓછા થાય વળી ઉપર ઉપરના સ્થાનકમાં નિષેકરચના પણ ક્રમ ક્રમ છે તેથી પોતાના આયુના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય લેવો જોઇએ તેમ ન લીધો તે બહુશ્રુત પાસેથી જાણી લેવું.

કરતા ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થાય છે માટે ચિરકાળ સંયમિને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ઉદ્યોતના ઉદયનું ગ્રહણ કરવામાં કારણ ઉપર કહ્યું તેજ અહિં સમજવું. ૧૩૧

सेसाणं चक्खुसमं तंमिव अन्नंमि वा भवे अ चिरा ।
तज्जोगा वहुयाओ ता ताओ वेयमाणस्स ॥ १३२ ॥

शेषाणां चक्षुःसमं तस्मिन्वाऽन्यस्मिन्वा भवेदचिरात् ।
तद्योग्या बह्वीस्तास्ताः वेदयमानस्य ॥ १३२ ॥

અર્થ—ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના ભવમાં કહેવો. અથવા તે ભવમાં જેનો ઉદય નથી તેનો તે એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી, તે તે પ્રકૃતિના ઉદય યોગ્ય અન્ય ભવમાં તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધિ ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ કહેવો. એમ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાં ઉદય વર્ત્તે છે, તે પ્રકૃતિઓનો તેજ ભવમાં દીર્ઘકાળ પર્યંત વેદતા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો. તથા મનુષ્યગતિ, બેઇન્દ્રિયાદિ જાતિ ચતુષ્ક, પહેલા પાંચ સંસ્થાન, ઔદારિક અંગોપાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, છ સંઘયણ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ, સુભગ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, અને આદેયરૂપ જે પચીસ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં ઉદયનો સંભવ નથી તે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને તે તે ભવયોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો. તે તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય પર્યાપ્તાને હોય છે અપર્યાપ્તાને હોતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે એમ સમજવુ. પર્યાપ્તા જીવને ઘણી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે, અને ઉદય પ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓનો સ્તિબુકસંક્રમ થતો નથી માટે વિવક્ષીત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટે છે. જો કે પર્યાપ્તાને થાય એમ ગાથામાં કહ્યું નથી છતા ઉપરોક્ત કારણથી સામર્થ્યથી વિવર્યું-કહ્યું છે. તથા તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ તીર્થંકર પરમાત્માને ઉદયના પ્રથમ સમયે સમજવો. કારણકે ત્યાર પછીના સમયોમા ગુણશ્રેણિદ્વારા ગોઠવાયલા ઘણા દલિકનો અનુભવ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી. ૧૩૨.

આ પ્રમાણે પ્રદેશોદય કહ્યો, અને તે કહીને ઉદયાધિકાર પૂર્ણ કર્યો. હવે સત્તાના સ્વરૂપને કહેવાનો અવસર છે. તે સત્તા ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિસત્કર્મ, સ્થિતિસત્કર્મ. અનુભાગસત્કર્મ, અને પ્રદેશસત્કર્મ. પ્રકૃતિ સત્તાના

વિષયમાં બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા, અને સ્વામિત્વ. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળકર્મવિષયક, ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરે છે.—મૂળ કર્મ પ્રકૃતિઓની સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં હમેશા સદ્‌ભાવ હોવાથી મૂળકર્મની સત્તા અનાદિ છે. અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો, હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

पढमकसाया चउहा तिहा धुवं साइअद्धुवं संतं ।

प्रथम कषायाः चतुर्द्धा त्रिधा ध्रुवं साद्यध्रुवं सत्कर्म ।

અર્થ—પહેલા કષાયો ચાર પ્રકારે છે. શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે. અને અધ્રુવ સત્કર્મ સાદિ અને સાંત છે.

ટીકાનુ૦—પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયો સત્તાની અપેક્ષાએ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઇ આત્માએ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી, ત્યાર બાદ જયારે સમ્યકત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઇ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે બાંધે ત્યારે તેની સત્તાની શરૂઆત થાય માટે સાદિ, અનંતાનુબંધિની વિસંયોજનાજ જેઓએ કરી નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનંત, અને ભવ્યાત્મા ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ઉપાર્જન કરી અનંતાનુબંધિની સત્તાનો નાશ કરશે માટે સાંત. તથા અનંતાનુબંધિ સિવાય શેષ એકસો છવ્વીસ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવસત્તા આશ્રયી અનાદિ અધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી અનાદિ કાળથી સત્તામાં હોય છે માટે અનાદિ, અભવ્યને કોઇ કાળે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ નહિ થાય માટે અનંત, અને ભવ્ય મોક્ષે જતા તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો નાશ કરશે માટે સાંત. તથા શેષ અધ્રુવસત્કર્મપ્રકૃતિઓ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તે સાદિ સાંત પણું તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સમજવું. તે અધ્રુવ સત્કર્મપ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—સમ્યકત્વમોહનીય, મીશ્રમોહનીયે, મનુષ્યદ્વિક, દેવદ્વિક, નરકદ્વિક, વૈક્રિય સપ્તક, આહારક સપ્તક, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, અને ચાર આયુ, કુલ અઠ્ઠાવીશ છે.

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે કઇ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો કોણ સ્વામિ છે? તે કહેવું જોઇએ. તે બે પ્રકારે છે-એક એક પ્રકૃતિ સંબંધે, અને પ્રકૃતિના સમૂહ સંબંધે. એટલે કે એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કોણ? અને અનેક પ્રકૃતિના સમૂહની સત્તાનો સ્વામિ કોણ? તેમાં પહેલા એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

दुचरिमखीणभवन्ता निद्दादुगचोद्दसाऊणि ॥ १३३ ॥

द्विचरमक्षीणभवान्तानि निद्राद्विकचतुर्दशायूंषि ॥ १३३ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહના દ્વિચરમ સમય પર્યંત, ચરમ સમય પર્યંત અને ભવના અંતપર્યંત જેની સત્તા છે એવી અનુક્રમે નિદ્રાદ્વિક જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ અને ચાર આયુ છે.

ટીકાનુ૦—અહિં 'दुचारिम' આદિ પદનો સંબંધ અનુક્રમે કરવો. તે આ પ્રમાણે—ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ—ઉપાન્ત્ય સમય પર્યંત નિદ્રાદ્વિક સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી તેની સત્તા હોતિ નથી. તેથી મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધિના સઘળા જીવો નિદ્રાદ્વિકની સત્તાના સ્વામિ સમજવા. આ પ્રમાણે જે ગુણસ્થાનક સુધિ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કહેવામાં આવે તેઓની સત્તાના સ્વામિ મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી તે ગુણસ્થાનક સુધિના સઘળા જીવો સમજવા. એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત જ્ઞાનાવરણ પંચક અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, આગાડી હોતિ નથી. તથા ચારે આયુની પોત પોતાના ભવના અંત સમય પર્યંત સત્તા હોય છે, આગળ હોતિ નથી. ૧૩૩

तिसु मिच्छत्तं नियमा अट्ठसु ठाणेसु होइ भइयव्वं ।

सासायणंमि नियमा सम्मं भज्जं दससु संतं ॥ १३४ ॥

त्रिषु मिथ्यात्वं नियमादष्टसु स्थानेषु भवति भाज्यम् ।

सास्वादने नियमात् सम्यक्त्वं भाज्यं दशसु सत् ॥ १३४ ॥

અર્થ—પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછીના આઠ ગુણઠાણે ભજનાએ છે. સાસ્વાદને સમ્યક્ત્વ મોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, દશ ગુણઠાણે ભજનાએ હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદન અને મીશ્ર એ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વમોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે. અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાન્તમોહગુણસ્થાનક પર્યંત ભજનાએ હોય છે, એટલે કે સત્તામાં હોય છે, અને નથી પણ હોતિ. તે આ પ્રમાણે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકમા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા જેઓએ મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો હોય છે તેઓને સત્તામાં હોતિ નથી અને ઉપશમાવેલી હોય તો એટલે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વીને સત્તામાં હોય છે. ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વની સત્તાનો અવશ્ય અભાવ છે. તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણકે સાસ્વાદને મોહનીયની અઠ્ઠાવીશે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે. અને મિથ્યા-

દૃષ્ટિથી આરંભી બીજા ગુણસ્થાનક વિના ઉપશાંતમોહ સુધિના દશ ગુણસ્થાનકોમાં ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કોઇ વખતે સત્તામા હોય છે કોઇ વખતે નથી હોતિ. તે આ પ્રમાણે–મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણઠાણે અભવ્યને અને અદ્યાપિ પર્યંત સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેવા ભવ્યને પણ સમ્યક્ત્વમોહનીય સત્તામાં હોતિજ નથી. અને ઉપશમ સમ્યકત્વથી પડીને આવેલા ભવ્યને જ્યાં સુધિ ઉવેલે નહિ ત્યાં સુધિજ સત્તામાં હોય છે. તથા ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડીને મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને મિશ્રગુણસ્થાનકે સમ્યકત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને પહેલે ગુણઠાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલી મીશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને સત્તામાં નથી હોતિ. ચોથાથી અગીઆરમાં સુધિમાં ક્ષાયિક સમ્યકત્વીને સત્તામાં હોતિ નથી, ઉપશમ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વીને હોય છે, માટે દશ ગુણસ્થાનકોમા સમ્યકત્વમોહનીયની સત્તા ભજનાએ કહી છે. બારમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં તો હોતિજ નથી. ૧૩૪

सासणमीसे मीसं सन्तं नियमेण नवसु मइयव्वं ।

सासायणंत नियमा पंचसु भज्जा अओ पढमा ॥ १३५ ॥

सास्वादनमीश्रयोर्मिश्रं सत् नियमेन नवसु भक्तव्यम् ।

सासादनान्ता नियमात् पञ्चसु भाज्या अतः प्रथमाः ॥ १३५ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણઠાણે મીશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, નવ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તથા સાસ્વાદન પર્યંત પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, અને ત્યાર પછીના પાંચ ગુણસ્થાનકે ભજનાએ હોય છે.

ટીકાનુ૦—સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બે ગુણસ્થાનકમાં મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણ કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા મોહનીયની અઠ્ઠાવીસે પ્રકૃતિની સત્તાવાળો હોય છે, અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા વિના મિશ્રગુણસ્થાનક ઘટી શકતું નથી, માટે સાસાદન અને મિશ્રગુણઠાણે અવશ્ય મિશ્રમોહનીય સત્તામા હોય છે. તથા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી આરંભી ઉપશાતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કદાચિત હોય કદાચિત ન હોય. તે આ પ્રમાણે–ક્ષાયિક સમ્યકત્વીને મીશ્રમોહનીયની સત્તા હોતિ નથી, ઉપશમ ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વીને હોય છે. પહેલે ગુણઠાણે અભવ્યને અને જેઓએ હજુ સુધિ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને મીશ્રમોહનીયની સત્તા હોતિ નથી અને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વે જાય તેઓ તે જ્યાં સુધિ ઉવેલ નહિ ત્યાં સુધિ સત્તામાં હોય છે. એટલે નવ ગુણઠાણે ભજનાએ મીશ્ર મોહનીયની સત્તા કહી છે. તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પર્યંત અનંતાનુબંધિ કષાયો અવશ્ય સત્તામા હોય છે કારણકે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ જીવો અનંતાનુબંધિને

અવશ્ય બાંધે છે માટે તે બે ગુણસ્થાનકમાં તો તેની અવશ્ય સત્તા હોય છે. ત્યાર પછીના મિશ્રગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધિના પાંચ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તેમાં ચોથાથી સાતમા સુધિમાં વિસંયોજેલા હોય તો સત્તા હોતિ નથી અન્યથા હોય છે. અને અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી ત્રીજે આવે તેને ત્રીજે ગુણઠાણે સત્તામાં ન હોય અન્યથા હોય છે માટે અનંતાનુબંધિની સત્તા મીશ્રાદિ પાંચ ગુણઠાણે ભજનાએ કહી છે. ઉપરના ગુણઠાણે પહેલા કષાયો સત્તામાં હોતાજ નથી. કારણ કે આ આચાર્ય મહારાજ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીનેજ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ માને છે. ૧૩૫

मज्झिल्लट्ठकसाया तो जा अणियट्टिखवगसंखेया ।
भागा ता संखेया ठिइखंडा जाव गिद्धितिगं ॥१३६॥

मध्यमाष्टकषायास्तावत् यावदनिवृत्तिक्षपकस्य सङ्ख्येयाः ।
भागास्ततः सङ्ख्येयानि स्थितिखण्डानि तावत् स्त्यानर्द्धित्रिकम् ॥१३६॥

અર્થ—મધ્યમ આઠ કષાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડ પર્યંત થીણદ્ધિત્રિક સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—વચલા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી હોતા નથી. કારણ કે તેઓનો ક્ષય થાય છે. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયીને તો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે. તથા ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણઠાણે જે સ્થાને આઠ કષાયનો ક્ષય થયો તે સ્થાનકથી સંખ્યાત સ્થિતિખંડો–સ્થિતિઘાત પર્યત એટલે કે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના જે સમયે આઠ કષાયોનો ક્ષય થયો તે સમયથી આરંભી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો જેટલા સમયમાં થાય તેટલા સમયપર્યંત નિદ્રા નિદ્રા પ્રચલા પ્રચલા અને થીણદ્ધિ એ થીણદ્ધિત્રિક અને સ્થાવરાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, ત્યાર પછી હોતિ નથી. કારણ કે તેટલા કાળમાં તેઓનો ક્ષય થાય છે. નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ હવે પછી કહેશે. અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ૧૩૬

હવે એજ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહે છે—

थावरतिरिगइदोदो आयावेगिंदिविगलसाहारं ।
नरयदुगुज्जोयाणि य दसाइमेगंततिरिजोग्गा ॥ १३७ ॥

स्थावरतिर्यग्गतिद्विकमातपैकेन्द्रियविकलसाधारणम् ।
नरकद्विकोद्योते च दश आदिमा एकान्ततिर्यग्योग्याः ॥१३७॥

અર્થ—સ્થાવર અને સૂક્ષ્મનામરૂપ સ્થાવરદ્વિક, તિર્યંચગતિ અને તિર્યંચાનુપૂર્વિરૂપ તિર્યંચદ્વિક, આતપનામ, એકેન્દ્રિય જાતિનામ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય જાતિરૂપ વિકલત્રિક, સાધારણનામ, નરકગતિ અને નરકાનુપૂર્વિરૂપ નરકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામ એ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તેમાંથી શરૂઆતની દશ પ્રકૃતિઓ એકાન્ત તિર્યંચ યોગ્ય છે એટલે કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય માત્ર તિર્યંચગતિમાંજ હોય છે. તેથી જે કોઇપણ સ્થળે તિર્યગ્ એકાન્ત યોગ્ય પ્રકૃતિનું ગ્રહણ કર્યું હોય, ત્યાં આ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવિ.

एवं नपुंस इत्थी संतं छक्कं च बायर पुरिसुदए ।
समऊणाओ दोन्निउ आवलियाओ तओ पुरिसं ॥१३८॥

एवं नपुंसकः स्त्री सत् षट्कं च बादरे पुरुषोदये ।
समयोने द्वे आवलिके ततः पुरुषः ॥ १३८ ॥

અર્થ—પુરૂષવેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર બાદરસંપરાય ગુણઠાણે એ પ્રમાણે અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્રીવેદ, અને હાસ્ય ષટ્કનો ક્ષય કરે છે. અને ત્યાર પછી સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે છે.

ટીકાનુ૦—એ પ્રકારે એટલે આઠ કષાયનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઓળંગી ગયા બાદ જેમ સોળ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યો તેમ સોળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત વ્યતીત થયા બાદ નપુંસકવેદ નાશ પામે છે, જ્યાં સુધિ તેનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધિ તે સત્તામાં હોય છે. નપુંસકવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગી ગયા બાદ સ્રીવેદનો નાશ થાય છે તે પણ જ્યાં સુધિ નાશ ન પામે ત્યાં સુધિ સત્તામાં હોય છે. સ્રીવેદે કે પુરૂષવેદે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થનાર આશ્રયી આ ક્રમ સમજવો. નપુંસકવેદે ક્ષપકશ્રેણિપર ચડનારને સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ બંને વેદનો એક સાથે ક્ષય થાય છે જ્યાં સુધિ તેનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધિ તે બંને વેદ સત્તામાં હોય છે. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી તો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત તે બંને વેદની સત્તા હોય છે. સ્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગી ગયા બાદ હાસ્યાદિ ષટ્કનો ક્ષય થાય છે. અને હાસ્યાદિ ષટકનો ક્ષય થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે પુરૂષવેદની સત્તાનો નાશ થાય છે. આ હકીકત પુરૂષવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી પ્રતિપાદન કરેલી છે. ૧૩૮.

હવે સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી વિધિ કહે છે—

इत्थीउदए नपुंसं इत्थीवेयं च सत्तगं च कमा ।
अपुमोदयंमि जुगवं नपुंसइत्थी पुणो सत्त ॥ १३९ ॥

स्त्र्युदये नपुंसकः स्त्रीवेदश्च सप्तकं च क्रमात् ।
नपुंसकवेदे युगपत् नपुंसकस्त्रियौ पुनः सप्तकम् ॥ १३९ ॥

અર્થ—સ્ત્રીવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિપર આરૂઢ થાનાર પહેલા નપુંસકવેદનો ક્ષય કરે છે, ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત ઓળંગી ગયા બાદ સ્ત્રીવેદનો ક્ષય કરે છે, અને ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત કાળ ગયા બાદ હાસ્યાદિ ષટક અને પુરૂષવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે. નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ આરંભનાર સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે, અને ત્યાર પછી પુરૂષવેદ અને હાસ્યાદિ પટ્ક એ સાત પ્રકૃતિઓનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. જ્યાં સુધિ તે તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી ત્યા સુધિ તેની સત્તા હોય છે, ત્યાર બાદ હોતિ નથી. ઉપશમ શ્રેણિ આશ્રયી અગીઆરમા ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તા હોય છે. ૧૩૯

ત્યાર પછી શું કરે? તે કહે છે—

संखेज्जा ठिइखंडा पुणोवि कोहाइ लोभ सुहुमत्ते ।
आसज्ज खवगसेढी सव्वा इयराइ जा संतो ॥ १४० ॥

सङ्ख्येयानि स्थितिखण्डानि पुनरपि क्रोधादिः लोभः सूक्ष्मत्वे ।
आश्रित्य क्षपकश्रेणिं सर्वा इतरायां यावत् शान्तम् ॥ १४० ॥

અર્થ—સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગી ગયા બાદ અનુક્રમે ક્રોધાદિનો ક્ષય થાય છે, અને લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયપણામાં ક્ષય થાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી આ હકીકત કહી છે. ઉપશમશ્રેણિમાં તો સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામા હોય છે,

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદનો ક્ષય થાય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ઓળંગીને સંજ્વલન ક્રોધને નાશ થાય છે, ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો વ્યતીત થયા બાદ સંજ્વલન માનનો ક્ષય થાય છે, અને ત્યાર પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ગયા બાદ સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય છે. સંજ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે ક્ષય થાય છે. આ મધ્યમ કષાયાષ્ટક આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ક્ષપક આશ્રયી કહ્યો છે જ્યાં સુધિ ક્ષય થઇ ન હોય ત્યાં સુધિ સત્તામા હોય છે, ત્યાર પછી હોતિ નથી. અને ઇતર ઉપશમશ્રેણિમાં

તો ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે એમ સમજવું. ૧૪૦

હવે આહારક સપ્તક અને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તાનો સંભવ ગુણસ્થાનકોમાં કહે છે—

सव्वाणवि आहारं सासणमीसेयराण पुण तित्थं ।
उभये संति न मिच्छे तित्थगरे अंतरमुहुत्तं ॥ १४१ ॥

सर्व्वेषामपि आहारं सास्वादनमिश्रेतरेषां पुनः तीर्थम् ।
उभयोः सतोर्न मिथ्यादृष्टिस्तीर्थकरेऽन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ १४१ ॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકવાળા જીવોને આહારક સપ્તકની વિકલ્પે સત્તા હોય છે. સાસ્વાદન અને મિશ્ર સિવાય અન્ય ગુણસ્થાનકે તીર્થંકરનામની સત્તા ભજનાએ હોય છે. બંનેની સત્તા હોય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતો નથી. તીર્થંકરની સત્તા છતા અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંતજ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરભી અયોગિ કેવળિ સુધિના સઘળા જીવોને આહારક સપ્તકની સત્તા ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી પણ હોતિ. સાતમે અને આઠમા ગુણસ્થાનકના છટ્ઠા ભાગ સુધિમાં આહારકનામકર્મ બાંધિને ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડે, અગર તો પઠી નીચેના ગુણસ્થાનકમાં જાય તો સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં સત્તા સંભવે, ન બાંધનારને ન સંભવે. તથા સાસ્વાદન અને મિશ્ર ગુણસ્થાનક સિવાયના સઘળા જીવોને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તા ભજનાએ હોય છે. તીર્થંકરનામકર્મનો બંધ કર્યો હોય તો હોય, નહિ તો ન હોય. પરંતુ સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિને તો અવશ્ય હોતિ નથી. કારણકે જીવસ્વભાવેજ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો આત્મા બીજે અને ત્રીજે એ બે ગુણસ્થાનકે જતો નથી. તથા આહારકનામકર્મ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ બંનેની યુગપત્ એક જીવને જો સત્તા હોય તો તે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતોજ નથી—એટલે કે બંનેની સત્તાવાળો આત્મા મિથ્યાત્વે જતોજ નથી. તથા કેવળ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા મિથ્યાદૃષ્ટિને અંતર્મુહૂર્ત્ત પર્યંતજ હોય છે, વધારે કાળ હોતિ નથી. એનો સપ્તતિકા સંગ્રહમાં વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર કરશે, એટલે અહિં કર્યો નથી.

अन्नयरवेयणीयं उच्चं नामस्स चरमउदयाओ ।
मणुयाउ अजोगंता सेसा उ दुचरिमसमंयता ॥१४२॥

अन्यतरवेदनीयमुच्चैर्गोत्रं नाम्नश्चरमोदयाः ।
मनुजायुरयोग्यन्ताः शेषास्तु द्विचरमसमयान्ताः ॥ १४२ ॥

અર્થ—અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, નામકર્મની ચરમોદયવતી પ્રકૃતિઓ અને મનુષ્યાયુ અયોગિના ચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે. અને શેષ પ્રકૃતિઓ દ્વિચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—સાતા અગર અસાતા એમાંથી એક વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, તથા અયોગીના ચરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ, તે આ પ્રમાણે—મનુષ્યગતિ પંચેન્દ્રિયજાતિ ત્રસનામ બાદરનામ પર્યાપ્તનામ સુભગનામ આદેયનામ યશઃકીર્તિનામ અને તીર્થંકરનામ. તથા મનુષ્યાયુ એ બાર પ્રકૃતિઓ અયોગિના ચરમ સમય પર્યંત સત્તામાં હોય છે. અને બાકીની અન્યતર વેદનીય, દેવદ્વિક, ઔદારિકસપ્તક, વૈક્રિયસપ્તક, આહારકસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, પ્રત્યેક, સંસ્થાન ષટ્ક, સંઘયણ ષટ્ક, વર્ણાદિ વીશ, વિહાયોગતિ દ્વિક, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, દુર્ભગ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્ત્તિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, નિર્માણ, અપર્યાપ્ત અને નીચગોત્રરૂપ ત્યાસી પ્રકૃતિઓ અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયપર્યંત સત્તામાં હોય છે. દ્વિચરમ સમયે એ ત્યાસી પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે એટલે ચરમસમયે તેઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી. ૧૪૨

આ પ્રમાણે એકેક પ્રકૃતિની સત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સ્થાનગત એટલે અનેક પ્રકૃતિઓના સમુહની સત્તાના સ્વામિ કહેવા જોઇએ. પ્રકૃતિ સત્કર્મસ્થાનો આગાડી 'दो सन्त ट्ठाणाई' ઇત્યાદિ ગ્રન્થ વડે સપ્તતિકા સંગ્રહમાં કહેવામાં આવશે અહિં ગ્રન્થ ગૌરવના ભયથી કહેવાશે નહિ માટે તેનો ત્યાંથીજ વિચાર કરી અહિં સ્વામિત્વ કહેવુ. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સંબંધી કહ્યું. હવે સ્થિતિ સત્કર્મસત્તાના સંબંધમાં કહે છે. તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે.—સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ અને સ્વામિત્વ. સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ પણ બે પ્રકારે છે.-૧ મૂળકર્મ સંબધી, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધી. તેમાં પહેલા મૂળકર્મસંબંધી સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂપણ કરવા આ ગાથા કહે છે—

मूलट्ठिई अजहन्ना, तिहा ।

मूलानां स्थितिरजघन्या, त्रिधा ।

અર્થ—મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા પોતપોતાના ક્ષયને અંતે જ્યારે એક સમય માત્ર શેષ રહે ત્યારે હોય છે. તે જઘન્ય સત્તા એક સમય માત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સ્થિતિની સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તાનો

સર્વદા સદ્ભાવ હોવાથી અનાદિ છે. અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા સાદિ સાંત છે. કારણકે તે બંને પ્રકારની સત્તા ક્રમશઃ અનેક વાર થાય છે.

આ રીતે મૂળકર્મ સંબંધે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ સંબંધે પ્રરૂપણુ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

चउद्धा उ पढमयाण भवे ।

धुवसंतीणंपि तिहा सेसविगप्पाऽधुवा दुविहा ॥ १४३ ॥

चतुर्द्धा तु प्रथमानां भवेत् ।

ध्रुवसत्ताकानामपि त्रिधा शेषविकल्पा अध्रुवा द्विविधाः ॥१४३॥

અર્થ—પહેલા અનંતાનુબંધિની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ચાર પ્રકારે છે. અને શેષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની પણ અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. તથા ઉક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો, અને અધ્રુવ સત્તા પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—ઉક્ત કષાયની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે—જે સમયે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય સ્થિતિરૂપ, અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ છે. તે એક અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કર્યા પછી જ્યારે તેનો ફરી બંધ થાય ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારાઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે. તથા અનંતાનુબંધિ સિવાય પૂર્વે કહેલી એકસો છવ્વીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—તે પૂર્વોક્ત એકસો છવ્વીસે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા તે તે પ્રકૃતિઓના ક્ષયને અંતસમયે એટલે કે જે સમયે તે તે પ્રકૃતિઓનો સત્તામાંથી નાશ થાય ત્યારે હોય છે. તેમાં ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની માત્ર એક સમય સ્થિતિરૂપ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપને આશ્રયી સમય સ્થિતિરૂપ અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ જે સત્તા તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે સમય અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયની અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અનાદિ છે કારણકે જ્યાં સુધિ જઘન્ય સત્તા ન થાય ત્યાં સુધિ તેનો સદ્ભાવ છે. ધ્રુવ અભવ્યને, અને અધ્રુવ ભવ્યને

હોય છે. માત્ર અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના થયા બાદ તેનો ફરી બંધ થતો હોવાથી સત્તામાં આવે છે માટે તેની અજઘન્ય સત્તાપર ચાર ભાંગા ઘટે છે. તે સિવાયની ધ્રુવસત્તાવાળી કોઈ પણ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાંથી દૂર થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતીજ નથી માટે તેઓની અજઘન્ય સત્તામાં સાદિ સિવાયના ભાંગાઓજ ઘટી શકે છે. તથા અનંતાનુબંધિ કષાય અને શેષ સઘળી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાદિ સાંત ભંગનો તો પહેલા વિચાર ગયા. અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારની સ્થિસત્તા ક્રમશઃ અનેકવાર થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત છે. તથા દેવદ્ધિક નરકદ્ધિક ઉચ્ચગોત્ર સમ્યક્ત્વમોહનીય મિશ્રમોહનીય વૈક્રિયસપ્તક આહારકસપ્તક મનુષ્યદ્ધિક એ ઉદ્વલન યોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓ તથા ચાર આયુ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ પ્રમાણે અઠ્ઠાવીશે અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે. કારણકે તે સઘળી પ્રકૃતિઓની સત્તાજ અધ્રુવ છે. જેની સત્તા સર્વદા હોય કે જે સર્વદા રહેવાની હોય તેના પરજ અનાદિ અને અનંત ભંગ ઘટી શકે પરંતુ જેની સત્તાનેજ નિયમ ન હોય તેના પર સાદિ અને સાંત સિવાય અન્ય ભાંગાઓ ઘટી શકે નહિ. ૧૪૩

આ પ્રમાણે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિષયમાં સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે એટલે કે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ કોણ? તે સંબંધે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે વિચાર કરતા કહે છે—

वंधुदउक्कोसाणं उक्कोस ठिईउ संतमुक्कोसं ।
तं पुण समयेणूणं अणुदयउक्कोसवंधीणं ॥ १४४ ॥

बन्धोदयोत्कृष्टानामुत्कृष्टा स्थितिस्तु सदुत्कृष्टम् ।
तत्पुनः समयेनोनमनुदयोत्कृष्टबन्धिनीनाम् ॥ १४४ ॥

અર્થ—ઉદય છતા બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેજ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે. અને ઉદયના અભાવે બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

ટીકાનુ૦—ઉદય હોય ત્યારે જે કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય તે બંધોદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણ

૧ આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે એમ

પંચક,ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણરૂપ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય, સોળ કષાય, ૫ ચેન્દ્રિયજાતિ તૈજસ સપ્તક, હુંડસ્થાન, વર્ણાદિ વીશ, અગુરૂલઘુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ઉદ્યોત, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્ત્તિ, નિર્માણ, નીચગોત્ર, અંતરાયપંચક, અને તિર્યંચ મનુષ્ય આશ્રયી વૈક્રિયસપ્તક એ છયાસી બંધોદયોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા છે એટલે કે તે પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તેજ પૂર્ણ સ્થિતિબંધ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે. કદાચ અહિં એ શંકા થાય કે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સિત્તેર કોડાકોઠી વિગેરે થાય ત્યારે તેનો અબાધાકાળ સાત હજાર વરસ વિગેરે હોય છે અને અબાધાકાળમાં તો દલિકો હોતા નથી તેથી પૂર્ણ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા શી રીતે કહી શકાય ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જ્યારે થાય ત્યારે પૂર્વે બંધાયેલુ દલિક કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે તો સત્તામાં હોય છે. વળી તેની પહેલી સ્થિતિ ઉદયવતી હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતી નથી એટલે જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય તેટલીજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહી શકાય તેમાં કોઈ વિરોધ નથી. તથા જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય તે અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—નિદ્રાપંચક, નરકદ્વિક, તિર્યગદ્વિક, ઔદારિક સપ્તક, એકેન્દ્રિય, જાતિ, સેવાર્ત્ત સંઘયણ, આતપ, અને સ્થાવરનામકર્મ. આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધાય છે. અહિં કોઈ કહે કે એ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધવડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કેમ થઇ શકે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંકિલષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે થાય છે. તેવા ક્લિષ્ટ પરિણામ હોય ત્યારે પાંચમાંની કોઇપણ નિદ્રાનો ઉદયજ હોતો નથી. તથા નરકદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તિર્યંચો કે મનુષ્યો કરે છે તેઓને કંઇ નરકદ્વિકનો ઉદય હોતો નથી. અને શેષ તેર કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યથાયોગ્ય રીતે દેવો કે નારકીઓ કરે છે, તેઓને તેરમાંની એક પણ પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તે વીશ પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ કહેવાય

સમજવાનું નથી પરંતુ ઉદય હોય ત્યારે પણ થાય છે એમ સમજવાનું છે કારણ કે તેમાની કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ થઇ શકે છે જેમકે—ક્રોધના ઉદયવાળો માનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી શકે છે તેમજ પ્રશસ્તવિહાયોગતિના ઉદયવાળો અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનો, કોઇ અન્ય સંસ્થાનના ઉદયવાળો હુંડક સંસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

છે. આ અનુદયબંધોત્કૃષ્ટ વીશ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે એક સમય ન્યૂન તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જો કે અબાધાકાળમાં પૂર્વનું બંધાયલું દલિક કે જેનો અબાધાકાળ વીતી ગયો છે. તે સત્તામાં છે તો પણ જે સમયે તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે ઉદય પ્રાપ્ત પ્રથમ સ્થિતિને ઉદયવતી સ્વજાતીય પ્રકૃતિમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવે છે માટે સમય માત્ર તે પ્રથમ સ્થિતિવડે ન્યૂન જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે ઉદય છતા બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તેજ પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે, અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. ઉદયવતી અને અનુદયવતીની સત્તામાં એક સમયનો ફરક છે. કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિનુ ઉદય પ્રાપ્ત દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યત્ર સંક્રમતુ નથી, અને અનુદયવતીનું સક્રમે છે. ૧૪૪

उदसंकमउक्कोसाण आगमो सालिगो भवे जेट्ठो।
संतं अणुदयसंकमउक्कोसाणं तु समऊणो ॥ १४५ ॥

उदयसंक्रमोत्कृष्टानामागमः सावलिकः भवेज्ज्येष्ठम् ।
सदनुदयसंक्रमोत्कृष्टानां तु समयोनम् ॥ १४५ ॥

અર્થ—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેમાં જેટલો આગમ થાય, તેને આવલિકા સહિત કરીએ તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે, અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેનાથી એક સમય ન્યૂન છે.

ટીકાનુ૦—જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે સંક્રમદ્વારા જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુજગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, નવ નોકષાય, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, પ્રથમ સંઘયણપંચક, પ્રથમ સંસ્થાન પંચક, અને ઉચ્ચગોત્ર. ઉપરોક્ત એ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેમાં સ્વજાતીય અન્ય પ્રકૃતિની સ્થિતિના સંક્રમવડે બે આવલિકા ન્યૂન સ્થિતિનો જે આગમ—સંક્રમ થાય તેમાં ઉદયાવલિકા મેળવતા જેટલી સ્થિતિ થાય, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે તાત્પર્ય એ કે—સાતાવેદનીયને વેદતા કોઇ આત્માએ અસાતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી અને ત્યાર પછી સાતાવેદનીય બંધવાને આરંભ કર્યો તે વેદાતી અને બંધાતી સાતવેદનીયમાં તેની ઉદયાવલિકા ઉપર જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે તેવી અસાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપરની કુલ બે આવલિકાન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સઘળી સ્થિતિ સંક્રમાવે છે. તેથી સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમવડે જે બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિ-

તિનો આગમ થયો તે આગમ ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જેટલો થાય તેટલી સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ [1]સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સમ્યકત્વમોહનીય સિવાય શેષ અટ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની બે આવલિકા ન્યૂન સ્વસ્વજાતીય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંક્રમવડે જે આગમ થાય તે ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જેટલો થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવિ. અને સમ્યકત્વમોહનીયની અંતમૂહૂર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તે ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જે થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવિ. કારણ આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે અંતમૂહૂર્ત્ત રહીનેજ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે. સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપરની અંતર્મૂહૂર્ત્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યકત્વમોહનીયમા ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે તેથી અંતર્મૂહૂર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તેમાં ઉદયાવલિકા મેળવતા જે પ્રમાણ થાય તેટલી સમ્યકત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા[2] કહેવાય છે. તથા જ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમવડે જે પ્રકૃતિની

---

૧ બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકામાં કોઈ કરણ લાગતું નથી માટે બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકાન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાતી સાતવેદનીયમા સંક્રમાવે છે. સંક્રમાવે છે એટલે બે આવલિકાન્યૂન જેટલા સ્થિતિસ્થાનકો છે, તેમાંના દલિકોને સાતવેદનીયરૂપે કરે છે. અહિં એટલુ સમજવુ કે અસાતવેદનીય સાતારૂપે થાય એટલે અસાતવેદનીયની સત્તાજ નષ્ટ થાય એમ નહિ પરંતુ બે આવલિકા ન્યૂન અસાતવેદનીયના દરેક સ્થાનકમાના દલિકને યોગના પ્રમાણમા સાતારૂપે કરે. વળી જે સ્થાનકમા દલિકો રહ્યા છે તેજ સ્થાનકમા દલિકો રહે નિષેક રચનામાં ફેરફાર ન થાય, માત્ર સ્વરૂપનોજ ફેરફાર થાય. એટલે કે અસાતા બંધાતા જે પ્રમાણે નિષેક રચના થઈ છે તે કાયમ રહી માત્ર સ્વરૂપનો ફેરફાર થયો અસાતરૂપે ફળ આપનાર હતા તે સાતારૂપે થયા. એટલે ઉદયાવલિકા ઉપરનુ અસાતાનું જે દલિક સાતામાં સંક્રમાવે તે સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે એમ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે હોવાથી જે સમયે અસાતાની બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતી સાતવેદનીયમા સંક્રમી તે સમયે સાતવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ થઇ. તેમા તે ઉદયાવલિકા મેળવતા કુલ એક આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાતવેદનીયની થઇ આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવુ.

૨ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અવશ્ય મિથ્યાદષ્ટિ ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્ત્ત રહે છે ત્યાર પછીજ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તથા કરણ કર્યા સિવાય કોઇ આત્મા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા લઈ ઉપરના ગુણઠાણે જાય છે. એટલે મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ ચોથે જાય એટલે અંતર્મુહૂર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા ચોથે ગુણઠાણે હોય ઉદયાવલિકા ઉપરની તે સ્થિતિને સમ્યકત્વમોહનીયમા સંક્રમાવે એટલે અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉદયાવલિકા સિવાયની મિથ્યાત્વ મોહનીયની સઘળી સ્થિતિ સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે થાય તેમા સમ્યકત્વમોહનીયની ઉદયાવલિકા મેળવતા અંતર્મુહૂર્ત્ત

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વિ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વમોહનીય, આહારક સપ્તક, મનુજાનુપૂર્વિ, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અપર્યાપ્ત અને તીર્થંકરનામ. આ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ અઢાર પ્રકૃતિઓનો બે આવલીકા ન્યૂન સ્વજાતીય પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તેમાં સમય ન્યૂન ઉદયાવલિકા સહિત કરતા જે સ્થિતિ થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તે આ પ્રમાણે—કોઇ એક મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશના વશથી નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને પરિણામનું પરાવર્ત્તન થવાથી દેવગતિ બાંધવાનો આરંભ કરે. ત્યાર પછી બંધાતિ તે દેવગતિમા જેની બંધાવલિકા વીતી ગઇ છે તે નરકગતિની ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિને તેની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે, જે સમયે દેવગતિમાં નરકગતિની સ્થિતિ સંક્રમાવે તે સમયમાત્ર પ્રથમ સ્થિતિ વેદાતિ મનુજગતિમા સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમે છે, કારણ કે દેવગતિનો રસોદય નથી માટે તે સમય પ્રમાણ સ્થિતિવડે ન્યૂન આવલિકાથી અધિક બે આવલિકા ન્યૂન જે નરકગતિની સ્થિતિનો આગમ થયો તે દેવગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા[1] સમજવિ. આ પ્રમાણે દેવાનુપૂર્વિ આદિ સોળ પ્રકૃતિના સંબંધમાં પણ સમજવું. માત્ર મિશ્રમોહનીયની અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તે સમયન્યૂન આવલિકા વડે અધિક કરતા જે પ્રમાણ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા સમજવિ. તેનો વિચાર પૂર્વોક્ત સમ્યકત્વ મોહનીયને અનુસરીને કરી લેવો. જે આત્મા જે

ન્યૂન સિત્તેરકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમ્યકત્વમોહનીયની થાય

૧ આ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય છે, ત્યારે તેમાની કેટલીક તો બંધાતિજ નથી, અને કેટલીક બંધાય છે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધાતિ હોતિ નથી, તેમજ તેમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંક્રમ થતો હોતો નથી. તથા જે સમયે બંધાતિ દેવગતિમાં બંધાવલિકા ઉદયાવલિકાહીન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિનો સંક્રમ થાય તે સમયનું દેવગત્તિનું દલિક ઉદય પ્રાપ્ત મનુજગતિમા દેવગતિનો રસોદય નહિ હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે માટે સમયન્યૂન ઉદયાવલિકા મેળવવાનું જણાવ્યુ છે. આવલિકા મેળવવાનું કારણ ઉદયાવલિકા ઉપર દલિક સંક્રમે છે ઉદયાવલિકામા સંક્રમતુ નથી. માટે સ્વજાતીય પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ સંક્રમે તેમાં ઉદયાવલિકા જોડવામાં આવે છે. સ્વજાતીય પ્રકૃતિનું બે આવલિકાન્યૂન દલિકજ સંક્રમે છે કારણ કે બંધાવલિકા વીત્યા વિના કરણ યોગ્ય થતું નથી અને ઉદયાવલિકા ઉપરનુ જ સંક્રમે છે. માટે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય અને અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે.

પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને જે આત્મા જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંક્રમાવે તે આત્મા તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તાનો સ્વામિ સમજવો. ૧૪૫

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા, હવે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

उदयवईणेगठिई अणुदयवइयाणु दुसमया एगा ।
होइ जहन्नं सत्तं दसण्ह पुण संकमो चरिमो ।। १४६।।

उदयवतीनामेकस्थितिरनुदयवतीनां द्विसमया एका ।
भवति जघन्या सत्ता दशानां पुनः संक्रमश्चरमः ।। १४६ ।।

અર્થ—ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની બે સમય અથવા એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા છે. તથા દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સત્તા છે.

ટીકાનુ૦—જે સમયે સત્તાનો નાશ થાય તે સમયે જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય તે ઉદયવતી કહેવાય, ઇતર અનુદયવતી કહેવાય. ઉદયવતી જ્ઞાનાવરણ-પંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સંજ્વલનલોભ, ચાર આયુ, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, સાત અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્ત્તિ, અને તીર્થંકર નામકર્મરૂપ ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે જે એક સમયમાત્ર સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તથા જે દશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા હવે પછી કહેશે તે દશ સિવાય અનુદયવતી એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓની જે સમયે તેઓનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર જે સ્થિતિ અન્યથા—સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા કહેવાય. કારણ કે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક ચરમ સમયે સ્તિબુકસંક્રમવડે સ્વજાતીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે અને તે રૂપે અનુભવે છે માટે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોતું નથી, પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર અને સ્વ પર બંનેની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિને જઘન્ય સત્તા કહી છે. તથા હાસ્યાદિ દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ થાય છે તે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે, કારણકે તે દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ અન્ય પ્રકૃતિમા સંક્રમવાવડે ક્ષય થાય છે, માટે જેટલી સ્થિતિનો ચરમસંક્રમ થાય તેટલી સ્થિતિ તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય.

હવે તેજ દશ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

हासाइ पुरिस कोहाइ तिन्नि संजलण जेण बंधुदए ।
वोच्छिन्ने संकामइ तेण इहं संकमो चरिमो ॥१४७॥

हास्यादयः पुरुषः क्रोधादयः त्रयः संज्वलनाः येन बन्धोदये ।
व्यवच्छिन्ने सङ्क्रामन्ति तेन इह सङ्क्रमश्चरमः ॥१४७॥

અર્થ—હાસ્યાદિ છ, પુરૂષવેદ, અને સંજ્વલન ક્રોધાદિ ત્રણ એમ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ સંક્રમ થાય છે માટે તેઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સ્થિસત્તા કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—અર્થ સુગમ છે. એટલે કે ઉપરોક્ત દશ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સંક્રમ તેઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા પછી થાય છે. માટે તેઓનો જેટલો ચરમ સંક્રમ થાય, તેટલી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. આ પ્રમાણે જઘન્યસત્તા કેટલી હોય તે કહ્યું. હવે સામાન્યતઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—અનન્તાનુબંધિ ચતુષ્ક અને દર્શનત્રિકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયત સુધિનો આત્મા સ્વામિ છે. નારક તિર્યંચ અને દેવાયુની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે વર્ત્તતા નારકી તિર્યંચ અને દેવો સ્વામિ છે. અપ્રત્યાખ્યાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાય, થીણદ્ધિત્રિક, નામકર્મની નવમે ગુણસ્થાનકે ક્ષય થતી તેર પ્રકૃતિ, નવ નોકષાય, અને સંજ્વલન ત્રિક એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા સ્વામિ છે. સંજ્વલન લોભની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો સૂક્ષ્મસંપરાયવર્ત્તિ આત્મા સ્વામિ છે. જ્ઞાનાવરણ પચંક દર્શનાવરણ ષટ્ક અને અંતરાય પંચકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકવર્ત્તિ આત્મા સ્વમિ છે. અને બાકીની પંચાણુ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે ૧૪૭

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે સ્થિતિના ભેદોનો વિચાર કરવા આ ગાથા કહે છે—

जावेगिंदि जहन्ना नियगुक्कोसा हि ताव ठिइठाणा ।
नेरंतरेण हेट्ठा खवणाइसु संतराइंपि ॥१४८॥

यावदेकेन्द्रियजघन्या निजकोत्कृष्टात् हि तावत्स्थितिस्थानानि ।
नैरन्तर्येणाधस्तात् क्षपणादिषु सान्तराण्यपि ॥१४८॥

અર્થ—પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય

સ્થિતિ સુધિના સ્થાનકો નાના જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર હોય છે અને તેની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકાદિને સાન્તર પણ હોય છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોના પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી ત્યાં સુધિ નીચે ઉતરવું યાવત્ એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે. તેટલી સ્થિતિમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ સત્તામાં નિરંતરપણે ઘટે છે. એટલે કે તેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંનું કોઇ સ્થિતિસ્થાનક કોઇ જીવને પણ સત્તામાં હોય છે. તેથી ઉપર કહ્યા તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી સત્તામાં હોય છે. સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે. કોઇ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે પહેલું સ્થાનક, એ પ્રમાણે કોઇ જીવને સમયોન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે બીજું સ્થાનક, કોઇ જીવને બે સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય એ ત્રીજું સ્થાનક, એ પ્રમાણે સમયસમય ન્યૂન કરતા ત્યાં સુધિ જવું યાવત્ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે. આ બધા સ્થિતિસ્થાનકો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધિના જીવોમાં યથાયોગ્ય રીતે નિરંતરપણે સત્તામાં હોય છે. એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો ક્ષપકને અને ગાથામાં મૂકેલ આદિ શબ્દવડે ઉદ્વલના કરનારને સાંતર હોય છે, ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ અપિ શબ્દથી નિરંતર પણ હોય છે, એટલે કે સાંતર નિરંતર હોય છે. કેટલાક સ્થાનકો નિરંતર હોય છે, ત્યાર પછી અંતર પડી જતું હોવાથી સાંતર સ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્યસ્થિતિના ઉપરના ભાગથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે જે સમયે ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી સમયે સમયે નીચેના સ્થાનકોમાની ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અનુભવવાવડે અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિ સ્તિબુકસંક્રમવડે ક્ષય થાય છે. આ પ્રમાણે એક એક સ્થિતિસ્થાનક સત્તામાંથી ઓછું થતું હોવાથી પ્રતિસમય ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ વિશેષો સત્તામાં ઘટે છે જેમ કે–તે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્યસ્થિતિ નીચેનો પહેલો ઉદય સમય ભોગવાઇ દૂર થાય એટલે સમયહીન થાય, બીજો સમય ભોગવાઇ દૂર થાય એટલે બે સમય હીન થાય, ત્રીજો સમય ભોગવાઇ દૂર થાય એટલે ત્રણ સમયહીન થાય, આ પ્રમાણે સમય સમય હીન થતા અંતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકો નિરંતર હોય છે. કારણ કે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો ઘાત કરતા અંતર્મુહૂર્ત્તકાળ જાય છે. અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડનો ઘાત થાય છે એટલે એટલી સ્થિતિનો સમકાળે ક્ષય થતો હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોની પછીના સ્થાનકો નિરંતર હોતા

નથી. કેમ કે એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય ન્યૂન થતા અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન સુધિના સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં નિરંતર હોઇ શકે, ત્યાર પછી તો એક સાથે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો ક્ષય થયો એટલે અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સંભવે. ત્યાર પછી ફરી બીજા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે. અંતર્મુહૂર્ત્તકાળે તેનો નાશ કરે. એટલે જે સમયથી બીજા ખંડનો ક્ષય કરવાનો આરભ કર્યો તે સમયથી આરંભી અંતર્મુહૂર્ત્તના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો નીચેની સમય સમય પ્રમાણ સ્થિતિના ક્ષયની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિરંતર હોય છે. ત્યાર પછી બીજા સ્થિતિખંડનો નાશ થયો એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ એક સાથે ઓછી થઇ તેથી અંતર્મુહૂર્ત્ત પછીના પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધિના સ્થિતિ સ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી પરંતુ તેટલા સ્થાનકનું અંતર પડે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધિ એક સ્થિતિખડનો ઘાત ન થાય, ત્યાં સુધિના અંતર્મુહૂર્ત્તના સમયપ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર સંભવે, અને ત્યાર પછી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી તેટલા સ્થાનકોનુ એક સાથે અંતર પડે. આ પ્રમાણે છેલ્લી ઉદયવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધિ કહેવું. તે ઉદયાવલિકા રહી તેને જો તે ઉદયવતી પ્રકૃતિની હોય તો સમયે સમયે અનુભવવાવડે અને અનુદયવતી હોય તો પ્રતિસમય સ્તિબુકસંક્રમવડે ક્ષય થાય છે યાવત્ તેનું છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક આવે. આ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્થિતિ સ્થાનકો નિરંતર હોય છે. ૧૪૮

આ પ્રમાણે સત્તામાં સ્થિતિસ્થાનકના ભેદનુ ઉપદર્શન કર્યું. હવે અનુભાગની સત્તાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

संकमतुल्लं अनुभागसंतयं नवरि देसघाईणं ।
हासाईरहियाणं जहन्नयं एगठाणं तु ।। १४९ ।।

संक्रमतुल्यमनुभागसत्कर्म नवरं देशघातिनीनां ।
हास्यादिरहितानां जघन्यमेकस्थानकं तु ।।१४९।।

અર્થ—અનુભાગના સંક્રમ તુલ્ય અનુભાગની સત્તા સમજવિ. માત્ર હાસ્યાદિ રહિત દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગ એક સ્થાનક સમજવો.

ટીકાનુ૦—આગળ ઉપર સંક્રમકરણમા જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે તે અનુભાગના સંક્રમની જેમ અનુભાગની સત્તા સમજવિ. એટલે કે અનુભાગ સંક્રમની અંદર જેવી રીતે એક સ્થાનકાદિ સ્થાનો, ઘાતિ અઘાતિપણું, સાદિ વિગેરે

ભાંગાઓ, અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ કહેવાશે તે રીતે અહિં પણ અનુભાગની સત્તાના વિષયમાં સ્થાન ઘાતિ અઘાતિપણું વિગેરે કહેવું. માત્ર આટલો વિશેષ છે—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિ વર્જિત બાકીની મતિ શ્રુત અવધિ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિદર્શનાવરણ, સંજ્વલન ચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, અને અંતરાય પંચક એ અઢાર દેશઘાતિની પ્રકૃતિઓની જઘન્યસત્તા સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ સમજવિ. એટલે કે એ અઢાર પ્રકૃતિઓની દેશઘાતિ અને એક સ્થાનક રસની જઘન્ય સત્તા હોય છે. બાકીનું બધું અનુભાગ સંક્રમની જેમ સમજવું. ૧૪૯

હવે મનઃપર્યવજ્ઞાનમાટે વિશેષ કહે છે—

मणनाणे दुट्ठाणं देसघाई य सामिणो खवगा ।
अंतिमसमये सम्मत्तवेयखीणंतलोभाणं ॥ १५० ॥

मनोज्ञाने द्विस्थानं देशघाति च स्वामिनः क्षपकाः ।
अन्तिमसमये सम्यक्त्ववेदक्षीणान्तलोभानाम् ॥१५०॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક, અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ સમજવું. તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાને નષ્ટ થનારી પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભ, એ પ્રકૃતિઓનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ પોતપોતાના અંતિમ સમયે સમજવું. તેના સ્વામિ ક્ષપક જાણવા.

ટીકાનુ૦—મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક રસની, અને ઘાતિત્વ આશ્રયી દેશઘાતિ રસની જઘન્ય સત્તા સમજવિ. તથા જેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ છે તેઓજ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગની સત્તાના સ્વામિ સમજવા. અને જેઓ જઘન્ય અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ છે, તેમાંની કેટલી એક પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામિ પણ તેજ જાણવા. કેટલો એક પ્રકૃતિઓના સંબંધમા વિશેષ છે તે કહે છે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેનો ક્ષય થાય તે જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, અને દર્શનાવરણ ષટ્ક, એ સોળ પ્રકૃતિઓ અને સંજ્વલન લોભ, એ સઘળી મળી એકવીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ તે તે પ્રકૃતિઓના ક્ષય સમયે વર્ત્તતા ક્ષપક જીવો સમજવા એટલે કે જે સમયે તે પ્રકૃતિનો સત્તામાંથી નાશ થાય છે તે સમયે તેની જઘન્ય અનુભાગસત્તા સમજવિ. ૧૫૦

ઉપર કહ્યું તેજ સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

मइसुयचक्खुअचक्खु सुयसम्मत्तस्य जेट्ठलद्धिस्स ।

परमोहिस्सोहिदुगे मणनाणे विपुलनाणिस्स ॥ १५१ ॥

मतिश्रुतचक्षुरचक्षुषां श्रुतसमाप्तस्य ज्येष्ठलब्धिकस्य ।
परमावधेरवधिद्विकस्य मनोज्ञाने विपुलज्ञानिनः ॥१५१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિવાળા ચૌદ પૂર્વિને મતિ શ્રુત જ્ઞાનાવરણ, અને ચક્ષુ અચક્ષુ દર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. તથા પરમાવધિ જ્ઞાનિને અવધિજ્ઞાન અવધિદર્શનાવરણીયના જઘન્ય રસની, અને વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીયની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—શ્રુત સમાપ્ત—સંપૂર્ણ શ્રુતના પારગામિ, ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિવાળા—શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ લબ્ધિમાં વર્ત્તતા ચૌદ પૂર્વધરને મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ ચક્ષુદર્શનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે ઉપરોક્ત મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતલબ્ધિ સંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર જઘન્ય અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ છે તથા પરમાવધિજ્ઞાન યુક્ત આત્માને અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે—અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ પરમાવધિલબ્ધિ સંપન્ન આત્મા છે. તથા વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે મનઃપર્યવજ્ઞાનવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ વિપુલમતિમનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ સપન્ન આત્મા છે. ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાદિ લબ્ધિ સંપન્ન આત્માને મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ઘણા રસનો ક્ષય થાય છે, તેથી તે તે લબ્ધિ સંપન્ન આત્મઓ તે તે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસના સ્વામિ કહ્યા છે. ૧૫૧

હવે અનુભાગ સત્તાના ભેદની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

अणुभागट्ठाणाइं तिहा कमा ताण संखगुणियाणि ।
बंधा उव्वट्टोवट्टणाउ अणुभागघायाओ ॥ १५२ ॥

अनुभागस्थानानि त्रिधा क्रमात् तान्यसंख्येयगुणितानि ।
बन्धादुद्वर्त्तनापवर्त्तनादनुभागघातात् ॥१५२॥

અર્થ—બન્ધથી, ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તના કરણવડે અને રસઘાતવડે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી અનુભાગસ્થાનકો ત્રણ પ્રકારે છે. અને તે અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વે જેમ સત્તામાં સ્થિતિના ભેદો કહ્યા, તેમ સત્તામાં અનુભાગના ભેદો કહે છે. સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ત્રણ પ્રકારે છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન ત્રણ રીતે સત્તામાં રસનો ભેદ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—બંધવડે, ઉદ્વર્ત્તના

અપવર્ત્તના કરણુવડે, અને રસઘાતવડે તેમાં બંધવડે જેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે તેઓ શાસ્ત્રમાં બંધોત્પત્તિક એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. બંધોત્પત્તિક એટલે બંધવડે ઉત્પત્તિ છે જેઓની તે દરેક સમયે દરેક આત્માઓને કોઇને કોઈ રસસ્થાનક બંધાય છે તેમાં-ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તના કે રસઘાતવડે ભેદ ન થાય ત્યાંસુધિ તે બધોત્પત્તિકરસસ્થાનક કહેવાય છે તે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. કારણ કે તેના હેતુઓ અસખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. તથા ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તના રૂપ બે કરણના વશથી જેઓ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓનો હતોત્પત્તિક એવા નામવડે વ્યવહાર થાય છે. हतात् उत्पत्तिर्येषा तानि हतोत्पत्तिकानि–ઘાત થવાથી ઉત્પત્તિ છે જેઓની તે હતોત્પત્તિક એવો તેનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે તાત્પર્ય એ કે ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનારૂપ બે કરણવડે બંધાવલિકા વીત્યાબાદ બધાયેલા રસમાં જે વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે અને વૃદ્ધિહાનિ થવા વડે પૂર્વાસ્થાનો જે વિનાશ થાય અને તે પૂર્વાવસ્થાનો વિનાશ થવાવડે જેઓ ઉત્પન્ન થાય,તેઓ હતોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનકો કહેવાય છે.રસ સ્થાનબંધાયા પછી બંધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાવડે રસની અસંખ્ય પ્રકારે વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. આ પ્રમાણે સત્તામાં ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાવડે જે રસના ભેદો થાય છે તે હતોત્પત્તિક અનુભાગસત્કર્મસ્થાનો કહેવાય છે. તેઓ બંધોત્પત્તિક અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે બન્ધથી ઉત્પન્ન થયેલા—બંધાયેલા એક એક રસસ્થાનકમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાવડે અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. તથા અનુભાગનો ઘાત થવાથી એટલે કે રસ ઘાત થવાવડે સત્તાગત અનુભાગના સ્વરૂપનો જે અન્યથાભાવ થાય અને તેવડે જે અનુભાગસ્થાનકો થાય તેનો શાસ્ત્રોમાં હતહતોત્પત્તિક એવા નામે વ્યવહાર થાય છે ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાવડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થયા બાદ સ્થિતિઘાત રસઘાતવડે જેઓના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થાય તે હતહતોત્પત્તિક રસસ્થાનકો કહેવાય છે. અહિં પહેલા ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાવડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો ઘાત–અન્યથાભાવ થયો, ત્યાર પછી ફરી સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે થયો આ પ્રમાણે બે વાર ઘાત થાયો અને તે વડે રસસ્થાનકો ઉત્પન્ન થયા એટલે તેઓનો હતહતોત્પત્તિક એવા નામથી વ્યવહાર થયો છે. તે રસસ્થાનકો ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્થાનકોથી અસંખ્યાત ગુણા છે. કારણ કે ઉદ્વર્ત્તના અપવર્ત્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા એક એક અનુભાગ સત્કર્મસ્થાનમા ભિન્ન ભિન્ન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સ્થિતિઘાત રસઘાતવડે અસંખ્ય ભેદો થાય છે. ૧૫૨

આ પ્રમાણે અનુભાગ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પ્રદેશ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહેવું જોઇએ. તેમાં બે અર્થાધિકાર છે. તે આ પ્રમાણે—સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા.

અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા મૂળ પ્રકૃતિઓ સંબંધે, અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સંબંધે એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરે છે—

सत्तण्हं अजहन्नं तिविहं सेसा दुहा पएसंमि ।
मूलपगईसु आउस्स साइ अधुवा य सव्वेवि ॥१५३॥

सप्तानामजघन्यं त्रिविधं शेषा द्विविधाः प्रदेशे ।
मूलप्रकृतीनामायुषः साद्यध्रुवाश्च सर्वेऽपि ॥१५३॥

અર્થ—સાત મૂળ પ્રકૃતિઓના પ્રદેશના વિષયમાં અજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે, અને શેષ વિકલ્પો બે પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—આયુ વર્જિત સાત મૂળ કર્મની પ્રદેશ સંબંધી અજઘન્ય સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—આયુ વર્જિત સાત કર્મની પોતપોતાના ક્ષયસમયે ચરમ સ્થિતિમાં વર્ત્તતા ક્ષપિત કર્માંશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તે સત્તા માત્ર એક સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા સર્વદા હોવાથી અનાદિ છે. અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે. તથા શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા જેનું સ્વરૂપ અગાઢી કહેવાશે તે ગુણિકર્માંશ સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે. અને શેષકાળ તેને પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. જઘન્યભંગ તો અજઘન્યનો વિચાર કરતા વિચાર્યો છે. તથા આયુના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે વિકલ્પો ચારે આયુની અધ્રુવસત્તા હોવાથી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગે છે. ૧૫૩

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરે છે—

सुभधुवबंधितसाई पणिंदिचउरंससरिसभसायाणं ।
संजलणुस्सासमुभखगइपुंपराघायणुक्कोसं ॥१५४॥
चउहा धुवसंतीणं अणजससंजलणलोभवज्जाणं ।
तिविहमजहन्न चउहा इमाण छण्हं दुहाणुत्तं ॥१५५॥

शुभध्रुवबन्धित्रसादिपञ्चेन्द्रियचतुरस्रऋषभसातानाम् ।

संज्वलनोच्छ्वासशुभखगतिपुंपराघातानामनुत्कृष्टम् ॥१५४॥
चतुर्द्धा ध्रुवसत्ताकानां अनयशःसंज्वलनलोभवर्ज्जानाम् ।
त्रिविधमजघन्यं चतुर्द्धा आसां षण्णां द्विधाऽनुक्तम् ॥१५५॥

અર્થ—ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ, ત્રસાદિ દશક, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, સાતવેદનીય, સંજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિહાયોગતિ, પુરૂષવેદ, અને પરાઘાતની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે. તથા અનંતાનુબંધિ યશઃકીર્ત્તિ અને સંજ્વલન લોભ વર્જિત ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. અનંતાનુબંધિ આદિ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે. તથા જે જે પ્રકૃતિઓમાં જે જે વિકલ્પો નથી કહ્યા તે સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ૦—ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ—નિર્માણ અગુરૂલઘુ શુભવર્ણાદિ અગીઆર તૈજસકાર્મણ સપ્તક એ પ્રમાણે વીશ, તથા ત્રસાદિ દશ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, સાતવેદનીય, સંજ્વલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિહાયોગતિ, પુરૂષવેદ, અને પરાઘાત, સઘળી મળી બેતાલીસ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ, એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ વર્જિત શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્ષપકશ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધના અંતસમયે વર્ત્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે. તે અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ છે. વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત્તમાન મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે જવા ઇચ્છતા—જવાની તૈયારી કરતા ગુણિતકર્માંશ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકીને હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુત્કૃષ્ટ છે. તે અનુત્કૃષ્ટ સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે. તથા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, સંજ્વલન લોભ, અને યશઃકીર્ત્તિ, એ છ પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો ચોવીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—એ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે અને તે અનાદિ છે કારણ કે તેનો સર્વદા સદ્ભાવ છે. અભવ્યને અનંત. અને

ભવ્યને સાંત છે. તથા પહેલા કાઢી નાખેલી અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક યશઃકીર્ત્તિ અને સંજ્વલન લોભ એ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ, અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કરતા ક્ષપિત કર્માંશ કોઇ આત્માને સત્તામાં તેની જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તેનો કાળ માત્ર એક સમય હોવાથી તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય હોય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કર્યા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે જ્યારે ફરી બાંધે ત્યારે થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે અદ્યાપિ પર્યંત અનંતાનુબંધિની જેઓએ ઉદ્વલના કરી નથી તેઓને અજઘન્ય સત્તા અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે. તથા સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્ત્તિની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિના યથાપ્રવૃત્તિકરણના—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે ગુણસંક્રમવડે અશુભ અન્ય પ્રકૃતિઓનુ ઘણું દલિક પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ છે. તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ, અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે. તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના જે વિકલ્પો કહેવામાં આવ્યા નથી તે સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓ અને ત્રસાદિ દશ વિગેરે બેતાલીસ પ્રકૃતિઓના નહિ કહેલા જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટમાં સાદિ સાત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે. અને જઘન્ય અજઘન્ય એ બે વિકલ્પમાં સાદિ સાંત ભંગનો જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ કોણ છે? તે જોઇ પોતાની મેળે વિચાર કરી લેવો. તથા ધ્રુવસત્તા એકસો ચોવીસ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ સાંત એમ બે ભાંગે છે. તેમાં જઘન્યમાં સાદિ સાંત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે. અને પૂર્વોક્ત બેતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ ગુણિત કર્માંશ મિથ્યાદષ્ટિમાં હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. એજ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ, સંજ્વલન લોભ, અને યશઃકીર્ત્તિના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પો પણ જાણી લેવા. જઘન્યનો તો પહેલા વિચાર કરીજ ગયા છે. તથા શેષ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એ ચારે વિકલ્પો તેઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત એમ બે ભાંગે છે. ૧૫૪-૧૫૫

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો

જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ, અને જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનો સ્વામિ કોણ છે તે કહે છે—

संपून्नगुणियकम्मो पएसउक्कस्ससंतसामीओ ।
तस्सेव सत्तमीनिग्गयस्स काणं विसेसोवि ॥१५६॥

सम्पूर्णगुणितकर्म्मा उत्कृष्टप्रदेशसत्स्वामी ।
तस्यैव सप्तमीनिर्गतस्य कासां विशेषोऽपि ॥१५६॥

અર્થ—સંપૂર્ણ ગુણિતકર્માંશ આત્મા પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે. તથા સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળેલા તેનેજ કેટલીક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે.

ટીકાનુ૦—સાતમી નરકપૃથ્વીનો પોતાના આયુના ચરમ સમયે વર્ત્તમાન સંપૂર્ણ ગુણિતકર્માંશ નારકી પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ સમજવો. માત્ર સાતમી નરકપૃથ્વીમાથી નીકળેલા તેજ ગુણિતકર્માંશ આત્માને કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે. હવે પછી જે વિશેષ છે તે હું કહીશ. ૧૫૬

જે વિશેષ છે તે કહેવાની હવે શરૂઆત કરતા કહે છે—

मिच्छमीसेहिं कमसो संपक्खित्तेहिं मीससम्मेसु ।
वरिसवरस्सउ ईसाणगस्स चरिमम्मि समयम्मि ॥१५७॥

मिथ्यात्वमिश्राभ्यां क्रमशः संप्रक्षिप्ताभ्यां मिश्रसम्यक्त्वयोः ।
वर्षवरस्य तु ईशानगस्य चरमे समये ॥१५७॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ અને મીશ્રમોહનીયને નાંખવાવડે અનુક્રમે મીશ્ર અને સમ્યકત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે. તથા ઇશાન દેવલોકમાં ગયેલાને ચરમ સમયે નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે.

ટીકાનુ૦—જેનું સ્વરૂપ પહેલા કહેવાયું છે તે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા સાતમી નરક પૃથ્વીમાથી નીકળી તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્તમાત્ર રહી સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યકત્વ પ્રાપ્તકરી દર્શનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિ ખપાવવાનો પ્રયત્ન કરે. સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તે આત્મા અનિવૃત્તિકરણના જે સમયે મિથ્યાત્વમોહનીયને મિશ્રમોહનીયમાં સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવે તે સમયે મિશ્રમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા તે મિશ્રમોહનીયને જે સમયે સમ્યકત્વમોહનીયમા સર્વસંક્રમવડે

સંક્રમાવે તે સમયે સમ્યકત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા હોય છે. (સાતમી નરકને નારકી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયા સિવાય ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તિર્યંચમાં જઇ સંખ્યાતા વરસના આ-યુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવા કહ્યું છે.) તથા તેજ ગુણિતકર્માંશ કોઇ નારકી તિર્યંચ થઇને ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય, ત્યાં અતિ સંક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઇને વારંવાર નપુંસકવેદ બાંધ્યા કરે, તે નપુંસકવેદની પોતાના ભવના અંત સમયે વર્ત્તતા તે ઇશાન દેવલોકના દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ઇશાન દેવલોકનું ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોય છે. વળી તેઓ અતિક્લિષ્ટ પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મ બાંધે છે અને તે બાંધતા નપુંસવેદ બાંધે છે માટે તે દેવ તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારિ થાય છે. ૧૫૭

ईसाणे पुरित्ता नपुंसगं तो असंखवासीसु ।
पल्लासंखियभागेण पुरए इत्थीवेयस्स ॥१५८॥

ईशाने पूरयित्वा नपुंसकं ततोऽसंख्यवर्षायुष्केषु ।
पल्यासंख्येयभागेन पूरीते स्त्रीवेदस्य ॥ १५८ ॥

અર્થ—કોઇ આત્મા ઇશાન દેવલોકમાં નપુસકવેદને પૂરીને ત્યાંથી સખ્યાતવર્ષના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થઇ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે બંધ અને નપુંસકવેદના સંક્રમવડે સ્ત્રીવેદ પૂરાય ત્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તે યુગલિયાને થાય છે.

ટીકાનુ૦—ગુણિતકર્માંશ કોઇ સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી ત્યાંથી નીકળી તિર્યંચ થઇ ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય. ત્યાં અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામે વારંવાર નપુંસકવેદ બાંધી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંચય કરી સંખ્યાતવરસના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી અસંખ્યાતવરસના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં સક્લિષ્ટ પરિણામવાળો થઇને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે વારંવાર બધથી અને નપુંસકવેદના દલિકના સંક્રમથી સ્ત્રીવેદને પુષ્ટ કરે. જ્યારે તે સ્ત્રીવેદ સંપુર્ણપણે પુષ્ટ થાય ત્યારે તેની તે યુગલિયાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે. (અહિં યુગલિક સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાને અધિકારિ કહ્યો છે. યુગલિયા દેવ યોગ્ય કર્મજ બાંધે છે, તે બાંધતા અતિક્લિષ્ટ પરિણામે સ્ત્રીવેદ બાધે નપુસકવેદ નહિ. કારણ કે દેવગતિમાં નપુંસકવેદનો ઉદય હોતો નથી. વળી તેઓનું આયુ પણ મોટું એટલે વધારે કાળ બાંધી શકે માટે તે તેનો અધિકારિ છે વળી જે ક્લિષ્ટ પરિણામે યુગલિયા સ્ત્રીવેદ બાંધે તેવા પરિણામે ઇશાન દેવ નપુસકવેદ બાંધે માટે પણ યુગલિક લીધો હોય તેમ જણાય છે) ૧૫૮

जो सव्वसंकमेणं इत्थी पुरिसम्मि छुहइ सो सामी ।
पुरिसस्स कम्म संजलणयाण सो चेव संछोभे ॥१५९॥

यः सर्वसंक्रमेण स्त्रियं पुरुषे छुभति स स्वामी ।
पुरुषस्य क्रमात् संज्वलनानां स चेव संछोभे ॥ १५९ ॥

અર્થ—જે આત્મા સર્વ સંક્રમવડે સ્ત્રીવેદના દલિકને પુરૂષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તથા તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરૂષવેદાદિના દલિકને જ્યારે સંજવલન ક્રોધાદિમાં સર્વસક્રમવડે સંક્રમાવે ત્યારે સંજવલન ક્રોધાદિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે.

ટીકાનુ૦—જે ગુણિતકર્માંશ ક્ષપક સ્ત્રીવેદને સર્વ સંક્રમવડે પુરૂષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ત્યાર પછી તેજ આત્મા અનુક્રમે પુરૂષવેદાદિને સંજવલન ક્રોધાદિમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજવલનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—જે આત્મા પુરૂષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તેજ આત્મા પુરૂષવેદને સર્વસંક્રમવડે જ્યારે સંજવલન ક્રોધમા સંક્રમાવે ત્યારે સંજવલન ક્રોધની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તેજ આત્મા જ્યારે સંજવલન ક્રોધને સર્વ સંક્રમવડે સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજવલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજવલન માનને સર્વસંક્રમવડે સંજવલન માયામાં સક્રમાવે ત્યારે તે સજવલનમાયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજવલન માયાને સર્વસંક્રમવડે સંજવલન લોભમાં સંક્રમાવે ત્યારે તેજ આત્મા સંજવલન લોભની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ૧૫૯

चउरुवसामिय मोहं जसुच्चसायाण सुहम खवगंते ।
जं असुभपगइदलियस्स संकमो होइ एयासु ॥१६०॥

चतुरुपशमय्य मोहं यशउच्चसातानां सूक्ष्मस्य क्षपकान्ते ।
यदशुभप्रकृतिदलिकस्य संक्रमो भवति एतासु ॥१६०॥

અર્થ—ચારવાર મોહને ઉપશમાવીને ખપાવવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે યશઃકીર્ત્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકનો એ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને શીઘ્રપણે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે કોઈ ગુણિતકર્માંશ આત્મા પ્રયત્ન કરે, તે ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનકના

ચરમ સમયે યશઃકીર્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે એ પ્રકૃતિઓમાં ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલો આત્મા ગુણસંક્રમવડે અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો સંક્રમાવે છે માટે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે એ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે. ૧૬૦

अद्धाजोगुक्कोसेहिं देवनिरयाउगाण परमाए ।
परमं पएससंतं जा पढमो उदयसमओ सो ॥१६१॥

अद्धायोगोत्कृष्टदेवनारकायुषोः परमायाम् ।
परमं प्रदेशसत् यावत् प्रथम उदयसमयस्तयोः ॥१६१॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને કાળવડે જ્યારે દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે તે બંને આયુના ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—કોઇ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, તે બંધયા બાદ તે બને આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા ત્યાં સુધિ સંભવે કે તે બંનેના ઉદયનો પહેલો સમય પ્રાપ્ત થાય. એટલે કે બંધ સમયથી આરંભી ઉદયના પ્રથમ સમયપર્યંત ઉક્ત પ્રકારે બંધાયેલા દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ઉદય થયા પછી ભોગવાઇને દૂર થતા જાય છે માટે ઉદયના પ્રથમ સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ સત્તા કહી છે ૧૬૧

सेसाउगाणि नियगेसु चेव आगंतु पुव्वकोडीए ।
सायबहुलस्स अचिरा बन्धन्ते जाव नो वट्टे ॥१६२॥

शेषायुषी निजकेषु एवागत्य पूर्वकोटिके ।
सातबहुलस्याचिरात् बन्धान्ते यावन्नापवर्त्तयति ॥१६२॥

અર્થ—શેષ બે આયુને પૂર્વકોટિ પ્રમાણ બાંધી ત્યારપછી પોતપોતાના ભવમાં આવીને સાતબહુલ છતો અનુભવે જ્યાં સુધિ તેની અપવર્ત્તના ન કરે ત્યાં સુધિ તે બે આયુના બંધને અંતે તે સાતબહુલ આત્માને તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય તે કહ્યું. આ ગાથામાં તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય તે કહે છે—કોઇ આત્મા તિર્યંચાયુ અને મનુષ્યાયુ એ બે આયુને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ બાંધે, બાંધીને પોતપોતાને યોગ્ય ભવોમાં એટલે કે મનુષ્યાયુ બાંધનાર મનુષ્યમાં અને તિર્યંચાયુ બાંધનાર તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય. ત્યા ઉત્પન્ન થઇને બહુજ સુખ પૂર્વક તે બંને પોત

પોતાના આયુને યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે, સુખી આત્માને આયુકર્મના ઘણા પુદ્ગલોનો ક્ષય થતો નથી માટે સાતબહુલનું ગ્રહણ કર્યું છે. મનુષ્ય તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ રહીને મરણ સન્મુખ થયો છતો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પરભવનું સ્વજાતીય એટલે કે મનુષ્ય મનુષ્યાયુ અને તિર્યંચ તિર્યંચાયુ બાંધે, તે આયુના બંધના અંત સમયે ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના થતા પહેલા સુખ પૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિર્યંચને તિર્યંચાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. તાત્પર્ય એ કે કોઈ આત્મા પૂર્વકોટિ પ્રમાણ મનુષ્ય કે તિર્યંચનું આયુ બાંધી અનુક્રમે મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પોતાના આયુને માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત સુખ પૂર્વક અનુભવી મરણ સન્મુખ થાય. મરણ સન્મુખ થનારો તે આત્મા ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના કરેજ તે અપવર્ત્તના કરતા પહેલા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે પરભવનું સ્વજાતીય આયુ બાધે સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા આવા આત્માને ઉક્ત બે આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે તેને તે વખતે પોતાનુ ભોગવાતુ આયુ કંઇક ન્યૂન દળવાળુ છે કારણ કે માત્ર અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણજ ભોગવ્યું છે અને સમાનજાતીય પરભવનું પૂર્ણ દળવાળું છે માટે મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિર્યંચને તિર્યંચાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે એમ કહેવાનું કારણ તેના પછીના સમયે ભોગવાતા આયુની અપવર્ત્તના થાય છે અને અપવર્ત્તના થાય એટલે શીઘ્રપણે આયુના દલિક ભોગવાઇ જાય તેથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે નહિ. ૧૬૨

पूरित्तु पुव्वकोडीपुहुत्त नारयदुगस्स बंधंते ।
एवं पलियतिगंते सुरदुगवेउव्वियदुगाणं ॥१६३॥

पूरयित्वा पूर्वकोटिपृथक्त्वं नरकद्विकस्य बन्धान्ते ।
एवं पल्यत्रिकान्ते सुरद्विकवैक्रियद्विकयोः ॥१६३॥

અર્થ—પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પર્યંત બંધવડે પૂરીને નરકાભિમુખ આત્માને બંધના અંતે નરકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત બાંધીને અંતે સુરદ્વિક અને વૈક્રિયદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ—સાતપૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવડે નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિરૂપ નરકદ્વિકને વારંવાર બંધવડે પુષ્ટ કરીને નરકમાં જવાને સન્મુખ થયેલો આત્મા બંધના અંત સમયે તે નરકદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ છે. આજ પ્રમાણે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પર્યંત સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામાં અને ત્રણ પલ્યોપમ પર્યંત ભોગભૂમિ—યુગલિયામાં વિશુદ્ધ અ-

વ્યવસાયવડે વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકને બંધવડે પુષ્ટ કરીને દેવગતિમાં જવા સન્મુખ થયેલો આત્મા વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકના બંધના અંતસમયે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે. (સંખ્યાત વરસના આયુવાળા મનુષ્ય કે તિર્યંચના ઉપરા ઉપરી સાત ભવ થઈ શકે છે અને તેમા કિલષ્ટ પરિણામે ઘણીવાર નરકદ્વિક બાંધી શકે છે એટલે તેવા જીવો તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી છે. વૈક્રિયદ્વિક અને દેવદ્વિકના બંધનો યુગલિયાના ભવનો વધારે ટાઇમ મળે છે. કેમકે આઠમો ભવ યુગલિકનોજ થાય છે અને તેઓ દેવયોગ્ય કર્મજ બાંધે છે એટલે ચાર પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી તેઓ લીધા છે. ૧૬૩

तमतमगो अइखिप्पं सम्मत्तं लभिय तंमि बहुगद्धं ।
मणुयदुगस्सुक्कोसं सवज्जरिसभस्स बंधंते ॥१६४॥

तमस्तमगोऽतिक्षिप्रं सम्यक्त्वं लब्ध्वा तस्मिन् प्रभूताद्धाम् ।
मनुजद्विकस्योत्कृष्टं सवज्रर्षभस्य बन्धान्ते ॥१६४॥

અર્થ—તમસ્તમપ્રભા નારકીનો કોઈ આત્મા અતિશીઘ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને અને તેની અંદર દીર્ઘકાળ રહીને મનુજદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણનો બંધ કરે, તે નારકીનો આત્મા ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની તેઓના બન્ધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે.

ટીકાનુ૦—તમસ્તમપ્રભા નામની સાતમી નરકનો કોઇ નારકી અતિશીઘ્ર—ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ—પર્યાપ્તો થાય કે તરતજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે સમ્યક્ત્વમાં દીર્ઘકાળ—અંતર્મુહૂર્ત્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત રહે એટલે કે તેટલો કાળ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે, અને તેટલો કાળ મનુષ્યદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચસંઘયણને બંધવડે પુષ્ટ કરે. હવે તે સાતમી નરકનો જીવ જે પછીના સમયે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરશે બંધકાળના અંતભૂત તે સમયે એટલે કે ચોથા ગુણઠાણાના ચરમ સમયે તે નારકીને મનુજદ્વિક અને વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ [1]પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૪

---

૧ સાતમા નારકીમાં જનાર જીવો સમ્યક્ત્વ વમીનેજ જાય છે અને નવું સમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ ઉત્પન્ન થાયછે માટે જન્મ પછી અંતર્મુહૂર્ત્ત ગયા બાદ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનું કહ્યું. અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત તેઓને સમ્યક્ત્વ ટકી શકેછે, અને તેમાં નિરંતર ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિનો બંધ તેઓ કરે છે માટે તે જીવ ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી લીધા છે. કદાચ અહિં શંકા થાય કે અનુત્તરદેવો પૂર્ણ તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત ઉક્ત પ્રકૃતિઓ નિરંતર બાંધે છે તો તેઓને તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી કેમ ન લીધા? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે અનુત્તરદેવો કરતા નારકીનો યોગ ઘણો વધારે છે એટલે તેઓ ઘણા દલિક ગ્રહણ કરી ઉક્ત પ્રકૃતિઓને પુષ્ટ કરી શકે છે માટે તે લીધા છે.

बेछावट्ठिचियाणं मोहस्सुवसामगस्स चउखुत्तो ।
सम्मधुवबारसण्हं खवगंमि सबंधअंतम्मि ॥१६५॥

द्वेषट्षष्टी चितानां मोहस्योपशमके चतुष्कृत्वः ।
सम्यक्त्वध्रुवद्वादशानां क्षपके स्वबन्धान्ते ॥१६५॥

અર્થ—બે છાસઠ સાગરોપમ પર્યંત પુષ્ટ કરેલી ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ ક્ષય કરનારને સમ્યકત્વ છતા ધ્રુવબંધિ બાર પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિશ્રગુણસ્થાનકનો અંતર્મુહૂર્તકાળ અધિક બે છાસઠ—એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત બંધવડે અને અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમવડે પુષ્ટ કરેલી સમ્યકત્વ છતા જેઓનો અવશ્ય બંધ થાય છે તે-પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સુસ્વર, સુભગ અને આદેયરૂપ બાર પ્રકૃતિઓની ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિ ત્યાર પછી મોહનીયનો ક્ષય કરવામાટે ઉદ્યમવંત થયેલા આત્માને પોતપોતાના બંધના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે મોહનીયને ઉપશમાવતો આત્મા અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકોને ગુણસંક્રમવડે પૂર્વોક્ત બાર પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમાવે છે એટલે ચાર વાર ઉપશમાવિ ત્યાર પછી ક્ષયકરનાર આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તાનો સ્વામિ લીધો છે. ૧૬૫

सुभथिरसुभधुवियाणं एवं चिय होइ संतमुक्कोसं ।
तित्थयराहाराणं नियनियगुक्कोसबंधंते ॥ १६६ ॥

शुभस्थिरशुभध्रुवाणां एवमेव भवति सदुत्कृष्टम् ।
तीर्थकराहारकयोर्निजनिजोत्कृष्टबन्धान्ते ॥ १६६ ॥

અર્થ—શુભ સ્થિર અને શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓની પણ એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા તીર્થંકર અને આહારકનામકર્મની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—શુભનામ, સ્થિરનામ, અને ધ્રુવબંધિની શુભ વીશ પ્રકૃતિઓ-તૈજસકાર્મણસપ્તક, શુભવર્ણાદિ અગીઆર, અગુરૂલઘુ, અને નિર્માણ કુલ બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ એટલે કે જે રીતે પંચેન્દ્રિય જાતિ આદિ બાર પ્રકૃતિઓની સત્તા કહી તેજ પ્રમાણે સમજવી. માત્ર ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા બાદ અતિશીઘ્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલાને હોય એટલું વિશેષ કહેવું. તથા તીર્થંકરનામ અને આહારક

સપ્તકની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. એટલે કે ગુણિતકર્માંશ કોઇ આત્મા જ્યારે દેશોન બે પૂર્વકોડિ વર્ષ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમપર્યંત તીર્થંકરનામકર્મને બંધવડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તીર્થંકરનામકર્મના બંધના અંતસમયે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય[1] છે. અને જેણે આહારક સપ્તકને પણ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્યંત વારંવાર બંધવડે પુષ્ટ કરેલું હોય તેને તે આહારક સપ્તકની તેના બંધવ્યવચ્છેદસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૬

तुल्ला नपुंसगेणं एगिंदियथावरायवुज्जोया ।
सुहुमतिगं विगलावि य तिरिमणुय चिरच्चिया नवरिं ॥

तुल्या नपुंसकेन एकेन्द्रियस्थावरातपोद्योतानि ।
सूक्ष्मत्रिकं विकला अपि च तिर्यग्मनुजैः चिरं चिताः नवरम् ॥१६७॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ, અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની તુલ્ય સમજવી. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોએ દીર્ઘકાળવડે સંચિત કરેલી સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને સમજવી.

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિયજાતિ સ્થાવરનામ આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની સમાન સમજવિ. એટણે કે જે રીતે ઇશાન દેવલોકને પોતાના ચરમસમયે નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી છે, તે રીતે ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ ઇશાન દેવલોકને પોતાના ભવના ચરમ સમયે સમજવિ. કારણ કે નપુંસકવેદનો બંધ કિલષ્ટ પરિણામે થાયછે. અને તેવા કિલષ્ટ પરિણામ જયારે થાય, ત્યારે તે દેવોને એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ કરતા ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ બંધ થાય છે. તથા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામ એ સૂક્ષ્મ ત્રિક, તથા બેઇન્દ્રિયજાતિ, તેઇન્દ્રિયજાતિ અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ એ વિકલત્રિક,

---

૧ તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ થયા પછી સમયે સમયે તેનો બંધ થયાજ કરે છે. તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે. પૂર્વકોટિ વર્ષનો કોઈ આત્મા પોતાનું ઓછામાં ઓછું જેટલુ આયુ ગયા બાદ નિકાચિત કરી શકે ત્યારે કરી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉખે અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાથી ચ્યવી ચોરાશી લાખ પૂરવના આઉખે તીર્થંકર થાય. તીર્થંકરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચોરાશી લાખ પૂર્વનુંજ હોય છે. તે ભવમા જ્યાં સુધી આઠમુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેનો બંધ થયા કરે છે. એટલે ઉપર તેટલો કાળ જણાવ્યો છે. એ પ્રમાણે આહારક દ્વિકનો બંધ થયા પછી પણ પોતાની બંધયોગ્ય ભૂમિકામાં તે બંધાયા કરે છે પરંતુ તેનો બંધ સાતમે ગુણઠાણે થાય અને તે ગુણસ્થાનક મનુષ્યગતિમાં જ હોય એટલે તેના માટે દેશોનપૂર્વકોટિમાંથી જેટલો વધારેમાં વધારે કાળ હોઈ શકે તેટલો લીધો છે.

એ છ પ્રકૃતિઓને તિર્યંચો અને મનુષ્યો જ્યારે પૃથકત્વ પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત વારવાર બંધવડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધના અંતસમયે તે તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ તિર્યંચ અને મનુષ્યોનેજ હોય છે એટલે તેઓનેજ વારંવાર બંધવડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનો સંચય થઇ શકે છે. ૧૬૭

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

ओहेण खवियकम्मे पएससंतं जहन्नयं होइ ।
नियसंकमस्स विरमे तस्सेव विसेसियं मुणसु ॥१६८॥

ओघेन क्षपितकर्म्मणि प्रदेशसत् जघन्यं भवति ।
निजसंक्रमस्य विरमे तस्यैव विशेषितं मुणसु ॥ १६८ ॥

અર્થ—ઘણે ભાગે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને પોતપોતાના સંક્રમને અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. પરંતુ તે ક્ષપિતકર્માંશને વિશેષ યુક્ત સમજવી. એટલે કે તેના સંબંધમાં કેટલોએક વિશેષ છે કે જે નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે વિશેષ યુક્ત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સમજવી.

હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સંબંધમા જે વિશેષ છે તેનો વિચાર કરે છે—

उव्वलमाणीणेगट्ठिई उव्वलए जया दुसामइगा ।
थोवद्धमज्जियाणं चिरकालं पालिया अंते ॥ १६९ ॥

उद्वलनानामेकस्थितिरुद्वलनायां यदा द्विसामयिकी ।
स्तोकाद्धामर्जितानां चिरकालं परिपाल्यान्ते ॥ १६९ ॥

અર્થ—અલ્પકાળપર્યંત બંધવડે પુષ્ટ થયેલી ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની જ્યારે ઉદ્વલના થાય ત્યારે બે સમયપ્રમાણ જે એક સ્થિતિ તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા છે. એટલું વિશેષ છે કે ચિરકાળ પર્યંત સમ્યકત્વનું પાલન કર્યા બાદ છેવટે હોય છે.

ટીકાનુ૦—અલ્પકાળ પર્યંત બંધવડે ઉપચિત-સંચિત કરેલી જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્વલના થાય છે તે-આહારકસત્તક, વૈક્રિયસપ્તક, દેવદ્વિક, મનુજદ્વિક, નરકદ્વિક, સમ્યકત્વમોહનીય મીશ્રમોહનીય, ઉચ્ચગોત્ર, અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક રૂપ સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓની જ્યારે પોતપોતાની ઉદ્વલના થાય ત્યારે સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે સામાન્ય સ્વરૂપે કહેલી આ હકીકતને વિશેષથી કહે છે—અલ્પકાળ પર્યંત બંધવડે પુષ્ટ કરેલા અનંતા-

નુબંધિ ચતુષ્કની ચિરકાળ પર્યંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી ઉદ્વલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્માએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છતા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્વલના[1] કરી સત્તામાંથી નિર્મૂળ કરી નાંખ્યા, ત્યાર પછી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વગુણઠાણે જઈ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે અંતર્મુહૂર્તકાળ પર્યંત અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક બાંધી ફરી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તે સમ્યક્ત્વનું બે વાર છાસઠ એટલે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત પાલન કરીને છેવટે તે ખપાવવા માટે પ્રયત્નવંત થાય તે અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કને ખપાવતા ખપાવતા જ્યારે સઘળા ખંડોનો ક્ષય થાય અને ઉદયાવલિકાને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને સામાન્યતઃ કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે[2] સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી પછી, મિથ્યાત્વગુણસ્થાને જાય ત્યાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે થતી મંદ ઉદ્વલનાવડે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયને ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતો તે આત્મા તે બંનેના દલિકને મિથ્યાત્વમોહનીયમાં સંક્રમાવે. આ પ્રમાણે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ઉદયાવલિકાની ઉપરના છેલ્લા ખંડના સઘળા દલિકને છેલ્લે સમયે સર્વસંક્રમવડે સંક્રમાવી નાખે. ઉદયાવલિકાના દલિકને સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમાવે. એ રીતે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને સામાન્યતઃ કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે બંનેની[3] જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા નરકદ્વિક દેવદ્વિક

---

૧ અહિં પૂર્વના અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્વલના કરવાનું કહ્યું કારણ કે ઘણા કાળના બંધાયેલા હોવાથી તેઓની વધારે પ્રદેશોની સત્તા હોય અહિં જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહેવાની છે. તેથીજ મિથ્યાત્વગુણઠાણે જઈ ત્યાં માત્ર અંતર્મુહૂર્તપર્યંત બાંધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું અને તેને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પાલન કરવાનું કહ્યું. તેટલા કાળમાં સંક્રમકરણ અને સ્તિબુકસંક્રમવડે ઘણી સત્તા ઓછી કરે છેવટે ઉદ્વલના કરતા અંતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે છે

૨ અહિં જે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી, તે ઉદયાવલિકાનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ રહેલો જે છેલ્લો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યરૂપે થઈ જાય તે સમય ગણના કરી છે કારણ કે સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમેલી સ્થિતિ સંક્રમણકરણવડે સંક્રમેલી સ્થિતિની જેમ સર્વથા પરસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરતી નથી કંઈક સ્વરૂપે પણ રહે છે, એટલે તે સમય પણ સંક્રમ્યમાણ પ્રકૃતિનો ગણવામાં આવે છે, એટલેજ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી છે.

૩ એ બંનેની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા આ પ્રમાણેજ ઘટે છે. કારણ કે આ બંનેની અનંતાનુબંધિની જેમ સર્વથા ક્ષય થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી જો કે ક્ષાયિક ઉપાર્જન કરતા પણ તે બંનેનો ક્ષય થાય છે, પણ ત્યાં અંતર્મુહૂર્તમાત્રમાં ક્ષય થાય છે. વળી ગુણશ્રેણિ

અને વૈક્રિયસપ્તકરૂપ અગીઆર પ્રકૃતિઓને કોઇ એકેન્દ્રિય જીવે ક્ષપિતકર્માંશ છતા ઉવેલી, ત્યાર પછી સંજ્ઞિ તિર્યંચમાં આવી અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળપર્યંત બાંધે. બાંધી સાતમી નારકીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આઉખે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વિપાકોદયદ્વારા અને સંક્રમવડે યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે. ત્યાર પછી તે નરકમાંથી નીકળી સંજ્ઞિ તિર્યંચમા ઉત્પન્ન થાય ત્યા તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે પ્રસ્તુત અગીઆર પ્રકૃતિઓનો બંધ કર્યા વિના એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિય જીવે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે થતિ ઉદ્વલનાવડે ઉવેલવાનો આરંભ કરે ઉવેલતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે અગીઆર પ્રકૃતિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ સૂક્ષ્મત્રસ—તેઉકાય અને વાયુકાયના જીવે મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્રની ઉદ્વલના કરી ત્યાંથી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિમાં ઉત્પન્ન થઇ ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત્તકાળપર્યંત ફરી એ ત્રણે પ્રકૃતિઓને બાધી તેઉકાય વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ચિરોદ્વલનાવડે ઉવેલનાનો આરંભ કર્યો. ઉવેલતા ઉવેલતા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમ.ત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે એ ત્રણ પ્રકૃતિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા નીચેની ગાથામાં કહેશે. ૧૬૯

હવે લોભ વિગેરે પ્રકૃતિઓની અને આહારક સપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહે છે—

अंतिमलोभजसाणं असेढिगाहापवत्तअंतंमि ।
मिच्छत्तगए आहारगस्स सेसाणि नियगंते ॥ १७० ॥

अन्तिमलोभयशसोः अश्रेणिगयथाप्रवृत्तकरणान्ते ।
मिथ्यात्वं गते आहारकस्य शेषाणां निजकान्ते ॥ १७० ॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ કર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિ કરતા યથાપ્રવૃત્તકરણના અંતસમયે સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્ત્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. આહારક સપ્તકની મિથ્યાત્વે ગયેલાને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ૦—જે ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા પહેલા ઉપશમશ્રેણિકર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિપર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણ—અપ્રમત્ત ગુણ-

ચતી હોવાથી સમયમાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી માટે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે આ રીતે ઉદ્વલના થતા જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સંભવે છે.

સ્થાનકના ચરમ સમયે સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્ત્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. જો મોહનો સર્વથા ઉપશમ કરે તો ગુણસંક્રમવડે અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉક્ત પ્રકૃતિમાં સંક્રમ થતો હોવાથી તેઓનું સત્તામાં ઘણું દલિક પ્રાપ્ત થાય અને તેમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે નહિ. જઘન્ય પ્રદેશ સત્તાના વિષયમાં તેનું કંઇ પ્રયોજન નથી માટે ઉપશમશ્રેણિ કર્યા સિવાય ક્ષપક શ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ કહ્યું છે. તેમાં અપ્રમત્તગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અપૂર્વકરણથી ગુણસંક્રમ શરૂ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતિ નથી. તથા મિથ્યાત્વે ગયેલા આત્માને આહારક સપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. એટલે કે–કોઇ અપ્રમત્ત આત્મા અલ્પ કાળપર્યંત આહારક સપ્તક બાંધી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે તેની ઉદ્વલના કરે ઉદ્વલના કરતા ચરમ સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય માત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા શેષ પ્રકૃતિઓની ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનું સ્વામિત્વ કહ્યું. હવે પ્રદેશસત્તાના સ્થાનની પ્રરૂપણામાટે સ્પર્દ્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે—

चरमावलिप्पविट्ठा गुणसेढी जासि अत्थि न य उदओ।
आवलिगासमयसमा तासिं खलु फड्डगाइं तु ॥१७१॥

चरमावलिप्रविष्टा गुणश्रेणिर्यासामस्ति न चोदयः।
आवलिकासमयसमानि तासां खलु स्पर्द्धकानि तु ॥ १७१ ॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષયકાળે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ ચરમાવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે સ્ત્યાનર્દ્ધિત્રિક, મિથ્યાત્વમોહનીય, પહેલા અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાય, નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, પંચેન્દ્રિયજાતિ સિવાય શેષ જાતિચતુષ્ક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણરૂપ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકામાં જેટલા સમયો હોય. તેટલા [1]સ્પર્દ્ધકો થાય છે. એટલે કે આવલિકાના સમય પ્રમાણ

1 પહેલા વિવક્ષિત સમયે કોઇપણ એક જીવાશ્રિત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી. હવે પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનનુ નિરૂપણ કરવા સ્પર્દ્ધક કહે છે. તેમા જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી એક એક પરમાણુવડે વધતા વધતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશ સંબંધી જે સત્તાસ્થાનકો થાય તે સઘળા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય અને એક સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી

કુલ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—અભવ્યયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશસત્તાવાળો કોઇ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થયો,ત્યાં અનેકવાર સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમજ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને ફરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય,

---

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જેટલા સ્થાનો થાય તેઓનો જે પિંડ તે સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સત્તામાં છેલ્લી આવલીકા શેષ રહે તેના સમય પ્રમાણ, અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ, અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિઘાત બંધ થયા પછી જેટલા સમયો રહે તેટલા સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. માત્ર તે દરેકમા એક વધારે હોય છે. તથા ઉદયવતી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમા એક સ્પર્દ્ધકનો તફાવત છે. ઉદયવતીમાં અનુદયવતીથી એક સ્પર્દ્ધક વધારે હોય છે. ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિઘાત બંધ થયા પછી જેટલા સમયો શેષ રહે તેમા પ્રદેશની હાનિ વૃદ્ધિ થતિ નથી જે પ્રમાણે ગોઠવાયલા હોય છે તે પ્રમાણે પ્રાય ભોગવવાના હોય છે એટલે તેના નિયત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. દાખલા તરીકે ઉદયાવલિકાનો છેલ્લો સમય શેષ રહે ત્યારે જે જીવને ઓછામાં ઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સ્થાન, જે જીવને એક પરમાણુ વધારે સત્તામા હોય તે બીજું સત્કર્મસ્થાન, જેને બે વધારે હોય તે ત્રીજું સ્થાન એમ એક એક પરમાણુ વધારતા જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન. એ બધાનો સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયાશ્રિત સ્પર્દ્ધક કહેવાય. એ પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના બે સમય શેષ હોય ત્યારે જે જીવને ઓછામાંઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન એક પરમાણુ વધારે હોય તે બીજુ, એમ એક એક વધારતા જેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લુ સત્કર્મસ્થાન તેનો જે સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના છેલ્લા બે સમયાશ્રિત બીજુ સ્પર્દ્ધક કહેવાય એ પ્રમાણે ત્રણ સમયાશ્રિત ત્રીજુ, ચાર સમયાશ્રિત ચોથું યાવત્ ઉદયાવલિકાના સમય પ્રમાણ સમયાશ્રિત છેલ્લું સ્પર્દ્ધક કહેવાય. અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ઉદયવતીથી એક સ્પર્દ્ધક ઓછુ હોય છે કારણ કે તેનો છેલ્લો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે અન્યત્ર સંક્રમી જાય છે. એટલે કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની જ્યારે એક આવલીકા બરાબર શેષ રહે ત્યારે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે એટલેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકોથી અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધકો થાય છે. આ પ્રમાણે જેઓની ચરમાવલિકા શેષ રહે અને અપવર્ત્તના બંધ થાય તેઓના ચરમાવલિકા આશ્રિત સ્પર્દ્ધકો કહ્યા. તથા જેઓની ઉદયાવલિકાથી વધારે સ્થિતિ શેષ હોય અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ થાય તેઓના જેટલા સમયો શેષ હોય તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. માત્ર અનુદયવતીના એક ઓછા થાય છે તથા જેટલા નિયત સ્પર્દ્ધકો થયા ત્યાર પછીના ચરમસ્થિતિઘાતથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંતનું એકજ સ્પર્દ્ધક થાય છે. કારણ કે તેમા અને ગુણશ્રેણિ આદિથી અનેક પ્રકારના ફેરફારો થાય છે એટલે તેનું એકજ સ્પર્દ્ધક વિવક્ષ્યું છે. એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું

અહિં જેઓની ગુણશ્રેણિ ઉદયાવલિકામા પ્રવેશેલી છે તેનો અર્થ એ સમજવો કે જેઓના ગુણશ્રેણિદ્વારા ગોઠવાયલા દલિકો હવે ઉદયાવલિકા પર્યંતજ રહ્યા છે, ત્યારે તથા [illegible] કે સત્તામા માત્ર એક આવલિકાજ બાકી છે તેનો અર્થ નષ્ટ થયેલ છે. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

ત્યાં માત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કાળ રહીને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્યપણામાં શીઘ્રપણે મોહનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય, ત્યાં ઉક્ત પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે ક્ષય કરતા કરતા દરેકના છેલ્લા ખંડનો પણ ક્ષય થાય માત્ર, ઉદયાવલિકા શેષ રહે. તે ચરમ આવલિકાનો પણ સ્તિબુકસંક્રમવડે ક્ષય થતા થતા જ્યારે તેઓની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને કર્મત્વ સમાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ [1]સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઓછામાં ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય, એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય એટલે કે જે જીવને એક અધિક પરમાણુની સત્તા હોય તેનું બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે બે પ-રમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ત્રીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ચોથું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા કરતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ તેજ ચરમ સ્થિતિ વિશેષમા ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. હવે પછી એક પણ અધિક પરમાણુવાળું અન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન ન થાય. આ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે. આ પહેલું સ્પર્દ્ધક છેલ્લી સમય પ્રમાણ સ્થિતિને આશ્રયી કહ્યું. એ રીતે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દ્ધક કહેવું, ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક કહેવું, એ પ્રમાણે ત્યાં સુધિ કહેવું યાવત્ સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય. આ પ્રમાણે પ્રદેશોદયાવલિકાના સ્પર્દ્ધકો થયા. તથા છેલ્લા સ્થિતિઘાતનો પર પ્રકૃતિમાં જે છેલ્લો પ્રક્ષેપ થાય ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા વધતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ પોતપોતાનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. આટલા પ્રમાણવાળું અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ આ પણ સંપૂર્ણ સ્થિતિસંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્દ્ધક જ વિવક્ષાય છે. એટલે કે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના છેલ્લા પ્રક્ષેપથી આરભી અનુક્રમે વધતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદે-શસત્તાપર્યંત જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમુહને એકજ સ્પર્દ્ધક વિવક્ષ્યું છે. મૂર્વોકત સ્પર્દ્ધકોમાં તે એક સ્પર્દ્ધક મેળવતા થીણદ્ધિત્રિક આદિ

---

૧ અહિં ટીકામાં 'द्विसमयमात्रावस्थाना स्थिति' એ પ્રમાણે લખ્યુ છે આનો અર્થ 'બે સમય માત્ર જેનું અવસ્થાન—સ્થિતિ છે' એ થાય છે. તેનો તાત્પર્ય એ છે કે સ્વરૂપની અ-પેક્ષાએ સમય સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમયસ્થિતિ. કારણ કે ઉદયાવલિકાના ચરમ સમયે અનુદયાવલિકાની ચરમ સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તાએ હોતિ નથી, પરરૂપે હોય છે. અને ઉપાન્ત્ય સમયે સ્વરૂપ સત્તાએ હોય છે એટલે ઉપાન્ત્ય સમય સ્વરૂપ સત્તાનો અને ચરમસમય, પરરૂપ સત્તાનો એમ બે સમય લઈ બે સમય માત્ર જેનું અવસ્થાન છે એમ જણાવ્યું છે. કેમકે સ્પર્દ્ધકો તો સ્વરૂપ સત્તાએ રહેલી સ્થિતિનાજ થાય છે

અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના કુલ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ૧૭૧

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું તેજ સ્પર્દ્ધકનું લક્ષણ બતાવે છે—

सव्वजहन्नपएसे पएसवुड्ढीए णंतया भेया ।
ठिइठाणे ठिइठाणे विन्नेया खवियकम्माओ ॥१७२॥

सर्व्वजघन्यप्रदेशे प्रदेशवृद्ध्याऽनन्ता भेदाः।
स्थितिस्थाने स्थितिस्थाने विज्ञेयाः क्षपितकर्म्मणः ॥ १७२ ॥

અર્થ—પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમાં ક્ષપિતકર્માંશ આશ્રયી જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે, તેમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિવડે અનંતા ભેદો થાય છે એમ સમજવું.

ટીકાનુ૦—એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમાં, બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમાં, ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમાં, એમ યાવત્ સમય સમય વધારતા સમયન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનમાં ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તેમાં એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે અધિક પરમાણુવાળું ત્રીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ અધિક કરતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન છે. આ પ્રમાણે એક સ્થિતિસ્થાનમાં અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તેના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહે છે. એજ રીતે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ જઘન્ય જે પ્રદેશ સત્તા હોય તે પહેલું સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીજું, એમ ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન છે. એ અનંત સત્કર્મસ્થાનોના સમુહનું બે સમયસ્થિતિનું બીજું સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમયસ્થિતિનું ત્રીજું, ચાર સમય સ્થિતિનું ચોથું, એમ જેટલા એક સમય પ્રમાણાદિ સ્થિતિ સ્થાનો હોય તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ૧૭૨

એજ હકીકત કહે છે—

एगट्ठिइयं एगाए फड्डगं दोसु होइ दोट्ठिइगं ।
तिगमाईसुवि एवं नेयं जावंति जासिं तु ॥१७३॥

एकस्थितिकमेकस्यां स्पर्द्धकं द्वयोर्भवति द्विकस्थितिकम् ।
त्र्यादिष्वप्येवं ज्ञेयं यावन्ति यासां तु ॥ १७३ ॥

અર્થ—એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે એક સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દ્ધક થાય છે, બે સમય શેષ સ્થિતિ રહે ત્યારે બે સમયનું સ્પર્દ્ધક થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર આદિ સમયો રહે ત્યારે ત્રણ ચાર આદિ સમયનું સ્પર્દ્ધક થાય છે. એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્દ્ધકો સંભવે છે તેટલા ત્રણ આદિ સ્થિતિના સ્પર્દ્ધકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષય થતા થતા જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સ્થિતિમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વે કહ્યા તે રીતે જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મ. સ્થાનો થાય છે તેના સમુહરૂપ તે એક સ્થિતિનું સ્પર્દ્ધક થાય છે. જ્યારે બે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સમય સ્થિતિમાં જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે અનન્ત સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમુહરૂપ બે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સમય સ્થિતિમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનો થાય તેના સમુહરૂપ ત્રણ સમય સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે. એ પ્રમાણે ચાર આદિ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સ્પર્દ્ધકો કહેવા. એમ જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્દ્ધકો સંભવે તેના ત્રણ આદિ સ્થિતિ સંબંધી ઉક્ત પ્રકારે તેટલા સ્પર્દ્ધકો કહેવા. ૧૭૩

આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધકનું લક્ષણ કહ્યું. હવે 'જે પહેલા કહ્યું છે કે આવલિકાના સમય સમાન તે પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો હોય છે, તો તે કઇ કઇ પ્રકૃતિઓના હોય છે તેઓના નામના કથન પૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક કહે છે—

आवलिमेत्तुक्कोसं फड्डुग मोहस्स सव्वघाईणं ।
तेरसनामतिनिद्दाणं जाव नो आवली गलइ ॥१७४॥

आवलिकामात्रमुत्कृष्टं स्पर्द्धकं मोहस्य सर्वघातिनीनाम् ।
नामत्रयोदशत्रिनिद्राणां यावन्न आवलिर्गलति ॥ १७४ ॥

અર્થ—મોહનીયની સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ, અને ત્રણ નિદ્રાની ચરમાવલિકાનો જ્યા સુધી અન્યત્ર પ્રક્ષેપ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધિ તેઓનું સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઘટે છે.

ટીકાનુ૦—મોહનીયકર્મની–મિથ્યાત્વ મોહનીય, અને પહેલા બાર કષાય, એમ સર્વઘાતિની તેર પ્રકૃતિઓ, તથા નરકદ્વિક, તિર્યગ્દ્વિક, એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયજાતિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એમ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ, તથા થીણદ્ધિ નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા એમ થીણદ્ધિત્રિક સઘળીમળી ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓની સત્તામાં રહેલી છેલ્લી

આવલિકાનો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધિ તેનુ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણું[1] ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઘટે છે. તે આવલિકામાંનો સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જવાથી દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન આવલિકાપ્રમાણ સ્પર્દ્ધક થાય છે. એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય સમય સ્તિબુકસંક્રમવડે દૂર થાય, તેમ તેમ સમય સમય ન્યૂન આવલિકાપ્રમાણ મધ્યમ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. એમ યાવત્ સ્વરૂપ સત્તાએ એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સમય પ્રમાણ સર્વ જઘન્ય સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે અનુદયવતી ઉપરોક્ત મિથ્યાત્વાદિ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના ચરમાવલિકાના સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો અને શેષ આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક મળી સરવાળે આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. જેમ મોહનીયની સર્વઘાતિ તેર પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર, અને ક્ષીણદ્વિત્રિક, એમ ઓગણત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે, તેમ ક્ષીણમોહગુણસ્થાને જેઓનો ક્ષય થાય છે, તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. અને નિદ્રા અને પ્રચલાના એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધકો થાય છે. કારણકે નિદ્રા અનુદયવતી પ્રકૃતિ છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તાએ જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે, તેની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન સ્થિતિ શેષ રહે છે. તેથીજ ઉદયવતીની અપેક્ષાએ એક સ્પર્દ્ધક ઓછું થાય છે. ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાને જેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે, તેના તે ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના કાળ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કેમ અને શી રીતે થાય છે તે કહે છે—ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકે વર્તમાન કોઇ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સખ્યાતમો એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાચ, એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓની તે વખતે સત્તામાં જેટલી સ્થિતિ હોય[2] તેને સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્તીને-

---

૧ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ક્ષય થતા થતા જ્યારે સત્તામા માત્ર એક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ રહે છે, ત્યારે અનુદયવતી—પ્રદેશોદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે તેથીજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના છેલ્લા સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતિ નથી. તે હેતુથીજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ઉદયાવલિકા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાએ સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે, અને તેમાનો એક પણ સમય અન્યત્ર સંક્રમવડે ક્ષય ન થાય, ત્યા સુધિ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનુ થાય છે. અને શેષ આખી સ્થિતિનુ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. કેટલેક ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સરવાળે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે

૨ ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ [illegible]

ઘટાડીને હવે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ શેષ છે તેટલી કરે છે. અને નિદ્રા અને પ્રચલાની એક સમયહીન કરે છે. કારણકે તે બંને પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી હોવાથી ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે તેઓનું દળ સત્તામાં હોતું નથી, પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે તે બંનેની સ્થિતિસત્તા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન કરે છે. જ્યારે સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્તી ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રાખે ત્યાર પછી તે પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત અને ગુણશ્રેણિ પ્રવર્ત્તતા નથી. કોઇ પણ પ્રકૃતિઓમાં જ્યાં સુધિ સ્થિતિઘાત અને ગુણશ્રેણિ પ્રવર્ત્તતા હોય છે ત્યાં સુધિ તે પ્રકૃતિઓની આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ થયા પછી જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં શેષ રહે તે સઘળી સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક, એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્દ્ધક, વળી એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્દ્ધક, એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય ઓછો થતો જાય તેમ તેમ જેટલી જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે તેનું તેનું એકએક સ્પર્દ્ધક થાય છે, યાવત્ ચરમ સમય શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે સ્પર્દ્ધક ઉત્પન્ન થવાની વ્યવસ્થા છે. અહિં જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના કાળનો સંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહ્યો, અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ બંધ થઇ તેથી તેના તે સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો અને શેષ કે જ્યાં સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્ત્તે છે તે સંપૂર્ણ સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક કુલ એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. અને નિદ્રાદ્વિકમાં એક ઓછું થાય છે. એટલું યાદ રાખવું કે ઉદયવતીની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું સ્પર્દ્ધક એક ઓછુ જ થાય છે. આ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કેમ થયા તે કહ્યું. હવે સ્પર્દ્ધક શી રીતે થાય છે તે કહે છે—ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે સત્તાગત સ્થિતિ ઘટાડીને જે સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ રાખી તે પણ યથાસંભવ ઉદય ઉદીરણાવડે ક્રમશઃ ક્ષય થતા થતા ત્યાં સુધિ કહેવુ યાવત્ એક સ્થિતિ શેષ રહે. જ્યારે તે એક સ્થિતિ શેષ રહી ત્યારે તેમાં ક્ષપિતકર્માંશ કોઇ આત્માને ઓછામાં ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે ચરમ સમયાશ્રિત પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય, તેમાં એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજું, એટલે કે તે છેલ્લા

વિશિષ્ટ પરિણામ થાય છે કે જેવડે એકદમ સ્થિતિ ઘટાડી તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલા કાળમાં ભોગવાય તેટલી સ્થિતિ શેષ રાખે છે. જે વિશિષ્ટ પરિણામવડે એ ક્રિયા થાય છે તેનું નામ સર્વાપવર્ત્તના કહેવાય છે. સર્વાપવર્ત્તના થયા પછી સ્થિતિઘાત રસઘાત કે ગુણશ્રેણિ થતા નથી.

સ્થાનકમાં વર્ત્તમાન એક અધિક પરમાણુની સત્તાવાળા ક્ષપિતકર્માંશ જીવ આશ્રયી બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન. બે અધિક પરમાણુની સત્તાવાળા જીવ આશ્રયી ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુ વધતા વધતા નિરંતર પ્રદેશ-સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ આત્માને તે ચરમ સ્થિતિમા વર્ત્તતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનું છેલ્લુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનેના પિંડરૂપ ચરમ સ્થિતિસ્થાન આશ્રયી સ્પર્દ્ધક થયું. બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉક્ત પ્રકારે બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય. એ પ્રમાણે સર્વાપવર્ત્તનાવડે ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના કાળની સમાન કરાયેલ સત્તાગત સ્થિતિના જેટલા સ્થિતિ વિશેષો—સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા વધતા ત્યાં સુધિ કહેવું યાવત્ પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય, આ પણ સંપૂર્ણ સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ એક સ્પર્દ્ધક અધિક થતું હોવાથી જ્ઞાનાવરણ પંચકાદિ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલાની ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા થહિ હોવાથી દ્વિચરમ સ્થિતિ આશ્રયી સ્પર્દ્ધક થાય છે માટે તે ચરમ સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દ્ધકવડે હીન તે બંનેના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. એટલે તે બંનેના કુલ સ્પર્દ્ધકો ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણજ થાય છે. ૧૭૪

ટીકામાં જે જ્ઞાનાવરણાદિના સ્પર્દ્ધકોની સખ્યા કહી તેજ ગાથામાં કહે છે—

खीणद्धासंखंसं खीणंताणं तु फड्डगुक्कोसं ।
उदयवईणेगहियं निद्दाणं एगहीणं तं ॥१७५॥

क्षीणाद्धासंख्येयांशः क्षीणान्तानां तु स्पर्द्धकोत्कर्पः ।
उदयवतीनामेकाधिकः निद्राणामेकहीनः सः ॥ १७५ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક અધિક ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. અને નિદ્રાના એક હીન સ્પર્દ્ધકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણ પચક દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકોત્કર્ષ–કુલ સ્પર્દ્ધકોની સંખ્યા ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ હોય છે માત્ર એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક છે કયું એક સ્પર્દ્ધક વધારે હોય

છે તે કહે છે—ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે પહેલા એક સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે તે એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલાની ક્ષીણકષાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા નહિ હોવાથી તે સરમસમય સંબંધી એક સ્પર્દ્ધક હીન તે બંનેના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. એટલે કે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચૌદે પ્રકૃતિના જેટલા સ્પર્દ્ધકો કહ્યા તેનાથી એક હીન નિદ્રાદ્વિકના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ૧૭૫

હવે અયોગિ ગુણઠાણે જેનો અંત થાય છે તેના સ્પર્દ્ધકો કહે છે—

अज्जोगिसंतिगाणं उदयवईणं तु तस्स कालेणं ।
एगाहिगेण तुल्लं इयराणं एगहीणं तं ॥१७६॥

अयोगिसत्ताकानामुदयवतीनां तु तस्य कालेन ।
एकाधिकेन तुल्य इतरासामेकहीनः सः ॥ १७६ ॥

અર્થ—અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય સ્પર્દ્ધકો થાય છે, અને ઇતર અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન થાય છે.

ટીકાનુ૦—અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે—મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેય, પર્યાપ્ત, બાદર, તીર્થંકર, યશઃકીર્ત્તિ, સાત અસાત બેમાંથી અન્યતર વેદનીય, અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ બાર ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનો સ્પર્દ્ધકોત્કર્ષ—કુલ સ્પર્દ્ધકોની સંખ્યા અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય છે. માત્ર એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક છે. એટલે કે અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળના જેટલા સમયો છે તેનાથી એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષપિતકર્મ્માંશ કોઈ આત્માને અયોગિ કેવળિના ચરમસમયે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ મેળવતા બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુ મેળવતા ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્ત્તતા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુ મેળવતા નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી જાણવા કે તેજ સમયે વર્ત્તતા ગુણિતકર્મ્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. આ પ્રમાણે ચરમ સ્થિતિ આશ્રયી એક સ્પર્દ્ધક થાય. એજ પ્રમાણે બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય એમ નિરંતર અયોગિના પહેલા સમયપર્યંત સમજવું. તથા અયોગિકેવળિના ચરમસમયે થતા

ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-સત્તા થાય. આ સંપૂર્ણસ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. માટે તે એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક અયોગિના સમયપ્રમાણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ઇતર અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતિ પ્રકૃતિઓથી એક ન્યૂન સ્પર્દ્ધક થાય છે. કારણકે અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતિ નથી તેથી તે ચરમ સ્થિતિ સંબધી સ્પર્દ્ધકવડે હીન છે. એટલે અનુદયવતી પ્રકૃતિ-ઓના કુલ સ્પર્દ્ધકો અયોગિકેવળિના સમયપ્રમાણ થાય છે એક પણ વધારે નહિ.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેઓનો અંત થાય છે તે તથા અયોગિગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના યથોક્ત પ્રમાણ યુકત જે સ્પર્દ્ધકો એક સ્પર્દ્ધકવડે અધિક કહ્યા છે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતીથી એક ન્યૂન કહ્યા છે, તેનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

ठिइखंडाणइखुड्डं खीणसजोगीण होइ जं चरिमं ।
तं उदयवईणहियं अन्नगए तूणमियराणं ।।१७७।।

स्थितिखण्डानामतिक्षुल्लं क्षीणसयोगिनोः भवति यच्चरमम् ।
तदुदयवतीनामधिकमन्यगतं तूनमितरासाम् ॥ १७७ ॥

અર્થ—ક્ષીણમોહ અને સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે થતા સ્થિતિઘાતોમાંના ચરમ સ્થિતિઘાતનો જે અતિક્ષુલ્લક-અતિશય ન્હાનો ચરમ પ્રક્ષેપ ત્યાંથી આરભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે સ્પર્દ્ધક ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમ અધિક હોય છે. તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ચરમસમયે જે દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે તે ચરમ સમયાશ્રિત એક સ્પર્દ્ધકવડે ન્યૂન હોય છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણ પંચકાદિ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણકષાયગુણસ્થાનકે, અને અયોગિ કેવળિને જે પ્રકૃતિઓની સત્તા છે તે પ્રકૃતિઓનો સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે સ્થિતિ-ઘાતાદિ કરતા કરતા, છેલ્લા સ્થિતિખંડને ઉકેરતા તે ખંડના દલિકનો અન્ય પ્રકૃતિમા જે પ્રક્ષેપ થાય છે તેની અંદર તે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના ચરમસમયે અતિશય ન્હાનો જે ચરમ પ્રક્ષેપ થાય છે, ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાનુપૂર્વિએ અનુક્રમે વધતા પોતપો-તાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તે પ્રદેશ-સત્કર્મસ્થાનોના સમુહરૂપ સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે એક સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે એક

સ્પર્દ્ધક ક્ષીણકષાય ગુણઠાણે જેઓનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓમાં, તથા અયોગિ કેવળિને જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં વધારે હોય છે. તથા ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી આરંભી સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે સ્પર્દ્ધક ઉદયવતીમાં થાય છે તે અનુદયવતીમાં પણ થાય છે, છતાં ઉદયવતીથી અનુદયવતીમાં એક ઓછું થાય છે. કારણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનુ ચરમસમયે સ્વસ્વરૂપે દલિક અનુભવાય છે, તેથી તેનું ચરમસમયાશ્રિત સ્પર્દ્ધક થાય છે પરંતુ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જતું હોવાથી ચરમ સમયે તેઓના દલિકો સ્વસ્વરૂપે અનુભવાતા નથી માટે ચરમ સમયાશ્રિત એક સ્પર્દ્ધક તેઓનું થતું નથી તેથી તે એક સ્પર્દ્ધકહીન અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે એમ સમજવું. ૧૭૭

એજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

जं समयं उदयवई खिज्जइ दुचरिमयन्तु ठिइठाणं ।
अणुदयवइए तम्मि चरिमं चरिमम्मि जं कमइ ॥१७८॥

यस्मिन्समये उदयवत्याः क्षीयते द्विचरमं तु स्थितिस्थानम् ।
अनुदयवत्याः तस्मिन् चरमं चरमे यत् क्रामति ॥१७८॥

અર્થ—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થાનનો ક્ષય થાય છે. કારણ કે ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે.

ટીકાનુ૦—અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકોથી એક ઓછા હોય છે તેનું કારણ કહે છે—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ–ઉપાન્ત્ય–છેલ્લાની પહેલાના સ્થિતિસ્થાનનો સ્વસ્વરૂપે અનુભવતા ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે. શા માટે એ પ્રમાણે થાય છે? એમ જો પ્રશ્ન થાય તો તેનો ઉત્તર કહે છે–કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે. તેથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સમયેજ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. તે હેતુથી ચરમ સમયે અનુદયતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વરૂપસત્તાએ હોતું નથી માટે તે ચરમસમયસંબંધી એક સ્પર્દ્ધકવડે ન્યૂન તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો થાય છે. ૧૭૮

૧ જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે એમ ઉપર કહ્યું છે કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિના દ્વિચરમ સમયના દલિકને સ્વસ્વરૂપે અનુભવતા અનુદયવતી પ્રકૃતિના

સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્ત્તિનું બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે, તે આ ગાથામાં બતાવે છે—

जावइयाउ ठिईओ जसंतलोभाणहापवत्तंते ।
तं इगिफड्डुं संते जहन्नयं अकयसेढिस्स ॥ १७९ ॥

यावत्यस्तु स्थितयः यशोऽन्तलोभयोर्यथाप्रवृत्तान्ते ।
तदेकं स्पर्द्धकं सत्तायां जघन्यमकृतश्रेणिकस्य ॥१७९॥

અર્થ—જેણે શ્રેણિ નથી કરી એવા આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમ સમયે યશઃકીર્ત્તિ અને સંજ્વલન લોભની જેટલી સ્થિતિઓ સત્તામાં હોય છે તેનું એક જઘન્ય સ્પર્દ્ધક થાય છે.

ટીકાનુ—કોઇ એક અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ચાર વાર મોહનીયકર્મનો સર્વોપશમ કર્યા સિવાયની બાકીની ક્ષપિતકર્માંશની–કર્મપુદ્ગલોની સત્તા ઓછી કરવા માટે થતી ક્રિયાવડે ઘણા કર્મપુદ્ગલોને ખપવીને, અને દીર્ઘકાળ પર્યંત સંયમનું પાલન કરીને મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ક્ષપકશ્રેણિપર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના—અપ્રમત્તગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જેટલી સ્થિતિઓ–સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં હોય અને તે સઘળા સ્થાનકમાં જે ઓછામાં ઓછા પ્રદેશો-

---

ચરમ સમયવર્ત્તિ દલિક ઉદયવતી પ્રકૃતિના ચરમ સમયમાં સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે. એનું પણ કારણ એ છે કે—ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્થિતિસ્થાનકથી અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું સ્થિતિસ્થાન એક ઓછુંજ હોય છે કેમકે સ્તિબુકસંક્રમવડે સમાન સમયનું દલિક સમાન સમયમાં સંક્રમતુ નથી. એક એક સ્થાનકનું અંતર રહે છે દાખલા તરીકે અયોગિ ગુણસ્થાનકનો સો સમયનો કાળ કલ્પીએ તો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના પૂરા સો સ્થાનકો, અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના નવ્વાણું સ્થાનકો સત્તામાં રાખે છે. એટલે અયોગી ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમા સયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયવર્ત્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમે છે. અયોગિના બીજા સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમા અયોગિ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયવર્ત્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમે છે. આ પ્રમાણે એક એક સમયના અંતરે સંક્રમતા અયોગિ ગુણસ્થાનકના નવ્વાણુમા સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અયોગિના અઠ્ઠાણુમા સમયવર્ત્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સંક્રમે છે અને અયોગિના સોમા એટલે છેલ્લા સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના અયોગિના નવ્વાણુમા એટલે કે તેના છેલ્લા સમયવર્ત્તિ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમવડે સંક્રમી જાય છે. આ હેતુથી અયોગિના દ્વિચરમ સમય પર્યંત અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા હોય છે ચરમ સમયે સ્વરૂપસત્તા હોતિ નથી. તેથી તેઓના દ્વિચરમ સમય સુધિના સ્પર્દ્ધકો થાય છે ચરમ સમયનું સ્પર્દ્ધક થતુ નથી માટે ઉદયવતીથી અનુદયવતીનુ એક સ્પર્દ્ધક ઓછુ થાય છે આ પ્રમાણે [illegible]

ની સત્તા હોય તેના સમુહનું પહેલું જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, ત્યાર પછી ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા એજ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે નિરંતર પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. એ સઘળા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમુહરૂપ એક સ્પર્દ્ધક સંજ્વલન લોભ[1] અને યશઃકીર્ત્તિ એ બે પ્રકૃતિમાં ઉપશમશ્રેણિ નહિ કરનારને થાય છે. પહેલા યશઃકીર્ત્તિના અયોગિ ગુણઠાણાના એક અધિક સમયપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કહ્યા છે. તેમાં આ રીતે એક સ્પર્દ્ધક અધિક થાય છે. અહિં ત્રસના ભવોમાં શ્રેણિ કર્યા સિવાય એમ કહ્યું છે. કારણકે ઉપશમ શ્રેણિ કરે તો અન્ય પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો ગુણસંક્રમવડે ઉકત બે પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમે અને તેથી જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મ ન ઘટે માટે શ્રેણિ નહિ કરનારને થાય એમ કહ્યું છે. ૧૭૯.

ઉદ્વલન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો કહે છે—

अणुदयतुल्लं उव्वलणिगाण जाणिज्ज दीहउव्वलणे ।

अनुदयतुल्यं उद्वलनानां जानीहि दीर्घोद्वलने ।

---

૧ સંજ્વલન લોભનું એક સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે પરંતુ જેમ બારમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય ત્યારે સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તીને સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણાદિની રાખે છે અને તેથી તેઓના એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે તેમ દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે લોભની સ્થિતિને સર્વાપવર્ત્તનાવડે અપવર્ત્તી તેને દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રાખે છે ત્યારે તેમા સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્ત્તતા નથી તેથી જ્ઞાનાવરણાદિની જેમ લોભના એક અધિક દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો ઉપરોક્ત એક સ્પર્દ્ધકથી અધિક થવા જોઇએ એમ ગાથા ૧૭૯મીના અવતરણમા સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્ત્તિનું અન્યથા બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દ્ધક થાય છે એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી લાગે છે જો કે આગળ પાછળ ટીકામાં ક્યાંય કહ્યું નથી.

પુરૂષવેદના બે સ્પર્દ્ધકો કહ્યા છે પરંતુ તે ઉપરાંત બંધ ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી જે બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ બંધાયલું દલિક રહે છે તેના બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો સંજ્વલન ક્રોધની જેમ થાય છે એટલે તેટલા અધિક લેવાના છે આ હકીકત કર્મપ્રકૃતિમાં અને આજ દ્વારની છેલ્લી ગાથામાં કહી છે. હાસ્યષટ્કનું એકજ સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે તેનું કારણ એમ જણાય છે કે તેઓની પ્રથમ દ્વિતીય સ્થિતિ સાથેજ જતિ હોવી જોઇએ આ રીતે જેમ હાસ્યષટ્કનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે તેમ પુરૂષવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદનું પણ એક એક સ્પર્દ્ધક થતું હોવું જોઇએ અને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને નપુંસકવેદની જેમ પુરૂષવેદનું પણ એક સ્પર્દ્ધક થતું હોવી જોઇએ અન્ય વેદના ઉદયે શ્રેણિ આરંભનારને અન્ય વેદનું આવું સ્પર્દ્ધક થતું હોવું જોઇએ પછી બહુશ્રુત જાણે.

અર્થ—ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્દ્ધકો તેઓની ચિરોદ્વલના કરતા અનુદય વતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય જાણ.

ટીકાનુ૦—ઉદ્વલનયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે ઉદ્વલના કરતા તેઓના સ્પર્દ્ધકો અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય તું જાણ. એટલે કે જેમ પહેલા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો કહ્યા છે તેમ ઉદ્વલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના પણ સમજવા. તેમાં સમ્યકત્વમોહનીયના સ્પર્દ્ધકો આશ્રયી ભાવના કરે છે—અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યકત્વ તથા દેશવિરતિ ચારિત્રને અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને તેમજ ચારવાર મોહનીયનો સંર્વોપશમ કરીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યકત્વનું પાલન કરીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં ચિરોદ્વલનાવડે—પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળવડે સમ્યકત્વ મોહનીયને ઉવેલતા જ્યારે છેલ્લો સ્થિતિખંડ સંક્રમી જાય અને એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તેને પણ સ્તિબુકસંક્રમવડે મિથ્યાત્વમોહનીયમાં સંક્રમાવતા બે સમયમાત્ર જેની અવસ્થિતિ છે એવી એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઓછામાં ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે સમ્યકત્વમોહનીયનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. ત્યાંથી આરંભી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ તેજ ચરમ સ્થિતિસ્થાનમાં ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. એ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું એક સ્પર્દ્ધક થાય. સ્વરૂપસત્તાએ બે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પૂર્વોક્ત ક્રમે બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધિ કહેવું યાવત્ સમયોન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય. તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભથી પૂર્વે કહ્યું તે રીતે એક સ્પર્દ્ધક થાય. આ રીતે સમ્યકત્વમોહનીયના આવલિકાના સમયપ્રમાણ કુલ સ્પર્દ્ધકો થાય છે. એ પ્રમાણે મિશ્રમોહનીયના પણ સ્પર્દ્ધકો કહેવા. અને એજ રીતે શેષ વૈક્રિયાદિ અગીઆર, આહારક સપ્તક, ઉચ્ચગોત્ર અને મનુષ્યદ્વિકરૂપ ઉદ્વલનયોગ્ય એકવીશ પ્રકૃતિઓના પણ સ્પર્દ્ધકો સમજવા. માત્ર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ મૂળથીજ ન કહેવો. એટલે કે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત જે સમ્યકત્વનું પાલન કરવાનુ કહ્યુ છે તે ન કહેવું. આ સ્થળે કર્મપ્રકૃતિમાં સત્તાધિકાર ગા. ૪૭ માં ઉદ્વલન પ્રકૃતિઓનું જે એક સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે તે ઉપલક્ષક સમજવું, પરંતુ શેષ સ્પર્દ્ધકના નિષેધ કરનારૂં છે, એમ ન સમજવું. એટલે અહિં કહેલા સ્પર્દ્ધકો સાથે વિરોધ આવશે નહિ.

હવે હાસ્ય ષટ્કનું સ્પર્દ્ધક કહે છે—

हासाईणं एगं संछोभे फड्डगं चरमे ॥ १८० ॥

हास्यादीनामेकं संछोमे स्पर्द्धकं चरमे ॥१८०॥

અર્થ—હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓના ચરમક્ષેપથી આરંભી એક સ્પર્દ્ધક થાય છે.

ટીકાનુ૦—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ચરમક્ષેપ-સંક્રમણ થાય, ત્યારે ત્યાંથી આરંભી એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. તે આ પ્રમાણે-અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઇ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને અને ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવિને તથા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદને વારંવાર બંધવડે તથા હાસ્યાદિ દલિકના સંક્રમવડે સારી રીતે પુષ્ટ કરીને મનુષ્ય થાય. મનુષ્યમાં દીર્ઘકાળ સંયમનું પાલન કરીને તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય, ક્ષપકશ્રેણિમાં ક્ષય કરતા કરતા ચરમસમયે જે છેલ્લો ક્ષેપ થાય તે કાળે તે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓની જે ઓછામાં ઓછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સર્વજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન. ત્યાર પછી ત્યાંથી આરંભી નાનાજીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ જીવને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. તે અનંતા સત્કર્મસ્થાનોના સમુહને સ્પર્દ્ધક કહેવાય છે, હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓમાં દરેકનું આ રીતે એક એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. ૧૮૦

હવે સંજ્વલન ત્રિકના સ્પર્દ્ધકનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

वंधावलियाईयं आवलिकालेण बीइठिइहिंतो ।
लयठाणं लयठाणं नासेई संकमेणं तु ॥ १८१ ॥
संजलणतिगे दुसमयहीणा दो आवलीण उक्कोसं ।
फड्डुं बिईयठिइए पढमाए अणुदयावलिया ॥ १८२ ॥
आवलियदुसमऊणा मेत्तं फड्डुं तु पढमठिइविरमे ।

बन्धावलिकातीतं आवलिकाकालेन द्वितीयस्थितिभ्यः ।
लतास्थानं लतास्थानं नाशयति संक्रमेण तु ॥१८१॥
संज्वलनत्रिकस्य द्विसमयहीना द्व्यावलिकोत्कृष्टम् ।
स्पर्द्धकं द्वितीयस्थितौ प्रथमायामनुदयावलिका ॥१८२॥
आवलिका द्विसमयोना मात्रं स्पर्द्धकं तु प्रथमस्थितिविरमे ।

અર્થ—જે જે લતાની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે, તે તે સંજ્વલન ત્રિકની લતાને બીજી સ્થિતિમાંથી અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવવાવડે નાશ કરે છે. તથા જ્યાં સુધિ પ્રથમ સ્થિતિમાં અનુદયાવલિકા શેષ છે ત્યાં સુધિ બીજી સ્થિતિમાં બે

સમય ન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થાય છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિનો વિરામ–નાશ થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દ્ધક થાય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ થાય છે.

ટીકાનુ૦–સંજ્વલન ક્રોધ માન, અને માયાની પ્રથમ સ્થિતિની જ્યાં સુધિ એક આવલિકા શેષ ન રહી હોય, ત્યાં સુધિ તેઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત બંધ ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્ત્તે છે. અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા પ્રમાણ બાકી રહે, ત્યારે તે સ્થિઘાતાદિનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે એટલે કે અબંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિના સમયન્યૂન એક આવલિકાના દલિક અને બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલા દલિક માત્ર સત્તામાં હોય છે, બીજા સઘળા દલિકોનો ક્ષય થયેલો હોય છે. તેમાં પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ દલિકના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર થિણદ્ધિત્રિકાદિનો જેમ પહેલા કરી ગયા છે તેમ અહિં પણ કરી લેવો. પરંતુ બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલું જે સત્તામાં છે તેની સ્પર્દ્ધક ભાવના બીજી રીતે કરાય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્પર્દ્ધકો ઘટી શકતા [1]નથી.

પ્રશ્ન—અહિં એ કઇ રીતે જાણી શકાય કે, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય, અને ઉદીરણાનો જે સમયે વિચ્છેદ થાય છે, ત્યાર પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલુ બાકી રહે છે, વધારે સમયનું બંધાયલું બાકી રહેતું નથી ?

ઉત્તર—અહિં કોઇ પણ વિવક્ષિત એક સમયે બંધાયલા કર્મદલિકની જે નિષેકરચના તે લતાસ્થાન કહેવાય છે. હવે તે દરેક લતાસ્થાનની એટલે કે સમયે સમયે બંધાયલા તે કર્મદલિકની જ્યારે બંધાવલિકા વ્યતીત–દૂર થાય ત્યારે તેને બીજી સ્થિતિમાંથી આવલિકા માત્ર કાળે સંક્રમાવવાવડે–અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરવા વડે નાશ કરે છે. તાત્પર્ય એ કે જે સમયે કર્મ બધાય, તે સમયથી એક આવલિકા ગયા બાદ તેને એક આવલિકાકાળે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવિ દૂર કરે છે. કોઇ પણ એક સમયના બંધાયલા દલિકને દૂર કરતા એક આવલિકા કાળ જાય છે. એટલે જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે કર્મ તે સમયથી બીજી આવલિકાના ચરમ સમયે દૂર થાય છે. અને તેથી કોઇ પણ સમયે બંધાયેલી કર્મની સત્તા બે આવલિકા રહે છે. તેજ હકીકતને

૧ અહિં પૂર્વે જેમ છેલ્લી ઉદયાવલિકાના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રમાણે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલા દલિકોના સ્પર્દ્ધકો ઘટી શકશે નહિ કારણ કે જેના જેના યોગસ્થાનવડે જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં દલિકો બંધાયા છે, તે બંધાયલા દલિકોના સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કરવાનો છે. અને તેથીજ એક એક સમયે અનંત સત્કર્મસ્થાનો ઘટે નહિ પરંતુ જે જે સમયે બંધાય છે, તે તે સમયે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જેટલા યોગસ્થાનકોનો સંભવ હોય, તેટલાજ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ઘટી શકે.

સ્પષ્ટ કરે છે—ક્રોધાદિનો અનુભવ કરતા ચરમ સમયે-બંધ વિચ્છેદ સમયે જે કર્મદલિક બાંધ્યુ તે બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળે અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરતા કરતા સંક્રમાવલિકાના ચરમ સમયે સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ તે કર્મદલિકનો નાશ કરે છે. દ્વિચરમ સમયે ક્રોધાદિને વેદતા જે કર્મ બાંધ્યુ તેને પણ બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળ વડે સંક્રમ કરતા કરતા સંક્રમાવલિકાના ચરમ સમયે સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે જે કર્મ જે સમયે બંધાયુ તે કર્મ તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમ સમયે સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ દૂર થાય છે એમ સિદ્ધ થયું. આ પ્રમાણે હોવાથી બંધ વિચ્છેદ સમયથી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે બંધ ચલા કર્મદલિકની સત્તાનો બંધાભાવના પહેલા સમયે નાશ થાય છે. તેથી બંધાદિના અભાવના પ્રથમ સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધ ચલા કર્મદલિકનીજ સત્તા સંભવે છે અન્ય કોઇપણ સમયના બંધાયલા કર્મદલિકની સત્તા સંભવતી નથી એમ કહ્યું જે. આજ હકીકતને મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ બોધ થાય માટે કંઈક અસત્ કલ્પનાએ દષ્ટાંત આપી સમજાવે છે—અહિં વાસ્તવિક રીતે અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ આવલિકા હોવા છતા પણ તેને ચાર સમયપ્રમાણ કલ્પીએ. હવે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયથી આરભી પહેલા આઠમા સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ, તે કર્મ તે સમયથી માંડી ચાર સમયપ્રમાણ બંધાવલિકા ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ બીજી આવલિકાવડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતુ સંક્રમતુ સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે કે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયે સર્વથા સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં રહેતુ. નથી. કારણકે સઘળું પરમાં સંક્રમી જાય છે. તેથી જે સમયે છેલ્લો બંધ થાય છે તે સમયે સમન્યૂન બે આવલિકાકાળમં બંધાયલુ કર્મદળ સત્તામાં હોય છે. તથા બંધ વિચ્છેદ સમયથી સાતમા સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મ ચાર સમયપ્રમાણુ આવલિકા અતિક્રમી ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ અન્ય આવલિકાવડે અન્ય પ્રકૃતિરૂપે થતા થતા જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોતું નથી, કારણ કે સઘળું પર પ્રકૃતિરૂપે થઇ ગયું છે. એટલે અબંધના પહેલા સમયે બંધ વિચ્છેદ સમયથી છઠ્ઠા આદિ સમયનું બંધાયલું કર્મ દળ સત્તામા હોય છે. અહિં આવલિકાના ચાર સમય કલ્પ્યા હોવાથી છ સમય એટલે બે આવલિકામાં બે સમયન્યૂન કાળ થાય છે. માટેજ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા બાદ અનન્તર સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલુ કર્મજ સત્તામાં હોય છે તે ઉપરાંત વધારે સમયનું બંધાયલુ સત્તામાં હોતું નથી. તેમાં બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જઘન્યયોગે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મને તેની બંધાવલિકા ગયા બાદ અન્ય

આવલિકાવડે અન્યત્ર સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા સંક્રમાવલિકાના ચરમ સમયે હજી પરમાં સંક્રમાવ્યું નથી પરંતુ જેટલું કર્મદળ પરમાં સંક્રમાવશે તેટલું સંજ્વલન ક્રોધનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તથા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે યથાસંભવ જઘન્ય યોગ પછીના યોગસ્થાને વર્ત્તતા જે કર્મ બંધ્યુ તેને બંધાવલિકા ગયા બાદ સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા સંક્રમાવલિકાના ચરમ સમયે જેટલુ સત્તામાં હોય તેને બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન કહેવાય. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધિ કહેવું યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્ત્તતા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જે કર્મ બાધ્યુ તેને સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે જેટલું કર્મદળ સત્તામાં હોય તેને સંજ્વલન ક્રોધનું સર્વોત્કૃષ્ટ છેલ્લું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. આ પ્રમાણે નવમે ગુણઠાણે જે જઘન્ય યોગસ્થાનનો સંભવ હોય તે યોગસ્થાનથી આરંભી સંભવતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પર્યંત જેટલા યોગસ્થાનો ઘટી શકે તેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ચરમસમયે થાય છે. તે સઘળા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનના સમૂહનું પહેલું સ્પર્દ્ધક થાય છે. એ પ્રમાણે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે પહેલાના સમયે જઘન્ય યોગ આદિવડે જે કર્મ બંધાય છે તે કર્મદળના તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમ સમયે પહેલા જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનપર્યંત ચરમસમયે બંધાયલા દલિકના જે રીતે અને જેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો વિચાર્યા તે રીતે અને તેટલા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો અહિ પણ સમજી લેવા. માત્ર બે સ્થિતિસ્થાનના થયેલા છે એમ સમજવું. કારણકે બંધવિચ્છેદરૂપ ચરમસમયે બંધાયલા દલિકની પણ તે સમયે સત્તા છે. આ પ્રમાણે અસંખ્ય સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે. ચાર સમય પ્રમાણ અસત્કલ્પનાએ આવલિકા ગણતા બંધાદિવિચ્છેદ પછીના સમયે અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે છ સમયના બંધાયલા દલીકની સત્તા હોય છે, અબંધના બીજે સમયે પાંચ સમયના બંધાયલા, અબંધના ત્રીજે સમયે ચાર સમયના બંધાયલા, અબંધના ચોથે સમયે ત્રણ સમયના બંધાયલા, અબંધના પાંચમે સમયે બે સમયના બંધાયલા, અને અબંધના છઠ્ઠે સમયે માત્ર બંધવિચ્છેદ સમયે બંધાયલા દલિકનીજ સત્તા હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ત્રણ સમય સ્થિતિનું ઉપરોક્ત રીતે ત્રીજું સ્પર્દ્ધક. ચાર સમય સ્થિતિનું ચોથુ સ્પર્દ્ધક પંચ સમય સ્થિતિનું પાંચમું અને છ સમય-સ્થિતિનું છઠ્ઠું સ્પર્દ્ધક થાય છે. એજ હકીકત કહે છે—એ પ્રમાણે બંધાદિ વિચ્છેદના ત્રિચરમસમયે અર્થાત્ ચરમસમયથી ત્રીજે સમયે જઘન્ય યોગાદિવડે જે બંધાય છે તેના તે બંધ સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વની જેમ તેટલાજ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે માત્ર તે ત્રણ સ્થિતિના થાય છે કારણ કે તે સમયે બંધાદિ વિચ્છેદ સમયે બંધાયેલા ત્રણ સમયની સ્થિતિ વાળા દલિકની સત્તા હોય છે તેમજ દ્વિચરમસમયે બંધાયલા બે સમયની સ્થિતિ

વાળા દલિકની પણ સત્તા હોય છે. આ રીતે અસંખ્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના જેટલા સમયો તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. આ પ્રમાણે સંજ્વલન માનના તથા માયાના પણ તેટલાજ અને એજ રીતિએ સ્પર્દ્ધકો કહેવા. બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલા દલિકનીજ સત્તા હોવાથી તેટલી સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થાય છે. ત્યારે અહિ શંકા થાય કે અબંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન એક આવલિકા અને બીજી સ્થિતિમાં બે સમયન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોવાથી કુલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થવું જોઈએ બે સમયન્યૂન બે આવલિકાપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક કેમ કહેવામા આવે છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—આ શંકા ત્યારેજ થાય કે સત્તામાં રહેલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા અનુક્રમે દૂર થતી હોય. પરંતુ તેમ થતું નથી પ્રથમ સ્થિતિમંથી અને બીજી સ્થિતિમાંથી સાથેજ ઓછું થતું જાય છે તેથી જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન એક આવલિકાપ્રમાણ બીજી સ્થિતિમાં સત્તામાં રહે છે તેથી બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના સમયપ્રમાણજ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક સંભવે છે, વધારે મોટું સંભવતું નથી.

હવે વેદોના સ્પર્દ્ધકો કહે છે—

वेयाणवि वे फड्डा ठिईदुगं जेण तिण्हंपि ॥ १८३ ॥

वेदानामपि द्वे स्पर्द्धके स्थितिद्विकं येन त्रयाणामपि ॥१८३॥

અર્થ—વેદોના પણ બે સ્પર્દ્ધક થાય છે, કારણ કે તે ત્રણે વેદોની બે સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૦—પુરૂષવેદ સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ ત્રણે વેદના જેનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે એવા બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. શા માટે તે ત્રણ વેદના દરેકના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે ત્રણે વેદોની પ્રથમ સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ એમ બે સ્થિતિ છે માટે તે દરેક વેદોના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે.

એજ બે સ્પર્દ્ધકો બતાવે છે—

पढमठिईचरमुदए बिइयाठिईए व चरमसंछोभे ।
दो फड्डा वेयाणं दो इगि संतं हवा एए ॥ १८४ ॥

प्रथमस्थितिचरमोदए द्वितीयस्थित्या वा चरमसंछोभे ।
द्वे स्पर्द्धके वेदानां द्वे एका सत्ता अथवा एते ॥१८४॥

અર્થ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે, અને બીજી સ્થિતિનો જ્યારે ચરમ ક્ષેપ થાય ત્યારે, એમ વેદના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે અથવા

જ્યાં સુધિ બંને સ્થિતિની સત્તા હોય તેનું એક સ્પર્દ્ધક, અને પહેલી કે બીજી કોઇ પણ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્દ્ધક એમ બે સ્પર્દ્ધક દરેક વેદના થાય છે.

ટીકાનુ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તે ચરમ સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. અને બીજી સ્થિતિના ચરમ ક્ષેપ—સંક્રમથી આરંભી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનપર્યંત બીજું સ્પર્દ્ધક, એ પ્રમાણે દરેક વેદના કુલ બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. ગાથાના બીજા પાદમા મૂકેલ વા શબ્દ સ્પર્દ્ધક બનાવવાનો બીજો પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. જે બીજો પ્રકાર ગાથાના ચોથા પાદમાં બતાવ્યો છે, અને ટીકામાં અંતે કહ્યો છે. હવે એ સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કરે છે—અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશની સત્તાવાળો કોઇ આત્મા ત્રસમા ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ઘણીવાર-દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્તકરીને તેમજ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યકત્વનું પાલન કરીને સમ્યકત્વથી પડયા સિવાય નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યાં નપુસકવેદની પ્રથમ સ્થિતિના દ્વિચરમ સમયે વર્તતા બીજી સ્થિતિમાંનો ચરમ સ્થિતિખંડ અન્યત્ર સંક્રમી જાય અને તેમ થવાથી ઉપર બીજી સ્થિતિ સંપૂર્ણ પણે નિર્લેપ થાય. માત્ર પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનીજ સત્તા રહે. તે સમયે ઓછામા ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. એક પરમાણુ મેળવતા બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું એક સ્પર્દ્ધક થાય. તથા બીજી સ્થિતિના ચરમખંડને સંક્રમાવતા ચરમ સમયે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન હોય ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિત કર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય આ સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. આ પ્રમાણે નપુંસકવેદના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. સ્ત્રી વેદના પણ એજ પ્રકારે બે સ્પર્દ્ધક સમજી લેવા. પુરૂપવેદના બે સ્પર્દ્ધકો આ પ્રમાણે સમજવા—ઉદયના ચરમ સમયે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું એક સ્પર્દ્ધક થાય. તથા બીજી સ્થિતિ સંબંધી ચરમ [illegible]

વાળા દલિકની પણ સત્તા હોય છે. આ રીતે અસંખ્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું ત્રીજું સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના જેટલા સમયો તેટલા સ્પર્દ્ધકો થાય છે. આ પ્રમાણે સંજ્વલન માનના તથા માયાના પણ તેટલાજ અને એજ રીતિએ સ્પર્દ્ધકો કહેવા. બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયલા દલિકનીજ સત્તા હોવાથી તેટલી સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થાય છે. ત્યારે અહિ શંકા થાય કે અબંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન એક આવલિકા અને બીજી સ્થિતિમાં બે સમયન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોવાથી કુલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક થવું જોઈએ બે સમયન્યૂન બે આવલિકાપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક કેમ કહેવામા આવે છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—આ શંકા ત્યારેજ થાય કે સત્તામાં રહેલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા અનુક્રમે દૂર થતી હોય. પરંતુ તેમ થતું નથી પ્રથમ સ્થિતિમ.થી અને બીજી સ્થિતિમાંથી સાથેજ ઓછું થતું જાય છે તેથી જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન એક આવલિકાપ્રમાણ બીજી સ્થિતિમાં સત્તામાં રહે છે તેથી બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના સમયપ્રમાણજ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દ્ધક સંભવે છે, વધારે મોટું સંભવતું નથી.

હવે વેદોના સ્પર્દ્ધકો કહે છે—

वेयाणवि वे फड्डा ठिईदुगं जेण तिण्हंपि ।। १८३ ।।

वेदानामपि द्वे स्पर्द्धके स्थितिद्विकं येन त्रयाणामपि ।।१८३।।

અર્થ—વેદોના પણ બે સ્પર્દ્ધક થાય છે, કારણ કે તે ત્રણે વેદોની બે સ્થિતિ છે.

ટીકાનુ૰—પુરૂષવેદ સ્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ ત્રણે વેદના જેનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે એવા બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. શા માટે તે ત્રણ વેદના દરેકના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે ત્રણે વેદોની પ્રથમ સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ એમ બે સ્થિતિ છે માટે તે દરેક વેદોના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે.

એજ બે સ્પર્દ્ધકો બતાવે છે—

पढमठिईचरमुदए बिइयाठिईए व चरमसंछोभे ।
दो फड्डा वेयाणं दो इगि संतं हवा एए ।। १८४ ।।

प्रथमस्थितिचरमोदए द्वितीयस्थित्या वा चरमसंछोभे ।
द्वे स्पर्द्धके वेदानां द्वे एका सत्ता अथवा एते ।।१८४।।

અર્થ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે, અને બીજી સ્થિતિનો જ્યારે ચરમ ક્ષેપ થાય ત્યારે, એમ વેદના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે અથવા

જ્યાં સુધિ બંને સ્થિતિની સત્તા હોય તેનું એક સ્પર્દ્ધક, અને પહેલી કે બીજી કોઈ પણ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્દ્ધક એમ બે સ્પર્દ્ધક દરેક વેદના થાય છે.

ટીકાનુ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તે ચરમ સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. અને બીજી સ્થિતિના ચરમ ક્ષેપ—સંક્રમથી આરંભી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનપર્યંત બીજું સ્પર્દ્ધક, એ પ્રમાણે દરેક વેદના કુલ બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ વા શબ્દ સ્પર્દ્ધક બનાવવાનો બીજો પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. જે બીજો પ્રકાર ગાથાના ચોથા પાદમાં બતાવ્યો છે, અને ટીકામાં અંતે કહ્યો છે. હવે એ સ્પર્દ્ધકોનો વિચાર કરે છે—અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ઘણીવાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્તકરીને તેમજ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવિને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમપર્યંત સમ્યકત્વનું પાલન કરીને સમ્યકત્વથી પડયા સિવાય નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યાં નપુસકવેદની પ્રથમ સ્થિતિના દ્વિચરમ સમયે વર્ત્તતા બીજી સ્થિતિમાંનો ચરમ સ્થિતિખંડ અન્યત્ર સંક્રમી જાય અને તેમ થવાથી ઉપર બીજી સ્થિતિ સંપૂર્ણ પણે નિર્લેપ થાય, માત્ર પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયનીજ સત્તા રહે. તે સમયે ઓછામાં ઓછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. એક પરમાણુ મેળવતા બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત ગુણિતકર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું એક સ્પર્દ્ધક થાય. તથા બીજી સ્થિતિના ચરમખંડને સંક્રમાવતા ચરમ સમયે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન હોય ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધિ કહેવા યાવત ગુણિત કર્માંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય આ સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. આ પ્રમાણે નપુંસકવેદના બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. સ્ત્રી વેદના પણ એજ પ્રકારે બે સ્પર્દ્ધક સમજી લેવા. પુરૂષવેદના બે સ્પર્દ્ધકો આ પ્રમાણે સમજવા—ઉદયના ચરમ સમયે જે સર્વજઘન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યા સુધિ કહેવા યાવત ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું સ્પર્દ્ધક થાય તથા બીજી સ્થિતિ સંબંધી ચરમ ખંડને સંક્રમાવતા ઉદયના ચરમ

સમયે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યથી આરંભી પહેલાની જેમ બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. અથવા પ્રકારાંતરે બે સ્પર્દ્ધકની પ્રરૂપણા કરે છે, તે આ પ્રમાણે—

—જ્યાં સુધિ કોઇપણ વેદની પહેલી સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધિ જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા પર્યંતનું એક સ્પર્દ્ધક થાય. અને બેમાંથી કોઇપણ એક સ્થિતિનો ક્ષય થતા પહેલી સ્થિતિ અથવા બીજી સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે આશ્રયી બીજું સ્પર્દ્ધક થાય. તેમાં સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ દળનો જ્યારે પ્રક્ષેપ થાય ત્યારે પ્રથમસ્થિતિનો એક ઉદય સમયજ શેષ રહે છે. તથા પુરૂષવેદની પ્રથમ સ્થિતિને અનુભવતા જ્યારે ક્ષય થઈ જાય ત્યારે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલું બીજી સ્થિતિનું દલિક સત્તામાં શેષ રહે છે તેનું એક સ્પર્દ્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલી અને બીજી બંને સ્થિતિનું એક સ્પર્દ્ધક અને બેમાંથી એક સ્થિતિ શેષ રહે તેનું એક એમ વેદના બબ્બે સ્પર્દ્ધક થાય છે. ૧૮૪.

એજ હકીકત કહે છે—

चरमसंछोभसमए एगाठिइ होइ इत्थीनपुंसाणं ।
पढमठिईए तदंते पुरिसे दोआलि दुसमूणं ॥ १८५ ॥

चरमसंछोभसमये एका स्थितिः भवति स्त्रीनपुंसकयोः ।
प्रथमस्थित्याः तदन्ते पुरुषे द्व्यावलिका द्विसमयोनम् ॥१८५॥

અર્થ—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ચરમ સંછોભ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમય શેષ હોય છે. અને પુરૂષવેદની પ્રથમ સ્થિતિના અંતે બે સમયન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોય છે.

ટીકાનુ૦—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ સંછોભ—સંક્રમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમયમાત્ર શેષ હોય છે. અને પુરૂષવેદની પ્રથમ સ્થિતિનો જ્યારે ક્ષય થાય ત્યારે બીજી સ્થિતિનું બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમા બંધાયેલુ દળ શેષ રહે છે. બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયલુ દળ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તેના અવેદી તે આત્માને સંજ્વલનત્રિકમાં જે પ્રકારે કહ્યા તે પ્રકારે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાપ્રમાણ સ્પર્દ્ધકો થાય છે એમ સમજવું. ઉપરની ગાથામાં પુરૂષવેદની બીજી સ્થિતિનું જે એક સ્પર્દ્ધક કહ્યું છે તે માત્ર સામાન્ય વિવક્ષાએ કહ્યું છે. ૧૮૫

श्रीमदाचार्यमलयगिरिविरचित पञ्चसंग्रहटीकाना अनुवादमां बन्धविधिद्वार समाप्त.

—[प्रथम भाग समाप्त]—